BIBLIOTHECA MVSEI APULENSIS
XXVI

Cătălin BORANGIC

SENIORII RĂZBOIULUI ÎN LUMEA DACICĂ

Editura ISTROS a Muzeului Brăilei „Carol I”
Brăila – Alba Iulia, 2017

SENIORII RĂZBOIULUI ÎN LUMEA DACICĂ
Cătălin BORANGIC

BIBLIOTHECA MVSEI APULENSIS
XXVI

CĂTĂLIN BORANGIC

Seniorii războiului în lumea dacică. Elite militare din secolele II a.Chr.-II p.Chr. în spațiul carpato-dunărean

Editura ISTROS a Muzeului Brăilei „Carol I”
Brăila – Alba Iulia, 2017

Lucrare apărută cu sprijinul financiar al Consiliului Județean Alba,
prin Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia

Foto coperta I: ´ rpád Incze, prelucrare grafică Florin Roștariu, Alexandru Pantea

Foto și prelucrare coperta IV: George Andrei Ciotlăuși

Foto background coperta I și IV: Raul Poenaru

Corectură: Vladimir Pop, Cosmina Gînța

Traduceri: Marius Marcu, Alexandru Kovacs

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
BORANGIC, CĂTĂLIN
Seniorii războiului în lumea dacică. Elite militare din secolele II a. Chr. - II p. Chr. în spaţiul carpato-dunărean / Cătălin Borangic. - Brăila : Editura Istros a Muzeului Brăilei "Carol I", 2017
Conţine bibliografie
Index
ISBN 978-606-654-254-8
94

Tipărit la **Vertical Graphic SRL**

© Nici o parte a acestei publicații nu poate fi copiată în format digital, fotocopiată sau reprodusă sub nici o formă fără acordul scris al autorului

ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA

Tel: 004.0767.379.100
Email: contact@enciclopedia-dacica.ro

CIF: 38435401
Cont: RO04INGB0000999907406498

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

CVPRINS

PROLOG 4
Argument 5
Întinderea Daciei sau repere ale geografiei istorice 7
Timpurile istoriei 17
Evenimente politico-militare din nordul Peninsulei Balcanice între 200 a.Chr. și 106 p.Chr. 19

FENOMENUL MILITAR ÎN LUMEA GETO-DACILOR 37
Num quid de dacis audisti? 37
Războiul, între necesitate și profesie 41
II.b.2 Economia războiului. Geografie economică 57
II.c.1 Cetatea – centrul rezidențial 75
II.c.2 *Megále arché* 80
II.c.3 De la pământ și lemn, la piatră și cărămidă 97
Excurs I. Fortificații liniare în Dacia preromană 102
II.c.4 Logistică, resurse și costuri 106
II.c.5 Funcția cetății 113
II.c.6 Așezarea, cătunul, satul 118
II.c.7 Centrul rezidențial 123
II.c.8 Turnurile-locuință 125
II.c.9 Studiu de caz. Cetatea dacică de la Căpâlna 128
II.d Armamentul elitelor 141
II.d.1 Istoriografia subiectului 142
II.d.2 Armament defensiv 149
II.d.2.a Armuri 149
II.d.2.a.1 Armuri de zale 151
II.d.2.a.2 Armuri de solzi 154
II.d.2.a.3 Armuri lamelare 160
II.d.2.b Coifuri 162
II.d.2.c Scuturi 166
II.d.3 Armament ofensiv 171
II.d.3.a Spade 171
II.d.3.b Spada de tip *celtic* 172
II.d.3.c Spade scurte 176
II.d.4 Săbii 177
II.d.4.a *Falx dacica* 178
II.d.5 Pumnale 182
II.d.5.a Pumnale curbe de tip *sica* 182
II.d.5.b Pumnale curbe 185
II.d.5.c Pumnale drepte 186
II.d.6 Cuțite 187
II.d.7 Lănci și sulițe 188
II.d.8 Arcul cu săgeți. Baliste. 191
II.d.9 Cosoare și topoare 194
II.d.10 Piese de echipament militar și harnașament 196
II.d.10.a Paftale de centură, verigi și catarame 196
II.d.11.b Pinteni 200
II.d.11.c Zăbale 201
II.e Reprezentări iconografice ale armelor 204

CAPITOLUL III. RĂZBOINICI ŞI SOCIETATE 208
III.a.1 Statutul războinicului. Societate, ierarhie, imaginar 208

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

III.a.2 Istoriografia temei 209
III.a.3 Statutul războinicului 212
III.a.4 Aur și tezaur. Metalele prețioase și semnificațiile lor ideologice 217
III.a.5 Teme iconografice 222
III.a.5.a Eroul 222
III.a.5.b Bestiarul 224
III.a.6 Arme decorate 234
III.b Identități etno-culturale. Traci, geto-daci, geți, daci 237
III.b.1 Tracii 237
III.b.2 Geto-daci 239
III.b.3 Geții (*Getae*; *Γέται*) 243
III.b.4 Dacii (daci, daoi) 245
III.b.5 Fenomenul Padea-Panagjurski Kolonii 250
Excurs II. Scordisci, triballi 260
III.c *Rex Dacorum* 266
III.c.1 Centrul de putere din Depresiunea Transilvaniei 292
III.c.2 Centru și periferie. Mala Kopanya 300
III.d Studiu de caz – Războinicii de pe valea Mureșului Mijlociu 305

CAPITOLUL IV. ELITELE MILITARE 326
IV.a Elitele militare 326
IV.b Ideologia militară 331
IV.c Ideologia elitei 333
IV.d Recrutarea elitelor militare 339
IV.e Aristocrația războinică - Tarabostes 347
IV.f Războinici profesioniști - Capillati/Comati 354
IV.g.1 Autoritate și imagine 363
IV.g.2. Însemnele puterii și bunuri de prestigiu 368
IV.h Studiu de caz – Tarabostele de la Cugir și calul acestuia 374

CAPITOLUL V. RĂZBOINICI ȘI ZEI 384
V.a Războiul ca parte a sacrului 384
V.b Drumul către zei. Practici funerare ale războinicilor 392
V.c Zeul tăcut al războiului 418
Excurs III. Clerul 430
V.d Moartea Regelui 436

VI. CONSIDERAȚII FINALE 450

EPILOG 477

GLOSAR 478

VII BIBLIOGRAFIE 486
VII.a Abrevieri 486
VII.b Izvoare 488
VII.c Lucrări speciale, tratate, dicționare, enciclopedii, compendii, repertorii, cataloage 489
VII.d Literatura științifică 490
Index 522
VII.e Planșe 529

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

PROLOG

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Argument

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Cățuie dacică. Reconstituire
(Realizare D. Anghel, MNUAI, foto: G. A. Ciotlauși)

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

ÎNTINDEREA DACIEI SAU REPERE ALE GEOGRAFIEI ISTORICE

Geografia servește războaielor

Yves Lacoste

Descrierea aspectelor geografice generale a fost pentru cărțile de istorie multă vreme o tradiție istoriografică realizată mecanic, care ținea loc sau completa incomplet introducerea. Inserarea, chiar dacă adesea doar mima utilul, era în esență necesară, dar devenea irelevantă în lipsa conectării metodologice a geografiei cu arheologia[1]. Pentru un subiect care are în vedere un spațiu geografic larg, cum este cel nord-dunărean, multitudinea de elemente morfologice, hidrologice sau climatice, familiarizarea cititorului cu elementele geografice caracteristice nu se poate face decât prin reluarea unor considerații de ordin general.

O primă relaxare a problematicii apare chiar în poziționarea precisă a limitelor geografice ale discuției asupra elitelor militare dacice. Chiar dacă spațiul de lucru strict asumat este delimitat la sud și vest de Dunăre, la nord de Ucraina Transcarpatică și estul Slovaciei (Subcarpații Beskizi), iar la est de Nistru, dinamica fenomenelor studiate sau unele descoperiri asociate acestora nu sunt încadrabile rigid între aceste repere. Astfel, pe parcurs, unele subteme sau idei de lucru vor trebui urmărite și în sudul Dunării, în nordul Bulgariei actuale, în nord-estul Serbiei ori în Dobrogea. De reținut că aceste extinderi nu înseamnă întotdeauna o suprapunere corectă și nici măcar completă cu teritoriile locuite sau doar stăpânite de daci. Această observație este cu atât mai necesară cu cât în rândul amatorilor de istorie sunt adesea puse în discuție întinderi irealiste ale structurilor politico-militare dacice, confundând voit elemente culturale specific dacice, ajunse pe diferite căi la distanță mare de nucleul civilizației dacice, alimentând steril vise imperiale neacoperite de realitate.

Revenind la arealul în discuție, acesta este bine documentat și redarea detaliată a componentelor geografice majore nu ar face decât să îngreuneze accesul la informația de bază a studiului. Totuși, pentru armonia ansamblului și pentru creionarea unor aspecte macro-habitaționale se cuvin câteva sublinieri necesare în evidențierea legăturilor dintre om și natură și interdependența acestei dinamici în Antichitatea carpato-dunăreană.

Zona avută în vedere a favorizat de timpuriu dezvoltarea comunităților umane, constituită din numeroase unități și subunități fizico-geografice, cuprinzând toate tipurile de relief și beneficiind de o bogată rețea hidrografică, determinate de poziția geografică a sectorului în zona climatului temperat-continental.

Coordonatele geomorfologice principale ale teritoriului dacic sunt lanțul Carpatic, o mare parte din cursul inferior al Dunării și litoralul Mării Negre. Între aceste repere se regăsesc numeroase alte forme intermediare de relief, fapt ce explică în bună măsură importanța zonei din punctul de vedere al habitatului uman și al capacității de a susține întregul sistem de raporturi de interdependență dintre om și mediu. O mare parte dintre aceste relații apar drept consecință naturală a geografiei locale – variațiile de relief, compoziția geologică și pedologică, varietatea climei, diversitatea biologică – iar o altă parte, ceva mai redusă, apar drept consecință a activităților antropice, derivate firesc din nivelul tehnologic al epocii în discuție.

Din punct de vedere climatic, zona sud-estului european a dispus de o multitudine de fenomene meteorologice (temperatură, vânturi, precipitații) nuanțate pe plan local de relief, altitudine și de expunerea versanților, determinând, alături de poziționarea geografică, condiția generală a climei locale.

---

[1] Man 1988: 867-868.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Privind lucrurile prin prisma geografică, se desprinde o caracteristică esențială a acestui teritoriu și anume aceea că el este, cu foarte mici excepții, locuibil pretutindeni, aspect reflectat permanent în demografia locală, căci toate formele de relief au fost intens locuite, neexistând documentate viduri de populație. Astfel, lanțul muntos al Carpaților, cu extensia Balcanilor (numiți în Antichitate *Haemus*, iar în limba bulgară contemporană *Стара планина* - Stara Planina) spre sud, separat de aceștia prin Dunăre, a întrunit, prin altitudinile relativ moderate, condiții excelente de habitat, îndeosebi pe unitățile de relief submontane[2].

Veritabilă *axă* geografică și istorică, Dunărea desparte pe cursul ei inferior larga Câmpie Română de Câmpia Danubiană din sud, fluviul adunând toate apele din masivul Carpatic și din râurile de pe versanții nordici ai Balcanilor. În Antichitate, Dunărea avea mai multe nume: *Ιστρος* (*Istros*); *Istru*; *Hister* (latinizat) pentru sectorul inferior în sursele de limbă greacă și *Danubius* (*Danuvius*) pentru cursul superior și mijlociu în cele romane. Fluviul a fost dintotdeauna o importantă arteră de navigație, comercială și militară. Odată cu pătrunderea puterii romane în zonă, denumirea *Danubius* s-a extins, înlocuind aproape total mai vechiul hidronim *Istros*.

Deși mai expuse atât variațiilor climatice, cât și migrațiilor dinspre nord și nord-est, câmpiile de pe cele două maluri ale fluviului, ce apar ca depresiuni puternic sedimentate, au permis de asemenea o locuire intensă prin natura solului și a climei.

În nordul Câmpiei Române, arealul discutat continuă cu lanțul muntos al Carpaților, care, prin depresiunile și platformele montane joase, are toate caracteristicile necesare întreținerii și dezvoltării locuirii. Parte a masivului muntos central-european, acești munți sunt despărțiți la vest de lanțul alpin prin Bazinul Vienei, iar la sud, de lanțul balcanic prin culoarul Timocului, formând un arc cu o lungime de cca. 1500 km și o lățime maximă de 130 km, desfășurându-se pe 6° în latitudine și aproximativ 10° în longitudine[3].

În interiorul acestui arc se află Depresiunea Transilvaniei, mărginită pe trei părți de culmi muntoase, iar către nord-vest, deschisă prin Poarta Someșană, de Câmpia Tisei. Incinta intracarpatică a oferit, prin multitudinea depresiunilor și a văilor, condiții deosebit de favorabile locuirii.

Transilvania este o regiune istorică a României dominată de un platou cu înălțimi cuprinse între 305 și 488 metri, având maxime de altitudine cu puțin peste 1000 m în zona submontană estică. În partea de vest a Transilvaniei sunt Munții Apuseni, parte a Carpaților Occidentali, delimitați la nord de râul Barcău, la sud de râul Mureș, la vest de Dealurile și Câmpia de Vest, iar la est de Depresiunea Colinară a Transilvaniei. Arealul este dominat din punct de vedere hidrografic de bazinul Mureșului, care colectează majoritatea cursurilor de apă și, parțial, de cursul superior al Oltului.

Podișul Transilvaniei (ce cuprinde de fapt trei podișuri reunite: al Târnavelor, al Hârtibaciului și al Secașelor), Câmpia Transilvaniei și Podișul Someșelor sunt o zonă colinară, străbătută de numeroase cursuri mici și mijlocii de apă, propice agriculturii, pomiculturii, viticulturii și creșterii animalelor. Subsolul conține zăcăminte bogate de metale și sare. Depresiunile marginale fac trecerea spre munți în mod treptat, oferind, de asemenea, condiții optime de locuire. Munții Carpați au impus o separare a stepei pontice de silvostepa panonică, dar mai ales o etajare a vegetației, intercalând cele două unități cu păduri întinse de foioase și rășinoase. Trecătorile și pasurile asigurau, din cele mai vechi timpuri, legăturile între zonele intra și extra-carpatice, iar depresiunile asigură și acum un confort climatic satisfăcător. În linii generale, valorile climatice au rămas stabile până astăzi, cu excepția unei scurte perioade – așa-

[2] Anumite concentrații habitaționale (așezări, cetăți, fortărețe) se află poziționate pe suprafețele de nivelare montane, îndeosebi în zona Munților Orăștiei sau pe pantele Carpaților din zona Depresiunii Transilvaniei.
[3] Posea 2006: 21-25.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

numita „regresiune dacică" – caracterizată prin temperaturi mai scăzute și umiditate mai mare decât în epocile anterioare. Efectele acestui puseu au fost însă majore pentru secvența cercetată, contribuind în final la mișcări de populație și schimbări de habitat. Din punct de vedere administrativ modern, Transilvania cuprinde județele Alba, Bistrița-Năsăud, Brașov, Cluj, Covasna, Harghita, Hunedoara, Mureș, Sălaj (parțial) și Sibiu.

La nord, zona de interes este partea de nord-est a Bazinului Carpatic, cu limitele nordice pe Carpații Beskizi și Carpații Polonezi; cele vestice pe înălțimile Gemer-Tatra, iar spre est și sud-est este delimitată de ramurile nordice ale Carpaților Orientali. Această regiune cuprinde o mare parte din Maramureșul istoric, una dintre cele mai mari depresiuni carpatine, fiind străbătută de cursul superior al Tisei. Spre sud limitele sunt mai difuze, astfel că trebuie avută în vedere atât întinderea bazinului hidrografic al Tisei Mijlocii împreună cu afluenții ei, respectiv cursul inferior al râului Barcău[4]. Resursele regiunii sunt bogate, localizate preponderent în zona montană și constau în special din minereuri de fier, cupru și plumb, dar și din minereuri auri-argintifere aflate în zona bazinului superior al Crișului Alb. Deși reduse, există și surse saline în zona Solotvino din Ucraina.

Aspectul actual al câmpiilor este semnificativ diferit de cel din Antichitate. Amplele lucrări de regularizare efectuate începând din perioada habsburgilor, au schimbat radical decorul natural. O anumită imagine asupra peisajului antic din aceste regiuni putem obține însă urmărind vechile brațe ale râurilor, vizibile pe imaginile satelitare și pe ortofotograme. Astfel, râurile, odată ieșite din chingile munților, meandrau foarte puternic în zona de câmpie formând în drumul lor către Tisa adevărate delte continentale, de mari dimensiuni. Câmpia era supusă periodic inundațiilor sezonale, iar zonele favorabile habitatului erau reprezentate de grindurile fluviatile destul de numeroase și de terasele înalte.

Căile de comunicații urmau, acolo unde era posibil, arterele marilor râuri. Mureșul a reprezentat încă din preistorie una dintre cele mai importante astfel de artere, fapt favorizat și de posibilitatea navigării în aval, cu plute și ambarcațiuni. Văile Crișurilor au constituit la rândul lor căi de comunicație, prin care se putea pătrunde înspre interiorul Munților Apuseni, spre zonele bogate în resurse naturale. Drumurile de plai care urmau crestele culmilor montane, folosite până în secolul XX de păstorii transhumanți, vor fi reprezentat la rândul lor rute facile de acces, în lipsa drumurilor și a infrastructurii.

La sud de râul Mureș se întinde provincia istorică Banat. Din punct de vedere administrativ, zona este împărțită între trei state moderne: România, Serbia și Ungaria, sectorul românesc fiind cuprins în județele Timiș, Caraș-Severin și parțial Mehedinți. Ca limite, Banatul românesc se mărginește la vest cu Tisa, la sud cu Dunărea, extremitatea estică fiind marcată de înălțimile munților Țarcu-Godeanu, parte din arcul Carpaților Meridionali. Aceștia din urmă ating altitudini mari, de peste 2200 m, având aspectul unor interfluvii largi, fragmentate de văi adânci. Munții Banatului, parte a Carpaților Occidentali, reprezintă un bloc montan aparent solid, cu altitudini mijlocii, fragmentați la rândul lor de numeroase văi; la sud, ei sunt mărginiți de Clisura Dunării, unde, înainte de construirea barajului de la Porțile de Fier, marele fluviu european își făcea loc cu mare greutate printre chingile stâncoase ale munților, într-un peisaj cu un relief foarte accidentat și spectaculos.

În vestul zonelor montane se întâlnesc înălțimi medii, precum Dealurile Banatului sau Dealurile Lipovei, care se pierd ușor în câmpiile înalte, cu aspect tabular. Ca și în Crișana, câmpiile joase au avut până acum câteva sute de ani un aspect mlăștinos, cu intense fenomene de meandrare și bălțire. În zona Serbiei de astăzi se întâlnesc și dune de nisip.

Resursele subsolului, prezente îndeosebi în zona montană, sunt la rândul lor substanțiale și diverse. Munții Banatului sunt îndeosebi foarte bogați în minereuri de fier.

---

[4] Ardeleanu 2010: 373.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Rețeaua hidrografică este bogată și variată. Principalele râuri sunt Timișul și Bega, cu afluenții lor mai importanți, care drenează practic aproape întreaga zonă de câmpie. Spre sud, râuri mai importante sunt Carașul, Nera și Cerna.

Căile de comunicație din zonă urmează în general văile principalelor râuri. Pe Valea Begăi, în amonte, se putea traversa relativ ușor spre zona Transilvaniei, o altă cale de acces fiind culoarul larg al râului Bistra (afluent a Timișului), prin Porțile de Fier. Accesul către Dunăre se făcea prin culoarul Timiș-Cerna, în sectoarele mai dificile uzitându-se trasee alternative, fapt sugerat de traiectul drumului roman ce lega anticele Dierna și Tibiscum. Drumurile de plai trebuie să fi fost la rândul lor folosite; un astfel de drum, de o importanță deosebită, pornea cam din zona de vărsare a Cernei în Dunăre, urmând creasta Munților Cernei și apoi a Masivului Țarcu-Godeanu, pe interfluvii largi; urmând acest drum pe vreme de vară, un călător sau un detașament militar, putea să ajungă în aproximativ trei zile până în Țara Hațegului.

Ultima subzonă geografică avută în vedere o reprezintă arealul dintre Carpații Orientali și și afluenții din dreapta Nistrului care întrunesc în bună măsură, în ciuda rolului de culoar de migrație, suficiente condiții pentru dezvoltarea comunităților umane.

O ultimă observație este legată de existența și distribuția fondului forestier, puternic modificat de activitățile antropogene. În perioada dacică pădurile erau mult mai abundente decât astăzi, aspect subliniat și de izvoarele antice[5]. Un efect secundar al acestei situații este dispariția sau reducerea drastică a numeroase specii de animale (zimbrul, bourul, colunul, castorul, calul sălbatic, dropia) care populau nordul Dunării în Antichitate.

În ansamblu, teritoriul nord-dunărean prezintă un surprinzător echilibru al proporțiilor: munții acoperă 32%, dealurile și podișurile 37%, iar câmpiile aproximativ 31% din teritoriu[6].

Diversitatea geomorfologică este datorată în bună măsură bogatei rețele hidrografice subsumate bazinului Dunării. Pe lângă acest mare curs de apă, zona este irigată de o serie de mari râuri: Morava (*Margus*), Timoc (*Timacus*), Yantra (*Lyginus*), Iskăr (*Oescus*), Tisa (*Pathissus*), Timiș (*Tibisia*), Someș (*Samus*), Mureș (*Maris*), Jiu[7], Olt (*Aluta*), Argeș (*Ordessos*), Ialomița (*Naparis*), Siret (probabil *Tiarantos*), Prut (*Porata*/*Pyretos*), Nistru (*Tyras*) care alături de foarte numeroșii lor afluenți au terasat puternic luncile construind o serie importantă de bazine hidrografice locale și alcătuind din cele mai vechi timpuri un sistem echilibrat și unitar al condițiilor de mediu, propice dezvoltării habitatului uman. Parte a acestui vast sistem hidrografic sunt și numeroasele lacuri, bălți, iazuri și limane care au contribuit de asemenea la suportul habitatului și biosferei (**Pl. 1**).

Caracteristicile deosebit de favorabile enumerate până acum au avut ca rezultat, pe lângă favorizarea dezvoltării locuirii umane, crearea unui tip de biosferă variată, pe care s-a bazat evoluția vegetației și faunei locale. Diversitatea și abundența acestora au fost de asemenea factori legați de dinamica dezvoltării habitatului uman în regiune.

Analizând la modul general întregul ansamblu geomorfologic, climatic, hidrografic și biologic al arealului, rezultă o sumă de elemente indispensabile stabilității habitatului uman, cu implicații determinante asupra demografiei locale. Resursele naturale diverse și abundente,

---

[5] În anii 75-74 a.Chr., proconsulul Macedoniei, C. Scribonius Curio, ajunge cu legiunile sale la Dunăre, în timp ce îi urmărea pe dacii care atacaseră imperiul. Nu cunoaștem exact locul, unii istorici spun că în faţa Banatului, iar alții că în fața Olteniei sau a Teleormanului. Cert este că guvernatorul nu a îndrăznit să treacă fluviul, de frica unei ambuscade în pădurile de dincoace de Dunăre. Istoricul antic Florus spune, căutându-i parcă scuze comandantului roman, că: „*s-a temut de întunecimea codrilor*" (Florus, *Bellum Thracium*, I, 39 [III, 4], 5).

[6] Tufescu 2001: 5.

[7] Râul Jiu a fost identificat drept anticul *Rhabon*, aspect asupra căruia R. Vulpe a adus o consistentă critică. Reinterpretând coordonatele ptolemeice, istoricul transferă pârâului Drincea denumirea antică (Vulpe 1974: 41). În această reformulare, Jiului nu i se cunoaște numele antic.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

adăugate condițiilor locale enumerate, au permis o creștere demografică vizibilă și permanentă[8]. Reperele expuse corespund aleatoriu expansiunii demografice și politico-militare a tracilor în ansamblu, la care trebuie adăugate numeroase alte grupuri și populații de origini diverse: greci, sciți, iliri, sarmați, celți, germanici.

Diversitatea geografică a arealului nord-dunărean a obligat istoriografia românească să caute și să opereze cu încadrări terminologice și topografice extrem de laxe în încercarea de a fixa arealul avut în vedere. Astfel, s-a utilizat denumirea convențională de spațiu *carpato-danubiano-pontic* sau *carpato-istro-pontic*, cu raportare la elementele geografice majore din areal. Termenul de *Dacia*, ca alternativă la denumirile compuse, utilizat pentru a desemna regiunile stăpânite de regii daci, este și el relativ convențional, căci nu știm limitele puterii exercitate de regalitatea dacică, cu atât mai mult cu cât se suprapuune cu unele perioade de fragmentare a regatului, când e evident că nu putem vorbi nici de Dacia și nici de câteva regate identice toponimic. Dar denumirea s-a încetățenit în tradiția istoriografică românească și, cu rezervele cuvenite, ea va fi folosită și în această carte.

Considerând că nici una dintre soluțiile propuse nu este satisfăcătoare sau suficientă am ales să utilizez la modul general sintagma *nord-dunărean* cu referire la spațiul dacic, atunci când nu e nevoie sau nu se pot stabili identificări și repere foarte precise. Deși periferice subiectului temei, în economia discursului și reperele asumate sunt cuprinse, în mod natural, și geții din Moesia Inferioară.

*

Mult mai complexe pentru economia unui studiu cuprinzător sunt problemele geografice ale microzonelor. În primul rând, există permanent tendința de a proiecta în trecut realități politico-geografice contemporane, pericol agravat de gradul modest al cunoașterii elementelor toponimice din Antichitate ce trebuie identificate și transpuse pe hărțile din prezent. Dacă la nivel macro se pot face unele aprecieri, laxe și ele, la nivel de localitate, de sit, de punct geografic, identificarea unor locuri sau a unor elemente morfo-geologice și implicit corelarea lor cu o hartă actuală este îngreunată tocmai de schimbările toponimice petrecute de-a lungul epocilor.

Modificărilor oarecum naturale intervenite în toponimie și hidronimie li se adaugă o serie de complicații rezultate din metodologia istoriografică a ultimului secol. Modul de notare al unor descoperiri din literatura de specialitate, cel puțin atunci când s-a intenționat poziționarea pe o hartă imaginară a unei descoperiri, este cvasi-arhaic. Aproape invariabil punctul sau situl a fost identificat cu repere bazate pe memoria colectivă (*locul lui Dănău*, *la Brod*, *Alte soarte*, *Știubeiul lui Păsărică*, *grindul Țifarului* sau și mai ambigue: *în spatele barului din parc*), informații astăzi inutile. Sporadic, când sunt disponibili, sunt folosiți indicatori geografici (puncte cardinale, longitudine, latitudine, altitudine, puncte topografice etc.), administrativi (repere cadastrale) sau de altă natură, care să poată fi utilizați și obiectivele din teren sunt reperate acceptabil. Abia descoperirile din ultimul deceniu, și chiar și acestea arareori, beneficiază coordonate topografice de mare acuratețe, obținute astăzi de accesul gratuit și facil la GPS (*Global Positioning System*) sau sunt disponibile detalii geografice universal valabile și recognoscibile.

Identificările punctelor de descoperire au fost îngreunate substanțial și de schimbările administrative survenite în ultimul secol. Multe localități și-au schimbat numele, au intervenit modificări în cadrul apartenenței administrative sau unele identități toponimice chiar au dispărut. Aceste inconveniente se adaugă publicării unor date insuficiente despre detaliile

[8] Afirmația lui Herodot (*Istorii*, V, 3) potrivit căruia *tracii sunt neamul cel mai numeros după inzi*, deși trebuie privită critic, reflectă neîndoielnic anumite considerente demografice pe care anticii le-au observat în timp.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

geografice privitoare la locul unor descoperiri; devine astfel evident efortul suplimentar necesar actualizării bazei de date aferente subiectului.

Este vizibil în acest cadru imposibilitatea relaționării exacte, în ansamblu, a secvenței geografice cu cea istorică. În puține cazuri este cunoscut locul exact al unei depuneri în sol sau chiar localizarea descoperirii. Chiar dacă se pot face unele aprecieri punctuale, orice generalizare este contraproductivă.

Ca noțiune geografică, Dacia a fost rezultatul gândirii geopolitice romane, urmare a impunerii dacilor ca factor (*ethnos*) incontestabil în spațiul carpato-dunărean și a rămas cât timp a existat acest suport etnic[9]. Din punct de vedere istoric, Dacia apare prima dată ca entitate politică în scrierile lui Pliniu cel Bătrân[10], iar apoi la Tacit[11]. M. Vipsanius Agrippa, ginerele lui Octavian Augustus, a întocmit o hartă, expusă la Roma după moartea lui, pe care figura și Dacia. Evident harta lui Agrippa era una de uz imperial, limitată la punctarea principalelor forme de relief și stabilirea unor distanțe între diverse puncte[12]. De studiile cartografice ale lui Agrippa s-a folosit consistent și Plinius cel Bătrân. Ambii situează Dacia la nord de Dunăre.

Strabon, iese din acest tipar, notând prin acea *megále archè*[13] marea stăpânire a lui Burebista faptul că depășise reperele cunoscute în epocă. Alte repere cartografice apar la Claudiu Ptolemeu și Iordanes, primul consultând scrierile geografului Marinos din Tyr, iar al doilea prin intermediul textelor lui Dion Chrysostomos, astfel că descrierile aparțin secolului al II-lea, ca datare, iar ca realitate probabil erau perfect valabile cu un secol mai devreme.

Ptolemeu oferă date despre întinderea geografică a Daciei, despre numele unor triburi și o listă a celor mai importante *poleis*-uri[14], cca. 44 de localități[15]: *Dacia se mărginește la miazănoapte cu aceea parte a Sarmației europene care se întinde de la muntele Carpatos până la cotitură pomenită a fluviului Tyras, la apus cu iazygii metanaști, pe lângă râul Tibiscos, iar la miazăzi cu acea parte a fluviului Dunărea care merge de la vărsarea râului Tibiscos până la Axiopolis, de unde, până în Pont și la gurile sale, Dunărea se numește Istru. Locuiesc Dacia în partea cea mai de miazănoapte, dacă începem de la apus: anarții și teuriscii și costobocii, iar dedesubtul lor predavensii și ratacensii și caucoensii, tot așa, mai jos de aceștia biefii, buridavensii și cotensii și mai jos de ei albocensii, potulatensii și sensii, după care, în partea cea mai de miazăzi, saldensii, ceiagisii și piefigii. Cele mai însemnate orașe din Dacia sunt următoarele: Ruconium, Docidava, Porolissum, Arcobadara, Triphulum, Patridava, Carsidava, Petrodava, Ulpianum, Napoca, Potaissa, Salinae, Praetoria Augusta, Sangidava, Angustia, Utidava, Marcodava, Ziridava, Singidava, Apulum, Germizera, Cumidava, Ramidava, Pirum, Zusidava, Polonda, Zurobara, Aizisis, Argidava, Tibiscum, Sarmizegethusa*

---

[9] Petolescu 2010: 8.
[10] Pliniu cel Bătrân, *Naturalis Historia*, I, 47.
[11] Tacit, *Agricola*, 41, 2.
[12] Cătăniciu 1987-1988: 145.
[13] Strabon, VII, 3, 11.
[14] Asupra celor 44 de *poleisepiphanesterai*, consensul specialiștilor, istorici și traducători deopotrivă, este încă un deziderat prea îndepărtat. Deși mare parte dintre specialiști preferă traducerea *orașe* (*însemnate*, *strălucitoare*, *răsărite*, *vestite*, *de vază* etc.) este destul de riscantă acceptarea transpunerii acelui *poleis* drept *orașe*. Un prim argument, prezentat de S. Forțiu, este că citind *in integrum* lucrarea lui Ptolemeu, se observă că acesta folosește același termen și pentru a numi așezările sarmaților iazygi, aflate la vest de Tibiskos. Echivalarea unor așezări, sezoniere sau nu, ale semi-nomazilor iazygi, cu *orașe*, este o imposibilitate evidentă. Fără a nega caracterul proto-urban al unor centre dacice (Sarmizegetusa Regia, Fețele Albe) sau calitatea de *dave* (înțelegând prin acest termen un centru rezidențial important, o cetate) este mai aproape de realitate faptul că Ptolemeu oferă o listă de *locuri cu nume* din Dacia (Forțiu 2012: 27- 28) și nu una de aglomerări umane cu caracter urban.
[15] Este însă de semnalat că deși amestecă nume de localități dacice cu cele romane, amintește de triburi care nu apar în alte surse.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

regia, Aquae, Netindava, Tiasum, Zeugma, Dierna, Acmonia, Drubetis, Frateria, Arcinna, Pinum, Amutrium, Sornum[16].

La Iordanes, a cărui sursă principală a fost Dion Chrysostomus, descrierea apare mai concentrată: *Dacia şi care acum se numeşte Gepidia, după cum am spus, se mărgineşte la răsărit cu roxolanii, la apus cu iazygii, la miazănoapte cu sarmaţii şi bastarnii şi la miazăzi cu fluviul Dunărea*[17].

Chiar dacă aproximative și uneori exagerate, descrierile relevă faptul că, cel puțin în secolul ce a precedat cucerirea romană, teritoriile dacilor se restrâng; Dacia din punct de vedere politic putând fi considerat nucleul din spațiul intracarpatic, cu unele dominații politico-militare și mai ales culturale în celelalte direcții.

Excurs I. Imperiul care n-a existat

Una dintre cele mai în vogă idei protocroniste contemporane este cea legată de existența și implicit gloria unui imperiu dacic. Rar vreo carte cu subiect daco-nostalgic nu tratează sau măcar nu aduce vorba despre iluzoriul imperiu al dacilor, chiar dacă, uneori, se discută prudent doar momentul „Burebista". Ideea imperială fascinează. Mai mult, imaginea reflectată a marilor construcții politico-militare care au fost cu adevărat imperii, din Antichitate și până în epoca modernă, a excitat imaginația, cu atât mai mult cu cât în istoria locală a existat un rege care putea fi asemuit cu fondatorii altor imperii. Că „imperiul" dacic a avut un rege și nu un împărat, a fost un prea mic amănunt ca să mai conteze.

În fond, ideea imperială este pe cât de ademenitoare pe atât de ușor de extras din manipularea datelor istorice. Ascensiunea fulminantă, văzută de noi astăzi, a războinicului Burebista, inițial un oarecare șef militar, până la autocratorul rege de la Costești sau poate de la Cetatea Zânelor (căci nu se cunoaște unde a fost prima lui reședință intra-carpatică) reprezintă un parcurs-școală pentru toți creatorii de imperii din istorie.

Nu insist asupra personajului, spun doar că este cunoscut doar tangențial. Nu știm sigur dacă provenea din zona triburilor getice - în ciuda faptului că Strabon îi spune bărbat get - sau din zona agresivilor războinici din zona Olteniei de azi, aflați la apogeu în acel moment. Nu știm exact cum a ajuns în fruntea coaliției care a dominat lumea nord-dunăreană, nu știm exact dacă el sau predecesorul său au pus de fapt bazele regatului dac, nu-i știm reședința (poate avea mai multe?), nici numele real. Nu știm multe. Știm sigur doar că în fruntea războinicilor săi și-a atacat la rând toți vecinii. În mod sigur, nu înainte de a face același lucru pe plan intern.

Concret, războinic iscusit fiind, după ce a coagulat forțele interne a proiectat spre exterior numeroasele focare războinice care fremătau în raza lui de autoritate. Geții dunăreni, aflați într-un accentuat declin după tăierea drumurilor către Macedonia și Grecia de către celți, apoi de romani, au găsit în noul lider un bun motiv de auto-reconsiderare. Aveau din nou orizont. Dacă Burebista provenea dintre ei, lucrurile au mers și mai natural. Dacii intra-carpatici, poate conduși de Deceneu, poate de alt lider - arheologia arată că pe valea Mureșului a existat foarte probabil un regat, care a ținut piept celților înainte de Burebista, au fost prima țintă a regelui. Oricum cei de aici au avut puține opțiuni.

---

[16] Ptolemeu, *Aşezarea Daciei*, III, 8, 1-4. Datele oferite de Ptolemeu sunt valabile nominal, coordonatele geografice pe care le oferă în premieră, într-un sistem de referință personal, având numeroase erori și imprecizii, unele datorate copiștilor mai târzii ai operei sale. Despre acuratețea și limitele datelor și metodelor lui Ptolemeu vezi Bogdan Cătăniciu 2007: 54-58 și Fortiu 2012: *passim*.
[17] Iordanes, *Getica*, 74.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Războinicii Padea-Panaghiurskii-Kolonii, un conglomerat etnic format inițial din traci, geți, celți, iliri, bastarni, dardani, panoni și alte triburi mărunte, în care însă dacii și-au luat partea leului, și care dominau nordul Balcanilor, oțeliți de luptele cu romanii au furnizat și ei material uman și cultural noii construcții politico-militare ce se prefigura în regiune. Foarte posibil Burebista era unul dintre aceștia. Poate chiar nucleul puterii lui Burebista erau acești purtători ai culturii Padea-Panaghiurskii-Kolonii, căci urmele culturale asociate acestora răzbat, de bine, de rău până la cucerirea romană a Daciei. Posibil și unii celți să fi participat, dar urmele lor sunt greu identificabile indubitabil în creuzetul istoriei. Dispariția celților de pe aici în ceața istoriei nu a primit încă un răspuns satisfăcător, deși urme culturale celtice apar în cultura dacică. Dacă sunt moșteniri ale vechilor invadatori sau vin de la scordisci e imposibil de aflat.

Forța de care dispunea Burebista a fost imensă; Strabon dă și niște cifre în acest sens. Chiar dacă nu le luăm de bune, tot atrag atenția.

Pe aceste coordonate, realizările dacilor - de acum le putem spune așa căci tăvălugul războiului a nivelat orice idee separatistă sau culturală diferită - au fost interesante. Cucerirea cetăților Pontului - zonă aducătoare de venituri consistente - împrăștierea triburilor celtice din vest, aflate în derută, dar periculoase pentru spatele regatului dac, în cazul în care Burebista avea în plan atacarea Balcanilor. Istoria ne arată că dacii și-au îndreptat cu precădere atenția spre sud. Jefuirea sistematică a Traciei și parțial a fostului regat al Macedoniei sunt realizări notabile. Marile proiecte arhitectonice din Munții Orăștiei, dar și din alte zone, sutele de tezaure monetare sau de podoabe de metale prețioase sunt doar câteva expresii materiale ale succesului pe teatrele de luptă. În mod clar, romanii se pregăteau să înfrunte noul pol de putere ivit cam într-un moment nepotrivit la Dunăre. Transpare din sursele literare antice că aveau în plan rezolvarea situației cum știau ei mai bine, adică prin forță, mai ales că suebul Ariovist a evitat conflictul cu dacii. Oricum, plecarea suebilor spre Galia i-a lăsat pe romani fără multe alte opțiuni. La Roma războaiele interne se terminaseră - pe fondul acestora Burebista a și putut nestingherit să jefuiască Tracia, probabil cu acordul tacit al lui Pompei, cu care dacii negociase ceva, nu știm exact ce. Peste daci avea să vină până la urmă un adversar pe potrivă. Că acesta n-a mai venit este un fapt istoric și nu l-au oprit săbiile dacilor sau arcurile parților, ci pumnalele senatorilor. De fapt nu l-au oprit, ci doar întârziat vreo 150 de ani.

Pentru Burebista asasinarea lui Cezar nu a însemnat deloc rezolvarea situației. Trecerea romanilor în defensivă a fost chiar nenoroc. Uriașa sa forță, probabil pregătită să lupte cu legiunile, a trecut și ea în așteptare, nemaiavând dușmani notabili în jur. Care să fie și bogați. Doar că soldații când nu luptă, se gândesc la la lupte. Învățat cu succesul, cu bogăția și cu gloria, fiecare taraboste mai acătării visa și la locul din fruntea regatului. Sau măcar să nu mai fie el sun comanda altuia. Fiecare căpetenie zonală voia un regat, cât de mic, numai pentru el. Vise care au dus la fragmentarea marelui regat, probabil în urma unor răscoale și secesiuni - nu avem suficiente dovezi ale unui asasinat, deși nu este improbabil actul. Burebista era oricum doar un rege bătrând deja. Marele regat a dispărut la fel de fulminant cum a apărut, împărtășind astfel soarta multor alte construcții politice realizate cu arma în mână.

A fost regatul dac un imperiu sau n-a fost? Aceasta-i întrebarea!

Pentru a ne lămuri trebuie să vedem ce este de fapt un imperiu. Un imperiu, înainte de toate, reprezintă o formă solidă de organizare socială, dar mai ales politică. Nu lipsit de importanță, un imperiu este, dacă luăm în calcul un imperiu stabil și după moartea fondatorului, o formă solidă de guvernare. O guvernare economică în primul rând. Dacă liderul nu reușește asta, dispare și el și efemera lui realizarea cu prima ocazie dacă nu sunt puse rapid la punct sistemele interne de funcționare ale noi societăți.

Forma de organizare realizată și impusă de Burebista este vizibilă doar pe zona suprapusă cu stăpânirea de mai târziu a lui Decebal. În rest, au fost cucerite și jefuite zone și

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

teritorii, posibil au existat unele extideri. Zemplin și Mala Kopanya, spre exemplu sunt astfel de colonizări despre care nu știm dacă și în ce măsură au păstrat legăturile cu Sarmizegetusa. În ansamblu însă n-a avut loc nici o organizare care să permanentizeze cuceririle. Nici la vest de Tisa, nici la sud de Dunăre și nici chiar în Pont și că nici la est de Carpați. Diadohii daci de după Burebista n-au mai avut forța acestuia, stăpânind fiecare bucățica lui de regat, atacând nostalgic sudul roman, categoric fără rezultate notabile. Exceptând popularea arenelor romane cu gladiatori daci.

Apoi un imperiu conține invariabil mai multe neamuri, mai multe culturi. Eun imperiu este, dincolo de forță și economie, o sinteză. În ciuda direcțiilor de atac, nu știm dacă dacii au inclus blocuri culturale alogene. Nici măcar grecii pontici nu s-au simțit parte din poveste. Ei doar plăteau bir. Că îl plăteau dacilor sau romanilor era mai puțin important atâta vreme cât ei rămâneau greci. Posibil, foarte posibil, că la nivel de elite a existat aculturație. Schimburi de oameni, idei, tehnici, tehnologii, mode și modele au fost firești între vecini, prieteni sau dușmani. Dar la final, dacii au rămas aninați de munții lor, singuri, dar poate doar mai iscusiți un pic. Războiul și „imperiul" au și latura asta evoluționist-bună.

Ca să nu mă întind nepermis, exceptând lărgimea teritoriului cucerit – repere pe care nu le cunoaștem aproape deloc, în ciuda hărților generoase cu care protocroniștii autohtoni mobilează internetul - stăpânirea lui Burebista nu s-a califică drept imperiu. Deși a pornit ca atâtea alte imperii, n-a avut la bază decât forța armelor. N-a creat și o cultură imperială, nu a creat nici măcar modele și nici nu le-a copiat pe cele la care avea acces. Nu a impus nimic interesant noilor cuceriți; dimpotrivă este posibil să fi preluat de la ei multe lucruri. În lipsa acestor elemente fundamentale, „imperiul" dacic a avut rapid soarta politică a tuturor creațiilor politice întemeiate cu forța și ținute verticale doar prin forță. Urmele lor populează doar poveștile cronicarilor și imaginația nostalgicilor.

Mai corect ar fi să vorbim nu de imperiul, ci de regatul lui Burebista și aici intră și discuția despre legendara deja eroare numită „14%", calcul ezoteric folosit adesea de către dacomani pentru popularea imaginarului public cu aura unui cuceritor de anvergură imperială. Socoteala e simplistă și percutantă în același timp. Romanii ar fi cucerit doar 14% din regatul dac, deducție care suprapune provincia romană Dacia peste regatul burebistan, și care explică prin această minimizare și neromanizarea dacilor periferici!

În mod evident erorile se țin lanț în această presupunere. Prima ar fi teoretica stăpânire a regelui Burebista. Deși a intreprins expediții în toate direcțiile, nu știm exact limitele concrete al estăpânirii lui Burebista. Cucerirea unor teritorii sau raidurile în alte zone prospere nu sunt suficiente pentru a le include în regat. Urmele culturii materiale, uneori la distanțe apreciabile de centrul lumii dacice, pot avea alte explicații, mai realiste. În lipsa unor așezări, a unor fortărețe, a unor morminte sau tezaure care să ateste permanentizarea elementului dacic în respectivele teritorii, acestea nu se pot include în regat. Nici despre zonele care au aceste elemente, respectiv cele din Slovacia sau sudul Ucrainei, nu putem spune mare lucru, ele putând fi entități politice separate, mai ales după fragmentarea regatului. Apoi, cucerirea Daciei a fost completă, armatele romane urmărind eliminarea tuturor punctelor de rezistență dacice. Toate cetățile dacice au fost cucerite, distruse sau au fost abandonate. Populația a fost alungată, strămutată și supravegheată, iar dincolo de limes, căpeteniilor locale li s-au impus condiții. Este adevărat că provincia nou constituită nu s-a suprapus exact pe teritoriul fostului regat, ci ea s-a restrâns și concentrat asupra zonelor cu potențial economic ridicat și o linie mai ușor de fortificat.

Fără a spune textual, ipoteza fantasticului „14%" pleacă de la aserțiunea lui V. Pârvan, care discuta la un moment despre teritoriile stăpânite de către tracii epocii Bronzului[18], uitând

[18] Care găsea urme tracice de la Troia la gura Vistulei (Pârvan 1982: 140-142 (233-237)).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

convenabil că Burebista nici măcar n-a stăpânit peste toate triburile tracice. Amestecarea fără discernământ a unor fragmente de adevăr, epoci, fapte, evenimente, biografii, cu distorsionări evidente ale realităților istorice cunoscute și completarea golurilor cu invenții penibile nu se poate constitui, sub nici o formă, într-o ipoteză de lucru, astfel că și această teză protocronistă nu este altceva decât o revendicare a unei istorii imposibile din dorința de a echilibra frustrări contemporane. Imperiul lui Burebista a fost, dacă admitem licența poetică, imperiul care n-a existat.

Așa-zisul „mileniu imperial" al Daciei nu este altceva decât un mileniu de istorie al dacilor, istorie care, trebuie să recunoaștem, că a fost interesantă și excepțională, dar n-a fost în nici un caz imperială. Ideea unui imperiu dacic, chiar efemer, rămâne doar o pistă falsă.

Arme dacice, desen după reliefurile de pe baza
Columnei Traiane realizat de gravorul italian
Giovanni Battista Piranesi (1720-1778)

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Schițarea unor repere culturale ale unei zone nu poate fi făcută decât pentru intervale scurte – la scara istoriei – de timp. Perioada studiată începe cu peste 100 de ani înainte de coagularea politică a diverselor facțiuni, clanuri și triburi sub Burebista, iar limita superioară este începutul secolului II p.Chr., odată cu încetarea existenței Regatului Dac și instalarea puterii romane în întreaga regiune. Intervalul este deosebit de efervescent politic și militar, legând pe acești vectori Peninsula Balcanică de spațiul intracarpatic și Pannonia, dar el reprezintă o convenție modernă, fără vreun atribut din perspectiva epocii. Din acest motiv, dar și pentru pentru înțelegerea anumitor fenomene și evenimente subiectul este extins adesea, cuprinzând repere dintre ultimele trei veacuri dinaintea cuceririi romane, cât și un veac după acest eveniment.

Dezvoltată în spațiul cuprins între vestul celtic, estul iranian și sudul elenistic, iar ulterior roman, civilizația geto-dacilor adaugă acestor influențe propriile forme, sintetizând una dintre cele mai remarcabile structuri socio-culturale din Europa barbară.

Din punct de vedere etno-cultural și demografic, arealul și segmentul cronologic discutat a fost supus unor intense transformări și modificări. De la sfârșitul secolului IV și până în secolul II a.Chr., în vest, în nord și parțial în sud se manifestă prezența celtică, iar dincolo de Carpații Orientali, spre nord-est, bastarnii germanici apar la trecătorile munților începând cu ultimele decenii ale secolului al III-lea a.Chr. sau în primele decade din următorul veac. În sudul Dunării, pe parcursul secolelor III-II a.Cr., își fac apariția, treptat, grupe de războinici celți, care, în final, vor schimba fundamental lumea dunăreană. După celți, în primul secol al erei noastre, în regiune își fac simțită prezența legiunile romane, iar în estul și în vestul Daciei, triburile călăreților sarmați. Cu toate aceste intruziuni, grupul dominant din punct de vedere cultural a rămas cel geto-dacic.

Subiectul acestui volum îl constituie mentalitățile elitelor militare din epoca Regatului dac. Începuturile acestei entități politice nu sunt bine cunoscute, spre deosebire de sfârșitul ei, astfel că reperul folosit – *regatul dac* – are în vedere modificările politice, culturale și sociale începute o dată cu secolul al II-lea a.Chr. Regatul dac, mai conturat sub Burebista, nu a fost prima construcție politică în spațiul discutat, dar este cel mai bine documentat și atestat. El a fost precedat de mici regate, uneori rezultate ale unor uniuni de triburi. Fără îndoială, însă, cel condus de Burebista a fost cel mai puternic dintre toate. Cu alte cuvinte, deși istoriografia contemporană a acceptat aproape tacit începutul regatului dac cu domnia lui Burebista, premisele sale trebuie căutate ceva mai înainte[19]. Poate domnia tatălui marelui rege sau a unui alt basileu local să fi constituit bazele acelei *megále arché* asumată de getul Burebista.

Începuturile sale sunt așadar pierdute în timp, dar nu pot fi decât legate de neguroasa perioadă a secolelor III-II a.Chr. sau mai exact suprapuse cu o bună parte a celei de a Doua Epoci a Fierului și corespunzând cu conceptul de *cultură geto-dacică clasică*. În termeni conceptuali perioada aceasta reprezintă nucleul cronologic al civilizației geto-dacice, diferită sub toate formele de etapele anterioare și ulterioare. Ea a fost astfel definită de Hadrian Daicoviciu[20] și de I. H. Crișan, apoi preluată și sistematizată de Mircea Babeș[21], care adaugă și observația că influențele lumii elenistice și romane (sub formă de bunuri, idei, tehnologii) ar fi stat la baza concretizării acestei culturi. Fără a nega influențele mediteraneene, trebuie spus

[19] Aria de răspândirea a monedelor de tip Dumbrăveni şi mai apoi Inoteşti-Răcoasa, combinate cu importuri Vîrteju pot fi suprapuse cu existența unor regate anterioare (Preda 1973: 245-146).
[20] Daicoviciu 1972: 340.
[21] Babeș 1974: 215-244.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

că o bună parte din construcția acestei culturi derivă din evoluții și cauze interne, ce țin de evoluția socială, mentalitățile și capacitățile purtătorilor ei.

Spațiul academic românesc operează însă cu mai multe grile și metodologii cronologice pentru a fixa în timp anumite elemente. Arheologia în special, pentru datarea diferitelor artefacte folosește conceptul de civilizație *Latène*, o calchiere de fapt a unor sisteme cronologice specializate pe repere ale lumii celtice occidentale[22]. Întreaga epocă Latène a fost împărțită încă din secolul al XIX-lea în faze și apoi perfecționată în subfaze intermediare, pe baza unor artefacte sensibile la cronologii strânse (în special fibule), cu ajutorul unor statistici combinatorii și al stratigrafiilor orizontale. Pentru zona danubiană perioada studiată începe nominal în Latène C1 (200 a.Chr.), dacă notăm în cel mai uzitat sistem cronologic, propus încă din 1902 de P. Reinecke. În ultima vreme însă, istoriografia românească a folosit tot mai rar această codificare, atât din cauză că era prea specializată și greu accesibilă publicului, cât mai ales pentru că s-a observat un decalaj substanțial față de același sistem aplicat în vestul Europei (unde el se încheie odată cu cucerirea Galiei de către Cezar, în timp de realitățile dunărene decurg în continuare). Pe baza acestui decalaj, dar și a altor numeroase diferențe dintre civilizația celtică și cea geto-dacică, periodizarea pe plan intern a fost regândită pe repere proprii (situație similară și pentru spațiul germanic)[23]. Astfel, chiar dacă sistemul Latène rămâne în general valabil, mai ales în cazurile care cer armonizarea cronologiei pe un spațiu larg, european, pentru cultura clasică geto-dacică se folosește tot mai des datarea cronologică relativă (secolul II a.Chr – începutul secolului al II-lea p.Chr.) sau, atunci când este posibil, se utilizează datările și cronologizările absolute („44 a.Chr.”, spre exemplu).

Secolul al II-lea a.Chr., cu care începe acest volum, surprinde finalul suitei de modificări structurale și de interferențe culturale[24] care a cuprins populațiile de la Dunărea de Jos: traci, celți, daci și geți deopotrivă. Transformările politice și militare ulterioare sunt doar variații sensibile ale structurilor sociale monolitizate în perioada domniei lui Burebista. Secolul al II-lea p.Chr., mai exact războaiele daco-romane din primul deceniu al secolului, reprezintă încheierea nu doar a civilizației geto-dacice clasice, ci și finalul Regatului Dac.

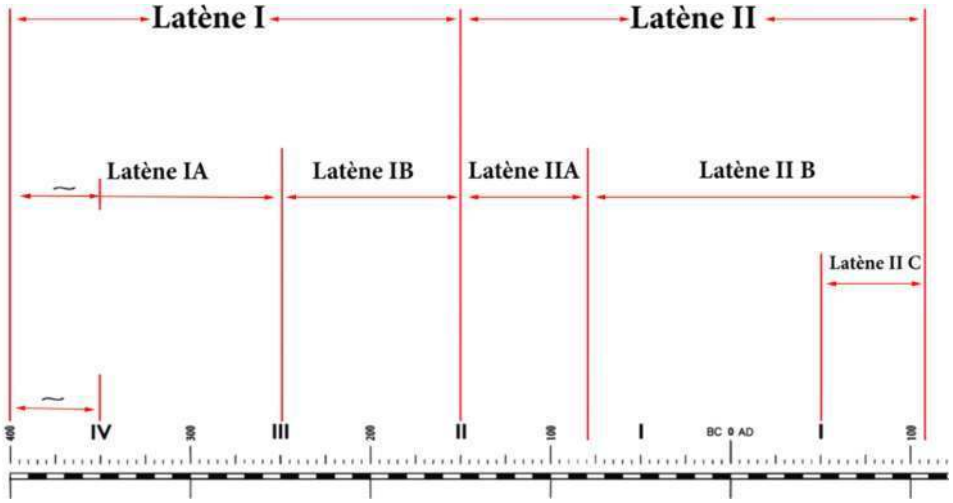

Periodizarea celei de a Doua Epoci a Fierului (după Pupeză 2006)

[22] În spațiul dacic, conceptul a fost nuanțat de I. H. Crișan (1977: 11-16; 33-41).
[23] Babeș 1996, vol II, D-L: 299-300, s.v. *La Tène.*
[24] Dacă facem abstracție de anumite pasaje și concepte specifice *limbii de lemn* din perioada comunistă, o microsinteză consistentă a interferențelor și modificărilor interculturale din spațiul carpato-dunărean găsim la Mioara Turcu (1979: 189-192).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Evenimente politico-militare din nordul Peninsulei Balcanice între 200 a.Chr. și 106 p.Chr.

Descrierea Traciei ar fi o operație ușoară,
dacă vechile scrieri nu s-ar contrazice între ele
Ammianus Marcelinus

Analizarea surselor literare care vin în contact cu acțiunile politice și militare despre care acestea aveau cunoștință a se fi întâmplat în spațiul dunărean, între domnia acelui Rhemaxos și cucerirea Daciei, reprezintă un demers care conține reale și numeroase probleme.

Prima piedică o constituie caracterul lacunar al surselor antice, disrupt și el pe alte două direcții. Una ar fi numărul real de evenimente pe care martorii le-au surprins. Este evident că autorii au notat doar acele momente de interes pentru lumea greco-romană: incursiuni, invazii, jafuri, războaie, negocieri care au afectat și interesat mai mult sau mai puțin spațiul mediteranean. Pe de altă parte sursele, oricum pruține și imprecise, nu vizează decât anecdotic și tangențial relațiile și evenimentele interne ale regalității dacice. Referitor la realitățile interne sursele scrise lipsesc aproape cu desăvârșire, fiind notate doar evenimentele excepționale, iar despre altele s-au păstrat doar în forme și fragmente, mai mult sau mai puțin credibile. O altă problemă ar fi faptul că multe texte sunt de fapt rezumate, extrase sau frânturi ale izvoarelor primare, compilate sau copiate la secole după documentele originale, ele însele rareori contemporane cu momentul descris. Cu alte cuvinte, informații la a doua sau chiar a treia mână!

În ciuda ambiguităților și lacunelor, nici una dintre surse nu poate fi ignorată. Luate individual, ele pot fi discutabile, unele repere cronologice conținute sunt susceptibile la foarte multe interpretări, drept dovadă că specialiștii, nu numai cei români, au dezbătut în numeroase articole aspectele detaliate ale acestora. Totuși, chiar dacă domnia unui rege – fie el și Burebista – nu a fost încă exact delimitată sau dacă anul precis al unui război sau eveniment oarecare nu au putut fi stabilit, cumulând toate sursele și analizând critic ansamblul, imaginea de fond începe să prindă consistență.

În conturul nou creat se reliefează o altă problemă internă a demersului științific, respectiv datarea largă a documentelor arheologice, plasate prudent, lax și preferențial între secolul II a.Chr. și secolul I a.Chr. (rareori în secolul I p.Chr.!). Pusă în relație cu mențiunile antice ale perioadei, situația devine paradoxală, pe de o parte din cauza abundenței materialelor arheologice descoperite, pe de alta din cauza discrepanței față de tabloul general dinamic, sugerat de izvoarele scrise. Și din acest motiv, o așezare a acestora din urmă într-o ordine cronologică este parte din metodologia propusă.

Asupra multora dintre aceste texte antice planează numeroase semne de întrebare privind acuratețea sau calitatea informației transmise. Multe dintre evenimente sunt doar în treacăt menționate, fără posibilitatea de a fi localizate precis în timp sau spațiu. Altele au reale probleme de conținut, iar acestora lumea academică le-a dedicat ample studii pentru a le așeza cât mai verosimil în planul real al evenimentelor. Nu este locul aici pentru o reanalizare detaliată a fiecărui moment evocat, cu atât mai mult cu cât asupra majorității celor îndoielnice există o literatură consistentă. Cel puțin cercetările din ultimii 50 de ani, care discută critic sursele literare, vin în contradicție cu numărul de texte antice – rămas constant în ultimul secol și jumătate. Se poate observa o progresivă modificare de perspectivă, derivată din

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

reinterpretarea izvoarelor pe alte baze metodologice[25], fapt ce dezvăluie în primul rând o implicare mai redusă a factorului politic contemporan în traducerea și interpretarea textelor.

Revenind asupra conținutului literaturii antice care descrie, într-un fel sau altul, aspecte ce țin de spațiul nord-dunărean, acest corpus de surse nu poate fi evitat, cel puțin atunci când subiectul studiului este tocmai profilul psihologic al elitelor locale. Dincolo de anumite vulgarizări inerente unui epos literar, reconstrucția acestui profil nu poate fi începută fără o radiografie, chiar minimală, a acțiunilor politice și militare ale acestor elite, văzute prin ochii contemporanilor lor.

În această trecere în revistă am preferat menționarea unui moment din cât mai multe surse posibile sau existente, așezarea lor în matricea cronologică cea mai probabilă – sau cea mai apropiată de consensul științific – la care am adăugat propria opinie sau propriile dubii, acolo unde a fost necesar. Am considerat secundară ca importanță plasarea exactă în timp a unor evenimente sau personaje aflate sub semnul incertitudinilor, atunci când acest lucru nu afecta imaginea de ansamblu. Scopul nu este de a clarifica aceste suspiciuni, ci de a contura dinamica și direcția acțiunilor politice și militare ale diverșilor factori decidenți, nu doar din interiorul Regatului Dac, ci și ale vecinilor acestuia.

*

Sfârșitul sec. III a.Chr. – începutul sec. II a.Chr. – În acest interval are loc sosirea bastarnilor germanici în siajul celților[26] și instalarea lor în zonele din estul Carpaților[27]. Chiar dacă pe plan cultural nu au interferat cu autohtonii la fel de puternic precum o făcuseră celții, bastarnii se vor regăsi uneori în conflict, alteori în alianțe militare cu geții și dacii. Consecințele acestei migrații sunt destul de ample: marile fortificații getice din zona Moldovei își încetează existența, iar peisajul cultural din zonă se modifică substanțial.

Sfârșitul sec. III a.Chr. – începutul sec. II a.Chr. – Într-o succintă prezentare a unor evenimente apropiate sau contemporane lui, petrecute în Illyricum (invazia și retragerea celților, originile panonilor și ale ilirilor), istoricul Trogus Pompeius notează o *creștere a puterii dacilor sub regele Rubobostes*[28]. Discuțiile asupra identității acestui basileu, considerat fie un rege anterior lui Burebista, fie chiar identic cu acesta, nu au ajuns încă la o finalitate clară sau măcar larg acceptată. Dincolo de această dilemă, este

[25] Un exemplu concret în acest sens este lucrarea prof. Zoe Petre, *Practica nemuririi* (2004: *passim*). Dimensiunea reanalizării surselor documentare antice este grevată de gradul redus de cunoaștere a limbilor clasice, la modul general, progresiv eliminate din programele de studii și de recursul la traduceri din limbi intermediare. O discuție amplă asupra acestui fenomen nefast și a consecințelor lui la Bărbulescu 2006: 20-31.

[26] Acest *siaj*, care ascunde o dominație celtică a migrației, a fost valabil probabil doar la plecarea din zonele de origine din vestul și nord-vestul Europei. În regiunile de la est de Carpați, se pare că starea de lucruri s-a inversat, supremația politico-militară aparținând bastarnilor, iar celții devin secundari. În orice caz, relațiile foarte apropiate dintre bastarni și celți au dus la nenumărate confuzii între cele două populații, încă din Antichitate (Babeș 1970: 2015, în special nota 1). Un aspect *local* al migrației celtice și bastarne pare să fi constat în faptul că în la est de Carpați au ajuns inițial câteva triburi de celți, probabil între sfârșitul secolului al IV-lea a.Chr. și prima decadă a celui următor (Teodor 1988: 45-46) și abia apoi (cel mai devreme începând cu ultimele două decenii ale secolului al III-lea a.Chr.) s-au instalat în regiune bastarnii (Iarmulschi 2016: 15), scenariu care explică dominația bastarnă, întemeiată probabil pe o demografie și o forță mult mai consistentă.

[27] Pseudo Scymnos, v. 797; Strabon, VII, 3, 15; 17; Iarmulschi 2013: 29-52.

[28] Trogus Pompeius în prologul (*Prolegomena*) unei prime istorii universale scrise în latină (*Historiae Philippicae*), mențiune păstrată doar într-un rezumat făcut de Iustinus (*Epitoma*, XXXII). Trogus Pompeius vorbește despre *creșterea* (puterii) *dacilor prin* (sau sub) *regele Rubobostes*. Discuțiile asupra identității acestui basileu local (Nistorescu 2010: 23-42) și implicit asupra perioadei când a domnit nu au dus la o tranșare definitivă a problemei, dar majoritatea istoricilor plasează domnia lui în jurul datei de 200 a.Chr., iar regatul său este plasat undeva în Transilvania (Petolescu 2010: 37-38, cu bibliografia subiectului).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

cert că evenimentele au loc în sfera dacică, cel mai probabil în spațiul intracarpatic și nu în cea getică, extra-carpatică.

200 a.Chr. – Data aproximativă a unui decret emis în cetatea Histria în cinstea lui Agathocles, trimis în solie la un rege local, Rhemaxos, *de la care se pretinde protecție militară împotriva atacurilor și incursiunilor de pradă întreprinse de unele banderii* tracice (și nu numai?) rămase în urma distrugerii regatului celtic de la Tylis; în acest caz conduse de o căpetenie numită *Zoltes*, care crea neplăceri polisurilor dobrogene[29]. Se pare că legăturile dintre Rhemaxos și cetățile pontice aveau tradiție, de vreme ce obligațiile reciproce erau stipulate prin tratatele invocate[30]. În cazul Histriei este specificat chiar tributul (*phoros*) pe care cetatea se obligase să-l plătească la anumite date fixe, precum și protecția militară datorată de regele barbar, oferită anterior în cel puțin două rânduri.

196 a.Chr. – Bătălia de la Kynos Kephalai (al doilea război macedonean)[31]. Lângă colinele numite *Cynoscephalae* (Capul Câinelui) din Thessalia, legiunile romane conduse de Titus Quinctius Flamininus înfrâng falanga macedoneană a regelui Filip al V-lea. Victoria generalului roman a permis instalarea solidă în Peninsula Balcanică a Romei. Rezultatul acestei bătălii deschide pentru romani porțile către Asia Mică. Republica romană se va orienta puternic către estul bazinului mediteranean, urmând două direcții de atac. Una continentală, vizând Dalmația, Panonia și Peninsula Balcanică și una maritimă, având ca element cheie țărmul nordic al Africii. Pentru sectorul continental european prima piedică o constituia Regatul Macedoniei, încă puternic nu doar datorită moștenirii istorice lăsată de fondatorul său, ci și datorită multiplelor legături cu războinicele triburi ilire, panonice, celtice și tracice din acest areal.

190 (183) a.Chr. – Este realizată „Friza armelor" de pe templul Athenei Nikeporos din Pergam în urma mai multor succese militare repurtate împotriva invadatorilor celți. Între armele figurate apare și un pumnal curb de tip *sica*, specific tracilor, ceea ce arată angrenarea unor elemente războinice tracice în evenimentele militare din zonă.

179 a.Chr – Bastarnii, aliați cu unii traci și scordisci, au atacat tribul dardanilor, care au cerut ajutor roman[32]. Unii istorici consideră că tracii pomeniți ca aliați ai bastarnilor să fi fost daci sau triballi, vecini ai scordiscilor.

168 a.Chr. – Bătălia de la Pydna (al treilea război macedonean). Rezolvarea problemelor în vestul Mediteranei, prin distrugerea Cartaginei (146 a.Chr.), permite angajarea Republicii cu toate forțele pe fronturile orientale. Consulul Lucius Aemilius Paulus l-a învins și capturat pe regele Macedoniei, Perseus[33]. În contextul pregătirilor pentru confruntare, regele macedonean angajase un oarecare șef militar Cloilios[34], bastarn sau get[35], care și-a negociat serviciile militare bazându-se pe nu mai puțin de 20.000 de

---

[29] Russu 1963: 129-130. Acțiune deloc nouă, un alt dinast local, Zalmodegikos (atestat tot într-un decret histrian), oferind același tip de servicii în ultima parte a secolului III a.Chr. (Pippidi 1963: 137-164).

[30] Este de amintit aici Cavaros, ultimul rege celt al regatului de la Tylis, care în jurul anului 219 a.Chr., a intervenit în conflictele Bizanțului cu grecii (Polybius, *Istorii*, IV, 52, 1), deoarece starea de război îi afecta perceperea tributurilor impuse cetății. Este posibil ca după distrugerea regatului celt de către traci (~ 218 a.Chr.) să fi rămas prin zonă bande grupuri celtice sau tracice (posibil chiar mixte) ce vagabondau după pradă, așa cum probabil era și ceata acelui Zoltes.

[31] Plutarh, *Flaminius*; Titus Livius, *Ab urbe condita libri*, 33, 7; Polybius, *Histories*, XVIII, 19-27.

[32] Titus Livius, *Periochae*, XLI, 19, 7-8.

[33] Plutarh, *Aemilius Paulus*, VII; XVII-XXII; Livius, Titus, *Ab urbe condita libri*, 45, 52.

[34] Căpetenie controversată, numită în unele izvoare Clondicus, despre care ne informează Titus Livius (XL, 58; XLIV, 26-27; XLV) și Trogus Pompeius/Iustinus (*Epitome*, XXXII-XXXIII).

[35] Paulus Orosius (*Historiarum adversus paganos libri septem*, IV, 20, 34) spune că aceast corp expediționar ar fi fost bastarn (la fel consideră și Plutarch (*Aemilius Paulus*, XII)), dar e greu de precizat dacă această identificare etnică era o realitate a momentului. De multe ori contingentele angajate cu contract erau alcătuite pe alte principii

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

războinici, jumătate dintre ei călăreți. În urma victoriei romane, Macedonia și Illirycum sunt fragmentate în subdiviziuni administrative, relativ autonome, aflate sub control roman.

Jumătatea secolului al II-lea a.Chr. – Termen convențional după care dispare orice urmă a locuirii celtice din Transilvania[36]. Declanșate la începutul secolului IV a.Chr., migrațiile celților – în mai multe etape – spre est, au folosit în principal culoarul Dunării. Au fost ocupate pe rând teritorii situate în nord-vestul Ungariei și în sud-vestul Slovaciei, apoi vestul României de astăzi și zone din restul Transilvaniei. Celții ajung în zona Dunării de mijloc, foarte probabil, în timpul lui Filip al II-lea[37]. În izvoarele scrise apar concret, menționați în bazinul Dunării de Jos, cu ocazia campaniei lui Alexandru cel Mare îndreptată împotriva triballilor (335 a.Chr.). Prezența celtică în Transilvania este certă în a doua jumătate a secolului al IV-lea a.Chr., când descoperirile arheologice îi documentează în bazinele Mureșului, Someșului și Târnavelor și pe văile unora dintre afluenții acestor râuri[38]. Este posibil ca Trogus Pompeius[39] să fi surprins evenimentele politico-militare prilejuite de bulversările produse de noii-veniți în aceste teritorii. Încetarea orizontului celtic – după sau începând cu jumătatea secolului al II-lea a.Chr. – a primit, în lipsa unor surse directe, variate explicații. O ipoteză ar fi disoluția celtică în masa tracică locală[40], favorizată de epuizarea lor în contrasens cu revirimentul dacic; alta ar fi că celții s-au repliat spre vest, după înfrângerile din Balcani urmate de presiunea romană dinspre sud și de atacurile germanice din nord[41]. O a treia ipoteză explică reculul celtic prin sosirea unor clanuri războinice din sudul Carpaților[42]. Niciuna dintre variante nu concentrează suficiente argumente și nici nu este, deocamdată, documentată satisfăcător, astfel că problema *evaporării* celților din Transilvania rămâne una deschisă. Cu atât mai mult

---

decât cele ale apartenenței etnice, caz în care putem admite că armata de mercenari a lui Cloilios era un conglomerat de populații germanice, celtice și getice recrutate din zona Dunării de Jos. Appian însă, specifică limpede că mercenarii erau geți (Appian, *De Rebus Macedonum*, XVIII, 2), probabil majoritari în corpul expeditionar, întrucât trecerea prin teritoriul getic a nucleului bastarnic a adunat numeroși localnici doritori de câștig, cum se întâmplă îndeobște în astfel de cazuri.

[36] Rustoiu 2002: 30-33. Autorul notează că orizontul celtic din întregul bazin carpatic își încetează existența, respectiv că ultimele descoperiri celtice aparțin sfârșitului primului sfert al secolului I a.Chr. ori la începutului celui de al doilea sfert al veacului.

[37] Ferencz 2007: 152-153.

[38] *Aici sosiră soli atât din partea triburilor libere care locuiesc pe malurile Istrului, cât şi de la Syrmos, regele triballilor; veniră soli chiar şi de la celţii care locuiesc în Golful Ionic* (Arrian, *Expediţia lui Alexandru cel Mare*, I, 4, 6-8); *Ptolemeu, fiul lui Lagos, spune că în cursul acestei expediţii au sosit la Alexandru celţii de lângă Marea Adriatică, pentru a stabili cu el legături de prietenie şi ospitalitate* (Strabon, *Geografia* VII, 3-8).

[39] […] *Galii au supus pe pannoni şi timp de mai mulţi ani au dus războaie cu sorţi schimbători cu vecinii lor* [...]; Trogus Pompeius, *Istoria lui Filip*, XXIV, 5. Între vecinii cu care celții au avut conflicte, trebuie socotite și populațiile tracice din Transilvania și Oltenia.

[40] Crișan1977: 31.

[41] Zirra 1972: 192. Izvoarele însă se referă la resturi ale trocmilor și tectosagilor învinși în Balcani, care, măcar parțial, s-ar fi întors în Galia (Piatkowski 1960: 194-195, cu bibliografia subiectului), fără ca această revenire să poată fi verificată și altfel. Dimpotrivă, se pare că cei care s-au repliat au făcut-o doar până în zona confluenței Dravei și Savei cu Dunărea, unde și-au luat numele de *scordisci*. Despre celții din interiorul Arcului Carpatic, chiar dacă au participat la campaniile din Balcani – mormântul șefului de la Ciumești (jud. Satu Mare) demonstrează că acest șef se întorsese viu (sau mort!) la sălașul lui din nord (Rustoiu 2008: 86-87) – nu există dovezi privind *retragerea* acestora spre vest, singuri sau în siajul celor care ar fi plecat de pe teatrele de luptă balcanice. Ocultarea celților din Transilvania, un important bazin de recrutare a invaziei spre Balcani, rămâne încă o dilemă a istoriei.

[42] Rustoiu 2002: 34-37. Însă istoricul clujean notează și conservarea utilizării unor tipuri de artefacte (în principal fibulele cu noduri) specifice celților și care ar documenta o coabitare daco-celtică (p. 35, nota 57).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

problema se complică cu cât artefacte și tehnologii de tradiție și factură celtică (fibule, spade, pinteni, roata olarului, tehnici metalurgice etc.) irump în același spațiu, peste numai câteva generații[43], puse de această dată pe seama influențelor celților scordisci.

148 a.Chr. – Ca urmare a înfrângerii răscoalei lui Andriscus[44], Macedonia este transformată în provincie romană. Crearea provinciei a însemnat începutul expansiunii politice și militare romane către regiunea dunăreană.

146 a.Chr. – Grecia își pierde, cel puțin parțial, independența. În anumiți termeni, Grecia intră în sfera de putere romană de fapt imediat după bătălia de la Kynos Kephalai, unde victoria romană a fost aclamată drept *eliberarea Greciei*. În 146 a.Chr. armatele romane, sub comanda lui Lucius Mummius *Achaicus*, înfrâng forțele Ligii aheene la Leucopetra. Corintul este jefuit și distrus, iar mare parte din Grecia este transformată în provincie romană și pusă sub autoritatea guvernatorului Macedoniei.

130 a.Chr. – Bătălia de la Leucae. Pretendentul la tronul Attalizilor, Eumenes III Aristonicos, îl învinge pe P. Licinius Crassus Mucianus. În solda așa-zisului rege al Pergamului se aflau și mercenari traci. În acest context apare prima mențiune explicită a faptului că tracii foloseau pumnalul curb numit *sica*[45].

114 a.Chr. – Consulul Porcius Cato este învins în Balcani de o alianță barbară dominată de scordisci[46].

111-110 a.Chr. – M. Livius Drusus respinge coaliția barbară peste Dunăre[47].

109-106 a.Chr. – Marcus Minucius Rufus, proconsul al Macedoniei, respinge o invazie a dacilor și scordiscilor din sudul Dunării[48]. […] *Fiind strâmtorat de către scordisci şi daci, care erau mai mulţi la număr, generalul Minucius Rufus l-a trimis înainte pe fratele său, şi în acelaşi timp câţiva călăreţi cu trâmbiţaşi, şi i-a poruncit ca, în clipa când va vedea angajată lupta, să apară pe neaşteptate din direcţia opusă şi să ordone ca trâmbiţaşii să sune din trâmbiţe. Deoarece răsunau culmile munţilor, s-a răspândit între duşmani impresia că au de-a face cu o mulţime imensă; îngroziţi de aceasta, au luat-o la fugă* […][49]. În legătură cu acest război Eutropius spune că alianța barbară era constituită din scordisci și triballi, ceea ce poate însemna fie o confuzie a dacilor cu triballii, fie, mai sigur, o bază de recrutare mai largă a atacatorilor[50].

101 sau **100 a.Chr.** – Titus Didius, guvernatorul Macedoniei respinge din nou alianța daco-scordiscă *surprinzându-i pe când rătăceau, răspândiți în voie după jafuri*[51].

Prima jumătate a secolului I a.Chr. – Un eveniment cu caracter anecdotic, redat de către Trogus Pompeius, relevă existența unui rege autoritar, numit Oroles, care a purtat unele lupte cu bastarnii, cu rezultate schimbătoare[52]. Ambiguitatea textului lasă deschise numeroase posibilități de localizare geografică a teritoriului controlat de acest basileu,

---

[43] Acestor aspecte materiale li se adaugă foarte probabile filoane spirituale de sorginte celtică – pasărea pe coif, triada feminină – care se regăsesc între elementele genezei culturii târzii Latène din Dacia preromană (Spânu 2016: 96-97).

[44] Fiu nelegitim al lui Perseus, a fost un pretendent la tronul Macedoniei, pe care l-a ocupat scurtă vreme. După o victorie împotriva romanilor (149 a.Chr.) este învins de C. Mettelus, aliat cu regele Pergamului, Attallus III. Andriscus, refugiat la un trib tracic, a fost apoi predat romanilor.

[45] Valère Maxime, *Faits et paroles mémorables*, traduction nouvelle par C. A. F. Frémion, Paris, 1834: 291.

[46] Florus, *Războiul cu tracii*, 1, 39 [III, 4], 4; Eutropius, *Breviarium*, IV, 24; Popović 1992: 39-44.

[47] Titus Livius, *Periochae*, LXIII; Florus, *Războiul cu tracii*, I, 39, 5.

[48] Florus, 1, 39 [III, 4], 4; Velleius Paterculus, II, 8, 3; Titus Livius, *Periochae*, LXV.

[49] Frontinus, *Stratagemata*, II, 4, 3; Eutropius, *Breviarium*, IV, 24.

[50] Eutropius, *Breviarium*, IV, 27, 5.

[51] Florus, 1, 39 [III, 4], 5. Este posibil ca Eusebiu din Caesarea să fi semnalat acest eveniment în cronica sa ori să fi notat rezultatul altei lupte dintre traci și romani (Eusebiu, 149a).

[52] Trogus Pompeius (Iustinus), XXXII, 3, 16.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

de stabilire a perioadei în care a domnit și chiar a identității sale. Astfel, regatul lui este localizat ipotetic fie în sudul Moldovei actuale, întins și în sud-estul Transilvaniei (explicându-se în acest fel construcția fortărețelor din această zonă), fie în estul Munteniei, cuprinzând și Dobrogea, fie chiar în Moesia inferioară. Cronologia domniei este la fel de laxă, dar majoritatea specialiștilor, analizând suma evenimentelor relatate de Trogus, îl plasează în prima jumătate a secolului I a.Chr. În ce privește identitatea personjajului, ipotezele îl consideră fie un rege al dacilor, fie un rege get, în acest caz fiind propusă corespondența onomastică dintre Oroles și Rholes[53], căpetenia aliată cu proconsulul Macedoniei, M. Licinius Crassus și participantă la evenimentele din zonă din anii 29-28 a.Chr., finalizate cu învingerea regilor Dapyx și Zyraxes[54].

82 a.Chr. – Burebista este rege al dacilor[55] sau în orice caz asociat la domnie cu un alt dinast mai puțin vizibil, probabil tatăl său ori – la fel de posibil – un unchi. Data este una convențională, deoarece asupra momentului când Burebista ajunge efectiv la putere sau când pornește acțiunile de supunere a celorlalte triburi și regate geto-dacice, există, pe fondul lipsei de date concrete, numeroase discuții și controverse[56].

78-76 a.Chr. – Proconsulul Macedoniei, Appius Claudius îi învinge pe traci în mai multe lupte[57].

75/ 74 a.Chr. – Caius Scribonius Curio, guvernatorul Macedoniei, a ajuns până la Dunăre, probabil în zona de vărsare a Timocului în fluviu, ca o explorare prilejuită de războaiele cu tracii și dardanii, dar nu a trecut pe celălalt mal, *înspăimântat de bezna pădurilor de acolo*[58]. Este posibil ca în fruntea detașamentelor dacice să se fi aflat chiar Burebista.

74 a.Chr. – Începe cel de-al treilea război mithridatic. În slujba regelui Pontului se aflau contingente de sciți, tauri, bastarni, traci, sarmați și alte neamuri din zona dunăreană și nord-pontică[59]. Armatele romane conduse pe rând de generalii Sulla, Lucullus și Pompei îl învinge pe Mithridates al VI-lea Eupator[60] și ocupă orașele grecești de pe coasta apuseană a Mării Negre[61], silindu-le la o alianță cu Roma.

72-71 a.Chr. – Generalul M. Terentius Varro Lucullus, dezvoltând o acțiune militară împotriva bessilor și moesilor, atacă litoralul pontic, ajungând până la gurile Dunării[62]. El cucerește cetățile grecești de aici, le impune un tratat de alianță și le jefuiește pe cele care i s-au opus.

61-60 a.Chr. – Proconsulul Macedoniei, C. Antonius Hybrida este învins în apropierea Histriei de armatele cetăților grecești aliate cu barbarii (geți[63] și bastarni). Pe baza decretului *în*

---

[53] Dana 2007: 238-239.
[54] Dio Cassius, LI, 26.
[55] Strabon, VII, 3, 11 (C. 303/304; Iordanes, *Getica*, XI, 67). Pentru a-și definitiva proiectul unei istorii a goților, Iordanes a compilat diverși autori anteriori sau contemporani lui (Trogus Pompeius, Dexxipos, Dion Chrisostomos, Ablavius, Cassiodor și alții, ale căror lucrări sunt astăzi pierdute (Papadopol-Calimah 2007: 70-73)), confundându-i frecvent, voit sau nu, pe goți cu geții.
[56] Crișan 1977: *passim*; Daicoviciu 1972: 31-37.
[57] Titus Livius, *Periochae*, XCI.
[58] Florus, 1, 39, 6; Titus Livius, *Periochae*, XCV; Rufius Festus, VII.
[59] Appian, *Mithridates,* 15, 53.
[60] Dio Cassius, XXXVII, 11-14.
[61] Eusebiu, 152k.
[62] Salustius, IV, 18; Titus Livius, *Periochae*, XCVII.
[63] În mențiunile anticilor (Dio Cassius, XXXVIII 10 1-3; Titus Livius, CIII), doar bastarnii sunt menționați explicit. Ceilalți aliați sunt numiți ambiguu *sciți*, dar istoriografia românească plecând de la V. Pârvan (1982: 78), având ca justificare faptul că stindardele romane capturate cu această ocazie au fost duse în fortăreața getică Genucla, aparținând lui Zyraxes (Dio Cassius, LI, 26), conchide că geții au participat la răscoala anti-romană a

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

cinstea lui Acornion din Dionysopolis (azi Balčik, Bulgaria)[64] s-a emis ipoteza că aliații barbari au fost conduși de Burebista[65]. Împotriva acestei opinii s-au pronunțat unele voci din mediul academic[66].

60 a.Chr. – Burebista înfrânge categoric triburile celților Taurisci și Boii[67], probabil cele mai importante dintr-o alianță celtică mai largă. Boiii fuseseră oricum slăbiți în urma invaziei cimbrilor germanici și a expedițiilor romane în Noricum. Rămășite ale boiilor vor fi menționate de Cezar, în 58 a.Chr., în zona helveților[68]. Probabil în continuarea campaniei sunt atacate și unele teritorii ocupate de germani, din nord-vest[69]. Este posibil ca aceste acțiuni să fi dat speranțe romanilor că Burebista se va confrunta cu Ariovist, regele suebilor. Preconizata ciocnire nu a mai avut loc căci Ariovist a plecat spre Galia, iar dacii către coloniile grecești din Pont. Cronologia acestor evenimente este însă discutată în mediul istoriografic. Istoricul austriac Gerhart Dobesch, urmărind evoluția tribului celtic al Boiilor și a relațiilor politico-militare ale acestora cu romanii, conchide că luptele lor cu dacii lui Burebista au avut loc spre finalul domniei regelui dac[70]. Dacă acceptăm argumentele lui G. Dobesch, atunci întreaga cronologie a domniei lui Burebista trebuie reformulată. De adăugat că *pustiirea* celților este o exagerare căci, spre exemplu, anarții rămân o prezență constantă în nord-vestul Daciei fiind menționați până în timpul războaielor marcomanice (secolul II p.Chr.).

58-51a.Chr. – Cu prilejul războaielor cu galii, Cezar notează explicit numele și localizarea geografică a dacilor: *Pădurea începe la hotarele helveților, nemeților și rauracilor și se întinde în linie dreaptă, paralel cu Dunărea, până la hotarele dacilor și anarților*[71]. Este prima mențiune explicită a dacilor, iar folosirea etnonimului ca reper arată că ei erau cunoscuți contemporanilor de ceva vreme.

55-50 a.Chr. – Undeva în acest interval Burebista atacă litoralul pontic[72]. Cetățile grecești de la Olbia la Apollonia sunt cucerite sau se predau fără luptă[73]. Cele care refuză să-și deschidă porțile sunt asediate vreme îndelungată. Ocupația, jefuirea, asediile prelungite și pustiirea zonelor de subzistență creează un puternic recul economic, resimțit intens în întreaga regiune[74]. Este destul de complicat de reprodus corect motivația acestei campanii la o așa mare distanță față de centrul de putere din munții Orăștiei. Osatura politică a întregii acțiuni a fost dezbătută insistent de istorici, în diverse perioade, iar concluziile au fost invariabil tributare momentului redactării, în condițiile în care sursele de informare au rămas și puține și aceleași. Azi nu se mai poate susține presupusa *intenție* a regelui dac de a include politic cetățile Pontului în regatul său, cu

---

polisurilor grecești. Este greu de admis că acest eveniment major petrecut chiar în ținuturile getice i-ar fi lăsat pe aceștia impasibili, ținând cont de efervescența militară a perioadei și a zonei.

[64] Mihailov 1970: *passim*.

[65] Pârvan 1982: 50 (77-78).

[66] Ota 2011: 158-161.

[67] Strabon, *Geografia*, V, 1,6; VII, 3, 11; VII, 5, 2; Plinius, *Istoria Naturală*, III (27), 146.

[68] Cezar, *De Bello Gallico*, I, 5; I, 25; I, 28-29. Este însă posibil ca romanii să fi întâlnit ramura Boiilor Mici (*tenuitate Boiarum*), desprinsă din tribul principal, rămas în zona Bratislava-Carnuntum.

[69] Iordanes, *Getica*, 67.

[70] Dobesch 2001: 809-811.

[71] Cezar, VI, 25. Menționarea fără detalii a dacilor în această enumerare denotă că etnonimul era cunoscut și acceptat de suficient timp, cât să fie considerat reper.

[72] *Voia să oprească expansiunea dacilor, care se întinseseră în Pont și în Tracia* (Suetoniu, *Cezar*, XLIV).

[73] Dion Chrysostomos, XXXVI, 4.

[74] Aceste urmări au fost atât de traumatizante pentru coloniile grecești încât efectele atacului au fost fixate în inscripții. Ele sunt bine cunoscute și publicate (Petolescu 2010: 46), astfel că nu mai este necesară rularea informației aici. De asemenea, pe cale arheologică au fost evidențiate ample distrugeri la Histria, puse în legătură cu prezența armatelor lui Burebista (Petolescu 2010: 56).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

scopul *rotunjirii* stăpânirii lui. Chiar dacă situația din zonă îi era bine cunoscută din vremea când probabil rezida mai aproape de aceste obiective, motivația atacului trebuie căutată în interiorul structurilor de putere pe care le crease sau care îl aduseseră la conducere. Victorioasa campanie din est alimentase orgoliile și cuferele aristocrației geto-dacice, îi ridicase moralul suficient pentru ca acest lucru să răzbată indirect din observațiile scriitorilor contemporani, care notau îndrăzneala cu care dacii jefuiau după bunul plac întreg spațiul balcanic. O dată declanșat, un asemenea mecanism trebuia întreținut, iar bogatele colonii grecești erau de departe cele mai bune candidate la acest aparent *perpetuum*. Putem totuși atribui lui Burebista decizia de a aduce în regat numeroși meseriași de diferite specializări, în special constructori, luați într-o formă sau alta, din aceste cetăți. Zidurile ciclopice ale coloniilor trebuie să fi produs o impresie deosebită asupra comandanților daci. Ridicarea cetăților din piatră ecarisată din Munții Orăștiei are reale și evidente legături cu această campanie. Importantă în acest angrenaj era situația generală din Imperiu și nu numai. Cetățile Pontului făceau parte din marea alianță pe care o construise Mithridates VI Eupator împotriva romanilor. Slăbirea acestuia, prin orice mijloace, era în interesul Imperiului, astfel că romanii au fost de acord, cel puțin tacit, cu scoaterea coloniilor din sfera regatului bosforan, chiar dacă asta însemna ca ele să depindă apoi de daci. Dispariția regelui Pontului în 63 a.Chr. și incapacitatea Romei de a se instala stabil în zonă a creat un vid de putere de care Burebista a profitat, fără îndoială. Pompei este un personaj cheie în acest scenariu, el întrunind calitatea de comandant în războiul împotriva lui Mithridates și pe aceea de posibil aliat cu Burebista. Dincolo de toate substructurile politice ale campaniei[75], o parte deloc neglijabilă a efortului de război a constat în asedierea unor puternice cetăți[76], acțiuni militare a căror desfășurare nu era deloc specifică sau la îndemâna unor războinici barbari obișnuiți cu raidurile și nu cu asediile care erau oricum greu de susținut logistic. Nu avem surse asupra detaliilor acestor lupte, exceptând efectivele pe care Burebista le putea mobiliza – discutabile și ele – dar situația în sine arată o profesionalizare militară a dacilor, ce trebuie analizată separat. Mai este de reținut faptul că acțiunea lui Burebista spre litoral coincide cu mutarea intereselor romane, după moartea lui Mithridates, pe frontul celtic occidental și implicit reducerea capacităților din est[77].

60-50 a.Chr. – După campania din est, armatele lui Burebista se întorc și atacă Tracia și teritoriile de la confluența Savei și Drinei cu Dunărea, unde au *pustiit pe celții* (scordisci) *care erau amestecați cu tracii și ilirii*[78]. Nu este improbabil ca regele Burebista să fi considerat că scordiscii erau o forță prea mare și prea apropiată de granițele sale ori că dacii au avut anumite chestiuni nerezolvate cu foștii aliați[79]. Strabon însă, singurul care notează această direcție a campaniei burebistane, se contrazice, căci apoi declară: *cu aceştia din urmă* (scordiscii) *adeseori ei* (dacii) *au*

[75] Analizate detaliat de C-tin Petolescu (Petolescu 2010: 57).
[76] La Olbia, spre exemplu, asediul a durat trei ani.
[77] Episodul se adaugă unor alte probleme politice și militare serioase pe care romanii le-au avut în aproximativ aceeași perioadă, dintre care cele mai notabile au fost răscoala sclavilor condusă de Spartacus (73-71 a.Chr., dar luptele au continuat încă aproape un deceniu) și dezastrul de la Carrhae (53 a.Chr.), unde M. Licinius Crassus, membru al primului triumvirat, își pierde viața și trei sferturi din armată în luptele cu cavaleria parților.
[78] Strabon, VII, 3, 11.
[79] Un indiciu arheologic al campaniei ar putea să-l reprezinte fortăreața de la Orešac-Židovar (Serbia), care, conform stratigrafiei, aparținuse scordiscilor, dar apoi a fost ocupată de daci (Rustoiu, Ferencz 2018: 129).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

făcut alianțe[80]. Dacă acest conflict a existat la dimensiunile exprimate de Strabon, atunci se explică declinul puterii scordiscilor, care după mijlocul secolului I a.Chr. sunt sistematic învinși de romani, astfel că în jurul anului 10 a.Chr., întreaga regiune este sub autoritate romană[81], iar scordiscii încetează să mai fie o amenințare în zonă.

48 a.Chr. – Burebista îl trimite pe Acornion ca sol la Pompeius, aflat la Heraklea Lynkestis (azi Bitola, Macedonia). Preconizata alianță nu s-a mai realizat, dar există câteva surse care amintesc de participarea unor contingente getice la conflict. Astfel, Cicero, într-o scrisoare din martie 49 a.Chr., spune că: *Eu, care am fost numit de unii salvatorul și părintele acestui oraș, să conduc înspre el trupele geților, ale armenilor, ale colhilor?*[82]. Este însă posibil ca oratorul să fi enumerat geții între trupele inamice, oarecum *avant la lettre* având în vedere tatonările diplomatice dintre Burebista și Pompei, neîndoielnic cunoscute la Roma. Cealaltă sursă, indirectă și ea, este poetul Lucan, care cere aluziv*: Faceți să fim dușmăniți de toate neamurile, dar îndepărtați războiul civil. Dintr-o parte să ne apese dacul, din alta getul*[83]. A treia sursă, târzie însă (sec. VII), este un fragment atribuit lui Isidor din Sevilla, în care acesta amintește despre g*oții* (geții) *care au oferit ajutor militar lui Pompei şi au venit în Thesalia pentru a lupta împotriva lui Caesar*[84]. Este foarte posibil ca aceste contingente să fi fost de fapt trupele regelui astilor, Sadalas II, fiul lui Cotys I, participant la lupte de partea lui Pompei[85]. Nu putem ști în acest caz dacă nu cumva basileul astilor era supusul celui *dintâi și cel mai mare dintre regii din Tracia*, cum îl numește deloc dezinteresat pe Burebista inscripția dedicată grecului Acornion[86]. Mercenariatul, independent de instituțiile de putere geto-dacice, putea fi o altă explicație a menționării în surse a participării unor geți la bătălie.

48 a.Chr. – La Pharsalos, Cezar îl învinge pe Pompei.

44 a.Chr. – Strabon menționează în același pasaj atât asasinarea lui Cezar, cât și dispariția lui Burebista de pe scena politică, astfel că s-a cimentat în spațiul istoriografic ca reper final al domniei regelui dac anul 44 a.Chr., însă fără argumente suficiente. Una dintre urmările imediate a fost fragmentarea regatului, întâi în patru, apoi în cinci părți[87].

Mijlocul sec. I a.Chr. – Începe pătrunderea sarmaților la vest de Nistru[88], în Moldova și ulterior în Dobrogea[89], favorizată de reculul puterii dacice de după destrămarea regatului burebistan.

~43 a.Chr. – Probabil profitând de situația tulbure de după moartea lui Cezar, dacii au organizat incursiuni în Imperiu. Apian spune că: *deodată se răspândi vestea că geții, care aflaseră de moartea lui Cezar, pustiesc prin incursiuni Macedonia*[90]. Este la fel

---

[80] Strabon, VII, 5, 2. Arheologic se susține afirmația, în zona de confluență existând numeroase descoperiri de factură dacică.
[81] Popović 1992: 38.
[82] Cicero, IX, 10, 3.
[83] Lucan, *Farsalia*, II, 52-54. Menționarea separată a dacilor și a geților, dacă nu este un artificiu poetic, sugerează că existau facțiuni getice, cel mai probabil sud-dunărene, care acționau independent de politica lui Burebista.
[84] Isidor din Sevilla, *Historia de regibus Gothorum, Vandalorum et Suevorum*, 3.
[85] Dio Cassius, XLI, 63.
[86] Indrieș 2010: 196-197.
[87] Strabon, VII, 3, 11. Unii cercetători identifică și delimitează formațiunile politice anterioare și – ulterioare domniei lui Burebista – pe baza existenței și dispersiei tipurilor monetare autohtone (Preda 1973: 323).
[88] Arrian, *Expediția lui Alexandru*, I, 3, 2; Polybius, *Istorii*, XXVI 6, 13; Strabon, II, 5, 30 , VII, 2, 4, VII 3 17.
[89] Ovidiu, *Tristele*, II, 190; *Scrisori din Pont*, I, 2, 75; *Ibis*, 137 -139. Pentru detalierea pătrunderii sarmaților către vest și contactele, alianțele și influențele sarmatice în lumea geto-dacică, vezi Bârcă, Sîrbu 1999: 89-98.
[90] Apian, III, 25; III, 52.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

de posibil ca zvonurile despre atacul dacilor să fi fost împrăștiate intenționat de Antoniu pentru a avea pretextul de a strânge trupe și de a primi fonduri.

31 a.Chr. – Regele Dicomes, posibil unul dintre succesorii lui Burebista, stăpânind în regiunile extra-carpatice (probabil sudul Moldovei sau Muntenia – la Plutarch el este numit *regele geților*[91]), participă la bătălia de la Actium, ca aliat a lui Marcus Antonius. În urma înfrângerii, o parte dintre oștenii lui sunt luați prizonieri și ajung în arenele romane ca gladiatori[92].

31 a.Chr. – Egiptul, ultimul regat elenistic, devine provincie romană.

29 a.Chr. – Sub conducerea regelui Cotiso o armată a dacilor face o incursiune la sud de Dunăre[93].

29-28 a.Chr. – M. Licinius Crassus, proconsulul Macedoniei, întreprinde două campanii de pedepsire împotriva dacilor și bastarnilor[94]. Romanii se aliază cu o căpetenie locală, Rholes, care le ceruse ajutorul, și împreună îi învinge pe regii locali[95] Dapyx și Zyraxes[96]. Rholes primește titlul de *amicus et socius Caesaris.* Coloniile grecești intră în *Praefectura orae maritimae*, administrată de guvernatorul Macedoniei.

20-15 a.Chr. – Într-un poem latin, cu autor necunoscut[97], este menționat laconic centrul de putere Appulus / Apoulon, identificat teoretic cu cetatea dacică de la Piatra Craivii (jud. Alba), puternică fortăreață aflată nu departe de orașul roman de mai târziu, Apulum. Teoretic, din zona acestei cetăți, dacii ar fi organizat o incursiune în teritoriul dobrogean al Moesiei, în dauna bogatelor polisuri grecești: *Dunărea cea violentă și îndepărtatul Appulus dacic, un dușman care nu e depărtat de Pontul Euxin*[98]. Nu este clar nici dacă acel Apulus este o cetate sau numele unei căpetenii.

16 a.Chr. – Simultan cu o incursiune a denthelților, aliați cu scordiscii, în teritoriile ilire, are loc și o pătrundere sarmatică dincolo de Dunăre, respinsă de L. Calpurnius Piso, guvernatorul Macedoniei[99]. A fost prima ciocnire a romanilor cu sarmații.

12-11 a.Chr. – Consulul Cnaeus Cornelius Lentulus îi alungă pe daci dincolo de Dunăre, în urma unei acțiuni de pacificare a geților și sarmaților. Din relatările lui Florus și Tacitus[100] reiese că zona vizată a fost cea din Muntenia de est și sudul Moldovei, iar rezultatul a fost blocarea accesului sarmaților la Dunăre, prin instalarea unor garnizoane

---

[91] Plutarch, *Antonius*, 63.

[92] Horatiu, *Ode,* III, 6, 11; Cassius Dio, LI, 22, 8.

[93] Horatiu, *Ode,* III, 8, 18; Florus, *Războiul cu dacii*, II, 28, 18. Deși incertă, informația despre Cotiso și implicarea lui în politica romană apare și la Suetoniu (*August,* LXIII, 4). Preconizatele alianțe matrimoniale pot să fi fost însă doar zvonuri denigratoare la adresa lui Octavian.

[94] O posibilă alianță barbară dintre geți și bastarni se înțelege din misiunea lui M. Licinius Crassus, trimis împotriva *dacilor și bastarnilor*, cum ne informează Dio Cassius (LI, 23, 2). Dar, la fel de bine, putea fi vorba de expediții separate, așa cum se poate deduce din incursiunea bastarnă în Moesia, ținutul triballilor și apoi în cel al denthelților, aliați ai Romei. Totuși, urmărirea bastarnilor de către romani i-a adus pe aceștia din urmă în conflict cu moesii (geții) și din nou nu putem descifra dacă exista o alianță între barbari, dar unele lupte au avut loc separat.

[95] Micile stăpâniri ale acestora erau în zona Dobrogei actuale.

[96] Dio Cassius, LI, 26.

[97] Poemul s-a păstrat între manuscrisele lui Ovidiu.

[98] *Danuviusque rapax et Dacius orbe remoto / Appulus huic hosti perbreve Pontus iter*, Pseudo Ovidiu, *Consolatio ad Liviam* (sau *Epicedion Drusi*) în *Poetae Latini minores*, ed. Aem. Baehrens, I, 1879, Lipsca, Teubner, p . 118, vers 387-388 (Russu 1961: 86). De remarcat că studiul reputatului istoric a fost făcut înainte de descoperirea ruinelor de la Piatra Craivii.

[99] Dio Cassius, LIV, 30.

[100] Florus, *Războiul cu sarmații*, II, 29, 20; *Războiul cu dacii*, II, 28, 18-19; Tacit, *Anale*, IV, 44, 1; Tacit, *August,* V, 30, 2.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

și fortificații pe malul drept al fluviului. Asupra datei și a locului exact unde s-au desfășurat aceste evenimente, cercetătorii însă nu s-au pus definitiv de acord[101].

12 a.Chr. – Geții atacă și cuceresc cetatea Aegysus. Din spusele lui Ovidiu[102] se pot deduce secvențele acestei acțiuni. Astfel, în prima fază geții au cucerit cetatea, *după ce au nimicit pe odrizi, într-un război la care aceştia nu se aşteptau*. Regele odris Rhoemetalces revine cu trupe și cu ajutor roman acordat în calitatea sa de rege clientelar, recucerește fortăreața și îi respinge pe atacatori.

11-10 a.Chr. – În contextul războaielor dintre romani și panoni, dacii fac incursiuni spre vest. [*S-a hotărât de asemenea ca templul lui Ianus Geminus să fie închis – căci se redeschisese între timp – ca şi cum războaiele erau sfârşite. Nu s-a închis totuşi, pentru că dacii, trecând Istrul înghețat, prădară Panonia*][103] fiind respinși de către Marcus Vinicius, un comandant roman care se evidențiase în timpul războaielor cu ilirii. Informația este interesantă pentru că pot fi aduse în discuție anumite elemente geografice. Plecând de la o aluzie a lui Strabon, care spune că *prin țara lor curge râul Marisos care se varsă în Dunăre. Pe acesta îşi făceau romanii aprovizionările de război*[104], căreia i s-a adăugat o inscripție mutilată descoperită la Tusculum (azi Frascati, Italia)[105], s-a susținut că romanii ar fi pătruns efectiv pe Valea Mureșului până în centrul Transilvaniei, această acțiune fiind pusă în legătură cu distrugerea unor așezări și fortificații din sectorul apusean al Daciei preromane[106]. Calitatea precară a documentației istorice nu permite o reconstituire fără dubii a evenimentelor, chiar numele comandantului roman fiind greu de stabilit. Tot ce se poate afirma coerent este că romanii au dus lupte cu bastarnii, cotinii, osii și dacii, fără a avea repere cronologice și geografice clare. Cea mai probabilă zonă vizată a fost însă sudul Slovaciei de astăzi[107].

4-6 p.Chr. – Sextus Aelius Catus întreprinde o acțiune militară la nord de Dunăre de unde strămută numeroși localnici la sud de fluviu: *Într-adevăr în zilele noastre Aelius Catus a strămutat din teritoriul de dincolo de Istru, în Tracia, cincizeci de mii de oameni luaţi de la geţi, neam vorbind aceeaşi limbă cu tracii. Şi acum ei locuiesc acolo, iar numele lor este moesi*[108]. Plasarea acestora în Moesia (în zona localităților *Oescus*, *Utus*, *Asanus* și *Iaterus*) arată că zona era deja sub un control fiscal eficient al romanilor. Mare parte a specialiștilor consideră că acțiunile romane au vizat zona Munteniei, iar în urma acestora ar fi încetat locuirile de la Tinosu, Popești, Piscul Crăsani[109] și reculul locuirii de la Zimnicea[110]. În timpul domniei lui Octavian, dacii au organizat numeroase

---

[101] Nemeth 2005: 23-24.
[102] Ovidiu, *Pontice*, I, 8, 11-20; IV, 7, 19-54.
[103] Dio Cassius LIV, 36.
[104] Strabon, VII, 3, 12-13.
[105] O prezentare detaliată a tuturor surselor despre expediția romană o are I. Ferenczi (1993: 39-54), autor care propune identificarea zonei de intervenție în Muntenia (Ferenczi 1993: 46-47).
[106] Un punct de vedere care leagă de această expediție de încetarea unor așezări și fortărețe dacice de pe Mureșul Inferior la Pop 2006: 71.
[107] Împotriva ipotezei unei expediții romane pe Mureș s-a pronunțat Al. Berzovan, care consideră că scenariul are la bază o traducere eronată a pasajului din Strabon și că Marcus Vinicius a dus lupte la nordul Dunării cu dacii, bastarnii și alte populații din zonă, dar, după toate probabilitățile, confruntările s-au desfășurat pe un alt front, la nordul Illyricum-ului, pe teritoriul sudic al Slovaciei de astăzi (Berzovan 2016: 145).
[108] Strabon, VII, 3, 10 (303). Fără îndoială că numărul celor transferați în Imperiu, relevat de sursele istorice, nu este neapărat cel real. Totuși, Strabon a utilizat surse oficiale, direct interesate de un recensământ cât mai exact.
[109] O opinie separată face D. Benea, care propune ipoteza că strămutările au avut loc din zona confluenței Tisei cu Dunărea (Benea 1989: 147-158, cu bibliografia subiectului).
[110] Noi cercetări în situl de la Zimnicea impun o abordare mai prudentă a momentului încetării efective a locuirii sau mai exact a dimensiunii depopulării zonei în urma acțiunilor militare romane despre care vorbesc sursele

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

incursiuni în Imperiu, amintite într-un concis rezumat: *Sub comanda mea supremă, oştirea dacilor, care trecuse dincoace de fluviu, a fost învinsă şi alungată, iar apoi armata mea a trecut dincolo de Dunăre şi a silit neamurile dacilor să îndure stăpânirea poporului roman*[111].

6 p.Chr. – Apare prima menționare a Moesiei. Caecina Severus, comandantul armatei romane din Moesia sosește cu o armată pe malurile Dravei, unde îi înfrânge pe răsculații din Pannonia[112].

7 sau **6 p.Chr**. – A. Caecina Severus, guvernatorul Moesiei *(legatus Augusti pro praetore exercitus)* revine rapid la Dunăre din Pannonia răsculată pentru a respinge un atac, probabil combinat, al dacilor și sarmaților[113].

6-9 a.Chr. – După înăbușirea revoltelor triburilor ilire din Dalmația, de către viitorul împărat Tiberius, romanii transformă partea de nord a Illyricum-lui într-o unitate administrativă distinctă, numită ulterior provincia Pannonia[114].

15 p.Chr. – Lucius Pomponius Flaccus recucerește cetatea Troesmis, ocupată anterior de geți[115]. Este și anul cel mai probabil al organizării provinciei Moesia.

~20 p.Chr. – În timpul împăratului Tiberius apar în vestul Daciei iazygii metanaști[116], rupți din trunchiul sarmatic nord-pontic, care se așează în câmpia dintre Tisa și Dunăre. Dacii din acest areal au fost împinși spre zonele montane[117]. Asupra rutei urmate de triburile iazyge (de-a lungul Dunării, prin Muntenia și Oltenia? prin pasurile Carpaților Păduroși?), a modului de deplasare (masă compactă? mai multe valuri?)[118], precum și a zonei ocupate inițial (Banat? Oltenia? nordul pustei Panonice?) sau a motivației migrării (chemați de romani, pentru a limita acea *incrementa Dacorum*? împinși de alani?) – probleme importante pentru istoria Daciei, există o vastă literatură și, implicit, numeroase controverse între istorici[119]. Majoritatea cercetătorilor înclină însă pentru o penetrație lentă, în etape, petrecută prin nord, fără o implicare romană, cu atât mai mult cu cât aducerea unei populații războinice nu reprezenta un interes pentru Imperiu. Sarmații iazygi se vor dovedi permanent o reală problemă pentru frontiera romană.

~26-37 p.Chr. – Pe fondul letargiei administrației imperiale din ultimul deceniu al domniei împăratului Tiberius, dacii și sarmații pătrund în Moesia[120].

46 p.Chr. – Tracia, până atunci regat clientelar, este transformată în provincie romană[121], la moartea regelui Rhoemetalces III. Întreaga Peninsulă Balcanică, inclusiv Dobrogea

---

antice. Unele artefacte descoperite aici (în special fibule) sunt datate la mijlocul şi sfârşitul secolului I p.Chr. (Spânu 2014: 87).

[111] *Res gesti divi Augustus*, V, 30, 47-49. Textul, redactat probabil chiar de Octavian, a fost săpat în piatră și expus în diferite părți ale imperiului. S-au păstrat două astfel de inscripții, una la Ancyra și una la Apollonia. Nu se poate spune la care incursiuni se referă, dar cel mai probabil este o notă generală a relațiilor dintre daci și Imperiu pe timpul domniei lui Octavian.

[112] Dio Cassius, LV, 29.

[113] Dio Cassius, LV, 30.

[114] Nemeth 2005: 23.

[115] Ovidiu, *Pontice*, IV, 9, 76.

[116] Epitetul *metanastae* face diferenţa între facţiunea iazygă, care migrase spre vest, și tribul iazyg principal, care rămâne în zona Dunării de Jos (Muscalu 2008-2009: 8).

[117] Plinius, *Istoria naturală*, IV, 12 (24), 80; Tacit, *Germania*, I, 1; Iordanes, *Getica*, 74.

[118] Mutarea întregului trib pare să fi durat o perioadă îndelungată, deoarece în anii 68-69 p.Chr., nici regele, nici tribul principal nu se stabiliseră în totalitate în zonă. Iazygii vor juca un rol secundar, de subordonați, în sistemul de alianţe al quazilor, unde sunt reprezentaţi la negocieri de mărunți șefi tribali (Muscalu 2008-2009: 8).

[119] Bârcă 2016: 8-16; Grumeza 2016: 440.

[120] Suetoniu, *Tiberius*, XLI.

[121] Eusebius, *Chronicon*, 180.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

(atașată încă din 15 a.Chr. Moesiei), ajunge sub control roman. Provincia Moesia se extinde din acest moment pe toată linia Dunării, completând astfel controlul imperial pe toată linia fluviului, realizat de fapt încă din timpul împăratului Octavian. În peisajul general însă, o serie de triburi tracice duc încă multă vreme lupte cu romanii.

57?~67 p.Chr. – Guvernatorul Moesiei, Tiberius Plautius Silvanus Aelianus strămută, în cadrul mai multor acțiuni militare, cca. 100.000 de *transdanubieni* la sud de Dunăre. Populația colonizată în Imperiu era compusă din majoritar geți, dar zona exactă din care au fost dislocați aceștia este necunoscută[122]. Cert este că aceștia au fost transferați în Moesia pentru a putea fi impozitați[123], dar în același timp pentru a slăbi potențialul militar de la nord de granița Imperiului[124]. Evenimentul este redat pe o inscripție descoperită la Tibur[125] și plecând de la numeroasele greșeli gramaticale conținute, informația a suscitat numeroase interpretări și corectări succesive. Textul epigraf este cu atât mai important cu cât aruncă o lumină interesantă asupra moștenitorilor politici ai lui Burebista, subliniind că la momentul expediției proconsulului exista un singur rege important, cel puțin în zona sudică a fostului regat burebistan. Este dificil de argumentat că un lider capabil să refacă politic măcar o bună parte din fosta întindere a făcut acest lucru fără ecouri – autorilor antici nu le-ar fi scăpat o așa realizare – dar chiar dacă vor fi existat și alți basilei și căpetenii mai mărunte, cu domenii periferice, tendința părea să fie în direcția refacerii regatului dac. Pare verosimil că anonimul rege dac din inscripție era probabil acel Scorilo[126] din anecdota lui Frontinus[127], iar întreaga argumentație duce la concluzia că Decebal a moștenit o situație geopolitică bună și refacerea regatului din timpul său nu a fost un merit exclusiv personal.

67/68 p.Chr. – Catafractarii roxolani trec Dunărea pe gheață, cuceresc și distrug numeroase castre și garnizoane romane, jefuind cumplit mai ales Dobrogea[128].

69 p.Chr.– Roxolanii revin în număr mai mare, pe fondul războiului civil izbucnit între Vitelius și Vespasian, motiv pentru care sunt respinși cu greu de Marcus Aponius Saturnius, guvernator al Moesiei (*Legatus augusti pro praetore Moesiae*)[129]. În același an, aliați cu sarmații sau pe cont propriu, dacii fac o incursiune semnificativă dincolo de Dunăre: *S-au mişcat şi dacii, un neam care nu era niciodată de bună-credinţă, iar atunci şi fără frică, deoarece fusese luată armata din Moesia. Ei observară liniştiţi primele evenimente, dar când aflară că Italia arde de focul războiului şi că toţi se duşmănesc între ei, luară cu asalt taberele de iarnă a cohortelor şi cavaleriei auxiliare şi se făcură stăpâni pe ambele maluri ale Dunării. Tocmai se pregăteau să distrugă tabăra legiunilor, când Mucianus le-a opus Legiunea a VI-a* (Ferata)*; el aflase de*

[122] Au fost propuse mai multe posibilități: gurile Dunării, interlandul pruto-nistrean, sudul Moldovei, Muntenia, Oltenia (Sîrbu, Bârcă 2000: 30, cu bibliografia subiectului).
[123] Pippidi 1967: 155.
[124] Nu se poate vorbi de depopularea totală a zonei, ci de încetarea sau reducerea drastică a locuirii punctelor importante – unele chiar din timpul campaniei similare a lui S. Aelius Catus – și de rarefierea populației din restul regiunii. Chiar și slăbiți, dacii au mai avut forță ca în „anul celor patru împărați" (iunie 68 - decembrie 69 p.Chr.) să atace Moesia.
[125] Pippidi 1967: 138-139.
[126] Petolescu 2000: 60-61.
[127] *Scorylo, conducătorul geților, știind că poporul roman era dezbinat din pricina războaielor civile și socotind că nu-i nimerit să-i atace, deoarece datorită unui război cu un dușman din afară s-ar putea restabili înțelegerea între cetățeni, a pus în fața concetățenilor săi doi câini și pe când se luptau între ei cu îndârjire le-a arătat un lup. Imediat câinii s-au aruncat asupra acestuia, uitând de cearta lor. Prin această pildă, i-a oprit pe barbari de la un atac care ar fi adus foloase romanilor* (Frontinus, *Strategemata* I, 10, 4).
[128] Tacit, *Istorii*, I, 79.
[129] Tacit, *Istorii*, I, 79; III, 24, 2.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

victoria de la Cremona și se temea ca mulțimea barbarilor din afară să nu apese din două părți, dacă dacii și germanii ar fi năvălit din laturi deosebite[130].

69/70p.Chr. – Sarmații atacă și jefuiesc Moesia, în lupte fiind ucis însuși guvernatorul provinciei, Fonteius Agrippa. În locul lui a fost trimis Rubrius Gallus, care a reușit cu greu să-i respingă pe barbari[131].

85/86 p.Chr. – Invazie dacică la sud de Dunăre: *Pe când domnea împăratul Domitian, goții* (geții) *de teama lăcomiei acestuia, desfăcură alianța pe care o încheiaseră odinioară cu alți împărați și începură să devasteze malul Dunării, stăpânit multă vreme de Imperiul roman, nimicind armatele și pe comandanții lor. În fruntea acestei provincii* (Moesia) *era pe atunci, după Agrippa, Oppius Sabinus, iar la goți* (geți) *domnia o avea Dorpaneus; dându-se lupta, romanii au fost învinşi, lui Oppius i s-a tăiat capul, iar goții năvălind asupra multor castre și orașe, au prădat ținuturile care atârnau de imperiu*[132]. Victoria dacilor a motivat și prilejuit transferul autorității regale de la bătrânul Duras la tânărul Decebal. Atacul dacilor pare să fi fost o acțiune diferită de obișnuitele raiduri de pradă, motivația reală fiind foarte probabil schimbarea politicii romane în raport cu barbarii nord-dunăreni[133]. Avariția de care era acuzat Domitian, poate pe nedrept, însemna aplicarea unor politici noi în zonă, în limitele căreia putem include și un plan de atacare a regatului dac, pe fondul crizei financiare din Imperiu ce ar fi putut fi reechilibrată cu aurul dac. Desfacerea *foedus*-ului de către daci și invazia la sud de Dunăre au nuanțe diferite de frecventele incursiuni de jaf, dacii acționând prudent, metodic, organizat și decisiv, atacând castrele[134], nu doar zonele rurale[135].

86 p.Chr. – În urma unor lupte grele, dacii sunt respinși peste Dunăre: *dacii, care luptau împotriva romanilor, au fost înfrânți*[136].

87 p.Chr. – Armata romană preia ofensiva și trece Dunărea pe un pod de vase, construit fie între Vidin și Orlea și de aici înaintează pe firul Oltului spre nord, fie la Drobeta și de aici prin zona de dealuri subcarpatice ale Mehedinților, trecând apoi râul Motru și atingând Jiul la Porceni, cu intenția de a ajunge la Sarmizegetusa[137]. Decebal îi atrage în interior și așteaptă undeva între munți. Armata romană este învinsă categoric, iar comandantul acesteia, impetuosul Cornelius Fuscus, este ucis[138]. Este foarte posibil ca dacii învingători să fi recurs la un contraatac, trecând Dunărea și pustiind malul drept[139]. Dacă lucrurile au stat așa – trebuie ținut cont și de pierderile suferite de daci – se poate deduce dimensiunea înfrângerii romanilor.

---

[130] Tacit, *Istorii*, III, 46, 2.
[131] Flavius Josephus, VII,4, 3; Tacit, *Istorii*, 1, 79, 1.
[132] Iordanes, *Getica*, 76.
[133] Schimbările trebuie să fi fost de substanță, așa cum o arată reorganizarea Moesiei și reacția dacilor, spre exemplu, pe lângă care putem doar bănui și alte planuri care ar fi vizat regatul dac. Istoricul V. Lica extinde interogările acestui moment întrebându-se dacă *a intenţionat Domiţian crearea la nordul Dunării a unui sistem de apărare de tipul Campi Decumates* (Câmpiile Decumane)*? Primeau, cu adevărat, dacii stipendia de la romani pentru a asigura securitatea frontierei şi au fost acestea suspendate în cadrul mai larg de reducere a cheltuielilor militare? S-a pus problema ca dacii să fie supuşi conscripţiei militare, aşa cum erau tracii sudici, motiv pentru care aceştia s-au răsculat în a. 26 p.Chr.?* (Lica 1996: 117).
[134] Tacit, *Istorii*, III, 46, 2-3.
[135] Lica 1996: 116.
[136] Eusebiu, *Chronicon*, 190, 5.
[137] Petolescu 2010: 77.
[138] Iuvenal, IV, 111; Marțial, *Epigrame*,VI, 76, 1-6; Suetoniu, *Domițian*, VI, 1; Orosius, VII, 10, 3-4; Dio Cassius, LXVIII, 9, 3; Eutropius, VII, 23, 4; Iordanes, *Getica*, 78.
[139] Iordanes, *Getica*, 76.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

88 p.Chr. – Romanii, sub conducerea generalului Tettius Iulianus, trec din nou Dunărea, undeva în dreptul Banatului, și repurtează o victorie împotriva dacilor, probabil la Tapae[140], toponim localizat în Banat, între Aizis[141] și Sarmizegetusa. Rezultatele dezastruoase de pe frontul germanic, unde triburile marcomanilor și chatilor au învins detașamentele romane trimise împotriva lor, au permis regelui Decebal încheierea unui tratat favorabil, în urma căruia regatul dac primea meseriași, subsidii și arme.

89 p.Chr. – Sarmații iazygi au intrat în conflict cu romanii când au venit în sprijinul suebilor, devastând Pannonia[142].

91 sau **92 p.Chr.** – Sarmații, cel mai probabil roxolani, invadează Moesia și masacrează într-o bătălie o întreagă legiune. Este posibil să fi fost vorba despre XXI Rapax, transferată de la Moguntiacum (azi Mainz, Germania) în est ca pedeapsă pentru implicarea în rebeliunea lui L. Antonius Saturninus, guvernatorul Germaniei Superioare[143]. Bătălia s-a dat undeva în zona Dunării inferioare, caz în care cenotaful ridicat de Domitian la Adamclisi[144] face referire la acest moment. Împăratul intervine cu trupe noi, îi bate pe invadatori și îi alungă în același an[145].

101-102 p.Chr. Primul război daco-roman. Dacii au ca aliați burii germanici și pe sarmații roxolani[146]. Campania se încheie după ce legiunile întoarse victorioase de pe frontul deschis de daci și aliații lor în Moesia se îndreaptă către Sarmizegetusa. Decebal se vede constrâns să ceară pace. În Dacia rămân garnizoane, postate în capitală și probabil cele mai importante cetăți și puncte strategice; unele regiuni din Oltenia și Banat sunt alipite imperiului, iar Decebal trebuie să renunțe la politica externă. Dacii sunt obligați să-și demanteleze fortărețele, să returneze mașinile de război, meșterii și dezertorii. În ciuda prevederilor tratatului, Decebal continuă să caute aliați, să se înarmeze, să repare cetățile, să primească transfugi. Romanii amenajează linii de comunicații – construiesc vestitul pod de la Drobeta – aduc noi unități în zonă. Este evident că pacea nu convenea nici uneia dintre părți și că taberele erau doar într-un armistițiu.

103 sau **104 p.Chr.** – Decebal îi atacă și îi învinge pe sarmații iazygi[147], cel mai probabil în zona de nord a regatului, ca răspuns la extinderea acestora în dauna regatului dac, în timpul primului război.

105-106 p.Chr. – Al doilea război daco-roman. Sarmații roxolani nu mai participă, probabil primind în acest sens stipendii romane. Sarmizegetusa este cucerită, Decebal, aflat în retragere spre nord, este ajuns de cavaleria romană și se sinucide. Dacia devine provincie romană.

---

[140] Toponim identificat ipotetic cu trecătoarea Poarta de Fier a Transilvaniei, aflată la limita dintre Carpații Occidentali și Carpații Meridionali, între Munții Poiana Ruscă și Munții Țarcului, situată pe valea valea Bistrei și care leagă Culoarul Bistrei de Depresiunea Hațegului.

[141] Localitate (cetate?) dacică menționată de împăratul Traian în *Dacica*. Era situată lângă actualul sat Fârliug, jud. Caraș-Severin, în punctul *Dealul Ruieni*.

[142] Cassius Dio, LXVII, 5.

[143] Dovezile privind prezența legiunii în Panonia sunt aproape inexistente astfel că unii autori consideră că dispariția ei din documente și de pe teatrele de luptă se datorează desființării unității în urma participării la revolta lui Saturnius. Transferul este sugerat de Suetoniu: *legione cum legato simul caesa* (*Domițian*, 6) și de Eutropius: *Multas tamen calamitates isdem bellis passus est; nam in Sarmatia legio eius cum duce interfecta est et a Dacis Oppius Sabinus consularis et Cornelius Fuscus, praefectus praetorio, cum magnis exercitibus occisi sunt* (*Breviarium*, 7, 23, 4), cu trimitere la decizia împăratului de a nu mai permite staționarea a două legiuni în același loc.

[144] Inscripția de la Adamclisi (Tropaeum Traiani) unde sunt menționați sarmații *[*devicto exerc*]itu D[*acorum et Sarmata*]rum*…. (*CIL* III 12467 / *IDRE* II 334).

[145] Suetonius, *Domitianus*, 6; Tacit, *Agricola*, XLI.

[146] Scenele XXXI-XXXII, XXXVII (Cichorius 1896-1900).

[147] Aparent iazygii fuseseră neutri în primul război, favorizându-i astfel pe romani (Dio Cassius, LVIII, 10, 3).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Am expus cronologic elementele care au compus, din punct de vedere politic și militar, activitățile majore petrecute de-a lungul a trei secole în spațiul balcanic și care au avut legătură directă sau indirectă cu spațiul dacic, extrase din mențiunile autorilor antici. Chiar privite critic, numărul evenimentelor pomenite de sursele antice (**Pl. 2**) conturează o anumită dinamică a acțiunilor militare care au ca subiect principal sau doar secundar, spațiul nord-dunărean, fie că au fost implicați tracii, grecii, geții, celții, dacii, sarmații sau romanii.

*

Privind retrospectiv situația politico-militară, relevată de sursele literare, se pot extrage câteva constante. În primul rând, dacii iau locul geților ca actanți pe teatrele de război din bazinul Dunării de Jos. Chiar la autorii care-i nominalizează, adesea se observă că fie etnonimul *geți* este utilizat generic, fie geții sunt angrenați în acțiuni minore, toate în zona inferioară a Dunării sau în Dobrogea. Chiar dacă detaliile proceselor sociale și politice sunt greu de surprins, evoluția generală, care coincide cu documentele arheologice, arată atât modificări structurale față de perioada precedentă, cât și mutarea centrului de putere din zona Munteniei în interiorul arcului carpatic.

Prima parte a secolului II a.Chr. este una săracă în consemnări, dar, indiferent de poziționarea cronologică exactă a acelui Rubobostes, perioada înseamnă începutul vizibilității culturii dacice în documentele istorice. Sosirea și instalarea bastarnilor în estul Carpaților și diluarea autorității celtice în Transilvania sunt sub aspect macro-politic evenimentele majore, la care se adaugă transformările interne ale societății dacice. Pentru zona *getică* presiunea bastarnă dinspre nord și cea celtică dinspre vest, concretizate în componente militare, precum și transformările politice din Balcani vor constitui un adevărat clește care va opri maturizarea politică regională. Epuizarea elitelor locale, vizibilă încă din secolul III a.Chr., va antrena toate elementele sociale. Desigur, geții nu vor dispărea pur și simplu, dar rolul lor, politic în primul rând, se va diminua progresiv și se vor risipi în mici formațiuni politice (basileul Rhemaxos a dispus de doar 600 de călăreți[148]!). Chiar dublând numărul celor capabili să lupte, cifra este nesemnificativă dacă ne raportăm spre exemplu la ce a putut recruta acel Cloilos, câțiva ani mai târziu. Departe de unitatea visată de istoriografia comunistă, aceste mărunte formațiuni au fost angrenate adesea în conflicte reciproce, favorizând înaintarea romană spre gurile Dunării. Cei rămași după aceste risipiri interne fie vagabondau după pradă în cete mici, după cum observa poetul Ovidiu, fie se puneau în slujba diverselor căpetenii bastarne și le însoțeau în campaniile de jaf. Neîndoielnic, însă, o parte se vor regăsi între războinicii pe care se va baza Burebista în secolul următor.

A doua parte a secolului conține câteva evenimente cu impact major asupra spațiului nord-dunărean. În primul rând, este important de observat înaintarea romană, consecință a transformărilor politice, o înaintare mai mult prudentă și tenace decât impetuoasă. Macedonia și apoi Grecia sunt transformate în provincii romane, ceea ce umple vidul de autoritate regională de care profitaseră triburile tracice, celtice și ilire. Triburile tracice nordice (triballi, moesi, geți, daci), în constante alianțe cu scordiscii, participă substanțial la incursiuni în

[148] Sursele istorice asupra diferitelor aspecte demografice din Antichitate sunt extrem de imprecise și subiective, iar operarea cu cifrele oferite de către autorii epocii este un demers riscant. În acest caz, doar diferențele foarte mari între posibilitățile de recrutare ale diferitelor căpetenii ar putea constitui un aspect relevant. Punctual, trebuie observat că Rhemaxos și-a permis ușor să trimită un detașament de 600 de oșteni, dar asta nu înseamnă că ei reprezentau totalul forțelor de care dispunea. Este greu de crezut că, dacă admitem strict sursa, el ar fi putut să ajungă protectorul întregului Pont Stâng și să controleze ambele maluri ale Dunării de Jos fără să se bazeze pe o forță militară consistentă, raportată la vecinii lui din zonă.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Balcani, cu rezultate schimbătoare. În zona de contact estică, Oroles reorientează spre sud fluxul bastarn, interzicând accesul spre vest[149].

Prima parte a secolului I a.Chr. este dominată de Burebista. Energicul rege impune autoritatea dacică în vest, în dauna triburilor celtice, iar în est supune litoralul pontic. Spre sud, risipește prin raiduri orice forțe au fost măcar bănuite că vor crea probleme și își impune autoritatea până la limita noilor provincii romane – fără să putem aprecia dacă respecta prea mult noile granițe. Din această perioadă avem știri despre modificările interne ale societății. Strabon spune, bazându-se pe propriile surse, despre acest moment că [...] *ajungând în fruntea neamului său, care era istovit de războaie dese, getul Burebista l-a înălțat atât de mult prin exerciții, abținere de la vin și ascultare față de porunci, încât, în câțiva ani, a făurit un stat puternic și a supus geților cea mai mare parte a neamurilor vecine* [...][150]. Geograful grec surprinde, posibil fără să aibă acest scop, modificările de fond ale structurii interne dacice. Impunerea acelor *exerciții*, a *ascezei* – văzută ca un control spiritual și posibil economic – precum și a disciplinei arată, dincolo de oricare interpretare textuală[151], dimensiunea puterii basileului. Forța militară, combinată cu sentimentul religios, asociere care modifică fundamental sistemul de coduri interne ale societății, sunt bazele noilor structuri politice, dominate acum de o regalitate matură. Nu se poate spune că binomul Burebista-Deceneu a construit acest model identitar de la zero. Nu puține tradiții războinice funcționau în subsidiar. Un alt factor care nu trebuie neglijat a fost zona de sinteză și osmoză din Balcanii de Nord, asumat în istoriografia actuală ca fiind arealul de geneză a grupului *Padea-Panaghiurski Kolonii*. Acesta a avut importanța lui, asupra căreia voi reveni. Reglajele și schimbările interne au fost suficient de structurate încât, după dispariția lui Burebista, societatea dacică să nu mai poată să se reîntoarcă la valorile tribale strămoșești. Cel puțin nu în întregime.

Regii care gestionează moștenirea politică a regatului burebistan, chiar dacă nu mai dispun de forța gloriosului înaintaș rege, cultivă același cod identitar și, desigur, mare parte din comportamentele cu care societatea în ansamblu se obișnuise. În fond, autonomia pe care o obținuseră nu era altceva decât materializarea dorinței de a fi direct și singurii beneficiari ai unui anumit statut, alimentat de rezultatele derivate din poziția de forță regională. Nimeni nu avea interesul unei reîntoarceri în vremuri mai puțin glorioase ori mai paupere.

A doua parte a secolului I a.Chr. este marcată de numeroase incursiuni, dacii trecând Dunărea frecvent, singuri sau împreună cu noii lor aliați, sarmații roxolani. De această dată răspunsurile romane sunt la fel de frecvente și uneori drastice. Comunități întregi, cu elitele lor cu tot, sunt mutate pur și simplu în Imperiu, slăbind demografic zona de câmpie a Munteniei. Revenind mulțumită de pe frontul occidental, administrația romană, care stabilizase oricum sub Octavian granița pe Dunăre, își arată eficiența. Crearea provinciilor Pannonia, Moesia și apoi a Traciei a însemnat nu doar aducerea unor unități militare suplimentare, ci și eficientizarea apărării liniei Dunării[152]. Graficul expedițiilor barbare este mult mai lipsit de evenimente în prima parte a secolului I p.Chr. Explicația constă nu doar în reglarea valorică între Imperiu și barbari – oricare ar fi fost aceștia – ci și aruncă o lumină nouă asupra capacităților căpeteniilor dacice. Lunga domnie a lui Scorilo și politica acestuia, oricât de critic am privi sursa care o notează, nu poate însemna decât prudența cu care elitele dacice tratau

[149] Unele materiale de factură bastarnică descoperite în Transilvania, la Moreşti, jud. Mureș (Babeș 2001: 526) și la Șeușa, jud. Alba (Ferencz, Ciută 2005: 244) sugerează o pătrundere a germanicilor în acest spațiu, dar materialele sunt prea puține pentru a documenta concret această incursiune. Cel mai probabil ceramica bastarnică, datată în primul sfert al secolului al II-lea a.Chr., a ajuns aici pe alte căi și din alte motive, concluzie valabilă, desigur, până la descoperirea altor materiale care să sprijine ipoteza incursiunii în (sau prin?) Transilvania.
[150] Strabon, VII, 3, 11.
[151] Petre 2004: 234.
[152] Etapele expansiunii romane la Dunărea de Jos sunt detaliate, cu toată bibliografia la Bounegru 2008: 31-41.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

noul vecin. Foarte probabil, aristocrația războinică avea altă părere asupra acestor relații, context care ar putea explica ieșirea de pe scena politică a prudentului regelui dac.

Desigur, micro-analiza de față se bazează strict pe sursele literare cunoscute. Numărul lor este relativ mic și nu știm dacă s-au mai făcut alte consemnări, deși este mai mult decât probabil. Însă modificările pe care unul sau mai multe evenimente similare neconsemnate le-ar fi putut aduce nu pot reconfigura substanțial tabloul general.

Succesiunea inițiativelor militare, atât cât putem documenta, arată o majoritate zdrobitoare a direcției de atac spre sud, dincolo de Dunăre. Exceptând contraatacul lui Decebal din iarna 101-102, din Dobrogea, parte a unui plan de luptă amplu, și atacul asupra sarmaților iazygi din 103, celelalte incursiuni nu pot fi considerate acțiuni strategice, de prevenire, cum îndeobște se pronunță vechea istoriografie. Nici chiar raziile din timpul lui Burebista, când putem spune că fenomenul militar geto-dacic era centralizat, nu sunt altceva decât campanii de jaf și intimidare, *căci trecând plin de îndrăzneală Dunărea și jefuind Tracia - până în Macedonia și Iliria*[153], ajunsese temut și de romani.

Frecvența atacurilor este maximă în timpul unor regi de mai mică importanță (Oroles, Dicomes, Cotiso și alții necunoscuți), ceea ce trebuie pus în legătură cu statutul acestora. Un rege aflat în fruntea unor structuri războinice trebuia să-și mențină (sau să-și reconfirme) permanent poziția, faima și să-și asigure sprijinul intern, organizând campanii militare în dauna vecinilor. Nu doar din punct de vedere psiho-social erau necesare, ci și ca sursă de bunuri și venituri. Raziile de jaf erau, în primul rând, o formă de economie, prin care căpeteniile își sporeau averea. Desigur că și războinicii de rang inferior, până la baza piramidei ierarhice, dobândeau din aceste campanii, pe lângă glorie personală, bunuri, produse, turme, proprietăți, femei etc.[154], fiind direct cointeresați în acest sens.

Realitățile arheologice din Dacia preromană abundă de produse străine, catalogate împăciuitor drept *importuri.* Motiv pentru care detașamentele erau adesea numeroase și, datorită pierderilor umane frecvente, din ce în ce mai permeabile la înnoirea capacităților umane. Despre acest sistem auto-regenerabil vom mai vorbi.

Nu avem surse directe care să descrie acțiuni de acest gen petrecute în interiorul lumii geto-dacice, dar ele nu puteau lipsi. Cele mai profitabile direcții erau totuși cele spre sud, iar desele alianțe (fie cu scordiscii, cu tracii sud-dunăreni sau cu sarmații) arată că populațiile dunărene și-au dat seama rapid că aveau interese comune și au acționat în consecință. Documentele arheologice demonstrează această conviețuire cu iz semi-cazon, relevată de numeroase piese și tipuri de echipamente militare comune la toți barbarii enumerați.

După momentul Burebista, micile formațiuni succesoare, rezultate din marele regat, se reorientează tot spre sud, urmărind vechile trasee, sub conducerea căpeteniilor lor. Este evident că amploarea invaziilor, chiar socotind și ajutorul aliaților interesați de prăzile din Moesia, nu au mai avut forța de odinioară. Acest lucru reiese și din vigoarea cu care romanii răspund atacurilor, trecând Dunărea spre nord în frecvente campanii și acțiuni punitive. În plan simultan, crearea și organizarea provinciilor Moesia, Pannonia și Tracia, opresc aproape complet pe Dunăre toate populațiile barbare din nord. Abia sub Decebal dacii reușesc să se reorganizeze din nou la un nivel care să le permită să treacă frontiera cu succese notabile.

După confirmarea ca rege al dacilor și mulțumit de rezultatul confruntărilor cu Domitian, nici Decebal nu i-a mai provocat pe romani, pregătindu-se totuși febril de ciocnirea cu Imperiul. Declanșarea războaielor daco-romane a fost un fapt unilateral, cu cauze mai profunde decât simpla securizare a frontierei danubiene.

---

[153] Strabon, VII, 3, 11; Suetoniu, *Cezar*, XLIV.
[154] Florus, 1, 39 [III, 4], 5.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Cucerirea regatului dac pornise de la o sumă de cauze. Ambițiosul împărat Traian nutrea o nedisimulată dorință de a cuceri Orientul[155]. Moartea lui Cezar oprise Imperiul să-l răzbune pe Crassus și pierderea legiunilor acestuia la Carrhae (53 a.Chr.), dar mirajul oriental nu murise o dată cu nefericitul general. Traian nu putea pleca să-și împlinească visul având un regat de talia celui dac în spate. La fel ca în cazul parților, împăratul nu uitase tratatele, considerate dezavantajoase, pe care Domitian le încheiase cu Decebal. Întocmai ca pe vremea lui Alexandru Macedon, spațiul dunărean rămăsese cheia drumului către Orient. Dacia trebuia cucerită cu orice preț, iar comorile ei erau doar o gratificație mai mult decât binevenită.

Elitele dacilor și odată cu ele întreaga structură socială peste care rezidau, așteptau neliniștite furtuna pe care, într-un fel sau altul, chiar ele o stârniseră.

Fenomenul militar în lumea geto-dacilor

Num quid de dacis audisti?

Cercetarea culturii și civilizației geto-dacice a produs în ultima jumătate de veac o serie de lucrări ample, cu caracter monografic. O parte dintre ele privesc cultura materială (ceramica, metalurgia fierului și a bronzului, arhitectura civilă și militară, tehnica și meșteșugurile, armamentul, iar altele aspectele spirituale sau societatea în ansamblu. Nu lipsite de importanță sunt monografiile unor situri importante cum sunt cele de la Piatra Roșie, Brad, Sighișoara, Pietroasa Mică-*Gruiu Dării*, Racoș-*Tipia Ormenișului*, Mala Kopanya[156] și altele. Acestea se adaugă unor carți care prezintă și dezbat istoria generală a epocii în discuție[157].

Pe fondul caracteristicilor prioritar războinice, emanație a istoriografiei antice, fenomenul militar a fost și el subiectul unor articole și volume scrise pe parcursul ultimului secol fără a constitui inițial însă tema unei lucrări dedicate exclusiv. La începutul secolului al XX-lea apar și primele sinteze, în plină epocă de redescoperire și asumare romantică a culturii geto-dacice[158], în care se dedică părți importante referitoare la armament și organizare militară[159]. Un proiect mai amplu a avut în intenție N. Densușianu, care dorea să cuprindă toate informațiile referitoare la *războaiele, la compunerea și organizarea, la armamentul,* [...] *la fortificațiunile* armatei[160]. Vasile Pârvan, aproape două decenii mai târziu, realizează prima cercetare analitică a artefactelor cu caracter militar[161]. Calea deschisă de eruditul savant a fost urmată de o serie de autori care tratează punctual aspecte cu tangențe militare, în special anumite piese de armament și morminte[162], situație care durează până la al Doilea Război

[155] Bennet 2006: 253.
[156] Daicoviciu 1954, *passim*; Ursachi 1995, *passim*; Andriţoiu, Rustoiu 1997, *passim*; Sîrbu *et alii* 2005, *passim*; Costea 2006, *passim*; Kotigoroșco 2015, *passim.*
[157] Pârvan 1982, *passim*; Daicoviciu 1965, *passim*; Daicoviciu 1972, *passim*; Crișan 1977, *passim*; Crișan 2008, *passim.*
[158] Calea a fost de fapt deschisă de publicarea tezei de doctorat a lui Grigore Tocilescu (*Dacia înainte de romani*, 1880), lucrare prin care debutează seria de sinteze dedicate culturii și civilizației geto-dacilor și care discută și câteva aspecte legate de fenomenul militar, evident la nivelul cunoștințelor disponibile la vremea apariției ei.
[159] Xenopol 1913: 107-110
[160] Densușianu 2002: 47-80. Lucrarea a rămas neterminată, publicată postum, autorul finalizând doar primele trei capitole. În paginile sale confuziile sunt frecvente, iar prejudecățile abundă, astfel că tentativa de sistematizare a artei militare a epocii nu are nici o valoare științifică perenă, rămânând valabilă doar ca intenție și notă de subsol.
[161] Pârvan 1982: 140: 507: 517: 593.
[162] Istoriografia actualizată a secvenței la Sîrbu, Borangic 2016: 13-17.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Mondial. Începând cu a doua jumătate a secolului XX, interesul pentru istoria militară locală crește, astfel că au fost scrise o serie de lucrări cu caracter general, care vor include și unele aspecte legate de armamentul din spațiul nord-dunărean. Acest mod de a expune istoria militară va continua de-a lungul glaciațiunii comuniste, cu unele excepții ce țin de caracterul special și specific al unor descoperiri și al unor periodice de specialitate[163]. Au fost editate chiar și unele sinteze ce se doreau complete, dar care conțineau doar date cu caracter general, preluate și adaptate din literatura anterioară.

Armamentul a fost cel mai adesea un apendice al lucrărilor care tratau fie diferite fațete, fie civilizația geto-dacică în ansamblu, cercetătorii oprindu-se de regulă asupra lui doar accidental, fără a insista. Excepție fac câteva lucrări dintre care reține atenția sinteza *Istoria militară a poporului român*, redactată de un colectiv numeros și specializat, care cuprinde câteva capitole dedicate fenomenului militar antic. Întregul volum este puternic impregnat de intruziunile politicii comuniste în metodologia de studiu și în limbajul științific. Valoarea sa ca instrument de lucru este extrem de redusă astăzi, cu atât mai mult cu cât doar compilează și sistematizează, pe un cadru extrem de politizat, informațiile și rezultatele studiilor istoricilor români care s-au ocupat într-un fel sau altul, de subiectele militare ale Antichității dunărene[164]. Conceput și gândit în aceeași cheie este și volumul semnat de Ghe. Tudor, *Armata geto-dacă* (Ed. Militară, București, 1986), lucrare care proiectează în trecutul îndepărtat numeroase concepții, tactici și strategii specifice conceptelor militare moderne, grefând pe acest cadru evenimente, personaje și informații din Antichitate.

A doua lucrare notabilă este volumul semnat de Al. Vulpe și M. Zahariade. Autorii dezbat contribuția geto-dacilor la istoria militară a Antichității, într-un cadru destinat atât specialiștilor, cât și cititorilor avizați, prin recursul minim la aspectele istorice evenimențiale și accentul pus îndeosebi pe integrarea istoriei militare locale în contextul general al nordului Balcanilor din epoca clasică[165].

Un punct de vedere diferit și interesant găsim în monografia redactată de I. Glodariu și E. Iaroslavschi, istorici care au subliniat legăturile dintre metal, oameni și armele lor, elaborând un volum în care sunt discutate în această cheie și piese de armament provenind din zona cetăților dacice din Munții Orăștiei[166]. Deși lucrarea a fost un element revigorant în peisajul istoriografic românesc, faptul că studiul s-a bazat prioritar pe situația arheologică din Munții Orăștiei a limitat oarecum valoare generalizării unor ipoteze sau tipologii propuse de cei doi specialiști. În ciuda acestui fapt, ea a rămas nu doar singulară în nișă, ci și utilă, chiar dacă de la redactarea ei au trecut peste 35 de ani, iar baza arheologică de documentare s-a modificat substanțial[167].

Începând cu anii ’60 și până în anii ’90 apar o serie de articole și monografii despre numeroase cetăți și fortărețe de pe tot teritoriul românesc, ca efect al avântului cercetărilor arheologice din această perioadă. Sunt analizate sistemele de construcție, dar și inventarele descoperite în incinte sau proximități, în special piese de armament.

---

[163] Una dintre aceste excepții ar fi cea semnată de către F. Marinescu (1980: 25-74).

[164] *Istoria militară a poporului român. Din cele mai vechi timpuri pînă în secolul XIV-lea*, volum colectiv, I, Editura Militară, București, 1984. Lucrarea a apărut sub egida Centrului de Studii şi Cercetări de Istorie Militară.

[165] Vulpe, Zahariade 1987, *passim.*

[166] Glodariu, Iaroslavschi 1979: 129-142.

[167] Aparent chiar membrii colectivului de cercetare au ajuns la concluzia că lucrarea este depășită, cel puțin din perspectiva numărului de piese descoperite între timp, afirmând, la nivelul anului 2010: *colectivul de cercetare a vestigiilor arheologice lucrează deja la monografiile referitoare la cetăți, așezări și artefacte, una dintre cele aflate în lucru fiind dedicată fierului* (Iaroslavschi, Mateescu 2010: 213, nota 27). Deocamdată, preconizatele lucrări nu au apărut în peisajul istoriografic.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Identificată drept o nouă perioadă în istoriografia românească, zona cronologică de după 1989 aduce în problematica fenomenului militar studii și cercetări importante care abordează subiectul din tot mai multe puncte de vedere, cu accente acute pe semnificații și valențe spirituale și materiale. Data politică folosită este una convențională, având în vedere faptul că modificările concrete în istoriografie apar consistent abia în jurul anului 2000. Abia cu debutul noului mileniu unii cercetători concentrează ansamblul de subiecte tangente fenomenului militar antic, dezbătute într-o serie de articole anterioare, în lucrări mai ample. Se poate astfel observa o tendință evolutivă în istoriografia românească și o armonizare cu cercetările și metodologiile occidentale.

Înainte de anii ’90 ai secolului trecut se vorbea despre societate la modul generalizant, încercându-se identificarea unor categorii sociale pe baza izvoarelor scrise și artistice, dar care să reflecte cât mai fidel dihotomia socialistă. Însă anii următori au adus o serie de studii dedicate în special modului de manifestare a identității acestor structuri, viziune asupra căreia arheologia a avut și are un impact esențial. Caracteristica generală a întregii literaturi de specialitate expuse este că ea a avut preponderent în vedere, indiferent de nișa cercetată, o istorie a elitelor și mai puțin a etajelor sociale inferioare. Cauzele sunt multiple, dar principala motivație este aceea că elitele sunt astăzi cele mai vizibile categorii sociale antice, în sensul producerii, transmiterii sau deținerii de obiecte sau structuri – fie că vorbim de piese de artă, podoabe, vase de lux, morminte, locuințe aparte, centre rezidențiale etc. Între aceste bunuri de prestigiu, armele, mormintele distincte, componentele harnașamentului și cetățile leagă indisolubil elitele de funcția lor războinică. Studiul elitelor militare acoperă jumătate de secol, fiind un specific al școlii germane pe continent, dar în România cea mai mare parte a intervalului a fost acoperită de perioada comunistă, epocă în care chiar conceptul și termenul de *elită* au fost atent gestionate de structurile de propagandă politică[168].

Chiar dacă nu toți istoricii au mărșăluit disciplinați între limitele impuse de aparatul politic[169], studiul problemei în sine a stagnat. Deschiderea societății românești din ultimul deceniu al secolului XX a însemnat pentru istoriografia românească posibilitatea de a reevalua sursele antice, metodologia și reperele utilizate. Singurul impediment ar fi trebuit să fie depășirea unor automatisme *pavloviene*, inerente unei schimbări de generație și direcție. Deschiderea și accesul la metodologii și concepte noi au revigorat studiul fenomenelor militare din Antichitatea dunăreană, favorizată și de apariția unei noi generații de istorici.

În acest cadru se disting o serie de cercetători (V. Sîrbu[170], A. Rustoiu[171], Z. Petre[172], C. Borangic[173]) care reiau teme diferite ale fenomenului militar specific epocii geto-dacice din nordul Dunării, într-o numeroasă serie de comunicări, articole și lucrări de specialitate. Sunt discutate aspecte privitoare la armament, manifestări identitare, artă, practici funerare și

---

[168] Întreaga producție culturală românească, inclusiv studiul istoriei, era subordonată scopului construcției societății comuniste, model în care se includea și modificarea unor mentalități de masă. Istoria a fost unul dintre pilonii acestui mecanism de manipulare.

[169] Una dintre excepțiile referitoare la acest subiect a fost istoricul I. H. Crișan. Autorul este primul care intuiește o ierarhizare diferită, mai detaliată, a societății geto-dacice (Crișan 1977: 195-197) propunând în locul binomului *nobil-popor de rând* o stratificare mai largă, cu accente pe două elite războinice, aristocrația militară (*tarabostes*) și războinicii permanenți (*comati/capillati*). Ipoteza a fost ignorată aproape total (sau dezavuată, vezi Bodor 1981: 17), însă a fost reluată și redefinită de Z. Petre (2004: 256-259) și sprijinită de studierea armelor curbe (Borangic 2015a: 244-246).

[170] Sîrbu 1997, *passim.*

[171] Rustoiu 2002, *passim*; Lucrarea cumulează o serie de studii anterioare, elaborate în diverse conjuncturi, momente și colaborări. Toate acestea vor fi detaliate în capitolul dedicat armamentului.

[172] Petre 2004, *passim.*

[173] Borangic 2015a, *passim.* Lucrarea, care concentrează o serie de studii mai vechi, completate și actualizate, s-a dorit a fi o monografie a armelor încovoiate (săbii, pumnale, cosoare) utilizate în spațiul etno-cultural tracic.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

religioase. Metodologia uzitată, fără să ignore procedurile anterioare, conectează mult mai solid și vizibil artefactele cu creatorii lor, inițiind un nou tip de investigație și exprimare istorică, cel puțin în peisajul istoriografic autohton. Accentul se mută, măcar parțial, pe descifrarea resorturilor psiho-sociale care compun și animă mecanismele interne ale civilizației geto-dacice. Din motivele enumerate, paleta de studii are ca subiect tot elitele sociale și politice. Metoda, la fel de riguroasă ca și altele înaintea ei, permite numeroase interpretări cu caracter social și istoric. Nici acest studiu nu face opinie separată de corpusul metodologic enunțat, având doar particularitatea de a se concentra asupra elitelor militare ale epocii.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

RĂZBOIUL, ÎNTRE NECESITATE ȘI PROFESIE

Războiul este părintele și regele tuturor lucrurilor;
pe unii i-a făcut zei, pe alții oameni, pe unii robi, pe alții liberi
Heraclit

Este inutilă o re-teoretizare a războiului la un nivel mai mare decât simpla familiarizare cu subiectul, cu atât mai mult cu cât sunt vizate alte epoci istorice, unde chiar dacă în esență resorturile sunt aceleași, detaliile diferă foarte mult. Este de reținut din aserțiunea generalului prusac Carl von Clausewitz exprimarea politică prin care ne lasă să înțelegem că de fapt războiul nu este decât o politică violentă[174] sau, mai bine zis, o justificare și o explicație politică a violenței de grup.

Definiția războiului, dată de von Clausewitz cu aproape două veacuri în urmă, rămâne încă în vigoare – este totuși un postulat universal valabil – dacă privim subiectul prin monoclul teoriei filosofice. Putem aprecia că în spatele criteriului politic intră și motivațiile religioase, juridice, biologice, etice, sociologice, psihologice, morale sau, în cel mai rău caz, sunt conținute de acesta, politicul nefiind altceva decât forma concentrată a intereselor sociale. Factorii politici, oricum am privi conceptul, sunt întotdeauna decidenții declanșării unui război[175].

Din perspectiva participanților direcți la conflicte, lucrurile stau întotdeauna puțin altfel. Pentru omul de arme din toate timpurile, războiul nu este decât o succesiune de acte extrem de violente, având la bază intenții și sentimente ostile, ce au ca scop fundamental impunerea voinței asupra adversarului. Războiul, ca formă instituționalizată a agresivității, este un fenomen social care poate fi documentat doar începând din Antichitate. Fără a-i nega sensul, rămâne totuși greu de susținut existența lui, în acești parametri teoretici, în Preistorie. Desigur că au existat încă de pe atunci confruntări ale unor mase de oameni, mai mari sau mai mici (comunități, triburi etc.), dar în mod cert motivațiile erau de altă natură și nu se poate dovedi intenția de dominare sau de impunere asupra inamicului, ci doar pe aceea de jefuire, alungare, apărare. Războiul sau orice formă de conflict generalizat în Preistorie era o acțiune făcută din necesitate, pusă în operă de membrii valizi ai comunității, care cumulau sau mai bine zis aveau alternativ calitatea de vânător și cea de războinic. Armele erau identice în ambele situații. Funcția războinică, chiar dacă exista și comporta unele conduite marțiale sau aptitudini specializate, nu era una profesională[176].

Conflictul în sine, ca fenomen social, a modificat însă fundamental structurile umane, obligate să trăiască permanent sub semnul incertitudinilor adăugate pericolelor naturale. Primejdia permanentizată și teama de agresiunile semenilor au dus inevitabil spre crearea primelor sisteme și instituții sociale capabile să gestioneze această stare[177]. Războinicul, rămas între timp permanent sub arme, constituia garantul unui confort psihologic pentru comunitate, suficient de prosper economic încât să fie invidiat, în ciuda riscurilor evidente ale meseriei armelor. Această profesionalizare nu s-a făcut brusc, ci au existat numeroase etape intermediare.

---

[174] *Războiul nu este decât o continuare a politicii cu alte mijloace* (Clausewitz 2006: 18).
[175] Geantă 2005: 70-71.
[176] Agresiunile sau conflictele inter-grupuri sunt caracteristici prezente în toate epocile evoluției umane. Chiar dacă uneori aceste ciocniri duceau la dispariția unuia dintre grupuri (Furtună 2015: 110-111), sunt dificil de încadrat aceste lupte ca fiind *războaie* – în sensul profesionalizării participanților, anterior Epocii Bronzului. Actanții erau pur și simplu bărbații sau membrii valizi ai comunității.
[177] Furtună 2015: 53.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

O astfel de structurare a funcției războinice este posibil surprinsă de autorii antici și în spațiul nord-dunărean. Horațiu spune că *la fel și geții cei aspri* […]. *Nu le place să cultive același ogor mai mult de un an, iar după ce au îndeplinit toate muncile, alții, care le urmează în aceleași condiții, le iau locul*[178]. Este însă posibil ca textul, singular de altfel în sensul celor prezentate, să fie doar o versificare a unor realități din lumea germanică, unde practicarea sezonieră a funcției militare este notată de Cezar[179].

Diodor din Sicilia, valorificând desigur surse mai vechi, notează că, după învingerea lui Lisimah de către getul Dromihete, când regele macedonean a fost dus în cetatea Helis, unde *poporul, care luase parte la primejdii*[180], s-a adunat în număr mare, cerând să fie ascultat. Trecând peste partea anecdotică a relatării, se pot reține câteva detalii. În primul rând că oștenii regelui get sunt numiți *poporul*, ceea ce face greu de crezut că aceștia erau războinicii care erau în preajma și în consens permanent cu regele. În acest caz, prin formula *poporul* trebuie înțeles că cei care au reclamat pedepsirea macedonenilor erau reprezentanții celor care dețineau drepturi politice, dar alții decât curtenii regelui[181]. „Poporul" ceruse să fie ascultat nu doar în virtutea dreptului conferit de participarea la război, ci și din considerente bazate pe asumarea riscurilor acestei participări. Acest argument nu ar fi fost la fel de solid în cazul unor războinici permanenți, a căror statut era evident în strânsă legătură cu pericolele aferente. Cel mai probabil mobilizarea generală – dacă a existat – se făcea în anumite situații, fie pentru respingerea unui agresor, fie cu ocazia unei campanii de jaf în teritoriile vecine. În restul situațiilor, populația masculină, în larga ei majoritate, își vedea de treabă în sate și așezări. Mai probabil însă, nici nu era chemată sub arme, participând doar conjunctural la evenimentele militare.

Desigur, în jurul regelui exista un nucleu de aristocrați de rang înalt care constituiau comandamentul militar în oricare dintre aceste situații, consiliu pe lângă care mai puteau rezida un număr oarecare de războinici (rude, mercenari, gărzi etc.). Situațiile care cereau oameni sub arme au devenit tot mai dese și au blocat tot mai multă vreme mare parte dintre membrii valizi ai comunităților getice.

Lucian din Samosata, referindu-se la geți, spunea, retoric, că *ori de câte ori priveam la ținutul geților, nu-i vedeam pe geți decât luptând*[182]. Observația este importantă din cel puțin două puncte de vedere. Pe de o parte, ea se încadrează în alteritatea surselor scrise, captive unei anume imagini despre ținuturile dunărene, în care barbarii erau permanenta amenințare. Pe de alta, dacă trecem peste subiectivismul autorului, se poate extrage din relatarea retorului faptul că în zona Dunării frecvența conflictelor era semnificativă. Cumulând această notare cu celelalte surse scrise[183], fără a generaliza la modul absolut, reiese că o parte importantă a

---

[178] Horațiu, *Ode*, III, 24, 9-24.

[179] *Ginta suebilor este cea mai mare şi mai războinică dintre toate ginţile germanice. După cum se spune, aveau o sută de aşezări din ale căror hotare scoteau anual cu scopuri războinice câte o mie de ostaşi. Cei rămaşi acasă cultivă pământul pentru ei şi pentru cei plecaţi, iar în anul următor aceştia pleacă la război, iar lucrătorii de anul trecut rămân acasă, dar nimeni nu are un ogor al său şi nimeni nu poate lucra aceeaşi bucată de pământ mai mult de un an* (Cezar, *De bello Gallico*, IV, 1).

[180] Diodor din Sicilia, *Biblioteca istorică*, XXI, 12, 3.

[181] Este vorba despre *adunarea poporului*, o instituție *democratică* cu rădăcini gentilice, tribale, cu evidente similarități la greci, macedoneni sau romani. De regulă, această adunare nu avea drept de inițiativă, ci ea doar aproba sau dezaproba propunerile autorității centrale (basilei, consilii, căpeteniile gintelor etc.).

[182] Lucian, *Icaromenip*, 16. Putem specula că sofistul itinerant a inclus între numeroasele clișee din opera sa și această efervescență războinică a geților/dacilor (a trăit între aproximativ 115/125-180/190 p.Chr., iar opera sa datează din perioada 160-165 p.Chr.), dar chiar existența acestui stereotip este edificatoare asupra frecvenței conflictelor cu și între barbarii de la Dunăre.

[183] Există în acest sens un conflict între opinia generală a istoriografiei antice, care construiește populațiilor barbare o imagine eminamente marțială, creată pe baza unei selecții a ceea ce cunoșteau sau doreau să menționeze

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

comunităților se afla permanent sub arme, spre deosebire de celelalte populații enumerate care aveau ocupații mai pașnice[184].

Pe aceste baze – pe care documentația arheologică le susține puternic – nu mai este nici un dubiu că funcția militară, care anterior fusese apanajul unui grup restrâns, elitist, depășise cadrul necesității și devenise ocupație de bază pentru un segment mai larg de populație. Ca orice profesie, meseria armelor cerea o sumă de substructuri esențiale: o tradiție, respectiv un cumul de experiențe deșirate pe mai multe generații, antrenamente asidue – și aici putem include campanii frecvente – arsenal variat, numeros, de calitate și actualizat. Toate acestea depindeau fundamental de elitele politice și militare ale unei comunități. Direct interesate, din considerente economice și nu numai, elitele au devenit principalii promotori ai înlocuirii vechilor coduri juridice cu altele noi, adaptate momentului. Frecvența mormintelor de războinici crește – situația este vizibilă de timpuriu în necropolele de la Ferigele sau Balta Verde, spre exemplu – iar căpeteniile își afișează statutul prin morminte fastuoase – de certă inspirație mediteraneeană – prin armament de paradă luxos și impresionante centre rezidențiale. Prosperitatea elitelor le distanțează de restul comunităților, dar, mai important, subliniază posibilitățile materiale și umane ale structurilor sociale peste care stăpâneau. Sursele acestor capacități economice erau, desigur, diverse, dar cele mai semnificative erau cele militare, probabil nu doar ca frecvență, ci și ca volum de bunuri acumulate, raportat la timpul și efortul alocat. O sursă rapidă de îmbogățire, chiar riscantă, era de preferat uneia lente și cu nimic mai certă decât prima.

Ce putem extrapola din această situație este modalitatea de acumulare a experiențelor militare, nu neapărat în structurile de comandă, cât în eșaloanele inferioare. Trecând peste inerentele episoade violente dintre micile comunități vecine – nefixate în memoria scrisă – primele experiențe notabile sunt cele obținute din contactul cu populațiile stepelor nord-pontice, purtătoarele unui alt tip de război. Urmările acestor contacte apar nu doar în unele mențiuni scrise[185], ci sunt vizibile și în inventarele funerare (vârfuri de săgeți, zăbale, spade scurte etc.). Următoarele influențe vor veni din zona mediteraneeană, de unde vor fi importate nu doar comportamente, ci și piese de armament[186], iar ulterior unele tehnici de arhitectură militară. Alte schimburi militare se datorează civilizației celtice, de la care, de asemenea, vor fi preluate unele tipuri de arme și strategii de luptă.

Perioada Regatului Dac a fost la fel de marcată de evenimente militare interne și externe care permit conturarea, măcar în reperele generale, a tendințelor socialului în raport cu fenomenul militar. Atrag atenția câteva detalii ale surselor antice care par discutabile luate separat, dar privite unitar relevă unele modificări conceptuale ale comportamentelor militarilor.

Primul semn că lucrurile s-au schimbat față de epocile anterioare, sunt atitudinea și hotărârile regelui Oroles[187]. Putem accepta că episodul este unul anecdotic, dar cadrul în care

---

autorii ori observatorii și dimensiunea reală a fenomenului militar al zonei. Multe dintre textele antice sunt de fapt în mare parte proiecții ale autorilor despre barbari, puși în opoziție cu propria lor civilizație. Nu este de mirare că, în funcție de moment, aceștia sunt fie idealizați, fie desconsiderați. În general, informațiile sau aprecierile ating cu ușurință aceste extreme.

[184] […] *îi vedeam pe egipteni muncind pământul. Fenicianul făcea negustorie, cilicianul prăda, laconianul biciuia sclavii, iar atenianul pleda procese* (Lucian, *Icaromenip*, 20).

[185] Tucidide, II, 96: [*geții şi locuitorii de prin acele părți sunt vecini cu sciții, au acelaşi port şi sunt toți arcaşi călări*]. Imaginarul colectiv grecesc amesteca adesea geții cu sciții, trădând o imagine teoretică suprapusă realității istorice. Această confuzie aparentă transpare și din maniera de reprezentare pe vasele grecești, unde caracteristicile barbare (armament, vestimentație, comportament) apar amestecate și, implicit, confundabile.

[186] Borangic 2015: 424.

[187] *În vremea regelui Oroles ei se luptaseră prost împotriva bastarnilor şi de aceea, ca pedeapsă pentru slăbiciunea arătată, au fost siliți, din porunca regelui, să pună capul în locul picioarelor, atunci când mergeau la culcare şi să facă soțiilor lor serviciile pe care mai înainte acestea obişnuiau să le facă lor. Această pedeapsă*

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

este prezentat denotă că mentalitatea de grup era net diferită – și episodul este verosimil cel puțin pentru auditoriul contemporan. Spre deosebire de epoca lui Dromihete, când *poporul* își ceruse imperativ dreptul de a participa la luarea unor hotărâri importante, iar regele nu putuse refuza, ci fusese nevoit să recurgă la diplomație pentru a-și impune opinia, Oroles a aplicat o corecție drastică, umilitoare, propriilor oșteni, care aparent nu doar că a avut efect, dar a fost pusă, cel puțin teoretic, în aplicare. Oricum am privi lucrurile, actul de comandă și relația dintre căpetenie și subordonați fuseseră redefinite, în sensul unui alt tip de disciplină, clar deosebit de cel din timpurile când, la fel de teoretic, exista o anumită *democrație militară*, specifică mai mult războinicilor de ocazie decât celor de meserie.

Deosebirea dintre *gloată*, înțelegând aici masa poporului, ajunsă într-un fel sau altul sub arme și soldații propriu-ziși, este notată explicit în cazul apărării unei fortificații tracice, atacate de armata guvernatorului Poppaeus Sabinus[188]. Observația este importantă pentru că surprinde o ierarhizare și o diferență profesională prezentă chiar în cadrul organizatoric al unor triburi.

Momentul expansiunii lui Burebista aduce un nou set de date, extrase din diversele surse care au notat aspecte legate de capacitățile militare ale structurilor sociale pe care le comanda regele dacilor. Un prim aspect discutat este numărul mare al oamenilor aflați sub arme. Strabon povestește *despre geți și daci după ce numărul lor crescuse neînchipuit de mult, într-atât încât puteau să trimită la luptă până la două sute de mii de oameni*[189]. Istoriografia românească[190] a disecat amplu credibilitatea cifrelor geografului grec și în lipsa oricăror surse mai precise concluzia este că numărul real este imposibil de stabilit. Chiar acceptând unele contingente procurate de aliați și învinși foarte probabil că acei *două sute de mii* este mai mult o licență care contura forța dacilor, raportată la realitățile militare regionale. Dar chiar înjumătățind efectivele tot rămân valori impresionante[191], de această dată mai apropiate de realitate, dacă luăm în considerare realizările militare. Rezultatele – respectiv victoriile împotriva opoziției interne, apoi împotriva celților din vest și a scordiscilor din sud-vest, cucerirea litoralului pontic, inclusiv asediile prelungite și demararea programului arhitectonic din munții Orăștiei – arată o organizare militară eficientă. Este posibil ca o parte din această organizare să fi fost una moștenită; deceniile anterioare de anarhie militară, de susținute campanii de jaf, frecventele alianțe militare cu alte grupuri și triburi războinice contribuiseră la formarea unui anume tip de profil militar. Chiar dacă insuficient conturat[192], acest caracter va fi forjat de către Burebista care prin *exerciții* și prohibiția alcoolului va instaura un alt cadru comportamental, net diferit de cel anterior. Este greu de crezut că regele și-a putut impune programul, chiar sprijinit de marele preot Deceneu, fără concursul unui corp sau nucleu militar capabil și interesat să aplice în structurile inferioare noile directive regale, prin exemplu sau prin forță. Se poate spune că acest nucleu a stat la baza profesionalizării serviciului militar, surprinsă de sursele istorice mult mai coerent abia sub domnia lui Decebal.

Războaiele daco-romane scot în evidență, mai mult decât în toată istoria dacică anterioară, profesionalizarea ocupației militare în cadrul societății dacice. Parțial, aceste modificări structurale, cu antecedente mai vechi, apar și în câteva consemnări antice. Criton

---

a fost înlăturată numai după ce prin vitejia lor au şters ruşinea pe care au păţit-o în război (Trogus Pompeius (Iustinus), XXXII, 3, 16).

[188] Tacit, *Anale*, IV, 47, 2.

[189] Strabon, VII, 3, 13.

[190] Daicoviciu 1970: 9-17 (cu bibliografia veche a subiectului); Daicoviciu 1972: 73; Crișan 1977: 179-187; Petre 1980: 47-57; Petre 2004: 255.

[191] În mod cert justificând capacitatea sa de a se amesteca în politicile interne ale Imperiului.

[192] Florus (1, 39 [III, 4], 5) surprinde un moment important în care chiar dacă dacii și scordiscii invadaseră o zonă în număr mai mare, lipsa de disciplină a barbarilor are ca rezultat victoria romană.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

notează, cu referire la epoca lui Decebal, că *alții, dintre cei din jurul regelui - erau rânduiți să se îngrijească de fortificații*[193]. Este greu de stabilit despre care fortificații vorbește textual Criton, dar construcțiile militare din timpul lui Decebal, incluzând aici nu doar cetățile nobiliare și cele aflate sub jurisdicția directă a regelui, ci mai ales fortificațiile liniare de baraj[194], construite anume pentru blocarea înaintării romane, au necesitat un corp de comandă dedicat. Un alt posibil observator al evenimentelor a fost retorul Dion din Prusa, supranumit post-mortem *Chrysostomos* (*Gură de Aur*), care notează starea febrilă a dacilor care se pregăteau pentru confruntările cu romanii. Acesta notează că *acolo, la ei, puteai să vezi peste tot săbii, platoșe, lănci, toate locurile fiind pline de cai, arme și oameni înarmați*[195]. Chiar dacă descrierea surprinde efervescența militară a unor efective compuse probabil și din structuri sociale angrenate în conflict ocazional, rupte de la ocupațiile lor din cauza intensității confruntărilor, nucleul, chiar lărgit, al armatei dacice, era constituit din războinici profesioniști.

În sprijinul acestei idei vin câteva elemente aparent indirecte. Primul ține chiar de stratificarea socială relevată de autorii antici, respectiv existența aristocrației războinice și a războinicilor permanenți. Considerați multă vreme ca fiind poporul de rând, acești militari cunoscuți în izvoare drept *comati/capillati*, au fost reconsiderați în ultima vreme, atât pe baza reinterpretării surselor literare[196], cât și în urma reanalizării unor componente ale armamentului[197]. Ambele piste duc spre concluzia că aceștia constituiau de fapt un strat socio-profesional, războinici de meserie, singurii care puteau nu doar lupta cu succes notabil împotriva unităților romane în teren deschis, ci și care erau capabili să manevreze mașini de asediu complexe[198].

Este evidentă evoluția fenomenului militar asociat geto-dacilor, de la mobilizări ample, care cuprindeau părți importante din volumul demografic existent și controlat, a căror pregătire militară era cea dată de conjuncturi și sedimentarea acestor contingente, până la constituirea unui strat social profesionalizat. În linii mari, pe parcursul timpului are loc o trecere de la actul militar democratic, practicat de toți membri valizi ai comunității sau tribului, la privilegiul de a purta anumite arme și implicit de a face parte dintr-o categorie profesională dedicată războiului, cu un statut bine conturat. Prezența geților, și apoi și a dacilor, pe teatrele de luptă sud-dunărene marchează definitiv războiul ca profesie, o meserie ai cărei practicanți erau o categorie distinctă față de aristocrație și de masa poporului, aceasta din urmă rămânând totuși furnizorul principal de indivizi.

Un ultim aspect este de notat în legătură cu evoluția mentalității războinicilor și a culturilor războinice. Permanentizarea prezenței sub arme a unor indivizi sau categorii de indivizi, fie că vorbim de vârfurile sociale sau de alte etaje inferioare acesteia, construiește

---

[193] Criton, *Geticele*, 5, 2 - *Lexiconul Suidas*, *s.v Boutiais.*

[194] Dio Cassius, LXVIII, 8-9, 9, 4 (Xiph).

[195] Dion Chrysostomos, *Discursuri*, XII, 16, 20. Există rezerve față de calitatea de observator direct a lui Dion la evenimentele relatate, mare parte din operele sale având la bază surse livrești din epocă (Dana 2011: 139). La fel de posibil este ca în exilul lui să fi ajuns totuși în ținuturile dunărene, cel mai probabil însă doar în zona taberelor militare din Moesia, ceea ce l-a transformat într-o sursă de informații la mâna a doua, iar apoi datele au fost folosite și de Cassiodor și de Iordanes. Este improbabil ca un roman, fie el și exilat, să poată călători nestingherit printr-un teritoriu barbar aflat în pragul războiului.

[196] Petre 2004: 255-260.

[197] Borangic 2015: 196; p. 244-246.

[198] În acest sens stau mărturie atât componente ale mașinilor de război descoperite în mediu dacic (Gheorghiu 2005: 165-274), cât și scenele de pe Columna Traiană în care războinicii *comati* mânuiesc diverse dispozitive de luptă și asediu (Cichorius 1896-1900, scena XXXII; scena LXVI), fără a mai aminti de numeroasele arme individuale romane provenite din descoperiri arheologice din contexte dacice. Utilizarea armamentului complex de război de către daci este confirmată și de sursele scrise, în acest caz Dio Cassius (LXVIII, 9), care spune că *Traian a ocupat munții întăriți și a găsit acolo armele, mașinile de război cucerite* (de la romani).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

întotdeauna un sistem psiho-social, în care indivizii componenți se regăsesc și își găsesc justificarea. Evoluția în sine estompează rapid originile recrutării și deturnează natural scopurile inițiale ale grupului militar. Altfel spus, războiul devine, din incident în cadrul unei culturi, factorul decisiv care contribuie la conservarea acelei culturi. Inițial epifenomen, războiul ocupă tot mai mult din spațiul public al acelei culturi, pe care o impregnează. Ritualizarea războiului urmează firesc, ca răspuns psihologic și din acest punct, cel puțin în Antichitate, dimensiunea economică, fundamentală, chiar dacă rămâne motorul fenomenului, populează doar fundalul, nu și prim-planul culturii și al relațiilor acesteia cu celelalte culturi cu care era în contact.

Desen în cărbune reprezentând reconstituirea echipamentului nobilului incinerat la Cugir (jud. Alba) făcută Motora Cristian, în 1986, la indicațiile lui I. H. Crișan.
Tabloul se află la Cugir, în sala de la Casa Elevilor,
unde se păstrează o bună parte din inventarul mormântului.
(Foto C. Borangic)

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

II.B.1 Mercenari, raiduri și incursiuni militare

Războiul nu este decât o continuare a politicii cu alte mijloace
Carl von Clausewitz

Angajarea unor războinici străini a fost o politică cu rădăcini vechi în tot Orientul Apropiat. Primii mercenari sunt atestați în Egiptul Antic, pentru ca ulterior practica să se răspândească cu repeziciune în timp și spațiu. Primii europeni care au folosit trupe de mercenari par să fi fost grecii[199], ei înșiși furnizând astfel de servicii tuturor monarhiilor orientale. Practica oferea avantaje atât angajatorului care evita astfel pierderile din propriul fond militar și demografic, cât și pentru cei angajați, întrucât sumele câștigate astfel erau întotdeauna consistente.

Mercenarii implicați în aceste contracte, uneori cu tot tribul sau doar cu întregul potențial militar al comunității căreia îi aparțineau, au acces la bunuri deosebite și, mai important, intră în contact cu ideologii și modele comportamentale străine de cultura lor. Pe plan militar, mercenarii interacționează direct cu armate străine, cu arme, mentalități, strategii și tactici noi pe care supraviețuitorii le memorează sau le preiau și le duc cu ei în zonele de origine. Orice angajare are ca rezultat secundar importuri permanente de idei în ambele direcții, în urma trecerii bunurilor dintr-o parte în alta, în funcție de rezultatul bătăliilor.

Angajarea unor detașamente întregi, cu căpeteniile lor în frunte, a fost în ultima jumătate a mileniului I a.Chr., în zona balcanică, o adevărată „ramură economică”[200], un vector substanțial de transferuri economice și culturale, dintr-o parte în alta.

Se pot extrage din fragilele izvoare istoriografice mai multe elemente care atestă participări consistente ale populațiilor tracice pe teatrele de luptă mediteraneene și balcanice. Geții sunt de timpuriu amintiți ca războinici angajați de diverși contractori, deși practica mercenariatului era mult mai veche, tracii fiind pomeniți chiar din timpurile homerice ca războinici care operau departe de casă[201].

Tucidide (în 429 a.Chr.), enumerând neamurile chemate în ajutor de către regele trac Sitalkes I, amintește și contingentul substanțial de cavalerie furnizat de geți[202]. Nu știm exact dacă aceștia au venit în calitate de vasali ai regelui – relațiile geților cu regatul odris sunt încă nelămurite în detaliu – dacă au fost plătiți sau remunerarea consta doar în dreptul de a prăda teritoriile dușmane. Dat fiind numărul mare de războinici, aproximativ o treime din cavaleria armatei tracice, este greu de crezut că a fost o mobilizare benevolă, la o distanță atât de mare de locurile de baștină. Un alt episod este relatat de Polyainos care notează angajarea de către regele trac Seuthes a unor detașamente de geți[203] ce luptau în Chersonesul tracic împotriva Atenei. Din compilația avocatului macedonean reiese că geții au avut un rol decisiv în desfășurarea luptei, asigurând, prin număr și strategie, victoria regelui trac[204] și mai ales se specifică limpede că geții fuseseră plătiți pentru a lua parte la campanie.

---

[199] Herodot, 2, 152, 4-5; Diodor din Sicilia, 1, 66-68.
[200] Rustoiu 2000: 281.
[201] *Iliada*, X, 417-427.
[202] Tucidide, II, 98, 4.
[203] Din lectura textului antic nu este clar dacă era vorba despre regele odris Seuthes I (424 a.Chr.-410 a.Chr) sau de Seuthes al II-lea (405 a.Chr.-391 a.Chr.). Fără mare importanță pentru secvența cronologică a participării getice, este mai probabil că acțiunea să fi avut loc sub Seuthes I, când relațiile acestuia cu Atena erau mai încordate. Dimpotrivă, în timpul lui Seuthes II, regele trac este cel care angajează mare parte din cei 10.000 de mercenarii greci ai lui Xenofon întorși din nefericita aventură din Persia. Cf. Xenofon, *Anabasis*, VII.
[204] *Pe când atenienii pustiau ţărmul mării, prin părţile Chersonesului, Seuthes angajă două mii de geţi uşor înarmaţi şi le porunci în taină să năvălească - ca şi cum ar fi duşmani - să pârjolească ţara şi să atace pe cei de*

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Acestor surse li se adaugă altele, mai numeroase, despre participarea tracilor în diverse ocazii la evenimente militare[205], aspect care completează tabloul mercenariatului în lumea tracică de dinainte de secolul II a.Chr.. Puținele izvoare care relatează despre acțiunile militare duse departe în sud de către contingente de războinici nord-dunăreni sunt confirmate de documentele arheologice aparținând epocii așa-zișilor *prinți de aur* geți. Acești basilei locali erau repere ale societăților lor, posesorii unor tezaure importante și beneficiarii unor morminte cu inventare funerare fastuoase (Cucuteni-Băiceni, Poiana-Coțofenești, Agighiol, Peretu, *Craiova*, *Porțile de Fier*, Sboryanovo-Svestari, Rogozen, Borovo, Lukovit, Letnica etc.). Acestora li se adaugă numeroase piese de echipament (în principal coifuri, dar nu numai) de certă proveniență sudică, identificate în mormintele unor războinici (Gostavăț, Cuptoare, Găvani, Budești, Găvojdia, Făcău, Ocna Mureș, Olănești, Bubueci), ajunse în aceste zone ca parte a unor importuri nu întotdeauna pe filieră comercială. Implicarea puternică în evenimentele politice și militare din Balcani a avut ca primă consecință contactul și acumularea unor valori culturale, spirituale și materiale cu care războinicii s-au întors acasă[206].

Reculul structurilor sociale și politice getice s-a făcut resimțit odată cu epuizarea demografică, mai ales atunci când accesul către zona mediteraneană a fost interzis de noua configurație politică. Modificările au fost determinate de ample convulsii socio-politice în care principalele repere au fost invazia celtică[207], decăderea puterii macedonene și instalarea romanilor în Balcani. Prosperitatea și puterea basileilor locali au intrat în declin accentuat, stare de lucruri ce nu poate fi interpretată separat de restricționarea accesului acestor lideri la resursele pe care le oferea sudul bogat.

Anterior însă, micile regate barbare din zona Dobrogei și Munteniei duceau o politică locală profitabilă, în raport cu coloniile grecești[208], căutând diverse metode și prilejuri de a-și rotunji veniturile pe seama acestora. Un exemplu este cazul regelui Zalmodegikos[209], dinast care anterior își însușise, nu știm cum, veniturile (?) Histriei și luase numeroși ostatici drept garanția unor plăți ulterioare. Dincolo de avantajele materiale evidente, micii regi locali își

---

la ziduri. Văzând atenienii aceste lucruri ei - judecând după cele întâmplate - îi crezură pe geți duşmanii tracilor; deci prinseră inimă şi coborâră din corăbii şi se apropiară de ziduri. Seuthes ieşi dinlăuntrul zidurilor şi-i întâmpină pe atenieni, deoarece geții urmau să se alăture trupelor sale. Când aceştia ajunseră în spatele atenienilor, îi atacară pe duşmani din spate; şi luându-i dintr-o parte tracii, dintr-alta geții, îi nimiciră pe toți (Polyainos, *Stratagemata*, VII, 38).

[205] Titus Livius îi consemnează între mercenarii din armata regelui Filip al II-lea pe războinicii traci, înarmați cu săbiile lor mari, grele (TitusLivius, 31, 39, 11; 42, 59, 2-3; Plutarch, *Vita Aemilianus Paulus*, 18, 3).

[206] O parte a acestor influențe sudice se datorează și avansului spre nord al culturilor orientale și mediteraneene (macedonene, persane, grecești, elenistice).

[207] Pe lângă bulversările prilejuite de sosirea celților și stabilirea unor triburi în zonele intra-carpatice sau în bazinul Dunării de Jos, principala problemă a fost transformarea Balcanilor în câmp de luptă, luptele dintre statele elenistice sunt acum suprapuse de războaiele declanșate de noii veniți. Principala consecință politică a invaziei celtice în regiune o constituie eliminarea influenței macedonene pe linia Dunării și pe litoralul vestic al Pontului (Piatkowsky 1960: 198).

[208] Motiv suficient ca micii regi, căpeteniile și șefii barbari locali să concureze acerb între ei, așa cum se observă din interacțiunile și conflictele lui Rhemaxos cu tracul Zoltes sau, ceva mai târziu, cele ale lui Rholes cu Dapyx.

[209] *Întrucât Diodoros al lui Thrasycles, Procritos al lui Pherecles şi Clearchos al lui Aristomachos, trimişi soli la Zalmodegikos în privința ostaticilor, au călătorit prin țară duşmană şi – înfruntând primejdii de tot felul şi dând dovadă de cea mai deplină râvnă – au adus înapoi ostaticii (fiind aceştia la număr peste şaizeci), convingându-l totodată pe Zalmodegikos să restituie cetății veniturile*. Este la fel de greu de precizat asupra cărui teritoriu stăpânea acest rege, fiind propuse zone din Dobrogea, în sudul Moldovei sau chiar la nord de Delta Dunării, în Bugeac (Petolescu 2010: 28-29 - cu bibliografia extinsă a subiectului).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

modificau comportamentul și cultura copiind unele atribute grecești, cum demonstrează cazul unui anume Moskon[210], care bate monede cu numele său, după prototipuri grecești.

Lăsând la o parte trecutul îndepărtat al geților, războiul văzut ca resursă economică a fost permanent, într-o formă sau alta, practicat de aproape toți dinaștii geți și apoi daci. Secolul II a.Chr. debutează chiar cu implicarea regelui Rhemaxos în treburile interne ale Histriei, la cererea polisului, în schimbul unor plăți. Acestui rege îi plăteau tribut și alte cetăți pontice, interesate de serviciile sale militare, destul de ineficiente de altfel, după cum lasă să se înțeleagă tonul textului incizat al decretului onorific în cinstea lui Agathocles, descoperit în ruinele cetății[211].

Războaiele regatelor elenistice purtate fie unele împotriva altora, fie împotriva celților care ajunseseră deja până în Anatolia, au angrenat și numeroși traci, racolați ca mercenari. Una dintre frizele templului Athenei Nikephoros din Pergam (azi Bergamah, Turcia), realizată fie în anul 183 a.Chr. cu ocazia victoriei lui Eumenes II împotriva celților galati, fie, după alte opinii, pentru a celebra înfrângerea lui Antiochos III la Magnesia (190 a.Chr.), are figurată o armă specific tracică. Cea mai probabilă interpretare este că armele reprezentate ilustrează diferite trofee capturate în diverse lupte de regii din Pergam[212]. Friza atrage atenția prin tipurile de arme barbare figurate, între care și un pumnal curb, cu teacă, păstrat fragmentat. Arma specific tracică indică posibila prezență a unor mercenari traci angajați în conflictele militare din partea de est a bazinului mediteranean la începutul secolului al II-lea a.Chr.[213], ca aliați ai celților. Capătul tecii este redat sub forma unei protome în formă de cap de berbec, morfologie identificată și în cazul tecii unui alt pumnal curb descoperit la Corcova (jud. Mehedinți)[214], fapt ce poate indica zona de origine a mercenarilor traci.

În aceeași perioadă este consemnat acel șef militar Cloilios[215], care își negociază angajarea militară în slujba lui Perseus, regele Macedoniei, pe sume mari de aur, bazându-se pe nu mai puțin de 20.000 de războinici. Este irelevantă în acest moment etnicitatea căpeteniei, încă nelămurită[216], dar interpretarea surselor și a contextului istoric și geografic permite ipoteza că o parte însemnată a forțelor sale era constituită din geți. Baza de recrutare a armatei a fost, fără a putea preciza un areal specific delimitat, bazinul Dunării de Jos sau, mai exact, aici a avut loc concentrarea trupelor. Episodul este extrem de interesant pentru că are toate detaliile care lipsesc, parțial sau total, altor campanii: data exactă, efectivele mobilizate, ținta și distanța până la ea, motivul, valoarea contractului și numele contractanților[217]. Fiecare călăreț ar fi avut de primit câte 10 stateri de aur, iar fiecare infanterist câte cinci. Suma totală a contractului era în jur de 150.000 de stateri, din care doar 1.000 reveneau căpeteniei, pe lângă hlamide, brățări de aur și caii dăruiți lui și altor șefi. Este aproape de la sine înțeles că suplimentar plății efective, mercenarii ar fi și prădat zonele pe unde treceau, atât pentru subzistență, cât și pentru rotunjirea veniturilor. Chiar dacă angajamentul nu a mai fost perfectat din cauza politicii duplicitare a regelui macedonean, sunt vizibile posibilele beneficii materiale, care par firești în epocă, pentru

---

[210] Căpetenie getică sau poate scitică din nordul Dobrogei actuale, al cărui nume apare doar pe câteva monede din argint, unde se auto-intitulează *basileu*. Titulatura utilizată – intrată în uz după 306 a.Chr. – ajută la plasarea cronologică a domniei lui undeva în secolul III a.Chr. (Ocheșeanu 1970: 125-130; Preda 1973: 180-182).
[211] Russu 1963: 123-144.
[212] Rustoiu 2008: 24, nota 45.
[213] Mercenarii traci sunt atestați în numeroase inscripții, în special din Attica și Delphi (Griffith 1968: 166).
[214] Sîrbu, Borangic 2016: 74-75; fig. 14/3; fig. 26/4.
[215] Titus Livius, XL, 58; XLIV, 26-27; XLV; Trogus Pompeius/Iustinus, *Epitome*, XXXII-XXXIII
[216] În general, armatele angajate cu contract erau alcătuite pe alte principii decât cele ale apartenenței etnice, cel puțin atunci când nu erau angajate triburi întregi. Este posibil ca oastea de mercenari a lui Cloilios să fi fost un conglomerat de neamuri și triburi germanice, celtice și getice. Appian spune că mercenarii erau geți (*De Rebus Macedonum*, IX, 16, 1-2), dar distanța mare față de eveniment presupune o doză mare de prudență în acest caz.
[217] Borangic, Barbu 2013: 27.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

războinicii angrenați în evenimentele din Balcani. Nu este de mirare că astfel de angajamente atrăgeau numeroși doritori de îmbogățire rapidă, chiar dacă riscurile erau întotdeauna mari.

În contextul bătăliei de la Leucae (130 a.Chr.) împotriva pretendentului la tronul Attalidei, Eumenes III Aristonicos, comandantul expediției romane, P. Licinius Crassus Mucianus, este capturat și ucis de către unul dintre mercenarii traci aflați în solda regelui Pergamului, cu pumnalul curbat specific[218].

Pentru secolul II a.Chr., chiar dacă celții par să fi furnizat cele mai multe astfel de trupe[219], se poate observa pe baza surselor antice că tracii, atât cei sud-dunăreni[220], cât și cei septentrionali[221], au participat activ la evenimentele militare ale lumii mediteraneene și orientale.

În spațiul nord-dunărean se poate spune că acest tip de angajament militar a primit anumite forme instituționale sub Burebista, dacă admitem că preconizata alianță cu Pompei a regelui dac conținea și unele prevederi financiare. Indiferent de directivele puterii regale (și/sau sacerdotale), este greu de admis că forțele angrenate în costisitoarele și lungile campanii desfășurate pe toate fronturile nu au fost cointeresate material. Mai ales aristocrația trebuie să fi pretins beneficii economice, pe care Burebista probabil le-a cerut lui Pompei, lucru presupus și de I. H. Crișan[222]. Cantitatea mare de produse și monedă străină din regatul dac are ca sursă spațiul sud-dunărean și foarte probabil, majoritatea au fost rodul acțiunilor militare, ale expedițiilor de jaf – unele consemnate explicit – al angajărilor și aliențelor.

Politica de alianțe și sprijin militar acordat romanilor a fost continuată și după dezmembrarea regatului, de regii Dicomes și Cotiso. Primul dinast (jumătatea secolului I a.Chr.), localizat în părțile Munteniei sau, după unele opinii, în sudul Moldovei actuale, pe Valea Siretului[223], părea că dispunea de suficiente efective[224] încât să-i poată propune un ajutor militar generalului Marcus Antonius împotriva lui Octavian[225]. Nefericita alianță a avut ca rezultat căderea în prizonierat a numeroși războinici din oastea regelui get, ce au fost siliți apoi să lupte împotriva unor captivi suebi în arenele romane, cu ocazia jocurilor instituite în vederea consacrării sanctuarului lui Iulius Cezar de către Octavian (29 a Chr.)[226]. Independent de rezultat, o parte din armată, inclusiv Dicomes, s-a întors în locurile de baștină probabil cu banii lui M. Antonius (cel puțin piesele de argint). Triumvirul bătuse sume însemnate de monede de aur, argint și bronz, pentru plata propriilor legiuni și este posibil ca o parte să fi ajuns în mâna aliaților barbari.

---

[218] *P. Crassus, ocupat cu războiul împotriva lui Aristonicus, în Asia, este luat prizonier între Elaea şi Smirna de către traci, din care prinţul avea mulţi în armată; temându-se să nu cadă în mâinile sale, îşi imaginează un mod de a se sustrage, prin moarte, acestui oprobiu. El înfige în ochii unuia dintre barbari bastonul pe care îl folosea să-şi strunească calul. Înnebunit de durere, tracul îi înfige* ***sica*** *sa în piept şi, satisfăcându-şi dorinţa de răzbunare, îl scuteşte pe generalul roman de a-şi vedea onoarea decăzută* (Valère Maxime, *Faits et paroles mémorables*, traduction nouvelle par C. A. F. Frémion, Paris, 1834: 291, trad. în română M. Marcu).

[219] Hubert 1983: 293-306.

[220] Griffith 1968, *passim*; Papazoglu 1978, *passim.*

[221] Apian, *Istoria romană*, *Macedonia*, 2, 15.

[222] Crişan 1977: 263.

[223] Întreaga problematică la Protase 1970: 145-153.

[224] Dio Cassius (LI, 22, 8) spune însă că pe fondul fragmentării interne, probabil însoțită de conflicte, puterea reală a regatului lui Dicomes era simțitor micșorată: *Dacii trimiseseră mai înainte vreme soli la Caesar, dar nu căpătaseră nimic din câte ceruseră şi trecură de partea lui Antonius, fără a-i fi însă de mult folos, căci erau dezbinaţi.*

[225] Horațiu, *Ode,* III, 6, 11; Plutarch, *Antoniu*, 63 (*Dicomes, regele geților, îi făgăduise că-l va ajuta cu armată numeroasă*).

[226] Dio Cassius, LI, 22, 6.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Un alt rege activ a fost dacul Cotiso[227], prezență supărătoare la frontiera romană, a cărui autoritate a fost localizată, teoretic, în părțile Banatului montan actual. Acestui dinast unii istorici îi atribuie și emisiunile monetare de aur cu legenda *ΚΟΣΩΝ*[228], motiv pentru care el este identificat cu un personaj regal pe nume Coson, grafie care se regăsește în unele manuscrise. Teza nu este unanimă, unii istorici fiind de părere că regele Cotiso este un monarh dac, iar Coson unul get[229]. O explicație legată de baterea acestor *kosoni*[230] ar fi că, probabil, M. Iunius Brutus, în 43-42 a.Chr., topind tezaurul regelui Sadalas II[231], a bătut monedele pentru a putea plăti participarea unor contingente dacice la campaniile sale, lucru excepțional în relațiile romanilor cu barbarii. Appian, vorbind despre acest conflict, devoalează însă o realitate specific romană. Cu toate problemele interne, comandanții romani aveau în vedere secvențe politice mai mari decât orizonturile personale. Referindu-se la strategiile folosite de Brutus și Cassius autorul spune că *s-au folosit și de regi și de prinți; s-au servit în expediții mai mici și de parți, deși erau dușmani ai republicii; însă pentru luptele decisive n-au așteptat sosirea lor, ca să nu obișnuiască acest popor barbar și dușman să lupte împotriva romanilor*[232]. Putem deduce că nici un neam barbar nu beneficia de un tratament special sau favorizant, cu atât mai mult cu cât dacii presau necontenit la frontieră, iar alianțele cu ei erau periculoase, conjuncturale și fragile[233].

O poziție diferită o are istoricul I. H. Crișan care, analizând detaliat stilul, detaliile tehnice (grafică, greutate) și aria de răspândire a acestor emisiuni monetare, opinează că ele ar fi fost produse ale monetăriei regale dacice[234]. Originea, dar mai ales prezența acestui tip monetar doar pe teritoriul Daciei constituie, încă, un subiect de dezbatere pentru specialiști[235].

Din aceeași perioadă, respectiv sfârșitul secolului al II-lea a.Chr. - începutul secolului I a.Chr., au fost datate două morminte descoperite în proximitatea Histriei, respectiv a Callatisului. În cazul Histriei, în necropola cetății au fost identificare mai multe morminte de incinerație plane, atipice pentru areal și perioadă, având ca inventar funerar vase ceramice grecești și locale, un inel de bronz și o cataramă de fier. Lângă una dintre gropi a fost descoperit un pumnal curb de tip *sica*, împreună cu teaca sa[236]. La Callatis, în vestul necropolei, s-a descoperit un mormânt de incinerație care conținea, printre altele, o spadă de tip celtic cu teaca sa, îndoite ritualic[237]. Ambele situații, pe baza ritului și ritualului funerar practicate, precum și a armelor descoperite, au fost atribuite unor mercenari de origine tracică. Dacă acceptăm această ipoteză, cele două descoperiri ar fi cronologic ultimele atestări ale mercenariatului în bazinul Dunării. Regele Mithiridates Eupator chemase și angajase numeroase triburi și populații în vasta coaliție anti-romană pe care o plănuise. Apian amintește de sciți, taurisci, bastarni, traci, sarmați și alți locuitori din Balcani și din nordul Mării Negre care veniseră în

---

[227] Florus, II, 28, (IV, 12), 18 ; Horațiu, *Ode*, III, 8, 17-24; Suetoniu, *Augustus*, LXIII, 4.
[228] Este singurul tip monetar aparținând emitenților locali care continuă tradiția baterii de monedă autohtonă, altfel descurajată de apariția denarului roman și de politica regalității de la Sarmizegetusa.
[229] Daicoviciu 1965a: 107-110.
[230] Acest tip monetar este special și prin dispersia geografică, care poate fi documentată doar în arealul cetăților dacice din munții Orăștiei. Alte monede de acest tip, în general izolate, au apărut și în alte zone ale Daciei Preromane, dar aceste deplasări țin de mobilitatea pieselor, oricum redusă, în Antichitate.
[231] Appian, *Războaiele civile*, IV, LXXIV.
[232] Appian, *Războiule civile*, IV, CXXXIII.
[233] Cu referire la un atac petrecut în 69 p.Chr., istoricul Tacit spune că *s-au mișcat și dacii, un neam care nu era niciodată de bună credință* (*Istorii*, III, 46, 2). Dacii au invadat sudul Dunării, pe fondul războiului civil care cuprinsese Italia, încălcând unele probabile înțelegeri cu romanii, așa cum lasă să se înțeleagă Tacit.
[234] Crișan 1986: 279-281.
[235] Munteanu 2003: 241- 264.
[236] Pippidi *et alii* 1959: 309, fig. 11.
[237] Bârlădeanu-Zavatin 1980: 225-227.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

ajutor, atrași de stipendiile generoase oferite de suveranul Pontului[238]. Înainte de declanșarea celui de al treilea război cu romanii, Mithiridates înrolase din nou sub steagurile sale *dintre sarmați,*[pe] *cei regali, iazygii, coralii și neamurile trace care locuiesc lângă Istru sau în prejma munților Rodope și Haemus*[239]. Nu pare deloc improbabil ca războinicii înmormântați în Dobrogea să fi fost mercenari din trupele lui Mithiridates, trimise în ajutorul cetăților de pe litoralul vestic al Mării Negre, iar originea lor, relevată de armamentul specific, să fi fost în arealul *Padea-Panagjurski Kolonii*[240].

Dispariția entităților politice care au avut capacitatea economică și interesul politic pentru plata serviciilor militare, niciodată ieftine, cerute de războinicii de profesie, respectiv dispariția regatului bosforan, transformarea Macedoniei și a Greciei în provincii romane, au diminuat fenomenul mercenariatului, dar acesta nu a dispărut complet[241]. Un efect al noilor restructurări politice din Balcani a fost replierea celților balcanici și reorganizarea rămășițelor acestora în ceea ce va fi polul de putere scordisc. Această nouă entitate, care a suprapus și parțial înglobat teritorii și elemente dintre triballi[242], autariați și iliri[243], nu putea supraviețui mult timp fără resursele oferite de capacitățile și apetențele lor războinice[244]. Singuri sau în alianțe cu vecinii, între care destul de des se numărau și dacii, organizează frecvente incursiuni de jaf în dauna romanilor, noua putere a regiunii. Asistăm la o modificare de perspectivă în care *lupul își schimbă părul, dar nu și năravul*, iar lipsa angajamentelor nu a dus și la liniștirea turbulentelor triburi nord-balcanice.

La „școala" scordiscă, dacii deprind repede avantajele pe care incursiunile de pradă le aduceau *economiei interne*, deprinderi adăugate acestui model comportamental și de vechile *tradiții* locale privind raidurile spre sudul bogat. Avem o mică imagine asupra valorilor astfel acumulate, constituită și vizibilă astăzi doar din obiecte de artă, monedă și artefacte. Pe lângă acestea, vitele, ovinele, caii, femeile capturate, constituiau o chemare la fel de tentantă; valori asupra cărora avem – în lipsa unor descrieri explicite – doar o imagine teoretică, așezată peste prosperitatea nord-dunăreană, bine conturată arheologic.

Desigur, aceste razii periodice erau relativ dezorganizate, aspect ce reiese din analiza succeselor, dar mai ales a înfrângerilor suferite chiar în condițiile avantajului numeric și a atacurilor inopinate de care beneficiau barbarii. Lipsa din izvoare a numelui unor regi sau a unor șefi, fie ei scordisci, traci sau daci, arată de asemenea slaba coeziune a banderiilor și cetelor plecate după pradă doar pe baza unor înțelegeri încheiate între căpetenii mărunte, fără merite deosebite, care să le fi scos individual din anonimat. Nu este de mirare că, având ca scop principal jaful, legiunile le-au administrat înfrângeri metodice, iar înaintarea romană spre nord capătă de timpuriu un caracter sistematic.

Sub Burebista însă lucrurile se modifică radical. Regele dac obținuse relativ rapid suficientă autoritate încât să poată concentra și controla toate capacitățile diferitelor triburi sau structuri socio-politice și militare din sfera sa de interes. În această cheie, autoritatea regală transformă haoticele razii în acțiuni militare coerente. Nu știm câte dintre prerogativele

---

[238] Appian, *Mithiridates,* 15.
[239] Appian, *Mithiridates*, 69.
[240] Rustoiu 2002: 45.
[241] Într-o altă formă, instituționalizată de această dată, practica angajării unor contingente mari de barbari, va fi parte din strategia politică și militară a Imperiului Roman, pe toată durata existenței acestuia.
[242] Appian, *Iliria*, 3, 5.
[243] Papazoglu 1978: 271-272.
[244] Chiar dacă unele comunități par să se fi sedentarizat, deoarece Titus Livius numește niște celți amestecați cu iliri, stabiliți în apropierea orașului Pella din Macedonia, *agricultori neobosiți* (Titus Livius, XLV, 30, 5). Trebuie reținut însă că aceștia par mai degrabă coloni naturalizați, deosebiți sau în afara controlului turbulentelor căpetenii războinice din nordul Peninsulei.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

căpeteniilor au rămas valabile în noua configurație politică a regatului dac sau dacă aceștia nu au fost înlocuiți, măcar în parte, de către rege cu propriii lui comandanți. Dimensiunea acțiunilor militare desfășurate duce la concluzia că primul pas a fost anularea pe plan intern a oricăror disensiuni și împotriviri. Orientarea spre exterior a politicii regale nu putea avea loc fără supunerea prin orice mijloace a oricăror tendințe de autonomie locală. Nu există nici o îndoială că împotriva unor șefi locali a fost folosită forța, așa cum putem interpreta incendierea unor cetăți și așezări (Cârlomănești, Cetățeni, Radovanu, Zimnicea[245] etc.)[246], dar la fel de posibil este faptul că o parte a lor a renunțat de bunăvoie la independență, de teamă sau atrași probabil de noile conjuncturi și oportunități.

O altă întrebare ar fi dacă regele a dizolvat cetele înarmate ale nobililor și le-a încorporat în marea sa armată. Z. Petre observă corect că această armată nu mai era constituită doar din aristocrați-războinici și oamenii lor. Numărul mare de oșteni sub arme, oricât de critic am privi sursele, trebuie să fi coincis cu acordarea dreptului de a purta arme și de a participa la război, unor categorii mai largi de proprietari liberi, posibil acei enigmatici *comati*[247]. Indiferent de metoda folosită, regele a îngrădit drepturile de altădată ale nobilimii războinice care, chiar dacă a acceptat de voie sau de nevoie, supremația Sarmizegetusei, nu a uitat ușor vechile libertăți și privilegii. Dacă admitem complotul care a dus la moartea regelui, vag descris de Strabon[248], el s-ar fi putut materializa pe baza acestor nemulțumiri. Cert este că, pe plan militar, incursiunile peste hotare sunt acum decise la nivel politic înalt și beneficiază de un sistem organizatoric competent și coerent. Armatele dacilor apar capabile să lupte la mare distanță de centrele proprii și poartă diferite tipuri de război, de la incursiuni și razii ample, la asedii complexe. Efortul militar nu mai este o inițiativă locală, ci este parte a unui concept mult mai larg, cu mari implicații umane și materiale. Efectele nu se vor lăsa așteptate și în scurt timp chiar romanii, care împrăștiaseră anterior cetele risipite după pradă, au ajuns să *se teamă*[249] de noua putere. Este evident că tot autoritatea regală era principala beneficiară a rezultatelor obținute din campaniile militare. În urma războaielor și incursiunilor s-au acumulat probabil imense cantități de bunuri și valori[250], mult mai multe decât visaseră vreodată mărunții șefi de triburi, ceea ce explică oarecum durata regatului burebistan. Gestionat de rege și desigur parțial distribuit căpeteniilor lui, acest fond valoric a permis demararea uriașului efort arhitectonic cu caracter militar și religios din Munții Orăștiei și a dus la articularea unui sistem economic intern – vizibil în numărul și diversitatea de produse existente, locale și importuri[251], net superioare epocilor anterioare.

Moartea lui Burebista a însemnat în primul rând un recul politic și apoi unul militar, vizibil în chiar acțiunile războinice imediate ale succesorilor. Scad în intensitate incursiunile, chiar dacă unii dinaști se consideră suficient de puternici încât să se implice într-un fel sau altul în problemele interne romane. Pe ansamblu însă, până în timpul lui Decebal, chiar dacă mult mai organizate decât cele anterioare regatului, incursiunile nu mai sunt de anvergură, reușind,

---

[245] Deși incendiate, cetățile de la Zimnicea și Cetățeni își revin și își continuă existența.
[246] Nu se poate elimina din calcul posibilitatea ca unele dintre aceste locuiri să fi fost afectate de conflicte locale sau de luptele dintre diadohii daci ori geți, în cadrul convulsiilor ce au urmat morții lui Burebista sau ele să fi fost afectate de raidurile sarmaților în Imperiu ori de replicile romanilor, evenimente întâmplate între mijlocul secolului I a.Chr. și prima parte a secolului I p.Chr. (Sîrbu *et alii* 2014: 161).
[247] Petre 1984: 54.
[248] *Cât despre Burebista, acesta a pierit din pricina unei răscoale* (Strabon, VII, 3, 11).
[249] Strabon, VII, 3, 11.
[250] O bună parte din rezultate au constat în accesul la tehnici, materiale și tehnologii noi, multe aduse în Dacia cu tot cu personalul calificat necesar (Stoica 2001: 95).
[251] Prin *importuri* trebuie înțelese totalitatea mărfurilor și produselor aduse din exterior, prin orice mijloace: prăzi de război, capturi, comerț, schimburi, stipendii, daruri etc.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

cel mult, doar să irite Imperiul[252]. Rezultatele pe plan intern sunt mai puțin cunoscute, dar cel puțin aparent, formațiunea intracarpatică cu centrul în Munții Orăștiei a rămas cea mai puternică, profitând probabil de moștenirea politică și de nucleul religios aflat aici. Avantajele Sarmizegetusei s-au concretizat prin recoagularea autorității unice în jurul ei, cel puțin a unei mari părți din stăpânirea lui Burebista, foarte probabil încă din timpul lui Scorilo.

Beneficiarul cel mai evident al tradițiilor militare va fi regele Decebal, care, în urma unor repetate succese militare, își va consolida domnia și va trata cu imperiul de pe picior de egalitate, cel puțin în timpul lui Domitian, avantajat de calitățile sale războinice și politice. Aspectul cel mai important din suita de războaie daco-romane purtate până la Traian va fi însă faptul că dacii au primit în mod oficial arme, meșteri și mai ales stipendii de la Domitian[253]. Încasarea unor mari sume de bani ca plăți pentru eforturi militare în acest caz, încheie o lungă tradiție ce combina mercenariatul cu raziile de jaf în zonele prospere din sudul Dunării.

Acest tip de război, la care geto-dacii au aderat de timpuriu, oferea pe plan material beneficii substanțiale supraviețuitorilor și mai ales căpeteniilor implicate. Obiecte de factură sudică și cantități mari de monede, în special romane – asupra valorii corecte avem doar o părere largă, neștiind câte au fost tezaurizate și din acestea câte au fost descoperite în realitate[254] – sunt doar câteva din categoriile de bunuri care au modificat și dinamizat economia internă a regatului dac în toate momentele existenței lui.

Ceea ce interesează aici sunt experiențele acumulate pe teatrele de război, indiferent de zona de conflict și modul de participare, concretizate în înarmarea la alte standarde a aristocrației locale, în modificările comportamentale și culturale ale acesteia. Elitele militare, principalele beneficiare ale acestor „schimburi de experiență”, s-au întors în zonele de reședință nu doar cu bagajul material și informațional acumulat, ci și cu un prestigiu sporit în fața propriilor comunități. Mobilitatea individuală sau de grup, apanaj tot al elitelor în ultimă instanță, a vehiculat modele culturale, concepte și ideologii pe arii întinse și în sensuri diferite.

Rezultatele acumulate în trei secole de acțiuni militare sunt evidente în ultima parte a existenței regatului dac. Tehnologia diferă substanțial de tot ce produseseră anterior meșteșugarii geți sau daci, fie că vorbim de meșteșuguri cu caracter civil, fie că ne referim la cele cu destinație militară. Atelierele regale din preajma capitalei capătă, prin numărul, valoarea și calitatea produselor, un caracter pre-industrial. Arhitectura militară și religioasă este de asemeni nu doar o caracteristică a perioadei, ci și un indicator al absorbției de idei, tehnici, tehnologii și cunoștințe din zonele de contact. Armele se modifică substanțial în ce privește calitatea, numărul și specializările. Sunt preluate spadele de tip *celtic* de către elite, devenindu-le element definitoriu, se folosesc diferite tipuri de armuri, apar și se generalizează scuturile ovale. În ciuda opiniei generale a istoriografiei actuale, se *democratizează* portul coifurilor[255], care nu mai este doar marker al statutului social, ci a devenit o componentă a echipamentului unor categorii mai largi de războinici. Sunt preluate echipamente de asediu și folosite cu succes, într-o asemenea măsură încât sculptorii Columnei Traiane nu au nici o

---

[252] Consulul Lentulus luptă cu trei șefi daci (Suetonius, *Augustus*, XXI, 2), probabil relativ egali în funcție (trei triburi?) – altfel ar fi fost notat doar comandantul principal. Mențiunea arată fragmentarea autorității în cadrul corpului de comandă al expediției dacice, precum și posibila origine a invadatorilor din mai multe triburi.

[253] […] *fără întârziere dădu lui Decebal nu numai însemnate sume de bani, dar şi meşteri pricepuţi la felurite lucruri folositoare în timp de pace şi de război şi făgădui să-i dea mereu multe* (Dio Cassius, LXVII, 7, 4).

[254] Pe lângă monedele și tezaurele descoperite pe cale arheologică, în ultimul deceniu a luat avânt detecția metalelor făcută de către pasionați ai acestor practici. Alături de numeroase piese izolate, au fost scoase la suprafață tezaure întregi, unele conținând sute de piese, nu doar din zonele cu potențial arheologic (declarat sau nu), ci și din alte zone, ceea ce modifică destul de consistent distribuția cunoscută și relația dintre zona de proveniență a monedelor și arealele unde rezidau cei care au intrat în posesia lor.

[255] Borangic 2015: 421-423.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

reținere în a ilustra mașini de război – în mod clar de factură romană – mânuite de daci chiar împotriva romanilor.

Nevoile demografice cerute de intensitatea și direcția războaielor au avut și un alt efect. O parte semnificativă a războinicilor provine acum din straturile inferioare ale societății. Ei sunt proprietari liberi, cu suficiente resurse pentru a fi din ce în ce mai mult mobilizați, până la a rămâne permanent sub arme. Chemați sub arme în principal de autoritatea regală, ei rămân în subordinea acesteia și, chiar dacă au un statut inferior aristocrației și se subordonează acesteia, funcția lor războinică le conferă suficientă responsabilitate, încât să fie implicați în acte politice.

Este momentul maxim de afirmare a acestei elite militare, emanate în cadrul fenomenului militar care a caracterizat nașterea Regatului Dac.

Decorul unei ținte ornamentale descoperite
La Sarmizegetusa Regia
(după Glodariu, Iaroslavschi 1979)

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

II.B.2 Economia războiului. Geografie economică

Războiul este un mod de a face politică,
iar politica nu este decât expresia concentrată a economiei

În linii generale, detaliile referitoare la diversele conflicte din Antichitatea mediteraneană, incluzând aici aspectele premergătoare, sunt expuse de sursele literare după cunoașterea finalului acțiunii. Uneori, dar rar, există date din timpul desfășurării acesteia sau din timpul pregătirilor. De remarcat că pentru spațiul barbar situația este și mai firavă. Natura *aliterată* a acestor societăți, caracterul majoritar natural al economiilor barbare și interesul istoriografiei antice fixat preferențial pe alte tipuri de evenimente au dus la accentuarea lipsei de informații privitoare la elementele materiale care compun geografia economică a conflictelor.

Acesta este și motivul pentru care economia Daciei Preromane a fost un subiect rar abordat, în sensul lui complet, de istoriografia românească. Atunci când a fost totuși discutat, atenția s-a concentrat aproape exclusiv pe aspectele monetare, cel mai vizibil și cuantificabil reper economic[256]. Alte obiecte sau mărfuri străine (podoabe, ceramică, sticlă, arme etc.) au fost de regulă catalogate drept „importuri". Dacă pentru o parte dintre acestea termenul este justificat prin prisma comerțului, conceptul avea însă mult mai multe nuanțe în Antichitate, când nenumărate bunuri, animale, oameni își schimbau proprietarii în condițiile dictate de conjuncturile militare[257].

Într-o societate aflată în conflict, economia are o dinamică mult mai accentuată, diversă și fluctuantă. Războiul, privit sub aspect economic, mobilizează mase mari de oameni, cantități apreciabile de tehnică, bunuri, alimente, animale și eforturi. Potențialul militar al oricărei structuri sociale este clar condiționat de acești parametri, desigur strâns conectați la valoarea entității angajate în conflict. Privind teoria retroactiv, războiul în sine este cauzat aproape invariabil de motive de natură economică[258], de lipsa sau abundența unor resurse, aflate de o parte sau alta a *liniei frontului*. Factorii politici care decideau declanșarea unui război erau în esență, condiționați de economia propriei societăți, chiar dacă justificarea public declarată era aproape invariabil alta (religioasă, morală, juridică etc.), iar rezultatele orientate preferențial spre propriile beneficii.

Revenind în spațiul nord-dunărean, legătura dintre război și economie a fost întâi vizibilă prin prisma rezultatelor obținute de structurile militare locale. Angajarea unor indivizi sau a unor contingente întregi ca războinici a adus în primul rând câștiguri materiale, destul de consistente după cum reiese din analiza descoperirilor arheologice. Separat sau în paralel cu această practică, raidurile de pradă reprezentau nu doar o altă formă de manifestare a puterii liderilor militari locali, ci și o sursă profitabilă care asigura venituri substanțiale războinicilor – și putem spune, păstrând proporția retribuțiilor, că aducea beneficii materiale tuturor combatanților. Tributurile, subsidiile, darurile erau alte metode și ocazii de rotunjire a veniturilor căpeteniilor, în principal.

---

[256] Crișan 1986: 272-281; Mihăilescu-Bîrliba 1990, *passim.*
[257] Crișan 2008: 217-238.
[258] Potrivit filozofului Platon (*Republica*, 373e), cauzele războaielor sunt aproape invariabil economice fie că vorbim de resurse, de surplusul de produse ori de dispute teritoriale. Dincolo de această coordonată majoritară, unele conflicte puteau să fi avut la bază, dincolo de scopurile economice, diverse pretexte: onoare, relații sociale, ideologice, concepții religioase etc. Războaiele cu miză economică sunt însă nu doar cele mai numeroase, ci și cele mai ample, cel puțin în Antichitate.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Conceptual, războiul înseamnă însă un consum mare de resurse, chiar în lipsa bătăliilor propriu-zise. Plecarea bărbaților – segmentul cel mai activ macro-economic – de la ocupațiile cotidiene, indiferent dacă sunt războinici mai mult sau mai puțin permanenți ori indivizi mobilizați ocazional, afectează întotdeauna, pe diferite niveluri, economia unei regiuni. Staționarea unor garnizoane, concentrările și mobilizările, înarmarea[259], logistica necesară sunt alte aspecte economice esențiale, fără de care expediției îi scad șansele de reușită. Exceptând o invazie sau un atac surprinzător, cazuri în care contraatacul este lansat cu mijloacele avute la dispoziție, un război este întotdeauna atent planificat, resursele sunt acumulate, concentrate și redirecționate către efortul final.

Cea mai importantă resursă a oricărui tip de conflict este factorul uman, atât prin numărul de indivizi, precum și prin coeficientul de inteligență (tehnică, politică etc.) implicat. Problemele calculelor demografice din Antichitatea barbară sunt consistente, însă permanent fragilizate de lipsa posibilităților de verificare a unor surse la fel de nepregătite să exprime numeric mase de indivizi, consemnări redactate adesea la ani buni față de evenimentul raportat și aproape invariabil extrem de subiective. Începând de la aserțiunea lui Herodot, pentru care *neamul tracilor este cel mai numeros, după cel al inzilor*[260], demografia tracică a atras atenția asupra valorilor cel puțin neobișnuite, raportate desigur la epocă. Desigur, observația lui Herodot nu trebuie luată *ad literam*, dar raportul atrage atenția. Nu știm ce imagine demografică exista despre *inzi* în imaginarul public al momentului, alta decât cea exprimată de Herodot potrivit căruia erau [cei mai] *numeroși*. Fără îndoială că tracii, prin întinderea geografică, prin vecinătatea lor cu indefinita Hiperboreea, prin acțiunile lor la frontierele Eladei, prin contactele cu grecii avute în atâtea momente și locuri, li s-au putut părea surselor lui Herodot nenumărați. Păstrând Grecia ca reper demografic, nu există nici un dubiu că cele peste 200 de triburi tracice cunoscute astăzi (unele doar nominal) reprezentau un bloc etno-cultural pregnant.

Păstrând distanța față de nuanțele anecdotice ale conflictului dintre regele get Dromihete și diadohul Lisimah, încercuirea și capturarea armatei macedonene, chiar în condițiile epuizării acesteia, cereau importante efective militare din partea geților[261], atât pentru acțiunea în sine, cât și pentru gestionarea evenimentelor ulterioare (asigurarea pazei, a hranei, transporturile etc.). Nu cunoaștem teritoriul asupra căruia Dromihete deținea controlul și din care putea mobiliza războinici. La fel de nesigure sunt efectivele implicate de către

---

[259] În principiu, în structurile de tip tribal, războinicii se prezentau la locul de adunare cu armamentul și proviziile lor. În structurile mai complex organizate, cum a fost Regatul dac, chiar dacă situația la nivel individual putea păstra în mare parte acest sistem, apare și necesitatea ca statul să asigure o parte din logistica trupelor (cai, mașini de război, armament, alimente, nutreț etc.). Acestea provin din rezervele centrale, din prăzile de război sau din alte surse. Instituția regală s-a transformat, din acest punct de vedere, într-un organism politic cu substructuri administrative concepute să gestioneze eforturile militare atât de eficient, încât rezultatele să fie notate de observatorii antici în timpul războaielor daco-romane din timpul lui Decebal: *Alții dintre cei din jurul regelui erau rânduiți să se îngrijească de fortificații* (Criton, *Geticele*, 5, 2, *Lexiconul Suidas*, *s.v Boutiai*); *munți întăriți cu ziduri* (Dio Cassius, LXVIII, 8-9, 9,4 (Xiph.)). Nu știm cât din domeniile regale sau de altă natură suportau costurile cerute de întreținerea armatei, dar în această etapă armata atinsese cel mai mare grad de independență economică, posibil și ideologică, față de structurile sociale inferioare sau superioare ei, ca parte a programului de independență a autorității regale față de puterea aristocrației tradiționale.

[260] Herodot, V, 3. Afirmația istoricului grec a fost extrem de politizată, mai ales prin scoatere din context. Nu este cazul să revenim acum asupra unei critici a afirmației, care oricum avea în vedere doar tracii sudici, critică binemeritată de altfel. Se poate reține totuși că pleiada de triburi, neamuri și clanuri tracice, precum și implicarea lor în politica lumii egeene, crease în epoca herodotiană impresia unei demografii consistente.

[261] *Atunci Lisimah* […] *a pornit cu armata împotriva lui Dromichaites şi a geților. Dar avu de înfruntat nişte bărbați foarte pricepuți în războaie şi care îl întreceau cu mult prin numărul lor* (Pausanias, *Descrierea Greciei*, I, 9, 7).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

macedoneni[262], dar nici unii, nici ceilalți nu puteau fi puțin numeroși[263]. Cu câțiva ani înainte, la Dunăre, Alexandru cel Mare a fost întâmpinat, probabil undeva în zona Zimnicei, de 14000 de războinici geți[264], adunați dintr-o zonă relativ restrânsă în jurul punctului de debarcare. Fără a credita neapărat exactitatea numărului oferit de Arrian, demografia sugerată este completată de dosarul arheologic consistent al bazinului Dunării de Jos[265].

Adăugând aceste date la consemnările despre contingentele getice și dacice[266] surprinse în expediții militare spre sud sau la numărul de indivizi transferați în imperiu mai târziu de către romani[267], imaginea de ansamblu arată capacități demografice substanțiale, în condițiile în care, de regulă, procentul oamenilor aflați sub arme este întotdeauna de cel mult un sfert din populație[268]. Coagularea puterii geto-dacilor sub Burebista și numărul mare de oșteni pe care regele dac i-a putut angrena în campaniile sale nu mai pare o imposibilitate demografică, chiar dacă am privi în cel mai critic mod cifrele oferite de Strabon, iar în efective putem include și unele detașamente furnizate de aliați, mercenari sau unii vecini tributari[269] sau dependenți.

Păstrând proporțiile, potențialul demografic militar de aproximativ 30.000-50.000 de războinici, din vremea lui Decebal[270] – incluzând și detașamente ale aliaților germanici și sarmați, cel puțin în prima parte a confruntărilor cu romanii, sunt acceptabile. În lipsa unor

---

[262] Polyainos afirmă *că erau cei care au căzut împreună cu Lisimach în număr de o sută de mii* (VII, 25), cifră fantezistă, neatinsă nici măcar în cadrul marilor bătălii dintre diadohii greci. În mod evident, o astfel de armată depășea posibilitățile financiare ale lui Lisimah, dar este de remarcat că pentru expediția nordică, regele Macedoniei își rezolvase problemele militare de pe alte fronturi, fapt care i-a permis să-și concentreze mare parte din potențial pentru rezolvarea situației de la Dunăre.

[263] Diodor din Sicilia, XXI, 11-12. Un reper indirect al efectivelor macedonene poate fi estimat pe baza acțiunilor militare anterioare acestui moment întreprinse de generalul Zopyrion (cândva între 327-326 sau 326-325 a.Chr.), despre care Trogus Pompeius (XII, 1, 4) spune că ar fi adunat o armată de 30.000 de ostași cu care a invadat teritoriile de la nord de Tracia (V. Pârvan susține că acțiunea a avut loc în sudul Basarabiei sau chiar al Moldovei (Pârvan 1982: 36/49), acțiune sfârșită prin distrugerea totală a corpului expediționar de către localnici și moartea comandantului expediției. Cifrele oferite nu trebuie luate însă ca atare, însuși Trogus se contrazice, afirmând câteva pagini mai încolo că numărul soldaților era de fapt de 20.000 (XXXVII, 3, 1 – este posibil ca modificarea să aparțină lui Iustinus, care-l rezumă pe Trogus). Chiar o medie a efectivelor relevă importante trupe angajate la mare distanță de bază, iar rezultatul catastrofal al expediției, distrusă probabil de o alianță a sciților cu geții, la care au contribuit vremea rea și rezistența Olbiei, arată, indirect, capacitățile militare ale geților, preambul organizatoric al regatului lui Dromihete.

[264] Arrian, *Expediția lui Alexandru*, I, 5. Evident, numărul geților este un rezultat al filtrelor impuse de observatori și nu trebuie receptat ca expresie matematică, ci, cel mult, una simbolică. Forța getică mobilizată rapid era destul de consistentă și era compusă dintr-un corp de pedestrași și unul – aproximativ o treime – de cavalerie.

[265] Turcu 1979: 40-74. Sinteza descoperirilor getice din Muntenia tratează subiectul la valorile din deceniul opt al secolului XX și prezintă majoritar situația din secolele II-I a.Chr. Între timp acest dosar s-a mărit constant, fără ca o nouă sinteză consistentă să fie redactată.

[266] *Dicomes, regele geților, îi făgăduise că-l va ajuta cu armată* ***numeroasă*** (Plutarch, *Antonius*, 63).

[267] 50.000 dislocați de S. Aelius Catus și 100.000 strămutați de T. Plautius Silvanus Aelianus, șase decenii mai târziu. Cel puțin în aceste cazuri, numărul, chiar dacă inexact în detaliu, era apropiat de realitate, în condițiile introducerii barbarilor în sistemul de impozitare, direct interesat de valori numerice corecte.

[268] Daicoviciu 1970: 11-12; Trynkowsky 1976: 85. Procentul nu poate fi acceptat drept fix, el depinzând de nenumărate amendări, o parte din bărbații valizi neparticipând la mobilizări din varii motive. Mai apropiată de realitate este ponderea de 12-20% din populația totală care era frecvent sau permanent implicată în acțiuni militare.

[269] Strabon, VII, 305.

[270] Un alt principiu militar este legat de raporturile numerice dintre o armată de invazie și una în defensivă, care este de 2/1 până la 3/1 în favoarea forței expediționare (există și excepții, datorate invariabil geniului militar al unor comandanți de geniu; Alexandru a cucerit Orientul aflat permanent în inferioritate numerică, la fel Cezar când a cucerit Galia). Apreciind efectivele legiunilor lui Traian ca situate undeva în jurul a 150.000 de militari (inclusiv unitățile auxiliare), armata dacilor nu putea fi mai mare de 50.000 de războinici, cu tot cu trupele aliaților (Petolescu 2010: 136), raporturi valabile la declanșarea ostilităților. În cel de al doilea război, pierderile, dezertările, trădările, non-combatul și lipsa aliaților au redus consistent valorile demografice dacice.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

informații precise și credibile sub aspect statistic, plecând de la abstract spre concret, un alt argument al datelor demografice este oferit de realizările în sine ale structurilor sociale și politice dacice. Programul amplu de construcții militare, civile și religioase avea în spate o dimensiune socială importantă sub aspect numeric, incluzând aici nu doar oameni de arme, ci și populația civilă, meșteșugarii, clerul și elita politică. Timpul scurt, de aproximativ un secol și jumătate, luând în calcul doar perioada dintre domnia lui Burebista și cucerirea romană, în balans cu realizările în discuție arată că exista, cel puțin în spațiul intracarpatic, o populație destul de numeroasă, capabilă să susțină eforturile materiale cerute. La modul concret, dimensiunile demografice exacte ale populației geto-dacice nu pot fi nici măcar estimate altfel decât orientativ. Cifrele vehiculate (între 100.000 și 2,5 milioane de indivizi)[271], calculate pe diferite baze și prin diverse metode, nu pot fi decât imprecise. Plaja largă obținută descrie de fapt fragilitatea metodelor și a demersului în sine. La aceste calcule, mai mult sau mai puțin arbitrare, contribuie și tendințele autorilor antici – în acest caz Strabon – de a exagera valorile efectivelor militare angajate de taberele aflate în război.

Un indicator al dimensiunilor demografice, destul de empiric și el, este densitatea locuitorilor, exprimată în numărul de indivizi rezidenți pe o anumită arie geografică[272]. Pentru teritoriul Daciei, densitatea locuitorilor a fost estimată la 5 locuitori pe km pătrat[273]. Desigur, procentul era influențat de climă, de prezența sau accesul la unele zăcăminte și resurse, de posibilitățile economice ale comunităților, de geografia și biodiversitatea unui areal, de evenimentele politice și/sau militare petrecute într-un anumit spațiu și timp.

Pe aceste considerente, numărul real al populației din oricare etapă de dezvoltare a regatului rămâne necunoscut. Privind în ansamblu, volumul eforturilor depuse în scopuri edilitare, frecvența războaielor, numărul și întinderea așezărilor, cantitatea de material arheologic recuperat denotă o populație numeroasă, care determina producția de mărfuri și consumul de resurse și produse la modul general, cu accentuări în vremuri de criză.

Deși lipsesc cifrele certe, elementele discutate, chiar indirecte, presupuse sau doar intuite, recompun profilul unei societăți dinamice, bazată pe o demografie consistentă[274]. Regatul dac, în toate etapele lui evolutive, a avut permanent la dispoziție nu doar forță de muncă, ci și posibilități de recrutare largi. Frecvența expedițiilor militare[275] cerea permanent efective pentru a da substanțialitate contingentelor angrenate și pentru a înlocui cât mai rapid pierderile. De asemenea, militarizarea societății, vizibilă în numărul mare de fortărețe ridicate pe tot cuprinsul Daciei, consuma o cantitate consistentă de resurse umane (construcții, garnizoane, pază, rezidență, întreținere etc.) și economice (la rândul lor dependente de factorul uman din teritoriu).

---

[271] Daicoviciu 1970: 10 (cu bibliografia mai veche).
[272] Calcul dependent de capacitatea unui teritoriu de a suporta un număr maxim de locuitori și de ale oferi resurse.
[273] Crișan 1989-1993: 10 (cu bibliografia subiectului).
[274] Rămâne deocamdată nerezolvată satisfăcător problema mormintelor epocii dacice, indicatoare esențiale ale demografiei locale. În contrast cu realizările materiale și cu sursele antice care conduc la estimarea unei demografii dense, mormintele descoperite sunt extrem de puține și plasate cronologic majoritar în intervalul 170/150-50 a.Chr. Explicația poate fi căutată în riturile și ritualurile funerare practicate, a căror desfășurare și efecte în plan real ne scapă, deocamdată (Sîrbu 2006: 135 – *infra* cap. V.b).
[275] Avem date doar despre unele campanii militare orientate spre exterior, atunci când războinicii geto-daci au intrat în atenția lumii greco-romane, dar o parte din eforturile militare ale comunităților, cel puțin în perioadele când autoritatea regală de la Sarmizegetusa nu avea un control total sau eficient asupra tuturor zonelor locuite de daci, erau consumate în lupte interne, imposibil de cuantificat acum, dar care au influențat substanțial demografia epocii sau au depins de ea.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Un alt indiciu important, chiar dacă insuficient, este numărul mormintelor elitei militare, descoperiri tot mai numeroase în ultimul deceniu[276] și care creionează valori demografice notabile atât prin ele însele, cât și, nu mai puțin important, prin demografia secundară (alta decât cea oferită de mormintele războinicilor). Un astfel de senior al războiului era însoțit de rude, gărzi, clienți[277] și deservit de un număr de supuși, astfel că pe lângă individul în sine, putem admite și o comunitate (sau mai multe?) care rezida în apropiere, dependentă de el[278]. Cumulat, numărul de cetăți și cetățui, cu așezările și mormintele descoperite, atâtea câte sunt identificate până în prezent, recompune, chiar și parțial, teoretic, o componentă fundamentală în economia oricărui război, respectiv dimensiunile factorului uman implicat. Operând cu cele mai modeste presupuneri posibile, se poate observa o locuire intensă, cel puțin în anumite zone[279], strâns legată de unele considerente politico-geografice.

Nu se poate documenta arheologic o efervescență economică identică în tot spațiul dacic, dar cel puțin în zona capitalei funcționau numeroase ateliere meșteșugărești, în special metalurgice[280], arealul căpătând un profil pre- sau proto-industrial. La fel, pe lângă fiecare cetate, din oricare punct al regatului, funcționau ateliere care deserveau în primul rând centrul rezidențial respectiv, secundar și doar într-o oarecare măsură, zona limitrofă.

Vorbind despre ateliere, introducem în discuție al doilea factor important care condiționează orice efort de război, respectiv resursele naturale (sau accesul la acestea). Indiferent cât de solidă era demografia unei zone, ea nu putea susține singură angajarea în nici un fel de conflicte. Factorul uman din ecuație (incluzând aici evident și elitele locale) trebuia dublat de o bună bază materială care să asigure hrana combatanților, echipamentul militar, subzistența structurilor sociale aflate „în spatele frontului", materiale pentru construcții etc.

Dacă resursele de sare, piatră, lemn și pământ fertil erau importante prin prisma societății în ansamblu, cele de metale, fie prețioase, fie de cupru și/sau fier[281], erau esențiale pentru orice structură politică bazată pe factori militari. Bogăția – ca finalizare a activităților de producție și gestionare a resurselor, era acumulată întotdeauna de grupurile care dețineau

---

[276] Frecvența descoperirilor de morminte atribuite elitei militare geto-dacice este tot mai mare, îndeosebi în ultimul deceniu, ca urmare a utilizării de către pasionați a detectoarelor de metale. Au apărut astfel numeroase inventare funerare specifice în multe zone ale regatului dac, fie cunoscute cu astfel de potențial din cercetări anterioare, fie în areale în care astfel de manifestări funerare lipseau.

[277] Categorie neatestată la daci, dar posibilă prin dinamica oricărei societăți, în care unii indivizi, din varii motive, se pun singuri sub protecția unui nobil (sau a unei familii aristocratice) mai puternic. O paralelă este menționată în lumea celtică: *Cei mai mulți, când sunt apăsați fie de datorii, fie de impozitele prea mari sau de nedreptatea celor puternici, se declară sclavii nobililor, care au față de ei aceleași drepturi pe care le au stăpânii față de sclavi* (Cezar, *De bello Gallico*, VI, 13; vezi și cazul nobilului helvet Orgetorix, a cărui familie era sprijinită de protejații și datornicii săi, cu toții fiind în jur de 10.000 de oameni; *Ibidem*, I, 4). [Celții] *puneau foarte mare preț pe asocieri, pentru că la ei este socotit cel mai de temut și cel mai puternic acela care avea cei mai mulți oameni care-l cinsteau și i se supuneau* (Polybios, *Istorii*, II, 17). Sistemul este atestat și la germani (Tacitus, *Germania*, XIII, 3).

[278] Situație surprinsă arheologic la Spahii (jud. Gorj) unde au fost săpate atât așezarea, cât și necropola acesteia (Gherghe 2015: 31-92) și, probabil, la Piatra Craivii (jud. Alba), aceasta din urmă încă necercetată.

[279] Pentru Transilvania de sud-est populația în perioada secolelor II a.Chr.-I p.Chr. a fost estimată la cca. 30.000 de indivizi simultan (Crișan 1989-1993: 88).

[280] Glodariu, Iaroslavschi 1979: 36-41; Rustoiu 1996: 53-61.

[281] Fierul, bronzul și, într-o mai mică măsură plumbul, erau principalele metale utilizate în producția de armament și tehnică militară a Antichității, dacă facem abstracție de metalele prețioase care aveau alt scop în peisaj. De notat că toate aliajele cuprului se numesc bronzuri, fie că sunt combinații ale cuprului cu staniul, fie cu zincul sau plumbul. Multitudinea de rețete de fabricație, unele cu specific local dat de tipurile de minereuri zonale, face imposibilă stabilirea unei formule chimice standard, căci în aliaj intrau, voit sau accidental, și diverse procente de plumb, mangan, siliciu, carbon, aluminiu, beriliu, nichel etc.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

puterea, registru congruent cu principiul potrivit căruia proprietatea resurselor este asociată cu puterea, cu forța și violența directă sau doar simbolică, cu relația comandă/supunere[282].

Fără arme și componente de echipament din fier și bronz, orice grup de indivizi nu puteau aspira la statutul de războinici de succes. Procurarea echipamentelor depindea în primul rând de accesul la zone cu potențial minier. Nu este o surpriză că cele mai dezvoltate zone ale regatului dac se suprapun unor exploatări metalifere importante, fie că vorbim de Munții Orăștiei, Curbura Carpaților[283], Munții Apuseni[284], Munții Maramureșului[285] și chiar podișul Moldovei[286].

În spațiul nord-dunărean principalele zăcăminte cuprifere sunt: *cuprit* (Cu_2O – 88,8% Cu), *malachit* ($CuCO_3$ – $Cu(OH)_2$ - 57,4% Cu), *azurit* ($2CuCO_3$ – $Cu(OH)_2$ – 55,3% Cu), *calcozină* (Cu_2S – 79,8% Cu), *calcopirit* ($CuFeS_2$ – 34,5% Cu), *covelină* (CuS – 66,5% Cu)[287] (**Pl. 3**). Fără îndoială că cel puțin o parte dintre aceste minereuri au fost exploatate și în epoca dacică[288], asigurând cuprul necesar aliajelor de bronz. Procedurile folosite pentru obținerea diferitelor tipuri de aliaje pe bază de cupru rămân în mare parte necunoscute, la fel și tehnicile de extragere. Totuși, unele analize efectuate[289] au relevat faptul că bronzierii foloseau oxidul natural de staniu (*casiterit*; SnO_2), minereu care avea cositor[290] în structură, dar și plumb sau zinc, în diferite proporții[291].

O altă importantă sursă de bronz trebuie să fi fost recuperarea și retopirea obiectelor de bronz fie că erau folosite artefacte sau resturi locale, fie din cele obținute din exterior (arme, unelte, vase, piese de artă etc.), în special din jafurile de război, practică veche și importantă în economia oricărui atelier metalurgic. Din motive evidente nu avem o statistică a pieselor retopite, dar astfel de situații se înscriu în dinamica firească a traseului istoric și funcțional al unui procent oarecare de piese de metal (și piesele de fier se înscriu în zona refolosirii, cu particularitatea că erau doar reforjate, nu și retopite, cum era în cazul bronzurilor).

Avantajul principal al bronzului era posibilitatea de turnare, ceea ce îl făcea rentabil pentru producția de serie, în special în cazul pieselor de dimensiuni mici sau pentru componente complicate morfologic și artistic. Aliajul clasic avea însă și o vulnerabilitate. Bronzul ideal avea ca principale componente cuprul și staniul. Însă acesta din urmă lipsește aproape total din structura mineralogică a spațiului nord-dunărean, fiind prezent doar în unele combinații care, pe lângă raritate, îl făceau și greu de exploatat. Metalurgii antici, începând din epoca Bronzului, au trebuit să caute și să obțină cositorul din alte regiuni (în special de la vest de Slovacia actuală)[292], prin diverse schimburi sau metode sau să înlocuiască staniul cu alte

---

[282] David 2005: 170.
[283] Glodariu, Iaroslavschi 1979: 24-25; Iaroslavschi 2005: 155-158.
[284] În special aur aluvionar, dar posibil și cupru din exploatări de suprafață.
[285] Pentru zona de nord, deși minereurile de aur și fier nu lipsesc, exploatarea lor în epoca dacică este mai puțin documentată (Vasiliev *et alii* 2002: 72; Kotigorško 1995: 35-37).
[286] Teodor 1989: 68-73.
[287] Hătărăscu 1982: 107-108; Rădulescu, Dimitrescu 1966: 118-120.
[288] Rustoiu 1996: 28-30.
[289] Rustoiu 1996: 45.
[290] Rădulescu, Dimitrescu 1966: 94. Un aspect important al metalurgiei bronzului în spațiul nord-dunărean, în toate epocile istorice, este faptul că în acest areal nu există minereuri bogate în staniu, ceea ce făcea dificilă obținerea bronzului *clasic* (Iaroslavschi 1997: 78). Necesarul de staniu era asigurat prin importuri.
[291] Existența, exploatarea și importanța metalelor în cadrul economiei de război din epoca geto-dacică, precum și factorii umani implicați (meșteri, artizani, elite) a făcut subiectului unui studiu amplu (Borangic 2013: 19-21) din care, pentru cercetarea de față am extras și actualizat unele elemente esențiale care aparțin economiei de război din epoca regatului dac.
[292] Și în centrul și vestul Europei sursele de cositor s-au restrâns în timp, astfel că începând cu domnia lui Augustus aceastea nu au mai fost accesibile (unele s-au epuizat, iar la altele accesul a fost blocat de diversele conjuncturi

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

metale. Aspectul este important pentru că relevă alte dimensiuni ale economiei locale, pentru dinamica cărei avem un indiciu în faptul că marile tezaure de obiecte de bronz – specifice Epocii Bronzului! – s-au descoperit în proximitatea surselor locale de sare[293]. Sarea a rămas o importantă sursă de venituri și în timpul Regatului dac.

Este de la sine înțeles că bronzurile și-au găsit aplicații militare din cele mai vechi timpuri și că, plecând de la caracteristicile enunțate, au rămas în uz chiar și după descoperirea și generalizarea metalurgiei fierului, cu atât mai mult cu cât acestuia din urmă i s-a atins, tehnologic vorbind, punctul de topire abia în Evul Mediu. Aliajele pe bază de cupru erau diverse și din ele s-a realizat o paletă largă de arme și echipamente: componente ale mașinilor de asediu[294], coifuri, catarame, paftale, pinteni, zăbale, teci, cuie și nituri, verigi, butoni, ținte, piese de car, vârfuri de săgeți, borduri de scuturi și solzi de armură.

Pare evident, pe aceste coordonate, că bronzul era un metal important în economia de război. Ca dovadă în acest sens stau și numeroasele ateliere de bronzieri, răspândite pe tot cuprinsul Daciei[295] (**Pl. 4**), multe aflate la depărtare de zăcămintele accesibile de cupru. Cu toate că datele despre metalurgia bronzului, începând cu extracția cuprului și a celorlalte metale necesare și terminând cu obținerea aliajului final, sunt disparate cantitativ, calitativ și contextual, ansamblul cercetărilor conturează un sector economic dinamic. Fără a introduce în discuție piesele de bronz cu destinație utilitar-domestică, obiectele de artă, podoabele sau importurile, inventarele de bronz destinate utilizărilor militare sunt numeroase și diverse. Corelând descoperirile arheologice cu numărul de ateliere metalurgice, se poate deduce că exista o largă piață de desfacere, controlată de o cerere și o ofertă active, între care comenzile cu caracter militar dețineau o pondere substanțială.

În cadrul fenomenului militar antic cel mai important metal era însă fierul. Edificarea regatului dac și întreaga lui dezvoltare ulterioară au fost indisolubil legate de existența și exploatarea unor importante resurse naturale de fier prezente în special în Munții Sebeșului, în Munții Poiana Ruscăi și în zona Hunedoarei[296].

În stare nativă, fierul apare în două forme, fie așa-numitul *fier meteoritic*, provenit din meteoriți căzuți pe pământ, fie în formațiuni telurice în care fierul nativ (*feritul*) prezintă o

---

politico-militare locale). Obligați de aceste realități, metalurgii romani au căutat soluții de înlocuire a cositorului cu alte metale, situație care a dus, în final, la inventarea alamei (CuZn), așa-zisul *bronz fals* (ponderea zincului în aliaj este de 20%). Aspectul este important pentru că permite datarea pieselor de alamă, care nu poate fi mai devreme de secolul I a.Chr. Un astfel de caz, relevat prin analize metalografice, este cel al unui pumnal curb de tip *sica*, aflat în patrimoniul MNIR, București, piesă care a avut o teacă de alamă (Sîrbu, Borangic 2016: 72-73). Dacă această alamă a fost obținută pe plan local este greu de precizat. Cu toate că există numeroase surse de zinc (sub formă de *blendă*: ZnS) pe teritoriul României de astăzi (Rădulescu, Dimitrescu 1966: 66-71), iar procedurile metalurgice nu sunt extrem de complicate, nu avem certitudinea că metalurgii locali cunoșteau tehnologia. Obiectele de alamă din Dacia preromană sunt foarte puține (Rustoiu 1996: 45-46), cazul invocat (stropi de metal într-un creuzet descoperit la Pecica, jud. Arad) poate fi un accident și astfel raritatea alamelor construiește ipoteza că ea provenea din Imperiu. Se adaugă acestui arid peisaj și faptul că analizelele metalografice asupra bronzurilor din timpul regatului dac aproape lipsesc, privând cercetarea istorică de elemente esențiale, mai ales din cauză că, la prima vedere, alama și bronzul se pot confunda vizual.

[293] Rusu, Chițu 1982: 42-43 (nota 15).

[294] Dio Cassius (LXVIII, 9, 3) notează că după cucerirea unor cetăți dacice, romanii au găsit în acestea mașini de asediu capturate de daci în luptele anterioare, afirmație întărită de imaginile de pe Columnă și de descoperirile arheologice care certifică folosirea acestor instalații de către daci (Gheorghiu 2005: 165-166). Chiar dacă, cel puțin inițial, mașinile de luptă și componentele fuseseră aduse din Imperiu ca prăzi de război, este posibil ca armurierii daci să fi avut de executat reparațiile curente, pentru care era necesară copierea unor subansamble, unele realizate din bronz. La fel, putem presupune că berbecii de asalt, vizibili pe Columna Traiană unde sunt mânuiți de daci, aveau capetele ornamentate sub forma unui cap de berbec, turnate din bronz.

[295] Rustoiu 1996: 54-58.

[296] Ferenczi 1979: 100.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

puritate ridicată. Cele mai mari cantități de fier se găsesc în natură sub formă de compuși în structura unor diferite minerale. Unul din cele mai uzuale dintre acestea și care conține fier suficient încât să justifice exploatarea este *magnetitul* (Fe_3O_4 – cu 72% Fe). Un alt minereu cu procent ridicat de fier este *hematitul* (Fe_2O_3 - 65% Fe). Alte minerale, ceva mai sărace în fier, sunt: *sideritul* ($FeCO_3$ – cu 35% Fe), *pirita* (FeS_2 – cu 46,6% Fe) și *limonitul* ($HFeO_2$ – cu 60% Fe)[297].

În arealul nord-dunărean aceste zăcăminte (**Pl. 5**)[298] sunt deosebit de numeroase[299], dovadă cantitatea mare de produse realizate din fier în epoca dacică. La fel ca în cazul surselor de cupru, este dificil de documentat dacă toate depozitele și zăcămintele cunoscute astăzi erau exploatate și în Antichitate. Totuși, există descoperiri care au relevat resturi ale cuptoarelor de redus sau de prăjit minereu ori prezența efectivă a minereului extras în aproprierea unor acumulări minerale[300]. Fierul se extrăgea din exploatări de suprafață, din gropi simple și câmpuri deschise, nerentabile astăzi, dar care în Antichitate puteau furniza cantitățile de metal necesare comunităților[301]. În funcție de caracteristicile minereului, fierul se află în alianță sau combinație cu alte elemente chimice (Ni, Na, Cu, Cr, Mn, Mg, Co, Al, K, Ti, V, Si, Pb, Zn) care adesea asigură o identitate distinctă nu doar zăcământului, ci și pieselor executate din respectivul minereu. Unele elemente (Cr, Ni, V) prezente consistent în minereul de fier, îmbunătățesc proprietățile mecanice ale pieselor realizate, astfel că unele zăcăminte puteau fi preferate de atelierele care fabricau arme, în urma observării de către meșteri a unor diferențe de calitate a produselor, raportate la materia primă provenită dintr-o anumită zonă[302]. Și în acest caz, putem presupune ca sursă adiacentă, diversele produse de fier aduse din exterior. La fel ca în cazul bronzurilor, lipsa analizelor metalografice suspendă orice investigație în această direcție a economiei locale.

Prelucrarea fierului a atins un grad mare de complexitate în cadrul civilizației geto-dacice, dovadă numeroasele ateliere specializate, răspândite în tot arealul, precum și concentrarea pre-industrială din perimetrul capitalei (peste 200 de terase antropogene). Activitatea metalurgilor se desfășura pe terasele superioare, unde erau transportate cantitățile mari de lupe de fier și instrumentarul necesar prelucrării. Poziția în această evidentă ierarhie pe verticala geografică – locuințele de la bază sunt dintre cele simple, ele se complică arhitectural pe măsură ce se apropie de culmi, iar inventarul interior devine mai bogat tot pe această axă – a fierarilor, la care se adaugă proximitatea templelor și sanctuarelor, permite ipoteza că statutul acestor meșteri era unul special în societate, având evidente conexiuni cu lumea sacrului[303]. Desigur, monopolul transformării „magice" a minereului în fier nu era întotdeauna ermetic, dovadă resturile de zgură identificate într-un cuptor casnic, dintr-un bordei oarecare, descoperit la Borniș (com. Dragomirești, jud. Neamț), datat în secolul II a.Chr.

---

[297] Hătărăscu 1982: 190-196.
[298] Borangic 2015a: 211-214.
[299] Rădulescu, Dimitrescu 1966, pp. 164-168; 174-175; 185-191; 193-198; 229-237; 266-269.
[300] Glodariu, Iaroslavschi 1979: 16.
[301] Fierul era exploatat din toate sursele feroase posibile, unele cu un conținut de Fe mai sărac (fierul de baltă), care reclamau eforturi și costuri mai mari decât în mod obișnuit (Stoia 1993: 326-329). Un caz mai bine documentat este cel de la Lozna (jud. Botoșani), unde s-au descoperit într-o turbărie (ce avea concentrația de 29, 93 g Fe/100 g amestec de turbă), resturi ale exploatării limonitului, precum și un depozit de unelte și arme de fier (Teodor 1999: 57).
[302] Anghel, Ursu 2015: 191-192.
[303] Iaroslavschi 2006, 260-261.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Resturile de zgură identificate pot însemna o încercare de a obține sau de a prelucra fier într-un mediu „casnic”[304], situație obligată de lipsa accesului la ateliere specializate.

Vârfuri de săgeți, de lănci, armuri de zale și de solzi, coifuri, săbii, spade, pumnale, cuțite, cosoare, elemente de scut sunt tot atâtea utilizări ale fierului în domeniul militar. Practic nu a existat tip de armă care să nu fi fost realizată în atelierele locale. Putem vorbi, în tandem cu generalizarea metalurgiei fierului, de o *democratizare* a unor categorii largi de echipamente militare, fenomen strâns legat de profesionalizarea militară a unor categorii sociale mai largi. Devine firească dorința unor lideri de a stăpâni sau măcar controla zonele cu potențial metalurgic de calitate[305], așa cum este spre exemplu zona capitalei regatului.

Puterea și prosperitatea nucleului dac din Munții Orăștiei nu poate fi separată de resursele de fier din proximitate, ba chiar am putea spune că locuirea din acest perimetru, altfel relativ ostil habitatului uman într-o etapă de răcire climatică[306] și din cauza mediului montan, a fost nu doar favorizată de zăcămintele din apropiere, ci chiar condiționată de existența acestora.

O altă resursă importantă, de care nu doar metalurgia în ansamblu, ci și sectorul construcțiilor și parțial fabricarea armamentului, era dependentă, o constituia lemnul furnizat de pădurile întinse. Alături de metale și ceramică, lemnul ocupa unul dintre principalele locuri în economia locală, cu un spectru larg de aplicații de la recipiente, veselă și mobilier[307] la marile construcții. Cu peste 1263[308] de specii de arbori și arbuști și acoperind aproximativ 70% din teritoriu[309], lemnul nu constituia în ansamblu o problemă insurmontabilă, nici atunci când când era nevoie de anumite esențe. Unele procese termice (aplicate în metalurgie sau în arderea ceramicii) sunt dependente de tipul de esență lemnoasă folosit drept combustibil, diferențele calorice între speciile de lemn sunt, în general, destul de mari. De asemenea, pentru fabricarea componentelor de lemn ale unor echipamente sau arme (placaje pentru scuturi; cozi pentru lănci, sulițe, săgeți; lamele pentru arcuri etc.) erau utilizate anumite specii de arbori sau arbuști, cu calități specifice și chiar în cadrul fenomenului funerar, incinerarea războinicilor clama utilizarea anumitor esențe de lemn, atât din considerente pragmatice (pentru arderea unui corp uman era nevoie de temperaturi mari), cât și din alte motive ce țineau de sentimente sau justificări religioase[310].

Chiar dacă abundent, lemnul de calitate – în special cel de foioase – reprezenta o resursă importantă, aflată în strânsă legătură cu alte ramuri economice. Putem doar bănui, în lipsa unor

---

[304] Pupeză 2012: 190. O altă posibilitate este topirea unor bucăți de fier introduse accidental în cuptor. Lipsa detaliilor privind cantitatea de zgură descoperită lasă loc oricăror presupuneri, dar este de reținut capacitatea, chiar dacă mică, a unui astfel de cuptor de a furniza temperatura necesară prelucrării unor bucăți mărunte de fier. Pentru o gospodărie mică, reparațiile de acest gen puteau fi mai mult decât suficiente. Depășind însă registrul pragmatic, am putea chiar spune că zgura descoperită semnalează unele practici magico-vrăjitorești efectuate în cadrul domestic, dar este evident că acest scenariu neatestat prin vestigii este doar o presupunere rezonabilă.

[305] Diferențe calitative au fost observate nu doar în cadrul zăcămintelor de fier din teritoriile locuite de daci – prin analiza produselor rezultate – ci chiar pe spații mai largi, europene (Iaroslavschi 1981: 406-408).

[306] Cândva între 900 și 700 a.Chr. începe din punct de vedere climatic chronozona *Subatlantic*, așa-numita *regresiune dacică*, perioadă rece și umedă în care media temperaturilor a fost sensibil mai mică decât în epocile anterioare, cu efecte diverse asupra habitatului (Cârciumaru 1982: 469-470).

[307] Crăciun 2004: 127-129.

[308] Giurăscu 1975: 11-21.

[309] Deși anectodică, oprirea înaintării guvernatorului C. Scribonius Curio (Florus, *Războiul cu tracii*, I, 39 [III, 4], 6) speriat *din pricina desimii pădurilor*, trebuie privită ca o descriere a mediului dominat de păduri întinse. În ciuda exploatărilor din Transilvania și din celelalte regiuni, pădurile au rămas o constantă a peisajului nord-dunărean până în epoca modernă.

[310] Analize efectuate asupra resturilor de lemn folosite la rugul decedatului depus în **T.II**, de la Cugir, jud. Alba la Teleaga 2014: 306; p. 309. Pentru analogii în lumea barbară vorbește istoricul Tacit: […] *să ardă cu* ***anume lemne*** *trupurile bărbaților celor vestiți* (*Germania*, XXVII, 1).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

documentații explicite, că *nesfârşitele păduri* erau și ele parte a zonelor de interes economic zonal. Artefactele metalice asociate lemnului sunt foarte numeroase fie că vorbim de unelte de dulgherie și tâmplărie (tesle, dălți, rindele, topoare, bărzi, fierăstraie, sfredele etc.), fie de piese de fixare sau de articulare (cuie, ținte, scoabe, balamale, țâțâni etc.), ceea ce conturează abundența acestui material în întreaga sferă ocupațională și economică a Daciei Preromane.

Material folosit intens, lemnul făcea parte din ceea ce putem numi o *civilizație a lemnului*, pe care doar o întrezărim dincolo de obiectele neperisabile din metal și ruinele păstrate ale construcțiilor.

O altă categorie de resurse importante sunt diferitele tipuri de roci, materii prime de bază în ridicarea oricăror edificii sau ziduri. Proximitatea, calitatea și fasonabilitatea pietrei reprezentau, în primul rând pentru arhitectura militară, tot atâtea avantaje strategice și economice[311]. Alegerea locului unei cetăți zidite din piatră trebuia făcută întotdeauna ținând seama și de carierele de piatră care puteau furniza materialul. Mult mai mult decât în cazul exploatărilor forestiere, extragerea, prelucrarea și transportul pietrei depindeau de forța și calificarea structurilor socio-profesionale pe care liderii locali (sau administrația centrală) le controlau. Având în vedere cantitățile imense de piatră dislocată, transportată și prelucrată, putem doar vizualiza resorturile economice complicate care au vitalizat activitățile de construcție ale ansamblului de cetăți dacice. Masele de oameni, calificările cerute, transportul (condiționat de existența și mentenanța unor rute și căi de acces, precum și de vehiculele utilizate) și punerea în operă reprezentau în primul rând o serie de costuri substanțiale. Lipsesc informațiile privind relațiile dintre masa de producători și comanda politică, dar privind situația prin prisma rezultatelor și a structurilor sociale dacice de ansamblu, pare greu de crezut că a fost aplicată o politică bazată pe munca forțată[312]. Estimările volumetrice se referă doar la cantitățile de rocă utilizată și au la bază calcule operate în lipsa unei secțiuni verticale întregi și chiar în absența unui repertoriu complet al fortărețelor care au folosit piatră ecarisată[313]. Volumele de piatră utilizată (parțial fasonată) sunt la fel de mari în cazul cetăților din zona Depresiunii Ciucului, iar cetățile de pământ și lemn, chiar dacă au clamat costuri mai mici, nu sunt cuprinse în calculul general.

Volumul mare de muncă pe care l-au presupus cantitățile mari de piatră extrasă, transportată, prelucrată și zidită, asupra cărora avem încă doar o imagine parțială[314], denotă existența unor factori decizionali potenți, capabili de organizarea și motivarea societății. Acest lucru nu se putea face decât prin modificări comportamentale de masă, animate de concepte și programe identitare și religioase comune, dublate și de interese economice firești.

Existența a numeroase tezaure monetare în zonele rurale (**Pl. 6**), departe de centrele rezidențiale[315], poate fi interpretată ca o circulație a monedei, respectiv că o parte din plățile pentru materii prime sau alimente mergea către producătorii din teritoriu. Ipoteza capătă mai multă soliditate prin disocierea de alte tipuri de tezaure, constituite din obiecte de artă și

---

[311] Iaroslavschi 1997: 26-29.

[312] Lipsesc informațiile și argumentele utilizării muncii sclavilor, probabil din cauza nerentabilității (lipsind economiei locale mecanismele necesare acestui tip de producție, oricum mai puțin eficient decât munca liberă), fie din alte cauze necunoscute nouă azi.

[313] Iaroslavschi 1997: 30-33.

[314] Pe lângă piatra folosită ca materie de bază, o serie de costuri la fel de importante au decurs din procurarea și prelucrarea altor materiale de construcție (metale, lemn, lut etc.) precum și din logistica generală a unui șantier (hrană, transporturi, unelte etc.). Chiar și empiric estimat, volumul de muncă și implicit costurile de ansamblu erau extrem de mari și nu pot fi justificate decât printr-o demografie consistentă și printr-o economie prosperă, bine articulată.

[315] Ipoteza se bazează pe analiza unei regiuni specifice, respectiv zona cetăților din Munții Orăștiei și un sector din valea Mureșului mijlociu (vezi *infra* subcapitolul III.d *Studiu de caz-Războinicii de pe valea Mureșului mijlociu*).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

podoabe, depuse extra-muros, la distanțe mici față de sediile rezidențiale ale seniorilor locali[316]. Spre deosebire de monede, care aveau pe lângă valoarea de tezaurizare și forță economică reală și putem presupune o circulație a lor[317], obiectele din metal prețios rămâneau în tezaurul aristocratului, făcând întotdeauna parte din sursa sa de putere ideologică și practică.

De o mare importanță pentru viața cotidiană și economia locală erau resursele de sare, binecunoscute și exploatate în spațiul intracarpatic încă din neolitic (**Pl. 7**). Sarea era un mineral vital pentru comunități, fiind indispensabilă în hrana oamenilor și a turmelor[318], în diverse tehnologii de conservare, tăbăcărie sau metalurgie. Modificările politico-militare care au marcat pragul dintre secolele III-II a.Chr., au însemnat în primul rând schimbarea proprietarilor și administratorilor tuturor resurselor din Transilvania[319], între care cele de sare și aur par să fi fost cele mai râvnite[320]. Florin Medeleț propunea chiar un scenariu istoric prin care explica întregul conflict dintre daci și celții din Transilvania, în cheia dorinței ambelor tabere de a controla resursele oferite de fertila vale a Mureșului, inclusiv din punctul de vedere al resurselor de sare transportate dinspre estul Transilvaniei pe această arteră[321].

Dacă centrul regalității dacice a gravitat în jurul bogatelor resurse de fier din Munții Orăștiei, multe cetăți și cetățui au fost construite fie în apropierea unor saline din estul și nord-estul[322] Transilvaniei, fie pe rutele comerciale care legau aceste zăcăminte de zonele de desfacere. Exploatarea și exportul importantului mineral au oferit resurse economice care au permis construirea unui număr mare de puncte fortificate în aceste zone. Se pot enumera multe cetăți în zona saliniferă de la Praid-Sânpaul, înconjurată de fortărețele de la Bădeni, Odorheiu Secuiesc, Porumbenii Mari, Săcel, Șoimușul Mare, Zetea (jud. Harghita), apoi la confluența văii Ocnișoarei cu valea Târnavei Mari, fortificația de pământ și lemn de la Șona (jud. Alba)[323], cu o mai lungă locuire, din Epoca Bronzului și până în cea dacică.

Depresiunea Homorod, deosebit de bogată în multiple manifestări saline, este și ea controlată de mai multe fortărețe dacice. Cetatea Bădenise află în mijlocul depresiunii, iar spre sud și sud-est sunt cetățile de la Dealul Negru, Dealul Cornu, Merești, Racoș-Tipia Ormenișului, Piatra Detunată, Tipia Racoșului[324].

---

316 Spânu 2012: 36.
317 Paralelă sau complementară schimburilor în natură.
318 Pentru hrana unor animale sănătoase consumul de sare este consistent: 7-15 g/zi ovine; 10-30 g/zi bovine (vacă de lapte); 5-10 g/zi suide, iar la oameni consumul mediu este de 10 g/zi între 1 şi 14 ani, 25 g/zi la adulți, la muncă uşoară şi 35 g/zi la muncă grea, în zona temperată (Gheorghe 1992: 51; Medeleț 1995: 286).
319 Este elocvent în acest sens episodul relatat de Strabon (*Geografia*, VII, 5, 11 (C 317)): *Autariații au fost cel mai mare şi mai viteaz neam al ilirilor. Ei duceau fără încetare război cu aridaii, pentru o salină care se afla la frontieră, cristalele de sare formându-se din apa ce curge dintr-o vale, primăvara. Aceştia luau apa şi o lăsau să se depună cinci zile, iar sarea se cristaliza. Se făcuse învoiala ca să fie întrebuințată salina cu rândul, dar învoiala era călcată, ceea ce îi făcea pe aceştia să se războiască.* Deşi localizat departe de arealul în discuție, episodul arată concurența – probabil pe fondul sărăciei de surse salinifere – acerbă pentru sursele de sare, ce căpăta dimensiuni conflictuale chiar între comunități înrudite şi vecine. De asemenea, consemnarea arată că extragerea sării din saramură, prin procedee naturale, era o practică cunoscută în zonele cu izvoare sărate, fără ca acest procedeu să fie utilizat la o scară vizibilă arheologic în Dacia preromană (Medeleț 1995: 298).
320 Nu există documente arheologice directe care să susțină o exploatare a resurselor de fier, aur sau cupru în perioada dominației celtice asupra Transilvaniei, în ciuda renumelui de buni metalurgi al celților. Unelte ale acestora cu presupuse întrebuințări în metalurgice sunt descoperiri sporadice. Desigur nici exploatarea sării nu este dovedită, la modul concret, însă importanța și accesibilitatea zăcămintelor nu putea fi ignorată. Pledează în acest sens descoperirea a numeroase materiale cu specific celtic în apropierea salinelor (Ferencz 2007: 158).
321 Medeleț 1995: 191.
322 Borangic, Berzovan 2014: 100.
323 *RepArh Alba*: 182-183 (cu bibliografia sitului).
324 Cavruc, Chiricescu 2006: 51.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Nord-estul Transilvaniei, mai modest din punct de vedere edilitar decât alte zone ale regatului, prezintă în schimb o mai bună coordonare cronologică. Cercetările din ultimii ani de la Băile Figa au scos la suprafață una dintre cele mai complexe instalații de exploatare a sării din Europa antică. Situl este deosebit de important prin faptul că în nămolul sărat s-au conservat numeroase structuri și utilaje de lemn folosite la extragerea și tăierea sării, caz rarisim în România. Păstrarea resturilor organice a permis o serie de analize și datări (prin metoda C14) mult mai precise. Astfel s-a putut documenta exploatarea resurselor de aici începând de la finalul Epocii Bronzului mijlociu și până în Epoca Fierului[325]. Exploatarea de la Figa ar putea fi pusă în legătură cu fortăreața dacică de la Beclean[326] ridicată în apropiere, una dintre cele mai timpurii din acest areal și care avea posibilitatea de a controla întreaga zonă, atât militar, cât și economic.

Fiecare punct de exploatare, dar mai ales rutele pe care sarea era transportată erau dominate de puternice fortărețe de unde se putea controla orice mișcare înspre și dinspre saline. Situația este identică și la Ocnele Mari (jud. Vâlcea), una dintre puținele surse de sare extra-carpatice. Dezvoltarea și importanța așezării, identificată cu antica Buridava, este dovedită de descoperirile monetare[327]. Prosperitatea se datora în primul rând existenței în apropiere a unor importante resurse saline și a posibilităților de tranzit peste munți, iar pe râul Olt, în aval, transportul cu plute sau bărci și paralel cu acesta până la Dunăre. Sarea exploatată de aici sau adusă de peste munți era o marfă foarte căutată în sudul fluviului, unde lipsea[328].

O altă direcționare a negoțului cu sare pare să fi fost spre vest, către Panonia[329], pe trasee utilizate încă din preistorie, pe cursul Mureșului, apoi pe vechiul „drum al sării" ce traversa Sălajul sau valea Crișului Repede, peste munții Apuseni, continuând pe valea Someșului[330]. Tot către vest poate fi urmărită și o altă rută comercială ce trece prin pasurile Carpaților Păduroși și coboară în Câmpia Tisei, iar de aici mai departe pe Dunăre și Sava, către Macedonia, Iliria și Peninsula Italică. Această cale, jalonată de depuneri monetare constând în piese autohtone (de tip Vovrieşti-Huși), lega zona saliferă a Subcarpaților Orientali de sudul mediteranean, ocolind centrul de putere dacic din Transilvania[331].

Aceeași politică o putem presupune și în cazul cetăților de la Bâtca Doamnei (antica *Petrodava*) și Cozia (jud. Neamț), fortărețe ce supravegheau legăturile peste munți dintre

---

[325] Cavruc *et alii* 2010: 271.

[326] Florea *et alii* 2000: 223-225. Fortăreața de pe Dealul Bileag (alt. 351m), una dintre puținele amplasate pe valea Someșului este datată, pe baza unei monede (o drahmă locală) și a unui fragment al unei brățări de argint, începutul locuirii dacice *probabil cel mai târziu la jumătatea secolului al II-lea a.Chr.* (*CCA 2003*: 52, nr. 25).

[327] Un real indicator al prosperității comunităților din proximitatea surselor de sare este cantitatea de masă monetară provenită din descoperiri izolate sau tezaure, compusă din piese grecești, imitații locale sau denari romani, așa cum este cazul celor provenind de la Cisnădie, Jigodin, Ocnița, Sânpetru, Adânca, Gura Ocniței, Râul Sadului, Sângeorzu Nou, Apoldu de Sus, Deva, Ocna Sibiului, Odorheiu Secuiesc, Sacalasău, Cluj-Someşeni, Corund, Derna, Odorhei, Sărata, Sânpaul, Târgu Ocna sau Turda-Saline (Glodariu 1974: 107-108).

[328] *Sclavii care nu erau buni de nimic se numeau „vânduți pentru sare", deoarece tracii din interior dădeau sclavi în schimbul sării* (Pollux, *Onomasticon*, VII, 14). Relatarea certifică existența în lumea barbară a unor schimburi în natură, activități economice asupra cărora avem de regulă puține date, deși este logic ca acestea să fi constituit baza. Mai mult, textul antic relevă faptul că sarea lipsea în zonele centrale ale Traciei, unde elitele locale și-o procurau în schimbul sclavilor – de la negustori greci, care o aduceau fie din zonele sudice de desalinizare a apei de mare, fie din nordul Dunării (Alexianu 2007: 308).

[329] Sarea era vitală pentru comunitățile ce trăiau în bazinul Dunării Mijlocii, lipsită aproape total de acest mineral. Nu doar celții și-au extins dominația către Transilvania împinși de această necesitate, ci și, mai târziu, în Evul Mediu, bulgarii, avarii, pecenegii și maghiarii, deopotrivă războinici călăreți și posesori de mari turme, herghelii și cirezi, au stăpânit pe rând salinele transilvănene.

[330] Prosperitatea Depresiunii Sălajului, cel puțin pentru epoca dacică, este vizibilă în numeroasele tezaure de argint descoperite în acest areal, care funcționa ca zonă tampon între nordul și centrul regatului dac.

[331] Gramatopol 1997: 48.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

depresiunea Ciucului și Moldova Centrală. Punctele fortificate de la Cârlomănești și Pietroasa Mică-*Gruiu Dării*, controlau resursele și traseele din Subcarpații de curbură, iar cetatea de la Tisești-Târgu Ocna[332], spre est și Cetățeni și Popești spre sud ori cea de la Mala Kopanya, pe Tisa, în nord. Comerțul cu Panonia a fost posibil și datorită prezenței marilor depozite de sare din zona Tisei superioare. Așezarea fortificată de la Mala Kopanya este situată într-un punct strategic foarte favorabil, de unde putea controla schimburile care se puteau derula pe artera constituită de râul Tisa[333].

După constituirea Regatului dac, aceste cetăți, aflate sub autoritatea unor căpetenii locale, la rândul lor dependente de autoritatea regilor de la Sarmizegetusa[334], țineau sub observație și control resursele, exploatările și tranzitul mărfurilor prin punctele obligatorii de trecere. Putem presupune că între mărfuri, sarea trebuie să fi deținut un loc principal, destinată preponderent schimburilor cu zona sud-dunăreană[335] sau cu vestul regatului.

În urma acestor schimburi, puterea economică a liderilor daci și prin extensie a comunităților din zonele cu resurse saline, a crescut, cu repercusiuni pozitive în planul macro-economic, prin acumularea de capital, sub formă de monedă sau bunuri de lux. Unii specialiști au propus ca explicație a cantității mari de masă monetară din Dacia preromană, că cel puțin o parte semnificativă din aceasta să fi putut proveni din comerțul cu sare[336].

Pentru prestigiul și mai ales pentru vizualizarea capacitățile economice ale oricărui lider, cel mai vizibil indicator al avuției îl reprezenta posesia de metale prețioase. Nici căpeteniile dacice nu au făcut excepție de la acest deziderat, cu toate că exploatarea și chiar deținerea aurului în teritoriu este problematică pentru civilizația geto-dacică. Raritatea descoperirilor de obiecte de aur, în contrast flagrant cu resursele minerale evidente și cu mențiunile autorilor antici, a fost divers explicată de către cercetători, cu soluții și propuneri antagonice, situate între inexistența unei metalurgii a aurului și stadiul cercetărilor. Raritatea pieselor de aur din teritoriu a dus la ipoteza unui control al autorității regale asupra nobilului metal, ipoteză greu de acceptat însă. Totuși, rămâne de explicat din această perspectivă descoperirea brățărilor plurispiralice de aur și a tezaurelor de monede de tip *koson* de aur doar în acest perimetru (monede s-au mai descoperit izolat și în alte zone ale Daciei, dar acestea par să fi ajuns acolo prin diferite căi). O ipoteză ar fi diferența de ideologie afișată; individuală în teritoriu și instituțională în centru[337].

Mult mai prezent în cotidianul dac a fost argintul, regăsit sub formă de monedă sau obiecte de podoabă în cantități și contexte suficiente încât să devină emblematic pentru civilizația dacică. Problema argintului însă este diferită de cea a aurului (ambele vor fi rediscutate în contextul ideologiei). Tehnologia de extracție a acestui metal nu este documentată pentru spațiul dacic[338]. O serie de studii metalografice au demonstrat că argintul

---

[332] Cunoscută în literatura de specialitate mai veche drept cetatea de la Tisești. Astăzi localitatea este cartier al orașului Târgu Ocna (jud. Bacău). Identificată ipotetic, pe baza coordonatelor lui Ptolemeu (*Geografia*, III, 8, 4), cu antica *Utidava*.

[333] Rustoiu 2002: 81; Kotigorško 2009: 21

[334] Resursele de sare constituiau un element cheie al economiei regatului, chiar dacă se aflau uneori la mare distanță de capitală. Importanța acestora se va vedea în acțiunile lui Decebal, dintre cele două războaie, când regele dac, încălcând proaspătul tratat cu romanii, organizează un atac împotriva sarmaților iazygi, care invadaseră cel mai probabil nordul regatului (de remarcat și direcția atacului dacilor conduși de Burebista împotriva triburilor celtice), pentru a acapara surse saline din regiunea actualului județ Cluj.

[335] Pârvan 1982: 608 (336).

[336] Glodariu 1974: 108; Medeleț 1995: 291; Gramatopol 1997: 25; p. 44-48; p. 153.

[337] Spânu 2012: 137 .

[338] Stoicovici, Stoicovici 1973: 542.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

utilizat de daci provine din alte zone metalifere sau regiuni istorice[339] și că a ajuns în spațiul nord-dunărean fie sub formă de monede, fie sub formă de obiecte ori lingouri[340]. Din acest punct de vedere, dincolo de consecințele ideologice și spirituale pe care le-a conținut, argintul devine parte importantă a economiei dacice, mai ales a celei cu implicații militare. Procurarea metalului prețios cădea în sarcina surselor cu specific războinic fie prin organizarea unor expediții de jaf, plăți ale unor angajamente, tributuri sau subsidii și, posibil, cel puțin o parte, prin comerț liber[341]. Acumulat și transformat în capital, argintul constituia etalonul valorii economice a unui lider sau al unei zone, contribuind la dinamica economiei prin poziția lui la ambele extreme ale sistemului. Dar rolul principal al acestui metal prețios pare să fi fost unul determinat de puternica sa amprentă spirituală în imaginarul dacic.

Revăzând paleta de resurse naturale a teritoriului locuit de geto-daci prezentate, la care se adaugă solurile fertile, favorabile practicării agriculturii, pășunile și rețeaua hidrografică bogată, reiese că, în ansamblu, arealul oferea suficiente rezerve materiale care să susțină nu doar traiul cotidian, ci și activități cu caracter militar de amploare. Eforturi care s-au concretizat în arhitectura militară, în numărul de oameni aflați sub arme, în antrenarea, înarmarea, hrănirea, împroprietărirea și recompensarea războinicilor, îmbogățirea aristocrației laice și religioase, organizarea de expediții militare, uneori la distanțe foarte mari. Luptele pentru teritorii bogate în resurse, duse inițial între diferite comunități, fie alogene, fie autohtone au dus inevitabil la un tip de evoluție politică ce a generat o subunitate politico-militară mai puternică care în timp își impune dominația asupra întregii zone. Baza întregului angrenaj, indiferent de structura politică a unui moment istoric, a fost însă omul de arme, liderul militar, aristocratul războinic.

În calitate de forță dominantă a unei microzone, evoluția politică, și nu numai, depindea de două coordonate esențiale: centrul puterii, cetatea de unde își proiecta spre exterior imaginea și calitatea de războinic de succes exprimată prin armele sale. Ambele repere au câte o componentă materială puternică, respectiv o valoare economică determinantă.

Cetatea, centrul rezidențial, consumă la ridicare resurse economice substanțiale, exprimate prin materii prime, oameni și ore/muncă depuse[342], în timpul construcției și în mai mică măsură ulterior, dar constant, pe durata utilizării. Costurile de execuție, mari inițial, apoi pe parcurs mai modeste, rămân active pe toată perioada funcționării edificiului. Din punct de vedere economic o astfel de construcție, la modul general rulează și absoarbe materiale locale și forță de muncă aflate în subordinea autorității, tribale la început și regale ulterior. Putem spune că ridicarea unei fortărețe era asigurată de forțele locale și, la rândul ei, construcția dinamiza economic teritoriul controlat de liderul local. Nu avem date din care să rezulte modul de schimb între consumator (proprietarul cetății) și producătorii locali. Este posibil ca eforturile necesare să fi făcut parte din obligațiile sociale ale proprietarilor resurselor[343] (ori așezați lângă resurse în acest scop), față de seniorul local sau prin acesta, față de autoritatea superioară (alt aristocrat, instituția regală)[344]. Chiar dacă a fost așa, cel puțin o parte din costuri (anumite

[339] Este posibil ca o cantitate oarecare de argint să fi fost obținută în timpul separării aurului de argint, aspect ce a fost observat cu ocazia analizării unor monede de argint locale (Stoicovici, Stoicovici 1974: 20-21) care au relevat o posibilă origine transilvană a compoziției. Același tip de analize, aplicate unor piese de podoabă a dus la concluzia că sursa posibilă a argintului era exterioară arealului dacic (Stoicovici, Stoicovici 1974: 21), situație confirmată abia după anul 2000 de alte analize mai specializate.
[340] Oberländer-Târnoveanu *et alii* 2010: 8.
[341] Glodariu 1974: 27-110.
[342] Borangic, Berzovan 2014: 112-115.
[343] Istoricul Zoe Petre reia tematica structurii societății geto-dacice, în dezacord cu opiniile istoriografiei anterioare și sugerează credibil, fără a insista însă, existența unei mase de proprietari liberi, cu atribuții în principal economice și doar ocazional militare (Petre 2004: 260).
[344] Borangic 2014: 56.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

materiale, plata unor meșteri specializați etc.) a trebuit achitată într-o formă sau alta. Singurele elemente „de import" o reprezentau meșterii aduși, ca parte a unor înțelegeri sau ca prizonieri, din alte zone (externe sau interne), situație posibilă doar în perioada regatului dac și pusă în legătură cu cetățile de piatră ecarisată din Munții Orăștiei. În aceste cazuri, aportul de tehnologie a fost o consecință a acțiunilor militare întreprinse de regii daci. Indiferent cum am privi lucrurile, aristocratul avea nevoie de capital, pe care îl obținea fie din exploatarea resurselor naturale de pe domeniul său (direct sau prin intermediari), fie, cunoscând profilul său militar, în urma campaniilor militare de succes, la care participase. Putem explica în acest mod numeroasele monede străine descoperite în Dacia preromană sau alte obiecte considerate de „import". Asupra acelei părți din pradă constituită din șeptel, meșteșugari, captivi[345] etc., nu avem nici o posibilitate de verificare, dar ele nu puteau lipsi din acest tip de acțiune, contribuind din plin la economia locală.

Cealaltă coordonată definitorie a unui războinic, din punct de vedere economic, o reprezintă arsenalul său. La fel ca în cazul construcțiilor cu caracter militar ridicate pe tot cuprinsul regatului dac, și în privința armelor și echipamentelor cu destinație militară lipsesc sursele directe privitoare la costurile de fabricație. În acest caz însă, chiar dacă rezultatele pot fi discutate sau discutabile sub multe aspecte, în ultimele decenii s-a înmulțit numărul de astfel de obiecte realizate prin metodele propuse de arheologia experimentală. La milenii distanță față de momentul producerii originalelor și având materiale și capacități profesionale diferite față de perioada dacică, experimentele în discuție[346] au oferit o serie de răspunsuri referitoare la tehnici de lucru, tehnologii de fabricare, caracteristici ale materialelor, asupra costurilor și timpului necesar producerii diferitelor arme și echipamente utilizate în mediul local.

Apartenența la elita politică și militară a unui individ era reflectată în principal de armele aflate în posesia lui și cu care acesta lupta. Armamentul avea pe lângă valoarea tehnică și una psihologică, armele fiind percepute ca simboluri ale autorității și ale identității posesorului. Este evident că un echipament militar complet reprezenta un efort economic deosebit, cumulând costuri derivate din numărul și complexitatea armelor, la care se adaugă prețul materialelor și tehnologiilor cerute, uneori speciale. În acest registru, armele primeau și o funcție secundară, cu nimic mai puțin importantă decât cea practică. Armamentul

---

[345] Era inevitabil ca indivizi, femei sau bărbați, să fi fost luați captivi în timpul incursiunilor. Avem menționarea unui caz concret, respectiv capturarea de către roxolani a unui oarecare Callidromus în timpul atacului din 101-102 p.Chr. asupra Moesiei, prizonier cedat lui Decebal, care, în tentativa atragerii parților în conflict, l-a trimis regelui part Pacorus al II-lea (Pliniu cel Tânăr, *Epistulae*, 74, 1). În schimb este foarte puțin documentată soarta acestor captivi odată ajunși în nordul Dunării (o serie de captivi luați de costoboci și carpi, mai târziu, e drept, au stat ani întregi în prizonierat). Dacă asupra femeilor nu este necesar să facem speculații, situația bărbaților este mai complicată, deoarece lipsesc sursele care să ateste că sclavii ar fi reprezentat o forță economică semnificativă. Este fără îndoială că sclavi - statut cel puțin inițial al acestor captivi - au existat, de vreme ce în secolul II a.Chr. sunt consemnați de către Artemidor din Daldis: *la traci sunt tatuați copiii nobililor, iar la geți sclavii* (I, 8), dar numărul lor nu a fost atât de mare, încât munca lor să conteze în ansamblul economiei (Crișan 1977: 199-200). O dovadă indirectă este lipsa menționării lor din oricare sursă literară.

[346] Arheologia experimentală ca metodă distinctă de investigare colaterală este capabilă ca, în corelație și cu alte metode, să ofere propriile ei concluzii referitoare la recompunerea unei secvențe istorice, suficient de pertinente pentru conturarea mai clară a dinamicii culturale și sociale a acesteia. Comunitatea arheologică din România, cu o educație și o formație tradiționaliste (în sensul unui acces mai limitat în trecut la literatura de specialitate care promova studiile interdisciplinare), a rămas în general circumspectă în a valida calitatea și semnificația arheologică a unei informații obținute pe alte căi decât cercetarea arheologică clasică, de teren. Cu toate acestea, în ultimul deceniu, raliindu-se unui curent internațional, o serie de inițiative ale unor colective românești au conturat tot mai mult importanța arheologiei experimentale în descoperirea aspectelor legate de fabricarea, necesarul de materii prime și anduranța unor diverse obiecte sau structuri, oferind o continuare firească acolo unde documentul arheologic își atinge limitele. Între aceste experimente, cele specifice perioadei dacice sunt doar o parte, realizate atât de arheologi, cât și de amatori (Borangic 2015a: 217-218, cu bibliografia subiectului).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

războinicului reflecta forța și poziția militară a posesorului, dar și locul în ierarhie, fie că vorbim de rang sau potență economică.

Chiar dacă armamentul elitei pare unitar, în realitate standardizarea era limitată, dată fiind natura producției de tip manufacturier. În fapt nu există piese de armament identice. Dimpotrivă, pe lângă mici diferențe morfologice (în cadrul aceluiași tip de armă), fiecare individ își personaliza unele arme prin aplicarea unor decoruri la fel de unice sau prin folosirea unor elemente specifice, indiferent dacă vorbim de adaosuri de elemente realizate din metale prețioase sau specificități cromatice (în cazul scuturilor, de exemplu). Și acest comportament poate fi pus în legătură cu mesajul către companioni (sau inferiori?) cu privire la locul în ierarhie, dar aceste individualizări ridicau costurile la final.

Cu toate acestea, dincolo de diferențele inerente la nivel de detaliu, războinicul dac de succes al perioadei poseda un arsenal relativ identic cu cel al egalilor săi, cel puțin la nivel teoretic. Un războinic de elită era înarmat cu o spadă, pumnal curbat, scut, una sau două lănci, cuțit. Aceste arme reprezentau un minim necesar. În funcție de diverși factori – loc ierarhic, posibilități economice, distanța față de centru etc., acestui set i se adăugau armura de zale, coiful, cal cu harnașament (șa, zăbală, curele, aplice, catarame etc.), arc cu săgeți, centură cu pafta, pinteni[347]. În linii generale, acest echipament, bine documentat pentru perioada de început a regatului, rămâne în uzul elitei pe toată perioada, chiar dacă pentru ultimul secol de existență a regatului se observă unele modificări[348], în special în ceea ce privește unele componente auxiliare (catarame, paftale, harnașamente) și podoabe. Aceste arme sunt descoperiri frecvente în mormintele războinicilor în discuție, bine reprezentate în secolele II-I a.Chr. Cu titlu excepțional, în unele morminte apar podoabe și bijuterii de argint și aur (uneori metalele prețioase doar ornamentează unele piese de echipament), ceramică de lux sau care de ceremonie fastuoase (cum este cazul la Cugir și Călan)[349]. Renunțând la analiza depunerilor speciale și păstrând în prim-plan înmormântările *obișnuite* (în rândul acestei elite), armamentul identificat nu era deloc ieftin. Procurarea și întreținerea unui asemenea echipament era o sarcină economică și practică ce reclama resurse importante, iar posesorii lui erau o categorie de indivizi bine situați social și economic, capabili să suporte o serie de costuri destul de consistente[350]. Un aspect important este faptul că armamentul analizat este în totalitate de factură autohtonă, ceea ce transferă atelierelor locale întreaga producție de armament (incluzând și reparațiile). În acest cadru, reiese existența unei activități manufacturiere efervescente, care concordă cu intensitatea atestată a activităților militare (campanii, expediții, confruntări, pregătiri, garnizoane etc.). Întregul tablou conturează dovada unei economii de război atent controlate, cu direcții și specializări diverse.

---

[347] Armele, mai exact părțile metalice (și mai rar cele de os/corn), reprezintă doar partea vizibilă arheologic a echipamentului. Pe lângă piesele de metal, orice războinic mai avea manta, încălțăminte, îmbrăcăminte, blănuri, diverse curele etc., elemente care se adăugau costurilor finale.

[348] Modificări în consens cu transformări culturale evidente, între care și practicile funerare mai discrete, care au dus la o documentare arheologică mai rarefiată, dar completată de iconografia locală și imperială.

[349] O analiză statistică, chiar sumară, a acestor depuneri funerare, relevă diferențe vizibile între inventarele depuse. Deosebirile sunt remarcabile în ceea ce privește numărul, calitatea sau tipul armelor care au fost *sacrificate* – posibile cauze fiind statutul decedatului, anumite considerente religioase și/sau posibilitățile economice ale comunității care a organizat ceremonia funebră.

[350] Invizibile din punctul de vedere al depunerilor funerare, eșaloanele inferioare aristocrației, acei *comati* / *capillati*, pe care-i vedem permanent în ipostaze războinice, trebuiau să posede și ei mare parte din echipamentele prezente în panoplia nobiliară. Putem presupune că diferențele constau în faptul că le erau accesibile unele echipamente mai puțin pretențioase (armurile de solzi din fier, bronz sau piele) și unele arme *nenobile* (săbiile curbate de tip *falx*). De notat că și în aceste cazuri arsenalul era similar ca grad de protecție cu cel identificat în mormintele aristocratice și uneori superior în ce privește eficacitatea ofensivă, dar era aproape la fel de costisitor precum cel al unui membru al înaltei ierarhii (Cf. Borangic 2014: 61).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Asupra costurilor necesare echipării unui războinic, chiar dacă nu avem date directe, putem face o analiză complementară, derivată din reconstrucția etapelor și estimarea timpilor de fabricație ai pieselor care compuneau echipamentul acestuia. Toate eforturile depuse în acest scop au fost însumate și sistematizate în numărul de zile necesare pentru a acoperi volumul de muncă indispensabil realizării tuturor componentelor. Aplicând ajustări și estimând cu prudență, s-a ajuns prin rotunjire la valoarea de 1500 zile/muncă depusă în diverse cadre și ateliere, număr care acoperă toate piesele principale ale efectelor militarului[351]. Contabilizarea rezultatelor și proiecția lor în secvența istorică cercetată sau, mai exact spus, transformarea efortului depus în capital având aceste repere, cu toate precauțiile metodologice necesare, situează costurile medii ale panopliei unui aristocrat războinic în jurul valorii de 7.000-7.500 de denari[352]. Oricât de critic am reduce costurile de producție, este evident că întregul arsenal deținut de un astfel de războinic avea o valoare de piață substanțială, pentru realizarea căruia depuneau eforturi fizice numeroși furnizori, meseriași, meșteri și artizani[353]. Cei care comandau și achiziționau[354] aceste arsenale erau temuți oameni de arme, care posedau suficientă potență economică pentru a-și comanda panoplii militare reprezentative, să-și întrețină suitele și, desigur, să-și ridice și administreze impresionante fortărețe. Astfel, se completează imaginea unor războinici valoroși, membri ai unei aristocrații cu un puternic profil militar, aflată în posesia unor resurse și bunuri economice, mobile și imobile, suficiente pentru a-i asigura statutul și importanța.

---

[351] Borangic 2014: 56.

[352] Exprimarea costurilor finale în denari imperiali are doar rolul de a contabiliza concret valorile exprimate. În realitate, este foarte probabil ca mare parte din capital să fi fost compusă din valori naturale (produse, animale, înlesniri, concesii etc.) plătite sau acordate producătorilor. Este dificil de reconstituit natura relației dintre producători şi comanditarii produselor, dar existența producătorilor liberi reclama, într-un fel sau altul, o formă de retribuire. Statutul de „proprietar liber" avea desigur unele avantaje economice, dar masa acestor proprietari trebuia să-și asigure protecția politică (şi militară?) plătind dări, taxe, tributuri şi/sau prestând diverse munci mai mult sau mai puțin specializate. Putem considera că aceşti proprietari își gestionau resursele, producția propriilor ateliere (diferite de atelierele cetății?) şi piața de desfacere, ceea ce le asigura un control nu doar al propriei economii, ci și pe cel al obligațiilor financiare pe care le datorau și pe care le achitau fie cu plăți efectuate în monedă, fie în natură, către seniorii locali (Borangic 2014: 57).

[353] Nu puține dintre armele deținute, în special cele aparținând unor membri marcanți, aveau morfologii și finisaje care cumulau simultan caracteristici funcționale și estetice, fiind adevărate lucrări de artă, cu implicații evidente asupra prețului final. Aceste cazuri, fie că vorbim de scuturi, coifuri, pumnale sau spade, nu au fost incluse în aproximările propuse, pentru a situa valorile la un preț cât mai mic posibil, pentru a fixa un minim de plecare. Este evident că, în plan real, valoarea echipamentului nu era doar mai mare decât cea oferită de experimentele moderne, ci era și inegal distribuită între războinici, din motive și cauze diverse.

[354] Nu poate fi exclusă mobilitatea unor fabricanți sau comercianți de arme. Fără legătură directă cu spațiul nord-dunărean, este de amintit prezența unui depozit de obiecte, arme, accesorii, podoabe și unelte descoperit în masivul Juhor, la Veliki Vetren (Serbia), datat în primele decenii ale secolului I a.Chr., în cadrul căruia au fost identificate 14 seturi de echipamente destinate unei grupe de războinici. Este posibil ca întregul lot să fi fost comandat unuia sau mai multor ateliere specializate și transportul să fi fost în curs când au intervenit evenimente neașteptate care au dus la ascunderea sa (Stojić 2003: 82-84). Această descoperire devoalează, într-o oarecare măsură, mobilitatea panopliei unui războinic, care putea avea loc independent de acesta, precum și faptul că dotarea războinicului și/sau a suitei lui putea cădea în sarcina unor ateliere aflate uneori la distanță de domeniul sau reședința lui ori a comunității din care făcea parte. Desigur, ipoteza are la bază un caz relativ izolat (rar prin excepționalitatea contextului istoric, dar și prin norocul unei asemenea descoperiri) și aflat departe de spațiul în discuție, dar cazul devoalează posibilitatea ca un atelier, mai ales specializat, să furnizeze echipamente pentru un areal geografic larg, în special dacă vorbim de piese care reclamau o complexitate aparte de producție și abilități tehnologice speciale (spade, pumnale, armuri, coifuri, arcuri etc.). Se include în această mobilitate și descoperirea unor piese de armament cu caracteristici bine definite – sugerând un atelier sau amprenta unui anumit meșter – dar aflate la distanțe mari unele de altele. Amintesc aici, spre exemplu, unele pumnale *sica*, de tip **B**, care nu apar grupate geografic, ci foarte dispersate (Sîrbu, Borangic 2016: 29-30). Exemplul poate fi extins la mai multe tipuri de arme și poate constitui un subiect de cercetare separat.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Dincolo de această imagine însă, problematica „forțelor de producție" rămâne una curentă și necesară pentru conturarea cadrului general al dinamicii economiei societății dacice. La fel este situația „economiei de război" pe baza căreia se desfășura fenomenul militar local. Elitele războinice ale Regatului dac, ele însele vizibile secvențial, nu puteau exista – cel puțin nu la nivelul la care au făcut-o – fără complicatele „relații de producție". În fond, orice tip de economie are la bază un sistem social asimetric și o serie de etaloane de tranzacție, aspecte pe care arheologia clasică rareori le poate surprinde, adesea doar din prea multă prudență[355].

Un ultim aspect ar trebui subliniat în cazul acestei economii de război: ce anume o motiva și ce o alimenta?

Fără îndoială că o bună parte din baza materială necesară economiei interne era furnizată din propriile teritorii, care puteau asigura aproape toate tipurile de materii prime necesare, cu câteva excepții (cositor, argint, produse de lux). Dincolo de dorința (sau de cerința) de afirmare militar-valorică a căpeteniilor și comandanților daci, care ar fi stat la baza organizării frecventelor incursiuni în toate direcțiile, mai ales spre zonele bogate – litoralul pontic, sudul Dunării, o motivație consistentă a acestor raiduri trebuie să o fi constituit posibilitățile de îmbogățire rapidă. Prada obținută, constând în vite, oameni, produse, materii prime, ajungea în zonele de rezidență și alimenta, într-o formă sau alta, economia locală, cea care asigura înarmarea și echiparea eficientă a tot mai multor războinici care puteau fi mobilizați. Războinici care, nobili sau nu, animați de modelele economice și ideologice oferite de succesele campaniilor, ar fi aderat mimetic la aceste expediții, punându-se sub comanda unor șefi valoroși.

Incursiunile, în special cele organizate de instituția regală, erau atent planificate[356], iar succesele militare nu alimentau doar gloria elitei[357], ci și averile acesteia. Mai trebuie spus că acțiunile militare, mai cu seamă cele îndreptate împotriva imperiului, furnizau simultan economiei dacice capital, iar administrației imperiale un *casus belli* permanent.

Scenariul propus reconstruiește o probabilă și posibilă succesiune cauză-efect-cauză, cu actanți militari în prim-plan, care explică, măcar parțial, efervescența edilitară, militară și economică a Daciei Preromane, precum și o parte din motivația politică și economică a cuceririi regatului dac de către Imperiul roman.

---

[355] Borangic 2014: 64.

[356] Comandanții daci supravegheau atent situația din imperiu, pentru a-și asigura cele mai bune șanse de succes. Este elocvent în acest sens episodul în care regele Scorilo, informat asupra conflictelor care fragmentau forțele romane, își temperează proprii războinici, socotind nepotrivit momentul pentru un atac (Frontinus, *Stratagemele*, I, 10, 4).

[357] *Căci trecând plin de îndrăzneală Dunărea şi jefuind Tracia - până în Macedonia şi Iliria* (Strabon, VII, 3, 11), Burebista ajunge *cel dintâi și cel mai mare dintre regii din Tracia* (Decretul dionysopolitan în cinstea lui Acornion); *Pentru dobândirea acestei victorii mari ei i-au numit pe conducătorii lor semizei, adică „anzi" şi nu simpli oameni* (Iordanes, *Getica*, 78).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Păsări de pradă stilizate.
Decoruri de pe lamele pumnalelor curbe ale aristocrației războinice

II.C.1 Cetatea – centrul rezidențial[358]

O cetate a fost dintotdeauna un spațiu privat în care stăpânul, de data aceasta un personaj colectiv, și-a construit și întreținut sentimentul de siguranță. O cetate era de fapt, din perspectiva proprietarului, o casă lărgită, motiv pentru care comportamentul acestuia și, prin extensie, al locuitorilor ei, a fost condiționat și modificat în funcție de existența, tipul sau localizarea cetății, de organizarea ei internă și, poate cel mai important aspect, de relația ei cu sacrul. O funcție importantă a cetății derivă din modul cum era percepută de către restul comunității ideea de cetate, cu atât mai mult cu cât, spre deosebire de epocile anterioare celei dacice, majoritatea populației nu era beneficiara directă a avantajelor date de zidurile de pe culmi, la ridicarea cărora însă contribuția ei fusese decisivă.

Privite ca documente istorice, cetățile sunt relativ ușor de identificat în teren, în contrast evident cu alte tipuri de structuri sau obiecte mai discrete sau doar mai mici (morminte, tezaure, piese izolate etc.). Depozitare de mari cantități de materiale arheologice, atât componente ale structurii constructive (fundații, ziduri, valuri, palisade, șanțuri), cât și artefacte, cetățile au beneficiat din plin de interesul cercetătorilor. Istoriografia românească a acordat o atenție aparte subiectului, îndeosebi după a doua jumătate a secolului al XX-lea, perioadă ce coincide cu intensificarea cercetărilor arheologice din România, dedicând cetăților articole și lucrări ample, fapt care a permis creionarea unor cadre istorice largi. Pe lângă aceste monografii, mai mult sau mai puțin substanțiale, istoricii au scris și numeroase micro-monografii, ghiduri de informare și popularizare, extrem de utile astăzi[359].

Unul dintre primele articole referitoare la cetățile din sud-estul Transilvaniei, scris în prima parte a secolului al XX-lea, aparține lui Al. Ferenczi, care adaugă propriilor cercetări, informații, studii și periegeze ale unor autori anteriori[360]. Pe aceste baze se conturează ulterior literatura privitoare la ansamblul de fortificații din regiune[361]. Constantin Daicoviciu realizează prima monografie a unei cetăți dacice, respectiv cea a Pietrei Roșii (sat Luncani, com. Boșorod, jud. Hunedoara), redactată în 1954[362], din păcate nu foarte amplă. Acesteia îi urmează un scurt articol[363], scris în colaborare cu H. Daicoviciu, referitor la tehnica de construcție a sistemului

---

[358] O parte a acestui capitol a fost publicat ca articol de specialitate, în colaborare (Borangic, Berzovan 2014), ca parte a obligațiilor aferente calității de doctorand bursier în cadrul proiectului „MINERVA - Cooperare pentru cariera de elită în cercetarea doctorală și post-doctorală", cod contract POSDRU/159/1.5/S/137832, proiect cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013. Față de articolul original, prezentul capitol este actualizat, iar repertorizarea s-a extins și asupra altor zone din spațiul geto-dacic, extindere la care am beneficiat de un ajutor consistent oferit de colegul Andreca D. Florin, căruia îi mulțumesc pe această cale.

[359] Utilitatea acestor texte este relativă, dată fiind natura lor mai mult de popularizare și mai puțin științifică. Valoarea este dată însă de faptul că în multe cazuri au rămas timp de decenii singurele informații despre unele situri arheologice, conservând date (imagini, referințe, documente etc.) pierdute sau degradate ulterior.

[360] Ferenczi 1938, *passim.*

[361] Zona a fost foarte bine fortificată, cu o densitate a fortărețelor care ridică încă unele semne de întrebare.

[362] Daicoviciu 1954, *passim.*

[363] Daicoviciu 1961: 81-86. Articolul a fost publicat și în volumul *Dacica* (Daicoviciu 1970: 101-105).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

defensiv din Munții Orăștiei, succedat de o largă prezentare a Sarmizegetusei Regia[364]apărută în colecția *Monumentele patriei noastre*, editată sub egida Editurii Meridiane. În aceeași colecție va apărea și descrierea, ceva mai tehnică, a câtorva fortărețe de piatră ecarisată din sud-vestul Transilvaniei, redactată de un colectiv condus de M. Macrea, în anul 1966[365].

O lucrare necesară, având în vedere subiectul și stadiul cercetării în ansamblu, a fost sinteza semnată de I. Glodariu și apărută în 1983, având ca subiect arhitectura militară și civilă a dacilor[366], lucrare care prefigura un segment nou de cercetare. Acest tip de interogare istorică este concretizat în anul următor de către arhitectul Dinu Antonescu, primul cercetător care începe de fapt transformarea studiului arhitecturii dacice într-un domeniu propriu-zis[367]. Autorul cumulează propria experiență profesională cu cea obținută ca membru al colectivului de specialiști însărcinați cu copierea reliefurilor Columnei Traiane (activitate derulată între 1937-1939). Studierea scenelor a însemnat nu doar o muncă de pionierat, ci și una deosebit de precară sub aspectul înțelegerii arhitecturii de pe reliefuri, neexistând la acel moment baza arheologică și de documente de mai târziu, cu care să-și verifice deducțiile. Reperele teoretice și practice stabilite cu această ocazie vor fi și mai bine structurate într-un alt studiu bazat pe interpretarea basoreliefurilor (cetăți, elemente defensive, amenajări ale terenului, ziduri, temple, turnuri) prin prisma arhitecturală[368]. Apărută postum[369], monumentala lucrare propune descifrarea tipurilor arhitectonice ale construcțiilor dacice figurate pe monumentul roman. Multe dintre ipotezele propuse au fost confirmate ulterior în bună parte de descoperirile arheologice (lucrarea a fost scrisă înainte de 1980). Din păcate, direcția de cercetare inițiată de D. Antonescu a rămas izolată, căci studiul arhitecturii antice a intersectat aproape nesemnificativ domeniul arheologic[370], iar pe cel al arhitecturii propriu-zise și mai puțin, astfel că astăzi nu există în România nici un specialist în arhitectura dacică, militară sau civilă[371]. Lipsa este cu atât mai evidentă cu cât școala românească de arheologie nu are încă nici o direcție concretă pentru studiul detaliat al arhitecturii dacice. Dovadă stă raritatea abordărilor specializate asupra subiectului sau caracterul tentativelor pe subiect[372].

---

[364] Daicoviciu; Daicoviciu 1962, *passim.* Volumul inaugurează o serie mai largă, ce avea ca țintă popularizarea unor obiective istorice și monumente din toate epocile antice și medievale. În această colecție au mai apărut câteva lucrări care conțin informații despre fundații, ziduri sau artefacte dacice identificate sub unele cetăți medievale.

[365] Macrea *et alii* 1966, *passim.*

[366] Glodariu 1983, *passim.*

[367] Antonescu 1994, *passim.*

[368] Antonescu 2009, *passim.*

[369] Lucrarea a fost elaborată înaintea volumului *Introducere în arhitectura dacilor*, dar a rămas izolată în peisajul istoriografic românesc din motive specifice epocii comuniste. Același tratament l-au avut și o serie de articole de mai mică amploare, scrise în perioada 1967-1983 și publicate în revista *Arhitectura*, periodicul Uniunii Arhitecților din România, în care, așa cum mărturisește autorul într-un interviu, dorea să articuleze studiile sale asupra Columnei, făcute la Roma, cu noile descoperiri arheologice din Transilvania de după 1950. Revista, cu o apariție de nișă profesională, și implicit articolele lui D. Antonescu au avut un impact minim asupra cercetării istorice românești. Volumul *Columna lui Traian*, editat cu sprijinul *Ordinului Arhitecților din România* constituie din multe puncte de vedere o binemeritată reparație morală și mai ales o nesperată recuperare științifică.

[370] Este vorba în principal de cercetarea arhitecturii dacice pentru că cea romană a beneficiat și se bazează în continuare pe experiența și literatura de specialitate occidentală, mult mai vastă și mai bine articulată.

[371] O excepție este arhitecta Anișoara Sion, care, fără a fi istoric sau arheolog, a abordat teme din această sferă, atât sub forma unor capitole tematice din lucrări monografice (Glodariu, Moga 1989: 131-143), cât și ca articole de specialitate (Sion 1985: 3-12). Din nefericire, autoarea nu a strâns la un loc, într-un volum, experiența și rezultatele obținute.

[372] Opreanu 2015: 153-166. Ipotezele emise de autor, deși necesare prin prisma reconfigurări metodologiei și interogărilor specifice arheologiei clasice, sunt amendate din cauza construcțiilor fragile ale paradigmelor, analogiilor și scenariilor propuse (Florea 2016: 221-231).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Momentul de cotitură pentru istoriografia românească a fost, ca pentru întreaga societate de altfel, anul 1989, an în care apar două monografii importante. Una dintre acestea a fost consacrată cetății de la Căpâlna (com. Săsciori, jud. Alba)[373] și a doua celei de la Tilișca (jud. Sibiu)[374]. Pe baza volumului cercetărilor întreprinse asupra cetăților din Munții Orăștiei, în 1990 apare o altă lucrare semnată de H. Daicoviciu, Șt. Ferenczi și I. Glodariu, în care sunt analizate prioritar cetățile din sudul Transilvaniei[375].

Arhitectura militară a fost abordată și în volume de istorie generală a civilizației dacice, în capitole specifice, chiar dacă accentul a căzut în special pe cetățile din munții Orăștiei[376] și, mai rar, au fost discutate și construcții situate în afara acestui areal. Este de reținut aici volumul consistent, dedicat războaielor dacice, semnat de arhitectul A. S. Stefan, care pe fondul abordării conflictelor daco-romane dintr-o perspectivă foarte tehnică, dezbate în capitole generoase și probleme de topografie și arhitectură militară[377].

Pentru alte zone ale epocii dacice, ultimii ani au adus contribuții la tematică prin apariția unor volume și lucrări „regionale", așa cum este cazul pentru nord-vestul[378], nord-estul[379] sau sud-estul[380] Transilvaniei sau pentru regiunile de la sud de Carpați[381].

Și cetățile de pe teritoriul de astăzi al Moldovei, chiar dacă sunt în număr mai redus față de alte areale, au fost cercetate, iar concluziile cercetărilor au fost publicate, unele la nivel de monografie, mai mult sau mai puțin consistentă[382].

Depășind cadrul interior, în încercarea de a conecta spațiul dacic la similaritățile celtice din vestul Europei, istoricul G. Florea propune, în volumul *Dava et Oppidum*[383], o cercetare a structurilor habitaționale de tip proto-urban din Dacia preromană. O notă aparte necesită un volum semnat de Dan Oltean, intitulat *Regii dacilor și războaiele cu romanii*, căruia cercetările de teren efectuate în munții Orăștiei, i-au permis o serie de măsurători și observații inedite și interesante, necunoscute anterior[384].

Acestor lucrări li se adaugă numeroase articole, uneori pe subiecte de nișă, alteori tratând tema dintr-un unghi de vedere mai larg[385], motiv pentru care vor fi abordate, treptat pe parcursul studiului. Dosarul istoric al cetăților este completat de cercetările arheologice din teren, din păcate mult prea rarefiate raportat la potențialul real, dar care confirmă izvoarele scrise antice

---

[373] Glodariu, Moga 1989, *passim.*
[374] Lupu 1989, *passim.*
[375] Daicoviciu *et alii* 1989, *passim.*
[376] Daicoviciu 1972: 127-149; Crișan 1977: 380-382.
[377] Stefan 2005, *passim.* Autorul analizase într-un studiu anterior tehnica de construcție dacică (Stefan 1995: 467-492).
[378] Pop 2006, *passim.*
[379] Florea *et alii* 2000, *passim*.
[380] Crișan 2000, *passim*; Costea 2006, *passim.*
[381] O excepție notabilă este consistenta monografie dedicată sitului de la Pietroasa Mică-*Gruiu Dării* (jud. Buzău). Sîrbu *et alii* 2005, *passim*.
[382] Gostar 1969, *passim.* Lucrarea face parte dintr-o colecție (*Monumentele patriei noastre*) destinată popularizării siturilor și monumentelor edilitare din mai multe epoci. Spre deosebire de cetățile din zona Moldovei, de perioadă dacică (secolul II a.Chr. – secolul II p.Chr.), unele de epocă getică (anterioare secolului II a.Chr.) au beneficiat de monografii respectabile.
[383] Florea 2011, *passim.*
[384] Oltean 2012, *passim.* Lucrarea, relativ izolată în spațiul istoriografic românesc datorită unor scenarii hazardate imaginate de autor și care plasează volumul mai mult în zona beletristică, rămâne importantă prin datele relevate de cunoașterea foarte bună a terenului. Călător neobosit, autorul adăugase anterior subiectului și cartea *Munții dacilor* (Editura Dacica, 2008), proiect realizat sub patronajul Centrului de Cercetări în Dacologie, unde sectorul de patrulare era extins până la valea Sebeșului, dar care și ea se încadrează în zona lecturilor beletristice, cu atât mai mult cu cât, atunci când s-a putut verifica veridicitatea unor informații, multe dintre ele s-au dovedit a fi eronate (vezi cazul *Vârful lui Hulpe*, la Pețan 2015a, *passim*).
[385] Marinescu 1981-1982: 42-56.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

referitoare la relația dintre daci și *munții lor întăriți*, sintagmă prin care se poate înțelege că este vorba despre cetăți, fortărețe și fortificații situate pe înălțimi, pe tot cuprinsul Daciei, cu densități diferite.

Enumerând componentele generale care stau la baza transformării unui grup oarecare într-o etnie[386], sociologul englez Anthony Smith propune printre altele și asocierea acelui grup cu un anumit teritoriu[387] ca fiind o trăsătură esențială a acestei evoluții socio-culturale. Elementele care punctează această asociere sunt fie periferice (semne de hotar, limite naturale, morminte etc.), fie centrale și aici putem vorbi de sediul autorității care domină acel areal. Astfel, teritoriul este acel spațiu bine delimitat geografic de autoritatea care își exercită controlul, iar centrul este locul unde autoritatea rezidă și supraveghează zona[388]. Existența unui centru clar definit, de care depindeau așezările din teritoriul controlat, presupune o organizare socială bine structurată, capabilă de susținere demografică și de eforturi economice constante.

Cetățile dacice diferă fundamental, prin amplasament, tehnici de construcție, dar mai ales prin dimensiuni și scop, de ideea de cetate a epocilor anterioare. Astfel, cetatea, ca un concept concret, nu mai este gândită democratic, pentru refugiul unei comunități întregi, ci funcția defensivă devine un privilegiu. Suprafețele apărate sunt mici, putând oferi doar minim necesar în materie de spațiu, unui grup restrâns.

Pozițiile cetăților sunt, de regulă, subdominante[389], prevalând funcția de supraveghere și control a zonei, a căilor de comunicație și de transport care intersectau teritoriul stăpânit și mai puțin cea de rezidență permanentă. Cetatea este acum un loc eminamente militar, un simbol de prestigiu al elitei, extrem de vizibil și constant ca prezență. Spațiul cetății era locul unde se desfășura viața aristocratului și a suitei lui[390], detașați clar, prin impozanța unei astfel de construcții, de populația de rând, asupra căreia își proiecta puterea. În lumea dacică clasică gestionarea democratică, la comun, a structurilor defensive construite de întreaga comunitate apusese de multă vreme. Situația era probabil și rodul unei schimbări de mentalitate în sânul acelor grupuri, pentru care imaginea fortăreței de pe deal constituia un suport psihologic (sau un imbold?) suficient pe timp de pace, iar refugiul, în alte zone greu accesibile, în caz de nevoie, o soluție alternativă acceptabilă.

Constructiv, cetățile epocii dacice erau zidite din materialele clasice (piatră, lut, pământ, lemn), în funcție de materialul dominant în respectiva zonă, folosind tehnici simple. În funcție de numeroși parametri politici, militari și economici, tehnica de construcție evoluează spre ziduri și structuri de piatră, uneori parțial cioplită și apoi din piatră ecarisată, continuate cu ziduri de cărămidă și suprastructuri de lemn. Dezvoltarea nu este legată doar de potența economică a autorității care comanda lucrarea, ci era și un răspuns la tacticile de asediu, aplicate îndeosebi de romani. Nu în ultimul rând, astfel de construcții imense pentru epocă și zonă, sub toate aspectele, trimiteau un mesaj clar în propriile teritorii și chiar mai departe.

---

386 A. Smith propune folosirea termenului *etnic*, ca echivalent pentru *națiune*, pentru epocile istorice în care națiunile, în sensul lor modern, nu-și făcuseră apariția (Smith 2007: 16).
387 Smith 2007: 21-41.
388 Borangic, Berzovan 2014: 88.
389 Această interesantă concepție tactică relevă prevalența unor alte considerente (acces, posibilități de transport, protecție față de vânturi, climă etc.). Și în aceste cazuri însă punctele fortificate sunt bine individualizate topografic, cu cât mai multe direcții apărate natural.
390 În majoritatea cetăților rezidența avea un caracter mai degrabă sezonier sau de conjunctură. Acest lucru reiese din dificultățile întâmpinate în ce privește aprovizionarea (mai ales cu apă), clima și desigur implicarea socială. Este mai sigur că în cetate - în special în cele mărunte - locuia permanent un mic corp de gardă, însărcinat cu paza și supravegherea teritoriului, iar nobilul și familia locuiau în rezidențe de vară, folosind cetatea doar în anumite momente și ocazii.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Desigur, în contrast cu concepția relativ unitară, referitoare la arhitectura militară, nu toți liderii aveau acces la aceleași posibilități în materie de oameni, resurse, capacități și conjuncturi necesare. Se poate remarca o paletă largă de metode constructive, de la simple șanțuri dublate de valuri de pământ și palisade de lemn, valuri de pământ și piatră, ziduri de piatră nefasonată sau cioplită sumar, legată cu lut, până la ziduri seci, de piatră ecarisată[391]. Nici în aceste registre tipologia constructivă nu era foarte strictă; se foloseau combinații diverse de materiale și tehnici, adaptate din diverse considerente economice sau tactice.

Concepția militară asupra locului unde se ridica o cetate ținea întotdeauna cont de avantajele naturale date de geografia locală, astfel că multe dintre aceste cetăți aveau cel puțin o direcție, dacă nu mai multe, apărate natural de râpe adânci, pante abrupte, cursuri de apă etc. Preferate erau promontoriile și mameloanele, platourile înălțimilor izolate, piscurile stâncoase, martorii de eroziune, motive pentru care elementul defensiv principal nu era continuat întotdeauna pe tot perimetrul fortăreței, chiar la cetăți importante. Statistic chiar, cetățile perimetrale – înțelegând prin acest termen continuitatea tipului de fortificare – sunt mai puține decât cele cu ziduri/valuri/palisade parțiale.

Structurile defensive, indiferent de tipul lor, aveau menirea de a-l obliga pe asediator să recurgă la staționare îndelungată, să-i uzeze forțele și moralul. În acest scop, liniile de apărare erau adesea dublate, unele aveau turnuri încastrate sau independente, iar zidurile erau ajutate de unul sau mai multe șanțuri, de palisade, capcane și alte structuri pasagere avansate[392], așezate preponderent pe direcțiile de atac.

Cetățile geto-dacice, pe care literatura de specialitate le identifică adesea cu termenul *dava* (*dava*)[393], de certă origine dacică[394], echivalate uneori un pic forțat cu *oppidum*-urile celtice[395], reprezentau reale centre rezidențiale, sedii ale unor șefi războinici care controlau politic, militar, economic și religios zonele adiacente, spre propriul beneficiu sau ca mandatari ai unei autorități superioare. Un criteriu standard pentru a defini, fie și numai teoretic, un centru rezidențial nu poate fi formulat, căci cetățile în discuție diferă tipologic de la o regiune la alta și uneori în aceeași zonă.

O cetate a fost dintotdeauna definită nu neapărat sau cel puțin nu în întregime prin teritoriul peste care domină, cât mai ales prin oamenii ei. Dacă în Grecia clasică, spre exemplu, cetatea este definită prin oamenii cetății, cei care alcătuiau cetatea, în lumea dacică, cetatea a fost definită tot de oameni, dar aici vorbim de cei care stăpâneau cetatea.

---

[391] Piatra ecarisată este cea tăiată sau cioplită în forme prismatice, spre deosebire de cea fasonată, care este doar ajustată relativ, pentru a obține stabilitate și a putea fi așezată, minimal geometric, în operă.

[392] Borangic, Berzovan 2014: 88-89.

[393] În toponimia centrelor geto-dacice termenul δανα apare ca sufix, în continuarea numelui local (Florea 2011: 16).

[394] O analiză pertinentă a etimologiei și frecvenței termenului la Olteanu *web*, la 20.08.2014.

[395] *Oppida* reprezintă aglomerări urbane în deplinul sens al termenului. Cu toate acestea, puține cetăți, chiar din mediul celtic, își pot justifica pretenția de caracter urban, respectiv să conțină fortificații continue, ziduri elaborate, porți monumentale, construcții de tip palațial, arii locuite extinse, număr considerabil de locuitori, o industrie manufacturieră vizibilă, străzi pavate, canalizări sau sanctuare. Cu excepția capitalei Sarmizegetusa și poate a așezării de la Fețele Albe, unde se poate admite un caracter cel puțin proto-urban, nici o altă cetate nu întrunește un minim de atribute care să permită încadrarea acesteia drept centru urban (Florea 2011: 173-175). Desigur, definiția de „urban" este centrată pe realitățile civilizației mediteraneene și nu pe cele ale lumii barbare, conceptul fiind, în esență, ușor diferit de la o cultură la alta. Ptolemeu numește toate așezările majore dacice *poleis*, ceea ce arată importanța lor raportată la simplele așezări, dar asta nu le face comparabile cu omonimele lor grecești, chiar dacă pe plan local ele erau evident mai mult decât niște aglomerări habitaționale ordinare.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

II.C.2 *MEGÁLE ARCHÉ*

Apariția unei structuri politice în spațiul intracarpatic doar odată cu apariția pe scena politică a lui Burebista este aparent un clișeu istoriografic, arareori contrazis, deși existența aici a unor elemente locale tracice – este prea devreme să putem vorbi despre daci – nu este pusă sub semnul întrebării. Translatarea centrului de putere din Câmpia munteană în interiorul Arcului carpatic, petrecută pe fondul epuizării getice[396], a avut ca efect și o modificare a mentalității elitelor războinice. Între aceste prefaceri se poate număra și apetența pentru construcția de fortărețe. Chiar dacă geții sud-carpatici avuseseră și mai aveau cetăți și fortificații, unele destul de importante (Popești, Cetățeni, Zimnicea, Albești, Piscul Crăsani, Radovanu, Brad, Răcătău[397] etc.), dacă ne referim doar la cele databile începând din secolul II a.Chr., noile structuri socio-militare, ce se coagulau începând cu acest secol în Transilvania, au demarat un mult mai amplu program de fortificare a peisajului. Acest proces costisitor a coincis cu o renaștere a elitelor locale, acum beneficiarele unor importante infuzii culturale și posibil demografice. Epoca prinților de aur, în care imaginea și valoarea liderilor tribali se măsura în mimetismul stilurilor și modei greco-orientale, se terminase. Noile elite, ce trăiau mult mai dinamic[398], puneau bazele unor ideologii diferite despre lumea lor, construind la propriu ceea ce Strabon a numit *megále arché*[399] (**Fig. 8**), iar istoriografia modernă, *Regatul de argint*[400]. Un regat nu de argint la propriu, ci, dacă am putea păstra licența poetică, de munți

---

[396] Această epuizare politico-militară ar trebui nuanțată plecând de la considerentul că Burebista a fost numit *get* în mod invariabil de către sursele antice, ceea ce poate creiona de fapt traseul istoric al unor importante contingente getice angrenate în modificările culturale impuse de războinicii celți, traci și daci din Balcanii de Nord (de notat că geții, înțelegând prin aceasta diverse triburi sau facțiuni din zona Dunării de Jos, sunt generic cuprinși între tracii care au compus osmoza PPK). Faptul că un get a ajuns la conducerea acestor grupuri denotă că el controla capacități demografice și militare consistente. La nivelul secolelor II-I a.Chr., zona sud-carpatică era încă plină de așezări prospere, aflate la apogeu (Popești, Cetățeni, Radovanu, Cârlomănești etc.), astfel că declinul getic are o nuanță mai degrabă politico-militară decât una demografic-culturală, ultima deteriorată vizibil abia după moartea lui Burebista, în contextul presiunii romane la limesul dunărean.

[397] Davele de pe Siret se ridică la un nivel apreciabil de prosperitate aproape simultan cu apariția celor din interiorul Arcului Carpatic. Deși făcuseră parte neîndoielnic din stăpânirea lui Burebista, apartenența lor la regatul lui Decebal este discutabilă prin prisma întinderii și exercitării autorității directe a Sarmizegetusei. Contribuția zonei la eforturile militare de pe frontul moesic, alături de contingentele sarmate și bastarne, putând fi posibilă în cadrul unor alianțe cu regele dac și nu neapărat ca obligații față de curtea de la Sarmizegetusa, deși probabilă, rămâne neprobată deocamdată.

[398] Interesantă este afirmația lui Strabon (VII, 3, 11), potrivit căruia [...] *Burebista, bărbat get, dobândind conducerea asupra neamului său, i-a îndreptat pe acești oameni istoviți de neîncetatele războaie și i-a înălțat atât de mult prin exerciţiu, cumpătare, râvnă în îndeplinirea ordinelor încât, în puțini ani, a instaurat un mare imperiu şi a supus geților pe cei mai mulți dintre vecini* [...]. Prin aceste exerciții putem înțelege și antrenamentele militare efective, însoțite de fireasca meditație războinică (Iulian, *Împărații*, 22). Numai o astfel de combinație a putut avea ca rezultat o vizibilă disciplină colectivă și implicit impunerea sau acceptarea unei autorități centrale, atât politice, cât și religioase (Petre 1980: 47-48).

[399] Expresia μεγαλην αρχην (*megále arché = mare stăpânire)* s-ar traduce riguros cu sintagma modernă supra-stat, ceea ce arată că grecii erau conștienți de forța, mărimea și componența diversă a noii entități politice din nordul Balcanilor. Sintagma își are ascendența în regatele de tip oriental, structuri politice cu care regatul lui Burebista va avea numeroase analogii și la care probabil basileul dac se va raporta, iar folosirea ei arată că aspirațiile dacilor au fost, măcar aparent, înțelese și acceptate de lumea mediteraneană.

[400] Sintagma ilustrează modificările de mentalitate și ideologie afișate între secolele IV-III a.Chr. (epoca *prinților de aur*) și secolele I a.Chr.-I p.Chr. (*regatul de argint*), plecând de la fastul oriental al principilor traci, aflat în

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

întăriți cu ziduri[401], unde fiecare fortăreață etala puterea și statutul unui senior războinic local, iar toate cetățile constituiau o structură defensivă amplă, coerentă prin însăși dimensiunea ei[402].

Cartografierea spațiului Transilvaniei antice a relevat peste 100 de cetăți și fortărețe de dimensiuni și importanțe diferite, de la simple posturi de pază la construcții ciclopice de piatră, ridicate începând cu secolul II a.Chr.[403] și până în perioada dintre războaiele daco-romane[404]. Geografic, pentru Transilvania, ele pot fi grupate în patru zone principale, unde concentrațiile coincid, poate nu întâmplător, cu afirmația lui Strabon care, descriind sfârșitul domniei lui Burebista, spune că *atunci stăpânirea lor se împărţise la patru* (iar ulterior, pe vremea lui Augustus, la cinci) părți[405]. Este foarte posibil ca această fragmentare ulterioară a autorității să se fi făcut pe limitele aproximative ale celor patru zone cu concentrații de sisteme defensive, unele existente și anterior, iar o a cincea să fi cuprins unele zone sud-carpatice sau din Banatul de munte[406]. Totuși, în lipsa unor surse directe, orice explicație este posibilă, dar prevalează suprapunerea cu resursele naturale, elemente de bază ale oricărei economii locale care ar fi putut susține financiar secesiunea unei micro-zone.

Prima, nu doar cea mai densă, dar și cronologic cea mai timpurie în spațiul intracarpatic, este zona sud-estică a Transilvaniei, unde au fost identificate numeroase de cetăți, cetățui[407] și forturi. Localitățile pe raza cărora s-au descoperit vestigiile unor cetăți sunt: Arpașu de Sus, Băile Tușnad, Biborțeni, Bixad, Brașov, Breaza, Bunești, Cașinu Mic, Cernat, Ciceu, Covasna, Comălău, Cozmeni, Crizbav, Jigodin (I, II, III, IV[408]), Leliceni, Mihăileni, Odorheiu Secuiesc, Porumbenii Mari, Păuleni, Racoș-Tipia Ormenișului, Racu, Râșnov, Sândominic, Șumuleu Mic, Teliu, Tușnad, Zetea și posibil la Ciumani, Gheorgheni, Feldioara[409], Olteni, Praid, Șoimușul Mare[410].

Privind dispunerea cetăților în spațiul geografic (**Fig. 9/1**) se observă că pe lângă dominarea tuturor posibilelor rute din teritoriu, fortărețele controlau accesul prin pasurile Carpaților spre și dinspre Moldova, Muntenia și Țara Făgărașului. De asemenea, toate cetățile aveau o bună vizibilitate asupra văilor și terenurilor din etajele joase ale peisajului și

---

evident contrast cu sobrietatea regalității dacice (Sîrbu, Florea 1997: 115-116). Diferențierea coincide, în liniile ei generale, cu deosebirea etnonimică dintre *geți* și *daci.*

[401] Dio Cassius, LXVIII, 8-9, 9, 4 (Xiph.).

[402] Borangic, Berzovan 2014: 97-98.

[403] O excepție ar fi cetatea de la Beclean (jud. Bistrița-Năsăud), care pare să fi fost ridicată în a doua jumătate a secolului al III-lea a.Chr., dar pentru o datare mai precisă sunt necesare cercetări mai ample (Florea *et alii* 2000: 225).

[404] O problemă nerezolvată satisfăcător este cronologia cetăților dacice. Numărul lor, deși consistent, nu înseamnă neapărat o construcție și utilizare simultană, cu atât mai mult cu cât, uneori, distanța dintre unele fortărețe este prea mică pentru a coexista. Unele au o istorie la fel de lungă ca cea a regatului dac, altele una efemeră; cronologia de detaliu fiind aproape imposibil de recalibrat astăzi.

[405] Strabon, VII, 3, 11.

[406] O altă încercare de identificare și delimitare a formațiunilor politice anterioare și ulterioare domniei lui Burebista a fost propusă pe baza existenței și dispersiei tipurilor monetare autohtone (Cf. Preda 1973: 323).

[407] Diminutivul *cetăţuie* poate desemna unele puncte întărite de mici dimensiuni, fortificate parțial și/sau rudimentar, în contrast cu cetățile mai mari și mai bine conturate militar, economic sau politic.

[408] În proximitatea orașului Miercurea-Ciuc a fost descoperit recent un nou punct fortificat, denumit Jigodin IV, aflat și el în raza de cca. 1,5 km în interiorul căreia se află și celelalte trei cetăți Jigodin (I, II, III), toate databile în aceeași perioadă (secolul I a.Chr. - secolul I. p.Chr.). Punctul a fost catalogat drept o mică fortăreață sezonieră sau un simplu turn de supraveghere (Ștefan *et alii* 2015: 499-535).

[409] Ipoteza utilizării colinei și în epoca dacică este susținută de ceramica diversă de factură dacică descoperită aici, datată între secolul II. a.Chr. și secolul I p.Chr., sub stratul medieval. Urmele locuirii dacice încetează aici odată cu transformarea regatului dac în provincie romană (Ioniță *et alii*, 2004: 25-26). Deși nu au fost identificate urme de fortificare din epoca dacică, distruse probabil de refolosirea înălțimii în Evul Mediu, este greu de acceptat doar o locuire *civilă* a mamelonului în epoca dacică, mai ales din cauza poziției strategice.

[410] Borangic, Berzovan 2014: 99. Din punct de administrativ modern, cetățile enumerate se află pe raza județelor Brașov, Covasna, Harghita și Sibiu.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

comunicau vizual între ele[411]. Această repertorizare reprezintă cel mai probabil doar punctele identificate până la acest moment, fiind foarte posibil ca altele să aștepte încă să fie descoperite, la fel cum altele, chiar dacă semnalate, nu au beneficiat deocamdată de o cercetare mai detaliată, care să elimine orice incertitudini.

Câteva cetăți din acest perimetru sunt impresionante prin volumul de muncă depus pentru ridicarea lor. Un exemplu elocvent este dat de cea de la Covasna (*Cetatea Zânelor*) sau de cea de la Brașov (*Pietrele lui Solomon*)[412]. O altă fortificare remarcabilă o reprezintă ansamblul de la Racoș-*Tipia Ormenișului*, evident sediu rezidențial, comparabil în unele aspecte cu centrul de putere de la Sarmizegetusa[413], posibil chiar anterior acestuia[414].

În unele puncte, cetățile suprapun fortificații mai vechi, hallstattiene (Cernat, cu perimetrul însă redus semnificativ)[415], iar în alte locuri punctul strategic a fost utilizat și în epocile ulterioare regatului dac (Breaza, Ciceu, Râșnov, Feldioara). Tehnicile de construcție au fost majoritar bazate pe combinația lemn, pământ și piatră, cu detaliul că atunci când sursa de piatră a fost de calitate și la îndemână, aceasta a fost parțial fasonată, prin segmentare preferențială. Acestui sector îi aparțin probabil și primele utilizări în spațiul intracarpatic ale sistemului de zidărie cu dublu parament și ranforsări cu grinzi de lemn[416], resturi ale acestei tehnici fiind descoperite la Racoș, Brașov și Breaza. Cetățile de la Racoș, Breaza și Covasna-*Cetatea Zânelor* aveau inclusiv bastioane și turnuri integrate sistemului defensiv. Cetatea de la Breaza se pare că a avut cel puțin un turn realizat în tehnica *murus dacicus*, similar cu zidăriile utilizate în munții Orăștiei sau la alte cetăți din sudul Transilvaniei[417].

Concentrarea unui număr atât de mare de sisteme defensive pe un spațiu relativ redus, trebuie să fi avut o rațiune în epocă. Dispunerea în teren a punctelor fortificate pare să țină cont de o posibilă presiune dinspre est, căci se pot distinge trei linii de apărare: două în depresiune și una pe dealurile subcarpatice, completată de o linie de fortărețe exterioare, în Moldova[418].

Această centură exterioară din podișul moldav era compusă în principal din cetatea de la Brad (com. Negri, jud. Neamț), identificată cu antica Zargidava[419], cetatea de la Poiana (jud. Galați), identificată cu Piroboridava[420] și cea de la Răcătău (jud. Bacău), poate antica

---

411 Trebuie avute în vedere modificările de peisaj dintre epoca antică și cea modernă, cele mai importante fiind surpările pantelor și împăduririle. Acest aspect schimbă aria de vizibilitate, care în Antichitate era esențială și în mod cert era alta decât cea de astăzi.

412 Resturile zidului de la această cetate măsoară azi cca. 13 m lățime! Asemenea secțiuni par acum neverosimile și, mai mult decât atât, sunt anacronice raportate la tehnologia construcțiilor similare, ceea ce poate contura ideea că dimensiunea este de fapt rezultatul înregistrării dispersiei masivului de zidărie, fapt întâmplat în timp. O altă posibilă interpretare ar fi că este vorba de fapt de două ziduri (Costea 1996: 75-76), eventual deranjate serios în timp, iar amestecul bazelor a dat impresia unei singure structuri. Doar o suplimentare a cercetărilor în acest sit ar putea lămuri acest caz particular.

413 Vulpe 2007: 79.

414 Costea 2010: 82-83.

415 Crișan 2000: 30.

416 Sistem identificat și peste munți, la fortificația de la Pietroasa Mică-*Gruiu Dării*, datată între secolul I a.Chr. și secolul I p.Chr., unde s-a folosit tehnica dublului parament, fără a se identifica însă grinzile de legătură (Dupoi, Sîrbu 2001: 13-15) sau la Cetățeni (jud. Argeș), fortăreață probabil și mai veche (Măndescu 2006: 27-28).

417 Situația ar trebui totuși privită cu oarecare prudență. O primă abordare a fortificației de aici o face Thomas Nägler care deși pomenește de câteva blocuri reutilizate la fortăreața medievală numindu-le *pietre de calcar fasonate* și le atribuie nivelului dacic al cetății (Nägler 1969: 91-90), nu le desenează sau fotografiază. I. Glodariu, reluând discuția, afirmă că ar exista *unele* (blocuri) *cu adânciturile pentru fixarea în ele a capetelor bârnelor de legătură între paramente* (Glodariu 1983: 84), tot fără a oferi o argumentare mai consistentă. Aceste blocuri de calcar nu au mai putut fi observate ulterior (inf. dr. L. Savu).

418 Crișan 2001: 311.

419 Ursachi 1995: 99-112.

420 Vulpe, Teodor 2003: 40-42.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Tamasidava[421]. Lor li se adaugă și alte câteva fortărețe, cercetate, dar publicate sumar, cum este cazul cetăților de la Bâtca Doamnei, Cozla, Piatra Șoimului[422] (jud. Neamț), Barboși (jud. Galați), Moinești[423], Tisești-Târgu Ocna (jud. Bacău)[424], Cândești[425] și Mânăstioara-Fitionești (jud. Vrancea)[426]. Acestei zone i se poate adăuga cetatea de la Orlovka (anticul Aliobrix, azi în Ucraina)[427] și cetatea Genucla[428], ultima neidentificată în teren (**Fig. 9/2**).

Singura amenințare pe axa est-vest poate fi pusă în legătură cu sosirea și presiunea bastarnilor și ulterior a sarmaților. Dacă sistemul defensiv din Curbura Carpaților a fost ridicat împotriva noilor veniți, atunci este greu de explicat relația cu teritoriul, să zicem controlat de bastarni, care n-au depășit spre sud linia Piatra Neamț-Crasna. În acest scenariu, dincolo de incertitudinile cronologice privitoare la domnia regelui Oroles, care ar fi stăpânit și această regiune, ridicarea fortărețelor[429] pare să fi fost expresia concretă a stopării incursiunilor bastarne spre vest, prin pasurile montane, cel puțin într-o primă fază.

Fără să cunoaștem amploarea acestor infiltrații, deși incursiunile bastarne spre sud și sud-vest arată efective importante angrenate la mare distanță[430], în mod clar pentru jaf[431], accesul spre interiorul Arcului carpatic este posibil să fi fost interzis de aceea *incrementa dacorum*, extinsă în timp. În siajul combinației politico-militare dintre probabila amenințare bastarnă dinspre est și cea a puterii celtice dinspre vest, este plauzibilă construcția acestor fortărețe aici și apoi și în alte părți ale Daciei și ca efect al unor competiții interne de forță și orgolii, specifice, de altfel, comunităților războinice. Ca o ipoteză, modelul comportamental care a determinat ridicarea atâtor puncte fortificate are o corespondență în peisajul istoric al secolelor anterioare specific populației getice dintre Siret și Nistru, care au ridicat zeci de astfel de fortărețe, în relație directă cu presiunea populațiilor nord-pontice. Nu este hazardat să presupunem că dispariția marilor cetăți de la est de Siret să fie legată de presiunea bastarnă, iar, cel puțin o parte din geții acelor locuri să se fi refugiat în Transilvania, aducând cu ei frenezia construirii de fortărețe[432].

La periferia de nord a aglomerării de cetăți din sud-estul Transilvaniei se află o alta, de mai mică amploare, constituită din opt fortărețe cu caracter cert identificate până în prezent. Este vorba punctele întărite de la Arcalia, Ardan, Beclean, Monor, Sărățel, Șieu-Măgheruș și Viile Tecii, aflate pe raza județului Bistrița-Năsăud. Alte posibile puncte fortificate din acest areal ar putea fi cele de la Dumitrița, Feleac, Pinticu, Ruștior (jud. Bistrița-Năsăud) și Deda (jud. Mureș), dar deocamdată, în lipsa unor cercetări detaliate, identificarea, atribuirea și datarea lor sunt incerte (**Fig. 10/1**).

---

[421] Situl din punctul *Cetățuie* suprapune o fortificație mai veche, amenajată începând din epoca Bronzului (Turcu 2002: 139-142) și continuând în Hallstatt. Deși inițial, în epoca lui Burebista, a fost fortificată, prin șanț dublat de palisadă, așezarea de la Răcătău s-a extins ulterior, în timpul lui Decebal ea depășind cu mult nucleul inițial (Căpitanu 1992: 134) fără a mai fi extinse și lucrările de fortificare, probabil în corelație cu politica romană de la gurile Dunării. În ciuda vechimii și a deselor campanii arheologice, întinse pe mai mult de 40 de ani, situl nu a beneficiat de o monografie, ci doar de un studiu extins (Ursachi 2011: 278-323).
[422] Turcu 2002: 122.
[423] Turcu 2002: 106.
[424] Gostar 1969: 26-29.
[425] Turcu 2002: 55-56.
[426] Cetate cu zid de bolovani legați cu lut și cu șanț imens (Florescu, Florescu, 1986: 30).
[427] Gostar 1967: 987-999.
[428] Dio Cassius, LI, 26, 5. Cel mai probabil reședința regelui Zyraxes se afla pe malul drept al Dunării, undeva în nordul Dobrogei actuale. O posibilitate ar fi situarea acesteia sub orașul roman Noviodonum, Isaccea de astăzi.
[429] Daicoviciu 1955: 49.
[430] Polybius, *Istorii*, XXVI, 9, 2-3; Titus Livius, *Ab urbe condita*, XL, 57, 2; 58, 2.
[431] Abia după epoca lui Burebista, în 29 a.Chr., bastarnii vor încerca o emigrare în masă, cu familiile, turmele și tot avutul lor, spre Balcani, angrenându-i pe romani într-un lung război, care a durat doi ani (Dio Cassius, LI, 24, 1-5).
[432] Sîrbu 2006b: 197.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Mult mai modestă ca întindere, dar și ca tehnică și amplitudine constructivă (excepție fiind Sărățel, unde a fost refolosită parțial o fortificație din prima Epocă a Fierului[433]), zona pare să fi fost o extensie spre nord a centrului de putere din sud-estul Transilvaniei. Amplasarea fortărețelor denotă că cetățile din acest perimetru erau puncte de pază și control ale rutelor și văilor, cu scopul de a supraveghea resursele de sare și ulterior de apărare a sectorului nord-nord-estic al regatului dac. Privind distribuția resurselor naturale, singura aflată în cantitate exploatabilă și care ar fi putut sta la baza economiei locale, a fost cel mai probabil sarea[434].

Între cetățile din acest perimetru, fortăreața de la Beclean face o notă aparte. Amplasată pe malul Someșului Mare, la 15 km est de confluența acestuia cu Someșul Mic, la o altitudine de 351m, pe *Dealul Bileag*, fortificația era construită din amestec de piatră locală și pământ, supraînălțată cu o palisadă din lemn pe tălpi. Importanța ei era dată în primul rând de poziția strategică, dar, mai important pentru economia acestui discurs, de cronologia sitului. După primele cercetări se conturează o utilizare îndelungată a înălțimii; ambele niveluri surprinse în secțiunile cercetate aparțin civilizației dacice clasice (secolele I a.Chr.-I p.Chr.), dar au apărut și materiale care indică o locuire Latène mijlocie[435]. Dacă acest lucru se confirmă, datarea timpurie, chiar dacă nu se poate deocamdată relaționa cu construcția fortăreței, poate fi conectată cu rezultatele analizelor dendrologice de la Băile Figa[436] și ar documenta astfel una dintre cele mai vechi locuiri dacice din zonă.

Buna amplasare strategică a cetăților din acest areal este dovedită și de utilizarea unor puncte (Sărățel, Viile Tecii) după cucerirea Daciei de către romani, care au refolosit cel puțin aceeași poziție, dacă nu și părți din structurile defensive dacice.

Zona a treia se află în nordul și nord-vestul Transilvaniei, unitate teritorială dominată probabil de o altă entitate tribală, ce cumulează o concentrare de fortărețe ridicate în bazinul celor trei Crișuri. În acest areal au fost descoperite 13 fortărețe cu statut cert, respectiv cele de la Biharea, Giurtelecul Șimleului, Marca, Măgura Moigradului, Meseșenii de Sus, Petrani, Săcălăsău Nou, Stârciu, Șușturogi, Șimleu Silvaniei, Șoimi, Tășad și Zalha (**Fig. 10/3**), aflate pe raza județelor Sălaj și Bihor[437]. În linii mari, datorită naturii terenului accidentat, nu au fost necesare construcții defensive ample sau complicate, cetățile fiind adesea apărate doar de valuri și ziduri de pământ și lemn, dublate de palisade și închid de regulă perimetre destul de mici[438], capabile de adăpostirea unui număr redus de oameni. Pe lângă unele fortărețe funcționau ateliere diverse (fierărie, olărie etc.), dar principala lor funcție a fost cea militară, de străjuire a căilor de acces spre zona Apusenilor.

În contrast cu modestia relativă a fortărețelor acestei zone, regiunea este una dintre cele mai bogate în descoperiri monetare, tezaure și depozite de podoabe de argint, ceea ce sugerează o economie prosperă. Situarea acestor fortărețe pe căile de schimb dintre Transilvania, bogată în resurse de sare, și Pannonia, respectiv pentru controlul resurselor minerale din zonele de vest ale Apusenilor putea să asigure venituri consistente nobililor rezidenți în aceste regiuni. Participarea masivă a aristocraților din aceste zone la campaniile lui Burebista, atât la cele

[433] Florea *et alii*, 2000: 223.
[434] Cu această resursă, sau mai exact cu vechimea ei, ar trebuie pus în relație tezaurul de coliere de bronz de la Coldău, din apropierea cetății de la Beclean, datat în Hallstatt sau piesele de argint din același sit, de epocă dacică (Spânu 2012: 221).
[435] O parte a cercetărilor efectuate a fost publicată (Florea *et alii*, 2000: 223-225), iar o alta, mai recentă, dar mai sumară, se află doar în rapoartele de cercetare (*CCA* 1998-2005).
[436] Cavruc *et alii* 2010: 271.
[437] Borangic, Berzovan 2014: 100-101, cu bibliografia cetăților din regiune.
[438] Pop 2006: 52-56.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

împotriva celților, cât și la cele sudice sau pontice, fapt sugerat de numărul foarte mare de tezaure și descoperiri monetare, putea să fi contribuit de asemenea la această stare de fapt[439].

Un caz aparte îl reprezintă Măgura Moigradului, un vârf de origine vulcanică (514 m), fortificat în mai multe epoci. În ciuda pantelor inaccesibile, platoul a fost protejat de palisade și șanțuri, suprafața apărată (cca. 7 ha) fiind una dintre cele mai mari din mediul dacic. Particularitățile acestui caz sunt destul de numeroase și construiesc profilul unui loc de cult. În interiorul perimetrului, dar și exterior acestuia, s-au descoperit numeroase gropi ritualice, cu un bogat și divers inventar asociabil activităților cultice[440]. În ciuda pantelor abrupte, platoul a fost fortificat, ceea ce denotă importanța locului – dată și de poziția cheie în accesul pe axa nord-vest–sud-est înspre și dinspre Transilvania. Este foarte posibil, cu toată lipsa clădirilor specifice de cult[441], ca acest loc să fi îndeplinit un rol de centru religios pentru zonă, similar, dar păstrând proporțiile, cu ansamblurile de la Tipia Ormenișului și Racoș.

Mai la nord de acest grup, la periferia regatului dac și uneori ca o extensie politică a acestuia sunt ridicate cetățile de la Zemplin (Slovacia)[442], Mala Kopanya[443], Solotvino[444], Biserica Albă[445] (Ucraina) și Oncești (jud. Maramureș)[446], zonă care necesită o discuție separată, prin prisma relației centru-periferie[447] (**Pl. 10/2**).

Zona a patra (**Pl. 11/1**), constituită în jurul nucleului din Munții Șureanu, conține între altele și fortificațiile cele mai târzii din punct cronologic[448] și reprezintă fără îndoială partea cea mai puternic fortificată a regatului dac. Ea cuprinde cetăți aflate în sudul Transilvaniei și de-a lungul fertilei văi a Mureșului, aflate azi în administrația județelor Hunedoara, Alba, Sibiu și Arad. Cetățile acestui perimetru sunt cele mai puternice din punct de vedere militar, dar mai cu seamă din perspectiva conexiunii dintre ele, care în acest caz nu mai poate fi doar presupusă. Cetățile pot fi împărțite în două subgrupe, pe considerente geografice, având ca reper capitala.

Prima subgrupă este constituită din cetățile din proximitatea capitalei Sarmizegetusa, unele ridicate din piatră ecarisată (Costești, Blidaru, Piatra Roșie, Bănița)[449]. Acestora li se adaugă o serie de fortărețe mai mici, o parte necercetate intensiv încă (Vârful lui Hulpe[450], Ciocuța, Cetățuia Înaltă), din care provin blocuri de calcar fasonate, în unele cazuri de la incintă, iar în altele doar de la turnurile-locuință)[451], precum și câteva fortărețe din pământ,

---

[439] Borangic, Berzovan 2014: 101.
[440] Matei, Pop 2001: 257-265.
[441] Eventualul cler rezident aici putea oficia ritualuri într-un mod mult mai ascetic decât în centrul sau estul regatului, dacă nu cumva avem de-a face cu o manifestare a unor exprimări religioase populare, având în vedere așa-zisele gropi de cult și câmpuri de gropi care sunt frecvent întâlnite pe tot curprinsul Daciei Preromane.
[442] Budinský-Krička, Lamiová-Schmiedlová 1990: 245-354.
[443] Kotigoroșco 2015, *passim.*
[444] Vasiliev *et alii* 2002: 23-30.
[445] Kotigorosko 2009: 7.
[446] Daicoviciu *et alii* 1965: 1-34.
[447] Vezi *infra* subcapitolul III.c.2 *Centru și periferie. Mala Kopanya.*
[448] Nu trebuie omis faptul că unele fortărețe sunt ridicate relativ timpuriu, de pildă Ardeu, care începe cam de la sfârșitul secolului II a.Chr., precum și cele de la Bretea Mureșeană, Piatra Coziei sau Săvârșin. Doar nucleul din Munții Șureanu debutează mai târziu, excepții fiind cetățile de la Cugir și Costești, ceea ce face ca diferența cronologică dintre toate zonele să nu fie extrem de mare.
[449] Fără a fi o cetate, trebuie inclusă în rândul siturilor unde s-a folosit piatra ecarisată și așezarea deschisă de la Fețele Albe, importantă prin datorită volumului de muncă depus pentru construcția teraselor, a zidurilor de sprijin și a edificiilor cu caracter religios (Daicoviciu, Glodariu 1969: 465-473).
[450] Aici s-a presupus existența unei mici cetăți cu ziduri de tip *murus dacicus*, dar cercetări recente de suprafață nu au dus la identificarea nici unei urme de astfel de zidărie, copios menționate în literatura de specialitate, deși nu s-au efectuat săpături arheologice în acest sit (Pețan 2015a: 123-167).
[451] Glodariu 1983: 90-91.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

piatră și lemn. Întreg perimetrul este presărat cu numeroase turnuri-locuință, iar în preajma fortificațiilor sunt amenajate terase antropogene care adăposteau așezări civile întinse.

Construite începând cel mai probabil cu domnia lui Burebista, posibil ca urmare a unui efort de „colonizare" sistematică a zonei Munților Orăștiei[452], aceste cetăți constituiau perimetrul cel mai bine apărat al regatului dac, protejând capitala dinspre sud, nord și vest.

A doua subgrupă este compusă din cetățile aflate la o distanță mai mare față de nucleul principal. Dintre acestea, unele sunt zidite în tehnica *murus dacicus* (Ardeu[453], Căpâlna, Piatra Craivii, Deva[454], Tilișca,) și sunt, în general, doar construcții cu caracter eminamente militar, la fel ca restul cetăților din areal, destinate să interzică accesul pe principalele rute și să supravegheze resursele din teritoriu (aur, sare etc.). Din acest sector mai fac parte cetățile de pământ, lemn și piatră nefasonată ridicate la Cugir, Cucuiș, Romoșel[455], Ocolișu Mic, Câmpuri-Surduc, Găvojdia, Hunedoara, Sibișel, Măgura Uroiului, Cozia, Sârbi, Vărădia de Mureș și Săvârșin, ultimele controlând accesul pe valea Mureșului dinspre vest[456]. Tehnicile de construcție utilizate au fost în principal cele tradiționale: valul, șanțul, palisada, dar uneori s-a utilizat și piatra, ca în cazul cetăților de la Ardeu, Măgura Uroiului, Câmpuri-Surduc și Cozia. Cronologia acestor fortificații nu este întotdeauna foarte bine conturată; majoritatea par să fi fost construite cu începere de la finele secolului al II-lea a.Chr., iar sfârșitul lor a fost plasat, destul de general, o dată cu terminarea războaielor daco-romane. Cu toate acestea, este posibil ca unele dintre ele, precum Vărădia de Mureș sau Câmpuri-Surduc să se fi încheiat mai devreme, în contextul unor confruntări inter-tribale sau pur și simplu să fi fost abandonate din diverse motive.

Este greu de spus care au fost relațiile dintre cele două grupe distincte de fortificații prezentate. Din perspective geografice și geo-strategice cea mai probabilă ipoteză este că arealul a fost în directa subordonare a centrului din Munții Orăștiei. Numărul foarte mare de unelte agricole descoperite zona atelierelor din preajma capitalei, destinate probabil unor schimburi, dar și multitudinea de vase de provizii, utilizate la stocarea grânelor în vreme de iarnă, sugerează fără dubiu o relație directă între centru și zonele de producție agricolă de pe valea Mureșului[457]. Această resursă vitală pentru susținerea vieții din zona montană a regatului dac era controlată și supravegheată din cetățile amintite.

În afara acestor grupuri principale de fortărețe, spațiului intracarpatic îi mai aparțin cetățile de la Sighișoara, Bernadea, Ghindari (jud. Mureș), Șeica Mică (jud. Sibiu), Cetatea de

---

[452] Exceptând Costești-Cetățuie, nici una din celelalte fortărețe cunoscute în zona capitalei, judecând după datele de care dispunem, nu pare să înceapă mai devreme de mijlocul secolului I a.Chr.

[453] Ultimele cercetări efectuate în acest punct, în campania din 2014, au dus la descoperirea de blocuri ecarisate, similare cu cele din Munții Orăștiei, la baza turnului locuință dezvelit aici. Cf. *CCA* 2015: 27-28.

[454] La fel ca în cazul fortăreței de la Breaza (Sibiu) și în construcția cetății medievale de la Deva (*Dealul Cetății*, 371m) se pare că s-au folosit blocuri de calcar ecarisate după modelul cetăților din Munții Orăștiei (Floca, Bassa 1965: 10-11). Și aici lipsesc elementele concrete care să argumenteze indubitabil o fortificație dacică pe mamelon, respectiv identificarea acelor blocuri de piatră specifice, despre care astăzi nu se mai știe nimic. Blocurile de calcar încastrate în zidul medieval nu pot fi verificate, având fațeta cu eventualele *babe* în interior. Chiar dacă admitem însă că acest tip de zidărie ciclopică a fost utilizat și aici, este vorba mai probabil de o fundație a unui turn similar cu cel de la Ardeu sau Breaza, decât de o fortificație cu *murus dacicus* consistent, deoarece configurația terenului, extrem de abrupt pe toate părțile, nu avea nevoie de o fortificare excesivă.

[455] La 3 km sud de sat, pe valea Romoșelului, în punctul *Cioaca Grădiștii*, pe o înălțime stâncoasă sunt semnalate blocuri de calcar fasonate și resturi ceramice (Andrițoiu 1979: 26). Informația apare în micul repertoriu având ca sursă orală pe prof. I. Glodariu, dar în lucrarea dedicată arhitecturii militare dacice (Glodariu 1983), această semnalare nu mai este prezentă și nici în vreo altă lucrare sau studiu ulterior, astfel că ea are un caracter incert.

[456] Borangic, Berzovan 2014: 102-103, cu bibliografia punctuală a cetăților.

[457] Situație identică în bună parte și cu alte sectoare ale văii Mureșului, în special zona cursului mijlociu, pe raza județelor Alba și Mureș (vezi *infra*).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Baltă, Șona (jud. Alba)[458]. Lor li se mai pot adăuga două posibile puncte fortificate din centrul Transilvaniei, respectiv Gilău[459] și Someșul Rece (jud. Cluj)[460], toate acestea însă relativ izolate în cadrul sistemului defensiv general (**Pl. 11/2**).

În vestul Daciei (**Pl. 12/1**), în zona Țării Zarandului și a masivului Codru-Moma, se observă o altă concentrare de cetăți și puncte fortificate, cum sunt cele de la Botfei, Clit, Dezna și Groșeni, ridicate pe muncele proeminente. Aceste puncte aveau menirea de a controla în principal drumurile de acces care traversau acest masiv către Țara Beiușului. Mult mai puțin cercetate, unele chiar deloc, cetățile din acest areal nu sunt la fel de bine cunoscute în detaliu, iar uneori caracterul de fortificație al unora este incert. Din punct de vedere cronologic, începuturile fortificărilor pot fi plasate, larg, tot pe la finele secolului al II-lea a.Chr., locuirea lor continuând, cel puțin în cazul celei de la Botfei, până în ajunul cuceririi romane. Spre sud, pe valea Crișului Alb, la ieșirea din zona montană, pe un mamelon de origine vulcanică este situată fortificația de la Berindia (*Dealul Șindrioara*)[461]. Legată tot de zona Țării Zarandului, la limita de vest a munților cu același nume, este situată fortificația de la Șiria, peste care se află ruinele unei fortărețe medievale. La fel ca în zona de nord-vest a Daciei și aici caracterul modest al fortărețelor se află într-un contrast frapant cu bogăția de tezaure descoperite în întreg bazinul Crișului Alb, situație și ea tributară eternului *stadiu al cercetărilor*.

Spre sud de munții Zărandului, la ieșirea Mureșului în Câmpie, întâlnim un întreg șir de cetăți menite să apere calea de acces spre Transilvania[462]. Se remarcă îndeosebi fortăreața de la Cladova, mai bine cercetată, apoi cea de la Păuliș (*Dealul Bătrân*), probabil o așezare fortificată, judecând după perimetrul destul de larg care a fost închis. Lângă Păuliș, ca și în zona Șoimoș au mai fost semnalate urme dacice pe pinteni proeminenți, reprezentând posibile alte fortărețe sau puncte de observație, necercetate deocamdată. Din punct de vedere cronologic, locuirea aici se eșalonează de la finele secolului al II-lea a.Chr. până pe parcursul secolului I p.Chr. Pe Mureș în aval, la cca. 60 de km vest, se află marea așezare de la Pecica (*Șanțul Mare*)[463], pe care istoriografia mai veche o identifica cu antica Ziridava[464]. Elementele de fortificare constau, precum indică și toponimul, într-un șanț de mari dimensiuni, poate un meandru natural amenajat, care separă „acropola" de așezarea civilă destul de extinsă[465]. Locuirea de aici începe, probabil din prima parte a secolului al II-lea a.Chr. și se încheie odată cu cucerirea romană.

Teritoriul Banatului de Câmpie reprezintă o mare necunoscută, numărul așezărilor de orice fel care pot fi atribuite perioadei dacice fiind extrem de redus, acest fapt cauzat în principal de stadiul cercetărilor. Periegezele ultimilor ani, dublate de săpături arheologice, au

---

458 Borangic, Berzovan: 103.
459 La est de punctul *Dâmbul Țiganilor* este semnalată o așezare fortificată (Ferenczi 1972: 405-407).
460 *RepArhCj*: 365.
461 Berzovan 2014: 87-88.
462 Berzovan, Coatu 2011:180-185.
463 Crișan 1978.
464 Ipoteza identificării la Pecica a Ziridavei ptolemaice a fost lansată de I. H. Crișan pe argumente majoritar arheologice, peste care a aplicat simplu harta lui Ptolemeu, într-o manieră specifică perioadei de dinainte de 1989. Această presupusă identificare a fost recent amendată de S. Forțiu, care a propus noi metode de calcul și interpretare a coordonatelor lui Ptolemeu, concluzionând că de fapt Ziridava ar fi fost la Ardeu (Forțiu 2012: 25). Noua ipoteză a avut un ecou limitat în istoriografia românească, fiind la rândul ei amendată (Nemeti 2014: 537-540).
465 Borangic, Berzovan 2014: 103-105. Chiar dacă cetatea de aici nu a fost antica Ziridava, ea a fost una deosebit de importantă în economia zonei, datorită bunei poziții geografice și strategice. Stăpânii cetății au beneficiat din plin de toate avantajele ce au rezultat din această situație, dovadă schimburile comerciale cu triburile celtice, apoi cu romanii, reflectate în numeroasele piese de import descoperite. Atelierul de bijutier, cele două temple, existența unor tendințe de lux în ornamentarea edificiilor arată o așezare deosebit de prosperă (Crișan 1978, *passim*).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

adus însă numeroase informații extrem de interesante. Cele mai spectaculoase descoperiri provin de la Unip (*Dealul Cetățuica*), unde s-a constatat existența unui posibil câmp de gropi. Elementele de fortificare surprinse ar putea să aparțină perioadei dacice[466], dar atribuirea trebuie mai bine documentată. La Firiteaz, cercetările de teren au surprins urmele unei fortărețe, de unde s-au recuperat piese reprezentative de factură dacică; întrucât în zonă există însă și urme de epoca bronzului, în lipsa săpăturilor, datarea valului și a șanțului rămâne discutabilă[467].

Pentru zona Banatului de Munte cea mai semnificativă concentrare de fortărețe a fost identificată în Clisura Dunării. Principalele cetăți au fost cele de la Socol, Divici, Liubcova și Pescari, Židovar[468]; toate ridicate pe pinteni de deal, de unde puteau controla și supraveghea defileul Dunării. Interesant este că aceste puncte par să coincidă cu locurile unde se puteau forma poduri de gheață. Situarea într-o zonă de graniță, între scordisci și daci, iar mai apoi între daci și romani, a adus nobililor rezidenți un grad ridicat de prosperitate, evidențiat de descoperirile arheologice. Pe lângă acestea, cetățile de aici au făcut parte dintr-un raport de putere între locuitorii celor două maluri. Utilizarea pietrei, prezența turnurilor-locuință și terasările masive reflectă în ultimă instanță o ideologie a puterii similară întrucâtva celei din zona Munților Orăștiei[469]. Din punct de vedere cronologic, locuirea începe de pe la mijlocul veacului al II-lea a.Chr. și continuă, se pare, cu unele excepții (Liubcova[470], Židovar), până în perioada războaielor daco-romane din timpul lui Decebal[471](**Fig. 12/2**). Relativ izolate și oricum incerte ca atribuire sunt punctele de la Dalboșeț, respectiv de la Obreja (jud. Caraș-Severin). Fortificațiile liniare de la Porțile de Fier, din care o parte e de presupus că ar putea data din perioada regatului dac, închideau căile de acces dinspre Banatul de Munte spre Transilvania[472].

Muntenia, altădată parte importantă a *homeland*-ului lumii getice, moștenitoare a unei tradiții în ceea ce privește construcția unor fortificații de lemn și pământ mai ales[473], a păstrat un număr mai mic de fortărețe și în timpul regatului dac, câteva până la finalul acestuia (**Pl. 13/2**).

Una dintre cele mai vechi cetăți se afla la Albești (jud. Teleorman) și a fost locuită încă din Hallstatt-ul timpuriu. Aceasta fost ridicată pe un promontoriu, la confluența a două pâraie și avea ca sisteme defensive un șanț dublat un val de pământ, armat cu pari, pe care se afla o palisadă. Fortificația pare să fi fost destul de importantă, de vreme ce aici au fost descoperite numeroase fragmente de ceramică elenistică și mormântul unui războinic ce avusese în inventar o lance și un probabil pumnal curb de tip *sica*. Mobilierul și ritualul funerar[474]

---

[466] Berzovan 2013, *passim*.
[467] Borangic, Berzovan 2014: 104-105.
[468] Rustoiu 2006-2007: 20-22.
[469] Săcărin *et alii*, 2013, 69.
[470] Liubcova se pare că a fost distrusă fie în timpul lui Augustus, fie sub Tiberiu, iar cea de la Židovar a fost părăsită, fără a fi distrusă, la o dată neprecizabilă exact, dar abandonarea a fost pusă în relație cu presiunea romană (Nemeth 2005: 28).
[471] Rustoiu 2006-2007.
[472] Borangic, Berzovan 2014: 105-106.
[473] Piatra a fost folosită mai rar și doar în zonele submontane, unde aceasta era disponibilă în cantități suficiente.
[474] Din păcate, acest inventar nu a putut fi deocamdată identificat în vreun depozit muzeal și cercetat, astfel că deși informația despre descoperire există și probitatea cercetătorilor nu este pusă la îndoială, atribuirile uneori entuziaste ale tipurilor de arme din perioada descoperirii obligă la prudență, cu atât mai mult cu cât pumnalele curbe de tip *sica*, un indicator cronologic important, au fost adesea confundate cu diferite cuțite curbe și *mahaire*, utilizate intens de geți, îndeosebi anterior apariției acestui tip de armă la nordul Dunării. Situația este similară și în ce privește zăbala provenită din acest sit, rătăcită și ea, piese care ar fi putut, de asemenea, restrânge anumite datări.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

specifice războinicilor geți și daci, precum și o monedă a orașului Dyrrhachium, găsită în așezarea civilă, datează utilizarea cetății și între sec. II-I a.Chr[475].

Probabil cea mai veche fortificație (723m) construită din piatră, de la sud de Carpați, fortăreața de la Cetățeni (jud. Argeș) a fost una dintre cele mai importante astfel de reședințe ale elitei războinice geto-dacice, aspect relevat de cetatea, armele și mormintele descoperite aici. A doua dimensiune a importanței sitului este dată de rolul comercial avut în epocă, prin controlul trecătorii, fapt ce a stat la baza unei lungi perioade de prosperitate[476]. Zidurile, groase de 2-2,5m, erau ridicate din blocuri de gresie locală, fațetate, iar ca liant a fost folosit un pământ nisipos. Tehnica utilizată a fost cea a dublului parament, dar nu s-a putut identifica utilizarea de grinzi care să fi legat cele două structuri paralele[477]. Aspecte interesante sunt date de mormintele aristocratice din proximitatea cetății, aflate în legătură evidentă cu aceasta. Amenajările funerare au beneficiat de o atenție deosebită acordată decedaților, într-un caz inspirată din modele grecești, ceea ce demonstrează legături puternice cu sudul elenistic[478]. O etapă grea pentru cetate pare să fi fost cea a contemporană acțiunilor lui Burebista, scenariu în care, foarte probabil, bazându-se pe tăria cetății sale, nobilul local s-a opus politicii marelui rege[479] și cetatea a avut de suferit, dar locuirea zonei a fost documentată cert până în a doua jumătate a secolului I p.Chr. și foarte probabil până în timpul lui Decebal[480].

O altă cetate cu o istorie veche a fost cea de la Piscu Crăsani[481] (Crăsanii de Jos, com. Balaciu, jud. Ialomița), ridicată pe un pinten de deal, barat. Înfloritoare în epoca prinților geți, drept dovadă cantitatea de artefacte de lux descoperită aici, cetatea își încetează existența simultan cu cea de la Popești și cu reducerea locuirii de la Zimnicea. Sfârșitul ei a fost explicat ca rezultat al deportărilor efectuate de romani ca urmare a expedițiilor militare (fie cea condusă de Sextus Aelius Catus (6-4 a.Chr.)[482], fie șase decenii mai târziu (57-67 p.Chr.) cea condusă de T. Plautius Silvanus Aelianus)[483], ambele finalizate cu mutarea unor segmente importante de populație în imperiu[484].

Tot o reutilizare a unei fortificații hallstattiene a fost și cetatea de la Popești (com. Mihăileni, jud. Giurgiu), refolosită în epoca geto-dacică. Sistemul de apărare era constituit din trei sectoare, separate prin trei șanțuri de apărare. Primul sector, cel din vârful promontoriului, prin poziția dominantă, găzduia reședința stăpânului cetății și probabil un templu. Al doilea sector era ocupat de locuințe ale familiei sau apropiaților căpeteniei, iar al treilea era probabil destinat populației din jur, care se refugia acolo în caz de primejdie. Identificat ipotetic cu

---

[475] Berciu, Moscalu 1972: 633-640.
[476] Borangic 2013a: 17-29.
[477] Măndescu 2006: 27-28.
[478] Babeș 1999: 17-19.
[479] Glodariu 1983: 79; Conovici 1985: 75.
[480] Măndescu 2006: 75.
[481] Identificarea acestei cetăți cu fosta capitală Helis a regelui Dromihete (Diodor din Sicilia, XXI, 12, 1-3), peste care a fost ridicată, nu depășește cadrul unor simple ipoteze. O discuție amplă asupra acestei localizări, cu bibliografia problemei, românească și bulgară, la Măndescu 2010: 143-146. Teritoriul asupra căruia își exercita autoritatea regele get trebuie că era destul de vast, cuprinzând părți din Muntenia, sudul Moldovei și Basarabiei, precum și zone din sudul Dunării, în Bulgaria de astăzi. Este foarte posibil ca legendarul Helis să fi fost mai degrabă la sud de fluviu, la Sboryanovo, un sit cu mult mai multe corespondențe în lumea elenistică, contemporan cu domnia regelui get (Stoyanov *et alii* 2006, *passim*). Rămâne de explicat zona cu aspect de stepă în care armata macedoneană era *chinuită de foame și de sete* și care a contribuit la epuizarea atacatorilor, teren existent numai la nord de fluviu.
[482] Strabon, VII, 3, 10 (303).
[483] Sîrbu, Bârcă 2000: 30.
[484] Vulpe 1966: 42-46.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Argedava burebistană[485], situl era deosebit de important, dovadă fiind cantitatea mare de ceramică de import (și imitații locale) și monede descoperită. La aproape 1-1,5 km sud-vest de acropolă, dincolo de fortificație, se afla necropola, unde au fost identificați 12 tumuli, dintre care patru investigați până în acest moment[486]. Cercetările au relevat faptul că aceștia au aparținut unor războinici de rang înalt, înmormântați cu mare fast după ritualurile specifice războinicilor regatului dac[487]. Rezidența aici a acestor războinici aristocrați subliniază din nou importanța așezării și a fortificației. La fel ca în cazul cetății de la Cugir și relația acesteia cu cea de la Căpâlna, modestia structurilor defensive de la Popești raportate la cele de piatră de la Cetățeni, vine în contradicție cu prosperitatea economică a elitei, vizibilă în mobilierul funerar din cei patru tumuli și în bunăstarea așezării.

La Radovanu (jud. Călărași), pe o terasă a râului Argeș, a fost de reutilizată poziția dominantă folosită de culturile anterioare epocii dacice. Cetatea (*Gorgana a doua*), a fost destul de importantă economic, dacă judecăm după statutul oferit de mormântul unui aristocrat războinic înmormântat aici într-un tumul cu întregul lui echipament. Cetatea pare să își fi încetat existența în timpul domniei lui Burebista, probabil distrusă chiar de armatele acestuia în drum spre litoralul pontic sau, la fel de posibil, cucerită în timpul campaniei romane conduse de M. Terentius Varro Lucullus (72-71 a.Chr.)[488].

Cetatea de lemn și pământ de la Tinosu (jud. Prahova), datată între secolele I a.Chr.- I p.Chr., a refolosit o fortificație mult mai veche, din epoca Bronzului. Și aceasta a suferit unele distrugeri datorate cel probabil expedițiilor romane din timpul lui Augustus, dar părăsirea ei definitivă pare să se fi produs ca urmare a tratatelor dintre Decebal și Domitian[489]. În județul Prahova au mai fost identificate cetăți la Cernești[490]și Homorâciu[491]. (com. Izvoarele), Coada Izvorului (com. Mănești)[492] și Gura Vitioarei[493].

Una dintre cele mai vechi cetăți getice cunoscute în mediul istoriografic românesc este cea de la Zimnicea (jud. Teleorman). Așezată pe straturi de locuire mai vechi, fortificația folosea avantajele naturale ale terenului pe care le-a suplimentat cu șanțuri mari înspre direcția vulnerabilă, dublate de palisade din lemn[494]. Este verosimil ca aceasta să fie cetatea întâlnită de Alexandru cel Mare când a trecut Dunărea în urmărirea geților, dar nu pot fi emise

---

[485] Pe baza decretului din secolul I a.Chr., dat în onoarea lui Acornion din Dionysopolis, s-a construit ipoteza că la Popești ar fi fost reședința unui dinast, tată sau unchi al lui Burebista, menționat și el în același act, localizare susținută și de presupusul nume antic al râului Argeș, *Ordessos*, notat destul de confuz de Herodot (Vulpe 1976: 69-79). Rădăcina antică a denumirii râului a fost recent rediscutată și analizată de Al. Madgearu (2011: 139-146, cu toată bibliografia subiectului), autor care pledează pentru o origine turcică (pecenegă sau cumană) a hidronimului. Mutilarea inscripției în partea ei superioară și deteriorarea primelor rânduri de text, au dus la construcția a diverse propuneri de reconstituire a numelui davei și implicit a localizării ei. Astfel au mai fost propuse alte grafii ale davei (*Sargedava*, *Zargidava*, *Arcidava*) și implicit diverse identificări a localității, poziționată fie în sudul Moldovei, fie în Dobrogea, fie chiar în Transilvania (Crișan 1977: 89-102), unele teorii find dezavuate între timp.

[486] Vulpe 1966: 27-38.

[487] Borangic 2011: 181-183.

[488] Morintz, Șerbănescu 1985: 21-30.

[489] Vulpe 1966: 47-51.

[490] Cetate cu ziduri din piatră (Turcu 2002: 57-58).

[491] Cetate cu valuri de pământ și piatră. Cronologia cetății nu a fost încă deplin lămurită (Turcu 2002: 88).

[492] Turcu 2002: 60-61.

[493] Turcu 2002: 86.

[494] Dacă aceasta este fortăreața geților cu care a luptat Alexandru, atunci este firească observația lui Ptolemeu că aceasta era *rău încinsă cu ziduri*, situație comună cetăților getice din câmpie, unde piatra era mai rară.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

certitudini în acest sens. Cetatea a fost deosebit de prosperă la apogeul locuirii ei[495], avantajată de poziția strategică prin care putea controla rutele care urcau spre nord, precum și de controlul navigației pe Dunăre, privilegii la care se adăugau legăturile directe cu lumea sud-tracică. Din perimetrul necropolei provine și inventarul funerar al unui războinic care avea, între altele, și un pumnal curb de tip *sica*. Mormântul a fost datat în intervalul 250-200 a.Chr., fiind probabil una dintre cele mai timpurii infiltrații la nord de Dunăre a acestui tip de armă specifică războinicilor daci[496]. Cronologia sitului sau mai exact amploarea depopulării zonei, inițial asociată cu expedițiile romane care au deportat o parte din populație în imperiu în prima parte a secolului I p.Chr., acțiuni puse în legătură cu încetarea locuirilor de la Piscul Crăsani și Popești[497], a fost recent repusă în discuție de descoperirea unor artefacte databile între mijlocul și sfârșitul secolului I p.Chr.[498].

O davă foarte importantă, de această dată prin prisma dimensiunii spirituale, este cea de la Cârlomănești (com. Vernești, jud. Buzău), puternic centru cu atribuții religioase. Deși scurtă, locuirea geto-dacică a lăsat cele mai multe urme materiale, majoritatea cu caracter de ofrandă. Buna dispunere și protecția naturală oferită de teren au permis locuirea în mai multe epoci. Ca elemente artificiale de fortificație a fost identificat un șanț și cel puțin trei rânduri de palisade[499].

La Iedera (fostă Ederile, jud. Dâmbovița), platoul superior, cu o suprafață relativ restrânsă, a fost protejat de un val de pământ bine compactat, deasupra căruia a fost ridicată o palisadă din trunchiuri lutuite. În proximitate se află o serie de terase antropogene, unele dintre ele de dimensiuni apreciabile. Spre zona de sud, pe un pinten înalt, a fost amenajat un turn de observare. Afluența nobilimii dacice rezidente aici se baza atât pe controlul drumurilor comerciale între bazinul Ialomiței și cel al Prahovei, cât și pe existența în zonă a unor bogate resurse de sare și de minereuri de fier[500].

Ultima fortificație din spațiul Munteniei discutată este incinta fortificată de la Pietroasa Mică-*Gruiu Dării* (jud. Buzău). Cetatea era importantă prin mai multe aspecte. Unul dintre ele este gradul ridicat de cercetare: șantierul a beneficiat până acum de o monografie consistentă, în două volume[501] și de mai multe articole de specialitate. Din acest motiv derivă un al doilea aspect important, și anume buna cunoaștere a unor aspecte rar atinse de studiul altor cetăți. Cel remarcabil aspect pare a fi surprinderea unor rituri de fondare, practicate cu ocazia începerii lucrărilor. Dovadă stă o vatră descoperită sub unul dintre zidurile ridicate în faza I de construcție, care fusese acoperită cu lut[502]. Este de presupus că un edificiu atât de important

---

[495] De remarcat că acest sit deține cea mai mare necropolă cunoscută a lumii getice (cel puțin 160 de morminte datate de la mijlocul secolului IV a.Chr. și până în prima jumătate a secolului I a.Chr.) și în același timp cea mai bine exploatată științific (Alexandrescu 1980: 19-126).

[496] Sîrbu, Borangic 2016: 28; fig. 13/5; 21/7; Rep. 48.

[497] Vulpe 1966: 19-27.

[498] Spânu 2014: 87.

[499] Ștefan *et alii* 2016; Babeș 2008. Dacă lucrurile au stat așa, atunci ar putea exista o oarecare paralelă cu situația de la Moigrad (jud. Sălaj), măgură fortificată superficial, posibil în virtutea unor atribute religioase. Ca o analogie, despre respectul cu care erau priviți preoții moesi de comunitățile lor vorbește Strabon care spune că aceștia erau *onorați şi socotiți sacri, trăind, așadar, feriți de orice primejdie* (VII, 3, 3). La Tipia Ormenișului (jud. Brașov), acropola, cu evidente funcții religioase, aproape că nu este fortificată deloc (Costea 2006: 161-168).

[500] Turcu 2002: 91-92. Deși a fost semnalată încă din secolul XIX de Alexandru Odobescu, care o menționează în *Răspuns la Chestionarul arheologic* și cercetată în mai multe campanii (D. Berciu, 1934; N. Simache, 1960; M. Diaconescu, 1995, 1996, 1997, 1998, 2000, 2004, 2005), situl nu are încă o monografie și nici nu este foarte bine cunoscut în literatura de specialitate, informații minimale fiind sporadic prezentate doar în *CCA*. Datele despre structura cetății mi-au fost furnizate de către dr. A. Berzovan, participant la procesarea materialelor arheologice, căruia îi mulțumesc.

[501] Dupoi, Sîrbu 2001; Sîrbu *et alii* 2005.

[502] Sîrbu *et alii* 2005: 10.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

precum o cetate, în fond o casă mult supra-dimensionată, nu putea fi întemeiată fără respectarea unor reguli cu caracter sacru, chiar dacă acum avem prea puține mărturii în acest sens. Zidurile acestei cetăți erau ridicate în tehnica dublului parament, executat din blocuri de calcar sumar prelucrate, având la mijloc emplecton compus din pietre calcaroase și gresii amestecate cu loess. La partea superioară a zidului exista cel mai probabil o suprastructură defensivă de lemn, care a fost incendiată. Nu s-a putut documenta armarea zidului cu grinzi de lemn.

Cele mai multe puncte fortificate din Muntenia se concentrează aparent în județele Prahova și Teleorman, primul ca o moștenire a grupului cultural Ferigile, iar al doilea bazat pe apropierea de Dunăre. Situația este deocamdată o consecință a stadiului cercetărilor[503]. Totuși, realitatea arheologică relevă o locuire dinamică a zonei între secolele II-I a.Chr., numărul centrelor importante fiind sensibil mai mare, nu toate însă fortificate.

O situație complexă din punctul de vedere al eforturilor edilitar-militare se regăsește în Oltenia (**Pl. 13/1**), mai exact spațiul delimitat de Carpații Meridionali (masivele Parâng și Vâlcan) la nord, de Dunăre la sud și de Olt la est, pe raza județelor Dolj, Gorj, Olt, Vâlcea și parțial Mehedinți[504]. În acest areal se găsesc numeroase cetăți și așezări fortificate, multe dintre ele cu o lungă istorie în spate. Unele sunt așezate în zona deluroasă a regiunii, altele în câmpie, chiar până la Dunăre.

Pe raza județului Dolj se află punctele de la Bîrza (com. Valea Stanciului)[505], Bâzdâna (com. Calopăr)[506], Botoșești-Paia[507], Brabova[508], Bucovăț[509], Căciulătești[510], Cârligei (com. Bucovăț)[511], Comoșteni[512], Coțofenii din Dos[513], Izvor (com. Șimnicul de Sus)[514], Padea (com. Drănic)[515], Raznic (com. Cernătești)[516], Sârsca (com. Sopot)[517], Viișoara Mică (com. Teslui)[518], Voita (com. Brabova)[519].

---

[503] Conovici 1985: 81.
[504] Cetățile de pe Clisura Dunării au fost discutate în ansamblul de fortărețe din zona Banatului de Munte, pe considerente ce țin de strategia de apărare a regatului dac.
[505] Gherghe 2001: 24. În punctul *Vracea.*
[506] Tătulea 1984: 104-109.
[507] La cca. 3 km est de vatra actuală a satului pare să fi existat o fortificație dacică, necercetată (Gherghe 2001: 28).
[508] Cetatea de tip *pinten barat* de trei valuri de pământ și șanț (Gherghe 2001: 29).
[509] La ridicarea fortificației, din care se mai păstrează trei valuri de pământ, se pare că s-au utilizat și cărămizi de lut uscate la soare, legate cu pământ. Locuirea încetează în secolul I a.Chr. (Gherghe 2001: 31).
[510] Fortificație dacică incertă; lipsesc cercetările care să confirme observațiile de teren (Gherghe 2001: 36).
[511] Identificată ipotetic cu antica Pelendava, cetatea avea șanț, val și palisadă (Gherghe 2001: 39).
[512] Gherghe 2001: 45.
[513] Zirra 1984, p 139.
[514] Cetate cu șanț și val, care își încetează existența în secolul al II-lea a.Chr. (Gherghe 2001:75).
[515] Lângă localitatea eponimă a grupului Padea-Panagjurski Kolonii este presupusă existența unei cetăți dacice (Gherghe 2001: 90). Cercetări ulterioare de teren, prilejuite de studierea inventarelor funerare ale unor războinici daci, ale căror morminte au fost descoperite în punctul Dealul viilor, nu au dus la identificarea cetății, dar existența ei rămâne probabilă (Bondoc 2008-2009 p. 138).
[516] Gherghe 2001: 99.
[517] Cetate de tip *promontoriu barat.* Pe direcția de acces s-a păstrat un șanț și valul de pământ (Gherghe 2001: 106).
[518] În apropierea unei așezări dacice deschise se află o posibilă cetate. Și aceasta poate fi pusă în relație istorică cu armele unui războinic de elită, provenite dintr-un nedescoperit mormânt de incinerație (Toropu 1969-1970: 5-7).
[519] Gherghe 2001: 123.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Cetățile de pe raza județului Gorj sunt: Căpreni[520], Celei[521], Păișani (com. Stoina)[522], Polovragi[523], Stoina[524], Țicleni[525], Vârț (com. Telești)[526], Vierșani II (com. Jupânești)[527]. Mare parte din aceste fortificații (Țicleni, Stoina, Broșteni, Căpreni, Vierșani) au fost cercetate doar prin observații de teren, astfel că în lipsa unor săpături, orice caracterizări sau cronologii propuse rămân cu statut incert.În partea de est a județului Mehedinți au fost identificate cetăți dacice la Balotești (com. Izvoru Bârzii)[528], Bobaița (com. Malovăț)[529], Dârvari[530], Oprișor[531], Șușița (com. Breznița-Ocol)[532]. În județul Vâlcea sunt semnalate fortificații dacice la Dăești

[520] Cetatea avea un val de pământ și ziduri la care s-au folosit cărămizile de lut. De asemenea, este posibil ca acele câteva izvoare din aproprierea fortificației să fi existat și în epoca dacică, asigurând necesarul de apă al rezidenților (Gherghe 2001: 37).
[521] Identificată cu antica Sucidava, centrul tribal al sucilor. Cetatea își încetează existența în secolul I a.Chr. (Glodariu 1983: 78.).
[522] Cetate de pământ puternic fortificată cu câte două rânduri de șanțuri, valuri de pământ și palisade (Gherghe 2001: 90).
[523] Puternică cetate de piatră legată cu lut, din care au fost ridicate cele două paramente ale zidului. Fortăreața supraveghea ruta de legătură a platformei Oltului cu valea Mureșului. Unele blocuri de calcar poartă urme de fasonare minime. Încetarea funcționării cetății este pusă pe seama frământărilor politico-militare din interiorul lumii dacice de după dispariția lui Burebista (Marinescu 1977: 25-30).
[524] Cetate apărată de două valuri de pământ care înconjurau partea de nord-vest și sud-vest a platoului superior. La cca. 80 m de primul val se află al doilea val, paralel cu primul, care a avut șanț și palisadă (Calotoiu *et alii* 1987: 58-59).
[525] În punctul numit *La Cetate* (sau *La Comandă*) se află un platou fortificat cu șanț, val de pământ și palisadă, datat în intervalul dintre secolele II-I a.Chr. (Calotoiu *et alii* 1987: 60-61). Lipsa unor cercetări sistematice face dificilă deosebirea dintre o așezare fortificată și o cetate propriu-zisă.
[526] Cea mai nordică dintre cetățile din acest areal, aflată pe drumul direct ce ducea la Sarmizegetusa, fortăreața se încadrează în categoria celor construite din pământ, cu palisade și terase executate în pantă. Cetatea a fost datată în perioada dintre secolul I a.Chr. și secolul I p.Chr. (Calotoiu *et alii* 1987: 59-60).
[527] Cetate de dimensiuni mari, apărată de șanț și val (Gherghe 2001: 202).
[528] În punctul *Martalogi* de pe teritoriul satului, s-au descoperit resturile unei fortificații dacice cu ziduri de piatră și *turnuri*. În lipsa unor cercetări sistematice nu se poate preciza cronologia cetății de aici. Din acest loc provine o faleră de aur (Gherghe 2001: 18, cu bibliografia). Recent însă, în aproprierea sitului, au fost descoperite cu ajutorul detectoarelor de metale, cel puțin două depuneri cu caracter funerar, constând în principal din arme, între care și două pumnale curbe de tip *sica*, specifice războinicilor daci (Sîrbu, Borangic 2016: 33). Este posibil ca aceste două elemente, cetatea și mormintele, să fi fost într-o relație istorică.
[529] Cetate circulară, cu trei șanțuri și valuri. Mărimea ei ar putea sugera că era mai mult un loc de refugiu al unei comunități mai largi, decât sediu rezidențial (Gherghe 2001: 27-28).
[530] În această localitate, Dumitru Berciu (născut aici) face o cercetare de teren, inclusiv săpături de sondare și identifică (în 1934) o fortificație de pământ cu două valuri și șanț, cel mai probabil părăsită după primul război daco-roman (Berciu 1939: 352; Gherghe 2001: 54-55).
[531] Cetate cu val de pământ (Gherghe 2001: 85).
[532] Incertă (Gherghe 2001: 114-115).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

(com. Popești)[533], Obislavu (com. Grădiștea)[534], Ocnița[535] și Roești[536], iar în județul Olt la Mărgăritărești (com. Voineasa)[537] și la Morunglav[538].

Retrospectiv, situația din Oltenia prezintă câteva particularități. În primul rând unele cetăți au un spațiu apărat destul de mare, capabil să adăpostească un număr mai mare de oameni, poate chiar comunități întregi, ceea ce arată că relațiile dintre elită și supuși nu erau atât de distante. Cele mai multe fortărețe de aici își încetează existența mult înainte de căderea regatului dac, ceea ce ilustrează unele conflicte și frământări interne ale lumii dacice[539]. Dintre acestea, unele sunt distruse chiar începând din sec. II a.Chr. (Coțofenii din Dos, Izvor, Viișoara Mică), aspect ce poate fi pus pe seama modificărilor culturale impuse de grupul *Padea-Panagjurski Kolonii* care au loc în acest timp în zonă.

Este evident că ridicarea de cetăți a început înainte de epoca lui Burebista, a cărui politică edilitar-militară a beneficiat în bună măsură de fortărețele existente deja. Geții posedaseră o seamă de cetăți și fortificații, chiar dacă aparent ceva mai rudimentare (totuși fortăreața de la Cetățeni avea ziduri de piatră și un turn, iar cea de la Pietroasa Mică-*Gruiu Dării*, pe lângă zidurile de piatră avea și dimensiuni semnificative). Cronologia acestor cetăți este însă problematică, majoritatea fiind datate larg, fără a se putea stabili foarte exact nici momentul ridicării, nici durata de existență. Formulări vagi, de genul *secolul II a.Chr.*, *mijlocul secolului II a.Chr.* sau chiar *secolul II a.Chr.- secolul I*(*II*) *a.Chr.*, sunt preferate de cercetătorii ultimei jumătăți de veac, pentru a masca lipsa unor studii aprofundate care să facă ordine în determinarea cronologiei a aproape tuturor cetăților din zona antică discutată și nu numai. În lipsa acestora se poate opera doar cu aproximări relative privind evoluția fortificării spațiului

---

[533] Posibilă fortificație, din care s-a mai păstrat un val de pământ (Gherghe 2001: 54).

[534] Cetatea se află pe Dealului Muierii, cunoscut între localnici ca punctul *La cetate* (Berciu 1939: 354; Toartă 1972: 29-30). Demarată încă din perioada interbelică, ea a fost cercetată sporadic de F. Marinescu, apoi de un colectiv condus de Al. Vulpe, alături de R. Băjenaru, C. Fântâneanu, A. Bădescu (*CCA* 1999, 95). Nu s-au relevat urme dacice în perimetrul apărat; acestea apar cu câteva sute de metri mai jos, unde a fost așezarea civilă (inf. C. Fântâneanu), astfel că cel mai probabil fortificația hallstattiană a fost folosită în a doua Epocă a Fierului cel mult doar ca loc de refugiu, fără o funcție militară permanentă. Același colectiv a dezvelit însă un sector de zid unde acesta era realizat din paramente din pietre legate cu lut, lat de peste 5m, cu analogii în a doua Epocă a Fierului.

[535] În literatura de specialitate s-a încetățenit impropriu precizarea că Buridava antică este la Ocnița. În realitate, fortăreața se afla pe raza satului Cosota (acum înglobat în orașul Ocnele Mari), pe malul drept al pârâului Sărata, la poalele celor trei înălțimi fortificate (Cetatea 1, 2 şi 3) ce înconjoară pe trei laturi așezarea civilă. Important sediu tribal, identificat cert cu antica Buridava, atestată toponimic în *Papirusul lui Hunt* și de un fragment ceramic pe care s-a păstrat particula *BUR*; centru politic, economic și militar al dacilor *buridavensi* menționați de Ptolemeu (III, 8, 3). În ciuda prosperității evidente, fortificațiile au fost construite doar din lemn și pământ (Berciu 1981: 58-70). Cetatea 1 este cea mai importantă din punct de vedere istoric. De aici, spre est, pe poteca de culme se ajungea la Cetatea 2, mai mică. Cetatea 3, legată de celelalte două pe aceeași potecă, se pare că a avut un rol pur militar. Cronologia întregului complex antrenează încă numeroase voci din rândul cercetătorilor (nu toată documentația arheologică a fost publicată sau accesibilă, alimentând în acest fel anumite suspiciuni), astfel că este posibil ca ea să înceapă undeva la jumătatea secolului II a.Chr., iar sfârșitul locuirii dacice să înceteze odată cu cucerirea romană.

[536] Pe înălțimea Cotoşman, în locul numit *Râpa Cărămizii*, a fost semnalată o cetate de pământ de mari dimensiuni, prevăzută cu terase şi fortificată cu trei valuri de pământ. Locul fortificat cu palisadă lutuită, destul de mare ca suprafață, este posibil să fi avut și sursă de apă internă, dacă izvorul de astăzi din perimetru exista și în Antichitate (Berciu 1939: 352; Toartă 1972: 30-31; Gherghe 2001: 102).

[537] Gherghe 2001: 79-80.

[538] Punctul *Piscul cu jidovi*, aflat la cca. 2 km N-E de centrul comunei, era apărat dinspre N-E de un șanț și un val (Toropu 1969-1970: 5-6). Situl nu a fost deocamdată cercetat sistematic.

[539] Tacitus, descriind perioada din timpul lui Vespasian sau Domitian, spune că *nobilitatus cladibus mutuis Dacus*, fragment tradus de V. Pârvan prin *dacii vestiți prin măcelurile reciproce* (Pârvan 1982: 62 (105)). Prin *reciproce* se pot însă înțelege atât ciocnirile frecvente cu romanii, cât și probabile lupte interne dacice.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

intracarpatic, iar scenariul pe care s-a rulat modificarea centrelor de putere, atât din exteriorul arealului, cât și din interiorul lui, este aproape speculativ.

Repertorierea tuturor punctelor întărite a relevat un număr considerabil de cetăți și cetățui, extrem de variate ca tehnică de fortificare. Diferențierile sunt vizibile de la o zonă la alta, iar uneori chiar în cadrul aceluiași areal există particularități evidente, situație căreia i se adaugă și o evoluție tehnologică. Este firesc ca asupra fiecărei cetăți să-și fi pus amprenta specificitatea geografică a locului, posibilitățile umane și tehnologice deținute, tipurile de resurse naturale existente din proximitate și capacitățile seniorului local.

Elementele principale de fortificare au fost clasificate pe mai multe tipuri[540], plecând de la elemente constructive, deși astfel de tipologii au mai puțină relevanță, deoarece în teren există aproape la fel de multe forme și tipuri defensive câte cetăți. Ceea ce reține atenția este faptul că în toate situațiile este vorba despre construcții de factură militară (chiar și în cazul zonei Sarmizegetusei), care utilizează caracteristicile reliefului accidentat. Astfel de puncte strategice au fost fortificate în funcție de anumite particularități locale, plecând de la simple șanțuri dublate de palisade și până la puternice fortărețe de piatră fasonată. Este firesc ca pe baza acestei concepții strategice în teren să existe numeroase forme și modalități de construcție: promontorii barate, fortărețe perimetrale, șanțuri imense, palisade simple sau pe tălpi, valuri din pământ armat cu lemn, ziduri de pământ[541] și piatră nefasonată, ziduri de piatră parțial fasonată (piatră de talie) și ziduri de piatră ecarisată[542]. Considerente diverse au dus adesea la amestecul și aplicarea tuturor tipurilor de structuri în cadrul aceluiași sistem defensiv, iar modalitățile de fortificare, adaptate la natura terenului, s-au completat reciproc.

Date fiind costurile și probabil capacitățile tehnice și tehnologice deținute, domină acele structuri defensive care au folosit ca element principal pământul, fie pentru structura propriu-zisă, fie ca liant, stabilizat și armat cu trunchiuri de copaci și amestecat cu piatră, într-o oarecare proporție. Pământul, ca material de construcție, se găsește în foarte multe combinații fizico-chimice, ceea ce determină numeroase modalități de procesare, cu diverse rezultate constructive. În stare naturală, pământul este friabil, chiar și compactat, eficient doar ca umplutură. Cel mai probabil, fructificând îndelungile experiențe legate de producerea ceramicii, constructorii și-au dat seama că amestecul de pământ, apă și diverse alte componente, arse sau doar tasate, dădeau o consistență și o rezistibilitate sporită structurilor. Casetarea și adăugarea de grinzi și stâlpi de lemn, placarea sau adăugarea de pietre în miezurile valurilor au fost câteva soluții folosite pentru creșterea durabilității structurilor defensive. Vitrificarea accidentală sau intenționată a valurilor de pământ a fost, de asemenea, o altă soluție în acest sens[543].

---

[540] Glodariu 1983: 113-115; Crișan 2000: 103-110, Pop 2006: 59-64. Repertorizările ulterioare anului 1983 au la bază tipologia propusă de I. Glodariu, fundamentată pe elementele vizibile în teren. Excepție face tipologia propusă de I. H. Crișan, bazată pe funcționalitatea construcțiilor.

[541] Impropriu denumite ziduri, aceste structuri erau de fapt fundația supraînălțată peste cota terenului pe o înălțime mică sau medie, cu rolul de a fixa palisada de lemn, ultima și principala linie defensivă pe verticală, precum și pentru a oferi un obstacol solid, ignifug și relativ mai durabil.

[542] Glodariu 1983: 59-64.

[543] Borangic, Berzovan 2014: 105-108. Totuși, acest procedeu (sau accident?) trebuie acceptat cu prudență ca metodă de durificare a solului, căci, deși poate fi util o perioadă scurtă, în timp partea vitrificată devine friabilă și instabilă (o analiză parțială a acestei probleme la Moscalu 1979: 345-346).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Fragment dezvelit din zidul cetății de la Piatra Craivii, jud.Alba
(Berciu *et alii* 1964)

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

II.C.3 De la pământ și lemn, la piatră și cărămidă

Construcția sistemelor defensive din Antichitatea dunăreană, dincolo de ideologii, concepții strategice sau mimetism cultural trebuia să țină seama de realitate, să conțină maximum de pragmatism, pentru a putea să edifice o structură de acest gen. Dincolo de factorii demografici, culturali sau politici, autoritatea din vârful ierarhiei locale trebuia să poată gestiona resursele necesare unei astfel de construcții, resurse evident limitate în ce privește materialele disponibile. Cele mai simple, abundente și relativ la îndemână erau pământul, lemnul și piatra, fiecare dintre ele cu variații specifice zonei sau date de modul de pregătire anterioară punerii în operă.

O particularitate a construcțiilor de pământ este faptul că acesta își mărește volumul prin dislocare, ceea ce implică eforturi mai mari pentru săpare, încărcare, transport, compactare, din partea constructorilor. Șanțurile și valurile păstrate au și astăzi dimensiuni foarte mari, astfel că se poate deduce volumul uriaș de muncă, depus de un număr mare de oameni, pe durate întinse de timp[544] pentru dislocarea cantităților necesare. O asemenea construcție avea nevoie, pe lângă factorul uman, de un instrumentar divers compus în principal din unelte de săpat (hârlețe, sape, târnăcoape etc,), de transport (care, căruțe, sănii, coșuri de nuiele, tărgi, saci etc.), instrumentar numeros, produs și întreținut de ateliere mai mult sau mai puțin specializate. O notă aparte în această ecuație este dată de faptul că principalul instrument de săpat din epocă nu era lopata – aceasta este o invenție modernă[545] – ci sapa (cu morfologii diverse), unealtă numeroasă în descoperirile arheologice din atelierele din Munții Orăștiei[546]. Detaliul este important, mai ales din cauza reverberațiilor economice pe care le implică. Dacă pentru săparea propriu-zisă, sapele, hârlețele și cazmalele puteau îndeplini eficient sarcina, pentru încărcarea pământului și manipularea lui, aceste unelte erau evident destul de ineficiente. Nu știm cum au rezolvat dacii problema, singurele unelte asemănătoare unor lopeți, fabricate din lemn dur, au fost descoperite în jurul unor exploatări saline[547] și asemănătoare unor linguri mari. Dacă astfel de unelte de încărcat au existat și în alte conjuncturi decât cele miniere, eventual bordate cu ramă de metal, nu se poate spune, în lipsa oricăror descoperiri sau informații, dacă volumele mari de pământ ce au fost săpate și relocate, sau au trebuit încărcate și transportate într-un fel.

La aproape toate cetățile s-a utilizat lutul fie pentru umpluturi, fie, mai des, pentru legarea asizelor de piatră. Preferat datorită plasticității sale, lutul era adesea adus de la distanță față de locul punerii în operă, cu costurile aferente. La structurile de piatră fasonată, s-au folosit, pentru supraînălțarea zidurilor cărămizi slab arse, legate și ele cu lut. Lutul din zonele submontane, cu un conținut de argilă mai mare, capătă o rezistență mai bună atunci când este compresat, spre deosebire de cel din zonele de șes, care este mai nămolos și mai puțin rezistent[548]. Armat cu nuiele și alte resturi vegetale, lutul proteja structurile de lemn expuse,

---

[544] Orientativ, potrivit normativelor lucrărilor genistice, pentru 1 m^3 de pământ săpat de un om, sunt alocate de la 1,27/h, în teren ușor, până la 3,66/h, în teren tare, pentru adâncimea de maxim 2 m. Timpii de lucru cresc proporțional cu adâncimea de săpare (G-5 1983, Anexa 6). Calculele sunt proprii unor eforturi susținute, depuse de bărbați tineri, bine hrăniți, într-un timp dat și dotați cu unelte moderne (lopeți, târnăcoape, cazmale etc.).

[545] Lopata era necunoscută chiar și în Evul Mediu, când astfel de operații se făceau în mod curent cu hârlețe și cazmale de lemn, destul de rudimentare și implicit foarte puțin eficiente (Rusu 2005: 121).

[546] Glodariu, Iaroslavschi 1979: 67-71. Sapa avea o dualitate pe care cu greu o putem descifra astăzi, fiind indispensabilă și în agricultură și pentru săparea gropilor cu destinație diversă (construcții, provizii, ritualuri, morminte, șanțuri etc.).

[547] Iaroslavschi 1997: 45. Aceste proto-lopeți rudimentare par a fi fost destul de ineficiente dacă ar fi fost utilizate la altceva decât exploatarea sării, respectiv lucru în spații înguste și cantități mici de material dislocat.

[548] Minke 2008: 16.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

împotriva degradării și incendierii, dar necesita permanent lucrări de întreținere, datorită agresiunii continue a factorilor climatici și a slabei rezistențe la apă.

În completarea acestui material, constructorii cetăților locale au folosit destul de intens piatra, atât pentru armarea și stabilizarea valurilor de pământ, cât și ca material de bază pentru fundații și ziduri. Spre deosebire de pământ, piatra nu se găsea întotdeauna în imediata apropiere – cel puțin nu piatra potrivită – astfel că procurarea ei cerea eforturi suplimentare privind exploatarea, prelucrarea primară și transportul. În structurile defensive analizate, piatra a fost folosită atât în forma ei brută (bolovani, lespezi) ca material de umplutură, pentru stabilizarea și protejarea împotriva degradărilor și alunecărilor masivelor de pământ, cât și pentru zidăria propriu-zisă. În ambele cazuri, cantitățile erau mari[549], cu reverberații în economia comunităților. Tipurile litice utilizate erau și ele extrem de variate, în acord cu diversitatea geologică generală a zonei[550]. Instrumentarul utilizat în cazul acestor exploatări, precum și pentru așezarea în operă a pietrei – oricum prelucrată mai mult sau mai puțin – a fost superior calitativ și tipologic față de cel folosit pentru mai simplele construcții din pământ, evoluție în consens, de altfel, cu dinamica întregii societăți dacice[551].

Construcțiile care au inclus diversele tipuri de roci au trebuit să rezolve și problema stabilității zidăriilor, datorită faptului că structurile de piatră transmiteau încărcări foarte mari în sol. Dacă pentru înălțimi mici și medii ale zidurilor această problemă a fost parțial rezolvată prin amenajări diverse ale patului zidăriei, pentru înălțimi mai mari lucrurile rămâneau complicate. Lutul folosit ca liant[552], oricât de vâscos, era predispus la alunecări, mai ales atunci când intra în contact cu apa (în special pluvială). Situația a fost rezolvată parțial de zidarii antici prin două proceduri tehnice, pe lângă cea tradițională, respectiv săparea până la stânca *vie* (de bază) și ajustarea acesteia. Prima a fost adăugarea în masa lutului de diverși degresanți naturali (piatră măruntă, nisip, resturi vegetale etc.), scăzând astfel plasticitatea argilei, iar a doua a fost mărirea masivului de zidărie, soluție aplicabilă cu succes mai ales în cazul utilizării lespezilor de piatră, care puteau transmite mai eficient pe verticală încărcările în sol. Totuși, nici această mărire a secțiunii nu putea fi o rezolvare satisfăcătoare, astfel de masive de zidărie neputând atinge înălțimi impresionante fără riscul alunecării zidului. Este posibil ca adevărata soluție să fi fost armarea cu grinzi de lemn fie a întregii zidării, fie prin aplicarea tehnicii dublului parament, soluție din care a decurs apoi celebrul *murus dacicus* (**Pl. 14/1**).

O categorie importantă de materiale necesare în cazul ridicării și întreținerii unei fortărețe o reprezenta feroneria. Nici o construcție nu putea fi înălțată fără unelte de metal, fier și bronz în principal, sau fără componente de metal. Cuie, piroane, scoabe, ferecături, ținte metalice (adesea cu cap ornamentat), balamale și țâțâni (de diferite forme și mărimi, destinate ferestrelor, obloanelor, ușilor, porților, capacelor), cârlige[553]. Toate aceste componente, plus uneltele necesare – chiar în cazul unor cetățui mărunte – clamau existența (sau colaborarea?)

---

[549] O serie de calcule aproximative, referitoare la unele cubaje de piatră ecarisată folosite, la Glodariu 1985-1986: 93.

[550] Iaroslavschi 1997: 28.

[551] Glodariu 1985-1986: 95. Asupra instrumentarului necesar și folosit în cazul exploatărilor de piatră avem o imagine parțială, putând considera că erau folosite baroase, ciocane, dălți, răngi, unelte de fier prezente consistent în mediul dacic. Pe lângă acestea sigur se utilizau funii, lanțuri, scripeți, târgi, care și sănii de transport, dar care mai greu pot fi documentate direct arheologic.

[552] Lianții nehidraulici artificiali (var, ipsos) nu au fost cunoscuți sau folosiți în lumea dacică, exceptând cazul cisternei de la Blidaru, realizată cel mai probabil cu aport tehnologic roman (Glodariu 1983: 37-38). Zidurile cu mortar pe bază de var de la Bănița și Piatra Roșie, sunt puse pe seama unor refortificări medievale ale acestor puncte (cf. Popa 1977: 278-290). Cel puțin în cazul Pietrei Roșii ar fi necesare o serie de analize suplimentare, argumentul unei probabile garnizoane maghiare în epoca medievală nefiind suficient. R. Popa își demontează singur propria argumentație în acest sens, referitoare la reutilizarea medievală a fortăreței (Popa 1977: 282).

[553] Glodariu, Iaroslavschi 1979: 113-119.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

cu unul sau mai multe ateliere metalurgice[554], unele dintre acestea descoperite în proximitatea unor cetăți, în general active simultan cu funcționarea cetății. La fel de posibil, o parte din feroneria necesară putea fi achiziționată din alte zone, spre exemplu centrul manufacturier din proximitatea Sarmizegetusei, în anumite etape ale dezvoltării acestui centru de producție.

Este evident că tradiția ridicării fortărețelor, aproape cu orice preț, a avut ca efect o specializare a constructorilor, concretizată în aplicarea celor mai bune soluții tehnologice avute la îndemână. Cunoștințele variate, obținute atât din experiențele proprii, cât și din importul de tehnologie, au dus repede la soluții geometrice, respectiv preferința pentru piatra prelucrată parțial sau total. Această tehnică de zidărie a adaptat principii constructive elenistice la particularitățile geo-morfologice din spațiul intracarpatic. Unanim acceptată, ipoteza originii elenistice a acestui sistem constructiv[555] ar trebui măcar nuanțată. Pe de o parte, astfel de sisteme constructive erau cunoscute în spațiul intracarpatic anterior ridicării fortărețelor din Munții Orăștiei, așa cum o dovedește cetatea de la Brașov (*Pietrele lui Solomon*)[556] și Racoșul de Jos[557], unde chiar dacă lipsesc blocurile de piatră ecarisată, sistemul de rigidizare cu grinzi de lemn a fost aplicat[558].

Pe de altă parte, acest sistem constructiv a fost cunoscut și în lumea celtică occidentală[559], iar prezența celtică în zonele de contact cu dacii, cel puțin în etapele inițiale ale coagulării regatului, a fost o realitate care a conținut unele influențe. Pe aceste largi observații, deși celții nu au construit nici o fortăreață în timpul migrației lor spre est, cu atât mai puțin în spațiul intracarpatic, nu este imposibil ca tehnica *murus dacicus* să fi fost rezultatul unor tradiții diverse, atât elenistice, cât și din alte zone culturale de la care constructorii daci au putut primi influențe, aplicate și adaptate unor specificități locale. În egală măsură, poate fi o aclimatizare locală a acestor diverse tehnici de construcție masivă cu care rezidenții avuseseră contacte[560].

Din punct de vedere tehnic, *murus dacicus*[561] consta în două paramente paralele, așezate direct pe patul de stâncă, cu grosimi variabile (2-4 m), iar spațiul dintre ele era umplut cu piatră spartă, pietriș și pământ, straturi compactate apoi foarte bine. Pentru a neutraliza împingerile laterale exercitate de acest *emplecton*, precum și pentru a anula încărcările verticale date de greutatea masivului de zidărie, cele două fețe ale paramentelor erau rigidizate cu bârne de lemn de esență tare[562] orientate pe direcțiile suspecte de deplasare a paramentului exterior (de regulă). Capetele grinzilor erau fasonate în formă de pană, cu corespondențe în jgheaburi cioplite similar în blocurile de calcar (așa-numitele *babe* sau scobituri în formă de *coadă de rândunică*), unde se fixau. Calcarul era tăiat relativ regulat (cca. 50-80 x 40-50 x 30-40 cm)[563],

---

[554] Sub sintagma *atelier metalurgic* trebuie înțelese atât acele ateliere care forjau minereul, cât și atelierele de fierărie propriu-zise. Dat fiind complexitatea traseului tehnologic *minereu-piesă finită* este greu de crezut că un singur atelier (cu colectivul de rigoare) se putea ocupa, întotdeauna, de întregul proces.
[555] Preda, Doicescu 1966: 317.
[556] Costea 1996: 71-86.
[557] Costea 2006: 163.
[558] Costea 1985-1992: 62. Tehnica de construcție este identificată și la Tipia Ormenișului, unde sistemul de două paramente și emplecton de pământ și piatră spartă este prezent, dar fără bârnele de legătură (Costea 2006: 161-163).Trebuie remarcat că acest sistem de armare și zidărie apare și în spațiul extracarpatic, la Pietroasa Mică-*Gruiu Dării* (Dupoi, Sîrbu 2001: 13-15) sau la Bâtca Doamnei (Gostar 1969: 13-15).
[559] Cezar, *De bello galico*, VII, 23.
[560] Antonescu 2009: 70.
[561] Sintagma aparține limbajului de specialitate modern și este o convenție cu caracter tehnic, în condițiile necunoașterii terminologiei antice. Aparent denumirea a fost antichizată pentru a crea o paralelă mimetică cu tehnologia *murus Gallicus* (atestat ca atare) și implicit cu civilizația celtică. De notat că numele ilustrează un principiu și nu neapărat o tehnologie unitară, existând mai multe variante locale de zidărie, toate subsumate sistemului cu dublu parament și ranforsare cu grinzi de lemn (Florea 2016: 223).
[562] Parțial aceste împingeri erau amortizate și de prelucrarea sub formă de butise a unor blocuri din asize.
[563] Stefan 1995: 270-279 (cu bibliografia subiectului).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

dar dimensiunile blocurilor variază relativ mult pe lungime, în mare parte din cauza soluției de compromis aplicate de pietrari, care urmăreau să extragă un volum cât mai mare, dar transportabil, de rocă nefisurată. Constrânși de acest deziderat, meșterii din cariere trebuiau să țină cont și de structura geologică a calcarului, astfel că blocurile au unele diferențe de lungime, chiar dacă în general valorile metrice sunt apropiate[564].

În mod natural, după un timp, grinzile de lemn putrezeau, dar cu cât acest timp era mai lung[565], cu atât tasarea naturală a zidăriei compensa împingerile laterale și zidul rămânea stabil, cu condiția ca fundația să nu sufere fracturi ori clivaje sau terenul de fundare să nu sufere modificări structurale. Aceste alunecări de teren sunt explicația existenței astăzi doar a unui singur parament (Căpâlna, Piatra Craivii) sau a alunecării unor părți întregi din zid (Piatra Roșie)[566].

Cetățile la care dacii au folosit tehnica *murus dacicus* au fost Sarmizegetusa Regia, Costești, Blidaru, Piatra Roșie[567], Bănița, Căpâlna, Tilișca, Piatra Craivii[568], Ardeu, Deva, Breaza[569] și foarte probabil la fortărețele mai mici de la Ciocuța, Cetățuia Înaltă și Vârful lui Hulpe (?)[570], necercetate suficient deocamdată (**Pl. 9/1**; **Pl. 11/1**). Tehnica de construcție nu este una generală la cetățile sau siturile amintite. Unele au folosit-o în mai mare măsură – până la zidărie perimetrală, inclusiv turnuri interne și externe, ziduri de sprijin etc. – altele doar parțial sau numai la unele fundații. Explicațiile sunt diverse și au în vedere realități strategice, respectiv fortificarea preferențială a unor direcții vulnerabile sau pur și simplu capacitățile tehnice și economice ale unui lider și ale comunității peste care stăpânea.

Astfel de ziduri puteau ajunge teoretic până la o înălțime de 4-5 m, mult deasupra înălțimii de atac[571]. În condițiile reliefului accidentat însă, o astfel de înălțime zidită exclusiv din piatră ecarisată este cel puțin inutilă – dacă eludăm funcția simbolică a cetății – și greu sustenabilă economic. În plus, o înălțime prea mare a zidului mărește unghiul mort – ce apare între baza zidului și axa de atac a apărătorilor de pe metereze. Este mai probabil că zidul de piatră prelucrată era de fapt doar fundația înălțată până cel mult în jurul valorii de 3 m, peste care existau supra-zidiri din cărămidă sau din lemn[572]. Înălțimea de cca. 5 m a zidăriei de piatră, acceptată de către specialiști, este improbabilă și prin prisma faptului că un asemenea cubaj ar fi lăsat urme consistente, chiar în cazul reutilizării materialului în construcțiile epocilor

---

[564] Borangic, Berzovan 2014: 110-114.

[565] Nu există un studiu în acest sens, dar este greu de crezut că nu se aplicau proceduri de întârziere a descompunerii lemnului, fie prin tehnici de recoltare care țineau cont de perioada de vegetație a arborilor, timpi de uscare specifici, călire termică, pelicularizare cu rășini, bitum etc.

[566] Alunecările din acest sit sunt însă, cel mai probabil, mult mai târzii, întâmplate mult după părăsirea fortăreței.

[567] În cazul acestei cetăți este nevoie de cercetări mai amănunțite, deoarece este posibil, dată fiind structura geologică a masivului pe care stă fortăreața și culoarea roșiatică a zidăriei cetății, în general, ca materialul de construcție, măcar parțial, să provină de pe plan local.

[568] Sistemul de zidărie folosit la Piatra Craivii își găsește analogii în așa-numitul *opus africanum* (**Pl. 50/4**).

[569] La aceste ultime trei cetăți, chiar dacă au blocuri ecarisate, nu se poate susține construcția zidului principal în sistemul *murus dacicus*, ci, probabil, blocurile erau doar componente ale fundațiilor turnului principal.

[570] Daicoviciu, Ferenczi 1951: 20; p. 45; cu analiza critică a problemei la A. Pețan (2015a: 123-171) care deși admite o posibilă fortificare simplă a locului, nu a reușit să identifice în teren urme concrete ale zidurilor de piatră menționate de C. Daicoviciu și de literatura de specialitate care l-au citat pe acesta.

[571] Înălțimea de atac este acea dimensiune verticală care permite atacatorilor să acționeze direct asupra zidurilor, fie cu unelte genistice, fie cu dispozitive manuale sau angrenaje diverse (berbeci, foarfeci etc.), în relație directă cu înălțimea unui individ. În acest caz înălțimea de atac este de aproximativ 2 m.

[572] Urme ale supra-structurilor de lemn pot fi considerate resturile de arsură intensă, urme ale unor puternice incendii declanșate în timpul asediilor și cuceririi romane, precum și iconografic, cetăți cu evidente părți defensive din lemn fiind figurate în scenele LXXII, LXXV și CXXXII (**Pl. 14/5**). Siturile dacice în discuție și-au pierdut, în timp, toate componentele de lemn, discuția despre acestea bazându-se pe amprentele păstrate, pe urmele de arsură, pe iconografia antică și, parțial, pe piese de feronerie păstrate (cuie, piroane, scoabe etc.)

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

următoare[573]. Cel mai probabil doar marile fortărețe din jurul capitalei și-au permis luxul unor masive întregi de ziduri de piatră ecarisată (la care se adăugau turnurile-locuință). Nu există nici certitudinea că acest sistem a fost general utilizat, cunoscut fiind faptul că fiecare fortăreață se adapta terenului și bugetului local.

Zidurile putea fi înălțate cu o suprastructură din cărămidă slab arsă[574]. Unii cercetători[575] consideră că pentru această structură s-a folosit cărămida crudă, însă aceasta nu ar fi avut rezistența necesară, la fel și presupusele supra-înălțări din trunchiuri despicate de copac[576](**Pl. 14/5**), în ambele situații uzura fizică necesita reparații aproape permanente. Zidurile erau întărite din loc în loc de puternice bastioane ridicate în aceeași tehnică, iar în fața lor erau amplasate capcane (*gropi de lup*), palisade, șanțuri, treceri obligate, constituindu-se într-un sistem defensiv complex. Pe coama zidurilor existau drumuri de rond, metereze și uneori platforme de luptă (pe care puteau fi amplasate și mașini de război).

Spre deosebire de piatra nefasonată, în cazul celei ecarisate nu se putea folosi orice tip de rocă, fiind nevoie de un material ușor de prelucrat, dar rezistent la agresiunile mediului sau la cele antropice. Soluția a fost utilizarea unui conglomerat calcaros fosilifer provenit, cel puțin pentru cetățile din Munții Orăștiei, posibil și pentru Căpâlna și Tilișca[577], de la cariera de la Măgura Călanului (jud. Hunedoara)[578].

[573] O listă de fortărețe medievale (aprox. 27) care au refolosit cel puțin punctul strategic utilizat și în epoca dacică, este întocmită de A. A. Rusu. Între acestea sunt amintite și cetăți care avuseseră în componență ziduri de tip *murus dacicus* (Ardeu, Bănița, Breaza, Căpâlna, Deva, Piatra Craivii). Fenomenul translației a cuprins și unele materiale dacice, nu doar poziția. În structurile medievale aflate pe locul fostelor cetăți dacice și în unele moderne din proximitate sunt adesea identificare blocuri ecarisate de certă *fabricație* dacică, ușor de recunoscut, unele după caracteristicile scobiturii în formă de *coadă de rândunică* (Rusu 2005: 77).

[574] Sistemul este vizibil la turnurile-locuință (Glodariu 1983: 27), însă funcția defensivă este mai mult decât nesigură. O astfel de îmbinare de materiale zidite a rămas vizibilă la Costești (**Pl. 14/2**). Tehnica aceasta de îmbinare a două tipuri de masive de zidărie este atestată și în Orientul Apropiat (Cf. Xenofon, *Anabasis*, III, 4).

[575] M. Mărgineanu Cârstoiu în Antonescu 2009: 73, nota 100. Mai mult, în cazul unor cărămizi crude, acestea nu s-ar fi păstrat deloc, cu excepția acelora surprinse de incendii, care ar fi ars însă doar secvențial paramentele.

[576] Daicoviciu 1972: 130-131. Astfel de suprastructuri nu apar pe nici o cetate dacică figurată pe Columna traiană, dar lemnul a fost fără îndoială utilizat la fortificații în diferite moduri.

[577] O problemă încă necercetată suficient este cea a posibilității existenței și exploatării și a altor cariere de piatră, în special cele de pe raza județului Alba, cel puțin pentru cetățile aflate la mare distanța de cariera de la Măgura Călanului sau altele nedescoperite deocamdată (Cf. Lăscoiu 2014: 715-717).

[578] Daicoviciu 1954: 26. Totuși, urmele exploatării de calcar din această carieră nu coincid cu volumele de piatră existentă în structurile din Munții Orăștiei. Se pune astfel problema identificării, în teren și prin analize geologice, și a altor surse de calcar utilizate în epoca dacică.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Excurs II. Fortificații liniare în Dacia preromană

Problema fortificațiilor liniare a fost mai puțin tratată în literatura de specialitate din România cu referire la perioada clasică a civilizației dacice, existând mai mulți factori care au concurat la această situație. În orice caz, insuficiența săpăturilor arheologice și a materialului aferent, care nu permite decât arareori formule de datare care să depășească sentințele generale de tip *post quem* sau *ante quem*, absența datărilor absolute, dar mai ales anumite tradiții istoriografice puternic înrădăcinate[579], au făcut ca acest subiect să rămână în general apanajul unor pasionați[580].

Trebuie spus de la bun început că definirea în sine a termenului de „fortificație liniară" ridică destul de multe dificultăți semantice pentru a fi abordată aici exhaustiv, motiv pentru care, deocamdată, ne vom mărgini doar la câteva succinte considerații[581]. Astfel, prin această noțiune, la nivelul artei militare a Antichității, ne referim la un ansamblu defensiv menit să interzică o anumită cale de acces sau să delimiteze un anumit teritoriu, având un cumul de rosturi în primul rând militare. Trebuie spus că atât prin aspectul lor cât și prin funcțiile deținute, aceste fortificații se deosebesc net de cetăți și forturi[582], deși în aproape toate cazurile fortificațiile liniare sunt amplasate și edificate într-o incontestabilă legătură strategică cu acestea, ca parte a unor ansambluri defensive micro sau macro-regionale. Acest din urmă fapt ar permite la prima vedere o departajare ipotetică a lor în *două categorii* distincte: „barajele" militare propriu-zise de importanță locală, respectiv fortificațiile de tip „limes"[583], dar după cum se va vedea mai jos, asemenea delimitări comportă o doză însemnată de subiectivism.

*

La nivelul Antichității, cea mai variată și mai complexă gamă de fortificații liniare a fost ridicată de către armatele Imperiului Roman și au derivat direct din tacticile concepute de către strategii militari romani. Atât elementele de tip șanț cu val (și palisadă) dispuse în diverse combinații cu menirea de a condiționa manevrele inamicului în timpul unor confruntări punctuale, cât și sistemele de graniță militarizată de mare anvergură și complexitate (*limes*-ul propriu-zis) întinse pe sute de kilometri, atestă profunda capacitate organizațională și gândirea strategică de excepție specifice celei mai puternice forțe militare a lumii din acel moment. Este incontestabil că toate aceste inovații și-au găsit un anumit ecou și în ținuturile învecinate, deși în ultimă instanță ele nu făceau decât să continue și să perfecționeze unele tradiții cu origini foarte vechi[584].

---

[579] Astfel, la nivelul istoriografiei românești, o bună parte a valurilor de pământ care brăzdează teritoriul României sunt atribuite perioadei romane, chiar dacă multe dintre ele, atât prin dispunerea în teren cât și prin maniera de realizare se deosebesc în mod evident de lucrările de acest tip din restul Imperiului, sugerând datări în cu totul alte intervale (vezi spre exemplu discuțiile la Squatriti 2002: 19).

[580] De menționat în acest sens contribuțiile unor autori precum Hristache Tatu, Viorel Moraru, Dan Oltean etc., chiar dacă unele dintre constatările acestora necesită amendamente, meritul incontestabil rămâne de a fi introdus în spațiul public și circuitul științific noi puncte de interes din zone insuficient investigate de către arheologi.

[581] În toponomastica românească urmele acestor tipuri de fortificații, indiferent de perioada în care se presupune că ar fi fost edificate, sunt cunoscute sub numele de *troiene*. Denumire este comună, uzitată în toate regiunile istorice cu trimitere la figura cuceritorului Daciei, conservată în memoria colectivă în întregul areal balcanic. Cf. Petolescu 1994: 723-729; Madgearu 2010: 109-120.

[582] Se cuvine această precizare întrucât în unele lucrări de specialitate s-a constatat încadrarea unor fortificații, de tipul troianul de la Ponorici – Cioclovina, în rândul cetăților (Gheorghiu 2005: 102-103) sau chiar a „așezărilor fortificate" (Glodariu 1982: 28), ceea ce este evident eronat.

[583] Desigur, nu în sensul „roman" al termenului, ci în sensul unor demarcări de graniță.

[584] Este de presupus însă că de la apariția primelor forme de organizare socio-politică și a noțiunii de teritoriu stăpânit, a existat necesitatea de a apăra și de a delimita anumite căi de acces sau anumite regiuni, în funcție de resursele și capacitățile disponibile, dar și în funcție de nevoile de moment. La nivel european, cercetările

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

La nivelul Europei „barbare" a celei de-a doua Epoci a Fierului, fortificațiile liniare prezintă un istoric interesant, motivațiile construirii lor fiind dintre cele mai diverse. De pildă Herodot, relatând despre un conflict dintre sciți și sclavii lor, ne spune cum aceștia din urmă, pentru a se apăra, au ridicat un șanț de apărare de mari dimensiuni întins între lacul Meiotic (Marea de Azov) și Munții Taurici din Peninsula Crimeea[585]. Trebuie spus că în general, în zonele de contact dintre nomazi și sedentari, astfel de lucrări sunt frecvent întâlnite[586], rostul lor fiind de a preîntâmpina atacurile prin surprindere și raidurile efectuate de către cavalerie, principala forță de șoc a nomazilor.

În alte cazuri însă, astfel de bariere de pământ erau ridicate pentru a marca granițele teritoriale dintre diferitele facțiuni tribale. De exemplu, Tacitus menționează existența unui val de pământ ridicat de către tribul germanic al Angrivarilor pentru a delimita ținuturile lor de cele ale vecinilor lor cherusci[587]. Și arheologia ne oferă multe astfel de exemple de fortificații liniare, pentru areale precum Brittania preromană – Beech Bottom Dyke[588], Devil's Dyke[589], Cleave Dyke[590], Scott's Dyke[591], Grimm's Ditch[592] și altele. Funcțiile acestora par să fi fost diverse – de la limite inter-tribale, la baraje militare, reprezentând însă un fenomen tardiv la nivelul evoluției concepțiilor strategice din cea de-a doua vârstă a Fierului[593].

Regalitatea dacică, cea mai însemnată putere din Europa temperată a secolelor I a.Chr. – I p.Chr., situată la confluența dintre lumea mediteraneeană, cea „barbară" central-europeană și cea a stepelor euro-asiatice, nu avea cum să facă excepție. În rândurile ce urmează, vom face o succintă prezentare a celor mai reprezentative obiective de acest tip. Din rândul *barajelor militare* propriu-zise, cele mai cunoscute sunt cele de la Porțile de Fier – (Tapae?)[594], Ponorici - Cioclovina[595] și Poiana Omului[596]. Cea mai spectaculoasă dintre acestea, atât în ceea ce privește întinderea, aspectul și maniera de realizare o reprezintă însă troianul de la Ponorici-Cioclovina, ridicat foarte probabil în contextul marilor războaie daco-romane.

Troianul de la Cioclovina se întinde în plan pe cca. 2 km, având menirea de a apăra cea mai importantă cale de acces spre zona Sarmizegetusei Regia dinspre valea Streiului[597]. Liniei de apărare i-au fost adăugate elemente suplimentare precum unele dedublări, o serie de redute circulare atașate valului principal dar și mai multe separatoare – valuri perpendiculare sau oblice, menite să spargă și să fragmenteze frontul de înaintare al inamicului, toate acestea fiind dispuse în funcție de condițiile de teren. Cercetările de teren mai vechi și mai noi au sesizat de asemenea, din loc în loc, prezența unor turnuri. În spatele primei linii de apărare, pe Dealul Chiciurei, a fost realizată se pare o linie secundară de apărare, din piatră locală dislocată.

---

arheologice au pus în evidență numeroase structuri de tipul fortificațiilor liniare încă din Epoca Bronzului (pentru o punere în temă, a se vedea de exemplu Oswald 2011: 2-6 cu bibliografia aferentă).

[585] Herodot, *Istorii*, IV, 3.

[586] Există un număr semnificativ de astfel de fortificații, atât în Crimeea cât și în Asia; grăitor este și exemplul urmat de către regele vizigot Athanaric, care amenințat de către huni încearcă să îi oprească construind un val de pământ (Ammianus Marcellinus, XXXI, 3, 7).

[587] Tacitus, *Annales*, II, 19.

[588] Cunliffe 2010.

[589] Cunliffe 2010.

[590] Harding 2004: 38.

[591] Muir 1997: 71.

[592] Bradley 1968, 1-14.

[593] Cunnlife 2010.

[594] Oltean 2012: 426-432; prezența unor structuri mai târzii, medievale sau moderne, care suprapun pe cele antice obligă la multă prudență în interpretări, cu atât mai mult cu cât, deși autorul cunoaște bine terenul, a mai publicat inexactități (vezi critica la Pețan 2015a, *passim*).

[595] Tatu, Moraru, 1982-1983; Oltean 2012: 571-576.

[596] Oltean 2012: 583-585.

[597] În zonă, către Valea Streiului, sunt semnalate și alte fortificații liniare de mari dimensiuni.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

La edificarea tuturor acestor elemente s-au utilizat piatra locală, pământul și desigur lemnul și lutul la palisade. Sectoare importante ale ansamblului prezintă urmele evidente ale unei arderi tehnologice efectuate la temperaturi foarte înalte în urma căreia a rezultat un material compozit, care asigura valului o mare duritate și o coeziune[598]; tehnica „valurilor arse" după toate probabilitățile de tradiție locală, se întâlnește și în cazul unor fortificații geto-dacice mult mai timpurii[599].

Lungimea totală a tuturor elementelor constitutive ale barajului de la Cioclovina este de cca. 7 km, cubajul estimat fiind de 34671m^3 de stâncă și pământ dislocat. După unele presupuneri, forța de muncă necesară ridicării acestui baraj militar trebuia să fi fost de cca. 8500 de oameni, la dificultățile de ordin logistic și tehnic adăugându-se terenul montan, în acel sector destul de sărac în surse de apă[600]. Este vădit că atât prin prisma dimensiunilor dar și a planului - deocamdată fără analogii cunoscute în alte părți ale lumii antice - troianul de la Cioclovina reprezintă una dintre cele mai spectaculoase fortificații edificate de către inginerii și strategii regalității dacice[601].

Dacă acest troian impresionează atât prin masivitate, cât și prin tehnica laborioasă prin care a fost realizat, cel de la „Poiana Omului", situat la doar câțiva kilometri în spatele său este o operă cu mult mai modestă, reprezentând doar un simplu val de pământ tasat cu maiul, având un plan cu mult mai simplu ce prezintă o singură ramificație; absența turnurilor și a altor elemente și planul relativ elementar ar putea sugera la prima vedere o execuție efectuată probabil sub impulsul unor nevoi militare de moment[602].

Cât privește problema fortificațiilor liniare de tip „limes" la nivelul Daciei preromane, ea este una destul de complexă, absența săpăturilor și a datărilor certe obligând la firești precauții. În opinia noastră, din perioada dacică ar putea fi Troianul Zarandului, valul de cca. 20 de km având șanțul spre vest, care închide intrândul larg al Țării Zarandului, val de dimensiuni mai degrabă modeste, pe suprafața sa nu se cunosc nicăieri urmele vreunor turnuri sau forturi. Cercetările preliminare efectuate asupra acestui monument, cu primele concluzii, au fost deja expuse detaliat într-un studiu recent[603].

Vizualizarea traseului Troianului Zarandului permite efectuarea unor constatări. Din punct de vedere geografic, chiar dacă valul străbate și zone colinare, el pare a marca, destul de vizibil, limita dintre zona montană propriu-zisă și zonele de câmpie. Nu credem că, așa cum s-a afirmat, că rolul său ar fi fost doar de închidere a accesului pe Valea Crișului Alb spre zonele cu resurse aurifere din inima Transilvaniei. În cazul în care s-ar fi dorit doar acest lucru, s-ar fi putut găsi poziții cu mult mai favorabile spre est, unde n-ar fi fost nevoie de edificarea unui val pe o lungime așa de mare. Este dincolo de orice discuții faptul că cei care au ridicat această construcție aveau interese mult mai largi în zonă: intenția de a apăra întreaga Țară a Zarandului, dar și zonele montane în fața unei amenințări venite dinspre vest. Bararea puternică a văii Beliului, prin construirea a încă patru valuri adiacente în fața celui principal, amenajare care nu se întâlnește nicăieri altundeva pe parcursul întregului traseu, arată în plus o nevoie stringentă de a proteja cât mai bine accesul către plaiurile și văile Codrului Moma.

În zona Munților Codru-Moma se cunosc mai multe fortificații care ar putea fi puse în legătură cu valul. Astfel, urmărind drumurile de plai din continuarea tronsonului I al

---

[598] Teodor *et alii* 2013b: 77-78.
[599] Teodor *et alii* 2013b: 75-77.
[600] Teodor *et alii* 2013b: 87.
[601] În mod aproape cert atât la concepția și la realizarea sa au participat ingineri și meșteri proveniți din spațiul greco-roman (Bodò 2015: 465; 470-471).
[602] Teodor *et alii* 2013a: 4-11.
[603] Vezi Berzovan 2013a: 161-182.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

„Troianului", se poate ajunge ușor după un drum de mai mulți kilometri la mica fortificație de tip promontoriu barat de la Botfei – „Cetățeaua Înaltă"[604], locuită în secolele II a.Chr. - I p.Chr. Tronsonul I, ca și o parte a tronsonului II, se află de asemenea în raza vizuală directă a altor două cetăți dacice, cele de la Clit – „Gurețul Negrilor"[605] și de la Groșeni – „Jidovina"[606]. În acest context, pare foarte plauzibilă atribuirea acestui val regatului dac – numărul semnificativ de tezaure și de descoperiri monetare situate la est de linia atestată (și presupusă) a „Troianului", comparativ cu cele de la vest, constituind, pe lângă observațiile de mai sus, un posibil argument în plus în favoarea atribuirii sale perioadei dacice.

După cum a remarcat și S. Dumitrașcu, ipoteza atribuirii valului perioadei lui Burebista nu rezistă criticii, acțiunile marelui rege având un caracter ofensiv, nu unul defensiv[607]. Cu mult mai probabilă pare edificarea valului în decursul secolului I p.Chr., poate pentru a preîntâmpina atacurile și raidurile iazygilor în contextul în care presiunea sarmatică asupra ținuturilor dacice trebuie să se fi accentuat și mai mult spre sfârșitul secolului I p.Chr. – morminte precum cel de la Vărșand, datat pe baza unor piese de aur de factură nord-pontică la „cumpăna secolelor I-II p.Chr."[608], indicând o direcție de pătrundere sarmatică pe cursul inferior al Crișului Alb.

În acest context ar fi putut să aibă loc ridicarea „Troianului", atât ca o măsură de apărare împotriva atacurilor cavalerie sarmate, cât și ca o lucrare menită să afirme prestigiul și puterea regalității dacice în zonă – e posibil ca el să fi marcat chiar granița de vest a regatului la un anumit moment.

Troianul Zarandului nu este singura fortificație liniară de tip „limes" ce ar putea fi atribuită regatului dac. Valul Stoicani – Ploscuțeni, unul din valurile ce brăzdează sudul Moldovei, având șanțul orientat spre miazăzi, realizat într-o manieră atipică valurilor romane[609], ar fi putut să fi la rândul său ridicat inițial[610] de către regatul dac în colaborare cu diversele façțiuni tribale est-carpatice raliate acesteia[611]. Din punct de vedere geografic, prin poziționarea sa, el demarchează zona de stepă de zona de silvostepă. Pe toată lungimea sa nu se cunosc până în acest moment urmele vreunor turnuri sau forturi. Având o lungime de peste 100 de km și dimensiuni masive (după unele estimări, cca. 15 m^3/metru liniar)[612], valul reprezintă o operă de mare anvergură, care a necesitat un efort concentrat din partea unei autorități influente. Dacă el se datează într-adevăr în perioada regatului dac, ridicarea sa ar fi putut să aibă loc poate pe parcursul secolului I p.Chr., în contextul ce a urmat evacuării populației locale din zona Câmpiei Munteniei cu consecințele de rigoare și sosirea trupelor romane la gurile Dunării.

La capătul acestui excurs – cu caracter mai mult introductiv – se cuvin a fi făcute câteva observații. Astfel, la stadiul curent al cercetărilor, toate fortificațiile liniare cunoscute la nivelul Daciei pre-romane par să se dateze pe parcursul veacului I p.Chr., mai probabil în a doua jumătate. Acest fapt poate fi pus în legătură atât cu consolidarea regatului dac, în strânsă relație cu creșterea influențelor romane în concepțiile și strategiile militare și cu profilarea unor

---

[604] *RepArhArad* 1999: 46.
[605] Dumitrașcu 1970: 142-160.
[606] *RepArhArad* 1999: 73.
[607] Dumitrașcu 2007: 193.
[608] Dumitrașcu 1993: 110.
[609] Vezi analiza la Teodor, Croitoru 2013, *passim.*
[610] Pentru că valul în sine pare a cunoaște mai multe etape de utilizare.
[611] Vezi discuțiile la Ioniță 1982: 52. Desigur că în lipsa unor săpături și datări inechivoce ne aflăm pe tărâmul ipotezelor – dar credem că este mai puțin probabil să fi fost construite de către confederațiile carpilor, lipsite de viziunea politică și de coeziunea necesară edificării unui ansamblu de asemenea dimensiuni.
[612] Ioniță 1982: 56.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

amenințări externe din ce în ce mai mari la hotare. Dacă rolul strict militar al barajelor din Munții Șureanu nu poate fi pus la îndoială, altele, precum Troianul Zarandului sau valul Stoicani – Ploscuțeni, reprezintă lucrări făcute la marginea de vest, respectiv de est a regatului, și după cum am arătat, prezintă funcții nu doar militare, ci și politice, de a impresiona și de a semnala existența unei autorități capabile. Fără îndoială că nu pot fi excluse și alte posibile funcții, inclusiv de natură economică, valurile putând fi utilizate și pe post de drumuri sau infrastructură a unui sistem de colectare de taxe.

Pentru edificarea unor fortificații de acest tip era nevoie de o mână de lucru consistentă și supravegheată, de o serie de cunoștințe elementare de topografie – fie ele și empirice, dar mai ales de o capacitate de viziune strategică și tactică. Cu alte cuvinte, avem de-a face cu un *know-how*[613] care depășește cu mult capacitățile unor simple formațiuni tribale. Construcțiile în sine, ce au implicat un efort constructiv important, combină în tehnicile lor de realizare atât tradiții locale, cât și tradiții de sorginte greco-romană, existând însă suficient loc pentru inovație și originalitate, așa cum se poate constata în cazul planului troianului de la Cioclovina.

Sarcina ridicării și apărării acestor fortificații trebuie să fi fost în grija unor nobili din anturajul regal. Un pasaj izolat din lucrarea pierdută a medicului Statilius Crito ne spune că „*...și pe când unii erau puși peste cei care munceau pământul cu boii, alții dintre cei din jurul regelui - erau rânduiți să se îngrijească de fortificații*”[614]. Este la fel de posibil ca fortificațiile pomenite în acest pasaj să nu reprezinte cetățile-reședință nobiliare, întrucât este de presupus că fiecare nobil își „îngrijea” propria cetate fără ordinele exprese ale autorității regale; ar putea fi vorba de fortificații de interes statal, în rândul cărora ar fi de așteptat să intre și cele discutate în acest scurt excurs.

Șerpi stilizați. Decor pe lama unui pumnal *sica*
descoperit la Rastu, jud. Dolj
(Sîrbu, Borangic 2016)

II.c.4 Logistică, resurse și costuri

[613] Literar *a ști cum.* Sintagma este un neologism preluat ca atare din limba engleză și condensează toate cunoștințele și experiențele practice necesare pentru a realiza un proiect, respectiv suma de factori și informații cu circulație restrânsă în cadrul unui grup de lucru (Ciută, Borangic 2016 p. 253). Prin extensie, denumirea a ajuns să se refere uneori inclusiv la membrii unui grup de lucru.
[614] Criton, *Geticele*, 5, 2, - *Lexiconul Suidas*, *s.v Boutiais.*

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Este evident că zidăria ciclopică și tehnica de construcție specială a acesteia reprezenta un nivel tehnologic prea ridicat și în consecință prea costisitor pentru cea mai mare parte a comunităților dacice. Tipul de rocă, costurile exploatării *in situ* și la locul de montaj, fasonarea și nu în ultimul rând cunoștințele arhitecturale și inginerești necesare nu erau deloc la îndemâna oricui. Cariera de la Măgura Călanului a furnizat material pentru cetățile de pe o rază cuprinsă între 40 și 90 km, ceea ce presupune un sistem de transporturi bine organizat și mai ales capabil să susțină încărcături mari și repetate. Nu avem date consistente despre drumurile din Dacia preromană[615], dar rutele de transport trebuie să fi existat, din diverse rațiuni. Independent de drumurile tehnologice care legau diferite zone cu resurse de beneficiarii acestora, existau și drumuri și rute care legau capitala de diferite zone periferice ale regatului. Un exemplu în acest sens este ruta dintre Sarmizegetusa și Sucidava, utilizată ulterior și de romani. Drumul era flancat de numeroase cetăți și era poate legat de calitatea de posibilă arteră economică, căci de-a lungul ei au fost descoperite o serie consistentă de tezaure monetare (datate între secolele III-I a.Chr.). Principala calitate a fost însă modul optim în care lega cele două zone, capitala și punctul de legătură cu sudul Dunării, motiv pentru care, segmente din această rută au rămas în uz până astăzi[616].

Drumurile de țară, chiar dacă neamenajate consistent, cel puțin cele care conectau cariera de punctul de destinație, trebuiau măcar sumar întreținute, pentru a facilita transportul terestru. În același registru avem foarte puține date despre carele și căruțele utilizate în Dacia preromană, majoritatea provenind din complexe funerare, reprezentând, desigur, vehicule ceremoniale[617]. Totuși, coroborând datele arheologice cu puținele izvoare iconografice pe subiect[618], putem spune că existau vehicule ordinare, cu roți mari, ranforsate cu șine de fier[619], capabile să susțină și să transporte o sarcină considerabilă.

Având ca reper realități tehnice romane, presupus superioare, se acceptă că un atelaj antic, cu tracțiune animală, nu putea suporta și transporta o încărcătură mai mare de cca. 500 kg[620], pe teren plat, exceptând, desigur, vehiculele speciale. Un bloc de calcar cu dimensiuni

---

615 Fără legătură directă cu subiectul transporturilor, trebuie amintit celebrul drum în trepte, pavat cu piatră dintre zona sacră a capitalei și poarta de est a cetății, mai rar discutat în literatura de specialitate. De la poarta de vest pleca alt sector de drum, doar pietruit de data asta, care lega cetatea de așezarea civilă. Lucrarea carosabilă este importantă, chiar dacă pare singulară în peisajul dacic, prin faptul că documentează capacitatea dacilor de a construi artere rutiere amenajate și pavate sau pietruite (Pețan 2015: 34-59). Păstrând proporțiile, amenajarea unor drumuri simple, de pământ (incluzând aici partea carosabilă, eventualele rigole sau șanțuri de drenaj minimale, podețe sau punți etc.), nu mai par improbabile, mai ales în condițiile afluxului de materiale înspre și dinspre zona montană. Construcția unor poduri nu putea fi străină mediului dacic, atât ca urmare a importului de meșteri din lumea greco-romană, buni cunoscători ai problemei, cât și ca urmare a necesității acestor amenajări. Puțin documentat și acest aspect, construcția de poduri și podețe trebuia să fi fost o realitate, cel puțin în cazul cetăților, care trebuiau să-și asigure accesul peste șanțurile de apărare. Un astfel de caz este podul de la intrarea în cetatea de la Vârț (jud. Gorj), sit în care au fost identificate urmele de amenajare a culeelor și cenușa rezultată în urma incendierii structurii de lemn (Berciu 1939: 203).

616 Toartă 1974: 19-34. Din păcate, deși mai mult ca sigur că drumul a fost utilizat de daci și articolul semnalează numeroase puncte unde acesta pare vizibil, nu s-au efectuat secțiuni sau sondaje arheologice, astfel că nu se cunoaște nimic despre structura tehnică a acestuia, dacă ea a existat.

617 Rustoiu, Ferencz 2002: 232.

618 Care de transport barbare apar și pe Columna Traiană și pe metopele trofeului de la Adamclisi.

619 Glodariu, Iaroslavschi 1989: 127-128. De remarcat robustețea rafurilor de car provenite din mormântul princiar de la Cugir (jud. Alba), nepublicate detaliat deocamdată. Chiar dacă ele au armat roțile unui car ceremonial, acestea erau realizate din fier masiv, cu o grosime apreciabilă și, probabil pentru aderență, secțiunea relevă un șanț median adânc (o parte dintr-un astfel de raf se află în gestiunea Muzeului Național al Unirii, Alba Iulia și a putut fi cercetată direct cu ocazia documentării). Fără a generaliza aspectul, el arată și de această dată capacitățile tehnice ale rotarilor și fierarilor locali, care, puși în fața unor provocări profesionale, aveau resursele necesare, materiale și de îndemânarea să realizeze componente si vehicule rezistente la uzură.

620 Tillburg 2007: 81-82.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

medii (0.65 x 0.45 x 0.35 cm) are o greutate de 253,575 kg[621]. Chiar dacă admitem că un car putea transporta două astfel de blocuri simultan, se punea problema puterii de tracțiune. Animalele de povară (vite, cai, catâri, măgari) prezentau caracteristici morfologice și capacități fizice sub media altor epoci istorice, în secvența cronologică dacică[622]. Înhămarea unui număr mai mare de animale la un vehicul putea fi o soluție aplicabilă pe terenuri plate, dar devenea complicată pe traseele sinuoase ale drumurilor de plai sau ale văilor de acces. Este însă posibil ca transporturile de blocuri să se fi făcut iarna, cu ajutorul săniilor, mult mai rezistente și mai ieftine, deși metoda avea propriile neajunsuri, cauzate în principal de aderența slabă a copitelor animalelor pe zăpadă și gheață[623]. Această soluție era avantajoasă și datorită faptului că sezonul era degrevat de activitățile agricole directe și astfel numărul de oameni alocați unor astfel de lucrări putea fi considerabil mai mare. Nu putem aprecia dacă una dintre soluții a fost folosirea unor sănii și târgi speciale pe timpul verii, dar nu pare improbabil, cu atât mai mult cu cât această soluție nu necesită amenajări rutiere deosebite și nici echipamente complexe. De reținut însă că renunțarea la vehicule pe roți și utilizarea unor sisteme bazate pe târârea, fie și parțială, a încărcăturii, distruge rapid orice tip de drum. În condițiile unui transport sistematic, acest lucru putea cauza întârzieri și blocaje greu de gestionat și acceptat, anulate doar prin mentenanța permanentă a căilor de acces.

Oricum am privi lucrurile, costurile economice erau considerabile, iar rezultatele din teren confirmă că pentru ridicarea acestor fortărețe au fost depuse eforturi substanțiale, imposibile fără structuri economice[624] și politice puternice. În acest *know-how* se include și corpul ingineresc, fără de care construcția unei cetăți de asemenea tip era imposibilă.

Meșterul și/sau arhitectul și echipa lui (este greu de diferențiat pentru Antichitatea dacică dacă pentru ridicarea unei fortărețe existau și meșteri și alți specialiști simultan) trebuiau să cunoască bine unele concepții comune, să poate face unele calcule (măcar simple, la nivel de aritmetică), unele concepții ale geometriei aplicate[625], să cunoască noțiuni elementare de fizică (rezistența materialelor, statică, încărcări, mecanică, sisteme de pârghii și mașini simple), noțiuni geologice (calitatea materialelor de construcție și a solurilor), precum și unele concepții militare (tactică de asediu, forța mașinilor de asediu, a armelor cu proiectile etc.). Alături de acestea trebuia să cunoască o serie de detalii legate de managementul unui șantier, pentru a putea preconiza necesarul de materiale, de forțe umane și costurile aproximative, ce trebuiau comunicate proprietarului, cu atât mai mult cu cât un astfel de șantier era sezonier, întins doar pe perioada primăvară-toamnă. Desigur, toate aceste elemente inginerești și contabile difereau mult, în funcție de obiectivul propus; o simplă cetățuie de pământ putea fi realizată pe plan local, dar pentru o cetate puternică este de neconceput ridicarea ei fără o planificare atentă a eforturilor necesare, ca să nu mai vorbim de realizarea concretă, în lipsa unui deținător de astfel de cunoștințe. Dacă *know-how*-ul era unul instruit – așa cum înclină să creadă majoritatea specialiștilor – sau doar auto-organizat, pe baza unor practici îndelungate, este foarte greu de spus. Cel mai probabil, corpul *ingineresc* era adaptat în funcție de momentul istoric, zonă și obiectiv, contaminând aleatoriu breslele cu care venea în contact.

---

[621] Greutatea specifică a calcarului este de 2300 kg/m^3.

[622] *Regresiunea dacică* (Cârciumaru 1982: 469-470), perioadă rece, cu efecte și asupra taliei animalelor domestice (Borangic, Barbu 2013: 36-37).

[623] Inexistența potcovitului era o reală problemă pentru stabilitatea și aderența la sol a animalelor de tracțiune sau de călărie în timpul iernii (Cf. Tacit, *Istorii*, 1, 79, 3).

[624] Nu mai puțin important este numărul de lucrători angrenat la un astfel de proiect, de unde derivă o serie de costuri deloc neglijabile ale vieții de șantier, respectiv cazare, hrană, unelte (inclusiv reparații curente). Indiferent de forma de angajare, personalul implicat adăuga eforturi economice la costul final al fortăreței, care trebuiau acoperite.

[625] Dovedite de utilizarea compaselor și a echerelor (Ciută, Borangic 2016: 251-253).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Este greu de admis, date fiind distanțele între obiective, diversitatea problemelor și contemporaneitatea lucrărilor, că întreaga responsabilitate de proiectare și supraveghere a lucrărilor se limita la un număr foarte mic de arhitecți, ingineri sau meșteri. Acestui grup îi revenea responsabilitatea rezolvării tuturor problemelor logistice, atât a celor anterioare începerii lucrărilor, cât și a celor din timpul construcției. Dacă problemele legate de transport puteau fi rezolvate de eșaloanele inferioare, cele care țineau de punerea în operă a blocurilor trebuiau soluționate la fața locului (terasamente, ajustări, adaptări, ridicări etc.). Trebuie ținut seama și de faptul că pe lângă blocurile din zidurile principale, existau numeroase zidării de sprijin, scări monumentale, temple, turnuri etc., elemente ce trebuiau proiectate și realizate oarecum simultan cu zidul principal al construcției[626]. Pe lângă acestea, nu mai puțin importante erau structurile și logistica temporară, fie că vorbim de platforme, căi de acces etc. sau de utilaje de construcții (schele, scări, capre, mașini de ridicat, sisteme de scripeți, jgheaburi etc.)[627].

Nu pare hazardat să vorbim despre existența unei bresle de constructori, probabil fără semnificația și coerența socio-profesională exactă a termenului, dar în mod cert conștientă de sine. O cetate putea fi ridicată în câțiva ani sau în decenii, în funcție de zonă, de materialul disponibil, de tipul de construcție dorit, de resursele umane, de cantitatea de monedă (sau echivalent) și de timpul avut la dispoziție. Blocarea unui meșter principal – considerând suficient o persoană calificată per construcție – la una, cel mult la două sau trei fortărețe apropiate, ar fi dus la lipsa de personal calificat pentru ridicarea altora. În condițiile în care astfel de construcții sunt numeroase și relativ apropiate cronologic, trebuie să fi existat un număr suficient de meșteri capabili să gestioneze eficient construcția comandată. Este firesc ca pe lângă „inginerul-șef" să existe un număr oarecare de calfe pricepute (din familia meșterului?), în curs de calificare, ceea ce transforma construcția unui asemenea edificiu în tradiție profesională, aspect aplicabil în cazul numeroaselor cetăți existente, indiferent de structura lor constructivă. Chiar în cazul cetăților și construcțiilor unde putem presupune aportul de constructori profesioniști din lumea elenistică[628], aceștia nu puteau fi foarte mulți, iar numărul lor a fost în mod logic completat cu meșteri locali.

Această tradiție profesională putea rezolva o serie de probleme curente legate de construcția propriu-zisă, cum ar fi alegerea locului, trasarea perimetrului și a clădirilor interioare, excavarea unor anumite zone, umplerea și tasarea altora, calcule empirice privind necesități logistice de bază, pregătirea patului de fundare. Pentru o întăritură modestă, aceste probleme se puteau rezolva pe plan local. În cazul lucrărilor pretențioase – de piatră ecarisată sau nu – eforturile intelectuale cerute erau considerabil mai mari, comportând calcule matematice și volumetrice substanțiale, planificări și estimări realiste. O astfel de construcție, alături de altele adiacente (temple, turnuri, clădiri administrative și civile, căi de acces, magazii, hambare, gropi, șanțuri, cazărmi etc.), conține un număr de variabile extrem de mare, cantitative și de timp. Este imposibil, chiar pentru o echipă profesionistă, să poată face acest

[626] Situația se referă la acele cazuri în care concentrarea de eforturi era maximă. Chiar dacă peisajul arhitectural al unei cetăți era realizat în etape diferite (niveluri de locuire diferite vizibile la Costești și Sarmizegetusa), costurile și valorile umane implicate rămâneau valabile, fiind însă mai puțin vizibile datorită timpului mai îndelungat avut la dispoziție.

[627] Borangic, Berzovan 2014: 112-113. Nu am atins problemele ridicate de hrana oamenilor și nutrețul animalelor de povară implicate, a cazarmamentelor necesare care, indiferent de sursă și cantitate, modificau costurile de ansamblu.

[628] Bodò 2015: 475. Autoarea pune în seama inginerilor străini (în special greci) întreaga responsabilitate a principalelor edificii, terase și ziduri ridicate în Munții Orăștiei și, deși subliniază timpii lungi de lucru necesari fiecărui obiectiv, consideră că aceștia au fost angajați de către autoritatea regală decenii la rând. Admite totuși *că este foarte posibil ca, în timp, o parte din coordonarea lucrărilor să fi fost preluate de către meşteri din rândul localnicilor.*

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

lucru fără un sistem de codificare, arhivare și transmitere (în timp și la distanță) a datelor cu care se operează. La fel de important în cazul unor construcții ample este utilizarea unui sistem relativ unitar de măsurare a diverselor dimensiuni. Necesitatea de a aprecia constant, cât mai corect, lungimi, arii, cantități, volume și masa diverselor materiale și produse sau de a determina durate și intervale de timp a trebuit să se bazeze pe operarea cu un sistem inter-recognoscibil de unități de măsură aplicabile în teren. Nu există deocamdată documentație istorică referitoare la această problematică, evident necesară la volumul de lucrări efectuat în lumea dacică, explicația cea mai comodă fiind importul, într-o formă sau alta, de personal calificat grecesc (și ulterior roman)[629]. Fără a fi neapărat incorectă, această explicație este doar facilă, nu și suficientă. Exceptând probabilii meșteri greci ajunși în Dacia ca urmare a campaniilor lui Burebista[630], ca parte a obligațiilor coloniilor pontice cucerite, care au stat oricum doar o perioadă limitată de timp în Dacia, contractarea altor meșteri, liberi de această dată, a fost o acțiune evident costisitoare. Nu este improbabil ca în desele campanii la sud de Dunăre să mai fi fost capturat personal calificat, dar în ce măsură acesta a fost eficient și suficient este imposibil de determinat. Putem presupune însă că experiența constructorilor locali, cel puțin în cazul edificiilor complexe, s-a bazat (inițial?) pe cunoștințele și competențele rezidenților, adăugate și completate cu propriile tradiții profesionale, pentru ca după epuizarea aportului intelectual alogen, eforturile să revină integral unui corp *ingineresc* local[631]. Un argument în plus, care documentează operarea cu sisteme tehnice și instrumente specializate, care au utilizări și în construcții, este descoperirea unor compasuri[632] și a unor echere[633] (**Pl. 14/3a/b**), unelte cu evident caracter tehnic și care cer anumite abilități de utilizare și reale cunoștințe matematice și practice aplicabile.

Revenind la problema sistemului de determinare a valorilor clamat, existența lui, imperativ necesară, se baza pe fixarea unor date într-un sistem de simboluri (în relație directă cu vorbirea curentă) care presupunea utilizarea de semne și/sau simboluri abstracte (matematice, alfabetice sau de altă natură). Existența unor litere grecești pe unele blocuri din zidurile cetăților din Munții Orăștiei[634] este pusă în legătură cu prezența unor constructori veniți din spațiul elenistic la ridicarea acestora, dar în același timp pot fi atribuite unei elite culte[635].

---

[629] Glodariu 1983: 125. Un nou aport de personal calificat este documentat pentru epoca lui Decebal în contextul păcii încheiate cu Domitian, care, *fără întârziere dădu lui Decebal nu numai însemnate sume de bani, dar și meșteri pricepuți la felurite lucrări folositoare în timp de pace și de război* (Dio Cassius, LXVII,7, 4). De notat că Dio Cassius a fost ostil memoriei lui Domitian (ca urmare a adversității Senatului față de împărat), situație în care, mai mult decât sigur, a denaturat unele aspecte ale tratatului încheiat între împărat și regele Decebal, astfel că este acum greu de evaluat exact obligațiile imperiale față de regatul dac și măsura în care acestea au fost acordate. Termenii tratatului se înscriu însă în normele firești ale unor astfel de înțelegeri dintre romani și alte entități politice din epocă.

[630] Stoica 2001: 95.

[631] Borangic, Berzovan 2014: 114-115.

[632] Glodariu, Iaroslavschi 1979: 87-88,

[633] Mateescu 2012: 80-81, fig. 29. Este vorba despre piese unicate până acum, două echere, unul de bronz și unul de fier descoperite în arealul cetăților dacice din Munții Orăștiei ca urmare a activităților de braconaj arheologic (Ciută, Borangic 2016: 250-252). Artefactele au fost recuperate de către Poliția de Patrimoniu și au făcut parte dintr-o prezentare temporară a mai multor artefacte braconate (brățări de aur, tezaure monetare, arme, unelte, colane de argint), echerul de bronz fiind prezent în paginile catalogului aferent, editat de Inspectoratul de Poliție al Județului Alba, *Patrimoniul cultural reîntregit. Elemente de identitate recuperate*, Alba Iulia, 2007.

[634] Glodariu 1997: 67.

[635] Berzovan 2010: 99. În sprijinul existenței unei elite culte, pe lângă existența unei minime cancelarii regale, poate fi adusă ca argument medicina hieratică, sacerdotală. Implicarea clerului în medicină este consemnată de Platon, care notează într-un dialog imaginar al filozofului Socrate care spune cum a aflat de descântecul și leacul durerilor de cap: *acolo, în tabără, am învățat* [descântecul] *de la unul dintre medicii traci ai lui Zalmoxis, despre care se vorbește că ar practica rituri întru nemurire* (*Charmide*, V). Acestei vechi consemnări i se adaugă o trusă

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Dacă ea era locală sau alogenă, politică sau profesională, sunt aspecte greu de stabilit, cu atât mai mult cu cât o generalizare denaturează imaginea de ansamblu discutată. Ce se poate spune este că eforturile arhitectonice impresionante depuse nu puteau fi puse în operă fără un minim de cunoștințe matematice[636] și fără un sistem de codare, notare și transmitere a informațiilor[637]. Este la fel de posibil ca în acest sector o importanță să o fi avut clerul local[638], în ciuda opiniei că acesta era refractar față de orice metodă de scriere sau consemnare, pornită de la generalizarea afirmației lui C. Aelianus[639], dublată de o paralelă istoriografică, destul de forțată, cu druizii celților.

---

cu instrumente medicale, descoperită la Sarmizegetusa Regia, într-o locuință dacică incendiată în 106 p.Chr., câteva instrumente medicale provenind de la Buridava (Ocnița) și lista de plante medicinale folosite de daci, consemnată de Pedanius Dioscoride/Pseudo-Apuleius (Crișan 2007: 155-202). Atât armatele grecilor (Xenofon, *Anabasis*, III, 4, 30), cât și cele romane, erau însoțite în campanii de medici militari (cel puțin din perioada imperială), adesea traci, astfel că putem presupune cu mare probabilitate că și în armatele dacilor se găsea astfel de personal calificat, atât din rândurile clerului, cât și, deloc improbabil, medici greci sau romani.

[636] Atrag atenția o seamă de discuții legate de anumite coordonate geografice și astronomice identificate de către unii autori în legătură cu sanctuarele dacice din Munții Orăștiei. Fără a intra în detalii ezoterice sau hiper-specializate, problema necesită depășirea proiecțiilor unor concepții constructive moderne în trecut, mai ales din cauza reperelor sociale diferite, care dominau Antichitatea atunci și modernitatea, acum. O viziune detaliată în acest sens, la Stănescu 2015: 69-224.

[637] Un indiciu în decodarea unui eventual sistem de acest gen s-ar putea regăsi în momentul restaurării celor două echere de metal, braconate din Munții Orăștiei. Piesele sunt deocamdată nerestaurare, fapt ce poate ascunde eventualele subdiviziuni marcate pe ele și care ar putea devoala nu doar sistemul de unități și subunități de măsură utilizate de către constructori, ci și originea meșterilor care operau cu acest sistem.

[638] Crișan 1977: 445-446. Nu ar trebui minimalizată excesiv nici afirmația lui Iordanes, care referindu-se la clerul din timpul lui Burebista, spune despre marele preot Deceneu că *observând înclinația lor de a-l asculta în toate și inteligența lor nativă, el i-a inițiat în aproape toată filozofia, căci era maestru priceput în aceasta. El i-a învățat etica, dezvățându-i de obiceiurile lor barbare, i-a instruit în fizică, făcându-i să trăiască potrivit cu legile naturii, pe care goții* [geții] *transcriindu-le le păstrează până azi cu numele de belagines;i-a învățat logica, făcându-i superiori celorlalte popoare în ce privește mintea; arătându-le practica, i-a îndemnat să-și trăiască viața în fapte bune; demonstrându-le teoria, i-a învățat să contemple cele 12 semne ale zodiacului, iar prin ele mersul planetelor și toată astronomia, lămurindu-i cum crește și scade discul lunii și cu cât globul de foc al soarelui întrece măsura rotunjimii pământului și le-a expus sub ce nume și sub ce semne cele 345 de stele trec de la răsărit la apus, ca să se apropie sau să se depărteze de polul ceresc. Vezi ce plăcere ca niște oameni prea viteji să se îndeletnicească cu doctrinele filosofice, când mai aveau puțin răgaz de războaie. Puteai să-l vezi pe unul cercetând poziția cerului, pe altul proprietățile ierburilor și ale arbuștilor, pe acesta studiind creșterea și scăderea Lunii, pe celălalt observând eclipsele soarelui și cum, prin rotația cerului, Soarele vrând să atingă regiunea orientală, este adus înapoi în regiunea occidentală. Getul se liniștește de îndată ce primește explicația acestor lucruri. Aceasta și multe altele, învățând Deceneu pe geți, prin știința sa, a strălucit în mijlocul lor ca o adevărată minune* (*Getica*, XI, 69-70). Fragmentul a fost relativ marginalizat în istoriografia contemporană, eclipsat de confuzia goților cu geții pe care o face, aparent naiv, Iordanes, motiv pentru care opera sa a fost considerată majoritar fictivă. Totuși, Iordanes a folosit izvoare vechi, astăzi pierdute, în principal *Historia Gothorum* a lui Casiodor și opera lui Dion Chrysostomos, de unde a extras informații mai apropiate de epoca dacică. Este evident că *in integrum* descrierea castei preoților daci este o proiecție personală cu accente stoice, dar nici nu poate fi ignorată total. Ca o completare a tabloului făcut, putem nota observația lui Dion Chrysostomos, transmisă tot de Iordanes, care spunea, referindu-se la înțelepciunea clerului că *goții* [geții] *s-au arătat mereu mai înțelepți decât mai toți barbarii și aproape asemenea grecilor* (*Getica*, 40). Chiar privind cu maximă prudență relatările, trebuie remarcată imaginea, diferită de a altor barbari, pe care clerul dac o avea în mediile publice antice, reflecție probabilă a unor reforme profunde implementate din timpul lui Burebista, dar care ar fi avut rădăcini mai vechi și care ar fi putut situa clerul pe poziția de elită cultă a societății dacice.

[639] *Se spune că dintre vechii traci nimeni nu ştia carte. Ba chiar toţi barbarii din Europa socoteau lucru foarte ruşinos să folosească literele* (Claudius Aelianus, *Felurite istorioare*, VIII, 6). Autorul antic a compilat surse scrise mult mai vechi, cea utilizată în acest caz fiind lucrarea *O istorie a Atticii*, a grecului Androtin, care a trăit în secolul IV a.Chr. Chiar dacă am admite corectitudinea afirmațiilor, ele fac referire la o altă perioadă istorică și la un alt spațiu geografic și cultural. O detaliere a subiectului la Crișan 1986: 292-306.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Nu putem înțelege consumul de resurse necesar construcției unei cetăți, fără o minimă analiză dedicată factorului uman pe care șantierul o absorbea, alta decât componenta profesionalizată. Prestatorii de munci necalificate (tăietorii de piatră, de lemne, transporturile, activitățile din șantier etc.) proveneau, fără îndoială, în majoritate din zonele rurale apropiate. Orice analiză este însă blocată de lipsa endemică a oricăror surse de informare directă. Cel mult, estimările se pot face prin comparații cu alte perioade, prin transfer retroactiv a gestiunilor și calculelor făcute și cunoscute în alte epoci. Spre exemplu, documentele medievale arată că șantierele mari rareori mobilizau câteva sute de astfel de lucrători. În cazul obiectivelor mai mici, aceștia erau doar câteva zeci[640], participare condiționată de anotimpuri și ciclurile agricole. Nu trebuie nici absolutizate cifrele sau timpii de execuție, condițiile ideale (sau continue) nefiind probabil niciodată atinse cu adevărat.

Cantitatea de energie, timp și resurse aplicate la ridicarea unei cetăți (**Pl. 14/4**), reflectă nivelul puterii decizionale. Pe această axiomă economică trebuie înțeles complexul de cetăți din Munții Orăștiei, sistem extrem de costisitor, care nu putea fi ridicat de niște lideri independenți, indiferent de câtă autoritate ar fi avut aceștia. Sistemul în cauză a fost rezultatul unei puteri centralizate – oricât de detestat este astăzi termenul – singura capabilă de gestionarea eforturilor umane și economice la un asemenea nivel.

În teritoriu, un aristocrat putea să demareze construcția unei cetăți atunci când el și familia/clanul sau tribul său acumulau suficiente resurse pentru acest lucru. Diferențele dintre cetățile puternice din preajma capitalei și cele din restul regatului, ne arată și diferențele dintre forța și capacitățile acestor lideri locali și autoritatea regală.

Cu cât costurile erau mai mari, cu atât puterea care le-a generat și gestionat era mai mare[641], registru în care cetatea depășește funcționalitatea primară, defensivă și devine reper semiotic larg și clar.

[640] Rusu 2005: 133.
[641] Pupeză 2012: 260.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

II.C.5 FUNCȚIA CETĂȚII

Indubitabil, o cetate este, oricum am privi, în primul rând un sistem arhitectonic defensiv, un element static de bază al concepției strategice militare. Din punct de vedere militar, o cetate reprezenta sediul centrului de comandă al forțelor de care proprietarul sau împuternicitul acestuia dispunea, amplasat într-un punct strategic de pe teritoriul controlat. Cetatea mai putea oferi adăpost și protecție unui număr redus de persoane (garnizoana propriu-zisă, familia nobilului etc.), putea păstra o anume cantitate de provizii și materiale, tezaurul și, desigur, era un punct de rezistență important în cazul unui atac asupra teritoriului. În funcție de configurația terenului, dar mai ales de dimensiunile și tipul de construcție a fortăreței, în cazul unor eventuale asedii, eficiența cetății justifica efortul de a o ridica. Condiția asedierii și cuceririi unei fortărețe oarecare este ca atacatorii să dețină avantajul numeric, eventual și al surprizei, pe lângă un bun sprijin logistic (scări, frânghii, cârlige, platforme, artilerie de acoperire, unelte genistice etc.). În lipsa acestora, șansele de reușită ale atacului imediat sunt extrem de reduse, astfel că asediul prelungit era singura opțiune, în speranța că asediații își vor epuiza resursele. Dacă situația strategică generală o permitea, această tactică era și cea mai ieftină, căci se evitau pierderile umane ale atacatorilor, altfel consistente – poziția dominantă a apărătorilor fiind în mod evident în avantajul acestora.

Un asediu prelungit devoalează una dintre slăbiciunile fundamentale ale cetăților, iar pentru cetăților dacice, aceasta este extrem de prezentă. Cu câteva excepții[642], lipsa surselor de apă a fost întotdeauna cauza principală a capitulării asediaților[643]. Această vulnerabilitate nu a putut fi rezolvată satisfăcător de constructorii cetăților dacice. Ridicarea fortărețelor pe înălțimi le situa aproape invariabil prea sus pentru pânza freatică, în special în cazul mameloanelor izolate. Alimentarea de la izvoare externe putea fi o soluție pe timp de pace, nicidecum în cazul unui asediu, iar aducțiunea apelor externe era inexistentă. Singura soluție era stocarea din timp unei rezerve de apă potabilă, completată cu apele pluviale de sezon.

Chiar în aceste condiții construcția unor bazine-cisterne este documentată rar, cel puțin prin prisma descoperirilor arheologice. Cisterna fortăreței de la Blidaru pare de dată târzie, dacă admitem că modul de etanșeizare și impermeabilizare cu ajutorul mortarului pe bază de var se datorează tehnic unui meșter roman, iar poziționarea ei în exteriorul zidurilor a făcut-o extrem de vulnerabilă. Apa era adusă de la izvoarele din proximitate și stocată în recipiente de ceramică (chiupuri?) și/sau de lemn, dar era cantitativ limitată, chiar în cazul când existau bazine speciale[644]. Completarea ei cu ape pluviale, cel puțin în timpul asediilor, era dependentă

---

[642] Cetatea de la Brașov (*Pietrele lui Solomon*) avea acces la apele pârâului din apropiere, precum și la unele izvoare din perimetru, suficiente indiferent de durata unui asediu (Costea 2004: 92). Altă fortificație cu acces la surse de apă ar fi cetatea de la Căpreni (jud. Gorj), în apropierea căreia astăzi sunt câteva izvoare. Așezarea fortificată de la Mala Kopanya are, de asemenea, o sursă de apă în interiorul fortificațiilor, unde rezidenții au săpat o fântână (Kotigorško 1995: 73). Nu putem ști astăzi situația generală a accesului la apă potabilă a tuturor cetăților din epocă, parțial datorită cercetărilor de teren insuficiente, cât și probabilelor modificări ale apelor freatice petrecute în cele peste două milenii trecute de la funcționarea cetăților. Astfel, deși statistic nu este posibilă o concluzie indubitabilă, imaginea generală – determinată de poziția lor în teren – este că lipsa apei era una dintre vulnerabilitățile principale.

[643] Interpretarea scenei CXX, de pe Columna Traiană, ca fiind împărțirea ultimelor rezerve de apă între apărătorii capitalei Sarmizegetusa, nu ține seama că exista în perimetrul cetății cel puțin un izvor de apă, existent și astăzi, situație mai rar întâlnită în cetățile dacice, dar nu singulară. Debitul mare, precum și resturile unor conducte de teracotă descoperite în zona sacră (Florea 2016: 227, nota 23), fac aproape sigură existența acestei surse de apă și în Antichitate.

[644] Spre exemplu la Cetățeni (jud. Argeș), unde există și acum trei cavități săpate în stânca nativă, cel mai probabil cu rol de stocare, în special pentru apă, dar în care puteau fi păstrate și provizii, dacă era cazul (Măndescu 2009: 255-

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

de starea vremii[645] și oricum problematică, dacă ținem seama de inexistența unui sistem de colectare eficient (scocuri, jgheaburi, prelate, acoperișuri etc.).

Dar principala vulnerabilitate a unei cetăți consta nu în trăinicia zidurilor sau în resursele limitate de care dispunea, ci în faptul că era doar un simplu punct de rezistență. Chiar capitala regatului dac nu este foarte întinsă – cu referire la perimetrul zidurilor de apărare –, iar celelalte cetăți au invariabil perimetre mai mici. Nici o cetate nu poate rezista singură, pe termen mediu și lung, în fața unor asediatori organizați și hotărâți. O cetate este puternică, aproape întotdeauna, nu datorită propriilor ziduri, ci mulțumită sprijinului altor cetăți. *Autarkeia* greacă era imposibilă în mediul dacic. Terenul, mentalitatea, relațiile erau altele. O cetate dacică nu-și era sieși suficientă, iar despre autonomie nici nu poate fi vorba, cel puțin după instituirea unei autorități centrale, puternice.

Numărul mare de astfel de puncte fortificate, uneori la distanțe mici între ele, întotdeauna dominând rute de acces importante, determina o sumă de relații între ele. Cea mai importantă astfel de relație a fost concepția că fiecare fortăreață era parte a unui sistem de fortificare articulat[646]. Fără îndoială că între unii dintre stăpânii acestor cetăți au existat situații conflictuale, în care existența unei cetățui sau chiar două avea logică și utilitate, dar construcția unui număr mare de astfel de fortărețe, începând cu secolul al II-lea a.Chr., trebuie însă privită dincolo de acest pragmatism local. Ipoteza corespondenței între numărul de cetăți importante[647] și formațiuni tribale oferă o imagine prea fragmentată a structurilor, ca să fie credibilă[648], cel puțin în unele regiuni.

Oricât de tensionate ar fi fost relațiile dintre mărunții aristocrați locali, nu există suficiente argumente care să justifice economic fortificarea asiduă[649], vizibilă mai ales în spațiul intracarpatic. Situația externă nu pare nici ea să fi determinat un astfel de efort arhitectonic. Radiografia situației geo-politice și militare a începutului de secol II a.Chr. nu adună suma de factori externi care ar fi putut determina ridicarea unui număr atât de mare de fortărețe de toate tipurile, pe aproape întreg spațiul intracarpatic și chiar în exteriorul acestuia.

Principala problemă ar fi trebuit să o constituie expansiunea celților spre est, ajunși în părțile de nord și nord-vest ale Transilvaniei începând cu a doua jumătate a secolului IV a.Chr. Fără a putea preciza repere cronologice exacte, este vizibil că dominația politico-militară asupra zonei exercitată de aceștia se disipează treptat, în paralel cu *incrementa Dacorum per Rubobostem regem*[650], pentru ca, la mijlocul secolului al II-lea a.Chr., influența lor să nu mai fie sesizabilă arheologic[651]. Celții care au trecut Dunărea spre sudul bogat nu mai puteau

261). Alte cisterne, amenajate rudimentar, au fost descoperite la Costești, Tilișca, Popești și Piatra Roșie (Glodariu 1983: 37.)

[645] Este greu de admis că o cetate putea fi sau că trebuia asediată iarna, când dificultățile unui asediu dezavantajau și mai mult atacatorii, iar apa necesară cetății putea fi obținută ușor din topirea zăpezii sau gheții.

[646] Singurele fortificații de teren, în adevăratul sens al termenului, au fost fortificațiile de baraj de la Cioclovina-Ponorici (Teodor *et alii* 2013) și cele de la Porțile de Fier ale Transilvaniei (Tatu 1982-1983: 165-169). Acestea au fost edificate târziu, sub Decebal, și făceau parte conceptual, tactic și strategic, din alt tip de sistem defensiv (vezi *supra*).

[647] Distanța foarte mică între unele cetăți și cetățui (spre exemplu ansamblul de la Jigodin) demonstrează că unele formațiuni tribale aveau controlul a mai multe astfel de fortărețe și puncte întărite.

[648] Fragmentare contrazisă și de numărul de triburi cunoscute (Cf. Ptolemeu, *Îndreptar geografic. Așezarea Daciei*, 3).

[649] Fără a minimaliza importanța fortificațiilor, astfel de tensiuni se rezolvau mai degrabă prin conflicte de mică anvergură, alianțe matrimoniale sau politice locale.

[650] Trogus Pompeius (în prologul cărții XXXII-a a *Historiae Filippicae*). Evenimentul consemnat poate contribui la explicația vizibilității arheologice a elementelor autohtone începând cu secolul II a.Chr.

[651] Ultimele presiuni dinspre vest au fost anihilate ulterior de Burebista care a învins și alungat triburile celtice din zona panonică (Strabon, V, 1, 6; VII, 5, 2).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

constitui o problemă pentru zona intracarpatică[652]. Efemerul regat celtic *de la Tylis*, care a adunat rămășițele celtice respinse de regii elenistici, a sfârșit destul de rapid destructurat de o răscoală a tracilor, iar banderiile rămase în urma lui (compuse din traci și celți), ce umblau după pradă pe litoralul pontic, erau alungate ușor de detașamentele relativ mici ale basileilor geți de la Dunărea de Jos[653]. Celții rămași în Balcanii de vest, grupați acum sub numele de scordisci (amestecați cu traci, daci[654] și probabil bastarni și iliri), aveau propriile probleme dinspre sud, odată cu căderea Macedoniei și înaintarea romană[655]. Prea departe pentru a conta pentru podișul transilvan, prezența romană în Balcani, la începutul secolului II. a.Chr., are ca efect notabil alianțele constante dintre scordisci, triballi și daci, a căror principală direcție de atac a fost spre sud[656]. Spre est, după câteva contacte cu dacii, bastarnii germanici sunt respinși[657] și renunță la forțarea pasurilor Carpaților, reorientându-se spre zona Dunării de Jos, unde organizează sau participă la incursiuni militare de amploare care îi vor epuiza. Deși izvoarele istorice îi vor mai menționa sporadic, ei nu vor mai constitui un pericol, cu atât mai puțin pentru zona intracarpatică[658].

Nu exista, așadar, nici o presiune militară externă în prima jumătate a secolului al II-lea a.Chr. capabilă să determine frenezia fortificării spațiului dacic la dimensiunea relevată de cercetările arheologice.

Plecând de la aceste considerente, motivația trebuie căutată în interiorul societății geto-dacice, în mentalitatea și tradițiile acesteia, plecând de la noile realități. Clivajul noilor structuri sociale este extrem de pronunțat. *Polisurile* grecești, în contrast cu autonomiile fiecărei cetăți, aveau un ritm comun, fie că îl vedem în frecventarea unor sanctuare comune, fie că îl deducem din relația civilizației elene cu marea – care includea și cetățile din interior – din tradițiile colportate de barzi și poeți în tot spațiul elen. Un astfel de ritm, chiar dacă diferit, exista și în regatul dac, indiferent dacă stăpânii cetăților își dădeau sau nu seama de acest lucru.

---

[652] Chiar și așa, Burebista a efectuat o puternică razie în acele teritorii, anihilând orice posibilă primejdie din partea scordiscilor fie printr-un atac direct asupra acestora, fie prin atragerea lor în alianță (Strabon, VII, 3, 11).
[653] Russu 1963: 129-130.
[654] Dio Cassius, LI, 22, 6.
[655] Popović 1994: 13-21.
[656] Secolele IV-II a.Chr. au fost scena cronologică a unor modificări socio-culturale importante în Balcanii de nord. Una dintre cele mai importante în acest areal este sesizarea unei noi identități, numite convențional grup/facies/orizont Padea-Panaghiurski Kolonii, după numele a două situri reprezentative, din România și Bulgaria (vezi *infra*). Trebuie remarcat că purtătorii acestui *facies* nu au construit cetăți în zona originară, contribuția lor la solidificarea regalității dacice fiind de natură conceptuală și identitară și doar într-o mai mică măsură demografică (Sîrbu, Borangic 2016: 41-47). Chiar dacă la coagularea regatului dac elemente culturale de tip PPK și-au adus contribuția, într-un fel sau altul, construcția cetăților pare să fi fost o evoluție culturală locală, legată mai mult de frenezia fortificării în spațiul estic, la geții secolelor IV-III a.Chr., din Moldova actuală. Deplasarea unor geți din această zonă, spre Transilvania, sub presiune bastarnă – fapt ce explică prezența în spațiul intracarpatic a unor vase ceramice de factură bastarnă (Sîrbu 2006b: 197), putea colporta și apetența pentru construcția de cetăți. Scenariul explică legătura dintre intensitatea fortificării din spațiul est-carpatic, în secolele anterioare și frecvența cu care irumpe în Transilvania numărul de așezări fortificate, de cetăți și cetățui, începând din secolul II. a.Chr. (vezi *supra*).
[657] Trogus Pompeius, XXXII, 3, 16. Regele dac Oroles, cel care îi respinge, este poziționat cronologic tot în jurul anului 200 a.Chr., dată apropiată de momentul sosirii bastarnilor în Moldova de nord.
[658] Totuși, în lipsa unor surse sigure, specialiștii presupun că una dintre campaniile lui Burebista ar fi avut ca țintă, poate doar secundară, și pericolul bastarn (Crișan 1977: 259-260). Chiar dacă forțele acestora ar mai fi fost considerabile, nu există dovezi că ar mai fi avut intenția de a pătrunde în Dacia. Dimpotrivă, se admite că aceștia s-au aliat cu alte populații de la Dunărea de Jos împotriva guvernatorului Macedoniei, Antonius C. Hybrida, care, iernând la Dyonisopolis în 61-60 a.Chr., a provocat, prin abuzurile sale, răscoala cetăților pontice (Dio Cassius, XXXVIII, 10, 1-3). S-a pus întrebarea dacă nu cumva Burebista a participat la coaliția barbară, dat fiind momentul cronologic si interesul regelui față de litoralul pontic (Strabon, II, 1, 41 (C 93); II, 5, 12 (C118); II, 5, 30 (C 129), ipoteză încă nedemonstrată convingător.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Departe de modul de consultare publică practicat la curtea lui Dromihete[659], cu numai un secol înainte, miticul rege Oroles impunea supușilor un comportament umilitor, fără să existe opoziție notabilă. Scena, chiar admițând improbabilitatea desfășurării ei întocmai, denotă o schimbare radicală pe planul vertical al relațiilor interne, cu atât mai mult cu cât supușii regelui nu erau niște țărani neînsemnați, ci chiar războinicii lui. Liderii locali aveau acum autoritatea să impună modificări radicale de comportament social, aplicabile imediat. Pentru ceea ce începeau să construiască, acest lucru era și se va dovedi esențial.

Secolul al II-lea a.Chr. a fost supranumit *veacul întunecat*[660] pentru a ilustra *tăcerea izvoarelor istorice* asupra acestei perioade. În spatele acestei discreții arheologice s-au petrecut însă mutații socio-politice și militare fundamentale, care au schimbat radical structurile sociale ale comunităților intracarpatice, greu sesizabile arheologic. Sau, mai exact, greu interpretabile. Cauzele acestui amplu fenomen sunt diverse, fiind atât interne (decăderea puterii getice, clivajul social tot mai vizibil, identificarea și accesul la noi resurse, evoluția internă a comunităților etc.), cât și externe (alogeni noi, actanți politico-militari etc.). Rezultatul cel mai vizibil al acestor procese a fost modificarea mentalităților, în special în sfera fenomenului militar, atât la nivel individual, cât și la nivel de grup. Afirmarea unor lideri militari puternici, charismatici și îndrăzneți, a însemnat înainte de toate revigorarea unor ancestrale tradiții războinice ale comunităților nord-tracice, cărora li s-au adăugat experiențele marțiale ale unor populații alogene cu care acestea au venit în contact.

Chiar dacă pentru începutul perioadei e dificil să vorbim de o depășire largă a particularităților tribale, căpetenia unui clan trebuia să-și dovedească meritele, organizând raiduri de jaf[661], prin care să-și sporească avuțiile, dar mai ales să-și confirme periodic valoarea și statutul în cadrul social intern. Prin succesul acestor expediții autoritatea liderului devenea incontestabilă[662]. În oglindă, eșecul determina schimbări bruște în ierarhie. Pentru perioada de până la concentrarea puterii în mâinile aristocrației dacice din Munții Orăștiei putem presupune că ierarhizarea și promovarea indivizilor se făcea în cele mai multe cazuri pe baza valorii personale, apartenența la aristocrația militară fiind hotărâtă, în linii generale, de considerente meritocratice. Modificări structurale în acest tablou devin vizibile abia în epoca lui Decebal, când militarii profesioniști devin o categorie inferioară aristocrației ereditare[663] și apreciați potrivit competențelor, nu pe baza originii sociale (vezi *infra*).

Spre deosebire de alte popoare barbare, clanurile războinice din nordul Dunării nu s-au mulțumit cu vremelnicele victorii militare pentru a-și manifesta și sublinia valoarea. Războinicii prinseseră gustul puterii, iar nevoia de afirmare a acesteia a fost concretizată și în ridicarea de cetăți. Noile elite aveau nevoie de proiecția autorității lor în propriul teritoriu, iar patrularea călare a domeniului pe timp de pace și raidurile sezoniere în alte regiuni nu mai erau

---

[659] Diodor din Sicilia, *Biblioteca istorică*, XXI,12, 3-5.
[660] Sîrbu, Florea 1997: 91. Sintagma este preluată și analizată și de P. Pupeză (Pupeză 2012, *passim*).
[661] Nu avem date despre raidurile sau atacurile inter-tribale, deși incendierea unor mici cetăți din Oltenia, spre exemplu, pare să indice și acest tip de conflicte, de altfel foarte plauzibile. Alte cetăți și centre rezidențiale au fost cucerite de Burebista, în timpul edificării regatului dac. Nu avem multe date despre atacuri și jafuri reciproce, în interiorul lumii geto-dacice, dar ele nu puteau lipsi, așa cum deducem din conflictul consemnat dintre regii geți Dapyx și Rholes (Dio Cassius, LI, 26, 1).
[662] Este elocvent în acest sens comportamentul social al dacilor exprimat cu ocazia victoriei armatei conduse de Decebal împotriva legiunilor romane. Succesul militar a convins nu doar masa războinicilor că tânărul general este favoritul zeilor (Iordanes, *Getica*, 78), ci și aristocrația că acesta este apt să devină rege. Transferul de putere a beneficiat astfel de o puternică încărcătură spirituală. Episodul relevă, în același timp, o tradiție a afirmării valorii războinice a elitei militare, care trebuia să-și confirme prin victorii militare statutul și reputația.
[663] Petre 2004: 257.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

suficiente. Important este și faptul că expedițiile periodice în bogatele regiuni sud-dunărene[664] au determinat modificări economice și, desigur, au lărgit considerabil orizonturile aristocrației războinice geto-dacice[665].

Ridicarea unei fortărețe a devenit nu doar parte a unei competiții interne acerbe, specifică elitelor militare din Europa proto-istorică[666], ci deopotrivă un element-cheie de iradiere a prestigiului și puterii militare și economice[667], cu efecte pe termen lung. Accederea unui individ în rândul unei elite nu este decât în mod excepțional determinată fundamental de calitățile lui, ci ea este rezultatul alinierii valorii individului la cele ale grupului de elită. Cu alte cuvinte, pentru a face parte dintr-o asociație de indivizi, cel mai important lucru este ca membrii acelui grup să îl considere pe pretendent drept un egal al lor. Acest statut era precizat, pe lângă formele discrete ale autorității (descendența, charisma, suportul religios, relațiile cu alte surse de autoritate, potența economică), de o serie de atribute extrem de vizibile ale acesteia (podoabe și bijuterii, rituri și ritualuri funerare complexe, arme și echipamente specifice, postura de cavaler, puterea și compunerea suitei). Autoritatea, privită ca un concept social, a utilizat dintotdeauna o vastă semiotică, destinată să proiecteze în structurile inferioare imaginea, forța și caracteristicile elitei. Cea mai vizibilă, importantă și costisitoare proiecție a autorității (și implicit a valorii individului) a fost fortăreața, sediul puterii sale, devenit centru rezidențial în primul rând prin asocierea atributelor religioase[668], dar nu numai. Posesia cetății comunica apartenența la o categorie socială distinctă, locul proprietarului în ierarhia generală, puterea efectiv deținută, competențele personale, relația cu autoritatea superioară (atunci când aceasta exista), finalizând stratificarea, pe verticala geografică și socială, a comunității proprii. Calitățile fortăreței – aici incluzând mărimea, capacitățile defensive, rutele dominate, resursele controlate, valoarea garnizoanei, costurile și eforturile depuse etc. – au determinat desigur și o stratigrafie orizontală, de tip centru-periferie, unele cetăți fiind dominante în raport cu altele[669].

Unul dintre cele mai importante atribute ale fortăreței era acela că transforma starea de spirit nu numai a proprietarului, ci și a celor din jurul său, prin inducerea unei serii de comportamente agreate. Pentru aristocratul războinic era prioritară în principal atitudinea oamenilor săi de arme, grupul restrâns pe care se baza puterea lui militară, dar la fel de importantă era construcția unui confort mental la nivelul structurilor inferioare, de fapt baza economică și demografică necesară eforturilor concrete din teren, în special a celor edilitare.

[664] Principala direcție a raidurilor a fost, într-adevăr, cea spre sudul Dunării, dar în egală măsură ținta putea fi orice altă regiune prosperă. Într-unul dintre cazuri, consemnat mai timpuriu, obiectivul a fost litoralul pontic (*Consolatio ad Liviam*, 387-388).
[665] Borangic, Berzovan: 118-119.
[666] Florea 2006: 8.
[667] Această situație ar putea fi reflectată și de apariția unor emisiuni monetare locale spre jumătatea secolului II a.Chr. (Glodariu 1970: 501-505).
[668] Sîrbu, Florea 1997: 16-17. Cetatea de pe înălțime era invariabil mai aproape de zei, decât orice sau oricine era mai jos, pe verticală, decât ea.
[669] Florea 2011: 161-162.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

II.C.6 Așezarea, cătunul, satul[670]

Înțelegerea relațiilor dintre om și mediul natural, într-un anumit moment sau epocă istorică, dintr-un areal geografic anume, se poate face urmărind efectele acestor interacțiuni observabile prin cercetări arheologice, dar și apelând la analogii etnografice. Pot exista de asemenea, pentru secvența istorică cercetată, informații obținute de către alte științe, orizonturile cunoașterii fiind limitate doar de granițele dintre diferitele domenii de cercetare implicate în analiza interacțiunilor reciproce dintre om și habitatul său.

O astfel de secvență temporală și spațială este perioada Regatului dac, asupra căreia izvoarele istorice și arheologice, deși nu atât de numeroase pe cât ne-am dori, conturează o sumă de aspecte militare și sociale dinamice. Aceste date privesc fragmente de istorie politică, părți importante ce surprind evoluția fenomenului militar, capitole de istorie socială, culturală și religioasă, într-un cuvânt aspecte scoase în evidență de elitele societății, poate în aceeași măsură în care însăși aceste elite sunt vizibile ca emanații ale fenomenelor și interacțiunilor enumerate.

Istoriografia contemporană, deși a operat adesea cu insuficiente puncte de plecare, a creionat atent structura societății dacice, evidențiind ierarhizarea acesteia[671], dar cu mici excepții, concentrându-se pe dimensiunile elitelor politice și religioase. Studierea concretă a „etajelor inferioare" ale societății dacice este grevată atât de lipsa urmelor lăsate de acestea, cât și din cauza predilecției pentru cercetarea păturilor sociale dominante. Lacuna este parțial acoperită de unele studii asupra societății nord-dunărene care includ abordări diverse ale problematicii, foarte puține încercând însă să surprindă habitatul rural care a constituit până la urmă baza civilizației autohtone.

Fără pretenția că acest unghi de vedere poate fi acoperit, acum și aici, în totalitatea sa, apare ca necesară măcar schițarea principalelor repere ale problemei.

Componenta rurală a societății – dacă putem împărți civilizația dacică în urban și rural – a fost întotdeauna caracterizată printr-o pronunțată autonomie în raport cu formele de organizare socio-economică dominante, exterioare ei, caracteristică universală de altfel.

Satul ca formă de locuire sau de aglomerare umană are o vechime imposibil de determinat, dezvoltându-se întotdeauna într-un habitat stabil, ocupat de o comunitate cu caractere etnice, sociale sau culturale unitare. El are de asemenea o structură teritorială și economică bine definită, atât în cazul celor bazate exclusiv pe producția agro-pastorală, cât și în cazul așezărilor în care predomină activitățile economice (forestiere, miniere, meșteșugărești, pescărești etc.).

Întemeierea unui sat nu putea fi făcută fără o bună relaționare a viitoarei vetre cu habitatul adiacent. Erau căutate locurile care ofereau o bună protecție climatică și care beneficiau de o bună protecție naturală: văi, lunci, culmi, depresiuni. Importanța maximă o aveau sursele de apă potabilă, resursele naturale și, într-o oarecare măsură, apropierea de

[670] Micro-studiul de caz are ca scop reliefarea caracteristicilor generale, de ansamblu, ale unei aşezări cu caracter rural, iar aspectele punctate sunt relevante pentru maniera în care aceasta se constituie şi evoluează în timp din perspectiva etnologică. Reperele etnografice identificate sunt greu de proiectat în perioada geto-dacică, dat fiind precaritatea documentelor arheologice ce pot fi asociate aşezărilor rurale, dar principiile de întemeiere şi locuire rurală enumerate sunt universale. Fără a avea intenția de a specula nepermis de mult, *satul dacic* rămâne o viitoare temă de studiu mai aprofundat, în special din prisma relației cu centrul de putere de care, invariabil și inevitabil, depindea.

[671] Bodor 1981: 7-22.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

terenurile de cultură. Tot din considerente strategice, unele sate au fost întemeiate pe insule ale râurilor, în coturile ori meandrele apelor sau pe terase înalte[672].

Oricare dintre aceste așezări avea în componență **vatra satului** – o suprafață clar delimitată, destinată locuințelor familiale, anexelor acestora, atelierelor și posibil unor construcții comunitare, adesea cu atribuții de cult[673]. Cealaltă componentă de bază a satului o reprezintă **hotarul** (**moșia**) – zona de activitate economică, ce cuprindea terenurile cultivate (sau cultivabile), pădurea, fânețele, pășunile, viile, livezile comunității. Tot aici puteau exista diverse construcții – sezoniere sau permanente – folosite pentru adăpostirea animalelor sau a recoltelor. Alegerea vetrei satului depindea în bună măsură de accesul la aceste hotare. Satul a fost întotdeauna dependent, așa cum s-a spus, de o sumă diversă de resurse necesare atât vieții cotidiene, ca apa, lemnul, hrana, cât și de resurse care să îi permită să desfășoare activități economice capabile să-i asigure elementele de subzistență la care nu avea acces direct.

În ordinea importanței, apa este de departe factorul determinant în întemeierea unei așezări și în continuitatea acesteia. Dinamica locuirii așezării suferea întotdeauna drastice transformări îndată ce apăreau modificări ale calității sau ale accesului la sursele de apă. Bogata rețea hidrografică a teritoriului nord-dunărean a permis subzistența a numeroase așezări rurale, în cele mai diverse locuri.

Nu lipsită de însemnătate pentru existența satului trebuie să fi fost clima zonei în care fusese întemeiat și în care el exista. Astfel, deveneau cruciale pentru dinamica locuirii direcția și intensitatea vântului – care determina amplasarea și orientarea locuințelor – ori cantitatea anuală de precipitații. Fiecare loc are un microclimat propriu, complex, cu diferite grade de fluctuație a temperaturilor anuale, a sistemelor barice și a cantității precipitațiilor, fluctuații care au un impact major asupra populației, animalelor și plantelor din arealul respectiv. De asemenea sunt influențate de climat, atât apele de suprafață, cât și pânzele freatice. Clima impunea alegerea unui anumit tip de locuință, a unui anumit tip de vestimentație, determina existența spațiilor cu destinație specială – cele pentru stocarea rezervelor de hrană – și, în definitiv, impunea o anumită dietă alimentară. Orice modificare climatică se răsfrângea direct asupra demografiei locale, cu implicații directe asupra bazei de resurse alimentare. Încălzirea vremii determina un spor demografic, iar răcirea o reducere. Pe lângă viața cotidiană, clima a condiționat și arhitectura, oamenii trebuind să intervină pentru a-și crea un microclimat interior adecvat, capabil să echilibreze factorii de mediu, atunci când modificările externe depășeau un anumit grad de suportabilitate. Nevoia suplimentară de căldură, necesară organismului pe timp rece și pentru uscarea în sezoanele umede, a condus de timpuriu la construcția vetrei, sursă de căldură și lumină ce a devenit elementul central al construcției, încă de la începuturile amenajării locuințelor[674].

Din aceste considerente, vatra casei a constituit o *axis mundi* a locuinței, reunind în jurul ei membrii familiei, oferind lumină și căldură, fiind indispensabilă în procesul de preparare a hranei, căpătând de timpuriu o importantă dimensiune spirituală[675]. Acest fapt a condus la transformarea vetrei în altarul familiei, locul de sacrificii, sacralitatea ei transformând-o nu doar în elementul principal al casei, ci și în locul în care, atunci când nu erau plecați, oamenii își desfășurau întreaga activitate.

La fel de importante pentru orice așezare erau resursele naturale de primă necesitate, lemnul, sarea, diverse minereuri ce ofereau un suport economic satului. Societatea dacică,

---

[672] Pupeză 2012: 341.
[673] Sanie 1999: 27-31.
[674] Și, prin extensie, al cetății, așa cum s-a putut documenta la Pietroasa Mică-*Gruiu Dării*, unde a fost descoperită o vatră cu posibile implicații legate de ritualurile de fondare (Sîrbu *et alii* 2005: 10).
[675] De remarcat tezaurul de la Sărăcsău (jud. Alba) îngropat sau depus aparent sub vatra unei locuințe. Din păcate, mai multe date certe despre stratigrafie și datare nu mai sunt astăzi disponibile (Spânu 2012: 36).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

adesea considerată o „civilizație a lemnului", s-a folosit de bogatele păduri existente pentru a-și construi și încălzi locuințele, a-și prepara hrana, pentru a-și fabrica mobilă și unelte. Accesul la sursele de lemn era vital, iar forma și amplasarea locuințelor depindea de tipul de lemn specific arealului respectiv. De o maximă importanță în existența așezărilor rurale, în special a celor agro-pastorale, era existența surselor de sare. Satele care nu dispuneau de resurse proprii erau nevoite să o obțină prin schimburi economice sau pe alte căi[676]. Solurile, mai ales în cazurile satelor cu o economie de tip agro-pastoral, contribuiau decisiv la întemeierea și prosperitatea comunității locale, terenurile agricole și pășunile constituind baza pentru rezerva de hrană. La fel de importante erau acele materii prime de care depindea profesional așezarea: fier, cupru, aur și alte metale, dar și argila (lutul) sau piatra de carieră constituiau resurse ce puteau permite sau condiționa existența unor mici aglomerări demografice, unele chiar specializate în exploatarea acestora.

Condițiile de întemeiere și dinamica așezărilor depindeau nu doar de factorii naturali, ci și de cei antropici, oamenii aducând adesea modificări habitatului prin incendieri, desecări, defrișări sau terasări, amenajând terenul pentru a obține maxim de confort și de productivitate. Un alt factor antropic îl constituia așezarea locuirii pe rutele comerciale, fie că acestea erau terestre sau depindeau de cursul unor râuri navigabile. Este posibil ca ambele situații să fi coexistat, iar drumurile să urmeze de fapt traseul apelor, dublându-l. Prosperitatea unor așezări trebuie să fi fost în strânsă relație cu rutele comerciale care străbăteau zona, permițând uneori dezvoltarea unor sate dincolo de accepțiunea de simplu târg, devenind adevărate *emporii*.

La fel de importantă în dinamica unei așezări era relația cu centrul de putere local, *dava*, reședința seniorului local și a suitei acestuia, către care se îndreptau o parte din produsele sătenilor. Satele și așezările din perimetrul controlat de stăpânul cetății, furnizau principala forță de muncă necesară la construcția fortăreței. Astfel, satele erau situate în apropierea cetăților, cărora, pe lângă cotele datorate, le mai asigurau întreținerea și reparațiile, iar în cazuri extreme, chiar apărarea[677]. Pentru un sat relația cu cetatea era importantă și la nivelul percepției. Poziția înaltă a cetății asigura vizibilitatea ei de pe teritoriu, constituind nu numai un reper fix, ci și unul mental. Într-o lume dominată de incertitudini și fluctuații, perenitatea unui astfel de centru, puterea emanată – pe care seniorul sau oamenii lui aveau toată grija să o facă cunoscută, chiar cu ajutorul forței, când considerau că era cazul – aveau darul de a oferi ideea de protecție și de preeminență. Acest scenariu diversifică tipul de relații dintre așezările rurale și centrul de putere. Prezența templelor numai în proximitatea cetăților importante canaliza către acestea atenția și implicit considerația religioasă a comunităților[678], chiar dacă o

---

[676] Nu știm de câtă autonomie reală dispuneau comunitățile rurale. Astfel, este posibil ca această completare a resurselor necesare să fi fost un privilegiu sau o prerogativă a aristocraților locali, categorie socială mai mobilă prin definiție decât populația de rând.

[677] Un exemplu în acest sens îl constituie fortăreața și așezarea de lângă Sighișoara. În jurul acestui centru de putere gravitau numeroase așezări contemporane cu nucleul de pe dealul Wietenberg-*Dealul Turcului*: Albești-*Valea Sapartocului*, Albești-*Lângă școala veche*, Boiu-*Fața Mică*, Cris-*Valea Ciorănelului*, Sighișoara-*Valea Cânepii*, Sighișoara-*Valea Dracului*, Sighișoara-*Pârâul Herțes*, Stejăreni-*Pârâul Sasului*, Sighișoara-*Podmoale*, Sighișoara-*Dealul Viilor*. Importanța așezării de pe dealul Wietenberg rezidă din poziționarea strategică, la intersecția unor rute de acces vitale pentru întreaga zonă, fiind, de altfel, cea mai populată așezare din perimetru (Rustoiu 1998: 242).

[678] Funcția războinică a aristocrației nu mai necesită discuții, dar statutul acestor militari nu exclude componenta sacralizantă a condiției de nobil. La fundamentarea unei ideologii războinice, susținerea religioasă a început – cel puțin la modul vizibil în istoriografie – cu dualitatea autorității centrale, compusă din elemente politico-militare și cele sacre (Strabon, VII, 3, 11). Influența religiei ca instituție marchează depășirea organizării tribale și trecerea societății la stadiul de *cetate*. [...] *pentru a le da o regulă comună, pentru a institui o conducere şi a obține o ascultare de bună voie, pentru a face să se renunțe la pasiune în favoarea raţiunii, ca şi la raţiunea individuală în favoarea celei publice, este fără îndoială nevoie de ceva mai puternic decât forța brută, mai respectabil decât*

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

parte a manifestărilor religioase se puteau desfășura pe plan local, sub forma unor practici magico-religioase domestice.

O problemă mai puțin cercetată este cea a aristocrației provinciale. Nu toți nobilii aveau cetatea lor și chiar dacă cel puțin conceptual aparțineau elitei războinice, din varii motive (economice, sociale, militare etc.) o parte trebuie să-și fi avut rezidența în teritoriu. Cel puțin așa putem deduce din interpretarea unor descoperiri, funerare sau nu, localizate departe de centrele fortificate, așa cum sunt mormintele aristocratice de la Teleac, Tărtăria, Blandiana sau depunerile de la Bulbuc (jud. Alba)[679]. Ierarhizarea în cadrul elitei războinice[680] este sugerată și de faptul că această aristocrație rurală arareori și-a permis luxul de a păstra în inventarul funerar spadele caracteristice, repere de bază ale elitei. Este posibil ca aceste arme să nu fi fost legate de ritualurile efectuate, funerare sau nu, fie din cauza costurilor de producție mari, fie din alte motive ce nu pot fi străine de statutul războinicului. Se observă că ele nu par să lipsească în cazurile care au tangență cu cetățile importante sau cu înmormântările deosebite. Este plauzibil ca aceste tipuri de depuneri de arme să denote o ierarhizare internă a nobilimii, ceea ce s-ar fi putut reflecta în distanța dintre mormânt (domeniu?) și centrul zonal de putere. Un alt gen de ierarhizare internă este sugerat de prezența unor pumnale de tip *sica* – specifice și ele aristocrației – descoperite în cadrul unor așezări. Sporadic, astfel de pumnale au fost descoperite la Răcătău de Jos (jud. Bacău) și Socu-Bărbătești (jud. Gorj) și posibil cel de la Izvoru (com. Vânătorii Mici, jud. Giurgiu)[681]. Interesant este că aceste arme fac parte din tipul **B**, pumnale destul de grosiere și simple[682], raportate la cele de tip **A** sau **C**, astfel că cel puțin aparent ele pot să fi aparținut unor războinici rezidenți în teritoriu, departe de cetățile sau centrele rezidențiale importante.

Oricum am privi, prezența unor aristocrați în mediul rural, admițând chiar că aparțin eșaloanelor inferioare de comandă, sugerează un control al teritoriului extrem de ramificat, cu implicații directe asupra economiei locale și generale. După coagularea regatului dac sub regele Burebista, puzderia de mici seniori războinici din teritoriu ajung sub ascultarea autorității centrale (o vreme reprezentată de curtea de la Sarmizegetusa, o altă vreme sub diverși diadohi, iar apoi din nou a Sarmizegetusei). Această structură este și mai clară pentru perioada de sfârșit a regatului dac, când sunt consemnați administratori regali ai unor fortificații, care desigur conduceau și teritoriul din jurul cetăților în folosul regelui[683].

Privind retrospectiv, satul[684], în cazul de față cel dacic, apare ca fiind un nod important într-o rețea socială complexă din punctul de vedere al contextului social discutat. Desigur, elementele enumerate sunt în majoritate rezultate ale logicii istorice și ale analogiilor aparținând unor epoci în care componentele habitatului primar au putut fi cunoscute mai bine. Totuși în dimensiunea lor istorică, factorii de habitat, fie naturali, fie antropici, sunt universal valabili și în consecință, posibil aplicabili și satului antic. La considerațiile de mai sus

---

interesul, mai sigur decât o concepție filosofică, mai imuabil decât o convenție [...] (Coulangel 1878: 148). Pentru epoca în discuție soluția a fost sentimentul religios și exploatarea lui (Cf. Iordanes, *Getica*, 39; 67; 69).

679 Borangic 2014a: 271-272. Existența unei aristocrații provinciale poate fi argumentată nu doar cu ajutorul mormintelor unor războinici aflate departe de centrele mari, ci și prin prezența unor cetăți de foarte mici dimensiuni, modeste ca inventar și construcție, dar ocupate permanent.

680 Existentă și consemnată la alți barbari: *Ba sunt trepte și în ceata soților, hotărâte de căpetenie*; *și de aceea este o mare întrecere între soții din jurul căpeteniei, care să aibă locul întâi lângă căpetenia sa, și între căpetenii, care să aibă soți mai mulți și mai viteji* (Tacit, *Germania*, XIII, 2).

681 Sîrbu, Borangic 2016: 29-31. Cu unele excepții, astfel de pumnale provin din inventare sau contexte modeste.

682 Acest tip de pumnale nu apar niciodată în asociere cu spadele de tip *celtic*, arme clar aristocratice.

683 Criton, *Geticele*, 5, 2, - *Lexiconul Suidas*, s.v. *Boutiais***.**

684 Este de remarcat păstrarea în limba română a cuvântului *cătun*, provenit din substratul dacic, desemnând o mică aşezare, în special în zonele de deal şi munte (Russu 1981: 290-291).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

contribuie din ce în ce mai mult și cercetarea arheologică a diverselor puncte de locuire rurală și relaționarea acestor puncte cu mediul și structura socială care le-au conținut.

Devine vizibilă importanța economică, demografică, culturală chiar, a așezărilor rurale din Dacia preromană, anonimatul în care s-au născut, evoluat și murit putând fi considerat încă o nedreptate pe care istoria i-a făcut-o satului în general[685].

Bloc de calcar din castrul Legiunii XIII Gemina de la Apulum,
cu inscripție. Refolosit în construcții ulterioare.

[685] Borangic, Berzovan 2014: 120-124.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

II.C.7 Centrul rezidențial

Rolul social și militar al aristocratului războinic, stăpân al unei cetăți sau reprezentantul unei autorități superioare (alt aristocrat, un clan, instituția regală), a fost asigurarea stabilității unui anumit teritoriu și administrarea lui. Este evident că rangul unui asemenea personaj era în directă corelație cu poziția pe care o ocupa cetatea lui în ierarhia fortărețelor. Chiar dacă inițial construcția pleiadei de fortărețe de tot felul a fost rezultatul unor competiții locale, foarte curând acestea au început să relaționeze reciproc, în cadrul unui sistem, întâi regional, apoi centralizat. Coagularea triburilor și eterogenelor alianțe sub autoritatea lui Burebista a eliminat libertățile căpeteniilor locale, cu mai mult sau mai puțin entuziasm din partea acestora. Este de așteptat că împotriva opozanților a fost folosită forța, fapt explicat prin urmele de incendiere ale unor fortărețe, asociate epocii.

Noul centru de putere, stabilit acum în munții Orăștiei, a modificat dimensiunea relației centru-periferie. În funcție de o serie de factori, cetățile se ierarhizează, unele fiind mai importante decât altele. Ce anume făcea această diferență? Sau mai exact care cetate era și centru rezidențial?

Este foarte dificil să stabilim acum exact valoarea unei cetăți în raport cu celelalte din cauza că poziția geografică, resursele controlate, puterea seniorului local, raporturile cu alți lideri sunt tot atâtea variabile care determinau această ierarhizare. Putem admite însă că o cetate devenea centru atunci când întrunea cât mai multe dintre aceste atribute. Pentru începutul secolului II a.Chr., când spațiul intracarpatic nu era încă dominat de o singură autoritate, e și mai dificil de reliefat importanța fiecărei fortărețe în parte. Unele puteau fi simple puncte de sprijin în cadrul aceleiași formațiuni tribale, altele, sediile unor șefi mai puțin importanți, iar altele ale unora mai puternici[686]. Ierarhizarea devine vizibilă doar după ce getul Burebista, numit nedezinteresat cel dintâi și cel mai mare rege din Tracia, lichidează autonomiile locale. Majoritatea cercetătorilor sunt de acord că, începând cu acest rege, centrul de putere regional se mută în interiorul Arcului Carpatic, tacit sau nu, sugerând că noua capitală ar fi fost stabilită inițial la Costești – deși arheologic nu au fost relevate structuri care să se potrivească cu statutul regal, excepție poate turnul de pe acropolă (**Pl. 14/4**). Oricare ar fi fost noul sediu – Costești sau Sarmizegetusa – cetățile din teritoriu se vor alinia pe această axă. Importantele resurse de fier, posibil și de alte materii, au concentrat aici o febrilă activitate meșteșugărească și, foarte probabil, comercială. Noile surse de venit, adiacente puterii militare, au creat premisele eforturilor arhitectonice depuse. Peisajul se schimbă radical și relativ repede. Idei, concepții și arhitecturi noi, cunoștințe tehnologice și meșteșugari vin sau sunt aduși din toate zonele controlate – sau doar jefuite – de către daci. În paralel cu puternicele cetăți de piatră ecarisată, în proximitatea capitalei, pe terasele săpate în acest scop, se ridică numeroase temple. Zeii locuiau acum lângă cetate, iar majoritatea tăcută chiar dacă-și păstra domesticele practici magico-religioase[687], putea vedea acum că elita își avea propriile ritualuri.

---

[686] Este greu de admis că unele fortărețe aparțineau unor comunități pur și simplu, după modelul cetăților așa-zis *țărănești* din Evul Mediu. Cel mult, unele comunități puteau să-și fortifice așezările, așa cum pare să fi fost cazul în zona Olteniei, în special. Și în acest caz este greu de admis efortul edilitar în contrasens cu elita locală.

[687] Sintagma este relativ izolată în discursul academic, principala obiecție fiind registrul separat de manifestare a celor două componente. Magicul presupune un plan comportamental diferit de cel religios. Acesta din urmă este predispus prin definiție la seturi de norme, organizare, cler, arhitectură sacră etc. Fără a intra în detaliile terminologiei sau a justificării *stricto sensu* a sintagmei, ea conține toți parametrii documentați sau presupuși ai vieții spirituale din proto-istorie, acoperind tot spectrul dintre șamanism și religie instituționalizată și foarte probabilele diferențe dintre practicile elitei și ale populației de rând. O discuție mai amplă asupra subiectului la Sîrbu 1993a: 132-133.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Nu știm cât de publice erau ceremonialele ținute aici, dar putem presupune impactul social al acestui melanj dintre sacru și regalitate și putem observa rezultatele. Noile structuri de putere au reușit să mobilizeze capacitățile comunităților pentru a fortifica regatul. Sarmizegetusa Basileion a devenit cel mai puternic centru rezidențial al dacilor. Desigur că pe lângă aceasta mai existau alte centre cu diferite grade de autoritate/autonomie locală. Unele își aveau propriile temple, fie lângă ziduri, fie în imediata apropiere (Racoș, Tipia Ormenișului, Piatra Craivii, Căpâlna, Costești, Piatra Roșie, Blidaru, Bănița, Pecica). Existența uneia sau mai multor divinități ale războiului, dincolo de metaforele sau clișeele autorilor antici ori de sceptimismul unor cercetători contemporani, este aproape o certitudine având în vedere ideologia militară afișată. Cum unele fortărețe – Căpâlna, Blidaru, Bănița etc. – par să fi avut o funcție militară preponderentă, este firesc să presupunem existența unor sanctuare militare, cu ceremonii specifice[688]. Un aspect ce întărește această afirmație îl constituie poziționarea unor morminte aristocratice în proximitatea cetăților, în condițiile unei nefirești discreții funerare a epocii (Piatra Craivii, Cugir, Hunedoara, Costești etc.). Legăturile evidente dintre elitele războinice și cele sacerdotale au contribuit substanțial la crearea unei psihologii de masă[689]. Pornind de la o constelație de căpetenii și mărunți regi, stăpâni ai unor triburi independente, în ultimele două veacuri ale Daciei libere, ierarhiile locale sunt suprapuse de o regalitate și un sacerdoțiu centrale, autoritare[690], iar parte din programul acestei ideologii a fost construcția numeroaselor obiective militar-edilitare.

Ζαρμισεγέθουσα βασίλειον[691] a fost, desigur, centrul regatului, chiar dacă anterior acest statut ar fi putut aparține altor cetăți importante (Racoș?, Cugir?, Costești?), dar administrarea teritoriului a rămas în bună parte o sarcină a aristocrației rurale – articulată pe vechile structuri tribale – acum reprezentanta regalității în teritoriu. Reședințele acestor nobili îndeplineau aceeași funcție pentru zona controlată, fiind mai mult decât simple puncte de pază. Cetățile lor erau centre rezidențiale pentru anumite sectoare, copiind, atunci când își permiteau, stilul arhitectonic existent în munții Orăștiei (Ardeu, Breaza, Deva, Piatra Craivii, Căpâlna, Tilișca), iar uneori sunt surprinse în proximitate propriile temple.

În ierarhia cetăților, dincolo de puterea seniorului local sau poate în corelație directă cu aceasta, unele dintre fortărețe le surclasau pe altele prin dimensiuni și calități constructive, aveau în apropriere ateliere diverse, ale căror produse se aflau în gestiunea directă a cetății care devenea astfel și centru de producție. Templele sau locurile de cult erau de asemenea motive de prestigiu și autoritate ale cetății, iar așezările civile – uneori fortificate – se înșirau în descendență pe verticală, subliniind prin numărul și prosperitatea lor puterea cetății căreia îi dădeau ascultare. Existența, în perimetrul fortăreței sau în proximitatea ei, a unor clădiri deosebite (cazărmi, turnuri, depozite, locuințe etc.) și în definitiv poziționarea geografică (pe cote de teren dominante, pe rute și trasee obligatorii, lângă anumite resurse etc.) contribuia la statutul cetății.

Cu cât mai multe atribute din acestea cumula o cetate, cu atât mai mult se apropia de ceea ce putem numi centru rezidențial. În ciuda numărului mare de fortărețe – și implicit a dispersiei mari în teritoriu – destul de puține cetăți puteau pretinde această cinste, majoritatea apropiate geografic de nucleul regal de la Sarmizegetusa și mult mai puține la depărtare de acesta. Ceea ce poate însemna că exista atât o autoritate centrală puternică, cât și un sistem de comunicații, control și reacție eficient.

---

[688] Sîrbu 2006a: 74.
[689] Silius Italicus, *Punicele*, I, 324-326; Dion Chrisostomos, *Discursuri*, XII, 19.
[690] Sîrbu, Florea 1997: 116.
[691] Sub acest nume, capitala Regatului dac apare la Ptolemeu (*Îndreptar geografic*, 3).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

II.C.8 Turnurile-locuință

Autoritatea unui lider se transmitea în teritoriu printr-o serie de semnale și expresii, destinate să facă cunoscută eșaloanelor inferioare, potențialilor concurenți sau inamicilor, forța de care acesta dispunea. Unul dintre aceste atribute, cumulând caracteristici și calități din sfera discretului și ostentativului deopotrivă, a fost suita seniorului. Mărimea, valoarea, bogăția suitei reflectau și transmiteau mai departe valoarea și statutul liderului[692]. Întreținuți pe cheltuiala seniorului[693] care îi angaja sau în slujba căruia se puneau ei singuri, acești însoțitori (rude, clienți, mercenari, slujbași etc.) trebuiau să staționeze permanent în apropierea nobilului.

Acolo unde reședința aristocratului era pretențioasă, iar puterea economică o permitea, suita beneficia și ea de clădiri care imitau, pe cât posibil, modelul seniorului. Este și cazul așa-numitelor turnuri-locuință, numeroase în proximitatea cetăților din munții Orăștiei și mai rare în teritoriu (**Pl. 15/1**).

Aceste clădiri aveau întotdeauna un plan patrulater, parterul zidit în tehnica *murus dacicus* (nu întotdeauna cu piatră ecarisată, uneori zidăria era în tehnica *opus incertum*), păstrând însă sistemul de ranforsare a paramentelor cu bârne de lemn. Ele aveau unul sau două caturi, primul din cărămidă slab arsă, zidită cu lut și un probabil un al doilea din lemn. Pentru zona munților Orăștiei învelitoarea acoperișurilor era uneori din țiglă masivă, dar mai des din șindrilă[694]. Intrarea în ele se făcea fie printr-o scară interioară ce pleca de la parter, fie turnul era separat de celelalte etaje și accesul la caturile de sus era posibil printr-o scară de lemn exterioară. Dacă dimensiunile pe verticală sunt greu de stabilit, cele pe orizontală sunt vizibile în fundațiile păstrate. Acestea ating uneori dimensiuni colosale, așa cum este cazul turnului (presupus ca inițială reședință regală) de pe acropola de la Costești-*Cetățuie* (baza acestuia este de 17,5x13,2 m, măsurată pe laturile exterioare)[695].

Nu există în acest moment un opis al tuturor acestor turnuri, cu atât mai mult cu cât numărul descoperirilor s-a mărit în ultimul timp. Celor caracteristice, din spațiul transilvan, li se adaugă un număr de turnuri exterioare acestui areal, niciunul însă din piatra ecarisată[696], în stilul arhitectonic al celor din zona capitalei.

Astfel de turnuri au fost descoperite atât în perimetrul fortărețelor dacice, dar mai ales în exteriorul acestora. Uneori, cetățile au fost mărite prin unirea cu ziduri a unor turnuri inițial izolate (Piatra Roșie, Blidaru). Nu toate turnurile – dintre cele încastrate în fortărețe – aveau acoperiș în două ape: unele aveau platforma superioară de tip planșeu, destinate în acest caz amplasării mașinilor de luptă[697], instalații cunoscute și folosite de daci[698]. Aceste încastrări

---

[692] Este ilustrativă în acest sens paralela cu societatea celtică: […] *...aceştia ori de câte ori este nevoie, ori de câte ori izbucneşte vreun război, iau parte cu toţii la război. Fiecare din ei au în jurul său cu atât mai mulţi clienţi sau ambacti, cu cât se distingea mai mult prin origine sau avere. Numărul mare de clienţi constituie singura formă de influenţă şi putere pe care o cunosc* (Cezar, VI, 15, 1-2; despre sistemul de clienți vezi și Polybios, II, 17). De asemenea, ea apare și la germanici […] *a fi în toată vremea împrejurat de un roi mare de tineri, tot unul şi unul, aceasta-i cinstea, aceasta puterea lor, podoabă pe timp de pace, scut în timp de război! Şi nu numai în neamul lor, ci şi în obştile vecine căpeteniile îşi fac nume mare şi slăvit dacă se ridică deasupra celorlalţi prin numărul şi vrednicia soţilor: ei sunt cercetaţi într-una de solii şi încărcaţi de daruri, şi de cele mai multe ori numai faima lor hotărăşte soarta războiului* (Tacit, *Germania*, XIII, 2-3).

[693] Zirra 1981: 147

[694] Șindrila este mai cunoscută astăzi, datorită corespondențelor etnografice, dar, în Antichitate, învelitoarea putea fi realizată (mai ieftin, mai repede) din *draniță* (scândurele mai mari decât șindrila și mai puțin fasonate).

[695] Glodariu 1983: 27.

[696] O excepție ar fi turnul cetății de la Breaza (jud. Sibiu), insuficient documentat însă.

[697] Scena LVII, 172-173 (Stefan 2005: 271, Pl. 143).

[698] Gheorghiu 2005a, p 165.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

transformau turnurile în bastioane și ranforsau masivele de zidărie. În plus, constituiau un avantaj strategic, fiind puncte dominante de unde se puteau executa trageri cu arcul sau aruncări laterale de lănci, suliițe și alte proiectile, atunci când erau înaintate față de linia zidului. În acest caz puteau fragmenta dispozitivele compacte de atac ale inamicilor.

Astfel de turnuri-locuință au fost descoperite la Ardeu[699], Bănița[700], Blidaru[701], Brașov[702], Breaza[703], Căpâlna[704], Costești[705], Ciocuța[706], Cetățuia Înaltă[707], Dâlma Brăiței[708], Piatra Roșie[709], Racoș, Râșnov, Tilișca[710] și Sarmizegetusa (**Pl. 15/1**).

Exterior arealului transilvan, turnuri sunt identificate la Divici (jud. Caraș-Severin)[711] și Cetățeni (jud. Argeș)[712]. Un alt turn pare să fi existat la cetatea de la Brad (com. Negri, jud. Bacău)[713], unul la Bâtca Doamnei (jud. Neamț)[714], unul probabil la Orlovka (Ucraina)[715] și

---

[699] Bodó, Ferencz 2004: 150-153. Pentru confirmarea turnului și existența în construcția lui a unor blocuri de calcar ecarisat vezi Ferencz *et alii* 2015, în *CCA* 2015: 27-28.

[700] Turnul din această cetate, situat pe acropolă, pare să fi fost ridicat doar din lemn lutuit (Glodariu 1983: 83).

[701] Situația turnurilor de pe dealul *Blidaru* (sat Costeşti, comuna Orăştioara de Sus, județul Hunedoara) este una complexă, aici existând șase turnuri încastrate în zidul cetății și unul în incinta I (incintă care a reprezentat faza inițială a fortăreței, mărită ulterior prin legarea cu ziduri a unui alt turn extern (T VI), aflat la sud-vest de zidul cetății (Glodariu 1983: 91-92). În exteriorul cetății însă, la diferite distanțe față de aceasta, au fost ridicate alte 17 turnuri (descoperite până acum), pe direcțiile nord, est și vest (Pescaru *et alii* 2014: 5-6).

[702] Turnul de aici are un singur parament, fără emplecton, iar colțurile au la bază blocuri de dimensiuni mai mari față de restul asizei, fasonate îngrijit pe latura exterioară (Costea 1996: 73).

[703] Turnul fortăreței era unul dintre puținele aflate la depărtare de marile centre dacice, la care constructorii au folosit cărămida și țigla (Costea 2004: 36). La fel de posibil este că la construcția cetății sau doar a turnului au participat meșteri din lumea elenistică, dovadă fiind tipologia țiglelor care este asemănătoare țiglelor grecești (Costea 2002: 58).

[704] Două turnuri. Turnul de la poarta principală avea două caturi, cel superior zidit cu cărămidă (lată de 19 cm) dimensiuni ce sugerează portanțe mari, respectiv o înălțime a turnului apreciabilă, de cca. 5-6 m. Al doilea turn, aflat pe acropolă, a fost construit doar din cărămidă și lemn, destinația lui fiind aceea de locuință și punct de observație (Glodariu, Moga 1989: 43-44; 45).

[705] Cel puțin nouă turnuri, din care două cu etaj, izolate in interiorul fortăreței (plus un probabil turn de lemn, cu rol de foișor de supraveghere), alte patru încastrate în ziduri și trei izolate în exteriorul zidurilor, acestea ridicate în sistem elenistic (Glodariu 1983: 88-90; Gheorghiu 2005: 115). Turnurile aveau învelitoarea din țiglă, ceea ce le făcea mai greu de incendiat.

[706] Ciocuța este numele unui vârf (530m) situat la sud-vest de cetatea de la Costești-Cetățuie, unde au fost identificate resturile unui turn cu fundația rectangulară (8 X 8 m, măsurat pe interior, cu un singur parament păstrat) construit în tehnica *murus dacicus* (Glodariu 1983: 90).

[707] Cetățuia Înaltă este numele unui mamelon (580 m) situat la Costești-Cetățuie, pe platoul căruia au fost identificate resturile a două turnuri cu zidurile construite în tehnica *murus* dacicus, peste care s-au ridicat etajul din cărămidă slab arsă, zidită cu lut (Glodariu 1983: 90-91).

[708] Pe această înălțime, situată la sud-vest de Costești-Cetățuie, s-au identificat urmele unui turn patrulater (Glodariu 1983: 90).

[709] Cinci turnuri încastrate în incinta I, alte două în incinta II și alte două izolate exterioare (unul pe terasa V la vest și unul pe terasa IX, la nord), toate ridicate în tehnica *murus dacicus* (integral?) căci lipsesc resturile de cărămidă (Daicoviciu 1954: 43-50).

[710] Două turnuri ridicate pe platoul cetății, unul la extremitatea estică și celălalt lângă poarta din val, ridicate în tehnica *murus dacicus*, cu etajul din cărămidă masivă (Lupu 1989: 22-27).

[711] Un turn (T1), construit în tehnica *murus dacicus*, din micașist local, având doar exteriorul fasonat și cu etajul zidit din cărămidă. La sud-vest de acest turn au fost descoperite resturile unui ai doilea turn (T2) tot cu parter din piatră și etaj de cărămidă (Gumă *et alii* 1995: 405-406).

[712] Glodariu 1983: 79. Pe platoul cetății s-a dezvelit fundația unei structuri patrulatere, cel mai probabil un turn-locuință (Măndescu 2006: 27-28).

[713] David 2004: 121.

[714] Gostar 1969: 12 -15.

[715] Identificată ca fiind anticul Aliobrix, cetatea geto-dacică a fost menționată de Ptolemeu (*Geografia,* III, 10, 5, cod. X). Situată aproximativ în dreptul Noviodunumului, ambele cu nume cu rezonanță celtică, cetatea avea un

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

posibil unul la Polovragi (jud. Gorj)[716] (**Pl. 15/1**). Un alt probabil turn a fost semnalat la Merești (jud. Harghita), dar caracterul civil al așezării de aici face discutabilă informația. Probabil este vorba de un turn simplu, din lemn, cu rol de supraveghere și/sau semnalizare[717].

Dacă în cazul turnurilor angajate în perimetrul fortărețelor, proprietarul nu putea fi decât seniorul local și membrii apropiați ai familiei acestuia, în cazul turnurilor izolate, acestea erau locuite de personaje din suită, rude sau oameni de încredere.

În ciuda masivității lor, turnurile-locuință erau vulnerabile, desigur cu referire la cele neangajate în fortărețe. Opinia că astfel de construcții blocau sau asigurau defensiv anumite perimetre le creditează excesiv. Rolul lor militar era redus la paza și observarea zonei de vizibilitate, eventual de comunicare vizuală cu alte puncte similare. Nu există urme de fortificații de teren, care să lege între ele turnurile apropiate sau măcar să le protejeze (excepție cele de la Costești). Desigur, putem presupune că existau obstacole sau palisade de lemn, la fel de ineficiente însă, fără șanțuri sau valuri de pământ. Neutilizarea platformei superioare, (transformată în acoperiș) capabilă să susțină luptători, transforma turnul într-o capcană pentru cei asediați în interior, iar etajul de lemn (și acoperișul de șindrilă când exista) erau ușor de incendiat[718].

Problema inflamabilității subliniază o problemă funcțională. Baza solidă, de piatră a fost utilizată prioritar ca magazie, nefiind depistate vetre de foc decât la un număr mic de turnuri[719]. Lipsa unui sistem de evacuare a fumului ar fi făcut oricum etajele nelocuibile, cel puțin în perioada când habitatul interior era încălzit, iar ermetizarea planșeelor (realizate din eșafodaj de lemn, eventual lutuit) ar fi făcut inutilă vatra de foc de la catul inferior. În acest cadru, încălzirea încăperilor superioare trebuia făcută direct în acestea, fie cu ajutorul unor vetre portabile, fie cu ajutorul suporților pentru jăratic. În ambele situații, pericolul de incendiu era permanent (gătitul se făcea în exterior, așa cum arată vetrele descoperite afară). Este dincolo de orice discuție că pe timp friguros încăperile trebuiau încălzite – nu există argumente pentru a admite locuirea în turnuri doar pe timpul verii – iar instalațiile de foc și încălzire reclamau imperios și un sistem de ventilație/aerisire[720]. Prin prisma confortului hibernal, funcționalitatea acestor turnuri necesită o sumă de investigații suplimentare.

Pe aceste considerente, impozantele turnuri izolate nu puteau fi decât reședințe ale membrilor suitei, iar numărul turnurilor demonstra puterea seniorului rezident al cetății. Din punct de vedere locativ, un astfel de turn putea găzdui o familie cu până la trei generații (6-12 membri). Este puțin probabil că o familie, chiar bogată, își putea permite costurile unei astfel de locuințe. Numărul mare de turnuri, ridicate aproximativ simultan, denotă un program de construcții, decis și finanțat în bună măsură de seniorul cetății, cu largul concurs al autorității centrale.

---

nivel de locuire geto-dacic cuprins între secolul I a.Chr. și secolul I p.Chr. Sfârșitul locuirii autohtone poate fi pus în legătură cu campaniile conduse de T. Plautius Silvanus Aelianus între 62-64 p.Chr. (Gostar 1967: 987-999).

[716] Marinescu 1977: 30.

[717] Crișan 2000: 54.

[718] Scenele XXV, XXIX-XXX, LVII, LIX ale Columnei (Cichorius 1896-1900).

[719] Astfel de vetre interioare s-au descoperit în turnul de la Vămi (Pescaru *et alii*, 2014: 7 și fig7/2: 17), la cel de la Poiana Perții (Daicoviciu *et alii* 1954: 145) și la turnul de pe Muchia Chișetorii (Daicoviciu *et alii* 1955: 228). Cu toate că este posibil ca situația generală să depindă de stadiul cercetării, astfel de vetre ar fi trebuit să existe și să fie vizibile la fiecare astfel de construcție.

[720] Beck *et alii* 2007: 147-149.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

II.C.9 Studiu de caz. Cetatea dacică de la Căpâlna

Satul Căpâlna, com. Săsciori, jud. Alba, (germană *Kapellendorf*, *Kapolna*, maghiară *Sebeskápolna*, *Alsókápolna*, *Kápolna*) este situat pe valea Sebeșului, la 20 km sud de orașul cu același nume. Drumul de acces dinspre Sebeș spre Căpâlna se desfășoară de-a lungul văii formate de râul Sebeș, îngustându-se treptat pe măsură ce urcă spre izvoarele râului (**Pl. 16**).

La fel ca toate cetățile dacilor, și cetatea de la Căpâlna (45°49'20.42"N; 23°36'12.41"E) se află situată pe un mamelon (înălțime absolută 610 m) dominat de alte înălțimi, numit astăzi *Dealul Cetății*, aflat în stânga văii Sebeșului, identificată pe plan local drept Valea Frumoasei, la aproximativ 2 km în aval de satul Căpâlna (**Pl. 16/2**). Alegerea locului unde a fost ridicată cetatea poate duce la presupunerea că s-a dorit controlul accesului către valea Mureșului, din direcția depresiunii Sibiului, a celor care ar fi venit pe drumul de plai paralel cu accidentata vale a Oltului.

Dealul Cetății, aflat între Valea Râpii și Valea Gărgălăului, are pante abrupte pe trei părți, legându-se printr-o șa îngustă de dealul Stăuinilor și de aici mai departe de Munții Sebeșului (**Pl. 15/3**).

Accesul către cetate este și astăzi anevoios, existând două poteci din vale spre cetate, una, abruptă și bolovănoasă, pe firul Gărgălăului, iar alta, mai domoală și mai lungă, urcând în serpentine dinspre Valea Râpii și terminându-se pe șaua de legătură cu Dealul Stăuinilor. O a treia cale ar fi coborârea dinspre Stăuini, din direcția sud-vest.

Cetatea apără și interzice accesul pe Valea Frumoasei, asupra căreia se înalță la aproximativ 200 m, de aici putându-se ajunge la Vârful lui Pătru, de unde, schimbând direcția era posibil să se avanseze până la Sarmizegetusa Regia, pe o rută montană care, plecând din Stăuini, continuă pe Plaiul Lomanului (1038m), Vf. Stroii (1088m), pe la obârșia Văii Tonii, Vf. Crucilor (1207m), Vf. Recea (1307m), Dealul Lung (1176m), Muncelul (1375m), Dealul Țețu (1427m), Dealul Tomnatecului (1404m), Măgura Tomnatecului (1550m), La Hodineli, Vârful Comanu (1620m), Dealul Paltinei (1647m), Dealul Prisaca (de est, 1768m), Vârful Canciu, Poarta Raiului, Puru (de nord), Vârful lui Pătru (2133 m).

Situarea Căpâlnei în cercul exterior de fortificații dacice, suprapusă cu lipsa uneia sau mai multor așezări civile în perimetrul ori în imediata apropiere a cetății, a avut ca rezultat conservarea ruinelor și implicit intrarea mult mai târzie în literatura de specialitate. Existența unei fortificații în zonă era însă o realitate cunoscută de către localnici, dovadă fiind că aceștia identificau culmea colinei cu toponimul *Cetate* sau *Dealul Cetății*, mult înainte de cercetarea profesionistă a sitului.

Ruinele intră în atenția specialiștilor începând cu menționarea făcută de Gábor Téglás, care, spre sfârșitul secolului al XIX-lea, clasifică fortăreața drept *cetate dacică* cu ocazia descrierii unor pietre de râșniță[721]. Identificarea nu era gratuită, arheologul maghiar avea o bună experiență de teren[722], cercetând mulți ani vestigiile istorice din întreg comitatul Hunedoarei, între care desigur și ruinele dacice din munții Orăștiei.

O descriere mai consistentă face, în jurnalul său de călătorie, Halaváts Gyula, care notează că pe malul Sebeșului se ridică, cu pante abrupte, dealul *Csetátye* (Cetate) pe vârful căruia se află ruinele unei cetăți vechi. Zidurile acesteia sunt ridicate din *gnais* local, dar printre ruine se găsesc și pietre cioplite, unele cu jgheab la mijloc. Pietrele sunt din calcar, inexistent

[721] Gábor 1892: 405.

[722] Téglás Gábor a avut un rol important în înființarea, la Deva, în 1880, a *Asociației de Istorie și Arheologie a comitatului Hunedoara* (*Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat*), al cărei muzeu l-a condus mai bine de două decenii și sub egida căruia a efectuat săpături și cercetări arheologice în diverse situri.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

în zonă, deci adus din *locuri îndepărtate* și despre care credea că provin de la portaluri și ancadramente de uși și ferestre[723]. Blocurile de calcar, prin forma și structura lor îi aminteau lui Halaváts de acel sistem de cetăți de la sud de Orăștie. Avantajat de formația sa de inginer geolog, face corect legătura dintre acest sistem de construcție și cele similare de la Grădiștea Muncelului, pe care Gábor Téglás le socotise la fel de corect, dacice[724].

Mai este consemnată apoi o intervenție a lui Gyula Halaváts pe marginea unei comunicări a lui Gábor Finály, în care amintește de ruinele cetății de la Căpâlna, necunoscută de Finály, ca făcând parte din sistemul de fortificații de la Grădiște datorită facturii identice a zidurilor[725]. Menționările amintite ofereau doar date lacunare și adesea empirice, despre dimensiunea și originea cetății și cu atât mai puțin despre cronologia acesteia, dar au meritul de a fi atras atenția asupra sitului, oferind o bază de plecare pentru cercetările arheologice de mai târziu.

Primele săpături arheologice au fost inițiate de un colectiv de cercetători sub îndrumarea profesorului Constantin Daicoviciu și s-au desfășurat în mai multe faze. Prima etapă a șantierului arheologic a început în anul 1939, sub conducerea lui Mihail Macrea și Ion Berciu, a doua în anul 1942 sub aceeași conducere, iar a treia etapă, în 1954, cercetări conduse tot de M. Macrea, însoțit de această dată de N. Lupu, I. Mitrofan și E. Botez[726].

Rezultatele acestor etape de cercetări sistematice au determinat unele mențiuni în literatura de specialitate[727], urmate de elaborarea unei prezentări de ansamblu a cetății și a descoperirilor din cuprinsul ei, precum și publicarea unui studiu în care au fost valorificate o mare parte din observațiile și constatările prilejuite de cercetările din anii 1939, 1942 și 1954[728]. Cercetările au fost reluate în anii 1965-1967 sub conducerea lui M. Macrea și H. Daicoviciu, cu participarea lui I. Berciu, I. Glodariu, I. Raica, Al. Aldea și a studenților V. Moga și V. Ionaș, iar în anii 1982-1983 s-au făcut ultimele verificări de către H. Daicoviciu, I. Glodariu, V. Moga și A. Sion[729]. Unele dintre rezultatele cercetărilor din cea de a doua etapă de săpături au fost publicate de M. Macrea și colaboratorii săi[730], iar alta, mai târziu, de către H. Daicoviciu[731].

Punerea pe același palier de cunoaștere, relaționarea diferitelor etape de cercetare, inventarierea diferitelor categorii de materiale, decopertarea perimetrală și, nu în ultimul rând, concentrarea tuturor informațiilor, cunoscute până în 1989, într-un singur loc a fost făcută de către I. Glodariu și V. Moga în monografia dedicată cetății[732] (**Pl. 15/2**). Ulterior redactării acesteia au mai fost publicate unele scurte articole, prilejuite fie de noi descoperiri[733], fie de

---

[723] Gyula 1906: 355.
[724] Glodariu, Moga 1989: 14.
[725] Halaváts Gyula, în *Archaeologiai Értesitö*, XXXV, 1915: 374; *apud* Glodariu, Moga 1989: 15.
[726] Glodariu, Moga 1989: 15.
[727] I. Berciu în *Revue de Transylvanie*, X, 1944: 134; C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, 1945: 67, n. 2: 68: 70, n. 2.
[728] Macrea, Berciu, 1965: 201-231.
[729] Cooptarea arhitectei Anișoara Sion în acest proiect va avea efecte pozitive asupra cercetărilor componentelor particularităților constructive ale cetății, precum și a documentație grafice, aspecte fructificate într-un capitol special în monografia ulterioară a sitului (Glodariu, Moga 1989: 131-143).
[730] Macrea *et alii* 1966: 9-23.
[731] Daicoviciu, 1972: 49-50; 140-141; 148-149..
[732] Glodariu, Moga 1989, *passim.* Lucrarea a beneficiat de o reeditare în 2006 (Editura Altip, Alba Iulia, ISBN: (10) 973-7724-90-9), care, din păcate, nu a adus date noi, excepție unele aspecte grafice: imagini, fotografii (parțial datorate subsemnatului), recondiționări ale planurilor și desenelor vechi, dar care din cauza calității fizice slabe a noului volum, acesta arată chiar mai rău decât în prima ediție!
[733] Rustoiu 1990-1993: 155-161; Moga 1992: 37-38.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

reluarea unor informații mai vechi cu scopul de a atrage atenția asupra degradării continue a sitului arheologic[734].

Radiografia scurtă făcută de V. Moga în 2002[735] nu aduce date noi, dar subliniază starea deplorabilă a ruinelor și înaintează câteva propuneri de conservare a sitului, fără urmări notabile la nivel administrativ însă, cu excepția unei acțiuni de ecologizare efectuată de către membrii *Asociației Culturale Sarmizegetusa*, în colaborare cu Consiliul Județean Alba[736].

*

Sistemul defensiv al regatului dac apare spre finalul acestuia ca fiind compus din două categorii de cetăți: unele care sprijineau direct capitala Sarmizegetusa și altele menite să protejeze căile de acces către aceasta. Din primul inel de fortărețe, pe lângă Sarmizegetusa Regia, făceau parte cetățile de la Costești, Blidaru, Piatra Roșie, Vârful lui Hulpe (?), Cioclovina. Al doilea inel cuprindea cetățile de la Tilișca, Piatra Craivii, Ardeu, Bănița și Căpâlna, enumerând doar fortărețele importante.

Toate fortificațiile făceau parte din sistemul defensiv destinat apărării Sarmizegetusei, chiar dacă unele erau vechi centre tribale sau doar înălțimi întărite mai recent, cu destinație exclusiv militară. Din inelul exterior pare să fi făcut parte și cetatea de la Căpâlna, situată în debușeul plaiului care, pornind de la Polovragi, trecea pe la Mușetoiu-Urdele-Tîmpa-Tărtărău-Sălanele și mai departe pe plaiul Lomanului sau Tărtărău-Fata-Căzile-Șugag[737]. Pătrunderea pe acest sector era barată de cele două fortificații de la Polovragi, iar debușeurile lor, la nord de munți, de cetățile de la Tilișca, Căpâlna[738] și Cugir[739]. În acest complex de întărituri și fortificații, Căpâlna reprezenta o verigă din sistemul de fortificații de pe versantul nordic al Carpaților meridionali[740].

Elementele constructive regăsite în construcția cetății plasează ridicarea acestei importante fortificații în a doua parte sau spre sfârșitul domniei lui Burebista și a fost în uz până în timpul războaielor daco-romane. Demantelarea cetății și refacerea ei în grabă[741], argumentează faptul că a fost complet distrusă abia odată cu desființarea regatului dac, nemaifiind folosită de către trupele romane după cucerire.

Cetatea fost permanent sediul unui puternic șef militar, unul dintre acei *tarabostes*, apropiați regelui, care erau numiți de autoritatea centrală să gestioneze fortificațiile[742]. Importanța militar-strategică a cetății face din aceasta unul dintre cele mai puternice puncte de sprijin ale zonei centrale a regatului, cetatea, în lipsa descoperirii unor așezări civile în zonă, având foarte probabil un caracter exclusiv militar.

Ridicată pe un platou arcuit pe culme și cu terase în pante, fortăreața are în componența sa mai multe elemente defensive. Pentru a neutraliza vulnerabilitatea șeii care lega mamelonul de dealurile dinspre dealul Gărgălăului, pe acest sector a fost săpat un șanț, dublat de două valuri de pământ, fiecare cu alte șanțuri interioare și palisade. Alte elemente constructive erau un puternic turn-locuință și o incintă formată dintr-un zid cu dublu parament, care înconjoară

---

[734] Moga 1982, *passim.*
[735] Moga 2002: 33-34.
[736] Dumitran, Borangic 2006: 119-128.
[737] Glodariu, Moga 1989: 151.
[738] Glodariu 1983: 64.
[739] Această cetate despre care nu există însă certitudinea că mai putea îndeplini un rol defensiv în timpul războaielor daco-romane, era sprijinită de fortificațiile de la Cucuiș (Glodariu 1983a: 64) și posibil Romoşel (Andrițoiu 1979: 26).
[740] Macrea *et alii*: 20.
[741] O dovadă în acest sens sunt plintele de calcar descoperite încastrate în zidul estic al cetății, provenite cel mai probabil din dezafectarea unui sanctuar (Glodariu, Moga 1989: 57).
[742] Criton, *Geticele*, 5 (2).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

partea superioară a mamelonului, ambele executate în tehnica *murus dacicus*[743]. Tot spațiul cuprins în interiorul zidurilor a fost nivelat și amenajat în terase cu forme și dimensiuni variabile, ținându-se cont de forma construcțiilor ce s-au ridicat ulterior[744], în armonie cu configurația naturală a terenului.

Un element particular al arhitecturii interioare îl constituie scara cu bază de piatră, realizată din lespezi de calcar așezate pe două paramente, cu emplecton între ele. Cele două paramente constau din lespezi lungi și groase, așezate pe cant, în locașuri anume săpate în stâncă. Scara, lungă de cca 45 m, era prevăzută cu balustradă de lemn, fixată în locașuri speciale și întreaga lucrare pare să fi fost podită cu lemn, interpretare bazată pe existența unei pelicule de arsură pe traseul acesteia. Scara este amplasată la est de turnul-locuință și se îndreaptă spre nord, pentru ca după 16 m să cotească și continue până la cel mai înalt punct al cetății[745].

Alte construcții importante în arhitectura de ansamblu a cetății sunt sanctuarele, identificate după mai multe plinte din calcar[746]. Datorită dimensiunilor diferite ale plintelor, s-a ajuns la concluzia că ele provin din două sanctuare diferite, situate pe terasele cetății. Este posibil ca sanctuarele să nu fi fost dezafectate pur și simplu, ceea ce ar fi venit în flagrantă contradicție cu sentimentul religios, ci doar înlocuite cu unele mai simple, de lemn, în urma cărora au rămas lentile de arsură. Situația nu a fost singulară; și alte sanctuare fuseseră dezafectate, iar materialul litic utilizat la refacerea în grabă a zidurilor, cum a fost cazul cetății de la Costești[747], de exemplu.

Zidul de piatră ecarisată și turnul-locuință demonstrează că aici își avea reședința unul dintre clanurile nobiliare foarte puternice ale regatului dac, iar cetatea era sediul unei comunități cu atât mai puternice, demografic mai ales, dar și economic. Asupra cărui teritoriu își extindea autoritatea este o întrebare cu un răspuns aproape imposibil de dat, nefiind identificate așezări nu doar apropiate, ci nici pe o mare distanță față de cetate. În aceste condiții cel mai probabil, liderii de la Căpâlna stăpâneau o mare parte din valea Mureșului mijlociu, zonă suficient de potentă sub toate aspectele.

Valea Mureșului mijlociu mai era străjuită de cel puțin două cetăți importante, descoperite până acum, situate pe teritoriul administrativ modern al județului Alba. Este vorba despre cele de la Cugir și Piatra Craivii, vorbind de cele mai apropiate.

Cetatea de la Cugir, construită inițial doar din lemn și pământ, este apoi mărită și refăcută, zidurile vechi fiind înlocuite cu altele, mai solide și mult mai groase, din bolovani de râu și fragmente de stâncă locală, legate cu lut (secolul I a.Chr. - secolul I p.Chr.). Întregul ansamblu își pierde treptat importanța, astfel că în timpul lui Decebal cetatea are doar un rol minor[748], spre deosebire de Căpâlna.

Una dintre cele mai puternice cetăți dacice, singura de acest fel situată la nord de Mureș, a fost fortăreața de la Piatra Craivii. Bine situată strategic și tactic, cetatea putea supraveghea largii spații, în principal spre sud și sud-est, dar și spre nord, supraveghind și valea Ampoiului, ruta către posibilele exploatări aurifere din *Cadrilaterul de Aur*. Chiar în condițiile în care se va putea documenta o locuire mai îndelungată a proximității fortăreței[749], aceasta nu pare să fi

---

[743] Glodariu, Moga 1989: 225.
[744] Existența acestor construcții este demonstrată de resturile descoperite, respectiv resturi de chirpic, podine, urme de lemn ars (Glodariu, Moga 1989: 54).
[745] Glodariu, Moga 1989: 52.
[746] Moga 1982, *passim.*
[747] Glodariu, Moga 1989: 58-59.
[748] Popa 2011: 280-281.
[749] Cercetările de până în acest moment nu au relevat materiale arheologice databile după secolul I a.Chr., secol în care și construcția cetății a fost abandonată din motive deocamdată necunoscute. Unele sanctuare prezintă urmele unor incendii puternice.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

atins valorile celei de la Căpâlna, cetate puternică până la sfârșitul regatului dac.

În acest cadru, apar cel puțin două întrebari: cât din bogata vale a Mureșului mijlociu era controlată de către aristocrații de la Căpâlna? Legendarul *Apoulon* dacic a fost într-adevăr la Piatra Craivii?

La prima întrebare răspunsul, desigur incomplet, este dat de dimensiunea economică a construcțiilor. În ambele cazuri eforturile edilitar-militare au fost excepționale și se bazau pe puterea unor comunități prospere sub multe aspecte. În cazul Craivei, consumul inițial de resurse a fost atât de mare încât a secătuit posibilitățile locale, probabil concomitent cu alte probleme politice sau militare. Căpeteniile de la Căpâlna, în schimb, au reușit să-și gestioneze mult mai judicios veniturile, din punctul de vedere al rezervele umane și economice, încât să-și permită finalizarea cetății. Pare mai probabil că liderii de aici au avut o politică mai adecvată situațiilor diverse, astfel că, în ansamblu, raportat la celelalte cetăți din apropriere, aceștia controlau eficient întregul sector al Mureșului[750], în numele lor sau ca reprezentanți ai regelui[751].

Răspunsul la a doua întrebare este mult mai dificil, având în vedere dosarul istoric extrem de redus al problemei. Cele două baze ale identificării, respectiv poemul latin și coordonatele lui Ptolemeu, prezintă ambiguități sau erori vizibile. În primul caz, a rămas neexploatată în literatura de specialitate ipoteza că substantivul propriu *Appulus*[752], din versurile poeziei, ar fi putut să fie de fapt numele unei căpetenii sau rege barbar care a organizat incursiunea și astfel zona de proveniență a atacatorilor putea să nu fi fost neapărat centrul Transilvaniei[753]. În al doilea caz, localizarea ptolemeică a pornit avantajată de toponimul orașului roman de mai târziu, care ar fi pus în practică un răspândit obicei roman, respectiv acela de a numi o localitate nouă pe baza numelui barbar avut anterior sau a uneia mai importante din apropriere. Și această soluție este însoțită la rândul ei de o întrebare. De ce ar fi dat romanii numele orașului lor după o fortăreață care nu mai era în uz de peste 150 de ani? Dacă a fost așa, Apulumul roman este una din puținele excepții de la regulă din imperiu și a doua din Dacia, dacă socotim și mutarea capitalei Sarmizegetusa. Trebuie avut în vedere și faptul că luptele cele mai apropiate se dăduseră pe celălalt mal al Mureșului, atât în ce privește asediul și cucerirea Căpâlnei și Tilișcăi, cât și în altele locuri, azi mai puțin sau deloc cunoscute[754].

Recent, în urma unor săpături arheologice preventive în perimetrul orașului roman Apulum, au ieșit la iveală fragmente ceramice cu decor specific perioadei Latène, provenind din două complexe al căror context stratigrafic le plasează anterior construcției castrului[755]. Descoperirea este importantă prin faptul că documentează prezența dacilor pe locul viitorului castru și deschide presupunerea că alte eventuale vestigii au putut exista în acest loc, dar fie sunt nedescoperite, fie pierdute, bulversate de construcțiile romane, medievale și moderne.

---

[750] Cetățile de la Cugir, Cetatea de Baltă sau, extinzând discuția și în bazinul Târnavelor, cea de la Șona, erau mult mai modeste din punct de vedere constructiv.

[751] Începuturile cetății au fost plasate în timpul lui Burebista sau a unuia dintre urmașii lui (Glodariu 1983: 86).

[752] Dedus destul de timpuriu în etnonimul tribal *appuli* (Pârvan 1982: 61 (103); Russu 1961: 86), deși în zona central transilvană sunt așezate de Ptolemeu triburile predavensilor și racatailor (Ptolemeu, III, 8, 3). Geograful nu menționează existența acestui trib, care fie dispăruse, fie n-a existat.

[753] Care, dincolo de licența poetică, este destul de îndepărtată de Dunăre sau de obiectivul incursiunii.

[754] Este posibil ca unele lupte să se fi desfășurat în preajma localității Vinerea (jud. Alba). Din proximitatea acestei comune provin o serie de piese de armament roman (cel puțin patru coifuri întregi sau întregibile, specifice perioadei de după primul război daco-roman, numeroase fragmente de *lorica segmentata*, o *manica* de bronz, o *dolabra* etc.) descoperite cu ajutorul detectoarelor de metal (Borangic 2015: 242). Întregul lot, de peste 50 de piese, a fost restaurat și se află în curs de publicare.

[755] Ota, Florescu 2016: 3.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Descoperirea obligă la regândirea provenienței numelui dat de romani, care ar putea fi luată de la o localitate mult mai apropiată decât Craiva nelocuită la acel moment.

Această reconsiderare poate cuprinde și ipoteza că anticul Apoulon era de fapt la Căpâlna. Dacă exceptăm cetatea în sine și lunga ei istorie, argumentele concrete sunt puține și majoritar se bazează pe faptul că identificarea Pietrei Craivii este la fel de nesigură. Și în acest caz o *soluție* este de așteptat din partea viitorului, destul de incertă și aceasta având în vedere modul cum este gestionat acest monument[756].

Revenind la principala direcție a analizei, construcția acestei cetăți a însemnat un efort colectiv de amploare, concretizat într-un volum mare de muncă. Inițial a fost pregătit terenul, prin terasări și nivelări ale diverselor puncte de pe mamelon și prin aplatizarea acestuia. Apoi au fost pregătite traseele viitoarelor ziduri, care au fost săpate, uneori în stâncă și tasate, acolo unde a fost cazul. Toate aceste operațiuni au consumat capacități fizice, antrenând o însemnată forță de muncă, exprimată printr-un număr considerabil de oameni bine pregătiți fizic și profesional, numeroase unelte și mijloace de lucru de calitate[757].

Planul general al cetății demonstrează buna alegere a acestui promontoriu stâncos, în centrul căruia se identifică o zonă similară unei acropole, mai înaltă cu cca. 3,50 m față de restul incintei, având laturile tăiate drept, asemenea unor pereți. În jurul acestui promontoriu se întinde o terasă înclinată din care se desprind, pe latura de sud-est, alte două terase mai mici. Împreună, cele trei terase alcătuiesc platoul superior al cetății, de formă ovală, măsurând în lungime 56 m, iar în lățime 42 m.

Pe laturile de nord-vest și nord-est, spre valea Gărgălăului, panta dealului coboară foarte abrupt. Pe pe latura de sud-est, spre pârâul Râpii, după o pantă mai mică, derivată din platoul superior, urmează o a doua terasă prelungă și paralelă cu terasa superioară, lată de cca. 16 m, după care începe panta coborâtoare a dealului, în această parte mai puțin abruptă decât pe celelalte două laturi. Alte terase, mai mici, de asemenea tăiate în stâncă, se află dincolo de incinta propriu-zisă a cetății. Două asemenea mici terase succesive se găsesc în dreptul colțului nordic al platoului superior. O altă mică terasă este pe pantă, în dreptu1 colțului de est al cetății, iar alte două, înguste și lungi, prima formată din două segmente, a doua neîntreruptă, fiind dispuse aproape paralel pe panta de sud-est a dealului.

Spre sud-vest, după platoul superior, dealul se îngustează și panta coboară lin spre șaua formată de culmea Gărgălăului. La acest capăt al dealului, sub terasa superioară se găsesc cele mai multe dintre construcțiile de piatră ale cetății. Urcând spre cetate dinspre această direcție, primul obstacol este un val nu prea înalt de pământ, dispus de-a curmezișul pantei, cu șanțul spre cetate. Continuând urcușul se ajunge la un grup de construcții, cele mai bine păstrate dintre toate ruinele cetății, constând dintr-un turn de piatră, de la care pornesc sau în apropierea căruia se găsesc alte ziduri. Ele sunt amplasate pe o mică terasă artificială, obținută prin tăierea și nivelarea stâncii, la capătul de sud-vest al dealului, sub terasa superioară.

Turnul de la intrare este de formă pătrată (9,50 X 9,50 m în exterior), încăperea din interior având dimensiunile de 6,04 X 6,04 m. În partea inferioară zidul are două fețe clădite din blocuri tăiate regulat și așezate în rânduri orizontale. Între ele se găsește emplectonul constituit din piatră măruntă de stâncă și pământ tasat. Grosimea zidului (patru rânduri de blocuri suprapuse = 1,73 m) și fundația bine ajustată în sol a conferit stabilitate construcției, motiv pentru care înălțimea totală a fost probabil impunătoare.

---

[756] Cetatea dacică de la Căpâlna este înscrisă în patrimoniul UNESCO și se află sub protecția Organizației Națiunilor Unite, fără ca acest lucru să se reflecte în politica administrativ-culturală a sitului arheologic.

[757] Reținatenția în special uneltele cu posibile sau sigure utilizări în construcții, descoperite aici: dălți, topoare, barde, o teslă, ciocane, scripeți (Glodariu, Moga 1989: 95-97).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Rândul inferior de blocuri era pe jumătate îngropat în pământul pe care se umbla. Blocurile care alcătuiesc cele două paramente ale zidurilor sunt cioplite dintr-o piatră sedimentară, adusă de la mare distanță[758], un conglomerat calcaros asemănător cu cel utilizat și la ridicarea altor cetăți din zona Grădiștei Muncelului. Una dintre carierele propuse a fi furnizat materialul litic a fost cea de la Măgura Călanului[759], aspect destul de discutabil[760]. Dacă analizele litice vor fi confirmate[761], atunci dimensiunea economică a construcției, raportată la distanța dintre cele două puncte[762], va putea fi cu atât mai mult conturată.

Dimensiunile blocurilor, în ceea ce privește lungimea și lățimea, prezintă unele variații, dar înălțimea este relativ constantă (între 40 și 46 cm), ceea ce asigură aspectul regulat al asizelor. Pentru economia timpului de lucru, multe blocuri au latura interioară nefinisată. O parte dintre blocuri au săpate în ele jgheaburi în formă de coadă de rândunică (*babe* adânci de 8 cm), ce străbat uneori piatra pe toată lățimea ei, dar există și cazuri în care jgheabul se oprește la o mică distanță de exterior. Jgheaburile sunt tăiate de regulă în partea superioară și la mijlocul blocurilor, dar sunt și cazuri, mai rare, când sunt executate în partea inferioară sau sunt scobite la marginile a două blocuri, așezate în zid unul lângă altul. În zid, *babele* sunt dispuse la distanțe variabile de-a lungul fiecărei asize. Colțurile erau armate cu bârne așezate oblic, în jgheaburi care prindeau câte două blocuri, iar capetele lor numai spre interior străbat până la fața zidului, spre exterior ele oprindu-se la oarecare depărtare de marginea blocurilor. În interiorul zidurilor, cel puțin pe unele laturi ale turnului, existau și bârne dispuse în lungul zidului, deci perpendicular pe bârnele transversale, pe care le legau. Bârnele de legătură, transversale și longitudinale, lipsesc din rândul al treilea de blocuri, iar în rândul inferior în afară de jgheaburile pentru bârne, tăiate în partea superioară a blocurilor existau și jgheaburi în partea de jos, uneori săpate în același bloc, probabil pentru scurgerea apelor pluviale[763].

În partea superioară, la nivelul ultimului rând de blocuri, suprafața zidului era netedă și bine nivelată. Peste zidul de piatră se înălța un altul din cărămizi slab arse. Acoperișul turnului era construit din bârne și grinzi de stejar, iar învelitoarea era din șindrilă (nu s-au descoperit fragmente de țigle).

La nivelul zidului de piatră, turnul avea o singură intrare, pe latura de sud-est, largă de 1,26 m. Spre exterior are un prag de piatră, iar pereții laterali erau căptușiți cu blocuri mai subțiri, în formă de lespezi. În interiorul încăperii pavimentul era din piatră cu pământ bătut. Mai sus, la nivelul părții superioare a zidului de piatră, exista, probabil, o podea de scânduri sprijinită pe șiruri de grinzi orizontale. Astfel, încăperea de jos avea un rol domestic-utilitar, iar locuința propriu-zisă, cu pereții din cărămidă, se afla la catul superior.

Pe latura de nord-vest a turnului-locuință, terasa era închisă spre sud-vest de un zid care pornește oblic de la peretele turnului. Acesta este zidul de incintă al cetății, având două fețe și

---

[758] Macrea *et alii* 1966: 211-212; Crișan 1977: 350-351.
[759] Glodariu, Moga 1989: 37; p. 147.
[760] Cantitatea de calcar extrasă din această carieră (m^3) nu acoperă nici măcar piatra existentă astăzi la cetățile din Munții Orăștiei, fapt ce presupune existența și a altor cariere, necunoscute deocamdată.
[761] Unele analize petrografice par să fi fost făcute de către prof. Eugen Stoicovici (Glodariu, Moga p. 147, nota 6), acestea însă nu au mai fost publicate ulterior, neexistând nici o referință în acest sens. Nu trebuie uitată nici opinia lui Gyula Halaváts, inginer geolog de meserie, pentru care calcarul de la Căpâlna era identic cu cel folosit în munții Orăștiei. Totuși, un răspuns irevocabil îl poate da doar o reanalizare geologică a rocii folosite la Căpâlna și rezultatele comparate cu posibila sursă de la Măgura Călanului. Eventualele analize petrografice ar putea oferi și alte surprize, importante cariere de calcar existând mult mai aproape, la Ighiu și Cricău (punctul *Cubelcărie*), bine cunoscute în epocă și exploatate până târziu, în epoca medievală (Ursu *et alii* 2014: 582-585).
[762] Ar fi utilă o discuție separată asupra celei mai potrivite rute între cele două situri. Una dintre ele ar fi cea care este paralelă cu luncile Streiului, Mureșului și Sebeșului, lungă de cca. 70-75 km, iar cea mai scurtă (cca. 41-45 km), urmând drumurile de plai, mult mai anevoioasă însă.
[763] Glodariu, Moga 1989: 35-38; p. 132-136.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

grosimea de 1,60 m, la mijloc cu aceeași umplutură de pământ și piatră de stâncă sfărâmată. Blocurile au *babe,* semn că cele două fețe ale zidului erau armate cu bârne. Zidul se păstrează pe o lungime de 8 m, cu capătul dinspre pantă frânt. La capătul dinspre turn a fost identificat un canal care servea pentru scurgerea apei din curtea situată în spatele turnului-locuință. În partea de jos canalul era alcătuit dintr-un jgheab, adânc de 10 cm și larg de 11 cm, săpat de-a lungul a două blocuri, pe toată grosimea zidului. Canalul era acoperit de alte blocuri, dintre care unul singur s-a păstrat pe loc și în care, la partea inferioară, are săpată o cavitate cilindrică ce o continuă pe cea executată în blocurile de jos, rezultând canalul[764].

O construcție deosebită are al treilea zid care, pornind de la zidul de susținere al terasei în direcția sudică, împarte în două terasa din spatele turnului-locuință. Grosimea lui e de numai 48 cm, dar, cu toate acestea, are două fețe, alcătuite din blocuri mai mici, puse în dungă, pe latura îngustă (a lățimii). Acestea au jgheaburi de fixare, deci erau legate cu bârne, deși spațiul emplectonului are numai câțiva centimetri. Spre nord, zidul prezintă o întrerupere ce putea fi o intrare, largă de 1.20 m, cu prag îngust de piatră.

Un zid de piatră locală sau cel puțin o fortificație de pământ și palisadă a putut exista inițial, dispărând însă fără urme în cursul timpurilor[765].

Pe latura de sud-est a turnului-locuință, unde se află intrarea, un alt segment al zidului de incintă, având aceeași construcție, pornește de la zidul turnului spre est. La circa 10 m de turn el se întâlnește, în unghi ascuțit, cu un alt zid, fragmentar, care continuă pe o distanță de 10-11 m, până la stânca dintre cele două terase, închizând spre sud-est curtea din fața turnului-locuință. Grosimea acestui zid pare să fi fost tot de l,60 m. La capătul de sud se pare că exista o intrare. Întrucât de o parte și de alta a zidului s-au găsit împrăștiate resturi de cărămidă, apare ca foarte probabilă o supra-structură din cărămizi în acest sector.

De la capătul de nord al zidului mai înainte amintit, de la stânca ce iese aici la suprafață, un zid urca mai întâi pe terasa superioară și apoi, pe marginea acesteia, continua în direcția nord-nord-est, pe o distanță de aproximativ 45 m, până la colțul de sud al promontoriului. Păstrat parțial, construcția lui e diferită de a zidurilor amintite până acum. Grosimea lui e de 1,16 m, iar cele două fețe ale lui sunt alcătuite din câte un singur rând de blocuri, fără jgheaburi, așezate direct pe stâncă, într-un pat puțin adâncit în ea. Spațiul dintre cele două rânduri de blocuri este umplut cu piatră concasată. Se crede că acest zid nu este de fapt decât substrucția unui drum sau a unor scări care conduceau la acropolă[766]. Drumul sau scările, cel puțin pe o porțiune, erau fie acoperite, fie apărate dinspre sud-est de o balustradă de lemn, ai cărei stâlpi erau înfipți în găurile circulare sau în scobiturile patrulatere constatate pe latura superioară a unora dintre blocurile din șirul de sud-est, dinspre marginea terasei.

De pe terasa turnului-locuință se ajungea cu ajutorul altor scări, fie de piatră, fie de lemn, situate la capătul zidului dintre cele două terase, unde stânca e tăiată în pantă sus pe platoul superior. Acropola cetății era folosită și ca punct de observație și supraveghere. Aici a existat o construcție de lemn, posibil turn, de unde se putea supraveghea valea Sebeșului până la înălțimile dinspre satul Deal, apoi pe valea Nedeiului și, mai departe, până la înălțimile Jinei și ale Șugagului. Urmele concrete ale acestei construcții au fost deranjate puternic de folosirea înălțimii și în epoca medievală. Pe toată terasa superioară nu s-au descoperit decât foarte puține urme arheologice. Aici vor fi existat doar unele construcții de lemn, ale căror urme au putut fi șterse de barăcile de lemn medievale. Nici la marginile de nord-vest și nord-est ale acestei terase nu au putut fi surprinse urmele vreunei lucrări de fortificație, probabil lipsind din cauza

[764] Glodariu, Moga 1989: 36-38.
[765] Glodariu, Moga 1989: 127.
[766] Macrea, Berciu 1965: 219.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

pantei abrupte. Chiar fortificat slab, urmele eventualei palisade sau zid s-au scurs pe pantă în decursul timpului, împreună cu urmele de cultură de pe terasa superioară.

În schimb, a fost necesară construirea unor lucrări de fortificare pe latura de sud-est a dealului, care era mai vulnerabilă din cauza terenului accesibil. Zidul de incintă continuă de la întretăierea cu zidul din fața intrării în turnul-locuință spre est, pe sub terasa de sud-est, pe panta dealului. Zidul este păstrat fragmentar pe o distanță de 26,8 m, iar mai departe urmele lui se recunosc pe cel puțin alți 10 m. El a fost urmărit numai pe fața exterioară unde s-a păstrat obișnuit numai rândul inferior de blocuri. Sub zidul de piatră, a cărui temelie nu pătrunde până la stâncă, se constată, pe o mare distanță, un strat de arsură, de unde se deduce că înaintea acestui zid a existat o altă fortificație, de pământ și lemn, care a fost incendiată.

La cca. 30 m de la turnul-locuință a fost cercetată o construcție de formă patrulateră, adiacentă la zidul de incintă. Fața interioară a acestuia din urmă alcătuiește totodată și una din laturile construcției, care este situată pe pantă și măsoară 3,7 X 2,6 m. Pereții ei sunt formați dintr-un singur rând de blocuri, fără *babe,* de dimensiuni variate, care numai pe latura de nord-vest, dinspre terasă, se adâncesc până la stâncă, pe celelalte laturi ele fiind așezate pe umplutura de pământ și stâncă sfărâmată, care se constată și în interiorul clădirii. Construcția pare să fi fost un turn, de mai mici dimensiuni servind poate și ca intrare în cetate și corp de gardă[767].

În continuarea peretelui de nord-est al acestei clădiri se află un șir de blocuri așezate pe solul antic, pe latura lor îngustă, așezate în semicerc. Probabil că ele formau temelia de piatră a unei construcții de lemn și pământ existentă pe terasa de sud-est a cetății, la limita dintre această terasă și cea pe care se află turnul-locuință. Este de altfel și singura construcție pe terasa de sud-est a cetății, cu toate că aici urmele de cultură sunt mai numeroase decât pe terasa superioară.

Mai jos de zidul de incintă de sub terasa sud-estică, se recunosc urmele drumului antic, lat de 2-3 m. Pe această parte a dealului urcușul este mai ușor și mai ferit de vedere, dar în același timp traseul poate fi supravegheat de pe coama zidului. Drumul pornea din valea Sebeșului, ducea pe pârâul Râpii, până la un pinten prelung de pe latura de sud-est a dealului Cetății, de unde urca spre vest, pe sub zidul de incintă, până la valul de pământ, unde cotea probabil spre a intra în cetate undeva în apropierea turnului-locuință. O intrare în cetate, în afară de cea presupusă prin turnul de sub terasa sud-estică, poate să fi existat la colțul, astăzi distrus, format de cele două ziduri care delimitează curtea din fața turnului-locuință[768].

Cetatea pare să-și fi încetat existența în urma unui mare incendiu, cel mai târziu în timpul celui de-al doilea război dacic al lui Traian, moment în care fortăreața a fost distrusă complet[769].

Așa cum se observă, dosarul istoric al cetății este consistent, chiar dacă cercetările, extinse pe mai multe decenii, sunt departe de a lămuri toate conexiunile care legau această fortăreață de celelalte nuclee de putere ale regatului dac. În ciuda avantajului oferit de monografia sitului, lucrare care a strâns mare parte din informația arheologică existentă la acel moment, rămân nenumărate întrebări referitoare la teritoriul controlat de cetate, la resursele posibile pe care le gestionau stăpânii acesteia, la sursele de venit care au permis ridicarea monumentalei construcții și la rolul ei practic în cadrul fenomenului militar dacic.

Cercetarea arheologică a devoalat parțial valoarea volumetrică concretă a elementelor

---

[767] Glodariu, Moga 1989: 16.
[768] Macrea *et alii* 1966: 10-19.
[769] Urme de utilizare a dealului în epoca medievală au fost relevate de ultimele cercetări arheologice. Tipul de locuire, evidențiat de artefactele descoperite și încadrate ca aparținând Evului Mediu, pare să fi avut tot un caracter militar, postul de aici avea cel mai probabil scopul de a supraveghea zona, chiar dacă și acest rol a fost mult mai redus, de această dată (Glodariu, Moga 1989: 154-156).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

vizibile astăzi și estimativ, în ce privește restul structurilor și al materialelor, în special calcar, utilizate. Pe lângă zidul propriu-zis și turnul-locuință imens, comanditarul lucrării și-a permis costuri suplimentare legate de scara monumentală, al doilea turn, sanctuare, canalizare și alte construcții. Pe lângă cantitățile mari de pământ dislocate și rocă[770] folosită, aceasta din urmă foarte probabil adusă de la mare distanță, se adaugă necesarul de lemn, cărămidă, fier (exprimat în diversele unelte folosite, dintre care doar o mică parte au ajuns până la noi) și alte metale. Doar materia primă folosită conturează deja costuri substanțiale, care, pentru un nobil provincial și familia lui trebuie să fi fost o provocare uriașă. Dacă adăugăm costurilor de producție directe pe cele auxiliare (remunerația lucrătorilor[771], hrana, logistică, animalele de povară și cantitățile nutreț), precum și pe cele de întreținere, prețul final al construcției atingea valori extrem de mari.

Ce resurse trebuiau să aibă comunitățile din zonă pentru a putea să susțină astfel de proiect costisitor? În mod cert consistente și în acest punct plasarea fortăreței relativ departe de orice tip de resursă naturală complică înțelegerea resorturilor economice controlate din acest punct. Extrapolând datele istorice și geografice cunoscute putem cel mult presupune că cetatea controla în primul rând mare parte din fertila vale a Mureșului mijlociu, zonă care-i asigura necesarul de hrană pentru oameni și animale, iar surplusul putea fi direcționat spre alte puncte de consum. Între acestea, desigur, capitala și zona rezidențială adiacentă, despre care e la fel de greu de spus că puteau fi numite parteneri economici sau piețe de desfacere, produsele trimise aici fiind mai mult ca sigur parte a unor obligații politico-economice. Ar fi mai realist dacă am considera relația cu capitala mai mult o sursă de costuri suplimentare, decât una de profit, situație posibil amortizată parțial de produsele atelierelor meșteșugărești pe care este posibil că tarabostele local le-a primit de la autoritatea regală[772]. În lipsa izvoarelor istorice, scenariul propus, deși rămâne valabil, este doar teoretic, dar măcar schițează complicatele mecanisme sociale, politice și economice care au permis o astfel de construcție, în acest loc.

Aceeași vale a Mureșului putea furniza venituri provenite din calitatea de arteră economică ce lega estul regatului de capitală. Între mărfurile tranzitate cea mai probabilă era sarea provenită din ocnele din centrul Transilvaniei. Este probabil că aristocratul de la Căpâlna nu stăpânea singur, ci cu ajutorul altor nobili, mai mici în rang, care gestionau valea în numele căpeteniei, el însuși reprezentant al unei autorități mai mari. Mormintele aristocratice din acest sector (Blandiana, Teleac, Tărtăria) și depunerile asociate (Bulbuc, Berghin), alături de cantitatea de monedă descoperită și chiar de tezaure (Inuri, Sălișteț/Cioara, Sărăcsău, Lupu, Cugir) denotă o prosperitate evidentă a arealului. Ori dacă în teritoriu lucrurile stăteau așa, căpetenia cetății nu putea fi mai pauperă.

O altă sursă de venit puteau fi spălătoriile de aur de pe valea Pianului. E dificil de admis că cetatea de la Căpâlna controla eventualul metal prețios provenit din munții Apuseni (care este posibil să fi fost transportat pe alte rute care ocoleau sfera de influență a Căpâlnei, cum ar fi pe la Ardeu sau pe la Bulbuc), dar valea Pianului, bogată în nisipuri aurifere, se afla neîndoielnic în raza de autoritate a acesteia. Și în acest caz, exploatarea resursei aurifere este

---

[770] Doar pentru terasa E a cetății au fost estimați 3240 m^3 de pământ dislocat și mutat (Glodariu 1985-1986: 93).

[771] Indiferent dacă erau sau nu plătiți, lucrătorii trebuiau remunerați într-o formă sau alta, fie că vorbim de plăți în natură sau monedă ori sub forma unor concesii și înlesniri, deductibile până la urmă din forța economică a clanului sau conducătorului acestuia.

[772] În perimetrul cetății s-au descoperit o serie de unelte agricole: brăzdare de plug, sape, cosoare, seceri (Glodariu, Moga 1989: 97-98), iar pe o terasă de la poalele mamelonului, pe malul râului, într-o surpătură, alte brăzdare, seceri și cuțite (Moga 1982: 37). Lipsa unor elemente asociate cu producția pieselor de fier (zgură, instrumentar specific, piese neterminate/în lucru etc.) duce la concluzia că cel mai probabil aici se executau doar reparații ale produselor aduse din alte ateliere. Foarte probabil însă, lipsa elementelor de identificare a metalurgiei locale este doar un rezultat al stadiului cercetării.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

doar presupusă[773], dar vechimea, abundența și accesibilitatea aurului aluvionar din întregul perimetru, alături de exploatarea prin metode simple până în epoca modernă[774] sunt argumente solide. Chiar dacă aceste resurse erau exploatate de către daci, este dificil în continuare de trasat limitele autorității asupra lor, ele putând fi la fel de bine stăpânite de către căpeteniile rezidente la Cugir, care pe lângă acestea aveau în sfera lor de autoritate – pe considerente de apropriere geografică, în primul rând – și resursele de fier de pe muntele Bătrâna, cunoscute și exploatate în Antichitate[775]. Diferențele dintre cele două cetăți sau mai exact, dintre aristocrații care le stăpâneau par aproape paradoxale. Căpâlna era o cetate monumentală, despre ai cărei proprietari nu știm aproape nimic, iar Cugirul a fost o fortăreață mult mai modestă, din lemn, piatră locală și pământ, dar ai cărei stăpâni au fost înmormântați cu mare fast, împreună cu un inventar funerar grandios, cu arme scumpe, vase de lux, piese de argint și aur. Aurul văii Pianului, văii Cioarei, posibilele spălătorii de la Tărtăria, Vinerea sau Răchita (jud. Alba) ar putea să fie cel puțin una dintre explicații. Tumulii funerari de la Cugir ar putea fi considerați, prin valoarea materială a mobilierului funerar, momentul de apogeu al locuirii fortăreței, datată pe baza analizelor resturilor de lemn păstrate de la rugul tumului II în intervalul 160-95 a.Chr.[776]. Prima fază de construcție a cetății de la Căpâlna este datată cel mai devreme în timpul lui Burebista, posibil chiar mai târziu, sub unul dintre succesorii săi[777], când Cugirul decăzuse deja sau cel puțin nu depășise stadiul de cetate simplă. Așadar, apare un decalaj cronologic din care reiese că influența celor două centre nu a fost contemporană, cel puțin în ce privește raporturile de putere, motiv pentru care exploatarea resurselor de aur și fier din preajma Cugirului puteau fi controlate de mai puternicul taraboste de la Căpâlna.

În acest registru, descoperirea necropolei Căpâlnei și eventualele reglaje cronologice ce ar putea fi deduse de aici, devine o direcție de investigare ce ar trebui să se concretizeze într-un amplu proiect de viitor.

Caracterul militar al cetății, comparabil în multe aspecte cu cetatea de la Covasna (*Cetatea Zânelor*) relevat de poziția ei geo-strategică și de relația cu propriul teritoriu, dar și de numeroasele arme și piese de echipament descoperite aici[778] poate justifica într-o bună măsură prosperitatea proprietarilor. Fie pe cont propriu, fie, mai sigur, în cadrul organizat al regalității, posibil avantajați și de factorii demografici deduși, comandanții daci rezidenți aici au participat deseori la numeroasele incursiuni dacice în imperiu, zonă care putea asigura nu doar râvnita glorie războinică, ci și mai pragmaticele prăzi de război[779].

Dovezi în acest sens ar fi monedele romane descoperite în ruinele turnului-locuință[780] (fără a contabiliza și contrafacerile), dar mai ales superbul set de bijuterii de aur, jefuit din zona cetății de către braconierii arheologici în anul 2003 și recuperat ulterior de către organele judiciare[781]. Setul era format dintr-un colier cu 26 de pandantive și doi cercei torsadați[782] și este posibil să fi făcut parte din avutul unei importante femei din familia nobiliară rezidentă

---

[773] Popa 2011: 258-259.
[774] Acker 1965: 648-650.
[775] Popa 2011: 36.
[776] Teleagă 2014: 309. Analizele radiocarbon (C14) efectuate au datat anterior epocii lui Burebista cel puțin mormântul princiar. Chiar de la primele cercetări, începutul fortăreței fusese plasat de către Fl. Medeleț la mijlocul secolului al II-lea a.Chr. (Andrițoiu, Rustoiu 1997: 126, nota 504).
[777] Glodariu, Moga: 126.
[778] Au fost descoperite aproximativ 25 piese cu caracter militar (resturi de *umbo*, pumnale, cuțite, cosoare, vârful unui gladius (probabil de tip Pompei), vârfuri de săgeți, vârfuri și călcâie de lance și sulițe), dintre care patru se datează la începutul sec. II p.Chr. (Glodariu, Moga 1989: 105-106).
[779] Între acestea și un *gladius*.
[780] Moneda romană bine reprezentată pe valea Mureșului, în numeroase tezaure (*RepArh Alba*, *passim*).
[781] Lazăr *et alii* 2008: 128; p.153; Catalog 2014: 315-316 .
[782] Catalog 2014: 315-316.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

aici[783].

Desigur toate aceste surse și resurse nu se exclud reciproc și cel mai probabil scenariu le include pe toate, în diferite proporții și consistențe, astfel că rezultatul este cel pe care, deocamdată, doar îl întrezărim. Oricum am echilibra presupunerile și datele arheologice discutate, reiese că această cetate a fost una de mare importanță în cadrul economiei și puterii militare a regatului dac.

La finalul radiografiei, cei aproximativ 150 de ani de existență a fortăreței arată că cetatea mai are încă lucruri nespuse, nefiind descoperită necropola rezidenților[784] și nici așezări sau locuințe ale supușilor acestora. Privită din acest unghi, istoria cetății nu poate fi considerată încheiată, ci dimpotrivă ea îndeamnă la noi cercetări, efectuate mai cu seamă prin noile metode inter-disciplinare, altă dată imposibile sau nepermise.

Până atunci însă, cetatea își trăiește aproape murdar bătrânețile contemporane, fiind jefuită de oameni și vitregită de natură, povestea ei căpătând accente extrem de neplăcute. Căutătorii de comori i-au răscolit toate cotloanele și nu se știe ce și cât material arheologic braconat a fost jefuit sau cât din acesta a fost și recuperat. Bijuteriile de aur sunt doar un fragment din partea mare de istorie încă necunoscută a sitului.

Descoperirea sanctuarelor, ulterior șantierelor sistematice, demonstrează insuficiența săpăturilor și sondajelor executate și implicit limitele metodelor de cercetare aplicate. Lipsa unor cercetări de suprafață organizate, a prospecțiunilor aeriene ori a aplicării unor cercetări preliminare de teledetecție, metode avangardiste pentru perioada în care au avut loc cercetările, dar nu imposibile, s-au adăugat greutăților ce decurgeau din starea generală dată de situația economică și politică. Executarea de secțiuni limitate, în dauna unor abordări gen *open area*, a condiționat, în ciuda numeroaselor campanii, nu doar suprafața cercetată, ci și posibilitatea de a epuiza din punct de vedere arheologic situl, creând astfel premisele unor descoperiri

---

[783] În literatura de specialitate s-a solidificat teoria – lansată în contextul anchetei declanșate cu ocazia recuperării artefactelor – că piesele au aparținut unui inventar funerar din *interiorul fortăreței*! – Acest aspect, unic în peisajul funerar al Daciei preromane (cazul tumulului de la Costești-*Cetățuie* este încă neclar), a fost amendat de către A. Rustoiu, care observă fragilitatea ipotezei, bazată la rândul ei pe informații incerte, oferite de către cei anchetați. În același registru, chiar proveniența sigură, din acest sit, a pieselor este insuficient documentată (Rustoiu 2016: 75-76, nota 7). În urmă măsurătorilor prin metoda fluorescenţei de raze X (XRF) s-au obţinut compoziţiile: 1. D4709 Colier aur Căpâlna: Au=84.4%, Ag=13.5%, Cu=2%; 2. D4710 Cercel aur: Au=76.3%, Ag=20.2%, Cu=2.8%; 3. D4711 Cercel aur: Au=75.6%, Ag=20.8%, Cu=3.3%. Principalele componente ale aliajului pieselor sunt: aur, argint şi cupru, la care se adaugă, în proporţii mult mai mici doar la colier, staniu. Acest din urmă element este prezent doar în cantităţi de ordinul a două-trei sute părţi per milion (ppm). Prezenţa staniului arată că o oarecare proporţie (pe care o apreciem la 15 -20%) din aurul folosit la executarea colierului este de natură aluvionară, restul fiind aur metalurgic, deci aliaj obţinut în mod intenţionat, prin adăugarea unei cantităţi de cupru metalic, în vederea durificării obiectului. Nu se poate spune cu precizie dacă majoritatea aurului folosit la producerea colierului provine din rafinarea metalului nativ sau din retopirea unor obiecte sau monede mai vechi. În ceea ce priveşte cei doi cercei, ei nu conţin urme de staniu măsurabile, aliajul lor fiind unul de tip metalurgic, cu o cantitate relativ importantă de cupru adăugată pentru a le spori rezistenţa mecanică. Judecând şi după tehnică şi stil, este foarte probabil că atelierele în care s-au executat colierul şi cerceii să fi fost plasate în locaţii diferite. În cazul atelierului unde s-a produs colierul, nu trebuie exclus faptul că acesta să fi fost localizat în apropierea unei regiuni care dispunea de surse de aur aluvionar, în Serbia de Nord-Est, Banat sau chiar în Transilvania. Titlurile (conţinutul în aur) celor trei obiecte sunt următoarele: Colierul D4709 are titlul de 20.3 carate; Cercelul D4710 are titlul de 18.3 carate; Cercelul D4711are titlul de 18.2 carate. Cerceii sunt, practic, identici din punct de vedere compoziţional, deci au fost executaţi, cel mai probabil, din acelaşi lingou şi din aceeaşi şarjă (inf. privată dr. Daniela Stan).

[784]Prima premisă este că stăpânii cetății au fost înmormântați în apropierea zidurilor, la fel ca la Ardeu, Cugir, Costești sau Piatra Craivii. O altă variantă ar fi că în cetate să fi rezidat permanent doar o garnizoană, iar nobilul și familia sa să fi locuit în teritoriu, motiv pentru care mormintele acestora ar trebui căutate (teoretic) pe valea Mureșului. Ipoteza, deși explică lipsa necropolei din proximitate, este greu de admis, având în vedere caracterul războinic al aristocrației, legăturile spirituale ale acesteia cu cetatea, precum și analogiile enumerate.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

ulterioare, unele, așa cum e cazul braconajelor, într-o manieră nedorită, dar care sunt de o maximă importanță pentru înțelegerea dinamicii socio-politice a cetății și teritoriului ei.

Toate aceste realități converg spre ideea că, deși au însemnat mult pentru cercetarea și cunoașterea cetății dacice de la Căpâlna, campaniile de cercetare, prin prisma metodologiei de lucru uzitate și prin volumul de date relevate de acestea, au fost sau mai degrabă tind să devină insuficiente, context în care, încă o dată, reluarea cercetărilor devine un imperativ firesc.

Departe de a privi situl doar prin fanta, uneori foarte îngustă, a interesului științific, el trebuie abordat și prin punctul de vedere al conservării patrimoniului arheologic național, din care face parte. Campaniile de cercetare enumerate, braconările și intervențiile neautorizate, lipsa unor proiecte de conservare și a unui minim personal de întreținere[785], sunt de asemenea argumente care contribuie, dacă nu la sprijinul ideii de reluare a cercetărilor, în parametri noi, cel puțin la implementarea unui plan de conservare a sitului.

Arme dacice figurate pe reversul unui sestert emis la Roma
în intervalul 104-111p.Chr.
(Foto: coinarchives.com)

[785] Moga 2002: 32-34; Dumitran, Borangic 2006: 123-128.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

II.D Armamentul elitelor

În spatele acestor lucruri sunt gânduri

Autoritatea, privită ca un concept social, a operat dintotdeauna cu o vastă semiotică, destinată să proiecteze în structurile inferioare imaginea, forța și caracteristicile exponenților ei. Omul de arme a fost permanent reprezentantul cel mai important al oricărei autorități, fie ea socială, politică sau religioasă și, în această calitate, a recurs permanent la etalarea propriei valori marțiale prin posesia și expunerea însemnelor celor mai concrete ale acesteia, armele și echipamentul de luptă pe care îl deținea.

În această cheie, armamentul a fost cel mai vizibil mod de exprimare a ideologiei și identității războinicului. Arsenalul a fost perceput ca o reală emblemă a puterii militare și economice deținute de către individ, ceea ce a obligat o permanentă afișare, modificare și îmbunătățire a lui. Într-o structură socială care avea în centru omul de arme, erau în egală măsură importante descendența sau proprietatea, charisma, forța fizică și arsenalul deținut. Armele și implicit capacitatea de a le folosi cu succes, erau parte intrinsecă din programul militar al structurii din care războinicul făcea parte. Adesea tipul de armă deținut clarifica apartenența la o categorie socială a posesorului, locul lui în ierarhie, competențele personale și, în ultimă instanță, puterea efectivă și acțiunile de care era capabil individul.

Echipamentul militar transforma starea de spirit nu numai a purtătorului, ci și a celor din jurul său, prin inducerea unei serii de condiționări comportamentale, depășind poziția de instrumente ale morții violente și devenind mijloace de manipulare psihologică.

Apare evident că războinicul acelor vremuri nu poate fi înțeles fără a fi cunoscute și înțelese armele lui, iar pentru acest lucru documentul arheologic reprezintă principalul mijloc de informare, dublat, acolo unde este posibil de textele contemporane lor și de iconografia antică.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

II.D.1 Istoriografia subiectului

Începând cu secolul al XIX-lea, cercetarea istoriei regionale din aria nord-balcanică, în general și a istoriei militare a populațiilor din zonă, în particular, a debutat în același fel în care războinicii barbari din zonă, fie ei sciți, greci, traci, sarmați, celți sau germanici au pătruns în conștiința Antichității. Virtuțile marțiale, caracterul agresiv, evenimentele militare majore în care au fost implicați au atras atenția istoriografiei, întocmai ca în scrierile antice, în plină epocă de redescoperire, și asumare romantică, a culturii geto-dacice.

În acest context general, primele scrieri, care acoperă aproape tot secolul XIX, în care regăsim aspecte referitoare la dimensiunea militară a culturilor locale, nu sunt decât reluări și reactualizări ale textelor antice[786], cumulate cu impresia vizuală puternică lăsată de Columna lui Traian. Este perioada din care, plecând de la aceste considerente, caracterul eminamente războinic al geto-dacilor, văzuți ca singura entitate politico-militară notabilă din acest spațiu, devine cutumă[787].

Debutul secolului al XX-lea marchează și apariția primelor scrieri mai ample ce conțin detalii despre armamentul geto-dacilor și despre organizarea lor militară. *Istoria românilor din Dacia traiană*, a fost prima mare sinteză a istoriei românilor, prin care A. D. Xenopol aduce informații noi pentru vremea sa, legate de înzestrarea cu armament și a modului lui de utilizare. Eruditul savant amintește între armele de apărare: *scutul, casca, lorica și* [confundând războinicii daci cu aliații lor sarmați] *zeaua complectă care acoperea tot corpul*[788]. Dincolo de analiza sumară și firească, dacă ținem seama de momentul întocmirii lucrării și de mentalitatea epocii, armamentul enumerat acoperă toate categoriile de arme, în contrast cu imaginea războinicului barbar, modest înzestrat material, bazat doar pe *vitejia, fanatismul religios și dragostea sa de țară*.

O primă analiză critică a unor arme, găsim la dr. C. I. Istrati, care pune în discuție două pumnale curbe de tip *sica*, descoperite accidental[789], prefațându-l astfel, și la propriu și la figurat, pe Nicolae Densușianu, primul care observă necesitatea scrierii unei sinteze asupra evoluției artei militare în această parte de lume. Convins de justețea demersului său, N. Densușianu va contribui el însuși la elaborarea unui astfel de text în care să extragă toate informațiile referitoare la *războaiele, la compunerea și organizarea, la armamentul,* [...] *la fortificațiunile* armatei. Lucrarea a rămas neterminată[790], autorul reușind să finalizeze doar primele trei capitole, în care vorbește despre toate categoriile de arme mânuite de războinicii

[786] Babu-Buznea 1979, *passim.*
[787] Xenopol 1913: 105; p.107.
[788] Xenopol 1913: 110.
[789] C. I. Istrati, *Nic. Densuşianu. Viaţa şi opera sa*, în prefață la Densuşianu, 1913: LXXIX, nota 2. Armele prezentate fuseseră subiectul unei comunicări susținute în cadrul Academiei (*Arme dace și o nouă staţiune romană la Maglavit, districtul Dolj*, susținută la 13 aprilie 1912). Comunicările colecționarului dr. Constantin I. Istrati vor atrage atenția asupra armamentului descoperit în Oltenia, astfel că analizarea, detalierea și interpretarea acestora va capta, cu timpul, atenția istoricilor.
[790] Densuşianu 2002: 47-80, apărută postum.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

barbari ilustrați pe Columna Traiană[791], singura lui sursă de informare directă[792], făcând însă paralele și analogii stranii cu echipamente din timpurile homerice[793].

Cercetările arheologice europene de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor oferă posibilitatea lui Vasile Pârvan, în anul 1926, să coreleze piesele provenite din săpături arheologice cu cele existente deja în muzeele românești, utilizând totodată reprezentările de pe Columna lui Traian și monumentul de la Adamclisi (*Tropaeum Traiani*) în încercarea de a delimita armele specifice sau doar utilizate de către daci, precum și posibilele influențe și interferențe cu populațiile înconjurătoare. Întâlnim, de asemenea, o primă clasificare a armamentului, prin stabilirea formelor caracteristice în cadrul fiecărui tip de armă[794].

Prin publicarea marilor sinteze: *Getica. O protoistorie a Daciei* (1926) și *Dacia. Civilizațiile antice din țările carpato-danubiene*[795], prin inițierea săpăturilor în mai multe situri din Dobrogea**,** îndeosebi la Histria, prin coordonarea cercetărilor arheologice din Muntenia și Oltenia, în așezări aparținând epocii Neolitice, epocii Bronzului și La Téne-ul geto-dacic, V. Pârvan realizează prima cercetare analitică a artefactelor cu caracter militar într-un mod care pune piesele analizate într-o lumină utilă istoriei militare, în mare parte valabilă până azi atât prin complexitatea analizelor, cât și prin faptul că integrează civilizația geto-dacică în ansamblul civilizației tracice[796]. Acest mod de a expune istoria militară, cu toate componentele incluse, va continua, cu unele excepții ce țin de caracterul special și specific al unor descoperiri și al unor reviste de specialitate, în toată perioada comunistă. Chiar lucrările mai ample conțin doar informații cu caracter general, preluate și adaptate din literatura anterioară, fără alte analize critice sau de altă natură. În realitate, literatura epocii colportează doar tradiții istoriografice și doar în mică măsură participă cu noutăți, altele decât artefacte descoperite între timp.

În prima jumătate a secolului al XX-lea, cercetarea arheologică a fost relativ sporadică[797], astfel că în literatura de specialitate au intrat în special arme descoperite fortuit. Oltenia este una dintre zonele care atrage atenția prin numărul mare de spade, pumnale, lănci și piese de harnașament provenite mai ales din morminte plane de incinerație. Este vorba de descoperirile de la Băbeni, Gârla Mică, Gogoșița, Golenți, Gruia, Șimian, Turnu Severin, Radovanu de care s-au ocupat Al. Bărcăcilă[798], V. Pârvan[799], I. Nestor[800], D. Berciu[801], Anton D. Velcu[802], pentru ca, după terminarea celui de al Doilea Război Mondial, Constantin C. Nicolăescu-Plopșor să completeze tabloul cu alte arme provenite de la Călărași, Corlate și

---

[791] Inclusiv „carele de război", steagurile, mașinile de război și instrumentele de muzică militară.
[792] În mod inexplicabil, nu este luată în considerare nici de acest autor lucrarea lui G. Tocilescu, în care, chiar dacă cu inerente erori ce țin de nivelul de cunoaștere al epocii, sunt detaliate aproape toate tipurile de arme presupuse a fi folosite de către daci, prin analiza aproape exclusiv iconografică a monumentelor romane cunoscute la acea dată (Tocilescu 1880: 376-382)
[793] Densuşianu 2002: 36-43; p. 51-58; p. 63-70.
[794] Pârvan 1982: 285-298 (500-527). V. Pârvan este și primul care notează asocierile dintre pumnalele curbe și spadele celtice, fără să dezvolte însă această observație.
[795] Apărută postum, în 1928, la Cambridge şi tradusă apoi în limba română, în mai multe ediții - prima în 1937.
[796] Pârvan 1982: 140: 507: 517: 593.
[797] Excepție poate fi șantierul sistematic de la Tinosu (jud. Prahova). Vulpe, Vulpe 1924: 166-223.
[798] Bărcăcilă 1924: 280-296.
[799] Pârvan 1924: 35-50; Pârvan 1982: 285-298.
[800] Nestor 1933: 11-181; Nestor 1944, *passim*.
[801] Berciu 1939, *passim*.
[802] Velcu 1937: 52-57. Deși face o analiză detaliată unui tumul descoperit la cca. 12 km de comuna Radovanu (jud. Călărași), autorul încadrează greșit din punct de vedere tipologic și cronologic inventarul mormântului, atribuindu-l unui călăreț otoman din secolul al XVII-lea.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Dobrosloveni, publicate într-un articol rămas multă vreme pilon din perspectiva publicării materialelor[803].

Începând cu a doua jumătate a secolului al XX-lea, interesul pentru istoria militară zonală crește, în această perioadă fiind scrise și editate o serie de lucrări cu caracter general privitoare la civilizația geto-dacică, ce vor include și unele aspecte legate de armamentul acestora, însă fără a cuprinde și o analiză punctuală privitoare la arsenalele utilizate.

Începând cu anul 1950, săpăturile sistematice capătă o pondere tot mai însemnată în cadrul cercetărilor arheologice. Sunt publicate primele date despre zona rezidențială a Sarmizegetusei Regia[804], cetățile de la Luncani-Piatra Roșie[805], Piatra Craivii[806] sau Arpașu de Sus[807], din Transilvania; Bâtca Doamnei[808], Poiana[809], Răcătău[810], din Moldova; mormintele de la Rastu[811], Popești[812] și Lăceni[813]din Câmpia Română. Între artefactele prezentate se află și numeroase arme și echipamente militare, ceea ce are ca efect debutul creionării unei imagini mai ample despre armamentul geto-dacilor, precum și corelarea acestuia mai realist cu iconografia cunoscută.

O analiză generală despre armament, notabilă însă doar prin prezență și intenție, o reprezintă sinteza *Istoria militară a poporului român*, redactată de un colectiv numeros și specializat, care cuprinde o seamă de capitole dedicate armamentului utilizat de daci, fără a-l trata însă separat de armele folosite de traci în general[814]. Acesteia i se adaugă alte lucrări tematice, dar puțin importante datorită impregnării lor cu ideologia epocii[815]. În aceeași perioadă, mai detaliat, într-un articol amplu, istoricul F. Marinescu face o radiografie a fenomenului militar din lumea geto-dacilor și abordează frontal problematica armamentului din acest spațiu[816].

Al. Vulpe dezbate contribuția geto-dacilor la istoria militară a Antichității, alături de M. Zahariade, într-un volum destinat atât specialiștilor, cât și cititorilor de istorie în general, prin recursul minim la aspectele istorice evenimențiale și accentul pus îndeosebi pe integrarea istoriei militare locale în cadrul general al Balcanilor epocii clasice[817].

---

[803] Nicolăescu-Plopșor 1945-1947: 17-33 (cu bibliografia). Singura problemă a articolului este atribuirea celtică a tuturor pieselor și inventarului, atribuire în consens cu stadiul cunoașterii din momentul publicării.
[804] Daicoviciu *et alii* 1950; Daicoviciu 1953: 154-193; Daicoviciu *et alii* 1957: 255- 277; Daicoviciu *et alii* 1959: 331-358; Daicoviciu *et alii* 1962: 465-476.
[805] Daicoviciu 1954: 90-92.
[806] Berciu, Popa 1970: 261-282.
[807] Macrea, Glodariu 1976, *passim*.
[808] Gostar 1969, *passim*.
[809] Vulpe *et alii* 1951: 177-217.
[810] Vulpe, Căpitanu 1971: 155-164. Viorel Căpitanu completează, în 1985, situația acestui sit (Căpitanu 1985: 41-74).
[811] Tudor 1968: 517-526. O noutate în ceea ce privește studiul armamentului, este adusă de analiza metalografică a unuia dintre pumnalele curbe descoperite aici (Istudor, Marcu 1968: 524-525).
[812] Vulpe 1957: 226 – 243. Cu ocazia publicării necropolei de la Popești-Mihăileni, au fost reluate și o serie de date despre mormintele de războinici de la Brad, Răcătău, Poiana, Piscul Crăsani, Radovanu și Poiana-Rovinari (Vulpe 1976: 193-215).
[813] Moscalu 1977: 329-340. În acest studiu sunt discutate și influențele romane și celtice asupra armamentului dacic, iar autorul a propus o tipologie a vârfurilor de săgeți.
[814] Vulpe1984: 103.
[815] Romanescu *et alii* 1985: 103; Tudor 1986: 48.
[816] Marinescu 1980: 25-74. În același an autorul publică un rezumat consistent al ideilor exprimate în acest articol, sub formă de text de popularizare, în care doar reia tema armamentului și o conectează cu metodologia expozițională, fără a aduce elemente noi față de articolele precedente (F. Marinescu, *Mijloace de luptă ale geto-dacilor și prezentarea lor în muzee*, în *Revista muzeelor și monumentelor*, 1, 1980: 8-14.)
[817] Vulpe, Zahariade 1987: 65-68.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

O serie de rezultate deosebite, privind panopliile de arme dacice, au fost obținute plecând de la studiul principalului material din care acestea au fost confecționate, fierul. Element fundamental, atât ca materie primă, dar și ca un constituent al unei mentalități sau a nivelului de dezvoltare tehnologică al unei culturi, continuând tradiții anterioare descoperirii lui, studiul acestui metal cuprinde epoca de maximă dezvoltare și înflorire a civilizației dacice în opera lui I. Glodariu și E. Iaroslavschi, specialiști care au sesizat legătura fundamentală dintre metal, oameni și armele lor, dedicând acestui subiect un volum în cadrul căruia armele ocupă un loc bine conturat[818]. Lucrarea tratează însă secvențial subiectul, concentrându-se aproape exclusiv asupra armamentului descoperit în zona cetăților din munții Orăștiei. În capitolul dedicat armelor, acestea sunt tratate funcțional, fiecare categorie de armament fiind tipologizată, prioritar pe baza morfologiei. Cu toate că lucrarea este, în unele aspecte, astăzi depășită, în special prin descoperirea a numeroase piese, aproape toate din alte zone ale Daciei, sistemul propus a rămas de referință în domeniu, subiectul nemaifiind reluat sau dezvoltat la acest nivel. Importantă pentru metodologia de clasificare aplicată, lucrarea celor doi arheologi clujeni își datorează soliditatea faptului că a conectat piesele studiate cu dosarul arheologic al subiectelor. Timpul lung scurs de la redactarea lucrării, care a permis acumularea unei baze arheologice mai mari și concentrarea studiului pe nucleul regatului dac, sunt vulnerabilitățile metodei aplicate și implicit trasează limitele lucrării. Cercetarea arheologică din teritoriu a adus numeroase descoperiri de piese de armament care au reconfigurat tabloul dinamicii fenomenului militar dacic, multe dintre ele însă cunoscute la data redactării. Spre exemplu, spada de tip *celtic* este redusă, în discuție, la o singură piesă, descoperită în cetatea de la Piatra Roșie, dar astfel de arme sunt o prezență consistentă, fiind prezente în nu mai puțin de 40 de localități (iar numărul de exemplare este și mai mare). Aproape la fel se prezintă situația în cazul pumnalelor curbe de tip *sica* (patru certe discutate minimal[819]), a săbiilor curbe de tip *falx dacica* (doar un exemplar prezentat), a coifurilor sau armurilor. Desigur că nu se poate face o comparație pe baza descoperirilor ulterioare lucrării, dar multe dintre piese erau cunoscute la momentul publicării ei. Pe aceste considerente, deși clasificarea rămâne în bună parte valabilă, redimensionarea bazei de date cere o nouă sistematizare și lărgirea analizei fenomenului.

Armamentul antic utilizat în spațiul nord-dunărean a fost, cel mai adesea, un apendice la lucrările care tratau diferite momente sau aspecte ale civilizației geto-dacice în ansamblu, cercetătorii oprindu-se asupra lui doar accidental. Astfel, piesele de armament rămân cel mai adesea subiectul unor articole de specialitate publicate în periodice ale instituțiilor muzeale sau de cultură din țară.

Repertoriul pieselor de armament se îmbogățește pe parcurs prin apariția unor monografii cum sunt cele privitoare la siturile arheologice de la Ocnița[820], Căpâlna[821], Tilișca[822] sau a unor articole punctuale despre morminte cu arme, cum sunt cele descoperite la Blandiana[823], Cugir[824], Teleac[825], Tărtăria[826], Călan[827], Corcova sau Gruia[828]. Acestora li se

[818] Glodariu, Iaroslavschi 1979: 131-132.
[819] La momentul redactării monografiei erau cunoscute pumnalele curbe din Oltenia și câteva din Transilvania.
[820] Berciu 1981, *passim*.
[821] Glodariu, Moga 1989: 103-106.
[822] Lupu 1989, *passim*.
[823] Ciugudean 1980: 425-432.
[824] Crișan 1980: 83-87.
[825] Moga 1982: 87-91.
[826] Ciugudean, Ciugudean, 1993: 77-79.
[827] Rustoiu *et alii* 2001-2002: 111-127.
[828] Ambele discutate la Sîrbu *et alii* 1999: 217-229.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

adaugă unele articole referitoare la un anumit tip de armament. Astfel, sunt discutate armurile din solzi[829], așa-zisul *scut de paradă* de la Piatra Roșie[830], iar, la un alt nivel, Aurel Rustoiu reia problematica și tratează o serie de echipamente militare realizate din bronz[831].

Identificată drept o nouă etapă în istoriografia românească, perioada de după anul 1989 (dar care, *de facto*, începe cam din anul 2000) aduce, în ceea privește echipamentul militar și armele, noi cercetări și, mai important, noi unghiuri de vedere asupra echipamentului utilizat de către daci, celți ori sarmați și a semnificațiilor și valențelor acestuia. În acest cadru, cercetătorul A. Rustoiu dezvoltă problematica echipamentului militar și, prin metodologia uzitată, leagă coerent artefactele militare de creatorii lor, cimentând astfel un nou tip de abordare istorică, la fel de riguroasă ca și cele anterioare, dar care relevă în plus numeroase interpretări cu caracter social și istoric[832]. Autorul face o analiză detaliată, axată în special pe arsenalul de tip Padea-Panaghiurski Kolonii, inclusiv a pieselor de harnașament și a celor de vestimentație asociate, abordând subiectul și dintr-o perspectivă inedită în acel moment, concentrând într-un volum articole anterioare, atât proprii, cât și scrise în colaborare[833].

Acest tip de interogare a fost determinat de analiza mormintelor tumulare din secolele II a.Chr. - I p.Chr. și a asocierilor de rit, ritual și inventar funerar întâlnite în complexele din nordul Bulgariei, estul Serbiei, zona Olteniei și din sud-vestul Transilvaniei. Pe baza concluziilor formulate, autorul susține existența unei elite războinice (grupul Padea-Panaghiurski Kolonii)[834], descoperite în acest areal începând din secolul II a.Chr. și care se identifică prin utilizarea unui echipament militar unitar, dar provenind din diverse culturi[835]. Astfel, în cadrul acestor complexe funerare se întâlnesc elemente traco-dacice: pumnale curbe de tip *sica*, zăbale de tip *tracic*, iar din mediul cultural celtic provin spadele, pintenii și scuturile ovale cu *umbo* central. Pe lângă aceste elemente se mai întâlnesc componente comune în panoplia războinicilor vremii: armuri, lănci, cuțite, coifuri, arcuri.

Completarea repertoriului armamentului din spațiul nord-dunărean a fost posibilă prin publicarea unor monografii de sit, așa cum este cazul celei de la Cetățeni[836] (jud. Argeș), Poiana[837] (jud. Galați) sau a inventarelor funerare descoperite la Hunedoara[838].

Pentru siturile care conțin armament, aflate în afara granițelor României, dar care au legături evidente cu zona studiată, literatura de specialitate a beneficiat de publicarea descoperirilor din cimitirul de la Zemplin[839] și a celor de pe Tisa Superioară, de la Mala

---

[829] Beldiman 1989: 125-133. Subiectul este reluat ulterior de către Vitalie Bârcă într-un articol dedicat echipamentelor defensive geto-dacice (Bârcă 1997: 83-92).
[830] Florea, Suciu 1995: 47-61.
[831] Rustoiu 1996: 147-152.
[832] Rustoiu 1996: 150-151.
[833] Temele au fost reluate și aprofundate de către cercetătorul clujean în 2002 (Rustoiu 2002, *passim*), în 2007 (Rustoiu 2007a: 83-97; Rustoiu 2007b: 67-82) și 2008 (Rustoiu 2008: 25- 29), completând subiectul cu unele detalii morfologice și relevând o serie de posibile valențe semiotice și de prestigiu ale armelor depuse în complexele funerare ale aristocrației războinice discutate.
[834] Woźniak 1974: 86-138.
[835] Influențele celtice şi romane asupra echipamentului geto-dacilor au fost sesizate anterior şi de V. Pârvan (1982: 285-298 (500-527) sau mai târziu de E. Moscalu (1977: 329-340).
[836] Măndescu 2003: 26-31; Măndescu 2006, *passim.*
[837] Vulpe, Teodor 2003, *passim.* Monografia a fost precedată de un amplu articol despre armamentul descoperit în acest sit (Teodor *et alii* 2000: 43-133)
[838] Sîrbu *et alii* 2007, *passim.*
[839] Budinský-Krička, Lamiová-Schmiedlová 1990: 245-354. Din acest sit arheologic provin o serie de piese de armament, printre care și o cămașă de zale, singura aparținând spațiului cultural dacic care a beneficiat, deocamdată, de analize metalografice (Longauerová, Longauer 1990: 349-354).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Kopanya[840] precum și a unor articole dedicate grupului dacic Lipița, importante pentru studiul echipamentului militar folosit la periferia regatului dac. Este de remarcat chiar, cercetarea și publicarea mult mai consistentă a cercetărilor din aceste zone, raportată la siturile arheologice dacice din România.

Tot în capitolul monografii, dar nu de sit arheologic de această dată, ci dedicate unor tipuri specifice de arme și echipamente, se includ două volume, unul tratând toate tipurile de arme curbe folosite în spațiul tracic[841], iar unul având ca subiect pumnalele curbe de tip *sica*[842], lucrări completate de o serie de articole dedicate armamentului defensiv[843] și ale unor piese de harnașament[844].

Nu mai puțin importante sunt analizele detaliate similare cu referire la zona nord-pontică locuită de sarmați, sintetizate de către V. Bârcă și O. Symonenko într-o amplă sinteză[845], pregătită de valoroase articole de specialitate, aproape toate luând în calcul și conexiunile diverse cu mediul dacic.

Departe de a fi completă, lista bibliografică reliefează o ușoară tendință evolutivă în istoriografia românească. Dacă înainte de anii ’90 ai secolului trecut, accentul era pus îndeosebi pe studiul claselor sociale, încercând-se desprinderea unor categorii sociale și politice pe baza izvoarelor scrise și artistice, perioada următoare a beneficiat de o analiză funcțională a armamentului, pe baze arheologice în primul rând, urmărindu-se integrarea lui în modul de manifestare a identității războinicilor, văzuți acum ca o parte distinctă și conștientă de sine a societății.

[840] Kotigorško 1995, *passim*; Kotigorško 2000-2004: 63-69; Kotigorško 2009a, *passim*; Kotigoroșco 2015, *passim.*
[841] Borangic 2015a, *passim.* Lucrare reeditată anul următor (Ediția a II-a, revizuită și adăugită, Editura Altip, Alba Iulia, 2016. ISBN: 978-973-117-599-7).
[842] Sîrbu, Borangic 2016: 19-40.
[843] Borangic 2011: 171-227; Borangic 2014a: 259-310; Borangic 2015: 417-463; Borangic *et alii* 2015: 113-170.
[844] Borangic, Barbu 2013: 22-47.
[845] Bârcă, Symonenko 2009, *passim.*

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

II.D.2 Armament defensiv

II.D.2.a Armuri

Apariția metalelor și apoi a tehnologiilor metalurgice a dus rapid la înglobarea acestor materiale în efortul de a obține echipamente defensive performante, în speță cuirase și coifuri, capabile să reziste șocurilor și acțiunilor de tăiere/împungere. Dacă despre armurile realizate din materiale organice, dovezile arheologice păstrate sunt rarefiate, cele din metal, bronz sau fier au lăsat urme evidente ale utilizării lor în Antichitate. O altă sursă de informație o reprezintă izvoarele istorice, chiar dacă, în cele privitoare la epocile mai vechi, există o însemnată doză de incertitudini. Totuși, menționarea echipamentelor defensive dovedește că ele făceau parte din arsenalul luptătorilor, indiferent cărui neam sau tabără au aparținut. Trebuie remarcat că valoarea economică ridicată a acestor echipamente le făceau accesibile prioritar elitelor războinice, astfel că nu de puține ori aceste arme sunt asociate cu statutul proprietarului.

Panoplia elitelor militare se modifica și se adapta permanent, prin definiție, la realitățile tactice ale momentului. Unul dintre cele mai interesante astfel de elemente, în care converg, adesea atât de strâns încât este aproape imposibil de departajat, inovația proprie de plagiatul tehnic, este armura – înțelegând prin acest termen variatele tipuri de echipamente defensive realizate din metal cu scopul protecției pieptului, abdomenului și bazinului unui individ[846]. Nu putem ști cu siguranță când cuirasele au apărut în dotarea războinicilor din spațiul nord-dunărean, dar putem reconstitui, parțial, traseul acestor piese de armament, plecând de la necesitatea firească a luptătorilor de a se proteja, până la artefactele propriu-zise. Ce se poate spune însă, cu siguranță, este că armurile, de toate tipurile, au individualizat dintotdeauna purtătorul lor, i-au modificat statutul și imaginea, l-au însoțit în momentele importante din viață, pe timp de război, dar și pe timp de pace. Importanța acestor armuri rezidă în valențele multiple cu care au fost investite, izvorâte din funcția lor practică și care sfârșesc prin a le sacraliza rolul. Războinicii participau la ceremoniile comunității purtându-le, oficiau diverse ritualuri echipați ca de război și, într-un final, cel puțin personajele de seamă, erau înmormântați cu ele, într-o formă sau alta. Imaginea acestor elite nu era completă fără armamentul lor, în toate momentele vieții și chiar după moarte, în încercarea de a transfera în plan mistic, atributele și funcționalitățile din cotidianul real și de a păstra în memoria colectivităților funcția războinicului și atributele lui.

Legătura dintre armament, în special dintre armuri, și concepțiile religioase ale elitelor care le-au utilizat oferă ocazia de a sonda puțin cunoscuta, dar efervescenta, lume a barbarilor nord-dunăreni, în căutarea acelor motivații, sacre și pragmatice, care au avut ca efect coagularea autorității aristocrației războinice în jurul unui nucleu suficient de puternic, în stare să mobilizeze marea, dar dispersata forță a geto-dacilor.

Obiecte de prestigiu, armurile, dincolo de rolul lor practic, confereau posesorului o poziție aparte, contribuind la afirmarea poziției lui, atât în raport cu propriul grup, cât și cu inamicii săi, fiind echipamente dificil de realizat, de procurat și de întreținut[847]. Purtarea lor în cadrul evenimentelor speciale ale comunității și depunerea în morminte sugerează importanța ce le era acordată, precum și învestirea lor cu anumite proprietăți magico-religioase și socio-culturale al căror sens și importanță pot fi, cel mult, bănuite.

---

[846] Alte componente ale echipamentului individual defensiv, ajustabile pe corp, sunt cnemidele, pulparele, coifurile și protecțiile de antebrat (*manicae*), iar exterioare corpului, scuturile.
[847] Borangic 2011a, *passim.*

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Însă cel mai important rol al cuiraselor era pe câmpurile de luptă. Un războinic bine echipat cu armură nu doar inspira teamă în rândul inamicilor, ci modifica starea de spirit în propriul lui grup de luptători. Cuirasa era un indicator clar, alături de celelalte arme, ale capacităților fizice, ale potenței economice și ale prestigiului deținut de către posesor. Pe lângă toate acestea o platoșă sporea șansele de succes ale războinicului și această calitate era foarte importantă într-o epocă în care războaiele erau frecvente, iar rănile puteau cauza –prin hemoragii sau infecții ulterioare – mai multe decese decât luptele propriu-zise. O armură putea face nu doar diferența dintre învins și învingător, ci și pe aceea dintre viață și moarte, fără legătură neapărată cu rezultatul luptei duse de posesorul ei.

Arme dacice, desen după reliefurile de pe baza
Columnei Traiane realizat de gravorul italian
Giovanni Battista Piranesi (1720-1778)

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

II.D.2.A.1 ARMURI DE ZALE[848]

În spațiul nord-balcanic se pare că a existat o adevărată tradiție a utilizării armurilor, la modul general, de către războinicii traci, suficient de bine împământenită încât miturile Antichității să atribuie acestora inventarea lor, alături de inventarea metalurgiei[849]. Totuși, izvoarele istorice conferă zonelor occidentale ale Europei inventarea zalelor. Astfel, Marcus Terentius Varro, poet și scriitor latin (116-27 a.Chr.), creditează lumea celtică occidentală cu invenția cămășii de zale propriu-zise[850], informație ce pare acceptată în epocă devreme ce este pomenită în treacăt de Strabon[851] și de Diodor din Sicilia[852].

Realitățile arheologice relevă o situație puțin diferită, ce apare oarecum în contradicție cu aceste surse istorice. Astfel, cu toate că opinia general acceptată de către majoritatea specialiștilor este aceea că celții occidentali au fost primii utilizatori ai acestui tip de armură, cele mai multe descoperiri arheologice aparțin zonei nord-balcanice, respectiv aria comunităților tracice și celtice[853]. În ciuda acestui fapt și din cauză că majoritatea cămășilor de zale au fost descoperite puternic deteriorate de arderile pe rug, de trecerea timpului și de natura corozivă a solurilor în care au fost depuse, la care se adaugă lipsa unor analize detaliate de metalografie (excepție armura descoperită la Zemplin, Slovacia), rămâne foarte greu de stabilit exact locul sau momentul apariției ori posibilitatea realizării unor tipologii indubitabile.

Cele mai vechi astfel de descoperiri sunt datate către sfârșitul secolului al IV-lea și aparțin unei depuneri ritualice descoperite la Hjortspring (Sønderjylland, Danemarca), piesele provenind, după părerea specialiștilor, din spațiul Europei centrale sau chiar din zona balcanică. Armurile (10-12 exemplare?) au fost atribuite căpeteniilor unui corp expediționar germanic, cu o bază de recrutare mai largă, care a atacat, în jurul anului 350 a.Chr., insula Als[854], dar desigur scenariul istoric real poate să fi fost cu totul altul.

În Bazinul carpatic, cea mai timpurie armură de zale a fost descoperită la Horný Jatov (Slovacia), într-un mormânt celtic de inhumație datat în secolul III a.Chr.[855], fiind ceva mai timpurie decât cea din inventarul celebrului mormânt de la Ciumești (jud. Satu Mare).

O serie importantă numeric de armuri de zale sunt reprezentate în descoperirile aparținând complexelor funerare ale grupului Padea-Panagjurskii Kolonii, în special situate în nordul Bulgariei actuale[856], similare cu alte asemenea piese de armament ce apar în nordul Dunării, începând cu secolul II a.Chr. Exceptând armura de la Ciumești, care a aparținut unui războinic celt ce a trăit în a doua jumătate a secolului al III-lea a.Chr.[857], restul descoperirilor est-europene aparțin nord-vestului Bulgariei actuale, datate începând din secolul III a.Chr., ceea ce întărește ipoteza că aceste echipamente au ajuns în nordul Dunării odată cu modificările

---

[848] Armurile de zale au făcut subiectul mai multor articole de specialitate (Borangic 2011: 127-150; Borangic 2011a: 127-150; Borangic 2012: 179-209; Borangic, Paliga 2013: 5-22), din care am extras doar unele aspecte relevante subiectului de față.
[849] Homer, *Iliada*, cartea I, 593; Ognenova-Marinova 2000: 11.
[850] Varro, *De lingua latina*, V, 24, 1 1 6.
[851] *Cei mai mulţi îmbracă pieptare de in, doar puţini se folosesc de zale şi de cască* (Strabon, III, 3, 6; C 154).
[852] *Mulţi îşi acoperă pieptul cu zale de fier. Alţii drept platoşă au doar pielea lor, şi se luptă goi* (Diodor din Sicilia, *Biblioteca istorică*, V, 30, 3). Despre nuditatea războinică la celți vezi Rustoiu 2008: 30-36.
[853] Borangic, Paliga 2013: 9-10.
[854] Borangic, Paliga 2013: 7 (cu bibliografia subiectului). În sprijinul originii balcanice a inventarelor pledează existența între armele care au făcut obiectul sacrificiului, a unei lănci-seceră (de fapt o sabie ușor curbată, de mari dimensiuni) de tip *rhomphaia*, utilizată exclusiv de către traci în secolele IV-II a.Chr. (Borangic 2010b: 215-225).
[855] Rustoiu 2008: 27.
[856] Torbov 2004: 57-69. Cercetătorul bulgar caută originea cămășilor de zale în cadrul civilizației tracice din nordul Peninsulei Balcanice, independent de influențele celtice, pe care însă nu le exclude complet.
[857] Rustoiu 2008: 166.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

culturale impuse de grupul Padea-Panagjurskii Kolonii, în mormintele cărora au fost sunt semnalate.

Alte descoperiri, aparținând celei de a Doua Epoci a Fierului, din sudul și sud-estul european, au fost făcute într-un număr destul de mare, la care se adaugă unele piese din Occident. Cele mai multe armuri însă aparțin spațiului est-european, făcând parte din arsenalul războinicilor traci, daci și celți.

Ulterioare acestui orizont cronologic și cultural, sunt numeroase fragmente de cămăși de zale descoperite în lumea sarmatică nord-pontică, datate începând cu secolul II a.Chr., dar utilizarea acestor echipamente de către războinicii stepelor devine certă abia din secolul I a.Chr. O caracteristică a armurilor sarmatice constă în combinarea dintre armurile de solzi și zale sau utilizarea armurilor bimetalice, fier și bronz[858]. Pe baza dovezilor arheologice, se poate spune că, probabil, sarmații au preluat acest tip de echipament defensiv din Asia Mică[859], unde au ajuns în perioada războaielor din anii 183-179 a.Chr., la care au participat în calitate de aliați ai regelui Pontului, Pharnaces I.

Pentru spațiul nord-dunărean, repartiția contextelor funerare care conțin armuri de zale arată o preponderență a descoperirilor din Muntenia și Oltenia (Cetățeni, Popești, Radovanu, Poiana[860], Broșteni[861]) și în Transilvania (Hunedoara, Cugir[862]). O armură provine din Moldova centrală (Răcătău de Jos), iar alte două sunt exterioare granițelor actuale, fiind localizate la Mala Kopanya (Ucraina) și Zemplin (Slovacia). Două fragmente ale unor astfel de armuri, descoperite la Măgura Moigradului și Șimleu Silvaniei (jud. Sălaj), provin din contexte nefunerare, respectiv dintr-o locuință și din perimetrul unei așezări dacice de meșteri metalurgi[863] (**Pl. 17**). Un alt fragment a fost recent semnalat la Cigmău (jud. Hunedoara)[864], rămânând de rezolvat problema contextului și implicit atribuirea și datarea armurii. Ulterior cuceririi Daciei, dar provenind din mediul geto-dacilor liberi de la sud de Carpați, este semnalat un fragment de armură de zale la Târgșor (jud. Prahova), fără multe alte detalii[865].

Contextele arheologice din care provin cămășile de zale au, în general, un caracter izolat, aparținând unor complexe arheologice elaborate, respectiv mormintele unor indivizi cu o poziție socială de excepție. Plecând de la această realitate, la care se adaugă valoarea economică și tehnologia de fabricare specială – la unele exemplare inelele erau nituite alternativ (**Pl. 18/3**) sporind exponențial gradul de dificultate al fabricării și al costului final – se poate justifica, într-o oarecare măsură, numărul redus de armuri de zale din Dacia preromană. Care este însă unul ridicat, raportat la descoperiri similare din restul Europei.

Din punct de vedere cronologic debușeul utilizării acestor echipamente în zona nord-dunăreană s-a făcut începând cu secolul al II-lea a.Chr., moment ce coincide cu apariția pe teatrele de luptă balcanice a războinicilor aparținând grupului cultural PPK. Descoperirile datând din această perioadă sunt preponderent situate în sudul Carpaților, pentru ca apoi ele să

---

[858] Bârcă, Symonenko 2009: 296-306.
[859] Bârcă, Symonenko 2009: 305.
[860] Astăzi cartier al orașului Rovinari, jud. Gorj.
[861] Din acest punct, situat pe raza comunei Plopșoru (jud. Dolj), se pare că provin resturile unei alte armuri de zale, asociată în depunere cu ceramică dacică (Gherghe 2001: 30). Artefactul nu a fost publicat cu detalii și n-a putut fi, deocamdată, identificat în depozitele muzeului.
[862] Două exemplare.
[863] Borangic 2011: 174-189 (cu bibliografia descoperirilor).
[864] Din același sit, respectiv castrul roman de aici, mai provine un pumnal curb de tip *sica.* Ambele piese de echipament au făcut subiectul unei comunicări științifice (Cristian Roman, *Arme dacice descoperite la Cigmău (jud. Hunedoara)*; în curs de apariție). Nu există deocamdată certitudini în asocierea celor două piese de armament, ambele fiind identificate ca provenind din săpături mai vechi, rătăcite în depozitele muzeale și redescoperite recent.
[865] Diaconu 2009: 41; fig. 6/16.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

se extindă spre centrul Transilvaniei și, de aici, spre periferia lumii regatului dac. Cămășile de zale au fost utilizate până la căderea regatului, fiind prezente în număr mare între trofeele capturate de către armatele romane și expuse în reliefurile Columnei Traiane[866].

Morfologic, ele au forma unor tunici, cu mâneci scurte (**Pl. 18/1**). Pentru această siluetă pledează lipsa aproape generală a componentelor ce ar fi făcut parte din sistemul de închidere (excepție una dintre armurile de la Cugir [**T2**] și probabil cea de la Popești [**T2**], ambele situații insuficient cunoscute), în contrast cu zona sudică, tracică, în care aceste sisteme de închidere par dominante. Această concluzie este sprijinită și de redările armurilor capturate, figurate pe Columna lui Traian[867]. Diferențierea morfologică, în raport cu armurile mai timpurii provenind din spațiul sud-tracic, arată o evoluție a lor și, în același timp, o eficientizare, prin reducerea greutății totale. În compensare, s-a recurs adesea la nituirea inelelor de legătură, operație extrem de laborioasă, dar care conferea o rezistență superioară întregii rețele metalice[868].

Tipologia aparte indică faptul că aceste echipamente au fost realizate pe plan local, de către meșteri autohtoni, ipoteză întărită și de numărul mare de piese descoperite în arealul nord-balcanic[869]. Concomitent, ele relevă existența unei elite potente din punct de vedere economic, capabile să-și comande și să întrețină un arsenal complex, costisitor[870].

Nu în ultimul rând, numărul mare al descoperirilor de acest gen, din care la noi a ajuns un procentaj imposibil de apreciat, demonstrează o dată în plus valoarea militară afișată a războinicilor, înarmați la cele mai înalte standarde ale epocii. Această elită, integrată mozaicului de războinici ai Antichității, a ieșit din nou în evidență, situându-se, din punct de vedere militar, pe același plan cu cea mai mare putere militară a epocii, Imperiul roman.

Arsenalul acestei elite militare, testamentara unor îndelungate tradiții războinice, cuprindea tot ceea ce putea oferi tehnologia epocii lor: cuțite, pumnale, spade, scuturi, coifuri, arcuri, lănci și cămăși de zale. O privire de ansamblu asupra armamentului aparținând aristocrației războinice locale, relevă o panoplie relativ unitară, ceea ce denotă o mentalitate și o ideologie compactă, concretizate în tactici și strategii similare, pe spații largi.

Având origini foarte probabil balcanice, armurile de zale reprezintă tipul de cuirasă cel mai consistent documentat în mediul dacic. Cu bune calități în ce privește mobilitatea și gradul de protecție oferit, dar și rolul lor de piese de prestigiu, au avut ca efect depunerea lor în mormintele elitei, unde aveau un dublu rol: pe de o parte erau creditate cu proprietăți apotropaice, îndeplinind funcții defensive și în post-existență, iar pe de alta subliniau în raport cu comunitatea decedatului, rangul și valoarea de războinic al acestuia.

Adusă în nordul Dunării ca urmare a modificărilor culturale declanșate de către războinicii PPK, armura de zale a suferit modificări care pot fi puse în relație directă cu evoluția social-politică și militară ce a debutat în acest sector începând cu secolul al II-lea a.Chr.. Astfel, raportat la modelele celto-tracice sudice, zalele războinicilor nord-dunăreni sunt elaborate, mult mai mobile, în ciuda densității superioare dată de diametrul mic al inelelor, mai rezistente datorită nituirii inelelor, în multe cazuri. Schimbările sunt și de natură morfologică, cuirasele de zale nord-dunărene având o formă proprie, asemănătoare unor tunici scurte, aspect ce reflectă amprenta locală a fabricanților și purtătorilor de astfel de echipamente defensive. Pare de la sine înțeles, argumentele fiind numeroase în acest sens, că armurile au putut fi fabricate

---

[866] Armuri de zale sunt figurate pe baza monumentului, pe toate cele patru laturi (**Pl. 19/2**; **Pl. 19/5**; **Pl. 20/4**).
[867] Borangic 2012: 187. Una dintre cele mai întregibile astfel de armuri, cea de la Radovanu, confirmă situația.
[868] Este posibil ca uneori armurile de zale să fi fost ranforsate cu solzi metalici, destinați să mărească rezistența zonelor celor mai expuse. Singurul argument arheologic în acest sens ar fi armura de la Răcătău (Vulpe, Căpitanu 1971: 158-160), dar subiectul nu este foarte bine documentat, astfel că acest tip de armură combinată – intens folosită în spațiul sarmatic – cere o doză de prudență în acceptarea ei în mediul dacic.
[869] Se poate invoca drept argument și numărul de filiere descoperite în mediul dacic.
[870] Borangic 2011a: 127-150.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

pe plan local, de către meșteri armurieri, în ateliere specializate, ce posedau un instrumentar diversificat[871], capabile să producă și să întrețină aceste echipamente scumpe. Valoarea lor intrinsecă[872], la care se adaugă ornamentarea cu metale prețioase (**Pl. 18/2**), permite ipoteza că ele erau percepute ca un element important de identificare exterioară și de afișare a imaginii.

Armamentul elitei contribuie la reconstrucția profilului războinicului, el însuși produsul unei culturi în care forța și caracterul marțial reprezentau un set de valori general acceptate și intens promovate, însoțind posesorul în ipostaza de om de arme și în post-existență. Prezența armurilor în depunerile funerare sugerează atât potența economică, cât și calitățile războinice ale defuncților. Prezența unor armuri, întregi sau fragmentare (*pars pro toto*?), poate simboliza, la fel de bine, apartenența sa la o anumită confrerie războinică sau chiar să joace un rol protector asupra individului în fața necunoscutului reprezentat de lumea de dincolo. Toate aceste elemente obligă la o rediscutare a evoluției fenomenului militar în lumea războinicilor nord-danubieni și repoziționează discursul privitor la elitele militare ale acestora. În același timp, tratamentul funerar permite o regândire a conexiunilor existente în interiorul culturii și societății dacice, dar mai cu seamă a raporturilor pe care aceștia le-au avut, din punct de vedere religios, cu armele lor.

Cămășile de zale au fost utilizate pe toată perioada Regatului dac (**Grafic 1**), ele figurând pe Columna Traiană, între trofeele capturate de către romani după cucerirea Daciei[873], atât în reliefurile de pe soclu (**Pl. 19/2**; **Pl. 19/5**; **Pl. 20/4**), cât și, foarte probabil, într-o scenă de luptă (scena XXIV, **Pl. 20/6**). Armurile din inele de fier, mult mai greu de redat în sculptură, sunt totuși detaliate suficient pentru a face orice ambiguitate să dispară. Plecând de la acest exemplu se poate spune că modalitatea de figurare a cămășilor de zale este realistă, existența lor în panoplia războinicilor daci confirmându-se reciproc cu descoperirile arheologice.

Columna Traiană completează tabloul final al utilizării armurilor de zale în lumea războinicilor de la Dunăre, începând chiar cu epoca invaziei celtice și terminând cu războaiele daco-romane (**Grafic 1**), moment în care, odată cu eliminarea elitelor războinice cărora le-au aparținut, folosirea armurilor de orice fel în lumea dacică nu mai poate fi documentată, chiar dacă din punct de vedere militar, prin acțiunile dacilor rămași în afara provinciei, aceștia au continuat să reprezinte o amenințare pentru *limes*-ul roman.

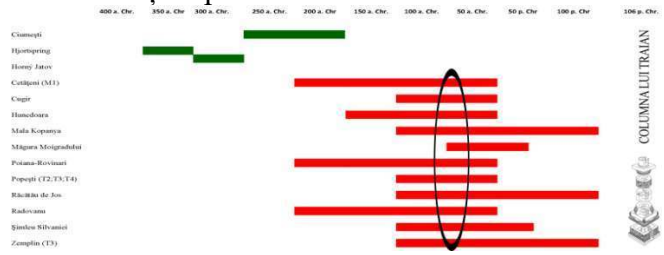

Grafic 1. Cronologie armuri de zale

II.D.2.A.2 ARMURI DE SOLZI

[871] Pe lângă instrumentarul general al unui atelier metalurgic, producătorii de zale aveau nevoie și de anumite unelte și dispozitive extrem de specializate, în acest caz de trăgătoare de sârmă (*filiere*), prezente în descoperiri arheologice pe teritoriul Daciei într-un număr destul de ridicat. Deși mai mulți specialiști presupun existența unor filiere cu ajutorul cărora să se fi obținut fire de metal în Antichitatea europeană, până în prezent singura zonă certă în care au fost descoperite astfel de filiere este Dacia, opinie formulată de dr. E. Iaroslavschi în cadrul Sesiunii de comunicări *Piese arheologice minore și semnificația lor* (ed. a II-a), desfășurată la Muzeul Civilizatiei Dacice și Romane, 5-6 mai, 2011, Deva, în comunicarea intitulată *Filiera dacică.*

[872] Borangic 2014: 46-47.

[873] Borangic 2012: 187-189.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Armurile din solzi, unele dintre cele mai vechi tipuri de cuirase, au fost folosite și în spațiul nord-dunărean, documentate arheologic în timpul Regatului dac. O astfel de armură era realizată din mici plăcuțe de metal (bronz sau fier), dispuse sub forma solzilor de pește, prevăzute cu perforații pentru coaserea lor pe un suport de piele sau pânză și pentru interconectare. Plăcuțele se suprapuneau parțial, constituindu-se într-un exoschelet mobil și rezistent. O astfel de armură era mult mai fiabilă decât cea de zale, mai ieftină și, foarte important, mult mai ușor de reparat și întreținut. De asemenea, gradul de protecție oferit era mai mare decât în cazul zalelor, putând proteja războinicul, într-o bună măsură, chiar împotriva săgeților. Un dezavantaj al acestui tip de armură l-ar fi putut constitui greutatea echipamentului și un grad de rigiditate mai mare decât al zalelor.

De remarcat este că astfel de armuri par să fi fost folosite timpuriu în acest areal, ele figurând în arta princiară getică. Astfel de redări sunt prezente pe coiful de la Agighiol, comuna Valea Nucarilor (jud. Tulcea). Motivul cavalerului, în armură și cu lancea pregătită de atac, apare aici recurent în patru ipostaze, pe obrăzare și pe partea din spate a calotei. O altă armură este figurată pe obrăzarul coifului de aur de la Poiana-Coțofenești, comuna Vărbilău (jud. Prahova).

Iconografia epocii regatului dac conține și ea câteva reprezentări. Un personaj călare este figurat pe una dintre piesele ce compun tezaurul de la Surcea (jud. Covasna). O faleră de aici înfățișează un călăreț ce pare a avea corpul acoperit cu o armură, sugerată prin hașuri. Alte reprezentări oarecum similare apar pe un vas de tip *kantharos* provenit din așezarea de la Răcătău de Jos și foarte probabil pe falerele de la Lupu[874].

Toate aceste figurări de echipamente defensive jalonează cronologic folosirea armurilor de către elite, singurele care își puteau etala în artă, puterea, identitatea și ideologia[875].

Exceptând coiful princiar de la Poiana-Coțofenești, asupra celorlalte reprezentări poate plana o oarecare doză de incertitudine privind tipul de armură ilustrat. Rămâne deschisă discuția în jurul ideii că artistul, poate din stângăcie sau din alte considerente nu a putut sau vrut să redea echipament militar de protecție, ci doar elemente ce sugerau decorul vestimentației, fapt totuși destul de improbabil, dacă ținem cont de statutul personajelor. Aceste incertitudini nu mai sunt posibile în cazul reprezentării de pe coiful princiar de la Agighiol. Armura apare în acest caz redată clar, acoperind doar torsul personajului, ba mai mult aceasta poate fi interpretată ca fiind o cămașă de zale, cu inele mari, rotunde, ceea ce ar complica discuțiile despre perioada când acest tip de armură a apărut în spațiul nord-dunărean. Ansamblul iconografic ce împodobește coiful redă o scenă de sacrificiu în care personajul ține în dreapta un pumnal. Sacrificatorul este reprezentat acoperit cu o armură scurtă, pe trunchi, redată prin elemente rotunde, ce pot fi zale sau partea inferioară a unor solzi puternic rotunjiți[876]. Purtarea armurii în cadrul ceremoniilor religioase sau speciale ale comunității și depunerea lor în morminte sugerează importanța ce le era acordată, precum și învestirea lor cu anumite proprietăți magico-religioase și sociale greu de reconstituit acum[877].

---

[874] Borangic 2012: 184. Hașurile care decorează vestimentația personajelor putând doar sugera o cuirasă.

[875] Proprietatea asupra metalelor prețioase și implicit reflecția în artă a ideologiei, personale sau de grup, au fost apanajul aristocrației militare, segment social redus numeric, dar potent economic și politic (Sîrbu 2006: 49).

[876] Este posibil ca decorul să fie doar o schematizare sugestivă a unei armuri de solzi – în condițiile în care zalele apar documentate în regiune mult mai târziu, dar rămâne greu de explicat existența unor solzi rotunzi, geometrie unică la acest fel de armură.

[877] Borangic, Paliga 2013: 11-15 (cu bibliografia).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Revenind în epoca dacică, suportul de bază, din materiale organice, al armurilor nu s-a păstrat, dar astfel de cuirase figurează pe Columna Traiană, permițând vizualizarea de ansamblu a acestui tip de echipament[878] (**Pl. 19/1**; **Pl. 19/6**;**Pl. 20/2-5**).

Statistic (**Grafic 2**), reprezentările de cuirase de pe Columnă arată o preponderență a tipului *lorica squamata*[879], fără a putea stabili cu certitudine dacă armurile redate erau de piele sau de metal. Judecând însă după mărimea solzilor și lipsa nervurilor centrale, aceștia par să fi fost confecționați din piele groasă, dar din nou intră în ecuație modul de reprezentare al artei imperiale. La fel stau lucrurile și în cazul celor două reprezentări de *lorica segmentata*, ale căror detalii constructive, așa cum au fost redate de către artiști, înclină spre ipoteza că erau realizate tot din piele. Este însă foarte posibil ca modalitatea de redare aleasă de sculptori să nu reflecte exact realitatea, detaliile extrem de complexe îngreunând munca și astfel meșterii fiind siliți să recurgă la unele simplificări.

Preponderența acestui tip de cuirasă poate reflecta o realitate din teren, unde armurile din solzi puteau prevala, din considerente economice și tactice. De asemenea, este de remarcat asocierea acestor armuri, pe reliefurile bazei Columnei, cu săbiile curbate, ceea ce poate sugera utilizarea lor de către alt etaj al elitei militare dacice, mai numeros, dar cu alte posibilități economice și altfel antrenat.

Un alt argument ar fi și contextul nefunerar al descoperirilor de solzi din mediul dacic, comparativ cu armurile de zale, mormintele războinicilor posesori de zale descoperite până acum fiind invariabil asociate înaltei aristocrații militare[880].

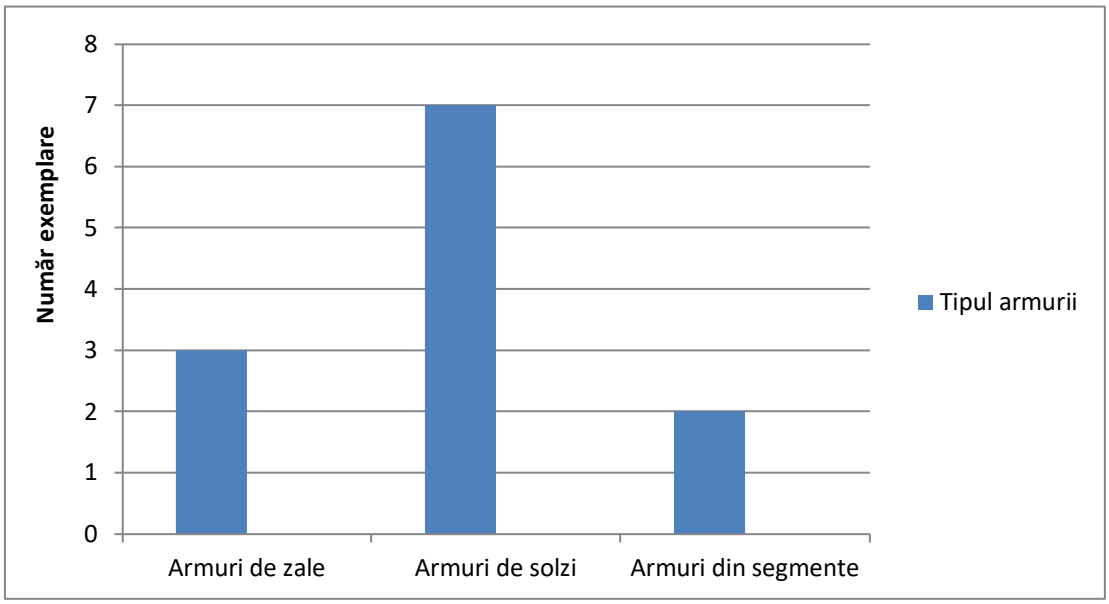

Grafic 2. Numărul de armuri „barbare” reprezentate pe Columnă

[878] Borangic 2011a: 188-191.
[879] Din punct de vedere terminologic *lorica* (*cuirasa*), este un termen care reflectă armurile utilizate de către armata romană, putând fi extins însă asupra oricărui tip de echipament defensiv (Cf. Tudor 1982: 453-455).
[880] Singurul context funerar aparținând aristocrației militare care conține și solzi de armură este cel de la Răcătău. *Squamata* (solzi de pește) este o denumire modernă, cu caracter convențional, și nu una antică.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Dosarul arheologic confirmă, prin descoperirea unor plăcuțe, utilizarea armurilor din solzi în perioada Regatului dac (**Pl. 17**). Astfel de componente s-au descoperit la Răcătău de Jos[881] (com. Horgești, jud. Bacău), Sânsimion[882] (jud. Harghita), Divici[883] (com. Pojejena, jud. Caraș-Severin), Poiana[884] (com. Nicorești, jud. Galați), Șimleu-Silvaniei[885] (jud. Sălaj), Măgura Uroiului[886] (jud. Hunedoara) și la Sarmizegetusa Regia.

Cel mai discutat caz, în literatura de specialitate, este al armurii descoperite la Răcătău, punctul *Dealul Mazilului*. Aici, într-un tumul (**T1**), a fost descoperit un mormânt ce conține resturile unei armuri constituită din inele de fier nituite, alături de care erau și câteva plăcuțe de *lorica squamata* din bronz (două sau trei la număr[887]), cu nervură mediană, la care se adaugă o foiță de aur ce placa un obiect rotund de fier, posibil un buton. Solzii descoperiți au complicat reconstituirea și atribuirea întregului echipament. Principala propunere de reconstituire a fost ipoteza combinării celor două tipuri de armuri. Proximitatea modelelor sarmatice, unde acest tip este bine documentat[888], conferă soliditate acestei variante, cunoscute fiind contactele intense dintre cele două civilizații, mai ales pe plan militar. Similitudinile cu mediul sarmatic sunt întărite și de practica utilizării metalelor prețioase pentru decorarea armurii, practică întâlnită în acest mediu cultural, dar și în cel geto-dacic. Adoptarea acestor cuirase de către un proeminent aristocrat local nu pare deloc improbabilă. Nu trebuie exclusă nici o posibilă influență romană în acest caz, armurile combinate fiind folosite și de către armatele romane din Orientul Apropiat[889]. O altă variantă atribuie mormântul unui războinic bastarn, aflat într-o ipotetică misiune diplomatică în interiorul zonei controlate de geto-daci[890].

Dacă admitem sistemul dublu de protecție, el era destinat să ranforseze armura în special în zona pieptului, partea cea mai expusă și mai vulnerabilă în timpul luptelor, îndeosebi împotriva săgeților, care aveau capacitatea de a penetra rețeaua de zale. Suplimentarea armurii putea fi fixată direct pe rețeaua de inele de fier sau puteau constitui o armură complementară, independentă de cămașa propriu-zisă. Din punct de vedere constructiv, armura ar fi trebuit să fie suplimentată și în zona spatelui, pentru a i se echilibra greutatea, ceea ce ridică semne de întrebare vizavi de numărul mic de solzi descoperiți în cadrul unui complex, în contrast cu reprezentările antice. La fel de posibilă este și probabilitatea ca solzii să fi fost o depunere rituală[891] – *pars pro toto* – ceea ce explică numărul mic, comparativ cu totalul solzilor unei armuri, fie ea și combinată. Alături de acești solzi, din perimetrul așezării mai provin câteva piese izolate, de bronz și de fier (**Pl. 21/1 a/g**).

Un alt solz, de fier de această dată, provine din situl de la Poiana (**Pl. 21/6**). Aici, la limita de nord-vest a satului actual, pe o terasă din stânga Siretului, numită *Cetățuia*, a fost

---

[881] Vulpe, Căpitanu 1971: 155-164; Căpitanu 1986-1987: 109-120; Babeș 1993: 116-118, pl. 44/5-8.
[882] Beldiman 1989: 127; Vitalie Bârcă susține că este vorba de fapt despre o componentă de harnașament (Bârcă 1997: 87).
[883] Gumă *et alii* 1987: 215 pl. XXII/1-2; Beldiman 1989: 129-130, fig. 4/1-2.
[884] Vulpe *et alii* 1951: 207.
[885] Pop, Bejinariu 1995: 6, pl. 14; Pop, Borangic 2016.
[886] Pescaru *et alii* 2009: 181.
[887] C. Beldiman identifică și o a treia plăcuță de *lorica squamata* provenită din același complex (Beldiman 1989: 129, fig. 3/1), precum și alți trei solzi proveniți din așezare (p. 129; fig. 2/3-4; fig. 3/2-3). Cercetarea depozitelor a relevat însă existența a cel puțin șapte solzi, întregi sau fragmentari, proveniți atât din tumulul T1, cât și din așezare.
[888] Bârcă 2009: 299-301.
[889] Bârcă, Symonenko 2009: 299-301.
[890] Vulpe, Căpitanu 1971: 163. Prezența unui astfel de echipament defensiv la războinicii germanici, care au utilizat doar sporadic armurile, a fost pusă pe seama unui import din lumea celtică, în ciuda similarităților cu mai apropiații sarmați (Babeș 1993: 117).
[891] Bârcă 1997: 86.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

identificată o importantă așezare geto-dacică, a cărei evoluție poate fi surprinsă până la cucerirea romană. Solzul descoperit, databil în secolul I p.Chr., pare a avea origini orientale, romane sau mai degrabă sarmate, ceea ce nu exclude ca armura să fi aparținut la un moment dat, unui războinic local. Piesa a fost inițial publicată doar nominal, fără detalii sau ilustrație[892], fiind abia recent redescoperită în depozitele muzeului din Tecuci și publicată integral[893].

Alți doi solzi de bronz, însă fără nervură mediană, provin din arealul cetății dacice de la Divici, *punctul Grad* (**Pl. 21/3a-b**). Plăcuțele de armură prezintă unele particularități, în raport cu alte asemenea piese. La cuirasele romane, sistemul de prindere dominant a fost bazat pe patru perforații, dispuse câte una pe marginile laterale și alte două pe cea superioară a fiecărui solz. Primele ajută la articularea plăcuțelor între ele, în timp ce, prin intermediul celorlalte, solzul era fixat pe suport[894]. Solzii de la Divici au un singur orificiu, la capătul de sus, respectiv două găuri dispuse vertical, spre centru. Poziția orificiilor sugerează un sistem de fixare diferit de cel roman[895] și chiar de cel sarmatic[896]. Această modalitate originală de fixare face ca atribuirea lor să fie încă discutabilă, cu atât mai mult cu cât au fost descoperiți în nivelul de distrugere al fortăreței, respectiv un moment dinamic al existenței dacice de aici, când mobilitatea unor arme și tactici de luptă depășiseră rigorile oricărei specificități. Acest fapt, coroborat descoperirii și a altor piese de echipament militar roman în acest sit arheologic, a dus la ipoteza originii romane a acestor solzi[897], bazată pe tipul de fixare neobișnuit în mediul dacic.

Corneliu Beldiman include între plăcuțele de *lorica squamata* și un solz din tablă de bronz provenit din așezarea dacică de la Sânsimion (**Pl. 21/7**). Piesa este decorată cu trei șiruri verticale constituite din puncte și era fixată de suport cu ajutorul unui nit, astăzi rupt. Ca și în cazul solzilor de la Divici, lipsa unor analogii exacte[898], nu permite așezarea piesei într-un context istoric clar și nici atribuirea unei funcționalități sigure.

O altă plăcuță de bronz, aparținând unei *lorica squamata*, a fost descoperită la Șimleu Silvaniei (**Pl. 21/4**). Piese este rotunjită în partea de jos, are patru orificii pentru prindere precum și o pronunțată nervură mediană, cu bune analogii la Răcătău. Piesei descoperite aici, incidental, i s-a adăugat o alta, aproximativ similară, descoperită ulterior (**Pl. 21/5**)[899].

Mai mulți solzi de bronz provin din zona capitalei Sarmizegetusa, publicați doar parțial[900]. Probabil o parte dintre acești solzi sunt romani, provenind de la armuri folosite de armata romană sau ar putea fi dintre armele capturate de către daci. Până la publicarea lor integrală, valoarea lor istorică se reduce la statistică.

Ultima piesă identificată din arealul discutat este un solz de fier provenit de la Simeria, punctul Măgura Uroiului. Rămasă inedită până în acest moment, plăcuța de fier a fost descoperită între resturile unui atelier metalurgic, ceea ce sugerează că astfel de echipamente erau produse și/sau reparate pe plan local. Solzul are o formă aproximativ patrulateră (5x5 cm),

---

[892] Vulpe 1951: 207.
[893] Pop, Borangic 2016:
[894] Feugère 1993: 124-125. Acest sistem ranforsa bine armura, dar îi reducea o parte din mobilitate.
[895] O plăcuță cu unele analogii morfologice a fost identificată, în mediul roman, la Porolissum (Gudea 1989, pl. CLXXXI/20).
[896] Bârcă, Symonenko 2009: 296-301, fig. 119; p. 121-122.
[897] Beldiman 1989: 130; Rustoiu 1996: 151.
[898] C. Beldiman, bazându-se pe lipsa analogiilor, consideră că piesele din mediul dacic sunt variante tipologice locale (Beldiman 1989: 130).
[899] Pop, Borangic 2016:
[900] Pupeză 2016: 134, fig. 2. În total au fost recuperați 22 de solzi de fier (L = 2,8 cm; l = 1,5 cm), întregi sau rupți. Sunt vizibile cele două perforații centrale pentru niturile de prindere, precum și perechile de perforații mai mici de pe margini. La unii solzi se pot distinge urmele nervurii mediane. Datare: secolul I p.Chr.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

lipsind o mică porțiune dintr-un colț - ceea ce îi dă alura unui pentagon - și are trei orificii pe latura presupus superioară și alte două la extremitățile laturii opuse (**Pl. 21/2**).

Așa cum se observă, resturile armurilor de solzi provin din contexte care nu le leagă indubitabil de purtătorii lor. Uneori chiar apartenența unor presupuși solzi la tipul de armură discutat este nesigur. Descoperirea lor în proximitatea unor ateliere denotă că erau fie fabricați pe plan local, fie armurile erau reparate aici. În contextele funerare ale aristocrației apar, exceptând tumulul de la Răcătău, doar cămăși de zale, echipamente specifice, prin natura lor economică și tactică, statutului acestei elite.

Cine sunt în acest caz proprietarii cuiraselor realizate din solzi? Un posibil răspuns ar putea fi extras din poziționarea echipamentelor pe reliefurile sculptate pe baza Columnei, unde apar grupate scuturi, săbii încovoiate și coifuri, asociere repetată ce nu poate să fi fost gratuită sau întâmplătoare.

Războinicii *comati*[901], categorie mult mai pragmatică și mai puțin dispusă (sau capabilă) să cheltuiască, ar fi putut utiliza acest tip de armură – din solzi realizați din fier, bronz sau chiar piele (**Pl. 20/1-3**; **5**) – mai rezistentă și mai potrivită pentru deschiderea și ducerea luptei, dar și mult mai conformă cu statutul unui etaj ierarhic inferior. Este greu de admis că acești războinici profesioniști nu erau bine echipați, cel puțin din perspectiva pragmatică a situației. În acest scenariu este posibil ca solzii diferitelor astfel de echipamente descoperiți în arealul dacic să le fi aparținut, iar reprezentările de pe Columnă să fi fost atribuite, mult prea ușor și nu întotdeauna argumentat, aliaților sarmați. Ipoteza este seducătoare, cu atât mai mult cu cât în mormintele aristocratice – exceptând tumulul I de la Răcătău, unde situația nu este bine lămurită – nu sunt descoperiți solzi de armură, ci invariabil doar resturi de cămăși de zale.

Trebuie însă spus că realitatea evocată poate fi consecința stadiului cercetărilor, orice descoperire ulterioară putând modifica acest scenariu, cu atât mai mult cu cât armurile de solzi făceau altădată, în epoca prinților geți, parte din arsenalul aristocrației. Nici considerentele pragmatice nu ar trebui ignorate, un nobil putând recurge la orice echipament dorea sau își putea permite în condițiile nevoii de protecție sporită.

Să fi fost, în epoca dacică, zalele un indicator al unui statut social diferit de cel al purtătorilor de armuri din solzi metalici? Un răspuns mai concludent este încă greu de formulat. Cert este că armurile de solzi făceau parte din arsenalul războinicilor daci, fără să se poată, deocamdată, vizualiza indubitabil vreo coordonată socială sau numerică.

[901] Înarmați, în principal, cu săbii încovoiate de tip *falx dacica*.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

II.D.2.A.3 Armuri lamelare

Este cunoscut faptul că proprietățile acide ale solului din zona nord-dunăreană nu au permis decât în mod excepțional (în turbării, sărături/saline) conservarea materialelor organice. În acest cadru nu există nici un document arheologic care să certifice indubitabil utilizarea armurilor din piele în spațiul dacic. Singurele mărturii în acest sens fiind oferite de către iconografia și numismatica romană. Lor li se poate adăuga o informație ambiguă, oferită de către Dion Chrysostomos, retor și filozof elin, care observă, în 87 a.Chr., pregătirile dacilor pentru confruntările cu romanii. El notează că *acolo, la ei, puteai să vezi peste tot săbii, **platoșe**, lănci, toate locurile fiind pline de cai, arme și oameni înarmați*[902]. Nu este deloc clar dacă amintitele *platoșe* ale dacilor erau de un tip anume, de metal sau piele, de zale, dacă erau creații proprii sau capturi din confruntările anterioare, dar reiese în mod evident că aceste echipamente existau în număr suficient de mare, încât să iasă în evidență și autorul să considere notabil acest aspect[903].

Câteva armuri lamelare apar însă pe soclul Columnei între trofeele capturate (**Pl. 19/3-4**), clar diferite de armurile romane din benzi metalice, completând astfel dosarul istoric al acestui model de protecție individuală care, privit prin binomul economic-eficacitate, este greu de crezut că nu a ocupat un loc important în dotarea războinicilor locali[904].

Aceste armuri[905], asupra cărora, din motivele expuse, avem ca singure mărturii reliefurile iconografiei imperiale, rămân unele dintre modelele de cuirase ce sugerează adaptabilitatea războinicilor daci. Ușor de realizat, comparativ cu mult mai complexele *lorica segmentata* metalice, aceste cuirase ofereau o serie de avantaje între care durata mai scurtă a fabricării, precum și accesibilitatea materialului, costuri mai mici de producție și întreținere, precum și o bună mobilitate. Mai puțin eficientă ca grad de protecție, dezavantaj eliminat parțial prin fierberea pielii, era mai ușor de purtat, și implicit de luptat, decât modelele metalice.

Nu lipsită de importanță, prin prisma colportării informației, este reprezentarea armurilor pe monedele romane, care, deși mai puțin numeroase, întregesc tabloul reprezentărilor de armuri nord-balcanice. În acest context poate fi plasată o serie de emisiuni de bronz, bătute cu ocazia încheierii primului război dacic, pe reversul cărora zeița Roma care stă pe un morman de arme capturate de la daci, între care și o cuirasă, aparent de tip *thorax* sau în care este reprezentată doar armura, ca trofeu (**Pl.21/8a/b**)[906]. Nu se poate admite reprezentarea grafică de pe monede ca expresie fotografică a unei realități, cunoscut fiind gradul de schematizare și standardizare utilizat de către monetăria imperială, dar pare improbabil ca gravorii să fi utilizat un simbol inexistent în plan real.

Dosarul arheologic al armurilor din Dacia preromană este încheiat și completat cu câteva elemente care certifică prezența și posibil utilizarea de către daci a cuiraselor romane. Un astfel de caz este documentat prin descoperirea, în situl de la Cetățeni (jud. Argeș) a unor componente

---

[902] Dion Chrysostomos, *Discursuri*, XII, 16, 20. Despre posibilitatea reală ca Dion să fi ajuns efectiv la nordul Dunării vezi nota critică la Dana 2011: 139.
[903] Există însă o mare probabilitate ca măcar o bună parte din aceste platoșe să fi fost cuirase de tip *thorax*, de piele sau metal, larg utilizate în lumea tracică (Cf. Ognenova-Marinova 2000) sau armuri capturate de la romani.
[904] Borangic 2012: 188-189.
[905] Realizarea unor replici ale acestui tip de armură a demonstrat că modelul ilustrat pe Columnă era fabricat aproape cert din segmente de piele, acoperirea întregului corp cu benzi de metal rezulta o protecție prea rigidă pentru a fi eficientă.
[906] Petolescu 2010: 143 (cu bibliografia).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

provenind de la armuri romane[907], confirmând ceea ce afirmase Cassius Dio despre capturile armelor romane (LXVIII, 9,1).

Întregul tablou reconstituit, devoalează o structură militară profesionalizată, pragmatică, potentă economic și mai ales bine înarmată. În dotarea războinicilor, aristocrați sau nu, se regăsesc numeroase armuri, de toate tipurile, în contrast evident cu clișeul modern, axat pe imaginea barbarului echipat rudimentar și fără echipamente de protecție individuală.

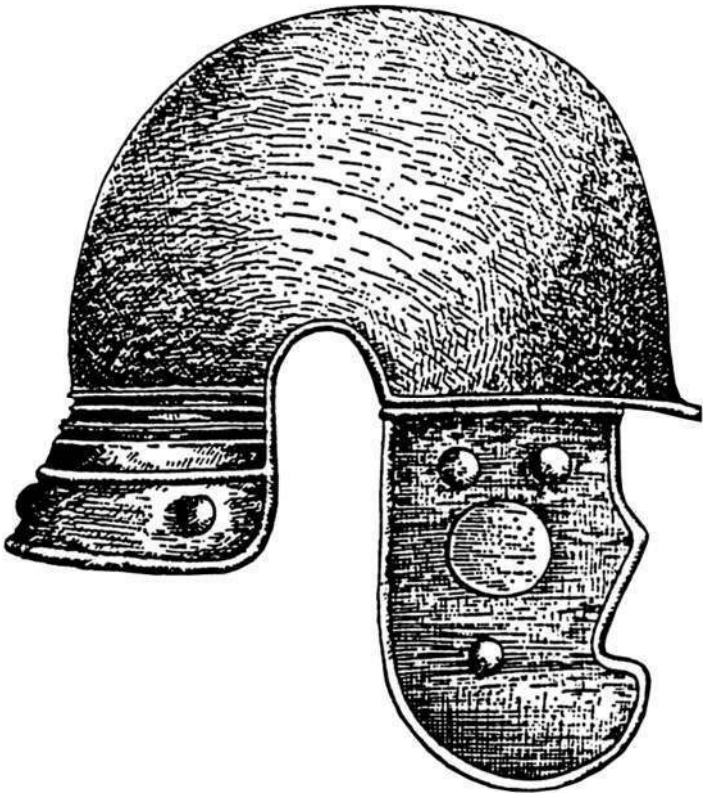

Reconstituirea coifului de fier a războinicului
incinerat la Cugir, jud. Alba.
(Crișan 1993)

[907] Pe baza analogiilor cu alte elemente similare, piesa a fost datată ca aparținând secolului I p.Chr. (Măndescu 2006: 62-63). Pentru alte categorii de arme romane în mediul dacic vezi Petculescu 1998: 261-285.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

II.D.2.B COIFURI[908]

Provenite aproape invariabil din descoperiri arheologice cu caracter funerar, coifurile au fost asociate constant cu aristocrația, deși această piesă de echipament a fost întotdeauna o componentă defensivă extrem de utilă tuturor categoriilor de războinici. În ciuda acestui fapt, numărul de coifuri descoperite în mediul dacic este redus, comparativ cu funcția defensivă importantă (situație identică în toată Europa barbară de altfel, cu explicații diverse[909]). Sigur că această stare de fapt trebuie pusă în relație cu *tăcerea surselor* despre elitele locale, cu faptul că erau trofee căutate și, probabil, unele erau transmise ereditar, ceea ce modifică percepția asupra densității lor reale[910].

Coifurile utilizate de războinicii daci se subsumau unor tipuri diverse, cu diferite grade de dificultate de execuție. Plecând de la modele mai simple – spre exemplu cele asemănătoare cu modelele de tip *Port*, s-a ajuns la coifuri care fac legătura între tipurile celtice și cele romane timpurii[911], cum este cel descoperit la Cugir[912] (**Pl. 23/4**), până la modele elaborate, bogat ornamentate, cu o morfologie specifică, derivată probabil, din modelele tracice, de tip *Phrygian*, vizibile între trofeele capturate de romani, ilustrate pe Columna Traiană.

Simbol al statutului social, coifurile – îndeosebi cele elaborate morfologic – nu erau la îndemâna oricărui războinic, în special din cauza costurilor ridicate, ce rezultau din dificultățile de realizare ale unei asemenea piese. Modificările surprinse la nivelul riturilor funerare, caracterizate de reducerea ariei și a numărului mormintelor aristocratice în secolul I p.Chr., ar putea fi o altă explicație privind absența coifurilor în perioada amintită, când armele nu mai sunt sacrificate în cadrul ceremoniilor funerare și chiar mormintele se ocultează.

Deși numărul coifurilor descoperite este redus, unele fragmentate până la limita incertitudinii recunoașterii lor ca atare, iar morfologia suficient de atipică, s-au făcut unele încercări de clasificare[913], astfel că opinia specialiștilor generală este că majoritatea, chiar dacă se inspiră din modele sud-europene, par a fi creații sau adaptări locale, specifice arealului nord-dunărean[914].

Coifuri sau resturi atribuite acestora, databile după secolul II a.Chr., s-au descoperit la Popești (jud. Giurgiu), Chirnogi (jud. Călărași), Piscul Crăsani (com. Crăsanii de Jos, jud. Ialomița), Poiana-Rovinari (jud. Gorj), Zimnicea (jud. Teleorman), Cugir (jud. Alba) și Hunedoara (jud. Hunedoara) (**Pl. 22**).

Un exemplar fost descoperit în tumulul IV de la Popești, piesă din care s-au recuperat părți mari de calotă, apărătoarea de ceafă, fragmente ale obrăzarelor și o componentă care pare

---

[908] Coifurile dacice au fost subiectul unui articol de specialitate mai detaliat (Borangic 2015: 417-463).
[909] Situația pare identică cel puțin în lumea germanică și celtică (Rustoiu 1996: 146) și sarmată (Bârcă 2006: 205-206).
[910] Borangic 2014: 47. Pentru mediul dacic explicațiile penuriei de astfel de piese au fost căutate în concepțiile de ordin religios ale dacilor (Glodariu, Iaroslavschi 1979: 132), fără argumentație solidă însă. Valeriu Sîrbu sintetizează acest impas, pe care îl pune pe seama metodologiei ineficiente (Sîrbu 1993: 129-130). Modificările practicilor funerare, vizibile în reducerea numărului mormintelor aristocratice începând cu secolul I p.Chr., trebuie și ele puse în relație cu raritatea coifurilor în spațiul și timpul discutat (Gumă 1991: 102, nota 118; Rustoiu 1996: 147-148), fără a putea explica în întregime ocultarea multor tipuri de arme.
[911] Rustoiu 1996: 150.
[912] Popa 2011: 326- 327, **Pl. 150/4** (cu bibliografia piesei). Obrăzarele coifului de la Cugir au fost analizate cu ocazia documentării asupra subiectului, piesele aflându-se în colecția Muzeului Național al Unirii, Alba Iulia (inv. 4648). Din coif s-au mai păstrat și resturi ale calotei, extrem de fragmentată și afectată de temperaturile mari ale rugului funerar.
[913] Rustoiu 1996: 147-150. Clasificare bazată pe metalul utilizat pentru fabricare, bronz sau fier.
[914] Vulpe 1976: 212; Gumă 1991: 102.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

să fi făcut parte din sistemul de susținere a panașului[915]. Coiful a fost realizat din tablă de bronz, prelucrată prin ciocănire și pare a avea la bază modele sudice, dar în același timp el este, prin forma și tehnica de execuție, un produs local. Caracteristicile morfologice atipice au făcut dificilă reconstituirea exactă a formei originale, astfel că variantele de reconstituire propuse în literatura de specialitate sunt doar ipoteze (**Pl. 23/1-3**).

Dintr-un mormânt plan de incinerație, aflat în componența unei necropole descoperite la Chirnogi, punctul *Terasa Rudarilor*, datată începând cu a doua jumătate a secolului al II-lea a.Chr. – până în a doua jumătate a secolului I a.Chr., provine un fragment dintr-o placă de bronz ornamentată. Pe baza decorului, care are analogii la Popești, s-a presupus că reprezintă resturile unui coif similar. Părțile plăcii de bronz au fost prinse între ele cu mici bare de fier, ansamblul suferind probabil unele reparații în Antichitate[916] (**Pl. 23/5**).

Tot unui coif pare să-i fi aparținut și o bordură de bronz, rest al unui posibil obrăzar, descoperit într-un mormânt tumular (**T.II**), cercetat parțial, de la Piscul Crăsani[917]. Fragmentul este decorat cu protuberanțe, iar pe margini cu cercuri incizate, similare cu cele de la Popești. Pe baza inventarului funerar, complexul a fost datat în secolul I a.Chr. Din păcate alte detalii sau imagini ale fragmentului nu au mai fost publicate, exceptând un desen.

La fel de incert este și cazul unui fragment dintr-o placă de bronz descoperită într-un mic tumul de incinerație de la Poiana-Rovinari[918]. Inventarul acestui mormânt conținea și o armură de zale pliată. Întregul inventar a fost datat în secolul I a.Chr.

Un fragment de bronz, asemănător, a fost descoperit într-un mormânt (C10 M.21) din necropola de la Zimnicea, punct *Câmpul Morților*, datat către sfârșitul secolului I a.Chr. (**Pl. 23/6**). Bucata de tablă poate să fi făcut parte din obrăzarul unui coif, fiind decorată, în tehnica *au repoussé*, cu protuberanțe, iar pe margini cu cerculețe și linii în zig-zag incizate[919].

Morfologia exactă a acestor căști de luptă nu poate fi reconstituită la un nivel cert. Uneori chiar apartenența fragmentelor la coifuri este discutabilă, singura constantă fiind materialul de bază, dar mai ales decorul pieselor. Plecând de la modelul Popești, pe care s-a fondat gruparea celorlalte piese, s-a conturat posibilitatea ca toate aceste fragmente să fi fost componente (majoritar obrăzare) ale unor coifuri aparținând aceluiași tip, specific zonei dunărene, corupte din modele elenistice mai timpurii[920].

Nici în cazul coifului descoperit la Cugir, realizat din fier de această dată, originea piesei nu este una bine determinată. După cum observa A. Rustoiu, caracteristicile căștii o califică drept un produs local, fabricat în decursul secolului I a.Chr.[921], chiar dacă pare influențat de modele nord-italice[922].

O altă componentă din bronz, fragmentară, descoperită la Hunedoara, a fost interpretată pe baza unei balamale, drept un posibil element de legătură dintre calota și obrăzarul unui coif[923].

La fel ca în cazul armurilor, dosarul istoric al coifurilor este completat de iconografia Columnei Traiane. La o privire atentă, din nou în contrast cu imaginarul creat de monument,

---

[915] Vulpe, 1976: 201, fig. 12/1-2.
[916] Șerbănescu 2006, 169-170, fig. 4/1.
[917] Vulpe 1976: 207-208
[918] Berciu 1934: 25; Vulpe 1976: 208; Calotoiu *et alii* 1987: 80.
[919] Alexandrescu 1980: 26: 55, fig. 66/3; fig. 76/15.
[920] Rustoiu 1996: 150.
[921] Popa 2011: 336 (cu bibliografia piesei, a analogiilor și a posibilelor direcții de import).
[922] Tipurile Port și Novo mesto – de care îl apropie obrăzarele mari, mobile și decorate, diferența fundamentală fiind rigiditatea apărătorii de ceafă, care, la exemplarul de la Cugir, face corp comun cu calota.
[923] Sîrbu *et alii* 2007: 159. Recent întreg complexul a fost reanalizat și anumite aspecte ce țin de natura inventarului, de stratigrafia depunerilor și de cronologia mormântului (acum plasat în intervalul 75-25 a.Chr.) au fost reconsiderate (Sîrbu, Roman 2015: 381-415).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

pe acesta apar un număr considerabil de coifuri, atât în dotarea unor războinici, cât, mai ales, în cadrul expunerilor ostentative de pe trofee.

Primul coif ilustrat, în ordinea evenimentelor redate, este aruncat la picioarele lui Traian de către solia dacilor (scena LXXV; **Pl. 24/4**), trimisă să ceară pace în 102 p.Chr., moment confirmat și de Dio Cassius (LXVIII, 9, 2). Din varii motive, ce par a ține de tipul de mesaj transmis (renunțarea la armele de protecție?), armele aruncate la picioarele împăratului sunt doar defensive: mai multe scuturi și un coif[924]. Acesta, atât cât permite starea de conservare a scenei, are calota conică și două obrăzare, aparent fixe (**Pl.24/4-b**).

Doi războinici, daci în mod cert, de vreme ce unul dintre ei mânuiește o *falx dacica*, poartă coifuri, în scena CLI, tot de o formă conică, dar nu se observă obrăzare, căștile fiind legate sub bărbie doar cu o curelușă (**Pl. 24/3**). Prezența consistentă a coifurilor în aceste reprezentări ar trebui să modifice atribuirea acestor echipamente aliaților sarmați, care chiar dacă au participat la prima parte a conflictului, nu apar în documentele oficiale ca învinși, caz în care prezentarea unor arme sarmatice în condițiile în care dacii erau inamicul învins, este cel puțin atipic. Cu atât mai mult, coifurile sarmatice prezente în scenele de luptă sunt diferite de cele dacice.

Încheierea primului război daco-roman este marcată pe Columnă în scena LXXVIII, unde sunt expuse armele învinșilor. Între acestea se disting nu mai puțin de șapte coifuri, două pe trofee și alte patru aruncate în grămada de arme, evident dacice, dacă judecăm după draconi și săbiile curbe specifice. Zeița Victoria calcă pe un alt coif, în timp ce notează rezultatul luptei pe un scut (**Pl. 24/2**).

Cucerirea Daciei a însemnat și terminarea tuturor ostilităților – cel puțin din punct de vedere oficial – astfel că romanii au putut savura victoria. Baza Columnei abundă de armele capturate ale învinșilor, între acestea nu mai puțin de 29 de coifuri – ridicând la un total de 39 de bucăți doar cele atribuibile dacilor (**Pl. 24-25**). Este mai puțin important pentru economia acestui studiu morfologia și ornamentația fiecărei piese – aspect ce merită o cercetare separată[925] – ci este de reținut numărul mare de coifuri redate. Nu trebuie omis nici faptul că sarmații roxolani nu mai participaseră la al doilea război, ceea ce face improbabilă prezența prăzilor de război care le-ar fi aparținut[926].

Coifurile figurate pe Columna traiană au rămase neexploatate de literatura de specialitate, care s-a mulțumit să considere aproape invariabil că piesele ilustrate sunt sarmatice, chiar în lipsa unor argumente istorice și tehnice care să justifice ipoteza. Desigur, trebuie avută în vedere și utilizarea unor șabloane artistice – repetarea unor teme pe cele patru fețe ale bazei monumentului este un indiciu – dar în acest caz se pune întrebarea care sunt modelele sau sursele de inspirație ale respectivelor șabloane? Morfologia și decorurile coifurile redate nu se regăsesc niciunde altundeva în Antichitate, nici înainte de războaiele cu dacii, nici după acestea. Respectivele *caiete de modele* trebuiau să aibă la bază niște piese reale, dacice sau nu. Ele nu puteau fi inventate cu ocazia victoriei, în primul rând pentru că propaganda imperială nu avea nevoie de un atare act politic și de imagine. Regatul dac căzuse și bogățiile lui, între care și multe arme ale învinșilor, fuseseră duse la Roma, unde au fost purtate în triumf și apoi expuse. Șabloanele invocate adesea își găsesc greu logica în peisajul problemei. Pare mai degrabă rațional că armele figurate copiază piese reale, aflate în panoplia dacilor, lipsind,

[924] De remarcat că, deși sunt prezente în cadrul ceremoniei, steagurile și *draconii* dacilor nu sunt depuse, ci stau înălțate în plan secund (scena LXXV), semn că regatul își păstrase o parte din autonomie. Totuși, nu mai puțin de opt draconi împodobesc ansamblurile triumfale, alături de arme, ridicate în cinstea victoriei (scena LXXVIII).
[925] Trebuie reținut că anumite arme și compoziții se repetă pe fețetele bazei monumentului.
[926] Propaganda imperială romană nu avea nici un interes, după ce reușise să le cumpere neutralitatea, să-i irite pe sarmații roxolani, prezentându-i ca învinși.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

deocamdată, o descoperire care să articuleze iconografia romană și logica istorică cu realitatea arheologică, așa cum a fost cazul altor arme.

Reliefurile de pe piedestalul monumentului sunt studii clare în piatră ale armamentului capturat, căci un mare număr de informatori experimentați, versați în arhitectura militară, în evenimentele războiului și în viața cazonă în general, au fost prezenți în Roma temporar pentru triumf sau pentru o perioadă mai lungă în diverse garnizoane din proximitatea capitalei, inclusiv *Castra Pretoria*. Sursele de informare disponibile în Roma, necesare sculptorilor și pictorilor, erau destul de adecvate pentru execuția frizei, fără a mai menționa „schițele de campanie" sau chiar prezența unora dintre artiști în Dacia[927].

În celălalt plan, al apartenenței coifurilor la logistica dacilor, acestea fac legătura între piesele de echipament defensiv provenite din descoperiri arheologice și tabloul general al înzestrării armatei în timpul lui Decebal[928], când este posibil să putem vorbi de o utilizare mai consistentă a acestui tip de echipament, cel puțin în rândul războinicilor de elită. De remarcat faptul că cei doi *comati* redați în scena CLI poartă coifuri simple, asemănătoare cu cele sarmatice și diferite de cele bogat ornamentate pe care le putem atribui aristocrației.

Pe lângă aceștia, unii războinici[929], ar fi putut folosi arme romane, între care și coifuri, capturate de-a lungul timpului, urme ale acestora fiind descoperite în mediul dacic[930], fără a le putea relaționa direct cu elitele militare.

[927] Coulston 1989: 34. Columna lui Traian, primul monument de acest fel din Roma, nu a fost o simplă încercare de a realiza o operă atât de masivă și expresivă, ci ea este cea mai mare lucrare de sculptură romană care să aibă parte de detalii atât de impresionante, constituindu-se într-un model pentru multe alte opere similare de mai târziu.

[928] Este interesantă stratagema lui Decebal, notată de Dio Cassius, potrivit căruia *Decebal se temu ca romanii victorioşi să nu pornească spre capitala lui. De aceea tăie copacii din preajma lor [la o oarecare înălţime] şi puse arme pe trunchiuri, pentru ca duşmanii să creadă că sunt soldaţi şi să se retragă înspăimântaţi* (LXVII, 10). Se pune întrebarea cum ar fi arătat acele *manechine* fără coifuri și dacă ele având doar arme rezemate erau credibile.

[929] Întotdeauna, pe lângă nucleul de războinici profesioniști, participau la conflicte și luptători proveniți din straturile inferioare ale societății, în diferite momente și din rațiuni diverse. Pentru traci, vezi Tacit, *Anale*, IV, 47, 2.

[930] Spre exemplu la Racoșul de Jos s-au descoperit mai multe arme romane în interiorul unei locuințe incendiate. O piesa spectaculoasă este o apărătoare de ceafă a unui coif din bronz, care avea inscripționat, prin puncte incizate, numele centuriei şi al proprietarului. Coiful a fost considerat parte dintr-o pradă de război obținută într-una dintre campaniile militare dacice din sudul Dunării, de la sfârşitul secolului I p.Chr. (Costea *et alii* 2008: 156-157, fig. 2/a-b). Piesa poartă urme de tăiere, din care deducem că noul proprietar a intervenit în morfologia piesei și a sacrificat (depus votiv?) doar o parte a coifului, mai puțin utilă lui.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

II.D.2.C SCUTURI[931]

Scutul a fost dintotdeauna elementul esențial de protecție a unui soldat, indiferent de statutul său, fără ca rolul acestuia fie eminamente defensiv. Este una din puținele arme cu o funcționalitate strict războinică, secundar putând avea și o funcție identitară, circumscrisă tot universului marțial.

Materialele indispensabile realizării unui scut erau lemnul, pielea, fierul și, în unele cazuri, bronzul. Foarte probabil utilizarea acestei arme, extrem de necesare, are o vechime imposibil de urmărit în timp, scuturile, cel puțin pentru arealul nord-dunărean, devenind vizibile arheologic odată cu ranforsarea lor cu metal. Componentele fizice ale scutului sunt placajul de lemn, ce constituie de fapt corpul propriu-zis, garniturile metalice, cuiele, mânerul, curelele de susținere și piesa centrală, numită *umbo*. Această componentă, cel mai adesea singura conservată mulțumitor din alcătuirea unui scut, a permis unele încadrări tipologice, pe baza lor putându-se aprecia posibilele evoluții morfologice, analogii, pentru tipul și mărimea scutului pe care au fost aplicate.

Apariția acestui accesoriu în spațiul dunărean (**Pl. 26**) coincide cu sosirea celților, cărora le este atribuit[932], războinici care aduc și spada lor caracteristică, parte a unei asocieri de arme care au tehnici complementare de luptă. Din cauza perisabilității componentelor organice, este dificil de argumentat structura reală a placajului lemnos, dar experimentele realizate au demonstrat că rezistența maximă a fost obținută atunci când construcția de bază a fost realizată prin suprapunerea unor straturi subțiri de lemn, dispuse între ele perpendicular și încleiate[933], la care se adaugă ranforsări metalice (inclusiv perimetrale și central-radiale)[934].

Pentru câteva exemplare, mai timpurii, respectiv cele de la Plosca[935] (**Pl. 26/1**) și Corlate[936] (**Pl. 26/2**), ambele în județul Dolj, aceste *umbo*-uri au o morfologie diferită, piesa fiind realizată dintr-o bandă de metal. Acest tip de *umbo* era destinat protecției pumnului, scutul fiind purtat de un mâner interior[937], morfologie și tehnică specifice lumii celtice.

Alte tipuri de *umbo*-uri sunt diferite ca morfologie, fiind realizate sub formă de calotă cu bordură. Diametrul calotelor se situează în jurul a 20 cm, iar înălțimea la cca. 10-11 cm[938]. Morfologia lor, pentru spațiul discutat, este una relativ unitară, putând fi descrisă ca având o bordură dispusă orizontal sau ușor oblică, la unele exemplare cu o mică treaptă, urmată apoi de calota propriu-zisă, care începe cu un perete orizontal, partea care dă înălțimea piesei, străbătut de o nervură sau o mică șănțuire, având scopuri decorative și de rigidizare[939].

---

[931] Scuturile, incluzând toate subansamblele lor, au făcut subiectul unui studiu de arheologie experimentală extins (Borangic *et alii* 2015: 113-170).
[932] Moscalu 1977: 337. Dar istoria acestui *omphalos* este mai lungă și se leagă de bazinul Mediteranei de est.
[933] Un scut roman a fost descoperit intact, bine conservat datorită condițiilor climatice specifice, la Dura Europos, un fort roman din Siria, datat în jurul anului 200 p.Chr., căruia i s-a putut analiza structura (Bishop, Coulston 1993: 149-151).
[934] Lipsește documentarea, dar este posibil ca luptătorii mai puțin avuți să fi utilizat scuturi realizate din împletituri de nuiele, acoperite cu piele groasă, mai ușoare, dar mai puțin eficace. Astfel de scuturi erau intens folosite de către tracii sud-dunăreni și sunt menționate și la sarmații roxolani (Strabon, VII, 3, 17).
[935] Berciu 1966, fig. 6/3.
[936] Nicolăescu-Plopșor 1945-1947: 22; Pl. II/2.
[937] Astfel de exemplare au analogii în lumea celtică (Rapin, Bruneaux 1988: 22).
[938] Constantin 2010: 258-259.
[939] Borangic *et alii* 2015: 117.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Astfel de componente s-au descoperit la Lăceni[940] (com. Orbeasca de Sus, jud. Teleorman; **Pl. 28/2**), Popești[941] (jud. Giurgiu; **Pl. 28/1**), Căpâlna[942], Cugir[943], Piatra Craivii[944] (jud. Alba; **Pl. 28/3**), Tilișca[945] (jud. Sibiu; **Pl. 27/3**), Cetățeni[946], Sighișoara[947](jud. Mureș; **Pl. 27/6**), Spahii[948] (com. Turburea), Cornești[949] (com Bălava, jud. Gorj; **Pl. XIV/4**), Dobrosloveni[950] (jud. Olt; **Pl. 29/10**), Ogradena[951] (jud. Mehedinți; **Pl. 29/1**), Luncani-Piatra Roșie[952] (com. Boșorod, jud. Hunedoara, **Pl. 29/7-8**), Hunedoara-*Grădina Castelului*[953], (jud. Hunedoara; **Pl. 28/5-6.**), Grădiștea de Munte[954], Pecica[955] (jud. Arad; **Pl. 29/2**) și chiar mai departe, către periferia nordică a regatului dac, la Curtuiușeni[956] (jud. Bihor; **Pl. 29/6**), Mala Kopanya[957], Zvenigorod[958] (Ucraina) și Zemplin[959] (Slovacia).

Tot din structura metalică a unor scuturi provin și o serie de garnituri perimetrale care au întărit marginile unor scuturi. Astfel de ranforsări, realizate din bronz, s-au descoperit la Răcătău[960], Brad[961] (jud. Bacău), Bâtca Doamnei[962] (jud. Neamț), Popești (**T.2**, **T.3**), Sighișoara (jud. Mureș) și Zemplin[963] și una, singura din fier, la Cugir[964] (jud. Alba). Deși în literatura de specialitate este notată o garnitură din bronz ce ar proveni de la un scut, descoperită la Pietroasa

---

[940] Măndescu 2003: 58.
[941] Vulpe 1976: 201; fig. 14/5.
[942] Glodariu, Moga 1989:105; fig. 89/3.
[943] Popa 2011, 302.
[944] Din proximitatea cetății provine un *umbo*, descoperit de braconieri arheologici. Piesa a fost recuperată și se află în curse de restaurare și cercetare (Plantos, Ciută 2016: 165). Din descoperiri fortuite mai vechi provine un posibil mâner de scut (Popa 2008: 359, Pl. 1/4), dar funcționalitatea reală a fragmentului este discutabilă.
[945] Lupu 1989: 74-75, Pl. 25/1-4.
[946] *Umbo*-ul de la Cetățeni este amintit pentru prima oară cu ocazia rapoartelor arheologice pe anul 1962 (Popescu 1963: 456/53), dar nu a fost publicat cu detalii sau desene. Informația a fost preluată ulterior de literatura de specialitate (Constantin 2010: 258, cu bibliografia), dar piesa nu a mai apărut nicăieri. Pe fondul acestei incertitudini, iscată și din cauza împrăștierii materialelor descoperite de către D. Rosetti, către mai multe muzee, este imposibil de stabilit exactitatea informației, morfologia ori starea de conservare a piesei.
[947] Andrițoiu, Rustoiu 1997: 108, fig. 116/3.
[948] Rustoiu 2002: 16; Gherghe 2015: 90.
[949] Popescu 1963: 8-9, fig. 4/4; fig. 5/4.
[950] Nicolăescu-Plopșor 1945-1947: 23; Pl. V/10.
[951] Spânu 2001-2002: 84.
[952] Două exemplare (Daicoviciu 1954: 92, fig. X/2-3). Nu pot fi incluse în categoria armelor așa-zisul *scut de fier*, precum nici presupusele *umbo*-uri din acest sit arheologic, ultimele descoperite de către braconierii arheologici, funcționalitatea acestor placaje metalice nefiind încă lămurită. Ornamentația bogată, dimensiunile, proximitatea unui important loc de cult pledează pentru destinația lor religioasă sau decorativă.
[953] Sîrbu *et alii*, 2007: 48-49, fig. 12; 15-16.
[954] Glodariu, Iaroslavschi 1979: 130. Este notată descoperirea unor astfel de piese (una sau mai multe?), însă fără detalii sau desene.
[955] Zirra 1971: 180, Abb. 1/19.
[956] Zirra 1971: 192, Abb. 8/30. Din aceeași zonă mai provine un *umbo* descoperit în condiții necunoscute (Zirra 1971, Abb. 15/24).
[957] Kotigoroshko 2009: 102, fig. 19/3; p. 103, fig.20/1; p. 104, fig. 21/1; p. 111, fig. 28/1-7.
[958] Sîrbu 1993: 80; 83; fig. 20/2.
[959] Budinský-Krička, Lamiová-Schmiedlová 1990: 263; p. 265, pl. XVIII/ 4, 13,11, 8.
[960] Vulpe, Căpitanu 1971: 158; fig. 3/3-5; 7.
[961] Ursachi 1995: 144-145; Pl. 48/14-15-19; Pl. 256/15-16.
[962] Sanie 1981: 61, Pl. 9/5. Este posibil, potrivit autorului, ca această garnitură să fi aparținut unui scut roman. Analogiile cu apropiatul mormânt de la Răcătău lasă deschisă posibilitatea ca scutul să fi fost dacic.
[963] Budinský-Krička, Lamiová-Schmiedlová 1990: 265; Pl. XVII/6.
[964] Crișan 1980: 83. Aceste borduri de fier, deși sunt amintite în articolul primar despre inventarul tumulului princiar, nu au putut fi regăsite între artefactele păstrate la Cugir sau la muzeul din Alba Iulia.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Mică-*Gruiu Dării*, în realitate fragmentul provine de la bordura unui recipient (lighean? vas?), cel mai probabil un import roman[965].

Dacă utilitatea acestor garnituri metalice nu mai trebuie discutată, cea a *umbo*-urilor ridică unele semne de întrebare. Spre deosebire de lumea romană și celtică, unde o astfel de piesă era montată central, iar soldatul avea priză la scut, iar calota *umbo*-ului îi proteja mâna, în lumea barbară nord-dunăreană scutul era purtat diferit. Pe Columnă sunt o serie de scene[966] în care putem observa modul de prindere al scutului. În nici una dintre reprezentări nu apare bara de priză pe *umbo*[967], ci doar modul de prindere și susținere a antebrațului cu curele – e adevărat că în mai multe unghiuri, de la antebrațul paralel pe diametrul mic al scutului, până la un unghi oblic față de acesta. Prinderea cu aceste curele explică și lipsa componentelor de metal ale mânerului din descoperirile arheologice. Pe aceste considerente la scuturile dacice (spre deosebire de cele romane) *umbo*-ul putea contribui la ranforsarea structurii de rezistență, prinderea și manipularea scutului făcându-se cu ajutorul unui mâner, din lemn, piele groasă sau metal[968], dispus pe interior și fixat pe antebraț cu curele.

Experimentele de reconstrucție istorică au relevat însă și o altă utilitate a acestor componente. Forma scutului era în așa mod gândită încât acoperea eficient zonele cele mai vulnerabile ale corpului – bazin, abdomen și torace. Mai exact doar corpul unui singur războinic. Spre deosebire de alte tipuri de scuturi (romane, grecești – care au o suprafață mai mare decât cea necesară unui individ, mai potrivite pentru acoperirea reciprocă) scutul oval este adaptat unui stil de luptă individual. În acest cadru, *umbo*-ul, datorită modificării pe care o aduce suprafeței scutului, putea avea un rol în controlul spadei adversarului, pe care o putea bloca sau obliga, suficient timp pentru ca războinicul să îi fi putut aplica inamicului lovitura decisivă. Acest mod de luptă va duce în final la o lungire și ascuțire a *umbo*-ului, în secolele următoare, mai ales în mediul germanic, în strânsă relație cu tehnicile de luptă cu spada.

La fel ca în cazul celorlalte tipuri de arme, iconografia completează dosarul istoric al scuturilor. Cele mai timpurii sunt reprezentările de cavaleri de pe două dintre falerele de la Lupu[969] (jud. Alba; **Pl. 42/4-5**). Scuturile purtate de personaje, bogat decorate, destul de realist reprezentate, au forma ovală specifică, cu câte un *umbo* circular, central. Alte două scuturi ovale, cu *umbo* central, sunt redate pe fragmentele unor boluri cu reprezentări antropomorfe descoperite la Zimnicea, piese datate, deocamdată larg, între a doua jumătate a secolului II-a.Chr. și mijlocul secolui următor[970].

Iconografia numismatică romană, instrumentul media al epocii, contribuie și ea la dosarul acestui tip de armă, în ciuda regulilor de schematizare și standardizare a compozițiilor grafice (**Pl. 42/3a-b**). Reprezentările grafice de pe monede aduc nou în peisaj posibilitatea ca în panoplia războinicilor daci – piesele în discuție au fost bătute cu ocazia victoriilor împotriva acestora – să fi fost utilizate și scuturi rotunde sau hexagonale. O formă aproape rotundă are și un scut al unui taraboste de pe Columnă (CXI). Este însă posibil să asistăm și în cazul acestor arme la o imagine monopolizată, diferită de situația reală din epocă, unde puteau să fi fost în uz și scuturi de alte forme. Spre exemplu pe plăcuța de bronz descoperită la Gârla Mare (jud. Mehedinți) și care ilustrează arme dacice, apar și scuturi hexagonale (**Pl. 28/4**). Documentația este însă circumstanțială și insuficientă pentru a trânșa definitiv problema.

---

[965] Dupoi, Sîrbu 2001: 34; fig. 36/5; fig. 40/14). Reconsiderarea situației aparține dr. V. Sîrbu.
[966] Scenele XXIV; XXV; XXXI; XXXII; XXXVIII; LXIV; LXX; XCIII; XCIV; XCVI; CXI; CXII; CXXII; CXXXIX; CXL; CXLIV.
[967] Sistem folosit și în lumea tracică, așa cum apare în picturile murale de la Kazanlak (Bulgaria).
[968] Resturile probabil ale unui astfel de mâner provin dintr-un mormânt de războinic descoperit în proximitatea cetății de la Piatra Craivii (Popa 2008: 359, Pl.1/4).
[969] Glodariu, Moga 1994: 38, fig. 7-8.
[970] Spânu 2014: 84-87, Pl. 21.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Este greu de stabilit dacă modelele vizibile pe scuturile Columnei erau vopsite sau reprezentau benzi metalice de ranforsare. Cert se poate susține, pe baza numărului mare scuturi figurate, importanța acestor arme, aflate în dotarea fiecărui războinic, indiferent de rang, deosebit de necesare nu doar în fața diferitelor tipuri de proiectile (săgeți, pietre, sulițe, lănci, plumbi), ci și în lupta corp la corp. Se poate presupune că erau vopsite în diverse culori și combinații care, alături de modelele decorative conținute, constituiau elemente de identificare exterioară.

O notă aparte merită analiza *umbo*-urilor figurate pe baza Columnei. Acestea sunt redate ca fiind extrem de elaborate grafic, cu o ornamentică diversă (**Pl. 30/2**). Nu există nici un astfel de *umbo* în descoperiri arheologice, situație de altfel identică în cazul majorității armelor din timpul lui Decebal. În plus, spre deosebire de scenele de luptă, așa-zisele *garnituri metalice* sunt evident scoase în relief, neputând fi confundate cu niște desene. Concluzia ar fi că fie sculptorii au hiperbolizat aceste detalii, fie, mai sigur, armele de pe soclu sunt dintre cele mai de soi prăzi, departe de a fi simple piese de armament. Ipoteza că aceste modele elaborate au fost invenții ale sculptorilor romani este caducă, atâta vreme cât compoziții grafice aproape identice apar gravate pe capetele unor ținte de fier, descoperite în capitala Sarmizegetusa (**Pl. 30/3**)[971].

Foarte divers decorate, cu motive geometrice și vegetale, Columna Traiană abundă de astfel de reprezentări, fiind sculptate aproximativ 400 de scuturi (câteva sunt greu de recunoscut, scenele fiind deteriorate, iar de pe soclu lipsesc porțiuni mari din colțuri), ceea ce arată o generalizare a scuturilor în timpul lui Decebal (**Pl. 30/1**).

Nu știm în ce măsură această generalizare a cuprins și utilizarea scuturilor romane – prezente în spațiul nord-dunărean ca prăzi de război. Columna Traiană, din motive evidente, nu oferă astfel de informații, dar componente ale acestor arme, databile înaintea cuceririi romane, au fost descoperite în mediul dacic[972].

[971] Suciu 1997: 41-50.

[972] Divici – buton de bronz argintat, foarte probabil din componența unui scut (piesa provine din stratul de distrugere al fortăreței, întâmplată în timpul războaielor daco-romane, astfel că este greu de clarificat cui a aparținut scutul, asediatorilor sau asediaților (Gumă *et alii* 1987: 215, pl. XXII/1). Un alt buton de bronz, asemănător cu piesa de la Divici, a fost descoperit la Ocnița (Ocnele Mari). Tot de aici provine un *umbo* de scut roman (Petculescu 1994: 67).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

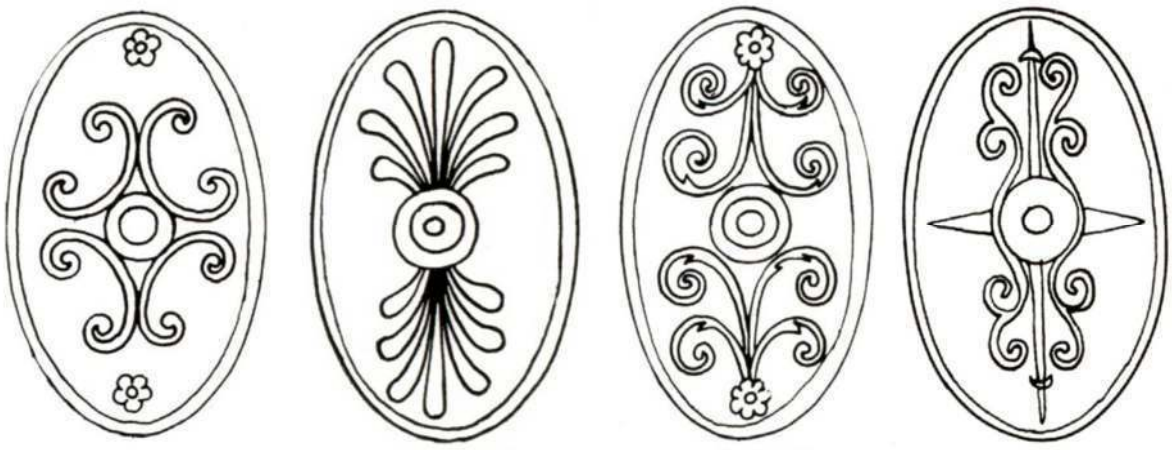

Decoruri figurate pe scuturile dacive de pe Columna Traiană
(Borangic *et alii* 2015)

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

II.D.3 Armament ofensiv

II.D.3.a Spade

Poate cea mai importantă armă ofensivă a acestui areal, începând cu secolul II a.Chr., spada a fost adoptată rapid de către elitele locale, înlocuind diferitele tipuri de săbii utilizate anterior. Acest tip de armă, prin excelență destinată inițiativei individuale, era un privilegiu al aristocrației, servind de cele mai multe ori și ca obiect de prestigiu. Din punctul de vedere al morfologiei, spada se deosebește fundamental de sabie, ceea ce determină și o diferențiere terminologică, nu întotdeauna aplicată corect în literatura de specialitate. Spada reprezintă arma pentru lupta corp la corp, constituită dintr-o lamă întotdeauna dreaptă, cu tăișuri pe ambele laturi ale acesteia, mai rar doar pe una. Vârful, ascuțit sau rotunjit și lungimea lamei, determină tehnica de luptă, centrată, după caz, pe acțiuni de tăiere-înjunghiere sau doar lovire-tăiere. Mânerul pleacă sub formă de tijă rectangulară din lamă, fiind despărțit de aceasta printr-o gardă. Pentru epoca antică, acesta este scurt, ceea ce face arma utilizabilă doar cu o singură mână. Profilul lamei este, la modul general, lenticular, cu cel puțin o nervură, existând însă o varietate de forme și implicit de număr și tipuri de nervuri și profile, în funcție de momentul evolutiv, zona și capacitățile tehnice avute la dispoziție de către fabricant. Morfologia liniară a lamei permite ca, aproape invariabil, aceste arme să fie purtate și/sau păstrate într-o teacă.

Originea denumirii provine din limba greacă (*spáthe*), preluată ulterior și în latină, unde este atestată la Tacitus[973], cel care diferențiază terminologic armele auxiliarilor (*spatha*, *hasta*) de cele ale romanilor (*gladius*, *pilum*).

În spațiul nord-dunărean s-au utilizat mai multe tipuri de spade, fiecare eficientă într-un anume stil de luptă și specifică unei anume categorii sociale și militare.

[973] Tacit, *Annales*, XII, 359.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

II.D.3.B SPADA DE TIP *CELTIC*

Așa cum arată și numele, aceste arme au apărut în zona balcanică odată cu sosirea celților în acest areal[974], fiind adoptate rapid de către aristocrația locală[975]. Ea devine principala armă de atac a războinicilor aristocrați, în detrimentul lăncii, preferate anterior, rămânând în uz până la finalul regalității dacice. A fost o armă mai puțin eficientă în eforturile militare de grup[976], tehnica de luptă uzitată fiind orientată spre inițiativa individuală a războinicului. Datorită lungimii[977], spada, era mult mai eficace în cazul cavaleriei și, în consecință, preferată de către călăreți. Asociată frecvent, în contextele de descoperire, cu zăbale și pinteni, această armă devoalează indubitabil statutul de cavaler al proprietarului. Piesele din mediul dacic, au nervură mediană și vârful rotunjit. Această morfologie, care este și indicator cronologic, determina și tehnica de luptă, spada devenind prioritar o armă de lovit și tăiat și aproape deloc una de împuns sau înjunghiat. Detaliul, la care se adaugă lungimea tot mai mare a lamei, a făcut din spadă un inconvenient în lupta corp la corp, zonă de contact unde atribuțiile îi sunt preluate de cuțitul de luptă în mediul celtic și de pumnalul curb, în zonele de interferență dintre traci și celți. Mult mai eficient decât cuțitele de luptă, acest pumnal va intra în panoplia „standard", constituind un melanj militar eficient și extrem de particular, în special al elitelor din spațiul nord-dunărean.

Majoritatea descoperirilor în care a apărut acest tip de armă au caracter funerar, excepțiile fiind o raritate (**Pl. 31**).

---

[974] Prezența acestor spade la nord de Dunăre poate fi împărțită în două etape: prima este legată de sosirea celților în Transilvania, când zona de răspândire a spadelor coincide cu prezența celtică efectivă în acest spațiu. Cel puțin la nivelul anului 1974 se cunoșteau peste 30 de astfel de arme, provenite majoritar din depuneri funerare celtice (Crișan 1974: 86) – nici una atribuită autohtonilor! – număr evident mai mare astăzi. Acest segment nu face parte din perioada surprinsă în acest studiu. A doua etapă este reprezentată de pătrunderea acestui tip de armă dinspre sud, întâi în Oltenia și apoi în restul regiunilor, ca urmare a modificărilor cultural-militare impuse de către războinicii grupului PPK, cadru în care se includ și spadele utilizate la nord de Dunăre, începând din secolul II a.Chr.

[975] Domaradzki 1986: 230.

[976] Polybiu (*Istorii*, II, 33), descriind bătălia din 225 a.Chr. de la Telamon (azi Talamone, Italia) dintre celți și romani, face observația că, după primul asalt, războinicii celți se retrăgeau pentru a-și îndrepta spadele îndoite: […] *Când galii dădură primele lovituri cu tăişul în lănci, săbiile* [spadele, n. n.] *lor deveniră nefolositoare; romanii se repeziră să lupte de aproape şi-i făcură pe celţi inofensivi, deoarece le luară putința de a lovi cu tăişul – singurul mod de luptă al galilor – pentru că sabia* [spada, n. n.] *lor n-are vârf* […]. Chiar dacă dezavantajul este pus pe seama calității inferioare a spadelor acestora, trebuie avută în vedere și situația tactică, respectiv contactul dintre spade și infanteria grea romană, situație defavorabilă spadelor lungi celtice.

[977] Deși subsumate unor caracteristici morfologice relativ unitare, spadele se deosebesc între ele prin forma și lungimea lamei, prin ornamentația tecilor, ceea ce a permis tipologizarea lor. De asemenea lungimea lamei, crescută semnificativ față de exemplarele din Latène-ul timpuriu, a rămas un indicator al evoluției acestor arme (Brunaux, Lambot 1988: 120-125).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Astfel de spade s-au descoperit la Balta Verde[978], Corcova[979], Gârla-Mică[980], Gruia[981], Șimian[982], Turnu-Severin[983], Orșova[984], Ostrovul Șimian[985] (jud. Mehedinți), Băbeni-Olteț[986], Racovița[987] (jud. Vâlcea), Callatis[988] (jud. Constanța), Călan[989], Hunedoara[990], Luncani-Piatra Roșie[991] (jud.Hunedoara), Călărași[992], Corlate[993], Plosca[994], Dobrosloveni[995], Gogoșița[996], Orodel[997], Padea[998], Perișor[999], Pristol (jud. Mehedinți)[1000], Sărata[1001], Vela[1002] (jud. Dolj), Cornești[1003], Spahii[1004] (jud. Gorj), Piatra Craivii[1005], Cugir[1006], Tărtăria[1007] (jud. Alba), Popești[1008] (jud. Giurgiu), Răcătău[1009], Rotbav[1010], Mala Kopanya[1011], Zemplin[1012], Beharca[1013]

[978] Berciu, Comșa 1956: 399-400, fig. 128/3.
[979] Sîrbu *et alii*, 1999: 218; fig. 1.
[980] Bărcăcilă 1924: 296; fig. 270; Nicolăescu-Plopșor 1945-1947: 24, fig. IV/1.
[981] Pârvan 1924, 39-40, fig. 10; Nicolăescu-Plopșor 1945-1947, pl. V/1.
[982] Nicolăescu-Plopșor 1945-1947: 28, pl. IV/9.
[983] Bărcăcilă 1924: 296; fig. 270/1; Pârvan, 1924-1927: 40, fig. 10.
[984] Woźniak 1974: 184, rep. 21.
[985] Bărcăcilă 1924: 296; fig. 270; Nicolăescu-Plopșor 1945-1947: 28, fig. IV/9.
[986] Două exemplare (Nicolăescu-Plopșor 1945-1947: 18, pl. I/1; pl. I/2).
[987] Sîrbu, Borangic 2015: 371-372.
[988] Bârlădeanu-Zavatin 1980: 225-227.
[989] Rustoiu *et alii* 2001-2002: 112-113, fig. 6/a-b.
[990] Sîrbu *et alii*, 2007: 48-49, fig. 42/9; fig. 44/13-14.
[991] Daicoviciu 1954: 66, fig. 32-34. Este una dintre puținele spade provenită dintr-un context nefunerar, dar cu context arheologic și o datare târzie.
[992] Nicolăescu-Plopșor 1945-1947: 18-19, fig. I/3.
[993] Nicolăescu-Plopșor 1945-1947: 20-23; fig. II/1. Descoperirile de la Corlate și Plosca sunt cele mai timpurii astfel de descoperiri din nordul Dunării (Latène C2 ~ *200 a.Chr.).*
[994] Berciu 1966: 88, fig. 6/1.
[995] Nicolăescu-Plopșor, 1945-1947: 23, pl. V/12;
[996] Două exemplare (Nicolăescu-Plopșor 1945-1947 (cu bibliografia): 24-25, fig. IV/4, 2, 5);
[997] Nicolăescu-Plopșor 1945-1947: 27, pl. III/1.
[998] Două exemplare (Bondoc 2008-2009: 140-141, fig. 1/1-2).
[999] Voicu 1971: 59.
[1000] Spadă este nepublicată și se află, teoretic, în gestiunea Muzeului Regiunii Porților de Fier, Drobeta Turnu-Severin (Gherghe 2001: 98).
[1001] Bondoc 2011: 291-292, fig. 1/1.
[1002] Zirra 1971: 234, nota 303.
[1003] Popescu 1963: 409-410, fig. 4/1; 5/1.
[1004] Gherghe 1978: 18, fig. 13/5.
[1005] Popa 2008: 357-365.
[1006] O spadă certă din **T.II** (Crișan 1980: 83-84). Informațiile disparate despre materialul arheologic descoperit aici arată că din tumulii de pe panta de sud-vest au fost recuperate trei spade (Rustoiu 1994: 35), fără precizarea din care morminte provin celelalte două.
[1007] S-a păstrat doar o piesă din sistemul de susținere a tecii (Ciugudean, Ciugudean 1993: 77, fig. 1/2).
[1008] Vulpe 1976: 201; fig. 13.
[1009] Vulpe, Căpitanu 1971: 158, fig. 3/8; 4/5.
[1010] Inedit. Este vorba despre descoperirea unui mormânt care conținea o spadă îndoită ritualic și alte arme și piese de echipament specifice PPK (inf. descoperitor F. Șerban). Mormântul, ce urmează a fi publicat, este primul cu acest inventar specific din sud-estul Transilvaniei.
[1011] Kotigoroshko 2009: 106.
[1012] Budinsky-Kricka, Lamiova-Schmiedlova 1990: 255; p. 283-286, fig. 20, pl. XI/20.
[1013] Din acest punct provin două spade. Ele au intrat în atenția cercetătorilor cu ocazia publicării unei serii de cataloage dedicate istoriei spațiului nord-dunărean, editate de către Ion Miclea și Radu Florescu (Miclea, Florescu 1980, nr. cat. 563 și 569). Autorii însă identifică greșit piesele și le confundă cu alte descoperiri. Deși sunt amintite ambele arme provenite din acest punct, imaginile prezentate sunt eronate, o fotografie redă spada de la Sărata-Călărași, iar cealaltă spada de la Gruia. Situația a fost remediată de către D. Bondoc (2008: 7-12).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

(**Pl. 32**) și câteva piese incerte, cum sunt cele de la Comolău[1014] (jud. Covasna), Cetate[1015] (jud. Dolj) sau Viscri[1016] (jud. Brașov).

Un caz aparte îl reprezintă o spadă provenită din necropola de la Enisala (jud. Tulcea)[1017] aparent mai scurtă și ușor diferită decât cele de tip *celtic* din mediul dacic, dar îndoită ritualic, foarte posibil anterioară secolului II a.Chr.

Acestor descoperiri li se pot adăuga alte două, provenite una de pe raza satului Ursici[1018] (com. Boșorod, jud. Hunedoara) și o alta de la Desa[1019] (jud. Dolj), apărute ca urmare a activității de detecție a metalelor, practicate de către persoane particulare, nevalorificate științific, deocamdată (**Pl. 31**). Tot în categoria pieselor incerte poate fi notată descoperirea unei teci de fier, aparținând unei spade, în perimetrul fortificației de la Bâzdâna, (jud. Dolj), datată în secolul I a.Chr., descoperită alături de o cană de lut. Teaca a fost îndoită ritualic[1020].

Dacă producerea acestor spade trebuie pusă inițial pe seama fierarilor celți, odată cu retragerea acestora din prim-planul realităților balcanice, fabricarea lor a revenit, cel puțin parțial, atelierelor locale[1021], spadele continuând să facă parte din panoplia elitelor militare dacice, așa cum indică clar prezența lor în contextele arheologice și între trofeele ilustrate pe Columnă.

Morfologia teoretică este relativ unitară, lama unei astfel de arme are întotdeauna două tăișuri, una sau două nervuri mediane, alternate de șanțuri de scurgere a sângelui (o traducere a termenului german *Blutrinne*) și mânerul. Tija mânerului, garda acestuia și butonul terminal completează construcția. Teaca, realizată din lemn, uneori acoperit cu foaie de tablă de fier sau bronz, era întărită cu garnituri metalice și decorată[1022], cel puțin la exemplarele deosebite.

Modul de tratare a pieselor în timpul depunerii, respectiv distrugerea intenționată, arderile intense, proprietățile solului, particularitățile momentului de descoperire, publicarea nedetaliată, pierderea unor piese sau incertitudinile ce planează asupra altora, toate fac deosebit de dificilă catalogarea completă. Descoperirile enumerate nu oferă nici ele un tablou întreg al gradului de răspândire al spadelor în cadrul elitelor militare locale. Arme scumpe, ele lipsesc din multe complexe funerare asociate aristocrației, cel puțin în cele descoperite până acum, prezența lor în aceste depuneri putând fi considerată o excepție. Totodată, dreptul de a purta o asemenea armă constituia un privilegiu condiționat de apartenența la un anumit grup militar și social.

[1014] Crișan 2000: 33. Deși apare în istoriografia mai recentă ca provenind dintr-un mormânt (dacic?) spada în discuție nu a putut fi identificată în depozitele muzeale de la Aiud și Sfântu Gheorghe (unde au ajuns piesele descoperite la Comolău). În eventualitatea că arma există totuși undeva, mai probabil este vorba despre o spadă medievală descoperită accidental în perimetrul localității.

[1015] În acest punct se pare că a fost descoperită și o spadă, pierdută însă înainte de publicarea inventarului (Nicolăescu-Plopșor 1945-1947: 19).

[1016] Asupra acestui complex planează o serie de incertitudini privind cronologia și atribuirea pieselor. Spada descoperită aici este scurtă, caracteristică ce o apropie de analogiile din mediul celtic transilvănean, databile în secolele IV-III a.Chr. Ceramica provenită din același mobilier funerar este deocamdată neidentificată în depozitele muzeale, fapt ce nu permite o datare mai precisă (Borangic 2015a: 186-188, cu bibliografia sitului arheologic).

[1017] Simion 1977: 64; Pl. IV/d.

[1018] Borangic 2015a: 188-189. Arma provine dintr-o descoperire atipică, făcută cu ajutorul unui detector de metale. Spada era depusă în sol împreună cu o *falx dacica*, asociere plină de semnificații legate de congruența etajelor militare dacice. Arma a făcut parte din diverse expoziții și prezentări (Ferencz *et alii* 2016: 226-228).

[1019] http://www.gds.ro/Local/2015-01-21/descoperire-arheologica-de-exceptie-la-desa/ (12.03.2015).

[1020] Bondoc 2008a: 44.

[1021] Domaradzki 1986: 231. Rămâne acută lipsa analizelor metalografice, care ar putea confirma sau infirma unele importuri, dar se observă pe cele două exemplare mai târzii (Ursici și Piatra Roșie) o degenerare a tehnologiei, ușor contrazisă de reliefurile de pe baza Columnei, unde spadele par foarte elaborate, cel puțin sub aspectul exterior al mânerului și tecilor (toate spadele sunt redate introduse în teci).

[1022] Detalii care au permis o tipologizare (Biborski 1978: 58- 94).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Tehnologia de fabricare, departe de a fi facilă, ridica valoarea pur economică a armei, astfel că ea lipsește, în fericitul caz că defunctul avea una, din majoritatea mormintelor aristocrației, comunitatea preferând să depună un inventar funerar simplificat. Excepție au făcut șefii militari de rang înalt sau războinicii de vază, care au beneficiat de mobilier funerar uneori spectaculos, din care spada nu lipsea, ceea ce putem spune că reprezenta o considerație specială a comunității față de decedat. Putem presupune că spada era, în acest caz, o prelungire a capacităților de care individul dăduse dovadă în timpul vieții și chiar dacă era departe de a fi prezentă la nivel generalizat în societate, comunitatea, sau mai precis grupul dominant, prelungise în post-existență privilegiul decedatului de a purta spadă, fie la fel de posibil, dorea ca eficiența ei să fie transferată în plan fantastic, spre binele comun.

Cronologia acestor arme în spațiul nord-dunărean pare să le grupeze în intervalul larg dintre secolul al II-lea a.Chr. și secolul I a.Chr., după care spadele intră în zona de discreție (funerară). Pe acest considerent s-a opinat că și aceste arme ar fi ieșit din uz – la fel ca în cazul pumnalelor curbe, a armurile de zale și a coifurilor elitelor dacice. În mod similar însă, Columna Traiană modifică această perspectivă, spadele fiind prezente în număr mare, mai ales pe baza monumentului (**Pl. 32/6-10**), precum și în dotarea unor nobili din unele scene (XCIII -**Pl. 32/1**). Tot spade pot fi considerate două arme încărcate alături de alte bagaje, pe un car, ilustrat în scena XXXVIII. Acestora li se adaugă spada descoperită în cetatea de la Piatra Roșie, datată în a doua jumătate a secolului I p.Chr. (**Pl. 32/3**).

Prezența în iconografia autohtonă a acestor arme este destul de sporadică, integrată fiind în raritatea reprezentărilor antropomorfe din Dacia preromană, fiind identificată doar în cazul unui fragment ceramic descoperit la Răcătău[1023] (**Pl.42/2**), pe o faleră descoperită accidental la Surcea[1024] (com. Zăbala, jud. Covasna; **Pl.42/1**), în mâna unui călăreț redat pe resturile unui bol ceramic de la Zimnicea[1025] și, dacă admitem că gradul de schematizare al compoziției redă o armă, pe o placă de argint descoperită la Sălișteă[1026], (fostă Cioara, jud. Alba, **Pl. 33/2**).

Dintre piesele redate în artă atrag atenția cele două cu mânerul sub formă de antene. Scena de la Răcătău leagă teoretic arma, sau mai exact redarea, de modelele scito-sarmatice apropiate. Redarea de la Zimnicea este însă prea departe de aceste modele, motiv pentru care D. Spânu face o trimitere la spade celtice din stepa panonică[1027], la fel de îndepărtată geografic, dar unde mânere de acest fel apar la unele spade, mai timpurii totuși[1028]. Stângăcia decoratorului, reflectată în redarea aproape schematizată a personajelor și armelor, nu ajută la o mai precisă raportare.

Lungirea lamei spadelor și implicit mărirea greutății lor a impus o modificare a modului de purtare a armei. La spadele timpurii, teaca era prinsă la centură cu ajutorul unei cleme de metal, prin care trecea centura, iar balansul spadei era neutralizat cu ajutorul unor lanțuri de fier. La spadele din nordul Dunării prezentate aceste lanțuri lipsesc, ceea ce determină ipoteza că arma, deși probabil tot prinsă la centură, era stabilizată prin alte metode.

[1023] Căpitanu 1986-1987: 72-73; fig. 1/1.
[1024] Sîrbu, Florea 1997: 93, fig. 51/1.
[1025] Spânu 2014: 85, Pl. 21.
[1026] Mărghitan 1969: 315-327; Sîrbu, Florea 1997: 97, fig. 53/4.
[1027] Spânu 2014: 89.
[1028] Szabó, Petres 1992, nr. cat. 10, 14, 59, 73; Pl. 12, 15, 42, 60, 76.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

II.D.3.c Spade scurte

Repetatele contacte cu armatele Romei au modificat într-o oarecare măsură tacticile și strategiile adoptate de către războinicii daci, adaptări între care se înscriu și utilizările unor spade scurte. Mult mai eficiente în spații strâmte, în cadrul unor formații compacte de luptă, spadele scurte descoperite aparțin unui areal restrâns la zona capitalei Sarmizegetusa[1029] (**Pl. 33/6**), deși este posibil ca astfel de arme să fi fost descoperite și în jurul altor centre, cum ar fi cetatea de la Piatra Craivii[1030], Costești[1031] (**Pl. 33/7**) sau Râșnov[1032].

Aceste spade au lama scurtă, un singur tăiș, profilul lamei triunghiular, iar capătul mânerului terminat printr-un inel (cu unele analogii în lumea sarmatică). Prezența lor în panoplia războinicilor daci, alături de spade de tip *gladius* – identificate atât în descoperiri arheologice[1033], cât și pe reliefurile Columnei (scena XXIV; XL; **Pl. 33/3/5**) – indică o diversitate de tipuri de arme folosite și implicit categorii diverse de războinici, utilizând diferite tactici și stiluri de luptă.

Interesant este că, la fel ca în cazul spadelor lungi, aceste tipuri de arme au mai fost în uz în acest spațiu, în secolele VII-V a.Chr., datorită influențelor scitice și iraniene (Curtea de Argeș, Ferigele, Tigveni, Telești), documentând o tradiție îndelungată a folosirii acestor arme.

[1029] Glodariu, Iaroslavschi 1979: 138.

[1030] Berciu, Popa, 1970: 168. Despre „săbiile" (10 la număr, după unele surse) descoperite aici, deși informația este preluată în literatura de specialitate (Glodariu, Iaroslavschi 1979: 138; Gheorghiu 2005a: 152), se pare că fie a fost vorba despre o eroare de interpretare a unor resturi arheologice, fie piesele s-au pierdut în decursul timpului, nemaifiind publicate, astfel că lipsesc orice fel de detalii. Verificarea depozitelor și a registrelor de inventar de la MNU Alba Iulia, nu a dus la rezolvarea problemei, astfel că existența acestor săbii este extrem de incertă. Cel mai probabil unele fragmente de unelte sau piese metalice au fost confundate cu resturile unor săbii, în condițiile în care aceste arme erau puțin cunoscute în perioada de început a cercetării sitului arheologic de la Piatra Craivii.

[1031] Daicoviciu 1964: 116, Pl. III/5. Piesa pare înrudită cu *sax*-urile germanice, dar contextul descoperirii este extrem de incert. Privită dintr-un anume unghi – pentru cercetare sunt deocamdată disponibile doar fotografii – piesa are unele asemănări cu o baionetă modernă, fapt ce reclamă o cercetare mai amănunțită a piesei.

[1032] Patru exemplare, una provenind dintr-un loc necunoscut, pe care autorul (Costea 2002: 107) le repune în discuție, păstrând o parte din rezervele anterioare privind atribuirea acestor spade (Costea 1974-1975: 279, rep.7-9, fig. 3/5-6), în contextul descoperirii a numeroase urme romane și medievale în zonă.

[1033] Căpâlna, vârful unui *gladius* (Glodariu, Moga 1989:106, fig. 90/1); Ocnița (Ocnele Mari), *gladius* (Berciu 1982: 147-152); Pricaz (jud. Hunedoara). Piesa de la Pricaz, un *gladius* de tip Pompei, are însă reale probleme de contextualizare, inventarul în sine (inclusiv ceramica dacică asociată) fiind bulversat după descoperire. Ceea ce este sigur în acest caz este stratigrafia, care plasează piesa în secolul I a.Chr. (Cristian Dima, Adrian Bolog, *Un gladius provenit de la Pricaz (jud. Hunedoara)*, în curs de apariție).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

II.D.4 SĂBII

Foarte frecvent confundate în literatura de specialitate cu spadele, săbiile prezintă caracteristici morfologice specifice. Sunt întotdeauna curbe și au un singur tăiș. Pentru epoca dacică tăișul se află întotdeauna pe partea concavă, iar pentru epocile ulterioare, până în modernitate, tăișul este pe exterior, foarte potrivite pentru tăiat și despicat. Uneori, mai rar, au și două tăișuri.

Săbiile dacice au probabil la origine secerile simple, unelte larg răspândite la neamurile de agricultori. În timp, aceste seceri au suferit modificări succesive, ajungând la dimensiuni impresionante și forme elaborate spre sfârșitul regalității dacice, când putem vorbi de o sabie specifică acestui areal, numită în istoriografia contemporană *falx dacica*[1034]. Spre deosebire de spade, mânerul acestor săbii era, la unele exemplare și/sau tipuri, lung, ceea ce permitea folosirea ambelor mâini, sabia devenind o armă predilectă pentru lovit și retezat. Departe de relativa standardizare întâlnită în cadrul spadelor, săbiile încovoiate se prezintă într-un evantai mai consistent de forme, determinate desigur de specificațiile comanditarilor, de abilitățile tehnice ale producătorilor sau, la fel de posibil, de unele considerente tactice.

[1034] Borangic 2009: 43.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

II.D.4.A *FALX DACICA*[1035]

Din panoplia de arme cu lama curbată utilizate de către daci (cuțite, pumnale, săbii, cosoare etc.), *falx dacica* prezintă câteva tipuri specifice (*Sarmizegetusa*, *Divici*[1036], *Târgu Mureș*, *Coasa de luptă*), care au, fiecare, o morfologie distinctă, deși sunt subsumate caracteristicilor generale ale unei săbii încovoiate.

Tipul *Sarmizegetusa* (**Pl. 34/1-4**), numit așa după zona de proveniență a majorității exemplarelor de *falx dacica*[1037], avea o lungime totală situată în jurul valorii de cca. 1 m, cu un mâner terminat printr-o îngroșare destinată opririi mâinilor, ceea ce o făcea pretabilă la utilizarea cu ambele mâini. Curbura lamei era elegantă, și se termina printr-un vârf ascuțit, fiind singura sabie încovoiată cu care se puteau executa acțiuni de înjunghiere. Resturi pietrificate de piele, descoperite în cazul unui exemplar și curbura alungită întăresc ipoteza că acest tip de sabie putea fi introdusă într-o teacă. Numărul de exemplare descoperit, la care se adaugă reliefurile de pe baza Columnei, oferă imaginea unei arme relativ standardizate, diferențele dintre piese fiind minore. Deosebirile țin de măiestria meșterului fierar sau de posibile particularizări ori de specificațiile comenzii primite de acesta. Astfel, acest tip de sabie are o lamă lungă, triunghiulară în secțiune, suficient de lată ca să ofere o bună rezistență la impact. Ceea ce le individualizează este sistemul de prindere a mânerului, care poate fi cu tub de înmănușare, cu ajutorul unui/unor manșoane de fixare a cozii sau prin limbă de mâner dedusă din lamă. Important în economia contextului de date despre acest tip de sabie este prezența pe lamă[1038], a unui punct înscris într-un cerc sau a literei grecești Θ, interpretat fie ca simbol solar[1039], fie ca marcă de meșter. În ambele cazuri, simbolul particularizează arma și îi completează setul de aplicații practice cu unele de ordin spiritual și/sau social.

Proveniența exemplarelor din aria capitalei, prezența lor între armele de calitate de pe soclul Columnei, în asociere cu armuri de solzi și coifuri de luptă și, nu în ultimul rând, calitățile combative de excepție[1040], permit ipoteza că acest tip de sabie a fost apanajul unei categorii distincte de războinici, rezidenți în preajma capitalei. Faptul că această elită nu era una aristocratică, ci, foarte probabil, doar o clasă specială de războinici, acei *comati* menționați de sursele antice, este demonstrat și de absența din contextele funerare specifice aristocrației

[1035] Săbiile curbe dacice au fost analizate detaliat într-o lucrare monografică, bazată și ea pe numeroase studii personale, întinse pe aproape un deceniu de cercetare (Borangic 2015a: 174-200). Preluarea și integrarea unui rezumat foarte restrâns și actualizat are menirea de a puncta câteva repere esențiale și necesare privind rolul acestor săbii în cadrul fenomenului militar dacic și relația lor cu elita militară care le-a folosit.
[1036] Inițial acest tip de sabie a fost denumit *gladius curbat* (Borangic 2013b: 123-135; Borangic 2015a: 192-194), denumire ușor neconvențională, determinată de presupusa ei existență, bazată în acel moment doar pe unele reprezentări iconografice. Denumirea, deși argumentată, a creat unele confuzii, motiv pentru care am redenumit tipul după numele locului descoperirii unei arme de acest fel, respectiv Divici (jud. Caraș-Severin), descoperire care a confirmat, de altfel, existența între formele de săbii curbe dacice, a acestui tip de sabie.
[1037] Din perimetrul cetăților dacice provin cinci exemplare certe, întregi sau întregibile, precum și câteva fragmente; din județul Sibiu una (Viscri), iar de pe teritoriul Ungariei, de la Káloz (jud. Fejér) alta, mai târzie.
[1038] Pe o sabie de la Sarmizegetusa și pe un fragment din vârful alteia, descoperit la Ursici (Ferencz *et alii* 2016: 225).
[1039] Rustoiu 2002: 57-77. Simbolul circular, cu sau fără raze, a fost asociat invariabil cu soarele, unul dintre cele mai prezente decoruri geometrice încrustate pe lama pumnalelor curbe de tip *sica.*
[1040] Barbu, Borangic 2016: 186-187.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

războinice[1041] a sabiei încovoiate. De asemenea, în scenele Columnei nici un taraboste dac nu este înarmat cu sabie curbă[1042].

O altă formă de *falx dacica*, deosebit de interesantă prin faptul că a generat foarte multe confuzii de-a lungul timpului, este tipul de sabie *Divici*. Existența acestui model, confundat adesea cu pumnalele de tip *sica*, a fost inițial presupusă[1043], ca replică la repetatele interpretări greșite ale armelor curbe mânuite de daci în scenele de luptă de pe Columnă[1044] (**Pl. 35/1**). Confirmarea existenței unei astfel de săbii și respectiv interpretarea corectă a scenelor amintite[1045] a venit o dată cu descoperirea unei arme de acest tip, într-un context arheologic clar[1046]. Identificată inițial doar teoretic, tipul de sabie descoperit la Divici confirmă ipoteza că acest tip de armă a existat ca atare, fiind de fapt o interesantă simbioză între o *falx dacica* și *gladius*, rezultând o variantă originală a temutei săbii încovoiate (**Pl. 35/2a**). Această sabie curbă are lama scurtă și încovoiată doar în vârf și era folosită cu o singură mână, ceea ce permitea cu ușurință și utilizarea simultană a scutului. *Falx dacica* de la Divici pare să fi fost în uzul unui infanterist, lungimea relativ medie constituind un dezavantaj pentru un călăreț, astfel că eficiența ei era maximă în lupta de aproape. Curbura accentuată și forma vârfului genera o mare putere de penetrare, testele efectuate arătând că era capabilă să străpungă armuri ușoare[1047]. Datorită formei specifice, întreaga forță de lovire se concentrează în vârful armei, care nu se preta la acțiuni de înjunghiere, eficacitatea sa fiind maximă doar prin lovirea în forță și retezare. Această particularitate o făcea deosebit de periculoasă, chiar și în cazul în care inamicul era protejat de armură, scut și coif. Leziunile posibile cu acest tip de sabie depindeau, desigur, de forța și experiența războinicului, dar ea avea un alt avantaj considerabil. Dimensiunile reduse permiteau folosirea ei în spații restrânse, respectiv în cadrul unor unități compacte, protejate de scuturi, spre deosebire de săbiile curbe de două mâini[1048]. Toate caracteristicile discutate sunt însă cantonate încă în zona nesigură a interpretării istorice, datorită dosarului istoric fragil deocamdată. Iconografia și singurul exemplar descoperit[1049], deși conturează tabloul prezentat, sunt încă insuficiente pentru a stabili o utilizare mai largă. Până la noi descoperiri similare, sabia se înscrie în variantele posibile de astfel de arme de la periferia regatului.

O formă aparte de sabie curbă, aparent mai târzie, este reprezentată de tipul așa numit *Târgu-Mureș* (**Pl. 35/2b**). Deși pare să fi fost bine reprezentată în numismatica romană, susceptibilă însă să fi recurs la clișee iconografice, această formă de *falx dacica* are un singur corespondent arheologic, respectiv o piesă descoperită la Cristești (jud. Mureș). Sabia, lungă de aproape 50 cm, are vârful teșit care, în loc să fie arcuit înăuntru, e scos în afară, probabil pentru a evita agățarea armei de victimă. A doua particularitate constă în existența unui al

---

[1041] Singura sabie de tip *falx dacica*, descoperită într-un context funerar evident în teritoriul și în epoca dacică, este exemplarul descoperit la Viscri (jud. Brașov). Asupra acestei depuneri, care conține prima descoperire a unei săbii încovoiate, planează încă o serie de incertitudini (Borangic 2015a: 186-188).

[1042] Borangic 2009: 46-48. Într-o singură scenă a Columnei (LXVI) apare un nobil, identificat după pileus, înarmat cu un soi de cosor. Logica acestei reprezentări atipice poate însemna atât o penurie de arme nobiliare, fie recurgerea la acest tip de armă să fi reprezentat o soluție disperată, grefată pe eficacitatea demonstrată a cosoarelor. La fel de posibil, poate fi și o încercare a sculptorilor de a *barbariza* suplimentar războinicii-aristocrați daci (Borangic 2015a: 203-204).

[1043] Borangic 2006: 97.

[1044] Borangic 2006: 51 (cu bibliografia problemei).

[1045] O astfel de sabie apare și pe friza cu arme de pe monumentul triumfal de la Adamclisi și, cu maximum de prudență, se pot încadra aici și o parte din armele dacice prezente în numismatica romană.

[1046] Săcărin *et alii* 2013: 60-66.

[1047] Borangic 2013b: 128.

[1048] Borangic 2013b: 124.

[1049] Fragmentele de armă încovoiate descoperite la Sighișoara (Borangic 2015a: 102) par a se încadra în acest tip.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

doilea tăiș, pe partea convexă, care începe cu 4 cm înainte de debutul curburii și continuă pe toată traiectoria sa. Ambele aspecte pot fi interpretate ca tentative de eficientizare sau ca atribute rezultate din dorința de personalizare a armei de către comanditarul său[1050].

Ultimul tip propus este și singurul care, deocamdată, nu are corespondență în peisajul arheologic. Prezentă masiv doar pe metopele monumentului de la Adamclisi, așa-numita coasă de luptă (*Rhomphaea dacica*)[1051], impresionează prin mărimea sa, fiind de fapt o armă de mari dimensiuni, cu lama lată, spre deosebire de antecedentele tracice ale acestui tip, specifice secolelor IV-III a.Chr., dispărute la momentul confruntărilor daco-romane. Metopele ne pun în fața unui tip aparte de *rhomphaea*, posibil o adaptare locală, mult mai curbată decât exemplarele sud-dunărene timpurii, și care permit, fără dubiu, încadrarea lor în categoria săbiilor curbate de mari dimensiuni sau, mai exact, a coaselor de luptă. Reliefurile de la Adamclisi pot fi și un indiciu care să explice, măcar parțial, lipsa descoperirilor arheologice în ceea ce privește *rhomphaea*, întrucât acestei variante tipologice locale, regăsită în mâinile luptătorilor imortalizați după bătălia din anul 102 p.Chr., i se pot atribui o serie de vârfuri identificate în săpăturile arheologice și clasificate, de regulă, ca fiind unelte. Tipurile de coase de luptă, utilizate în alte zone ale regatului și care nu au avut particularități morfologice sau de context evidente, au putut fi ușor confundate cu alte arme sau cu unelte uzuale (coase, cosoare, seceri masive)[1052]. La fel de probabil poate fi invocată și situația ca, pe frontul de luptă dobrogean, să fi fost angrenate diverse facțiuni tribale locale, înarmate cu astfel de arme specifice unor zone îndepărtate de Sarmizegetusa și diferite de cele folosite de războinicii din zona capitalei[1053]. Aceștia, prezenți la luptele din Moesia, sunt reprezentați pe metope de săbiile curbe de tip *Sarmizegetusa* (Met16; Met17; Met37), diferite de armele altor barbari ilustrați.

Peisajul istoric al ultimei perioade de existență a regatului geto-dac a relevat existența unui corp de armată specializat, ierarhizat la rândul lui, iar săbiile curbe erau folosite doar de o categorie distinctă de războinici din cadrul acestui nucleu. Datele prezentate permit concluzia că acei enigmatici *capillati-comati* erau mânuitorii de săbii încovoiate, iar în arsenalul acestora se găseau diverse tipuri de săbii, fiecare cu un rol bine determinat în luptă. Este de resubliniat ipoteza că aceste săbii, diferite de tipul dominant, sunt identificate la periferia regatului dac, cel mai probabil fiind corupte din modelul sabiei încovoiate la modă în zona capitalei Sarmizegetusa.

În acest peisaj, *falx dacica* – tipul *Sarmizegetusa* – reprezintă un tip distinct de sabie încovoiată, de certă apartenență dacică, specifică proximității Munților Orăștiei. Această sabie avea calități combative de excepție, motiv pentru care era preferată de războinicii de elită *comati* rezidenți în regiune, în uzul cărora este cel mai probabil că se afla.

După cucerirea Daciei, dispare utilitatea practică a sabiei încovoiate – odată cu destructurarea elitei militare care o folosea – sabia devenind doar o armă-simbol. În acest cadru, ea apare pe un monument (datat între anii 198-209 p.Chr.) de la (C)Amblogana (azi Birdoswald, Marea Britanie), unde era cantonată *Cohors I Aelia Dacorum*, menționată într-o

---

[1050] Borangic 2006: 75; p. 96. Astfel de eficientizări au fost observate și pe alte două săbii de tip *Sarmizegetusa*, respectiv pe cea aflată astăzi la Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei și pe cea descoperită recent pe raza satului Ursici (jud. Hunedoara), aflată în colecția Muzeului Civilizației Dacice și Romane, Deva (Ferencz *et alii* 2016: 225-226).

[1051] Borangic 2006: 53-54.

[1052] Borangic 2012a: 218; nota 25.

[1053] Un bun exemplu poate fi „secera" descoperită la Popești (jud. Giurgiu), care, prin dimensiuni și masivitate (48 cm), e foarte probabil să fi fost (ocazional?) o armă. Alt caz poate fi cel de la Pietroasa Mică-*Gruiu Dării* (jud. Buzău), unde a fost descoperită lama unui posibil cosor ce are o alură similară cu cele figurate pe metopele de la Adamclisi (Dupoi, Sîrbu: 30, fig. 41/4-5).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

serie de izvoare epigrafice[1054]. O altă sabie curbă, a fost incizată pe un bloc de piatră (datat în jurul anului 219 p.Chr.) încastrat într-un zid ridicat de către *Cohors I Thracum civium Romanorum*[1055].Chiar dacă unitățile recrutate ar fi folosit armele *naționale* la momentul înființării, prin pierderi și recrutări succesive, elementele etnice inițiale s-au pierdut, memoria originii soldaților a fost păstrată doar în numele unității și prin folosirea sabiei curbe ca emblemă[1056]. Concret însă, doar în vestul Panoniei, la Káloz, într-un mormânt tumular (M.2), datat în prima jumătate a secolului al II-lea p.Chr., mai apare o sabie curbă, de tip *Sarmizegetusa*[1057].

Reconstituire *falx dacica* de la Ursici.
Realizare și foto: dr. M. Barbu, MCDR, Deva

[1054] Russu 1980: 31, fig. 5; Petolescu 2002: 148-151.
[1055] Russu 1980: 31; Petolescu 1980: 1049.
[1056] Borangic 2015a: 68.
[1057] Palágyi, Nagy 2002: 88.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

II.D.5 Pumnale

II.D.5.a Pumnale curbe de tip *sica*[1058]

Una dintre cele mai prezente și mai caracteristice arme din panoplia aristocrației militare geto-dacice a fost un pumnal încovoiat, numit *sica*. Această armă era ascuțită, ușor curbată, cu o secțiune triunghiular alungită, având șanț de scurgere a sângelui de-a lungul lamei și motive zoomorfe sau geometrice încrustate pe aceasta. Dimensiunile pumnalelor variază între 25 și 35 cm lungime, dar există și câteva exemplare ceva mai lungi. Morfologia acestor lor este caracterizată, cel mai adesea, de o încovoiere elegantă și de prezența unui singur tăiș, pe partea concavă a lamei. Această conformație, la care se adaugă vârful foarte ascuțit, îmbunătățește trăsăturile de bază ale pumnalelor prin faptul că, deși păstrează puterea mare de penetrare rezultată din vârful ascuțit și lama prelungă, amplifică efectele acțiunii de secționare/înjunghiere.

Fixarea în mâner se făcea fie prin limbă triunghiulară, rigidizată printr-un nit, fie, la exemplarele elaborate, prin aplicarea unor plăsele de lemn nituite direct pe continuarea lamei. La unele exemplare mânerul este extrem de elaborat (Corcova, Bulbuc; **Pl. 37/2**). Majoritatea pumnalelor au manșoane de gardă și terminale. Tecile acestor pumnale erau realizate din tablă de fier, ușor curbate după forma lamei, cu marginile îndoite în unghi pe lungime, până ce se sudează la capăt una de alta într-un buton discoidal specific[1059]. La partea superioară unele teci erau decorate cu incizii fine, observabile la exemplarele mai bine conservate. O particularitate a tecii este faptul că partea metalică era utilizată – la majoritatea pieselor – doar pentru protecția treimii superioare a lamei, cea mai activă, restul fiind realizat din piele și lemn. Întreaga teacă se fixa la centură.

Cea de-a doua particularitate a pumnalelor trace este prezența unei importante încărcături spirituale, dedusă din reprezentările cu care sunt ornamentate lamele. Decorul acestora se întâlnește aproape invariabil pe partea cu șănțuirile specifice și ele, cu rare excepții, doar pe o parte a lamei. Motivul recurent este cercul, singur, completat cu un punct central sau împreună cu alte cercuri similare ori triunghiuri poansoanate. Acest cerc, interpretat ca simbol solar – pe baza inciziilor radiale care apar la unele exemplare, este însoțit adesea de motive zoomorfe schematizate (păsări de pradă), completate, la unele piese, de renúri constituite din mici triunghiuri poansoanate de-a lungul lamei sau cu linii fine, ușor ondulate, incizate cu migală.

Descifrarea ornamentației a primit multiple orientări și explicații. Dacă diversele semne circulare au fost asociate cu simbolistica solară, restul schematizărilor nu a mai putut fi descifrate atât de simplu. S-au propus diferite teme centrate în special pe conceptele antitezei bine-rău (vulturi sau dragoni [?] afrontați), fie pe baza antitezei celest-teluric, exprimată prin dubletul păsări-șerpi. Neatestate, concepțiile care au stat la baza încrustațiilor permit multiple

---

[1058] Și această armă, deosebit de importantă pentru înțelegerea resorturilor marțiale și spirituale care au dinamizat aristocrația dacică, a făcut subiectul unei lucrări cu caracter monografic (Sîrbu, Borangic 2016, *passim*), din care am extras și actualizat un rezumat relevant pentru creionarea elitei militare care le-a utilizat.

[1059] Într-un singur caz, cel al tecii pumnalului de la Corcova (jud. Mehedinți), butonul terminal este lucrat cu măiestrie sub formă de protomă zoomorfă (cap de berbec). Cazul nu este neapărat o excepție, un alt pumnal cu teacă este figurat pe friza armelor în templul zeiței Athena Nikephoros din Pergam, azi Bergamah (Turcia). Aici este vizibilă partea inferioară a unui pumnal curbat cu teacă, mai exact capătul ei, ce are uzualul buton terminal transformat într-un cap de berbec (Sîrbu, Borangic 2016: 39).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

interpretări, fără a avea certitudinea că una sau alta este cea reală, dar în mod clar decorurile aveau legătură cu exprimarea identității războinicului și cu sublinierea apartenenței lui la un grup elitist.

Evidențele arheologice care conțin, într-o formă sau alta, pumnale de tip *sica* sau componente/fragmente ce pot fi puse în legătură cu acest tip de armă, sunt relativ numeroase în zona nord-dunăreană. Subsumate unor caracteristici comune, pumnalele curbe de tip *sica*, pot fi totuși împărțite în trei tipuri (**A**, **B**, **C** – **Pl. 37/3abc**), deosebite prin morfologie și prin modul de fixare a mânerului, fără a exista între ele diferențe funcționale și nici elemente de departajare cronologică[1060]. În schimb trebuie notat că cele de tip **B** nu apar niciodată în asociere cu spadele de tip *celtic*, ceea ce poate sugera un statut diferit al proprietarilor.

Dincolo de toate deosebirile morfologice, nu întotdeauna suficient de determinante, ceea ce pune pumnalele *sica* într-un singur orizont cultural este contextul arheologic în care au fost descoperite. Cu mici excepții, acesta este unul funerar, cu un inventar specific, compus din arme diverse (în principal lănci și spade), piese de harnașament, ceramică și podoabe. Aceste asocieri construiesc un rit și ritual funerar elaborat, propriu elitei războinice care l-a utilizat în timpul vieții.

Dintre toate armele utilizate în spațiul tracic, pumnalele *sica* și spadele de tip *celtic* sunt singurele care fac legătura între tracii de sud și cei nord-dunăreni, fiind la fel de răspândite pe ambele maluri ale fluviului (**Pl. 36)**. Arme de prestigiu, însemne de identificare exterioară, instrumente precise al morții, însușiri subliniate și de valențele cultice deținute, ele jalonează traseul aristocrației care le-a produs și utilizat, în drumul ei de la grupurile eterogene de războinici la coagularea regatului dac.

Folosirea acestui tip de pumnal până la cucerirea romană este confirmată de singura reprezentare a unui pumnal curb dacic pe Columnă, în scena CXLV, cea a sinuciderii lui Decebal (**Pl. 37/1**). Pumnalul regelui are totuși o morfologie ușor diferită față de artefactele descoperite. Piesa ilustrată are un mâner ce pare curbat în sens invers față de lamă. Nu putem ști dacă acest aspect reprezintă o modificare evolutivă față de pumnalele „clasice" sau este doar o interpretare artistică a sculptorilor Columnei, astfel că informația oferită se reduce la prezența acestor arme în dotarea nobililor daci în timpul confruntărilor daco-romane. Pe relief apar însă garniturile caracteristice de gardă dintre mâner și lamă, precum și cea de la capătul mânerului. Este greu de explicat lipsa acestor pumnale de pe soclul monumentului, acolo unde figurează cele mai prețioase prăzi de război luate de la daci. Pe scenele de pe piedestal, unde, într-o fascinantă alegorie reprezentând *congeries armorum,* sunt prezente toate tipurile de arme esențiale utilizate de către daci (armuri de zale, solzi și lamelare, coifuri, scuturi, arcuri, lănci, topoare și berbeci de asalt, spade și săbii), pumnalele curbe nu sunt prezente. Omiterea pumnalelor are variate posibilități de interpretare. Propaganda imperială avea tot interesul de a expune cele mai reprezentative arme ale învinșilor, iar dosarul istoric și arheologic al pumnalelor curbe arată că acestea constituiau o componentă importantă în mentalitatea, ideologia și identitatea aristocrației militare dacice. Pare mai probabil, atunci, că astfel de arme nu au putut fi capturate și expuse, situație și mai greu de explicat pe fondul încleștărilor deosebit de crunte dintre cele două tabere. Aproape ilogic este și faptul că aceste arme aproape lipsesc din zona capitalei Sarmizegetusa, fieful marii aristocrații. Să nu le fi purtat cu ei războinicii daci în campaniile militare? Să le fi depus sau oferit ca ofrande în cinstea zeilor înainte de plecarea la luptă? Să le fi îngropat ca și cum ei ar fi fost morți deja și asta să fi putut fi explicația „mormintelor fără morți", dar care conțin pumnale? Sau pumnalele, depozitare ale unor puternice conotații spirituale, să fi fost subiectul unor ritualuri care nu au putut fi surprinse? Sau împăratul ori propaganda imperială avea interesul să oculteze aceste arme,

[1060] Borangic 2009a: 51-54.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

datorită semnificației lor religioase prea puternice? Ori aceste rituri și ritualuri aveau un caracter discret, specific războinicilor?[1061] Răspunsul la aceste necunoscute este dependent de posibile și necesare viitoare descoperiri.

Aria de răspândire a acestor pumnale, datate în nordul Dunării începând din secolul II a.Chr., este foarte largă. Pe lângă două aglomerări, una în Oltenia și una în centrul Transilvaiei, ele apar sporadic și în Muntenia, Dobrogea, sud-estul Transilvaniei și la periferia de nord a regatului, la Mala Kopanya și, posibil, la Zemplin. O situație aparte o reprezintă estul regatului, unde acest tip de armă este foarte rar, existând doar trei piese confirmate, la Răcătău (jud. Bacău), Poiana (jud. Galați) și la Trebujeni-Potârca (rn.Orhei, R. Moldova) - **Pl. 36**[1062].

Trebuie remarcat numărul mare de pumnale existente în epoca și în spațiul geografic cercetat. Dacă asupra elementelor spirituale care pot fi reconstruite, mai mult sau mai puțin, putem propune doar scenarii posibile sau probabile, expuse întotdeauna unor revizuiri sau viziuni diferite, reperele fizice ale pumnalelor sica sunt mult mai solide. Dincolo de multiplele necunoscute, numărul mare de piese permite o constatare certă – pumnalele de tip *sica* au jucat un rol major în mentalitatea și identitatea războinicilor geți și daci, fapt atestat de descoperirile arheologice, de izvoarele scrise și de reprezentările figurative.

Pumnal curb tracic, sculptat pe friza templului Athenei Nikephoros din Pergam. Ansamblul sculptural a fost realizat în anul 183 a.Chr., cu ocazia victoriei lui Eumenes II împotriva celților galati, fie, după alte opinii, pentru a celebra înfrângerea lui Antiochos III la Magnesia (190 a.Chr.) sau, pur si simplu, armele figurate reprezintă trofee capturate în urma mai multor succese militare obținute de către dinastia regală din Pergam. Foto V. Sîrbu.

[1061] Sîrbu, Borangic 2016: 64.
[1062] Sîrbu, Borangic 2016: 28-66.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

II.D.5.B PUMNALE CURBE

O serie de alte pumnale curbe au fost subsumate fie unor așa-zise *cuțite de lovit*, denumire ce pare a fi inspirată de cuțitele celtice (*Hiebmesser*), fie dintr-o confuzie cu pumnalele curbe de tip *sica*[1063]. Acestor arme le lipsesc o serie de caracteristici, morfologice și contextuale, fără de care nu pot fi considerate pumnale *sica.* În primul rând pumnalele *sica* au decor pe lamă și șanț longitudinal. Acestea particularizează arma și fac legătura între ea și statutul special al proprietarului. Acest statut reiese și din prezența pumnalelor *sica* în depunerile funerare asociate elitelor militare – peste 75 de piese la nord de Dunăre. În inventarele funerare acest tip de pumnal curb, fără ornamentică – cel puțin în cazul armelor unde starea de conservare face posibilă identificarea decorului, lipsește.

Pe aceste considerente se poate admite existența unui tip comun de pumnale curbe (tip **D**; **Pl. 38/7**), la fel de eficiente, dar ai căror proprietari nu făceau parte din înalta ierarhie a aristocraților războinici, chiar dacă rezidau în preajma acestora[1064].

[1063] Glodariu, Iaroslavschi 1979: 139, fig. 72/6-9; Glodariu, Moga: 105, fig. 89/1-2; fig. 6.
[1064] Sîrbu, Borangic 2016: 38.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

II.D.5.C PUMNALE DREPTE

O altă categorie de pumnale descoperite sunt cele cu lama dreaptă. Rare în descoperiri, ele se împart în două tipuri. Prima categorie are lama în secțiune lenticulară și mânerul terminat printr-un buton plat. Un singur exemplar a fost descoperit în cetatea de la Piatra Roșie (**Pl. 38/6**) [1065].

Un alt tip de pumnal provine din zona capitalei Sarmizegetusa și este o armă cu lama lată, profilul lenticular și tija mânerului rectangulară. Acest exemplar pare a copia un pumnal roman de tip *pugio*[1066].De remarcat că aceste tipuri de pumnale, rare oricum în descoperiri, nu apar niciodată în contexte funerare, astfel că ele nu pot fi asociate direct cu echipamentele militare ale elitelor. Altfel spus, pentru secvențele sepulcrale au fost preferate întotdeauna pumnalele sau cuțitele curbe, arme cu alte semnificații spirituale în spațiul cronologic și cultural geto-dacic.

Tot în rândul pumnalelor drepte sunt incluse pumnalele romane – *pugio* – descoperite în contexte dacice. Astfel de arme, în mod evident prăzi de război, au fost descoperite în incinta fortificației de la Racoș[1067]. De la Poiana (jud. Galați) provine un vârf, foarte corodat[1068]. Lor li se adaugă o teacă și un inel de fixare, găsite la Ocnița (jud. Vâlcea))[1069]. La Drajna de Sus (jud. Prahova), a fost depusă într-o groapă ritualică, alături de alte piese, și o teacă de *pugio*[1070].

De remarcat că unele dintre aceste arme romane au făcut subiectul unor depuneri votive. Desigur, scenariul real rămâne unul obscur, cel mult putem căuta unele explicații ale acestui comportament. Faptul că piesele sunt adesea fragmente, poate sugera o selecție a unor părți relativ nesemnificative care au fost oferite divinităților cu intenția de a păstra restul lucrurilor de valoare, ceea ce ar devoala unele obiceiuri religioase practicate de către daci și care aveau ca subiect armele dușmanilor.

[1065] Daicoviciu 1954: 92; Pl. IX/6.

[1066] Petculescu 1998, 276, nota 55 (cu toată bibliografia). Pumnal drept cu lama lată, uşor concavă şi profil lenticular, prelungită cu o limbă pentru mâner cu profil dreptunghiular. Pe lamă se pot observa trei nervuri mediane încadrate de patru mici şănţuiri longitudinale.

[1067] Costea *et alii*, 2008: 154-169. În incintă, lângă zidul fortificației, a fost dezvelită o locuință, care conținea pe lângă numeroase vase ceramice, apărătoarea de ceafă a unui coif roman (pe care era inscripționat numele unităţii militare), pumnalul împreună cu teaca şi un inel de la sistemul de fixare pe centură, o lance şi un vârf de suliţă, toate de provenienţă romană. Pe baza acestui inventar locuința a fost atribuită unui șef militar local, iar armele romane considerate trofee de război.

[1068] Petculescu 1998: 266, pl. 6/25. Pumnal din fier, cu mânerul rupt, fără nervură mediană, cu vârful conic şi lung caracteristic pieselor din a doua jumătate a secolului I p.Chr.

[1069] Petculescu 1998: 264, pl. 3/7-8.

[1070] Petculescu 1994: 67-67. Contextul a fost datat la sfârşitul secolului I p.Chr., astfel că piesa a putut fi în uz în doua parte a secolului amintit.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

II.D.6 CUȚITE[1071]

Considerate frecvent piese de inventar comun, cuțitele au fost tratate periferic în cadrul cercetărilor arheologice, fiind foarte rar discutate în detaliu, chiar dacă astfel de piese se regăsesc uneori și în depunerile funerare atribuite războinicilor.

Morfologia acestui tip de piesă o copiază pe cea a pumnalelor – nu există cuțite drepte asociate cu inventarul marțial – diferența constând în dimensiunile reduse, de regulă, mai mici (sub 20 cm) ale lamelor. O particularitate ar putea consta în faptul că, singurul mod de fixare al mânerului la cuțite se realiza cu ajutorul unei limbi triunghiulare, scurte. Este însă posibil ca acest aspect să fie în relație cu stadiul cercetărilor. Utilitatea unei astfel de arme în arsenalul unui luptător rezidă nu atât din calitățile tehnice pe care un cuțit le putea avea în acțiunile combative, modeste evident, ci din aria largă de utilizări practice pe care le putea avea. Caracteristicile cuțitelor le recomandă mai degrabă pentru uzul în cadrul vieții cotidiene duse de războinici, fie că vorbim de procurarea și pregătirea hranei, fie de diverse activități care necesitau acțiuni de tăiere/cioplire, ceea ce face din cuțite un accesoriu deosebit de util. Dincolo de această banalizare, trebuie remarcat că nu de puține ori cuțitele din panoplia războinicilor aveau șanțuri de scurgere a sângelui sau incizii pe lamă, cu nimic mai prejos, ca și complexitate, decât cele de pe lamele pumnalelor. Aceste caracteristici pot construi ipoteza conform căreia cuțitele erau utilizate și în unele aspecte legate de cult și sacrificii, dar poate fi luată în calcul și o probabilă personalizare a lor. În unele depuneri funerare cuțitele par să se constituie în avataruri ale pumnalelor, fiind prezente în morminte alături de alte arme.

Asocierea dintre aceste cuțite cu gropile rituale, prezența șanțului de scurgere a sângelui, analogiile cu piese similare descoperite în contexte funerare, cum este cazul cuțitelor de la Spahii[1072] (jud. Gorj), Slatina[1073] (jud. Olt) sau Hunedoara[1074] ori în depuneri rituale, cum sunt cele de la Șimleu-Observator (**Pl. 38/8**) sau Măgura Moigradului[1075] (jud. Sălaj), întăresc ipoteza conform căreia aceste cuțite erau mai mult decât simple unelte domestice, dualitatea armă-unealtă fiind înlocuită cu o dualitate armă-instrument de cult.

[1071] Subiectul cuțitelor cu utilizare militară, provenite din mediul dacic a făcut subiectul unui articol de specialitate (Pop, Borangic 2009: 35-42). Rezumatul de față este necesar pentru completarea panopliei elitelor militare dacice.
[1072] Gherghe 1978: 17.
[1073] Butoi 1974: 29; fig. 2.
[1074] Sîrbu *et alii* 2007: 24; fig. 35/8.
[1075] Pop, Borangic 2009: 36-38.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

II.D.7 Lănci și sulițe

Arma cea mai răspândită și una dintre cele mai ieftine[1076] în societățile războinice ale Antichității, lancea a avut o largă utilizare în toate culturile și la toate categoriile de luptători, datorită combinației dintre simplitate și eficiență. Lăncile și sulițele, a căror morfologie este parțial asemănătoare[1077], cereau o bună cunoaștere a tehnicilor de forjare și călire, precum și calități fizice pentru a le folosi. Uzul lor de către elite nu se limita la funcția marțială, atât lăncile, cât mai ales sulițele, fiind indispensabile, alături de arc, la vânătoare, așa cum apar spre exemplu pe aplicele de la Letnița (Bulgaria). În cazul aristocrației, lancea putea să aibă și o conotație rituală cu valențe identitare[1078], fiind arma prin excelență a vânătorii – ipostază simbolică a autorității războinice[1079] și, în egală măsură, exercițiu de consacrare[1080].

În depunerile funerare ale războinicilor de elită daci, lăncile apar frecvent grupate câte două, ceea ce reflectă de fapt numărul lor real aflat în dotare[1081]. Numărul de lănci ar putea fi un indicator al tehnicilor de luptă, impuse pe teatrele de bătălie balcanice odată cu sosirea triburilor celtice[1082]. Dacă anterior lancea era arma preferată pentru deschiderea și ducerea luptei – în unele depuneri funerare mai timpurii se regăsesc 4-7 vârfuri de lance – sabia fiind doar o armă secundară, după introducerea spadei, accentul cade pe inițiativa personală. În acest scenariu, războinicul angajează lupta prin aruncarea suliței, apoi prin lupta cu lancea și abia după epuizarea acestora cu spada și, în ultimă instanță, cu pumnalul.

Armă ofensivă prin definiție, o lance este compusă din lama sau vârful propriu-zis, dulia, hampa (tija/coada) de lemn[1083] și călcâiul de fier (**Pl. 38/1**). Călcâiul de lance avea un dublu scop. În primul rând proteja capătul inferior al cozii și ajuta la fixarea/înfigerea în pământ al armei (împotriva cavaleriei?) și putea fi folosit ofensiv dacă situația tactică o cerea sau dacă vârful devenea indisponibil[1084]. Funcția suplimentară de contragreutate, propusă de cercetătorul sloven, este discutabilă, dacă avem în vedere diferența mare de masă dintre vârfuri și călcâie la lăncile din mediul dacic, unde singurul tip prezent este cel sub forma unui manșon simplu, de tablă răsucită.

Dimensiunile lamelor cresc față de cele din epocile anterioare, ajungând frecvent până la jumătate de metru, de regulă având forma frunzei de salcie sau laur, cu nervură mediană și au profil romboidal sau lenticular. Dacă morfologic ele sunt subsumate unor caracteristici relativ comune, la nivel de detaliu există o serie de diferențe pe baza cărora s-a încercat o

---

[1076] Costurile fabricării unei lănci puteau varia destul de mult, în funcție de caracteristicile piesei comandate, existând lănci simple și lănci elaborate sub aspect morfologic și estetic.
[1077] Rapin 1999: 48.
[1078] Era singura armă ofensivă primită de către tinerii războinici germanici la momentul consacrării lor și a intrării lor în rândurile bărbaților capabili și îndreptățiți să poarte arme (Tacit, *Germania*, XIII, 1).
[1079] Xenophon, XII, 1-4.
[1080] Trecerea dintr-o clasă de vârstă în alta presupunea un set de probe obligatorii, normate sau măcar mascate în rituri de agregare, ce aveau ca scop și ca efect schimbări fundamentale în statutul social și mentalitatea celui supus inițierii. Vânătoarea avea și acest rol, așa cum reiese din analogiile cu unele procedee similare din Macedonia (Nemeti 1999-2000: 122-123).
[1081] Un argument în plus îl constituie prezența războinicilor traci ilustrați în arta sud-dunăreană, unde aceştia poartă frecvent câte două lănci, ceea ce adaugă consistență ipotezei acestei tactici de luptă, suficient de eficace ca să devină o tradiție războinică, transformată de imaginarul grecesc în temă de identificare etnică a tracilor (Marazov 2005: 36-39).
[1082] O astfel de ipoteză este propusă și pentru spațiul scordisc, unde lăncile sunt însă până la patru exemplare într-o singură depunere (Drnić 2015: 122-123).
[1083] Cel mai bun lemn pentru coada unei astfel de arme era considerat cel de corn (*Cornus mas*), potrivit lui Xenofon (*Peri Hippikes*, 12, 12; *Cynegeticus* 10,3)
[1084] Drnić 2015: 112.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

tipologizare și o încadrare cronologică a pieselor din Dacia Preromană[1085]. Tipologizarea propusă acum peste 35 de ani de către I. Glodariu și E. Iaroslavschi a rămas în uz până azi nu atât prin faptul că ar fi rezolvat această problemă, oricum complicată, cu atât mai mult cu cât se bazează prioritar pe un nucleu de descoperiri din centrul regatului dac, ci din cauză că ulterior nu au mai fost făcute alte demersuri similare, situație valabilă la aproape toate categoriile de armament[1086].

În realitate, clasificarea lăncilor este îngreunată de plaja mare de dimensiuni și forme; diferențierile ținând cont de morfologia vârfului, de lungimea lamei și a duliei, de existența sau lipsa nervurii mediane, de greutatea piesei, de lungimea (presupusă) a cozii și nu în cele din urmă de funcționalitatea concretă a armei. În ciuda acestor impedimente mai multe clasificări au fost făcute de către istorici ai civilizației celtice occidentale[1087] și nord-balcanice[1088]. Analiza lăncilor și sulițelor din mediul roman, ceva mai bine documentată, nu a rezolvat nici ea satisfăcător, deocamdată, această problemă[1089]. Lipsa unui repertoriu cu toate descoperirile din întreg spațiul nord-dunărean nu permite, deocamdată, reconfigurarea și actualizarea tipologiei lăncilor dacice, aspect grevat de numeroase descoperiri fără context sau consemnate deficitar, astfel că sunt posibile doar câteva chestiuni de ordin general.

În cadrul fenomenului funerar nord-dunărean, lăncile sunt cele mai frecvente depuneri, dar apar și descoperiri în așezări. Atunci când sunt mai multe în aceeași depunere – lăncile sunt extrem de rar asemănătoare – cea mai mică dintre ele să fi fost de fapt utilizată ca suliță, adică aruncată. Un alt indicator ar fi faptul ca lamele lăncilor sunt îndoite ritual (**Pl. 38/3**), iar sulița, mai robustă (și, posibil, mai vulgară), este depusă nealterată. Deși nu apar în scenele de luptă de pe Columna Traiană, lăncile, sunt reliefate în număr mare între trofeele sculptate pe soclul acesteia (**Pl. 38/4-5**), dar au vârfuri scurte, aproape piramidale, ceea ce este mai mult ca sigur o schematizare operată de sculptori, căci astfel de lănci nu apar în mediul dacic.

Sulițele au aceeași morfologie, respectiv călcâi, hampă și vârf, diferența făcând-o acesta din urmă, care este mai scurt și mai masiv. Tactic sulițele erau utilizate diferit de lănci, fiind, în principal, arme de aruncat la distanțe mici și medii. Rolul lor era fie de a neutraliza ținta, fie de a imobiliza scutul adversarului, în care arma se înfigea. Spre deosebire de lănci, vârful era proiectat să reziste la impact frontal, astfel că nu de puține ori acesta avea două, trei sau patru muchii. Simplitatea și eficiența acestei arme a determinat larga ei folosire în lumea barbară[1090], atât la vânătoare, cât și la război.

Călcâiele de lance și/sau suliță sunt componente de metal montate la capătul opus al armei; au o formă conică, adaptată cozii[1091]. Lungimea lor păstrată este situată în jurul a cca 4-6 cm. La fel ca în cazul vârfurilor, erau fixate cu ajutorul unui cui, al cărui orificiu se mai păstrează la unele piese. Se observă un amănunt legat de acest mod de fixare și anume raritatea extremă a descoperirilor efective ale acestor cuie, ceea ce poate însemna că erau probabil din lemn. Călcâiul asigura o mai bună stabilitate, atunci când arma era înfiptă în pământ, în poziție de repaus sau atunci când arma era utilizată static, ca barieră împotriva cavaleriei inamice.

Conflictele frecvente dintre daci și romani au adus în mediul dacic numeroase arme romane, în principal ca trofee de război. Între acestea se regăsesc și câteva vârfuri de *pilum*,

---

[1085] Glodariu, Iaroslavschi 1979: 132-134.
[1086] Borangic 2014: 51.
[1087] Rapin, Brunaux 1988, 119-127.
[1088] Drnić 2015, *passim* (cu bibliografia tipologizărilor propuse pentru zona scordiscă).
[1089] Bishop, Coulston 1993: 53.
[1090] Descriind armele germanicilor, Tacit spune că *puțini au săbii și lănci; ei poartă niște sulițe sau, cum le zic ei,* framee*, cu fierul îngust și scurt, dar așa de ascuțit și ușor de mânuit, că se bat cu arma aceasta și de-aproape și de departe, după cum cere felul luptei* (Tacit, *Despre originea și țara germanilor*, VI, 1).
[1091] Glodariu, Iaroslavschi 1979: 134.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

arme care chiar dacă n-au fost folosite în lupta de linie – specific romană – erau foarte eficace în timpul asediilor, putând fi aruncate de către apărători, de pe ziduri. Un tip rar de *pilum* provine de la Piatra Craivii[1092]. Vârful are un manșon scurt cu gaură pentru nit, tija este rotundă în secțiune și ușor lenticulară în lungime, iar vârful propriu-zis este aplatizat. Alt vârf provine de la Racoșul de Jos, *Piatra Detunată* (jud. Brașov). Piesa este slab conservată, dar se observă secțiunea patrulateră a tijei și vârful rotunjit. A fost descoperit într-o locuință, alături de alte arme romane (coif, *pugio*)[1093]. Alte două vârfuri de *pilum* provin din situl de la Poiana (jud. Galați) starea de conservare a pieselor este slabă, astfel că asupra funcționalității corecte planează unele incertitudini[1094].

Este foarte probabil că sulița și lancea, prin vechimea lor și prin morfologia dreaptă, amintind de axa lumii, precum și prin ambivalența război-vânătoare, amândouă indisolubil legate de ideea de masculinitate, să fi fost încărcate și cu unele semnificații magico-religioase. Pentru această însușire pledează episodul mitic al sacrificării unui bărbat, aruncat în trei sulițe și astfel trimis prin moarte de către geți, la zeul lor[1095]. Sulița sau lancea, sunt, în acest caz, vectorii prin care războinicii se conectau cu planul divin al existenței.

Spadă de fier descoperită la Orodel, jud. Dolj
(Borangic, Bădescu 2014)

[1092] Berciu *et alii* 1964: 134, fig. 21/4.
[1093] Costea *et alii* 2008: 158, fig. 6/b.
[1094] Vulpe, Teodor 2003: 183/nr. cat. 812-813.
[1095] *Trimiterea solului se face astfel: câţiva dintre ei, aşezându-se la rând, ţin cu vârful în sus trei suliţe, iar alţii apucându-l de mâini şi de picioare pe cel trimis la Zamolxis, îl leagănă de câteva ori şi apoi, făcându-i vânt, îl aruncă în sus peste vârfurile suliţelor* (Herodot, IV, 94).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

II.D.8 Arcul cu săgeți. Baliste.

Arcul a fost dintotdeauna o armă complexă, atât din punct de vedere structural, cât și ca mod de luptă. Folosirea acestuia s-a generalizat – și foarte probabil rafinat, sub forma așa-numitelor arcuri compozite – inițial în spațiul Dunării de Jos, datorită contactelor directe cu populațiile de stepă[1096], unde reprezenta arma de bază. Și arcurile aveau o utilizare dublă, fiind indispensabile atât la vânătoare și în campaniile militare[1097].

Autorii antici amintesc priceperea geților și a dacilor de a trage cu arcurile: *iar aceia* (dacii) *se pricep mai bine decât toți la aruncarea săgeților*[1098]; *este un lucru dovedit că etiopienii se folosesc de flotă, iar dacii de săgeți, care, pe deasupra, mai sunt și veninoase*[1099]; *Sarmații și geții sunt mai numeroși, îi vezi călări, venind și ducându-se prin mijlocul drumurilor, între ei nu-i nici unul care să nu poarte tolbă, arc și săgeți îngălbenite de veninul viperei*[1100]; *sloboade din arc săgeți înmuiate în venin de viperă și care sunt de două ori vătămătoare, pe care le scoate mereu din tolba sa perfidă, întocmai ca un dac din ținuturile războinice ale pământului getic*[1101]. Deși este insesizabilă arheologic, componentele arcului fiind de origine organică, numeroasele vârfuri metalice de săgeți descoperite pe întreg arealul confirmă folosirea arcului în Dacia preromană, alături de sursele iconografice și textele antice. Arcul este una dintre armele dacilor ilustrați atât pe scenele Columnei (XXIV; XXXII – unde sunt reprezentați inclusiv nobili arcași[1102]), cât și pe soclul acesteia, între trofee, alături de tolbele cu săgeți.

Săgețile erau compuse din vârf (bronz sau fier, mai rar din os[1103]) și tijă (de lemn sau trestie), la capătul căreia se afla penajul și legăturile care asigurau fixarea optimă și rezistență la presiunea corzii. Deși nedocumentate suficient, rămân în discuție așa-numitele inele de arc, indispensabile în cazul folosirii intense a arcului[1104], care ar fi putut să fie realizate din lemn tare, însă, motiv pentru care nu s-au păstrat.

Lucrate dintr-o singură bucată de metal, vârfurile de săgeți se caracterizează prin două elemente principale: partea inferioară, de forma unui peduncul ori a unui toc, ambele fiind modalități de fixare în tijă și vârful propriu-zis, care poate avea 2-3 aripioare și uneori spin[1105].

Pe baza morfologiei au fost identificate trei tipuri de săgeți, utilizate în epoca și spațiul dacic. Cel mai folosit a fost însă cel considerat de origine scitică, respectiv cele turnate din

---

[1096] Tucidide îi aminteşte şi pe geți, atunci când enumeră diferitele neamuri chemate de Sitalkes I să lupte împotriva Macedoniei, spunând că: [...] *geții şi locuitorii de prin acele părți sunt vecini cu sciții, au acelaşi port şi sunt toți arcaşi călări* [...]; Thucydides, *Războiul peloponesiac*, II, 96.

[1097] În arta getică timpurie, arcul apare pe cnemida 1 de la Agighiol, pe coiful de aur de la Cucuteni-Băiceni și pe unele aplici de la Letnița și Loveci, niciodată însă în poziție ofensivă. Pe aceste considerente istoricii cred că arma avea şi o funcție ritualică, în cadrul ceremoniilor de învestitură sau inițiere (Sîrbu, Florea 1997: 56).

[1098] Horațiu, *Ode,* 1 II, 6, 13-16.

[1099] Horațiu, *Scoliile lui Pseudo-Acro*, III, 6, 15.

[1100] Ovidiu, *Tristele*, V, 7, 9-20. Motivul arcașilor dușmani (sarmați și geți) este recurent în poemele ovidiene (vezi și *Scrisori din Pont*, IV, 3, 51-52; IV, 9, 75-108; *Ibis*, 137-139).

[1101] Silius Italicus, *Punicele*, I, 322-325. Autorul trăit între 25-101 p.Chr.

[1102] Vârfuri de săgeți au fost descoperite, mai rar, și în morminte aristocratice (Vulpe 1976: 201, fig. 11/6). De notat informația referitoare la prezența unei *garnituri de fier a unui arc* (Popa 2011: 326) în inventarul funerar al tarabostelui de la Cugir (**T.II**), piesă care nu poate fi interpretată ca atare, arcurile neavând componente metalice. Dar un exemplu mai clar este cel al aristocratului înmormântat în tumulul IV de la Popești (Vulpe 1976: 201, fig. 11/6) unde avem un vârf de săgeată.

[1103] Vârfurile realizate din os produc răni mai puțin adânci, dar largi, ceea ce presupune utilizarea lor preferențial pentru vânătoare, cu atât mai mult cu cât erau mai ieftine decât cele metalice.

[1104] Borangic 2014: 53.

[1105] Moscalu 1977: 331-333; Glodariu, Iaroslavschi 1979: 135-137.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

bronz, care au dulie de fixare, trei muchii și spin. Acestea au fost suficient de mult timp folosite ca să devină proprii arealului nord-dunărean (**Pl. 39/1**). Pe lângă acestea, în descoperirile arheologice apar relativ des și vârfuri din fier, cu doar două muchii și dulia realizată din încovoierea puternică a părții terminale. Evident, acest tip era unul ieftin, atât în ce privește materia primă – puteau fi realizate rapid din resturi de tablă – cât și din cauza timpilor de fabricare foarte scurți. Testele efectuate cu ambele tipuri de vârfuri, demonstrează însă că cele de bronz erau mult mai eficace din cauza că au mai bun echilibru și o mai puternică forță de penetrare. Pe aceste considerente se poate spune că vârfurile de bronz erau mai potrivite cu necesitățile războinicului de elită, iar cele simple, de fier, erau vârfuri ordinare, folosite de arcași oarecare sau potrivite pentru vânătoare. În acest sens pledează și statistica, cele de bronz fiind mai rare decât cele din fier.

Revenind la arcul propriu-zis, deși nu sunt dovezi arheologice directe privind tipul de arc utilizat în spațiul nord-dunărean, dosarul acestei arme poate fi completat atât de imaginile Columnei[1106], pe soclul căreia figurează numeroase arcuri reflexe[1107], cât și de logica și izvoarele istorice scrise. Contactele directe și îndelungate cu populațiile de stepă (sciți, sarmați), au avut ca efect modificări vizibile în arsenalul local, arcurile reflexe fie de tip *scitic*, fie de tip compozit[1108], fiind una dintre aceste adaptări. Un arc compozit putea ajunge la o dimensiune situată între 120-160 cm, iar caracteristicile constructive speciale îi confereau o putere de penetrare superioară altor arcuri, putând lovi o țintă eficient la peste 150 m[1109]. Trebuie amintit însă că arcul este o armă elitistă prin natura lui, specializarea și profesionalizarea necesitând ani lungi de antrenamente, pentru a putea fi folosit cu succes.

De asemenea, era o armă scumpă, realizarea unui arc de calitate cerând timpi de execuție foarte lungi (până la doi ani[1110]) și cunoștințe tehnice speciale. Realizarea unui arc reflex necesita esențe de lemn cu caracteristici elastice și o bună rezistență la uzură: zadă, dud, platan, corn, sânger, ulm, frasin etc și plăcuțe de os sau corn. Componentele de lemn, corn și/sau os, după tratamente îndelungate, se „sudau" cu diferite tipuri de cleiuri (astfel de cleiuri cu bune calități se puteau obține din oase, vezici de pește, piele de iepure etc.). Mai era nevoie de tendoane, piele și fibre atât pentru realizarea corzii, cât și pentru ranforsarea arcului la exterior[1111].

*

[1106] Utilizarea arcului în conflictele daco-romane este confirmată și de prezența unui arcaș barbar pe una dintre metopele monumentului de la Adamclisi (Met. 31), care trage, cățărat într-un arbore, asupra romanilor, precum și pe reliefurile Columnei Traiane, atât în scenele de luptă (XXIV; XXXII;), cât și în ipostaza de trofee, figurate pe baza monumentului.

[1107] Este aproape de neînțeles lipsa reprezentărilor acestei arme în cadrul artei locale, spre deosebire de secolele anterioare (când arcul apare pe o cnemidă de la Agighiol, pe coiful de la Băiceni sau pe aplicele de la Letnița și Lovech) pe fondul utilizării ei consistente în acest mediu, dovadă numărul mare de vârfuri de săgeți descoperite. Cea mai probabilă explicație este că tocmai această generalizare să fi modificat caracterul sacral avut anterior (Sîrbu, Florea 1997: 56), arcul pierzându-și aura religioasă, modificare accentuată și pe fondul *democratizării* artei locale.

[1108] Arcul compozit avea zonele flexibile realizate din 3 straturi de bază: lamele dintr-un corn de animal pe partea dinspre coardă (cornul e elastic în compresie), lamele de lemn în mijloc (lemnul ofera rezistență și duritate mare raportat la masa lui, dar este mai puțin flexibil), lamele din fibre de tendon uscat pe partea opusă corzii (tendonul e elastic la tensiune). Toate componentele erau lipite cu clei din oase, tendoane, piei sau fâșii din vezici de pește. Arcul era acoperit apoi cu piele fină, pentru protecție.

[1109] Bârcă, Symonenko 2009: 276.

[1110] Incluzând realizarea tolbei și a săgeților (cca. 15-20 bucăți).

[1111] Borangic 2014: 53-54.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Finalul regalității dacice a însemnat, din punct de vedere militar, o perfecționare a armamentului și o specializare a tacticilor și a strategiilor aplicate. În condițiile imperative de moment, având la bază o moștenire consistentă, acest efort a avut diverse direcții de aplicare, artileria constituind un important sector, deloc neglijat de către comandanții daci. Pe lângă tradiționalele arcuri, comandamentul dac nu a avut rețineri în folosirea artileriei romane[1112], *ballistarii* daci figurând pe Columnă (LXVI), iar componente ale acestor mașini de război au fost descoperite în ruinele incendiate ale cetății de la Costești[1113], ceea ce explică, măcar parțial, prezența a numeroase vârfuri de săgeți specifice în zonă.

Totalitatea armamentului destinat să arunce diferite proiectile (săgeți, lănci, pietre, plumbi etc.) cerea o industrie manufacturieră capabilă să susțină necesarul de logistică reclamat de construcția, utilizarea și reparațiile aferente, inclusiv a muniției. Cu toate că procurarea armamentului individual cădea în sarcina fiecărui luptător (sau a nobilului căruia îi era supus, respectiv a atelierelor zonale), pentru elementele complexe – mașinile de război, de exemplu, chiar dacă nu era produse pe plan local, posesia, întreținerea și utilizarea acestora făceau parte neîndoielnic dintr-un program central, comandat și controlat de către administrația regală[1114].

Complicatele mașini de aruncat proiectile, de certă fabricație romană, prezente în mediul dacic erau arme elitiste din două perspective. Pe de o parte, posesia lor nu era una generalizată la nivelul întregii Dacii. Nu avem evidențe arheologice exterioare nucleului din Munții Orăștiei din care să reiasă folosirea lor de către daci și în alte regiuni. În lipsa oricărui indiciu și pe baza textelor antice, putem cantona acest tip de arme doar în centrul regatului.

Pe de altă parte, elitismul este exprimat în acest caz și de capacitatea de a le manevra, operațiuni care, pe lângă posesia propriu-zisă, cerea o specializare consistentă, obținută doar în timp.

Prezența pe Columna Traiană a unor daci mânuind mașini de asediu romane este o concesie[1115] aproape fără sens și logică a propagandei imperiale. Relieful în cauză este argumentat de componentele unei baliste descoperite la Costești, situație care tranșează definitiv aserțiunea lui Dio Cassius care spune că *Traian a ocupat munții întăriți și a găsit acolo armele, mașinile de război cucerite* [de la romani]*, precum și steagul luat de la Fuscus* (LXVIII, 9). Nu putem vorbi, în lipsa unor argumente arheologice, de o generalizare a utilizării acestor arme complexe pe tot spațiul dacic, ci doar de capacitățile armatei din perioada lui Decebal (deși dacii asediaseră și cuceriseră cetăți și castre încă din timpul lui Burebista). Și în acest caz, ades invocatele șabloane artistice care ar explica anumite secvențe mai deosebite din sfera fenomenului militar dacic nu se pot justifica credibil. Concesia sculptorilor, și implicit a programului politic roman, trebuie văzută ca o aliniere la realitate, la acceptarea unei stări *de facto*, altfel ilustrarea unor războinici barbari atacând legiunile cu arme romane neputând fi explicate cetățenilor Romei, primii cărora li se adresa monumentul.

Deși fac parte din categoria armelor cu proiectile și a fost o armă eficientă, praștia nu pare să fi fost utilizată de către daci. Urme ale prăștiilor, mai exact proiectile de piatră, sunt identificate în mediul getic anterior secolului al II-lea a.Chr.[1116]. Proiectilele de praștie descoperite în epoca dacică aparțin mai sigur asediatorilor cetăților dacice. Reticența față de praștii poate fi explicată prin timpul foarte lung (15-20 de ani) necesar antrenamentelor care ar fi permis obținerea unor rezultate eficiente.

[1112] Cassius Dio, LXVIII, 9.
[1113] Gheorghiu 2005: 116.
[1114] Criton, *Geticele*, 5, 2, – *Lexiconul Suidas*, *s.v Boutiais.*
[1115] Poate chiar Traian a sugerat această concesie, pentru a sublinia dificultatea războiului și primejdiile înfruntate și a justifica astfel costurile ridicate ale unei mobilizări fără precedent.
[1116] Măndescu: 269-273.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

II.D.9 Cosoare și topoare[1117]

Panoplia armamentului utilizat în spațiul nord-dunărean, între secolele II a.Chr. și I. p.Chr., este completată de două tipuri de artefacte, purtătoare ale unei dualități încă viu discutate și disputate în literatura de specialitate. Este vorba despre cosoare și topoare. Poziționarea acestor piese în categoria uneltelor sau a armelor, cel mai adesea, stabilită mai mult pe baza unei „tradiții istoriografice", a unei generalizări, decât pe o analiză funcțională sau pe un context istoric bine delimitat, fiind, cu mici excepții, discutate periferic. Utilizarea lor ca unelte este varianta propusă cu precădere de către majoritatea istoricilor, plecând de la contextele arheologice comune în care au fost descoperite, fiind mai greu asociabile cu fenomenul militar.

Dosarul arheologic al cosoarelor este unul consistent, sub aspect numeric și chiar morfologic, descoperite invariabil în contexte arheologice comune[1118]. Un argument în favoarea utilizării cosoarelor ca arme este scena LXVI de pe Columnă, unde un taraboste, dacă judecăm după pileusul specific, folosește un cosor ca armă. Atașat unei cozi ce depășește dublul lungimii lamei, cosorul are lama scurtă și foarte încovoiată, asemănătoare cu a unor piese provenind din contexte arheologice. Faptul că un nobil mânuia o astfel de armă poate însemna că aceasta era suficient de eficace, astfel încât războinicul să o prefere alteia la care rangul și statutul său i-ar fi permis accesul. O altă ipoteză ar fi aceea că insolita armă a fost o soluție de moment, dată de necesitatea eficientizării armamentului dacic, în special cel utilizat de către aristocrația care se baza pe spadele lungi de tip celtic, mai puțin eficace în fața legionarilor romani echipați cu armuri individuale și scuturi masive, în fața cărora armele curbe reprezentau o soluție tactică eficientă[1119]. Există tentația de a cataloga relieful ca o excentricitate sau o imprecizie a sculptorului ori a proiectantului – este până la urmă singura scenă de acest gen de pe monument, iar statutul aristocraților daci era cunoscut la Roma. Dacă ar fi și singura din iconografia imperială, atunci rezervele ar fi cu asupra măsură justificate, dar diverse tipuri de cosoare sunt redate și pe metopele monumentului de la Adamclisi, operă ai cărei autori erau și mai familiarizați cu armele dacilor, împotriva cărora luptaseră. Printre armele războinicilor barbari ilustrați apar și cosoare, așa cum este cel mânuit de un luptătorul redat pe metopa XVIII, cosor ce are o coadă foarte lungă, la capătul căreia se observă o lamă scurtă, încovoiată, delimitată de coadă printr-un inel proeminent. Morfologia și robustețea acestei arme simple o făcea extrem de utilă în lupta împotriva cavaleriei, fie prin lovirea calului, fie prin agățarea și dezechilibrarea călărețului din șa[1120]. La fel ca în cazul coaselor de luptă, aceste cosoare ar fi putut reprezenta arme preferate de către războinicii de la periferia regatului dac[1121], mai puțin atenți la semantică și mai predispuși către pragmatism (**Pl. 39/2**).

Dacă atașarea piesei la un mâner lung avea ca rezultat o armă simplă, dar extrem de periculoasă, aceeași armă, în combinație cu un mâner scurt, are ca rezultat o armă eficientă pentru lovit și retezat de aproape[1122]. Răspândirea și frecvența cosoarelor, datate cu precădere în secolele I a.Chr. - I p.Chr., în întregul areal dacic, precum și utilizarea lor, fie și doar

---

[1117] Cosoarele au făcut subiectul unui articol de specialitate (Borangic 2010: 10-21), iar topoarele au fost prezentate minimal la Borangic, Bădescu 2014: 100-103, aici doar în ipostaza de arme.
[1118] Borangic 2010: 16-19.
[1119] Borangic 2010: 14.
[1120] Și aceste cosoare, în toate ipostazele lor – cu coadă scurtă, medie, lungă, precum și cele cu lama scurtă, medie, puternic sau doar ușor încovoiată – au făcut obiectul unor experimente de reconstituire istorică, alături de alte tipuri de arme cu lama curbată (Barbu, Borangic 2016: 183-185).
[1121] Vezi Borangic 2012a: 218; nota 25.
[1122] Barbu, Borangic 2016: 183-185.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

ocazional, ca arme, permit includerea acestei categorii de artefacte între acele *Dacorum falcibus* pomenite de Cornelius Fronto[1123].

*

Și mai puțin discutate au fost topoarele, categorie de unelte indispensabile în cazul unor campanii militare, cu un rol mai ales logistic. Un număr destul de mare de astfel de piese, de diferite forme și tipuri, au fost descoperite în zona cetăților din centrul regatului[1124].

Emblematic este un topor descoperit la Sarmizegetusa (**Pl. 39/4**). Piesa, realizată din fier, este masivă, are tăișul lat și gaură de înmănușare, iar lateralele acestui orificiu oval au fost lățite sub forma unor mici aripioare, destinate unei mai bune fixări a cozii. Pe porțiunea dintre muchia rectangulară și gâtuirea care scoate aripioarele în evidență, sunt incizate două șanțuri paralele. Atenția acordată decorării unei astfel de piese, care are și tăișul călit diferențiat față de restul corpului, denotă că avem de a face cu o unealtă particularizată, departe de a fi una ordinară. Toporul are gaura ovală (formă ce împiedica rotirea piesei în coadă), aripioare de stabilizare a cozii, tăiș călit. Masivitatea generală a piesei și nu în ultimul rând aria circumscrisă capitalei regatului dac, de unde provine, construiesc profilul unui topor care ar fi putut fi utilizat atât în cadrul unor lucrări cu caracter genistic, cât și ca armă[1125]. În sprijinul acestei ipoteze vin reliefurile de pe baza Columnei Traiane, unde sunt reprezentate frecvent topoare, atât în scene din care se deduce calitatea lor de unealtă (LXVII), cât și pe toate trofeele expuse, unde fac parte dintre armele capturate.

Piesa prezentată nu este singulară în contextul discutat, ci doar iese în evidență. Astfel de topoare, unele cu decorate (sau marcate) au fost descoperite, uneori în număr destul de mare, în diferite zone ale perimetrului cetăților din munții Orăștiei (Piatra Roșie)[1126], la care se adaugă cel puțin trei descoperiri (cu zeci de piese, între care multe topoare) făcute de către braconierii arheologici, aflate în diverse etape de anchetare încă nefinalizate și deci inedite[1127].

Întregul tablou remodelează consistent statistica acestui tip de artefact. Rămâne discutabil caracterul exact de armă sau unealtă, obiectul în sine putând fi foarte bine când una, când alta, în funcție de moment și necesități. Un argument în acest sens, dacă ar mai trebui, este tot o scenă a Columnei Traiane, unde legionarii romani sunt prezentați ca luptând cu dolabrele[1128] (Scena XCVI) specifice mediului militar roman. Fie au fost atacați pe neașteptate de către daci și în disperare de cauză au apelat la uneltele cu care lucrau în acel moment, fie pur și simplu au preferat uneltele din cauza eficienței lor.

Eficacitatea acestor topoare este incontestabilă. Piese grele, bine ascuțite și folosite cu ambele brațe, puteau sparge orice scut, iar efectul asupra corpului unui adversar este devastator, indiferent de armură sau de locul lovit. Lupta de aproape, în special din perspectiva asediatului, poziția superioară a mânuitorului dublând forța cu care acesta poate lovi, a plasat dintotdeauna topoarele – primele unelte-arme din istoria omenirii – printre cele mai bune și mai temute arme.

[1123] M. Cornelius Fronto, *Principia Historiae*, II: 204.
[1124] Glodariu, Iaroslavschi 1979: 140.
[1125] Borangic, Bădescu 2014, p 100.
[1126] Sîrbu *et alii* 2005: 10-13.
[1127] Celor provenite din descoperirile arheologice li se adaugă zeci de exemplare (de toate tipurile) braconate și abandonate în pădurile din Munții Orăștiei, precum și alte piese recuperate de către Poliția de Patrimoniu în urma diverselor acțiuni specifice (inf. inspector-șef M. Ciută).
[1128] *Dolabra* - topor genistic roman; combinație între lama unui topor și pintenul unui târnăcop.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

II.D.10 Piese de echipament militar și harnașament

II.D.10.a Paftale de centură, verigi și catarame

Paftalele de fier placate cu bronz (așa-numitele paftale de tip *Latène*) au o arie de descoperire foarte diversă, ele provenind din așezări, cetăți, morminte sau „câmpuri de gropi", fiind răspândite în sudul Transilvaniei și al Moldovei, în Oltenia și Muntenia, dar și la periferia regatului dac. Pe baza detaliilor constructive și a decorului au fost identificate trei grupe de astfel de piese: o grupă illiro-scordiscă (tip I), una bastarnică (tip II) și una geto-dacică (cu două subtipuri), ultima sub influența celor scordisce și bastarnice[1129].

O astfel de pafta era compusă din placa de fier propriu-zisă, cu laturile uneori alungite și arcuite, iar capătul dinspre cârligul de prindere, ușor îngustat. Cârligul se termină în unele cazuri cu un buton semisferic, iar la capătul opus placa are o componentă tot din tablă, articulată printr-o balama de corpul paftalei, de care se prindea, cu ajutorul unor nituri, cureaua. Placa de bază a paftalei era acoperită cu o altă tablă, mai subțire, de bronz, decorată cu motive geometrice sau, mai rar, antropomorfe. Îmbinarea celor două plăci se realiza prin îndoirea perimetrului tablei de bronz, care avea o arie mai mare decât placa de bază, peste muchia celei de fier. La unele exemplare această problemă a fost rezolvată cu ajutorul unei rame semicirculare de metal, care, prin batere, se închidea, fixând cele două părți. Axul balamalei avea și el la capete butoni semisferici, transformat astfel într-un nit lung.

Aparent, contextele din care provin paftalele nu lămureau inițial apartenența acestor piese la costumul militar[1130], dar cercetări ulterioare au identificat piesele de acest gen în mormintele unor războinici. Un caz a fost descoperit la Hunedoara[1131], altul la Ardeu[1132] sau în mormintele de la Mala Kopanya[1133]. Unui presupus context militar trebuie să-i fi aparținut și paftaua de la Bratei, care a fost supusă unei puternice arderi, cel mai probabil cu ocazia incinerării decedatului și posibil cea de la Poiana (jud. Galați). Acestora li se poate adăuga o pafta de fier, singura placată cu argint, descoperită într-un mormânt tumular de la Costești-Cetățuie, nepublicată integral deocamdată[1134]. Piesele enumerate confirmă asocierea lor cu fenomenul militar.

Alte paftale au fost descoperite la Sighișoara[1135] (jud. Mureș), Piatra Roșie, Căpâlna, Piscu Crăsani, Ostrovul Șimian, Hunedoara, Cârlomănești, Poiana, Orlea, Bratei, Șura Mică

[1129] Babeş 1983: 196-221; Guštin 2011: 239-254.
[1130] Cu atât mai mult cu cât pentru grupa illiro-scordiscă s-a conturat ipoteza că astfel de piese făceau parte costumul feminin (Guštin 2011: 250, nota 34).
[1131] Sîrbu *et alii* 2007: 158: 161, fig. 9/1; fig. 10/2
[1132] Ferencz 2013: 215-224.
[1133] Kotigoroshko 2009, fig. 42/1-5; 10-11.
[1134] Gheorghiu 2005a: 163. Mobilierul funerar al acestui mormânt era constituit din: un pumnal *sica*, un vârf de lance, piese de fier provenind de la un car, ceramică, monede histriene și o pafta fragmentară din fier placată cu argint aurit, resturi osteologice arse (Gheorghiu 2005: 208, cu trimitere la rapoartele din *CCA* [1998; nr.78; 1999, nr.123; 2000, nr. 41]). Pe baza ceramicii, descoperitorii au datat tumul în secolul I p.Chr. Din nefericire complexul este în continuare nepublicat complet, rămânând certă doar valoarea statistică a pieselor.
[1135] Cel puțin 12 exemplare, unele fragmentare, altele întregi. Una dintre paftalele din acest sit reprezintă un caz fericit prin faptul că s-au conservat alături de ea o serie de verigi și garnituri de tablă de bronz care făceau parte din ornamentația curelei (Andrițoiu, Rustoiu 1997: 112-113).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

(jud. Sibiu), Piatra Craivii[1136], Popești (**Pl. 39/3**)[1137], Rotbav[1138], Chirnogi[1139], Vlădiceasa (jud. Călărași), Bratei, Ocnița, Boroșești, Poienești[1140] (jud. Vaslui), Pietroasa Mică-*Gruiu Dării*[1141], Moigrad[1142], Meseșenii de Sus[1143] (jud. Sălaj), Gruia[1144], Divici[1145], Arad[1146], Simeria[1147], Orlea[1148] și în alte câteva puncte[1149].

Din punct de vedere cronologic aceste piese par a-și înceta utilizarea după epoca burebistană (ele nu depășesc secolul I a.Chr.), moment în care nu mai apar în descoperirile arheologice – ca și multe alte tipuri de arme și piese de echipament militar – de altfel. Modificarea de port este oarecum surprinsă de către sculptorii romani ai Columnei lui Traian, unde ținutele războinicilor daci afișate ca trofee sunt încinse cu curele simple, care erau închise cu un nod specific, numit *Nodul lui Hercule*, în locul paftalelor. Acest nod special avea o dublă semnificație, cel puțin pentru lumea greco-romană, fiind estetic și rezistent, dar și încărcat cu semnificații apotropaice[1150]. Dată fiind natura organică a curelelor astfel închise, acestea s-au descompus, utilizarea acestui nod în echipamentul militar dacic neputând fi susținută cu alte argumente. Totuși, motivul *nodului lui Hercule* este prezent în arta orfevrăriei dacice (Sâncrăieni, Jakimovo, Coldău). Raritatea acestui motiv în restul lumii barbare, arată o apropiere a imaginarului dacic de lumea elenistică[1151] (vezi cerceii de aur „de la Căpâlna"). Pe acest fond, prezența nodului în vestimentația dacică ilustrată pe monumentul roman, ca înlocuitor al paftalelor de tip *Latène*, apare justificată, caz în care explorarea unui posibil cult al acestui erou mitic în mentalitatea războinicilor daci reprezintă o posibilă direcție de cercetat[1152].

*

Considerate pe rând brățări sau inele cu nodozități (adesea cu specificația *celtice*), verigile sunt descoperiri frecvente în Dacia preromană. Tipologia și morfologia lor este destul

---

[1136] Paftalele descoperite aici, șase exemplare, întregi sau fragmentare, au fost republicate ulterior de către C. Plantos, cu detalii și desene, considerând că astfel de piese făceau parte din echipamentul militar (Plantos 2009: 44-47). Pieselor vechi li se adaugă alte două paftale braconate și ulterior recuperate de către Poliția de Patrimoniu, Alba (Plantos, Ciută 2016: 165-177).

[1137] Paftaua de la Popești (jud. Giurgiu), nu provine din necropolă, ci a fost descoperită în așezare (Vulpe1957: 234; fig. 23). Aceasta este una dintre rarele piese de acest tip care are în ornamentație siluete antropomorfe (Borangic, Bădescu 2014: 58).

[1138] Sîrbu, Savu 2015: 99-100.

[1139] Trohani 1974: 197-198.

[1140] Babeș 1983: 213.

[1141] Dupoi, Sîrbu 2001: 34; fig, 51/2.

[1142] Matei, Pop 2001: 262; Pl. 2/1.

[1143] Trei exemplare. Inedite. În apropierea paftalelor s-au descoperit mici verigi de bronz, utilizate cel mai probabil pentru decorarea curelelor.

[1144] Liciu 2002: 109-112; Pl. I.

[1145] Rustoiu 2006-2007: 19.

[1146] Pădurean 2011: 111-114; fig. 2-3.

[1147] Pădurean 2002-2003: 101, Pl. I.

[1148] Aici, în punctul *Grindul lui Iancu Muşat*, au fost descoperite o serie de complexe, între care unul conținea scheletul unui bărbat matur (aprox. 45-50 de ani), care avea în zona bazinului o pafta decorată (Comșa 1972: 51, fig. 5). Descoperirea lămurește modul de purtare și faptul că sunt piese de port specifice bărbaților.

[1149] Actualizarea descoperirilor la Guștin 2011: 248; fig. 6 (cu bibliografia la nivelul anului 2011).

[1150] Un astfel de nod constă în combinarea sub formă de bucle a capetelor curelei, obținându-se o închidere extrem de greu de desfăcut, fapt ce ridică unele semne de întrebare vizavi de oportunitatea utilizării unei astfel de legături solide și aparent fără reversibilitate imediată sau măcar facilă.

[1151] Spânu 2012: 102.

[1152] Hercules mai apare pe obrăzarul unui coif figurat pe baza Columnei Traiane, personajul fiind ușor de recunoscut datorită pielii de animal aruncată pe umăr și a ghioagei cu care este înarmat.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

de diversă – ceea ce descalifică prin dimensiuni funcția de bijuterii – iar frecvența lor destul de mare în descoperiri[1153] (**Pl. 39/6**). Densitatea lor în epocă, mai ales în teritoriile locuite de scordisci și daci, pot să indice un schimb de gusturi în portul acestor accesorii între cele două populații care au avut contacte intense. Originea lor însă pare să fie nord-pontică, zonă unde s-au descoperit cele mai vechi tipare de turnat astfel de piese.

Diametrul mic al majorității pieselor au indicat utilitatea lor reală, fiind de fapt componente ale costumului, în special ale centurii (lipsa asocierii cu oase ale defuncților ar fi un alt indiciu important privind locul și rolul lor în ansamblul echipamentului și/sau vestimentației). Descoperirea unor verigi utilizate în tandem cu paftale, la Popești și Sighișoara, au lămurit, măcar parțial, destinația lor practică. Desigur asocierea cu paftalele nu este singura posibilitate, astfel de verigi putând fi folosite în diverse moduri și feluri, între care cea mai simplă și uzuală ar putea fi atârnarea la centură a altor diverse obiecte.

Cu o apariție relativ timpurie, încă din secolul IV a.Chr., verigile cu noduri au fost puțin folosite pe parcursul secolelor III-II a.Chr. și mult mai intens pe parcursul secolului I a.Chr., după care apar tot mai rar în descoperiri[1154].

Valoarea lor practică este dublată de cea estetică, astfel de verigi având o paletă largă de forme și variante, de la unele exemplare foarte simple la altele extrem de elaborate. Alături de aceste piese în cadrul echipamentului, dar și al harnașamentului, erau utilizate și catarame, uneori decorate (**Pl. 39/5**), precum și diverse aplici ornamentale.

[1153] Glodariu 1984: 64-67.
[1154] Glodariu 1984: 71.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Reproducere a unui cap de leu prezent pe matrița de bronz descoperită la Sarmizegetusa Regia (realizare Ș. Grigore & C. Drăghici)

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

II.D.11.B PINTENI

Această categorie de piese a fost asociată frecvent cu harnașamentul, deși ei fac parte din costumul cavalerului. Pintenii sunt accesorii realizate din fier sau bronz, rotunzi sau patrulateri în secțiune, uneori încrustați cu alte metale. Încovoiați în forma literei U – după anatomia călcâiului, au capetele terminate cu doi butoni semisferici, iar la jumătatea distanței dintre aceștia se află un spin proeminent, de fapt partea activă a piesei (**Pl. 40/1**). Cu ajutorul pintenilor, atașați de călcâie, călărețul transmitea comenzi calului, prin amplificarea și acutizarea semnalelor date cu picioarele de către cavaler, animalului. Fiind stimuli extrem de puternici, ce determină o reacție rapidă, ei nu erau folosiți decât de călărești experimentați. În cazul acționării necorespunzătoare, calul, din cauza durerii, putea reacționa imprevizibil[1155]. Acest lucru explică oarecum numărul destul de restrâns de astfel de piese descoperite, raportate la ponderea cavaleriei[1156] (**Pl. 41**), existând posibilitatea ca, în chiar rândurile aristocrației, să nu fi existat o pregătire hipică suficientă sau extinsă la toți membrii elitei. Prezența unui singur pinten (*pars pro toto*?), în morminte, simboliza, alături de zăbale, apartenența decedatului la rangul ecvestru, iar piesele izolate descoperite în locuri comune (așezări, fortărețe) par să fi fost pierdute în Antichitate, caz în care desperecherea nu mai trebuie justificată[1157].

Și acest accesoriu al călăreților pare să fi ajuns în spațiul balcanic pe filiera celtică[1158], iar răspândirea lui în spațiul în discuție denotă importanța acordată călăritului, dar subliniază și o profesionalizare a tacticilor de cavalerie.

[1155] Borangic, Barbu 2013: 31-32.
[1156] Raportat la estimările privind procentul de trupe de cavalerie din cadrul unei structuri militare.
[1157] Borangic, Bădescu 2014: 92.
[1158] Dima 2005: 179.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

II.D.11.c ZĂBALE[1159]

Parte a căpăstrului, zăbalele reprezintă de fapt un ansamblu articulat, compus din diverse piese metalice, care era fixat pe botul și în gura calului (zone extrem de sensibile), asigurând controlul asupra mișcărilor acestuia, prin condiționare fizică. Împreună cu căpăstrul putem spune că este de fapt cea mai veche și mai importantă parte a harnașamentului, utilitatea ei fiind evidentă, atât în cazul atelajelor diverse, cât și în cazul cailor pentru călărit. Zăbala propriu-zisă este un sistem simplu, compus din două bare metalice, de regulă articulate între ele, introduse în gura calului, în spatele ultimilor incisivi (**Pl. 40/2**). La capetele celor două părți sunt fixate două verigi mobile, de care se leagă hățurile. Denumirea s-a extins asupra întregului ansamblu, devenit mai complicat odată cu trecerea timpului și cu specializarea călăreților. Pentru un control mai bun asupra cailor de luptă, în diferite perioade, au fost dezvoltate modele mai complexe de zăbale.

Un astfel de model, apărut în zona balcanică în secolul al III- lea a.Chr. (**Pl. 41**), poartă numele de *zăbală de tip tracic* (**Pl. 40/3**). Morfologia, cronologia și răspândirea acestui tip de zăbală au făcut obiectul mai multor studii de specialitate[1160]. Prezența numeroasă a acestui tip de zăbale în arealul tracic a dus la etichetarea lor drept zăbale „de tip tracic", cu toate că astfel de ansambluri au avut o circulație mai mare în timp și spațiu[1161]. Acest tip de zăbală era realizat prin asamblarea mai multor componente din fier și, uneori, din bronz. Inovația constă în dublarea barei articulate care susținea piesele mobile, cu una identică, rigidă de această dată, poziționată sub falca animalului. Acesteia i se adaugă prelungirea psaliilor foarte mult în jos și legarea frâielor de aceste capete, prevăzute cu verigi, de regulă. Rezultatul a fost o modificare radicală a tipului de pârghie care exercita tensiune asupra gurii calului. Se schimba astfel direcția de acțiune a pârghiei din spațiul orizontal în cel vertical, acționând direct pe osul mandibulei. Rezultatul a fost fără îndoială un control extrem de sever al mișcărilor calului. Sistemul descris nu este unitar în detalii, ci a rămas așa la nivel de principiu, în jurul acestei baze existând numeroase modele și tipuri, circumscrise însă descrierii. Zăbala de *tip tracic*, prin construcția ei specială, reclama o bună cunoaștere a artei echitației. Deosebit de severă cu animalul, orice manevră bruscă sau prea amplă determină o reacție pe măsură a calului, evident deranjat sau doar condiționat de complexul mecanism. Acestuia i se adaugă și pintenii, care necesitau de asemeni o bună stăpânire a propriei poziții în șa și a comenzilor date. Călărețul își asigura stabilitatea strângând calul cu picioarele, astfel că mișcările nepotrivite, bruște sau accidentale ar fi dus la lovituri sau zgârieri ale abdomenului calului, care nu doar ar fi derutat animalul, ci și l-ar fi enervat, provocând dezechilibrarea călărețului, inconvenient agravat, în perioada istorică, de lipsa scărilor de șa[1162]. Și această zăbală specială pare să fi ieșit din uz,

---

[1159] Zăbalele de tip *tracic* au făcut subiectul unui studiu de arheologie experimentală (Borangic, Barbu 2013: 22-47).

[1160] Borangic, Barbu 2013: 32 - cu istoriografia subiectului.

[1161] A fost numită așa de către istoricul bulgar Ivan Venedikov (1957: 153-201), pe baza răspândirii ei prioritar în mediul tracic, dar autorul recunoaște posibile influențe grecești care par să fi stat la originea construcției ansamblului, în timp ce alți cercetători le atribuie o rădăcină celtică (Zirra 1981: 124-125).

[1162] Dovezi imbatabile ale utilizării scăriţelor la şei, în forma lor consacrată, în spaţiul transilvănean şi nu numai, provin doar din perioada sosirii avarilor (Mauricius, *Arta militară*, I, 2, 7; II, 8, 3), către sfârşitul Antichităţii. În lipsa acestora, călăreţii antici îşi asigurau stabilitatea prin antrenamente riguroase, începute din copilărie sau cu ajutorul şeilor înalte (legaţi cu curele?). Şaua, în adevăratul sens al termenului, este o invenţie cu rădăcini în lumea scito-sarmată (posibil însă ca sarmaţii să fi fost doar vectorul de transmire a acestor dispozitive din est către vest, spaţiul dunărean fiind pe cursul acestor traiectorii), unde apar şeile „cu coarne", preluate apoi şi de cavaleria romană. Totuşi, se pare că au existat unele sisteme precursoare ale scăriţelor, oarecum simpliste, dar necesare, mai ales în cazul cavalerie grele. Astfel, sunt documentate unele încercări de asigurare a stabilităţii călăreţului cu

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

după domnia lui Burebista, cele mai târzii exemplare par să fie cele descoperite la Bulbuc (jud. Alba)[1163] și cele din zona cetății de la Piatra Roșie.

Desigur apariția acestui model s-a făcut pe baza unei îndelungate experiențe ecvestre, unele componente fiind moșteniri ale secolelor anterioare. Astfel, rozetele și discurile de metal de pe bara articulată din gura calului, prezențe constante la acest tip, se regăsesc la zăbale simple, mai timpurii, atribuite, de regulă, călăreților geți. Un bun exemplu poate fi echipamentul unui călăreț, descoperit la Făcău (com. Bulbucata, jud. Giurgiu)[1164], care, pe lângă coif, o cataramă și patru lănci, mai conținea o zăbală, din care s-au păstrat discurile zimțate montate pe axul articulat. Partea păstrată a artefactului se compune din două bare, cu secțiune variabilă. Pe una dintre barele axului se mai păstrează două rozete zimțate, din bronz, mobile, departajate de o piesă de separare, toate puternic afectate de temperatura rugului funerar. Din păcate, psaliile[1165] nu s-au păstrat, aceste componente fiind mai relevante tipologic.

Un alt tip de zăbală, asociată cu fenomenul militar, a fost cea de tip *grecesc* (**Pl. 40/2**), ansambluri cu o tradiție lungă în spațiul nord-dunărean[1166]. Astfel de dispozitive, databile în secolul II a.Chr., au fost descoperite la Dobrosloveni[1167] (jud. Olt) și Viașu[1168] (jud. Mehedinți). O astfel de zăbală dezvoltă sistemul vechi de zăbale, prin prelungirea simetrică a psaliilor, care au forma arcuită sau a unei litere **S** ușor alungite, iar capetele răsucite ale acestora se termină cu butoni semisferici. Axul articulat, ce se monta în gura calului, este înlocuit la majoritatea pieselor de un lanț realizat din verigi masive de fier, dar există o paletă mai largă de execuție a acestei componente, de la două tije simplu articulate, uneori mobilate cu rozete și zimți, până la verigi masive de fier, îmbinate sub formă de lanț. Frâul se conecta la zăbală fie cu ajutorul a două verigi exterioare, fie cu ajutorul unor plăcuțe în formă de opt.

Aceste zăbale au o largă răspândire în mediul sud-tracic, unde sunt datate încă din secolul al IV-lea a.Chr. și unele dintre ele au pe bara mobilă din gura animalului discuri sau rozete zimțate, componente care se vor regăsi apoi în construcția zăbalelor de tip *tracic.*

Alte tipuri de zăbale folosite au fost modele mai simple, la fel de utilizabile și pentru caii de călărit ordinari și pentru cei de tracțiune[1169]. Simplitatea acestora constă în inexistența psaliilor, iar zăbala propriu-zisă o reprezintă doar axul articulat și verigile de la capete, prinse pe curelele căpăstrului (**Pl. 40/1**).

Izvoarele istorice confirmă o bună reprezentare a călărimii în rândurile diferitelor structuri politico-militare geto-dacice. Angrenate în diverse conflicte, adeseori la mare depărtare de centrele proprii, armatele în discuție au avut, pe lângă comandamentele ce utilizau evident caii și importante escadroane de cavalerie. Elitele militare locale dețineau supremația

---

ajutorul unor sfori (India) sau a unor cârlige de fier atașate șeilor (Persia), dar scara de șa, în adevăratul ei sens, este documentată abia din secolul V, în spațiul sino-altaic (Borangic, Barbu 2013: 39).

[1163] Prezența între depuneri a unei zăbale cu elemente ce pot fi datate mai târziu (Werner XVII), alături de intervențiile și reparațiile efectuate în timp pe celelalte zăbale, permit concluzia că astfel de ansambluri au fost utilizate și pe tot parcursul secolului I a.Chr. (Borangic 2014a: 274).

[1164] Constantiniu, Leahu, 1968: 202, fig. 7/1. Astfel de rozete zimțate apar și la Agighiol (Berciu 1969: 58; fig. 39-41) și la Șopot-Dolj (Nicolăescu-Plopșor 1945-1947: 29; Pl. IV/13) sau la Piatra Craivii, fapt ce denotă o coexistență, desigur disproporționată numeric, între zăbalele de tip *tracic* și cele de tip *grecesc.*

[1165] *Psalie* – fiecare dintre cele două elemente laterale ale unei zăbale (**Pl. 40/3-4**).

[1166] La Bugeac (jud. Constanța) a fost cercetată o necropolă în care într-un mormânt (**M.7**), datat în sec. IV a.Chr., conținea în inventarul funerar al călărețului incinerat și o zăbală de tip *grecesc.* Piesa a fost puternic deformată de temperatura rugului funerar (Irimia 1968: 214-222; fig. 22/b; fig. 34). Astfel de zăbale au fost descoperite sporadic pe un areal larg în nordul Dunării: Ciumești, Peretu (singura argintată), Zimnicea, Mihăilești (jud. Călărași), Trușești (jud. Botoșani).

[1167] Nicolăescu-Plopșor 1945-1947: 23; Pl. V/9.

[1168] Berciu 1966: 89; fig. 7.

[1169] Borangic, Bădescu 2014: 86-90.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

în ce privește gradul de înarmare, instruire și logistică. În mod evident – și diversele componente, asociate echitației, descoperite atestă acest lucru – o mare parte din aceste efective erau compuse din călăreți experimentați[1170].

Draco.
Desen după reliefurile de pe baza Columnei lui Traian
(G. Balazs)

[1170] Borangic, Barbu 2013: 40.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

II.e Reprezentări iconografice ale armelor

Simplitatea redării prin imagini a unor concepte, schematizate sau nu, stă de fapt la originea tuturor tipurilor de informații abstractizate. O societate aliterată a folosit dintotdeauna alte modalități și vectori de transmitere a unor noțiuni sau idei, mai mult sau mai puțin abstractizate. Cea mai simplă dintre aceste metode de exprimare non-alfabetică este iconografia. Pentru civilizația dacică, arta a însemnat posibilitatea de a expune anumite componente ale codurilor interne, expresii ale relațiilor din interiorul societății și ale imaginarului social referitor la transcendentalitate.

Elitele getice, anterioare secolului al II-lea a.Chr., au făcut din redarea armelor deținute un adevărat program iconografic, în care pot fi văzute armuri, pumnale, lănci, arcuri, coifuri, cnemide. Mesajele de forță militară și potență economică au fost chiar exacerbate prin realizarea armamentului de paradă din aur și argint. În contrast cu exuberanța *epocii prinților geți*, iconografia perioadei regatului dac a fost mult mai sobră, chiar dacă ea s-a *democratizat*, sub aspectul tipurilor de suport, căci în esență arta rămâne, dacă nu un apanaj, cel puțin un vector de comunicare și expresie specific elitelor.

În acest peisaj destul de aridizat, reprezentarea armelor este extrem de sporadică, în contrast flagrant cu dinamica marțială a epocii și a societății. Armamentul ilustrat pe suporturi din mediul autohton, este sporadic și atunci când este prezentat, armele nu fac parte din subiectul principal al expunerii, ci mobilizează firesc scenele, în planuri secundare.

Nici tipurile de arme nu prezintă extrem de multe variabile. Statistic, există trei reprezentări de spade certe, una pe falera de la Surcea[1171] (**Pl. 42/1**), alta pe fragmentul ceramic de la Răcătău[1172] (**Pl. 42/2**) și una la Zimnicea[1173]. Lor li se adaugă o redare extrem de ambiguă de la Sălișteă/Cioara[1174] (**Pl. 33/2**). În primele trei cazuri, deși lipsesc detaliile fine, se poate observa că este vorba de spade lungi, în uz la momentul realizării pieselor.

Detalii care complică problema acestor spade sunt mânerele cu antene, vizibile la Răcătău și Zimnicea. Descoperirea fragmentelor ceramice de la Zimnicea, pe care sunt figurați cavaleri cu scuturi ovale, unul având la șold o spadă cu mânerul terminat tot în antene, relansează discuția asupra tipului de spadă redat. Aceste spade, care au acest element decorativ, au bune analogii în cazul unor arme similare descoperite în morminte celtice din regiunile Dunării Inferioare[1175].

Scuturile sunt rare în iconografia locală. Câte un scut este reprezentat pe două dintre falerele de argint din tezaurul de la Lupu (jud. Alba)[1176], purtate de călăreți. Scuturile sunt, bogat ornamentate și destul de realist reprezentate, au forma ovală specifică epocii dacice, cu

---

[1171] Crișan 1986: 231-232. Reprezentarea are o bună analogie la Jakimovo (Bulgaria), unde din spadă se mai păstrează doar jumătatea inferioară.

[1172] Căpitanu 1986-1987: 72-73; fig. 1/1. Terminația mânerului ar sugera influențe scito-sarmate, dar lungimea totală o califică drept spadă, analogia morfologică cea mai apropiată fiind arma descoperită la Dobolii de Jos (com. Ilieni, jud. Covasna), piesă unică în acest spațiu și a cărei apartenență culturală și cronologie este încă discutată în mediile științifice. Deși are o lungime atipică, cea mai vehiculată ipoteză o atribuie culturii scito-sarmatice, dar plaja cronologică de origine, agravată de lipsa contextului arheologic, este largă, respectiv secolele VI-I a.Chr. Tot aici, dar cu extrem de multe rezerve, poate fi bănuită sugestia că războinicul mai purta o lance (sau hampa unui steag?) și o armură, ultima fiind redată extrem de schematic, prin linii paralele, lungi.

[1173] Spânu 2014: 89-90.

[1174] Mărghitan 1969: 315-327, fig. 5.

[1175] Spânu 2014: 89.

[1176] Glodariu, Moga 1994: 38, fig. 7-8.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

câte un *umbo* circular[1177] (**Pl. 42/3-4**). Haşura vestimentației poate sugera că personajele aveau armuri, dar calitatea slabă a intenției lasă loc la suspiciuni. Alte două scuturi, mai rudimentar ilustrate poartă cei doi călăreți ilustrați pe fragmentele ceramice de la Zimnicea. Se disting clar forma ovală și *umbo*-urile[1178].

În câteva cazuri apar și pinteni în iconografia locală, uneori doar sugerați, așa cum este cazul cavalerilor figurați pe falera ovală de la Surcea sau pe relieful de la Răcătău. Alteori redarea este mult mai explicită, după cum se observă la cei doi călăreți prezenți pe fragmentele ceramice descoperite la Zimnicea[1179]. Alți pinteni sunt redați pe cupe cu decor în relief descoperite la Crăsani, București-Dămăroaia sau Popești[1180], subliniind importanța cavaleriei în zonă.

*

Acestea sunt singurele piese de armament redate iconografic de către artiștii daci și ele fac parte dintr-un alt tip de mesaj, astfel că, pe lângă anumite confirmări ale documentelor arheologice, ilustrările doar completează dosarele istorice ale utilizării unor arme în spațiul dacic. Schematizarea puternică a majorității pieselor nu permite foarte multe conexiuni, singura certitudine fiind prezența lor în panopliile locale.

În același registru, cel al confirmărilor, trebuie înțeleasă și reprezentarea armamentului dacic pe monumentele, obiectele de artă sau numismatica romană, care, în urma conflictelor cu dacii, au ilustrat arme capturate în timpul războaielor, uneori cu suficiente și binevenite detalii.

O sursă de primă importanță o reprezintă iconografia numismatică romană. Aceasta, deși trebuie privită cu suspiciune din cauza regulilor de schematizare și standardizare ale compozițiilor grafice care guvernau și controlau modalitatea de exprimare, contribuie la cunoașterea armamentului dacic. Pe monedele emise cu ocazia victoriilor împotriva dacilor, gravorii romani au redat numeroase tipuri de armament, în special scuturi și săbii curbate (**Pl. 42/3a-b**). Acestea din urmă, pe fondul funcției de vector propagandistic al monedelor, au dus în toată lumea cunoscută romanilor asocierea dintre daci și armele lor încovoiate. Rareori detaliile unor piese de armament pot fi observate, aspect grevat și de utilizarea unor teme standardizate, astfel că, inclusiv în acest caz, informația utilă este redusă, cel mai probabil fiind vorba doar de clișee iconografice, chiar dacă ele sunt legate de civilizația dacică. Ar fi o greșeală dacă am utiliza reprezentările de pe numismatica imperială, ca reflecții exacte ale realității. Majoritatea temelor monetare erau extrem de standardizate. Paleta de reprezentări și atribute utilizate avea deja o lungă tradiție, cu rădăcini în cultura grecească și elenistică, elaborate pe baza unor clișee artistice consacrate și difuzate prin adevărate „caiete de modele”[1181]. Totuși, războaiele daco-romane au introdus și subiecte grafice noi, armele curbe fiind cele mai relevante în acest sens. Aceste teme erau inedite în iconografia monetară imperială și ca atare au trebuit lucrate după modele reale – cel puțin prototipurile[1182]. Calitatea de document istoric fidel a monedelor poate fi discutată în ceea ce privește personajele sau ansamblurile, pileusul fiind invariabil elementul cu trimitere la regatul dac. Acestuia i se adaugă săbiile curbate, ambele cu siguranță dacice.

O piesă deosebită este o plăcuță de bronz descoperită la Gârla Mare (jud. Mehedinți) (**Pl. 28/4**), datată în prima jumătate a secolului II p.Chr., pe care, lângă unele arme curbe

[1177] Borangic *et alii* 2015: 119.
[1178] Spânu 2014: 85, Pl. 19; 20; 21; 22.
[1179] Spânu 2014: 89-90.
[1180] Spânu 2014: 90 (cu bibliografia punctuală).
[1181] Oberländer-Târnoveanu 2006: 460
[1182] Borangic 2015a: 88.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

(pumnale sau săbii) sunt figurate și două scuturi, unul hexagonal și unul oval[1183]. O altă reprezentare a victoriei romane este redată pe o placă de marmură descoperită la Sarmizegetusa Regia. Pe această piesă apare, stilizat grosier, numele Legiunii a IV-a Flavia Felix, în care literele sunt formate din siluetele unor săbii și pumnale curbate dacice[1184].

Succesele de pe frontul dacic au fost intens și abil exploatate de administrația imperială, care a folosit evenimentele pentru a-și propaga mesajele către propriul domeniu sau către lumea barbară. Relația dintre puterea politică, reprezentarea virtuții și victoria militară au fost puse în evidență prin construcția unor monumente triumfale, uneori chiar pe locul unde se dăduse bătălia care a prilejuit construcția. *Tropaeum Traiani* este un astfel de edificiu, ridicat în Dobrogea pe locul unei lupte sângeroase dintre romani și dacii aliați cu sarmații și germanicii. Construcția a fost înălțată din ordinul împăratului Traian, în anul 109, pe o mică ridicătură de teren și dedicată zeului războiului, Mars Ultor, răzbunătorul[1185]. Reliefurile prezintă majoritar episoade de luptă, fiind sculptate 52 de metope (din care s-au păstrat 48, plus 22 de merloane) ce împodobesc friza și care ilustrează momente din bătăliile purtate în această zonă[1186]. Armamentul barbar este compus, în viziunea artiștilor care au realizat monumentul, în special din săbii curbe și cosoare cu coadă lungă, dar mai apar scuturi, alte genuri de săbii și arcași.

De departe cel mai elocvent monument propagandistic roman, care conține numeroase arme ale dacilor, redate în scene de luptă ori înfățișate ca trofee, este Columna lui Traian. Pe fusul acesteia sunt redați războinici daci, înarmați cu săbii încovoiate, arcuri, coifuri, spade. O concesie a politicii imperiale în materie de ilustrare barbară nemaiîntâlnită altundeva o reprezintă mașinile de luptă și alte arme romane, precum și legionari răniți. Soclul coloanei este decorat cu imagini ale celor mai valoroase arme capturate: armuri, săbii curbate, spade, coifuri, scuturi, arcuri și tolbe ornamentate, berbeci de asalt, topoare, steaguri și lănci[1187].

Pe baza datelor enumerate, dosarul iconografic al armamentului dacic apare împărțit în două părți, extrem de inegale. În prima categorie, cea a reprezentărilor autohtone, prezența armamentului este extrem de săracă. Armele redate aparțin iconografiei personajelor și, în consecință, trimise în plan secund, din perspectiva mesajului, dar în mod cert parte a atributelor războinice ale călăreților figurați – scenele cu arme conțin invariabil doar cavaleri. Modul de redare este schematizat, exceptând scuturile de la Lupu, iar paleta redusă la spade și scuturi (certe). Armurile și lăncile sunt mai mult presupuse.

Spadele sunt redate fie purtate la șold (Răcătău, Sălișteː Jakimovo), fie ridicate (Zimnicea). Posibila lance de la Răcătău este ținută în poziție verticală, motiv pentru care ar fi putut fi și hamp unui steag. Scuturile cavalerilor de la Lupu, deși corecte morfologic, par redate exagerat. Toate armele au o poziție secundară, ele indică natura personajului principal și subliniază rolul acestuia sau mai exact statutul de războinic. Poziția personajelor și ansamblurile grafice în sine pot duce și la interpretarea potrivit căreia acestea sunt divinități[1188].

[1183] Pop 2000: 333, fig. 1. Apartenența elementelor iconografice la panoplia dacică este justificată de prezența unor arme curbe, pe care autorul le consideră pumnale curbe de tip *sica*, iar scuturile sunt identificate drept cnemide. Am putea spune că armele curbe ilustrate sunt mai degrabă săbii încovoiate, dacă admitem raportarea proporțională, iar lipsa cnemidelor din panoplia dacică duce la concluzia că celelalte arme sunt scuturi, cu atât mai mult cu cât în centrul lor se observă *umbo*-uri.

[1184] Sîrbu, Borangic 2016: 22 (cu bibliografia subiectului).

[1185] Borangic 2015a: 51-57.

[1186] Gramatopol 1984: 125.

[1187] Borangic 2015a: 58-74.

[1188] De remarcat că atât pe piesa de la Surcea, cât și pe falerele de la Lupu și pe una de la Galiče (Bjala Slatina, okr. Vraca, Bulgaria), cavalerii sunt imberbi, în atitudine maiestuoasă, spre deosebire de arta getică, de exemplu, unde majoritatea personajelor figurate poartă barbă și plete (Sîrbu, Florea 1997: 89).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Mai importantă pare să fi fost funcția pieselor-suport, care au aparținut unor inventare cu rol cultic, chiar și în cazul fragmentului ceramic de la Răcătău. Este posibil, dar oarecum prematur spus doar pe baza puținelor piese păstrate și analizate, ca imaginea eroului, prezent în arta getică timpurie să fi translat în epoca dacică, transferând atributele războinice ale individului către o divinitate[1189]. Armele, câinele însoțitor, păsările prezente, toate sunt elemente care mobilează sacralitatea personajului, transformându-l într-o imagine standard, iconică, posibil un zeu al războiului sau un erou (strămoș?) ori rege mitic.

Într-un cu totul alt registru se prezintă armamentul dacic ilustrat în arta și iconografia imperială, care avea un cu totul alt tip de mesaj de transmis prin armele ilustrate. Separat de evidenta încărcătură politică, ilustrarea armelor aduce un set important de informații, în principal legate de morfologia unor piese și echipamente – altfel greu sesizabile, de asocierea cu purtătorii lor, de numărul lor și de tehnicile de luptă potrivite și folosite.

As emis între 134-138 p.Chr.
Începând cu domnia lui Hadrian, imaginea Daciei captive răpusă de jale este înlocuită de cea a unei provincii integrate în Imperiul pe care acum este chemată să-l apere cu vestita sabie încovoiată sabie cu care înainte își apărase independența.
(Foto: coinarchives.com)

[1189] Sîrbu, Florea 1997: 94.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Capitolul III. Războinici și societate

III.a.1 Statutul războinicului. Societate, ierarhie, imaginar

Nu există nici o societate fără putere politică și nici putere fără ierarhii și fără raporturi inegale instaurate între indivizi și grupurile sociale care fragmentează societatea. Departe de a avea o unanimitate de păreri, sociologii admit totuși că stratificarea socială, concretizată în manifestarea raporturilor ierarhice și de dominare este, cel puțin la origine, una naturală, anistorică. Asupra acestei stări de fapt, uneori văzută ca o evoluție, aceleași concepte apar ca fiind construcții culturale. Indiferent care dintre aceste principii le-am aplica, societatea, dacică în acest caz, nu ar fi putut funcționa fără o structură ierarhică pe verticală, cu inerente disimetrii interne, între care grupurile militare reprezentau forța de coeziune și ordine.

Statutul omului de arme, respectiv poziția socială pe care războinicul o are sau o determină față de ceilalți indivizi din comunitate, este parțial vizibil arheologic, fapt ce permite aprecierea distanței sociale dintre indivizi. Indicatori precum bunurile materiale, amplasarea rezidenței, riturile și ritualurile (sepulcrale sau nu) practicate, amenajarea funerară sunt elemente care recompun rolul în societate și, implicit, gradul de prestigiu deținut.

Perioada *veacului întunecat* („veac" extins între cca. 250-100 a.Chr.) poate fi considerată, fără teama de a greși, începutul renașterii elitelor geto-dacice. Sintagma *veacul întunecat* a fost utilizată de istoriografia contemporană pentru a explica *tăcerea izvoarelor istorice* asupra acestei interval[1190]. În spatele acestei discreții arheologice s-au petrecut însă mutații socio-politice și militare fundamentale, care au modificat radical structurile sociale ale comunităților intra și extra-carpatice. Cauzele acestui amplu fenomen sunt diverse, fiind atât interne (decăderea puterii getice, un clivaj social evident, întreruperea legăturilor directe cu lumea elenistică, identificarea de și accesul la resurse noi, o evoluție internă a comunităților etc.), cât și externe (alogeni și modele comportamentale noi etc.). Rezultatul cel mai vizibil al acestor procese a fost modificarea mentalităților, în special în sfera fenomenului militar. Este evident că noile elite erau diferite de cele anterioare sub multe aspecte, iar unul dintre cele mai vizibile a fost suportul psihologic care a stat la baza renașterii elitelor nord-dunărene. Întotdeauna elitele și-au cultivat și exprimat modul de gândire prin comportament și l-au afișat printr-o paletă largă de manifestări originale, unele sesizabile arheologic, altele deduse sau presupuse din principiile care descifrează, prin metode științifice, dinamica și natura comportamentului uman, cu accent pe grupurile înarmate.

[1190] Sîrbu, Florea 1997: 91. Sintagma este preluată, analizată și popularizată de P. Pupeză (2012, *passim*).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

III.a.2 Istoriografia temei

Privind retrospectiv istoriografia care a tratat problema statutului, ierarhiilor și structurilor socio-politice care au avut în centru omul de arme din timpul regatului dac, se pot observa unele amănunte. În principal, o fractură evidentă între perioada de dinainte de 1989, un reper mai mult convențional, căci schimbările în istoriografie apar, cu mici excepții, mai târziu și modificările de viziune devin palpabile abia în ultimii ani ai secolului XX și primii ai celui următor. Înainte de 1989, istoriografia românească trata civilizația geto-dacică la modul unitar, iar structurile sociale descifrate apăreau mai mult ca proiecții moderne în istoria îndepărtată. În acest registru, imaginea războinicului dac era prioritar o reflexie în trecut a imaginii țăranului român medieval și din perioada modernă, angrenat la diverse conflicte militare în cadrul mobilizărilor generale, specifice organizării medievale românești, imagine utilizată ca informație subliminală pentru a crea o mai puternică legătură între daci și români, dar și pentru a nivela stratificarea claselor sociale dacice, rezumate de istoriografia de dinainte de 1989 la antonimele nobil-țăran[1191]. Se mai poate observa că elitele au fost tratate secundar sau, cel puțin, accentul nu cădea pe ele, ci pe clasele inferioare. Desigur, tratamentul și metodele aplicate au avut ca efect o distorsionare a identității omului de arme, fie el nobil sau doar războinic, iar despre o meserie a armelor aproape că nu putea fi vorba. În viziunea epocii, *poporul dac* trăia și se comporta monolit.

Pe bazele puse de Vasile Pârvan, pentru care societatea dacică era doar un binom compus din aristocrație și oamenii de rând[1192], istoriografia de după anul 1945 continuă această formulă prin cercetători precum Constantin Daicoviciu[1193], Hadrian Daicoviciu[1194], Andrei Bodor[1195], Nicolae Gostar și Vasile Lica[1196], Ioan Glodariu[1197] sau Alexandru Avram[1198]. În acest peisaj o opinie separată face istoricul clujean Ion Horațiu Crișan[1199], ce reformulează peisajul structurilor sociale geto-dacice, propunând etaje sociale intermediare și considerându-i pe *capillati/comati* un grup militar sau militarizat, aflat în subordinea aristocrației, dar deasupra poporului de rând. Opinia istoricului clujean a rămas izolată[1200] în mediul istoriografic românesc până la reinterpretările surselor antice ale istoricului Zoe Petre[1201].

Abia deschiderea de după 1989 și apoi, pe parcurs, schimbarea de generație a modificat din ce în ce mai mult metodologia de interogare a surselor istorice, pe fondul natural al sporirii descoperirilor arheologice și mai ales al accesului la literatura de specialitate europeană.

[1191] Istoriografia românească s-a plasat, înainte de 1989, din motive politice, în exteriorul curentului de *method and theory*, adoptat de literatura ştiinţifică occidentală.
[1192] Pârvan 1982: 82 (132).
[1193] Daicoviciu 1960, 135-140.
[1194] Daicoviciu, 1981: 32-34.
[1195] Bodor 1981: 7-22. Autorul este parțial în acord cu imaginea societății propusă de C. Daicoviciu, dar include între *comati* nu doar oamenii de rând (agricultori, păstori, meșteșugari, mineri, negustori etc.) ci și o parte a celor înstăriți.
[1196] Gostar, Lica 1984: 60-68: 103-110.
[1197] Glodariu 2001: 776-778. Deși istoricul reia tema mult după ce metodologia cu care era opera ieșise din uz, el păstrează ca fapt istoric structura bipartită a societății *tarabostes/nobili* și *capillati/comati/restul poporului*.
[1198] Avram 1989: 21-25.
[1199] Crişan 1977: 196-197.
[1200] Doar cercetătorul M. Petrescu-Dîmbovița introduce ipoteza lui I. H. Crișan în sinteza pe care a dedicat-o Daciei preromane, un an mai târziu (Petrescu-Dîmbovița 1978: 150).
[1201] Petre 2004: 249-289.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Noile abordări și orizonturi de la debutul secolului sunt parte a reconfigurărilor scrisului istoric românesc propuse și aplicate în principal de către Valeriu Sîrbu și Gelu Florea[1202], Aurel Rustoiu[1203], Zoe Petre[1204]. Iconografia epocii regatului dac a făcut frecvent subiectul unor articole de specialitate, chiar dacă nu întotdeauna intensitatea și forma manifestărilor spirituale și culturale din spatele artefactelor au fost elementele țintă. Efectele au fost vizibile mai ales în conturarea unei imagini mult mai nuanțate a imaginarului, modern de această dată, privitor la civilizația geto-dacică în ansamblu și creionarea unui context istoric cât mai apropiat de realitatea epocii și a mediului în care au evoluat elitele geto-dacice.

O analiză a statutului războinicului din epoca regatului dac – văzut ca un personaj colectiv – în lipsa documentelor istorice accesibile, poate părea un demers aproape inutil. Totuși, lărgind la maximum sfera de interogare asupra tuturor posibilelor surse de informații, directe și indirecte, putem completa o mare parte din profilul psihologic al acestui personaj.

În primul rând trebuie subliniat că geto-dacii, populație cu un caracter războinic destul de bine evidențiat de toate sursele istorice, sunt prin această prismă parte integrantă a lumii antice, barbară sau nu. Războiul, conflictele, incursiunile, mișcările și dislocările de populații erau, am putea spune, endemice pe continent și în perimetrul bazinului mediteraneean. Nordul Dunării, chiar dacă se afla la periferia lumii mediteraneene, nu era mai puțin dinamic din acest punct de vedere. Ba, chiar mai mult, au existat perioade lungi mult mai convulsive decât ce se întâmpla în sud. În acest tablou, fiecare structură socială, de la cel mai mărunt trib, până la marile conglomerate multi-etnice, aveau alocate componentei militare interne un procent din populație și din resurse. Dincolo de această axiomă, apar evident diferențele dintre capacitățile și politicile punctuale ale fiecărei construcții sociale și politice, în parte. Astfel, pe coordonatele geografice și culturale, diferențele dintre capacitățile de mobilizare, respectiv procentul de populație angrenat în eforturile militare pot fi sesizate în funcție de distanța față de lumea greco-romană. La periferia acesteia, societățile tribale erau angrenate în aceste eforturi cu un procent major din resursele proprii, materiale și, mai ales, demografice, pe când în structurile sociale puternic cristalizate din sud, factorilor militari le sunt acordate anumite procente din capacitățile economice și demografice, gestionate în raport de necesități. Aceste diferențe au avut ca efect profesionalizarea militară a unui segment de populație, în funcție de caracteristicile culturale ale fiecăreia. Dacă în sud profesioniștii armelor făceau parte dintr-un serviciu social puternic ierarhizat, remunerat, specializat, încorporat între limite de timp fixe; la barbari profesionalizarea a atins un număr maxim posibil dintre indivizii valizi ai societății, care au făcut din război nu neapărat o meserie, ci un mod de viață peren, iar *remunerația* se regăsea în prăzile de război, evident dependente de succesele militare și de arbitrariul corpului de comandă. Aceste victorii, din care decurgea prosperitatea comunității, construiau atât liderilor, cât și războinicilor capabili, imaginea publică, care dobândea un accent puternic eroizat. Războinicii de succes deveneau modele și motive pentru noile generații, perpetuând o identitate generală și întotdeauna relațională, ea existând și având sens doar în raport cu alte grupuri sociale.

Oarecum la mijloc între aceste curente și moduri de relaționare, geto-dacii cumulează caracteristici diverse, tributare atât propriei moșteniri indo-europene, cât și modelului comportamental oferit de organizarea social-militară a lumii mediteraneene.

[1202] Sîrbu, Florea 1997, *passim*. Ambii cercetători au dezvoltat subiecte conexe cu tema identității, bestiarului, iconografiei, artei, religiei și spiritualității geto-dacice într-o serie mai largă de cărți și articole, care, cel puțin parțial, se vor regăsi în baza de documentare a acestui studiu.

[1203] Rustoiu 2002, *passim.*Teme asociate imaginarului, identității și ornamenticii au mai fost dezvoltate în unele articole punctuale ale acestui cercetător, care se regăsesc parțial discutate și în acest studiu.

[1204] Petre 2004: 249-289.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Revenind la reconstrucția efectivă a tiparului comportamental – baza oricărei ideologii de grup – din spațiul nord-dunărean, se cuvin câteva observații metodologice care afectează analiza structurală, mai ales în cazul în care sursele directe de informare sunt puține și fragile.

Prima problemă ar fi interpretarea izvoarelor scrise antice despre subiect. În majoritate covârșitoare, acestea relevă rezultatele și nu cauzele comportamentului. O altă problemă este dată de alterarea mesajului, foarte puține date provenind de la observatori direcți, iar oricum, indiferent de sursă, informația este suspectă de apartenența autorului la un program politic sau dependent de anumite considerente culturale ale epocii lui. Fără a face abstracție de aceste surse, ele trebuie permanent verificate fie comparându-le între ele, fie cu alte tipuri de informații, în special cu cele arheologice, dar nu numai.

Pachetul astfel obținut trebuie să țină seama de o serie de concepte metodologice și de indicatori sociali, ambele inerente investigației: piesele de prestigiu, rezidențele elitei[1205], importurile (indiferent de modul lor de obținere), structura inventarelor funerare și ritualurile practicate, precum și conceptul „competiției", specific elitelor militare din Europa proto-istorică. Dintre acestea, studiul fenomenelor funerare rămâne cea mai importantă resursă care, în ciuda practicilor religioase discrete, trimit în contemporaneitate cele mai multe artefacte legate direct de mentalitatea posesorilor lor. Zona sacrului rămâne sursa dominantă de informare, într-o societate aliterată în care exprimarea mentalităților se face prin activitățile cotidiene (astăzi greu sesizabile ca surse) și prin iconografie[1206].

Fibulă dacică de argint, *cu noduri*
(sfârșitul secolului al II-lea – prima jumătate a secolului I a.Chr)
din tezaurul de la Cojocna, jud. Cluj (inv. V 437, MNIT, Cluj-Napoca).
Foto M. Amarie, MNIR (*Catalog* 2014, p. 329, fig. 65/2)

[1205] Florea 2006: 7.
[1206] Sîrbu, Florea 1997: 92.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

III.A.3 STATUTUL RĂZBOINICULUI

Fiecărei culturi îi corespund o sumă de ierarhii interne și de valori particulare, exprimate prin coduri complexe de comportament, cutume spirituale și materiale, legi și tradiții cumulate în atribute ale unor indivizi, rangurile fiind bine articulate în cadrul sistemelor sociale respective.

În culturile care au la bază elemente cu caracter marțial puternic, aceste resorturi sunt foarte bine conturate, cu rădăcini în disciplina grupului înarmat și în forța pe care acesta o proiectează în social. Prestigiul membrilor grupului aflat în vârful piramidei sociale este întotdeauna atent întreținut, iar puterea efectivă sau chiar cea falsă, afișată ostentativ.

O caracteristică esențială, mai ales în mediile competitive, așa cum este cel militar, este prestigiul, care are permanent nevoie de reconfirmări; în caz contrar influența individului (sau a grupului) intră într-o fază de erodare rapidă. În ciuda aparenței, confruntările, atât cele de grup, cât și cele individuale, au fost întotdeauna ultimele opțiuni pentru rezolvarea diferendelor. Înainte de a decide că trebuie să lupte, adversarii se studiază reciproc, cercetează panoplia, istoricul inamicului, culeg un set de informații pe baza cărora își evaluează șansele. Între reperele studiate, importanța războinicului, considerația pe care acesta o are în mediul lui și al adversarilor săi, autoritatea de care se bucură, însemnele și modul lor de afișare, armele sale, strigătele de luptă[1207], trofeele anterioare sunt în primul rând proiecția valorii marțiale ale posesorului în exterior[1208] și primele care „vorbesc" despre subiect, înaintea subiectului chiar.

Privit în această cheie, prestigiul[1209] este parte din tacticile militare de intimidare, de subliniere a calităților războinicului și chiar de exacerbare a acestor valori. În mediul dacic, chiar dacă au renunțat la armele de paradă, aceste strategii au fost pragmatizate prin construcția fortărețelor pe înălțimi, prin posesia și afișarea armamentului de cea mai bună calitate, prin portul de podoabe, bijuterii și însemne, prin asocierea unor războinici valoroși.

Despre modalitățile mai subtile de expunere a statutului, din păcate istoria a consemnat foarte puține, astfel că nu putem decât să „măsurăm" rezultatele, concretizate în documentele arheologice și calitățile militare, la rândul lor cuantificate în rezultate. Că acest prestigiu era important în lumea dacică putem deduce din modul de organizare a soliei dacice trimisă inițial de Decebal să negocieze cu Traian, compusă nu din aristocrați, ci din războinici de profesie[1210]. Refuzul împăratului de a trata cu aceștia a însemnat doar importanța mai mare cu care erau investiți factorii politici, reprezentați de aristocrații din comandamentul dacic, în dauna militarilor, considerați nu neapărat mai puțin competenți, ci doar mai lipsiți de garanții materiale, religioase și politice care ar fi putut legitima eventualele înțelegeri. Nu putem admite o provocare a dacilor, așa cum făcuseră pe vremuri cu Domitian, vorbim doar un sistem de

---

[1207] *Ostaşii învaţă strigătele de luptă strămoşeşti ale fiecărui neam - strigătele celtice pentru călăreții celți, cele getice pentru geți, şi cele retice pentru reți* (Arrian, *Arta tacticii*, 44, 1: 138).

[1208] O observație directă a acestei proiecții de forță existentă în lumea barbară o relatează Tacit când descrie lumea războinicilor germanici: *a fi în toată vremea împrejurat de un roi mare de tineri, tot unu şi unu, aceasta-i cinstea, aceasta puterea lor, podoabă pe timp de pace, scut în timp de război! Şi nu numai în neamul lor, ci şi în obştile vecine căpeteniile îşi fac nume mare şi slăvit, dacă se ridică deasupra celorlalţi prin numărul şi vrednicia soţilor: ei sunt cercetaţi într-una de solii şi încărcaţi de daruri, şi de cele mai multe ori numai faima lor hotărăşte soarta războiului.* […] *Cei mai viteji au o brăţară de fier* […] *pe care o poartă ca pe o cătuşă, până se dezleagă de ea ucigând un duşman. La foarte mulţi dintr-înşii le place portul acesta şi ei încărunţesc aşa, însemnaţi şi ştiuţi bine şi de duşmani şi de ai lor* (Tacit, *Germania*, XIII, 2-3; XXXI, 2).

[1209] Terminologic, *prestigiu* este un termen provenit din limba latină, unde înțelesul lui de bază era acela de înșelătorie. *Praestigiae, -arum = chipuri fantastice, năluciri, vrajă, farmec, șiretlic, calambur* (Cf. *DLR* 1962: 567, *s.v. praestigiae*).

[1210] Dio Cassius, LXVIII, 9.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

valori intern diferit de cel roman, sistem în care războinicii se bucurau de o considerație aparte, cel puțin din perspectiva puterii regale, pe care o serveau loial.

În acest registru extrem de general se încadrează și războinicul dac, văzut acum ca personaj colectiv. Care era statutul lui în cadrul comunității? Se bucura de un prestigiu considerabil? Care erau elementele care-l diferențiau în raport cu populația de rând?

Analizarea acestor diferențe, unele dintre ele surprinse de izvoarele antice, scrise sau iconografice, arată indubitabil distanța dintre războinic și restul populației, exprimată prin elemente de port[1211], rezidență, armament, practici funerare, ca să le enumerăm doar pe cele conservate material.

Aristocrația războinică se afla la comanda detașamentelor reunite care aparținuseră façțiunilor tribale, constituind nucleul de forță al armatei regale, secondată de o categorie inferioară nobililor, compusă din războinici de meserie. Lipsesc detaliile acestor organizări, lipsuri înscrise în marea pată neagră ce acoperă cele mai multe resorturi interne ale societății dacice în ansamblu, dar nici o armată nu poate funcționa fără un comandament superior, fără un corp de comandă secundar și mai ales fără militari experimentați. Desigur, pe lângă toate aceste componente puteau exista și alte categorii de luptători: mercenari, contingente ale aliaților și chiar gloată de ocazie, dar structura de bază, în toate timpurile, era cea descrisă.

Această organizare poate fi presupusă în cadrul fenomenului militar local încă din perioada de reforme demarate de către binomul politic Burebista-Deceneu, dacă nu cumva chiar mai devreme. Valorile demografice angrenate de Burebista arată că regalitatea și-a subordonat acum fosta nobilime gentilică, definită anterior de dimensiunea eroică a războiului, în așa manieră încât aceștia acceptă modificarea simbolurilor tradiționale ale statutului lor. Noul peisaj poate fi numit o *uniformizare prin uniformă*, evoluție care are, între altele, ca indicator vizual înlocuirea coifului de paradă cu un *pileus*[1212]. Este posibil ca momentul să surprindă transformarea unei părți a aristocrației, care devine acum una aulică, renunțând la funcția războinică principală. Pe acești nobili de curte, sursele istorice[1213] îi surprind în postura de dregători în slujba autorității regale, cu atribuții în aparatul de stat, transferați din teritoriu în proximitatea reședinței regale, ca parte a unui plan politic[1214].

Sediul acestei nobilimi de curte este complexul de edificii din munții Orăștiei, loc în care aristocratul locuia permanent, însoțit de familie și oamenii lui de casă. Poziția dominantă, pe verticala geografică, valoarea construcției, calitatea și numărul suitei, suportul religios[1215],

---

[1211] Dio Chrisostomos (*Discursuri*, 72, 3) observă și notează un astfel de marcaj social: [...] *diferite neamuri poartă pe cap nişte cuşme, tinas pilous, aşa cum obişnuiesc acum aceia dintre traci numiți geți* [...], iar Petrus Patricius (*Excerptele despre ambasade*, IV, 5) întărește acest lucru spunând că: *Decebal a trimis soli purtători de cuşme*. Căciula este, pentru observatorii străini, dar nu numai, unul dintre aceste elemente de port cu caracter evident elitist, purtarea piesei subliniind diferența dintre individ și inferiorii lui, dar și relevând egalitatea dintre cei carea aveau dreptul să o poarte. Ambiguitatea surselor scrise este înlăturată de aristocrații războinici reliefați pe monumentul de la Adamclisi și pe Columna Traiană, unde aceștia poartă *pileusul*. Boneta era purtată și de către cler, recrutat din cadrul aristocrației, așa cum reiese din textul lui Iordanes (*Getica*, 71).

[1212] Avram 1989: 21-25. Uniformizarea este însă mai amplă și cuprinde toate elementele legate de prestigiu și expresie a statutului: cetatea, costumul de luptă, armele, podoabele, atitudinea, riturile și ritualurile funerare, ca să enumerăm doar componentele vizibile (astăzi) ale autorității.

[1213] Dintre multele atribuții exercitate se pot recunoaşte aceea de comandant al cetăților, de administrare a activităților agricole şi pe cea de demnitari și diplomați.

[1214] Petre 2004: 254.

[1215] Relația cu sacrul era exprimată prin templele impunătoare și ritualurile efectuate aici de către cler (Glodariu 1980: 437-438).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

genealogia[1216], proprietatea și resursele, relațiile cu alte surse de autoritate[1217], armamentul și în ultimă instanță practicile funerare specifice contribuie la reconstrucția profilului statutului social al omului de arme din epoca de început a regatului. Păstrând reperele enumerate, dar adaptându-le specificităților locale și regionale, ele se aplică și în teritoriu, chiar dacă în timp unele dintre ele suferă modificări.

Nu trebuie privită această transformare drept una monolită sau completă. De fiecare dată când în istorie s-au aplicat reforme, o parte conservatoare a elitei și a societății s-a lăsat mai greu angrenată în aplicarea noilor norme. În ciuda modificărilor radicale implementate de regalitate, profilul războinic al aristocrației dacice nu dispare – sursele iconografice și izvoarele istorice confirmă asta – atât nobilimea, laică sau religioasă, cât și regii, aleși dintre aceștia, au rămas războinici prin excelență[1218]. Principalele modificări sunt articularea și centralizarea administrației, sub autoritatea regală, fapt cu implicații profunde în mediul social și mai ales în dinamica economică a regatului.

Desigur, nu se poate reconstrui profilul acestui tip de războinic doar pe baza textelor antice, iar poziția socială a militarului cu atât mai puțin. În sprijinul surselor scrise, completându-le, vin documentele arheologice, precum și interpretările oferite de antropologie și etno-arhelogie[1219]. O creionare a detaliilor relevă o aristocrație neomogenă în ansamblu, cu numeroase nuanțe și profiluri regionale, reminiscențe tribale, dar care se alinia încet și sigur pe modelul capitalei. În mod firesc, acest etaj social era prins într-o permanentă competiție internă pentru cele mai bune poziții sociale, pentru putere și prestigiu, dinamici specifice societăților antice[1220] și nu numai.

Sursa statutului acestor elite trebuie căutată în atribuțiile asumate sau primite de către războinici. În ceea ce privește aristocrația, istoriografia românească este în consens cu faptul că nobilimea avea dublă competență – militară și sacerdotală, chiar dacă la nivel de detaliu, au existat diferențe de substanță și implicit de interpretare.

Revenind la poziția militarului în societate, trebuie subliniat un truism. Războinicul, indiferent de rangul sau poziția sa, făcea parte dintr-un organism militar, inițial ceata războinică a nobilului sau a tribului, apoi armata regală. Această instituție nu putea fi decât o reflecție a societății de care aparținea, peste care grefase, fără dubii, propriile mecanisme psiho-sociale. Putem surprinde cu greutate ierarhiile interne în mențiunile antice, dar ele nu puteau lipsi nici chiar în cea mai modestă ceată de războinici. Campaniile militare, efectivele angrenate, sistemul de fortărețe, teritoriul controlat au presupus un sistem bine organizat și o coordonare militară, posibilă doar cu un corp de comandă bine structurat. Acest nucleu avea în centru regele, care se sprijinea pe administratorii regali, pe înaltul cler și pe comandanții militari. Aceștia comandau unitățile de războinici permanenți, rezidenți în proximitatea capitalei, dar și cetele furnizate de comunitățile sau nobilii din teritoriu, completate permanent cu oameni liberi. În acest tablou, parțial speculativ, dată fiind precaritatea surselor detaliate, imaginea războinicului în societatea dacică era cea de membru important în comunitate, aparținând unui etaj social special, cu un puternic profil militar, ierarhizat la rândul lui. Funcția războinică

[1216] Originea nobilă nu poate fi în nici un caz singura sursă de autoritate a elitelor, mai ales în structurile sociale cu profil militar, competitive și pragmatice prin definiție. Dar era principalul reper în stabilirea distanțelor față de alte categorii sociale. De asemenea, prin genealogie nu înțelegem să ne limităm la filiație, căci elitele au pe lângă această coordonată și un sistem de rudenii practicate, de înrudiri controlate (în special matrimoniale), parte a unor strategii și acțiuni complexe de acumulare de prestigiu, putere, influență. Practic, indivizi sau familii decideau anumite înrudiri, uneori șuntând regulile sociale, primând diverse interese socio-politice (Palincaș 2006: 165).
[1217] Rețeaua de contacte pe care războinicul le are la același nivel social cu el.
[1218] Petre 2004: 260.
[1219] Florea 2006: 3-5.
[1220] Florea 2006: 6-8.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

determină întotdeauna un rol bine conturat al individului în sistemul social larg și mai ales are ca efect posesia unor bunuri și valori care-i asigură un nivel de trai peste medie. În plus, averea deținută contribuie și transmite în structurile inferioare statutul personajului, constituindu-se într-un model invidiat. Aspectele economice sunt documentate îndeosebi de sursele arheologice, care au relevat bunuri și valori dificil de acumulat din simple activități economice.

Referitor la contribuția arheologiei la stabilirea gradului de prestigiu, trebuie remarcate câteva aspecte. În primul rând, documentele arheologice sunt cele mai palpabile elemente în acest registru și cele mai multe, indiferent dacă vorbim de locuințe, centre rezidențiale, morminte sau artefacte speciale. Aceste tipuri de descoperiri însă se referă doar la etajele superioare ale elitelor războinice, lipsind documentația arheologică consistentă a sub-structurilor sociale, imediat inferioare. Cu privire la configurația acestora din urmă baza de documentare rămâne, deocamdată, iconografia imperială, textele autorilor antici, precum și alte surse indirecte, respectiv analogiile și logica istorică.

Chiar în aceste condiții restrictive, înmormântările arată clar diferențieri sociale, îndeosebi prin natura inventarului funerar sacrificat, dar și prin riturile și ritualurile practicate. Incinerarea războinicului de elită, cu întreg echipamentul său, amenajarea funerară uneori complexă, piesele din metale prețioase, vesela utilizată la banchetul funerar depusă ori sacrificată alături, subliniau pentru comunitate statutul decedatului, al grupului ori al familiei lui.

Piesele de armament descoperite în mormintele elitelor arată că acestea posedau un arsenal specific, care detașa individul de restul societății fie că vorbim de alți războinici, fie mai ales de simpli luptători, prin tipul de arme deținute și prin valoarea efectivă a acestora. Statutul omului de arme din lumea dacică, indiferent de palierul pe care a evoluat, completează, prin analiza formelor de manifestare a sistemului de valori specific, conturarea unei imagini cât mai apropiate de adevărul istoric, privitoare la locul și rolul războinicului.

Rămâne o singură, dar fundamentală, întrebare. Dată fiind modificarea practicilor funerare – consistente la începuturile regatului dac și aproape de negăsit către sfârșitul acestuia – care au ca subiect războinicul de elită, modificări poate instituționale, ce rămâne valabil din condiția războinicului dac? Răspunsul derivă din analiza tuturor elementelor ce compun această condiție și care definesc omul de arme din timpul regatului dac, lipsind din lista de interogări doar cel mai important indicator – mormintele elitei. Lucrurile au, în mod natural aș putea zice, tendința de a deveni tot mai dificile.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

III.A.4 AUR ȘI TEZAUR. METALELE PREȚIOASE ȘI SEMNIFICAȚIILE LOR IDEOLOGICE

Una din legile de fier ale istoriei este aceea că bunurile de lux tind să devină necesități și să creeze noi obligații
Yuval Noah Harari

Aurul a fost, încă de la descoperirea sa în nisipul râurilor din perioada de sfârșit a Neoliticului, folosit pentru exemplificarea prin artă a prestigiului. Exploatarea acestui metal prețios în Dacia este foarte discutată în mediile științifice, controversa având la bază raritatea pieselor de aur, databile în timpul Regatului dac. Intriga este cu atât mai acerbă cu cât această penurie vine în contradicție cu izvoarele scrise – din păcate informații la a doua mână[1221] – potrivit cărora cantitățile de aur luate ca pradă de romani în urma înfrângerii dacilor au fost impresionante[1222]. Chiar reduse drastic de critica modernă a subiectului, valorile acestor capturi sunt incongruente cu realitatea din teren, unde piesele de aur, sub orice formă, sunt greu de găsit. Este foarte posibil ca această dilemă să fie, măcar parțial, un rezultat al nivelului cercetărilor. Spre exemplu, acest tablou a fost puternic modificat de descoperirea în ultimele două decenii a unor brățări plurispiralice de aur, provenind din aria Sarmizegetusei Regia, centrul autorității militare, politice și religioase a regatului dac[1223].

Exceptând aceste piese, precum și monedele de tip *koson*, podoabele de aur din teritoriul dacic sunt cu adevărat rarități. Putem enumera o brățară de la Chitid (jud. Hunedoara), o fibulă de la Remetea Mare (jud. Timiș), câteva lunule prinse de resturile unei cămăși de zale și un rhyton miniatural de la Cetățeni (jud. Argeș), o aplică și un lanț cu pandantiv de la Popești (jud. Giurgiu), un colier și o pereche de cercei (**Pl. 43/3**) din cetatea de la Căpâlna[1224] (jud. Alba), un ornament semisferic incert din proximitatea orașului Mediaș (jud. Sibiu), o mărgea de asemenea incertă de la Poiana (jud. Galați), un pandantiv de la Cârlomănești (jud. Buzău), câteva sârme și foițe mărunte de la Răcătău (jud. Bacău), o aplică și un probabil fruntar de cal (**Pl.43/5**) la Cugir[1225] (jud. Alba), o foiță de aur dintr-un mormânt de la Hunedoara-*Grădina Castelului* (jud. Hunedora), o verigă de la Pecica (jud. Arad) și o piesă similară cu cea de la Cugir, provenită de la Vețel (jud. Hunedoara), astăzi pierdută[1226]. Acestora li se adaugă câteva piese de argint aurit provenite de la Izvoru Frumos (jud. Mehedinți), Surcea (jud. Covasna), Coada Malului (jud. Prahova), Peteni (jud. Covasna), Rociu (jud. Argeș), Sălișteˈ/Cioara (jud. Alba). Separat, din punctul de vedere al cantității, mai notăm brățările plurispiralice de aur și piesele de la Mala Kopanya (**Pl. 43/4**)[1227]. Fără acestea din urmă, aurul descoperit în Dacia preromană se constituie într-o cantitate de metal prețios ce nu ajunge la un kilogram[1228]. O altă constantă deranjantă este că marea majoritate a acestor piese au fost descoperite în cu totul alte condiții decât cercetarea arheologică (amenajări, lucrări agricole, braconaj arheologic,

[1221] Ioannes Lydos, epitomator al lui Criton, *De Magistratibus Populii Romani*, II, 28 (p. 83, 4-25).
[1222] Carcopino 1924: 32-33.
[1223] Catalog 2014: 411-418.
[1224] Piesele sunt considerate importuri din lumea elenistică (Măndescu 2014: 315). Asocierea pieselor cu situl de la Căpâlna rezultă din declarațiile făptașilor, astfel că realitatea poate fi cu totul alta (Rustoiu 2016: 75-76).
[1225] Piesa este foarte afectată de temperaturile rugului funerar, astfel că funcționalitatea ei este incertă. Acesteia i se adaugă alți stropi de aur, rezultați în urma topirii pe rugul funerar a altei piese de aur, posibil similare.
[1226] Rustoiu 2015: 65-67. Piesa era fragmentară la momentul consemnării ei.
[1227] Cantitatea de aur descoperită în acest sit este de aproximativ 1 kg, disipată în numeroase piese și fragmente.
[1228] Catalog 2014: 315-405. De remarcat că raritatea artefactelor sau tezaurelor de aur este resimțită și în Serbia occidentală și din Bulgaria de nord, precum și în aria culturii Poienești-Lukaševka (Spânu 2004: 69).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

descoperiri întâmplătoare sau vechi și consemnate nesatisfăcător etc.), ceea ce duce pe teren nesigur încercarea de așezare a lor într-un cadru istoric corect.

Pe aceste baze s-a pus sub semnul incertitudinii chiar existența prelucrării aurului în societatea dacică, exploatarea și deținerea nobilului metal fiind, sub o formă sau alta, un ipotetic monopol extrem de strict al autorității regale[1229].

Ariditatea situației a fost revigorată de apariția în peisaj a tezaurelor constituite din brățări de aur plurispiralice, provenite din perimetrul Sarmizegetusei Regia (24 presupuse). Impactul asupra istoriografiei românești și implicit asupra teoriilor dogmatizate, a fost atât de dur, încât multă vreme unii specialiști le-au considerat falsuri[1230]. Descoperite în urma unor braconaje sistematice[1231], numărul real de piese nu este cunoscut cu exactitate, fiind recuperate 13 exemplare și identificate pe piață alte nouă. Greutatea și detaliile brățărilor variază de la o piesă la alta, dintre cele recuperate cea mai mică are cca. 950g, iar cea mai mare cca. 1100g. Analize recente au înlăturat orice suspiciune asupra autenticității, fiind relevat faptul că a fost folosit aur aluvionar și pulbere de aur nativ spălat din albiile râurilor din Munții Apuseni[1232] (în așa zisul *Cadrilater de Aur*, areal ce are ca puncte limitrofe localitățile moderne Săcărâmb - Zlatna-Roșia Montană-Brad). De adăugat că morfologia și stilistica acestor brățări au un bun model de inspirație în cele 31 de brățări plurispiralice de argint dacice cunoscute până în acest moment.

Apariția acestor podoabe de valoare (datate între a doua jumătate a sec. I a.Chr. și în prima jumătate a sec. I p.Chr.)[1233] reformulează, în primul rând, problematica prelucrării aurului la daci[1234]. Dacă ipoteza monopolului regal rămâne încă neafectată, rolul lor de ofrande devoalează parțial relațiile aulice de la Sarmizegetusa. În cazul acestor piese, calitatea lor de vectori maximi ai prestigiului poate include ideea că acest prestigiu era unul colectiv, iar oferirea lor către divinități făcea parte din reglarea echilibrului dintre elitele politico-militare și cele religioase.

Inventarul pieselor de argint din aceeași perioadă ne oferă un cu totul alt tablou, care se relevă prin număr (cca. 350 de descoperiri și aproximativ 800 de piese repertoriate[1235]) drept

---

[1229] Ipoteza de largă circulație în istoriografia românească și istoricul ei au fost discutate critic abia de D. Spânu.

[1230] Spânu 2008: 103-105. Exact așa cum a preconizat D. Spânu, subiectul *fals* vs *autentic* a migrat spre derizoriile teme polemiste din mass-media, alimentate mai ales de către arheologul C. Preda, specialist care s-a pronunțat oarecum aprioric privind autenticitatea acestor piese. În mod similar, anterior se pronunțase și în cazul staterilor de tip *koson* ca fiind piese bătute în Evul Mediu, ipoteză demontată de către mediul academic.

[1231] Cazul acestor piese a adus puternic la lumină problema utilizării detectoarelor de metal pentru *vânarea de comori*, atât în siturile arheologice, cât și în afara acestora.

[1232] Catalog 2014: 414.

[1233] Rustoiu 2016: 78. A. Rustoiu restrânge datările oferite de alți cercetători, considerând că brățările de aur au fost contemporane cu circulația și tezaurizarea pieselor similare de argint și cu cronologia generală a complexului de la Grădiștea de Munte.

[1234] De adăugat, în acest moment, că activitatea braconajului arheologic a dus la sustragerea din siturile arheologice ale României a unor bunuri de patrimoniu cultural însumând undeva peste 100 de kg de aur, peste 250 de kg de argint și tone de piese din bronz și fier, provenite din toate epocile istorice în care au fost folosite metale (Borangic, Ciută 2014: 421).

[1235] Repertorierea era valabilă la nivelul anului 2010 (Spânu 2012: 27-31, cu întreaga bibliografie). Cantitatea de argint din Dacia preromană descoperită se modifică permanent și consistent, în primul rând prin frecvența descoperirilor făcute cu detectoarele de metal, în special tezaure monetare, dar nu numai, adesea fiind scoase sute de monede simultan. Un astfel de tezaur descoperit recent la Jimbor (jud. Brașov) și predat autorităților, compus din 33 de denari romani (cea mai timpurie piesă e aproximativ din 120 a.Chr.), patru fibule, o bucată mică de lanț împletit; toate de argint, alături de care se afla și o bucată dintr-o altă brățară îndreptată și din care se prelucra o fibulă (neterminată), iar un alt tezaur, descoperit pe raza comunei Ormeniș (jud. Brașov), conținea 225 de drahme din Dyrrhachium (secolul II a.Chr.). Ambele sunt, deocamdată inedite și demonstrează dinamica stadiului cercetărilor privind cantitățile de argint – sub formă de podoabe și monede – existente în Dacia preromană.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

o componentă esențială a civilizației geto-dacice. Argintul a fost atât de bine reprezentat în spațiul geografic și cronologic al regatului dac, încât elita acestuia poate fi numită o *aristocrație a argintului*[1236]. Din argint erau fabricate falere, fibule, coliere, lanțuri ornamentale, brățări, inele, cercei, pandantive, veselă de ceremonie, aplici, catarame, colane, torquesuri (**Pl. 43**)[1237], piese total diferite de obiecte de prestigiu ale secolelor anterioare, adăugând și această modificare de perspectivă la schimbările de substanță din mentalul colectiv al celor două epoci. Este foarte posibil ca unele piese să fi fost însemne de rang sau ale unor funcții politico-militare ori sacerdotale importante[1238]. Este dificil totuși să detașăm detaliat ce anume a determinat o răsturnare a ideologiei elitelor, vizibilă acum în preferința pentru argint, în locul aurului. Majoritatea specialiștilor operează cu explicații de ordin religios, fără să articuleze ipoteza într-un sistem mai complex, în raport cu capacitățile tehnice și tehnologice ale epocii și spațiului discutat. Excepțiile de la această *dogmă* sunt puține, pe fondul precarității documentelor arheologice și istorice.

Scriitorul grec Athenaios din Naucratis redactează în jurul anului 192 p.Chr. lucrarea *Banchetul înțelepților* (*Deipnosophistai*), o culegere de dialoguri imaginare. Valoarea acestei opere, păstrată fragmentar, este dată de cunoașterea a numeroase alte lucrări ale unor autori mai vechi. Într-unul dintre aceste dialoguri spune că: *Dintre galati, cei numiți scordisci nu introduc aurul în țara lor; argintul însă, când jefuiesc alte ținuturi și le păgubesc, nu-l trec cu vederea* […]. *Ei au refuzat aurul și nu-l aduc în țara lor, pentru că din pricina lui înduraseră multe și grele neplăceri*[1239]*. În schimb se folosesc de argint și, pentru a-l obține, săvârșesc multe grozăvii*[1240].

Fragmentul relatat devine interesant dacă îl conectăm cu izvoarele istorice care arată puternicele legături între daci și scordisci în zona de geneză a grupului *Padea-Panagjurski Kolonii*[1241] și cu nedocumentarea exploatărilor de argint din Dacia preromană. Studii recente demonstrează că argintul dacic a fost un metal în principal importat din lumea greco-romană[1242] fie sub forma lingourilor, fie prin topirea și reutilizarea monedelor grecești și a denarilor romani ajunși în Dacia[1243]. Este însă eronat să admitem o singură sursă a argintului utilizat în regatul dac, situația prezentată putând fi o rezultantă a stadiului cercetării. Cum observa A. Rustoiu, un semn de întrebare este dat de copierea denarilor romani într-un atelier de la Șimleu Silvaniei, operație la care s-a presupus că materia brută ar fi provenit tot din monedă romană!, ceea ce este greu de admis[1244]. Mai sigur, sursele de argint erau diverse, chiar dacă importurile – pe diverse căi – dețineau un procentaj covârșitor.

Tezaurele de argint dacice relevante, în cadrul cărora există numeroase piese atipice prin cantitatea de metal conținută și implicit prin dimensiuni, pot fi percepute ca indicatori etnici și sociali sau chiar ca markeri ai unor identități individuale. Cu alte cuvinte, seturile de

---

[1236] Sîrbu, Florea 1997: 116.
[1237] Acestor piese li se adaugă o cantitate considerabilă de monedă de argint, emisiuni autohtone sau copiate după prototipuri grecești și apoi romane.
[1238] Babeș 2001: 749.
[1239] Este foarte probabil că *multele neplăceri* menționate să fi fost o amintire a dezastrului de la Delphi (279 a.Chr.), când celții – între care și viitorii scordisci – care au încercat să jefuiască sanctuarul, au fost învinși și alungați de coaliția greacă care le-a ieșit înainte. Bătălia a însemnat eșecul invaziei celtice în Balcani și începutul replierii triburilor celtice.
[1240] Athenaios din Naucratis, *Banchetul înțelepților*, VI, 25: 234a.
[1241] Măndescu 2014: 89; Borangic 2014a: 267; Rustoiu 1996: 121-127.
[1242] Spânu 2012: 89-90.
[1243] Este de remarcat, în acest sens, existența într-un singur depozit a unor tetradrahme de Thasos și a unor denari romani, împreună cu lingouri obținute din topirea altor monede la Stăncuța jud. Brăila (Preda 1957: 120; o actualizare a problematicii la Seculici 2008: 69-71; cu bibliografia subiectului).
[1244] Rustoiu 2016: 82, nota 42.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

podoabe și cantitatea de monedă deținute la un moment dat, ar putea fi percepute ca instrumente ale afirmării autorității[1245]. Apelând la analogii dintr-un spațiu mai larg, european, A. Rustoiu conturează credibil ipoteza că o parte a acestor depuneri cu caracter votiv reprezintă seturi de piese de port ceremonial aparținând unor preotese, garniturile de podoabe ce au fost sacrificate după decesul proprietarelor[1246]. Scenariul introduce în discuție un alt aspect, respectiv o dinamică obligatorie determinată de nevoia înlocuirii oficiantei. Dacă putem presupune logic că urmașa în funcția de preoteasă era disponibilă relativ ușor, în ce privește portul ceremonial – respectiv piesele de argint – obținerea metalului necesar (plus costurile de producție) reclama o atenție și un efort evident al comunității sau familiei responsabile. Nu putem decât presupune complexitatea problemei și posibilitățile ei de rezolvare. Comerțul, schimburile cu alte comunități, participarea la campanii militare, daruri etc. erau tot atâtea posibile soluții. Cert, se desprinde din imagine nevoia de argint – racordată esențial la credințele locale – pentru obținerea căruia, folosind ca reper modelul (sau moștenirea?) scordiscă notată de Athenaios, *săvârșeau multe grozăvii*. Instituționalizarea sentimentului religios prin construirea templelor și sanctuarelor, în special cele din proximitatea capitalei, au modificat această situație, motiv plauzibil pentru care depunerile de această natură dispar după secolul I a.Chr.

Metalurgia argintului, și implicit orfevrăria care avea în centru acest metal, are o perioadă de efervescență care începe consistent cu secolul I a.Chr. Puține piese sunt databile în secolul II a.Chr. sau în secolul I p.Chr. Daniel Spânu, în monografia dedicată creației dacice în și din metale prețioase, conturează câteva faze distincte în evoluția orfevrăriei locale. Prima este caracterizată de piese specifice cum sunt fibulele masive cu noduri, brățările torsadate și cupele de tip *mastós*, precum și de prezența (uneori în asociere) a drahmelor de Apollonia și Dyrrhachium și a tetradrahmelor de Thasos. A doua fază cuprinde alte tipuri de piese: brățările plurispiralice cu plăci terminale, augusteene. Repertoriul pieselor de argint din Dacia și datarea lor a conturat înscrierea acestei efuziuni, fibulele cu placă rombică și cele de tip *linguriță*, alături de monede romane republicate sau în acumularea de metal prețios, creația pieselor – majoritatea profund originale – și tezaurizarea lor în decursul a 50-60 de ani (90/80 a.Chr. - 30/50 p.Chr.)[1247]. În repere istorice, producerea și tezaurizarea pieselor de argint se încadrează în perioada dinamică politic, militar, dar mai ales spiritual a domniei lui Burebista și a succesorilor lui imediați.

Sublinierea prefacerilor spirituale ale momentului istoric e importantă din cel puțin două direcții. Prima este dată de motivația îngropării unei așa de mari cantități de argint, practică grefată pe situația istorică dată, respectiv expansiunea puterii dacice, care cu greu justifică ascunderea tezaurelor. Cu alte cuvinte, depunerile nu au un sens profan. În sprijinul acestei presupuneri vine a doua direcție de conotații ritualice. Asocierile din depuneri relevă unele reguli privind componența tezaurelor, reguli puse în legătură cu portul deponenților[1248]. Majoritar modul de depunere a fost împărțit în două categorii principale: una compusă din *garnituri de port din argint* (fibule, colane, brățări) și una de tip *cumul* (constituită din brățări plurispiralice de aur). Prima identificată în teritoriu și a doua specifică Grădiștei de Munte. Diferențele evidente între cele două tipuri de tezaur sunt explicate de către D. Spânu ca expresii simbolice a două diferite sisteme ideologice. Astfel, tezaurele din teritoriu sunt individuale, iar cele din zona rezidențială reflectă o identitate *instituțională*, colectivă[1249].

[1245] Spânu 2004: 72.
[1246] Rustoiu 2016: 80.
[1247] Spânu 2012: 163-164.
[1248] Zirra, Spânu 1992: 405-410.
[1249] Spânu 2012: 137.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Îngroparea pieselor de argint reprezenta și ea o formă de sacrificiu. Renunțarea voluntară la aceste bunuri de prestigiu poate fi interpretată drept ofrande oferite unei divinități astăzi necunoscute sau, la fel de posibil, ele să fi constituit o formă de cenotaf[1250]. Acumularea de metal prețios din timpul războaielor lui Burebista a însemnat, fără îndoială, și un număr mare de războinici morți la mare depărtare de vetrele lor. Sacrificarea pieselor prin îngropare – precedată uneori de distrugerea lor – era desigur un ritual posibil mai complex decât putem noi acum deslușI și semnifica agregarea acestor decedați cu post-existența sau, la fel de posibil, cu încetarea funcțiilor deținute în lumea celor vii.

De remarcat că și acest gen depuneri de piese de argint sunt aproape anulate de bulversările care au modificat spiritualitatea dacică în secolul I p.Chr., când tezaurizarea, logica sau explicația acestor gesturi sunt reformulate și devin invizibile.

Deși mai restrânse ca repertoriu iconografic și departe de expresivitatea, valoarea și diversitatea stilistică a toreuticii getice din secolele IV-III a.Chr., piesele de argint din perioada regatului dac sunt în mod evident unele dintre cele mai bune surse în descifrarea amprentei spirituale a civilizației locale, după secolul al II-lea a.Chr. Ele relevă teme iconografice specifice epocii și comunităților locale, așa cum demonstrează redarea acestora și pe materiale ieftine[1251], cum sunt cele fabricate din ceramică[1252] de la Sarmizegetusa Regia, Răcătău, Cârlomănești, Zimnicea[1253]. Abundența tezaurelor de argint, apariția brățărilor plurispiralice de aur și reprezentările artistice din bronz, fier sau de pe suporturile ceramice reconstruiesc o parte din profilul societății dacice, diferit de epoca basileilor geți.

Un ultim aspect atrage atenția. Piesele de metal prețios descoperite în mediul dacic reprezintă clar un mod de manifestare a elitelor. Capacitatea vârfurilor socio-profesionale de comanda piese scumpe era un semn clar de potență economică și politică, generatoare de prestigiu. Puterea elitelor locale – în acest caz în special cele politice și militare – se exprima și prin aptitudinile de a genera și întreține relații la distanță, de a asigura mobilitatea unor idei, valori și profesioniști, cu dublu sens. Pe de o parte, posibilitatea naturală a elitelor – în special cele militare – de a se deplasa departe de centrul de rezidență, iar pe de alta prin capacitatea de a aduce în propriul fief oameni (orfevrieri, meșteri ambulanți, negustori, ingineri, arhitecți) și bunuri din alte zone.

Expresiile astfel extrase, alături de cetăți, sanctuare sau arme completează cu aspecte concrete spațiul spiritual al lumii războinicilor nord-dunăreni, în ciuda discreției aproape generalizate, particularizându-i în mozaicul de culturi al Antichității.

[1250] Spânu 198: 47-48.

[1251] De remarcat că doar unele teme iconografice sunt translate pe materiale ieftine; piesele de prestigiu realizate din metale prețioase nu se regăsesc în replici din metale comune (fier sau bronz) decât foarte rar și numai la periferia culturii locale și doar într-o perioadă mai târzie (Rustoiu 2016: 80).

[1252] Orice analiză efectuată este blocată pe materialele rezistente în timp: metal, ceramică, os, corn, dar fără îndoială că paleta de exprimări artistice era la fel de prezentă, poate chiar mai desfășurată cu ajutorul suporturilor organice (lemn, piele, țesături), asupra cărora însă, din motive evidente, nu avem documente concrete. Democratizarea artei, vizibilă în timpul regatului dac, spre deosebire de epocile anterioare, putea însemna și posibilitatea exprimărilor iconografice la nivelul etajelor inferioare ale societății, desigur după posibilitățile economice deținute și în armonie cu reglementările interne ale structurilor sociale. În lipsa dovezilor arheologice, situația relevată de stadiul cercetărilor poziționează, deocamdată, expresia artistică doar în sfera elitelor locale și chiar și aici reconstrucția detaliilor constitutive stă sub semnul presupunerilor.

[1253] Sîrbu, Florea 1997: 83-88.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

III.A.5 Teme iconografice

III.A.5.A Eroul

A cunoaște miturile înseamnă a desluși tainele de la origini

Mircea Eliade

Iconografia geto-dacică nu reprezintă decât modul de exprimare aliterată a ideologiei elitelor locale – în spatele cărora, desigur la alte cote, urma restul societății – care își reformulau și proiectau în social statutul, preocupările, dar mai ales imaginarul mitologic și religios.

Faptul că fractura dintre trecut și prezent, vorbind desigur în spiritul momentului istoric, nu a fost totală, o reprezintă păstrarea sau reluarea unor teme iconografice vechi, cum este cea a *cavalerului*, de exemplu, fapt care arată valoarea acestei semnificații în mitologia tracică, în ansamblu. Elementul esențial al temei este desigur ipostaza de călăreț a personajului redat, completată de postura maiestuoasă. Spre deosebire de *cavalerii* artei getice, în noile compoziții armamentul este mai puțin prezent, uneori doar printr-o piesă (spadă, scut, lance), mesajul concentrându-se pe abstractizarea și codificarea mesajului. Astfel de reprezentări sunt cele de pe falera de la Surcea, de pe falerele de la Lupu și cele de pe tiparul ceramic și *kantharos*-ul de la Răcătău. Analogia cu redări cu conținut relativ similar, descoperite în sudul Dunării (Galiče, Jakimovo[1254]), permite ipoteza că cel mai probabil personajele redate sunt eroi mitizați sau divinități[1255].

Este de remarcat opinia cercetătorilor V. Sîrbu și G. Florea care, analizând compozițiile iconografice din întregul areal getic și dacic, precum și modificările de ansamblu între cele două repere cronologice, avansează o ipoteză interesantă. Plecând de la rolul cavalerului epocii getice, exponentul valorilor basileilor locali, acest *heros* translează, pe fondul modificărilor structurale ale societății, îndeosebi pe plan militar, spre poziția de divinitate a războiului[1256]. Chiar dacă, în lipsa unor surse literare explicite, propunerea pare doar o presupunere, o societate, războinică prin definiție, nu putea funcționa fără garanții venite din sfera sacrului, atâta vreme cât întâlnirile cu moartea erau la ordinea zilei. Această absență a suportului psihologic ar fi cu adevărat unică nu doar în Antichitate, ci în toate societățile războinice ale istoriei, căci ea este prezentă peste tot, inclusiv în cadrul armatelor moderne. Dintre două presupuneri trebuie desigur preferată aceea cu cele mai multe șanse de a fi cea corectă. Reducerea, față de epoca getică, a clișeelor mitologice (scenele de vânătoare ritualică, de hierogamie, sacrificii, libații) și preferarea unor poziții simpliste, par să reflecte o ambianță mai degrabă sobră, milităroasă, diferită de exuberanța de rit oriental a epocilor apuse.

Pare aproape anacronic ca într-o structură socială puternic modelată de conflicte, unele endemice, războinicul și armele lui să fie atât de puțin reflectate în iconografie. Personaje asociate fenomenului militar prezente în iconografia epocii sunt cavalerul de pe falera de la Surcea, războinicii de pe falerele de la Lupu, posibil cel de pe plăcuța de la Sălișteă (fostă Cioara), cel de pe *kantharos*-ul de la Răcătău și personajele de pe fragmentele de bol de la Zimnicea. Evident că echipamentul militar redat este și el redus în consecință.

[1254] Jakimovo, okr. Montana, punctul *Livageto*. Tezaur descoperit întâmplător cu ocazia unor lucrări agricole în luna aprilie, 1972, într-un context necunoscut. Este compus dintr-o faleră aurită cu reprezentarea unui cap de bărbat puternic reliefat; o faleră aurită, cu reprezentarea bustului unui personaj feminin înaripat; patru cupe de tip *mastos*; o cupă de tip kantharos; o brățară spiralică, o toartă fragmentară, o lamelă de argint și resturi ale unor vase de bronz. Întregul inventar a fost datat pe parcursul secolului I a.Chr. (Spânu 2012: 254).
[1255] Sîrbu, Florea 1997: 94.
[1256] Sîrbu, Florea 1997: 94-95.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Pe una dintre falerele de argint aurit de la Surcea (secolul I a.Chr.), de formă ovală, este redat un cavaler în mers spre dreapta (**Pl.42/1**), care ține frâul calului în mâna stângă și în dreapta are o spadă. Personajul cu capul descoperit[1257], cu gâtul decorat cu colane, are o mantie scurtă, posibil o *chlamys* de inspirație elenistică. Chenarul compoziției este un șnur din semiove incizate, iar spațiul liber este umplut cu puncte incizate. Deasupra călărețului pare că zboară o pasăre, iar la picioarele calului se află un lup sau un câine. Calul, bine redat, are piciorul stâng din față ridicat, sugerând mișcarea[1258].

Din tezaurul de argint de la Lupu provin, printre altele, și două falere pe care sunt redați doi cavaleri, câte unul pe fiecare piesă[1259]. Singurele arme figurate sunt două scuturi, bogat ornamentate și destul de realist reprezentate, au forma ovală specifică, cu câte un *umbo* circular, central, care acoperă corpul calului[1260] (**Pl. 42/4-5**). Scuturile și o spadă mai apar în mâinile cavalerilor de la Zimnicea, de această dată ridicate în semn de devoțiune, de invocare.

Într-un tezaur impresionant, descoperit în anul 1820 la Sălișteа/Cioara), datat la începutul secolului I a.Chr., parțial aflat în prezent la Kunsthistorisches Museum (Viena), se află și o plăcuță de argint aurit, realizată prin ciocănire (tehnica *au repoussé*)[1261]. Pe plăcuță apar două personaje masculine, dintre care doar unul este păstrat întreg, ambele destul de stângaci redate și lipsite de proporționalitate. Personajul întreg pare să aibă la șold o armă, aparent o spadă ascuțită (**Pl. 33/2**)[1262].

La Răcătău de Jos, piesa cea mai elocventă este un fragment de vas pe care este redat un cavaler. Personajul are barbă, capul descoperit, iar vestimentația redată prin linii poate sugera o armură. Într-o mână ține coada unei lănci (sau a unui steag?), iar la șold are o spadă cu mânerul aparent sub forma unor antene[1263] (**Pl. 42/2**). Tot de aici provine și o matriță de lut pe care este figurat un cavaler în ipostază de invocare. Călărețul, fără barbă de data asta și cu părul scurt, are un costum hașurat și deasupra poartă o mantie. În fața lui stă în picioare un alt personaj, care are capul acoperit cu o bonetă și are și el o mână ridicată (**Pl. 42/7**). Nici unul nu poartă arme, însă[1264]. Armele călăreților sunt spada (Surcea, Răcătău, Zimnicea, Jakimovo) și scutul[1265] (Lupu, Zimnicea), iar lancea de la Răcătău este probabilă. Cavalerii poartă probabil armuri, sugerate stângaci prin hașuri și linii.

Motivul cavalerului este încărcat de o simbolistică militară ce se poate explica prin creșterea importanței activității războinice în lumea geto-dacică, iar tema depășește cadrul regatului dac, constituindu-se în ceea ce s-a numit ulterior motivul iconografic al Cavalerului Trac și apoi al Cavalerilor Danubieni.

[1257] O bună analogie a acestui personaj este un altul, similar aproape, figurat pe o faleră din tezaurul descoperit la Galiče.

[1258] Tezaur alcătuit din șase mici nicovale din fier, bucăți din argint neprelucrat, două falere realizate în tehnica *au repoussé* și patru discuri din argint (Crișan 1986: 231-232, cu bibliografia mai veche).

[1259] O discuție paralelă, dar importantă, este utilitatea și modul de purtare a acestor piese de ornament. Ele puteau împodobi echipamentul proprietarului, în special cel ceremonial, dar și harnașamentul calului. Pentru această funcționalitate posibilă pledează în primul rând numărul par al unor piese, precum și tematica simetrică, dar afrontată. În acest caz, falerele sunt grupate astfel: o pereche cu reprezentări ale unui cavaler, o alta cu tema păsării de pradă cu șarpele în gheare și trei piese cu reprezentarea a câte unui personaj feminin; deci două dublete și o tripletă. Privite în spațiu, falerele și temele iconografice conținute puteau fi distribuite într-un anume *cod* pe corpul calului. Împotriva acestei funcționalități, principalul argument este sistemul fragil de fixare, simplele nituri nu puteau oferi siguranța cerută de dinamica harnașamentului (Spânu 2007: 60-61). În oricare dintre situații însă, purtarea falerelor oferea și exprima o doză mare de prestigiu.

[1260] Crișan 1986: 221-222; Glodariu, Moga 1994: 38, fig. 7-8.

[1261] Mărghitan 1969: 315-327, fig. 5.

[1262] Florescu, Micle 1979: 29.

[1263] Căpitanu 1986-1987: 72-73, fig. 1/b.

[1264] Căpitanu 1994: 126-129, fig. 8.

[1265] Cavalerul cu scut este interpretat ca o simbolistică a puterii solare (Sîrbu, Florea 2000: 112).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Privind evoluția iconografiei cavalerului în spațiul discutat se observă o trecere de la reprezentările în acțiune, dinamice sau ceremoniale la o atitudine iconică statică, cu valoare de emblemă[1266]. Identificarea acestui cavaler cu o divinitate a războiului – așa cum sugerează unii istorici[1267] – este riscantă din perspectiva imposibilității unei interpretări indubitabile, dar în egală măsură trebuie ca acest zeu important pentru niște războinici, să fi avut un rol în imaginarul colectiv, rol care transpare, de altfel, din dinamica fenomenului militar, din numărul fortărețelor, al templelor și din instituționalizarea clerului. Despre acest zeu necunoscut vom mai vorbi.

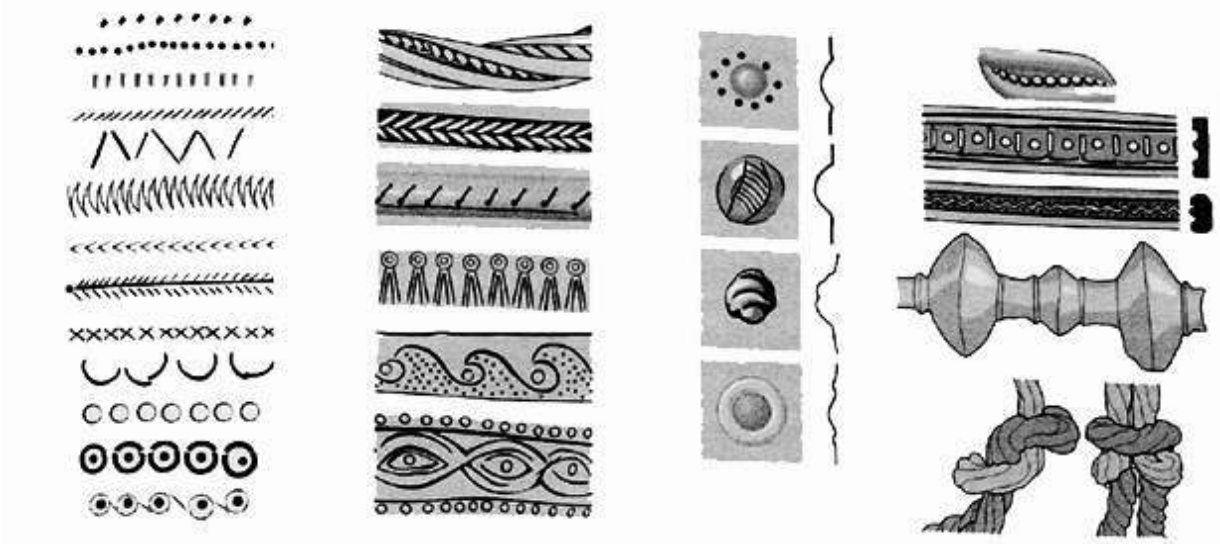

Motive decorative din toreutica dacică
(Spânu 2012)

III.A.5.B BESTIARUL

O anume doză de sobrietate se poate observa și în bestiarul real sau fantastic, vizibil în mult mai puținele reprezentări, aparent dirijate; fapt explicabil pe de o parte prin reorientarea

[1266] Sîrbu, Florea 2000: 112.
[1267] Glodariu, Moga 1994: 45; Nemeti 1999-2000: 121; p. 126.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

societății către alți poli de putere și implicit alți *arbitri ai eleganței*, iar pe de alta prin reorganizarea vieții spirituale din interiorul lumii geto-dacice.

Iconografia eroică nu putea avea un alt element de identificare mai precisă decât ***calul***, vehiculul războinicului, atributul care-i asigura acestuia superioritatea asupra celorlalți războinici pedeștri și îl apropia, prin înălțimea obținută și prin calitățile de luptă preeminente, de zei, detașându-l de lumea de rând. Calul este, cel puțin pentru lumea geto-dacică, un simbol invariabil asociat cavalerului, neexistând argumente pentru un cult separat.

Edificarea regalității a dus neîndoielnic la adoptarea unei ideologii având la bază originea divină sau eroică a instituției regale, doctrină din care calul, atribut definitoriu al ipostazei ecvestre, făcea parte integrantă[1268]. Iconografia având ca elemente centrale perechea om-cal – în care putem recunoaște componente ale unor culte cu un evident caracter socio-structural, precum *Cavalerul Trac* sau *Cavalerii Danubieni*– este prezentă pe obiecte de artă descoperite la Surcea, Lupu, Răcătău sau pe un vas de la Zimnicea. Aparent, calul redat singur nu este o prezență consistentă în imaginarul dacic sau cel puțin nu au rămas dovezi în acest sens. El este însă redat uneori sub forma fantastică a unui inorog înaripat (Răcătău, Căpâlna, Sarmizegetusa Regia).

Foarte probabil, prezența și importanța cailor în cotidianul geto-dacic au redus substanțial cheia fantastică în care era perceput din vremurile când reprezenta un bun și un atribut al elitelor. În noul registru, calul este la fel de important, dar uneori în alte nuanțe, așa cum o demonstrează descoperirile arheologice, care conțin fie depuneri de cai, fie avatare ale acestora, prezente în mormintele elitei sub forma zăbalelor și pintenilor.

Calul a fost un vehicul cu un destin inseparabil de cel al războinicului de elită, ce apare ca modalitate de transport pentru și către zei, dar și pentru deplasare terestră, luptă și vânătoare, activități cu multiple corespondențe sociale. Depunerile de cai (Divici, Cugir, Călan, Șeușa), singuri sau în morminte, alături de războinicii pe care i-au servit în viață[1269], arată valențele sacre care conțin nobilul animal. Numărul mare de zăbale descoperite în mormintele aristocrației nu poate decât să sublinieze în tușe groase importanța acestui animal în imaginarul colectiv, făcându-l parte esențială a imaginii despre sine iradiată spre propria lume de către elita războinică dacică.

Șarpele este unul dintre motivele tradiționale moștenite din vremurile aristocrației getice și păstrate în imaginarul dacic. Șerpii sunt prezenți, mai mult sau mai puțin stilizați, în cazul brățărilor de argint și de aur, pe o pereche de cercei de la Răcătău, pe unele inele spiralice (Sprâncenata, Popești) și chiar pe capetele unui *torques* (Poiana-Gorj). De asemenea, este figurat, în luptă cu un vultur pe două dintre plăcuțele de argint de la Lupu și pe ceramica de la Zimnicea. Mai greu de recunoscut, o siluetă ofidiană apare, destul de informă, și pe *medalionul* central al piesei interpretate drept *scut de paradă*, descoperit la Piatra Roșie[1270].

Ideea de șarpe poate fi sugerată și de forma unui lanț provenit de la Vedea (jud. Teleorman), ale cărui zale sunt împletite și dispuse aparent sub forma unor solzi, ipoteză întărită și de montarea la capătul acestuia a unor tuburi decorate ce sugerează un cap ofidian[1271]. Motiv vechi, de tip chtonian, șarpele este reprezentat în luptă cu forțele celeste – vulturii de la Lupu – sau este învins (călcat cu copitele calului) de către erou (o cupă descoperită la Zimnicea)[1272]. De asemenea, doi șerpi afrontați, par să fi fost gravați pe lama unui pumnal curb de tip *sica*, descoperit la Rastu (jud. Dolj)[1273].

[1268] Sîrbu; Florea 1997: 101.
[1269] Sîrbu 2004: 42; p. 60-61.
[1270] Florea, Suciu 1995: 54.
[1271] Spânu 2012: 103; pl. 160/2.
[1272] Spânu 2012: 118.
[1273] Sîrbu, Borangic 2016: 87.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Mult mai bine încadrat în registrul magic este hibridul ***lup-șarpe*** din care era compus steagul de luptă dacic, vestitul *draco* (balaur), ființă fantastică cu trup de șarpe și cap de lup, prezent pe un fragment de ceașcă descoperit la Budurească (com. Fântânele, jud. Prahova)[1274], dar mai ales în numeroase scene de pe Columna lui Traian. Detaliat, draconii se observă foarte bine pe soclul monumentului, între trofeele de război (**Pl. 42/9a-b**). Prăzile bogate afișate cu generozitate de propaganda imperială au cimentat asocierea dintre daci și straniul steag în imaginarul epocii. Originea lui, încă discutată în mediile științifice[1275], pare să fie estică, cel mai probabil sosit pe filieră orientală, folosit fiind și de armatele regilor perși. Ca precedente ale acestei ființe fantastice pot fi considerați șarpele cu urechi prezent pe una dintre cnemidele de la Agighiol sau șarpele cu urechi și aripi de pe o piesă similară descoperită la Vrața (Bulgaria).

Mult mai expresivă, piesa și redarea dragonului de la Budurească (**Pl. 44/1**), s-a aflat multă vreme sub semnul incertitudinii, atât în ce privește autenticitatea, cât și cronologia fragmentului păstrat. Dacă prima parte a fost rezolvată și prin analize moderne s-a stabilit că piesa este originală[1276], în cea de a doua, datarea ei a oscilat, din cauza imposibilității reconstrucției vasului pe care a fost incizat decorul. Vasul a fost fie o ceașcă cu toartă supra-înălțată (aspect care poate data piesa începând din secolul IV a.Chr.[1277]), fie o ceașcă dacică (caz în care datarea poate urca până în secolul I a.Chr.). Indiferent de acest lucru, importantă în acest moment este autenticitatea fragmentului, balaurul figurat făcând oricum parte intrinsecă din imaginarul dacic.

La fel de bine sudat de mentalitatea geto-dacică a fost și ***lupul***, o prezență mult mai concretă în lumea războinicilor nord-dunăreni, care foarte probabil și-au luat etnonimul de la acest animal de pradă, cu care se identificau totemic. Deja identificat în componența steagului de luptă, lupul apare relativ des mai ales pe pictura aplicată pe vasele de lux descoperite în arealul capitalei[1278]. Schematizarea redării sau uneori stângăciile artiștilor complică identificarea precisă a canidelor figurate pe unele vase sau în unele scene, așa cum este cazul uneia dintre falerele de la Surcea (**Pl. 42/1**) ori ale unei fibule de argint de la (Cândești, jud. Vrancea)[1279] (**Pl. 43/6**), care pot fi lupi sau câini. Este de notat faptul că, la multă vreme după cucerirea regatului dac, în timpul împăratului Decius (249-251 p.Chr.) s-au emis monede pe aversul cărora provincia Dacia, personificată, poartă sceptru cu cap de lup[1280], ceea ce sugerează că asocierea lupului cu Dacia rămăsese vie în memoria colectivă.

Importanța acestui animal în mentalitatea structurilor militare barbare nu mai necesită discuții suplimentare. Prădător feroce, inteligent și, mai ales, trăind în haite ierarhizate strict, lupul a inspirat direct ideea de grup războinic. Nu este de mirare că a avut dintotdeauna un loc aparte, predominând imaginarul militarizat, chiar dacă cel mai puternic animal din fauna locală era ursul. Fără să putem descifra în detaliu locul pe care lupul îl avea în panteonul geto-dacic, dincolo de informațiile indirecte, trebuie notată prezența acestuia, sub forma unor statuete (**Pl.**

[1274] Crișan 1986: 220.
[1275] Sîrbu, Florea 1997: 84-85; Florea 2001: 197 (cu bibliografia subiectului).
[1276] Analize asupra acestei piese au fost efectuate recent de către dr. Al Berzovan (IAI, Iași) și prof. univ. dr. M. Cârciumaru (Universitatea Valahia, Târgoviște). Analiza microscopică a suprafeței fragmentului ceramic a confirmat, fără îndoială, că inciziile au fost făcute în pasta moale, înainte de ardere. S-a constatat, de asemenea, prezența unor depuneri consistente în incizii. Rezultatele sunt în curs de publicare (Informații dr. Al. Berzovan).
[1277] Sîrbu 1995: 70.
[1278] Florea 1998: 208-210.
[1279] Rustoiu 1989 (1990): 136. Una dintre rarele piese de argint datate în secolul I p.Chr.
[1280] Petculescu 2010: 283. O critică a acestei reprezentări, posibilă datorită uzurii monedelor în discuție, găsim la P. Hügel, care este de părere că animalul ar putea fi un cap de asin, dar nu exclude cu totul ipoteza că este vorba despre redarea unui cap de lup (Hügel 2003: 123).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

44/2), în cadrul depunerilor cu evidentă conotație rituală de la Cârlomănești (jud. Buzău)[1281], alături de numeroase alte figurine reprezentând animale.

O prezență aparte în bestiarul fantastic geto-dacic a fost ***grifonul***, moștenire orientală pe filieră traco-getică[1282]. În iconografia dacică apare atât pe piese de import (Ocnița-Buridava), cât și în creații proprii. Grifonul de pe falera de la Surcea (**Pl. 45/6**) face parte din hibridul *leu înaripat cu cap de pasăre*. În același tip se încadrează un grifon reliefat pe unul dintre coifurile specifice dacilor, luate ca pradă de război și figurate pe Columnă (**Pl. 44/3**). Că elementul iconografic nu a fost o adăugire fără sens a sculptorilor romani o dovedește prezența acestui animal fantastic și pe unul dintre discurile de fier (**Pl. 44/5**) descoperite în Munții Orăștiei[1283]. Hibrizi aviani sau felini sunt prezenți și pe ceramica pictată de la Sarmizegetusa Regia.

O *specie* diferită de grifon, destul de rar întâlnită în iconografie – *grifonul-lup* – prezent în număr mare pe recent descoperita matriță de bronz, provenită din proximitatea Sarmizegetusei Regia (**Pl. 42/8**). Acest hibrid, ce poate fi interpretat și ca un lup înaripat, pare specific populațiilor de stepă. Alături de grifonul-lup pe matriță sunt redați și *grifoni-leu*; *grifoni-vulturi/păsări* și *grifoni-țap*. Piesa în sine relansează discuția, deschisă cu puțină vreme înainte de discurile de fier decorate de la Piatra Roșie, despre bestiarul lumii geto-dacice. Matrița de la Sarmizegetusa Regia este, de fapt, un element de legătură între două spații cultural-artistice distincte, geto-dacii fiind așezați la mijloc, puternic influențați de ambele. Pe de-o parte, este vorba de lumea romană cu toate puterea ei creativă și, de cealaltă parte, lumea nord-pontică, dominată de stilul animalier, de origine scitică[1284].

În imaginarul antic grifonii sunt o temă iconografică răspândită, gravitând în jurul simbolisticii solare, paznic sau proprietar al tezaurelor și comorilor. Ființă fabuloasă, ce combină atributele celeste cu cele terestre, a cumulat forța și statutul principalelor vietăți, leu și vultur, care dominau ambele spații. Hibridizarea i-a conferit funcția de stăpân absolut al regnului animal, calitate în care a devenit un simbol al regalității. Lumea antică situa sălașul acestui puternic simbol în ținuturile hiperboreene și îl asocia frecvent cu zeul Apollo, o figură mitologică la fel de misterios legată de acest spațiu și de spiritualitatea geto-dacică.

Deși nu sunt specifice acestor regiuni, în iconografia dacică apar uneori, e drept că mai rar, și ***feline***. Siluetele acestor animale pot fi descifrate pe ceramica pictată din zona capitalei sau de pe muntele Meleia[1285]. Alte posibile reprezentări interpretate ca feline sunt prezente pe

---

[1281] Babeș 1977: 321-325, fig. 1-2.
[1282] Agre 1992: 437-442.
[1283] Aceste artefacte sunt niște discuri de fier forjat descoperite de către braconierii arheologici în proximitatea cetății dacice de la Piatra Roșie, la începutul anilor 2000. Numărul real de piese sustrase nu este cunoscut (probabil între 8 și 10, unele întregi, autoritățile reușind să recupereze doar două piese întregi și câteva resturi din altele). De asemenea, la Muzeul de Istorie a Transilvaniei mai există o piesă inedită, păstrată fragmentar și care are un leu ca motiv central. Funcționalitatea acestor piese este foarte discutată și discutabilă, în spațiul public încetățenindu-se ideea că sunt *scuturi* sau, mai nou, doar *umbo*-nes. Această ipoteză a plecat de la o altă piesă similară, un presupus scut de paradă fragmentar, descoperit în interiorul cetății de la Piatra Roșie, în anul 1949, de către C. Daicoviciu, care, pe baza reconstituirii greșite, l-a declarat scut (Daicoviciu 1954 p. 65; p. 119, fig. 39). Chiar dacă C. Daicoviciu a făcut propunerea cu o oarecare prudență, presupusa funcționalitate defensivă a intrat în circuitul academic ca o certitudine (Florea, Suciu 1995: 47-61). Totuși, admițând și o presupusă funcție de arme de paradă (ar fi singurele piese de armament de acest gen din panoplia războinicilor daci), diametrul lor (între Ø 40 și Ø 42 cm) le situează în afara parametrilor fizici atât ai scuturilor propriu-zise (care ar fi de cca. 60~65 cm – pe direcția scurtă), cât și a *umbo*-urilor (Ø 18~22 cm), fapt ce le face improprii ca arme, într-un caz și extrem de atipice în celălalt. Mai probabil acestea erau *tablouri*, cu funcție religioasă (sau doar de decor?). Dincolo de funcție, presupusă sau reală, principala lor calitate o reprezintă aportul consistent la iconografia dacică (Borangic, Bădescu 2017, în curs de apariție).
[1284] Florea *et alii* 2015: 84-102.
[1285] Florea 1998: 212.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

kantharos-ul de la Răcătău[1286], pe două dintre așa-zisele scuturi de la Piatra Roșie[1287] sau pe falerele de la Lupu[1288]. Din zona cetății de la Blidaru provine o figurină de argint, indubitabil reprezentând o leoaică, montată pe o tijă de fier[1289], o piesă de import, cel mai probabil (**Pl. 44/4**). Alte feline (leu, tigru, leopard) sunt identificate pe matrița de bronz descoperită în zona Sarmizegetusa. Specialiștii care s-au ocupat de analiza bestiarului de pe această piesă pun felinele în legătură cu influențele nord-pontice, pe baza abundenței acestor redări în arta regiunii[1290]. Reprezentarea felinelor mari în imaginarul geto-dacic, animale străine peisajului faunistic european, trebuie legată de asocierea acestora cu autoritatea regală și, în acest registru, pot fi acceptate ca atribute iconografice stricte ale elitelor, preluate mimetic din iconografia și mentalitățile sudice mai degrabă, zone unde aceste feline erau firești, dovadă și frecvența redusă cu care sunt documentate.

Ierbivorele fac parte și ele din iconografia geto-dacă, în special bovideele, sălbatice (***bourul***, ***zimbrul***) sau domestice (***taurul***, ***boul***), ca exponente ale ideii de forță, de dominare, de fecunditate, virilitate și mai ales de vitalitate brută. Această caracteristică din urmă a plasat motivul iconografic la limita dintre bine și rău, dintre întunecat și luminos, din cauza desfășurării, în imaginarul antic, al expresiei atât în sfera violentă distrugătoare, irațională, amenințătoare, cât și în plasarea ei în sfera solară, benefică. Cu o istorie ce vine din imaginarul populațiilor agrare neolitice[1291], simbolul taurului a fost păstrat și în bestiarul geto-dacic, redat aproape invariabil extrem de realist. Bovidee apar, la modul notabil, pe ceramica pictată din zona Sarmizegetusei[1292], pe un vas ceramic atipic, probabil un vas-sfeșnic, descoperit la Popești[1293], pe protoma unui vas de tip *kernos* de la Răcătău[1294], pe două dintre discurile de fier provenite de la Piatra Roșie[1295] (**Pl. 44/6**) și pe matrița de bronz amintită mai sus.

Tot la categoria ierbivorelor domestice trebuie notată prezența ***berbecului***, redat mai frecvent sub forma unei protome. Animalul a fost asociat cu fertilitatea, cu caracterul impulsiv, impetuos și încăpățânat până la orbire. Ideea de forța explozivă, distrugătoare l-a poziționat aproape natural în postura de dărâmător de porți și ziduri, de obstacole și opreliști, astfel că un cap de berbec de metal a fost plasat pe trunchi de lemn orizontal utilizat la asedii. Această mașină de război a fost folosită, probabil după modele romane, dar sigur preluat natural și de armatele dacice, așa cum se observă pe Columna Traiană[1296] (**Pl. 45/3**). Tot pe Columnă este figurat un cap de berbec pe un obrăzar al unui coif aflat între prăzile sculptate pe baza

---

[1286] Căpitanu 1986-1987: 73, fig. 1/b-c. Tot din acest sit provine o figurină de os care are și o felină figurată. Piesa este originară din lumea greco-romană (Căpitanu 1992: 145-146, fig. 43-44) .

[1287] Florea, Suciu 1995: 51. Este la fel de posibil ca din cauza păstrării fragmentare, animalul redat să fi fost un grifon. Mult mai realist este leul mascul aflat pe un al doilea disc de fier, recuperat de la braconierii arheologic, inedit deocamdată. Ambele teme iconografice, atât felinele, cât și grifonii, sunt caracterizate în arta dacică prin redarea labelor cu gheare, uneori hipertrofiate și prin silueta curbilinie, fapt ce îngreunează identificarea animalului atunci când acesta nu este complet.

[1288] Glodariu, Moga 1994: 41-42, fig. 10/k-11/k.

[1289] Daicoviciu, Ferenczi 1951: 48.

[1290] Florea *et alii* 2015: 103-104.

[1291] Crișan 1986: 415.

[1292] Florea 1998: 215-216.

[1293] Miclea, Florescu 1980a: 49, fig. 231.

[1294] Căpitanu 1986-1987: 89, fig. 3/7-8.

[1295] Unul fiind cel descoperit în 1949 de C. Daicoviciu (1954: 65; p. 119, fig. 39); rediscutat de G. Florea și L. Suciu (1995: 51) și două întregi recuperate recent de pe piața de antichități din Occident, aflate în custodia Muzeului Național de Istorie a României (Borangic, Bădescu, 2017, în curs de apariție).

[1296] Berbecul de asalt este prezent pe Columnă atât în scene de luptă, când dacii asediază castre (scena XXXII), cât și între trofeele capturate de la daci, figurate pe soclul monumentului (Cichorius 1896-1900). Cel mai probabil și aceste arme, neîndoielnic romane, au ajuns la daci ca pradă de război.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

monumentului, precum și pe calota unui alt coif aruncat la picioarele unui trofeu (scena LXXVIII).

Coarnele sale răsucite într-o spirală sugerau renașterea, speranța, poate și ideea de infinit, de continuitate și ciclicitate. Virilitatea animalului, profund chtoniană, au plasat berbecul în rândul animalelor predilecte de sacrificiu, încă din cele mai vechi timpuri[1297].

Berbecul este destul de rar în iconografia dacică, unde îl avem într-o protomă ce decorează capătul unei teci de pumnal curb *sica* (**Pl. 45/4**) descoperită la Corcova (jud. Mehedinți)[1298] și sub forma unui berbecuț de lut, descoperit la Mala Kopanya (**Pl. 45/2**)[1299]. O situație ceva mai complexă este în zona estică a regatului dac, în davele de pe Siret, unde acesta apare pe un vas cu protomă de la Răcătău[1300] (**Pl. 45/1**) și pe numeroși suporți de lut ars din același sit arheologic. Foarte probabil o moștenire a timpurilor îndepărtate, simbolistica berbecului supraviețuiește aici dispariției regatului, fiind întâlnit și în cultura carpică[1301].

Fauna aviană are o puternică prezență în imaginarul geto-dacic, împărțită de această dată nu între domestic[1302] și sălbatic, ci între păsările acvatice și cele de pradă.

Din prima categorie fac parte o serie de reprezentări relativ ambigue (uneori din cauza stângăciei artiștilor) așa cum este cazul unui cuplu de păsări pictate pe un ulcior de la Fețele Albe[1303] sau pe un fragment de vas descoperit pe terasa a VIII-a, la Sarmizegetusa[1304] (**Pl. 45/5**). Tot în capitala dacică, dar și în cetatea dacică de la Costești-Cetățuie, s-au descoperit o serie de protome ce decorau vase de metal, redate sub forma unor păsări de apă[1305]. Motivul păsării acvatice mai poate fi recunoscut în ornamentica unui cap de ac, realizat din os, descoperit la Poiana[1306] sau în prelucrarea sub forma capului avian al unor piroane utilizate în construcția (sau folosite drept cuiere?) încăperii principale a edificiului de cult de la Racoș[1307].

Din cetatea dacică de la Piatra Craivii provine o superbă cataramă de bronz dreptunghiulară care are doi spini de închidere modelați sub forma unor capete de păsări acvatice[1308] (**Pl. 45/7ab**). O piesă similară a fost descoperită la Costești-Cetățuie[1309], iar o alta, dar doar cu un singur spin, provine de la Mala Kopanya[1310]. Acest tip de catarame ornamentate sunt fie de origine norico-pannonică, fie copii locale ale acestora și sunt specifice secolului I a.Chr.

În același registru, al reprezentărilor de păsări de apă, intră și un număr important de calote de piatră (calcar) descoperite tot la Sarmizegetusa Regia (**Pl. 46/1**). Funcționalitatea acestor piese, destul de numeroase, este ipotetică, dar cea mai probabilă pare a fi aceea că ele împodobeau coronamentul unui zid de sprijin al incintei sacre, care despărțea zona de terasele superioare. În decorul acestor calote, într-un registru protejat de patru semicercuri concentrice,

---

[1297] Elocvente în acest sens sunt două astfel de scene prezente pe obrăzare coifului de la Poiana-Coțofenești (jud. Prahova), aparținând epocii *prinților de aur* geți, unde scenele arată câte un personaj echipat cu armură și cu capul acoperit cu o tiară, care sacrifică un berbec (Sîrbu, Florea 1997: 108, fig. 83).
[1298] Sîrbu *et alii* 1999: 218, fig. 2. De remarcat, din nou, asocierea acestui animal cu zeul Apollo.
[1299] Kotigorško 2009: 85, foto 2.
[1300] Căpitanu 1986-1987: 77-78, fig. 2a/1; p. 81-83.
[1301] Bichir 1973: 144-145.
[1302] Singura pasăre domestică din bestiarul dacic ar fi capul de găină sau cocoș descoperit la Cârlomănești (Sîrbu, Florea 1997: 104, fig. 69/6), păstrat fragmentar.
[1303] Daicoviciu *et alii*, 1973: 76, fig. 24.
[1304] Florea 1998: 221, fig. 79/4.
[1305] Glodariu, Iaroslavschi 1979: 121, fig. 4/2-3.
[1306] Sîrbu, Florea 1997: 104, fig. 70/5.
[1307] Glodariu, Costea 1991: 31, fig. 9/15-18; fig. 10-12.
[1308] Berciu *et alii* 1965, fig. 33B/13.
[1309] *Catalog 2015*: 29-30.
[1310] Kotigoroško 1991: 129, fig. 7/39.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

se află un cap de pasăre stilizat. Piesele sunt singurele reprezentări statuare din Dacia preromană. Ele au fost denumite uneori, oarecum impropriu, calote decorate cu *capete de rață*, deși abstractizarea practicată nu permite o identificare indubitabilă a speciei redate[1311]. De notat însă că aceste basoreliefuri nu-și găsesc analogii în mediile culturale vecine. Revăzând istoricul reprezentărilor aviforme din bestiarul geto-dacic, acestea pot fi mai degrabă capete de lebădă. Prezența unor păsări de apă în zone montane, în asociere cu perimetre sacre, sprijină această ipoteză. Este greu de crezut că niște păsări domestice, fără nici un atribut din sfera sacrului, așa cum ar fi rațele sau gâștele, ar fi preferate în locul lebedelor, păsări care făceau parte dintr-un ansamblu impunător de mituri răspândite din Europa și până în Siberia[1312]. Albul imaculat al penajului evoca o epifanie a luminii, calitate în care lebedele au fost dintotdeauna asociate în imaginarul antic cu zeul Apollo[1313], zeitate ce călătorea din și înspre ținuturile hiperboreene într-un car tras de lebede (mit cu posibile rădăcini în călătoriile imaginare ale brahmanilor pe lebede).

În celălalt registru, cel al păsărilor de pradă, fără să se poată preciza exact specia (vulturi, șoimi, ulii etc.) există o frecvență a reprezentărilor pe ceramica pictată de la Sarmizegetusa Regia, redate majoritar în poziție statică, în registru și atitudine maiestuoasă[1314]. Tema iconografică a păsărilor răpitoare este frecventă în Antichitate, fiind asociate cu superioritatea celestă, cu clare trimiteri la cultele solare și, prin reflexie, la autoritatea regală.

Schematizarea sau talentul mai puțin exersat al unor artiști nu permite întotdeauna o identificare indubitabilă a tipului de pasăre, dar astfel de ilustrări apar fie ca însoțitori ai eroului (Surcea), fie ca parte a antitezei celest-chtonic (Lupu, unde pasărea luptă cu șarpele). Puternic abstractizate sunt și păsările cu alură de răpitoare ce sunt incizate pe lamele pumnalelor *sica* (Cetate, Rastu, Bulbuc, Hunedoara etc.), fapt ce face o trimitere clară la ideologia elitelor care au folosit aceste arme (**Pl. 46/3**).

Mult mai indefinite sunt câteva piese ce reprezintă păsări oarecare. Un astfel de caz este un posibil pandantiv de bronz, descoperit la Piatra Craivii (Alba), din păcate astăzi pierdut (**Pl. 46/2**). Pasărea este reprezentată cu aripile larg desfăcute, decorate împreună cu coada cu cercuri mici, concentrice și puncte incizate[1315]. Piesa, un pandantiv, dacă judecăm după inelul de prindere din față, poate ilustra un porumbel ușor schematizat. Originea ei este un posibil import din lumea celtică, cel puțin ca idee. O analogie relativ apropiată ca formă este pasărea de bronz descoperită la Beluša-Belušské Slatiny (Slovacia)[1316].

O prezență ceva mai discretă în bestiarul geto-dacic o reprezintă **ursul**. Puternicul animal apare într-una dintre cele mai vechi mențiuni despre Zalmoxis, în care divinitatea ar fi

---

[1311] Descoperite în poziții secundare (în incinta sacră și în zona zidurilor exterioare, spre exemplu în emplecton), ceea ce lasă deschise o mulțime de posibile interpretări funcționale, aceste calote de calcar se află răspândite într-un număr destul de mare în mai multe muzee din țară (MCDR Deva; MNU Alba Iulia; MNIR Cluj-Napoca; MJIA Zalău, MEAP Orăștie și, sporadic, în alte instituții muzeale; cca. 30 de exemplare întregi sau fragmentare. Calotele au dimensiuni relativ apropiate: înălțime = 19,5 cm; lungime = 25 cm; lățime = 19,5 cm; una dintre piesele păstrate la MCDR, Deva; lungime = 18,5 cm; lățime = 13,7 cm; înălțime = 11 cm; lungime = 25,5 cm; lățime = 20,5 cm; înălțime = 18,7 cm sunt măsurile a două calote păstrate la MNIT, Cluj-Napoca. Sursa: http://dacit.utcluj.ro, la 06.07.2017. Majoritatea inedite, doar câteva au fost sporadic prezentate în diverse publicații (Daicoviciu *et alii* 1953: 157, fig. 8-10; *Catalog 2015*: 43-46).

[1312] Chevalier, Gheerbrant 2009: 204-207, *s.v Lebădă.*

[1313] Fiul titanidei Leto, sedusă și fecundată de Zeus, metamorfozat în lebădă. Apollo are în mitologia greacă imaginea unui zeu orgolios, răzbunător, adesea violent, un bun arcaș, dar și artist talentat, patron al luminii albe, solare.

[1314] Florea 1998: 222.

[1315] Macrea *et alii* 1966, fig. 53.

[1316] Pieta 2010: 326-331; fig. 137/1-2; F. 32/1-3. Anterior, piesei de la Piatra Craivii A. Rustoiu îi atribuise o posibilă origine sudică, romană (Rustoiu 1996: 127).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

fost învelită la naștere într-o blană de urs[1317]. Puternic, violent, imprevizibil și uneori chiar crud, ursul a fost un animal venerat din cele mai vechi timpuri. Este unul dintre puținele animale asociate cu omul, datorită faptului că poate sta în poziție bipedă și datorită relativei lui asemănări cu o siluetă umană. Totuși, în concepția societăților antice, venerația ursului a avut un caracter dual, determinată de locuirea lui în peșteri – sălașuri ale întunericului – de ferocitatea și forța sa, pe de o parte, iar pe de alta fiind considerat simpatic, datorită aspectului, încetinelii aparente și alimentației pe bază de miere, plante și fructe. În toreutica autohtonă, ursul apare mai rar, fiind prezent pe o aplică de la Letnița (Bulgaria), într-o scenă de vânătoare, precum și pe o serie de aplici, probabil de harnașament, în tezaurele de la Agighiol și Craiova și sub forma unor protome de vase în cultura carpică[1318]. Scena de vânătoare de la Letnița reconstruiește o parte din rolul acestui puternic animal în mentalitatea războinicilor. Forța sa de temut îl făcea un adversar respectabil, astfel că vânarea unui urs cerea calități fizice și psihice de excepție, iar blana și craniul ursului erau trofee care subliniau valoarea războinicului. Succesul vânătorii rămâne puternic legat de personalitatea vânătorului într-atât încât aceste trofee îl însoțeau pe războinic și în lumea de dincolo, așa cum demonstrează ghearele și falangele de urs (considerate resturile unei blăni))[1319] descoperite în mormântul unui puternic aristocrat îngropat lângă cetatea dacică de la Cugir, jud Alba. Un urs apare și pe matrița de bronz de la Sarmizegetusa[1320].

Acestea sunt principalele teme cu motive zoomorfe identificate în iconografia geto-dacică din perioada regalității. Desigur că sporadic, în diferite contexte, apar și alte teme (țapul, cerbul, mistrețul, amfibieni), dar frecvența redusă conturează ideea că acestea sunt doar reprezentări ocazionale, fără implicații majore în cultura locală. Se poate observa o simplificare a *zoologiei sacre*, care are un repertoriu restrâns față de exuberanța perioadei anterioare, precum și o *democratizare* a suportului iconografic[1321]. Acum pare mai important mesajul și contează mai puțin materialul pe care acesta este redat. Modificările comportamentale, la nivelul elitelor, dar nu numai, au ca efect utilizarea de lut ars, bronz, fier, os și probabil lemn și mult mai puțin de metale nobile. Această democratizare nu trebuie înțeleasă pe verticala socială, arta rămâne, cel puțin în ceea ce demonstrează documentul arheologic, un apanaj al

---

[1317] [...] *numit Zalmoxis, deoarece - la naştere - i se aruncase deasupra o piele de urs. Tracii numesc pielea* [aceasta] *„zalmos”*[...]. Porphyrios, *Viața lui Pitagora*, 14-15. Dincolo de proiecția totemică invocată adesea în acest caz (vezi critica la Dana 2008: 241), este de reținut etimologia privind originea termenului românesc *zale* (din care se formează ulterior singularul *za*). Rădăcina se întâlnește și în cazul unor antroponime trace compuse, în care a doua formă este *-zelmēs*, *-zelmis*, *-zelmos* etc. Așa explicau anticii forma *Zalmoxis*, căci divinitatea se va fi acoperit cu o blană de urs, *zalmos*, conform unor tradiții – naive, evident – care circulau în lumea grecească. Sau zeul era „apărătorul, protectorul”. Cuvintele existau, în mod cert, altminteri grecii nu ar fi făcut asocierea *Zalmoxis* ~ *zalmos*, după cum, știm azi, forma *Zalmoxis* este metateza formei *Zamolxis*, rădăcină ie. **ǵem-* „pământ”. Din analiza acestor forme putem conchide, cu prudența de rigoare, că în tracă și rădăcina *zam-ol-* „pământ” și rădăcina *zal-m-* „protecție; zale” aveau sens și erau asociate unor cuvinte uzuale, ale lexicului comun. Se observă că atât românescul *zale* și termenii din limbile germanice *Helm*, *helmet* aparțin terminologiei militare și au sensul generic „protecție; apărătoare” (Borangic, Paliga 2013: 6-9). Nu mai puțin important în conexiunea cu Zalmoxis este și mitul renașterii, calitate atribuită ursului, din cauza hibernării.

[1318] Pentru zona de est a Carpaților, astfel de reprezentări sunt numeroase și acoperă intervalul dintre secolul III a.Chr. și III p.Chr., fiind perpetuate de către carpi, unde apar vase sau capace cu toartă în formă de ursuleți, folosite aparent, cu predilecție în riturile și ritualurile funerare, dar figurinele apar și în așezări (Tentiuc *et alii* 2017: 124).

[1319] Teleaga *et alii* 2014: 313. Un caz similar la Mana (r. Orhei, rep. Moldova). Bubulici *et alii* 2016. p. 75.

[1320] Florea *et alii* 2015: 105-106.

[1321] Democratizarea în discuție se referă la valoarea materialului de suport iconografic, care nu mai este condiționat de relația cu metalele prețioase, specifică epocii de efervescență getică (secolele IV-III a.Chr.), Această translare, ideologică până la urmă, a fost observată și etichetată în acest fel prima dată de către V. Sîrbu și G. Florea (1997: 105), dar această *democratizare* nu înseamnă un acces la exprimare iconografică a etajelor sociale inferioare sau cel puțin nu avem probe consistente în acest sens.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

elitelor. Piesele nu provin din așezări rurale, ci tot din spațiile sacre, centrele rezidențiale sau contextele funerare ale membrilor marcanți ai societății.

Iconografia geto-dacică are o serie de atribute și valori care i-a particularizat pe creatorii ei în Antichitate. Una dintre aceste caracteristici ar putea fi ornamentarea completă a spațiului, aproape invariabil redus, avut la dispoziție. Nu dintr-o frică de *horror vacui* – așa cum putem suspecta mentalitatea stepelor nesfârșite – ci din dorința de a spune cât mai mult posibil în fiecare expunere. Arta dacică se desparte de stilul narativ, adesea amplu, al epocii getice. Temele se abstractizează, își selectează privitorul și aleg cititorul. Mesajele ei sunt destinate unui cerc restrâns, avizat, chiar dacă, în esență, au la bază același fond mitologic, foarte puțin actualizat. Prevalența bestiarului agresiv devoalează preocupările marțiale ale elitei, în concordanță cu documentația arheologică, chiar dacă ambele surse sunt mai degrabă aluzive.

În acest peisaj dominat de un vocabular iconografic repetitiv, constituit dintr-un *caiet de modele* relativ simplu, temele favorite sunt cele zoologice agresive, fie că vorbim de păsări, mamifere sau animale fantastice. Desigur, suntem pe un teritoriu speculativ prin definiție, dar conectând modalități diverse de interogare (etno-arheologie, istorii ale imaginarului sau ale religiilor, psihologie etc.) se conturează un mental colectiv cu caracteristici aproape comune în epocă. Un mental în care componentele realului și imaginarului sunt imposibil de recompus separat[1322], dar care împreună reflectă modul de gândire al societății dacice, într-un limbaj aproape inaccesibil în exteriorul acesteia.

În noile paradigme culturale, proprii epocii regatului, piesele de artă care conțin expresii complexe (*povestiri*)[1323] sunt rare, iar speciile de animale redate – și implicit cu un rol în imaginar – sunt sensibil mai puține, față de epoca basileilor geți. Bestiarul identificat, chiar dacă divers și legat oarecum de lunga spiritualitate autohtonă, nu înseamnă altceva decât integrarea omului în regn, prin dorința de a capta caracteristici animale, fie că vorbim de forță, rapiditate, iscusință, fie că, în alt registru, unele specii fac trimitere clară la ideea de autoritate suverană, regală sau divină. Este aproape imposibil de argumentat o zoolatrie, în condițiile în care tracii își închipuiau zeii antropomorfi[1324], încă de pe vremea lui Herodot[1325].

Baza bestiarului geto-dacic o constituie evident fauna locală, cea cu care comunitățile interacționau cotidian, concret și consistent. Acesteia i se adaugă elemente fantastice și, într-o mai mică măsură, animale exotice, acestea din urmă grupate în ceea ce specialiștii numesc importuri, chiar dacă forma exactă de acumulare ne scapă aproape întotdeauna. Descoperirea matriței de la Sarmizegetusa Regia complică sistemul logic astfel creat. Abundența elementelor ornamentale conținute, majoritatea constituind-o bestiarul fantastic și cel sub-tropical, precum și prezența ei în proximitatea capitalei ne obligă la reformularea unor paradigme. Se adaugă acestei piese așa-zisele *scuturi*[1326] de fier și impresionantele lor decoruri zoomorfe și vegetale conținute. Aceste piese modifică esențial și raportul de animale fantastice ale bestiarului dacic, revenind cumva în parametrii artei vechi, getice, unde fauna imaginară, chiar dacă alta, era

---

[1322] Sîrbu, Florea 1997: 116.
[1323] Sîrbu 2006: 111.
[1324] *Fiecare îi zugrăveşte după chipul său, cum spune Xenofan: «Etiopienii* [îi socot] *negri şi cârni, iar tracii roşcaţi şi cu ochii albaştri »* (Clemens din Alexandria, *Covoarele*, VII, 4: 302).
[1325] […] *acest Zamolxis, fiind om* [*ca toți oamenii*]. Herodot, IV, 95.
[1326] Numele de scuturi (uneori propunerea de funcționalitate viza doar rolul lor presupus de *umbo*) dat inițial acestui tip de piese este impropriu, ele nefiind altceva decât *tablouri* (Borangic, Bădescu 2017). Totuși, numele a fost păstrat, adesea chiar în literatura de specialitate, ca efect al nevoii de stabilitate terminologică, în special în sfera juridică; piesele în cauză făcând parte din îndelungate procese de identificare, recuperare și stabilire a prejudiciilor cauzate. Ele sunt însă doar discuri de fier cu rol ornamental și foarte probabil cultual, cheie în care trebuie analizate și valorificate științific (Ciută, Borangic 2016: 246, nota 4).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

mult mai consistentă (grifoni, inorogi etc.). Până la descoperirea acestor artefacte părea că se renunțase la astfel de reprezentări.

Pe baza pieselor în discuție se pune întrebarea ce anume mai poate fi considerat *import* în arta și iconografia geto-dacică? Unele piese de artă sau unele modele iconografice? Răspunsul necesită o doză de prudență suplimentară, indiferent de modul de abordare, căci pare doar o chestiune de timp descoperirea unor decoruri locale realizate cu ajutorul matriței[1327] ori descoperirea altor piese frumos ornamentate, cu sau fără legături puternice cu iconografia cunoscută.

Bestiarul geto-dacic, sau mai exact componența și frecvența acestuia, se adaugă altor parametri ai cunoașterii civilizației geto-dacice aflați în continuă expansiune.

Simbol solar pe un fragment ceramic
Descoperit la București-Snagov
(Sîrbu, Florea 1997)

[1327] De notat că în ciuda recuperării superbului artefact și a valorificării lui științifice de excepție, asupra detaliilor descoperirii planează numeroase suspiciuni, reflectate deocamdată doar în presă; declarațiile descoperitorilor au relevat scenarii diferite și chiar contrare cu varianta oficială. Fără a credita nepermis de mult aceste reluări ale subiectului, se poate spune doar că spectaculozitatea piesei este umbrită de îndoieli privind locul și condițiile descoperirii, temă aproape recurentă în cazul multor artefacte dacice și care grevează supărător cunoașterea culturii dacice în mod indubitabil.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

III.A.6 Arme decorate

Cum societatea dacică în exprimările ei artistice a fost excesiv de moderată în etalarea propriilor valori, dosarul modului de gândire, cel puțin al omului de arme, poate fi completat de analiza armamentului, atunci când acesta este decorat sau ornamentat. Chiar dacă acest tip de sursă de informare este relativ precar, fie din cauza rarității, fie din cauza deficiențelor și dificultăților de interpretare, el nu poate fi eludat, oferind o fereastră în plus spre culisele imaginii de sine a elitelor militare ale regatului.

Autoritatea a fost întotdeauna un concept social articulat de un set complex de simboluri ce codificau anumite idei sau concepte pe care individul dorea să le proiecteze în jurul său. Fără îndoială că războinicii daci au recurs la etalarea propriei valori marțiale prin expunerea însemnelor concrete ale acesteia, armele, ca mod de impunere a autorității și ca formă de comunicare cu structurile sociale care îi conțineau, pe toate palierele. Armele au fost unul dintre cele mai vizibile moduri de exprimare a ideologiei și identității războinice, elitele militare având un arsenal specific, eficace și numeros, adevărate embleme ale puterii militare și ale potenței economice. Dincolo de o anumită doză de standardizare, impusă de modelele comportamentale de succes din epocă, fiecare individ își personaliza echipamentul și panoplia, din dorința firească de a transmite în fiecare moment în social date despre sine: cine este, ce rol și ce capacități are, ce fapte strălucite de arme îi aparțin sau de a-și putea asuma fără dubii acțiunile momentului.

O astfel de armă plină de personalitate a fost scutul. Analiza grafică sau compozițională ar fi incompletă dacă ne-am limita la documentul arheologic. Realizate majoritar din elemente perisabile, din scuturi au ajuns până la noi doar componentele metalice, *umbo*-ul central, garniturile perimetrale și uneori câteva nituri sau cuie de fixare. Documentația este însă suplinită de iconografia romană, care i-a ilustrat pe Columna Traiană pe războinicii de la Dunăre echipați cu scuturile lor. Aproape 400 de astfel de piese redate pe tot monumentul, frecvență ce denotă importanța concretă și generalizarea acestei arme, sunt extrem de ornamentate. Desigur, o primă piedică ar fi depășirea barierelor, clișeelor și stereotipiilor artei imperiale, suspectabilă de distorsiuni cu varii motivații, totuși, fiecare scut este personalizat printr-un decor propriu și, deși există un oarecare registru de modele, nu există două scuturi la fel. Este greu de stabilit însă dacă modelele vizibile astăzi erau vopsite sau reprezentau benzi metalice de decor și ranforsare[1328], dar ipoteza cea mai probabilă este că exista o combinație între cele două posibilități și că diversele culori și combinații folosite constituiau elemente de identificare, alături de ranforsările metalice.

O notă aparte merită observația detaliată a unor *umbo*-uri figurate pe baza Columnei. Aceste componente sunt extrem de elaborate grafic, cu o ornamentică diversă și complexă. Am putea suspecta posibile intervenții și fabulații ale artiștilor romani, dacă modelele grafice aplicate nu ar fi identice cu unele provenite din zona Sarmizegetusei, unde au fost descoperite ținte metalice cu capătul decorat uneori extrem de asemănător (**Pl. 30/3**). În concluzie, este posibil ca sculptorii să fi hiperbolizat unele detalii, dar având la îndemână modele dacice[1329]. Armele figurate pe soclu erau dintre cele mai de soi prăzi, departe de a fi simple piese de armament. Ele exprimau, dincolo de calitatea de trofeu, în bună măsură spiritul, personalitatea

[1328] Această ipoteză este sugerată de descoperirea unor fragmente înguste de tablă de fier în zona Sarmizegetusei Regia (Glodariu, Iaroslavschi 1979: 130). Lipsa desenelor sau imaginilor, datorată în parte stării de conservare precare a resturilor metalice, nu permite însă o identificare certă a funcționalității acestor resturi, rămase de altfel nepublicate, altfel decât ca notă.

[1329] Modele decorative asemănătoare sunt utilizate și pe unele monede romane (așii, sesterții), care folosesc scuturi dacice drept teme iconografice (Borangic 2015a: 73, Pl. XIII/7-8).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

și ideologia celor învinși.

Este de remarcat discrepanța vizibilă dintre numărul mic de componente asociate indubitabil cu scuturile, descoperite pe un spațiu larg și cel al surselor iconografice, dominate de alteritatea romană. Desigur, contextele funerare din care provin majoritatea componentelor metalice păstrate sunt ele însele o raritate, situație agravată de discreția funerară a secolelor II a.Chr. - I p.Chr. În acest cadru este posibil ca scuturile, în forma și decorul lor complet să nu fi fost accesibile tuturor categoriilor de războinici, ci doar elitei[1330]. Un scut bine realizat, elaborat sub aspect tehnic și estetic și care conținea o anumită compoziție grafică, nu putea fi purtat de oricine. Scutul reprezenta și reflecta sub acest aspect, la modul cel mai vizibil, identitatea proprietarului și apartenența lui la un anumit etaj socio-profesional[1331].

O altă sursă privind decorarea unor piese de armament, indirectă și ea, căci ne-a parvenit prin filtrul aplicat de arta romană, este ornamentica diversă a coifurilor prezente pe Columna Traiană. Aceste piese de echipament, nici acum acceptate ca aparținând armamentului dacic de către o parte a istoricilor, sunt decorate cu elemente zoomorfe (capete de berbeci), fantastice (grifoni) sau umane (Hercule?).

Mult mai discretă sub aspectul mesajului transmis este ornamentica lamelor pumnalelor curbe ale aristocrației. Aceste arme, specifice, fără dubii, celei mai înalte poziții sociale, erau un vector de imagine cu un spectru mult mai complex decât alte arme. Astfel, dacă posesia armei era vizibilă fără probleme, mesajele sau încărcătura spirituală conținută de decorurile lamelor era mult mai discretă, accesibilă doar unui cerc restrâns.

Pe lamele lor au fost incizate motive geometrice și zoomorfe (**Pl. 46/3**), a căror abstractizare presupune existența unui anume *cod*, înțeles numai de către membrii avizați ai grupului. Funcția decorativă în ideologia războinică este dată de frecvența cu care este întâlnită și de spațiile largi pe care aceasta s-a răspândit[1332]. Cel mai probabil, decorurile aveau o puternică încărcătură apotropaică și, în același timp, este posibil să fi fost și o emblemă care sublinia apartenența la o confrerie războinică sau să demonstreze un anume statut social. Simbolurile gravate pe lamele pumnalelor ofereau un liant spiritual războinicului în raport cu mediul său social, transpunând în lumea materială setul de legături spirituale existente între membrii grupului, plasând individul într-o rețea de relații bine definite și excluzând sentimentul de singurătate.

Simbolurile incizate au particularizări evidente, neexistând combinații decorative identice. Astfel, chiar dacă aparțin unei ideologii comune, ornamentica în sine permite extensii ale identității individului, detașat de grup prin acestea, prin personalizarea armelor sale. Aspectul este și mai important dacă îi privim componenta sa magică, căci ea arată o modificare a modului de relaționare a acestor războinici cu planul fantastic al existenței. Gravarea armelor era, de fapt încercarea de constrângere a forțelor transcendentale, cu scopul de a impune, de a forța anumite conjuncturi favorabile sau de modificare a celor nefavorabile[1333].

[1330] Este posibil ca luptătorii mai puțin avuți să se fi protejat cu scuturi realizate din împletituri de nuiele sau coajă de copac ori de lemn acoperit cu piele groasă, mai ușoare, dar mai puțin eficace, utilizate de altfel și de neamurile vecine (Herodot, *Istorii*, VII, 75; Aristofan, *Acarnienii*, 160; Clemens Alexandrinul, *Covoarele*, 1, 16: 132; Strabon, *Geografia*, VII, 3, 17; Caesar, *Commentarii rerum gestarum belli Gallici,* II, 33). Aceste scuturi, însă, trebuie că au ieșit din uz odată cu utilizarea pe scară largă, în spațiul discutat, a arcurilor recurbate, care puteau genera suficientă forță pentru a le penetra, ajutate și de forma vârfurilor de săgeți specifice și mai ales odată cu profesionalizarea pe scară largă a armatelor dacice, profesionalizare care a *democratizat* utilizarea arcurilor recurbate.

[1331] Borangic *et alii* 2015: 126-127.

[1332] Florea 2004a.

[1333] Sîrbu, Florea 1997: 37.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Motivul decorativ recurent este cercul, uneori cu un punct central, singur sau împreună cu alte cercuri similare ori triunghiuri poansoanate. Acest simbol, solar prin definiție, era însoțit adesea de motive zoomorfe schematizate (în principal păsări), completate la unele exemplare de renuri constituite din mici triunghiuri poansoanate de-a lungul lamei. Descifrarea acestor decoruri a primit multiple orientări și explicații. Dacă diversele semne circulare pot fi asociate ușor cu simbolistica solară, restul schematizărilor nu mai pot fi interpretate atât de neechivoc. Ca principii generale, raportate la spiritualitatea epocii, subiectele iconografice pot fi relaționate cu teme centrate în special pe conceptele antitezei bine-rău (păsări afrontate, **Pl. 43/3**), fie pe baza antitezei celest-teluric, exprimată prin cupluri de păsări/ șerpi[1334]. Oricum, în cazul reprezentărilor zoomorfe, este posibil ca intenția gravorului să fi fost, cel mai probabil, redarea unor perechi de păsări de pradă. Păsările în general, dar vulturii în special, dominanți ai cerului, erau singurii care *puteau privi Soarele în față*[1335], motiv pentru care ocupau un loc aparte în peisajul semioticii celtice și tracice[1336]. La fel de posibil, aceste stilizări aviare puteau fi încercarea de a reda lebede, păsări asociate cultelor solare și zeului Apollo, manifestări religioase încă nedescifrate în spațiul discutat.

Puternica schematizare a temelor prezente în iconografia lamelor de pumnal a transformat simbolurile în *ideograme* ale unor mituri intrate în conștiința colectivităților din care făceau parte proprietarii lor[1337] și, în același timp, prin recursul la iconografia zoomorfă, au realizat o trimitere la virtuțile unor animale ale căror comportamente rapace erau modele acceptate în epocă. Un bun exemplu în acest sens se poate desprinde din stratagema regelui Scorilo care, pentru a-și convinge compatrioții de inoportunitatea unui atac asupra romanilor, asociază un lup cu proprii luptători[1338]. Animalul era atât de inclus și prezent în mentalul colectiv încât regele dac a putut prin scena luptei să-și manipuleze căpeteniile fără să recurgă la nici un fel de altă strategie.

Deși mai greu de inclus în categoria decorurilor, trebuie amintite tot în acest registru semnele incizate pe unele săbii curbe de tip *Sarmizegetusa.* Inițial a fost identificat un semn poansoanat sub forma unui punct înscris într-un cerc (eventual asemănător literei grecești Θ) doar pe vârful unei astfel de săbii[1339]. Deși astfel de simboluri apar și pe lamele pumnalelor *sica*, particularizarea unei săbii în cheia cu care erau decorate pumnalele aristocrației, deși posibilă, era discutabilă, astfel că cea mai probabilă explicație a fost că semnul era o marcă de meșter sau de atelier. Recent, în zona satului Ursici (jud. Hunedoara) au fost descoperite câteva arme, între care o spadă și o *falx dacica* întreagă, precum și vârful unei alteia. Pe fragmentul de vârf este gravat același semn[1340]. Un semn similar este incizat pe unele topoare din zona cetății Piatra Roșie[1341], astfel că ipoteza unei particularizări care îl reprezintă pe fabricant pare mai aproape de adevăr, dacă nu cumva asistăm la un sens dublu.

[1334] Singurul decor pe aceste arme în care apar probabil și șerpi este un pumnal descoperit la Rastu, jud Dolj (Sîrbu, Borangic 2016: 86-97; fig. 15/5; 28/5).
[1335] Plinius, *Naturalis Historia*, X, 3.
[1336] Sîrbu, Florea 1997: 53.
[1337] Florea 2004a.
[1338] Frontinus, *Stratagemele*, I, 10, 4.
[1339] Borangic 2015a: 181.
[1340] Ferencz *et alii* 2016: 225-226.
[1341] Sîrbu *et alii* 2005a: 50.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

III.B Identități etno-culturale. Traci, geto-daci, geți, daci

III.B.1 Tracii

O istorie sinceră a tracilor, în ansamblu, nu știu să se fi scris, iar de una completă sau măcar echidistantă nu cred că poate fi încă vorba, subiectul fiind în centrul unor controverse și dispute interminabile. Sursele antice interpretabile, informațiile incomplete, ingerințele politice din modernitate și subiectul vast în toate dimensiunile lui sunt doar câteva din motivele care au împiedicat scrierea unei astfel de istorii, chiar dacă unele încercări au existat[1342]. Nu este în intenția mea să dezbat aceste aspecte, deci mă voi limita la a puncta câteva repere esențiale, toate în legătură și cu privire la moștenirea tracică din cultura și istoria geto-dacilor.

Etnonimul Thrax[1343] (lat. *Thraces*, gr. Θράκες, *Thrakes*) însumează un număr mare de triburi aparținând familiei de limbi indo-europene[1344] care s-au stabilit, începând cu secolul al XVII-lea a.Chr., în spațiul vast delimitat de malul nordic al Mării Egee, sud-estul Serbiei actuale, regiunea Boemiei și nord-vestul Asiei Mici[1345]. Cel mai probabil, inițial, acest etnonim a fost atribuit unor clanuri sau triburi aflate fie în sudul Balcanilor, fie chiar în Grecia, el extinzându-se ulterior asupra numeroaselor comunități înrudite[1346]. Extinderea concepției etnice a grecilor referitoare la traci și Tracia s-a solidificat substanțial abia în timpul marii colonizări grecești (sec. VIII-VI a.Chr.), odată cu pătrunderea coloniștilor și negustorilor greci spre nord și cu intensificarea schimburilor cu triburile tracice din interiorul peninsulei Balcanice. Privind originea tracilor, deși sunt încă multe necunoscute, legate de fragmentarea blocului indo-european și dispersia europeană a triburilor[1347], majoritatea cercetătorilor sunt de acord că acestea au pătruns în sud-estul european la sfârșitul epocii bronzului, venind din stepele nord-pontice[1348]. La nivel de detaliu, majoritatea problemelor care țin de etnogeneza și istoria timpurie a tracilor sunt subiectul unor puternice controverse în rândul specialiștilor, departe de vreun consens, astfel că nu se poate creiona foarte sigur aproape nici unul sau altul dintre aspectele relevante. Pentru fluiditatea acestui studiu am extras un minim de informații, cât mai generale și neutre, necesare pentru contextualizarea apartenenței geto-dacilor la neamul tracic. De reținut că în zona nord-dunăreană, rădăcinile etno-culturale ale triburilor locale aparțin culturii Coțofeni[1349].

Contactele dintre traci și vecinii lor sudici, mult mai numeroase odată cu începutul colonizării grecești, au permis, pe de o parte accesul tracilor la valorile Elladei, iar pe de alta contactul grecilor cu misterioasa, pentru ei, lume hiperboreeană. Particularitățile spirituale ale vecinilor nordici au stârnit un interes explicabil din partea Greciei[1350]. Influența reciprocă trebuie să fi contribuit la segmentarea neamului trac în două mari grupe: tracii propriu-ziși, situați la sud de Balcani, și gruparea tracilor de nord, situați la nord de acest lanț muntos. Mult

---

[1342] Danov 1976, *passim*; Hoddinott 1981, *passim*; Oppermann 1988, *passim*. Desigur, mai sunt lucrări despre acest subiect, am notat doar cele mai relevante pentru subiectul de față și pe care le-am consultat.
[1343] Russu 1967: 20.
[1344] Sala, Vintilă-Rădulescu 1981: 115.
[1345] Oppermann 1988: 28.
[1346] Proces petrecut și în nordul Dunării, dar ceva mai lent, aici denumirile locale fiind înlocuite de etnonimul generalizator „daci" (Russu 1981: 77). Extinderea concepției etnice a grecilor referitoare la traci și Tracia s-a solidificat substanțial abia în timpul marii colonizări grecești (sec.VIII-VI a.Chr.).
[1347] Mallory 1991:72-73.
[1348] Danov 1976: 115.
[1349] Denumirea și detaliile regionale ale acestei întinse *culturi* sunt o convenție larg acceptată, în spatele căreia discuțiile continuă (Popa 2015: 17-18), devoalând, prin reflexie, complexitatea subiectului.
[1350] Fol 1990: 18.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

mai corect am putea considera culmile munților Balcani ca delimitând, cel mai adesea doar politic și doar parțial cultural, tracii meridionali de cei septentrionali.

Dacă este dincolo de orice dubiu că tracii sudici și cei nordici sunt unul și același neam, folosind graiuri asemănătoare[1351] și împărtășind aceleași coordonate spirituale, este la fel de neîndoielnic că diferitele grupări ale tracilor au suferit cu timpul modificări culturale datorate, în mare măsură, numeroșilor lor vecini, dar și evoluției interne. Astfel, dacă tracii de sud au interferat puternic cu grecii, ilirii și mai puțin cu sciții și celții[1352], grupul nord-tracic a suferit intense influențe scitice[1353] și, ulterior, o amprentă celtică[1354]. În acest ultim caz, ambele contacte au lăsat urme vizibile în cultura geto-dacă, în vreme ce influența elenistică a fost mai moderată[1355]. Modificările survenite, fără a fi capitale, pot fi urmărite, teoretic, folosind Dunărea ca element de separație a istoriei politice a celor două componente ale civilizației tracilor. În sudul Dunării coagularea tracilor într-un organism statal a avut o finalitate sub forma regatului odrys[1356], iar în nordul fluviului dezvoltarea s-a concretizat într-o entitate coerentă politic sub forma regatului dac. Dacă formațiunile tracilor sudici au sfârșit prin a deveni clientelare Romei și prin romanizare s-au integrat în universul latin, regatul dac va urma același destin ceva mai târziu, cu prețul a două războaie pe care istoria antică le-a consemnat ca fiind printre cele mai crâncene.

Spațiului trac i-au lipsit întotdeauna granițele etno-politice fixe, care să cuprindă în interior exclusiv anumite grupuri etnice. Într-o bună măsură, istoriografia contemporană delimitează arealul trac între limitele expansiunii populațiilor de limbă tracă, fără a ține cont de faptul că, între aceste limite, amestecul de etnii a fost un fenomen aproape permanent[1357]. Cel mai adesea violente, dar nu numai, infiltrările diverselor grupuri de sciți[1358], greci, celți[1359], iliri[1360], sarmați[1361] sau germanici[1362] au format adevărate enclave etno-culturale în mijlocul populațiilor tracice[1363], care, la rândul lor, uneori avansaseră în teritoriile acestora[1364]. Aceste conexiuni etno-geografice au permis intense schimburi, nu numai în ceea ce privește cultura materială[1365] sau spirituală, ci și cu aplicabilitate practică, referitoare la tehnicile de producere a armelor, tactici, strategii, artă, religie, mentalități, toate adoptate și adaptate de oameni aflați aproape permanent în conflict, atât între ei cât și cu vecinii lor. Toate aceste conjuncturi, puternic mulate pe caracterul impulsiv al tracilor[1366], au dat Antichității unul dintre cele mai creative și războinice neamuri.

[1351] Strabon, VII, 3, 10 ([geții] *neam vorbind aceeași limbă cu tracii*); VII, 3, 13 (*Dacii au aceeaşi limbă ca şi geții*).
[1352] Hubert 1983a: 293-297.
[1353] Pârvan 1982: 9-28.
[1354] Ferencz 2007: 16.
[1355] Bărbulescu *et alii* 2007: 27-31.
[1356] Danov 1976: 430. O excepție notabilă a lumii sud-tracice a fost regatul odris, cu o istorie politică cuprinsă între a doua jumătate a secolului V a.Chr. și prima jumătate a secolului I. p.Chr., dar a cărui putere efectivă a durat însă între secolele V-III a.Chr. (Archibald 1998, *passim*).
[1357] Dumitrescu, Vulpe 1988: 93.
[1358] Vulpe 2001: 408-411.
[1359] Vulpe 2001: 414-417.
[1360] Vulpe 2001: 411-414.
[1361] Bârcă 2006: 233.
[1362] Babeş 1970: 215-235.
[1363] Strabon, *Geographia*, VII, 3, 13, 15.
[1364] Pentru diferitele interacțiuni ale tracilor cu alogenii începând din secolul VI a.Chr. și până în secolul I.p.Chr., o analiză detaliată la Berciu 1960, *passim.*
[1365] Glodariu 1974: 157-170.
[1366] Lucian, *Icaromenip*, 16.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

III.B.2 GETO-DACI

Sintagma egalizatoare *geto-daci* este un construct modern și are, ca și sensul ei, o istorie la fel de anevoioasă. Paternitatea conceptului aparține scriitorului polonez W. Aleksander Maciejowski, aparent primul autor care o folosește și are o vechime considerabilă, fiind fixată în scris prima dată în anul 1855, într-o perioadă în care Polonia, desființată și împărțită între vecinii ei mai puternici, își căuta argumente istorice pentru a-și reconstrui identitatea națională[1367]. De aici constructul a fost preluat de Al. Odobescu[1368], apoi de către Grigore Tocilescu[1369] și ulterior folosit ca atare de către discipolii acestuia din urmă. Adoptarea fără probleme a sintagmei în mediul academic românesc a venit aproape natural, sprijinită fiind de corolarul dezvoltat de scriitorii antici, pornind de la afirmația lui Plinius, pentru care *daci* este doar numele latin al celor pe care grecii îi numeau *geți*[1370], sprijinită și completată de Strabon[1371], Dio Cassius[1372], Apian[1373], Trogus Pompeius[1374], ambiguitate preluată de la aceștia și de alți autori.

Așa cum observa Z. Petre[1375], paradigma a fost perenizată cu adevărat, în peisajul autohton, de către Vasile Pârvan prin titlul la fel de ezitant[1376] dat operei sale de bază: *Getica. O protoistorie a Daciei*[1377]. Cu o asemenea legitimare, termenul a fost receptat ca unul firesc în istoriografia românească, ba chiar suprasolicitat uneori sub formula *traco-geto-daci* sau *traco-daci*. În paralel, în funcție de interesul punctual, unii autori utilizează totuși etnonimele de bază pe considerente geografice și/sau cronologice: *geți* pentru subiectele care se referă la

---

[1367] Wacław Aleksander Maciejowski, *Geto-Daki, nadwiślańskich i naddnieprskich Polan przodkowie, ich cywilizacya i mowy, ich pomnik z czasu między pierwszym a pięćdziesiątym rokiem po narodzeniu Chrystusa upłynionego, pochodzący*, 1855 (*Geto-dacii vistulieni și niprieni, strămoșii polonilor*) și *Geto-Daki*, 1858 (*Geto-dacii*). Cf. Trynkowski 1980: 16-17.

[1368] Alexandru Odobescu, *[Biographia Daciei] Indice de scrieri attingetore, directu séu indirectu, de vechiu locuitori ai Daciei*, București, 1872: 33.

[1369] Nu se poate imputa reputatului arheolog vreo denaturare a conceptului, pentru că el folosește sintagma (Tocilescu 1880: 562) în context lingvistic (*glosariu geto-dacic*; *limba geto-dacică*), aspect asupra căruia anticii afirmă că nu sesizau deosebiri între geți și daci. În alte contexte, G. Tocilescu operează cu două entități diferite.

[1370] *Getae, Daci Romanis dicti*; […] *regiunile apropiate de țărm au fost ocupate de diferite populații, când de* ***geți****, numiți de romani* ***daci*** […]. Pliniu cel Bătrân, *Istoria naturală*, IV, 12 (24), 80.

[1371] Strabon explică inițial deosebirea în termeni geografici: *a existat o împărțire a teritoriului din cele mai vechi timpuri, căci pe unii îi denumesc daci, iar pe alții geți. Geții sunt cei ce se întind spre Pont și spre răsărit, iar dacii cei ce locuiesc în partea opusă, spre Germania și izvoarele Istrului* (VII, 3, 12), apoi conchide: *Dacii au aceiași limbă ca și geții* (VII, 3, 13). Trebuie însă remarcat că identitatea etnică și limba vorbită a unei populații nu se suprapun întotdeauna perfect, chiar dacă astfel de situații sunt mai rare și în principal întâlnite în contemporaneitate.

[1372] *Eu îi denumesc daci pe oamenii pomeniți mai sus* (amintiți anterior, în contextul războiului lui Domițian cu aceștia)*, cum îşi spun ei înşişi şi cum le zic şi romanii, măcar că ştiu prea bine că unii dintre greci îi numesc geți, fie pe drept, fie pe nedrept. Căci eu îmi dau bine seama că geții locuiesc dincolo de Haemus, de-a lungul Istrului* (Dio Cassius LXVII, 3, 16); *dacii ocupă ambele maluri ale Istrului, cu deosebirea că parte din ei, care locuiesc dincoace de Istru, pe teritoriul locuit de triballi, sunt înglobați în guvernământul Mysiei* (Moesiei) *şi sunt cunoscuți sub numele de mysi* (moesi)*, excepție triburile învecinate care nu-i numesc astfel. Cei care se află spre miazănoapte de fluviu se numesc daci, unii își zic geți sau traci, căci aparțin neamului dac care odinioară a populat cu așezări împrejurimile muntelui Rhodope* (Dio Cassius, LI, 22).

[1373] *Geții de dincolo de Istru, pe care îi denumesc daci* (Apian, *Istoria romană*, 4, 15)

[1374] *Şi dacii sunt o mlădiță a geților* (Trogus Pompeius, XXXII, 3, 16).

[1375] Petre 2004: 276.

[1376] Dilema pare să fi fost una cronică, devreme ce ea apare și în text: *geto-daci* (Pârvan 1982: 167 (98)); *daco-getic* (p. 661 (374)), în paralel cu denumirile de *geți* și *daci*, desemnând două entități diferite.

[1377] Cu titlu neutru, se poate adăuga că balansul este mult mai vechi; Criton, medicul personal al lui Traian, a scris o lucrare, *Getica*, în care descrie *războaiele dacice*.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Oltenia, Muntenia, Dobrogea, Moldova și Balcani, între secolele VI a.Chr. și I p.Chr. și *daci* pentru spațiul transilvan în perioada dintre secolul al II-lea a.Chr.-începutul secolului II p.Chr.

Sintagma *geto-daci* rămâne totuși un topos general, folosit prioritar pentru a cuprinde aspecte ale întregii civilizații getice și dacice desfășurate îndeosebi în timpul regatului dac. Putem spune că după 1965 ansamblul semantic capătă și mai multă forță, pe fondul intervenției politicii comuniste în reconstrucția imaginarului colectiv cu privire la epoca dacică. Noile programe politice și ideologice, care aveau ca laitmotiv concepte ca *unitatea*, *statul centralizat și independent*, Burebista[1378]] *personalitate puternică/marcantă*, aproape au legalizat folosirea etnonimului hibrid pentru a concentra tema obsesivă a unității civilizației *geto-dacice.* În acest peisaj calcificat, o opinie discordantă face M. Eliade, avantajat de poziția sa de exilat, care refuză comoditatea sintagmei și tratează cele două etnonime separat, reconstruind profilul *dacic,* în jurul ideii că numele acestora reprezenta la origine o confrerie inițiatică războinică[1379].

Revenind în spațiul istoriografic intern, lucrurile rămân aproximativ la fel până după 1989, când comunitatea științifică românească a relansat disputa, oarecum tacită, dar aprigă, cu argumente mai mult sau mai puțin convingătoare. Utilizarea etnonimelor *geți*, *daci* și a constructelor *geto-daci*, și *daco-geți*[1380], utilizate în paralel în literatura de specialitate, în funcție de o serie de factori regionali sau politici contemporani, a rămas o constantă uneori deranjantă[1381].

Privind situația retrospectiv, apare limpede că dincolo de toate convulsiile științifice și politice care au antrenat sintagma în interiorul lor, comunitatea istoricilor români a folosit-o ca pe o convenție acceptabilă, cercetătorii fiind în general conștienți că realitățile istorice ale spațiului discutat sunt, cel puțin pentru modernitate, extrem de complexe și greu de redus la o formulă simplă.

La fel de natural a fost și faptul că, pe acest fond instabil, unii specialiști au încercat o sistematizare sau măcar o disciplinare a conceptului și a metodologiei de uzitare. Dacă Al. Vulpe încearcă eliminarea construcției semantice *daco-geți*, considerată incorectă pe considerente cronologice (geții sunt atestați înaintea dacilor) și staționarea asupra celei de *geto-daci*[1382], V. Sîrbu și G. Florea propun un armistițiu prin folosirea termenului de *geți* pentru referirea la populația care locuia doar în zona dintre Carpați, Munții Balcani, Marea Neagră și spațiul est-carpatic între secolele V a.Chr. și I p.Chr. și etnonimul de *daci* pentru locuitorii zonei intracarpatice din secolele II a.Chr.- I p.Chr., într-un anume consens cu mențiunile antice și realitățile arheologice. Termenii generici de *geto-daci* și *daco-geți* ar fi acceptabili, din perspectiva acestor cercetători, pentru aspecte generale ale civilizației dintre secolele II a.Chr.-II p.Chr.[1383]. Mult mai detaliat și bazându-se pe (re)disecarea puținelor izvoare scrise despre

---

[1378] Invariabil regele/momentul Burebista este reperul de bază, pe considerente cronologice, dar mai ales pentru calitatea de *întemeietor*, o paralelă evidentă cu secvența comunistă și liderul ei.

[1379] Eliade 1980: 11-15. De remarcat că lucrarea distinsului istoric și filozof, apărută la Paris în 1970, a fost tradusă și publicată în România în 1980, în plin îngheț ideologic, fapt ce poate fi interpretat ca o nouă încercare de apropiere de filozof a regimului, după ce, în prealabil, publicațiile sale fuseseră interzise succesiv de cenzura comunistă.

[1380] Sintagma *daco-get*, (cu formele *daco-geți*/*daco-getic*) este utilizată prepoderent în mediul academic din Transilvania și are la bază ascendentul dacic asupra geților, respectiv situația de după secolul II a.Chr.

[1381] Situație amendată de K. Strobel, care observă, cumva tardiv, într-un articol amplu (Strobel 1998: 61-95) pericolul proiecției greșite a sintagmei asupra secvenței istorice reale și crearea unui pseudo-etnos deranjant. Tonul și parțial elemente ale discuției au fost la rândul lor criticate de Al. Vulpe (1998: 2-3).

[1382] Vulpe 2001: 419.

[1383] Sîrbu, Florea 1997: 7. Totuși, în pofida acestei soluții de compromis, rămâne deschisă problema etnonimului populației (triburilor) tracice din interiorul Arcului Carpatic anterioare secolului II a.Chr., care nu puteau fi nici *geți* și nici *daci*, ambele denumiri reflectând alte entități geografico-istorice. În ciuda acestui lucru, literatura de

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

subiect, istoricul Z. Petre tranșează problema, opinând că, deși artificială, sintagma *geto-daci* capătă consistența necesară, chiar dacă rămâne tot o proiecție modernă, abia în preajma cuceririi regatului dac, când deosebirile, atâtea câte erau, dintre geți și daci nu mai au duritatea de altădată[1384].

Racordarea tot mai puternică a istoriografiei românești la curentele și ideile occidentale – în speciale cele de orientare post-procesualistă – a adus în atenție faptul că interpretările *etnice* ale temelor antice suferă de o doză substanțială de subiectivism. În acest cadru, noțiunile artificiale *geto-daci*, *daco-geți*[1385] și chiar cele naturale de *geți*, *daci* sunt considerate concepte pseudo-etnice bazate exclusiv pe surse latine și grecești și, în consecință, nu putem cunoaște exact cum se auto-defineau populațiile antice *nord-dunărene*, chiar în ciuda surselor care afirmă cum își spuneau acestea. Aliterate prin definiție, aceste societăți nu ne-au lăsat în scris nici un fel de informație, singurele consemnări despre ei parvenind prin mijlocirea vecinilor greci și romani, care în mod cert au extins denumirile unor entități sociale mici, cunoscute lor, asupra tuturor celor care li se păreau că se aseamănă[1386]. Este adevărat că putem presupune larg că a majoritatea oamenilor din epoca respectivă erau prea puțin preocupați de natura identității lor etnice, atenți mai degrabă la nevoile și problemele curente, dar elitele priveau (și privesc) întotdeauna altfel aceste lucruri. Mult mai mobile și mai atente, prin definiție, la propria identitate, elitele știau cine sunt din punct de vedere etnic. Apreciind că obiectivitatea autorilor antici este irelevantă – în contrast cu afirmația explicită a lui Dio Cassius[1387] – se conturează în peisajul istoriografic modern un mod asexuat de identificare etno-culturală a acestor populații, numite fie *carpato-dunăreni* sau *carpato-danubieni*, fie *nord-dunăreni*. Dacă delimitările cu caracter geografic bazate pe aceste repere pot fi acceptate fără obiecții majore, cele culturale sunt mult mai complexe. Ceea ce arată, de fapt, limitele post-procesualismului.

Pentru studiul de față am preferat în cele mai multe cazuri păstrarea unei distanțe prudente, față de o situare univocă privitoare la etnonimia tracilor septentrionali, de aceea am numit locuitorii – atunci când exista o imprecizie – „geto-daci". În cazurile mai puțin supuse speculației însă, am optat pentru denumirile *geți* sau *daci*, în funcție de contextul istoric, întrucât fiecare etnonim așezat în spațiul cronologic și geografic potrivit explică suficient realitatea și evoluția istorică studiată. Restrângerea la un singur individ a etnonimului, respectiv formularea (*războinic*, *rege*, *preot*, *țăran* etc.) *geto-dac*, consider că depășește în mod clar orice conceptualizare posibilă, oricum am privi momentul istoric fie din propria lui perspectivă, fie din cea a modernității.

Pentru unele situații generalizatoare formula *geto-daci*, deși nu exprimă o realitate etno-culturală reală, poate fi o depășire de moment ambiguu, motiv pentru care este uzitată și în această lucrare, cu nuanțele arătate.

Sintagma este și rămâne o convenție modernă, relativ osificată în istoriografia românească, fără ca prin ea să fie înțeleasă o unitate istorico-socială și/sau politică. Ea poate conține însă aspecte ale culturii materiale și spirituale similare pe un spațiu mai larg (forme ceramice, edilitare, expresii artistice, monedă, ritualuri funerare, limbă inter-recognoscibilă, relații

---

specialitate identifică adesea cu termenul de *daci* aceste populații, chiar până în secolul IV a.Chr., când este evident că nu putem vorbi de cultură dacică și implicit nici de *daci*, în sensul corect al etnonimului.

[1384] Petre 2004: 276-289.

[1385] De remarcat că dubletul etnonimic nu este singular în istorie și nici în istoriografie. Un exemplu este cel al celților, neam care în funcție de epocă, de autori sau de zona asupra căreia se opinează este numit fie celți, fie gali.

[1386] Se cuvine un amendament asupra acestei axiome. Nu se poate face abstracție de faptul că avem numeroși indivizi ajunși în Imperiul Roman care, începând din secolul I p.Chr., se definesc ei înșiși cu etnonimul *dacus*, în detrimentul oricăror probabile denumiri tribale, conturând o situație clară, coagulată, distinctă și asumată (cf. Russu 1980: 20-21).

[1387] *Eu îi numesc daci pe oamenii pomeniți mai sus, cum îşi spun ei înşişi* (LXVII, 6, 2).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

sociale etc.)[1388], valabile și acestea cu deosebită prudență și doar pentru intervalul dintre secolul II a.Chr. și începutul secolului II p.Chr. Sintagma *geto-daci* nu poate fi decât instrument de lucru, un nume generic prin care desemnăm, dincolo de complicatele teoretizări niciodată stinse, tracii de nord și nu un etnonim în adevăratul sens al cuvântului.

Clește cu placă distanțatoare descoperit la
Căpâlna, jud. Alba
(www.cetăți-dacice.ro)

[1388] Vulpe 1998: 6.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

III.B.3 GEȚII (*GETAE*; *Γέται*)

Nu există nici o certitudine asupra momentului individualizării geților în masa tracilor. Descoperirile arheologice arată unele diferențe ale culturii materiale între zonele de la sud și nord de Balcani. Se poate vorbi de o reflecție a acestor deosebiri în ce privește aspectele spirituale, căci Herodot, vorbind despre geți, deși i se par traci în bună măsură, remarcă o serie de elemente care-i particularizează evident[1389]. În mod cert, situarea la periferia blocului tracic a permis influențe asupra geților venite de la populațiile vecine, în special cele de stepă[1390].

Asupra originii numelui există puține date, dependente desigur de nivelul cunoașterii limbii tracice în ansamblu. Singura varianta propusă și necontestată până acum, este că etnonimul derivă dintr-un i.e. **gu̯et-*, echivalat cu *a grăi*; *a vorbi*[1391]. Privind etnonimul din perspectiva internă, nu avem nici o siguranță că geții se numeau ei înșiși cu acest termen, sursele antice îl folosesc relativ la modul general, notând în paralel numeroase nume de triburi ce locuiau în arealul getic.

Geografic, Tucidide (secolul V a.Chr.) îi localizează pe traci între Munții Rodopi și Munții Haemus, iar pe geți, oarecum vag, dincolo de Haemus (spre nord din punctul grecilor de vedere). Mai târziu, Strabon (secolele I a.Chr. - I p.Chr.) spune că geții locuiesc de o parte și de alta a Dunării[1392]. Fără a mai relua toate scrierile anticilor, concluzia generală este că, începând cu sfârșitul secolului VI a.Chr., geții sunt atestați între Balcani și Carpații Meridionali, Pontul Euxin și Cazanele Dunării, fragmentați e drept, într-o puzderie de triburi, diferite sub aspect demografic. Descoperirile arheologice confirmă și ele această dispersie. Menționarea geților în diferite ipostaze, chiar și atunci când principalul factor de putere regională era regatul odrys, sugerează că geții făceau oricum notă discordantă în masa sud-tracică, chiar dacă ocazional participau, de voie sau de nevoie, la evenimentele militare din acest spațiu, coordonate de dinaștii traci. Ipoteza este credibilă dacă ținem cont de libertatea de mișcare oferită de *pustiul getic* și relațiile militare cu războinicii stepelor, pe care geții le trăiau mai intens decât lumea sud-dunăreană. În acest scenariu nu mai apare atât de *nechibzuită* decizia unor triburi getice de a se opune cu armele invaziilor persane, în contrast evident cu politica sud-tracică a altor entități politico-militare sud-dunărene. Apropierea de lumea nord-pontică este vizibilă în arta getică[1393], în adoptarea unor arme, harnașamente și comportamente ale sciților, așa cum, fără mirare, observa Tucidide.

Dacă lăsăm la o parte menționarea de către Hecateu[1394] (jumătatea secolului VI a.Chr.) a unor triburi (crobizi, trizi/terizi[1395]), probabil getice, cea mai veche consemnare a etnonimului getic aparține lui Sofocle, care notează în tragedia, astăzi pierdută, *Triptolemos*, despre un oarecare *Charnabon, care domnește acum peste geți*[1396]. Numele dinastului, despre care nu putem ști peste care trib și în ce regiune domnea, este probabil getic și, mai mult, reflectă un

---

[1389] Herodot, *Istorii*; IV, 94-96; *La trausi* (trib getic) *găsim aceleaşi datini ca şi la restul tracilor - în afara celor legate de naştere şi moarte* (V, 4); Strabon, VII, 3, 2 (395).
[1390] Thucydide, II, 96, 1; Strabon VII, 3, 17 (C. 306).
[1391] Russu 1967: 108.
[1392] Strabon VII, 3, 17 (C. 306).
[1393] Atitudine egal influențată însă și de invazia persană (Sîrbu, Florea 1997: 29).
[1394] Hecateu, *La Stephanos din Bizanț*, Fr. 170-171.
[1395] Cumulând informații de la Herodot, Pseudo-Skymnos, Hecateu, Herodian, Ptolomeu, Athenaios, Phylarcos, Hellanicos, Pliniu, crobizii apar ca un trib tracic ce locuia în sudul Dunării, fie între Tomis si Callatis (Strabon, VII, 5, 12 (C. 318)), fie lângă Dionysopolis (Pseudo-Skymnos). În oricare punct dintre aceste repere, locuitorii principali erau geții. Suidas (II, 500, 16) le atribuia, și lor și tracilor terizi, credința în nemurirea sufletului, specifică geților (Suceveanu 1976: 44-45).
[1396] *kai Charnabontos, hos Geton archei ta nun* (Sofocle, *Edip rege*, Fr. 523).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

rege-războinic[1397]. Până în secolul I a.Chr., istoriografia greacă este unanimă în a-i numi pe acești traci, geți. După sosirea romanilor în Balcani și apoi la Dunăre, lucrurile devin neclare, etnonimul *geți* este amestecat adesea cu *daci*, fiecare autor, grec sau latin, fiind tributar propriei culturi sau unor conjuncturi de moment.

Pe toată perioada dintre secolele VI-III a.Chr. geții rămân grupul dominant din punct de vedere demografic, politic, economic, militar și artistic pe aproape tot bazinul Dunării inferioare, pe ambele maluri ale fluviului. Intensa locuire este documentată de puncte întărite, așezări numeroase și necropole. Monumentalitatea unor tezaure sau a unor depuneri funerare fastuoase (Cucuteni-Băiceni, Poiana-Coțofenești, Agighiol, Peretu, *Craiova*, *Porțile de Fier*, Sboryanovo-Svestari, Rogozen, Borovo, Lukovit, Letnița), cetățile și nu în ultimul rând implicarea dinamică în fenomenele din lumea meridională, cu toate consecințele sociale și economice ce au decurs de aici, reconstruiesc profilul unei aristocrații potente, cu un caracter identitar distinct[1398]. De altfel, această bogată cultură materială, dublată de o puternică amprentă specifică doar certificau particularitățile observate de către scriitorii greci.

În interiorul *lumii getice* se poate observa un anume grad de uniformizare a valorilor. Dincolo de indiscutabila unitate culturală sesizată pe cale arheologică este sigur că avem de-a face cu identități tribale și regionale, distincte de la zonă la zonă, etnonimul de *geți* fiind, în ultimă instanță, un termen generic pentru triburile tracice de la nord de odrisi.

Armamentul, arta, construcțiile civile și militare, ceramica, amenajările funerare au caracteristici similare în tot spațiul getic. Toate acestea denotă o ideologie relativ comună[1399], având în centru basileul războinic, eroizat. Afișarea acestei ideologii s-a făcut, în bună parte, prin recursul la metalele prețioase, din care au fost realizate echipamente militare de paradă – emblematice sunt vestitele *coifuri princiare* – vesela ceremonială, aplice de harnașament, podoabe. În mod cert pe lângă aceste dovezi concrete putem adăuga elementele discrete arheologic: ritualuri, sacrificii, ceremonii, generozitate, etichetă, tatuaje, vestimentație, cult etc. Iconografia prezentă pe toate aceste piese – nu există elemente nedecorate – relevă teme mitologice specifice geților. Ideologia astfel exprimată – a elitelor desigur, pentru că nu putem vorbi de o omogenizare la nivelul întregii societăți – arată, prin complexitate și repetitivitate și că cel puțin în *secolul de aur al prinților geți* (cca. 350 - cca. 250 a.Chr.)[1400] aceasta era extrem de bine structurată și articulată pe un spațiu vast, pe toate coordonatele ei sociale. Această dispersie nu putea fi posibilă fără mobilitatea elitelor fie că vorbim de diverse alianțe între căpetenii și regii geților, fie că vorbim de activitatea politică și mai ales militară a liderilor.

Puterea efectivă a acestor basilei trebuie că a fost considerabilă, dacă ne gândim la eforturile economice pe care comunitățile supuse au trebuit să le depună. Este limitativ să ne gândim că impunerea deciziilor elitei s-a făcut doar prin forță brută, deși e improbabil să nu fi existat cazuri. În principal însă proiecția puterii în teritoriu trebuie să fi fost realizată prin alte mijloace decât cele coercitive, întrucât nu există nici o dovadă a unor conflicte interne de amploare, deși, întotdeauna, unele fricțiuni erau firești. Dimpotrivă, un rege victorios, Dromihete, este pus în situația de a-și convinge *poporul* în privința sorții captivilor macedoneni, luând hotărârile politice *cu încuviințarea mulțimii*[1401]. Suntem obligați să admitem că mecanismele de condiționare, control și impunere în structurile inferioare erau, în bună parte, de natură psihologică. Basileii geți, acei *prinți de aur*, posedau și cultivau o

[1397] **char*- sau **chari*- = forță (Petre 2004: 21).
[1398] Sîrbu, Florea 1997: 54-56.
[1399] Sîrbu 2006: 41.
[1400] Sîrbu, Florea 1997: 54.
[1401] Diodor din Sicilia, XXI, 12, 3. Nu putem înțelege prin *mulțime* decât partea activă militar, cea care *înfruntase primejdiile războiului* și nu poporul de rând.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

identitate distinctă, puternică, eficace. Pe aceste baze s-a asigurat pentru câteva secole dinamica întregii structuri sociale getice. În fapt, modelul identitar folosit a fost atât de eficient încât, mergând în siajul lui, societatea getică s-a epuizat și începând cu mijlocul secolului III a.Chr. civilizația a intrat într-un recul prelungit. Desigur, acest recul a afectat în principal elitele, care nu și-au mai permis cheltuielile care-i alimentaseră gloria de altădată, dar consecințele au fost resimțite din plin pe întreg palierul social. Nu se poate neglija impactul extern care a inițiat și acutizat decăderea basileilor geți, anume invazia celtică în Balcani, pe lângă atacurile propriu-zise asupra teritoriilor tracilor și geților[1402]. Multe așezări au fost distruse, unele zone depopulate, dar cursul evenimentelor a luat o altă turnură, căci valul celtic a fost oprit de greci, dar răul fusese făcut. Principala consecință a fost că legăturile tradiționale cu Grecia și mai ales Macedonia au fost tăiate. Lumea getică s-a trezit singură și în pragul colapsului.

Bulversați de modificările politice și militare din Balcani, învinși sistematic de guvernatorii provinciilor romane, deportați în mai multe rânduri, puterea basileilor locali se diluează accelerat până la nivelul la care istoriografia latină transferă toate atributele getice, adesea inclusiv numele și istoria, noilor structuri socio-politice construite de daci. Faptul că la temelia acestui nou pol de putere, geții au contribuit nemijlocit și substanțial stă, poate, tocmai faptul că Burebista, *bărbat get*, luând conducerea neamului său a întemeiat o mare stăpânire. Unul dintre efectele pe plan istoriografic ale acestui act politico-militar a fost utilizarea celor două etnonime ca echivalente perfecte, unul în grecește, celălalt în latină, dar care desemnau același neam[1403], chiar dacă între cele două coordonate ale lui existau naturale diferențe.

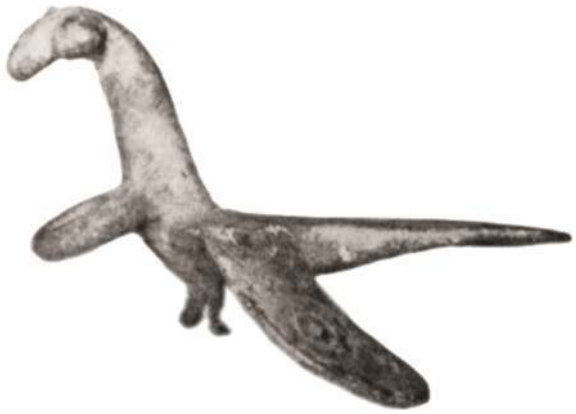

Pandantiv în formă de pasăre, astăzi pierdută
Piatra Craivii, jud. Alba
(prelucrare digitală după Macrea *et alii* 1966)

III.B.4 DACII (DACI, DAOI)

[1402] *Brennus, conducătorul galilor, plecase în Grecia, iar cei pe care îi lăsase să apere hotarele neamului lor, ca să nu pară că numai ei stau degeaba, au înarmat cinsprezece mii de pedestraşi şi trei mii de călăreţi, au pus pe fugă trupele geţilor şi triballilor şi ameninţând Macedonia, au trimis soli la rege* [Antigonos Gonatas] *ca să îi ofere pacea pe bani şi totodată să spioneze tabăra regelui* (Trogus Pompeius, *Historiae Filippicae,* XXV, 2-3).
[1403] Petre 2004: 277.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Secolul II a.Chr. iese din conul de umbră dat de discreția știrilor despre realitățile din spațiul nord-dunărean. Părăsirea prim-planului scenei balcanice a marilor actanți: sciți, greci, perși, macedoneni a modificat nu doar raporturile de forțe, ci și paradigmele culturale dominante. Elitele getice, al căror program ideologic fusese vasal secvențial tuturor acestor curente, își pierduseră suflul – în principal datorită ruperii cordoanelor care îi legau de aceste zone bogate și de influență – iar întreaga structură socială care îi conținea a intrat în sevraj. Valorile în jurul cărora își construiseră imaginea de războinici, precum prestigiul, charisma individuală, originea ilustră sau puterea erau nu doar tradiții ancestrale, ci energizante pentru orice fel de lider sau comunitate. Era nevoie doar de un nou coagulant. Peninsula Balcanică nu putea rămâne un *no man's land*, poziția geografică și resursele ei erau suficiente motive pentru ca peste dispersatele triburi tracice să sosească noi pretendenți.

Primii alogeni veniți au fost celții, prezența lor în această parte a Europei fiind menționată destul de timpuriu[1404]. Relațiile cu temperamentalii traci, incluzându-i aici și pe geți, nu au fost dintre cele mai amiabile, dar, fără a detalia acum resorturile intime ale conexiunilor dintre cele două mari blocuri etno-culturale, putem nota doar că, după unele succese ale celților, o răscoală a tracilor a distrus efemerul lor regat cu sediul la Tylis, în sud-estul Traciei (localitate neidentificată în teren încă), dar apoi cu restul celților, aceiași traci au găsit rapid motive de reconciliere. Probabil că asupra războinicelor triburi balcanice bătălia de la Kynos Kephalai (197 a.Chr.) și instalarea puterii romane în regiune a avut efectul pe care dacul Scorilo l-a ilustrat ulterior prin pilda luptei dintre câini și lup[1405]. Dușmăniile inițiale dintre barbari au fost se pare destul de repede înlocuite cu eterogene alianțe[1406], militare și nu numai, între diversele neamuri și triburi, cele mai importante fiind cele dintre comunitățile celtice și tracice. Mozaicul de războinici, identități, credințe, arme, tehnici, strategii a sfârșit prin a se uniformiza, cel puțin la nivelul elitelor, transformări sedimentate și finalizate în manifestări particulare. Sub influența noilor structuri de putere, care aveau modele identitare cel puțin mai pragmatice, peisajul cultural, politic și militar al Balcanilor de Nord se modifică radical[1407].

În acest tumultuos tablou își face apariția un nume nou, acela al războinicilor *daci*. Prima mențiune etnonimică certă apare la Cezar[1408], într-o descriere geografică a zonelor din estul Rinului, respectiv sudul Germaniei. Evident numele nu desemna ceva nou, drept dovadă ar fi menționarea etnonimului ca reper, ceea ce sugerează că etnonimul era cunoscut celor cărora li se adresa raportul generalului[1409]. Amestecul acestor daci în conflictele cu romanii, în cadrul unor aparent stabile alianțe cu ceilalți traci și cu scordiscii apare apoi succesiv și frecvent

---

[1404] Celții plecați spre estul Europei apar în documentele vremii în contextul expediției lui Alexandru Macedon împotriva triballilor din 335 a.Chr. (Arrian, *Expediția lui Alexandru cel Mare*, I, 4, 6-8); sursă folosită și de Strabon (*Geografia*, VII, 3-8).

[1405] Frontinus, *Stratagemele*, I, 10, 4.

[1406] Strabon, VII, 3, 2 (C. 296); VII, 5, 2 (C 313); Titus Livius, XLI, 19, 8.

[1407] Sîrbu, Borangic 2016: 39.

[1408] *Pădurea începe la hotarele helveților, nemeților și rauracilor și se întinde în linie dreaptă, paralel cu Dunărea, până la hotarele dacilor și anarților* (Cezar,VI, 25, 2).

[1409] În aceeași perioadă, sfârșitul secolului I a.Chr., apare și numele de *Dacia*, folosit de către Marcus Vipsanius Agrippa (63-12 a.Chr.), om politic și general roman, prieten și colaborator al împăratului Octavian Augustus, pentru a desemna un spațiu larg: *Dacia getică se mărginește la răsărit cu pustiile Sarmației, la apus cu fluviul Vistula, la nord cu Oceanul, la sud cu fluviul Istru*). Harta, care evident exagerează din necunoaștere sau prin simplificare dimensiunile etno-culturale ale întinderii dacilor, a fost afișată la Roma, după moartea autorului. După cum se vede, ambivalența daci-geți apare chiar din prima atestare a toponimului Dacia, care este numită *getică.*

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

în sursele antice[1410]. Una dintre aceste surse, amintește de o alianță dintre scordisci și daci[1411], chiar mai devreme de mențiunea lui Cezar, suficient de puternică încât să pună probleme consulului Minucius Rufus, comandantul roman trimis în regiune, deși se poate specula o informație greșită oferită de Frontinus[1412].

Numele pe care îl purtau, *daci*, *daoi*[1413], are diverse etimologii ipotetice în mediul academic. Vasile Pârvan leagă atât numele dacilor, cât și al geților, de o improbabilă influență scitică, aliniindu-se destul de vizibil unei tendințe a momentului care prin *scitizare* încerca să explice mare parte din necunoscutele problemelor istorice din Dacia[1414]. Mircea Eliade pleacă de la relația etnonimului cu i.e. **dhau* (*a sugruma*, *a sufoca*), de unde ar proveni și numele ilir al lupului (*dhaunos*), ca și cel frigian (*daos*)[1415]. Dacii ar fi, potrivit lui Eliade, la origine nu un etnonim, ci numele unei confrerii inițiatice cu caracter războinic, care își impune modelul și în consecință și numele, asupra unor întregi comunități și regiuni. Că acestea conțineau, într-o formă sau alta, în principal traci, geți, daci și scordisci, apare evident atât din izvoarele istorice, cât și din analiza culturii materiale. Este posibil ca pe lângă acestea să fi fost cooptați iliri, pannoni, bastarni (?) și alte triburi regionale, dar acest lucru este mai greu de probat. Asupra acestei ipoteze, care conține apariția unui nou model identitar, emanație a fenomenelor militare locale, se exprimă și Z. Petre, care admite, cu unele prudențe, această posibilitate[1416]. Indirect, în sprijinul acestei lycantropii totemice[1417] se poate invoca utilizarea stindardului cu cap de lup și trup de reptilă și poate parabola regelui Scorilo, care a asociat proprii luptători cu un lup. La fel de indirect putem nota și neplăcerea cu care poetul Ovidiu îi compară pe geții agresivi cu lupii sălbatici *(lupi saeuae*)[1418].

Împotriva acestei etimologii s-a pronunțat cercetătorul D. Dana[1419], dar, în ciuda argumentației acestuia, teoria existenței unei confrerii militare a fost validată arheologic prin identificarea caracteristicilor definitorii ale grupului Padea-Panagjurski Kolonii[1420], în inventarul cărora putem distinge trăsăturile unor grupuri sau clanuri războinice dominante, care s-au impus în această perioadă în nordul peninsulei Balcanice.

Mult mai puțin gustată de mediul academic este soluția oferită de C. Daicoviciu, pentru care numele dacilor este extinderea asupra populației a numelui unei arme specifice, *daca*

[1410] Strabon, VII, 5, 11 (C. 318); *Cei mai sălbatici dintre toți tracii au fost scordiscii care uneau puterea cu viclenia* (Florus, *Războiul cu tracii*, 1, 39 [III, 4] 3) – alianța aceasta avea loc în secolul I a.Chr., fapt ce arată o lungă tradiție.

[1411] *Fiind strâmtorat de către scordisci şi daci* (Frontinus, *Stratagemele*, II, 4, 3).

[1412] Așa cum prudent propune P. Pupeză (2012: 390), desele astfel de acțiuni comune scordisco-dacice – în care mult timp scordiscii au fost dominanți – permit să admitem informația ca relativ sigură, Frontinus fiind un mai bun cunoscător al realităților din teren, față de alți autori din epocă, ceva mai ezitanți în a nota numele dacilor.

[1413] Este de menționat aici o frază a lui Dio Cassius care spune, cu referire la locuitorii din nordul Dunării, că *poartă numele de daci, fie că sunt geți, fie că sunt traci din neamul dacilor care locuiau odinioară în Rhodopi* (LI, 22, 8). Aparent aserțiunea este neclară, iar autorul fie îi confundă pe daci cu tribul tracic *Dioi*, trăitor în munții Balcani, fie a surprins, fără să înțeleagă fenomenul sau să-i acorde atenție suplimentară, prezența dacilor în sudul Dunării ca parte a aliaților lor militare, în special în perioada de cristalizare a grupului Padea-Panagjurski Kolonii.

[1414] Pârvan 1982: 286.

[1415] Eliade 1980: 11.

[1416] Petre 2004: 276.

[1417] Forma de inițiere a tânărului aspirant la rangul de războinic, în care acesta era obligat la traiul în singurătate, mai mult sau mai puțin discret, dar totdeauna rapace, asemeni unui lup sau sugerând simbioza om-lup (*lycántropos*) este atestat la mai multe populații, în epoci diferite.

[1418] Ovidiu, *Tristele*, V, 7, 45-46. Comparația ar putea fi mai degrabă o cutumă a imaginarului roman care așeza necivilizații barbari războinici pe palierul cu animale de pradă. Cf. Tacitus, *Germania*, XLVI, 3-4; Prudentius, *Contra Symmachum*, II, 816-817.

[1419] Dana 2000: 153-174.

[1420] Rustoiu, Comșa 2004: 269.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

(neatestat însă), cu rădăcina într-un i.e. **dhag-*, ascuțit, tăios[1421]. Soluția este mai puțin acceptată, în ciuda faptului că această etimologie a evoluat în limbile romanice și germanice din vestul Europei, unde de la *daca* – provenit din latina populară, însă la fel de obscur și neatestat – ajunge, printr-un medieval *daga*, în modernul *dagger* (eng. *pumnal*)[1422].

Alte explicații etimologice, mai puțin convingătoare, au fost propuse de I. I. Russu în 1967, care leagă denumirea de *daci* de i.e **dhā-k*, radical *dhē* (*a pune*, *a așeza*), sugerând, probabil inspirat W. Tomaschek[1423], o vagă legătură cu *–dava* (**Dhe*). Autorul însă prezintă etimologia cu titlul de probabilitate, ceea ce ne arată că nu îi acorda nici el foarte multă forță[1424]. Oarecum în sprijinul acestei ipoteze s-a pronunțat Eugen Lozovan, avantajat și de formația sa de filolog. Propunerea etimologică oferită de E. Lozovan, care adaugă relației daci-lupi a lui Eliade, o explicație mixtă, legând *dacus* și de *daos* și de *-dava*. Lozovan propune de fapt o conciliere între punctul de vedere *inițiatic* a lui Eliade și unul *urbanistic*, propriu: *Întrevedem decorul moral în care evoluară dacii în primul mileniu î.Hr., de la lupii rătăcitori, viitori constructori de cetăți, încărcați de simbolism indo-european, s-au instalat în Carpați*[1425].

Este foarte posibil că etnonimul *daci* să fi aparținut inițial unui trib sau a unui conglomerat etno-cultural, fiind ulterior generalizat, lucru frecvent în Antichitate, valabil la traci, germani, gali/celți, iliri și chiar greci[1426]. Mai sigur, acest etnonim apare în zona de sud a Dunării, locul de manifestare a constantelor alianțe traco-celtice, finalizate prin osmoza Padea-Panagjurski Kolonii. Nu este imposibil, pe baza situației din regiune, ca cei numiți de romani daci să fi fost la început o astfel de comunitate războinică[1427], cu origini și componente mixte, dar în care a prevalat filonul tracic. Războinici prin excelență, testamentarii unor lungi tradiții în acest sens, peste care s-a grefat apetitul și experiența marțială celtică, purtătorii acestei noi identități culturale nu doar că au reușit să supraviețuiască constantei presiuni romane, ci și-au exportat modelul în mediul getic nord-dunărean, pe care-l vor angrena, declanșând ample transformări de substanță. Este posibil ca geții să fi fost cei care își vor însuși noul model, absorbție concretizată în apariția regatului dac întemeiat de getul Burebista. Numele de daci, luat de ei înșiși cel mai probabil, a fost preluat de romani în urma primelor contacte pe care le-au avut cu aceștia și apoi a fost extins la toți tracii nord-dunăreni. Doar sursele grecești i-au numit pe aceiași locuitori drept *geți*, în virtutea propriilor tradiții și experiențe, mai vechi în zonă decât cele ale romanilor, explicându-se în acest fel alternanța celor două denumiri sau preferința pentru una sau alta.

Nu putem descifra exact etapele modificărilor comportamentale care fac ca dacii să aibă un model identitar diferit de aristocrația vechilor geți. Cea mai probabilă explicație vine din chiar creuzetul etno-social și evenimențial în care au apărut dacii pe scena istoriei. În noile manifestări identitare se regăsesc arme și echipamente noi (armuri de zale, scuturi ovale, tipuri noi de coifuri, spade, pumnale curbe, zăbale specializate, pinteni), dar ies din uz echipamentele de paradă, iar arcul cu săgeți trece în plan secund, cel puțin din perspectiva elitelor. În domeniul artei, exprimarea pare că se democratizează, reprezentările nu mai aparțin strict vârfurilor sociale. Dispar redările antropodemonilor, hibridizarea zoomorfică se reduce substanțial, dar apar elemente noi în bestiarul local. Un bun exemplu este grifonul, ființă fantastică puternic ancorată în imaginarul antic de funcția regală. Apar sanctuare relativ standardizate pe un spațiu

[1421] Daicoviciu *et alii* 1960: 258.
[1422] Întreaga argumentație și teoretizare la Gostar 1976: 94-95, notele 34-35.
[1423] Tomaschek 1975: 12.
[1424] Russu 1967: 100.
[1425] Lozovan 1998: 12-15.
[1426] Pupeză 2012: 392-393.
[1427] Pupeză 2012: 394.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

larg, numărul de cetăți crește exponențial, devoalând o ierarhizare pe verticală foarte bruscă și agresivă a societății dacice. În același sector, funcția cetăților este una eminamente militară, de supraveghere și apărare a unor regiuni, rute sau resurse naturale și nu de refugiu al populației. Aurul devine foarte rar în teritoriu, motiv pentru care specialiștii au căutat diverse explicații fenomenului, între care cea mai probabilă pare să conțină anumite restricții religioase, în schimb argintul pare să fi fost beneficiarul unei considerații aparte, cu largi reverberații în mediul social.

Fastul și luxul de inspirație elenistică și orientală sunt înlocuite cu o sobrietate cazonă, mai degrabă în rezonanță cu lumea celtică și romană, iar societatea în sine translează de la existența unei puzderii de mici basilei locali la o regalitate și un sacerdoțiu autoritare[1428]. Nuanța de sobru nu este una ce trebuie privită unidirecțional, căci ea nu a afectat și nici pătruns în toate sectoarele societății. Perioada clasică a Daciei preromane are propria ei exuberanță și, desigur, formele ei de lux. Acum se dezvoltă exponențial meșteșugurile; metalurgia fierului atinge adesea limitele artei, ceramica din proximitatea capitalei, dar și din teritoriu, are componente cu adevărat speciale sub aspect estetic și funcțional. Dacă perioada basileilor geți este furnizoarea de tezaure mult mai spectaculoase, ea este, din perspectiva culturii materiale, mult mai anostă și mai lipsită de fast, decât cea a regatului dac. Constructorii, la propriu și la figurat, ai acestei exuberante, în felul ei, entități culturale, militare, sociale și politice au fost cunoscuți în izvoarele istorice sub numele de daci.

Medalion de lut ars
Descoperit la Sarmizegetusa Regia
(www.enciclopedia-dacica.ro)

[1428] Sîrbu, Florea 1997, 115-116.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

III.B.5 Fenomenul Padea-Panagjurski Kolonii[1429]

Secolele IV-II a.Chr. au fost scena cronologică a unor transformări sociale și spirituale importante în spațiul balcanic. Una dintre cele mai semnificative este apariția în acest areal a unor asocieri de artefacte și practici funerare specifice acestei zone, fapt explicat prin apariția unei noi identități culturale, numită convențional *grup / facies / orizont* Padea-Panagjurski Kolonii (**PPK**), după numele a două situri reprezentative, Padea (jud. Dolj) din România și Panaghiurski Kolonii (Obl. Pazardžik), din Bulgaria (**Pl. 47/2**).

Fenomenul în discuție a fost pe rând considerat *orizont*, *facies* sau *grup cultural*, ceea ce a relevat neasumarea constantelor care-l definesc sau chiar neînțelegerea lui în ansamblu. Prudența s-a justificat, cel puțin în primele decenii de la conturarea subiectului, când au fost surprinse unele întinderi și caracteristici care calificau fenomenul drept un aspect cultural distinct – bunuri materiale, manifestări spirituale și credințe magico-religioase destul de bine individualizate. Lipseau, pentru moment, unele delimitări geografice, marginile fenomenului fiind destul de difuze, în acord cu stadiul cunoașterii. Această situație apare astăzi și mai problematică, dat fiind descoperirile frecvente care i-au lărgit considerabil dispersia. Revenind la prudență, ea era justificată și de lipsa unui alt reper care ar fi putut solidifica eticheta de *cultură arheologică* propriu-zisă[1430]. Fenomenul în cauză nu era foarte bine demarcat de entitățile culturale înconjurătoare, de la care a preluat o seamă de elemente materiale și spirituale. De fapt, el se prezenta drept o sinteză între elemente tracice, celtice, dacice, osmoză evoluată foarte repede – în două-trei generații (aprox. între 175-120 a.Chr.)[1431].

Sintagmele *grup cultural* sau *facies cultural*, folosite mai des, exprimă faptul că fenomenul conține, în viziunea cercetătorilor, doar anumiți parametri conceptuali specifici unei culturi arheologice sau, mai precis, îi lipsesc unul sau mai mulți indicatori relevanți. Din nou, în perioada de început a cunoașterii fenomenului, aceste sintagme aveau justificarea lor, dată de stadiul cercetării la acel moment. Evoluția descoperirilor permite modificarea acestor indicatori terminologici, facilitând astăzi vizualizarea unor puternice transformări socio-culturale, altă dată mai puțin evidente. Astfel, dacă inițial definirea fenomenului drept un *facies* (cultural) era în consens cu aspectele relevate de dosarul istoric și arheologic al momentului, respectiv dependența acestuia față de culturile arheologice în mijlocul căreia a evoluat, sensul și trăsăturile sale translează, o dată cu stabilirea unor caracteristici de sine stătătoare, spre conceptul de *grup cultural*[1432]. Integrarea sau transformarea acestui grup cultural într-o cultură complexă este doar etapa următoare a evoluțiilor socio-politice traversate de purtătorii și moștenitorii a ceea ce astăzi numim convențional grup PPK.

Fenomenul Padea-Panagjurski Kolonii a avut, cel puțin în istoriografia românească anterioară anului 1989, o acceptare rezervată și sporadică, iar în cea bulgară a fost aproape

---

[1429] Conceptul și resorturile lui au fost discutate parțial în monografia pumnalelor curbe de tip *sica* din spațiul nord-dunărean (Sîrbu, Borangic 2016: 41-47). Armonizarea fenomenului Padea-Panaghiurski Kolonii cu problematica elitelor militare geto-dacice este definitorie pentru ambele componente ale analizei – PPK și elitele dacice – astfel că reluarea și dezvoltarea subiectului reprezintă un demers necesar în economia de ansamblu a discursului și implicit a elitelor militare nord-dunărene, principalele beneficiare ale modificărilor impuse de acest fenomen.

[1430] În ultimul deceniu, asupra acestei definiții s-au formulat unele critici, emanate de conștientizarea limitelor acesteia (conceptul de *cultură* este un import din sociologie și obligă la clasificări diverse ale artefactelor, precum și la selecția metodologiilor utilizate în cercetarea arheologică), poziționând sintagma în zona convenționalismelor utilizate în comunicarea științifică (Palincaș 2010: 58).

[1431] Torbov, Atanassov 2008: 97.

[1432] Popa 2015: 14.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

ignorat. Deși cercetările ultimului deceniu arată că denumirea de PPK nu mai reflectă astăzi întreaga complexitate a problemelor referitoare la implicațiile etno-istorice și de civilizație, ea a rămas în uz, convențional, pe considerentul că e singura care identifica și individualiza suficient fenomenul în cauză. Principala problemă ridicată este întrebarea dacă acesta conține o dispersie culturală sau una demografică, dat fiind distanțele foarte mari în timp și spațiu pe care au fost identificate elemente sau parametri specifici asociați, precum și natura socio-politică foarte diferită, de la regiune la regiune, a elementelor cu specific PPK.

Revenind la istoricul conceptului, el are la bază sesizări mai vechi, uneori indirecte, dar remarcate și sistematizate abia de către cercetătorul polonez Zenon Wożniak[1433], în mod cert avantajat de situarea sa în exteriorul problematicii. Poziția sa i-a permis să observe și să analizeze unitar, fără a considera Dunărea o linie de demarcație[1434], amplele modificări culturale petrecute în regiunea de geneză a PPK[1435].

Istoricul Z. Wożniak are meritul incontestabil al realizării unei lucrări cu caracter monografic care avea în centrul ei asocierile de practici funerare[1436] în discuție și pe care le-a sistematizat, dar semnale privind aceste asocieri funerare fuseseră observate cu mult timp înainte în nordul Dunării, mai exact în zona Olteniei de astăzi. Având ca element indicator principal spadele, complexele vechi descoperite – multe fortuit – au fost inițial considerate celtice. Primul studiu consistent, semnat de către V. Pârvan[1437], este publicat în numărul 1 al revistei Dacia, în care savantul analizează descoperirile de la Gruia (jud. Mehedinți). Atribuirea artefactelor culturii celtice va pune multă vreme amprenta etno-culturală asupra acestui tip de descoperire de către istoriografia românească. Ideea este reluată consistent de către C. S. Nicolăescu-Plopșor[1438], care adună într-un articol numeroase descoperiri fortuite din Oltenia, pe care și el le-a considerat celtice. Ipoteza a fost preluată apoi de către D. Popescu, care într-un mic articol numește întreg setul de descoperiri de această factură *grupa* (celtică) *din Oltenia*[1439], pentru a o diferenția de materialele celtice din Transilvania, semn că autorul observase diferențele, dar nu le-a putut explica.

Într-un articol amplu dedicat descoperirilor celtice din România, cercetătorul V. Zirra acordă un spațiu larg și complexelor din Oltenia, cărora le adaugă unele noi, păstrând ideea apartenenței lor la cultura celtică[1440]. După apariția lucrării lui Z. Wożniak (1974), Vlad Zirra revine asupra subiectului, aplicând unele detalieri oferite de actualizările arheologice și istoriografice, studiu în care admite existența unei culturi mixte rezultate în urma contactelor

---

[1433] Woźniak 1974, *passim*. Impactul inițial al lucrării a fost ceva mai redus datorită redactării în limba polonă (cu un mic rezumat în franceză), dar autorul revine cu un alt text consistent, în care își prezintă tezele în limba germană, mult mai accesibilă comunității academice (Wożniak 1976: 382-402).

[1434] ... *gdy Dunaj nie stanowił w zasadzie granicy etnicznej* (...atunci când Dunărea nu constituia de fapt o graniță etnică). Wożniak 1974: 130, trad. V. Podhorodechi.

[1435] Wożniak 1974: 74-138.

[1436] Dar care are unele omisiuni de neînțeles, spre exemplu neabordând asocierile similare din Muntenia (Radovanu, Zimnicea, Popești) publicate (unele preliminar, e adevărat) și cunoscute la momentul redactării monografiei, așa cum reiese din menționarea lor în lucrare.

[1437] Pârvan 1924: 35-50. În același număr al revistei apare și un articol semnat de către prof. Al. Bărcăcilă, care prezintă și câteva spade de tip *celtic* pe lângă multe alte artefacte preistorice (Bărcăcilă 1924: 296).

[1438] Nicolăescu-Plopșor 1945-1947: 17-43. Autorul își nuanțează ulterior opinia cu ocazia descoperirilor de la Rastu (jud. Dolj) la care a participat, considerând războinicii înmormântați aici fie celți, fie, pe baza prezenței pumnalelor curbe, dar a lipsei spadelor, autohtoni care au împrumutat obiceiuri *străine* (Nicolăescu-Plopșor *et alii* 1951: 273-274).

[1439] Popescu 1963: 411.

[1440] Zirra 1971: 234-238.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

între daci, scordisci și triballi[1441], teză care va rămâne stabilă, cu mici nuanțări[1442], chiar dacă într-un registru ușor reținut.

Acceptarea în istoriografia românească a acestui melanj cultural a fost mascată de o anumită *scordiscizare* teoretică regională[1443], pentru a nu știrbi unitatea neamului geto-dac, teză fundamentală a epocii comuniste[1444]. Totuși, chiar păstrând ideea unor incursiuni scordisce pe malul stâng al Dunării, care ar explica materialele celtice (spade, podoabe), unii istorici, analizând obiectiv artefactele și complexele arheologice, observă și notează din ce în ce mai nuanțat similitudinile culturale de pe cele două maluri ale Dunării. De adăugat, în acest scenariu, că unele morminte aflate în sudul fluviului pot fi cu foarte mare probabilitate atribuite dacilor (la fel cum unele aflate la nord pot fi ale unor scordisci[1445]) nu neapărat pe baza armamentului descoperit – care este un indicator al mixturii, nu al componentelor inițiale – ci pe analiza celorlalte materiale ale mobilierului funerar, în principal ceramica. Situația obligă la introspecție și la recitirea afirmației lui Z. Wożniak, care își fundamenta cercetarea pe ideea că fenomenul studiat se dezvolta într-o vreme în care Dunărea nu era deloc o graniță, în sensul aplicat de cercetarea modernă. Fără îndoială că, cel puțin la început, înainte de cristalizarea politică a Regatului dac, situația din zona fluviului era mult mai fluidă și a rămas așa până la acțiunile desfășurate în regiune de regele Burebista. Prezența sporadică a unor morminte considerate azi scordisce sau dacice, într-o parte sau alta a Dunării nu modifică imaginea de ansamblu, căci atribuirea lor unei entități etno-culturale trebuie raportată la locuințe, așezări, cetăți sau locuri de cult, indicatori mult mai precișiai culturii dominante dintr-o zonă.

După anul 2000, denumirea de Padea-Panagjurski Kolonii pătrunde substanțial în istoriografia românească, întâi printr-un articol consistent semnat de către D. Spânu[1446], urmat aproape simultan de o lucrare amplă, dedicată aproape în întregime acestui aspect cultural, semnată de cercetătorul clujean A. Rustoiu, care concentrează o serie de articole și colaborări anterioare[1447]. Conceptul și detaliile lui vor face însă subiectul a altor două articole ample, dedicate strict subiectului; unul scris în colaborare, cu baza pe o perspectivă antropologică[1448], iar celălalt având ca pretext descoperirile asimilabile acestui fenomen din Transilvania[1449].

Istoriografia bulgară a reacționat diferit cu privire la ideea de grup Padea-Panagjurski Kolonii, deși introducerea acestei sintagme aparține, la origine, istoricilor bulgari. Cercetătoarele Alexandra Dimitrova și Nedyalka Gizdova, publică un articol în 1975, în care valorificând săpături începute din 1963, folosesc denumirea de *grup Panagyurski Kolonii-Komarevo*, găsind contextelor sud-dunărene o analogie la Corlate (jud. Dolj)[1450]. Cu foarte mici excepții, literatura de specialitate bulgară a avut în vedere numai depunerile de tip PPK de pe teritoriul Bulgariei actuale.

[1441] Zirra 1976: 179-182.

[1442] Este de remarcat opinia cercetătorului Al. Vulpe, care într-un articol despre mormintele tumulare de la Popești (jud. Giurgiu) analizează mai multe descoperiri cu caractere similare provenite din Muntenia, Moldova și din Oltenia. Autorul observă asocierile dintre spade și pumnalele *sica*, numește descoperirile din Oltenia *aparent celtice* și propune atribuirea lor culturii geto-dacice (Vulpe 1976: 213).

[1443] Vlădescu, Marinescu 1984: 23; Gherghe 1984: 69-75; Babeș 1998: 10-11; Sîrbu 1993: 25-26.

[1444] Complexele de tip PPK din Oltenia erau considerate pătrunderi ale scordiscilor la nordul Dunării. Descoperirea unor inventare similare în Transilvania a trecut această teorie în discreție istoriografică, fără a exista o demontare consistentă a ei (Sîrbu, Borangic 2016: 45, nota 133).

[1445] O astfel de excepție ar putea fi mormintele descoperite la Desa (jud. Dolj), dar care nu depășesc malul fluviului.

[1446] Spânu 2001-2002, *passim*.

[1447] Rustoiu 2002, *passim.*

[1448] Rustoiu, Comșa 2004: 267-276.

[1449] Rustoiu 2005: 109-119.

[1450] Dimitrova, Gizdova 1975: 44-45.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Conceptul PPK nu a fost receptat ca atare de către istoricii bulgari, nici măcar după apariția lucrării lui Z. Wożniak, complexele specifice fiind considerate ca *morminte tracice*[1451]. O oarecare schimbare poate fi observată după anul 2008, când apare un articol semnat de N. Torbov și J. Atanassov, autori care au propus o reexaminare a problematicii PPK pe baza complexelor identificate în nord-vestul Bulgariei și a stadiului cercetărilor. Cei doi istorici avansează două ipoteze privind originea acestui aspect cultural. Una conturată în jurul migrației celtice și a doua având în centru difuzia elementelor specifice PPK, care ar fi fost preluate masiv de către tracii triballi și aplicate propriului fond cultural. Studiul – care este de fapt un rezumat al unor viitoare lucrări dedicate subiectului[1452] – are meritul de a reliefa situația statistică, dar mai ales modurile anterioare defectuoase de cercetare și de conservare a complexelor și artefactelor specifice. În plus, autorii bulgari fac numeroase paralele și comparații cu situația din nordul Dunării și chiar cu descoperirile din Transilvania cunoscute la acel moment[1453].

Istoriografia occidentală a fost mai ușor convinsă de conturul cultural nou format în Balcanii de nord, acceptând caracterul mixt al acestuia și implicit distribuția lui geografică pe ambele maluri ale Dunării[1454].

*

Concret, nucleul acestor asocieri funerare a fost identificat inițial în nord-vestul Bulgariei actuale, între munții Balcani și Dunăre, apoi și în nord-vestul Serbiei[1455], în Oltenia și, ceva mai târziu, în sudul Transilvaniei. Ulterior, sporadic, descoperiri asimilabile acestui fenomen au mai apărut și în alte zone ale României (Muntenia, Moldova Centrală, Dobrogea) și, mai departe, până în Ucraina Transcarpatică (**Pl. 47/1**), precum și în estul și centrul Bulgariei.

Trebuie remarcat că similitudinile care au dus la definirea acestui *grup* se opresc la inventarele funerare, mai exact la unele piese care mobilează mormintele, fie ele tumulare – mai frecvente pe malul drept al Dunării – fie plane, mai dese pe celălalt țărm. În zona inițială nu avem nici un fel de alte contexte arheologice (așezări, fortificări, locuri de cult etc.) din care să rezulte că acest melanj a cuprins și alte sectoare ale culturii sau societății. Dimpotrivă, pe teritoriul de la nord de Dunăre manifestările din alte sfere decât cea funerară sunt cu totul altele decât cele din zona de geneză a PPK. Ne putem gândi în principal la programele ample edilitare, militare și religioase, departe de orice similaritate cu oricare zonă barbară învecinată.

Chiar dacă admitem, și nu avem motive să nu facem acest lucru, preluarea unor modele comportamentale a căror reflexie erau tocmai practicile și depunerile funerare specifice, ele privesc doar o categorie de războinici și numai anumite coordonate religioase ori de comportament social și se întind doar pe o durată determinată de timp.

Constantele culturale identificate sunt morminte de incinerație, foarte rar de inhumație, în care au fost depuși decedații, împreună cu armele lor. Deși inițial posedau un arsenal propriu fiecărei componente etno-culturale participante, echipamentul militar a fost în final amalgamat, devenind particular grupului în discuție. Mobilierul funerar al acestor războinici recompune panoplia lor, precum și o parte din tipurile de produse materiale deținute. Armamentul era constituit din spade de tip *celtic*, pumnale curbe de tip *sica*, lănci, pinteni, zăbale de tip *tracic*,

---

[1451] Nikolov 1965: 163-202; Nikolov 1981 : 30-41; Nikolov 1990 : 14-26; Theodossiev, Torbov 1995: 11-58; Torbov 2005: 358-367.
[1452] Nefinalizate până în acest moment!
[1453] Torbov, Atanassov 2008: 95-107.
[1454] Werner 1988, *passim*; Łuczkiewicz, Schönfelder 2008: 159-210.
[1455] Istoriografia sârbească a rămas relativ neutră față de problematica Padea-Panagjurski Kolonii, avantajată și de situarea fiefului tradițional al scordiscilor pe teritoriul sârb de astăzi, precum și de numărul mic de complexe analoage cu cele de tip PPK (Belgrad-Karaburma, **M.16**), istoricii sârbi preferând analiza materialelor arheologice, fără a extrapola interpretările etno-culturale foarte mult.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

fibule, cuțite curbe, catarame. În unele depuneri apar și vase ceramice, podoabe și accesorii vestimentare, majoritar dacice. Acestora li se mai adaugă, cu titlul excepțional, unele piese de armament defensiv (coifuri, armuri). Unele au origini cel mai probabil comune, rezultat al cooperărilor traco-celtice (cămăși de zale[1456], scuturi ovale[1457]), iar altele, așa cum am specificat, sunt contribuții ale fiecărui grup participant.

De notat că deși la nivel general arsenalul este relativ unitar sub aspectul tipologiei pieselor și a tratamentului ritualic, în contextele funerare el a fost depus adesea selectiv. De notat însă că piesa de bază a fost pumnalul curb de tip *sica*[1458], armă cu multiple valențe identitare. Mormintele cu inventar complet sunt rare[1459], cel mai frecvent depunerile conțin două sau trei piese de armament sau harnașament (pumnal, spadă, lance, zăbală), fapt ce poate fi interpretat ca variații regionale ale ritualului de bază sau, la fel de probabil, o diferență socială evidentă, pe care comunitatea a dorit să o sublinieze foarte vizibil. Inventarele funerare, câteva chiar fastuoase, arată că defuncții au aparținut aristocrației politice și militare, detașați de propriile comunități prin riturile și ritualurile practicate, prin armele deținute și prin potența economică afișată.

Asocierile de elemente materiale și spirituale au dus la concluzia că elitele în cauză au conținut inițial componente provenite dintr-un conglomerat de grupări etnice de origini diferite (preponderent tracice și celtice, dar posibil și unele ilirice sau bastarne), aflate sub hegemonia unor clanuri războinice care aveau interese, tactici și strategii comune, finalizate în manifestări identitare specifice. Alianțele militare constante, cât și interesele comune ale purtătorilor acestei culturi construiesc imaginea unei elite militare „supra-naționale", specifică Balcanilor de nord, al cărei mod de viață era caracteristic comunităților războinice de indo-europeni[1460]. Acest model comportamental este explicat prin apariția unei noi identități culturale a cărei expresie principală, vizibilă astăzi, constă în manifestări funerare expresive prin mod și valoare, indicator al apartenenței defuncților la un etaj social elitist. De asemenea, armamentul deținut și, mai ales, practica sacrificării lui la moartea războinicului, punea distanță clară între omul de arme și restul comunității, de care acesta se detașa vizibil și după moarte.

În privința *etnicității* purtătorilor acestui aspect cultural, cel puțin în fazele lui inițiale, s-au exprimat numeroase opinii, adesea contradictorii. Se poate spune însă mai sigur că inițial principalele elemente etno-culturale erau constituite din scordisci, triballi, geți, daci, moesi, iliri și probabil unele resturi bastarnice. Desigur că în perioada trecută de la definirea grupului și momentul actual, aproape jumătate de secol, s-a acumulat un volum de informații consistent. La nordul Dunării, manifestări de acest tip s-au descoperit în sudul României, pe linia marelui fluviu – dar extinse spre nord până în zona Subcarpatică – de la Clisura Dunării și până la Oltenița, în Muntenia central-vestică, apoi în tot sudul Transilvaniei și, mai departe, până în Ucraina subcarpatică și Slovacia[1461]. Elemente sporadice, concretizate prin prezența unor pumnale curbe, au apărut și în sud-estul Transilvaniei, în Moldova centrală și în Dobrogea. În acest întreg areal, inițial s-a considerat că aceste morminte ar fi celtice, apoi că ar reprezenta războinici celți și daci ori doar morminte ale dacilor. Această diversitate de opinii provenea și din faptul că majoritatea descoperirilor erau *fortuite*, conțineau morminte izolate ori dispuse în

[1456] Borangic, Paliga 2013: 5-22.
[1457] Borangic *et alii* 2015: 113-170.
[1458] Statistic însă vârfurile de lance sunt cele mai numeroase, dar acestea au fost depuse frecvent și câte două în același complex, ceea ce modifică substanțial statistica și percepția analizei.
[1459] Și ele sunt legate invariabil de situarea lor în proximitatea unei cetăți, așa cum o demonstrează mormintele de la Cugir, Costești, Hunedoara, Popești, Răcătău și exprimă clar statutul social superior al decedaților.
[1460] Rustoiu, Comșa 2004: 269.
[1461] Zone în mod cert afectate de extinderea controlului militar dacic în urma eliminării puterii celtice de la periferia regatului dac în urma campaniilor lui Burebista.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

mici grupuri și ele nu puteau fi asociate cu așezări sau cetăți din apropiere. Prezența unor tipuri de arme sau podoabe caracteristice lumii scordisce, mai ales în morminte, nu indică implicit și prezența lor etnică; așa cum arată descoperirile arheologice, astfel de piese s-au găsit pe arii largi și la popoare diferite, astfel că ele sunt *artefacte supra-regionale*[1462].

Dispersia inventarelor specifice, morfologia pieselor de armament, cronologia și cadrul istoric în care a evoluat fenomenul sunt acum mai bine cunoscute, iar presiunea politică asupra cercetării s-a diluat categoric, fapt ce s-a răsfrânt asupra înțelegerii problemelor de ordin istoric și care a obligat la anumite reconsiderări.

Pentru spațiul nord-dunărean este de domeniul evidenței că războinicii incinerați aparțin comunităților care au populat și edificat așezările și cetățile din proximitatea mormintelor. La fel de evident este și faptul că, după mijlocul secolului al II-lea a.Chr., nu mai sunt cunoscute așezări celtice în nordul Dunării[1463], fenomen conectat puternic cu acel reviriment dacic notat de Trogus, astfel că mormintele descoperite nu mai pot fi atribuite scordicilor. Aceștia nu au în spate nici un fel de activitate socială, populație însoțitoare sau așezări ale acesteia și care, eventual, s-ar fi putut ocupa de funeraliile tradiționale. Dacă analizăm posibilitatea unor expediții militare scordisce la nord de Dunăre – în contrast cu sursele istorice care notează repetate atacuri ale dacilor orientate spre sudul bogat – caz în care măcar unele înmormântări le-ar fi aparținut, trebuie remarcat că înmormântările de tip PPK conțin vestigii funerare care se întind pe o perioadă de aproximativ două secole și care acoperă aproape întregul teritoriu locuit de daci[1464]. Este clar că această dispersie depășea cu mult posibilitățile scordiscilor, oricum slăbiți de atacurile reciproce cu romanii. Pentru epocă, lipsesc la nord de Dunăre orice urmă de distrugeri masive, repetate, ale așezărilor și cetăților dacilor ce ar putea fi puse pe seama scordiscilor. De altfel, în timpul regelui Burebista, dacii trec fluviul și îi învinge pe aceștia în propriul lor fief.

De cealaltă parte a ipotezei, în întreaga zonă nord-dunăreană, astfel de înmormântări specifice sunt în relație cu numeroase cetăți, așezări, sanctuare și tezaure caracteristice dacilor[1465]. Unele mici cimitire ori morminte izolate se află chiar în vecinătatea unor asemenea situri dacice (Popești[1466], Cugir[1467], Costești-Cetățuie[1468], Piatra Craivii[1469], Hunedoara[1470], Spahii[1471], Mala Kopanya[1472] etc.). Dacă mormintele sunt relaționate cu raidurile frecvente în sudul Dunării ale unor alianțe daco-scordisce, notate de sursele antice, atunci morții scordisci se află înmormântați la sud de fluviu, nu la nordul acestuia. Desigur, existența unor morminte scordisce răzlețe la nordul Dunării nu poate fi exclusă, dar ar fi vorba de cazuri izolate și nu o prezență atât de numeroasă, cum uneori s-a presupus[1473].

Pe aceste considerente devine greu de acceptat, în lipsa unor documente arheologice consistente, ipoteza „migrării" unor cete sau clanuri războinice din nord-vestul Bulgariei, prin zona Porților de Fier și apoi prin defileele Carpaților spre sud-vestul Transilvaniei, grupuri care ar fi fost la originea nucleului regatului dac[1474]. Pe de o parte, unele centre dacice rezidențiale

---

[1462] Sîrbu, Borangic 2016: 42-43.
[1463] Sîrbu 2015: 13.
[1464] Sîrbu 2015: 13-14.
[1465] Sîrbu, Arsenescu 2006: 163-186.
[1466] Vulpe 1976: 193-215.
[1467] Crișan 1980: 81-87.
[1468] Sîrbu, Borangic 2016: 36-37.
[1469] Plantos, Ciută 2015: 251-263.
[1470] Sîrbu *et alii* 2007a; Sîrbu *et alii* 2007.
[1471] Gherghe 2015.
[1472] Kotigoroshko 2009: 58-133.
[1473] Sîrbu 2015: 13-14.
[1474] Sîrbu 2015: 14.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

fortificate apar în sud-estul Transilvaniei (Covasna-*Cetatea Zânelor*, Racoș-*Tipia Ormenișului*), aproape simultan cu cele din zona Munților Orăștiei. Se poate, astfel, concluziona că apariția unor centre rezidențiale în toată Dacia, după mijlocul secolului al II-lea a.Chr., este rezultatul unei evoluții locale a societății geto-dacice, impulsionată și influențată, desigur, de convulsiile perioadei care cuprinseseră Balcanii de Nord. În al doilea rând, asemenea morminte apar destul de rapid într-o arie largă[1475], din zona Dunării până în Ucraina subcarpatică, deci nu este vorba de vreo migrație fulgerătoare din sudul Dunării, cel puțin nu una consistentă. O modificare atât de amplă și rapidă trebuia să lase urme arheologice și istorice concrete ale unor deplasări demografice care să fi fost capabile să-și impună propriul model cultural[1476]. Urme care lipsesc!

Chiar din nord-vestul Bulgariei, unde există o puternică concentrare de morminte de tip PPK[1477], nu se mai cunosc așezări scordisce după mijlocul secolului al II-lea a.Chr. De asemenea, din această perioadă, în zonă sunt cunoscute descoperiri tipice lumii geto-dacice, așa cum sunt locurile de cult de tipul „câmpurilor de gropi" (Russe[1478], Bagachina[1479]), figurine antropomorfe și zoomorfe, boluri cu decor în relief ori piese de toreutică cu reprezentări figurative caracteristice lumii geto-dacice[1480].

Ipoteza migrării unor contingente de războinici înspre nord, din sudul Dunării, riscă să devină un mit al cercetării sau, cel puțin, o temă recurentă în lipsa unor elemente fundamentale care definesc astfel de deplasări organizate. Desigur, modele anterioare (sau ulterioare) momentului discutat au existat și ne putem gândi la migrarea unor triburi tracice din Balcani spre Anatolia sau la sosirea celților în zonă, ca să folosim ca reper aceeași axă de deplasare. Ambele modele au solide dosare istorice și arheologice, ceea ce nu este în cazul așa-zișilor *scordisci* trecuți la nord de fluviu. Elementele materiale similare regăsite pe malul stâng al Dunării, în special armele, dar nu numai, sunt mai degrabă parte a unor modele comportamentale la modă, colportate de către elite[1481], atunci când ele nu sunt specifice lumii tracice (ceramică, podoabe etc.).

Pe aceste considerente nu doar structura fenomenului în nordul Dunării, ci chiar denumirea de *Padea-Panagjurski Kolonii* ar trebui redefinite pentru acest spațiu și pentru această perioadă.

În primul rând, în epoca lui Burebista nu se mai poate vorbi de clanuri și banderii militare independente, indiferent de etnia lor. Politica dinamică dusă de regele dac absorbise, prin diverse metode, tot potențialul intern, în așa măsură încât acest lucru i-a permis să proiecteze în exterior forța militară consistentă a diverselor triburi și facțiuni din sfera sa de putere[1482]. Că solidificarea a fost profundă o dovedește chiar moștenirea regatului burebistan.

[1475] Analizând modificările din spațiul nord-vestic al Bulgariei actuale, dar mai ales omogenitatea inventarelor funerare (pe baza și pe existența unor ateliere specifice care și-au pus amprenta asupra pieselor fabricate), cercetătorii bulgari au ajuns la concluzia că, cel puțin în acest areal, nașterea și difuzia generală a acestui model cultural s-a făcut în cel mult două generații (Torbov, Atanassov 2008: 97), timp extrem de scurt pe scala conservatoare, de altfel, a tradițiilor elitelor războinice.

[1476] Sîrbu, Borangic 2016: 44.

[1477] Wożniak 1974, *passim*; Theodossiev, Torbov 1995: 11-58.

[1478] Varbanov 2013: 78-93.

[1479] Bonev, Alexandrov 1996, *passim*.

[1480] Sîrbu, Borangic 2016: 46.

[1481] Măndescu 2013a: 127.

[1482] Acest lucru a dus la oferirea unui rol social către un număr tot mai mare de indivizi, am putea specula că în principal tineri sau oricum din segmentul activ al populației, care aduc din expediții valori materiale și culturale, împiedicându-i să concureze pe plan local cu generațiile mai în vârstă sau chiar între ei. Nu putem aprecia direct, cât din această proiectare în exterior se întorcea înapoi sub forma femeilor (captive, dăruite, alianțe matrimoniale etc.), dar dacă astfel de situații au existat, și nu avem motive să le refuzăm, ele au avut ca efect imediat tot o

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

După moartea regelui, structurile sociale – cu subansamblele lor – nu au mai putut reveni la organizarea tribală din perioada anterioară[1483]. Modificările fuseseră de substanță, iar impactul suficient de consistent. Reunificarea, fie și parțială, a diferitelor entități și uniuni politice locale de către Decebal s-a putut face, și din această cauză, mai ușor.

În urma osmozei elitelor traco-celtice, relevată în principal de compoziția armamentului, se observă că moștenirea tracică a fost cea mai substanțială. Desigur că poate fi acceptată prezența izolată a unor scordisci în spațiul nord-dunărean, fie ca urmare a alianțelor militare sau matrimoniale, fie ca războinici prezenți, dintr-un motiv sau altul, la nord de fluviu[1484]. Dar în nici un caz nu este evidențiată prezența unor grupuri masive de războinici scordisci, însoțiți de familii și averi, care să fi jucat un rol major în evoluția societății și la coagularea structurilor politice dacice nord-dunărene. Strabon spune chiar că scordiscii stăpâneau spre nord, la un moment dat, doar până la câteva insule de pe Dunăre[1485], de unde putem înțelege că nu au trecut masiv dincolo de fluviu. Exceptând posibilele morminte despre care am discutat, nu sunt identificate așezări sau locuri fortificate cu caracter scordisc în întreaga Oltenie. Cum, de altfel, acestea lipsesc, din secolele II-I a.Chr., în chiar zona de geneză a PPK. Istoriciul A. Rustoiu identifică o influență sud-tracică în apetența dacilor pentru construcția de fortărețe din piatră ecarisată ridicate pe înălțimi, amintind câteva astfel de cetăți din mediul sud-tracic al secolelor V-III a.Chr. și în ce privește organizarea spațiului civil și funerar[1486]. Perpetuarea unor idei și concepte legate de ideea de forță, prestigiu, identitate, exprimată în construcții monumentale este o propunere rezonabilă și care s-a putut grefa natural pe tradițiile nord-dunărene privitoare la construcția cetăților.

Ori o migrație, dar mai ales o stabilire consistentă într-un nou teritoriu, nu se poate face în lipsa componentelor civile ale unei structuri militarizate[1487]. Războinicii din mormintele enumerate nu puteau fi decât daci, cel puțin sub aspect etno-cultural. După jumătatea secolului al II-lea a.Chr., componenta celtică intra-transilvană, atât cât fusese ea, dispare sau, cel puțin, nu mai avem nici o urmă sesizabilă arheologic și nici o mențiune scrisă. Piesele de origine celtică, central-europeană ori scordiscă, îndeosebi piese de port ori podoabe, nici acestea prea numeroase, au o altă istorie, care necesită o abordare separată (schimburi comerciale ori de daruri, rapturi, alianțe matrimoniale).

Un aspect ar trebui menționat în acest moment. Aportul culturii celtice, nu doar în cadrul PPK, ci asupra întregii civilizații dacice, a fost adesea subapreciat, umbrit de aserțiunea lui Strabon care spunea că Burebista *a pustiit pe celții care erau amestecați cu tracii și cu ilirii și a nimicit pe de-a întregul pe boii aflați sub conducerea lui Critasiros și pe taurisci*[1488].

---

detensionare internă a societății, o relaxare a relațiilor între indivizi și între generații, cu efect asupra moralului și a bunăstării generale.

[1483] Principalul pilon al structurilor sociale dacice, rămas după moartea lui Burebista, a fost instituția religioasă. Succesiunea asigurată de marele preot Deceneu, devenit rege la Sarmizegetusa a păstrat ideea pandacică, astfel că diferențele între diadohiile centrifugate după destrămarea regatului erau doar politice, nu și de altă natură. Spre exemplu, înmormântările de războinici, specifice PPK, dar ieșite din uz după reformele impuse, nu mai revin în actualitate nicăieri în spațiul fostului mare regat, semn că transformările fuseseră absorbite sau că Sarmizegetusa, prin centrul religios de aici, poate chiar unul dintre acei misterioși munți sacri, *Kagaionon*, încă avea influență sau rămăsese încă locul către care priveau toți dacii.

[1484] Florus, I, 29, 5.

[1485] Strabon, *Geografia*, VII, 5, 12 (C. 318).

[1486] Autorul propune și o difuzie demografică spre vest, în zona de geneză PPK, a resturilor celților plecați după distrugerea regatului de la Tylis, localizat undeva în estul Bulgariei de astăzi pe baza unor monede emise de Cavaros, ultimul rege celt din Tracia. Acestor celți li s-ar datora prezența în cadrul fenomenului PPK a spadelor de tip *celtic* și a armurilor de zale (Rustoiu 2015a: 354-361).

[1487] Așa cum de fapt celții au migrat spre lumea elenistică.

[1488] Strabon, *Geografia*,VII, 3, 11 (C 304). Daniel Spânu consideră că antagonismul dintre celți și daci, topos istoriografic consistent încă, ar fi un rezultat al ideologiei naționale implementat în deceniile totalitare, când

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Desigur, conflictul daco-celtic a eliminat amenințarea militară din vestul regatului dac, dar înaintea acestui pustiitor război se ascunde peste un secol de contacte strânse între celți și daci[1489]. Istoriografic, războiul a obturat numeroase repere ale unei solidarități culturale și rituale[1490] care a putut transcende deosebirilor etno-culturale și politice ce au putut sta la baza genezei culturii târzii Latène din Dacia preromană[1491]. Elementele celtice integrate nu sunt deloc puține sau neimportante, chiar dacă uneori sunt indirecte: spade, armuri, scuturi, ceramica grafitată și cea pictată, piese de orfevrărie, unele importuri etc[1492]. Toate aceste arme, idei, tehnologii sau obiecte de prestigiu *celtice* ajunse în Dacia, pe diferite căi, au fost prețuite și asimilate[1493]. Dincolo de dimensiunea materială relevată, care poate fi discutată sau discutabilă[1494], putem bănui o componentă spirituală[1495], care complică puțin răspunsul la modul de recul al civilizației celtice din zona de contact cu dacii sau măcar la moștenirea celtică[1496] rămasă în aceste teritorii. Subiectul însă, merită un studiu separat.

Recapitulând analiza argumentelor privitoare la grupul *Padea-Panagjurski Kolonii* se pune întrebarea cine erau purtătorii acestei culturi puternic dezvoltate în interiorul Regatului dac? Panaghiurski Kolonii era anterior cu mai mult de un secol față de întemeierea regatului și la peste 500 de km distanță de centrul acestuia. Mai potrivit ar fi ca această manifestare culturală să fie atribuită fără echivoc culturii geto-dacice, singura dintre participantele la hibridizarea inițială care își însușise substanțial noua identitate și o solidificase în timp sub forma unei puternice entități politico-militare. În plus, contribuția tracică (în care se include natural și cea geto-dacică) pare să fi fost cea mai consistentă în acest melanj cultural. Dacă avem în vedere aceste realități cultural-arheologice putem aprecia că, pentru zona nord-dunăreană, inventarele de tip *Padea-Panagjurski Kolonii* au aparținut dacilor și că nu se mai poate susține ipoteza unei „migrații a cavalerilor danubieni" spre Oltenia și Transilvania, ci,

---

afirmațiile lui Strabon au fost preluat dogmatic și necritic. În viziunea cercetătorului, conflictul dintre Burebista și Critasiros a beneficiat de o vizibilitate istorică exagerată (Spânu 2016: 97) care, aș adăuga, a eclipsat componente sociale și culturale definitorii pentru epoca și transformările în discuție.

[1489] Sau mai mult, dacă radiografiem dispersia în teritoriu a descoperirilor arheologice specifice fiecărei populații care au relevat raporturi de forță și interese finalizate într-un *modus vivendi* stabilit încă de la începutul pătrunderii celtice în Transilvania. De remarcat că deși au fost semnalate cca. 70 de așezări celtice, nu s-au descoperit fortificații sau locuri de cult, ceea ce imprimă invaziei celtice un caracter destul de fragil, sub aspectul permanenței (Sîrbu 2006b: 195). Cele aproximativ 400 de morminte cunoscute la nivelul anului 2006, la care se adaugă o serie de descoperiri mai recente (necropola de la Gâmbaș, jud. Alba, în curs de publicare), sunt în majoritate de războinici.

[1490] Este de amintit preluarea de către celți, din fondul local, a incinerației în urnă, practică nespecifică în zonele de origine (Sîrbu 2006b: 196), fapt ce argumentează schimburi culturale reciproce și implicit un anume echilibru în acest sens, chiar dacă, în ansamblu, fiecare populație și-a păstrat specificitățile etno-culturale.

[1491] Spânu 2016: 97.

[1492] Este interesant de semnalat că deși nu au fost descoperite așezări fortificate sau fortificații celtice la est de Tisa, dacii ar fi putut veni în contact cu tehnicile constructive celtice în timpul campaniilor contra Boiilor și Tauriscilor. Astfel de construcții, inclusiv de tipul *murus Gallicus*, așa cum este situl de la Závist (Cehia) datat începând cu 150 a.Chr., sunt documentate în acest spațiu (Drda, Rybová 1995: 136, fig. 1).

[1493] Spânu 2016: 91.

[1494] Unii specialiști văd influențe majore elenistice și orientale în arta Regatului dac și mult mai mici din cultura celtică, aceasta din urmă la rândul ei influențată de fondul cultural balcanic. Piesele cu posibile origini celtice sunt relativ izolate și ele pot fi rodul unor intruziuni (Sîrbu, Florea 2000b: 204-205). Mai mult, unele dintre obiectele considerate de factură celtică pot fi de fapt artefacte supra-regionale.

[1495] D. Spânu explorează parțial această moștenire spirituală și o regăsește în iconografia dacică, unde substratul mitologiilor vest-europene pare a-și face simțită prezența, integrat în memoria culturală a elitelor din Dacia secolului I a.Chr. (Spânu 2016: 96-97).

[1496] Această moștenire poate fi mai probabilă în ce privește acele elemente de civilizație neatestabile arheologic, în acest caz unele comportamente și atitudini – elitele sunt prin definiție mimetice – sau capacitatea de a manipula simboluri etc.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

mai corect, se poate vorbi de impunerea și dispersia unui model cultural în interiorul lumii nord-tracice, cu unele influențe culturale și posibil demografice celtice.

Purtătorii acestei noi culturi, apropiată, dar diferită în multe coordonate de istoria anterioară a regiunii, erau seniori ai războiului, militari și constructori deopotrivă, metalurgi și artizani[1497] pricepuți, cunoscuți în istorie drept daci[1498].

Figurină romană de bronz înfățișând un aristocrat dac,
poate Decebal, sinucigându-se
(*apud* Babelon, Blanchet 1895)

[1497] Distincția dintre cele două atribute este esențială și necesară, căci calitatea de artizan nu înseamnă repetarea mecanică și monotonă a unor operații sau gesturi tehnice simple. Mediul dacic abundă de piese de serie, dar, în egală măsură și de adevărate piese de artă realizate din metale.
[1498] Sîrbu, Borangic 2016: 47.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

EXCURS II. SCORDISCI, TRIBALLI

Scordiscii (gr. *Σκορίακοί*)

Începând cu mijlocul secolului al IV-lea a.Chr. Peninsula Balcanică s-a aflat în fața unor provocări serioase. Dislocați din sălașurile lor din vestul Europei, își fac apariția în zonă celții, care în scurt timp ajung în zona Dunării[1499]. Asupra cauzelor acestei migrații în masă, specialiștii au opinii în general asemănătoare, bănuind o creștere demografică substanțială, motiv pentru care triburi întregi au trebuit să plece, după cum spun chiar sursele antice: *Galii se înmulțiseră foarte mult și pământul pe care se născuseră nu-i mai încăpea; de aceea au trimis trei sute de mii de oameni să-și caute altă așezare*[1500]. Deplasarea s-a făcut spre sud, către Italia și spre est, urmând cursul Dunării[1501]. Mirajul Orientului antrenează mase mari de războinici, însoțiți de avutul și familiile lor[1502]. Prezența celților este sesizată timpuriu de sursele scrise. Alexandru Macedon primește, în 335 a.Chr., o solie a celților stabiliți, potrivit lui Strabon[1503], undeva pe malul estic al Adriaticei, în contextul expediției macedonene împotriva triballilor.

Atâta vreme cât Macedonia și Tracia au fost puternice, celții nu au reprezentat un pericol deosebit, dar după moartea diadohilor Lisimah și Seleucos, pe fondul certurilor pentru domnie dintre urmașii acestora, triburile celtice traversează Tracia și Macedonia și pătrund în Grecia, iar câteva trec în Anatolia. Regatele elenistice se mobilizează și opresc invazia, ba chiar îi resping pe atacatori. Marea invazie se fragmentează, iar o parte a celților se întorc înspre Europa. O facțiune se stabilește pe Valea Mariței, pe locul fostului regat odris, înființând în jurul localității Tylis un regat efemer[1504], iar o alta se oprește în bazinul Savei. Astfel, în 278 a.Chr., după atacul nereușit asupra sanctuarului lui Apollo din Delphi, celții *au fost alungați și au fugit unii în Asia, alții în Tracia. De aici, pe aceleași drumuri pe care veniseră, s-au îndreptat din nou spre vechea lor patrie. Un grup dintre ei s-au așezat la confluența Savei cu Dunărea și i-a plăcut să fie numit scordisci*[1505].

Strabon este ceva mai precis în detalii spunând că *scordiscii locuiau lângă Istru, împărțiți în două: unii purtând numele de scordiscii mari, ceilalți de scordisci mici. Cei dintâi locuiau între două râuri, care se varsă în Istru: Noaros, curgând pe lângă Segestica, și Margos (numit de unii Bargos). Scordiscii mici locuiau dincolo de acesta și erau vecini cu triballii și cu misii. Scordiscii au stăpânit și câteva insule. Puterea lor crescu atât de mult, încât s-au întins până la munții Iliriei, Peoniei și Traciei. Luară chiar în stăpânire și cele mai multe insule din Istru. Au avut și cetățile Heorta și Capedunum. După scordisci, de-a lungul Istrului, vin triballii și misii*[1506].

Scordiscii, chiar dacă au fost la origine un amestec celtic[1507], se transformă destul de repede într-un conglomerat etno-cultural de sine stătător, bazat, printre altele, pe alianțe aparent

---

[1499] Ferencz 2007: 13.
[1500] Trogus Pompeius, XXIV, 4, 1.
[1501] O parte, mai puțin numeroasă, migrează și spre vest, ajungând în insulele britanice.
[1502] Kruta 2000 : 240-243.
[1503] Strabon, VII, 3, 8.
[1504] Polybius IV, 44 (Cf. Boteva 2010: 34-36).
[1505] Trogus Pompeius, *Istoria lui Filip*, XXXII, 3, 5, 6-8 (rezumat de Iustinus).
[1506] Strabon, VII, 5, 12.
[1507] Spre deosebire de invazia Italiei, petrecută cu un secol mai devreme, unde au pătruns triburi bine definite identitar (boii, senonii, insubrii etc.) plecarea spre est a avut loc după recrutări individuale, fiind chemați războinici, însoțiți de familiile lor, provenind din triburi diverse. Chiar modul de denumire a noului trib, luată

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

durabile cu neamurile ilire și tracice din regiune, în care însă filonul celtic a rămas dominant. Supraviețuitori ai expediției care a atacat Grecia, scordisci se retrag, probabil cu intenția de a se reîntoarce în locurile de baștină, spre nord-vest, dar se opresc pe teritoriile de azi ale Serbiei[1508], sudul Ungariei, Bosnia și nord-vestul Bulgariei[1509]. După sedentarizare, scordiscii au purtat lupte cu ilirii, triballii, moesii, dardanii, panonii, triburi pe care le-au învins și integrat în bună parte, reușind astfel să facă din regatul lor – divizat la un moment dat în două fracțiuni – un factor cultural, politic și militar de primă importanță pe scena Balcanilor de nord.

Războinici prin excelență, principala lor direcție de atac a rămas spre sud, ei rămânând permanent un factor de presiune asupra Macedoniei și Greciei[1510]. Cucerirea Macedoniei de către romani a însemnat, poate în primul rând, preluarea responsabilităților și problemelor pe care regatul macedonean le avusese la granițele de nord, respectiv oprirea incursiunilor de jaf ale barbarilor. Scordiscii au fost multă vreme factorul instigator al alianțelor create în acest scop și chiar principalii actanți ai incursiunilor. Armata și politica romană însă erau total diferite de divizata Grecie sau de statul macedonean. Expansionismul roman a generat o reacție dură a barbarilor, care au atacat noua provincie frenetic, aproape un secol și jumătate, uneori cu rezultate considerabile, fapt ce a atras atenția autorilor antici. În ciuda micilor victorii, Roma cucerește întreg teritoriul scordiscilor, acum posibil slăbiți și de atacurile dacilor, astfel că la începutul secolului I a.Chr., scordiscii încetează să mai joace vreun rol în evenimentele locale, iar regiunea lor devine provincia Moesia Superior[1511].

Ca războinici și purtători ai culturii Latène, scordiscii au fost principalul vector de răspândire în zona balcanică a elementelor culturale și materiale celtice, exprimate în primul rând prin piese de armament, tactici și strategii, artă și mentalități specifice. Din contactul acestora cu elementele culturale locale, în principal tracice, a luat naștere specificul cultural balcano-dunărean cunoscut în literatura de specialitate drept fenomenul *Padea-Panagjurski Kolonii*.

În creuzetul politic și etno-cultural determinat de războaiele dure dintre barbari, regatele elenistice aflate în derivă și expansiunea romană, apare această nouă identitate regională, în care scordicii au avut un loc și o contribuție importante. În ciuda acestui rol, principalii beneficiari ai acestei identități au fost dacii, care și-au însușit toate elementele constitutive ale fenomenului. Legăturile dacilor cu scordiscii au fost foarte dinamice. Alianțele lor militare transpar periodic în textele anticilor[1512]. Ezitarea lui Strabo, referitoare la campania lui Burebista în teritoriile scordisce nu face decât să adâncească și mai mult umbra asupra relațiilor dintre daci, acum în culmea gloriei lor, și scordisci. După campania împotriva polisurilor grecești Burebista atacă Tracia și teritoriile scordiscilor, unde a *pustiit pe celții care erau amestecați cu tracii și ilirii*[1513]. Natura și cauzele războiului sunt total necunoscute, dar

---

după numele unui munte local, atestă că noua identitate era una nouă, indicând faptul că tribul sau comunitatea celtică originală nu a avut forța de a-și impune etnonimul (Rustoiu 2008: 87-88).

[1508] La vărsarea râului Sava în Dunăre a existat orașul Singidunum (azi Belgrad), cu nume de certă rezonanță celtică.

[1509] Popović 1992-1993: 15-21. Arheologul sârb a fost de părere că mormintele din Oltenia, cărora le găsește analogii în mediul scordisc, ar fi fost extensii ale unei enclave scordisce aflată pe teritoriul triballilor, în acord cu afirmațiile lui Strabon, ceea ce este greu de admis.

[1510] […] *toate întinderile fără sfârşit locuite de neamuri sălbatice erau cunoscute sub numele de Tracia. O parte din ele era locuită de scordisci, despărţiţi acum departe de aceste provincii, odinioară sălbatici şi plini de cruzime, cum ne spun cei din vechime, sacrificând Bellonei şi lui Marte pe prizonieri şi bând cu lăcomie sânge omenesc în tigve de om. Asprimea lor a prilejuit multe griji şi încăierări romanilor, care în cele din urmă pierdură o armată întreagă împreună cu comandantul ei* (Ammianus Marcelinus, XXVII, 4, 4).

[1511] Popović 1994: 37-38.

[1512] Frontinus, *Stratagemata*, II, 4, 3; Florus, 1, 39 [III, 4], 5; Strabon, VII, 5, 11 (C. 318).

[1513] Strabon, VII, 3, 11.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Strabon se contrazice, căci apoi declară: *cu aceştia din urmă* (scordiscii) *adeseori ei* (dacii) *au făcut alianţe*[1514]. Foarte posibil, scordiscii au fost angrenați în războaiele dacilor, în calitate de aliați[1515]. Putem explica în acest fel declinul constant al scordiscilor, epuizați în aceste campanii succesive și atacați apoi sistematic de romani.

Urme scordisce în cultura dacică pot fi considerate unele artefacte provenite din sudul Dunării, piese relativ numeroase (arme, podoabe, mai rar ceramică etc.). Acestor influențe reciproce dintre daci și scordisci – în mediul cărora s-au descoperit vase dacice – li se datorează și asemănările dintre fibulele de tip Jarak, răspândite în spațiul scordisc și cele cu nodozități din mediul dacic[1516] și chiar tipologia simetrică până la detaliu a unor pumnale curbe de tip *sica*[1517] sau a unor piese de podoabă, în acest caz a unei brățări decorate cu motive zoomorfe descoperită în cetatea de la Bănița[1518]. S-au putut documenta chiar unele posibile legături matrimoniale între populațiile din sudul Dunării, din teritoriile scordisce și cele din nordul fluviului[1519]. Dispersia artefactelor în cultura locală, precum și lipsa unor așezări ori necropole scordisce la nord de fluviu nu permite ipoteza migrării pe malul stâng a unor grupe de scordisci, dar nu este improbabil ca elemente izolate să fi ajuns totuși aici.

Un exemplu în acest caz îl relevă descoperirile de la Desa[1520], dar și acestea sunt pe malul Dunării și nu în adâncimea teritoriului dacilor, ceea ce poate fi legat de mențiunea lui Strabon privind stăpânirea unor insule de pe fluviu de către scordisci, situație considerată un apogeu al puterii lor. Nu este deloc exclus însă ca unii scordisci să fi ajuns în teritoriul dacic. În acest sens putem interpreta pasajul lui Florus care spune, în contextul campaniei romane conduse de consulul M. Livius Drusus, din anii 111-110 a.Chr., că acesta *i-a împins mai departe şi i-a oprit să mai treacă Dunărea* (I, 29, 5). Victoriile romane au putut obliga unii supraviețuitori (triballi, scordisci sau daci) să caute refugiu peste fluviu, în teritoriul aliaților daci de pe malul nordic al fluviului. Dar nu există deocamdată date arheologice sau de altă natură din care să reiasă un impact semnificativ al acestora. Datele arheologice nu certifică o *scordicizare* în interiorul lumii dacice și nici o prezență consistentă a scordiscilor, așa cum, oarecum prudent, se afirmase înainte de 1989.

[1514] Strabon, VII, 5, 2.

[1515] Aliațele dintre scordisci și daci erau tradiționale, calitate în care unii autori au considerat că ei au participat și la campaniile împotriva coaliției boio-tauriscă (Rustoiu 2002: 39-40, cu critica și bibliografia ipotezei). Este destul de dificil de admis însă un atac asupra sudului Dunării, înaintea rezolvării problemelor cu celții din vest, principala forță de opoziție a regatului dac, Burebista având în acest caz spatele vulnerabil la atacurile boiiilor și tauriscilor. Abia după înfrângerea acestora, a putut să organizeze expediții spre sud-est și sud, fără grija frontului din spate.

[1516] Măndescu 2014: 89.

[1517] Borangic 2014a: 267.

[1518] Rustoiu 1996: 121-127.

[1519] Rustoiu 2008: 127-133.

[1520] Este vorba despre piese ușor diferite de cele specifice depunerilor de tip PPK, care conțin lănci și cuțite celtice (*Hiebmesser*), spade de tip *celtic* (îndoite ritual), *umbo*-nes de scut, o zăbală de tip *tracic*, podoabe și rămășițe osteologice ale războinicilor incinerați. La o primă evaluare a inventarelor, deocamdată doar la nivel de declarații de presă, depunerile au fost datate între mijlocul secolului al III-lea a.Chr. și mijlocul secolului al II-lea a.Chr. Descoperirile, făcute de către un pasionat de detecții metalice, urmează să fie restaurate, analizate și publicate. Acestea se adaugă altor morminte (cca. 11), cu inventare funerare elocvente și ele, din care trei cu arme, descoperite pe raza aceleiași comune, în punctul Castravița, de această dată ca urmare a unor cercetări sistematice (Cf. *CCA* 2014: 21). Și acestea sunt nepublicate deocamdată (inf. P. Gherghe).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Triballi (gr. *Τριβαλλοί*)

Unul dintre cele mai vechi și mai puternice triburi[1521] din nordul Balcanilor a fost cel al triballilor. Autorii antici îi deosebesc de tracii sudici și chiar de odrisi, dar aceste particularități, datorate probabil și contactelor frecvente dintre triballi și iliri, celți și geți, nu au dizolvat caracterul lor general tracic. Atât Strabon (VII, 3, 13), cât și Diodor din Sicilia (XV, 36) sunt fermi în această privință. Triballii rămân o ramură importantă și distinctă a tracilor. Teritoriul lor se întindea între valea Moravei și a Sremului, în Bačka de Sud (*Južna Bačka*), în sud-vestul Banatului, estul Serbiei și nord-vestul Bulgariei actuale[1522], cu unele întinderi ocazionale, dar și cu restrângeri încete și sigure în fața vecinilor iliri sau a celților noi sosiți.

Vechimea triballilor este considerabilă, mențiuni despre ei fiind consemnate timpuriu de către Herodot, ce vorbește despre *câmpia triballilor*[1523]. Tucidide notează independența lor, obținută după desele conflicte cu odrisii[1524]. Trogus Pompeius, în contextul luptelor dintre sciți și Filip al II-lea, regele Macedoniei, spune că la întoarcerea victorioasă a macedonenilor, aceștia au fost atacați de triballi[1525], care îl rănesc pe rege și îi iau toată prada[1526]. Legat de acest eveniment și impreciziile geografice și onomastice din sursele istorice, s-a avansat ideea că acel *Rex Histrianorum* (mort cel mai târziu în primăvara anului 339 a.Chr.) care reușise să-i oprească inițial pe sciții lui Atheas fusese un rege al triballilor[1527]. Strabon, notează poziționarea lor geografică, amintește și de conflictul dintre regele triballilor, Syrmos, aliat al geților și Alexandru cel Mare[1528]. Probabil Strabon a surprins momentul slăbirii triballilor, așezați pe cursul marii invazii celtice din Balcani, care i-a bulversat puternic[1529], dar care au mai avut forța să se opună macedonenilor. Trogus Pompeius surprinde mai limpede tradiționalele alianțe ale geților și triballilor, notând una dintre luptele acestora contra celților, dacă nu cumva este vorba despre războaie diferite[1530]. Tot despre triballi vorbește și Arrian[1531], folosind cel mai probabil ca sursă pe Ptolemaios, istoric și rege lacid al Egiptului. Alte mențiuni despre triballi apar episodic la diverși autori[1532], dar informațiile despre ei se răresc, prinși fiind permanent între iliri, celți, bastarni, macedoneni și romani. Ultima mențiune a triballilor în sursele antice îi plasează în coaliția barbară care a atacat în 109-106 a.Chr. ținuturile sud-

---

[1521] Papazoglu 1978: 9; Stojić 2011: 253-245.
[1522] Stojić 2011: 255.
[1523] Herodot, IV, 49.
[1524] *Dinspre partea triballlilor, care sunt şi ei neatârnaţi* […] Tucidide, II, 96, 4; vezi și IV, 101, 5.
[1525] Prima confruntare a lui Filip al II-lea cu triballii are loc în vara anului 351 a.Chr., iar ambuscada de după confruntarea cu sciții lui Atheas, în vara anului 339 a.Chr.
[1526] […] *Deşi sciţii erau mai numeroşi şi mai tari, Filip i-a învins prin şiretenie. Au fost robite 20.000 de femei şi copii, o mulţime uriaşă de vite, dar nici un pic de aur sau argint.* […] *dar în întâmpinarea lui Filip care se întorcea din Sciţia au venit triballii; declară că nu-i vor îngădui trecerea dacă nu primesc o parte din pradă. De aici a ieşit ceartă şi repede apoi lupta; în care luptă a fost rănit şi Filip la coapsă, când i-a fost ucis calul de o lovitură care a trecut prin trupul său. Deoarece toţi îl crezuseră mort au părăsit prada* (IX, 3, 1).
[1527] Iliescu 1969: 190. Ipoteza a rămas relativ izolată în istoriografia românească. O poziție ceva mai conciliantă în acest sens la Papazoglu 1978: 19-20.
[1528] Arrian, 1, 1, 4; Strabon, VII, 5, 12. Ca urmare a tratativelor ce au urmat rezultatului indecis al confruntării lui Syrmos cu macedoneenii, triballlii au furnizat, în calitate de aliați, un contingent de cca. 5.000 de războinici care l-au urmat pe Alexandru în campania din Orient (Pseudo-Calistene, I, 26).
[1529] *Acelaşi lucru s-a petrecut şi cu triballii, ei fiind de neam trac. Căci şi ei au primit imigrări, întrucât vecinii lor îi cotropeau, fiind mai slabi. Ba chiar, acei de dincolo de Istru - şi anume sciţii, bastarnii şi sarmaţii -, după ce îi învingeau, treceau şi fluviul o dată cu cei alungaţi de ei, statornicindu-se chiar, unii dintre aceştia, fie în insule, fie în Tracia. Cei care locuiau de cealaltă parte a fluviului erau biruiţi mai ales de iliri* (Strabon, VII, 3, 13).
[1530] Trogus Pompeius, *Historiae Filippicae,* XXV, 2-3.
[1531] Apian, *Anabasis Alexandri*, I.
[1532] Danov 1976: 53-55.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

dunărene, fiind respinși de Marcus Minucius Rufus, proconsul al Macedoniei[1533]. Amploarea atacului este vizibilă și dacă privim baza largă de recrutare, la incursiune participând scordisci, daci, triballi și probabil și alte triburi barbare din zonă. Romanii însă le administrează o înfrângere usturătoare, cu efecte dramatice pentru triballi, cei mai expuși replicilor și oricum aflați deja în declin.

Apian scria, în secolul II p.Chr., despre dispariţia totală a triballilor, notând că rămășițele lor, secătuite de numeroasele lupte cu scordiscii, ar fi trecut Dunărea, în teritoriul foștilor aliați geți (și/sau daci!)[1534]. După cum spune acest autor, în vremea sa (cca. 100-161 p.Chr.) neamul triballilor era necunoscut contemporanilor, semn că declinul lor fusese accelerat de bulversările din nordul Peninsulei Balcanice, care au reconfigurat peisajul politico-militar și cultural al regiunii. Este greu de admis o extincție totală a acestui mare trib – atacat la un moment dat de către autariați[1535]– în ciuda vicisitudinilor enumerate. Cel mai probabil este că triballii și-au pierdut în timp identitatea etnoculturală[1536], dominați și absorbiți de către vecinii lor, mai puternici și mai agresivi, scordisci, iliri sau daci[1537], în paralel, desigur, cu înfrângerile repetate suferite, agravate de luptele interne[1538]. Rămășițele lor se risipesc în timpul cuceririi romane și în vechile lor teritorii se mută alte neamuri.

Înainte de această dată, revenind în tumultul transformărilor din Balcanii de Nord, se pare că triballii au jucat un rol important în sinteza grupului *Padea-Panagjurski Kolonii*, istoricii remarcând că inventarele funerare specifice acestui curent cultural reflectă un amestec de elemente celtice și tracice. În mod firesc s-a presupus că mormintele elitelor militare identificate în nord-vestul Bulgariei actuale au aparținut, în bună parte, aristocrației războinice a triballilor, asupra cărora contactele puternice cu celții au lăsat influențe considerabile[1539]. Analiza acestor inventare au indicat existenţa unor grupuri etnice diferite: scordisci, triballi şi daci, semn al contactelor diverse formate după apariția romanilor în regiune. Așa se explică asocierea unor obiecte și piese de armament având origini şi caracteristici culturale diferite, în care actanții principali au fost scordiscii, dacii și triballii.

Particularitățile culturale ale triballilor par să fi fost anterior influențate și de geții vecini, care probabil împinși adesea de presiunea sciților și bastarnilor, au pătruns în teritoriul triball, modificând aici nu doar aspectul cultural local, ci și demografia regiunii[1540]. Originea comună, afinitățile și aculturația permanentă explică, parțial, naturalele alianțe și legături dintre geți și apoi daci, pe de o parte și triballi pe de alta. În acest cadru, unele infiltrări la nord de Dunăre în teritoriile dacilor, din varii motive, în contextul modificărilor impuse de elitele războinice *Padea-Panagjurski Kolonii*, a unor comunități de triballi, deși posibile și probabile, sunt astăzi invizibile arheologic, mascate de similitudinile culturale între daci și triballi. Întreg peisajul cultural și politic din regiune a fost oricum bulversat și apoi nivelat de campaniile dacilor conduși de rege Burebista.

[1533] Florus, 1, 39 [III, 4], 4; Velleius Paterculus, II, 8, 3; Titus Livius, *Periochae*, LXV.
[1534] [Triballii] *care într-atât s-au irosit luptându-se unele cu altele, încât – dacă a mai rămas ceva din triballli - aceştia s-au refugiat la geţii de dincolo de Istru. Neamul lor a înflorit până pe timpul lui Filip şi Alexandru, dar acum aproape că s-a stins şi este necunoscut oamenilor din regiunile* [unde au locuit înainte]. Appian, *Iliria*, 3, 5.
[1535] Puternic trib ilir ce a reușit la un moment dat să domine nordul peninsulei Balcanice […] *autariații au supus pe triballi* […]. Strabon, VII, 5, 11 (C. 318).
[1536] Stridenți, agresivi și originali, triballii au avut permanent în imaginarul grecesc o reputație negativă.
[1537] Papazoglu 1978: 57.
[1538] […] *triballii, care s-au măcinat la început între ei, iar până în cele din urmă au fost distruși de macedoneni și de romani* […]. Strabon VII, 5, 6.
[1539] Woźniak 1974: 225-226.
[1540] Stojić 2011: 270.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

III.c *REX DACORUM*

Între domnia și sinuciderea legendarului Charnabon, care stăpânea peste geți, și domnia și sinuciderea războinicului Decebal, regele dacilor

Instituția regală a fost, în toate etapele ei, principala axă politică a civilizației geto-dacice. În ciuda importanței istorice evidente, sursele de informare asupra acestei forme de organizare sunt destul de precare, motiv pentru care, exceptând unele informații onomastice, asupra regalității în ansamblu, planează o stare de ambiguitate la nivel de detalii politice și administrative. Sursele antice sunt nu doar rarefiate, ci și destul de imprecise, mai ales sub aspectul cronologiei dinaștilor geto-daci, fapt ce a impus o cercetare asiduă și anevoioasă asupra subiectului. Istoriografia românească a acordat atenție acestei teme și a încercat să restabilească succesiunile regilor daci. Dacă asupra regilor izolați regional sau suprapuși cronologic au existat diverse articole și studii, la fel de răzlețe, succesiunea regală dintre regii Burebista și Decebal a fost mai accentuat studiată, situație datorată unor informații antice destul de ambigue[1541].

Intervalul abordat este dominat de regi care pot fi considerați daci, deși la debutul secolului al II-lea, pentru zonele de est, vestul Munteniei sau Dobrogea mai exact, este evident că trebuie să admitem că basileii locali erau geți. *Getul* Burebista, ajuns regele Daciei, este cel mai elocvent caz în care stabilirea etnicului nu e doar complicată, ci conține, la vedere chiar, întreaga complicație a identificării apartenenței dinastului la filonul getic sau dacic. În ciuda acestor probleme, nu cred că este greșit să considerăm că regalitatea în ansamblu, din această perioadă, a fost dacică în expresie, cu excepțiile ei.

Pragul dintre secolele III și II a.Chr. aduce în prim-planul istoriei politice nord-dunărene nu doar numele unui basileu local, ci și prima problemă legată de identificarea acestuia. Istoricul Trogus Pompeius observă, în contextul larg al situației politico-militare din Balcanii de nord, un reviriment dacic (în balanță cu refluxul celtic, ambele fenomene confirmate arheologic), evenimente care au în mijloc un personaj numit Rubobostes[1542]. Ambiguitatea consemnării a determinat o amplă discuție asupra identității[1543] și plasării cronologice a domniei acestui dinast. În literatura de specialitate sunt înregistrate două ipoteze principale care interpretează diferit mențiunea citată. Una îl consideră anterior, iar a doua contemporan sau chiar identic cu Burebista[1544]. O poziție critică, analizând obiectiv argumentele aduse de reprezentanții celor două curente istoriografice, cu toată bibliografia inclusă, a fost formulată și expusă ulterior de către Al. Vulpe, care conchide că suntem încă departe de a avea o soluție suficient de argumentată, atâta vreme cât nu apar documente noi[1545].

Existența unui rege Rubobostes, trăitor cu aproape un secol înainte de Burebista, ar explica însă germenii formării regatului dac, iar revigorarea locală ar fi mai ușor de pus în legătură cu reculul de ansamblu al dominației celtice, atât în spațiul intracarpatic, cât și la sud

---

[1541] Gostar 1984: 45-53; Daicoviciu 1968: p. 65-72; Crișan 1977: 489-491.

[1542] *Inde in excessu dictae res Illyricae: ut Galli, qui i occuparant Illyricum, rursus redierunt in Galliam: originesque Pannoniorum et incrementa Dacorum per* ***Rubobostem*** *regem.* Trogus Pompeius face precizarea în prologul unei prime istorii universale scrisă în latină (*Historiae Philippicae*), lucrare pierdută, dar care a ajuns la noi sub forma de rezumat făcut de Iustinus (*Epitoma*, XXXII).

[1543] Daicoviciu 1969: 459-463; Daicoviciu 1970: 53-54; Daicoviciu 1972: 27; Glodariu 2003: 67; Crișan 1977: 30.

[1544] Iliescu 1968: 115-122; Lica 1997: 11-29; Babeș 2001: 506.

[1545] Vulpe 2001: 635-637.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

de Dunăre[1546]. Indiferent de neclaritățile care există în jurul acestui personaj, este cert că evenimentele au loc în spațiul intracarpatic și nu în zona getică, iar la originea revirimentului semnalat stă un lider autohton charismatic.

Anul 200 a.Chr. este data probabilă a decretului dat de Histria în onoarea lui Agathocles, cetățean trimis cu o solie la un rege barbar local, numit Rhemaxos[1547], aflat în diverse relații cu colonia[1548]. Este dificil astăzi de ierarhizat corect gradele de autoritate de care beneficiau unii sau alții dintre liderii locali, numiți uneori *regi* în sursele antice. În teren, mare parte dintre personajele gratulate cu aceste titluri erau doar niște căpetenii[1549], mai mult sau mai puțin potente politic, militar sau economic, dacă ar fi să păstrăm ca termen de comparație statutul lui Burebista sau Decebal. Totuși, uneori chiar sursele antice fac diferența, poate nu întotdeauna fără un anumit interes. În acest caz, de exemplu, Rhemaxos este numit *basileios*, iar Zoltes doar *arhonte*, subliniind astfel statutul diferit al celor doi, cel puțin din perspectiva histriană[1550]. Acest Rhemaxos deținea suficientă autoritate și forță[1551] încât să pretindă și primească tribut de la cetățile grecești în schimbul protecției militare împotriva banderiilor celto-tracice rămase în urma distrugerii regatului celtic de la Tylis, care creau neplăceri polisurilor dobrogene. Reședința și implicit regatul dinastului puteau fi atât în Câmpia Română, în sudul Moldovei sau în zona din nordul Deltei Dunării[1552]. Etnicitatea lui Rhemaxos a fost și ea dezbătută, căci a fost considerat fie get[1553], fie, după alte opinii, scito-iranian[1554], bastarn[1555] ori celt[1556], existând chiar propunerea conciliantă ca regele să fi domnit asupra unor populații eterogene din punct de vedere etno-cultural. La fel de posibil, dat fiindcă în aceea perioadă geții reprezentau principalul actor politico-militar din regiune, Rhemaxos putea fi un nume de origine iraniană, purtat de către un șef get[1557].

[1546] Nistorescu 2010: 23-42.
[1547] Lambrino 1960: 180-217.
[1548] Russu 1963: 123-129.
[1549] Titlul regal este uneori forțat, aplicat adesea nejustificat, din punctul meu de vedere, diverselor căpetenii regionale sau locale de către autorii antici. Chiar dacă unii dintre acești șefi nu întrunesc (sau nu cunoaștem acum aceste aspecte) condițiile unei asemenea funcții, raportate la o structură socială bine articulată politic, cultural și demografic, cum este cea din perioada Burebista-Decebal, subiectul studiului fiind autoritatea derivată din poziția de lider militar și/ sau politic, sunt luate în calcul toate mențiunile unor dinași geto-daci, a căror exercitare a funcției este databilă între secolele II a.Chr și II p.Chr., numiți în surse *basilei* sau regi. Foarte posibil, unii dintre aceștia nu erau decât niște șefi militari intrați accidental în atenția istoriografiei, ceea ce nu permite însă eludarea lor sau a faptelor care i-au scos din anonimat și așa sporadic consemnate.
[1550] Russu 1963: 129-131. *Archon* (sau *archonta* în text) este un participiu verbal indicând o funcţie de conducere, care se regăsește în instituțiile grecești (*archontes*), iar pentru cele locale desemnează un conducător cu puteri mai mici decât ale basileului (L. Buzoianu).
[1551] Forță raportată la posibilitățile de apărare ale polisurilor grecești în acel moment.
[1552] Daicoviciu 1967: 445-446.
[1553] Pippidi 1963: 137-161.
[1554] Russu 1963: 136-138.
[1555] Lambrino 1960: 202-205.
[1556] Ipoteza conectează cele câteva așezări cu nume evident celtice (Noviodunum, Aliobrix, Gabranus, Arrubium, vicus Vergobrittiani) din sudul Basarabiei (localități din care însă nu provine nici o descoperire a vreunui material celtic, anterior prezenței romane în zonă), cu numele tribului celtic *britolagai*. Numiți uneori britolagi sau britogali (Pârvan 1982: 247), aceștia sunt menționați de către Ptolemeu (*Geografia*, III, 10, 7 și III, 5, 5) ca locuind la nordul brațului Chilia al Dunării, în vecinătatea tyrageților și harpilor, neamuri tracice. Z. Wożniak considera că Rhemaxos reprezintă apogeul ramurii celtice migrate în sudul Basarabiei de astăzi (Wożniak 1976: 383-384).
[1557] Daicoviciu 1967: 445-446. Rezonanța iraniană a numelui Rhemaxos și a fiului acestuia (al cărui nume s-a păstrat parțial sub forma a patru litere: ΦΡΑΔ, întregit ipotetic cu forma *Phradmon*) nu suprapune ermetic identificarea etnică a acestuia și cu atât mai puțin a populației peste care domnea.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Localizat în timp undeva la mijlocul secolului al II-lea de către Trogus Pompeius[1558], este amintit un alt rege dac, Oroles[1559], nume cu evidente rezonanțe tracice[1560]. Deși specialiștii nu au o opinie unanimă asupra perioadei când acesta a domnit[1561] și nici chiar asupra etnicității personajului, majoritatea sunt de acord că dinastul stăpânea zone din Moldova sudică de azi și din sud-estul Transilvaniei[1562]. Anecdota care-l amintește are la bază lupte între daci și bastarni, iar succesele militare ulterioare ale acestui rege sunt interpretate având drept rezultat stoparea înaintării bastarne spre Transilvania[1563]. Învingerea bastarnilor de către dacii lui Oroles poate fi o explicație și pentru faptul că în niciuna dintre campaniile lui Burebista nu se amintește de vreun conflict cu bastarnii, deși estul regatului a fost ținta unei expediții dacice[1564]. Recent, D. Dana a formulat ipoteza argumentată prin elemente etimologice și filologice, potrivit căreia acest Oroles, pomenit de Trogus, este de fapt același cu getul Rholes, menționat de către Dio Cassius și stăpânirea lui ar fi mai degrabă localizată în Dobrogea sau Moesia Inferioară[1565], ipoteză care chiar dacă este deschisă, rămâne deocamdată singulară și relativ izolată în spațiul istoriografic românesc.

În contextul înaintării romane către litoralul vest-pontic sunt amintite câteva căpetenii locale. Una dintre acestea a fost acest R(h)oles, aliat get al proconsulului Macedoniei, M. Licinius Crassus, chemat împotriva altor doi regi locali, Dapyx și Zyraxes[1566], care sunt învinși în 29-28 a.Chr. Ca răsplată pentru ajutorul oferit, Rholes primește titlul de *amicus et socius*

[1558] Trogus Pompeius, XXXII, 3, 16 (preluat apoi și de Iustinus, *Historiarum Philippicarum T. Pompeii Trogii Librii XLIV in Epitomen Redacti*). Datarea s-a făcut în acord cu celelalte evenimente notate de către autor (moartea lui Filip al V-lea al Macedoniei, atacul celților asupra sanctuarului de la Delphi, moartea lui Hanibal, toate în intervalul 183-175 a.Chr), dar inconsistența sursei a permis plasarea domniei inclusiv în secolul I a.Chr. (Iliescu 1972: 377-381; Lica 1999: 34-56; Babeş 2001: 506). Datarea atât de târzie nu explică alianțele dintre geți și bastarni, cea mai evidentă astfel de acțiune fiind lupta din fața zidurilor Histriei, unde aliații îl învinge în anul 61 a.Chr. pe proconsulul Macedoniei C. Antonius Hybrida (Cassius Dio, XXXVIII, 10).

[1559] *Deoarece pe când era rege Oroles, au luptat rău împotriva bastarnilor, au fost constrânşi, din porunca regelui, să-şi pună capetele în locul picioarelor când dormeau, ca pedeapsă pentru lenea lor, şi să îndeplinească pentru soţiile lor acele servicii pe care, mai înainte, ele lor li se săvârşeau. Şi nu a fost schimbate aceastea mai înainte că ruşinea căpătată în război să nu fie ştearsă prin curaj* (Trogus Pompeius XXXII, 3, 16).

[1560] Este de amintit, ca analogie sau posibilă legătură onomastică, tatăl lui Tucidide, numit Olorus, probabil un mărunt dinast trac (Tucidide, IV, 104, 1).

[1561] Iliescu 1972: 381. Nici unul dintre autori nu explică relația dintre Burebista și Oroles, atunci când conchid că cei doi dinești au fost contemporani. Este evident că regele Burebista a eliminat toate autonomiile interne ale lumii geto-dacice și a aplicat o politică ofensivă pe plan extern. Nu există nici o mențiune a unui conflict de asemenea anvergură, iar fortărețele incendiate în epocă, despre care putem presupune că s-au opus marelui rege, sunt suficient de disparate geografic pentru a nu le considera ca fiind sub ascultarea acestui enigmatic Oroles.

[1562] Iliescu 1972: 379. Ridicarea cetăților din sud-estul Transilvaniei ca reflex la pericolul bastarn este explicația acceptată de majoritatea istoricilor. O opinie separată fac D. Dana (2007: 238-239) și, parțial: Pupeză (2012: 419), ambii autori considerând că dinastul domnea mai degrabă în părțile dobrogene, opinie rămasă relativ izolată în istoriografia contemporană.

[1563] Iliescu 1972: 377-381.

[1564] O altă explicație ar fi faptul că bastarnii s-ar fi raliat fără probleme, în calitate de aliați, armatelor dacice, dar nici în această formă nu sunt amintiți de sursele istorice. Totuși, trebuie notată prezența unor influențe venite din partea dacică, identificate recent într-un mormânt bastarn, datat în perioada lui Burebista, descoperit la Mana (rn. Orhei, Rep. Moldova). Principalul argument este inventarul funerar compus dintr-o spadă de tip *celtic* cu teacă, un vârf de lance, ambele îndoite ritualic, o pereche de pinteni din fier, un *umbo* de scut, o brățară din fier și alte piese mărunte de metal. Resturile incinerate ale defunctului au fost depuse într-o *situla* de bronz și acoperite cu o strachină ceramică de factură bastarnă (Bubulici *et alii* 2016: 73-75). Datarea destul de precisă susține această ipoteză, dar, la fel de probabil, modelul cultural PPK putea fi importat și cu ocazia implicărilor frecvente ale bastarnilor în evenimentele militare din sudul Dunării.

[1565] Dana 2007: 238-239.

[1566] Pe care Dio Cassius îl numește explicit *șef get* (Dio Cassius, LI, 26).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Caesaris (respectiv al lui Augustus)[1567], ceea ce arată că s-a pus sub control roman, calitate în care, probabil, administra și teritoriul celor învinși[1568]. Din fortăreața Genucla, cucerită în lipsa lui Zyraxes, refugiat după ajutoare peste Dunăre, la aliații săi, probabil scito-bastarni, împreună cu tezaurul[1569], romanii recuperează steagurile pierdute de Antonius Hybrida, în fața Histriei. Dapyx moare, posibil în cursul luptelor. Fratele lui este luat prizonier, dar este apoi eliberat, nu neapărat dezinteresat, de către comandantul roman. Despre el vom mai vorbi.

Având ca fundament un pasaj din Iordanes[1570], în care este amintită dictatura lui Sylla, istoricii au stabilit că domnia lui Burebista începe în jurul anului 82 a.Chr., probabil cu foarte puțină vreme înainte[1571]. Acest reper cronologic vine însă în contradicție cu informațiile oferite de o inscripție[1572] descoperită la *Dyonisopolis* (azi Balcic, okr. Dobrich, Bulgaria) în cinstea

---

[1567] *Amicitia* reprezenta, într-o formă intenționat imprecisă, relațiile cu autoritatea romană, fie că era vorba de regate puternice, fie obscure triburi, fiind de fapt un instrument politic care satisfăcea atât exigențele juridice romane, cât și orgoliul Imperiului. De multe ori cei care primeau acest titlu nu se alegeau concret cu nimic, cel mult doar cu un anume prestigiu în propriile comunități.

[1568] Nu știm, în acest scenariu, care va fi fost rolul exact al fratelui regelui Dapyx, căzut prizonier și păstrat în viață de romani. Cel mai logic scenariu este că aristocratul get reprezenta o pârghie politică de control, utilizabilă la nevoie, dată fiind calitatea lui de membru al familiei domnitoare. Dio Cassius nu spune nimic despre eventuala lărgire a domeniului regelui Rholes, de unde putem deduce că deși probabil a beneficiat de o parte din prada de război, acesta nu a primit teritoriile dușmanului său, situație în care este mai logic că fratele defunctului Dapyx a fost instalat rege de către proconsulul M. Crassus (sau cu acordul explicit al acestuia, acțiuni specifice politicii romane, de atfel) pentru a echilibra importanța lui Rholes în regiune sau pentru a controla mai bine pericolul bastarn (Lica 2004: 890-891).

[1569] Horațiu, *Ode*, III, 8, 18; Dio Cassius, LI, 26.

[1570] Pentru a realiza o *istorie strălucitoare a goților*, Iordanes a compilat diverși autori anteriori sau contemporani lui (Trogus Pompeius, atenianul Dexxipos, Dion Chrisostomos, Ablavius, Cassiodor și alții, ale căror lucrări astăzi sunt pierdute (Papadopol-Calimah 2007: 70-73), confundând frecvent, voit sau nu, pe goți cu geții.

[1571] ***Burebista**, bărbat get, luând în mâini cârma neamului său, a ridicat poporul copleşit de nevoi din pricina nesfârşitelor războaie şi atât de mult l-a îndreptat prin anumite deprinderi, viaţă cumpătată şi ascultare de porunci, încât, doar în puţini ani, a făurit o mare împărăţie şi a adus sub stăpânirea geţilor pe cei mai mulţi vecini. Ba chiar şi de romani era de temut, deoarece trecea neînfricat Istrul şi prăda Tracia până în Macedonia şi în Illyria. A pustiit astfel pe celţii care se amestecau cu tracii şi cu illyrii, iar pe boiii, care se aflau sub ascultarea lui Critasiros, precum şi pe taurisci, i-a şters de pe faţa pământului. Pentru convingerea poporului, el a conlucrat cu Deceneu, un vraci, care a pribegit prin Egipt şi a învăţat anumite semne prevestitoare prin care deslușea vrerile divinităţii. În scurt timp Deceneu însuşi a fost socotit pătruns de suflu divin, la fel cum am spus, când am vorbit despre Zamolxis. Şi, în semn de supunere, geţii s-au lăsat înduplecaţi să taie viţa de vie şi să trăiască fără vin. **Burebista** a fost răsturnat în urma unui complot pus la cale împotriva lui de o mână de oameni, mai înainte ca romanii să trimita împotrivă-i o expediţie* (vezi Strabon, VII, 3, 11); *Apoi când domnea la goţi ***Buruista**, a venit în Gotia Deceneu, în timpul care puterea la romani o avea Sylla. Burebista luându-l pe lângă el pe Deceneu, Buruista i-a dat o putere aproape regală şi după sfatul acestuia, goţii au început să pustiască pământurile germanilor pe care acum le stăpânesc francii* (Iordanes, *Getica*, XI, 67).

[1572] Textul inscriptiei: [Acornion al lui Dionysios a condus o solie] *împreună cu tovarăşii săi de drum cu unul fiu al lui Theodorus şi cu Epi..., pe cheltuiala lui personală, a plecat în solie călătorind departe şi ajungând la ***Argedava**, la tatăl aceluia şi întâlnindu-l, totdeodată a obţinut de la el ..., oraş ... şi a dezlegat poporul* [...] *Ajungând preot al Marelui Zeu a săvârşit în chip strălucit procesiunile şi jertfele şi a împărţit şi cetăţenilor părţi de carne* [a animalelor sacrificate]*. Fiind ales preot al lui Serapis, tot aşa a suportat cu vrednicie şi bunăvoinţă cheltuielile. Iar pentru că Dionysos eponim al oraşului, nemaiavând de mulţi ani preot şi fiind aclamat el de cetăţeni, s-a consacrat pe sine* [acestei slujbe]*; şi pe vremea iernării lui C*[aius] *Antonius luând coroana zeului a împlinit procesiuni şi sacrificii frumos şi cu măreţie şi a dat cetăţenilor carne din belşug. Şi acceptând pe viaţă cununa zeilor din Samothrace, îndeplineşte procesiuni şi sacrificii pentru iniţiaţi şi pentru oras. Şi în timpul din urmă regele **Burebista** ajungând cel dintâi şi cel mai mare dintre regii din Tracia şi stăpânind tot teritoriul de dincoace de fluviu şi de dincolo şi a ajuns de asemenea la acesta în cea dintâi şi cea mai mare prietenie, a obţinut cele mai bune foloase pentru patria sa, vorbindu-i şi sfătuindu-l în ceea ce priveşte chestiunile cele mai importante, atrăgându-şi bunăvoinţa regelui spre binele oraşului; şi în toate celelalte oferindu-se pe sine fără să se cruţe în soliile oraşului şi luând asupră-şi fără şovăire primejdii, pentru a contribui în tot chipul la binele patriei. Şi fiind trimis de regele **Burebista** ca ambasador la Cn*[aeius] *Pompeius, fiul lui Cnaeius, imperator al*

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

unui cetățean de vază ce s-a distins prin serviciile făcute comunității. Despre Acornion, către care se îndrepta recunoștința comunității, se înțelege că a fost trimis să negocieze cu un șef barbar, tatăl unui personaj al cărui nume nu mai este lizibil, despre care s-a presupus că ar fi Burebista. Deoarece în text apare și numele lui Burebista[1573] s-a conturat ipoteza că funcția regală era ocupată de tatăl acestuia. Dacă se acceptă această propunere, pe baza cronologiei activităților lui Acornion, domnia lui Burebista ar fi trebuit să înceapă undeva între 70 și 65 a.Chr.[1574]. Ulterior, menționarea unei *Arcidava* ca *vicus*, în vremea împăratului Marcus Aurelius[1575], în nordul Dobrogei, a dezavuat scenariul în care Burebista ar fi fost fiul căpeteniei care l-ar fi primit ca sol pe Acornion[1576].

Inscripția aduce în discuție și un alt element mai puțin discutat și anume titlul de *protos kai megistos ton epi Thraikes basileon* (cel dintâi și cel mai mare dintre regii din Tracia). Această specificare nu reprezenta o ierarhizare internă a lumii geto-dacice, așa cum pare la o primă lectură. Burebista dispunea de suficientă forță încât să elimine orice tip de opoziție internă și chiar a făcut acest lucru. În fapt, acordarea sau recunoașterea acestui titlu însemna alinierea statutului regelui dac la standardele regilor armeni sau ai celor din Pont[1577], o lume în care Burebista se integrează fără probleme, poate și din cauza originii sale getice. La fel de tentantă este și ipoteza că titlul, acordat cel mai probabil de Pompei, a fost o abilă mișcare a generalului roman prin care îl atrăgea de partea sa pe regele dac.

Sursele antice nu sunt clare nici în privința zonei din care provine Burebista, loc ce ar fi constituit nucleul inițial al puterii regelui. Inscripția de la Dyonisopolis a cantonat localizarea probabilă a originii acestuia în zona Moldovei de sud, a Munteniei sau a Dobrogei, fără a-și pune prea mari probleme privind structura socială care a constituit soclul ascensiunii sale. În această structură Burebista a fost personalitatea de bază, numitorul comun al personalităților individuale care constituiau grupul social care a demarat proiectul politic. Indiferent de intențiile acestui grup, el trebuia să aibă acces la o sumă de elemente fundamentale, între care unele economice, iar altele demografice – și din acestea, prin reflexie, militare. Dacă primele pot fi identificate în arealul acceptat de istoriografie, cele demografice sunt mai greu de extras din același areal. În schimb, zona Olteniei abundă de fortărețe și morminte aparținând unor puternice clanuri războinice. Desigur, ipoteza trebuie să țină seama de cronologia acestor morminte, încă insuficient lămurită[1578], dar zona avea forță militară – mult mai consistentă decât în alte regiuni – și posibilitatea ca Burebista ori clanul/tribul peste care domnea să fi avut originea aici nu este imposibilă. În schimb, este greu de admis ascensiunea fulminantă pe scena

---

romanilor, şi întâlnindu-se cu acesta în părţile Macedoniei, lângă Heraclea Lyncestis, nu numai că şi-a îndeplinit cu bine însărcinările primite de la rege, câştigând pentru acesta bunăvoinţa romanilor, dar şi pentru patrie a purtat cele mai frumoase negocieri; în general în orice situaţie a împrejurărilor expunându-se cu trup şi suflet şi folosind cheltuieli din ale vieţii proprii şi dând puteri noi din averea sa la unele dregătorii ale oraşului arată cel mai mare zel pentru binele patriei sale. Aşadar, pentru ca şi poporul să arate că cinsteşte pe oamenii cei buni şi vrednici şi care îi fac lui bine a hotărât Sfatul şi poporul ca Acornion al lui Dionysios să fie lăudat pentru aceste [merite] *şi să fie încununat el la sărbătoarea lui Dionysos cu o cunună de aur şi o statuie de bronz şi să fie încununat şi în timpul ce urmează, în fiecare an la Dionysii cu o coroană de aur şi să i se dea pentru ridicarea statuii locul cel mai de cinste din agora* (Mihailov 1970, nr. 13; Crișan 1977: 89-102).

[1573] Chiar asupra numelui corect planează numeroase suspiciuni, textele antice care-l menționează nu sunt în acord unele cu altele, nici măcar în cadrul aceluiași izvor (Crișan 1977: 83-85).

[1574] Lica 1992: 64.

[1575] Suceveanu 1978: 107.

[1576] Vulpe 2001: 638. Anumite neconcordanțe cronologice au fost observate cu mult înainte de descoperirea acestei inscripții. Vasile Lica nota, în 1983, că filiația nu se susține deoarece Acornion *era prea tânăr pentru o solie la tatăl lui Burebista și prea bătrân pentru soliile la acesta* (Lica 1983: 122).

[1577] Petre 2004: 274.

[1578] Sîrbu, Borangic 2016: 26-27.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

politică și militară a regiunii fără sprijinul acestor seniori ai războiului. Cum au fost ei atrași în construcția politică burebistană rămâne încă o problemă cu varii posibilități de răspuns, cert este că modelul identitar pe care îl afișau a fost rapid adoptat și difuzat în spațiul geto-dacic.

Este la fel de complicat de admis că marele regat a fost construcția exclusivă a acestui rege sau că el a moștenit premisele de la un rege anterior, nenumit în izvoare. Originea regelui are două coordonate. Una dintre ele gravitează în jurul spațiului intracarpatic, dacic, și explică prioritățile politicii externe ale regatului[1579], Burebista concentrându-și inițial eforturile spre pericolul celtic dinspre vest[1580], ceea ce ar fi fost mai greu de realizat având ca bază de operațiuni Câmpia Română. Cu titlul de argument secundar se poate lua în considerare și forța regatului de după moartea lui Burebista, care rămâne concentrată în arealul cu centrul în Munții Orăștiei, dar acest lucru putea fi doar o consecință a politicilor aplicate după înscăunare. Originea dacică a puterii lui Burebista mai poate fi explicată și prin existența bogatelor resurse din spațiul transilvan fie că vorbim de fier, sare, calcar sau aur, fie de fertila vale a Mureșului mijlociu. Un alt argument ce trebuie luat în calcul este proximitatea muntelui sacru Kagaionon[1581]. Toate aceste elemente pot fi interpretate ca fiind favorizante ale coagulării politice a dacilor în zona intracarpatică, pe fondul acelei *incrementa Dacorum* mai vechi.

Pentru originea sudică a regelui Burebista pledează mențiunea lui Strabon, care îl numește explicit *bărbat get*, precizând totodată faptul că *geți* se numesc locuitorii dinspre Pont și dinspre răsărit, iar *daci* cei din părțile apusene[1582]. Nu poate fi eludat faptul că Strabon, parțial contemporan cu evenimentele relatate despre daci, era un cunoscător al realităților despre care a scris. La fel, tot ca argument secundar, ar putea fi invocate relațiile speciale pe care le avea Burebista cu coloniile grecești, în special cu Dionysopolisul, mai apropiate de polul de putere getic, decât de cel dacic[1583].

Nici sfârșitul regelui, care a survenit după o lungă și efervescentă domnie, nu este lipsit de echivoc. Plecând de la aserțiunea lui Strabon, care menționează în același pasaj atât asasinarea lui Cezar, cât și dispariția lui Burebista de pe scena politică, istoriografia românească a stabilit, aproape hipnotic, anul 44 a.Chr. ca final al domniei acestuia, fiind aproape categorică cu privire la asasinarea regelui în timpul unei răscoale[1584]. Cu rigurozitate însă, nu se poate stabili o dată precisă a morții lui Burebista. Analizând situația politică din Imperiu, G. Dobesch, chiar dacă admite și dezvoltă teoria conspirației asasinilor, conchide chiar că finalul domniei lui Burebista ar fi avut mai degrabă loc în anii 41-40 a.Chr.[1585].

Strabon spune doar că sfârșitul regelui s-a întâmplat din pricina unei opoziții interne, folosind termenul καταλυθεὶς. Verbul καταλύω înseamnă *a pune capăt*, *a termina*, *a face să*

[1579] Daicoviciu 1967: 147.

[1580] Strabon, V, 1,6; VII, 3, 11; VII, 5, 2; Plinius, *Istoria Naturală*, III (27), 146. Această ipoteză a fost formulată și susținută în special de C. Daicoviciu într-o serie lungă de articole, publicații și cărți (Daicoviciu 1972: 32, nota 91, cu întreaga bibliografie anterioară).

[1581] Muntele Kagaionon este și el subiectul a numeroase dileme. Mențiunea acestui loc sacru apare la Strabon: *Muntele* [unde se găsea peștera în care trăise Zalmoxe] *a fost socotit sfânt și s-a numit așa. i se zicea Cogaionon și la fel a fost și numele râului care curgea pe lângă el* (*Geografia*, VII, 3, 5). Dacă terminologic a fost stabilită apartenența numelui la fondul local, cu sensul explicit de *sacru* (Olteanu 1989: 216), localizarea ambiguă a muntelui – identificat cu principalul loc sfânt al dacilor – a fost propusă undeva în zona capitalei, chiar în lipsa unei peșteri în acest areal, peșteră care putea fi și doar o simplă grotă dispărută între timp. Mai sigur este că numele era unul general, desemnând anumite locuri montane, sacre. Unul dintre acestea putea fi la Sarmizegetusa.

[1582] Strabon, VII, 3, 11. În ciuda precizării, geograful nu este deloc consecvent lui însuși căci numește locuitorii din vestul Daciei, chiar și pe cei din Slovacia actuală, geți (VII, 3, 12).

[1583] Principalele obiecții asupra originii puterii lui Burebista în Transilvania au fost formulate de către R. Vulpe (Vulpe 1968: 47).

[1584] Lica 1992: 65.

[1585] Analiza are însă la bază urmărirea evoluției tribului celtic al Boiilor (Dobesch 2001: 805).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

înceteze (Xenofon, de exemplu, îl folosește și pentru *a răsturna* [de la putere]). Dacă Strabon ar fi scris καταλυθεὶς τόν βιόν atunci s-ar fi putut citi că [răsculații] *i-au pus capăt zilelor*. Dar el nu a scris așa, ci doar καταλυθεὶς, context în care paleta de posibilități este alta și nu prea mai pare legată de un eventual asasinat. Din această lectură rezultă că Strabon a scris: *Totuși, unii oameni s-au ridicat împotriva lui Boerebistas și el a fost detronat înainte ca romanii să trimită o expediție împotriva lui*[1586], context care are o suită diferită de posibile interpretări. Fără a nega sfârșitul violent al basileului, putem lega neîndoielnic acest moment de o fragmentare a marelui regat, situație șablon pentru astfel de cazuri.

Pe aceste baze nesigure, multe fundamentate pe presupuneri, mai mult sau mai puțin solide, istoriografia românească nu a putut tranșa indubitabil reperele principale ale biografiei regelui dac, singurele certitudini putând fi realizările politice, militare și administrative ale acestuia. Având în vedere că ultimele decenii de studiu nu au adus noi documente care să fixeze în timp domnia acestui rege, lucrurile au rămas oarecum suspendate, iar reperele nesigure au intrat în mentalitatea generală, singurele dubii exprimate figurând doar în literatura de specialitate.

Situația este un pic diferită în ce privește originea puterii burebistane. După cum se observă, argumentele în favoarea uneia sau alteia din posibilele zone de geneză a regatului dac sunt aproape egal posibile și egal interpretabile. Argumentele de natură economică și istorică pe care s-a construit raționamentul originii intracarpatice sunt contrazise de sursele scrise. Pe acest fond, cel mai probabil scenariu este unul care conține părți din ambele ipoteze, respectiv Burebista a avut origini getice, dar crearea regatului dac a avut loc prin fuziunea cu războinici din Transilvania – aflați sub conducerea unui personaj care putea să fi fost fi Deceneu.

Cert este că Balcanii de Nord sunt, cu peste un secol înaintea domniei lui Burebista, scena modificărilor impuse de războinicii Padea-Panagjurski Kolonii, creatorii și beneficiarii direcți ai sintezei celto-tracice din secolele III-II a.Chr. Ascensiunea lui Burebista și apariția dacilor în izvoarele istorice nu poate fi o coincidență, cu atât mai mult cu cât geneza regatului dac se suprapune convulsiilor politice și militare din acest areal.

În aproximativ limitele domniei lui Burebista trebuie amintit și un al șef local, deținătorul unei autorități politice suficiente cât acesta să se intituleze basileu. Atestarea acestuia a fost posibilă prin descoperirea unui fragment de inscripție în limba greacă pe resturile unui vas ceramic provenit din săpăturile din dava de la Cârlomănești. În pasta crudă, înainte de ardere, meșterul olar a scris cu un instrument ascuțit numele și titlul proprietarului vasului. Din întreaga titulatură s-au păstrat cinci litere grecești cursive – *...λεως B*... – Inscripția poate fi parțial întregită [*βασι*]*λεως B*... și tradusă (vasul/proprietatea) regelui B... Primele patru litere reprezintă partea finală a substantivului grecesc *basileus*, declinat la genitiv, iar cea de a cincea, foarte probabil, prima literă (B) a unui nume propriu[1587]. Numele regelui care a stăpânit dava de aici rămâne deocamdată necunoscut, iar așezarea este părăsită, la mijlocul secolului I a.Chr., foarte probabil în contextul convulsiilor declanșate de politica regelui Burebista[1588]. Nu putem ști dacă numele acestui dinast nu era chiar Burebista.

Dispariția regelui Burebista a determinat și reducerea forței regatului dac, atât teritorial, cât și fragmentarea autorității regale, dar nu și decăderea civilizației în ansamblu. Momentul, deosebit de important, este redat suficient de ambiguu, încât nu se pot extrage cu claritate detaliile modificărilor politice produse. În traducerea oferită de culegerea de texte privind istoria veche a României, episodul este relatat astfel: *Cât despre Burebista, acesta a pierit din*

[1586]Această traducere, precum și reliefarea elementelor lexicale relevante, au fost extrase dintr-o discuție despre subiect avută cu conf. dr. Sorin Paliga, Universitatea București.
[1587] Babeș 2010: 134.
[1588] Babeș 2010: 135.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

pricina unei răscoale, mai înainte ca romanii să apuce a trimite o armată împotriva lui. Urmaşii acestuia la domnie s-au dezbinat, fărâmițând puterea în mai multe părți. De curând, când împăratul August a trimis o armată împotriva lor, puterea era împărțită în cinci state. Atunci, însă, stăpânirea se împărțise în patru. Astfel de împărțiri sunt vremelnice şi se schimbă când într-un fel, când într-altul[1589].

În traducerea oferită de către Felicia Vanț Ștef[1590] sunt câteva nuanțe diferite: *Burebista a fost răsturnat în urma unui complot pus la cale împotriva lui de o mână de oameni, mai înainte ca romanii să trimită împotrivă-i o expediție. Urmaşii lui s-au dezbinat, dezmembrând țara în mai multe regiuni. Chiar şi acum, când Caesar Augustus a trimis oştire împotriva lor, ei se aflau împărțiți în cinci regiuni, mai înainte erau în patru. Negreşit aceste diviziuni teritoriale se fac după împrejurări şi apar când într-un fel, când într-altul*[1591].

Se observă că neclarităților din textele antice li se adaugă diferențele de opinie ale traducătorilor contemporani, cu efecte asupra exactității și contextualizării informației. Rămâne foarte probabilă ieșirea din scena politică a regelui într-un mod violent, fără ca un presupus atentat să fie însă cert. De asemenea, cea mai logică fragmentare politică și militară a regatului este aceea care a suprapus noile stăpâniri pe vechile tipare din care regatul burebistan s-a constituit[1592], dezmembrare care ar fi adus în prim plan alte figuri politice la conducerea regatelor mai mici rezultate.

Cea mai puternică entitate politică succesoare a rămas nucleul din Transilvania de sud-vest, la conducerea căreia a urmat colaboratorul cel mai apropiat al regelui Burebista, marele preot Deceneu[1593], așa cum lasă să se înțeleagă Iordanes. Precizarea istoricului got nu este însă foarte explicită: *După moartea lui Deceneu l-au socotit demn de aceiaşi veneraţie pe Comosicus, fiindcă era la fel de învățat. Pentru pregătirea lui era socotit şi rege şi prim preot şi judecător în justiția supremă*[1594]. De aici se înțelege că preotul Deceneu fusese și rege, de vreme ce urmașul lui, Comosicus, are și el aceeași funcție. Totuși, el nu este menționat explicit ca rege, ci Iordanes spune că [Deceneu] *a strălucit ca un om minunat în faţa lor, ajungând să asculte de el nu doar cei mulți, dar chiar şi regii*[1595], ceea ce poate fi interpretat ca o păstrare doar a funcției sacerdotale, iar cea regală să fi aparținut diadohilor daci. Nicolae Gostar observă atât paradoxul, cât mai ales faptul că deși regatul se fragmentase politic, sub aspect spiritual cel puțin el rămăsese solidificat, grație personalității și influenței marelui preot[1596], situație care a înlesnit reunificarea din timpul lui Decebal sau a precedesorului său.

Totuși, trebuie luată în seamă vârsta înaintată a lui Burebista la momentul înlăturării sale de la putere, aspect care implică o pregătire din timp a succesiunii. Cel puțin un fiu al regelui este de presupus că a existat, fără să putem aprecia dacă acesta a fost sau nu amestecat în posibilul complot și nici ce soartă a avut ulterior. Totuși, este greu de admis că altul decât fiul marelui rege sau oricum o rudă apropiată a sa, un frate?, a urmat la tron, cel puțin în facțiunea din Transilvania de sud-vest. Izvoarele scrise, în acest caz Suetonius[1597] și

---

[1589] Strabon, *Geografia*, VII, 3, 11.
[1590] Conf. univ dr., profesor de greacă veche și latină, Universitatea București.
[1591] Strabon, *Geografia*, VII, 3, 11; vol. I, 1974: 174. Probabil Strabon a notat cele mai puternice facțiuni sau chiar doar cele existente la un moment dat. În realitate, este posibil să fi existat mai multe regate, diferite ca forță și unele, din cele mai mici să fi rămas necunoscute.
[1592] Vulpe 1968: 46; Crișan 1977: 126-129.
[1593] Potrivit istoricului D. Dana, numele real al personajului ar fi fost *Dekinais* sau *Dikinais* (Dana 2003a: 175; Dana 2003: 144-146).
[1594] Iordanes, *Getica*, XII, 73.
[1595] Iordanes, *Getica*, 71.
[1596] Gostar 1984: 50.
[1597] Suetonius, *Augustus*, LXIII.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Horațiu[1598], pomenesc un conducător dac pe nume Cotiso, aflat la putere între 37-29 a.Chr., fără a se putea preciza integral perioada de domnie. Dacă acest rege a avut un grad de rudenie cu Burebista este deocamdată, în lipsa oricăror alte indicii, doar o presupunere, chiar dacă posibilitatea există. Ipoteza acestui urmaș direct se suprapune parțial cu opinia lui V. Lica, în viziunea căruia Deceneu a trăit până în primii ani ai secolului I p.Chr.[1599]. În acest caz fie binomul rege-mare preot a funcționat mai departe, cel puțin în fațiunea cu capitala la Sarmizegetusa, cu Cotiso rege, fie avem de a face cu două entități politice diferite conduse de cele doi.

Numele Cotiso mai apare la Florus[1600], în conexiune cu acțiunile militare romane conduse de către consulul C. Cornelius Lentulus[1601], care au avut ca finalitate respingerea dacilor invadatori peste Dunăre. Suetonius dă și o dimensiune a înfrângerii barbarilor, amintind că au fost uciși trei șefi și mulți războinici[1602]. Cu această ocazie romanii instalează primele *praesidia* pe malul drept al fluviului, pentru controlul navigației pe Dunăre și pentru a supraveghea mișcările dacilor și ale sarmaților.

Și asupra numelui acestui rege planează, de asemenea, o serie de incertitudini. Astfel, decoperirea unor stateri de aur având legenda - *K O Σ Ω N* -, în Transilvania și grafia *Coson* (*Cosini*), folosită de unii copiști târzii ai operei lui Suetonius, au condus la ipoteza că a mai existat un alt rege, numit Coson (*...Cosoni Getarum regi...*). Menționarea lui în legătură cu geții, localizează personajul în Câmpia Munteniei[1603], ipoteză care nu explică însă cauza pentru care monedele apar strict doar în teritoriul intracarpatic. Având ca argument monedele pe care apare numele *ΚΟΣΩΝ*, s-a lansat ipoteza că acest personaj și-a oferit serviciile militare lui Marcus Junius Brutus, fiul adoptiv și unul dintre asasinii lui Cezar, în 42 a.Chr. Iertat de neinspirata alianță de către împăratul Octavian, Coson devine cunoscut în lumea romană suficient de bine, încât unele zvonuri răutăcioase, care circulau la Roma prin 32-31 a.Chr., la adresa împăratului și a unei preconizate alianțe matrimoniale cu regele get, să fie credibile[1604].

În lipsa unor date suplimentare, consensul specialiștilor merge către posibilitatea de a fi existat doi regi diferiți, Cotiso și (K)Coson, stăpânind fiecare părți diferite din moștenirea burebistană. Ralierea enigmaticului Coson la tabăra triumvirilor să fi însemnat apartenența acestuia la politica și tabăra lui Burebista? Din nou, lipsa unor date mai consistente lasă deschisă orice posibilitate.

Un alt rege pomenit de izvoarele antice a fost Dicomes, care se pare că stăpânea prin zona Munteniei sau în sudul Moldovei actuale, pe Valea Siretului[1605]. O altă ipoteză îl leagă de centrul de putere de la Buridava, unul dintre cele mai importante noduri economice de la sud de Carpați. Acest basileu a încercat și el să tragă foloase din situația complexă din punct de

---

[1598] *Occidit Daci Cotisonis agmen* (Armata dacului Cotiso a pierit); Horațiu, *Ode,* III, 8, 17-18.
[1599] Lica 1983: 128.
[1600] *Dacii trăiesc nedezlipiți de munți. De acolo, sub conducerea regelui* ***Cotiso****, obişnuiau să coboare şi să pustiască ținuturile vecine, ori de cîte ori Dunărea, înghețată de ger, își unea malurile. Împăratul Augustus a hotărît să îndepărteze această populație, de care era foarte greu să te aproprii. Astfel a trimis pe Lentulus şi i-a alungat pe malul de dincolo* [al Dunării]*; dincoace au fost aşezate garnizoane. Astfel, atunci dacii n-au fost înfrânți, ci doar respinşi şi împrăştiați* (Florus, *Războiul cu dacii*, II, 28 [IV, 12], 18).
[1601] Florus, *Războiul cu sarmații*, II, 29, 20; *Războiul cu dacii*, II, 28, 18-19; Tacit, *Anale*, IV, 44, 1; Tacit, *August,* V, 30, 2.
[1602] Suetonius, *Augustus*, XXI.
[1603] Daicoviciu 1965a: 109-110.
[1604] *M. Antonius scribit, primum cun Antonius filio despondisse Iuliam, de in Cotisoni Getarum regi, quo tempore sibi Quoque in vicem filiam regis in matrimonium petisset* (Marcus Antonius scrie că Augustus o promisese pe Iulia mai întâi fiului său Antonius, apoi lui Cotiso, regele geților, în vremea când ceruse în schimb în căsătorie pe fiica acestui rege); Suetonius, *Augustus*, LXIII.
[1605] Protase 1970: 145-153.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

vedere politic și militar din Imperiu. Probabil resursele sale militare erau considerabile[1606], cel puțin la nivel declarativ[1607], situație care i-a permis să-și ofere serviciile lui Marc Antonius, împotriva lui Octavian[1608], decizie cu final nefericit și pentru daci[1609]. În legătură cu acțiunile acestui dinast sunt relaționați denarii, în special de argint, descoperiți în mediul dacic, emiși de Marcus Antonius pentru plata propriilor trupe. O parte substanțială din moneda bătută în acest scop se regăsește pe teritoriul Daciei preromane. Faptul că moneda de argint este identificată majoritar în acest areal – descoperiri de acest fel fiind sporadice în alte zone[1610] – duce la ideea că denarii au fost de fapt special bătuți pentru plata aliaților daci[1611], deși Dio Cassius spune că dacii nu au primit sumele cerute. Mai puțin credibil, dar nu imposibil, monedele ajunse în Dacia puteau fi rezultate (și) din alte incursiuni daco-bastarne[1612].

În părțile Munteniei de sub munți, zona Vâlcea-Argeș, este documentat un alt personaj local. Numele acestuia apare pe fragmentele unui vas ceramic descoperit la Ocnița-Buridava. Textul, scris cu caractere grecești, ***BASILE***[US] ***TIAMARCO***[S], este tradus de I. I. Russu fie la genitiv (lipsesc terminațiile) - (*BACIΛE*[ΩC] *ΘIAMAPKO*[Y]) prin *vasul regelui Tiamarcos*, fie, dacă este la nominativ (*BACIΛE*[YC] *ΘIAMAPKO*[C]), prin *regele Tiamarcos*[1613]. Și asupra acestui prezumtiv rege local istoricii români nu au căzut de acord dacă numele aparține unui dinast sau al meșterului olar; în acest caz cu lectura (vasul este al) *basileului ....., Thiamarkos l-a făcut*, aplicând cheia unui genitiv, cu analogie în inscripția de la Cârlomănești[1614]. Un răspuns larg acceptat la această dilemă nu a putut fi formulat încă.

Pentru façiunea intracarpatică, urmașul lui Deceneu, atât în funcția de mare preot, cât și pe tronul regal a fost Comosicus, care cumula, potrivit ui Iordanes, cele două atribute supreme[1615]. Singura mențiune a acestui dinast provine de la Iordanes, care își bazează opera

---

[1606] Dio Cassius (LI, 22, 8) *Dacii trimiseseră mai înainte vreme soli la Caesar, dar nu căpătaseră nimic din câte ceruseră şi trecură de partea lui Antonius, fără a-i fi însă de mult folos, căci erau dezbinaţi*.

[1607] *Dicomes, regele geților, îi făgăduise că-l va ajuta cu armată numeroasă* (Plutarch, *Antoniu*, 63).

[1608] Horațiu, *Ode,* III, 6, 11.

[1609] *De asemenea numeroase cete de daci şi suebi s-au luptat între ele* […] *Aceşti daci, despre care este vorba, trimiseseră soli la Caesar şi mai înainte vreme, cum nu obţinuseră nimic din ceea ce cereau au înclinat spre Antonius, fără însă să-i aducă vreun ajutor substanţial, dată fiind dezbinarea ce domnea între ei. De atunci, vremea a trecut şi unii, prinşi de război, au fost opuşi suebilor în jocurile de gladiatori* (Dio Cassius, LI, 22).

[1610] Chițescu 1968: 655-656. Analiza cercetătoarei, făcută acum aproape jumătate de secol, este permanent susținută de atunci încoace de numeroase alte descoperiri de tezaure monetare în acest areal. Spre exemplu, tezaurul de monede romane descoperit la Măgura, jud. Bacău, în 1976, cuprinde 2830 de monede de argint, din care 2828 denari si 2 drahme, emise între perioada lui Augustus și Septimius Severus. Importante sunt și descoperirile recente de monede romane, făcute cu ajutorul detectoarelor de metal (Hârtop, com. Bârgăoani = 167 denari; com. Ruginoasa = 200 denari și lista ar putea continua), piese nepublicate, deocamdată.

[1611] Pârvan 1982: 84, nota 1.

[1612] Incursiuni frecvente, despre care Suetonius, referindu-se la daci, spune că *se răspândiseră prin Pont şi prin Tracia* (*Caesar*, 44).

[1613] Russu 1979: 357-363.

[1614] Rămâne emblematic dezacordul dintre specialiști, divergența în acest caz regăsindu-se inclusiv în paginile volumului *Istoria românilor*, I, ediția a II-a, 2010, unde sunt notate separat ambele variante. Pentru M. Babeș numele este al meșterului Thiamarcos care l-a fabricat pentru basileul local (M. Babeș, în *Istoria românilor*, subcapitolul *Tradiție și investiție*: 751 – cu bibliografia ipotezei), în vreme ce pentru I. Glodariu (subcapitolul *Viața spirituală*: 779), Thiamarcos este numele regelui. În mod paradoxal, în același volum, mai există și a treia opinie, ceva mai neutră, a lui C. C. Petolescu (subcapitolul *Regalitatea dacică în perioada 44 a.Chr.-86 p.Chr.*: 670) care notează că *în regiunea de dealuri din nord-estul Olteniei (poate și a Argeșului) domnea un alt rege (βασιλέως), după unii cu numele de Thiamarcus (Θιαμάρκος)*, poziție păstrată și în Petolescu 2016: 41.

[1615] Situația nu a fost neapărat o excepție, în lumea tracică existând precedente, cum este acel Cosingas al tracilor, preot și comandant militar (Polyanos, *Stratageme*, VII, 22).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

pe textele lui Dio Chrysostomos[1616], un martor mai apropiat de evenimente și deci destul de credibil. Comosicus trebuie să fi fost un om matur la preluarea puterii, cumularea demnităților sacerdotale și politice neputând fi accesibile fără să fi avut vârsta și experiența necesară. Pe aceste repere vagi, el ar fi trăit între epoca lui Augustus și cea a lui Tiberius, fără a putea preciza exact perioada în care a deținut puterea. Având în vedere vârsta înaintată presupusă și menționarea domniei lungi a urmașului său la tron, Corylus[1617], se pare că nu a ocupat demnitatea supremă multă vreme. În ciuda acestui dezavantaj, rolul lui pare să fi fost important din punct de vedere spiritual. Continuarea politicii predecesorului său poate fi considerată baza excelenței morale sau, mai exact, a reperelor spirituale pan-dacice. Prezența acestui Comosicus, ca și a înaintașului și mentorului său Deceneu, pe tronul Sarmizegetusei explică parțial realitățile arheologice relevate de zona capitalei[1618]. Succesiunea pe tronul celei mai puternice formațiuni din cele rămase din marele regat, a unor clerici, în dauna unor războinici, relevă un rol precumpănitor al sacrului în exercitarea funcției regale. Asistăm, în acest scenariu, la o reluare a premiselor constituirii centralizării puterii dacice, la alte dimensiuni de această dată, vizibile concret abia sub Decebal.

Deținerea diferitelor demnități în cadrul instituțiilor regatului, printre care și pe cea regală, indică implicarea clerului în politică. Marele preot, alături de alți oficianți și acoliți ai cultului, continuă, pe baze psiho-sociale[1619], marile proiecte edilitare începute sub Burebista, construind sau continuând construcția de temple și sanctuare. Domnia celor doi mari preoți și edificarea complexului religios de la Sarmizegetusa sprijină ipoteza unei religii puternice, instituționalizate, cu efect de coeziune asupra façiunilor dacice. Apare explicabil, și din acest unghi, calitatea de *axis mundi* a Sarmizegetusei și re-coagularea regatului dac în jurul acestui nucleu, vizibilă în vremea lui Decebal.

Iordanes, în lista lui dinastică, indică drept urmaș al lui Comosicus pe [1620], dinast ieșit în evidență prin domnia lungă de 40 de ani. În plus, Iordanes face mențiunea, destul de stranie de altfel, că acest Coryllus ar fi domnit *în Dacia veche, pe care se ştie că acum o stăpânesc*

[1616] […] *iar după ce Deceneu a murit,* (dacii) *l-au avut în aproape aceiaşi veneraţie pe Comosicus, deoarece acesta nu era mai prejos în iscusinţă. El era socotit, datorită priceperii sale, şi rege peste dânşii şi Mare Preot, şi judeca poporul ca judecător suprem* (Iordanes, *Getica*, XII, 73).

[1617] Opinia lui C. Daicoviciu (1955: 57), cum că acest Corylus/Scorilo și chiar Duras ar fi fost fiii lui Comosicus este greu de admis, mai ales pe fondul necunoașterii detaliate a organizării interne a clerului și mai ales a practicilor acestuia, între care un probabil celibat (sau măcar abstinența) ar fi limitat drastic sau eliminat nașterea unor urmași genetici.

[1618] Și asupra rezidenței acestor dinaști se poartă încă discuții în mediul academic. Ipoteza principală, aparținând la origine lui C. Daicoviciu, potrivit căreia urmașii lui Burebista au domnit la Sarmizegetusa, este sprijinită de dosarul arheologic al arealului, care demonstrează că aici a existat un pol de putere foarte puternic, concretizat în lanțul de fortărețe din Munții Orăștiei, precum și de faptul că Sarmizegetusa a fost capitala lui Decebal, considerat urmașul *de facto* al politicii dacice inițiate de Burebista. Cronologia cunoscută a complexului este parțial în rezonanță cu perioada burebistană, în cea mai mare parte. Nu trebuie omisă din ecuație totuși și zona de sud-est a Transilvaniei, la fel de bine fortificată, chiar dacă nu la nivelul arhitecturii militare și religioase din Munții Orăștiei. Nu este deloc imposibil ca unul dintre diadohii daci, dintre cei cunoscuți nominal sau alții, pe care izvoarele nu i-au consemnat, să fi rezidat în această parte a marelui regat, coerentă din punctul de vedere al locuirii, reinclusă ulterior sub autoritatea Sarmizegetusei de către Decebal sau un înaintaș al său.

[1619] Importanța și forța de convingere a preoților avea tradiție în lumea tracică. Un exemplu este cazul preotului Cosingas, despre care Polyanos (*Stratageme*, VII, 22) spune că: *La aceştia* [la traci] *era obiceiul să fie comandanţi de oşti preoţii* [zeiței] *Hera. Se găsea la ei un preot şi comandant* [numit] *Cosingas. Tracii nu-l ascultau. Cosingas adună o mulţime de scări mari de lemn, le puse cap la cap şi se pregătea să se urce la cer, pentru a învinui pe traci, în faţa Herei, că nu se supun. Cum sunt ei fără minte şi prostănaci, tracii se temeau ca nu cumva comandantul lor să se urce în cer. Ei îl rugară şi îi jurară ascultarea în toate câte la va porunci.*

[1620] Iordanes, *Getica*, XII, 73. Numele este cel mai probabil corupt sau transmis greșit, varianta confirmată de alte surse fiind cea de Scorilo.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

gepizii […] *așezatăîn fața Moesiei peste Dunăre este încinsă cu o coroană de munți*[1621], adică în spațiul intracarpatic. Sublinierea aruncă o umbră de îndoială asupra teritoriului stăpânit de regii anteriori. C. Daicoviciu, având ca argument descoperirea celebrului vas cu ștampilă de la Sarmizegetusa[1622], îl consideră pe Coryllus ca fiind identic cu Scorilo[1623], *dux Dacorum*[1624], menționat de Frontinus[1625], ipoteză cu care H. Daicoviciu nu este de acord, pe baza considerentelor cronologice[1626]. Principala obiecție este dată de vârsta înaintată a regelui în momentul în care izvoarele îi consemnează pe cei doi presupuși fii minori, Decebal și Diegis.

Potrivit lui H. Daicoviciu acest Scorilo, tatăl lui Decebal și fratele următorului rege, Duras, a domnit în timpul războiului civil care a urmat morții împăratului Nero (68-69 p.Chr.)[1627]. Foarte probabil Scorilo nu a reușit să oprească incursiunile la sud de Dunăre, căci Tacit consemnează atacuri dacice în Imperiu. Istoricul roman notează că în 69 p.Chr. *s-au mișcat și dacii, un neam* care *nu era niciodată de bună credință*[1628]. Caracterizarea dacilor ca *neloiali* de către istoricul roman, aluzie directă la încălcarea unor înțelegeri prealabile, arată că relațiile dintre daci și romani îmbrăcau adesea o formă contractuală[1629], cu obligații reciproce.

Nu putem ști dacă politica prudentă i-a cauzat lui Scorilo îndepărtarea de la domnie sau dacă acesta a pierit în una dintre incursiuni[1630], cert este că în fruntea dacilor ajunge Duras[1631], foarte probabil un frate al său. Acesta a fost, fără îndoială, în bună parte contemporan cu Domitian[1632], căci domnia lui începe probabil în 68-69 p.Chr. și durează până în 87 p.Chr., când cedează tronul energicului comandant Decebal.

Ca o tradiție aproape, nici informațiile despre acest dinast nu sunt coerente sau consecvente. Numele lui apare la Iordanes diferit: *Pe când domnea împăratul Domitian, de teama lăcomiei acestuia, goții* [geții] *desfăcură alianţa pe care o încheiaseră odinioară cu alți împărați și începură să devasteze malul Dunării, stăpânit de multă vreme de imperiul roman, nimicind armatele și pe comandanții lor. În fruntea acestor provincii era pe atunci, după Agrippa, Oppius Sabinus, iar la goți* [geți] *domnia o avea* ***Dorpaneus***.

Această descriere a împărțit opiniile specialiștilor; o parte au considerat că este vorba despre același rege, numit Duras-Diurpaneus, teorie care nu a explicat dubletul onomastic singular la daci decât prin faptul că Duras ar fi o alterare din *Diurpaneusi*[1633]. De cealaltă parte,

---

[1621] Iordanes, *Getica*, XII, 73-74.
[1622] Daicoviciu 1955: 57.
[1623] Grafie susținută și de descoperirea unei alte inscripții la Aquincum, unde este menționat un *Scorilo, Resati libertus, domo Dacus* (*CIL*, III, 13379; *IDRE*, II, 282) și cea de pe fragmentul de vas descoperit la Borniș, com. Dragomirești (Popovici 1990: 155-157).
[1624] Daicoviciu 1960: 294.
[1625] *Scorylo, dux Dacorum, cum sciret dissociatum armis civilibus populum Romanum neque tamen sibi temptandum arbitraretur, quia externo bello posset concordia inter cives coalescere, duos canes in conspectu popularium commisit iisque acerrime inter ipsos pugnantibus lupum ostendit, quem protinus canes omissa inter se ira adgressi sunt. Quo exemplo prohibuit barbaros ab impetu Romanis profuturo* (Scorylo, regele dacilor, știind că poporul roman era dezbinat din pricina războaielor civile și socotind că nu-i nimerit să-i atace, deoarece datorită unui război cu un dușman dinafară s-ar putea restabili legătura dintre cetățeni, a pus în fața compatrioților săi doi câini și, pe când aceștia se luptau între ei cu îndârjire, le-a arătat un lup. Imediat câinii s-au aruncat asupra acestuia, uitând de cearta lor. Prin această pildă i-a oprit pe daci de la un atac ce ar fi adus foloase romanilor). Frontinus, *Strategemata* I, 10, 4.
[1626] Daicoviciu 1972: 102-103.
[1627] Daicoviciu 1972: 103.
[1628] *Dacorum gens nunquam fida* (Tacit, *Istorii*, III, 46).
[1629] Nemeth 2005: 25.
[1630] […] *erau puse în cumpănă taberele întărite ale legiunilor și însăși stăpânirea noastră* (Tacitus, *Agricola*, 41).
[1631] Dio Cassius, LXVII, 6; Orosius, *Adversum paganos*,VII, 10, 4; Iordanes, *Getica*,76.
[1632] Iordanes, 76; Orosius, VII, 10, 3-4.
[1633] Daicoviciu 1970: 60 (cu bibliografia veche străină asupra ipotezei); Petolescu 2010: 98, nota 126 (cu bibliografia mai recentă a subiectului).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

alți istorici cred că Diurpaneus ar fi de fapt numele tânărului general victorios, care a primit supranumele Decebal[1634] ca o consacrare a talentului militar[1635]. Nici asupra acestei probleme nu s-a ajuns la un consens istoriografic, fiecare teorie având sprijin într-o serie de argumente proprii. Dincolo de toate raționamentele cronologice și lingvistice, explicația potrivit căreia victoriile militare obținute de daci ar constitui un argument pentru recunoașterea meritelor comandantului lor și implicit o *renaștere* a acestuia, acum sub un alt nume[1636], este o ipoteză nu doar tentantă, ci și foarte probabilă. Modificarea numelui eroului și onorarea lui cu un alt nume, de războinic glorios, implica o componentă ideologică de exaltare a valorilor marțiale vizibilă, chiar dacă discret, și în iconografia elitelor sau în unele surse scrise[1637].

Bătrânului Duras i-a urmat la tron tânărul războinic Decebal. Dio Cassius spune că transferul de autoritate s-a făcut de bunăvoie și putem pune această armonie pe baza succeselor militare obținute pe frontul moesic de către dacii conduși de tânărul taraboste. În lipsa altor informații, putem accepta această schimbare pașnică[1638], chiar dacă resorturile intime ale ei ar putea fi ușor diferite. Un alt scenariu posibil este acela că Decebal era foarte probabil deja rege când l-a înfrânt pe Fuscus în Dacia. Transferul de putere (sau predarea de către Duras a țării sale lui Decebal) s-a putut petrece, plauzibil, când Fuscus a intrat în Dacia pentru răzbunare, iar Duras nu s-a simțit în stare să gestioneze situația.

Calitățile militare ale lui Decebal erau potrivite cu statutul de rege războinic. Dio Cassius îi face o prezentare foarte plastică spunând despre el că *era foarte priceput la planurile de război și iscusit în înfăptuirea lor, știind să aleagă prilejul pentru a-l ataca pe dușman și a se retrage la timp. Dibaci în a întinde curse, era un bun luptător și se pricepea să folosească izbânda, dar și să iasă cu bine dintr-o înfrângere. Din această pricină, multă vreme a fost un dușman de temut pentru romani*[1639].

Nu putem cunoaște cu exactitate câtă fantezie a pus istoricul roman în prezentarea calităților regelui dac, dar trebuie remarcat că acesta întrunește, în descriere, însușirile *regelui perfect*, în care dinastul trebuie să fie atât un înțelept, cât și un războinic desăvârșit, tablou de evidentă de inspirație homerică. În acest cadru, în care putem vedea mai degrabă o imagine-șablon a regalității, regele era (sau nu!) susținut în funcție de elita războinică, pe baza modului în care își etala și demonstra aceste calități și virtuți. Deși putea fi contestat uneori de către cei care l-au pus în funcție, *basileul* era recunoscut în deplinătatea drepturilor sale doar între acești parametri.

[1634] Una dintre obiecțiunile principale ar fi faptul că numele „Decebal" nu era o inovație, un nume nou, primit ca urmare a consacrării, căci acesta apare în onomastica dacică mult mai devreme. Una dintre primele atestări ale dacilor din afara regatului notează un militar roman, Zurazis, fiul lui Decebal, lăsat la vatră în 7 martie, 70 p.Chr., din legiunea II Adiutrix. Diploma a fost descoperită în Bulgaria, fără a se putea stabili exact locul descoperirii ei. Recrutarea acestui militar s-a făcut în probabil undeva între 40-46 p.Chr., ceea ce împinge înapoi data nașterii lui cu 20-30 de ani, dată la care putem presupune că numele „Decebal" era deja folosit de către daci (Matei-Popescu 2017: 142).

[1635] Gostar 1984: 51; Gostar, Lica 1984: 58-59; Glodariu 2000: 289.

[1636] *Pentru dobândirea acestei victorii mari ei i-au numit pe conducătorii lor semizei, adică anzi și nu simpli oameni* (Iordanes, *Getica*, 78); fragmentul conține o secvență din amplele transformări de statut și imagine a căpeteniilor, modificări care decurgeau din victoriile militare obținute și care aveau componente materiale importante, dar și unele cu caracter spiritual, nu mai puțin importante.

[1637] Sîrbu, Florea 1997: 93.

[1638] Numele apare și mai târziu, în timpul războaielor cu Traian când fie este același personaj, care din cauza poziției sociale a rămas în cercul restrâns al puterii ca sfătuitor, ipoteză improbabilă dacă ținem seama de vârsta fostului monarh, fie, mai sigur, este vorba de un alt membru cu același nume, autentic dacic (sursa probabilă: Criton, *Getica*; *Lexiconul Suidas*. Cf. Russu 1972: 126).

[1639] Dio Cassius, LXVII, 6, 1.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Ascensiunea tânărului aristocrat Decebal trebuie analizată, din perspectiva militară, ceva mai nuanțat. Pentru a înțelege evoluția politică a prințului dac trebuie ținut seama, în primul rând, de morfologia sistemului de gândire politic și militar generat încă din timpurile banderiilor daco-scordisce. Un șef militar ajuns lider suprem al grupului său avea datoria de a organiza periodic expediții în teritoriile vecine. Poziția lui nu putea fi menținută decât prin reconfirmări periodice ale capacităților personale, măsurate în victorii militare și prăzile obținute. Foarte posibil ca bătrânul Scorilo să nu fi ținut cont de acest deziderat, situație care a dus, într-un fel sau altul, la ieșirea lui din scenă. Acest concept universal valabil în structurile cu profil militar, evoluează și mai acut în vremea lui Decebal, când tânărul moștenitor este considerat apt să acceadă la tron, la propria lui moștenire de fapt, nu prin apelul la genealogie, ci prin măsura capacităților personale. În urma victoriei împotriva impetuosului prefect Cornelius Fuscus[1640], tânărul Decebal a demonstrat, armatei sale în primul rând, că are calități de comandant și strateg. Numai după aceste succese armata și-a aclamat și declarat comandanții *semizei*[1641], detaliu care arată componenta spirituală a reușitei. Momentul relevă impactul și dimensiunea victoriei dacilor, care nu mai repurtaseră astfel de succese de pe vremea lui Burebista. Gloria obținută, valoarea prăzilor, capul lui Fuscus drept trofeu, i-au deschis drumul către tron generalului dac, care, așa cum spune Dio Cassius, reînvie ceva din teama de altădată a romanilor[1642]. Regele Duras se vede pus în fața faptelor și cedează domnia, izvoarele spun că de bunăvoie[1643] și nu avem motive să suspectăm frământări interne majore cauzate de succesiune. Vârsta înaintată a bătrânului Duras a fost desigur mai mult un pretext și, dacă acceptăm principiul succesiunii agnatice, el oricum fusese rege doar în condiția lipsei unui moștenitor matur al fostului rege Scorilo, fratele său și tatăl lui Decebal[1644]. Lipsa unor informații mai precise lasă loc însă la o suită de scenarii și posibilități.

Efectele victoriei au fost atât de profunde încât nici rezultatul nefavorabil al bătăliei de la Tapae din anul următor[1645], în fața legiunilor conduse de experimentatul general Tettius Iulianus, nu a știrbit cu nimic din aura noului rege al dacilor, deși este posibil ca victoria romană să fi cauzat unele nemulțumiri pe plan intern. Acceptarea negocierilor și încheierea unui tratat

---

[1640] Marțial, *Epigrame,* VI, 76,1-6; Iuvenal, *Scolii*, IV, 111; Suetoniu, *Domițian*, VI, 1; Dio Cassius, LXVIII, 9, 3; Eutropius, VII, 23, 4; Tacit, *Agricola*, 41, 2; Iordanes, *Getica,* XIII, 77.

[1641] *Magnaque potiti per loca victoria iam proceres suos, quorum quasi fortuna vincebant, non puros homines, sed semideos id est Ansis vocaverunt* (Pentru dobândirea acestei victorii mari ei i-au numit pe conducătorii lor semizei, adică *anzi* şi nu simpli oameni) Iordanes, *Getica*, 78.

[1642] Dio Cassius, LXVII, 1.

[1643] Dio Cassius, LXVII, 6, 1.

[1644] Este posibil însă ca războinicul Duras să fi plătit prețul insuccesele militare, provocările lui având ca efect ruperea tratatelor cu imperiul și intrarea legiunilor pe teritoriu dacic.

[1645] Desfășurarea războiului este descrisă de sintetic de Dio Cassius: *În vremea războiului dacic s-au întâmplat următoarele evenimente demne de a fi pomenite. Iulianus, rânduit de împărat cu conducerea războiului, printre alte măsuri, luă pe aceea de a-i obliga pe soldaţi să scrie pe scuturi numele lor şi ale centurionilor, pentru a se deosebi mai lesne cei ce se vor arăta viteji de cei cu purtare mişelească. Şi dând lupta cu duşmanii la Tapae, măcelări pe mai mulţi dintre ei. Între duşmani se afla şi Vezina, care venea, ca demnitate, îndată după Decebal; pentru că nu putea scăpa cu fuga, el se trânti la pământ, ca şi cum ar fi murit; şi astfel rămase nebăgat în seamă, iar în timpul nopţii a fugit. Decebal se temu ca romanii victorioşi să nu pornească spre capitala lui. De aceea tăie copacii din preajma lor* [la o oarecare înălțime] *şi puse arme pe trunchiuri, pentru ca romanii să creadă că sunt soldaţi şi să se retragă înspăimântaţi. Ceea ce s-a şi întâmplat* (LXVII, 10, 1-3; excerptele lui Xiphilinus). Relatarea aduce în discuție un personaj nou, al doilea în demnitate după rege. Funcția acestui Vezina (după alte opinii numele real ar fi fost Avezina; vezi Dana 2003: 143-144) era, fie cea de vice-rege, fie, la fel de posibil, cea de mare preot. Locul bătăliei a fost identificat ipotetic cu pasul Poarta de Fier a Transilvaniei, aflat între Munții Poiana Ruscă și Munții Țarcului, pe unde se face legătura între Culoarul Bistrei și Depresiunea Hațegului.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

cu romanii a fost făcută, spune Dio Cassius, deoarece regele dac era la mare strâmtoare[1646], fără să precizeze dacă situația complicată se datora ofensivei romane sau unor frământări ale nobilimii. Se pare însă că Decebal și-a permis să tergiverseze[1647], pentru a putea obține cât mai multe avantaje din întreaga situație. Din același motiv, Decebal evită să se întâlnească direct cu Domitian, trimițându-l, ca reprezentant al său pe fratele lui, Diegis, așa cum confirmă, ușor ipocrit, poetul Marțial[1648]. Evitând să se expună, Decebal l-a însărcinat pe Diegis, fratele lui, să poarte negocieri cu împăratul. Episodul este important prin două nuanțe. Prima este dată de valoarea pe care o avea prințul dac în cadrul elitei politice și aici se poate bănui o componentă a sistemului agnatic, fapt ce-i conferea fratelui regal o anumită doză de demnitate și credibilitate politică. A doua dimensiune, derivată din prima, arată nivelul la care se purtau discuțiile diplomatice. Regele dac trimite romanilor un ambasador de cel mai înalt nivel, care-i justifică și suplinește autoritatea regală[1649]. În această cheie, devine ilogic să considerăm a fi compusă din oameni simpli solia de peste numai 14 ani, trimisă într-un moment greu pentru daci, să negocieze pacea cu Traian.

Rezultatele de pe câmpul de bătălie, diplomația lui Decebal și a lui Diegis aduc o pace considerată favorabilă dacilor și umilitoare pentru Imperiu. De fapt, rezultatul a fost un tratat perfect normal, comparabil cu altele încheiate cu state clientelare Romei. Scriitorii antici, senatori fiind, îi fac un portret urât lui Domitian din cauza relațiilor proaste ale împăratului cu Senatul și ca să opună imaginea lui Domitian, „împăratul rău", celei a lui Traian, „Optimus Princeps". Dio Cassius spune că împăratul *cheltuise foarte mulți bani pentru încheierea păcii, căci fără întârziere dădu lui Decebal nu numai însemnate sume de bani, dar și meșteri pricepuți la felurite lucrări folositoare în timp de pace și de război și făgădui să-i dea mereu mai multe*[1650]. Avantajele economice au fost folosite cu pricepere de către comandamentul dac, iar dincolo de propaganda imperială[1651], ambele tabere s-au bucurat de liniștea de la Dunăre. Oricum, din acțiunile prudente ale lui Decebal, care a respectat tratatele cu Domitian, putem înțelege că dacii și-au mutat atenția asupra celorlalte frontiere, fie spre Câmpia Panonică, unde

---

[1646] Dio Cassius, LXVII, 7, 2. Acest disconfort al lui Decebal poate fi explicat prin unele probleme pe plan intern, dar chiar dacă unele posibile tendințe centrifuge au existat, ele au fost rapid eliminate, căci la începutul războaielor cu Traian, regele dac este stăpân necontestat al regatului.

[1647] Salustius, lingușindu-l pe Domitian, spune că*: tu supui muntele care întârzie să încheie un tratat după un război îndelungat* (*Silvae,* I, 1, 80–81).

[1648] *Accola iam nostrae Diegis, Germanice, ripae/a familis Histri qui tibi venit aquis,/laetus et attonitus visu modo praeside mundi,/adfatus comites dicitur esse suos:/Sors mea quam fratris melior, cum tum prope fas estcernere, tam longe quem collit ille deum!* (Diegis, locuitor de pe țărmul care acum ne aparține, a venit să te vadă, o, Germanicus, tocmai de pe apele Istrului, care se află sub stăpânirea ta. Bucuros şi uimit când a văzut pe stăpânul lumii, se zice că acesta ar fi spus celor ce-l însoțeau: Soarta mea este mai bună decât a fratelui meu, fiindcă mie îmi este îngăduit să privesc atât de aproape pe zeul pe care el îl cinsteşte de atât de departe). Martial, *Epigrame*,V, 3, 1-6.

[1649] De notat că emblematica *diademă* (însemnul unui *rex amicus et socius*) pecetluia de fapt un act politic prin care Decebal recunoştea, explicit, *imperium maiestatemque populi Romani* şi garanta clauzele tratatului cu Domitian: statutul regelui de *amicorum p. Romani*, interdicția de a permite dușmanilor Romei de a tranzita teritoriul regatului și contrariul acesteia, respectiv permisiunea trecerii romanilor prin regat, furnizarea de ajutor militar. Privit tratatul în cheie obiectivă, dincolo de ostilitatea surselor antice față de Domitian, se poate reformula situația din 89 p.Chr. în sensul că ambele tabere au ajuns la un echilibru al rezultatelor, chiar dacă ele exprimă un compromis al armelor. Împăratul reușește chiar să îl oblige pe regele dac să se integreze sistemului politic și juridic roman, chiar dacă statutul acestuia era ușor diferit de cel al multor alți *reges socii*. Nerespectarea *in integrum* a înțelegerilor încheiate de către Decebal și modul în care regele dac a înțeles să aplice clauzele tratatului cu Imperiul a furnizat motivele juridice ale politicii agresive a lui Traian (Lica 1996: 125-132).

[1650] Dio Cassius, LXVII, 7, 3.

[1651] *Copilul dac să nu se teamă de armele împăratului* (Martial, *Epigrame*, I, 22, 6).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

iazygii constituiau o prezență supărătoare[1652], fie spre nord-vest, unde sălășluiau triburi germanice (moment în care i-au atras pe buri în alianța anti-romană?).

Starea de pace era însă doar o pregătire a războiului. Chiar dacă Domitian renunțase la politica ofensivă și se oprise pe linia Dunării, Decebal era conștient că schimbarea împăratului însemna și reorientarea politicii romane, astfel că programul de înarmare și pregătire se desfășura mult mai intens decât până acum[1653]. Accederea la tron a lui Nerva și apoi, în scurt timp a lui Traian aveau să-i confirme temerile.

Cauzele războaielor daco-romane din 101-102 și 105-106 p.Chr. au fost dezbătute intens în literatura de specialitate și nu necesită analize minuțioase[1654]. Putem nota totuși unele aspecte esențiale. În primul rând noul împărat, Traian, un militar experimentat, era nemulțumit de condițiile păcii. Sumele de bani, probabil consistente, plătite dacilor, faima prejudiciată a armatelor romane și nu în ultimul rând bogățiile Daciei au atârnat greu în luarea deciziei de a ataca regatul dac. Nu trebuie însă pierdută din vedere ambiția personală a lui Traian[1655] și anume aceea de a călca pe urmele lui Alexandru cel Mare și a cuceri Orientul și eventual de a umbri gloria predecesorului său la instituirea acelui *imperiu universal*, început de macedonean[1656]. Drumul către fabuloasa Indie era însă barat, la cumpăna dintre secolele I și II p.Chr. de puternicul imperiu al parților. Ultima încercare de cucerire a Parției făcută cu aproape 150 de ani înainte, pusese față în față legiunile lacomului general Crassus și teribila cavalerie a arcașilor parți. Dezastrul de la Carrhae (53 a.Chr.) și războaiele din 36 și 34 a.Chr., pierdute de Marcus Antonius, îl conving pe Augustus că Eufratul este granița dintre cele două puteri. Drumul către est fusese închis, iar fără cucerirea Parției așa avea să și rămână. Orice strateg, iar Traian era nu doar un visător, ci și un militar de excepție, știa că atacarea parților având în spate puternicul regat dac însemna o sinucidere garantată. Populațiile instabile din Balcani puteau oricând găsi în regatul dac un centru catalizator al propriilor resentimente, încă puternice, față de cucerirea romană a teritoriilor lor.

Căutarea permanentă de aliați în rândul triburilor vecine, în special germanice și sarmatice[1657], dar poate și la alte triburi getice și dacice care nu erau sub controlul său, precum

---

[1652] Daicoviciu 1967: 151.

[1653] Așa se justifică observația lui Dion Chrysostomos, care, exilat fiind de Domițian, în ținuturile dunărene, în ajunul confruntărilor dintre daci şi romani, observă că *acolo, la ei, puteai să vezi peste tot săbii, platoşe, lănci, toate locurile fiind pline de cai, arme şi oameni înarmaţi* (*Discursuri*, XII, 16, 20). Este improbabilă vizita oratorului în regatul dac în perioada respectivă, în toiul pregătirilor de război. Probabil că notele sale se bazează pe alte surse și nu pe observații directe, așa cum se laudă, dar ele reflectă, neîndoielnic, o situație cunoscută la Roma și, în consecință, credibilă auditoriului.

[1654] Prezentarea, desfășurarea, analiza și consecințele războaielor daco-romane au făcut subiectul mai multor sinteze și lucrări de specialitate (Petolescu 2001: 698-715, nota 1 cu bibliografia subiectului). Pentru studiul de față am reliefat doar aspectele care pot contribui la argumentarea temei.

[1655] După cucerirea regatului part, într-un popas la Charax (Basra) împăratul asistă la plecarea unei nave de negustori spre India, moment în care se plânge că nu mai are forță să urmeze drumul lui Alexandru cel Mare (Bennet 2006: 253).

[1656] În spatele acestei atracții față de imperiul lui Alexandru, moștenire pe care și parții și romanii se considerau îndreptățiți să o revendice, trebuie văzută componenta pragmatică a războiului. Imperiul part se afla pe post de placă turnantă între estul și vestul lumii cunoscute. Comerțul de orice fel între cele două lumi era controlat din acest sector, iar Roma plătea scump, cu aur, mărfurile prețioase provenite din Orient (în special mătasea chinezească). Cucerirea Partiei ar fi însemnat reformularea unor aspecte economice importante. Totuși Traian, deși a realizat această cucerire, nu a conștientizat fluiditatea legăturilor de vasalitate dintre aristocrația și regalitatea parță și nici sentimentele profunde anti-romane ale tuturor. Abia Hadrian, pus în fața dimensiunii reale a situației, evacuează zonele cucerite și reinstaurează vechile compromisuri politice dintre Roma și dinastia Arsacizilor.

[1657] Decebal trimite solii la vecini spunându-le că *dacă-l vor părăsi pe dânsul, şi ei vor fi în primejdie; că mai uşor şi mai sigur îşi vor păstra libertatea, ajutându-l în luptă, înainte ca el să fi suferit vreo nenorocire. Însă*

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

și primirea a numeroși dezertori romani, arată că Decebal era extrem de conștient de situație. Pe acest fond, foarte probabil programul edilitar militar din Munții Orăștiei era în febrilă desfășurare, concretizat în întărirea și repararea cetăților, precum și prin ridicarea unor fortificații liniare, special concepute împotriva tacticilor de atac romane.

S-au păstrat puține informații despre războiul care a urmat, majoritatea textelor antice care relataseră evenimentul fiind pierdute[1658], iar cele rămase sunt destul de confuze. Este aproape cert că ostilitățile nu au fost nici începute și nici provocate de către daci, care au suportat inclusiv tăierea subsidiilor, fără a protesta. Probabil Decebal era mai mult decât conștient de dezechilibrul forțelor și de faptul că noul comandament roman, cu Traian în frunte, nu mai era la fel de impetuos și de nepregătit precum generalii pe care îi învinsese în trecut.

Primul război dacic începe oficial și solemn la 25 martie 101 p.Chr., dată la care Traian părăsește Roma și pleacă spre provinciile dunărene, unde îl așteptau deja armatele mobilizate pentru a trece fluviul. Înaintarea în teritoriul dac s-a făcut pe mai multe coloane, care au intrat prin Banat și Oltenia, avansând mai mult cu *chibzuială decât cu înfocare, biruindu-i pe daci după îndelungi și grele strădanii*[1659]. Legiunile romane s-au îndreptat spre Tapae, unde spune Dio Cassius, aștepta armata dacică, sperând ca defileul Hațegului să le ofere tradiționalul avantaj. Chiar și în acest moment atât dacii, cât și aliații lor, burii germanici, trimit solii la Traian, în speranța că lupta poate fi evitată. Este destul de probabil însă ca mesajul să fi fost trimis de aliați ai romanilor, care au încercat să dea înapoi în ultimul moment.

Împăratul respinge ofertele de pace și armatele se ciocnesc. Tot Dio Cassius spune că lupta a fost crâncenă, cu pierderi mari de ambele părți, dar victoria a fost de partea romană[1660]. Romanii cuceresc câteva cetăți, iar într-una dintre ele aflându-se și sora lui Decebal, care a fost capturată[1661], dar războiul stagnează, mai ales pe fondul sosirii iernii. Profitând de acest anotimp, care a blocat legiunile în tabere, dacii declanșează, alături de aliații germanici, sarmați, geții locali și probabil unii daci nordici, o ofensivă surpriză pe alt front, în Moesia Inferior.

Pus în fața unei provocări serioase, prin care romanilor urmau să le fie tăiate legăturile cu bazele de aprovizionare, Traian se îmbarcă la Drobeta și se îndreaptă cât poate de repede spre Moesia Inferior, unde în primăvara anului 102 p.Chr., s-a ciocnit cu coaliția barbară, care, între timp, jefuise și pustiise toată regiunea, la Adamclisi (jud. Constanța). Bătălia, precedată de alte ciocniri mai mărunte, a fost una dintre cele mai crâncene. Toate efectivele romane disponibile au intrat în luptă, inclusiv garda pretoriană. Se pare că sorții bătăliei au fost decișI de un atac neașteptat (sau disperat) al rezervelor conduse de un *praefectum castrorum*, căzut și el în luptă, barbarii fiind învinși. După victorie, Traian reorganizează trupele, trece din nou Dunărea și se îndreaptă, din mai multe direcții, către Sarmizegetusa. Constrâns din toate părțile, părăsit de aliați și trădat de unii nobili sau poate de alte formațiuni politice dacice, care au trecut

---

privind nepăsători cum sunt nimiciți dacii, mai pe urmă vor ajunge ei înşişi robi, căci vor rămâne fără aliați (Cassius Dio, LXVIII, 11, 1).

[1658] O propoziție din *Dacica* lui Traian, câteva fraze din *Getica* lui Criton, poemul lui Caninius Rufus pierdut, *Getica* lui Dion Chrysostomos pierdută, *Dacica* lui Apian la fel (Papadopol-Calimah 2007: 14-16). Reconstrucția evenimentelor se bazează pe câteva fragmente aparținând lui Dio Cassius, din care lipsesc tocmai părțile referitoare la domniile lui Domițian și Traian, păstrate sub forma unor rezumate, ceea ce a dus adesea la confuzii. O altă sursă, la fel de interpretabilă, este analiza imaginilor oferite de monumentele publice romane.

[1659] Dio Cassius, LXVIII, 14, 1.

[1660] Dio Cassius, LXVIII, 8, 1.

[1661] Membră a familiei regale, această soră era probabil căsătorită cu un alt nobil – în scena de pe Columnă personajul are un copil mic în brațe – comandant sau proprietar al altei cetăți, altfel nu se explică prezența aristocratei în alt loc decât puternica Sarmizegetusa. Episodul este relatat de Dio Cassius (LXVIII, 9) și confirmată de un episod redat pe Columna Traiană (scena XXX; Vulpe 1966a: 75-76).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

de partea romanilor [1662], Decebal trimite o solie formată din fruntașii cei mai de vază, la Traian, cerând pacea. Traian acceptă propunerea, solia dacilor ajunge la Roma, unde își aruncă armele în fața Senatului, iar pacea este încheiată în condiții extrem de grele pentru daci, aceștia trebuind să dea *înapoi armele, mașinile de război și pe ingineri, a preda pe fugari, a dărâma întăriturile și a recunoaște ca prieteni pe prietenii Romei și ca dușmani pe dușmanii Romei*[1663].

Pacea obținută nu a fost o pace în adevăratul sens al cuvântului, ci a fost percepută de ambele tabere drept un armistițiu necesar, impus de epuizarea reciprocă. Ambele tabere se reorganizează, din punct de vedere material, logistic și uman. Decebal repară cetățile distruse sau demantelate, se înarmează, caută noi aliați și îi atacă pe iazygii din vest, care rămăseseră neutri în timpul războiului. Într-adevăr, iazygii locuiau în vestul Daciei[1664], dar conflictul cu aceștia a avut loc în altă parte, căci obiectul disputei era o regiune care trebuia să fi avut un anume potențial pentru a declanșa ostilitățile. Ori în Banatul de vest, pe lângă lipsa unor resurse notabile, dacii nu puteau acționa militar asupra iazygilor având în Banatul de est o armată romană de ocupație și, în plus, pentru perioada în discuție sarmații sunt atestați doar în partea de nord-vest a câmpiei dintre Dunăre și Tisa[1665]. Pe aceste argumente pare mai logic că ținta sarmaților a fost poate în Crișana sau în nord-estul regatului, în sectorul salinifer Gherla-Cojocna-Sic-Ideciu[1666], deși în acest caz este greu de explicat cum au trecut peste zonele dacice dintre sălașurile lor panonice și centrul Transilvaniei. La fel de posibil, poate au fost atacate resursele saline din Maramureș și Bistrița, pentru că atacul sarmaților din 117 p.Chr.[1667] pare că a vizat tocmai această regiune[1668]. Sarea era vitală pentru sarmații crescători de cai și turme, zona din pustă unde sălășluiau fiind lipsită de acest mineral vital și prezenta suficient interes încât să riște un conflict cu dacii, pe care probabil îi credeau prea slăbiți de romani.

Traian, pe de altă parte își reface efectivele, le concentrează la frontieră și construiește podul de la Drobeta. Între timp, *i s-a anunțat că Decebal în multe privințe nu respectă*

[1662] […] *cum mulți daci trecuseră de partea lui Traian* […] Dio Cassius, LXVIII, 11.

[1663] Dio Cassius, LXVIII, 8, 3-6.

[1664] Chiar dacă au ocupat toată Câmpia Panonică, cele mai multe atestări sarmatice timpurii se concentrează în jumătatea nordică a zonei (Grumeza 2016: 440), devoalând direcția de pătrundere și, desigur, bazele inițiale. În plus, Plinius cel Bătrân spune că sarmații iazygi locuiau *până la Carnuntum, între Danuvius și Pădurea Hercinică*, iar dacii *alungați de ei* [trăiau în] *munții și pădurile înspre râul Pathisus* (*Naturalis Historia*, IV, 80-81). Nu putem vorbi de munți și păduri în sudul Câmpiei Panonice.

[1665] Nemeth 2007: 216-217.

[1666] Un argument indirect este și reacția romană la o posibilă direcție de atac, căci s-a abandonat linia de castre Lederata-Berzovia, dar au fost întărite castrele de la Micia, Tibiscum, Bologa și Porolissum. Se deduce astfel că zona de la sud, vest și sud-vest de Tibiscum nu fusese și nu era în continuare în vreun pericol direct, care ar fi blocat trupele în această parte a provinciei. Cert este că material arheologic databil după domnia lui Traian lipsește (Nemeth 2005: 49-50), dar evident vorbim de trupe staționare și nu de milițiile care patrulau în teren. Mai este de notat că un război purtat de Decebal în apropierea trupelor romane, staționate în Banat, este greu de admis, dat fiind condițiile tratatului, pe când incursiunea spre nord nu putea fi controlată sau observată în timp util de romani.

[1667] Este nesigur anul atacului iazygilor. Fie a avut loc în 116 p.Chr., moment favorizat de plecarea multor trupe din Dacia cu Traian pe frontul oriental, fie în 117 p.Chr., declanșat de moartea împăratului și de febrilitatea problemelor de succesiune la tronul imperial.

[1668] Un conflict cu iazygii a avut loc asupra vestului Daciei romane curând după constituirea provinciei, probabil în anii 107-108 p.Chr., despre care însă avem puține informații. Motivul pare să fi fost nemulțumirea sarmaților față de refuzul lui Traian de a le înapoia teritoriul ce le fusese luat de Decebal între cele două războaie cu romanii. Se știe despre acest episod doar că Hadrian, pe atunci guvernator al Pannoniei Inferior, primește titlul de *Sarmatas compressit*, ce se poate traduce atât prin *i-a învins pe sarmați*, cât și prin *i-a ținut pe sarmați ocupați* sau *a înăbușit* (răscoala) *sarmaților în față*; *i-a pus pe sarmați la locul lor*, variații care arată mai mult o activitate diplomatică, decât lupte propriu-zise. Totuși, ipoteza unor ciocniri, la care au participat trupe din Pannonia și din Dacia, rămâne destul de probabilă (Nemeth 2007: 216). Acceptând victoria romană, aceasta nu a rezolvat situaţia încordată, care continuă până prin 110 p.Chr. și irumpe cu și mai multă violență în intervalul 116-118 p.Chr.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

tratatul[1669]. Fără îndoială că restituirea armelor, dărâmarea cetăților, predarea dezertorilor nu se desfășura potrivit înțelegerilor, iar supraveghetorii romani raportaseră aceste lucruri la Roma. Atacarea iazygilor era o altă încălcare a statutului convenit în 102 p.Chr. Senatul nu a avut de făcut decât o formalitate, declarându-l pe Decebal vrăjmaș. Inevitabil, începe al doilea război.

Traian se îmbarcă la Brundisium (4 iunie 105 p.Chr.) și pornește spre Moesia, unde îl așteaptă armata. Decebal, conștient de slăbiciunile sale[1670], încearcă să tergiverseze, dar noile condiții impuse de Traian sunt inacceptabile. În plus, aliații îl părăsesc, probabil ca urmare a disensiunilor provocate de romani[1671]. Bătrânul rege Pacorus al II-lea al parților, la care ajunge o solie dacică (cel mai sigur traseu urmat ar fi putut fi prin nordul Mării Negre, prin teritoriul controlat de sarmați) refuză să se implice, fapt ce avea să-l coste mai târziu. Tentativele de asasinarea a împăratului eșuează, iar stratagema de capturare a comandantului garnizoanelor rămase în Dacia după primul război și, în același timp, guvernatorul Moesiei Superior, Cn. Pinarius Aemilius Pompeius Longinus, nu are rezultatele scontate. Traian tergiversează eliberarea acestuia, iar între timp generalul se sinucide în captivitate. Armatele romane trec Dunărea și se îndreaptă spre Sarmizegetusa.

Asupra itinerariilor și acțiunilor din această campanie izvoarele sunt și mai sărace, dar în mod cert armata romană s-a îndreptat cu toate efectivele, pe mai multe coloane, către capitală. După o serie de bătălii de uzură, purtate în munți, Sarmizegetusa este înconjurată și asediată. Decebal și o parte din comandamentul său reușesc să părăsească cetatea și să se refugieze, poate spre Căpâlna sau la nord de Mureș. Fuga a avut loc cu rapida cavalerie romană pe urme, care îi ajunge. Însoțitorii regelui sunt omorâți, iar Decebal, în primejdie de a fi capturat, se sinucide. Cadavrul este decapitat, capul și mâna sa dreaptă vor fi duse, ca trofeu și dovadă, împăratului, care se afla în tabăra de la Ranisstorum[1672]. Capul va fi trimis la Roma și expus pe scările Gemoniei. Dușmanul fusese învins și pedepsit.

[1669] Dio Casius, LXVIII, 10, 4.

[1670] Cea mai dureroasă fiind părăsirea lui de către o parte a dacilor care *trecuseră de partea lui Traian* (Dio Cassius, LXVIII, 11, 1).

[1671] Columna Traiană conține o scenă în care se văd diverse solii barbare, negociind cu Traian, în debutul celui de al doilea război dacic. Pot fi observați germanici, sarmați iazygi, greci din Pont și chiar daci (Cichorius 1896-1900, scena C).

[1672] Localitate sau cetate dacică neidentificată în teren deocamdată, menționată în epitaful lui Tiberius Claudius Maximus, duplicarius care l-a urmărit pe Decebal. Textul inscripției funerare, exagerează puțin rolul subofițerului în capturarea regelui: *Ti*(berius) *Claudius* / *Maximus vet*(eranus) / [s(e)] *v*(ivo) *f*(aciendum) *c*(uravit) *militavit* / *eque*(s) *in leg*(ione) *VII C*(laudia) *P*(ia) *F*(ideli) *fac* / *tus qu*(a)*estor equit*(um) / *singularis legati le* / *gionis eiusdem vexil* / *larius equitum item* / *bello Dacico ob virtu* / *te*(m) *donis donatus ab Im* / *p*(eratore) *Domitiano factus dupli*(carius) / *a divo Troiano in ala secu*(n)*d*(a) / *Pannoniorum a quo et fac* / *tus explorator in bello Da* / *cico et ob virtute*(m) *bis donis* / *donatus bello Dacico et* / *Parthico et ab eode*(m) *factus* / *decurio in ala eade*(m) *quod* / *cepisset Decebalu*(m) *et caput* / *eius pertulisset ei Ranissto*/ *ro missus voluntarius ho* / *nesta missione a Terent*[io Scau] / *riano consulare* [exerci] / *tus provinciae nov*[ae Mes] / [opotamiae.....] (Speidel 1970a: 142-143). Traducere: Tiberius Claudius Maximus, veteran, s-a îngrijit de ridicarea acesteia în timp ce era în viață. El a luptat ca și călăreț în legiunea a VII-a Claudia Pia Fidelis, a fost făcut quaestor equitum, apoi singularis al legatului legiunii aceleiași legiuni, apoi vexillarius al cavaleriștilor din aceeași unitate. A primit recompense de la împăratul Domițian pentru curaj în timpul războiului dacic. A fost făcut duplicarius în Ala II Pannoniorum de către împăratul Traian și a fost făcut explorator și decorat de două ori pentru vitejie în războiul dacic și partic și a fost făcut decurion al aceleiași ale de către el (Traian) deoarece l-a capturat pe Decebalus și i-a dus capul la Ranisstorum. A fost lăsat la vatră de către D. Terentius Scaurianus, consular, comandantul noii provincii (Speidel 1970: 511). Identificarea în teren a acestei localități, considerată cartier general al lui Traian în ultima parte a celui de-al doilea război dacic, a primit diferite propuneri, fiind plasată fie în aproprierea Sarmizegetusei, la Sub Cununi (Glodariu 1981: 55), fie, mai departe, în zona Mureș-Târnave, în preajma cetăților de la Piatra Craivii și Căpâlna (Speidel 1970: 515).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Urmările evenimentelor sunt devastatoare pentru daci. Capitala și toate cetățile din munți vor fi distruse, monumentele și templele sale vor fi sistematic distruse, clerul va fi exterminat, iar mare parte din populație, în special cei în stare să poarte arme, vor fi capturați și vânduți sau, în cel mai bun caz, deportați[1673]. Tezaurul regal, reprezentat de o cantitate mare de metale prețioase, podoabe, vase etc., este găsit și transportat la Roma. Aristocrația supraviețuitoare, sau cel puțin o parte a ei, este înfățișată pe Columnă supunându-i-se lui Traian. Foarte probabil, în diverse locuri sau regiuni au avut loc ciocniri între grupuri răzlețe de daci și armatele romane, dar, pe ansamblu, în vara anului 106 p.Chr., războiul este câștigat.

Este dificil de admis o încheiere a războiului în termeni concreți. Distanțele mari, comunicarea dificilă, baza religioasă a pregătirii militare, legăturile dificile între diferite unități dacice, rezistența și fanatismul altora sunt tot atâtea elemente care complică o încetare a ostilităților din partea dacilor la un anumit moment. Pe de altă parte nici romanii nu puteau declara războiul încheiat la o dată fixă, atât din cauzele expuse mai sus, cât mai ales din cauza sinuciderii lui Decebal, care prin acest gest s-a sustras din poziția de lider cu care se putea încheia, formal desigur, pacea. În lipsa acestui act, războiul nu putea fi oficial încheiat, cel puțin din perspectiva romană. Din punctul de vedere al majorității istoricilor însă războiul s-a încheiat, de vreme ce la această dată (august 106 p.Chr.) Provincia Dacia era constituită[1674].

Totuși, Traian a rămas până anul următor pentru a organiza noua provincie și, foarte probabil, pentru a supraveghea mișcările dacilor care scăpaseră din încleștări și se refugiaseră la vecinii lor sarmați, nici ei foarte prietenoși[1675].

Regalitatea dacică își încheie o dată cu Decebal destinul furtunos, chiar dacă din această perspectivă instituția regală va supraviețui în afara granițelor provinciei. Un rege al costobocilor, Pieporus, este menționat într-un epitaf descoperit la Roma[1676]. Inscripția are evident un caracter funerar și a fost datată în timpul împăratului Antoninus Pius sau Marcus Aurelius, când membri ai familiei regale ar fi ajuns, ca ostateci, la Roma, în legătură cu evenimentele militare de pe limesul nordic.

Episodul încheie lista surselor care menționează funcția regală în spațiul dacic, chiar dacă astfel de autorități au fost prezente în continuare la triburile de daci liberi, costoboci și/sau carpi. Incursiunile acestora, uneori de mare amploare, desfășurate la sud de Dunăre[1677], nu puteau fi organizate fără controlul unor structuri de comandă competente[1678]. Din păcate, sursele istorice nu au mai consemnat nici un nume regal și nici o faptă memorabilă a elitelor militare dacice supraviețuitoare dezastrului. Atenția istoricilor antici este atrasă doar de frecventele atacuri asupra imperiului, declanșate de dacii liberi (la care probabil se raliază uneori și cei din provincie).

Parcurgând lista informațiilor despre regalitatea dacică se pot extrage câteva concluzii.

Prima problemă identificată este precaritatea surselor și larga lor interpretabilitate. Aproape nu există dinast asupra căruia să nu planeze suspiciuni privind teritoriul controlat, apartenența etnică, numele corect sau măcar sigur, durata domniei ori succesiunile. Desigur, o

---

[1673] Așa se explică dispariția bruscă a unor așezări autohtone și întemeierea altora noi (Ruscu 2003: 60).
[1674] Datarea documentului și a implicațiilor lui istoriografice a fost repusă recent în discuție (Băeștean 2012: 94).
[1675]Bennet 2006: 144.
[1676] Dumitrașcu 1986-1987: 106. Textul de pe monument, astăzi pierdut, a fost publicat pentru prima dată de italianul Mariangelus Accursius în secolul al XVI-lea, iar în 1742 a fost republicat de Lodovico Antonio Muratori, în lucrarea *Novus Thesaurus Veterum Inscriptionum tomus quartus*, editată la Milano.
[1677] Costobocii pătrund, în 170 p.Chr., în Moesia, Thracia și Macedonia și ajung până în orașul Eleusis, în Grecia (Pausanias, *Descrierea Greciei*, X, 34, 5).
[1678] Atacurile carpilor, de exemplu, au avut loc invariabil în momentele de criză din imperiu, când trupele romane erau detașate la alte granițe sau prinse în luptele interne, ceea ce demonstrează o bună cunoaștere a realităților din teritoriu de către căpeteniile carpilor (Bichir 1973: 178).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

mare parte din aceste incertitudini vin din modul de înregistrare al evenimentelor care i-au inclus pe acești regi, autorii antici fiind mai mult interesați de aspectele exotice, anecdotice sau spectaculoase care au avut ca actanți principali diversele căpetenii barbare. În plus, ultimele două secole de istoriografie nu au înregistrat date noi, izvoarele antice fiind deranjant de stabile. Totuși, modalitățile de interogare s-au modificat încet în timp, în special în ultimele decenii, dar sunt încă departe de a aduce noi lămuriri. Propunerile de lectură doar au dublat ipotezele existente anterior, astfel că în aproape fiecare caz există opinii nu doar diferite, ci adesea chiar diametral opuse.

În aceste registru, lista regilor daci, incompletă și ambiguă chiar din sursele antice, rămâne încă un teritoriu aproape la fel de ambiguu ca acum jumătate de secol, iar informațiile extrase la fel de imprecise.

Din întregul eșafodaj istoriografic reies totuși câteva elemente care pot fi exploatate în direcția cunoașterii atributelor și mentalității elitei militare, ai cărei exponent de marcă a fost întotdeauna autoritatea regală. Se disting în acest tablou, destul de fragil conturat, capacități de excepție ale căpeteniilor discutate, fie că vorbim de amestecul în politica polisurilor grecești, de organizarea unor incursiuni militare la sud de Dunăre, războaiele cu vecinii sau gestionarea și organizarea politicii interne. Cele trei secole peste care se suprapune această radiografie, surprind trecerea de la autoritatea tribală – cu greu regii de dinainte de Burebista pot fi bănuiți că aveau controlul a mai mult decât asupra unui trib sau, în cazuri de forță majoră, a câtorva – la cea statală, regatul dac întrunind atributele unei monarhii bine articulate.

Evoluția politică nu poate fi atribuită exclusiv instituției regale. Dacă inițial aceasta s-a bazat pe elementele războinice ale societății, începând cu Burebista, clerul, ca autoritate, a devenit nu doar egalul aristocrației – din care de altfel provenea – ci și garantul și tovarășul inseparabil al acesteia. Întărirea regalității, profesionalizarea armatei, instituționalizarea religiei sunt fenomene politice indubitabile, ale căror rezultate se văd în edificarea regatului dac, una dintre cele mai puternice astfel de entități politice din afara lumii greco-romane. În spatele acestui trinom – regalitate, armată, cler – putem bănui o populație numeroasă, prosperă și disciplinată. Programul ideologic al elitelor, suficient de coerent și unitar încât să fie greu de delimitat entitățile componente, absorbise și reproiectase în structurile inferioare mentalități și elemente de identitate atât de profunde încât, astăzi, să nu putem distinge cu claritate deosebirile, la nivel de imagine generală, dintre elite și structurile inferioare. Departe de a sugera o uniformizare structurală a societății, departajată desigur pe etaje economice și politice, rezultatele elitelor militare, religioase și politice, converg spre imaginea unei societăți cu un aspect aparent sobru și foarte bine articulată.

Ultimul aspect care trebuie discutat în legătură cu elitele militare dacice și dar mai ales cu cea a instituției regale, a fost modalitatea de accedere la tron. Descendența a legitimat întotdeauna accesul la cea mai înaltă funcție politică într-o structură socială, dar în cele militare ea trebuia invariabil confirmată de calitățile fizice și psihologice ale urmașului desemnat.

În cazul regalității dacice, succesiunea filială clară apare rar, doar în cazul regelui Rhemaxos este amintit și fiul acestuia, însărcinat cu probleme militare, fără a avea confirmarea că a luat cândva locul tatălui său. Relația dintre Burebista și tatăl său este foarte discutabilă, textul antic fiind extrem de ambiguu, astfel că și acest indiciu nu aduce mai multă limpezire.

Singurul caz de filiație regală ceva mai bine documentat este cel care îi are ca protagoniști pe Scorilo și pe Decebal. Dar succesiunea la tron în această circumstanță nu este directă, ci între cei doi se interpune regele Duras. Este acest caz o expresie a sistemului agnatic sau este doar o întâmplare? A fost acest sistem de succesiune caracteristic dacilor?

Sistemul de succesiune agnatic presupune aplicarea unui transfer de proprietate, atât fizice, cât și juridice, unui succesor masculin, apt, experimentat și capabil de îndeplinirea atribuțiilor și rolului celui pe care-l moștenea. În societățile războinice aceste norme dinastice

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

nu includeau automat moștenitorii lor direcți, ci erau preferate rudele lor, frați sau fii ai fraților fostului conducător. Sistemul a fost intens folosit de către celți[1679], germani[1680], macedoneni și traci[1681]. De asemenea, la parți, o ramură a sciților, regele era ales după meritele obținute în războaie și succesiunea avea ca principiu *fratrigenitura*, sistem în care fratele urma la tron fratele, în dauna primogeniturii[1682]. Ca parte a moștenirii comune, indo-europene[1683], sistemul agnatic pare să fi fost folosit și la daci[1684].

Frecvența sistemului indică rădăcini vechi, indo-europene[1685]. Mentalitatea socială indo-europeană era centrată pe grup, valoarea individului fiind redusă la funcția socială și calitatea de element de legătură între generații. În această schemă, descendentul sau mai exact individul nu era decât păstrătorul numelui, reputației, statutului și proprietății familiei[1686], ceea ce implica o atenție maximă asupra condițiilor și siguranței perenității acestor valori.

Succesiunea regilor daci, atât cât relevă sursele antice, nu recompune linii dinastice evidente. Sunt menționați regii, dar nu și gradele de înrudire dintre indivizi sau generații. Dimpotrivă, se pot observa accederi la tron pe alte considerente[1687]. Dacă lui Burebista i-a urmat Deceneu acest lucru poate fi explicat prin tulburările politice care au urmat dispariției marelui rege, dar lui Deceneu i-a urmat un alt cleric, Comosicus, despre care e foarte greu de spus că ar fi avut legături de rudenie cu foștii monarhi. Iar urmașii la tron ai acestuia, nu puteau să-i fie rude, cum propune, e drept sub unele rezerve, C. Daicoviciu[1688], căci e greu de crezut că putea avea fii, având în vedere calitatea de ascet.

În mod cert, și Dion Chrysostomus prin Iordanes ne transmite acest lucru[1689], accederea la funcția regală avea la bază un mecanism electiv, folosit în dauna succesiunii ereditare, specifice regalității. Totuși, lipsa unor precizări succesorale nu este suficientă pentru a stabili dacă demnitatea regală era o prioritate a agnaților. Dosarul istoric al problemei este, la rândul lui, extrem de interpretativ.

Dincolo de ambiguitatea relației dintre Burebista și tatăl său, care nu reiese foarte clar din lectura inscripției de la Dionysopolis, un oarecare indiciu îl oferă epitaful legatului Moesiei, T. Plautius Silvanus Aelianus, descoperit la lângă Tibur (azi Tivoli, Italia). Inscripția a fost redactată între anii 74-79 p.Chr. și face o trecere în revistă a activității guvernatorului în perioada când a fost în funcție (57/60-67 p.Chr.). Textul (*CIL*, XIV, 3608) este un elogiu cu caracter funerar, inscripționat pe o placă de marmură fixată pe mausoleul familiei Plautinilor

---

[1679] Vulpe 1934: 313.
[1680] *Nepoții de soră sunt tot așa de dragi unchiului ca și tatălui lor. Unii cred că această legătură de sânge e mai sfântă și mai strânsă și, când iau ostateci, cer mai mult nepoți de soră, ca și cum aceștia țin legată mai mult inima aceluia care-i dă și pe mai mulți din familia lui. Totuși, moștenitorii și urmașii cuiva sunt proprii lui copii și testament nu se face. Dacă nu sunt copii, ruda cea mai de aproape care intră-n stăpânire sunt frații, unchii de pe tată și cei de pe mamă* (Tacit, *Germania*, XX, 3).
[1681] Vulpe 1934: 317-322.
[1682] Bennet 2006: 236.
[1683] Rămâne nelămurit de ce grecii, indo-europeni și ei, nu păstrează în cultura lor prioritatea agnaților, veritabilă soluție de rezervă într-o lume extrem de riscantă, care trebuie să fi existat (Haudry 1998: 117-118). În schimb, latinii, prin sistemul de adopții, păstrează principiul, transformându-i însă dimensiunea religioasă (care guverna moștenirea de sânge și a numelui), într-una politică, din exact aceleași rațiuni. Adopția a fost însă o evoluție târzie, considerată o abatere, o tulburare a căilor naturale și practicarea ei, încă din Grecia, arată schimbările de mentalitate și de dinamică a relațiilor sociale.
[1684] Vulpe 1976a: 18-20.
[1685] Haudry 1998: 117-119.
[1686] Haudry 1998: 40-41
[1687] Petre 2004: 269.
[1688] Daicoviciu 1955: 57.
[1689] Iordanes, *Getica*, XII, 71.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

de la Ponte Lucano[1690]. Una dintre acțiunile guvernatorului, undeva în deceniul 57-67 p.Chr., a fost deportarea unui număr foarte mare – sursele antice spun laudativ că aceștia au fost în număr de 100.000 de *transdanubieni* – de pe malul stâng al fluviului, la sud de Dunăre.

Acțiunea a fost însoțită și de unele măsuri pe plan politic pentru că [*A adus regi până atunci necunoscuți, ori dușmani poporului roman*[1691]*, pe malul Dunării, pe care-l păzea, spre a-i pune să se închine steagurilor romane; a trimis regilor bastarnilor și roxolanilor pe fiii lor prinși ori luați înapoi de la dușmanii lor, iar regelui dacilor pe fratele lui; de la unii dintre dânșii a luat în schimb ostatici*]. Textul inscripției conține însă numeroase erori gramaticale, fapt ce a suscitat numeroase interpretări și corectări propuse.

Cea mai complicată este cea referitoare la cuvintele *Dacorum fratrum* (r.19) care, legate de termenul *regibus* din rândul anterior, obligă fie la lectura (*regi*) *Dacorum fratrum ... remisit* (a înapoiat regelui dacilor pe frații lui), fie (*regibus*) *Dacorum fratrum ... remisit* (a înapoiat regilor dacilor pe frații lor). Incorectitudinea gramaticală a lapicidului complică mesajul în sensul discursului despre unul sau mai mulți regi ai dacilor (la fel și dacă este vorba despre repatrierea unui frate sau a fraților regali, din prizonierat). Analizând toate datele problemei, precum și opiniile specialiștilor care s-au ocupat de această inscripție, N. Gostar și V. Lica propun lectura *regibus Bastarnarum et Rhoxolanorum filios, (regi) Dacorum fratrum captos aut hostibus ereptos remissit* (a înapoiat regilor bastarnilor și roxolanilor pe fiii lor, iar (regelui) dacilor pe fratele său, prinși sau luați de la dușmanii lor)[1692].

După cum se observă din lectura acestei precizări, un frate al regelui dac, căzut prizonier, este subiectul implicării legatului, în sensul reglării anumitor tensiuni dintre barbari, în care rolul rudei regale era important din punctul de vedere politic al Romei, fiind pe același plan cu fii căpeteniilor bastarne și sarmate. Episodul amintește de politica aplicată de proconsulul Macedoniei, Marcus Crassus în cazul conflictului dintre geții dobrogeni. După moartea lui Dapyx, Crassus acordă o atenție deosebită fratelui acestuia, căzut în prizonierat[1693]. Probabil moștenitor politic sau măcar cel mai acceptat de către comunitate și cutumele ei, personajul a fost lăsat în viață, ca mijloc de control al populației supuse.

Ultimul caz supus analizei îl reprezintă ascensiunea la putere a lui Decebal. Sursele despre acest rege sunt ceva mai detaliate. Știm că înainte de a accede la tron a fost comandant militar. Istoriografia românească a conchis, pe baza descoperirii unei inscripții pe un vas ceremonial, că a fost fiul regelui Scorilo. Este vorba despre celebrul chiup ceramic de mari dimensiuni descoperit pe una dintre terasele așezării civile de la Sarmizegetusa Regia, care are două ștampile, în cartușe separate, retrograde, una răsturnată, cu textele scrise cu caractere latine - *DECEBALVS* - și - *PER SCORILO* -[1694].

Lectura ștampilelor[1695], îngreunată de faptul că este vorba de două cartușe separate, plasate atipic, a oferit mai multe posibilități de citire. C. Daicoviciu, având ca repere faptul să sunt două nume regale atestate și că particula *per*, considerată ca fiind tracică ar însemna *fiu*

[1690] Pippidi 1967: 138-139.

[1691] Singurii dușmani ai momentului dintre barbari, atât pentru romani cât și pentru roxolani nu puteau fi decât triburile alane. Ipoteza este susținută de o altă inscripție descoperită la Mangup (Crimeea), care provine cel mai probabil de la Olbia, din textul căreia răzbat tensiunile dintre diferitele neamuri sarmate (Bârcă 2002: 61-63).

[1692] Gostar 1979: 134-135.

[1693] *Crassus prinse de viu pe fratele acestuia, însă nu numai că nu i-a făcut nici un rău, ba chiar i-a dat drumul* (Dio Cassius, LI, 26, 2).

[1694] *IDR*, III/3, nr. rep. 272.

[1695] Este un fapt ciudat folosirea unor ștampile – cu evidentă intenție de înseriere a unor produse ceramice (sau măcar a marcării unora) – dar alte vase autohtone ștampilate nu s-au mai descoperit în toată Dacia.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

(identificat într-o serie de antroponime tracice), leagă cele două ștampile și traduce textul ca *Decebalus per Scorilo*, opinie la care se raliază H. Daicoviciu[1696] și I. Glodariu[1697].

Acceptată aproape firesc, propunerea a fost stabilă multă vreme, dar a fost ulterior contestată. Noile ipoteze[1698], bazate pe frecventele erori gramaticale din latina populară, traduc cele două ștampile ca *Decebalus prin Scorilo*, respectiv textul ar fi fost o marcă de olar, care arată că regele Decebal ar fi fost proprietarul unui atelier, unde s-a produs vasul, iar Scorilo fabricantul acestuia. Lipsa verbului *fecit* (a făcut), specifică de altfel acestui tip de marcaje, precum și lipsa unor analogii cu acest tip de așezare a ștampilelor cu mărci de fabricație, caracterul special al vasului, complică propunerea. Fără a înclina decisiv balanța, argumentele ipotezei în care textul arată că Decebal a fost fiul lui Scorilo pare mai probabilă. Dacă acceptăm această soluție, atunci putem spune că, exceptând cazurile de forță majoră, elitele dacice admiteau prioritatea agnaților la tron.

Un argument suplimentar, chiar dacă deductiv, îl reprezintă solia dacilor la împăratul Domitian, în frunte cu fratele lui Decebal, prințul Diegis[1699], despre care vorbește Dio Cassius[1700]. Înlocuirea regelui din fruntea soliei cu ruda sa apropiată nu a însemnat doar o eschivă a lui Decebal – să se fi temut regele dac de un tratament similar cu cel al soliei marcomanilor? – , ci o însărcinare normală dată fratelui regal, în calitate de membru de seamă al casei conducătoare dacice. Nu știm precis dacă la acea dată Decebal avea urmași direcți, dar este posibil ca fii săi să fi fost foarte mici – în reliefurile de pe Columnă[1701], istoricii au identificat doi adolescenți drept fiii regelui – caz în care Diegis întrunea toate drepturile de succesiune. Probabil împăratul era la curent cu situația și normele de succesiune barbare, pentru că nu se consideră ofensat de calitatea delegației, solii marcomani fuseseră uciși pentru mult mai puțin, dar e adevărat că nici condițiile momentului nu-i mai permiteau multe pretenții. În consecință, pune o diademă pe capul lui Diegis, în calitatea acestuia de *prinț prezumtiv moștenitor*[1702] și foarte probabil cu unele atribuții politice. Angajamentele luate de acesta aveau aceeași valoare cu cele ale regelui, pe care Decebal le și respectă ca atare în următorii 12 ani de pace.

Privind retrospectiv cazul biografiilor regale, iese în evidență faptul că ne lipsesc mare parte din detaliile fiecărei domnii, informațiile ajunse până la noi sunt trunchiate și spun mai multe despre autorul textului decât despre faptele regilor menționați. Asupra a ceea ce s-a păstrat planează adesea numeroase suspiciuni, comunitatea științifică rar ajungând la soluții biografice larg acceptate. Din puținele date existente, extrase din textele autorilor antici și dovezile epigrafice și arheologice, se poate contura profilul unor regi capabili, maturi nu doar

---

[1696] Daicoviciu 1984: 111-112.
[1697] Glodariu 2001: 779, nota 1.
[1698] Petolescu 2001: 684, nota 3 (cu bibliografia subiectului).
[1699] Gradul de rudenie este confirmat de către Marțial, într-un poem elogios: ***Diegis**, locuitor de pe ţărmul care acum ne aparţine, a venit să te vadă, o, Germanicus, tocmai de pe apele Istrului, care se află sub stăpânirea ta. Bucuros şi uimit când a văzut pe stăpânul lumii, se zice că acesta ar fi spus celor ce-l însoţeau: Soarta mea este mai bună decât a **fratelui** meu, fiindcă mie îmi este îngăduit să privesc atât de aproape pe zeul pe care el îl cinsteşte de atât de departe* (*Epigrame,* V, 3, 1-6).
[1700] *Învins şi pus pe fugă de marcomani, Domitian a pornit grabnic o solie la Decebal, regele dacilor, îndemnându-l să încheie un tratat, pe care el* [Domitian] *îl refuzase mai înainte, deşi* [Decebal] *i-l ceruse adesea. Decebal primi propunerea de pace (căci era la mare strâmtoare), dar nu a vrut să vină el însuşi să stea de vorbă cu Domitian, ci l-a trimis pe **Diegis**, împreună cu câţiva bărbaţi, ca să-i predea armele şi câţiva prizonieri, sub cuvântul că i-ar avea numai pe aceştia. După sosirea acestuia, Domitian puse lui Diegis o diademă pe cap – ca şi cum ar fi fost un adevărat învingător şi omul în stare să dea un rege dacilor –, iar soldaţilor le împărţi onoruri şi bani* (Dio Cassius, LXVII, 7, 2-3).
[1701] Cichorius 1896-1900, scena XCLVI.
[1702] Vulpe 1976a: 19.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

fizic, ci și din punct de vedere politic. Militari prin excelență, acești seniori ai războiului au acumulat suficientă experiență pentru ca, într-un timp scurt, pe scara istoriei, să construiască un puternic regat barbar la granița lumii mediteraneene, cu care aproape se asemănau.

Ar fi greșit să acordăm unui individ sau altuia meritele întregii construcții politice și militare în discuție. La fel, este dificil de reconstruit linia regală *in integrum*. Cel mult putem presupune, pe baza calculelor anilor de domnie, că unii regi cu domnii și fapte mai puțin spectaculoase, nu au fost consemnați și ca atare ei ne sunt necunoscuți, dar, în varianta că această posibilitate e una reală și aceștia au contribuit parțial la rezultatul final.

Chiar în cazul lui Burebista, opera politică vizibilă a fost mai mult ca sigur rezultatul unor evoluții mai lungi, anterioare. Fiecare dinast a ieșit în evidență printr-o calitate. Rubobostes și Oroles – chiar dacă sub aceste nume vedem niște personaje mitice – prin acțiunile externe împotriva dominației celtice și a incursiunilor bastarne; Burebista și Deceneu prin lărgirea regatului și bazele identitare stabilite; Comosicus și Scorilo prin înțelepciune și diplomație; Cotiso, Dicomes și Coson prin relațiile dinamice cu Imperiul; Duras și Decebal prin faptele de arme și talentul organizatoric.

Ce atrage atenția este totuși sistemul de succesiune diferit aplicat, în funcție de o serie de factori. Dacă Burebista, Deceneu și Comosicus par să fi ajuns pe tron în cadrul unor selecții și și-au legitimat locul prin fapte și prin sacralizarea funcției, la momentul apariției lui Decebal se pare că era pus în practică un alt sistem. Accederea la tron a regelui, sau pierderea domniei în cazul lui Duras, a fost consecința calităților personale, a rezultatelor militare și politice obținute și abia apoi a descendenței, foarte posibil agnatică. Cumulul celor două, denotă recurgerea la un sistem succesoral mai pragmatic, specific grupurilor militare, interesate în primul rând de calitatea individului și abia apoi de originea lui. Privind modul prin care Decebal a primit scaunul regal, abia după victoriile militare și în aclamațiile armatei, precum și posibilitatea ca Scorilo, mort probabil când copii lui, cel puțin doi băieți și o fată, erau foarte mici, putem concluziona că avem de a face cu un sistem succesoral, nu doar ereditar, ci și selectiv. Oricum însă, selecția pentru funcția regală era o tradiție la daci; era fluctuant doar modul de selecție a dinastului. Burebista pare să fi ajuns rege prin descendență, dovedindu-și calitățile după accederea la tron, iar Decebal prin descendență și dovedirea acelorași calități, dar înainte de a ocupa tronul.

În ambele cazuri, situate la extremele regalității cunoscute[1703], funcția regală nu pare să fi fost una accentuat autocratică. Dacă Burebista avea ca prim sfetnic pe marele preot Deceneu, *căruia i-a dat putere aproape regală și după sfatul acestuia*[1704] domnea, Decebal, în ciuda reputației și poziției de forță dată de calitatea de comandant pe timp de război, asculta de un consiliu[1705], alcătuit desigur din înalți aristocrați. Privind lucrurile printre aceste repere, nu e de mirare că rezultatele structurilor sociale dacice din timpul regalității au fost nu doar fulminante, ci și consistente pe toate planurile. Evoluția societății poate fi urmărită în planurile social, spiritual, politic, economic și militar. Diferențele dintre societatea dacică de la sfârșitul secolului al III-lea a.Chr. și finalitatea statului dac (începutul secolului al II-lea p.Chr.) sunt atât de profunde, încât, între cele două momente, civilizația geto-dacică apare substanțial modificată. În mijlocul acestor schimbări fundamentale a stat regele, autoritatea regală, o coloană vertebrală care a scos comunitățile dacice din *veacul întunecat* și a durat ceea ce putem

[1703] Evident nu există dovezi sau elemente pe care să se reconstruiască o linie dinastică între Burebista și Decebal. Între aceste repere putem presupune că unele sub-construcții, în acest caz lipsa absolutismului monarhic, era o constantă, bazată pe existența unei importante caste militare.
[1704] Iordanes, XI, 67.
[1705] *Agitându-se geții și cerând ca să fie de îndată pedepsit, a biruit* (părerea unuia) *Duras, care propuse regelui ca acesta să fie ținut sub pază*. Criton, *Getica*; *Lexiconul Suidas* (Cf. Russu 1972: 126).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

numi, într-o anume licență poetică, *Regatul de argint*, respectiv a condus destinul supușilor de la puzderia de *prinți ai aurului și argintului* la *regii aurului*[1706].

În spatele acestei licențe poetice se află însă un organism politic bine articulat, care controla și distribuia resurse de bază într-o societate internă la fel de bine stratificată. Desigur, ne lipsesc datele despre unele etaje sociale; nu știm mare lucru despre negustori, nici despre populația de rând sau despre cler, dar peste acestea putem remarca o aristocrație războinică, cu veleități politice și religioase, secondată de un corp militar bine conturat.

Femeie tracă, cu tatuaje pe brațe și picioare.
Vas pictat (cca. 500-450 a.Chr)
Colecția de Antichități a muzeului din Munchen, Germania
(*apud* Lee Mireille M., *Body, Dress and Identity in Ancient Grecee*, New York, 2015)

[1706] Sîrbu, Florea 1997: 93; p. 115-116).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

III.C.1 Centrul de putere din Depresiunea Transilvaniei

Enumerând atributele și caracteristicile pe care un centru de putere *al unei șeferii*[1707] trebuie să le întrunească, Alexandru Vulpe nota că acesta trebuie să reunească autoritatea politică și religioasă și, totodată, capacitatea de a stoca și depozita resursele de subzistență ale comunității. Acestora li se adaugă capacități defensive, concretizate în ocuparea unor poziții dominante, ajustate cu lucrări de fortificare complexe. Un astfel de centru trebuie să posede și să gestioneze construcții cu caracter religios (sanctuare, temple), economic (ateliere, depozite) și desigur rezidențiale (locuințe, palate, cazărmi). Pentru a funcționa ca un centru, un astfel de pol de putere trebuie în plus să-și poată proiecta în teritoriu forța în mod eficient, respectiv în așa manieră încât, pe o rază oarecare în jurul lui să graviteze un număr de așezări și sate în care își duce traiul populația din jur, dependente, politic și militar, de acest centru[1708].

Modelul teoretic propus acoperă integral zona capitalei Sarmizegetusa, în care se regăsesc perfect toate elementele enumerate și care recompun statutul de centru incontestabil al puterii dacice din sudul și centrul Transilvaniei.

Însă reputatul istoric a aplicat modelul propus unei *șeferii* oarecare și nu asupra unei cetăți importante, chiar dacă avea în vedere centrul de la Racoș. Amănuntul este important, pentru că reduce forța centrului, prin eliminarea subtilă a calității de capitală a acestuia și îl face aplicabil și în alte situații. În acest caz, teoretizarea are drept țintă alt loc decât centrul regatului dac, reducând modelul (sau diluându-l prin generalizare). În acest registru, exercitarea eficientă a autorității politice, juridice și religioase a unui șef de trib transformă reședința acestuia, dacă respectă modelul și se încadrează în condiții, într-un centru de putere.

Pretextul acestei generalizări l-a constituit stadiul cercetărilor din zona sud-estică a Transilvaniei, fapt ce a permis conturarea unor realități istorice și arheologice comparabile cu situația din Munții Orăștiei.

Regiunea din estul și sud-estul Transilvaniei a intrat timpuriu în atenția specialiștilor, primele observații sunt consemnate încă de la începutul secolului al XIX-lea, când apar și sunt notate primele descoperiri întâmplătoare fiind amintite ruinele unor cetăți[1709]. Zona avută în vedere cuprinde văile superioare ale Mureșului și Oltului până în Depresiunea Brașovului, inclusiv pantele de nord și de vest ale Carpaților, precum și dealurile Subcarpatice transilvane. Din punct de vedere administrativ modern arealul se suprapune cu județele Brașov, Covasna, Harghita și parțial Mureș.

În ciuda factorilor climatici relativ aspri ai zonei, care au avut un impact consistent asupra agriculturii locale în special, condițiile au generat suficiente motive pentru ca regiunea să fie locuită intens. Numărului mare de cetăți descoperite, îi corespund un număr și mai mare de așezări din această regiune, doar parțial cunoscute astăzi[1710]. Resursele naturale pe care se bazau aceste comunități erau în principal sarea (cu puncte de extracție la Praid, Sovata, Gurghiu, Sânpaul; **Pl. 7**); minereurile de fier (Bodoc, Covasna, Doboșeni, Herculian, Lueta Mădăraș, Vârghiș; **Pl. 5**)[1711], zăcăminte cuprifere (Bălan, Ditrău, Jolotca, Mădăraș; **Pl. 3**),

[1707] *Chefferie* (*chiefdom*) definește, în literatura de specialitate, o formă de conducere și organizare prestatatală.
[1708] Vulpe 2007: 78.
[1709] Crișan 2000: 15-18.
[1710] Repertoriul așezărilor, redactat la nivelul anului 2000 (Crișan 2000: 19-81). Acestora li se adaugă ulterior alte descoperiri punctuale.
[1711] Rădulescu, Dimitrescu 1966: 268.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

calcare, gresii, andezit, argilă, ape minerale[1712]. Acestora li se adăuga lemnul, furnizat de pădurile de foioase și conifere abundente în această regiune.

Tabloul general atrage atenția prin amplitudinea locuirii, atât cea civilă, cât și cea seniorială, astfel că s-a pus problema centrului de care depindea regiunea sau a centrilor mai importanți, în cazul admiterii unei fragmentări temporare.

Cercetările arheologice sistematice extinse pe mai mult de două decenii de cercetări arheologice au evidențiat un astfel de loc la Tipia Ormenișului (com. Augustin, jud. Brașov). Punctul (alt. 755,9 m) are o poziție centrală pe valea Oltului Superior, mai exact în defileul pe care Oltul îl taie în Munții Perșani[1713]. Locul ales, populat și în epocile anterioare, oferea o bună poziție strategică, având vizibilitate către ambele capete ale defileului și se afla în legătură vizuală cu așezările și fortărețele plasate în acest perimetru.

În jurul Tipiei locuirea civilă este bine documentată prin descoperirea a numeroase urme de ateliere, locuințe, terase antropice, depozite de cereale, cantități mari de ceramică, fragmente de chirpic, resturi de zgură.

Lucrările defensive, menite să apere platoul superior de la Tipia Ormenișului, sunt foarte modeste, situație care poate fi o consecință a stadiului de cercetare[1714]. Un scenariu plauzibil ar fi că destinația cultică a locului i-a asigurat securitatea, cel puțin în interiorul lumii dacice. Tipia Ormenișului era totuși apărată, din apropiere, de fortăreața de la Piatra Detunată, aflată la mai puțin de 1000m vest, ansamblu cu evidentă funcție militară, apărare dublată de o altă construcție defensivă, cea de la Tipia Racoșului, încă necercetată sistematic[1715].

Protecția împotriva pericolelor externe era asigurată de numărul mare de cetăți, cetățui și forturi, ridicate în toată regiunea (**Pl. 8**; **Pl. 9/1**). Dispunerea și densitatea acestor fortărețe, în raport cu Tipia Ormenișului, poate creiona un inel de apărare imediat în apropierea acestui centru[1716]. Acest perimetru defensiv era la rândul lui protejat de alte fortificații situate la diferite distanțe[1717], inclusiv dincolo de munți, spre est, unde era linia davelor de pe Siret[1718].

Până la noi descoperiri însă, configurația strategică arată că aici nu a fost o cetate propriu-zisă, ci mai degrabă o acropolă cu monumente religioase. Cercetările au relevat edificii rectangulare și circulare, atât pe platou, cât și pe terase[1719]. Numărul de construcții cultice este mare, raportat la suprafața pe care sunt ridicate, fiind identificate nu mai puțin de șapte temple[1720]. Tipologia constructivă diversă și utilizarea tamburilor de tuf vulcanic converg spre atribuirea unui rol de centru religios al ansamblului de aici, poate chiar o expresie a unui politeism, cu bune analogii în Munții Orăștiei.

Clerul și acoliții acestuia rezidau în acest loc, în locuințe pretențioase, în raport cu cele ale populației din jur, cu o arhitectură asemănătoare unor clădiri din perimetrul altor cetăți importante (Bâtca Doamnei, Bănița)[1721].

Dimensiunea economică a întregii regiuni este devoalată de tezaurele monetare și de piese de prestigiu descoperite. Una dintre cele mai mari astfel de acumulări de monedă provine din

---

[1712] Crișan 2000: 13. Rămâne încă o problemă demonstrația cunoașterii și exploatării tuturor acestor zăcăminte și în Antichitate. Totuși, cel puțin o parte dintre ele, în special cele de sare (doar de suprafață) și fier, au așezări sau cetăți în apropiere, iar exploatările sunt dovedite de resturi ale cuptoarelor, zgură sau lupe semi-fabricate descoperite în apropiere (Savu 2014: 680-681; Tab. 1).
[1713] Costea 2006: 11.
[1714] Costea 2006: 161-168.
[1715] Costea 2010: 75.
[1716] Costea 2010: 74.
[1717] Costea 2002: 33-55; Crișan 2000: 97-110; Cavruc *et alii* 2000, *passim.*
[1718] Crișan 2001: 311.
[1719] Costea 2006: 175-211.
[1720] Doar trei sau patru dintre temple au funcționat în paralel, celelalte sunt doar faze de refacere.
[1721] Costea 2006: 172-173.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

proximitatea Tipiei, unde a fost descoperit un tezaur de denari romani republicani, compus din 294 de piese de argint (1,060 kg), ajuns fortuit la cunoștința specialiștilor[1722].

Tot din județul Brașov mai provin tezaurele de la Beclean[1723], Brașov[1724], Bran[1725], Breaza[1726], Hărman[1727], Măieruș[1728], Prejmer[1729], Săcele[1730], Sânpetru[1731], Teliu[1732].

Alte tezaure monetare consistente provin de la Alungeni (com. Tureni)[1733], Arcuș (com. Valea Crișului)[1734], Cernat[1735], Dalnic[1736] (com. Moacșa), Fotoș[1737] (com. Ghidfălău), Ghelința[1738], Hilib[1739] (com. Ojdula), Ilieni[1740], Jigodin[1741], Mărcușa[1742] (com. Cernat), Oituz[1743], Ojdula[1744], Peteni[1745] (com. Zăbala), Sfântu Gheorghe[1746], localități din județul Covasna.

[1722] Macrea, Berciu 1939-1942: 110-111. Autorii comunicării fac remarca, în condițiile necunoașterii potențialului arheologic al zonei la acel moment, că tezaurul este plasat pe un *vad de legătură între sud și inima Ardealului*.
[1723] Beclean pe Olt. 16 denari republicani (Costea 2004: 90).
[1724] De pe teritoriul orașului provin mai multe tezaure, atât imitații dacice după monede Filip II, tetradrahme, denari republicani (Costea 2004: 93-94).
[1725] 63 de monede datate între 172/151 – 38 a.Chr. (Costea 2004: 94).
[1726] Costea 2004: 95-96, cu bibliografia detaliată.
[1727] Peste 100 tetradrahme thasiene și câteva imitații locale, descoperite în secolul XIX (Costea 2004: 108-109).
[1728] Fost Măghieruș, dintr-un punct numit *Turnul Roșu* provine *o cantitate considerabilă de denari romani consulari* (Marțian 1920:25).
[1729] În 1997, în punctul *Cărămidărie*, a fost descoperit un tezaur de cca. 200 de denari romani republicani. Atrage atenția durata lungă de acumulare, care începe în secolul al III-lea a.Chr. și se încheie în 43 a.Chr. (Costea 2004 p. 111-112).
[1730] *O cantitate apreciabilă de monedă*, din care 40 de denari republicani și imperiali, datați între 106 a.Chr. și 75 p.Chr. (Costea 2004 p. 120).
[1731] 56 imitații tetradrahme Thasos, una Macedonia Prima și două originale Macedonia Prima. Asupra conținutului corect al tezaurului există mai multe versiuni (Costea 2004 p. 121).
[1732] Tezaur compus din peste 100 imitații de monede emise de Dyrrhachium (Costea 2004 p. 125).
[1733] 148 denari republicani datate în intervalul sec. II-I a.Chr. (Székely 1955: 20-22).
[1734] Crișan 2000: 21.
[1735] Tezaur constituit din *aproximativ 1 kg* de monede, depuse *într-un vas dacic*. S-au mai recuperat doar 6 piese republicane și una imperială, ultima datată în timpul lui Domitian (Mitrea 1969: 166).
[1736] Tetradrahme Thasos (Crișan 2000: 38).
[1737] 280 denari imperiali (172-151 a.Chr) și câteva piese din timpul lui Augustus și Tiberius (Mitrea, Székely 1956: 645-683).
[1738] 200 de monede din Thasos, Dyrrhachium și Apollonia. Pe lângă tezaurul monetar, din această localitate provine o brățară spiralată, trei fibule fragmentare, un lanț împletit, fragmentar (Crișan 2000: 42).
[1739] 76 de drahme din Dyrrhachium, trei imitații și 21 tetradrahme din Thasos, datate în prima jumătate a secolului I a.Chr. (Crișan 2000: 44).
[1740] Tezaur descoperit în secolul al XIX-lea, compus din 200 sau 300 de monede romane republicane, datate între anii 165-155 a.Chr. (Crișan 2000: 44).
[1741] Din punctul *Codor*, provin 15 monede de argint din Thasos, o tetradrahmă Maroneia și una Macedonia Prima, datate secolul I a.Chr. - secolul I p.Chr. (Crișan 2000: 45).
[1742] 175 denari republicani și imperiali (Crișan 2000: 53).
[1743] Un număr necunoscut de denari romani republicani, descoperiți întâmplător în 1847 (Crișan 1995: 377).
[1744] Un tezaur incert de monede grecești (Crișan 2000: 59).
[1745] Tezaur descoperit în punctul *Panta cu mesteceni*, compus din 39 denari romani (172-68 a.Chr.) și podoabe (două brățări spiralice, un fragment de colier, două fibule și câteva bucăți de argint (Crișan 2000: 61).
[1746] Din punctul *Cartierul Semeria* provin 61 de denari republicani(172/151-81 a.Chr.), depuși într-o ceașcă dacică descoperită într-o locuință. Din alte puncte de pe raza localității mai provin cca. 50 de monede republicane și imperiale, precum și *mai multe* drahme Dyrrhachium (Crișan 2000: 67).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Ceva mai puține astfel de acumulări de monede provin de pe raza județului Harghita, respectiv din localitățile: Bancu[1747] (com. Ciucsângiorgiu), Dănești[1748], Lueta[1749], Mărtiniș[1750], Tibod[1751] (com. Dealu), iar alte două tezaure de la Petelea[1752] și Mura Mică[1753] (com. Gornești) din județul Mureș.

Dinamica economică a regiunii este subliniată și de o serie de tezaure de piese de podoabă și bijuterii cum sunt cele de la Cehețel[1754] (com. Șimonești), Ghelința, Pădureni[1755] (com. Moacșa), Peteni, Sâncrăieni[1756] (**Pl. 49/2**), Surcea[1757] (**Pl. 49/3**), localități din județul Covasna, precum și cele de la Beia[1758] (jud. Brașov). Recent a fost descoperit un colan dacic de argint (206 gr) la est de localitatea Siculeni (jud. Harghita) de către un pasionat de detecții metalice[1759].

Chiar fără a mai menționa numeroasele monede descoperite izolat, tabloul (**Pl. 48**) relevă o zonă prosperă economic, care avea puternice legături cu litoralul adriatic și egeean. Moneda romană este bine reprezentată, iar componența tezaurelor de piese și podoabe relevă tradiționala preferință pentru argint. De remarcat că majoritatea descoperirilor sunt în depresiune, relativ la distanță de cetățile de pe înălțimi, situație relativ similară cu cea de pe valea Mureșului Mijlociu.

Concluzia evidentă, derivată din cantitatea de metal prețios descoperită, este că aceasta reliefează o puternică manifestare a identității – argintul era indisolubil legat de această expresie – a prestigiului și puterii elitelor locale. Aceste vârfuri ale societății erau suficient de potente economic, bine articulate cu propriile comunități și capabile să-și gestioneze resursele spre eforturi colective de amploare, concretizate în proiecte edilitare publice, cum erau sanctuarele și cetățile. În această dinamică, economia, concretizată în cantitățile de argint acumulate – indicator evident – este doar un alt aspect care particularizează regiunea și o identifică drept zonă de putere. Desigur, în cadrul acesteia puteau funcționa simultan sau nu – dinamica exactă ne scapă deocamdată – mai multe centre de putere locale, posibil în concurență sau dependente de unul dintre ele, mai puternic. Nici despre fortărețele din areal nu putem spune cu certitudine dacă ele au coexistat simultan. Cel mai probabil, privind la modul general, răspunsul este că nu, fiecare dintre cetăți depinzând de foarte mulți factori (demografie, economie, capacitatea liderilor, conflicte etc.).

[1747] Denari romani republicani, în număr necunoscut, din care s-au mai păstrat trei piese, datate 150/125-73 a.Chr. (Crișan 2000: 22).
[1748] 88 monede de argint *cu figură de cal*, posibil imitații Filip II-lea (Crișan 2000: 38).
[1749] Tezaur incert, compus din tetradrahme thasiene (Crișan 2000: 52).
[1750] Tezaur descoperit în secolul XIX, compus dintr-un număr necunoscut de monede republicane, din care s-au mai păstrat 15 piese, ultimele datate în 82-81 a.Chr. (Crișan 2000: 53).
[1751] Dintr-un punct neprecizat din acest areal provine unul sau două tezaure cu un total de 624 de piese; din care 202 denari romani republicani (Crișan 2000: 76).
[1752] Tezaur compus din 198 de monede dacice și două tetradrahme Macedonia Prima, descoperit în 1869 (Lupu 1957: 41-60)
[1753] 128 imitații după tetradrahme Thasos și 39 de imitații după tetradrahme Macedonia Prima (Crișan 2000: 58).
[1754] Tezaur compus din două fibule cu scut rombic, patru fibule cu noduri, trei brățări simple, două brățări spiralice și trei colane, toate de argint (Crișan 2000: 28-29).
[1755] În punctul *Vârful înalt/Locul înalt* au fost descoperite fortuit două inele și o brățară din sârmă, toate din argint (Crișan 2000: 61).
[1756] În punctul *Cariera de piatră* a fost descoperit un tezaur consistent (3,650 kg) de argint, compus din două brățări, o fibulă, 15 vase, parțial aurite și două monede (Crișan 2000: 69-71).
[1757] Tezaur compus din două falere și patru baze de cupe, toate din argint aurit; șase nicovale de fier și un lingou de argint (Crișan 2000: 74).
[1758] Două fibule de argint (Marțian 1020: 8).
[1759] Informații de la descoperitor, Eduárd Jancsi Turcas. Vezi și http://ziarharghita.ro (06.07.2017).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Privind retrospectiv, Tipia Ormenișului cumulează elementele care definesc, în accepțiunea modelului teoretic propus, un centru de putere dacic. Din acest moment putem admite că pentru spațiul intracarpatic avem cel puțin două nuclee de autoritate politică, militară și religioasă, unul în Munții Orăștiei și unul în Defileul Oltului din Munții Perșani[1760]. Asemănările sunt numai de principiu, deoarece între cele două zone sunt deosebiri mari, în special în ce privește arhitectura militară și religioasă.

Nici forța și nici prestigiul celor două centre nu pot fi considerate egale, în principal din cauza raporturilor cronologice, care au determinat dezvoltări politice diferite. Din păcate, determinările cronologice sunt la fel de complicate în ambele cazuri.

Deși bibliografia complexului de la Sarmizegetusa conține o serie de studii, în ansamblu zona are în continuare necunoscute în ce privește cronologia, în principal datorită conținutului vag și dispersiei puținelor informații cunoscute. Metodele arheologice aplicate în cazul săpăturilor efectuate aici decenii la rând, dublate de selecția materialelor și a datelor publicate[1761], ridică reale probleme atunci când se pune întrebarea: de când datează locuirea în Munții Orăștiei? În plan real, ceea ce s-a săpat și studiat până în prezent sunt elemente din faza finală, târzie, ale civilizației dacice. Despre cea timpurie, de fondare, istoriografia românească tinde să accepte ideea că ea nu poate fi plasată mai devreme de domnia lui Burebista, dar mai sigur în timpul său sau a unuia dintre succesorii săi direcți[1762].

Cronologia Tipiei Ormenișului, în schimb, are la bază elemente care plasează începuturile locuirii, chiar dacă cu prudență, la sfârșitul secolului al III-lea a.Chr. și, în mod cert, la începutul celui următor[1763]. Oricum am privi lucrurile, la Tipia dezvoltarea centrului a început ceva mai timpuriu decât la Sarmizegetusa. Extinderea și modificările antropice substanțiale vor fi făcute însă abia în epoca lui Burebista[1764].

Care vor fi fost raporturile politice între cele două centre este foarte greu de spus, în lipsa aproape totală a unor izvoare istorice. În cheia puținelor date pe care le avem, este plauzibil ca întreaga regiune să se fi constituit într-o formațiune politică, sub autoritatea unui lider capabil să-și subordoneze căpeteniile tribale. Dacă acest militar a fost legendarul Oroles și frenezia militară i se datorează lui, deși e tentantă ideea, nu se poate afirma cu certitudine. A fost însă în mod cert nevoie de o autoritate bine structurată și capabilă, sub care regiunea a prosperat.

Secolul I a.Chr. este scena transformărilor societății dacice pe toate nivelurile. Pe plan politic, construcția cea mai importantă este regatul burebistan. Istoriografia românească pune geneza acestuia pe seama unirii unor formațiuni tribale, sugerând prin asta diferențele dintre tipurile de organizare de dinaintea lui Burebista și cele din timpul lui. Centrul de la Tipia Ormenișului și regiunea care gravita politic și spiritual în jurul acestuia nu se încadrează însă în această schemă.

Revăzând caracteristicile care fac din Tipia Ormenișului un centru de putere și datele cronologice, chiar privite critic, rezultă că se întrunesc condițiile existenței unui regat anterior lui Burebista, în acest sector. Expresia μεγαλην αρχην (*megále arché*), cu care gratulează Strabon eforturile lui Burebista, nu putea însemna decât imperiu, mare stăpânire, supra-stat, construcție în care au intrat nu (doar) diversele triburi și uniuni tribale rezidente la nord de Dunăre, ci mai ales mai micile regate existente deja. Nu știm numărul, forța și nici dispunerea acestora. Singurele indicii sunt emiterea de monedă, aglomerările de cetăți și puținele aluzii

[1760] Vulpe 2007: 59.
[1761] Strobel 1998: 82-83.
[1762] Pețan 2014: 2 (cu bibliografia subiectului).
[1763] Costea 2010: 78.
[1764] Costea 2009: 48.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

ale izvoarelor antice. Dar ele trebuie să fi existat, cu întinderi și capacități diferite de la o zonă la alta, de la un secol la altul[1765].

Fără a putea numi explicit regat formațiunea politică ce avea ca centru Tipia Ormenișului, aceasta a participat sau mai exact a făcut parte din regatul burebistan. Venirea getului Burebista peste munți și edificarea regatului dac a avut loc prin fuziunea trupelor sale cu măcar o parte a războinicilor din Transilvania. Iordanes, bazându-se pe surse mai vechi, spune că: *Apoi când domnea la goți Buruista, a venit în Gotia Deceneu, în timpul în care puterea la romani o avea Sylla. Burebista luându-l pe lângă el pe Deceneu, Buruista i-a dat o putere aproape regală și după sfatul acestuia, goții au început să pustiască pământurile germanilor pe care acum le stăpânesc francii*[1766]. Rezultă așadar că Burebista și-a asociat la domnie pe Deceneu, ca sfătuitor cu drepturi aproape regale[1767]. Dincolo de valorile religioase pe care le colporta personajul Deceneu, importante desigur, se pune întrebarea care a fost suportul concret al viitorului mare preot și vice-rege dac? A avut în spate o construcție politică proprie, care i-a permis o mai bună negociere cu marele rege? Este greu de crezut că războinicul mare rege și-a asociat la propria funcție un simplu individ, chiar dacă foarte charismatic. Este mai probabil că asocierea a avut loc mai degrabă între două entități politico-militare[1768], între două regate care au fuzionat, decât între doi indivizi. Aparent această uniune s-a produs pe cale amiabilă, Iordanes o spune la modul firesc, un argument în acest sens poate fi lipsa unor niveluri de distrugere sau incendiere a cetăților din această regiune[1769], databile în perioada transformărilor în discuție.

Politica externă a lui Burebista a avut ca obiective imediate acțiuni înspre vestul noii construcții politice[1770], unde unele triburi celtice constituiau o supărătoare prezență, dar bazele puterii sale, teoretic, se aflau la sud de Carpați, locul lui de origine. În această cheie, baza de operații pentru campania celtică a fost în primul rând estul Transilvaniei, unde exista deja o structură socio-politică bine conturată. Pentru momentul în discuție singurul personaj cunoscut care ar fi putut domni în acest spațiu a fost Deceneu. Preocupările sale religioase nu puteau fi, înainte de Burebista, exercitate decât la Tipia Ormenișului[1771], unde exista deja o ferventă activitate religioasă în templele de aici. Chiar dacă cronologia raporturilor dintre Tipia și Sarmizegetusa este în continuare fragilă, modelul sanctuarelor rezidențiale din Munții Perșani ar fi putut fi exportat ulterior în Munții Orăștiei.

[1765] Atrage atenția asupra acestui tip de delimitare, spre exemplu, situația din Dobrogea, ulterioară perioadei lui Burebista, zonă în care sunt atestate nu mai puțin de trei regate getice pe un spațiu relativ mic, în care mai existau și teritorii ale cetăților pontice. Este evident că reperele tehnice și demografice ale acestor structuri politice sunt mai degrabă modeste, de nivel tribal, dar totuși căpeteniile sunt numite regi.

[1766] Iordanes, *Getica*, XI, 67.

[1767] *Spre a ține în ascultare poporul, el şi-a luat ajutor pe Deceneu, un şarlatan care rătăcise multă vreme prin Egipt, învățând acolo unele semne de prorocire, mulțumită cărora susținea că tălmăceşte voința zeilor* (Strabon, VII, 3, 11).

[1768] Vulpe 1998: 5.

[1769] O posibilă excepție ar fi un strat de arsură identificat pe terasa a II-a a *Cetății Zânelor* de la Covasna. Resturile unui incendiu care a distrus o palisadă sunt însă reduse ca întindere (aspect ce poate fi pus în balanță cu suprafața mică din cetate cercetată), astfel că nu este clar dacă puternica fortăreață a fost asediată, iar o parte din complexele interioare au fost distruse în atac sau incendiul a fost pur și simplu un accident (Crișan, Sîrbu 2010: 270).

[1770] Recent, G. Dobesch reconfigurează cronologia expedițiilor lui Burebista, considerând că prima incursiune nu a fost îndreptată împotriva celților, ci aceștia au fost atacați ultimii (Dobesch 2001: 809-811).

[1771] O construcție sprijinită pe trei rânduri de stâlpi (**Pl. 49/1-2**) a fost descoperită pe terasa a II-a a *Cetății Zânelor* de la Covasna. Clădirea, interpretată drept templu (*CCA 2015*: 57), a sfârșit printr-un incendiu la finalul primei faze de locuire a cetății. Este încă nelămurit sistemul de construcție, bazat doar pe stâlpi simpli de lemn, fără plinte. Totuși, astfel de construcții cu caracter sacru au mai fost descoperite în spațiul geto-dacic (Brad, Cârlomănești, Căscioarele).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

La fel de nesigură este evoluția politică a regiunii după moartea lui Burebista. Strabon spune că atunci stăpânirea lor se împărțise la patru (iar ulterior la cinci) părți (sau mai multe?)[1772]. Cel mai plauzibil scenariu este că zona a fost una dintre cele patru formațiuni desprinse din marele regat, dar și acest lucru este greu de probat, chiar dacă este foarte probabil. În mod cert însă ea reintră ulterior în componența regatului dac, fără să se poată preciza momentul. Forța și anvergura autorității lui Decebal nu lasă loc de îndoială privind extinderea puterii sale inclusiv în acest perimetru.

Probabil componentele care definesc elitele militare ce au dominat zona se puteau limita la repertorierea numeroaselor construcții cu caracter militar care împânzesc arealul. Potențialul militar, văzut prin această prismă, este cunoscut de peste un secol și, în ciuda acestui lung timp de cercetare, subiectul nu a fost epuizat, periodic fiind descoperite noi puncte fortificate. Totuși, elementele specifice elitelor militare, morminte, arme sau echipamente lipseau din acest perimetru aproape total. Una dintre excepții consta într-o teacă de pumnal curb de tip *sica*, păstrată foarte fragmentată, descoperită la Tipia Ormenișului. Dat fiind caracterul sacru al sitului de aici, teaca ar putea reprezenta o depunere rituală, dar e posibil ca ea să fi fost bulversată din perioada anterioară, când locul era doar așezare fortificată (mijlocul secolului al II-lea a.Chr. - mijlocul secolului I a.Chr.)[1773]. Multă vreme această piesă a fost singulară pentru toată regiunea, motiv pentru care probabil nici nu a fost discutată în cadrul fenomenului care are în centru acest tip de piese, singura mențiune fiind un desen în monografia Tipiei[1774].

În ultimul deceniu, dar mai ales în ultimii ani, înmulțirea aproape progresivă a detecției de metale, a avut ca efect descoperirea a numeroase artefacte și tezaure. O parte dintre acestea sunt constituite din piese de armament și echipamente militare specifice războinicilor Regatului dac.

Este vorba, în primul rând, de identificarea unor morminte pe raza comunei Rotbav (com. Feldioara, jud. Brașov), în Depresiunea Bârsei. Aici, pasionați ai detecției metalelor au scos la suprafață numeroase artefacte. În continuarea acestora, specialiștii ajunși la fața locului au cercetat locul și au reconstituit inventarele probabile.

Dintr-o depunere (C1) s-au recuperat două fibule de fier, doi pinteni, o pafta fragmentară și câteva vase ceramice sparte[1775]. Al doilea complex (C2) conținea, pe lângă oasele calcinate, un pumnal curb de tip *sica*, o cute, un *kantharos* fragmentar, o cataramă și un fragment dintr-o posibilă spadă, depusă în teacă. Al treilea complex (C3) conținea o fibulă de fier, o pafta, un ac de argint de la o fibulă, un pandantiv de tip *toporaș*. Din același perimetru au mai fost „recoltate", fără a se putea stabili contextele, două fibule de argint cu noduri, cinci de fier, două posibile paftale, fragmentare, un pumnal curb, un alt pumnal curb de tip *sica*, numeroase alte resturi de fibule de fier, verigi, un călcâi de lance și alte fragmente metalice cu funcționalitate nedeterminabilă[1776].

Tot de pe raza acestei comune, dar dintr-un alt loc – apropiat de cetatea de la Crizbav – s-a făcut o descoperire relativ similară. De aici s-au recuperat o spadă fragmentară, de tip *celtic*, îndoită ritualic; un vârf de lance cu nervură, îndoit ritualic; un posibil pumnal de tip *sica*, plus alte câteva piese metalice, deformate și ele ritualic; o fibulă fragmentară din argint; 3

[1772] Strabon, VII, 3, 11.
[1773] Piesa a fost republicată detaliat (Sîrbu, Borangic 2016: 35; fig. 17/2; 30/7).
[1774] Costea 2006, pl. CLV/20.
[1775] Inedit la acest mormânt este faptul că resturile osteologice par să fi aparținut unei femei (Comșa 2015: 126). Asocierea cu paftaua și pintenii ridică unele probleme privind statutul și funcția acesteia, De altfel, nici autoarea analizelor nu pare ferm convinsă de sexul personajului decedat, concluzia având un caracter nesigur, ceea ce reclamă o analiză paralelă și o prudență în acceptarea ipotezei existenței „amazoanelor" în lumea dacică.
[1776] Sîrbu, Savu 2015: 98-105.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

verigi și o cataramă fragmentară, toate din bronz; un călcâi de lance; câteva piese ce par a fi fragmente dintr-o zăbală; foarte multe resturi osteologice și cărbune, rămase în urma incinerării, precum și bucăți mari de argilă arsă ce conțineau amestec de fragmente metalice (semnalate de detector)[1777].

Toate descoperirile provin de pe un platou larg, iar tipul și densitatea pieselor construiesc credibil ipoteza unei mici necropole (posibil în jur de 10 complexe). Pe baza numeroaselor fibule și a paftalelor datarea a fost stabilită în intervalul dintre jumătatea secolului al II-lea și secolul I a.Chr. Pumnalele *sica* atestă apartenența defuncților la categoria aristocraților războinici, iar pintenii arată clar calitatea de cavaleri. Distanța mică dintre platoul cu descoperiri și cetatea de la Crizbav (*Dealul Eroilor*)[1778], aflată la mai puțin de doi kilometri, face foarte probabilă legătura dintre acești războinici și fortăreață.

O altă descoperire provine de la Hoghiz (jud. Brașov), unde, tot prin detecția de metale a fost scos la suprafață un mormânt de incinerație, probabil în groapă, din care s-au recuperat un pumnal curb de tip *sica* în teacă, un vârf de lance, un buton de la un vas modelat cu mâna și câteva fragmente metalice informe (foarte probabil catarame)[1779].

Acestor descoperiri li se mai adaugă una, ceva mai veche, de la Comolău[1780] (com. Reci, jud. Covasna). Aici a fost cercetat un mormânt de incinerație, datat în intervalul dintre secolul I a.Chr. și I p.Chr., în inventarul căruia era și un vârf de lance și câteva vase ceramice sparte[1781]. Din punctul *Zona Școlii* este semnalată o spadă de fier și două fibule, datate în același interval[1782]. Exceptând descoperirile de la Comolău, încă insuficient de bine cunoscute, celelalte piese militare reconfigurează peisajul local al elitelor dacice din perioada regatului dac, rezidente în această regiune și le adaugă fenomenului militar pandacic.

Prezența unor cavaleri daci în acest sector completează un gol până acum inexplicabil privind elitele militare care au stăpânit zona. Mormintele descoperite recent repoziționează arealul la un nivel comparabil cu zona rezidențială din preajma Sarmizegetusei, sau chiar pe alt palier, dacă ținem seama că astfel urme arheologice aproape lipsesc din proximitatea capitalei. Peisajul militar al regiunii a primit, prin aceste descoperiri, confirmarea completă a statutului de centru de putere.

[1777] Piesele au fost semnalate de către descoperitori, iar recuperarea lor s-a făcut de către personal de specialitate, arheologi din cadrul Muzeului de istorie, Brașov (http://www.enciclopedia-dacica.ro/?operatie= subiect &locatie=blog&fisier=20161124_mormantul_unui_razboinic (04.12.2016)). Inf. descoperitor F. Șerban.
[1778] Locuirea dacică datată și ea începând din secolul al II-lea a.Chr. (Costea 1992-1994: 52).
[1779] Piesele sunt inedite, fiind doar amintite în literatura de specialitate (Sîrbu, Borangic 2016: 34; fig. 19/5).
[1780] Crișan 2000: 33.
[1781] Székely 1955: 18-19.
[1782] Crișan 2000: 33. Alte referințe la această spadă nu au putut fi identificate în literatura de specialitate sau în arhivele muzeale, astfel că, deocamdată, caracteristicile acesteia rămânând doar ca subiect probabil, la fel și relaționarea ei cu fenomenul militar din epoca regatului. Pare mult mai probabil ca arma a fost una medievală.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

III.c.2 Centru și periferie. Mala Kopanya

Istoriografia ultimelor decenii a pus în evidență un concept nou de analiză a relațiilor din cadrul unei societăți, referitoare în principal la modul de radiere în teritoriu a caracteristicilor centrului acestuia. Polul de putere, care îndeplinește o sumă de caracteristici și funcții specifice, radiază în teritoriul pe care îl controlează – nu neapărat autoritar, ci și prin mimetism cultural – propriile forme și concepții, care în mod evident se modifică gradual, în funcție de distanța dintre el și comunitățile care depind de acesta.

Pentru spațiul geografic și cronologic al Regatului dac însă astfel de analize sunt grevate de parcimonia surselor directe, scrise. A doua problemă care complică cunoașterea raporturilor dintre diferite puncte de pe teritoriul Daciei preromane este numărul mic de lucrări cu caracter monografic publicate[1783], fapt ce determină nu doar cantitatea de informație extrasă dintr-un anume loc, ci și precaritatea concluziilor generale care ar putea fi formulate.

Chiar dacă pentru capitala Sarmizegetusa o astfel de monografie este aproape un caz pierdut, alte centre dacice din teritoriu au beneficiat de cumularea datelor arheologice în volume mai mult sau mai puțin consistente. Lipsa unei documentații amănunțite și coerente asupra materialelor și datelor despre capitală este suplinită sau măcar înlocuită de realitățile arhelogice din teren, care au relevat inele defensive constituite din alte cetăți, ce controlau accesul din diverse direcții către Munții Orăștiei. Sistemul este recognoscibil și pentru alte direcții de intrare în spațiul intracarpatic, pe principalele pasuri, trecători sau văi ale râurilor existând fortificații cu rol de supraveghere și control. Putem recunoaște în această concepție de apărare, dezvoltată desigur pe parcurs, o serie de măsuri strategice și administrative supuse conceptului centru-periferie.

Un asemenea punct de forță, aflat la periferia puterii dacice (**Pl. 10/2**), l-a reprezentat așezarea fortificată de la Mala Kopanya (regiunea Transcarpatia, raionul Vinograd, Ucraina). Menționat în observațiile arheologilor încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, complexul a început să fie cercetat sistematic abia în a doua jumătate a secolului următor. Așezarea a fost identificată ipotetic cu antica Setidava[1784], pe baza coordonatelor lui Ptolemeu (II, 11, 13), dar imprecizia calculelor[1785] acestuia lasă deschisă problema localizării toponimului. Prosperitatea și forța acestei așezări dacice este totuși un argument pentru plasarea davei dacice aici și nu mai departe spre nord.

Stațiunea se află pe malul drept al Tisei, pe o înălțime ce domină valea râului[1786]. Pantele acesteia sunt abrupte spre est, sud și sud-vest, iar latura de est este sprijinită de apele Tisei. Acropola este apărată de trei valuri cu miez de lut, stabilizate la bază cu lespezi mari de andezit și bolovani. Locuințele, anexele, depozitele și atelierele erau amplasate pe pante, pe terase antropogene, în șiruri. Construcțiile erau nu doar bordeie semi-adâncite, ci și ateliere de fierărit, monetărie, sticlărie, de confecționat podoabe, râșnițe etc. Pe platoul superior și pe

---

[1783] Florea 2004: 32.

[1784] Bichir 1996: 191. Autorul consideră, în ciuda unor diferențe de rit funerar, că așezările și cetățile din zona Tisei Superioare fac parte din cultura Lipița, atribuită costobocilor, localizați în aceste ținuturi de către autorii antici (Pausania, X, 34, 5; Dio Cassius, LXXI, 12, 1), e drept că abia mai târziu. Similaritățile în ceea ce privește ceramica, folosite ca argument pentru atribuire, sunt însă elemente culturale mai vechi, comune pe ambii versanți ai Carpaților. Atribuirea fusese, anterior, dezavuată de V. Kotigorško (1995: 67-68).

[1785] Localizare nefirească, sesizată încă de C. Daicoviciu, într-un articol de popularizare publicat în revista *Steaua* (an VI, 1955: 116), care credea că cele două dave (Setidava și Susudava) erau *rătăcite prin acele locuri dintr-o eroare a geografului.*

[1786] Ca dovadă a necesității strategice a unei porți fortificate a depresiunii Maramureșului, la cca. 15 km în amonte, a fost ridicată, în Evul Mediu, cetatea Hust.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

terasă de pe latura de sud, au fost identificate două construcții cu absidă, interpretate drept locuri de cult[1787]. Tipurile de construcții și inventarul din ele sunt caracteristice lumii dacice.

În complexul de aici s-au identificat o așezare fortificată (*Gorodišče*), datată în intervalul dintre secolul I a.Chr. și I p.Chr., o zonă cu morminte și depuneri votive (*Cellenica I*), datată între 120-60 a.Chr., o arie cu piese puține în strat (*Cellenica II*), încadrate în secolul I a.Chr. și o necropolă cu opt morminte (*Serednii Grunok*), datată între a doua jumătate a secolului I și începutul secolului al II-lea p.Chr.[1788].

Mormintele, toate plane și de incinerație, precum și depunerile votive de la Cellenica și Serednii Grunok, conțin inventare specifice războinicilor regatului dac. Aparte este cantitatea mare de armament (aproape 300 de piese), componente de echipament militar (cca. 100 piese) și harnașament (peste 300 de piese). Acestora li se adaugă aproape 300 de fibule. Vasele ceramice sunt, cu câteva excepții, de factură dacică și sunt, comparativ cu piesele metalice, într-un număr mai redus. Mai trebuie notate obiectele de podoabă, câteva brățări și un număr de monede ilire, romane, celtice și dacice. Deosebit de acestea sunt prezente în depuneri câteva obiecte de aur, între care câteva fragmente ce au fost interpretate drept părți ale unui *torques*, realizat din patru fire din sârmă de aur (522 g), împletite[1789]. Tot din aur a mai fost realizat un pandantiv-găletușă și garnitura unei brățări[1790] (**Pl. 43/4**). Analizele efectuate asupra creuzetelor descoperite[1791] într-unul dintre ateliere au demonstrat că în ele s-a topit și aur[1792], situație rarisimă în spațiul dac.

Prelucrarea și posesia aurului, în acest loc îndepărtat, arată o anume distanțare sau abatere de la modelele existente în centrul regatului. Argintul este și el prezent în sit. Din acest metal prețios a fost confecționat un inel spiralic din sârmă terminată la capete în două mici protuberanțe conice, alte câteva inele mixte (fier-argint), unele fibule și un pandantiv. Ca materie brută (posibil pentru baterea de monede) pot fi considerate două bare de argint (L = 7,6 cm), descoperite tot aici.

Inventarul militar este extrem de consistent. Au fost descoperite 13 spade de tip *celtic*, șapte pumnale curbe de tip *sica*, numeroase vârfuri de lance și de săgeți, cuțite, opt *umbo*-uri de scut, două fragmente de împletitură de zale, provenind de la una sau mai multe armuri, două paftale[1793], 44 de pinteni, zăbale simple și zăbale de tip *tracic*[1794], atât întregi, cât și fragmente, catarame, verigi și alte piese și fragmente mărunte [1795].

Din perspectiva relației dintre elite și armamentul lor se constată cantitatea mare, unică în spațiul dacic, a armelor războinicilor rezidenți pe malul Tisei. Analiza armamentului descoperit relevă faptul că, deși se încadrează în panoplia specifică aristocrației războinice a regatului dac, sunt unele nuanțe care particularizează elita militară locală.

Prima observație este legată de lipsa decorurilor de pe lamele pumnalelor curbe. Caracteristică fundamentală a armelor de acest tip este incizia unor simboluri pe lame. Evoluția

---

[1787] Kotigoroșco 2015: 103-105.
[1788] Kotigoroșco 2015 *passim*; Sîrbu, Borangic 2016: 45.
[1789] Interpretarea drept colier este însă vulnerabilă, căci astfel de podoabe din aur sunt total atipice pentru această perioadă.
[1790] Modelul de pe această piesă, considerată garnitură a unei brățări, are analogii cu piesa de aur de la Cugir.
[1791] Tip de vase descoperit în zona Tisei Superioare doar la Mala Kopanya.
[1792] Kotigorško 2009: 12.
[1793] Una dintre piese este elaborat ornamentată, decorul este reprezentat de două păsări cu aripile desfăcute, având în gheare câte un pește. Fiecare dintre păsări este încadrată într-un chenar decorat cu *șnururi* frumos incizate. Pe cârlig se află imaginea unei canide. A doua are o incrustație din argint sub formă unui arbore (brad?) ramificat (Kotigorosko 2009: 18; Foto 38-39).
[1794] Mala Kopanya reprezintă cel mai nordic punct de dispersie cunoscut a acestui tip de piesă din întreaga arie tracică. Apartenența unui fragment de pumnal curb descoperit la Zemplin la acest tip de pumnal este incertă.
[1795] Kotigoroșco 2015: 113-130.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

registrelor artistice, vectori ai unor profunde încărcături spirituale, poate fi urmărită pe o axă cronologică și geografică sud-nord. Dacă în mediul nord-balcanic, zona lor de geneză, decorurile sunt complexe și detaliate, ele devin din ce în ce mai schematizate, pe măsură ce modelul se depărtează de punctul originar. În această cheie, pumnalele din spațiul intracarpatic, deși păstrează, la nivel de idee și intenție, antiteza unor elemente zoomorfe și simbolistica solară, gravurile lamelor sunt din ce în ce mai simplificate, tot mai puțin detaliate, adesea abia sugerate. La capătul de nord al acestei dispersii, respectiv la pumnalele de la Mala Kopanya, decorurile de pe lame lipsesc cu totul, ceea ce poate însemna diluarea până la eliminare a simbolisticii conținute și, desigur, modificări ale amprentei magico-religioase asociate acestor arme. Este posibil ca elementele religioase care aveau în centru pumnalele să fi fost transferate în alte modalități de relație a armelor cu sacrul, respectiv depunerea votivă instituționalizată, aproape.

Oricum am privi lucrurile, diferențele observate arată necoeziunea modelului de bază, vizibilă și în utilizarea eteroclită a zăbalelor. Pe lângă cele câteva de tip *tracic*, specifice aristocrației dacice, sunt prezente și alte tipuri și chiar numeroase zăbale ordinare.

La fel de aparte este modul de depunere a pieselor în strat, separat de armele din inventarele mormintelor. Numărul mare de astfel de depuneri indică o practică perenă, constantă, unică prin consistență, dar nu și prin modul de manifestare, în lumea războinicilor daci.

Din punct de vedere economic, așezarea de la Mala Kopanya își asigura o parte dintre venituri din supravegherea și controlul rutei de transport și comunicații care era valea Tisei. Controlul aflorimentelor de sare[1796], a minereurilor de fier[1797], atelierele meșteșugărești erau tot atâtea surse de venit, cărora li se adăugau sursele militare. Calitatea de centru economic este atestată de numeroasele obiecte de import: piese de tip norico-panonic (fibule, catarame, centuri), piese italice (vase de bronz și sticlă). De asemenea, sunt documentate, prin mărgelele de chihlimbar descoperite, legături cu litoralul baltic[1798]. Poziția geografică pare însă condiția favorizantă a prosperității locului. Mala Kopanya, aflată la ieșirea în câmpie a Tisei, controla strict – probabil prin numărul și calitatea războinicilor care rezidau în așezare sau în proximitatea ei – traficul mărfurilor pe valea râului, în special sarea. Comerțul a ajustat veniturile așezării, fapt reflectat de prezența a numeroase artefacte celtice și romane, fapt ce denotă o practică îndelungată. Atelierele variate contribuiau și ele la economia locală. Tezaurele din apropiere (De la Gudja și de la Korolevo) se adaugă monedelor descoperite, într-un fel sau altul, pe cuprinsul așezării și completează tabloul prosper al regiunii care avea în centru Mala Kopanya[1799]. Numeroasele arme descoperite, fără îndoială produse cu mari eforturi umane și materiale[1800], reflectă nu doar valoarea marțială a războinicilor de la Mala Kopanya, ci și potența economică a comunităților de aici.

Despre relația acestui centru cu capitala Sarmizegetusa nu se pot spune foarte multe, lipsa oricăror mențiuni sau analogii directe făcând imposibile nuanțările de substanță. E la fel de greu de precizat situația în care s-au aflat aceste cetăți în timpul modificărilor politice care au urmat morții lui Burebista. Locuirea și utilizarea fortăreței de la Mala Kopanya, cel puțin, poate fi un argument că această zonă periferică a menținut unele legături cu nucleul dac din Munții Orăștiei. Unii autori consideră chiar, deloc neverosimil, că façiunea politică desprinsă

[1796] Zăcăminte aflate la suprafață, cum este cazul celor de la Solotvino, aflate la cca. 50 km în amonte. Istoricul A. Rustoiu explică situația mai pauperă a stațiunii Solotvino prin controlul exercitat de la Mala Kopanya asupra văii, sugerând chiar raporturi de ierarhizare între cele două așezări (Rustoiu 2003: 202).
[1797] Extrase din bazinul râului Botar (Djakovo), de dincolo de Tisa, utilizate anterior și de celți (Kotisgorosko 1991: 129).
[1798] Kotisgorosko 1991: 130.
[1799] Rustoiu 2003: 203-204.
[1800] Borangic 2014: 46-61.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

din marele regat, cea cu capitala la Sarmizegetusa, ar fi cuprins de fapt Maramureșul, Crișana, Transilvania, Moldova vestică, Banatul și Oltenia[1801]. Distrugerea fortificației de la Mala Kopanya abia odată cu cucerirea Daciei arată că aici mai rezida un nucleu puternic de războinici daci, care puteau constitui un pericol pentru viitoarea provincie. La fel de probabilă poate fi varianta că distrugerea așezării a avut loc în urma unor conflicte cu triburile germanice (cultura Przeworsk), semnalate în regiune la sfârșitul secolului I p.Chr.

Din punctul de vedere al conceptului centru-periferie, Mala Kopanya conține elemente care o atașează centrului regatului – în special piese de armament – dar în același timp are propria sa personalitate. Situația nu este singulară, spre exemplu davele de pe Siret, în special cea de la Brad și Răcătău, renunță undeva pe la sfârșitul secolului I a.Chr. și începutul celui următor la fortificații[1802]. Momentul poate fi interpretat ca o politică independentă a liderilor locali, aparent mult mai apropiați – geografic, politic, poate militar și mai ales economic – de Dobrogea romană[1803], chiar dacă legăturile cu Sarmizegetusa au rămas oarecum în vigoare. Diferențele dintre aceste dave și cele din interiorul Arcului Carpatic sunt semnificative în acest sens.

Revenind la nordul regatului dac, ce se poate spune, extras din istoria evenimențială a regiunii, este că Mala Kopanya, alături de fortărețele de la Zemplin[1804] (Slovacia), Solotvino[1805], Biserica Albă[1806] (Ucraina) și Oncești (jud. Maramureș)[1807] (**Pl. 10/3**), închidea granița de nord a regatului dac. Apariția lor a fost rezultatul unei evoluții a comunităților locale, peste care s-a suprapus expansiunea dacică din timpul războaielor cu celții inițiate de Burebista. Toate cele patru fortărețe au fost incluse în regatul dac cu această ocazie. Pe această centură de apărare, Mala Kopanya a fost cel mai mare centru al civilizației dacice clasice din zona de nord a regatului dac.

La nivel general, spațiul Tisei Superioare a cunoscut mari mișcări de populații însoțite sau precedate de cele mai multe ori de acțiuni militare, pe fondul prăbușirii unor structuri sau uniuni de triburi (celți, sarmați, daci, primii germanici), evoluție ce cuprinde aproape șase

---

[1801] Vasiliev *et alii* 2002: 82.
[1802] Ursachi 1995: 104-105.
[1803] Florea 2011: 8.
[1804] În acest fort îndepărtat, situat pe malul râului Bodrog, datat între a doua jumătate a secolului al II-lea a.Chr. și prima jumătate a secolului I p.Chr., a fost descoperită o puternică locuire dacică, alături de care erau și morminte de incinerație în tumuli sau în proximitatea unora. Datarea lor este cuprinsă între sfârșitul secolului al II-lea a.Chr. și până la jumătatea secolului al II-lea p.Chr. (Budinský-Krička, Lamiová-Schmiedlová 1990: 245-354).
[1805] Ucraina, raionul Tjačevski, punctul *Cetate*. Fortificația dacică, aflată în apropierea unei saline, ocupa platoul superior al unei înălțimi ce domina malul drept al Tisei. Locuirea din acest loc este mai veche decât cea de la Mala Kopanya, fiind datată începând de la jumătatea sau chiar primul sfert al secolului II a.Chr., iar finalul este datat pe parcursul secolului I p.Chr., poate începutul secolului următor (Vasiliev *et alii* 2002: 76). Din acest sit provine un pumnal, dar, în lipsa unor elemente (decor, șanț pe lamă) cel mai probabil nu este de tip *sica*, ci doar un posibil pumnal curb de tip **D** (Sîrbu, Borangic 2016: 38). Prezența unei clădiri cu absidă, de mari dimensiuni, ar putea fi interpretată fie ca rezidență nobiliară, fie, mai probabil, ca sanctuar (Vasiliev *et alii* 2002: 58-60).
[1806] Kotigorosko 2009: 7. În acest moment așezarea fortificată de la Biserica Albă este doar nominalizată între stațiunile dacice din nord, rezultatele cercetărilor nefiind deocamdată publicate, astfel că nu se pot formula conexiuni istorice mai ample. O monografie a sitului – Vasiliev *et alii*, *Cercetări arheologice în aria nord tracă*, IV – era, la nivelul anului 2002, în curs de apariție (Rustoiu 2003: 201, nota 2), fapt ce nu s-a întâmplat încă.
[1807] Singura fortificație din regiune care nu se află pe râul Tisa. Punctul *Cetățeaua* (alt. 488 m) era fortificat pe trei laturi cu val și palisadă, cu o locuire modestă (câteva bordeie de suprafață). Situl a fost datat pe durata secolului I a.Chr. - sec. I p.Chr. (Daicoviciu *et alii* 1965: 24), după opinia autorilor săpăturii locuirea ar fi fost sezonieră, bazând această ipoteză pe sărăcia materialelor arheologice. Totuși, așa cum observa V. Kotigorško, este greu de admis fortificarea înălțimii, cu val și palisadă, doar pentru protejarea a câtorva locuințe modeste – în condițiile cercetării doar a unei mici porțiuni a acropolei, astfel că utilizarea fortăreței este posibil să fi fost mai îndelungată și ceva mai amplă (Kotigorško 1995: 73).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

secole de frământări. Un segment de istorie importantă definește acest spațiu în timpul regatului dac, când elitele militare rezidente aici își pun amprenta solid asupra zonei.

Umbo de fier. Replică după modelele figurate pe baza Columnei lui Traian (realizare Augustin Nae).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

III.D STUDIU DE CAZ – RĂZBOINICII DE PE VALEA MUREȘULUI MIJLOCIU

– Sectorul Ocna Mureș-Șibot –

Din punctul de vedere al istoriografiei moderne, centrul civilizației dacice, respectiv complexul de fortărețe, temple și așezări din Munții Orăștiei, reprezintă nu doar nucleul puterii regilor de la Sarmizegetusa, ci și tema predilectă de studiu, indiferent de nuanțele acestei puteri. În bună parte această viziune este corectă, chiar dacă ea ține seama arareori de relația dintre acest centru și periferiile lui, nu mai puțin importante și nici cu mult mai puțin generatoare de forță. În fapt, analizând obiectiv conexiunile rezultate din aceste relații centru-periferie, o parte din succesul și prosperitatea centrului s-a datorat regiunilor adiacente, de care până la urmă depindea, mai ales din perspective economice.

Când vorbim despre elite, lucrurile sunt și mai condensate. Dincolo de toate posibilitățile de interpretare, independent de cheia utilizată, cel puțin din epoca lui Burebista, capitala a fost nu doar sediul autorității, ci și placa turnantă a tot ceea ce însemna dinamica structurilor sociale, politice, religioase și militare ale dacilor. Dar a vorbi despre elitele dacice privind doar etajele superioare ale ei, reprezintă o abordare trunchiată, ce reflectă la rândul ei imagini distorsionate ale societății dacice.

Diferite de periferii, zone cu particularitățile lor, determinate decisiv de distanțele față de centru, ar trebui analizate teritoriile mai apropiate de capitală. Unul dintre acestea este valea Mureșului Mijlociu, areal care funcționa, în perioada regatului, mai mult ca o zonă rurală a centrului proto-urban de la Sarmizegetusa.

Multă vreme lunca fertilă a Mureșului a fost considerată doar furnizoare de produse agricole și arteră de comunicații și transport. Documentele arheologice care să ateste că zona era cel puțin supravegheată de șefi locali erau rare și pe aceste fragile date nu s-a putut contura mai precis un tablou care să reliefeze importanța acestui sector în economia integrală a regatului.

Ultimul deceniu a adus noi descoperiri, în special legate de elitele războinice care au rezidat în această regiune, redimensionând nu doar capacitățile demografice sau de altă natură, ci, cu atât mai remarcabil, distribuția în teritoriu a elitelor militare dacice.

În acest registru, este necesară o repertorizare actualizată a elementelor asociate elitelor descoperite pe valea Mureșului Mijlociu, aflate pe raza județului Alba, datate începând cu secolul al II-lea a.Chr., precum și o micro-analiză a acestui sector[1808].

Bazinul hidrografic al Mureșului Mijlociu împarte în două Depresiunea colinară a Transilvaniei, separând Podișul Târnavelor de Câmpia Transilvaniei și suprapune unitățile administrative moderne Mureș, Alba și parțial Hunedoara. Râul Mureș izvorăște din Carpații Orientali (Depresiunea Giurgeului), Masivul Hășmașul Mare. Pentru sectorul mijlociu principalii afluenți sunt: Niraj, Arieș, Târnava (rezultată din confluența cu Târnava Mare cu Târnava Mică), Ampoi, Sebeș, Strei și Cerna. Acești afluenți, la care se adaugă numeroase râuri mici și pâraie, îi asigură Mureșului un debit consistent pe tot parcursul anului[1809].

[1808] O primă astfel de analiză a fost realizată la nivelul anului 2000 de către Aurel Rustoiu (2002: 25-40), iar întregul sector al Mureșului Mijlociu a fost subiectul unui studiu extins, semnat ulterior de către Gabriela Gheorghiu (Gheorghiu 2005a, *passim).* De remarcat și teza de disertație semnată de M. Gligor, *Habitat și societate în Dacia preromană (sec. II a.Chr.- I p.Chr.) pe cursul mijlociu al Mureșului și în zona sud-estică a Munților Metaliferi*, aflată deocamdată în stadiul de manuscris (Gligor 2006). Mulțumesc pe această cale autorului pentru permisiunea de a studia și folosi informațiile din lucrare.

[1809] Posea 2006: 83-84.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Datorită amplasării sale, bazinul Mureșului, principalul areal habitațional al perimetrului, este constituit dintr-un ansamblu aproape complet de elemente fizico-geografice, etajate dinspre axa bazinului spre periferie. Astfel, lunca râului, foarte bine pronunțată, este constituită din soluri aluvionare, marne, prundișuri și argile. Lunca este rezultatul unor eroziuni repetate și a unor revărsări frecvente, fapt ce a dus permanent la crearea de soluri noi, extrem de fertile. Zona deluroasă este dominată de șisturi cristaline, calcare jurasice, ardezii și granituri. Formațiunile litografice sedimentare sunt compuse din conglomerate, gresii, marne și radiolarite[1810].

Munții care flanchează bazinul nu sunt foarte înalți (altitudine medie 1050-1500 m), dar adânc fragmentați, cu urme de eroziune puternică, ceea ce a permis existența unor mici depresiuni interioare, uneori platouri, în special în Munții Metaliferi.

Varietatea reliefului, precum și calitatea de culoar larg al Mureșului, modifică permanent cantitățile de precipitații, care se produc diferit și în mod discontinuu, în diferite puncte din bazin. Asupra temperaturilor medii anuale nu se pot face aprecieri, date fiind diferențele mari dintre regimul climatic din Antichitate și cel actual, precum și dintre zonele înalte, montane și cele din șesuri, dar în ansamblu, lunca râului și zonele limitrofe acesteia au fost dintotdeauna propice habitatului uman și locuite intens în toate epocile istorice. O caracteristică aparte se datorează diferențelor de nivel dintre luncă și versanți pe culoar care formează frecvent curenți de aer cu aspect de föhn, ce produce în general ridicarea temperaturii aerului și ierni mai scurte, cu efecte benefice asupra agriculturii[1811].

Resursele naturale din perimetru sunt variate. Exceptând valoarea concretă a solurilor exploatate agricol, în bazalturile montane se găsesc minereuri de aur și argint, angrenat de apele curgătoare (*Cadrilaterul de Aur*, valea Pianului), cupru, fier[1812], plumb și diverse roci (bazalt, calcar). În zona Ocna Mureș sunt mari zăcăminte de sare gemă, exploatabile în epocă.

Privind lucrurile în ansamblu, culoarul Mureșului și întregul bazin mijlociu apare ca fiind extrem de bine echilibrat din punctul de vedere al reliefului (cu repercusiuni asupra climatului și precipitațiilor), cu depozite de resurse minerale consistente și diverse. În plus, suma condițiilor se reflectă în calitatea solurilor și implicit în tipurile de plante cultivabile. În zonele de deal și de munte putem presupune o activitate considerabilă în ceea ce privește creșterea animalelor.

Întreg arealul conține un număr de factori favorizanți habitatului uman, fiind semnalate numeroase puncte cu descoperiri de epocă dacică[1813].

Valoarea economică a văii Mureșului a fost exploatată și de elitele dacice, care au flancat-o cu câteva cetăți. Este vorba despre fortărețele de la Căpâlna, Cugir, Piatra Craivii și de mai modestul fort de la Cetatea de Baltă (**Pl. 11/1**).

Cetatea de la Căpâlna a făcut subiectul unui studiu de caz separat (*supra*, cap. II.c.9), astfel că reluarea informațiilor ar fi redundantă.

Spre deosebire de Căpâlna, cetatea dacică de la Piatra Craivii (sat Craiva, com. Cricău, jud. Alba), nu a beneficiat de o monografie[1814], informațiile despre fortăreață și elementele

[1810] Mocean, Cenar 1980: 21-22
[1811] Mocean, Cenar 1980: 21-26.
[1812] Fierul se găsește în special în stânga Mureșului, începând din zona Șeușa și Masivul Sebeș (Rădulescu, Dimitrescu 1966: 164), cu aglomerări de *siderit* în muntele Bătrâna (Rădulescu, Dimitrescu 1966: 267).
[1813] Caracteristicile favorabile habitatului uman sunt vizibile în gradul de ocupare al arealului, aici fiind identificate urme ale prezenței oamenilor încă din Paleolitic. Neoliticul este reprezantat de un bogat material arheologic (culturile Criș, Petrești, *Vinča*-Turdaș, Coțofeni), epoca Bronzului (culturile Otomani, Noua, Wietenberg), Hallstatt (cultura Basarabi, grupul Decea Mureșului), epoca Latène, perioada romană și permanent până în epoca modernă și contemporană.
[1814] Deși acest proiect a existat, cel puțin la nivel de intenție (Plantos 2006: 13, nota 16).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

culturale și istorice ce țin de aceasta fiind publicate doar în unele articole de specialitate sau fragmente din câteva lucrări dedicate unor subiecte mai largi[1815].

Fortăreața este amplasată pe extinderea sud-estică a Munților Apuseni, în subdiviziunea Trascău, la o altitudine de 1078 m. Poziția oferea o bună vizibilitate spre bazinul Mureșului și domina rutele de acces spre nord, pe valea Ampoiului și a Gălzii (**Pl. 51/1**).

Cetatea a fost identificată ipotetic cu anticul Απουλον[1816], ipoteză care, deși neargumentată indubitabil, a intrat în literatura de specialitate ca un fapt de la sine înțeles. Ca argumente sunt aduse două versuri ale unei poezii latine[1817], viu comentate de istorici, filologi și lingviști. Acestui izvor i s-au atașat aproape ermetic coordonatele stabilite de Ptolemeu, care considera Apulumul oraș dacic[1818], plasat la intersecția 49°15' longitudine cu 46°40' latitudine[1819]. Deși argumentația pare mai solidă acum, metodele geografului alexandrin erau departe de acuratețea cu care suntem astăzi obișnuiți, astfel că plasarea exactă în teren a identificărilor făcute pe baza listei acestuia sunt întotdeauna imprecise și foarte discutabile. Incertitudinile sunt cu atât mai acute, cu cât ținem seama și de faptul că toți copiștii operei sale au comis o serie de erori, cauzate mai ales de transliterarea numerelor latine în cifre arabe[1820].

Campaniile de cercetare desfășurate la Piatra Craivii, relativ numeroase, au avut ca rezultat descoperirea unui bogat material arheologic, dar, din motive greu de înțeles, foarte puține dintre materiale au fost publicate.

Accesul pe micul platou superior este posibil doar pe o îngustă potecă, tăiată pe alocuri în stâncă, ce șerpuiește pe creasta orientată sud-nord, în condițiile în care panta de est e aproape verticală, iar celelalte sunt extrem de abrupte.

Locuirea s-a concentrat pe 11 terase antropice, unele săpate în stânca masivului, câteva sprijinite de ziduri groase (2,5 m) din bolovani de stâncă. Pe unele dintre ele (**Te**. **V**; terasa-balcon, terasa Bănuțului) au fost descoperite edificii interpretate drept sanctuare, ridicate pe tamburi de piatră și acoperite cu țigle[1821]. Așezarea civilă s-a dezvoltat atât pe aceste terase, cât și în proximitatea mamelonului, în diverse puncte, cum sunt cele de la *Râtul Pălesc* și *Curături* (**Pl. 51/2**). Cantitatea de materiale și piesele descoperite, denotă existența unor ateliere care deserveau cetatea, în primul rând, și apoi așezările din jur.

[1815] Berciu *et alii* 1965: 115-163; Macrea *et alii* 1966: 45-57; Berciu, Popa 1970: 261-282; Berciu, Popa 1971: 261-284; Wollmann 1971: 283-293; Berciu, Moga 1972: 74; Crișan 1977: 306-308; Moga 1979: 513-518; Moga 1981: 103-116; Glodariu 1982: 33; Glodariu 1983: 95-96; Moga 1995: 145-148, Rustoiu 1997: 57-64; Bodó 2001: 319-324; Ciută, Plantos 2005: 83-94; Gheorghiu 2005: 33-34; Plantos 2006: 7-34; Plantos 2009: 41-63; Plantos, Ciută 2015: 251-263. Aceasta este o parte din bibliografia minimală referitoare la sit și la unele aspecte punctuale (construcții militare și sacre, așezare și ateliere, podoabe, arme etc.). Complementar, mai există o serie de articole sau capitole dedicate problematicii, dar în general se reiau doar vechile ipoteze, fără contribuții noi majore și mai ales fără să abordeze principalele probleme privind cronologia sitului sau descoperirile nepublicate.

[1816] Russu 1961: 87. Toponim menționat, la începutul secolului II p.Chr. de geograful alexandrin C. Ptolemaios (*Îndreptar geografic*, III, 4). Echivalat cu un autohtonizat *Απουλον* încă de la Pârvan (1982: 162 (278).

[1817] *Consolatio ad Liviam.* Poezia aduce în discuție victoriile militare ale fiilor vitregi ai lui Augustus, generalii Tiberius și Drusus, obținute împotriva unor triburi celtice și ilire ce locuiau între Alpii Răsăriteni și Dunărea Mijlocie, bătălii purtate în perioada 12-9 a.Chr.

[1818] Ota, Florescu 2016: 3. Complexele descoperite, anterioare castrului, demonstrează locuirea dacică a acestui punct, aspect nedocumentat până acum, chiar dacă fragmente de ceramică dacică au mai apărut, rar și accidental, în perimetrul modern care suprapune castrul.

[1819] Ptolemeu, *Îndreptar geografic*, *Așezarea Daciei*, III, 8, 4.

[1820] O discuție amplă asupra metodei și a rezultatelor calculelor lui Ptolemeu o supune atenției Sorin Forțiu, autor care își exprimă îndoiala asupra corectei identificări a Apoulonului cu cetatea de la Piatra Craivii, considerând coordonatele ptolemaice nu doar greșite, ci și utilizate necritic de către istoriografia românească. În același loc S. Forțiu spune că, analizând critic coordonatele lui Ptolemeu, Apoulonul dacic poate să fi fost la Piatra Craivii sau într-o altă locație, necunoscută (Forțiu 2012: 23-24, notele 103 și 108).

[1821] Plantos 2006: 12-23.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Incinta cetății a fost zidită pe acropola de pe culme și are dimensiunile de 67 x 36 m, cu ziduri în tehnica *murus dacicus*[1822], groase de 3 m, așezate pe patul de stâncă amenajat în acest scop (**Pl. 50/3**). Zidăria, deși similară în unele aspecte (parament dublu, emplecton, ranforsare cu grinzi de lemn) are diferențe notabile față de cea folosită în centrul regatului.

La Piatra Craivii se întâlnesc două situații speciale. Prima este legată de materialul de construcție folosit. Ioan Glodariu susține că la zidurile cetății s-a folosit calcar local, extras direct din masivul pe care stă fortăreața[1823], afirmație probabil întemeiată pe observația primilor cercetători care au săpat aici și care notează ca muchiile blocurilor sunt atât de nedeteriorate, încât nu par să fi fost transportate din altă parte[1824]. La o privire atentă, însă, se observă că materialul litic din blocuri este diferit de cel din masiv. Trebuie adăugat că în apropriere se află cel puțin două mici cariere de calcar, una la Ighiu, exploatată cu siguranță din perioada romană și cea de la Cricău – „Cubelcărie", mai puțin cunoscută[1825]. În plus, pe latura de sud-vest, unde a fost descoperit așa-zisul atelier de pietrar *in situ*, se afla de fapt doar un punct intermediar de ajustare a blocurilor. *Stratul gros de praf de piatră*, amintit de I. Glodariu, era compus de fapt din foarte puține așchii de calcar și o lentilă relativ subțire de praf, rezultate din ajustarea blocurilor, în cantitate foarte mică raportată la materialul existent[1826]. Pe lângă acest detaliu, în respectivul punct au fost descoperite aproximativ 45-50 blocuri, toate în stadiu final de prelucrare[1827]. Adăugate celor deja puse în operă, celor căzute (unele aflate și astăzi pe panta de nord a mamelonului), pe terasele I, VII, IX[1828], precum și celor luate de localnici pentru construcțiile moderne din satele din jur (fundații, beciuri, ziduri etc.), **Pl. 50/6**[1829], rezultă un cubaj consistent, care ar fi trebuit să lase urme în versantul de unde ar fi fost luate, urme care lipsesc. Problema poate fi lămurită definitiv doar prin analize litologice. A doua particularitate este modalitatea tehnică prin care posibilele alunecări ale zidurilor au fost neutralizate prin montarea unor stâlpi de piatră (1.20 x 0.28 x 0.36) la fiecare al treilea rând de blocuri[1830]. Sistemul constructiv aparte aplicat la Piatra Craivii conturează posibilitatea ca la ridicarea fortăreței să fi participat meșteri aduși, sub o formă sau alta, din provinciile Imperiului roman[1831]. O opinie nuanțată emite istoricul V. Moga, ce consideră că zona care a influențat construcția zidului a fost, mai degrabă, lumea celtică[1832]. Ultimele cercetări asupra sistemului de zidărie aplicat aici aparțin Cristinei Bodó[1833] și lui C. Plantos[1834] care, urmând parțial

[1822] Deși la nivel general tehnica de zidărie este cea folosită și la complexul de fortărețe din Munții Orăștiei, în cel de la Piatra Craivii, zidul are unele particularități evidente.
[1823] Glodariu 1985-1986: 96.
[1824] Berciu *et alii* 1964: 126.
[1825] Urmele carierei se află în apropierea satului Cricău (jud. Alba), pe drumul ce duce la Craiva și Piatra Craivii sau mai exact între Cricău și Craiva și sunt necercetate deocamdată. Cariera este exploatată minimal și astăzi.
[1826] Inf. dr. Gheorghe Anghel, descoperitorul cetății.
[1827] O parte dintre acestea se află montate într-un fragment de zid reconstituit în expoziția Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia, altele au fost trimise la București. În localitățile din jur (Craiva, Ighiu) se mai observă și astăzi blocuri de calcar ecarisate încastrate de către localnici în diverse masive de zidărie, unele având caracteristicile *babe* (**Pl. 50/6**).
[1828] Moga 1981: 112.
[1829] Este vorba, în principal, despre vechiul sat Craiva, aflat în apropierea cetății, evacuat în mare parte datorită unor importante alunecări de teren, în perioada 1970-1975. Populația a fost strămutată la poalele dealurilor, unde se află astăzi satul Craiva (Nouă). În construcțiile abandonate se mai observă și astăzi blocuri dacice încastrate.
[1830] Moga 1981: 113.
[1831] Glodariu 1983: 125; Bodó 2001: 320-322.
[1832] Moga 1995: 145-147.
[1833] Bodó 2001: 321-322.
[1834] C. Plantos, *Produse elenistice, romane și din mediul barbar în cetatea și așezarea dacică de la Craiva - „Piatra Craivii„ (jud. Alba)*, teză de doctorat, Universitatea Alexandru Ioan Cuza, coord. Lucrețiu-Ion Bîrliba,

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

ipotezele lui I. Glodariu, îl consideră de inspirație mediteraneană, fiind construit în așa numita tehnică *opus Africanum*[1835] (**Pl. 50/4**).

Cronologia acestei cetăți este și ea încă nelămurită, dar analiza materialelor arheologice descoperite pare să indice o încetare a locuirii, cel puțin a acropolei, în secolul I a.Chr.[1836]. Pe aceste coordonate, fortificația de la Piatra Craivii, dar nu și așezarea, a fost datată numai în secolul I a.Chr[1837]. O observație ceva mai ocolită de către mediul istoriografic este că această cetate este una neterminată, constructorii abandonând lucrarea la un moment dat, din motive încă necunoscute, probabil depășiți de amploarea proiectului ori din alte cauze de ordin politic sau militar regional.

Ultimele descoperiri din acest perimetru sunt reprezentate de recuperarea unor artefacte cu caracter militar[1838], care aparent aparțin și ele secolului I a.Chr., dar contextul descoperirilor[1839] împiedică o apreciere corectă a importanței acestor piese, în special privitoare la cronologia nu doar a cetății, ci și a așezării, cu implicații largi asupra dinamicii politico-economice a acestei părți din regat. Aceste piese, în special arme, modifică puțin complexitatea datelor despre elitele războinice rezidente în acest loc. Indicatorul principal, din lotul de materiale în discuție, este un pumnalul curb de tip *sica.* În proximitatea cetății au fost descoperite câteva astfel de arme, specifice aristocrației (**Pl. 50/5**). Din păcate, niciuna nu are un context clar, astfel că relaționarea cu fortăreața, deși mai mult ca sigură, este încă fragilă, sub aspectul conexiunilor de acest gen. Mormintele elitei războinice sunt destul de rare, de altfel, în Dacia. Înmormântări specifice elitelor militare, relaționate cu o fortăreață, sunt la Popești, Cugir, Costești, Răcătău, Mala Kopanya și posibil la Hunedoara. În acest registru special, fortăreața de la Piatra Craivii iese în evidență prin numărul de indicatori ai prezenței acestor războinici în proximitate.

Mult mai puțin cercetată și încă nepublicată complet, este cetatea de la Cugir (magh. *Kudzsir*; germ. *Kudschir*). Din păcate, în ciuda cercetărilor sistematice, întinse pe mai mult de un deceniu, moartea descoperitorilor a blocat valorificarea științifică integrală a sitului[1840]. Informațiile despre acesta sunt în continuare sporadice, majoritatea datelor accesibile fiind disipate în diverse publicații[1841], publicate la mare distanță între ele și foarte selectiv.

Iași, 2016, *mss*. Originea și direcția de influență a tipului de zidărie aplicat are bune analogii în nordul Africii (**Pl. 50/4**) și în Italia.

[1835] Geneza acestui tip de zidărie aparține secolului IV a.Chr.; devine foarte popular în perioada punică și va cunoaște unele evoluții ce pot fi urmărite până în epoca bizantină (Bodó 2001: 321; Stefan 2005: 250-252).

[1836] Cetatea și întreg situl fac subiectul tezei de doctorat a lui Cristinel Plantos (*mss*.), care mi-a oferit o serie de informații inedite despre subiect. Pentru acest motiv și multele discuții constructive pe acest subiect, îi mulțumesc pe această cale.

[1837] Babeș 1975: 136-138. Autorul este unul dintre puținii cercetători care observă nedocumentarea unor activități de construcții pe citadelă, în epoca lui Decebal (p. 138, nota 56), situație pe care o pune pe seama unei decăderi a culturii locale.

[1838] Este vorba despre descoperirea unei posibile necropole, în care au fost depuse materiale specifice războincilor aristocrați daci, în special pumnale curbe de tip *sica* (Plantos, Ciută 2015: 251-263).

[1839] O parte dintre piesele braconate au fost recuperate de către Poliția de Patrimoniu Alba, pe parcursul anului 2015. Întreg lotul face obiectul unei ample cercetări juridice și se află în curs de publicare (inf. inspector-șef M. Ciută). Lor li se adaugă alte două asemenea arme donate altor instituții muzeale și regăsite recent (Sîrbu, Borangic 2016: 64).

[1840] Situl și materialele provenite de aici au făcut parte dintr-un amplu proiect de cercetare, coordonat de către Aurel Rustoiu și Emilian Teleaga, care intenționau publicarea mormintelor tumulare de la Cugir în cadrul unei serii monografice bilingve *Studien zur eisenzeitlichen Archäologie Thrakiens* / *Studii arheologice privind Epoca fierului în Tracia* (Teleaga 2014: 305, nota 26). Din motive necunoscute nici acest proiect nu s-a materializat în spațiul public sau academic, deocamdată.

[1841] Cele mai multe articole sunt semnate de I. H. Crișan și destinate, în principal, popularizării descoperirii: Crișan 1977: 2-5; Crișan 1979: 6; Crișan 1980a: 4-8; p. 61.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Materialele rezultate din săpături au fost și ele împărțite între diverse instituții (Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca; Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia; Clubul Elevilor, Cugir (**Pl. 51/4-5**)[1842].

Construită într-o primă fază, în zona dintre sfârșitul secolului al III-lea a.Chr și începutul secolului următor, din lemn și pământ, aceasta a fost refăcută și lărgită într-o a doua fază (secolul I a.Chr. – secolul I p.Chr.). În acest interval vechile palisade au fost înlocuite cu un zid gros de pietre de râu și fragmente de stâncă locală, legate cu lut (**Pl. 51/1**). Odată cu trecerea timpului, cetatea își pierde treptat importanța și forța, astfel că în timpul lui Decebal ea are doar un rol minor[1843], spre deosebire de Căpâlna.

Plecând de la calculele lui Ptolemeu, cetatea a fost identificată teoretic cu antica *Singidava*[1844], ipoteză căreia, tot pe baza interpretărilor coordonatelor ptolemeice, i s-au opus alți istorici și cercetători[1845].

Cetatea a fost ridicată pe un mamelon, aplatizat de daci, numit *Cetate*; *Dealul Cetății* (alt. 495 m; la 100 m peste nivelul văii), unde s-au descoperit, în 1977, pe baza unor semnalări anterioare, urmele unor elemente de fortificare ce se suprapun unor locuiri mai vechi, din epoca Bronzului (Wietenberg) și din Hallstatt (secolele V-IV a.Chr.)[1846]. Cercetările au continuat și, în anul 1979, pe panta de sud-vest a dealului, dincolo de zidurile cetății, au fost descoperite patru morminte tumulare de incinerație, dintre care au fost săpate integral trei. Două dintre acestea, cercetate intensiv (**T. II** și **T. IV**), s-au dovedit a fi morminte cu inventare fastuoase. Necropola, considerată *princiară*, a fost datată, de către descoperitori, în prima jumătate a secolului I a.Chr[1847]. Ulterior, pe baza unor metode de datare moderne (radiocarbon C14), cel puțin unul dintre tumuli (**T. II**) a fost datat în intervalul 160-95 a.Chr.[1848]; deci anterior evenimentelor politico-militare din epoca lui Burebista. În așteptarea publicării integrale a întregului complex, putem spune că cel puțin aristocratul din acest tumul a făcut parte din primul val de războinici daci care au stăpânit un sector din această vale, iar vârsta acestuia (cca. 40-45 de ani) la momentul morții nu poate fi decât un indicator al modului probabil violent în care a murit (**Pl. 51/3**).

Acropola (150 x 60-80 m) oferea protecție doar unei garnizoane și familiei nobilului rezident, iar terasele de pe laturile de vest și nord-est erau destinate locuirii civililor. Fortăreața nu era închisă perimetral, pantele abrupte de pe latura de sud-est, oferind o bună apărare naturală, nu au fost fortificate[1849].

Cu toată fragilitatea dosarului istoric al cetății, se pot extrage câteva repere. În primul rând, așa cum propun și descoperitorii, începuturile locuirii dealului cetății sunt plasate în perioada complicată dintre secolele III și II a.Chr.[1850], în plină epocă de reconsiderare a elitelor militare dacice. Acest lucru face din cetatea de la Cugir un bastion important în acțiunea politică și militară de eliminare a dominației celtice de pe valea Mureșului. Nu știm, la modul

---

[1842] Crișan 1980: 81-87; Sîrbu 1993: 71-72; Popa 2005: 11-15; Borangic 2011: 175-179; Popa 2011: 280-281; p. 337-338; Teleaga 2014: 306-307; Sîrbu, Borangic 2016: 75-76; p. 92.
[1843] Popa 2011: 280-281.
[1844] Crișan 1979: 6; Blăjan 1993: 4.
[1845] Floca 1977: 179, nota 26. Autorul, având în vedere lipsa unor date suficiente (studiul lui O. Floca apare în același an cu descoperirea de la Cugir), nu neagă complet posibilitatea identificării Cugirului cu Singidava, dar propune localizarea acesteia la Deva. O opinie prudentă cu privire la localizarea Singidavei pe coordonatele lui Ptolemeu, exprimă relativ recent și S. Forțiu (2012: 54, nota 62).
[1846] Crișan, Medeleț 1979: 105; Crișan 1977, p
[1847] Crișan 1980: 84.
[1848] Teleaga 2014: 309.
[1849] Crișan 1994: 387-388.
[1850] Crișan, Medeleț 1979: 105-106; Crișan 1980: 84.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

concret, în ce a constat puterea stăpânilor cetății, dar ea trebuie să fi fost considerabilă, în perioada pre-burebistană cel puțin. În ciuda fortăreței mai rudimentar construită decât cele ulterioare, nobilii înmormântați aici și-au luat cu ei în morminte un inventar spectaculos, am putea spune cel mai consistent și bogat din Dacia preromană. Datarea și poziția geografică sugerează că a fost un centru important înainte de edificarea Sarmizegetusei, moment după care decade. Este posibil ca această mutare a accentului politic să explice și lipsa unor sanctuare sau locuri de cult în proximitatea cetății, dacă nu cumva acest minus se datorează stadiului cercetărilor, o problemă mai largă și la fel de valabilă pe valea Mureșului, dar și în preajma Sarmizegetusei.

Mormintele aristocraților rezidenți, precum și tezaurele monetare descoperite aici – care, de fapt, au premers descoperirii cetății[1851] – arată că locul a funcționat ca un centru de putere, nu doar militară, ci și economică. Buna amplasare, care permite supravegherea directă, vizuală, a unei mari părți din lunca râului Mureș și posibila exploatare a aurului aluvionar de pe valea Pianului, au contribuit în mod cert la prosperitatea nobililor cetății.

Nu știm motivele pauperizării locului, istoria cetății, chiar și cea recentă, dovedindu-se foarte discretă cu acest sit. Unele tulburări trebuie să fi avut loc și urmările au fost probabil dramatice, dacă ne gândim doar la faptul că posesorii tezaurelor monetare îngropate nu au mai reușit să și le recupereze.

Cu siguranță rolul de hegemon al văii Mureșului Mijlociu a fost luat de puternica cetate de la Căpâlna. Rămâne în discuție dacă această schimbare s-a făcut în urma unui conflict între cele două centre sau dacă nobilii de la Cugir s-au mutat pur și simplu, din diverse rațiuni (politice, economice, militare sau sociale).

În ciuda scăderii importanței ei, cetatea de la Cugir rămâne în uz până în timpul războaielor daco-romane, fără să fi avut însă vreun rol major, semn că nu a fost distrusă în convulsiile interne ale lumii dacice, ci doar a scăzut considerabil forța și importanța ei.

Mult mai modestă este o altă, pretențios spus, cetate, situată pe teritoriul comunei Cetatea de Baltă, jud. Alba (germ. *Kümelburg*, magh. *Küküllővár*). În aproprierea acestei comune, mai exact între ea și satul Sântămăria, pe malul drept al Târnavei Mici, pe un deal abrupt, numit de către localnici *Dealul Cetății* (alt. 466 m), au fost descoperite resturile unei fortărețe. Locul a fost foarte bine ales pentru că de aici se poate supraveghea un larg perimetru, atât la vest către Blaj, cât și spre est până spre Târnăveni.

Modesta fortăreață închidea perimetral platoul superior al dealului. Laturile de est, nord-est și sud sunt mai abrupte și n-au necesitat din partea constructorilor ridicarea unor valuri și șanțuri de dimensiuni mari, în schimb pe laturile de vest și nord-vest pantele sunt domoale și pe aceste direcții s-au executat lucrări de fortificare mai consistente. Acestea au constat din două șanțuri și un val de pământ mai înalt, peste care este presupusă o palisadă. Pe această latură se află și calea de acces spre cetate, un drum de câmp utilizat și azi, care urcă pe culmea înălțimii dinspre satul Sântămăria.

Pe baza analogiilor și a materialului arheologic descoperit s-au stabilit două faze de construcție, una aparținând perioadei dacice și una celei romane, când fortăreața a fost refăcută. Este una dintre puținele fortărețe refăcute după cucerirea Daciei, ceea ce arată importanța locului, din punct de vedere strategic.

În ciuda acestui avantaj, nici în perioada dacică și nici ulterior, cetatea nu a fost foarte puternic fortificată și nici locuită intens. Ea a funcționat mai mult ca punct de observație, probabil găzduind o garnizoană redusă, numărul de artefacte descoperite fiind foarte mic. Se poate presupune că ridicarea și întreținerea ei a fost sarcina unor comunități dacice care locuiau pe cursul mijlociu al Târnavei Mici, iar liderii acestora, chiar dacă nu locuiau permanent în

[1851] Este vorba despre două mari tezaure monetare cu piese de argint (Popa 2011: 40-42).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

fortăreață, o foloseau pentru a supraveghea zona. Finalul cetății s-a datorat unui incendiu puternic, petrecut în perioada războaielor daco-romane, fără a se putea preciza dacă a fost ținta unui atac direct sau a fost distrusă chiar de către rezidenți[1852].

Mica fortăreață de la Cetatea de Baltă deschide, prin caracteristicile ei, o altă direcție de investigare a raporturilor dintre elite, atât la nivel intern, cât și între acestea și comunitățile peste care stăpâneau (**Pl. 11/1**).

În primul rând este vizibilă discrepanța dintre această cetate și celelalte trei aflate în aval. Cetatea de aici este mult mai modestă din punct de vedere al construcției propriu-zise, relativ restrânsă ca suprafață și a fost foarte puțin locuită. Toate aceste elemente conduc la ideea că aristocrații locului nu rezidau permanent în fortăreață, spre deosebire de exemplele anterioare. Un singur bordei modest a fost descoperit pe platoul interior[1853]. În consecință, trebuie admis că reședințele permanente ale elitei se aflau în teritoriul pe care acestea îl supravegheau și gestionau.

Dacă a fost așa, atunci ar fi trebuit identificate așezările mai înstărite din apropriere sau mormintele acestor aristocrați. În acest stadiu al cercetărilor însă, nu există astfel de descoperiri în proximitate. Totuși, morminte ale unor războinici, care prin natura inventarelor funerare sunt asociate unor membri ai elite militare au fost descoperite în sectorul cercetat, mai ales în ultimul deceniu.

Armamentul depus în morminte, uneori doar o piesă sau alta, este întotdeauna un reper în identificarea funcției războinice a defunctului.

Astfel de indicatori socio-profesionali erau cunoscuți sporadic înainte de anul 2000, în Transilvania. În ultimul deceniu însă, volumul de descoperiri efectuate de către posesorii de detectoare de metal, îndeosebi, dar nu numai, a crescut. Au fost descoperite noi piese, chiar situri, iar din cele cunoscute au fost braconate artefacte. Acestora li s-au adăugat informații și piese uitate prin depozitele muzeale. Toate acestea au remodelat peisajul arheologic al zonei.

Pornind spre aval, de la intrarea Mureșului în județul Alba, cele mai apropiate depuneri sunt cele două morminte de la Teleac[1854]. Unul dintre ele avea ca inventar o cană de lut și o lance îndoită ritualic, iar celălalt un vas de lut și un pumnal curb de tip *sica*. Mormintele, descoperite accidental și necercetate sistematic, ca de altfel toată zona din care provin, ar fi putut face parte dintr-un mic cimitir dacic în care au fost înmormântați aristocrații care controlau trecerea din lunca Mureșului către podișul Secașelor. Aici există o serie de localități în care s-au descoperit vestigii dacice consistente: Hăpria[1855], Ghirbom[1856] sau Berghin[1857]. Din perimetrul sau proximitatea Berghinului provine un alt pumnal curb de tip *sica*[1858], fapt care sugerează prezența în localitate a unui aristocrat-războinic provincial.

Urmând cursul Mureșului, o altă descoperire provine de la Blandiana[1859]. Și aceasta a ajuns în atenția specialiștilor ca urmare a unui accident, în acest caz natural. Apele râului au rupt din malul drept, în punctul *la Brod*, iar inventarul a fost observat și recuperat parțial de

---

[1852] Anghel 2000: 218-238.
[1853] De remarcat descoperirea unor fragmente de vase-*fructieră*, unul lucrat cu mâna și unul la roată.
[1854] Moga 1982: 88-91.
[1855] Din vatra acestei localități pare că provine o altă armă curbă, probabil un pumnal (*RepArhAlba*: 105), dar aceasta nu a mai putut fi identificată ulterior, astfel că informația are un caracter incert.
[1856] Din locul *La Ghezuini*, s-au recuperat fragmente ceramice, o fibulă de bronz și fragmentele unei brățări de sticlă, piese dacice datate secolul I a.Chr.-secolul I p.Chr. (Aldea 1972: 13-15).
[1857] Locuirea este documentată de ceramica dacică (*RepArhAlba*: 55).
[1858] Rustoiu 2012: 174; fig. 8/2; Sîrbu, Borangic 2016: 68, fig. 11/2; 28/1. Piesa păstrată fragmentar, provine din colecțiile vechii școli germane din localitate, astfel că detaliile contextului sau locul exact de proveniență nu sunt cunoscute. Alte piese recuperate din acest sit datează larg așezarea, pe tot parcursul secolului I a.Chr.
[1859] Tot din acest sector mai provine un mormânt aparținând unui copil (Rustoiu 2002: 26).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

către un localnic, iar o altă parte de către cercetătorii chemați ulterior la fața locului. Piesele care compuneau depunerea sunt: un pumnal curb de tip *sica*, rupt, o bucată din teaca acestuia, un vârf de lance, o zăbală de tip *tracic* și o cataramă de centură, toate din fier. Pe lângă acestea au mai fost recuperate un vas ceramic ce conținuse ofrande, probabil lichide și alte câteva fragmente ceramice. La fața locului au fost găsite și resturi osteologice, dar incinerarea defunctului a avut loc în altă parte[1860]. Datarea complexului a fost stabilită, cu prudență, între începutul secolului II și primul parte a secolului I a.Chr.

Este evident, analizând inventarul, că mormântul a aparținut unui cavaler războinic, de această dată, prezența zăbalei certificând calitatea de călăreț a nobilului incinerat.

Mormântul în sine oferă un caz rar de succesiune, pentru că în imediata apropiere, în punctul numit *Lunca fermei*, situat pe malul stâng al Mureșului, la doar 200 m distanță, au fost descoperite numeroase artefacte ceramice și metalice aparținând unei locuiri celtice, datată între secolele III-II a.Chr. Atrag atenția prezența, între piesele descoperite aici, a câtorva vase bitronconice lucrate cu mâna, de proveniență dacică, ceea ce indică anumite relații între cele două populații, existente la un moment dat[1861]. Nu se poate preciza un contact direct între comunitatea războinicului dac înmormântat aici și cea celtică, dar distanța cronologică între cele două momente este foarte mică și este foarte posibil ca situl să fie expresia materială a înlocuirii dominației celtice de pe valea Mureșului cu cea dacică, surprinsă de Trogus Pompeius în sintagma *incrementa Dacorum*[1862]. Dacă această înlocuire a fost de fapt o coabitare, urmată de asimilare sau ea a avut un traseu violent, izvoarele istorice nu spun nimic cu claritate, dar prezența bruscă a atâtor cavaleri războinici daci pare să sugereze, cel puțin pentru valea Mureșului Mijlociu, că a fost aleasă, de la un moment dat, calea războiului.

Prezența consistentă a războinicilor daci în zonă este confirmată de un alt mormânt de incinerație descoperit în apropiere, la Tărtăria, sit aflat la doar câțiva kilometri în aval de Blandiana. Depunerea funerară a avut loc chiar în situl neolitic omonim[1863] și a fost datată între mijlocul secolului al II-lea și mijlocul secolului I a.Chr., deci puțin mai târziu decât cel de la Blandiana[1864]. Datorită adâncimii mici la care au fost depuse armele, mormântul a fost deranjat de lucrările agricole, astfel că au mai putut fi recuperate doar câteva resturi osteologice arse, o teacă de pumnal, două psalii rupte, aparținând unei zăbale de tip *tracic* și un accesoriu pentru suspendat teaca unei spade. Această mică piesă aduce un detaliu aparte asupra caracteristicilor depunerii, fiind una dintre puținele de acest fel care certifică faptul că aristocratul provincial avea și o spadă[1865], aceste arme fiind prezente predilect doar în mormintele războinicilor îngropați în apropierea unor cetăți (Piatra Craivii, Cugir, Hunedoara).

Recent, în apropiere, a fost descoperit un pumnal curb rupt, depus într-o groapă, despre care putem presupune că a fost una rituală, pumnalul fiind tăiat cu dalta. Contextul este încă inedit și urmează a fi publicat[1866].

[1860] Ciugudean 1980: 425-432.
[1861] Aldea, Ciugudean 1985: 37-42.
[1862] Plantos 2000: 96.
[1863] Imediat sub locul depunerii există un izvor. Nu se poate preciza dacă sursa de apă exista și în Antichitate, situație foarte probabilă și care ar putea explica, alături de mormintele de la Blandiana, aflate pe malul Mureșului sau de izvorul din incinta Sarmizegetusei ori apele de la Germisara, anumite concepții despre o *geografie sacră* și importanța apei în acest cadru (Cf. Pupeză 2002: 33-38).
[1864] Ciugudean, Ciugudean, 1993: 77-79.
[1865] Agățătoarea a fost fie depusă ca simbol al spadei, fie aceasta, presupusă a fi existat, nu a mai fost recuperată, mormântul fiind bulversat de-a lungul timpului.
[1866] Pumnalul a fost depus în asociere cu fragmente ceramice romane, fapt ce a permis datarea complexului în primul sfert al secolului I p.Chr. Locul descoperirii este la aprox. 1 km distanță de mormântul războinicului dac de la Tărtăria și cca. 2 km de cel de la Blandiana (Inf. Dr. I. V. Ferencz, MCDR, Deva). Piesa se află în curs de publicare (Barbu *et alii*, *Un fragment de sica dintr-o groapă de la Tărtăria, jud. Alba*).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Mult mai consistente sunt depunerile unor inventare specifice la Bulbuc (com. Ceru-Băcăinți). Aici, în urma unor activități de detecție a metalelor, au fost descoperite o serie de piese de armament și harnașament specifice războinicilor daci. Modalitatea de descoperire a bulversat ordinea obiectelor, dar pe baza numărului pieselor și a declarațiilor descoperitorului au fost reîntregite cinci complexe. Inventarul lor constă în cinci pumnale de tip *sica*, dintre care trei au și teci, șase vârfuri de lance, trei zăbale de tip *tracic*, un pinten și câteva fragmente ceramice[1867].

Punctul de descoperire este așezat pe una dintre căile de acces care legau capitala Sarmizegetusa, traversând aproape perpendicular valea Mureșului, de zona auriferă din Apuseni[1868], rută intermediară, situată între cetățile de la Piatra Craivii și Ardeu. Drumul pare să fi avut legătură cu depunerile, căci nu au fost identificate urme de cenușă, nici resturi osteologice, iar piesele nu au urme de ardere, chiar dacă majoritatea au fost deformate ritualic. Nu se poate preciza nici gradul de contemporaneitate a celor cinci complexe, dar distribuția lor în spațiu pare să contureze un plan sau măcar existența unor repere în epocă, căci apare clar faptul că depunerile erau în relație unele cu altele. Pe aceste considerente, în lipsa unor cercetări sistematice, concluzia de moment este că aici au avut loc depuneri cu caracter de cenotaf, foarte probabil în legătură cu calea de acces și mameloanele de calcar care flanchează micul defileu. Ipoteza este plauzibilă deoarece mobilitatea și riscurile vieții de războinic nu permiteau întotdeauna recuperarea corpului decedatului, mort adesea departe de zona lui de reședință. Este la fel de posibil că astfel de arme, foarte importante pentru imaginea unui aristocrat, să fi fost depuse ca ofrande, cu caracter religios. În lipsa unor date mai concrete, oricare dintre posibilități rămâne deschisă.

Locul ales pentru depuneri, aflat pe drumul de plai ce trecea printre două clipe calcaroase (*Piatra Mare* și *Piatra Mică*), putea supraveghea, spre sud, un segment important din valea Mureșului. Dacă proprietarii armelor depuse aici aveau această misiune e dificil de argumentat concret, în condițiile în care încă nu a fost identificată, în apropriere, o așezare suficient de prosperă care ar fi putut fi pusă în relație cu statutul războinicilor cărora le-au aparținut armele, fără a exclude însă posibila ei existență[1869].

Pe baza unor detalii ale echipamentului, precum și a poziției geografice, datarea complexelor a fost plasată spre sfârșitul secolului I a.Chr., dar rămâne imperios necesară o cercetare arheologică sistematică a zonei, pentru clarificarea întregului sistem de complexe.

Tot în legătură cu echipamentul unui războinic trebuie pusă și zăbala de tip *tracic* descoperită la Șeușa (com. Ciugud). Aici a fost depus într-o groapă un cal întreg, împreună cu zăbala (**Pl. 49/4**) și căpăstrul. Înhumarea cabalinei, care nu avea în nici un caz la bază rațiuni profilactice datorită prezenței harnașamentului, poate fi pusă în conexiune cu statutul de animal favorit al stăpânului. Statura medie și starea precară de sănătate a calului pot fi un indiciu al rangului inferior al proprietarului, situație relevată și de inventarul pauper al depunerii, care este departe de condițiile identificate în cazurile altor contexte care conțin zăbale de acest tip[1870].

[1867] Borangic 2014a: 259-310.
[1868] Glodariu 1982: 33.
[1869] Urme de locuire, chiar dacă doar temporară, au apărut în apropiere, în punctul *Piatra Tomii*, de unde provin câteva fragmente ceramice dacice, lucrate cu mâna, dar și pe platoul superior al clipei *Piatra Mare*, unde au fost sumar amenajate câteva terase și un mic platou. De aici au fost recuperate diferite fragmente ceramice, de epocă dacică, lucrate atât cu mâna, cât și la roată, precum și diverse cuie și piroane de fier, fapt ce sugerează existența unui post de observare amenajat pe stâncă. Tot de aici provine jumătatea unui ax articulat de zăbală simplă și una dintre verigile de care se lega căpăstrul. Piesa este foarte probabil dacică (Goronea *et alii* 2012: 14).
[1870] Borangic, Barbu 2013: 38; nota 67.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Alți războinici au fost înmormântați în proximitatea unor cetăți, pe care probabil le-au deservit sau stăpânit. Este vorba despre mormintele aristocratice de la Piatra Craivii și Cugir.

În ciuda problemelor legate de fragilitatea contextuală a unor elemente provenite din preajma cetății de la Piatra Craivii, există teoretic, cel puțin opt pumnale curbe de tip *sica*, dintre care două publicate, care au aparținut unor războinici cu un statut aparte, rezidenți în această zonă. Niciunul nu are o istorie clară, dar simpla lor prezență în proximitatea fortăreței arată că aici au rezidat astfel de nobili războinici.

Primul pumnal intrat în literatura de specialitate și cunoscut ca fiind *de la Piatra Craivii* a fost identificat în expoziția Muzeului de Istorie din Aiud, ajuns aici în urma unei donații făcută la sfârșitul secolului al XIX-lea, dată la care este notat ca fiind descoperit la Cetea (jud. Alba). A. Rustoiu rediscută piesa[1871] și, pe lângă unele precizări morfologice și istorice, având acces la studiile lui C. I. Popa[1872], reîntregește inventarul probabil inițial, și, implicit, reconsideră zona de proveniență, stabilind că aceasta are legătură cu fortăreața. Astfel recompus, inventarul pare să fi aparținut unui mormânt specific de războinic din acest areal și arată o prosperitate evidentă căci, pe lângă pumnal, mai conținea o spadă de tip *celtic*, două vârfuri de lance și un probabil mâner de scut[1873]. Piesa, cu analogii în sudul Daciei (Socu-Bărbătești, jud. Dolj) și Serbia (Ajmana, Mala Vrbica), a fost datată în secolul I a.Chr.

Acestui pumnal i se adaugă altele două care par să provină din același sit, ajunse cu decenii în urmă în alte instituții muzeale[1874]. Lipsa oricăror detalii, pierdute în decursul timpului, nu permite, deocamdată, nici un fel de discuții suplimentare.

Un alt pumnal de acest gen a fost descoperit, de această dată mai sigur, în apropierea cetății. Este vorba despre un exemplar de pumnal curb, braconat, alături de alte patru sau cinci piese similare. Datorită condițiilor de descoperire, nu se cunosc detaliile referitoare la inventarul asociat direct[1875]. Cert este că pumnalul a fost îndoit, ceea ce arată că a fost supus unui ritual, presupus funerar[1876]. Întregul lot reconstruiește o posibilă necropolă[1877], aflată în evidentă relație cu fortăreața, chiar dacă doar geografic, deocamdată.

Dintre cei patru tumuli de la Cugir, doi conțin resturile cinerare ale unor războinici de rang înalt. Inventarul unuia (**T. II**) era compus dintr-o spadă de tip *celtic*, cu teacă, un pumnal curb de tip *sica*, cu teacă, piese de harnașament, un scut cu margini și *umbo* de fier, un vârf de lance, trei zăbale de tip *tracic*, resturile unui car ceremonial, ceramică, diverse piese de fier, bronz, argint, aur și resturile unei blăni de urs (**Pl. 51/3/4/5**). Al doilea mormânt (**T. IV**) este ceva mai modest, inventarul constând dintr-o cămașă de zale, un vârf de lance îndoit și un pumnal curb de tip *sica*, un vas de tip *fructieră* și fragmente de la alte vase sparte[1878].

[1871] Rustoiu 2007a: 83-87, fig. 1/1.

[1872] Aflate în acel moment la stadiul de manuscris, dar publicate în anul următor (Popa 2008: 357-365).

[1873] Popa 2008: 357-365

[1874] Sîrbu, Borangic 2016: 83. Unul provine cert din proximitatea cetății dacice (inf. H. Ciugudean).

[1875] Exceptând pumnalul publicat, au mai fost sustrase din același loc încă patru pumnale curbe fragmentare, un *umbo* (posibil roman), două paftale de centură, fibule, mai multe vârfuri de săgeți. Ca urmare a braconajului, piesele au fost amestecate și nu este încă foarte clară asocierea concretă între componentele inventarelor inițiale. Întreg lotul provine din partea de nord-est de clipa calcaroasă a cetății (terasa IX) și face obiectul unei duble cercetări, atât penale, cât și arheologice. Au fost publicate recent doar cele două paftale (Plantos, Ciută: 165-177).

[1876] La fel ca în cazul armelor de la Bulbuc, care, deși îndoite, nu prezintă urme că ar fi fost depuse pe rug, nici această piesă nu are urme de arsură.

[1877] Aflată la o distanță de 420 m, direcția E-SE în linie dreaptă față de platoul superior și aprox. 140m NE de sectorul de cercetare arheologică numit punctul *Șura* (Plantos, Ciută 2015: 252).

[1878] Crișan 1980: 82. Este de reținut că mormintele nu au fost încă publicate integral, majoritatea informațiilor fiind culese din diverse surse, iar altele deduse pe baza măsurătorilor și a observării neconcordanțelor dintre acestea și mențiunile descoperitorilor. Astfel, s-a putut deduce că au existat două armuri de zale, în doi tumuli diferiți (Borangic 2011: 178), precum și două pumnale curbe de tip *sica* (Borangic 2009a: 43). Recent un al doilea

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Necropola recompune înaltul statut al personajelor îngropate aici. În ciuda modestiei fortăreței, valoarea echipamentelor și a întregului mobilier funerar fac, de departe, ca aceasta să fie cea mai consistentă dintre descoperirile similare din Dacia preromană. Sursele precise de venit ale clanului sau familiei pot fi doar presupuse, dar între acestea războiul nu putea lipsi.

Vorbind despre sursele de venit ale elitelor militare de pe valea Mureșului Mijlociu, ele trebuie să fi fost consistente, fiind vizibile nu doar în costurile mari cerute de ridicarea și întreținerea fortărețelor, ci și în teritoriu. Chiar dacă, cel mai des, obiectele de valoare și tezaurele monetare descoperite în teren nu pot fi legate direct de aristocrația care stăpânea valea, este evident că bunurile produse, tranzitate sau tranzacționate prin acest sector erau, într-o formă sau alta, gestionate de către elite. Economia zonei era bazată pe resursele locale, completată de câștigurile obținute de către aristocrația războinică pe calea armelor, venituri care, mai devreme sau mai târziu, se regăsesc în teritoriu.

Desigur, acest traseu al valorilor este dependent, din punct de vedere statistic, de numărul de depuneri din epocă (nerecuperate de către deponenți[1879]) și, mai ales, de procentul de descoperiri ale acestor depuneri. Chiar și în aceste condiții, bunurile recuperate de-a lungul timpului din acest areal arată o prosperitate evidentă a comunităților de aici.

De pe raza orașului Alba Iulia provin două colane de argint[1880], realizate prin împletire și un tezaur de monede dacice din același metal, imitații după monedele lui Filip II și monede dacice *scyphate* și un alt tezaur compus din monede de argint emise de Apolonia și Dyrrhachium[1881]. Nu se cunoaște însă numărul real de piese descoperite.

Este posibil ca din cetatea de la Căpâlna, căutătorii de comori să fi sustras un colier și o pereche de cercei de aur (**Pl. 43/3**), bijuterii presupuse a proveni dintr-un ipotetic mormânt de femeie (vezi *supra*). Piesele au fost considerate importuri din spațiul elenistic[1882], ceea ce arată legăturile, economice și militare în acest caz, dintre citadelă și sudul Dunării. Din cetate mai provin și 30 de denari[1883], datați pe mai multe paliere cronologice situate între anii 121-18 a.Chr.. Monedele au fost descoperite în ruinele turnului-locuință, ceea ce poate fi interpretat ca fiind o tezaurizare în acest loc. O parte dintre aceste monede sunt imitații dacice, realizate în perioada lui Burebista. Pe lângă monede, din sit mai provin câteva podoabe de argint (inele, brățări, fibule)[1884] și un *torques* din același material[1885]. Doar o parte din aceste piese, mai exact fibulele și cerceii, au fost publicate în monografia cetății, colierul fiind doar amintit, exprimându-se rezerva privind materialul din care era confecționat[1886].

---

pumnal provenit din necropolă a fost *redescoperit* în depozitele muzeale (Sîrbu, Borangic 2016: 92), confirmând astfel deducțiile și presupunerile anterioare. Situația este relativ identică în cazul spadelor de aici.

[1879] Numărul mare de tezaure (monede, piese de podoabe etc.) ridică întrebarea dacă depunerea acestora a avut loc ca urmare a unor frământări politico-militare sau acestea reprezintă ofrande închinate unor divinități (Spânu 2012: 164), fapt ce ar explica nerecuperarea de către proprietari a atâtor cantități de metal prețios.

[1880] Elemente de podoabă cu evidentă calitate de subliniere a statutului purtătorului apar în aproape toate culturile antice. În spațiul barbar par să fi avut și o funcție în cadrul economiei de prestigiu, fiind folosite ca daruri cu tentă diplomatică. În acest sens se poate cita mențiunea lui Tacit despre germani: *Căpeteniile se bucură mai ales de darurile neamurilor vecine care li se trimit nu numai de unul sau altul, ci și de obște: cai buni, arme minunate, alămuri și* ***colane*** (*Germania*, XV, 2). Inclusiv la celți, *torques*-urile erau purtate ca semn al distincției și de bărbați și de femei. Având în vedere legăturile dintre aceste spații, se poate presupune că și la daci *torques*-urile aveau o funcție asemănătoare. Prezența lor numeroasă în nordul Dunării poate fi și o consecință a politicilor romane de negocieri, venite în întâmpinarea gusturilor barbare (Rustoiu 1987-1988: 1086-1087).

[1881] *RepArhAlba*: 30; Rustoiu 1987-1988: 1082.

[1882] Catalog 2014: 315-316.

[1883] Glodariu, Moga 1989: 116-122.

[1884] *RepArhAlba*: 67.

[1885] Macrea *et alii* 1966: 20.

[1886] O confuzie, în cel mai bun caz, prezentă de altfel și în cazul unei piese similare, descoperite la Inuri, Vințu de Jos.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

În comuna Bucium a fost descoperit un tezaur de monede thasiene, cu numărul de piese neprecizat în literatura de specialitate[1887].

În satul Colțești (com. Rimetea) au fost descoperite un număr de trei sau patru coliere din sârmă de argint răsucită, cu capetele în formă de cap de șarpe[1888].

Descoperirea cetății de la Cugir a fost precedată de apariția a două mari tezaure monetare, ivite accidental. Primul, apărut în anul 1868, chiar la poalele *Dealului Cetății*, era format din cca. 200 de monede dacice, de mai multe tipuri, majoritatea din categoria Aiud-Cugir, alături de altele emise la sudul Dunării. Al doilea mare tezaur, compus se pare din aproximativ 2000 de piese, a fost descoperit în anul 1955 la poalele *Dealului Cetății*, punctul *Sub Coastă*, spre Valea Viilor. Majoritatea obiectelor de aici au fost pierdute, fiind topite și transformate în lingouri de către localnici[1889]. Din același sit provin alte două monede cu efigia lui Domitian[1890].

Importantă ar fi și informația potrivit căreia tot la Cugir ar mai fi fost descoperit un *tezaur format din monede preromane, brățări, inele și piese de harnașament, toate lucrate din aur*[1891], informație care din păcate astăzi este incertă, piesele nefiind identificate deocamdată. Prezența aurului în descoperirile ulterioare (**T. II**), precum și sursa de aur care era valea Pianului, credibilizează într-o oarecare măsură menționarea tezaurului. De remarcat că din același perimetru cu tezaurul par să provină și o armură și o spadă, piese și ele nesigure (sau în cea mai probabilă variantă cu origine medievală)[1892], descoperirea având un traseu imposibil de recompus, artefactele fiind cel mai probabil pierdute.

Alt tezaur, de mai mici dimensiuni, constând din 15 monede dacice de tip Hunedoara, la care se adaugă două drahme de argint (Apollonia și Dyrrhachium), găsite în locuri neprecizate, provine din satul Decea (com. Mirăslău)[1893].

De la Geoagiu de Sus (com. Stremț) provin cca. 40 de monede de aur schifate și una de argint, având inscripția *BIATEC*, iar pe revers imaginea lui Helios. Acest tip monetar este atribuit celților din tribul Boii, rezidenți în preajma Bratislavei și au ajuns în acest spațiu ca urmare a înfrângerii administrate acestora de către Burebista. De pe raza aceleiași localități provine și o fibulă de argint, descoperită întâmplător în punctul numit *Cuciu*. Această fibulă (de schemă Latène D, tip 3) a fost datată în intervalul dintre primul sfert al secolului I a.Chr. și începutul secolului I p.Chr. și are o analogie în situl de la Piatra Craivii[1894].

În 1955, în satul Inuri (com. Vințu de Jos[1895]), în punctul *Piatra cu Stânjeni*, a fost descoperit un tezaur de denari romani, datați între 147-77 a.Chr. Piesele au fost împărțite între localnici, astfel că, din întregul lot, s-au mai recuperat doar 38 de monede, fără a avea certitudinea că acesta a fost numărul real. Analizarea tezaurului a oferit o ipoteză inedită asupra modului de acumulare a valorilor conținute, care nu au fost tezaurizate bucată cu bucată, în timp, ci ele ar proveni dintr-o singură sursă, pusă de către specialiști pe seama comerțului[1896]. Fără a contesta această direcție, care apare întotdeauna ca explicație facilă, putem spune că este

---

[1887] *RepArhAlba*: 64.
[1888] *RepArhAlba*: 82.
[1889] Popa 2011: 309-325.
[1890] *RepArhAlba*: 88.
[1891] Popa 2011: 300.
[1892] Lewitzky 1901: 19-20.
[1893] *RepArhAlba*: 91.
[1894] Popa 2010: 294-295.
[1895] Tot de la Vințu de Jos, punctul *Valea rea*, este semnalat un număr neprecizat de *torques*-uri, descoperite în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Piesele sunt astăzi pierdute (Mărghitan 2008: 167-168).
[1896] Suciu, Simina 2002: 175-176.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

plauzibil ca lotul să fi fost o pradă de război, incursiunile dacilor la sud de Dunăre fiind frecvente.

Din aceeași localitate, Inuri, dintr-un punct neprecizat, provine un *torques* de argint, realizat din sârmă torsadată (**Pl. 43/7**), descoperit la începutul secolului al XX-lea[1897]. Colierele de acest tip sunt datate, în Dacia preromană, pe tot parcursul secolului I a.Chr. și începutul secolului I p.Chr[1898]. Descoperirile de la Inuri sunt puse în legătură cu alte așezări dacice de pe malul drept al Mureșului, din apropierea orașului Alba Iulia de astăzi, respectiv cele de la Vurpăr și Pâclișa. Punctual, prezența locuirii dacice poate certifica protejarea accesului spre nord, către sursele aurifere din Apuseni, prin Valea Cuțului, în mod similar cu celelalte căi paralele[1899]. Locuirea din acest perimetru permite ipoteza că aici exista un punct de supraveghere sub forma unui turn de veghe din lemn[1900]. Alt colier torsadat, împreună cu o fibulă, sunt menționate ca provenind de la Oarda[1901].

De pe teritoriul satului Medveș (com. Fărău) provine un tezaur de monede romane republicane, din care sau mai putut recupera 13 piese, datate din secolul II a.Chr. și până la mijlocul secolului I a.Chr. (175/151-69 a.Chr.)[1902]. Tot din acest sat provine un alt tezaur monetar, compus din 18 monede republicane și 123 imperiale ale cărui caracteristici[1903] conduc la ipoteza că a aparținut unui autohton, care le-a strâns în timp și care a supraviețuit războaielor daco-romane. Tezaurul a putut fi îngropat cu prilejul răscoalelor din provincia Dacia, izbucnite la moartea lui Traian[1904].

La Pănade (com. Sâncel) a fost descoperit cu prilejul unor lucrări agricole, în partea de NE a satului, în punctul numit Dos, situat la confluența pârâului Dăpăului cu valea Sărăturii, un tezaur de drahme de tip Dyrrhachium, compus din cca. 270 de piese, fără a avea certitudinea că au fost recuperate toate monedele risipite între țăranii care au descoperit depozitul[1905].

În satul Nădăștia (com. Almașu Mare), în 1829, a fost descoperit un tezaur de podoabe dacice de argint, având analogii cu cel de la Sălișteș (fostă Cioara)[1906].

La Ocna Mureș sunt semnalate o fibulă și o brățară fragmentară, realizată din fir răsucit, ambele de argint[1907].

Alt tezaur provine de la Pianu de Sus (com. Pianu), descoperit pe un deal din apropiere (*Tekenyel*), în 1852, compus din 50 de monede (26 drahme din Apollonia, 23 drahme din Dyrrhachium și o drahmă thasiană). Din descrierea pieselor nu rezultă dacă acestea sunt originale sau copii locale[1908].

La Răhău, în punctul *Valea caselor*, s-au descoperit, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, câteva sute de denari republicani de argint. Piesele au fost recuperate și transportate la Viena[1909]. Independent de acestea, de pe raza comunei, au fost recuperate câteva monede izolate.

[1897] Takacs 1982: 93-97.
[1898] Rustoiu 1987-1988: 1083.
[1899] Plantos, Popa 2004: 80-81.
[1900] Gheorghiu 2005a: 40.
[1901] *RepArhAlba*: 132. Nu este clar dacă descoperirea a avut loc la Oarda de Sus sau Oarda de Jos, dar distanța dintre cele două localități este foarte mică. Ambele sate sunt înglobate astăzi în orașul Alba Iulia.
[1902] *RepArhAlba*: 124.
[1903] Cronologia pieselor este cuprinsă între 135 a.Chr. și 112-117 p.Chr.
[1904] Suciu 1990-1993: 205.
[1905] Brudiu 1971: 173-172
[1906] *RepArhAlba*: 129.
[1907] *RepArhAlba*: 135.
[1908] *RepArhAlba*: 145.
[1909] *RepArhAlba*: 152.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Din perimetrul și proximitatea orașului Sebeș provine o imitație a unui stater de tip *Lysimah* și un tezaur compus din 50 de drahme din Apollonia și Dyrrhachium. Un alt tezaur (descoperit în 1801) conținea 395 imitații după drahmele din Thasos[1910].

De la Șeușa (com. Ciugud), dintr-o descoperire mai veche, provin 84 de denari romani republicani[1911].

Doi aurei imperiali de aur au fost găsiți accidental la Șibot. Piesele au fost emise la Roma, între 63-68 p.Chr., în timpul împăratului Nero. Monedele sunt și ele puse în legătură cu incursiunile dacice în Moesia (iarna dintre anii 85-86 p.Chr.) sau pot proveni din subsidiile plătite de către Domitian, dacilor, în anul 89[1912].

La Șpring, în punctul *Dealul carpinilor*, s-a descoperit, în 1977, un tezaur format din 50 de monede de argint romane, emise între 136 și 15 a.Chr. Piesele au fost puse și ele în legătură cu conflictele daco-romane din această perioadă[1913].

La începutul secolului XX au fost descoperite, la Teiuș, 18 monede de tipul Filip II și un tezaur de denari romani republicani și imperiali[1914].

Nesigură este datarea unui tezaur de peste 200 monede romane de argint, descoperit în 1863 la Ighiu, piesele putând fi republicane sau mai târzii[1915]. Din localitatea vecină, Șard (com. Ighiu), provin, din descoperiri fortuite și separate, două monede dacice de argint, o monedă macedoneană din același metal, 12 denari romani republicani și unul imperial[1916].

Acestea sunt cele mai reprezentative acumulări de monedă din sectorul analizat. Nu am inclus aici descoperirile izolate, cu câte una-două piese (Doștat, Piatra Craivii, Petrești, Răhău, Tărtăria, Ungurei (posibil tezaur), Valea Sasului (com. Șona), Vințu de Jos).

Cantităților de metal prețios stocat în monedă li se adaugă diversele podoabe de argint descoperite în mai multe puncte ale arealului discutat.

Din cetatea de la Piatra Craivii s-au recuperat câteva piese de argint: fibule întregi și fragmentare, cercei, o plăcuță cu funcționalitate necunoscută și pandantive-cui. Descoperirea unor unelte specifice orfevrierilor, precum și a unui tipar ceramic pentru turnarea inelelor denotă existența unui atelier de bijutier pe una dintre terasele de aici[1917].

De la Colțești (com. Rimetea Mare) provin șase torques-uri, descoperite în secolul al XIX-lea, apărute probabil disparat și la intervale neprecizabile de timp[1918].

Dintr-un loc neprecizat, de pe raza localității Săsciori, provin două fibule de argint cu nodozități, întregi și două similare, dar fragmentare, precum și o centură din plăci dreptunghiulare legate cu inele[1919].

La Poșaga de Sus (com. Poșaga) s-a descoperit, în 1843, un tezaur de podoabe dacice de argint, compuse din două fibule cu noduri și un lanț cu pandantive-cui. Sunt amintite și brățări spiralate cu extremitățile în formă de capete ofidiene[1920]. Un fragment al unei alte brățări de argint, cu extremitatea păstrată în formă de protomă zoomorfă, provine de la Vălișoara (com. Livezile), descoperită și ea în secolul al XIX-lea[1921]. La Crăciunelul de Jos a fost descoperit un

---

[1910] *RepArhAlba*: 168.
[1911] *RepArhAlba*: 180.
[1912] Suciu, Moga 1985: 161-169.
[1913] Pavel 1978: 91-101.
[1914] *RepArhAlba*: 188.
[1915] *RepArhAlba*: 111.
[1916] *RepArhAlba*: 179.
[1917] Moga 1979: 513-518.
[1918] Mărghitan 2008: 39-40. Locul descoperirii apare uneori în literatura de specialitate cu numele vechi, Sîngeorgiu-Trascău.
[1919] *RepArhAlba*: 165.
[1920] *RepArhAlba*: 149.
[1921] Mărghitan 2008: 165-166; *RepArhAlba*: 204.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

fragment din arcul unei fibule de argint dacice cu noduri[1922], iar de la Crăciunelul de Sus (com. Cetatea de Baltă) provin câteva fibule similare, fără a avea detalii suplimentare despre numărul real sau soarta acestora[1923].

În apropiere, în satul Făget (com. Valea Lungă) este semnalat un *torques*, fără alte detalii[1924]. În zona văii Târnavei Mici, pe raza comunei Cetatea de Baltă, a fost descoperită accidental o fibulă de argint, fără a i se cunoaște morfologia sau detaliile[1925].

O veche descoperire întâmplătoare (1899), din zona satului Rachiș, (com. Mihalț) menționează două inele din sârmă de argint[1926].

Pe raza satului Lupu (com. Cergău), în punctul numit *Sub vii*, a fost descoperit, în 1978, un tezaur de piese de argint. Acesta consta în două fibule cu nodozități, un bol de bronz semisferic de tip *mastos* și șapte falere cu reprezentări antropomorfe și zoomorfe, obținute prin ciocănire (**Pl. 55/1**). Toate obiectele au fost deformate și introduse forțat în vasul de bronz de către cel care le-a ascuns. Datarea acestui tezaur a fost propusă între sfârșitul secolului al II-lea și începutul secolului I a.Chr.[1927].

Tezaurul de la Sălișteș (fost satul Cioara), descoperit în anul 1820 și achiziționat în parte de Kunsthistorisches Museum din Viena[1928], a fost datat la începutul sec I a.Chr. Inițial întregul tezaur număra peste 62 de piese de argint, unele aurite, dar de-a lungul timpului o parte s-au pierdut. Cantitatea de metal prețios conținută a fost estimată la cca. 1 kg, poate ceva mai mult. Piesele recuperate constau în fibule, brățări, colane, lanțuri, inele, aplici discoidale, o plăcuță de argint aurit (**Pl. 33/2**), pandantive-cui, verigi, garnituri și alte fragmente neidentificabile. D. Spânu este de părere că fragmentele de tablă în formă de pâlnie, prezente în tezaur, ar putea fi resturile unui carnyx[1929], reconstituirea grafică a acestuia fiind plauzibilă.

Ultimul tezaur analizat este cel descoperit în satul Sărăcsău, com. Șibot, punctul *Sub Boacăș*. Și acesta este rezultatul unei descoperiri întâmplătoare, făcută în anul 1950, sub un strat de pământ tasat și cu urme de ardere și cenușă, interpretat ca vatra unei locuințe. Tezaurul din argint este compus din trei colane, patru fibule mari, patru fibule mici, o altă fibulă fragmentară, patru brățări și șase inele (**Pl. 43/1**). Toate piesele au fost introduse într-un vas de lut[1930]. F. Medeleț face observația că piesele din acest tezaur sunt dintre puținele care par să fi constituit podoabele a două costume ceremoniale distincte, unul pentru un adult, iar celălalt destinat unui copil[1931]. Întregul lot, unul dintre puținele tezaure descoperite în relație cu o locuință, așezare sau cetate, poate să fi constituit o ascundere sau, la fel de posibil, o depunere ritualică în legătură cu vatra sub care a fost îngropat.

Privit în ansamblu, se observă că sectorul de vale analizat și repertoriat conține un număr considerabil de artefacte de argint (**Pl. 54**), raportat la suprafața regiunii discutate.

Se observă că a ajuns până la noi, fie concret, fie sub formă de informație, o cantitate de monedă considerabilă, aproape exclusiv din argint (**Pl. 52**). Valoarea tezaurelor reprezintă, desigur, doar o oarecare parte a realităților din epoca dacică, motiv pentru care se poate presupune o intensă activitate economică, ramificată pe diferite direcții de producție,

---

[1922] *RepArhAlba*: 84.
[1923] Mărghitan 2008: 45.
[1924] Rustoiu 1987-1988: 1082.
[1925] Mărghitan 2008: 29-30. Piesa este astăzi pierdută.
[1926] Mărghitan 2008: 112.
[1927] Crișan 1986: 221-222; Glodariu, Moga 1994: 33-49.
[1928] Mărghitan 1969: 315; p. 327; p. 325-326.
[1929] Spânu 2012: 85; Pl. 110.
[1930] Floca 1956: 6-18.
[1931] Medeleț 1994: 217.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

concretizată în bunuri produse și monedă aflată în circulație sau stocată. Acesteia i se adaugă moneda adusă din imperiu, rezultată din campaniile de pradă, războaie sau stipendii.

O situație interesantă – din perspectiva binomului centru-preriferie – o reprezintă cantitatea mare de monedă imitată, inițial elenistică, apoi romană (situație identificată și în alte zone ale regatului dac). Istoricul englez Kris Lockyear pune întrebarea dacă nu cumva copierea monedelor reprezenta o formă de concurență între căpeteniile din teritoriu capabile să emită astfel de piese, care constituiau desigur o formă de reflecție a puterii și prestigiului lor? Ipoteza este tentantă cu atât mai mult cu cât obiectele din locurile îndepărtate și cunoașterea locurilor de unde acestea proveneau oferea o sursă de putere liderilor daci[1932].

Fără îndoială că imitarea, posesia și tezaurizarea monedei se poate înscrie, alături de alte elemente comportamentale, în conceptul de competiție specific elitelor militare din Europa proto-istorică[1933], direcție de investigare istorică mai puțin cercetată în România.

Posibilitățile de import – în condițiile în care argintul nu era exploatat de către daci[1934] – sunt diverse, putând fi presupuse legături economice cu sudul Dunării[1935], dar și rezultante ale acțiunilor militare dacice[1936].

Privind retrospectiv micro-repertoriul zonei, se pot extrage câteva observații. În primul rând, descoperirile din acest sector se încadrează în nota generală a tezaurelor de argint din Dacia preromană. Aproape toate au fost descoperite accidental, ceea ce a alterat informația de context, iar în multe cazuri nu mai există nici măcar certitudinea că au fost predate sau recuperate toate componentele inițiale. Chiar și în acest caz, sunt puține astfel de descoperiri urmate de verificări și controale arheologice.

Apoi se ramarcă faptul că piesele de aur sunt descoperiri rarisime. Exceptând monedele celtice de la Geoagiu de Sus (**Pl. 53/1**), excepționale prin număr, și cei doi aurei de la Șibot, aurul este aproape inexistent în zonă. În repertoriul descoperirilor am identificat doar o piesă în tumulul II de la Cugir[1937] (**Pl. 43/5**), puternic deformată de temperatura rugului funerar. Putem adăuga și plăcuța de argint aurit de la Sălișteː (**Pl. 33/2**). Aspectul se încadrează și el în nota generală a rarității aurului de pe teritoriul regatului. În peisajul arid din acest punct de vedere, colierul și cerceii de la Căpâlna (**Pl. 43/3**) sunt extrem de atipice și evidențiază statutul aparte al aristocratei care le-a purtat, în ciuda oricăror interdicții probabile. Situația este și mai stranie prin faptul că Mureșul desparte, în acest sector, două zone cu potențial aurifer evident, *Cadrilaterul de aur* la nord și valea Pianului la sud[1938].

De asemenea, metalul prețios lipsește din inventarele funerare, cu excepția mormântului princiar de la Cugir și a pieselor cu proveniență și context incert de la Căpâlna. Războinicii de pe valea Mureșului s-au înmormântat într-un cadru foarte sobru, armele fiind cele mai constante valori din cadrul inventarelor funerare. Sobrietatea aceasta însă privea doar echipamentul depus în morminte, pentru că argintul prezent predilect în tezaure, sub formă de

---

[1932] Plourde 2009: 266.
[1933] Lockyear 2004: 70; Florea 2006: 8.
[1934] Mai exact, dacii nu cunoșteau sau nu foloseau metode de separare a argintului din aur sau din alte minereuri polimetalice. Este însă logică folosirea unor pepite de argint nativ, cazuri totuși rarisime, care însă nu puteau furniza cantități foarte mari de metal.
[1935] Către care puteau fi direcționate diverse mărfuri, în special sare, vite, cai, blănuri, grâne, posibil sclavi.
[1936] Fie că vorbim de prăzi de război, subsidii, tributuri sau daruri. Este știut faptul, de exemplu, că regiunile pontice asigurau în epoca Greciei clasice, pentru hrana Atenei, o cantitate de grâne egală cu toate celelalte zone de import (Egipt, Sicilia etc.). Putem presupune că Dacia a rămas unul dintre furnizorii principali de cereale.
[1937] Se pare însă că de aici provin două astfel de *fruntarii*, al doilea fiind presupus pe baza analizelor metalografice ale diverselor resturi de piese de aur din acest sit (inf. A. Rustoiu).
[1938] Analizele metalografice efectuate nu exclud ca aurul folosit să provină din spațiul transilvan, caz în care doar meșterul (ambulant?) sau atelierul (și stilul) ar fi sud-dunărene.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

fibule, brățări sau colane, arată că în vestimentația și portul zilnic acesta era intens folosit. Și desigur, în alte aspecte ale vieții cotidiene și spirituale.

Referitor la port se observă că, în ciuda numărului mare de fibule cu noduri, nu doar din acest sector, ci din întregul spațiu dacic, aceste piese de podoabă importante lipsesc din reprezentările Columnei Traiane. Și aici, la fel ca pe reprezentările statuare de daci din Imperiu, sunt redate doar fibule discoidale[1939]. Este un aspect care conturează o altă realitate arheologică, respectiv ieșirea din uz a acestor piese, care nu mai apar în descoperiri după epoca lui Burebista[1940], semn sau consecință a unor modificări importante. În schimb colanele, piese cu evidentă încărcătură socială și, probabil, religioasă, apar figurate pe două dintre falerele de la Lupu, purtate de personajele feminine[1941] (**Pl. 54/1**) și în câteva scene de pe Columna Traiană (XXXIX), tot de către femei[1942] (**Pl. 54/2-3**). Este foarte probabil că aceste colane erau purtate de ambele sexe, așa cum reiese din reprezentarea de pe una dintre falerele de la Surcea, în care cavalerul are astfel de podoabe (suprapuse?) la gât (**Pl. 42/1**).

Și totuși, argintul reapare în Transilvania, după o pauză de aproape două secole, în tandem cu revirimentul dacic, în fruntea căruia se aflau aristocrații războinici. Cele două elemente nu pot fi disociate, ceea ce înseamnă că metalul avea alte atribuții și semnificații, nefiind agreat în ritualurile funerare[1943].

Prezența atâtor tezaure nerecuperate poate fi explicată prin încercarea de protejare a lor în contextul unor convulsii interne ale lumii dacice. La fel de bine ar putea însemna o renunțare de bună voie la aceste valori, închinate în acest fel unor zeități[1944] și cuprinse astfel în marile modificări religioase care au animat societatea dacică în secolul I a.Chr., perioadă în care sunt datate cele mai multe tezaure.

O ultimă observație este legată de volumul semnificativ de metal prețios descoperit, mare parte în secolul al XIX-lea. În ciuda acestui fapt, în plan real cantitățile trebuie să fi fost cu mult mai mari, dacă ținem cont de posibilele elemente nedescoperite sau de prăzile spoliate de romani. Prezența consistentă a metalului prețios – doar un indicator dintre multe altele – în acest teritoriu arată că de bogăție s-a bucurat și zona *rurală* a capitalei, nu doar tezaurul regal. În această cheie putem înțelege divergența acerbă de opinii care animă comunitatea științifică în legătură cu valoarea ridicată a capturilor de război luate de Traian din Dacia.

Prezența unui număr atât de mare, în acest areal, de monedă din argint (elenistică, celtică, autohtonă, romană), precum și a podoabelor și bijuteriilor, cărora li se adaugă și celelalte descoperiri apropiate din județele Hunedoara și Mureș, numeroase și ele, trebuie pusă în relație cu resursele și rolul văii Mureșului Mijlociu în cadrul mai larg al civilizației dacice. Că aceste resurse erau consistente o dovedește în primul rând o altă dimensiune observabilă, mai exact parametrii fenomenului militar dacic din acest perimetru.

[1939] Singura reprezentare a fibulelor cu noduri pe veșminte apare pe două dintre falerele de la Lupu.

[1940] Cronologia acestui tip de fibule este destul de scurtă: secolul II a.Chr. - jumătatea secolului I a.Chr. (Rustoiu 1997a: 33), restrânsă de D. Spânu la al doilea și al treilea sfert al secolului I a.Chr. (Spânu 2012: 142). Dispariția acestui tip de accesoriu-podoabă poate fi atât o consecință a unor reforme culturale, cât și dispariția atelierelor producătoare, respectiv a meșterilor capabili de a fabrica astfel de produse relativ complicate.

[1941] Moga, Lupu 1994: 40-41.

[1942] Colane, aparent suprapuse, poartă și personajele, un bărbat și o femeie, figurate pe falerele de la Galiče.

[1943] Excepțiile sunt constituite dintr-o piesă interpretată drept faleră, provenită din **T.III** de la Cugir (Teleaga 2014: 307, nota 51), câțiva butoni și stropi din același material din **T. II**; o pafta placată cu argint aurit din mormântul tumular de la Costești (Gheorghiu 2005a: 208) și mormintele de la Tilișca (Lupu 1989: 34-35). Doar la Tilișca argintul este prezent în morminte, dar lipsa unor piese de armament face ca acestea să poată fi destinate unor femei. F. Medeleț a avansat chiar ideea unei depuneri rituale, fără caracter funerar (Medeleț 1994: 193), ipoteză foarte probabilă dacă avem în vedere ca unele piese au fost tăiate intenționat cu dalta.

[1944] Crișan 1986: 427.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Începând cu secolul II a.Chr. se constată, în special în sectorul Aiud - Vinţu de Jos, o expansiune demografică remarcabilă, exprimată prin numărul mare de aşezări, în mod evident mult mai consistent comparativ cu perioadele anterioare. Concentraţia nu a rămas conectată doar pe firul văii, ci a radiat pe văile secundare şi pe pantele sud-estice ale Apusenilor (Cetea, Inuri, Râmeţ, Ţelna, Poşaga etc.)[1945] (**Pl. 53/2**).

Această dinamică demografică şi consecinţele ei economice şi politice au avut desigur în frunte elitele militare din regiune, fapt evidenţiat de cetăţile existente şi de mormintele războinicilor descoperite aici. Luând în considerare şi depunerile, numai în judeţul Alba sunt contabilizate 11 astfel de puncte cu descoperiri, totalizând 23 de inventare care conţin arme sau echipamente specifice războinicilor daci[1946] (**Pl. 54**), un număr consistent, depăşit doar de concentraţia similară din Oltenia, zonă însă mai puţin dinamică din alte puncte de vedere.

Prezenţa unui număr atât de mare de războinici aristocraţi în teritoriu, determină o discuţie care atinge mai multe coordonate. Prima este de natură cronologică. Un prim indiciu este datarea mormântului princiar tumular (**T.II**) de la Cugir. Pe baza analizelor cu radiocarbon (C14), lemnele utilizate pentru construcţia rugului funerar au fost datate în intervalul 160-95 a.Chr., deci mai devreme decât domnia lui Burebista[1947] şi debutul proiectelor edilitare din Munţii Orăştiei. Începuturile cetăţii sunt şi mai timpurii, primul nivel de locuire dacic fiind stabilit de către autorii săpăturilor între sfârşitul secolului III şi începutul celui de al II-lea a.Chr.[1948].

Este evident că, anterior avansului dacilor spre zona montană unde va fi ridicată Sarmizegetusa, incipientă în acel moment[1949], nucleul puterii dacice era pe pantele de nord ale Munţilor Sebeşului, unde se sprijinea pe fortăreaţa de la Cugir[1950], fără îndoială un centru şi sediu tribal important în acel moment.

Nu poate fi eludat un alt aspect strategic. Zona cuprinsă între Blandiana la sud-vest şi Aiud-Teiuş la nord-est, conţine limitele înaintării din ambele direcţii ale celţilor. Din anumite motive, acest sector nu a fost ocupat consistent de aceştia, în ciuda calităţilor regiunii[1951]. În acest registru, revirimentul dacic se poate să fi avut punctul de iniţiere în acest sector, una dintre puţinele văi fertile neocupate în întregime de celţi[1952]. Oprirea acestora nu se putea datora

[1945] Rustoiu, Rustoiu 2000: 185.
[1946] Un prim indicator este pumnalul curb de tip *sica* (Piatra Craivii = 9 exemplare, din care 5 încă nepublicate; Bulbuc = 5; Teleac 1 (plus un mormânt doar cu lance); Tărtăria = 2 (1 dintr-o locuinţă); Blandiana = 1; Berghin = 1; Cugir = 2). Acestora li se adaugă, cu caracter discutabil, pumnalul curb provenit din împrejurimile Silivaşului, datat mai timpuriu şi probabil parte a unui set de arme celtice (Sîrbu, Borangic 2016: 28).
[1947] Teleaga 2014: 309.
[1948] Crişan, Medeleţ 1979: 105-106.
[1949] Este evident că cercetarea întregului complex din Munţii Orăştiei are la bază elementele de habitat de la finalul regalităţii. Din acest moment este însă foarte greu să se recompună cronologia întregii zone, mai ales pe fondul stagnării publicării tuturor cercetărilor efectuate, unele acum aproape 50 de ani. Totuşi, cele mai timpurii urme, pentru Costeşti-Cetăţuie, sunt plasate la finalul secolului al II-lea a.Chr., dar mai sigur la începutul secolului următor (Gheorghiu 2005a, p . 128).
[1950] Se pot adăuga acestui orizont şi cetăţile de la Costeşti-Cetăţuie şi Cucuiş (Popa 2011: 281).
[1951] În acest sector apar doar descoperiri sporadice de elemente materiale asociate celţilor (fibule, ceramică), departe însă de a documenta o locuire consistentă, similară cu alte zone. Dintre aceste semnalări de materiale cu caracter celtic o parte sunt incerte (Ferencz 2007: 51), iar o alta a apărut în asociere cu materiale dacice.
[1952] Totuşi, lipsa prezenţei celtice din sector poate fi datorată lacunelor din cercetarea arheologică a văii, noi descoperiri putând oricând să apară şi, în consecinţă, să modifice această ipoteză. Un argument în acest sens îl constituie recentele descoperiri celtice consistente de la Gâmbaş (jud. Alba) sau Miercurea Sibiului (jud. Sibiu), prilejuite de construcţia tronsoanelor de autostradă Sebeş-Turda şi Orăştie-Sibiu.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

decât unei forțe capabile să li se opună cu succes, semn că dacii din regiune aveau această capacitate[1953].

Pe parcursul secolului al II-lea a.Chr. și foarte probabil și în mare parte din cel următor, în lipsa unei mai fine cronologizări a mormintelor aristocratice din acest sector, valea Mureșului apare dominată de războinicii de la Blandiana, Bulbuc, Tărtăria, Teleac, Piatra Craivii, Căpâlna, Cugir și celelalte puncte de descoperiri asociate lor. Este însă probabil că o formație politică a dacilor se constituise deja pe cursul mijlociu și inferior al Mureșului[1954]. Edificarea regatului dac din Munții Orăștiei a cuprins inclusiv comunitățile văii Mureșului Mijlociu sau chiar întreaga construcție politică poate să fi fost creația lor[1955]. De adăugat că două dintre cele mai importante centre de emitere de monedă autohtonă târzie – Răduleşti-Hunedora și Aiud-Cugir[1956] – se află în acest areal, acoperit, de altfel, de numeroase tezaure numismatice, în relație evidentă cu puterea economică și cu gradul de autoritate al formațiuni lor politice din acest sector.

Cea mai mare parte a istoricilor consideră că începând cu Burebista sau cel târziu cu urmașul acestuia la tron, Deceneu, nucleul politic al regatului se stabilește la Sarmizegetusa, înainte rolul acesta avându-l fortăreața de la Costești-*Cetățuie*[1957]. Mutarea a avut ca efect popularea intensă a proximității, numărul de așezări civile din zonă crescând substanțial[1958]. Întreaga structură socială staționată aici avea permanent nevoie de alimente, materii prime diverse, forță de muncă. Cantitățile de cereale și alte alimente, spre exemplu, care trebuiau să hrănească populația aflată pe șantierele din munți, unele întinse pe perioade mari de timp, trebuiau produse și transportate. Valea Mureșului, prin solul fertil, era cea mai apropiată și mai convenabilă astfel de resursă. Nu există date certe privind relațiile de schimb sau natura exactă a acestora, dar este verosimil ca aprovizionarea cu produse a capitalei și a celorlalte cetăți din împrejurimi să se fi făcut printr-un sistem de obligații sau de schimburi[1959]. Este evident că producția atelierelor metalurgice de lângă Sarmizegetusa nu era destinată doar rezidenților de aici, mai ales că mare parte din produsele acestora erau unelte agricole, prea puțin folositoare în zonele montane, scenariu în care produsele de aici plecau în bună măsură în teritoriu. Dimensiunea religioasă a metalurgiei în general și a fierului în special, asortată cu centrul sacru din proximitatea capitalei este o altă direcție importantă și de luat în considerare în relația prezentată[1960].

[1953] Deși studiul de caz cuprinde doar sectorul văii Mureșului dintre Ocna Mureș și Șibot, mai exact zona aflată astăzi pe raza administrativă a județului Alba, realitățile istorice concrete nu erau cantonate între aceste repere geografice actuale. Astfel, entitatea sau entitățile politico-militare dacice, care au stopat și eliminat puterea celtică din regiune, stăpâneau un teritoriu cu siguranță mai vast și avem în vedere aici descoperirile de la Hunedoara, care jalonează o prezență dacică continuă și efectivă începând din secolul al III-lea a.Chr. și până în secolul I p.Chr., ceea ce înseamnă o coabitare sau măcar o vecinătate destul de îndelungată între cele două culturi.

[1954] Vulpe 2005: 569.

[1955] *Transferul de putere în Transilvania, în detrimentul dominației celților, s-a petrecut însă cu câteva generații mai devreme* de domnia lui Burebista (Rustoiu 2002: 25), adică în orizontul cronologic de care aparținea aristocratul înmormântat la Cugir.

[1956] Preda 1973: 295-307, fig. 21. Autorul coroborează aceste descoperiri cu informațiile oferite de Ptolemeu (III, 8, 3) și atribuie monedele tribului ratacensilor (sau racatensilor).

[1957] Identificarea marii cetăți de la Grădiștea de Munte, din Munții Șureanu, cu capitala Sarmizegetusa Regia (Dio Cassius, LXVIII, 9), precum și cronologia acesteia sunt două probleme asupra cărora consensul istoricilor se lasă, din nou, așteptat. Opinia majoritară este aceea că Sarmizegetusa a fost inițial doar un centru religios și a devenit capitală abia în timpul domniei lui Deceneu (Pețan 2014: 1-2, cu bibliografia subiectului).

[1958] Florea 1986-1987: 82-88.

[1959] Florea 1986-1987: 90.

[1960] Iaroslavschi 2006: 257.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Plecând de la descoperirile din bazinul Mureșului Mijlociu, se naște întrebarea dacă prezența atâtor războinici însemna de fapt protecția și/sau aplicarea unor programe de opresiune sau de forță a autorității regale în teritoriu? Fără cunoașterea sistemului de proprietate aplicat în lumea dacică va fi întotdeauna aproape imposibil de detaliat exact modul de acumulare și redistribuire a valorilor și eforturilor materiale și umane. Economia întregului complex din jurul capitalei nu se putea susține de una singură, nici sub aspect material și nici uman, astfel că apare firesc că ea se baza, în mare majoritate, pe resursele din teritoriu. În acest cadru, bazinul Mureșului era principalul furnizor de alimente, cereale în primul rând, dar și de altă natură. Nu mai puțin importantă era utilizarea văii ca axă de comunicații și transport.

Desigur, funcția de sursă aparține întregului bazin, dar se pot observa mari diferențe între diferitele sectoare ale acestuia. Concentrația de elemente asociate elitelor militare și existența resurselor naturale preponderent pe sectorul suprapus astăzi județului Alba, construiește imaginea unui zone economice puternice, capabile să se susțină economic și militar, iar apoi să participe cu aceste coordonate efectiv la edificarea regatului.

Cetățile, așezările, mormintele aristocratice, tezaurele și numeroasele descoperiri monetare de pe valea Mureșului Mijlociu, întregesc imaginea unei structuri administrative bine articulate și foarte prospere economic. Nu este de mirare că această societate era dominată de un număr mare de seniori ai războiului, direct interesați de resursele și controlul văii. Lipsa acestor tipuri de depuneri din preajma capitalei nu mai poate fi pusă pe seama carențelor de cercetare, ci trebuie avut în vedere rolul și locul acestor elite războinice, mai ales către finalul regalității dacice, când este posibil să putem vorbi deja despre o restructurare a aristocrației dacice, împărțită acum în una aulică, având prioritar funcții administrative și una provincială, cu funcții preponderent războinice[1961].

Tabloul general al acestei zone arată că valea Mureșului era o adevărată coloană vertebrală a economiei regatului dac, furnizând centrului din Munții Orăștiei importante resurse alimentare, saline sau de metale prețioase. În completarea acestora, cea mai importantă resursă rămânea totuși factorul uman, de aici provenind nu numai militari de excepție, ci și forță de muncă, meșteri și artizani de prestigiu.

Înainte de acest moment, foarte probabil comunitățile întinse de-a lungul râului se aflau sub ascultarea unor seniori războinici puternici. Unul dintre aceștia, tarabostele înmormântat la Cugir, avea toate caracteristicile unui rege: arme scumpe, cai de rasă, aur, argint, tumul funerar, cetate, clan, războinici de seamă, popor numeross. Dacă el a fost rege, atunci valea Mureșului mijlociu a fost regatul peste care el și familia lui au stăpânit. Oricum, fără istoria acestui necunoscut aristocrat, evoluția regatului dac din munții Orăștiei ar fi fost cu totul alta. Sau n-ar fi fost deloc.

[1961] Borangic 2014a: 271.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

CAPITOLUL IV. ELITELE MILITARE

IV.A ELITELE MILITARE

La origine un fenomen de sinteză socială, procesul de edificare a regalității dacice a fost, până la urmă, rezultatul eforturilor unei elite militare. Prin ce mecanisme ajung aceste elite în vârful ierarhiilor sociale, deși pare ușor de dedus, rămâne o întrebare deloc lipsită de substanță. La fel cum sunt și cele legate de modalitățile alegerilor care articulează fenomenul sau cum influențează aceste mecanisme viitorul entității politice pe care au creat-o. Iar când sursele directe de informare sunt parcimonioase, interogațiile sunt cu atât mai acute și mai necesare.

Este posibil ca stadiul cercetărilor în această direcție să stagneze din mai multe motive, unele independente de ariditatea peisajului documentar. Arheologia, ca metodă de cercetare, operează fundamental cu *efectele* activităților umane și nu aproape ignoră *cauzele* care le-au generat. A durat mai mult de un secol de arheologie concretă până când s-a conștientizat acest blocaj, iar soluțiile au fost căutate în conectarea sau, mai exact, la apelul către alte discipline științifice. *Interdisciplinaritatea*[1962]a devenit, pe acest fond, aproape o regulă, chiar dacă științele auxiliare implicate sunt uneori la fel de limitate ca arheologia clasică[1963]. Și acestea operează majoritar asupra artefactului și destul de puțin asupra contextului material sau cultural al acestuia. În acest cadru, arheologiei, văzută ca o suverană a cercetării istorice, i s-au atins din nou, relativ repede, limitele, cu toate că acum suma de răspunsuri accesibile a lărgit considerabil zona de confort a înțelegerii. Teoreticienii metodologiilor utilizate au remarcat că deși sfera de interogare a crescut, răspunsurile obținute sunt cantonate în același registru, chiar dacă aria cercetată e astăzi sensibil mai largă. O soluție la acest impas a fost o nouă schimbare a abordărilor. Filozoful Paul Feyerabend a concretizat blocajul, spunând că *metoda este calea cea mai sigură către eșec; diversitatea este benefică*[1964]. Arheologiei, altfel foarte sigură pe metodologia ei, îi lipseau abordările prin și din prisma socialului, precum și metodele prin care să explice nu doar *ce este un artefact*, ci și *de ce* el este așa. Cercetarea sistemică a culturilor istorice (*Procesualismul*; *New Archaeology*) a pornit aproape de la zero, lipsindu-i bazele de lucru esențial necesare[1965]. Dar meritul cel mai mare al procesualismului a fost includerea în cercetarea arheologică a unor discipline socio-umaniste: antropologia, psihologia, sociologia, etnografia, etologia etc., ca soluție pentru ieșirea din impas.

Desigur, parcursul metodologic schițat nu a fost unul liniar și nici măcar universal acceptat sau aplicat, dar ceea ce interesează în acest moment este conectarea arheologiei românești la aceste curente, unele aparent depășite deja în zona lor de geneză. O istorie a

---

[1962] Istoricul N. Zugravu observă corect efectul aplicării excesive a *interdisciplinarității*, fapt care a dus uneori la diluarea arheologiei propriu-zise, disipată într-o mulțime de subdomenii (*environmental archaeology*, *landscape archeology*, *spatial archaeology*, *archaeogeology*, *geoarchaeology*, *archaeological geology*, *behavioral archaeology*, *cognitive archaeology*, *evolutionary archaeology*, *postcolonial archaeology*, *social archaeology*, *industrial archaeology*, *processual archaeology*, *postprocessual archaeology*, *hermeneutic achaeology* etc.) și la pierderea, pe alocuri, a caracterului de intenţionalitate culturală a acesteia (Zugravu 2010-2012: 61).

[1963] Arheologia ultimelor decenii este dominată de apelul, uneori sufocant, la discipline conexe, generând o inflație de subdiscipline care pun accent doar pe obiectivele pragmatice, pe sofistici conceptuale şi pe acurateţea metodologică (Zugravu 2010-2012: 61-62). Este evident că cele mai multe sunt axate tot pe studierea pozitivistă a artefactelor.

[1964] Paul Feyerabend, *Against Method. Outline of an Anarchistic Theory of Knowledge*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1970.

[1965] Bejan, Micle, 2006: 54-58.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

elitelor militare, și nu numai, din epoca istoriei clasice este, însă, imposibilă fără ieșirea din rigiditatea metodologică tehnicistă consacrată. Deosebit de riscantă, abordarea unor surse documentare periferice sau non-convenționale pentru a înțelege (și a explica?) diversitatea socială a unei structuri culturale care a generat nu doar artefacte, ci și idei, concepții, credințe, fapte este în esență o corelare cu subiectul cercetării: socialul.

Însăși conceptul de *elită* este o preluare din sociologie, asimilare în mare parte naturală, dacă măsurăm exact distanța dintre cele două discipline. Sociologia este axată pe studiul relațiilor dintre formele organizate a raporturilor sociale și oameni, zonă în care arheologia, ca subsecvență a cercetării istorice, se regăsește cu ușurință. Separația dintre sociologie și arheologie, sau, mai exact diferența, este că prima s-a concentrat pe evidențierea elitelor politice, în timp ce, pe lângă acestea, a doua are ca subiect de studiu și elitele sociale, economice, religioase și militare.

Așadar ce este elita?

Toți sociologii sistematizează și localizează termenul în jurul ideii de grup social[1966]. Un grup a cărui superioritate tradițională are la bază un set de calificări sau de aptitudini specifice[1967], care, prin tot ce este sau întreprinde, e clar diferit de masa de indivizi din care provine și pe care o domină. În esență, atunci când e vorba despre un grup, acesta este cel care, într-un fel sau altul, a monopolizat pozițiile de forță (politică, economică, socială, culturală, militară, ideologică, chiar științifică etc.) ale comunității, ca o consecință a calităților, calificărilor și voinței de a accede a membrilor ei.

O elită este întotdeauna rezultatul polarizării unei comunități, a unei structuri sociale. Elita, oricare ar fi ea, nu poate fi identificată decât prin comparația cu majoritatea, astfel că întotdeauna elita este o minoritate. Ca orice grup restrâns, elita este bine organizată, bine coordonată și foarte clar determinată, având un grad foarte mare de coeziune a indivizilor care o compun, motiv pentru care este îndeobște supusă unui singur impuls[1968]. Totuși, pentru ca forma de grup aristocratic să funcționeze, este necesar ca rețeaua legăturilor de rudenie și alianțe să fie de anvergură[1969], atât în interiorul lui, cât și în exterior, pe mai multe coordonate.

Conceptul de elită este, însă, și ambivalent, putând fi aplicat la fel de bine și indivizilor luați separat, atât timp cât noțiunea de *elită* are sens ca expresie a unei performanțe particulare. Revenind la semnificația mai largă, cea care nuanțează o categorie socială sau profesională, este de la sine înțeles că există tot atâtea elite câte domenii de activitate[1970]. Între acestea, funcția războinică s-a distins clar, din vremuri imemoriale, prin emanația unor vârfuri sociale. În peisajul elitelor, cea militară avea și și-a păstrat o calitate fundamentală. Funcția ei este strâns legată de o activitate de maxim risc, pentru desfășurarea căreia sunt definitorii anumite caracteristici individuale: forță, curaj, exercițiu. Apartenența la această elită este condiționată

[1966] Elitologia, ca disciplină ştiinţifică, începe să prindă contur începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului următor, ca reacție la apariția marxismului, în principal datorită sociologilor Vilfredo Pareto (1848-1923) și Robert Michels (1876-1936) și a filozofului Gaetano Mosca (1858-1941), considerați teoreticienii clasici ai disciplinei. Teoriile acestora au convers către doctrina potrivit căreia guvernarea maselor de către o elită restrânsă este inevitabilă. Elita este creatoarea de act istoric, iar restul societății suportă actul guvernării, manipularea şi violența acesteia (Zamfirache 2013: 17-53), teorie în care se ghicește influența lui N. Machiavelli. Majoritatea exegeților acestora rămân în același contur teoretic (până spre sfârșitul secolului XX, când disciplina capătă noi direcții teoretice), adăugând doar unele amendamente, dintre care este de amintit acela că nivelul de competență al individului și poziția lui în rândul elitei nu coincid întotdeauna.

[1967] Coenen-Huther 2007: 15.

[1968] Zamfirache 2013: 36.

[1969] Coenen-Huther 2007: 36.

[1970] Paletă de activități extinsă la toate tipurile de activități umane. Aplicând această cheie putem vorbi, spre exemplu, de o elită a hoților, a tâlharilor etc., ieșind cu această ocazie din blocarea conceptului de elită în zona pozitivă a socialului.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

pragmatic de aceste însușiri, iar eticheta este întotdeauna dublată de calitatea sau calitățile cerute de grup. Riscurile permanente la care grupul militar este expus nu permite accederea unor indivizi neconformi, astfel că o elită militară este întotdeauna extrem de omogenă, de bine sudată în principiile ei și mai ales foarte puțin predispusă la încălcarea condițiilor și regulilor asumate și necesare, de altfel, supraviețuirii ei.

O elită este întotdeauna produsul și reflexia societății care a generat-o, de care nu se poate delimita, de care este susținută și întreținută și pe care și-o subordonează. Pentru epoca istorică studiată, elita este, totuși, un concept bazat pe diferențele surprinse arheologic între indivizi (sau elementele asociate lor) ori între indivizi și comunitățile lor. Piesele de inventar (funerar sau nu) deosebite (arme, bijuterii, podoabe), tipul de rit și ritual (funerar, în acest caz[1971]) aplicat sau reședința unui individ sunt, în mod tradițional, interpretate ca indicatori ai apartenenței individului la elita locului și momentului istoric. Ele nu pot lipsi din nici o analiză a fenomenului social cercetat, chiar dacă nu sunt adesea suficiente sau clare. Completarea studiului cu sursele scrise sau cu interpretarea acestora închide sfera de interogări clasice.

Totuși, cadrul astfel conturat suferă de un handicap. Privind problema din perspectiva arheologică, definițiile de mai sus sunt corecte. Obiectele de lux, rezidențele costisitoare, mormintele fastuoase ori tezaurele consistente sunt, în mod indiscutabil, semne ale unor elite. Valoarea elementelor enumerate indică și statutul personajului sau grupului care le-a deținut, ceea ce este relativ corect, dar cantonează într-un fel de impas înțelegerea sau chiar identificarea tuturor elitelor, situație vizibilă mai ales în cercetarea istorică a perioadei geto-dacice. Introducând în ecuație axioma potrivit căreia o elită reprezintă întotdeauna profesionalismul, se lărgește considerabil câmpul vizual. Apar în discuție elite politice, elite economice, elite religioase, elite profesionale și, desigur, elite militare. Evident, nici una dintre acestea nu trebuie văzută ca un etaj social plat și monolit, ci segmentate ierarhic intern pe criterii diverse. Abia acum putem percepe faptul că elitele militare, subiectul analizei, nu se rezumau niciodată la vârfurile nobiliare, războinice prin excelență, și nici măcar la oamenii lor de arme. Corpurile militare, ierarhizate prin definiție și profesioniste ale războiului, aveau în componență categorii de indivizi insesizabili arheologic astăzi. Ei erau parte a elitelor războinice, calitate oferită de gradul de profesionalizare, dar acest indicator slab conservat arheologic, este extrem de difuz în sursele istorice, motiv pentru care identificarea ei și recompunerea atributelor care o defineau sunt dificile. Voi reveni asupra acestui grup de elită.

Depășind reperele teoretice ale problemei enunțate, este de reținut corolarul principal extras, și anume că o societate nu poate funcționa fără o elită. Nici măcar teoretizarea elitismului nu este ceva nou. Platon (427-347 a.Chr.), prin vocea maestrului său Socrate, folosit ca pretext în dialogurile sale filozofice, împarte societatea *perfectă* în clase sociale distincte, pe baza competențelor individuale. Potrivit acestuia, oamenii *cetății*, considerată ca stat în miniatură, se împart în magistrați, războinici și popor[1972]. În viziunea platoniană, magistrații sunt recrutați dintre aristocrați, idee în care putem vedea influențele pitagoreice, războinicii sunt clasa intermediară și care intermediază între cei care dețin puterea și cei din clasa inferioară, iar *demos*-ul, constituit din muncitori, agricultori, meseriași, sclavi, are singura sarcină de a asigura nevoile întregii comunități[1973]. Cum spuneam, teoretizarea filozofică a lui

[1971] Expresivitatea uneori diferită a *lumii celor morți* față de *societatea celor vii* (Sîrbu 2006: 215) este o direcție separată de cercetare a fenomenului elitist.
[1972] Platon, *Republica*, II, 412c-434b-c.
[1973] De remarcat, în filozofia propusă de Platon, că diviziunea atribuțiilor are ca scop creșterea calității, nu a cantității, ceea ce, pentru sectorul militar, are ca finalitate practică, nu doar teoretică, profesionalizarea războinicilor în cele mai multe dintre societățile antice.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Platon doar fixează în scris cutume și tradiții ancestrale, structura tripartită a societății fiind o caracteristică indo-europeană[1974], pe care, într-adevăr, o modifică în detalii.

Un ultim aspect trebuie notat și anume conceptul de *elită militară*. Acest tip de elită este destul de greu de departajat de elita politică. În *Republica*, Platon chiar lasă deschisă confuzia între gardienii cetății – oamenii de arme mai exact – și oamenii politici ai polisului. Oricum am privi lucrurile, cele două tipuri de elite au funcționat dintotdeauna într-o strânsă simbioză socială, în principal datorită rolului militarilor în exercitarea presiunilor asupra societății. Chiar atunci când *cetatea* (înțelegând prin acest termen statul) a fost întemeiată *manu militari*[1975], elita războinică a evoluat și s-a transformat invariabil, parțial, într-o elită politică.

*

Pe aceste coordonate, amendamentul necesar teoretizării elitismului este că, încă din Antichitate, elitele au fost întotdeauna militare, cel puțin în momentele lor inițiale, dar și până la apogeul structurilor politico-sociale pe care le-au construit. Declinul acestor elite a însemnat întotdeauna dispariția structurilor în cauză.

Aristocrația antică a fost, prin definiție, una cu preocupări războinice, funcție identificată în toate sistemele sociale ale epocii, chiar dacă, ulterior, unele dintre acestea au evoluat în alte direcții. Pentru spațiul nord-dunărean, evoluția de acest gen nu a mai apucat să se producă, dar germenii acestei posibile direcții transpar subtil în sursele istorice.

Caracterul războinic al civilizației geto-dacice răzbate puternic din textele antice care fac referire la acest spațiu și este confirmat de documentele arheologice, care au relevat cetăți, fortificații, arme și echipamente militare. Cantitatea, calitatea și numărul acestora devoalează existența unui fenomen militar bine conturat, secondat și sprijinit de existența unor elite politice și religioase la fel de bine sudate. În fapt, succesul trinomului politică/religie/armată a fost atât de fulminant și de puternic încât adesea indivizii aparținând uneia dintre cele trei elite au translat cu ușurință între grupuri, devenind dificil de lămurit dacă a existat o singură elită, cu diferite roluri, sau dacă acestea erau delimitate clar. Indiferent de acest aspect, în fundal se poate întrevedea o însemnată forță demografică, suficient de capabilă să se mobilizeze și să susțină economic desele campanii militare și eforturile arhitectonice deloc de neglijat.

Este un truism să spunem că, în fruntea acestui fenomen militar, se afla o elită. În primul rând, orice structură cu caracter militar are în componență funcții bine reliefate de o ierarhie internă strictă și eficientă. Cu alte cuvinte, mediul militar conține prin definiție rețeaua socială și capitalul uman prin care este capabil să-și genereze propria elită, cu nimic diferită ideologic de masa lui, dar situată din celelalte perspective, deasupra acesteia.

Din punctul de vedere al organizării, ierarhiile militare sunt forme dintre cele mai complexe ale unor astfel de raporturi între indivizi[1976]. Iar finalul oricărei organizări este divizarea acesteia în două componente: o minoritate care conduce și o majoritate care este condusă. Și în cadrul militar, elita, la fel ca în toate celelalte situații, este minoritară, fie că vorbim de centrul de comandă, fie de o categorie specializată de războinici.

Tocmai cadrul militar în discuție este cheia disecției fenomenului militar din spațiul nord-dunărean al epocii. Orice structură militară este un organism specializat în pregătirea și desfășurarea unui conflict. Caracteristicile esențiale ale acesteia sunt, indiferent de epocă, existența unui corp de comandă profesionalizat, existența unui nucleu de militari specializați și masa de războinici.

[1974] Cele trei funcțiuni au rămas moștenire în societățile cu descendență ariană, la greci, latini, celți, germanici (Haudry 1998: 54-60).

[1975] De fapt, toate construcțiile socio-politice din istorie au la bază acțiunea unor grupuri de războinici, avantajați în evoluția lor politică de caracteristicile militare, între care organizarea, forța, planificarea.

[1976] Din punct de vedere psihologic, indivizii aflați în raporturi reciproce devin persoane, însă am păstrat substantivul *individ* pentru a sublinia apartenența persoanei la o categorie distinctă.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Istoriografia a semnalat, încă din Antichitate, existența acestui corp de comandă în cadrul fenomenului militar local, constituit din membri ai aristocrației, dar a eludat, voit sau nu, modul de organizare al substructurilor militare. Proiectând în trecut viziuni politice moderne, armatele geto-dacice au fost reduse la binomul *aristocrație – mase*, în contradicție flagrantă cu cele mai elementare repere socio-profesionale militare. Acest mod de înțelegere a problematicii a fost depășit, nu cu foarte multă vigoare, abia în ultimele decenii[1977].

A reieșit, astfel, existența unei a treia categorii militare, acel nucleu specializat tipic organizațiilor militare, prezent, de altfel, în sursele istorice, dar neînțeles în corecta lui dimensiune.

Cadrul general al armatelor regatului dac apare în structura lui completă, compus fiind din centrul de comandă – aristocrația războinică, nucleul dur al militarilor de profesie, unitățile permanente, compuse la rândul lor din războinici de meserie, cărora li se putea adăuga un număr oarecare de luptători de conjunctură sau de ocazie.

Imitație dacică de bol delian
Descoperit la Gâmbaș-Aiud, jud. Alba[1978].

[1977] Primele semne ale renunțării la structura bipolară a societății dacice în ansamblu apar la I. H. Crișan (1977: 195-198) și apoi la Z. Petre (1980: 50-51). Istoricul Zoe Petre redimensionează și reconfigurează conceptul (Petre 2004: 256-259), argumentat ulterior și de unele studii privind armamentul specific (Borangic 2006: 57-58; Borangic 2009: 46-47, Sîrbu, Borangic 2016, *passim*).

[1978] Vasul a fost descoperit de către colectivul compus din C. Fântâneanu, A. Bolog, O. Oargă, colegi cărora le mulțumesc pentru permisiunea de a utiliza fotografia piesei.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

IV.B IDEOLOGIA MILITARĂ

Adversitatea este starea în care omul își arată adevărata față
John Robert Wooden

O analiză a statutului războinicului – văzut ca un personaj colectiv – din epoca regatului dac, în lipsa documentelor istorice directe, poate părea un demers aproape inutil. Totuși, lărgind la maximum sfera de interogare asupra tuturor posibilelor surse de informații, directe și indirecte, putem completa o mare parte din profilul psihologic al acestui personaj.

În primul rând, trebuie subliniat că dacii, populație cu un caracter războinic destul de bine evidențiat de toate sursele, sunt prin această prismă parte integrantă a lumii antice, barbară sau nu. Războiul, conflictele, incursiunile, mișcările și dislocările de populații erau, am putea spune, endemice pe continent și în perimetrul bazinului mediteraneean. În acest tablou, fiecare structură socială, de la cel mai mărunt trib, până la marile conglomerate multi-etnice, aveau alocate componentei militare interne un procent din populație și din resurse. Dincolo de această axiomă, apar evident diferențele dintre capacitățile și politicile punctuale. Astfel, pe coordonatele geografice și culturale, diferențele dintre capacitățile de mobilizare, respectiv procentul de populație angrenat în eforturile militare, pot fi sesizate în funcție de distanța față de lumea greco-romană. La periferia acesteia, societățile tribale erau angrenate în aceste eforturi cu un procent major din resursele proprii, materiale și, mai ales, demografice, pe când în structurile sociale puternic cristalizate din sud, factorilor militari le sunt acordate anumite procente din capacitățile economice și demografice, în funcție de necesități. Aceste diferențe au avut ca efect profesionalizarea militară a unui segment de populație, în funcție de caracteristicile culturale ale fiecăreia. Dacă în sud profesioniștii armelor fac parte dintr-un serviciu social puternic ierarhizat, remunerat, specializat, încorporat între limite de timp fixe, la barbari profesionalizarea atinge un număr maxim posibil dintre indivizii valizi ai societății, care fac din război nu neapărat o meserie, ci un mod de viață peren, iar răsplata, pe lângă prăzile ocazionale, consta într-o remunerație. Succesele militare, din care decurgea prosperitatea comunității, construiau liderilor, cât și războinicilor capabili, imaginea publică, care dobândea un accent puternic eroizat. Războinicii deveneau modele pentru noile generații.

Oarecum la mijloc între aceste curente și moduri de relaționare, dacii cumulează caracteristici diverse, tributare atât moștenirii indo-europene, cât și modelului comportamental oferit de organizarea social-militară a lumii greco-romane.

Revenind la reconstrucția efectivă a tiparului comportamental – baza oricărei ideologii de grup – din spațiul nord-dunărean, se cuvin formulate câteva observații metodologice care afectează analiza structurală, mai ales în cazul în care sursele directe de informare sunt puține.

Prima problemă ar fi interpretarea izvoarelor scrise antice despre subiect. În majoritate covârșitoare, acestea relevă rezultatele și nu cauzele comportamentului. O altă problemă este dată de alterarea mesajului, foarte puține date provenind de la observatori direcți, iar oricum, indiferent de autor, informația este suspectabilă a fi influențată de apartenența autorului la un program politic sau dependent de anumite considerente culturale ale epocii și personajului. Fără a face abstracție de aceste surse, ele trebuie permanent verificate, fie comparându-le între ele, fie cu alte tipuri de surse, în special cu cele arheologice.

Pachetul astfel obținut trebuie să țină seama de o serie de concepte metodologice și indicatori sociali, ambele inerente investigației: piesele de prestigiu, rezidențele elitei[1979], importurile (indiferent de modul de obținere), structura inventarelor funerare și, nu în ultimul

[1979] Florea 2006: 7.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

rând, conceptul „competiției" specific elitelor militare din Europa proto-istorică[1980]. Dintre acestea, studiul fenomenelor funerare rămâne cea mai importantă resursă care, în ciuda practicilor religioase discrete, oferă cele mai multe artefacte legate direct de mentalitatea posesorilor lor. Zona sacrului rămâne sursa dominantă de informare, într-o societate aliterată în care exprimarea mentalităților se face exclusiv prin iconografie[1981].

Falx dacica. Relief de pe baza Columnei Traiane comparat cu un artefact descoperit la Sarmizegetusa Regia.

[1980] Florea 2006: 8.
[1981] Sîrbu, Florea 1997: 92.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

IV.C IDEOLOGIA ELITEI

Structura socială pe verticală a geto-dacilor este surprinsă, parțial, și de observatorii contemporani ai acestora. Izvoarele scrise transmit, fără echivoc, faptul că organizarea societății era dominată de clasa nobiliară. Istoricul Z. Petre reanalizează etimologia numelui local al aristocrației, *tarabostes*, și o simplifică. Pentru aceasta, numele înseamnă doar *purtători de cușmă*[1982], un accesoriu vestimentar care a luat locul coifurilor de paradă de altă dată[1983], codificare în spatele căreia putem vedea relocarea unei părți a aristocrației războinice getice într-o aristocrație de funcții, aulică[1984]. De fapt, despre această etimologie avem mai multe informații vechi, în vreme ce despre formele participării aristocrației la viața politică[1985] sau despre elementele pe care se întemeia puterea lor, autorii antici ne transmit prea puține date, silindu-ne să mergem, de foarte multe ori, pe terenul nesigur al ipotezelor.

Semnul distinctiv al aristocrației a fost repede observat, îndată ce această clasă războinică a intrat în atenția autorilor antici[1986]. Martorii oculari, soliile dacilor, ulterior prizonierii de război duc cu ei la Roma imaginea unor nobili barbari care poartă ca indicator evident al statutului superior și al apartenenței la elita politică, religioasă și militară, o cușmă foarte asemănătoare cu bine cunoscuta bonetă frigiană sau cu cele macedonene. Scriitorii antici consemnează, folosind adesea aceste *pileus*-uri ca repere[1987], existența a cel puțin două grupuri sociale importante la daci:

[1982] În prezentările artistice de pe Columna Traiană sau a unor statui atribuite unor nobili daci, aceste bonete par făcute din pâslă (fetru). Este la fel de posibil ca unele să fi fost realizate din piele ori un alt fel de pânză, cu o singură cusătură pe mijloc, din vârf spre spate. Ambele variante sunt posibile și s-a remarcat, cu ocazia unor reproduceri experimentale, că o dată cusute și așezate pe cap, în fotografii mai puțin detaliate nu se poate observa diferența.

[1983] Eficientizarea acestei elite are un posibil episod și în trecerea de la coifurile de paradă – cu o morfologie vizibil legată de căciulile de blană, evidentă și în decorurile aplicate – la coifurile de luptă propriu-zise din perioada războaielor daco-romane. Astfel, pentru epoca lui Decebal, Columna scoate în evidență o serie de coifuri aparținând aristocrației, cu o formă ce sugerează o evoluție locală a modelelor tracice de tip *Phrygian* (atât numele acestei categorii specifice de coifuri, cât și morfologia lor fac trimitere directă la bine cunoscuta bonetă *frigiană*), care păstrează sugestia unui *pileus* schematizat.

[1984] Petre 2004: 252-254.

[1985] Documentarea explicită a funcțiilor aristocrației apare doar într-un fragment a lui Criton, plasat în timpul războaielor daco-romane (*puși peste cei care munceau* [pământul] *cu boii, alții dintre cei din jurul regelui, erau rânduiți* [să se îngrijească] *de fortificații* (*Geticele*, 5, 2, - *Lexiconul Suidas*), moment care nu explică dacă organizarea este una cu tradiție sau este rezultatul unei eficientizări datorate stării excepționale de război.

[1986] Trebuie, însă, remarcat că asocierea dintre acest semn distinctiv și nobilimea dacică nu merge, pe surse, mai departe de epoca lui Domitian. Aplicând asupra problemei informațiile oferite de Iordanes în legătură cu Deceneu, care are la bază scrierile lui Dion Chrysostomos (*El* [Dion] *spune că ei au fost denumiți mai întâi tarabostes, iar apoi pileați*) schimbarea de statut și de expresie a aristocrației este plasată, cel puțin teoretic, în contextul modificărilor asociate reformelor din timpul lui Burebista. Mai trebuie notat că momentului Burebista ar trebui să-i aparțină doar acutizarea fenomenului, căci multe dintre schimbările devenite acum vizibile, își au geneza în secolul al II-lea a.Chr., supranumit *veacul întunecat* datorită slabei documentări oferite (Sîrbu 1993: 127).

[1987] Plecând de la existența acestui *pileus*, s-a cimentat în imaginarul contemporan o dualitate falsă, respectiv existența unei cutume care împărțea societatea în două, aristocrația care purta acest *pileus* și restul poporului, care ar fi umblat obligatoriu cu capul descoperit, situație sprijinită solid de iconografia Columnei Traiane. Tabloul trebuie cu totul respins, căci pileusul nu era doar un acoperământ al capului, ci un anume tip de coifură, purtat în acord cu rangul purtătorului. Restul societății însă, care nu avea dreptul de a purta un atare obiect vestimentar, putea purta diverse tipuri de pălării (*pilidion*, *pétasos*), bonete, tichii (*kyné*), căciuli etc., realizate din piele, pânză, paie, papură, fetru, blană etc. Lipsește argummentarea indubitabilă, reliefurile Columnei nu sunt în acest caz de ajutor, sculptorii fiind mai mult interesați de redarea diferențelor sociale și nu de realitatea pragmatică, dar trebuie ținut cont de clima temperată a Daciei, unde pe vreme de iarnă, pe ploaie sau soare puternic, oamenii trebuiau să-și acopere capul, într-un fel sau altul. Doar că, exceptând înalta aristocrație, nu făceau asta cu *pileusul*. Acesta era rezervat aristocrației, războinice și sacerdotale, și avea semnificații sociale profunde, ca de altfel, și în bazinul

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Dion Chrysostomos: *căci uneori se pot vedea oameni având pe cap un fel de căciulă, așa cum poartă azi unii traci numiți geți și cum purtau înainte vreme lacedomonienii și macedonenii, iar alții au tiară și* (un fel de) *șalvari – pare-mi-se, la fel ca perșii, bactrienii, parții și mulți alți barbari*[1988].

Iordanes, preluând informații de la Dion Chysostomos, un martor mai apropiat al evenimentelor, spune că: *acei dintre ei care erau de neam s-au numit la început tarabostes, iar apoi pilleati: dintre ei se alegeau regii și preoții. Comunicând acestea și alte multe goților cu măiestrie, Deceneu a devenit în ochii lor o ființă miraculoasă, încât a condus nu numai pe oamenii de rând, dar chiar și pe regi. Căci atunci a ales dintre ei pe bărbații cei mai de seamă și mai înțelepți, pe care i-a învățat teologia, i-a sfătuit să cinstească anumite divinități și sanctuare, făcându-i preoți și le-a dat numele de pileați, fiindcă, după cum cred, având capul acoperit cu o tiară, pe care o numim după alt nume pilleus, ei făceau sacrificii; restul poporului a dat ordin să se numească capillati, nume care pe care goții îl reamintesc până astăzi în cântecele lor deoarece i-au dat o mare considerație*[1989].

Criton: *geții pilofori după cum îi numesc și alții, precum Criton în Getice*[1990].

Dio Cassius: *Decebal a trimis soli, chiar înainte de înfrângere, nu dintre comați – ca mai înainte – ci pe cei mai buni dintre pileați. Aceștia azvârliră armele, se aruncară la pământ și stăruiră pe lângă Traian îndeosebi să încuviințeze lui Decebal să vină în fața lui și să stea de vorbă, deoarece este gata să îndeplinească toate cele cerute.*

Sau, într-o variantă a altui manuscris:

Decebal a trimis soli dintre pileați. Aceștia sunt la ei oamenii cei mai onorați. Trimise comați înainte. Aceștia se bucură de mai puțină trecere la ei. Venind aceia [pileații] *la Traian, aruncară la pământ armele, își legară mâinile la spate și, în felul captivilor, l-au rugat pe Traian să stea de vorbă cu Decebal*[1991].

La autorii bizantini Xiphilinus și Petrus Patricius, care au rezumat parțial unele dintre informațiile lui Dio Cassius, episodul este relatat oarecum similar, astfel:

În acest timp, Decebal a trimis douăzeci de soli pe cei mai buni pileați și se ruga de împărat, prin mijlocirea lor: nimic mai mult decât că este gata să încheie pace cu condițiile impuse; respectiv Decebal a trimis la Traian soli care purtau pileus, căci aceștia au la ei mai multă trecere[1992].

Sextus Aurelius Victor: *Într-adevăr, el* (Traian) *ca primul sau chiar singurul care a extins stăpânirea romană dincolo de Dunăre, supunând și transformând într-o provincie romană pe daci, care purtau pileus*[1993]. Discutând fragmentul, Z. Petre reformulează traducerea acelui *Dacorum pileatis* în *dacii purtători de cușmă*[1994].

Acestor notări, uneori ușor ambigue, li se vor suprapune decisiv imaginile artei romane; Trophaeum Traiani (Adamclisi), Columna lui Traian, statuile și busturile de daci răspândite

---

Mediteranei. Ne putem imagina că vestimentația era adaptată în funcție de sezon și în iernile reci oamenii își acopereau capul cu căciuli de blană, spre exemplu. Un argument în acest sens îl reprezintă coifurile princiare ale basileilor geți, care imită nu doar forma unor căciuli, ci sunt decorate cu imitații ale cârlionților unei blăni de miel. Desigur, oamenii ocazional umblau și cu capul descoperit.

[1988] *Discursuri*, LXXII, 3.

[1989] Iordanes, *Getica*, 39, 40.

[1990] Informație adăugată de un copist ce a editat opera lui Strabon (VII, 3, 3), adnotată pe un manuscris (Criton, *Geticele*, 3 (2) [p. 931], *Scol. cod*. A).

[1991] Dio Cassius, LXVIII, 9, 1.

[1992] *Apud* Petre 2004: 250, notele 3-4.

[1993] Sextus Aurelius Victor, *Despre împărați*, 13, 3.

[1994] Petre 2004: 250.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

prin Imperiu[1995], emisiunile monetare, unde nobilii daci pot fi recunoscuți după pileusul purtat (**Pl. 55/4-5**). Interesante sunt reliefurile Columnei, unde din cele aproximativ 680 de figuri dacice, 68 poartă *pileus* (deci 10% din efective), un procent perfect acceptabil pentru corpul de comandă.

Întregul material documentar relevă faptul că acest accesoriu vestimentar reprezenta un semn distinctiv clar, cu rol evident de identificare exterioară – funcția de protecție a capului este fie nesemnificativă, fie secundară. Se poate spune chiar că prin adoptarea și purtarea acestei bonete, nobilimea dacică se ralia unei mai largi interpretări în Antichitate a dreptului de a purta capul acoperit, drept asociat cu condiția de om liber.

Căciula se adaugă unui mai amplu tablou iconografic exprimat de vestimentație și echipamentul aristocrației dacice. Costumul acestei elite, realizat din materiale perisabile, nu s-a păstrat în evidențele arheologice, iar cele iconografice pot fi discutate doar prin prisma unor presupuneri, mai mult sau mai puțin labile. O mai solidă, atât la propriu cât și la figurat, conturare a acestui echipament specific derivă din analiza arheologică a elementelor provenite din mormintele atribuite aristocrației, fie că vorbim de accesorii, veselă, echipamente sau arme.

Recompunând din toate sursele costumul militar al unui astfel de războinic de elită, el apare, la modul ideal, alcătuit dintr-un set repetitiv. Inventarul mormintelor nu putea decât reflecta compoziția acestui costum din timpul vieții decedatului, iar unele dintre aceste componente sunt vizibile în iconografia epocii. Un nobil avea în dotare pumnal curb, una sau două lănci, spada de tip celtic, scutul, armura de zale, coif, pileus, manta, fibule, catarame, centură cu pafta, arc cu săgeți (**Pl. 56**). O subliniere a valorii sale de războinic, dar și ca potență economică, era calitatea sa de călăreț, relevată de prezența în morminte a zăbalelor de tip tracic, a pintenilor sau a altor componente ale harnașamentului.

Revenind la armamentul propriu-zis, fiecare dintre aceste arme avea un rol precis în mentalitatea elitei și, prin reflexie, în cea a mediului său cultural. Unele componente ale panopliei erau relativ comune în epocă (lancea, sulița, arcul, scutul) datorită rolului lor simplu și eficient. Funcția lor dual, arme și instrumente de vânătoare, le plasa irevocabil în sfera pragmatismului, în primul caz, și în cel al simbolismului, în al doilea. Dacă funcția marțială este evidentă și nu trebuie detaliată, rolul lor în vânătoare este ceva mai complex[1996]. Văzută ca o activitate războinică pe timp de pace, vânătoarea era prilejul demonstrării capacităților fizice ale individului. Furnizarea de hrană, chiar dacă necesară – convivialitatea nu putea avea sens fără consumul rezultatelor vânătorii – nu era în nici un caz scopul vânătorii. Putem chiar vorbi de rolul ritualic, inițiatic și de confirmare a valorii personale a vânătorii, sens în care sunt cuprinse și aceste arme. Prezența consistentă a lăncilor în depunerile funerare, adesea în detrimentul altor arme, mai scumpe, nu poate decât să sublinieze importanța lor în toate ipostazele vieții de războinic, ipostaze care continuau în post-existență.

O altă armă esențială pentru imaginea războinicului aristocrat era pumnalul curb. Pentru elita războinică din timpul regatului această armă a avut o formă specifică și cumula un set complex de atribuții și valori. Una dintre acestea era sublinierea apartenenței proprietarului la o categorie socială, fiind reperul fundamental în depunerile funerare asociate elitei dacice[1997].

[1995] Subiectul operelor de artă – statui și busturi atribuite dacilor – romane a beneficiat de o necesară monografie semnată de către L. Velcescu. Lucrarea este valoroasă prin prisma faptului adună un catalog cu 132 de astfel de piese, răspândite în diferite instituții muzeale din Europa (Velcescu 2015: 149-312), incomplet, după cu afirmă autorul, iar partea grafică este dublată de publicarea acestor opere în mediul online (www.statuidedaci.ro).
[1996] Ferencz, Barbu 2012: 65-67.
[1997] Sîrbu, Borangic 2016: 65.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

O funcție identitară, chiar dacă extinsă la mai multe categorii de războinici, o aveau scuturile. Complicatele modele și simboluri cu care erau decorate, precum și culorile cu care erau vopsite, puteau avea și rol de identificare a proprietarului, în masa de războinici[1998].

Foarte importante pentru statutul nobilului erau armurile de zale. Acestea, prin costurile mari de realizare, se constituiau în elemente de echipament speciale, preferate fiind în contrast cu eficiența mai scăzută a altor tipuri de armuri. Și acest tip de echipament apare destul de evident în depunerile funerare[1999]. Valoarea armurilor, la care se adaugă ornamentarea lor cu metale prețioase, construiesc profilul unui războinic ale cărui echipamente erau percepute ca un element de identificare exterioară[2000].

Caracteristică aristocrației dacice a fost spada de tip *celtic*. Și în acest caz a fost preferată o armă cu calități marțiale mai reduse, dar compensând cu o puternică încărcătură spirituală. Forma specifică a armei face trimitere la *dreptate*[2001], principiu esențial al guvernării, la puterea solară, la *Axa lumii*[2002], elemente asociate cu zeul Apollo, el însuși ipostaza Soarelui și a armoniei. Doza de semnificații conținute explică parțial prezența acestei arme în panoplia aristocrației locale.

În cazurile excepționale, războinicul a fost purtat spre locul de înmormântare într-un car funebru, mormântul fiind, de fapt, o amenajare costisitoare ce codifica un ritual complex din care făceau parte, uneori, și sacrificarea calului, a armelor și a veselei utilizate în cadrul ceremoniei de înmormântare. Nu în ultimul rând, incinerarea defunctului cu întregul inventar punea o distanță clară între el și restul comunității. Se poate presupune că această distanță era considerabilă, de vreme ce mormintele populației de rând sunt descoperiri rarisime, ceea ce sugerează practici funerare foarte diferite de cele ale elitei. Recapitulând datele despre echipament se pot extrage o serie de constante. Repetitivitatea acestora așază în forme precise un anume program, o standardizare cu efect de uniformă. În acest cadru, panoplia unui astfel de războinic nu este decât o pragmatizare a armamentului, vestimentației și poziției lui în structurile sociale și militare care l-au conținut. O „uniformă", înțelegând prin acest termen o constantă și nu o identitate vestimentară-tip, însemna ralierea purtătorului la un set de componente prestabilite, parte a unui model ideologic bine structurat și în consecință asumat (**Pl. 56**). Echipamentul relativ unitar în ce privește componența – nu avem informații despre cromatică! – transmitea în exterior, și cu aceeași forță și spre interior, mesaje clare despre purtător, informații ușor de decodat de către destinatari. Arheologic și iconografic, s-a putut reconstitui panoplia unui astfel de războinic de elită în suficiente cazuri încât să se observe serii tipologice și, prin acestea, să se poată presupune modele comportamentale (tactici, strategii, modă etc.) identice în cadrul elitei militare dacice în perioada regatului dac.

Deși din motive evidente nu se poate documenta foarte exact, tot în cadrul ideologiei elitelor trebuie discutată, fie și doar tangențial, problema existenței și practicării tatuajelor. Incinerarea defuncților și ariditatea iconografiei[2003] reduc drastic șansele de validare a informațiilor antice despre acest obicei la geto-daci. Totuși, acesta apare consemnat la diverși autori antici, care notează practicarea tatuajelor la traci, geți, iliri și daci:

[1998] Borangic *et alii* 2015: 127.
[1999] Statistic, armurile de zale din întreaga arie de manifestare a PPK și a regatului dac sunt mai numeroase decât totalul celor descoperite în restul Europei barbare, pentru epoca în discuție (Borangic, Paliga 2013: 7, fig. 4).
[2000] Borangic 2011: 174-191.
[2001] Chevalier, Gheerbrant 1969: 246-247; *s.v. spada.*
[2002] Guénon 1997: 188.
[2003] Singurele imagini asociate practicii tatuajului la geto-daci sunt figurile umane de pe două cnemide, una provenind din tezaurul de la Agighiol, iar alta din tezaurul de la Vrața (Bulgaria), unde dungile aurite cu care au fost decorate personajele pot fi interpretate, cu prudență, drept tatuaje faciale (Sîrbu, Florea 1997: 91).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Herodot amintește de acest obicei tracic spunând: *Tatuajul este socotit semnul neamului ales, cel netatuat fiind considerat om de rând*[2004].

Aristofan, într-una din comediile sale, spune despre locuitorii de lângă Dunărea de Jos: *Căci locuitorii de pe lângă Istru se tatuează și se îmbracă în veșminte colorate*[2005]. Cel mai probabil autorul se referă la geți, grupul etno-cultural dominant în zonă.

Clearh din Soloi, autor al unor scrieri etice și a unor descrieri din natură, vorbește despre niște consecințe ale unor conflicte dintre sciți și traci: *Nevestele sciților au tatuat trupurile femeilor trace – ale acelor* [traci] *care locuiesc în vecinătate, la vest și la nord – făcând un desen cu ace. De aceea, după mulți ani, femeile trace care fuseseră batjocorite, au șters* [urma] *nenorocirii lor într-un fel special, gravând desene și pe restul pielii, pentru ca semnul insultei și al rușinii ce se aflau pe ele, fiind socotit că intră în desenul* [...]*, să șteargă ocara prin calificativul de podoabă*[2006].

Artemidor din Daldas, în culegerile sale de vise, spune că: *la traci sunt tatuați copii nobili, iar la geți, sclavii*[2007].

Porphyrius din Tyr, vorbind despre viața lui Pitagora, folosește o mențiune a lui Dionysophanes despre Zamolxis: *a fost tatuat când s-a făcut răscoala împotriva lui Pitagora, care a fugit, și că și-a legat fața din pricina tatuajului*[2008].

Dion Chrysostomos scrie ca în Tracia *femeile libere* [sunt] *pline de semne făcute cu fierul roșu și care cu cât au mai multe semne și mai variate, cu atâta se arată a fi mai nobile*[2009].

Plutarch adaugă și el că: *Nu-i lăudăm nici pe traci, care până astăzi își tatuează femeile ca să-l răzbune pe Orfeu*[2010].

Strabon, descriind obiceiurile unor locuitori ai litoralului Mării Adriatice, spune că aceștia *se tatuează întocmai ca și toate neamurile ilire și trace*[2011].

O informație mai apropiată de secvența dacică o oferă Pliniu cel Bătrân, care notează faptul că: *însemnarea pe brațul dacilor se transmite până la a patra generație*; iar în alt loc: *la daci și sarmați, până și bărbații își fac semne pe trup*[2012].

Apare evident, date fiind diversele surse, că tatuajul era un obicei îndelungat și curent în regiune, practicat de diverse categorii sociale, în diverse contexte. În ce-i privește pe geto-daci, opinia majoritară este că tatuajul a fost cunoscut și folosit, cu atât mai mult cu cât acest obicei are vechi consemnări în lumea tracică[2013] și era suficient de răspândit încât să devină o trăsătură generală[2014].

Dosarul surselor scrise suplinește, parțial, lipsa dovezilor arheologice. Din textele antice reiese însă o modificare, în timp, a statutului celui tatuat. Dacă în vremurile getice tatuajul pare un atribut al condiției inferioare, chiar al sclavilor, în timpul Regatului Dac, moda tatuajelor migrează către straturile superioare ale societății. Modificarea de percepție trebuie văzută prin prisma schimbărilor care au avut loc în cultura locală și accederea pe verticala socială a unor categorii altădată modeste. În mod logic, nu poate fi vorba decât despre acei enigmatici *comati*.

[2004] Herodot, *Istorii*, V, 6.
[2005] Aristofan, *Babilonienii.*
[2006] Clearh din Soloi, Fr. 8 (FHG II: 306).
[2007] Artemidor din Daldas, *Tălmăcitor de vise*, I, 8: 14 Hercher.
[2008] Porphyrius din Tyr, *Viața lui Pitagora*, 14.
[2009] Dion Chrysostomos, *Discursuri*, XIV, 19.
[2010] Plutarch, *Despre răzbunarea târzie a divinității*, 12.
[2011] Strabon, *Geografia*, VII, 5, 4.
[2012] Pliniu cel Bătrân, *Historia Naturalis*, XXII, 2; VII, 11, 50.
[2013] Herodot, V, 6.
[2014] Iliescu 1969: 194-195 (cu bibliografia subiectului).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

La fel de tributari mentalității războinice, cu o tradiție militară ce cobora indefinit în istorie, aristocrația războinică este de presupus că utiliza acest mod de decorare a corpului. În mentalitatea războinică, tatuajele au fost întotdeauna, în toate culturile, un mod de exprimare a identității și ideologiei purtătorilor.

În concluzie, dincolo de deosebirile ce țin de puterea economică a fiecărui individ, de anumite caracteristici regionale sau de relațiile din interiorul elitei, toate elementele enumerate, la care se adaugă centrul rezidențial, construiesc o ideologie bine conturată, expresivă, realizată și afișată suficient de sistematic încât să devină un program politic, parte a unui și mai complex mecanism psihologic de proiectare în teritoriu și în structurile inferioare și spre exterior a identității și apartenenței la un anumit set de valori, propriu și asumat al elitei. Aceste coordonate sprijinite sau dirijate de către sistemul religios, au avut ca efect vizibil pentru observatori nu doar crearea într-un timp scurt a unei *mari împărății*, ridicarea unui sistem impresionant de fortărețe și cetăți, precum și supunerea celor mai mulți dintre vecini, ci și faptul că războinicii de la Dunăre au ajuns să fie temuți și de romani[2015].

Distrugerea intenționată a complexelor religioase și evacuarea populației din proximitatea capitalei, instalarea unei garnizoane puternice în acest perimetru și exterminarea clerului de către armatele romane demonstrează importanța religiei în ideologia elitelor – și, prin reflexie, în ideologia societății dacice.

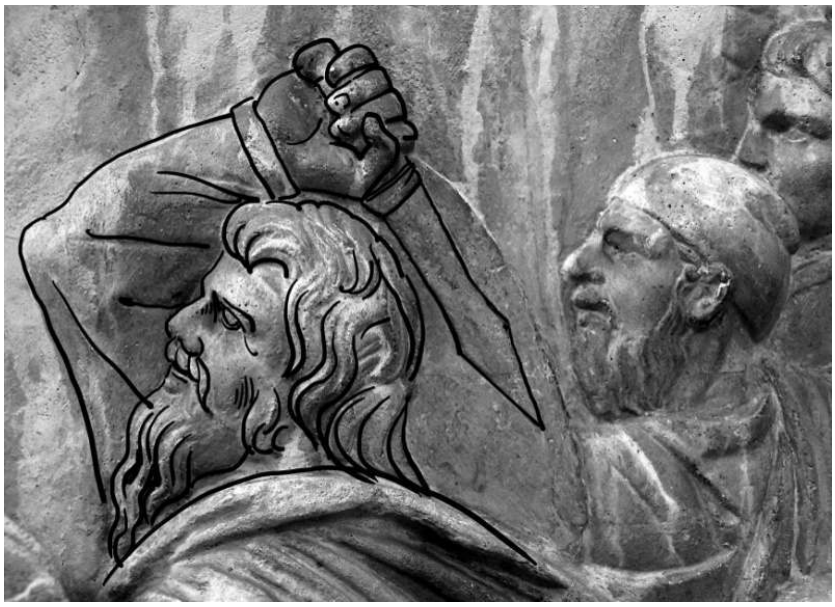

Războinic dac înarmat cu *gladius*
Columna lui Traian.

[2015] Strabon, VII, 3, 11 (C. 303).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

IV.D Recrutarea elitelor militare

Social vorbind, elita nu este altceva decât un grup de indivizi cu caracteristici, interese și practici analoage. Ca orice structură socială, elita se comportă ca un organism care apare, se dezvoltă, atinge apogeul și, în final, se dezintegrează. Similitudinile cu modelele biologice conțin însă și un alt aspect. La fel ca structurile biologice pe care le copiază, grupurile sociale au, la rândul lor, tendința naturală de a se reproduce. O elită are întotdeauna ca principal obiectiv transmiterea caracteristicilor ei altor generații de membri sau viitori membri. Motivele sunt diverse, la fel și modalitățile de accedere în interiorul elitelor, diferite în funcție de tipul de elită și mai puțin în funcție de epocă.

Accesul la straturile superioare, aristocratice, a avut la bază întotdeauna accederea ereditară, cu aspect automat. Acest sistem, tradiționalist prin definiție, rigidizează societatea căreia îi aparține. Când statutului nobiliar i s-au adăugat anumite funcții publice, politice, religioase sau militare, accesul a fost condiționat de sistemele de recrutare elective. Combinarea acestor două modalități poate fi remarcată și în cazul aristocrației geto-dacice ca rezultat al reformelor lui Deceneu. Iordanes descrie restructurarea înaltei societăți getice moment când surprinde și etapele fenomenului: *El* (Dion Chrysostomos) *spune că ei au fost întâi numiți tarabostes, aceştia fiind cei mai de neam dintre ei, dintre care își alegeau apoi regii și preoții*[2016]. Reforma, dacă acceptăm lectura, a modificat exact tipul de recrutare a unei părți a aristocrației autohtone. Dacă anterior aceasta avea un caracter preponderent militar, după epoca burebistană, dintre aristocrații războinici, fără să putem preciza procentaje, o parte sunt desemnați să ocupe funcții politice sau sacerdotale. Probabil că primul efect a fost diluarea puterii efective a aristocrației, prin numirea unora dintre nobili, pe criterii care azi ne scapă, dar clar patronate de sentimentul religios, în funcții aulice. Autoritatea regală nu a avut decât de câștigat. Sistemul pare să fi fost păstrat până în vremea lui Decebal, când alți nobili sunt numiți în posturi administrative și militare în alte regiuni sau zone[2017].

Un alt efect al acestor desemnări a fost organizarea mult mai eficace a resurselor de care dispunea regatul. În această cheie se pot include între rezultate și construcțiile cu caracter sacru ridicate în preajma capitalei, dar și lângă alte cetăți. Costurile mari clamate de aceste programe edilitare necesitau o gestionare atentă. Este complicat de transferat exclusiv în sarcina unor constructori străini întreaga responsabilitate. Cel mai probabil, întregul proiect era atent supravegheat de către un corp clerical competent[2018] și bine structurat, dar mai ales consecvent unei mentalități clar conturate. Nu mai puțin eficace s-a dovedit organizarea și buna gestionare a resurselor și eforturilor în cazul construcțiilor cu caracter militar.

Informațiile despre modul în care aceste consecvențe erau cultivate aproape lipsesc, discreția izvoarelor referitoare la organizarea, atribuțiile ori funcțiile clerului sau ale aparatului administrativ, fiind ea însăși o constantă. Rămâne emblematică, însă, notarea aceluiași Iordanes, care surprinde o astfel de succesiune: *După moartea lui Deceneu, l-au socotit demn de aceeași venerație pe Comosicus*[2019]. Sistemul utilizat a fost electiv, dar cel mai sigur avea în vedere calitatea clericală a personajelor, pentru ca, sub regii următori, accederea la funcția politică supremă să revină aparent, cel puțin ca principiu, la sisteme ereditare[2020]. Totuși,

---

[2016] Iordanes, *Getica*, V, 40.
[2017] Criton, *Geticele*, 5, 2 - *Lexiconul Suidas*, s.v. *Boutiais.*
[2018] Despre erudiția clerului dacic vorbește și Dion Chrysostomos, reluat de Iordanes (*Getica*, XI, 69-70).
[2019] Iordanes, *Getica*, XII, 73.
[2020] Sunt greu de descifrat detaliile accederii la tron a urmașului lui Comosicus, acel Coryllus (Iordanes, *Getica*, 73) care ar fi domnit peste daci nu mai puțin de patru decenii, dar despre care nu avem date că ar fi deținut și

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

originea nu pare să fi fost suficientă pentru a ajunge pe tron. Decebal și alți comandanți sunt aclamați de armată doar după victoriile militare obținute, iar regele Duras, deși în vârstă, cedează domnia abia după aceste succese[2021]. Este evident că genealogia ilustră era un atribut insuficient și că drumul spre vârful scării sociale era condiționat de o serie de calități individuale. Buna documentare a sistemului în timpul lui Decebal n-a fost deloc o noutate, astfel de ucenicii în funcții militare fiind mult mai vechi, după cum se poate deduce din însărcinările militare delegate fiului regelui Rhemaxos[2022], la începutul secolului al II-lea a.Chr.

Căpetenia banderiei pornite după pradă, arhontele Zoltes, este rezultatul și expresia evidentă a unei stări de fapt și anume lipsa unei puteri (și implicit a unei coerențe) politice în zonă, fapt ce a permis traiul din pradă al diverselor cete care și-au făcut din acest obicei un mod de viață, în acord cu tradițiile războinice locale[2023]. De cealaltă parte, răspunsul geților la *razzia* lui Zoltes, efectuată în perioada recoltei, este trimiterea tânărului prinț în misiune militară, aspect care combină achitarea obligațiilor asumate de Rhemaxos față de polis, precum și antrenamentul militar al moștenitorului său. Educația războinică a tânărului aristocrat, concretizată în comanda detașamentului, era de fapt un *rit de trecere*[2024], evenimentul (și rezultatele lui) marcând trecerea de la un statut (juvenil) la altul (matur). Comanda militară nu era decât finalitatea sau confirmarea traseului războinicului de elită (este logic că aristocratul nu era singurul din contingentul său care susținea suma de probe); alte activități – antrenamente, vânătoarea, lupte rituale[2025] etc. – constituindu-se în trepte către consacrare.

În structurile militare discutate, aceste detalii sunt importante. Mai mult decât în oricare alte componente sociale, cele militare au la bază criterii și cutume care reglează canalele de accedere, foarte pragmatice prin definiție. Grupurile militare se constituie în jurul unor principii fundamentale având ca repere supraviețuirea, recompensa, statutul, identificarea, ierarhia. Predomină, din punct de vedere psiho-social, dorința indivizilor de includere, de apartenență – realizată prin interacțiune – aspecte care presupun acceptarea unor norme, a unor ierarhii, renunțarea la mare parte din libertatea personală.

Cu alte cuvinte grupul de războinici, ca sistem social, se autoreglează permanent, se echilibrează în mod natural. Aceste caracteristici fac din grupul militar un nucleu social foarte bine articulat și sudat, invariabil în jurul unui lider, el însuși vectorul principal al unor idei care întrețin procesele sociale din cadrul grupului[2026].

Desigur, într-o structură militară din Antichitate, originea individului era un factor necesar și favorizant, dar accesul la funcții și posturi de comandă era întotdeauna restricționat și condiționat de pregătiri îndelungate, care descurajau intrarea în elită pe alte căi. Practic asistăm la o meritocrație, sistem de accedere specific militar și identificabil și în cazul regilor

---

pontificatul. Însă, indiferent dacă a avut sau nu și demnitatea clericală, urcarea în demnitatea regală lui nu putea fi decât electivă, având în vedere statutul predecesorului său.

[2021] *Pentru dobândirea acestei victorii mari, ei i-au numit pe conducătorii lor semizei, adică „anzi" şi nu simpli oameni* (Iordanes, *Getica*, 78).

[2022] [...] *l-a convins pe regele Rhemaxos să dea spre paza cetății călăreți o sută; iar când tracii au căzut în număr mare asupra străjerilor, iar aceștia – de frică – au fugit pe celălalt mal, lăsând teritoriul* [cetății] *fără pază, a trimis sol la feciorul regelui, Phrad*[mon]*, l-a convins pe acesta să dea strajă cetății călăreți șase sute, care, întrecând oastea vrăjmașilor, au înfrânt pe căpetenia acestora Zoltes* (trad. Murgescu 2001: 36-37).

[2023] Herodot amintește între obiceiurile tracice, cu mult înainte, desconsiderarea muncii și glorificarea celor care trăiau din pradă (*Istorii*, V, 6).

[2024] Avram 1989: 13.

[2025] Tot Herodot amintește de luptele rituale (în doi) desfășurate la moartea unui aristocrat, finalizate cu premii (*Istorii*, V, 8).

[2026] Grosu, Duță 2011: 19-21.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

războinici, care trebuiau să activeze un timp în eșaloanele inferioare până reușeau să confirme și să fie confirmați.

Or, dacă la cele mai înalte niveluri, elita își selecta riguros membrii, structurile inferioare nu puteau aplica un sistem mai tolerant. Instituirea unor reguli, aplicate progresiv maselor de războinici, nu era decât o normalitate derivată din cutume interne, care însă nu pot fi documentate decât destul de indirect. Primul indicator sunt rezultatele obținute de elitele războinice, concretizate în victorii militare, programe edilitare, acumularea de valori economice și restructurări sociale profunde. În mod cert, toate aceste convulsii și modificări nu pot fi atribuite strict unui personaj charismatic, fie că vorbim de Burebista, Deceneu sau Decebal. Chiar dacă oricare dintre acești reformatori au avut parte de succese conjuncturale, un sistem social eficient se sudează în timp, prin acțiuni reușite și repetate. Dincolo de teorie, mecanismul este surprins de Strabon, care spune că opera politică și militară burebistană a fost edificată prin *exerciții, abținere de la vin și ascultare față de porunci*[2027].

Această menționare a *abținerii de la vin* a generat de-a lungul timpului diverse interpretări, între care cea a distrugerii culturilor locale de viță-de-vie a fost atât de uzitată, încât a devenit aproape cutumă. Privind evenimentul dincolo de formularea lui textuală – ea însăși discutabilă – el nu mai apare ca o campanie de defrișare a plantațiilor, destul de improbabilă sub aspect practic. Dimpotrivă, din punct de vedere arheologic nu se observă vreo modificare substanțială numeric a vaselor utilizate pentru transportul și stocarea vinului[2028] sau în vesela pentru băut, care se regăsesc în gropi sau așezări[2029]. Este, însă, adevărat că se diversifică tipologia vaselor pentru consumarea vinului sau cele pentru libații, căci aproape dispare vesela ceremonială din metale prețioase și se înmulțesc cele de lut (*kernoi*, *askoi*, *kantharoi,* vase paralelipipedice). Situația poate sugera și o *democratizare a riturilor*[2030]. Dacă recalibrăm autoritatea regală în parametrii ei militari și economici, este posibil să înțelegem că, de fapt, regalitatea și-a însușit anumite drepturi legate de producție (și implicit de consum). Și aici intră nu doar producția locală, ci și importurile băuturii[2031]. În această cheie, *abținerea* ar putea fi tradusă prin diminuarea sau interzicerea comerțului – altfel profitabil – cu vin grecesc sau cu cel din producțiile interne, privilegiu anterior al nobilimii, transformat eventual în monopol regal. Reducerea consumului sau reglementarea lui în sine poate fi conectată cu evoluția fenomenului militar local, aspect posibil controlat sau protejat de cler, elită direct interesată de aspectele diverse care aveau în centru consumul de băuturi alcoolice, fie că vorbim de coordonatele economice, fie de cele spirituale, acestea cu ricoșeu în disciplina militară. Merită menționat, în acest sens, câteva cupe de argint și un corn de bour prădate din tezaurul regal dacic. Hadrian primește acest *rython*, împodobit cu aur, pe care lexiconul Suda ne informează că viitorul împărat avea să-l închine lui Zeus Casius, adorat pe vârful Muntelui Casios, din Siria[2032]. Chiar singulară, informația arată că cel puțin la un anumit nivel și în anumite circumstanțe, poate religioase sau de altă natură, vinul era prezent și existau recipiente

---

[2027] Strabon, *Geografia*, VII, 3, 11.

[2028] Scăderea ușoară a numărului de amfore grecești ajunse în spațiul nord-dunărean începând cu secolul al II-lea a.Chr. trebuie pusă în relație cu cucerirea Greciei de către puterea romană și cu dificultățile de aprovizionare ce au decurs de aici.

[2029] Florea 2004b: 518-519.

[2030] Sîrbu 2003a: 91.

[2031] De notat analiza istoricului D. Măndescu privitoare cantitățile de vin grecesc revelat de resturile de amfore de la Cetățeni (jud. Argeș), databile în secolul al II-lea a.Chr., precum și modificările peisajului arheologic din secolul următor, când se modifică paradigma consumului și comerțului respectiv (Măndescu 2013: 255-260)

[2032] *Eneidul Traian, stăpânind peste toţi muritorii / Zeilor mare stăpân, Casiului Zeus a dat / Cupe-o pereche, ofrande frumos cizelate şi-n aur / Cornul de bour legat, fruntea prăzii ce-a luat / Geţilor celor trufaşi, zdrobiţi în fine acuma, / Mult timp cu arma loviţi până ce-au fost biruiţi* (Împăratul Hadrian, în *Antologia Palatină*, VI, 332); *apud* Gramatopol 2000: 198.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

speciale pentru băut sau libații[2033] până la finalul regalității[2034]. Pe aceste baze, toposul interzicerii cultivării viței de vie trebuie reevaluat în sensul unor reglementări economice și spirituale și nicidecum al unei abstinențe generalizate de la consumul de vin[2035], aspect care deformează impardonabil realitatea istorică a Daciei Preromane și, implicit, imaginea elitelor locale.

Textul strabonian mai are și alte nuanțe de lectură prin care putem exfolia dincolo de prima lectură înțelesuri mai apropiate de mentalitatea războinică de nivel înalt. Astfel, din fraza în care expune modificările impuse de binomul rege-mare preot putem extrage existența unor antrenamente riguroase, foarte probabil militare, dar nu numai; un set de interdicții, între care cea mai importantă pare să fi fost o abstinență – sau mai bine zis o reducere a consumului de alcool – precum și disciplina și obediența față de autoritatea regală[2036]. Oricum am citi informația, ea relevă un sistem de selecție meritocratic, care irumpe într-adevăr la un moment dat, fără să-i putem preciza foarte exact rădăcinile. Este dificil de acceptat faptul că Deceneu a fost singurul artizan al întregii reforme spirituale și morale atribuite lui, având în vedere moștenirea de rit pitagoreic a acestui succesor într-o funcție inaugurată de fapt de miticul Zalmoxe. Cel mai probabil, întregul fenomen spiritual a fermentat cu mult timp înainte de epoca burebistană, iar apariția unor personaje charismatice și a unei conjuncturi politice potrivite a coagulat fenomenul relativ difuz până atunci într-un program politic coerent.

Dacă sistemele de accedere în elite au rămas, în liniile lor generale, stabile în decursul mai multor epoci istorice, criteriile și condițiile au fost mult mai fluctuante și mai tributare unei epoci sau unei culturi. Chiar și între acești parametri istorico-sociologici, elitele militare și-au păstrat sistemele de selecție pe bază de performanță. Supraviețuirea individului depindea în mare măsură de grupul căruia îi aparținea. Prin acest postulat, calitatea membrilor acestui grup devenea o grijă comună cultivată intens. Indivizii neconformi, chiar dacă dintr-un motiv sau altul fuseseră admiși, erau, de regulă, primii sacrificați[2037].

Democratizarea actului militar a modificat și paradigmele accesului la clasa războinică. Ca orice profesie, și cea militară necesită aptitudini și calități specifice, dobândite ca urmare a unui tip de educație accesibil anterior doar privilegiaților. Lărgind baza de recrutare a armatei, autoritatea regală s-a văzut în fața unui grup profesional care, chiar dacă avea experiență militară – la modul general – avea nevoie de repere morale. În această cheie, exercițiile, abstinența și disciplina de care vorbea Strabon nu pot fi decât alinierea acestei elite militare la un program ideologic și politic. Acest program nu putea avea în centru aristocrația; aceasta avea propriile ei tradiții și coduri; ci autoritatea regală, artizana directă și beneficiara a modificărilor sociale, iar citatul geografului grec devoalează, parțial, metodele de selecție a acestei noi elite războinice.

[2033] Sîrbu 2003a: 92.

[2034] De remarcat că din perioada cuceririi romane a Sarmizegetusei Regia provine o serie de resturi ceramice specifice consumului de vin (amfore, *kantharoi*). Florea 2004c: 52; Florea 1998: 170-171.

[2035] Nu ar trebui pierdute din vedere și existența altor băuturi alcoolice mai prozaice, berea sau miedul, consumate de straturile socialmente inferioare sau în alte ocazii, mai puțin importante.

[2036] Petre 2004: 234.

[2037] Practica era una curentă în Antichitate la aproape toate neamurile. Cei expuși în prima linie erau războinicii slabi, cei fără experiență, fricoșii sau cei neconformi cu așteptările societății. *Temându-se că soldații săi nu vor putea rezista atacului sciților, Filip al II-lea a pus în spatele armatei pe cei mai credincioşi dintre călăreți şi le-a poruncit să nu îngăduie niciunui tovarăş de arme să fugă din luptă, iar pe cei care ar stărui să plece, să-i ucidă. Anunțând această măsură şi făcând astfel ca şi cei mai fricoşi să prefere să fie uciși de duşmani decât de camarazii lor, a câştigat victoria* (Frontinus, *Stratagemele*, II, 8, 14). În anumite aspecte, practica era aplicată inclusiv de armatele romane, cel puțin începând cu reformele lui Marius.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Cu cât sistemul politic și militar al unei societăți este mai sudat, cu atât permeabilitatea elitelor este mai redusă, dar ritmul de accedere este diferit în funcție de nivelul de stres al respectivei structuri. În momente de criză, accesul devine mai facil, selectivitatea cuprinde și alte etaje sociale, iar frecvența accederii și înnoirii/înlocuirii este mai alertă, revenind la stabilitate pe măsura îmbătrânirii instituției absorbante. Diferența dintre *comatii* din vremea lui Burebista și cei din timpul lui Decebal, între care primii par să fi excelat prin număr, iar cei din urmă prin competențe, apare, în acest registru, explicabilă. Oricum, un ritm viguros de înnoire a elitelor este întotdeauna însoțit de o creștere a receptivității, de un aport de inovații și mentalități ce determină o profesionalizare a membrilor. În același timp, însă, modificările de statut alimentează mai vechile sau mai noile tensiuni sociale dintre elite.

Puterea unei construcții politice trebuie să aibă întotdeauna țintă și direcție, astfel că încetinirea ritmului campaniilor militare ale lui Burebista, care proiectase atâția ani spre exterior forțele pe care le acumulase, a permis erupția acestor tensiuni interne. În ciuda succeselor militare, politice, economice, spirituale, vechea elită aristocratică păstrase anumite tendințe centrifuge și nu putea fi mulțumită cu reducerea atributelor sau importanței sale, ori cu transferul unor privilegii sau monopoluri sociale. Finalizarea sau încetinirea campaniilor militare pe toate direcțiile, care ținuseră ocupate capacitățile militare, a reorientat spre interior atenția și, foarte probabil, a realimentat și activat vechile nemulțumiri.

Fără a creiona direct scenariul întâmplat, se poate spune că rezultatul imediat al erupției sociale a fost fragmentarea regatului și, probabil, moartea regelui, victimă a propriului succes. Este aproape imposibil de stabilit, în lipsa surselor istorice, care au fost actanții momentului și care au fost facțiunile implicate. În urma evenimentului, cea mai puternică regiune a rămas cea controlată de capitală, autoritatea regală rezidentă aici având cel mai probabil protecția acestei noi elite militare, constituită majoritar din războinicii regelui, masați în apropiere.

Dacă admitem sabia curbă – cea de tip *Sarmizegetusa*, descoperită exclusiv în această regiune[2038] – ca armă specifică a acestei elite[2039], dependentă, cum am spus, de instituția regală, atunci avem documentată, în lipsa altor surse istorice mai directe, concentrația geografică a acestei elite militare în jurul capitalei. Mai mult, se relevă și baza de plecare a reconstituirii regatului dac sub Decebal, posibilă prin perenitatea clasei sociale în discuție, în mod evident altfel poziționată social și profesional față de momentul Burebista.

Bazinele de recrutare ale elitelor militare dacice au fost diferite, în funcție de etajul social și momentul istoric. Aristocrația s-a autogenerat, pe considerentele tradițional genealogice, prin alianțe matrimoniale și probabil, într-o mai mică măsură, prin permisiunea accederii unor indivizi din alte zone sociale sau etno-culturale. Chiar dacă reformele impuse de autoritatea regală și cea religioasă au transferat o parte a acestei aristocrații în funcții aulice și sacerdotale, fără îndoială că o bună parte a rămas fidelă tradițiilor războinice, constituind nucleul de comandă al armatelor regale dacice[2040].

O observație legată de aristocrația războinică merită însă notată. Foarte probabil, reînnoirea elitei avea un parcurs profund, cu ritualuri și cutume astăzi imposibil de reconstituit în detaliu. Totuși, accederea în elită trebuie să fi fost un proces cu foarte multe praguri și elemente constitutive. Dincolo de orice fel de presupuneri, un amănunt atrage atenția: războinicii aristocrați au fost invariabil înmormântați împreună cu armamentul lor[2041], practică devenită rapid caracteristică etno-culturală. Armele sacrificate însemnau nu doar o pierdere

[2038] Deși sporadic s-au mai descoperit săbii încovoiate și în alte regiuni (Divici, Cristești, Sighișoara), acestea sunt (cu excepția celei de la Viscri, jud. Brașov) tipuri diferite de modelul *Sarmizegetusa*.
[2039] Borangic 2015a: 117-121.
[2040] Petre 2004: 260.
[2041] Adesea împreună cu întreg echipamentul deținut, practică excepțională la alte populații antice.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

economică pentru familie, clan sau comunitate, ci și pentru urmașii războinicilor decedați. Astfel, tinerii războinici trebuiau să primească (sau să-și procure), sub o formă sau alta, la învestirea lor ca membri ai grupului de elită, cel puțin o armă care să le ateste apartenența la elită. Dacă această armă a fost pumnalul curb de tip *sica*[2042], spada de tip *celtic* ori altă armă[2043] sau element simbolic, este irelevant în acest registru, dar ritul de trecere arată profunzimea și importanța acestuia în schimbul de generație. În plan spiritual, accederea trebuie să fi fost condiționată și asistată de un program magico-religios elaborat și asumat. Văzută din exterior repetitivitatea acestor rituri construiau invariabil o identitate, iar din interior creau legături emoționale de bază, extrem de puternice.

Revenind la funcțiile sacerdotale ale unei părți a aristocrației (sau ale întregii elite?), acestea nu excludeau componenta marțială, ci, dimpotrivă, războiul, prin natura sa, necesita o bună legătură cu sacrul și zeii. Având ca reper succesiunea Deceneu-Comosicus, este foarte probabil ca aceste elite clerical-războinice să fi avut acces la funcții pe un dublu curs, atât pe baza originii nobile a indivizilor, cât și electiv, prin recunoașterea competențelor individuale, desigur în principal a celor legate de sfera sacrului. Atât Deceneu[2044], cât și Comosicus[2045] erau personaje recunoscute pentru calitățile lor intelectuale, dobândite, desigur, în ani lungi de preoție.

Vorbind despre elita războinică constituită din *comati*, ea apare clar ca elită cooptată în cercurile mai înalte ale societății, chiar dacă nu în vârfurile acesteia. Modul de recrutare a acestor războinici nu putea fi decât ridicarea în rang a proprietarilor de pământ, liberi, parte importantă a democratizării actului militar. În cadrul reorganizării sociale, această clasă socială primește dreptul de a purta arme (arme în adevăratul sens al cuvântului, nu arme rudimentare aflate la îndemâna oricui)[2046] și de a participa la războaie[2047]. Repetitivitatea conflictelor la care a participat a sedimentat o serie de capacități și deprinderi militare (tehnici de luptă, tactici, strategii, mânuirea de armament specializat etc.). Toate acestea, dublate de permanentizarea prezenței sub arme a determinat profesionalizarea indivizilor. Apare evident că prin înnoirea rândurilor acestor războinici, chiar dacă avea la bază tot recrutări din masa de proprietari, pe măsură ce numărul lor creștea, o bună parte dintre aceștia transmiteau în familie rolul, locul și deprinderile militare.

Ca parte al unui larg proces social, și această categorie, prin perenitate și profesionalizare, nu putea decât să devină ereditară în rolurile ei. Totuși, această înnoire din interior era diferită față de cea practicată de aristocrație. Sau cel puțin astăzi nu avem nici un fel de date despre practicile rituale sau de altă natură care marcau momentul vreunei învestiri.

[2042] Sîrbu, Borangic 2016: 52-53.

[2043] O analogie a investirii cu arme, ca semn al schimbării statutului o găsim notată de Tacitus la germanici: […] *dar a purta armele n-are nimeni obiceiul mai înainte ca obștea să-l fi găsit bun. Atunci, chiar în adunare, ori cineva dintre căpetenii, ori părintele său, ori rudele îl împodobesc pe tânăr cu scut și framee; aceasta este la dânșii îmbrăcarea togei, aceasta-i cinstea cea dintâi a tinereții* (*Despre originea și țara germanilor*, XIII, 1).

[2044] Iordanes, *Getica*, 69-71.

[2045] […] *l-au socotit demn de aceeași venerație pe Comosicus, fiindcă era la fel de învățat. Pentru pregătirea lui era socotit și rege și prim preot și judecător în justiția supremă* (Iordanes, *Getica*, 73).

[2046] O analogie interesantă putem extrage din episodul relatat de către Ammianus Marcelinus cu privire la conflictul dintre sarmații *Argaragantes* și o alianță a taifalilor cu vizigoții, în anul 332 p.Chr. Puși în dificultate, sarmații se văd nevoiți să înarmeze pe supușii lor, numiți *limigantes* și să ceară ajutor romanilor. (Ammianus Marcellinus, XVII, 12, 1-2). Aparent soluția s-a dovedit salvatoare, dar, doi ani mai târziu, limiganții se răscoală împotriva stăpânilor lor. Supraviețuitorii scapă prin fugă în Imperiu sau la victoali. Unii cercetători văd în acești *limiganți* o populație autohtonă (daci, celți, pannoni etc.) de dinainte de venirea sarmaților, ajunși între timp sub stăpânirea nomazilor (Petolescu 2010: 320-321) și care avusese interdicție de a purta arme, în raport cu condiția lor inferioară.

[2047] Petre 2004: 260.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Penuria depunerilor funerare care, în cazul acestei clase militare, lipsesc aproape cu desăvârșire, arată nu doar un traseu diferit, ci și mecanisme interne diferite, atâta vreme cât, spre exemplu, armamentul acestor războinici nu apare decât în contexte arheologice domestice. Desigur, lipsa mormintelor, în special din perioada secolelor I a.Chr. – I p.Chr., nu permite construcția unor concluzii solide, dar indiferent ce motive pot fi invocate pentru această eclipsare, totuși ar fi trebuit să existe descoperiri atribuibile acestei elite. Lipsa armelor sacrificate[2048] ale acestei clase poate fi interpretată ca semn al unor practici și ritualuri diferite de ale înaltei aristocrații, care nu includeau distrugerea armamentului, din diverse rațiuni, religioase, economice sau sociale. În acest caz, pragmatismul ar fi trebuit să ducă la moștenirea armelor în cadrul familiei, clanului sau comunității, ca parte a unor practici de înnoire a efectivelor pe plan intern.

Una dintre slăbiciunile fundamentale ale elitelor războinice a fost dintotdeauna numărul mic de oameni și frecvența cu care aceștia puteau fi înlocuiți, căci pierderile în luptă erau constante spre mari, permanent[2049]. Regenerarea acestei categorii militare – probabil cea mai afectată de pierderi, dată fiind calitatea ei de coloană vertebrală a armatei – nu putea avea decât două căi de rezolvare. Una internă, bazată pe moștenirea locului, rolului, poate și a echipamentului, care includea și lunga pregătire a unui militar profesionist asigurată de cadrul familial în care se dezvoltase și în care, în ultimă instanță, omul de arme își regăsea credințele, valorile și interesul. A doua opțiune consta în cooptarea altor proprietari liberi, convinși de perspectiva schimbării statutului social și din necesitatea dobândirii unor stări de siguranță, oferite de apartenența la un grup social puternic și prosper. Ambele posibilități, bine solidificate sociologic, nu sunt însă documentate istoric, rămânând la stadiul de posibilități sociologice.

Recrutarea elitelor în perioada discutată a fost un proces socio-profesional consistent care a alimentat permanent potențialul fenomenului militar local. Cu toate că sursele istorice directe lipsesc, accederea indivizilor în aceste elite militare s-a supus principiilor psiho-sociale și militare care reglementează acceptarea și ascensiunea indivizilor în cadrul grupurilor sociale cu profil militar.

Vorbind despre preocuparea principală a acestor elite, războiul, din analiza fenomenelor sociale-politice ale perioadei se mai poate extrage un proces sociologic. Fără a putea fi numite *exerciții* în adevăratul sens al termenului, desele incursiuni și expediții dacice efectuate la sud de Dunăre, începute încă din secolul al II-lea a.Chr., au avut câteva coordonate mai puțin remarcate de către istoriografie.

În primul rând, au angrenat efective din ce în ce mai mari. Foarte probabil mortalitatea, inerentă de altfel[2050], a fost semnificativă, astfel că aristocrația organizatoare a fost nevoită destul de repede să completeze numărul de războinici. Cum bazinul propriu de recrutare era limitat, nu puteau aduce sub arme alți oameni decât din straturile inferioare ale societății. Mai mult chiar, ignorând pierderile de material uman, despre valoarea cărora putem doar emite generalități[2051], efectivele au crescut prin încorporarea unei mari părți a acelor proprietari liberi,

---

[2048] Există doar două săbii curbe provenite din contexte funerare, ambele în asociere cu câte o spadă, una descoperită la Viscri (jud. Brașov) și una, mult mai târzie, la Káloz (jud. Fejér, Ungaria). Nici o armă din cele două depuneri funerare nu a fost distrusă în cadrul ritualurilor funerare practicate.

[2049] Un bun exemplu este cazul spartanilor care, în lupta de la Plateea (479 a.Chr.) trimit 5.000 de hopliți, pentru ca, doar un secol mai târziu, la Leuctra (371 a.Chr.) numărul lor să fie de doar 700 de războinici (Xenofon, *Elenicele*, VI, 4, 15. Duritatea accederii, disciplina severă, pierderile inerente, inflexibilitatea pe câmpurile de luptă și mortalitatea infantilă au dus, în final, la sfârșitul Spartei.

[2050] [...] *ajungând în fruntea neamului său, care era istovit de războaie dese* (Strabon, VII, 3, 11).

[2051] Aprecieri demografice extrem de laxe și vagi, dar care subliniază unele înfrângeri aparent consistente, sunt notate sporadic de autori antici: *A reprimat şi incursiunile dacilor, fiind omorâți trei şefi de ai lor cu multă armată* (Suetoniu, *Augustus*, XXI, 2); *Armata dacului Cotiso a pierit* (Horațiu, *Ode*, III, 8, 17-24).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

atrași nu doar de schimbarea de statut, ci și de perspectiva unor prăzi bogate[2052]. Baza de recrutare a fost astfel lărgită considerabil. Efectivele consistente adunate sub sceptrul lui Burebista, trecând dincolo de interpretarea cifrelor oferite de Strabon, au surprins exact această mobilizare largă și probabil cu o oarecare tradiție[2053].

Evenimentele sociale, politice și militare care au marcat nordul Peninsulei Balcanice la sfârșitul secolului al III-lea a.Chr., dar mai ales în întreg secolul următor, sunt din toate aceste puncte de vedere sursa transformărilor care au culminat cu apariția Regatului dac. Între acestea, angrenarea unor mase de războinici în frecvente campanii militare, alianțe constante cu alte semințiibarbare, conflictele aproape permanente cu puterea romană și nu numai, au modificat fundamental paradigmele sociale, culturale, morale și tehnologice ale comunităților nord-dunărene. Războiul, fenomen universal distrugător prin esență, s-a dovedit și în acest caz un nod de interacțiuni umane cu efecte socio-culturale remarcabile, realizând nu doar interacțiuni culturale largi, ci și transformări interne ale culturilor locale. Păstrând esența ideii de recrutare a elitelor, războaiele și conflictele care au inclus comunitățile autohtone au erodat în primul rând conservatorismul propriu aristocrației, i-au eliminat acesteia unele dintre privilegiile tradiționale prin accesul la resurse și inovații a unor pături mai largi de populație. Reformele pe care istoriografia le atribuie dubletului Burebista-Deceneu nu reprezintă altceva decât solidificarea instituțională a unor procese sociologice mai vechi, bazate în primul rând pe democratizarea actului militar, prin cooptarea unor alte categorii sociale la acțiunile decise și, prin acestea, la o regândire a palierelor societății. Ar fi greșit să ne imaginăm o egalizare a societății dacice, aceasta rămâne una bine jalonată pe verticală, dar se schimbă fundamental actanții și mai ales normele în care aceștia evoluează.

Mobilizarea largă a categoriilor sociale inferioare aristocrației, în principal acei proprietari liberi cunoscuți în istorie drept *comati*, a însemnat, de fapt, o reformă care a recompus societatea dacică și a modificat legăturile dintre componentele ei. Regatul dac, născut din aceste convulsii, nu a fost decât rezultatul acestei reforme militare. În fapt, prin acest proces, comunitățile dacice s-au aliniat unui postulat universal din care reiese că aproape invariabil toate construcțiile politice realizate de-a lungul timpului, state, regate, imperii, au avut la origine grupuri militare.

[2052] Cantitatea apreciabilă de argint (monedă, podoabe, bijuterii, lingouri etc.) descoperită la nord de Dunăre are majoritar origini sudice.

[2053] Majoritatea mormintelor aristocraților nord-dunăreni aparțin perioadei dintre 200-75 a.Chr., fiind, deci, anterioare epocii burebistane, când astfel de morminte devin sporadice, semn că putem vorbi de o perioadă a *seniorilor războiului*, urmată de concentrarea puterii sub autoritatea regală, cele două tipuri de manifestări politice fiind vizibile în practicile funerare diferite.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

IV.e Aristocrația războinică - Tarabostes

Principiile elitismului sunt confirmate, în ceea ce privește civilizația geto-dacică, de sursele antice, scrise și iconografice în primul rând, care deși parcimonioase, au semnalat existența în structurile sociale dacice a unei aristocrații puternice. S-a păstrat inclusiv denominația autohtonă a acestei clase: *tarabostes*[2054], apelativ compus din *tara*+*bost*-; rad. **ter*-[2055], precum și cel dat de greci și romani, respectiv *pilophoroi*/*pilleati*[2056].

Etimologia numelui dacic al aristocrației devoalează perspectiva locală asupra acestei clase sociale. Specialiștii, chiar dacă aplică nuanțe posibilităților de traducere, converg spre elemente constitutive din care reiese clar distanțarea aristocrației față de restul societății[2057].

Delimitarea de mase este și mai evidentă în documentele arheologice. Mormintele atribuite aristocrației, invariabil asociate fenomenului militar[2058], subliniază consistent apartenența la elită, prin tipul de inventare, prin rit și ritual, prin valoarea economică a mobilierului funerar inclus. Păstrând reperul arheologic, se constată că și înainte de moarte elita punea concret, geografic, distanță între ea și populație, prin locuirea pe înălțimi, unde și-a ridicat fortărețe, locuințe și temple. Rezultă așadar o fractură socială evidentă, între elită și masa care a generat-o, exprimată printr-o paletă largă de manifestări materiale și spirituale.

Despre formele participării acestei aristocrații la viața publică, politică, economică și militară, izvoarele sunt cu mult mai imprecise, ceea ce obligă, uneori, la aplicarea unor presupuneri.

Prima ar fi legată de rolul politic al nobilimii. Este de domeniul evidenței că instituția regală își sprijinea autoritatea pe aristocrație, aspect care poate sugera lipsa unei autocrații prea pregnante. Existența unui *consilium regis* apare sugerată, mai mult sau mai puțin evident, în diverse momente ale istoriei politice a regatului dac[2059]. De la binomul politico-religios dintre Burebista și Deceneu și până la epoca lui Decebal apar episodic personaje secundare, uneori rude regale, având diverse demnități și roluri politice[2060]. Cert este că influența acestui consiliu, compus evident din aristocrați de seamă, tempera eventualele excese sau decizii neinspirate ale autorității regale[2061]. La fel de cert este că nu putem aplica acest echilibru la modul universal, astfel de balansuri între cele două componente politice fiind, de regulă, dependente de momentul istoric, de anumite caracteristici personale ale actanților ori de alte conjuncturi particulare. Rămâne notabilă consultarea și *biruința* unei astfel de opinii venite din zona unui

---

[2054] Singurul izvor al numelui autentic al clasei aristocratice dacice este Iordanes, care preia desigur surse mai vechi: *El* (Dion Chrysostomos) *spune că aceia dintre ei care erau de neam s-au numit la început Tarabostes, iar apoi Pilleati. Dintre dânşii se alegeau regii şi preoții* (*Getica*, 39, 40).

[2055] Russu 1967: 124.

[2056] Lucian din Samosata, *Scitul sau oaspetele*, 1*:* [...] *printre purtătorii de pileus, ci era unul din sciții cei mulți şi din popor* [...]; Criton, *Geticele*,3 (2) [p. 931]. *Scol. cod.* A (Strabon VII, 3, 3); Dio Cassius, LXVIII, 9,1; Sextus Aurelius Victor, *Despre împărați*, 13, 3.

[2057] G. Tocilescu (1880: 370): *boieri cu gugiuman*; V. Pârvan (1982: 147-148 [p. 90]): *domnii nobili*; I. I. Russu (1967: 124): **ter* = *peste*, *tare*, *-bostes* (derivat din **bho-s*) = *strălucit*, *luminos*, rezultând *prea-străluciții*; Z. Petre (2004: 254): *purtător de cușmă.* Denumirea se aliniază registrului larg al denumirilor aristocrației şi în alte culturi ale Antichității (Gostar, Lica 1984: 62).

[2058] Excepțiile sunt extrem de rare. Una ar fi un mormânt plan de incinerație descoperit la Brad (com. Negri, jud. Bacău) al cărui inventar, pe lângă oasele calcinate, mai conținea o cană dacică, fragmente ceramice romane și un vas de sticlă, de asemenea de import (Ursachi 1987: 120). Prin natura sa, mormântul a fost atribuit unui membru marcant al comunității (Sîrbu 1993: 126), fără ca personajul să fie militar.

[2059] Glodariu 2000: 291.

[2060] Marțial, *Epigrame*, V, 3, 1-6; Cassius Dio, *Istorie romană*, LXVII, 7, 2, 3; LXVII, 10, 2; LXVIII, 14, 5; Criton, *Suidas* II: 721 (Cf. Russu 1972: 126).

[2061] O paralelă poate fi observată în ceva mai puțin organizata instituțional lume germanică, dar la fel de războinică, unde *puterea regilor nu-i fără margini ori lăsată la voia lor* (Tacit, *Germania*, VII, 1).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

dregător al lui Decebal, mai cu seamă în momentul extrem de tensionat al unui război, când putem presupune că prerogativele regale erau mult mai extinse.

La nivel de detaliu, așa cum observau N. Gostar și V. Lica, ierarhia și organizarea internă a administrației regale ne este astăzi necunoscută[2062], dar cele mai probabile modele urmate au fost monarhiile din Pont, cele elenistice și cea macedoneană, bine cunoscute de daci.

Lipsa informațiilor scrise referitoare la structuri și ierarhii interne în cadrul administrației este maculată de o notă a medicului Criton, martor direct al războaielor daco-romane, care spunea că anumiți dregători supravegheau fortificațiile și munca în agricultură, ca parte a unor însărcinări ale administrației centrale[2063]. Pe lângă aceștia putem bănui și acoperirea altor sfere economice, militare sau politice de către oamenii regelui. Nu știm însă dacă această împărțire era o distribuție tradițională a unor funcții publice, ca atribut al regalității, sau organizarea era impusă de starea excepțională în care se afla regatul în timpul lui Decebal[2064]. Cert este că aceste demnități erau ocupate de *cei din jurul regelui*, situație din care se deduce un control al teritoriului pe verticala instituțională. Pe lângă marea aristocrație, dependentă direct de autoritatea regală și cu funcții preponderent aulice, administrarea regatului avea la bază și aristocrația provincială, probabil mai puțin avută și aflată sub ascultarea înaltei elite, dar mult mai războinică. Un argument mai puțin discutat al diferențelor din interiorul aristocrației este adus de către G. Florea. Istoricul clujean observă că sunt diferențe semnificative între „turnurile-locuință" specifice Munților Orăștiei și clădirile cu aspect palațial din așezările fortificate din alte zone ale regatului (Popești, Brad, Răcătău). Poziția geografică și arhitectura celor două categorii de situri sunt net diferite, motiv suficient să se poată argumenta că funcțiile clădirilor erau diferite și implicit statutul proprietarilor (și mentalitățile?) erau altele. Spre deosebire aspectul cazon al locuirilor din interiorul Arcului Carpatic, așezările fortificate menționate includ în interior o zonă rezidențială adesea generoasă, foarte probabil folosită ca *agora*. Situația conturează și mai clar ipoteza că aristocrația dacică avea mai multe tipuri de profile, în funcție de regiune și de distanța față de centru[2065].

Întregul tablou relevă o organizare cu aspect (proto)*feudal*[2066], desigur greu de documentat direct, dar foarte logică dacă se cuantifică componentele economice și militare care au avut ca actanți diverși aristocrați, cu diferite statuturi, precum și realizările lor de ansamblu din timpul regatului dac.

O altă ipostază în care regăsim aristocrația este funcția ei sacerdotală. Restructurarea aristocrației, indiferent dacă i se datorează lui Deceneu sau nu, a avut ca efect în primul rând precizarea mai accentuată a atribuțiilor religioase ale elitei nobiliare și desemnarea explicită a unei părți a acesteia în zona sacrului. Poate acesta este momentul în care putem vorbi de cler ca grup în cadru instituțional. Separat de aceștia, ceilalți *purtători de pileus*, chiar dacă funcția lor principală rămânea cea războinică, aveau și ei responsabilitatea oficierii de sacrificii și implicit unele atribuții religioase cu caracter domestic sau minor, activități greu de surprins

---

[2062] Gostar, Lica 1984: 63.
[2063] Criton, *Geticele*, 5, 2 - *Lexiconul Suidas*, *s.v Boutiais.*
[2064] I. Glodariu susținea că această organizare nu era una temporară, generată de starea de război, argumentul principal fiind relația dintre documentele arheologice și dezvoltarea economică a Daciei Preromane (Glodariu 1980: 434), care nu este limitată la domnia lui Decebal.
[2065] Florea 2011: 7.
[2066] Gostar, Lica 1984: 65-66 (cu bibliografia ipotezei). Autorii admit posibilitatea existenței unui sistem de relații de tip proto-*feudal* pentru spațiul în discuție, încercând o armonizare a ipotezei cu teoriile marxiste care, cel puțin anterior, combătuseră, pe principii ideologice, aceste tipuri de relație, principalele obiecții având ca țintă terminologia și nu fondul problemei.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

arheologic[2067]. Judecând după analogiile din întreaga Antichitate, pe fondul moștenirii indo-europene, portul căciulii/bonetei de pânză era semnul distinctiv al celor care săvârșeau sacrificiile[2068], evenimente ce puteau avea loc în temple, dar și în cadrul cultului casnic ori în alte situații, ce reclamau atât prezența nobilului cât și invocarea divinităților. Existența unor temple în proximitatea unor cetăți (Piatra Craivii, Căpâlna, Costești, Covasna-*Cetatea Zânelor* etc.) certifică trăirile religioase ale rezidenților, fără să putem preciza dacă oficianții erau din rândul clerului, erau aristocrații locali ori din ambele sfere sociale.

Este cert însă că funcția religioasă publică era apanajul elitelor și este posibil ca restructurarea societății să fi fracturat puternic această clasă. Z. Petre suspectează că întărirea puterii regale, incontestabilă sub Burebista, a avut ca efect diminuarea autonomiilor locale și accentuarea rolului elitei în dimensiunea religioasă[2069]. Aglomerarea edilitară din Munții Orăștiei poate fi explicată și prin mutarea, voită sau nu, a unei părți a nobilimii din teritoriu, pentru a fi mai aproape de controlul regal și căreia i s-au oferit funcții religioase și aulice în locul sau în schimbul autonomiei de altă dată. În teritoriu au rămas doar nobili mărunți, cei loiali și probabil guvernatorii trimiși de la centru, așa cum arată Criton. Despre aristocrați nesupuși și în consecință nealiniați noilor politici, istoria nu vorbește aproape nimic clar, dar dacă au existat astfel de cazuri, și nu ne putem îndoi de asta, e limpede că autoritatea regală a eliminat rapid orice împotrivire. Sarmizegetusa avea forța, justificarea și determinarea necesară aplicării directivelor ei.

A treia formă de implicare a aristocrației în viața publică a fost prin rolul ei militar, activitatea războinică fiind modul în care elita își proiecta puterea și ideologia în structurile sociale inferioare. Din analiza materialelor arheologice atribuite nobilimii, reiese necesitatea depășirii cadrului creionat de Iordanes, privitor la împărțirea, tot în interiorul elitei, a unor atribuții politice și religioase. Prezența armelor și a elementelor asociate vieții militare denotă, fără echivoc, caracterul războinic al unei părți importante a elitei. Analiza depunerilor funerare, precum și cea asupra edificiilor cu caracter militar, converg spre concluzia că această parte – pe care nu o putem delimita strict de celelalte posibile atribuții – a avut un puternic profil militar, iar principala ei preocupare a fost meseria armelor. Concluzia este întărită de metopele de la Adamclisi și de reliefurile Columnei Traiane, unde *pileații* apar fără dubiu în cele mai marțiale ipostaze.

Analizând scenele de pe Columnă se poate face chiar un calcul orientativ. Din totalul figurilor de pe monument, aristocrații (identificați după *pileum*) reprezintă cca. 10% din efective, situație care reflectă corpul de comandă, proporție foarte verosimilă. În aproape toate scenele, acești aristocrați sunt cei care poartă steagurile de luptă, acei *draco*[2070] (**Pl. 57/1**), dovadă că ei erau repere pe câmpurile de luptă atât în ce privește simbolistica militară – cu funcția religioasă și cea pragmatică incluse – cât și prin cinstea de a purta principalul însemn de război.

Nici în acest sector, detaliile organizării nu ne sunt bine cunoscute. Putem cel mult presupune anumite coordonate, nici ele însă nu sunt liniare pe toată durata existenței regatului. Un caz de bază îl reprezintă epoca lui Burebista. În jurul valorii uriașe a efectivelor menționate de Strabon, 200.000 de războinici[2071], istoriografia a balansat larg între a accepta fără obiecții

---

[2067] Anumite rituri de trecere (naștere, confirmare, accedere, moarte) trebuiau coordonate din punct de vedere religios. De asemenea, anumite aspecte religioase care aveau legătură cu fenomenul militar, reclamau prezența unui oficiant cu abilități recunoscute de comunitate. Este foarte probabil ca actul religios să fi fost supervizat de către aristocratul cel mai înalt în ierarhia comunității sau cel mai venerabil.
[2068] Petre 2004: 253.
[2069] Petre 2004: 254.
[2070] Într-un singur caz (scena LXIX) apare un comat purtând *draco*.
[2071] Strabon, VII, 3, 13; C. 305.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

numărul și a-l analiza extrem de critic, în funcție de conjunctura din momentul studierii subiectului. Întreaga cercetare se lovește de un element simplu: geograful grec nu avea cum să numere oștenii regelui dac, astfel că din start se pleacă cu estimări considerate drept certitudini. Totuși, cifrele, oricât de nesigure, reflectă o realitate demografică solidă, fără de care anvergura campaniilor burebistane, extinsă pe atâtea direcții și cu astfel de rezultate remarcabile, era imposibilă. În lipsa unor elemente noi, devine inutilă încercarea de a evalua numeric efectivele dacice reale, dar oricât am reduce aceste cifre, organismul militar presupus cerea o infrastructură solidă. În cadrul acesteia, nucleul trebuie să îl fi constituit efectivele inițiale ale lui Burebista, la care s-au adăugat ulterior contingentele triburilor atrase, într-un fel sau altul, în construcția politică a regelui. Probabil pe parcursul evenimentelor în acest angrenaj au fost incluse și diferite trupe furnizate de aliați, daci sau alte seminții. Toate aceste substructuri aveau la comandă liderii lor militari, secondați de propriile eșaloane de comandă și execuție, toate în subordonare față de rege care, desigur, se sprijinea pe un consiliu de război consistent. Imaginea generală sugerează un număr considerabil de aristocrați-războinici. Dincolo de teoretizare, documentele arheologice au relevat o serie de depuneri cu caracter votiv și funerar, asociate, prin inventarul conținut, aristocrației militare. Totuși, cele peste 100 de astfel de puncte descoperite nu sunt în măsură să creioneze exact și suficient dimensiunea fenomenului funerar pe care îl reflectă[2072]. Cu toate acestea, având în vedere caracteristicile discreției funerare care a însoțit transformările interne ale societății și spiritualității geto-dacice, excepționalitatea lor devine argument al acestei dimensiuni.

Vorbind despre armamentul aristocrației se evidențiază anumite aspecte. Primul este dat de morfologia arsenalului. Un astfel de nobil era înarmat cu spadă, pumnal curb, scut, armură de zale, coif, una sau două lănci, arc, avea cal cu zăbală de război, pinteni, șa, centură cu pafta, catarame[2073]. Cu toate că acestea sunt armele necesare unui nobil pentru purtarea cu succes a luptei, integralitatea inventarului marțial este rareori identificată în teren. Mormintele cu armament complet sunt rare (Cugir, Popești), ceea ce arată că sacrificarea armamentului nu urma întotdeauna același traseu ritualic. Diferențierile observate, care pleacă de la depunerea doar a uneia sau alteia dintre piesele enumerate (pumnalul curb este cea mai reprezentativă

[2072] Asupra acestui subiect trebuie remarcată o tendință extrem de actuală. În ansamblu, depunerile funerare asociate războinicilor de elită provin doar în aproximativ 20% dintre cazuri rezultate din cercetarea arheologică, număr care conține majoritar complexe din proximitatea unor repere concrete (așezări, cetăți, tumuli etc.). Pe lângă descoperirile fortuite destul de consistente făcute în prima jumătate a secolului al XX-lea, au apărut, cu insistență începând cu anul 2000 (dată convențională) o serie consistentă de descoperiri de acest gen, făcute cu detectoarele de metale, de către diverși amatori ai acestui hobby, piese care au mobilat substanțial dispersia inventarelor funerare (sau de altă natură) asociate elitelor în discuție. Principala caracteristică a acestui mod de căutare este faptul că detecția s-a făcut, în general, departe de zonele marcate drept situri arheologice (dar există și cazuri de braconaj arheologic în situri) sau de unitățile de cercetare sistematică, locuri unde metodele clasice nu aveau cum să fie aplicate din proprie inițiativă. Situația conturează un aspect important în economia subiectului și anume faptul că limitele cunoașterii efective sunt dependente de modalitatea de investigație arheologică de specialitate. Dinamica fenomenului funerar (și militar) în discuție avea cu totul alte coordonate (spirituale sau de spațialitate) decât ne permit astăzi procedurile de identificare clasice (în același registru au fost descoperite numeroase tezaure monetare, dar în aceste situații este logică îngroparea lor în locuri discrete, departe de așezări sau cetăți).

[2073] Alături de armele propriu-zise, în morminte se mai depuneau fibule, podoabe (odată cu vestimentația), vase, ofrande etc.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

armă depusă[2074]) și până la echipamente fastuoase, arată nuanțe ale ritualului[2075]. Pe ce criterii acesta a fost ales, ține de domeniul ipotezelor, care pot sugera fie diferențieri de ordin ierarhic, economic, fie de conjunctura momentului ori de aspecte spirituale greu de recompus.

O discuție aparte, indisolubil legată de asocierile de arme și ideea unui echipament complet, o reprezintă perenitatea lui. Dacă pentru epoca de început a Regatului dac, armele și echipamentele enumerate sunt bine documentate de descoperirile arheologice, pentru următorul secol acestea „dispar" din vizorul istoriei. Ieșirea din prim-plan a pumnalelor de tip *sica*, a armurilor de zale, a spadelor de tip *celtic*, a coifurilor ori a zăbalelor de tip *tracic* a fost percepută de către mediul academic drept o renunțare *de facto* la astfel de arme și echipamente[2076] și, în lipsa descoperirilor arheologice care să jaloneze folosirea lor, soluția părea inatacabilă, chiar dacă explicația apare superficială, în contradicție cu dinamicile fenomenului militar local.

Datele analizate, provenind din contexte databile, declară prudent și lax, aproape invariabil, localizarea în secolele II-I a.Chr., intervalul cronologic dominant în ceea ce privește multe astfel de contexte cu piese de armament. Astfel, spadele nu mai apar în depunerile funerare ulterioare secolului I a.Chr.[2077]; cele mai târzii pumnale sunt două piese provenite din depunerile ritualice de la Pietroasa Mică-*Gruiu Dării*[2078] și Tărtăria[2079], ambele datate cert pe parcursul secolului I p.Chr.; armurile de zale lipsesc cu desăvârșire; la fel coifurile.

Această renunțare la unele arme – dintre cele mai reprezentative, de altfel – a fost legată cu oarecare prudență de un anume comportament determinat religios[2080]. Este complicat de înțeles o restricție religioasă privitoare la oricare tip de echipament militar. Nu se cunosc, la nici unul dintre vecinii ori dușmanii dacilor, consemnări privitoare la vreo opreliște de orice fel în legătură de la armamentul sau echipamentul militar. Se pot admite unele constrângeri sociale, dar ele au ca subiect anumite arme aflate în legătură cu statutul războinicului, caz care nu afecta elitele militare care beneficiau, prin definiție, de dreptul de a purta arme în general și anumite tipuri de arme în particular. Acceptând teoretic că astfel de reguli sau practici ar fi existat, ele au venit în contradicție flagrantă cu realitățile de pe teatrele de luptă. Pragmatismul militar ar fi refuzat o astfel de interdicție, constrâns de efecte[2081]. Singurul caz ce poate fi folosit ca exemplu analog are în vedere în principal teoria *nudității războinice* la celți[2082]. Această practică, a cărei existență reală este discutabilă, nu presupune în nici un caz renunțarea la arme, ci doar la vestimentație[2083].

Despre celelalte arme, mult mai comune, descoperirile chiar dacă există, sunt sporadice. O excepție o reprezintă situl de la Mala Kopanya (Ucraina), datat pe întreaga perioadă de

---

[2074] Statistic, lancea este arma cea mai frecventă în depunerile funerare (Sîrbu, Borangic 2016a: 340), dar adesea este vorba despre existența a două lănci în același mormânt, aspect care alterează concluzia numerică. În plus, lancea era o armă comună, spre deosebire de pumnal, coif, zale sau spadă, arme cu alt statut și o altă simbolistică.
[2075] Diferențierile apar și în modul de tratare a armamentului, care uneori a fost incinerat împreună cu defunctul, alteori a fost distrus prin îndoire sau tăiere ori a fost pur și simplu așezat lângă resturile cadavrului, precum și în ceea ce privește construcția funerară, care putea fi o simplă groapă, o amenajare sepulcrală sau, mai rar, un tumul.
[2076] Glodariu, Iaroslavschi 1979: 132; Rustoiu 2002: 139.
[2077] Totuși, o astfel de spadă provine din ruinele cetății de la Piatra Roșie (Daicoviciu 1954: 66, fig. 32-34), iar o alta provine din zona satului Ursici, descoperită cu detectorul de metale, în asociere cu o sabie de tip *falx* (Ferencz *et alii* 2016: 222), ambele cazuri cu o datare mai târzie.
[2078] Sîrbu, Dăvîncă 2012: 113-123.
[2079] Piesa a fost descoperită într-o groapă cu evident caracter ritual, fiind tăiată intenționat cu dalta (Barbu *et alii*, *Un fragment de sica dintr-o groapă de la Tărtăria, jud. Alba*, *mss*).
[2080] Glodariu, Iaroslavschi 1979: 131-132; Glodariu 2000: 292.
[2081] Borangic 2015: 431.
[2082] Ipoteză bazată pe un pasaj din Polybios (II, 28-29) putând fi de fapt un stereotip vehiculat imprudent în timp.
[2083] O analiză critică a acestui subiect, cu exemplul unei statui celtice în care este figurat un războinic nud, dar care are spadă și coif, la Rustoiu 2008: 30-36 (cu bibliografia extinsă asupra subiectului).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

existență a regatului dac, unde sunt descoperite aproape toate aceste categorii de arme, prezente într-un număr consistent (peste 300 de arme și piese de echipament: spade, pumnale curbe, cuțite, *umbo*-uri, fragmente de zale, un coif, pinteni, paftale, vârfuri de lance, suliță și săgeți, zăbale de diverse tipuri, sute de fibule)[2084].

În centrul regatului, în contrast cu efervescența militară, armele elitei se ocultează după convulsiile politice și militare ale epocii lui Burebista. Starea are perenitate, suficientă cât în istoriografia românească să prindă contur ideea facilă că, cel puțin unele categorii de arme au ieșit, în mod inexplicabil, din uz. Explicația se bazează pe realitatea arheologică care nu acoperă vidul, pe durata unui secol, cu nici o descoperire relevantă și se reconfigurează abia în zona cronologică a războaielor dintre 102-106 p.Chr., când, cel puțin în proximitatea capitalei reapar descoperiri de armament (sporadic și în alte locuri din regat)[2085], dar nu în contexte funerare.

Situația este complicată de iconografia romană, care a fixat pe Columna Traiană (dar și pe alte tipuri de monumente) scene în care apar numeroase piese de armament specific elitelor războinice care au luptat cu romanii, aproape toate la distanță cronologică față de documentația arheologică (excepțiile fiind săbiile încovoiate). Regele Decebal se sinucide cu un pumnal curb. Pe scenele de pe piedestalul monumentului, într-o fascinantă alegorie reprezentând *congeries armorum,* sunt prezente toate tipurile de arme și echipamente utilizate de către daci (armuri de zale, solzi și lamelare, coifuri, scuturi, arcuri, lănci, topoare și berbeci de asalt, spade și săbii, steaguri)[2086]. Dispariția coifurilor, armurilor, spadelor din arsenalul dacic nu mai are suport, oricât de critic am privi reliefurile monumentului.

Avem așadar două coordonate, pe de o parte un arsenal excepțional, relevat arheologic, aparent ieșit din uz după epoca lui Burebista și, la peste un secol, o iconografie romană care prezintă exact tipurile de arme din vremea convulsiilor politico-culturale care au marcat nașterea regatului. Este greu de admis că toate aceste arme au ieșit din uz, au fost uitate și apoi reinventate de către daci, cu ocazia atacului roman. Nu putem suspecta nici o prea mare plajă de inventivitate a sculptorilor; contextul momentului nu era potrivit pentru falsuri și nici pentru asocierea armelor cu alte populații barbare. Toate tipurile de arme prezentate au rămas în uzul elitelor războinice; ceea ce le-a scos din evidență a fost modificarea cutumelor culturale și religioase, la care se adaugă limitele cercetării contemporane.

Arsenalul războinicilor aristocrați era unul nu doar complet, ci și eficient. Renunțarea la armele care le reprezentau însăși identitatea și pe care se bazau succesele militare avute însemna pură sinucidere și nu există nici un argument care să sprijine această modificare teribilă de mentalitate. Este adevărat că societatea dacică a fost cuprinsă de ample transformări pe plan religios, că o parte a aristocrației războinice a devenit aulică sau chiar a intrat în rândurile clerului, dar nici în aceste cazuri nu avem dovada că nobilimea a renunțat permanent sau *in corpore* la funcția militară. Chiar dacă unii au făcut pasul acesta, nu toți aristocrații se puteau dedica zeităților sau treburilor administrative. Oricâți ar fi fost, ei nu puteau fi decât o minoritate în cadrul general al elitelor locale. Chiar și acceptând aceste situații, însăși statutul preoților reclama prezența unora dintre ei în sfera activităților militare, inclusiv pe câmpurile de luptă, unde se murea frecvent, iar ritualurile funerare inevitabile clamau personal de specialitate. Imaginea unor preoți însoțitori ai armatelor, îmbrăcați în straie simple și cu aspect ascetic, prezentă acum în spațiul public cu diverse ocazii, este doar un clișeu hollywoodian.

[2084] Kotigoroșco 2015: 113-136.
[2085] Glodariu, Iaroslavschi 1979: 129-142.
[2086] Sîrbu, Borangic 2016: 64. De remarcat că scenele monumentelor romane ilustrează nu doar armele aristocrației războinice, ci și cele ale *comatilor*, completând astfel o imagine generală la care arheologia nu a putut contribui, deocamdată, cu nimic substanțial.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Nu se poate admite nici ipoteza teoretică potrivit căreia sculptorii romani au decorat Columna cu arme cu care legiunile nu se întâlniseră pe frontul din Dacia. Dimpotrivă, monumentul surprinde exact acele modificări de echipament care au avut efectiv loc: dispariția fibulelor de argint cu noduri și înlocuirea lor cu fibule discoidale, renunțarea la paftalele de tip Latène în favoarea cataramelor simple și a legăturilor de tipul *Nodului lui Hercule*, dispariția zăbalelor de tip *tracic* și înlocuirea lor cu ansambluri mai simple, apariția săbiilor curbe de tip *falx*, utilizarea mașinilor de război și a armelor romane la nivel instituțional. Putem suspecta unele reprezentări ca fiind minimalizate, în special cele de pe fusul coloanei, dar în nici un caz introducerea unor neadevăruri flagrante în compunerea scenelor.

În primul rând trebuie subliniat că monumentul de la Roma nu putea colporta falsuri. Afișarea unor minciuni propagandistice, când cazul unui episod de acest fel din vremea lui Domitian, deranjant pentru prestigiul și orgoliul imperial, era proaspăt în memoria colectivă, era de neacceptat pentru propaganda oficială a Imperiului. Momentul, personalitatea împăratului și rezultatele războaielor nu aveau nevoie de astfel de denaturări sau subterfugii pentru sublinierea unei victorii de altfel evidente[2087]. Nu există nici un argument pentru a explica de ce sculptorii romani ar fi decorat Columna cu arme pe care dacii nu le mai foloseau de peste un secol[2088] sau că războinicii lui Decebal le-ar fi reinventat cu ocazia războaielor cu Traian. În mod cert dacii și armele lor erau lucruri bine cunoscute la Roma de către public. Aici fuseseră soliile lor, înarmate[2089], aici fuseseră aduși prizonierii și prăzile cele mai spectaculoase, iar o parte dintre cetățenii romani luptaseră efectiv cu dacii. Războinicii din nordul Dunării erau binecunoscuți în capitala imperială. Mai precis, artiștii au imortalizat realități curente.

Explicația acestui al doilea *veac întunecat*, trebuie căutată în altă parte și anume în modul de expresie funerară, al elitelor în acest caz. După mijlocul secolului I a.Chr.,fenomenul funerar se ocultează aproape total în toată Dacia. Credințele și implicit obiceiurile funerare ale populației, inclusiv elitele, adoptă unele modalități „discrete" de rit și ritual, nedetectabile prin mijloacele cercetării arheologice[2090], astfel că din secolul următor nu vor mai fi identificate nici un tip de vestigii funerare obișnuite[2091].

Cel mai probabil scenariu privitor la panoplia de luptă a elitelor locale se leagă, așadar, de modificările fundamentale care au marcat spiritualitatea dacică începând cu secolul I a.Chr., modificări vizibile în fenomenul funerar, în primul rând. Penuria de arme specifice elitei – pentru intervalul cronologic Burebista-Decebal – este pe de o parte explicată prin practicile funerare discrete la care au recurs acum elitele militare locale. Armele în sine nu au ieșit din uzul militarilor, ci doar nu au mai fost sacrificate odată cu războinicul decedat[2092].

[2087] Borangic 2015: 429.

[2088] Unele modificări din vestimentație sau panoplie sunt chiar surprinse corect de către artiști. Astfel, pe Columnă nu apar fibulele specifice cu noduri și nici paftalele cu placă de bronz, aparent ieșite din uz, căci nu există deocamdată nici o descoperire ulterioară epocii lui Burebista.

[2089] *Trimișii lui Decebal fură aduși în Senat. Ei puseseră* ***armele*** *jos, își legară mâinile în felul prinșilor de război și rostiră câteva cuvinte. În chipul acesta îi înduplecară la pace și-și luară înapoi* ***armele*** (Dio Cassius, LXVIII, 10, 1-2).

[2090] Sîrbu, Borangic 2016: 27 (cu bibliografia extinsă).

[2091] Excepții de la această tendință sunt tumulii identificați în proximitatea centrelor rezidențiale de pe valea Siretului, dar care au evidente particularități regionale (Babeș 1988: 5-7; Sîrbu 1993: 22-23; p. 71-74). De asemenea, doar în regiunea Tisei Superioare, anume la Mala Kopanya-*Srednii Grunok*, s-au mai descoperit morminte cu ritualuri și piese de tip PPK, dar databile în a doua jumătate a secolului I p.Chr. (Sîrbu, Borangic 2016: 27).

[2092] Trebuie adăugat că multe dintre mormintele aristocratice cu arme au fost descoperite datorită componentelor metalice conținute, iar resturile osteologice, umane sau animale, sunt o raritate explicată fie prin descompunerea lor totală, fie prin debarasarea insesizabilă arheologic (mormânt separat, aruncarea în ape, mlaștini, văi etc.).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Monumentele publice romane, cât și numismatica imperială certifică prezența armamentului specific, cu atât mai mult cu cât, sporadic, asemenea arme au fost descoperite în așezări, cetăți ori în abandonate la mare depărtare de repere vizibile astăzi. Dosarul istoric recreat nu argumentează dispariția nici unei arme din panoplia vechilor elite, ci dimpotrivă, asistăm la apariția unora noi, ceea ce subliniază pragmatismul care guverna elitele militare dacice și care, în esența lui, prima în raport cu orice alte considerente spirituale sau de altă natură.

Secolul *gol de arme* este, așadar, o sincopă falsă. De fapt, acest veac se include în evoluția societății în general și a desfășurării fenomenului militar local, în special. Armele aristocrației au rămas, la modul general, aceleași pe parcursul întregii existențe a regatului dac. În consecință, putem presupune cu mare probabilitate că și reperele morale și identitare care decurgeau din relația arme-războinic de elită au rămas, în liniile lor de forță, constante. Ce s-a schimbat a fost o oarecare evoluție tehnică, dar ea nu a afectat prea mult aristocrația, mult mai tradiționalistă și mai captivă în propriile ei cutume spirituale, ci alte etaje socio-profesionale. Evoluția locală a fenomenului militar a dus spre eficientizarea actului militar, dar această sarcină a revenit, sub aspectul ei tehnic, altei categorii sociale, mai predispuse la identificarea reperelor ei interne și la redefinirea propriei valori. Despre această categorie vom mai vorbi.

Sintetizând toate elementele constitutive, se desprinde imaginea unei clase nobiliare războinice, puternice și bogate, care avea un rol deosebit în societate, reprezentând o redutabilă forță militară, economică și, nu lipsit de importanță, spirituală. Autoritatea acesteia se baza, evident, nu numai pe originea nobilă, pe poziția conducerii statului, ci, fără îndoială, și pe o mare putere economică. Organizarea militară reprezenta o problemă de mare importanță la un neam războinic și este incontestabil că, în cadrul acestei organizări, un rol principal îi revenea aristocrației, care-i furniza atât pe comandanții militari, cât și unele detașamente speciale. Dincolo de concret, în sfera psiho-socialului, elita războinică era un reper de bază al substructurilor sociale pe care le domina.

Privind de la baza societății, aristocratul era, înainte de toate un cumul de simboluri, care-i construiau imaginea. În primul rând reședința situată pe o înălțime, la distanță de comunitate, pe verticală, îl apropia pe nobil de divinitate și îl distanța de planurile sociale de jos. Amploarea și calitatea cetății constituiau, de asemenea, repere importante pentru structurilor sociale inferioare. Într-o societate aliterată totul se baza pe imagine. Pentru supuși, nobilul era o astfel de imagine, conținând numeroase coduri, exprimate prin îmbrăcăminte, armament, podoabe, accesul și stăpânirea unor resurse. Pe lângă aceste expresii vizibile, imaginea și autoritatea elitei se mai baza pe calitățile personale, pe genealogia individului, pe relația lui cu sacrul și cu alte surse de autoritate, pe diverse tipuri de acțiuni (lupte, războaie, daruri, ceremonii, acțiuni punitive, mariaje, rituri de trecere, ritualuri diverse).

Întreg tabloul, din care astăzi se mai pot surprinde doar fragmente, recompun profilul unui războinic de excepție. Bogați, echipați cu un arsenal eficient și eterogen, cu o construcție mentală de excepție, acești aristocrați s-au constituit ca veritabilă coloană vertebrală a regatului dac, pe toată durata existenței acestuia.

IV.f Războinici profesioniști - Capillati/Comati

Istoriografia românească mai veche gravita în jurul a trei ipoteze privind structura societății geto-dacice. Prima variantă considera că socialul era bipolar, împărțit între nobilime

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

și oameni de rând (*pileați* și *comați*), structură susținută de V. Pârvan și, ulterior, de Constantin și Hadrian Daicoviciu[2093]. A doua ipoteză considera că societatea în discuție nu a ieșit din epoca *democrației militare*, fără diferențieri de clasă notabile, idee avansată de către M. Macrea[2094]. A treia propunere, care argumenta structura tri-partită a societății, a fost formulată inițial de I. H. Crișan[2095], susținută de M. Petrescu-Dîmbovița[2096] și argumentată ulterior de Z. Petre. Opțiunea propusă considera că diviziunea socială avea în vârf elita nobiliară, *tarabostes,* iar la bază *demosul* (agricultori, meșteșugari, negustori, mineri). Între acestea mai exista o clasă, a *cavalerilor* (*comati*), cu corespondențe, mai mult sau mai puțin exacte, în lumea celtică[2097].

Dintre aceste trei opinii majore, cea exprimată de M. Macrea a rămas neîmpărtășită de mediul academic și deși chiar autorul ei a nuanțat-o ulterior – considerând că stratificarea socială în adevăratul ei sens a avut de fapt loc abia în timpul lui Decebal – aceasta și-a pierdut repede consistența. Ipoteza inițiată de V. Pârvan și continuată de C. și H. Daicoviciu, care privea ca bipolară societatea geto-dacică, a rămas multă vreme proiecția de bază, avantajată și de ingerințele politice din perioada comunistă în cercetarea istorică. Acestei perspective i s-au adus doar corecții minore, fără a i se nega reperele de bază propuse anterior[2098]. A treia variantă, cea emisă de I. H. Crișan, a rămas și ea multă vreme izolată în istoriografie, atât din motivele promovate de comandamentele politico-ideologice comuniste[2099], cât și datorită unor erori ale reputatului istoric[2100]. Astfel, structura socială propusă de acesta, introduce o a treia clasă. În viziunea istoricului clujean, societatea, având repere organizatorice militare, ar fi fost compusă din nobili, care dețineau șefia unităților militare, din *comati*, care comandau subunitățile și din masa luptătorilor, constituită din oamenii de rând[2101]. Aristocrația ar fi fost, așadar, stratificată, din ea făcând parte atât *pilleati (pilophoroi)*, cât și *capillati (comati)*.

Deschiderea de după căderea comunismului a însemnat, pentru acest subiect, și modificarea metodologiilor, cât și a perspectivelor cu care istoricii structurii sociale geto-dacice au operat. În ciuda acestor transformări istoriografice, bipolaritatea societății geto-dacice a rămas uneori fixată între aceleași repere, mai vechi de un secol. Astfel, în consistentul volum *Istoria românilor*, apărut sub egida Academiei Române, arheologul clujean I. Glodariu redactează un capitol dedicat structurilor sociale din lumea dacică în care păstrează diviziunea socială pe două niveluri: nobili și nenobili[2102]. Existența unei a treia clase sociale este refuzată explicit, dar fără demonstrație, fapt ce ridică unele suspiciuni asupra metodologiei utilizate, care pare mai degrabă o tradiție istoriografică, decât o actualizare argumentată a temei.

O notă revigorantă aduce subiectului istoricul Z. Petre, într-un volum bazat pe critica izvoarelor grecești referitoare la geți. În ceea ce privește stratificarea societății geto-dacice, autoarea se aliniază ipotezei lui I. H. Crișan și este de acord că acei enigmatici *kometai* erau un etaj social diferit de masele largi și că aceștia aveau funcții preponderent războinice. Argumentele aduse sunt în primul rând filologice și istorice.

Numele acestui grup apare în două scrieri la istoricii antici. Primul, ce relevă realități istorice din vremea lui Burebista, este Iordanes care, în descrierea reformelor lui Deceneu,

---

[2093] De fapt rădăcina asimilării *comati*-lor cu poporul simplu se află în scrierile lui G. Tocilescu (1880: 157; p. 258; p. 370).
[2094] Bodor 1981: 8 (cu bibliografia mai veche a subiectului).
[2095] Crișan 1977: 195-196; Bodor 1981: 7.
[2096] Petrescu-Dîmbovița 1978: 150.
[2097] Crișan 1977: 195-196; Cezar, VI, 13.
[2098] Bodor 1981: 17-21.
[2099] Căruia îi conveneau modelele sociale bipolare, care exprimau mai bine antagonismele sociale și politice.
[2100] În principal prin echivalarea clasei *cavalerilor* daci cu cea a ordinului eqvestru de la Roma (Crișan 1977: 196).
[2101] Crișan 1977: 184.
[2102] Glodariu 2001: 775-778.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

spune că *a poruncit însă ca oamenii ceilalți, din popor, să fie numiți capillati, nume pe care goții* [geții] *l-au primit ca pe o formă de respect și-l amintesc și acum în cântecele lor*[2103]. În fapt, pasajul a stat la baza identificării dintre *capillati* și poporul de rând, operată încă de la G. Tocilescu, cu eludarea discretă a unei părți din text. Iordanes, citând desigur surse mai vechi, astăzi pierdute, spune că numele acestei clase, *capillati*, *aceştia l-au primit ca pe o formă de respect*. Asupra numelui și a funcției războinice deținute, istoricul Z. Petre aduce o serie de argumente care astăzi nu mai pot fi ignorate.

Traducerea, atât a termenului grecesc – *kometai* – cât și a echivalentului latin – *capillati* (*comati*)[2104]– este acela de *pletoși*, *purtători de plete*, *cu coamă.* Numele autohton al acestei categorii nu s-a păstrat, și nici nu putem ști exact cum l-a folosit Dio Cassius, pasajele respective fiind parvenite prin rezumatele târzii, în special ale lui Iordanes, autor care se distanțează de acest nume folosindu-l pe cel de *capillati*[2105]. Dubletul sugerează că Iordanes a preferat să numească această categorie *pletoșii*, nume mult mai potrivit cu cadrul istoric al secolului V p.Chr., când scria Iordanes, pentru a distanța identificarea acestora cu sensul de *săteni*, derivat din grecescul *kome*[2106]. Este interesantă ipoteza identificării nominale a acestei categorii de către romani. La fel ca în cazul aristocrației autohtone, pe care romanii o vor numi *pilorofori*, cu trimitere precisă la un semn de identificare exterioară (*purtătorii de pileus/bonetă*), *comatii* au fost și ei identificați după podoaba capilară bogată (*capillati*), distanțându-se de termenul *comètai* (cu sensul vechi, social, de sătean). Pare logic ca înfruntările dese cu acești *capillati* să fi solidificat în imaginarul roman ideea că au de a face cu niște războinici redutabili, cu totul diferiți de masa poporului de rând[2107].

Pletele reprezentau, în întreaga tradiție războinică de sorginte indo-europeană, un însemn distinctiv al războinicilor de frunte. Sursele scrise, care fac referire la războinicii pletoși, descriu această caracteristică, fie că este vorba despre buclele blonde ale lui Menelaos și aheii *kare komoontes*, cu capul împodobit de plete, din *Iliada*, fie că descriu nucleul așa-numiților *hippeis*, cei 300 de oșteni spartani care moșteneau prestigiul social și imaginarul războiului prehoplitic. Herodot îi evocă pe oștenii lui Leonidas pieptănându-și părul, nepăsători în fața morții iminente, înaintea înfruntării finale de la Termopile[2108]. Pentru Xenofon, pletele îi fac pe spartani mai măreți, mai nobili, mai înspăimântători, iar Plutarh scrie că Licurg instituise portul pletelor pentru ca cei frumoși să pară și mai frumoși, iar cei urâți să fie mai înspăimântători. Gallii *comati*, războinicii Irlandei legendare, sau acei *bersekiri* care irump intermitent în istoria și cântecele neamurilor germanice, invincibili și nepăsători de moarte; toți au drept semn distinctiv pletele care flutură în vânt și inoculează spaima în rândurile inamicilor. Peste tot pletele apar invariabil ca fiind semnul distinctiv al excelenței războinice și nicidecum al unei condiții umile[2109].

[2103] Iordanes, *Getica*, 72.
[2104] Lat. *cŏma* = *coamă*, *păr* (cf. *DLR* 1962, s.v. *cŏma*).
[2105] Lat. *capillatus* = *care are păr lung*; *pletos* (cf. *DLR* 1962, s.v. *capillatus*).
[2106] Danov 1976: 273. Împotriva acestei rădăcini semantice, considerând-o o eroare de transcriere, s-au pronunțat N. Gosta și V. Lica (Gostar, Lica 1984: 104).
[2107] Pe aceleași argumente alți istorici, păstrând ideea unei stratificări bi-polare, insistă că termenul corect care definea acești *pletoși* ar fi cel de *comètai*, sens acordat cu bazinul de origine al acestora, respectiv obștile sătești (Ursulescu, Vasilescu 1991: 134), ipoteză cu totul improbabilă.
[2108] Herodot, VII, 208, 3.
[2109] Petre 2004: 256-257. Scenariul de tip palațial propus de Z. Petre a fost receptat și acceptat tacit de către mediul istoriografic românesc, singura obiecție fiind emisă de E. Iaroslavschi, care observă cantonarea relației *pletoși-războinici* doar la nivel de elite și pune întrebari privitoare la restul societății, care desigur ar fi putut conține alte categorii de *pletoși* (Iaroslavschi 2006: 260), indivizi despre care însă nu avem date istorice.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Istoricul Zoe Petre observă discrepanța și mai notează că *într-o societate în care tradiția morții pe câmpul de luptă ca rit inițiatic de nemurire atestă un imaginar complex al funcției războinice, e de neconceput ca sensul simbolic originar al pletelor să fi fost răsturnat, transformând pletele dintr-un element de distincție socială și de superioritate, într-un stigmat al inferiorității. În contrast cu pilophorii, aristocrația legată prioritar de funcția de suveranitate sacră, kometaii, pletoșii, nu au de ce să nu reprezinte inițial categoria nobilă a războinicilor, specialiștii celei de-a doua funcții indo-europene*[2110].

Acestor argumente li se poate aduce un singur amendament. În iconografia referitoare la daci, precum și pe statuile care-i înfățișează (**Pl. 55/5-6**), pletele care altă dată făceau cinste războinicilor[2111], nu mai sunt decât un păr bogat, dar nu mai lung decât la nivelul umerilor. Am putea pune acest detaliu pe seama standardizărilor artei romane, atentă la economia de spațiu, deși rămâne de neînțeles o atare neconcordanță cu realitatea[2112]. Cu atât mai mult cu cât, spre exemplu, pe Columna Traiană apar și războinici daci cu chelie proeminentă, indiciu că, uneori, din semnul distinctiv al excelenței războinice de altă dată a rămas doar numele[2113]. C. Petolescu crede chiar că termenul de *capillati* este forțat, pe considerentul că Iordanes avea în vedere realitățile momentului său, când zona dunăreană era patrulată de goții despre care scria și care ajunseseră până în sudul fluviului[2114]. Aceștia în mod sigur purtau plete lungi, iar Iordanes folosește acest semn pentru a conecta și mai credibil goții de prezumtivii lor strămoși, geții. Ipoteza ar putea fi credibilă, dacă termenul de *comati* nu ar fi fost consemnat ca atare și de Dio Cassius, care nu avea cum face astfel de confuzii.

Evoluțiile sociale și identitare care au irumpt în Dacia sunt surprinse spre final și de o a doua sursă care-i pomenește pe *pletoșii* daci. Dio Cassius, în relatările sale despre războiul lui Decebal cu romanii, spune că regele dac, aflat în dificultate, *nu mai trimisese la romani reprezentanți ai comaților ca soli, ci fruntași dintre pileați*[2115]. Această relatare, rezumată de Petrus Patricius și Xiphilinus, conturează cu suficientă claritate două aspecte. Primul este că la momentul Decebal, *kometaii* erau clar inferiori social în raport cu pileații. Al doilea detaliu este că anterior o solie a dacilor fusese constituită dintre acești războinici, probabil bine articulați cu autoritatea regală, și trimiși să negocieze cu Traian. Din nou Z. Petre observă corect că acești *kometai* nu puteau fi oameni de rând și nici măcar războinici simpli. O atare aroganță nu era justificată din partea lui Decebal, într-un moment în care ostilitățile nu mergeau deloc bine pentru el. Motiv pentru care este mai mult decât logic că regele dac a trimis o solie compusă din războinicii săi cei mai valoroși, pentru a obține maximum de avantaje strategice și pentru a da greutate ofertei și poziției sale. Că această alegere a fost una neinspirată, Traian preferând o solie din fruntași, nu arată decât că argumentul forței militare nu a fost acceptat de către împărat, care a preferat să trateze cu autorități politice și religioase, singurele care puteau oferi garanții acceptate. Episodul poate arăta o eroare tactică și diplomatică a lui Decebal, greu de înțeles de altfel, dar în nici un caz acei *kometai* nu erau altceva decât războinici de vază, eventual chiar comandați militari importanți. Scena XCIII de pe Columnă poate fi interpretată

[2110] Petre 2004: 257.

[2111] [Geții și sarmații] *au glas aspru, chip sălbatic şi sunt cea mai adevărată imagine a lui Marte. Părul şi barba lor n-au fost tunse niciodată* (Ovidiu, *Tristele*, V, 7, 9-20); dar aici imaginea hirsută este mai mult un indicator al caracterului aspru, barbar, decât unul al excelenței războinice.

[2112] Poate e potrivit de semnalat faptul că, după războaiele medice, în Grecia, părul lung al spartanilor era un arhaism notoriu. În restul Greciei doar copiii atenieni mai purtau părul lung, dar și acesta este tăiat la începutul efebiei, iar șuvițele erau consacrate zeilor.

[2113] De notat că părul scurt apare și în arta locală, de această dată la aristocrați. Cavalerii redați pe falera de la Surcea și pe cele de la Lupu sau pe fragmentul ceramic de la Răcătău au toți părul tuns, spre deosebire de personajele din arta getică anterioară, care au adesea coafuri complicate sau părul prins în coc.

[2114] Petolescu 2016: 197-198, nota 99.

[2115] Dio Cassius, LXVIII, 9.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

ca un sfat al regelui, unde personajul principal este însoțit de câțiva nobili, precum și de un număr dublu de *comati*. Este de neacceptat faptul că în jurul regelui și din sfatul lui de război ar fi făcut parte și oameni simpli, indiferent de calitățile lor sau de motivele presupuse. Dimpotrivă, momentul clama prezența celor mai buni războinici pe care-i avea regatul.

Între cele două momente evocate de către Iordanes și Dio Cassius, respectiv epoca lui Burebista și cea a lui Decebal, societatea dacică a suferit unele restructurări ale raporturilor de putere. Una dintre cele mai importante pare să fi fost profesionalizarea actului militar, observată sub aspect demografic, organizatoric și logistic. Numărul mare de oameni aflați sub arme necesita un comandament consistent, despre care nu putem spune că putea fi asigurat doar de către aristocrație, cel puțin la nivel superior. În aceeași măsură nici întregul efectiv militar nu mai putea fi susținut doar de către nobili și cetele lor. Efervescența militară, care debutase încă de la sfârșitul secolului al III-lea a.Chr. și începutul celui următor, absorbise mare parte din potențialul demografic existent, prin includerea în rândul războinicilor a unor categorii mai puțin nobile[2116], dar nu mai puțin dornice de afirmare. Războiul nu mai era apanajul aristocrației, căci acum armatele își completau efectivele din bazine sociale mult mai largi, dovadă efectivele mari angrenate și calitatea actului militar.

Cauzele pot fi mai multe decât transpar la prima vedere. Societatea geto-dacică suferise ample evoluții socio-politice și culturale, pe multiple planuri, în mare parte datorate convulsiilor interne, iar o altă parte venite din exterior. Războiul se modificase substanțial, principalii actanți politico-militari din Balcani se schimbaseră. Campaniile lui Burebista, dincolo de toate incertitudinile conținute, arată că armatele dacilor erau capabile de acțiuni militare pe termen lung și la distanțe apreciabile, puteau asedia cetăți puternice, fundamental diferite de întăriturile tribale din lemn și pământ cu care erau, în mod tradițional, obișnuite. Dincolo de modificările sociale conținute, momentul reclama prezența unor războinici specializați, buni cunoscători ai meseriei armelor, familiarizați cu diverse tactici și strategii, competențe greu de dobândit în sistemul tradițional de recrutare și participare la război existent în epoca basileilor geți[2117].

Apare, în acest tablou mai larg, firească specializarea unor războinici, iar această categorie, a *pletoșilor*, avea toate atributele necesare unei atare funcții. Dincolo de teoretizările extrase din sursele antice, se pune întrebarea ce poate însemna un *războinic profesionist*? Cu ce era el diferit de, spre exemplu, războinicii care aveau tradițional acest mod de viață?

Plecând de la sistematizările lui F. Engels, istoricul Z. Petre considera că *democrația militară* – rezultat al unor conflicte permanente – conținea și profesionalizare marțială a societății, deși admitea că războaiele astfel duse nu depindeau și nici nu erau controlate de vreo autoritate politică[2118]. În opinia mea, profesionalismul unei părți specifice dintr-o comunitate, chiar testamentara unor lungi tradiții marțiale, nu este o specializare în sensul complet al enunțului, ci reprezintă doar acumularea și exercitarea unor capacități relative și limitate prin care se contribuia la efortul de război. Profesionalizarea coerentă conține întotdeauna elemente care construiesc și redefinesc moralul (tradiții, credințe, disciplină, rituri, ritualuri), capacitățile fizice (antrenamente, exerciții, campanii) și intelectuale (strategii, tactici, inovații) ale oștenilor. Fără suma acestor elemente, războinicii nu erau decât luptători de ocazie, ale căror succese se puteau baza doar pe viteză, număr, conjuncturi și nu pe calități combative susținute.

[2116] Este o eroare să vedem restructurările sociale doar în amontele societății. Este la fel de posibilă și decăderea, pauperizarea sau pur și simplu propria alegere a unor aristocrați (indivizi, familii, clanuri), care puteau să se regăsească acum în rândurile *oștenilor regelui*, din varii motive.
[2117] Horațiu, *Ode,* III, 24, 9, 14-16 (vezi critica sursei la *supra*, cap. II. b).
[2118] Petre 1980: 48.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Toate aceste repere se regăsesc, într-o formă sau alta, în cadrul fenomenului militar dacic. O armată de dimensiunea celei burebistane (precum și cele ale urmașilor lui), nu putea opera fără disciplină, impusă de dubla autoritate regală și sacerdotală, precum și de un corp de comandă ramificat în adâncime. Cointeresarea tuturor războinicilor era un alt parametru important. Chiar dacă transpar frugal în documentele arheologice, o parte consistentă din prada de război – argint, monedă, produse etc.[2119] – se regăsește în teritoriu, în special sub formă de tezaure, și cu toate că este consistentă, reprezintă doar un procent nedeterminabil din cantitățile reale acumulate. Strabon, în descrierea rezultatelor marelui rege dac, amintește exact o parte dintre caracteristicile noilor structuri militare: exerciții, asceză, mentalitate, succese. Toate acestea recompun profilul unui războinic de meserie, văzut acum ca un personaj colectiv: antrenat, bine înarmat, disciplinat, cu obiective clare și rezultate pe măsură.

Prezența, bine documentată în timpul lui Decebal, a unor războinici capabili să folosească mașini de război, suficient de bine și de mult încât izvoarele scrise și iconografice să menționeze și să ilustreze aceste lucruri ca pe fapte firești, presupune antrenamente riguroase și practici îndelungi, tablou în care instructorii romani[2120] nu par deloc anacronici, iar experiențele dacilor obținute pe fronturile sud-dunărene, pline de învățăminte.

Complicatele mașini de război romane reclamau manipulanți specializați, instruiți și familiarizați în manevrarea lor, dar întreaga imagine arată că tipul de război, în ansamblu, se modificase. Succesele militare obținute de daci prin incursiuni rapide, bazate pe viteză și/sau număr, se răriseră considerabil mai ales din cauza insuccesele unor astfel de atacuri. Armatele romane disciplinate înaintaseră învingând metodic toate coalițiile barbare, semn că strategiile trebuiau schimbate, dar mai ales armele. Infanteria romană, chiar dacă greoaie în aparență, reprezenta un adversar redutabil, mai ales datorită disciplinei și armamentului defensiv cu care se proteja. Este momentul când în peisaj apare o armă barbară nouă, de fapt o evoluție locală a unui concept mult mai vechi. Este vorba despre sabia curbată, cunoscută prin numele latin, *falx dacica*, nume generic, sub care se regăsesc câteva tipuri distincte de astfel de arme[2121].

Acestea erau suficient de atașate imaginarului despre daci încă din Antichitate încât să devină simbol etnic[2122] și prezintă unele particularități fizice și contextuale, care le plasează în zone sociale bine jalonate. În primul rând este o sabie cu o morfologie adaptată luptei contra unui oponent bine protejat de echipament defensiv. Tehnicile de luptă cu această sabie necesită capacități fizice aparte, presupune un anume gen de eroism, pentru că sunt arme cu acțiune dură, distructivă, în general nerepetitivă imediat. În plan larg, sursele istorice atestă eficacitatea lor în fața legiunilor[2123]. Așa se explică decizia comandanților romani de a ranforsa coifurile

---

[2119] Categorii la fel de importante în dinamica economiei erau acele prăzi de război constituite din femei, meseriași, prizonieri, șeptel, cereale; mai puțin consemnate de sursele istorice și aproape invizibile în documentele arheologice. Analogiile cu fenomenul militar general, nu doar din epoca și spațiul geografic discutat, arată însă că adesea aceste categorii de *produse* (din perspectiva atacatorului) formau cea mai mare parte a capturilor, mai ales în condițiile în care elementele materiale mobile erau, de regulă, tezaurizate rapid de către proprietari, iar când erau totuși jefuite, ele reveneau majoritar elitelor.

[2120] [Domitian] *cheltuise o groază de bani pentru a obține tratatul, acordându-i lui Decebal meșteri pricepuți în cele mai diferite meserii folositoare și în timp de pace și în timp de război, ca să nu mai pomenesc de făgăduielile că îi va da mereu alte ajutoare* (Dio Cassius, LXVII, 7, 1). Acestor diverși meșteșugari, între care putem include și instructori militari, li se adăugau inerenții dezertori romani, a căror utilitate în pregătirea militară a dacilor, în special în sectoarele specifice instrucției romane, nu mai trebuie argumentată.

[2121] Barbu, Borangic 2016: 185-188.

[2122] Rustoiu 2007b: 73.

[2123] (...) *in bellum profectus est cum cognitis militibus hostem Parthum contemnentibus, saggitarum ictus post ingentia* ***Dacorum falcibus*** *inlata volnera despicatui habentibus.* […] *a plecat în război cu soldați încercați, care disprețuiau pe parți, dușmanii noștri, și nu se sinchiseau de loviturile de săgeți ale acestora după grozavele răni ce le-au fost pricinuite de* ***secerile încovoiate*** *ale dacilor* (M. Cornelius Fronto, *Principia Historiae*, I: 204).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

prin adăugarea a două benzi metalice dispuse cruciș peste calotă, în zona cea mai predispusă la lovituri, cât și dotarea unor unități speciale (ori a legionarilor din primele rânduri) cu *manica* segmentate pentru brațe[2124], identificând astfel părțile de corp vulnerabile în fața săbiilor curbate, decizii tactice luate între cele două războaie dacice[2125].

Preferința unor războinici pentru astfel de tactici directe trebuie pusă în legătură cu detașarea pe care aceștia o aveau în ceea ce privește moartea și, poate nu în ultimă instanță, cu semnificațiile religioase ale armelor curbe, în general[2126].

Acestor, până la urmă, presupuneri, li se adaugă ca argumente reprezentările iconografice din arta romană, care surprind săbiile curbe invariabil în mâinile războinicilor *comati*[2127], fapt ce cimentează legătura dintre această elită militară și sabia încovoiată[2128]. Teoretizarea și argumentele care decurg din aceasta au însă limite, dincolo de care ipotezele, oricât de tentante ar fi, nu pot recompune un contur mai clar. Arheologia, ca sursă indubitabilă de realități istorice, nu oferă în acest caz aproape nimic. Puținele săbii curbate descoperite în spațiul dacic nu pot fi conectate direct cu clasa războinică în discuție. Cu două excepții, săbiile curbate cunoscute provin din descoperiri domestice sau fortuite, fără un context relevant pentru această ipoteză[2129]. Desigur, nu trebuie omis faptul că întregul fenomen funerar din Dacia preromană, după mijlocul secolului I a.Chr., intră într-o zonă de manifestare extrem de discretă, reflecție a schimbărilor culturale în ceea ce privește credințele și obiceiurile populației locale[2130].

În acest registru, ne scapă explicația raritățiisăbiilor curbe din contextele arheologice, dar în egală măsură sugerează practici funerare diferite de cele ale elitei aristocratice. Este foarte probabil ca armele deținute de către un astfel de războinic să fie păstrate în familie sau în comunitate, după decesul proprietarului de moment, situație care ar permanentiza în cadrul grupului anumite aspecte profesionale. O astfel de practică este, în general, specifică grupurilor sociale în care profesiile se transmit între generații, în cadrul familiilor. Privind fenomenul în ansamblu, lipsa săbiilor încovoiate din contextele funerare se înscrie în raritatea descoperirilor oricăror tipuri de arme, a mormintelor cu arme și în general se aliniază practicilor specifice (dar necunoscute!) acestui puțin cunoscut interval cronologic, situat între domnia lui Burebista și cea a lui Decebal.

Un alt argument, la fel de indirect, este dat de dispersia chorologică a săbiilor curbate descoperite, care se circumscriu, aproape fără excepție, în zona Munților Orăștiei. Mai mult, în perimetrul menționat, se remarcă producerea și utilizarea unui tip specific de sabie încovoiată, fapt care argumentează că modelul a fost probabil un apanaj al războinicilor din preajma reședinței regale[2131]. Că arma nu a fost una aristocratică o demonstrează lipsa ei din depunerile funerare sau votive, cu caracteristici militare, atribuite invariabil nobilimii și care conțin spade, ca arme ofensive principale. Acest lucru poate însemna că arma în sine este o

[2124] Componente ale echipamentului defensiv mai rar documentate cu descoperiri arheologice (două exemplare în România), dar bine reprezentate iconografic pe monumentul de la Adamclisi. În mod straniu, ilustrarea protecțiilor de braț lipsește de pe Columna Traiană.
[2125] Borangic 2015a: 242 (cu bibliografia pieselor și a ipotezei).
[2126] Borangic 2015a: 246.
[2127] Un caz aparte îl reprezintă iconografia monumentului triumfal de la Adamclisi, unde războinicii daci sunt înarmați cu săbii mari, curbate. Dacii sunt redați cu busturile goale, dar sunt identificați nu doar după armele lor încovoiate, ci și după pileusurile specifice. Este evident că în acest loc bonetele sunt utilizate ca mijloace de identificare etnică.
[2128] Rustoiu 2007b: 72.
[2129] Borangic 2015a: 174-200.
[2130] Sîrbu, Borangic 2016: 27 (cu bibliografia fenomenului).
[2131] Borangic 2015a: 118. În alte regiuni ale regatului săbiile curbe au alte morfologii, diferite de cele ale sabiei dominante, din proximitatea capitalei.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

apariție mai târzie, ulterioară domniei lui Burebista sau, în egală măsură, că purtătorii acestor săbii (sau a unor prototipuri ale acestora) erau *invizibili*, pierduți în masa de rând a populației, înainte de edificarea regatului. În doar trei cazuri sabia curbă de tip *falx dacica* apare ca armă a unui însoțitor, fiind prezentă alături de câte o spadă aristocratică[2132].

Ultimul argument, din păcate la fel de fragil, este dat de dispunerea unor arme ilustrate pe soclul Columnei Traiane. Pe baza monumentului au fost sculptate trofeele excepționale capturate și expuse în urma războaielor cu dacii. Poate nu este gratuită gruparea a câte unei astfel de săbii curbe, cu câte un coif și o armură de solzi, așezate pe un scut. Un astfel de set putea constitui echipamentul minimal al unui războinic profesionist, diferit de cel relevat prin descoperirile funerare specifice aristocrației sau de cele folosite de către nobili în scenele de luptă. De adăugat că pe fusul monumentului, armele curbate sunt invariabil mânuite de războinicii pletoși, exceptând un aristocrat care este redat înarmat cu un cosor. În scena LXVI de pe Columnă, apare un nobil, identificat după *pileus*, înarmat cu un soi de cosor. Logica acestei reprezentări atipice poate însemna atât o penurie de arme nobiliare, fie că recurgerea la acest tip de armă să fi reprezentat o soluție disperată, grefată pe eficacitatea demonstrată a cosoarelor. La fel de posibil, poate fi și o încercare a sculptorilor de a *barbariza* suplimentar războinicii-aristocrați daci sau ilustrarea unui aristocrat de la periferia regatului[2133].

Evaluarea întregului dosar istoric recompune o logică asociere între sabia curbă și războinicii *comati*. Calitățile armei, zona de proveniență, imaginile Columnei Traiane, sursele scrise reconstituie, chiar dacă doar fragmentar, imaginea acestui tip de militar de elită. Confundați sistematic cu poporul de rând, războinicii *comati/capillati*, reprezentau de fapt un strat social aflat în directă relație cu autoritatea regală. Fără a fi aristocrați în sensul exact al termenului – bazinul lor de recrutare inițial nu putea fi decât zona proprietarilor liberi – ei constituiau nucleul și trupele de șoc ale armatelor regale[2134]. Nu trebuie eliminată din discuție înarmarea acestor războinici și cu alte tipuri de arme. Tot Columna Traiană ilustrează câțiva daci pletoși înarmați cu gladiusuri romane (scenele XXIV și XL; **Pl. 33/3/5**), o altă concesie a propagandei imperiale. Reliefurile, la care se adaugă și unele piese provenite din descoperiri arheologice, denotă o adaptabilitate evidentă a armatei lui Decebal, care a putut opune romanilor războinici relativ similar înarmați și instruiți.

Calitatea de proprietari liberi oferă și acceptarea unui alt izvor care consemnează existența unei categorii sociale intermediare între extremele scării sociale la geți. Lucian din Samosata (cca. 115/125-180/192 p.Chr.) vorbind despre *scitul* Toxaris, adulator însă a lui Zalmoxis, adică un get, spune că: *nu era nici de neam regal, basilikos, nici pilophorikos, ci un scit dintre cei mulți și demotikos, dintre cei numiți la ei oktapodes, cu opt picioare, adică stăpân peste doi boi și o căruță*[2135]. Proprietarii unui car tras de doi boi, evident o metaforă, nu poate însemna decât sugestia unei categorii sociale evident diferită de aristocrație, dar în ciuda adjectivului *demotikoi* utilizat de sofist, ei nu erau nici oameni simpli. Aceștia nu puteau fi decât proprietari rurali, liberi și relativ înstăriți, dar nu și neapărat bogați[2136], capabili să-și

[2132] Viscri (jud. Brașov) și Ursici (jud. Hunedoara). Acestor două cazuri – fiecare discutabil în sensul său – li se adaugă o descoperire din vestul Panoniei, la Káloz (Ungaria), unde într-un mormânt tumular (**M.2**), datat în prima jumătate a secolului al II-lea p.Chr., sunt asociate o sabie curbă cu o spadă, aparținând unor bărbați – doi războinici – lângă care era îngropat și un cal (Palágyi, Nagy 2002: 88). Fără a încerca o atribuire etno-culturală legată de daci, atrage atenția doar asocierea celor doi războinici înmormântați cu armele lor. Unul dintre decedați, judecând după inventarul funerare, avea gradul de *beneficiarus*, fapt ce permitea o oarecare relaxare asupra echipamentului *standard* roman și explică prezența unei săbii dacice (și a unui *scutier*) așa de departe de zona de origine a armei și de epoca regatului.
[2133] Borangic 2009: 46-48; Borangic 2015a: 203-204.
[2134] Petre 2004: 255.
[2135] Lucian, *Scitul sau oaspetele*, 1.
[2136] Petre 2004: 258.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

susține participarea la expediții militare. Mai degrabă acest Toxaris ilustra tocmai acest strat social intermediar, încă bine cunoscut în epoca în care Lucian și-a compus satirele.

Ar fi imprudent să limităm categoria comatilor la funcția ei militară, în primul rând din cauza propriului bazin de recrutare, oștenii regelui provenind, atunci când funcția nu era ereditar-militară, din alte segmente sociale. În special meseriașii trebuie admis că făceau parte din categoria *pletoșilor*, pe lângă care putem adăuga mica nobilime și poate negustorii, deși numărul acestora din urmă nu poate fi estimat. Aglomerarea locuirii civile și urmele numeroaselor ateliere – în special metalurgice – devoalează statutul rezidenților, care nu puteau fi toți mari nobili și în nici un caz țărani simpli. Un astfel de *comat*, realizat din perspectiva averii, putea avea dreptul de a locui și munci în proximitatea templelor și a capitalei[2137]. Foarte probabil, în anumite cazuri, era chemat la oaste, proprietatea și statutul oferindu-i dreptul de a purta arme[2138] și poate chiar obligații militare, deosebindu-l fundamental prin acest drept de oamenii de rând. Totuși, posturile de comandă erau ocupate, în mod logic, de către militarii cu experiență, aflați permanent sub arme, subordonați autorității regale, în centru și reprezentanților acesteia, către periferie.

Datele sistematizate permit avansarea ideii că elitele militare reprezintă o dimensiune fundamentală și structurală a civilizației dacice, a cărei aristocrație militară constituia un nucleu dur, secondat de un corp de războinici profesioniști, diferit la rândul lui de populația de rând. Acest binom social a reușit nu numai să se impună în Balcani, ci, sub autoritatea regală și sacerdotală, să edifice un regat bine organizat și puternic, el însuși rezultatul și centrul unei lumi remarcabile.

Păstrând proporțiile, o analogie bună a acestei categorii sociale și războinice, deopotrivă, o găsim în plin Ev Mediu, în principatul Moldovei. Cronicarul Grigore Ureche, povestind despre campania lui Ștefan cel Mare, care intenționa să-l pună domn pe Laiotă Basarab în Țara Românească, spune că după bătălia de la Cursul Apei (8 nov. 1473), domnul moldovean se întoarce la Suceava unde *a făcut acolo mare ospăț mitropoliților și* ***vitejilor*** *săi*. Este prima atestare documentară a puțin cunoscuților *viteji* moldoveni. Cine erau acești militari pe care cronicile îi arată mereu apropiați curții domnești? Ei lipsesc din actele cancelariei voievodale, dar apar în cronici, amintiți întotdeauna în legătură cu acțiuni și gesturi de putere ale voievodului, separați clar de boieri. Astfel de expresii pline de semnificații sunt ospețele ceremoniale de după victoriile militare, la care vitejii sunt la loc de cinste. Tot triumfurile militare sunt ocaziile în care cei distinși în luptă sunt instituiți în rândul vitejilor: *atunci, domnul Ștefan voievod a făcut mare ospăț tuturor boierilor săi, de la mare până la mic și atunci a instituit mulți viteji și i-a dăruit atunci cu daruri scumpe, fiecare după vrednicia sa*. Victoriile militare sunt și prilejuri de îmbogățire căci: *toată oastea lui s-a îmbogățit din prada luată de la turci: aur, argint, purpură, cai și scule scumpe. Pe mai mulți țărani i-a făcut boieri*[2139]. Ridicarea în rang nu putea însemna decât împroprietărirea cu terenuri și sate. Categoria socială din care se ridicau acești oșteni era cea a proprietarilor liberi: țărani, răzeși, mica boierime, poate și târgoveți. De asemenea, în cronici sunt descriși ca războinici redutabili – constituiau un nucleu dur, bine înarmat și întotdeauna dependenți de voievod, niciodată de altcineva. În toate documentele, acești viteji apar în sfatul domnesc; e adevărat că nu au dregătorii, cel mult erau comandanți militari, dar statutul le permite proximitatea tronului, căruia îi oferă serviciile de *consilium et auxilium.* Vechimea acestei instituții nu poate fi precizată – dar predecesori ai

[2137] Iaroslavschi 2006: 261.
[2138] Prin *arme* trebuie înțeles echipamentul unui războinic (spadă, sabie, platoșe, coif, lance). Populației de rând le era foarte probabil nu doar interzise aceste echipamente, ci și inaccesibile economic, dar ei puteau avea măciuci, topoare, sulițe, scuturi simple, arcuri sau unelte transformate ad-hoc în arme.
[2139] Crăescu 2005: 55-56 (cu bibliografia inclusă).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

lor pot fi întâlniți încă din vremea lui Alexandru cel Bun – și ea apune după domnia lui Ștefan, în contextul modificărilor socio-politice ale secolului al XVI-lea. Acești viteji își regăsesc rațiunea existenței lor în războaiele purtate de domnitor; prezența lor în cronici irumpe întotdeauna în contexte violente. Dacă proprietatea era semnul distinctiv al unei demnități nobiliare, calitatea de *viteaz* reprezenta împlinirea unei vocații și aceasta era aceea de războinic al domniei. Vitejii erau probabil o categorie intermediară între boierimea de rând și marii dregători, cu atribuții majoritar sau doar militare, proveniți din rândul oamenilor liberi, categorie a cărei bază economică o constituia mica proprietate funciară și prada de război. În această calitate ei corespundeau așa-numiților *iobbagiones castri* din Ungaria, din vremea când *iobag* însemna militar dependent de un burg regal și nu avea sensul de șerb, primit mai târziu[2140].

Un ultim aspect atrage atenția. Elita războinică moldavă își trăiește destinul în epoca în care statul moldovean abia se închega; rolul ei în această construcție politică a fost vital, iar din rândurile ei se vor ridica marii boieri moldoveni din secolele următoare[2141].

Se observă, așadar, o serie de analogii între *comati* daci și *vitejii* moldoveni. Evident că nu putem vorbi de nici un fel de tradiție sau de moșteniri culturale între cele două momente istorice[2142], dar asemănările au la bază mentalități și mecanisme psiho-sociale relativ identice ca expresie, cauze și efecte. Relația cu suveranul, efervescența războinică, practica și experiența militară, crearea unor instituții sau incipiența altora, sentimentul religios – înaintea bătăliilor importante voievodul împarte steaguri oastei de viteji și au loc ceremonii religioase ample – statutul de om liber, proprietatea sunt elemente care, deși despărțite de peste un mileniu, au recreat un profil anume, particular unei categorii sociale cu atribuții specifice și cu un loc bine precizat în organismul politic și militar care o conținea. Analogia prezentată pe scurt este mai mult decât o coincidență; ea este un răspuns social identic la o problemă socială similară în resorturile ei intime.

IV.G.1 AUTORITATE ȘI IMAGINE

Și cum dreptul de a poseda este denumit dominare,
tot așa orice acțiune este denumită autoritate.
Astfel, autoritatea este întotdeauna înțeleasă ca un drept de a acționa.
Thomas Hobbes, *Leviathan*, XVI.

Structura internă a ierarhiilor sociale, a relațiilor dintre indivizi a fost dintotdeauna extrem de complexă și condiționată de numeroase tipuri de raporturi și resorturi existente între

[2140] Panaitescu 2006: 160.
[2141] Crăescu 2005: 57.
[2142] De remarcat însă că *vocabularul proprietății funciare libere provine în limba română într-o măsură semnificativă din substratul daco-moesian* (Petre 2004: 260).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

indivizi și între grupuri de indivizi. Între acestea puterea, prin care înțelegem orice acțiune de forță[2143], reprezintă cea mai veche formă de dominare din istorie, indiferent de instanța clamată (divinități, strămoși, pământ, alți oameni). Modurile în care această *putere* a fost exercitată prezintă mai multe variabile, dar este indubitabil că nu există putere fără asimetrie în raporturile sociale[2144], atâta vreme cât puterea nu reprezintă altceva decât capacitatea de a produce efecte prevăzute – în acest caz, sociale.

Chiar dacă forța brută a rezolvat, în mare parte, raporturile dintre elită și restul societății, ar fi naiv să comasăm în acest scenariu, întregul cumul de relații existente între cele două componente sociale. Fără îndoială că exercitarea puterii în plan concret, prin aplicarea forței, a fost o soluție *in extremis* sau cel puțin nu una cotidiană, chiar dacă între autoritate și constrângere nu poate exista întotdeauna o separație radicală.

Puterea, privită ca o capacitate de a impune un anume tip de comportament, are însă un caracter mixt, o combinație variabilă de coerciție și legitimare. Puterea conține întotdeauna o parte violentă, concretă, utilizată de regulă ca ultim recurs și o parte discretă, dar nu mai puțin prezentă și eficientă. Văzută sub acest unghi, puterea apare drept un mod de coordonare a acțiunii bazate pe *autoritate,* adică dreptul de a comanda și, dacă se impune cazul, de a aplica sancțiuni. Acestei observații i se adaugă complementaritatea dintre coerciție și autoritate, căci aceasta din urmă *economisește* energia celui care o exercită[2145], înlocuind de cele mai multe ori acțiunile de forță[2146]. În fapt, această caracteristică este esențială pentru conceptul de autoritate, în special în momentele de pace și ea crește probabilitatea unui succes în timpul acțiunilor, scăzând semnificativ timpul de executare a comenzilor.

Vorbind despre autoritate trebuie subliniată de la bun început caracteristica fundamentală a acesteia, chiar dacă discuțiile sociologilor pe acest subiect sunt încă destul de departe de un numitor comun. Structural însă autoritatea reprezintă o relație prin care individul sau colectivitatea consideră legitim ca o altă instanță (individ, grup, organism social) să formuleze rezoluții care îl sau o privesc direct, fără o consultare prealabilă și fără ca cel comandat să ezite în ce privește acceptarea hotărârilor.

Cedarea dreptului de decizie unei alte instanțe se reduce în esență la a recunoaște legitimitatea superioară a emitentului deciziei și eclipsarea argumentației (pro sau contra calității deciziei), precum și a conținutului deciziilor luate. Acceptarea autorității se restrânge la obedință, la renunțarea asupra unor drepturi imediate în virtutea unor rezultate favorabile în plan îndepărtat. Văzută din perspectiva subiectului secundar al ecuației sociale, autoritatea este un proces psiho-social prin care unul sau mai mulți indivizi se identifică cu un personaj polarizant – devenit numitor comun – fapt ce determină însăși noțiunea de grup. Rezultatul este un proces inconștient, dar foarte acut, de dobândire a securității personale și de atingere a unor obiective ce depășesc capacitățile individuale[2147], altfel imposibil de atins.

Consensul specialiștilor asupra detaliilor acestui proces este unanim în ce privește modul în care autoritatea își proiectează deciziile: niciodată în mod coercitiv, forțat. Totuși, aici putem vorbi de un paradox. Autoritatea, ca formă de putere, este foarte expusă abuzului, deoarece are la bază convingerea socialului dominat că cei investiți cu autoritate acționează

[2143] *Puterea înseamnă orice modalitate de a face să triumfe în cadrul unei relații sociale propria voință, chiar împotriva unor rezistențe* (Weber 1978: 53).
[2144] *Istoria umanității este istoria violenței între indivizi și grupuri de indivizi* (Marin 2008: 18).
[2145] François Chazel în *Dicționar* 2009, s.v. *putere*: 638-640.
[2146] Un argument în acest sens este un pasaj notat de istoricul roman Tacit despre barbarii germanici: *de cele mai multe ori numai faima lor* (a anturajului unor nobili) *hotărăște soarta războiului* (*Germania*, XIII, 2-3), detaliu care poate fi presupus la toate populațiile și neamurile barbare, inclusiv la daci, în condițiile unui apetit militar specific și a unor tradiții războinice comune Europei.
[2147] Grosu, Duță 2011: 19-22.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

având în spate întreaga forță a sistemului social care a generat poziția de autoritate[2148]. Astfel că, cel mai frecvent, autoritatea injustă se erodează rapid, instanțele superioare păstrându-și pozițiile de autoritate doar prin evitarea, măcar formală, a abuzurilor de autoritate.

Concentrând teoria se poate spune că de fapt autoritatea reprezintă totalitatea modurilor de legitimare la care recurge un lider, altele decât forța, respectiv descendența, încrederea, puterea, influența, manipularea, ambiția, imaginea. În mediile războinice autoritatea astfel obținută este ea însăși un motiv de a acționa[2149]; în caz contrar conceptul se diluează treptat, nevoia de reconfirmare periodică constituindu-se în motorul propriei ascensiuni[2150]. Important în economia discuției este însă faptul că autoritatea creează sau contribuie decisiv la crearea unor structuri sociale formale, definite prin subrutine bine reglementate și, mai ales, codate prin tradiții, cutume, convenții, interdicții, ordine, reguli, ritualuri, norme, legi, elemente politice și sociale impersonale, rigide și raționale. Autoritatea, în special cea rațională, este o expresie a voinței sociale, singura de altfel care stabilește conformismul social la cote la care acestea impietează asupra individului și îi restrâng sfera de manifestare[2151].

Putem recunoaște ușor în acest cadru, germenii organizării militare și cheia succesului acestor grupuri socio-profesionale, în raport cu restul populației.

Diversitatea autorității transpare din modurile diferite în care se exercită puterea[2152]: *autoritatea tradițională* (filiație, genealogie, cutume, norme, drept divin, relația cu sacrul); *autoritatea charismatică* (prestigiu, notorietate, vocație, devotament, relația cu alte surse de autoritate) și *autoritatea rațională* (calități, competențe, profesionalizări, succese, legi, ordine)[2153].

Nu în ultimul rând, autoritatea este bipolară în spațiul social, ea existând în planul orizontal al grupului, prin determinarea unor acțiuni comune pe propriul palier, cât și pe verticala socială, moment când transmite mesaje indivizilor sau grupurilor inferioare.

Toate tipurile de autoritate sunt conectate, mai mult sau mai puțin direct, de fenomenul militar, dar tipul rațional este cel mai strâns legat de acesta, suficient cât să putem vorbi, cel puțin pentru Antichitate, de o autoritate militară prevalentă. Acest tip de autoritate are modurile ei de proiecție în mediul social. Ele pot fi împărțite în forme vizibile, aici încadrându-se: centrele rezidențiale, proprietățile, arme și echipamente, podoabe, bijuterii, depozite, produse și bunuri de lux, accesul la resurse, postura de cavaler, suita, poziția ierarhică, daruri, pedepse, recompense, convivialitatea, acțiuni, rituri, ritualuri, amenajări funerare și în forme discrete de expresie a autorității, precum: descendența, charisma, forța, influența, competența, suportul religios, relațiile cu alte surse de autoritate.

Tabloul larg prezentat nu este și nu poate fi uniform sau generalizat[2154]. Astfel, gradele de autoritate diferă în funcție de fiecare element constitutiv, rezultatul fiind o ierarhie a capacităților de afectare și modificare a acțiunilor celor dominați. În plan real, gradele de

---

[2148] Johnson 2007: 46.

[2149] Sociologic acest *perpetuum mobile* psiho-social își are rădăcinile în psihologia *masculului dominant* obligat de mediul său să răspundă de fiecare dată la amenințările și provocările altor oponenți. Această rădăcină a ridicat problema interpretării autorității ca fiind un artificiu cultural, rațional sau o moștenire din regnul animal (Furtună 2015: 45-46).

[2150] Spre deosebire de sfera sacrului, spre exemplu, unde calitatea sau calitățile individului nu trebuie dovedite permanent. Explicația e simplă și subliniază faptul că în registrul religios avem de a face cu o autoritate morală în primul rând și abia apoi, dacă mai e cazul, de una profesională.

[2151] Petre 1987: 288.

[2152] Ferréol *et alii* 1998: 24-25, s.v. *autoritate*. Unii sociologi, deși restrâng tot la trei numărul principalelor spețe de autoritate, le consideră drept *autoritate religioasă*, *autoritate politică* și *autoritate științifică* (Petre 1997: 293).

[2153] Zăpîrțan 1979: 83-85.

[2154] Tipurile de autoritate enumerate nu se regăsesc niciodată separat, existând întotdeauna un cumul de minim două carateristici (Johnson 2007: 47).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

autoritate se prezintă ca un mozaic conjunctural, adaptat la momentul istoric și la personalitatea subiectului și cultura din care face parte individul, dar parametrii de bază ai fenomenului social discutat sunt universali. Evident, în lipsa unor texte explicite, documentarea gradelor de autoritate sau chiar a autorității aristocraților geto-daci, la modul general, rămâne o problemă delicată, insuficient abordată[2155], ca aproape toate componentele sociologice ale civilizației în discuție, astfel că reconstrucția acestor procese este una bazată majoritar pe surse și elemente indirecte, precum și pe principii și axiome psiho-sociale fundamentale.

Extragerea indiciilor din totalitatea surselor analizate recompune, cel puțin parțial, cotele de autoritate deținute de către elitele militare geto-dacice, pe diferite sectoare și paliere, în consens cu realizările concrete din teren și cu evenimentele politico-militare care le-au conținut. Reconstrucția integrală a imaginii despre sine a elitelor este însă un deziderat mult mai greu de atins, motivele pendulând larg între ambiguitatea surselor antice – mult prea lacunare și imprecise – și fragilitatea transpunerii în realitatea materială a proceselor psiho-sociale presupuse sau identificate.

O sursă de argumentare o reprezintă artefactele arheologice asociate elitelor și care permit într-o oarecare măsură reconstrucția ierarhiilor acestora și a autorității pe care o reflectau. Prin acest filtru se poate creiona profilul unor elite militare potente economic, puternice din punct de vedere militar și influente politic. Valorile militare și ideologia promovată de acestea erau exprimate permanent prin simboluri[2156] și acțiuni.

Autoritatea, ca un concept social, a operat dintotdeauna cu o paletă largă de simboluri. Este la fel de valabil faptul că semiotica utilizată a suferit modificări în timp sau că sensul unor codificări ne apare acum diferit sau distorsionat, în raport cu mesajul inițial. Elitele militare și-au afirmat autoritatea printr-o imagine publică bine conturată în mentalul colectiv, cu maximum posibil de elemente constitutive. Ca preludiu al dictării unor comenzi, elitele și-au etalat propriile valori prin expunerea însemnelor concrete ale acestora, ca mod de impunere a autorității. Însemnele puterii, fie că vorbim de segmentul vizibil ori de spectrul discret, dar ambele exprimate prin morfologie, cantitate, calitate, valoare sau origine, au radiat întotdeauna eficient imaginea autorității în teritoriu și au definit în primul rând mentalitatea elitelor militare din perioada Regatului dac.

Documentarea elementelor fundamentale ale autorității în cadrul cronologic și cultural geto-dacic nu poate fi completă fără analiza valorilor materiale pe care acest fenomen psiho-social se bazează și pe care – în mod egal – le clamează. Am radiografiat până acum importanța sediului, a suitei, a echipamentului militar, a averii, a resurselor controlate și a rezultatelor politice și militare care au conturat un model comportamental al elitelor în discuție. Apariția și impunerea unui model identitar specific, exprimat printr-o sumă de elemente distincte, repetitive și identificabile pe o scară cronologică largă, demonstrează standardizarea unui mod de expresie și, în definitiv, a unui mod de viață.

Vorbind despre modul de viață al elitelor militare, acesta gravita desigur în jurul ocupației și funcției războinice, dar în paralel, imaginea omului de arme avea la bază și era reconfirmată permanent de o sumă de elemente spirituale și materiale, atent cultivate.

Poate cele mai importante în această ecuație, aflate la nivelul interacțiunilor sociale imediate, erau bunurile de prestigiu pe care membrii elitei le dețineau și cu ajutorul cărora își construiau și întrețineau imaginea publică.

[2155] Florea 2011: 1-2.
[2156] Rustoiu 2002: 123-139.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Bust de nobil dac, posibil Decebal
Muzeul Vaticanului, Roma
(foto L. Velcescu)

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

IV.G.2. Însemnele puterii și bunuri de prestigiu

Gesturile dezvăluie structurile puterii
Jean-Claude Schmitt

Echilibrul social din cadrul unui grup sau al unei comunități, precum și raporturile acesteia cu alte comunități a fost întotdeauna reglat de ceea ce numim *putere*. Asupra acestui concept sociologii sau antropologii nu au căzut încă de acord asupra definiției exacte, în principal din cauza multiplelor valențe pe care le dobândește în diverse conjuncturi, dar numitorul comun este că puterea reprezintă capacitatea unui individ sau a unei instituții de a-și impune voința în fața oricărei rezistențe[2157]. În accepția sa generală, puterea, fie socială, militară sau politică, este capacitatea de a acționa, diferită de autoritate prin asimetria pe care o generează în raporturile sociale. Prin această asimetrie, puterea este elementul de bază al stratificărilor sociale.

Extinzând limitele conceptului, dar păstrând principiile sociologice, puterea ca element motrice social, își atinge scopurile doar prin faptul că este exercitată asupra mediului social. Altfel spus, puterea are nevoie întotdeauna de resurse umane, pe care de altfel le mobilizează; una dintre caracteristicile ei fundamentale este aceea că ea captează și își subordonează alte puteri, necesare pentru a-și atinge scopurile[2158].

Ar fi greșit să asimilăm întotdeauna puterea cu violența, la modul unitar. De fapt, după instituirea coordonatelor sale în societate, puterea face uz de forță doar în caz de insubordonare sau dacă e provocată. În restul situațiilor semnalizarea și consolidarea statutului se face prin sistemele de coduri interne ale comunităților sau ale societății largi. Confirmarea și menținerea statutului puterii, exceptând situațiile enumerate, are loc prin proiecția forței (atât cea liderului, cât și cele ale capacităților subordonate) în exteriorul grupului, în detrimentul altor comunități sau centre de putere. Rezultatele favorabile ale acestor proiecții sunt transformate în prestigiu și autoritate, fenomene orientate predilect spre interiorul grupului propriu.

Manifestarea puterii în propria comunitate, pe lângă cazurile de forță efectivă, prezintă așadar o paletă de acte sociale, unele din sfera celor psihologice, alte bazate pe expresii materiale. În principal puterea se exprimă prin monumentalitate, fie că vorbim de sedii pe care le-am cataloga astăzi modeste, dar care pentru comunitatea antică ieșeau din normal, indiferent dacă erau fortărețe sau de temple.

O altă coordonată a proiecției puterii este valoarea, costurile bunurilor deținute de către instanța dominantă. Evident, în acest caz, ansamblul de mijloace expresive este mult mai larg. Un cal de rasă, arme de calitate, echipament scump sau rar, trofee, metale prețioase, obiecte de artă, produse de orfevrărie, veselă de lux, mărfurile străine, femei din familii importante sunt tot atâtea expresii materiale necesare și ca atare folosite pentru a etala și justifica puterea și autoritatea cu care elitele erau investite. Toate aceste bunuri de prestigiu reprezentau însemne ale puterii.

Principala calitate a bunurilor de prestigiu, cel puțin din punct de vedere social, era aceea că ele erau indicatoare ale competențelor militare și politice. Nu avem date din care să rezulte și alte competențe ale elitelor, spre exemplu cele comerciale, dar nici nu se poate omite posibilitatea ca elitele să își fi completat tezaurul de valori și pe alte căi, diferite de cele războinice sau politice. Aceste direcții de acumulare veneau însă în contradicție cu vocația războinică a elitelor, dominate de sentimentul eroic și de coordonatele spirituale care îl reglau,

[2157] Zamfir, Vlăsceanu 1998: 478-479, s.v. *putere.*
[2158] François Chazel în *Dicționar* 2009: 638-641, s.v. *putere*; Boudon *et alii* 1996: 218-219, s.v. *putere.*

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

astfel că pare puțin probabil ca activitățile comerciale să se fi numărat printre preocupările aristocrației. Totuși, exploatarea anumitor resurse, existente pe teritoriul controlat, oferea un avantaj economic care nu putea fi ignorat. Chiar dacă administrarea acestora nu era efectuată direct de stăpânul domeniului, acesta delega sau concesiona exploatarea lor unor secunzi, astfel că mare parte din beneficiile resursei se regăseau, într-o formă sau alta, tot în posesia căpeteniei locale[2159], care desigur își asigura liniștea plătind o cotă parte unui nobil mai puternic sau regelui direct.

Revenind asupra funcțiilor bunurilor de prestigiu, în încercarea de a explica abundența acestora în mediile militare geto-dacice, baza argumentării pleacă de la premisa că prestigiul este cea mai răspândită dominantă socială umană, corolar datorat vechimii ancestrale a sentimentului.

Unele bunuri de prestigiu demonstrau sau subliniau calitățile fizice ale liderului militar. În acest registru se includ prăzile de război (metal prețios, arme, echipamente, vite, monedă, bunuri diverse etc.) capturate în razii sau expediții, dar și trofeele de vânătoare[2160]. Afișarea blănurilor, coarnelor sau a colților animalelor vânate păstra vie în memoria colectivă capacitățile fizice ale căpeteniei, dar în același timp trofeele se integrau imaginii publice a acestuia la modul cel mai intim. O dovadă în acest sens, excepțională nu prin faptul în sine, ci prin norocul de a se fi păstrat ca document arheologic, sunt resturile unui urs, cel mai probabil blana întreagă a animalului, care a fost depusă pe rugul funerar al aristocratului înmormântat într-unul dintre tumulii de lângă cetatea de la Cugir (jud. Alba)[2161]. Depunerea trofeului în mormânt completa inventarul funerar excepțional și, mai ales, imaginea decedatului.

Deși excepțională, descoperirea nu este singulară. Într-un mormânt al unui tânăr bastarn, descoperit la Mana (rn. Orhei, Rep. Moldova), pe lângă inventarul funerar identic în majoritate cu cele din spațiul aristocrației militare dacice, decedatul a fost învelit într-o blană de urs, din care au rămas nearse integral falangele și ghearele[2162]. Mormântul a fost datat în prima jumătate a secolului I a.Chr., perioadă care îl pune în relație cu epoca burebistană și documentează contactele dintre bastarni și modelul cultural de tip *Padea-Panagjurski Kolonii*[2163]. Descoperirea este importantă și din altă perspectivă și anume aceea a adoptării unui rit și a unor ritualuri diferite de cele ale comunității locale. În contrasens cu conservatorismului funerar tradițional, consacrarea tânărului defunct ca războinic a fost considerată mai importantă decât cutumele strămoșești. Imaginea publică a adolescentului a fost completată, pe lângă armamentul și restul mobilierului funerar (între care și o *situla* de bronz), de blana de urs, chiar dacă vârsta fragedă[2164] nu-l recomanda drept un vânător

[2159] Prosperitatea unor centre rezidențiale aflate în relație cu tipuri de resurse economice este evidentă în multe cazuri, dar cel mai interesant este cel al cetății de la Cetățeni (jud. Argeș). Proprietarii cetății au valorificat poziția ei strategică și momentele istorice în care au trăit, evident spre propriul folos. Localizarea pe o importantă rută de acces, care lega spațiul intra-carpatic de câmpia munteană și de aici mai departe, spre sudul elenistic, a permis desfășurarea unor intense activități comerciale și meșteșugărești, vizibile în statutul căpeteniilor rezidente aici. Cetatea cu ziduri de piatră, armamentul elitei și mormintele acesteia sunt dovezi duale: atât ale bogăției aristocrației locale, foarte probabil datorate punctului de vamă gestionat, cât și ale faptului că vocația lor militară a rămas o coordonată fundamentală a culturii lor (Borangic 2013a: 17-26). Cazul acestui sit nu este o excepție în peisajul Daciei Preromane, dar este cel mai bine documentat în acest sens. Prosperitatea economică tangentă cu comerțul putea fi însă și rezultatul pătrunderii în Dacia a negustorilor greci și romani, care ar fi preluat în bună parte această îndeletnicire *mai puțin nobilă*, dar o parte din beneficiile economico-financiare reveneau oricum liderilor locali.

[2160] Vânătoarea practicată de către elite trebuie văzută, în principal, ca o activitate războinică pe timp de pace.

[2161] Teleaga *et alii* 2014: 311-312.

[2162] Tentiuc *et alii* 2017: 122.

[2163] Bubulici *et alii* 2016: 97.

[2164] Analizând resturile osteologice, vârsta defunctului a fost estimată între 14 și 16 ani.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

experimentat. Despre calitățile de războinic putem spune același lucru, în ciuda armamentului de calitate sacrificat pe rugul juvenilului aristocrat.

Fără a generaliza neapărat, putem spune că asistăm la o proiecție a statutului suficient de puternică încât gestionarii momentului să-și permită recursul la anacronisme, în detrimentul realității, ceremonia funerară constituindu-se într-un spectacol religios și social în care prevala mesajul elitei și mai puțin corectitudinea sau exactitatea etapelor. Că acest aspect era practicat pe spații largi și era o constantă culturală acceptată, o demonstrează și alte morminte, dacice de această dată, aparținând unor tineri războinici. Primul este, în ordinea descoperiri, cel de la Tărtăria[2165], iar al doilea cel de la Hunedoara[2166].

Riturile și ritualurile practicate făceau parte din structura psiho-socială intimă elitelor în discuție. Familiile și comunitățile acordau o atenție deosebită acestor *rituri de trecere*, considerate etape definitorii ale accederii războinicului în altă dimensiune a existenței. Importanța pare să fi fost capitală, atâta vreme cât ritualul funerar a fost extins și la indivizii nematurizați și probabil neconsacrați ca războinici în adevăratul sens[2167], în credința că astfel ciclul este complet, chiar și în absența unor trepte[2168]. Individul aparținea – în cazul juvenililor doar ca intenție – unui etaj social pentru care imaginea de războinic prevala în raport cu orice alte situații. Tinerii aparțineau familiilor până la consacrare, apoi ei deveneau oameni cu drepturi depline ai clanului sau tribului. Moartea prematură era o întrerupere nedorită a unui parcurs social[2169], dar comunitatea nu putea trimite la zei decât un membru cu drepturi depline. Armele, riturile, ritualurile și probabil alte amănunte nefosilizate completau cercul.

Tumulul de la Cugir, prin caracteristicile lui și prin obiectele conținute, dar în egală măsură prin șansa descoperirii lui nederanjate, permite disecarea prestigiului nobilului pe mai multe paliere. Unul dintre acestea, pe lângă celelalte enumerate deja, reflectă o altă secvență a faimei aristocratului. Între multele piese depuse în mormânt o dată cu războinicul se numără și două obiecte speciale.

Primul este o *situla* de bronz (**Pl. 57/2**), de proveniență italică, piesă scumpă și exotică în mediul dacic[2170]. Prezența acestui vas, între bunurile aparținând decedatului, demonstra calitatea contactelor pe care războinicul le avea mult în exteriorul grupului său. Prestigiul nobilului nu avea decât de câștigat din aura cu care, de regulă, astfel de piese de calitate sunt percepute în comunitățile rurale care au, prin definiție, o mobilitate redusă, în raport cu elitele. Accesul la produse din locuri îndepărtate distanța, dacă mai era nevoie, elita de restul populației. Astfel de vase, dificil de obținut pe căi obișnuite, aveau arareori o funcție utilitară, caracterul lor de bun de lux conferindu-le întotdeauna o valoare superioară (sau doar fiind evaluate și percepute ca atare) celei pe care o aveau în realitate[2171].

[2165] Vârsta decedatului a fost apreciată ca fiind între 13-16 ani (Rustoiu, Comșa 2004: 296).
[2166] Estimat a fi avut între 15 și 20 de ani (Sîrbu, Roman 2013: 377).
[2167] Probabil că nedemonstrarea unor calități marțiale sau morale specifice mediului războinic ar fi impus anumite constrângeri sau acțiuni punitive, așa cum tradiția literară atestă în Macedonia, spre exemplu (Athenaios, I, 18a), dar juvenilii daci au beneficiat de tratamentul funerar complet pe considerentul că nu au apucat să facă dovada calităților, fapt ce s-ar fi petrecut, fără îndoială, dacă aceștia ar fi trăit suficient timp.
[2168] Borangic 2010: 99. Obicei păstrat în ritualurile de înmormântare ale tinerilor necăsătoriți din epocile ulterioare în întreaga Peninsulă Balcanică.
[2169] O practică relativ similară exista în Grecia clasică, unde orfanii rămași în urma războaielor treceau în grija statului, care le asigura întreținerea până în momentul efebiei, moment în care, într-un cadru solemn, le era oferit echipamentul militar (*panoplia*), plătit din fondurile publice și erau trecuți în rândul războinicilor.
[2170] *Situlae* de bronz, de diferite tipuri, au mai fost descoperite în Dacia preromană, întregi sau fragmentare (Berghin, Piatra Craivii, Pietroasa Mică-*Gruiu Dării*, Tilișca, Costești, Popești, Bâtca Doamnei, Brad, Răcătău, București-Herăstrău, Divici, Gușterița), care, alături de alte nenumărate tipuri de produse mediteraneene, creionează importanța produselor de import în mediul dacic.
[2171] Plourde 2009: 266.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Tot în categoria bunurilor de lux, dar de factură autohtonă de această dată, poate fi încadrat un recipient ceramic. Este vorba despre un tip de vas caracteristic civilizației geto-dacice, așa-numitul vas-*fructieră*[2172] (**Pl. 51/4**). Astfel de vase de mari dimensiuni, au fost depuse și în doi dintre tumulii de la Cugir.

În ciuda numelui, vasul este de fapt o strachină sau un castron înalt – utilitatea exactă acestei variante de veselă este necunoscută, dar cel mai probabil destinația era aceea de convivialitate. Piciorul înalt compensa lipsa mobilierului[2173], iar diametrul mare[2174] sugerează folosirea sa de către mai multe persoane simultan, în cadrul diferitelor evenimente, în cazul de față banchetul funerar. Alimentele asociate acestor vase erau cel mai probabil carnea de vânat, iar consumul acesteia, ostentativ și costisitor în egală măsură, făceau parte integrantă din prestigiul celui care oferea masa[2175], cum la fel, piciorul înalt al vasului sugera o diferență verticală față de cei care mâncau din vase joase sau direct de pe talgerele de lemn folosite de geți și amintite de Diodor din Sicilia în anecdoticul banchet paralel, dat de Dromihete cu ocazia capturării regelui Lisimah și a armatei sale[2176].

În ciuda unei destul de mari prezențe în mediul dacic, uneori chiar în contexte domestice, urmele de reparații pe multe dintre aceste vase denotă valoarea lor, proprietarii nepermițându-și un vas nou, în locul celui deteriorat[2177]. Transpunerea acestei forme de vas în produse realizate la roata olarului au democratizat și generalizat în bună măsură posesia lor[2178], dar calitatea sa de vas specific convivialității trebuie pusă în legătura cu noțiunea de masă în comun caracteristică mediilor militare – o paralelă o găsim în acele ospețe exclusive ale spartanilor (*syssitiai*) – ca parte a modurilor și acțiunilor de întărire a legăturilor dintre indivizi[2179].

Nu în ultimul rând trebuie asimilate elitelor piesele de toreutică și orfevrărie, prezentate și discutate anterior. Tezaurele descoperite în spațiul dacic sunt un produs al orfevrăriei locale, cu mici excepții, obiectele de artă fiind prin definiție un apanaj al înaltei aristocrații. Canalizarea distribuției monedei și obiectelor de artă în teritoriu – acolo unde astfel de descoperiri abundă – poate însemna tot o proiecție a puterii elitelor, care au transformat aceste bunuri de prestigiu în *monedă politică*. La fel de bine însă prezența metalului prețios, aproape

---

[2172] Denumirea de *fructieră* este una pur convențională, bazată pe o proiecție contemporană în trecut a destinației vasului. Din aceste recipiente mari, utilizate la banchete funerare, la diversele mese comune și alte ocazii de manifestare și de întărire a sentimentului de siguranță și apartenență, se consuma cel mai probabil carne, cum putem deduce din prezența oaselor de animale în depunerile funerare, și nu fructe. Acest tip ceramic este un element definitoriu, alături de ceașca-opaiț, al civilizației dacice (Vulpe 2005: 573).

[2173] Este de remarcat modul tradițional de servire a bucatelor și mai ales lipsa mobilierului la geți […] *Dromichaites rândui tot felul de mâncăruri alese, servite pe o masă de argint, iar tracilor le dădu să mănânce zarzavaturi şi carne, dar pregătite cu măsură, aşezându-le pe nişte tăbliţe de lemn, care ţineau loc de masă* (Diodor din Sicilia, XXI, 12, 5).

[2174] Vasul-*fructieră* de la Cugir (**T.II**) are deschiderea la gură de 60 cm Ø.

[2175] Plourde 2009: 268.

[2176] Diodor din Sicilia, XXI, 12, 5. Deși aproape sigur un *topos* literar, episodul dublului ospăț pilduitor are câteva componente reale, între care cel mai sigur este căderea în captivitate a lui Lisimah (pentru autenticitatea actului vezi Petre 2004: 185-186) și unele obiceiuri getice, observate în desele interacțiuni cu aceștia. Chiar dacă admitem intenția de a diferenția categoric cele două civilizații – prin *paradigma contrastului dintre simplitatea barbară, însoțită de o certă superioritate morală, și opulența elenistică, generatoare de slăbiciune și decadență* –, este credibil că vesela ceremonială scumpă era un apanaj al basileilor barbari și că, în general, se folosea o veselă simplă, din lemn, corn sau ceramică oarecare, *după cum e obiceiul la geți*. Pentru secvența dacică, acest lucru pare și mai vizibil, căci vesela de lux (argint sau aur) dispare aproape cu desăvârșire și locul ei este luat de emblematicele vase-*fructieră*, parte a unor egalizatoare transformări socio-culturale de substanță.

[2177] Pop 2013: 236.

[2178] Crișan 1969: 127.

[2179] Florea 2004b: 521.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

exclusiv argint, la distanță de sediile impozante, poate însemna o aristocrație provincială mai importantă decât credeam până acum. Schimburile de bunuri de prestigiu între această aristocrație rurală și elita superioară politic nu trebuie nici ele omise; darurile sau recompensele având un rol important în reglarea tensiunilor dintre elite, clanuri ori indivizi[2180].

Coagularea acestor aristocrați dispersați în teritoriu a dus inevitabil, în timp, la formarea unor structuri politice în care prestigiul era asociat cu autoritatea, rezultând firesc o formă de putere socială[2181] de care a profitat din plin ulterior autoritatea centrală, regală.

În această dinamică, bunurile de prestigiu indică, prin similaritatea lor pe spații largi, o mentalitate comună, o cultură relativ unitară, catalizatoare a eforturilor de solidificare socială. Artizanii acestor bunuri, ca producători și elitele războinice, ca beneficiari ai muncii artizanilor, dar și ca surse de astfel de bunuri, au contribuit fundamental, prin mobilitate și prin colportare de artefacte și gusturi, la difuziunea unor idei și mentalități, a unor modele de organizare, a unor structuri sociale noi și a unor tehnologii[2182]. Efectul a fost o tendință accentuată spre uniformizare, un proces de coagulare socială și culturală. O parte a acestor transformări au rezultat din schimburi și contacte, iar o altă parte s-a datorat sentimentului de competiție specific războinicilor celei de a Doua Epoci a Fierului și a tradițiilor acestora. În ambele situații, motorul principal a fost setea de faimă, dorința de a epata, de a avea o imagine cât mai bună în societate, pe toate coordonatele acesteia.

Coagularea socială obținută pe cale politică a conținut și o uniformizare la nivelul elitelor militare, atât politic, cât și din alte perspective. Poate cel mai elocvent argument în acest sens este armamentul acestor războinici de vază. Frecvența unor arme identice în ansambluri funerare distincte denotă expresia unor mentalități colective larg acceptate și transformate în valori spirituale ale întregii comunități.

Posesia și afișarea armelor specifice comunica în toate direcțiile sociale apartenența la o categorie anume, locul în ierarhie, puterea deținută și competențele individului. Armamentul transpare suficient de omogen, specific palierului social de care aparținea războinicul, până la nivelul în care acesta să fie asimilabil cu principiile unei „uniforme”. Unul dintre atributele echipamentului/uniformei este acela că transformă starea de spirit nu numai a purtătorului, ci și a celor din jurul său, prin inducerea unei serii de comportamente, constituindu-se într-un factor dinamizant al relațiilor sociale. *Uniforma* – înțelegând prin acest termen un echipament militar relativ standardizat[2183], unitar ca principii și nu neapărat identic în detalii (**Pl. 56**) – se constituie într-un mesaj clar, non-verbal, cu perfectă transparență la sensul conținut. Înainte să fie nevoie ca individul să-și decline identitatea, echipamentul *vorbește* despre posesor; îi exprimă statutul, locul în ierarhie, abilitățile, competențele și capacitățile. Suma de simboluri conținută de echipament – înțelegând prin asta harnașamentul, armele, vestimentația, podoabele și accesoriile, precum și culorile sau modelele folosite la decorul acestora – îl particularizează rapid pe individ în masa de războinici. Situația prezentată transformă întreg echipamentul într-un sistem semiotic în care rolul emitentului este redus la minimum[2184]. Războinicul nu organizează singur acest sistem, ci utilizează atributele celui prestabilit de grupul său, de tradițiile și imaginarul acestuia. Purtarea echipamentului, a culorilor și a elementelor de identificare acceptate sau proprii etajului său socio-profesional, absoarbe și

[2180] Obiceiul de a oferi daruri cu diferite ocazii este atestat la traci, de mai multe surse scrise (Tucidide, *Istorii*, II, 97, 3-4; Xenofon, *Anabasis*, VII, 3, 28; Satyros, Fr. 5; Diodor din Sicilia, *Biblioteca istorică*, XXI, 11; Strabon, *Geografia*, VII, 3, 8) sau la germani (Tacit, *Germania*, XIII, 2-3; XV, 2).
[2181] Plourde 2009: 267.
[2182] Rustoiu 2002: 10.
[2183] Sîrbu, Rustoiu 2000: 50.
[2184] Georgescu 2014: 17.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

valorifică individul din punctul de vedere al propriului sistem semiotic, corespunzător unei matrici psihologice preexistente. Sentimentul de apartenență pe care îl dă acceptarea elementelor de identificare ale grupului, recompune în tușe groase senzația de confort psihic, de solidaritate, de integrare într-o castă. Din punctul de vedere al grupului, acceptarea se face vizibilă prin acordarea dreptului de a purta anumite arme, culori, accesorii. Prin prisma acestor mecanisme psihologice se explică prezența în posesia unor războinici, altfel modești – dacă observăm austeritatea unor inventare funerare – a unor arme sau piese de echipament asociate cu elita războinică.

Armamentul, calul de luptă, echipamentul, harnașamentul și bunurile de lux erau vectorii de bază, mobili, ai puterii, prestigiului și imaginii războinicilor, dacă privim prin prisma individuală și a etajului social de care aceștia aparțineau și cu care se identificau, dacă aplicăm cheia colectivă. Imaginea acestor elite despre ei înșiși o reprezenta suma tuturor acestor elemente materiale, la care se adăugau cele fixe – cetăți, temple, morminte, rezidențe (**Pl. 57/3**) – și desigur numeroasele elemente imateriale, la fel de importante: acțiuni, atitudini, credințe, sentimente și emoții.

Este aproape imposibil de separat ce procent din aceste elite se datora strict acestui melanj cultural, rezultat al diferitelor proiecții ale puterii, autorității și prestigiului și cât din el provenea din tradițiile războinice ancestrale. Varianta cea mai probabilă este, din nou, o sumă între cele două coordonate. Rămâne emblematică, în lipsa unei descrieri din interior, imaginea pe care istoria scrisă și nescrisă a păstrat-o despre acești războinici temperamentali, curajoși, inventivi, adaptabili, competitivi, bogați și motivați.

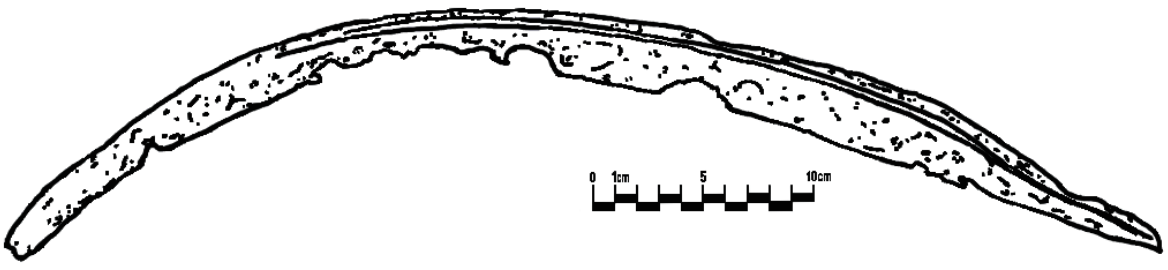

Sabie curbă, descoperită la Káloz, Ungaria
(*apud* Palágyi, Nagy 2002, p. 171).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

IV.h Studiu de caz – Tarabostele de la Cugir și calul acestuia

Atenianul Tucidide, importantă sursă istorică despre traci, vorbind despre geți, îi arată pe aceștia ca participanți la diverse evenimente militare din sudul Dunării în cadrul unor mari contingente de cavalerie[2185]. Aproximativ în aceeași perioadă, Sofocle, în tragedia *Tereu*, face o observație generală despre relația tracilor cu caii lor: *O, Soare, lumină prea cinstită de tracii iubitori de cai*[2186]. Observația rămâne validă și un secol mai târziu, când, trecând Dunărea, lui Alexandru cel Mare i se opune o oaste getică strânsă în grabă și din care făceau parte și 4000 de călăreți, după aprecierile lui Arrian[2187].

Realitățile arheologice confirmă sursele scrise care relevă prezența călăreților în detașamentele getice angrenate în diverse campanii, uneori la mari distanțe, armate în care ponderea cavaleriei se apropie de o treime din efective[2188].

Pasiunea tracilor pentru cai capătă, cel puțin în secolele V-III a.Chr., o dimensiune aproape obsedantă, vizibilă în cel puțin două direcții, una pragmatică, marțială, în care tracii se fac remarcați ca buni călăreți și crescători de cai și una spirituală, derivată din prima. Aceasta din urmă este vizibilă în practica înmormântărilor cu cai, sub tumuli specifici, desigur, aristocrației. Așa cum era și firesc, animalele astfel sacrificate erau exemplare deosebite, de talie înaltă, depuși împreună cu harnașamentul[2189].

Deși nu la cotele tracice, obiceiul sacrificării unor cai s-a păstrat și în cadrul practicilor funerare ale elitelor războinice geto-dacice nord-dunărene, de după debutul secolului al II-lea a.Chr. Aici însă putem observa o diferență esențială. În primul rând sacrificarea efectivă a unui cal – documentată prin resturi osteologice – este rarisimă. Practic putem vorbi de sacrificarea efectivă, a câte trei cai!, doar în cadrul ritualurilor efectuate la Cugir (**T. II**), mormânt excepțional prin tot ce reprezenta el, și la Călan. Alți cai au fost sacrificați sau doar depuși la Divici, Someșeni, Șura Mică, București Noi, Poiana, Brad, Șeușa[2190]. Cu excepția acestuia din urmă, celelalte depuneri au puține elemente care să le asocieze cu fenomenul militar.

Pragmatismul militar sau anumite considerente religioase au modificat forma ritualurilor, nu și fondul acestora, pentru că apartenența decedaților la rangul ecvestru a fost subliniată în inventarele funerare prin sacrificarea nu a calului, ci a componentelor de harnașament: pinteni, zăbale, verigi. Astfel de piese sunt o prezență relativ consistentă în depunerile și practicile funerare ale elitei în discuție (**Pl. 41**).

Foarte posibil, mai cu seamă dacă acceptăm tabloul oferit de Dion Chrysostomos care, în ajunul confruntărilor dintre daci și romani din 87 a.Chr., spune că *acolo, la ei* [în Dacia]*, puteai să vezi peste tot săbii, platoşe, lănci, toate locurile fiind pline de cai, arme şi oameni înarmaţi*[2191]. Nu există nici un temei pentru care să considerăm că fervoarea războinică era

---

[2185] [...] *geţii şi locuitorii de prin acele părţi sunt vecini cu sciţii, au acelaşi port şi sunt toţi arcaşi călări* [...] Tucidide, II, 96, 1; II, 97, 3. Istoricul grec este unul dintre cei mai credibili autori antici, căci și-a bazat scrierile pe experiențele personale și informații verificabile.
[2186] Sofocle, *Edip rege*, Fr. 523.
[2187] Arrian, *Anabasis*, I, 3, 5.
[2188] În cadrul necropolei de la Ferigele (jud. Vâlcea), aproximativ o treime dintre decedați sunt călăreți. Tot aici a fost descoperită și prima zăbală de fier din cadrul culturii getice. Modificările și adaptările armamentului și ale harnașamentelor folosite de către elitele militare locale sunt puse în legătură cu contactele geților cu sciții.
[2189] Sîrbu 2004: 42-44.
[2190] Sîrbu 2004: 60-61. O situație relativ asemănătoare, dar mai timpurie (a doua jumătate a secolului al IV-lea a.Chr.), pare să fi existat la Căscioarele (jud. Călărași), punctul *Coinea II*, unde într-o groapă s-a depus un cal întreg împreună cu zăbala și alte piese de harnașament (Sîrbu *et alii* 1992: 25).
[2191] Dion Chrysostomos, *Discursuri*, XII, 16, 20.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

animată de prezența oamenilor de rând[2192], chemați sub arme, indiferent de natura contextului istoric, chiar dacă unii sau alții dintre aceștia participau circumstanțial la conflict[2193]. Mai degrabă din scenă se extrage imaginea unor războinici, profesioniști ai armelor, posedând și mânuind un arsenal diversificat și eficient, indubitabil buni călăreți.

Izvoarele istorice arată o bună reprezentare a cavaleriei în rândurile diferitelor structuri politico-militare geto-dacice. Angrenate în diverse conflicte, adeseori la mare depărtare de centrele proprii, armatele în discuție au avut, pe lângă comandamentele ce utilizau caii și importante escadroane de cavalerie. La o populație stabilă, posesia unor herghelii de asemenea dimensiuni – oricum am rotunji sau minimaliza efectivele – devine problematică[2194]. Se poate spune că toate grijile erau în sarcina proprietarului și desigur nu am greși în acest sens, căci posesia unui cal, cu referire la un animal ordinar[2195], era probabil accesibilă. În ce măsură indivizii din straturile inferioare ale societății își permiteau luxul de a-și risca animalul de muncă în acțiuni războinice este greu de spus, dar în mod cert acest lucru era posibil în cazul celor bogați și cu atât mai mult un cal era accesibil celor care făceau parte din armata regală[2196].

Fără a intra în alte presupuneri și calcule cu grad mare de incertitudine, putem spune că doar o autoritate puternic centralizată, oricât de detestat este acum termenul, și bine ierarhizată instituțional, putea dispune de mijloacele necesare pentru întreținerea, mobilizarea, desfășurarea și valorificarea tactică a unor detașamente importante de cavalerie. Modul cel mai probabil de a asigura efective atât de mari de cai de luptă, segment ce necesită, așa cum am văzut, o selecție și pregătire specială, îl constituie creșterea cailor în herghelii mari, „regale". Necesitățile identificate, arată că o astfel de întreprindere este indispensabil asociabilă unei dregătorii centrale[2197], în sarcina căreia mai pot fi puse și atelierele specializate în confecționarea harnașamentelor și unele ateliere de fierari.

Se poate concluziona, pe baza succeselor militare ale elitelor războinice, mai ales în fazele premergătoare și de început ale regatului dac, că a existat un cumul de factori, interni și externi, care, ca de atâtea alte ori, a dus la rezultate remarcabile, pe plan militar. Privind

---

[2192] [..] *nimeni, cel puțin în Antichitate, nu recrutează o armată din țărani dependenți* (Petre 2004: 256). Cazurile în care au fost încorporați oameni de rând, sclavi, străini etc. sunt cu adevărat măsuri excepționale adoptate în fața unor situații extreme.

[2193] Tacitus notează că apărarea unei fortărețe tracice, atacată de romani, era asigurată de soldați amestecați cu *gloata* (*Anale*, IV, 47, 1), în mod cert populație de rând din împrejurimi, diferiți de războinici.

[2194] Consumul specific de hrană al unui cal este de 1,5-2,5 kg/100 kg/corp, pe zi, de fân şi cereale sau echivalent. Dacă animalul este supus unor eforturi suplimentare, pe durate mai mari de timp, necesarul de furaje de calitate crește, în special al cailor de rasă, mai pretențioși. Chiar dacă se strângeau furaje pentru iarnă, este greu de crezut că erau suficiente, astfel că rația animalelor trebuia suplimentată cu cereale specifice (ovăz, orz, tărâțe, leguminoase etc). La aceste costuri se adăugau cheltuielile legate de adăpost, îngrijire, înmulțire (caii au un ciclu de reproducere şi de creştere lent), selecționare şi, de bună seamă, costul efectiv al animalului (Borangic, Barbu 2013: 40-41).

[2195] Un astfel de caz este este reprezentat de calul depus într-o groapă, întreg la Șeușa (com. Ciugud, jud. Alba) și care suferea de spondiloză anchilozantă şi deformantă. Interesant este că animalul a fost depus împreună cu căpăstrul și avea o zăbală de tip *tracic*. Pe lângă starea precară de sănătate, care i-a scăzut în mod evident calitățile, calul avea o talie medie (137,5 cm), ceea ce nu îl califica drept un exemplar de elită. Înhumarea, care nu avea în nici un caz la bază rațiuni profilactice datorită prezenței harnaşamentului, poate fi pusă în legătură cu statutul de animal favorit al proprietarului. Statura medie a calului şi sănătatea lui șubredă pot fi indicii ale rangului inferior al proprietarului, situație relevată şi de inventarul sărăcăcios al depunerii, care sunt departe de condițiile identificate în cazul aristocraților decedați (Borangic, Barbu 2013: 38, nota 67).

[2196] Autoritatea regală era probabil singura entitate care avea potența economică necesară și era direct interesată, pe de o parte, de logistica principalei componente a armatei și, pe de alta, de menținerea controlului asupra cavaleriei şi, cu ajutorul ei, asupra teritoriului regatului (Borangic, Barbu 2013: 41).

[2197] Criton vorbește despre de cei *puşi peste cei care munceau* <pământul> *cu boii, alții dintre cei din jurul regelui, erau rânduiți* <să se îngrijească> *de fortificații* (*Geticele*, 5, 2, - *Lexiconul Suidas*).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

retrospectiv datele problemei, apare evident rolul de marcă al cavaleriei în dinamica fenomenului militar local.

Dar aceasta este doar viziunea pragmatică asupra fenomenului ecvestru din Dacia preromană, dincolo de care calul a pătruns, prin polisemantismul vast cu care a fost investit dintotdeauna, în mentalitatea și universul spiritual al geto-dacilor. Edificarea regalității a dus neîndoielnic la adoptarea unei ideologii având la bază originea divină sau eroică a instituției regale, doctrină din care calul, atribut definitoriu al ipostazei ecvestre, făcea parte integrantă[2198].

Iconografia având ca elemente centrale calul și călărețul – în care putem recunoaște componente ale cultelor de mai târziu, precum *Cavalerul Trac* și *Cavalerii Danubieni* – este remarcabilă, dacă o filtrăm prin prisma rarităților iconografice din Dacia preromană. Redarea cavalerilor[2199] în arta locală este prezentă pe una dintre falerele de la Surcea – într-o posibilă scenă de vânătoare (**Pl. 42/1**); pe un fragment de kantharos de la Răcătău (**Pl. 42/3**) și pe un medalion (matriță? tipar?) ceramic din același sit (**Pl. 42/7**), pe un vas de la Zimnicea, pe două dintre falerele de la Lupu (**Pl. 42/5-6**). Lor li se adaugă câteva reprezentări de la sud de Dunăre (Galiče, Jakimovo). Există și câteva reprezentări ale calului singur, uneori fantastice (Căpâlna), alteori realiste, fără să putem extrage din acestea un simbolism particularizant.

Dosarul istoric al prezenței cavaleriei și a calului în structurile militare geto-dacice, expus succint[2200], conține majoritar aspectele de masă, pragmatice extrase din toate sursele istorice posibile. Pentru a întregi acest tablou general este nevoie de o analiză punctuală care să conțină cât mai multe elemente din complexa relație dintre cal și războinicul de elită.

Relevant și emblematic în egală măsură – prin prisma ritualurilor și a inventarului conținut – este mormântul tumular (**T. II**) de la Cugir, ridicat pe panta de sud-vest a *Dealului Cetății* (jud. Alba), amplasat pe o terasă săpată în stâncă și căptușit cu o manta din bolovani mari de râu.

Mormântul a păstrat mare parte din componentele metalice ale panopliei pe care aristocratul o avusese, desigur în timpul vieții, arsenal care l-a însoțit și în eternitate: un pumnal curb de tip *sica* cu teaca sa, un coif de fier, o armură completă de zale, o spadă de tip celtic cu teacă, trei zăbale de tip *tracic* (Werner XVI), piese de harnașament, scut cu margini, nituri și *umbo* de fier, un vârf imens de lance, pinteni, resturile unui car ceremonial – atrag atenția în special roțile care aveau 1 m diametru, cu rafurile din fier masiv – un vas-fructieră supradimensionat, o *situla* italică de bronz[2201], fibule de argint (rupte), cinci butoni semi-sferici de argint, o aplică din aur ornamentată pe întreaga suprafață cu proeminențe conice în relief și extremitatea modelată sub forma unui cap de animal stilizat, posibil bovideu; un pinten de fier; alte piese de fier și bronz[2202]. Defunctul a fost învelit sau a folosit pe post de manta o blană de urs[2203]. Aristocratul decedat avea un profil antropologic nord-danubian și a murit în jurul vârstei de 40-45 de ani, fiind deci în deplină maturitate, motiv pentru care putem presupune cu largă probabilitate că moartea sa a fost una violentă, derivată din funcția sa războinică. El a fost depus pe rug cu tot cu carul pe care a fost transportat și cu tot armamentul său.

[2198] Sîrbu, Florea 1997: 101; Sîrbu, Florea 2000a: 23-43.

[2199] Dacă acești cavaleri sunt divinități, eroi, basilei sau doar aristocrați (Sîrbu, Florea 2000: 109) este o altă direcție de interpretare a tandemului om-cal.

[2200] O mai largă prezentare la Borangic, Barbu 2013: 22-47.

[2201] De tip *Eggers 20*, cu atașe trapezoidale și terminațiile mânerului modelate sub formă de capete de lebădă.

[2202] Crișan 1980: 82-83; Crișan 1993: 220; Sîrbu 1993: 72; Rustoiu 2008: 162; Borangic 2011: 177; Popa 2011: 302; p. 337-338; Teleaga 2014: 306-307; Sîrbu, Borangic 2016: 75-76.

[2203] Ceuca 1986: 127.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

În contrast cu bogăția și importanța sitului, publicarea mormântului s-a făcut disparat și doar în mică măsură[2204], unele informații nu au mai văzut lumina tiparului[2205], iar altele, publicate, pur și simplu se contrazic[2206]. Totuși, unele studii recente aduc noi date, chiar dacă uneori aluziv, indirect sau incomplet[2207].

Cea mai importantă astfel de informație este datarea complexului pe baza analizelor radiocarbon C-14 făcute pe resturile lemnelor folosite la rugul funerar. Conform acestora, rugul a fost clădit din lemn de esență tare[2208], stejar și fag[2209], undeva în intervalul 160-95 a.Chr., anterior deci momentului edificării regatului burebistan.

Revenind asupra inventarului funerar, pe lângă consistența lui, acesta mai relevă un aspect interesant. Toate armele sunt masive, aparent chiar supradimensionate. Lancea, spre exemplu, fabricată din fier masiv, are 56,7 cm și o secțiune foarte solidă. Cămașa de zale era atipic de lungă, probabil până aproape de genunchi, judecând după cantitatea de material păstrată[2210]. Spada este și ea masivă, fiind una dintre cele mai mari din Dacia preromană (105 cm). Pumnalul curb este destul de robust și chiar relativ grosolan executat, raportat la alte arme de acest fel, descoperite în morminte care au un inventar mult mai sobru[2211]. Masivitatea

---

[2204] Borangic 2011: 178 (cu bibliografia cunoscută la acel moment).

[2205] Nicolae Sârb, *Studiu de laborator al unor piese metalice aflate în tumulul princiar de incinerație de la Cugir, jud. Alba*, 1987, mss. (Rustoiu 1996: 40, nota 12; Iaroslavschi 1997: 113, nota 19). Acestora li se adaugă rezultate esențiale ale analizelor resturilor osteologice umane și animale (Ceuca 1986: 125-128) sau ale resturilor de lemn, unele analize spectrale și de fluorescență, aflate în stadiul de manuscris încă din 2012 (Teleaga 2014: 305, nota 46).

[2206] Crișan 1980: 82-83; Teleaga 2014: 306-307.

[2207] Spre exemplu, ultimul studiu care conține informații despre acest important sit (Teleaga 2014) are cele mai relevante date în notele de subsol, cu trimiteri frecvente la articole nepublicate nici astăzi.

[2208] Este foarte posibil ca specia de arbori care au furnizat lemnul necesar rugului funerar să fi fost aleasă pe anumite criterii, poate religioase, poate pragmatice, așa cum Tacit notează că făceau germanicii în cazul căpeteniilor incinerate: […] *numai un lucru-l păzesc: să ardă cu* ***anume lemne*** *trupurile bărbaților celor vestiți* (Tacit, *Germania*, XXVII, 1).

[2209] Una dintre contradicții, căci unul dintre descoperitori, I. H. Crișan, nota că rugul fusese construit din lemn de brad (Crișan 1980: 81), ipoteză bazată probabil pe faptul că zona este acoperită și astăzi de păduri de rășinoase (Popa 2011: 326, nota 1644). Analizele moderne notează că probele prelevate de pe locul rugului au indicat lemn de esență tare (Teleaga 2014: 306; p. 309). Dacă rezultatele se confirmă, atunci se modifică percepția asupra atenției acordate incinerării defunctului, cailor și inventarelor asociate, căci necesarul de combustibil pentru rugul aristocratului, estimat între 20 și 40 m^3 (Teleaga*et alii* 2014: 316), a trebuit adus de la distanțe care au cerut eforturi mai mari și mai consistente, depuse în timp scurt. Rămâne o problemă deschisă, în lipsa detaliilor publicate ale analizelor efectuate, dacă resturile de cărbune analizat erau rezultate din lemnul folosit drept combustibil sau proveneau din lemnul carului. Singura certitudine este, deocamdată, datarea oferită de proba organică.

[2210] Din varii motive, resturile cămășilor de zale din cei doi tumuli au fost amestecate și dispersate în decursul timpului. Am identificat 58 de fragmente păstrate, de diferite dimensiuni și având mici variații micrometrice ale inelelor (primul indiciu concret că este vorba de două armuri diferite!). Fără certitudini, în lipsa înregistrărilor de șantier, presupun că armurii din **T.II** îi aparțin fragmentele cele mai mari (Borangic 2011: 207, pl. X/2; pl. XIII; pl. XIV/1) și care avea și diametrul inelelor și al firului de sârmă mai mare. Pentru a contura mai exact situația este însă nevoie de analize mai minuțioase, metalografice și consultarea documentației de șantier, inaccesibilă deocamdată.

[2211] Sîrbu, Borangic 2016: 76. Prezența în mormânt a pumnalului a fost recent contestată (Teleaga 2014: 306-307). Însă o astfel de armă, cu profunde valențe spirituale, făcea parte din panoplia și sistemul identitar al elitelor războinice din această perioadă, uneori fiind elementul cheie al mesajului, motiv pentru care este greu de admis că ea lipsea din panoplia nobilului, în mod aparent inexplicabil. Contestația are la bază interpretarea documentației de șantier – despre care nu știm în ce măsură este fidelă momentului tensionat al descoperirii – și urmărește firul publicării haotice a mormântului, ambele situații favorizând unele scăpări, desigur. Fără a credita nelimitat contestația, într-o serie de anchete și interviuri luate persoanelor care au participat la săpături și care chiar au fost prezente în momentul descoperirii (în principal Nedea Gheorghe, în prezent custodele sălii muzeistice care păstrează o parte din inventarul mormântului princiar, dar și alți participanți la șantierul arheologic), precum și pe

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

scutului este greu de precizat, garnitura perimetrală este doar menționată, fără nici un reper metrologic, iar *umbo*-ul se încadrează în dimensiunile normale ale unui scut[2212]. Totuși, întotdeauna astfel de echipamente sunt robuste. Coiful, deși foarte fragmentat, este și el o piesă defensivă bine realizată, din fier. De notat că aristocratul a fost depus pe rug având casca pe cap, în interiorul calotei fiind descoperite resturi din craniu (**Pl. 57/5**).

Armamentul, prin caracteristicile sale, conturează un individ solid[2213], am putea spune chiar masiv – greutatea combinată a tuturor pieselor, estimată prin proceduri de arheologie experimentală, trece de 40 kg. Doar un individ matur, puternic și bine antrenat putea purta o astfel de greutate un timp îndelungat și chiar lupta astfel echipat.

O situație și mai aparte este relevată de prezența pieselor de harnașament, a pintenilor[2214], dar mai ales a celor trei zăbale de tip *tracic.*

Efervescența militară a spațiului nord-dunărean este surprinsă și de Strabon care, vorbind despre armatele lui Burebista spunea că acesta putea *să trimită la luptă până la două sute de mii de oameni*[2215]. Istoricul Vlad Zirra estimează că între 10 și 15 % din această armată ar fi fost constituită din călăreți, apreciind că fiecare călăreț era deservit de doi sau trei însoțitori[2216]. Ipoteza acestor *scutieri*, deși neatestată istoric direct în nici un fel la daci, trebuie luată totuși în considerare. Primul argument este chiar participarea celtică la *condominium*-ul care a stat la baza genezei fenomenului PPK, cu mai mult de un secol înainte de Burebista. Contribuția celtică este extinsă la piese de armament (spade, pinteni, *umbo* etc.), dar ar fi incorectă cantonarea în moștenirile materiale. Fără îndoială mare parte din zestrea militară cu care elementele celtice au contribuit la fenomenul militar local a constituit-o experiența războinică, tacticile de luptă aplicate și, în fond, gândirea militară.

Apoi, prezența a câte trei zăbale *de luptă* în cel puțin două morminte[2217], este o trimitere clară la un grup de trei războinici și, fără echivoc, existența în ecuație a trei cai[2218]. Că aceștia erau cai de luptă și nu de tracțiune, cum explică descoperitorii[2219], o demonstrează chiar

---

baza discuțiilor cu dr. Aurel Rustoiu, de asemenea prezent în timpul cercetărilor și care a a avut acces la documentația de șantier, ipoteza lipsei armei nu se confirmă, toți cei chestionați afirmând că mormântul conținea și un pumnal curb. Desigur, aceste discuții și chestionări au o valoare greu de apreciat just, situația reală putând fi cunoscută doar în momentul publicării integrale a mormântului, dar ele reflectă nenumăratele probleme care planează nu doar asupra detaliilor descoperii, ci și în ce privește consensul general legat de inventarul funerar și mai ales asupra înțelegerii întregului ansamblu sepulcral.

[2212] Scutul a fost reconstituit grafic (Crișan 1993: 117), fără scală însă. Bibliografia ulterioară pare a fi de acord că piesa era una masivă, deși cel mai probabil, este vorba doar despre o rulare a informației, fără verificarea ei.

[2213] Masa războinicului de la Cugir a fost estimată, pe baza cantității și a caracteristicilor oaselor rămase ca fiind în jurul a 73 kg (Teleaga *et alii* 2014: 313), ceea ce pare a fi o greutate puțin peste medie în epocă.

[2214] Bibliografia sitului menționează permanent existența unor *pinteni* în ansamblul funerar de aici, dar singurul indiciu concret îl reprezintă descrierea unuia singur (Dima 2005: 183-184), piesă identificată în depozitele MNU Alba Iulia. Pintenul are spinul rupt și unul dintre butoni fracturat.

[2215] Strabon, *Geografia*, VII, 3, 13 (C 304). Aserțiunea lui Strabon nu trebuie însă privită ca neverosimilă, în condițiile în care armatele mari sunt o constantă a Antichității, iar dimensiunile demografice ale populațiilor implicate permiteau acest lucru, dar este posibil ca estimarea să fie una maxim posibilă, făcută fără nici o regulă de verificare. În această cheie trebuie citită locuțiunea prepozițională care, în fond, delimitează efectivele militare ale geto-dacilor lui Burebista, completate, firesc, de către trupele furnizate de către aliați (Borangic, Barbu 2013: 39, nota 70).

[2216] Întreținuți pe cheltuiala seniorului (Zirra 1981: 147) care îi angaja sau în slujba căruia se puneau ei singuri. Este la fel de posibil ca acești însoțitori (rude, clienți etc.) să fi fost de fapt ucenici în meseria armelor, situație care îi obliga la un stagiu oarecare lângă mai experimentatul războinic.

[2217] Câte trei cai au mai fost descoperiți la Agighiol (sec. IV a.Chr.) și la Vraca.

[2218] În acest caz funcționează două ipoteze: fie admitem că cei doi însoțitori și-au oferit caii spre sacrificare în ritualul funerar al aristocratului, fie ceilalți doi cai erau doar cei care au tractat carul ceremonial până la locul incinerării, rămânând de explicat doar de ce au fost struniți cu zăbale de luptă.

[2219] Crișan 1980: 82-83.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

zăbalele în sine, specifice și destinate controlului unor cai temperamentali, puternici care trebuiau să execute rapid schimbări de direcție sau opriri bruște, ceea ce nu era cazul unor cai de tracțiune[2220]. Carul ceremonial în sine era o construcție masivă, destul de greoi de altfel, zăbalele speciale nefiind necesare pentru controlul acestor vehicule oricum lente, fiind suficiente zăbale mai simple. Cei doi cai suplimentari – unul sigur era calul căpeteniei[2221] – puteau să fi aparținut „scutierilor", având onoarea de a trage carul seniorului către mormântul în care l-au și însoțit. O altă explicație pentru prezența unor zăbale de luptă la cai puși la ham este greu de găsit în acest moment.

Analizat solitar, cazul celor trei zăbale de la Cugir nu poate oferi suficientă solidificare unei atare import de strategie militară[2222]. Descoperirea altor trei zăbale[2223], în tumulul apropiat de la Călan[2224], conturează însă mai clar posibilitatea ca – cel puțin în spațiul intracarpatic – să fi fost adoptată ca tactică de luptă acea *trimarkisia*[2225] de tradiție celtică[2226], transmisă în mediul dacic. De notat că din fragmentele de informații publicate de-a lungul anilor reiese că din această necropolă provin de fapt trei spade[2227], chiar dacă celelalte două nu au notată relația lor cu mormintele. La fel, nu sunt lămurite raporturile cronologice dintre cei trei tumuli cu piese de armament, dar la modul general se observă clar, pe baza diferențelor de inventar, statutul diferit al personajelor înmormântate, fapt ce sugerează o ierarhie care poate conține o relație senior-client[2228]. Nucleul de trei militari astfel constituit – în jurul căpeteniei? nobilului? unui războinic experimentat? – reprezenta o eficientizare nu doar a modului de a purta războiul, ci chiar o excelentă celulă de bază a oricărei structuri războinice și sociale. Este imposibil, pe baza surselor existente, să descifrăm exact și corect algoritmul de la fundația organizării militare a comunităților în cauză. Având în vedere proporțiile tactice ale detașamentelor de cavalerie, raportate la întregul efectiv, e greu de admis că acești însoțitori erau pedeștri[2229]. Călărind calul de rezervă sau propriul cal, probabil alături de seniorul lor, acești tovarăși de arme sporeau numărul călăreților[2230], situație care poate lămuri, de exemplu, frecvența ridicată a pintenilor în diferite contexte, piese de harnașament mult mai banale, descoperite de altfel în număr mare în alte contexte decât cele funerare, specifice elitelor.

La fel de grea este identificarea zonei sociale de recrutare a acestor companioni. Proveneau tot din categoria nobiliară, fiind rude sau măcar alți aristocrați cu rang inferior sau

---

[2220] Borangic, Barbu 2013: 40.
[2221] Una dintre zăbalele analizate era *mai bogat ornamentată* (Ceuca 1986: 128).
[2222] Rustoiu 2000: 52. Aurel Rustoiu identifică în acest caz o posibilă şi probabilă influență scordiscă.
[2223] La Călan doar zăbalele sugerează cei trei cai, spre deosebire de mormântul de la Cugir, unde resturile osteologice (cca. 37, 125 kg) provin cert de la trei exemplare (sunt trei vertebre axis şi un număr corespunzător de oase sesamoide mari), așa cum reiese din analiza osteologică (Ceuca 1986: 126).
[2224] Rustoiu *et alii* 2001-2002: 111-127.
[2225] *Trimarkisia* = trei cai? Trei, numeral indo-european similar ori identic pe tot arealul european (lat. *tres*, slav *tri*, *trije* etc.), iar IE **marko* = *cal* (celtic şi germanic), dar foarte probabil identic şi în limba dacică (Russu 1967: 111; p. 135).
[2226] Pausanias, *Periegesis*, X, 19, 9-12. Geograful grec descrie această organizare întâlnită la celții care au invadat Peninsula Balcanică drept eficientă, căci era practicată înlocuirea cailor și războinicilor răniți sau uciși în timpul bătăliilor.
[2227] Rustoiu 1994: 35.
[2228] Rustoiu 2008: 162.
[2229] Decedatul din **T.IV**, avea doar arme ofensive și nici o piesă de harnașament, situație întâlnită în mai multe morminte specifice acestei elite militare. Putem suspecta o selecție a armelor depuse, dar la fel de posibilă este ipoteza că inventarul funerar exprimă condiția și locul în ierarhia elitei din care făceau parte. Lipsa unui cal însemna un handicap serios pe câmpul de luptă pentru un războinic, dar în accederea în post-existență putea avea loc și fără cal.
[2230] Pausanias spune clar că acești *servitori* erau ei înșiși călăreți experimentați, întocmai ca liderul de grup (Pausanias, *Periegesis*, X, 19, 9), caz în care putem vorbi mai mult despre camarazi, decât despre slujitori.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

din zona proprietarilor liberi, dar de origine mai puțin nobilă? Sunt ei acei *comati/capillati*, războinici și călăreți îndemânatici, pe care ulterior îi găsim mai târziu subordonați autorității regale? Oricare dintre aceste posibilități rămâne deschisă.

Tot ce a rămas din inventarul funerar – desigur, în spatele artefactelor, putem doar bănui fastul desfășurat și bogăția materialelor organice (veșminte, piele, blănuri, uleiuri, alimente, vin etc.) sacrificate și ele în cadrul ceremoniei – construiește parțial imaginea despre sine a aristocratului decedat. Nobilul și/sau familia lui erau extrem de bogați, cel puțin din perspectiva standardelor epocii, iar el fusese fără dubii un războinic de marcă, diferența dintre el și restul lumii lui era permanent subliniată pe toate căile posibile și pe toate coordonatele sociale.

Cetatea în care trăise și de unde își proiectase puterea în ținuturile din jur se afla mult deasupra văii pe care o domina, iar atunci când războinicul își patrula teritoriul, o făcea călare. Calul lui, de luptă am putea spune judecând după zăbala masivă, era simbolul fundamental al statutului de cavaler. În ciuda aurii medievale a termenului, el are o istorie mai veche și plină de semnificații suplimentare, în consens cu statutul tarabostelui de la Cugir. Dincolo de valoarea pragmatică, de folosirea lui în luptă, calul își transferă atribuțiile în planul spiritual și de aici în cel fantastic al existenței. Calul a fost milenii la rând un animal cu un destin inseparabil de al omului, calitatea lui principală fiind aceea de vehicul pentru deplasare terestră, luptă și vânătoare, activități cu multiple valențe sociale. Calitățile cabalinelor și coabitarea îndelungată cu omul au construit în jurul acestui animal o mitologie complexă.

Este evident imposibil în actualul stadiul al cunoașterii să descifrăm exact rolul acestor animale în psihologia și mentalitatea dacică. Lipsa cronică a informațiilor de substrat, generică pentru mare parte din istoria antică a regiunii, a blocat aproape ireversibil orice extrapolare a credințelor locale care aveau în tangentă calul. Totuși, această sincopă metodologică este valabilă doar la nivel de nuanțe, cadrul general fiind aliniat la simbolistica europeană a momentului, atât pe filonul unei moșteniri comune, indo-europene, cât și prin cea directă, cotidiană. În liniile ei directoare, civilizația autohtonă era puternic conectată cu culturile de contact, aspect vizibil în foarte multe domenii, motiv pentru care, deși nu există foarte multe certitudini, unele aspecte generale pot fi notate.

Capacitatea calului de a transporta sau de a tracta, în tandem cu viteza mai mare decât a oricăror alte animale de povară, docilitatea, atașamentul și personalitatea lui, l-au postat permanent în *elita* regnului animal, din perspectiva umană. Ipostază sau acolit al divinității, calul a fost asociat în toate mitologiile antice cu simbolistica uraniană, solară, benefică, chiar dacă în memoria tuturor civilizațiilor el se naște din pământ[2231] sau din adâncul apelor. În fapt, capacitatea calului de a acoperi distanțe mari explică această translare rapidă și firească de la chtonian la uranian și justifică prezența cailor în tot ce însemna încercarea de a transcede în plan fantastic.

Sacrificarea cailor – în exact cheia aceasta, psihopompă – este o practică veche, cu rădăcini ce pot fi identificate chiar la primele populații crescătoare de cai din stepele euroasiatice și până la cele mediteraneene ulterioare. Ahile sacrifică patru iepe pe rugul lui Patrocle, pentru a-l călăuzi pe drumul și în lumea morților. Chiar dacă ușor modificat, rolul calului rămâne fundamental și în tradițiile cavalerești ale Evului Mediu, când nobilul animal este însă doar companion în căutarea devenirii spirituale a stăpânului său[2232].

[2231] O caracteristică mai puțin discutată a cailor este sensibilitatea lor. Copitele cailor au, în ciuda unei durități aparente, o serie de terminații nervoase la nivelul chișiței, atât de sensibile încât caii sunt printre primele animale care simt vibrațiile fine ale solului fie că vorbim de undele unui cutremur, fie de apropierea unei cete de călăreți în galop. O astfel de însușire nu putea să nu fie cunoscută din cele mai vechi timpuri și interpretată ca o legătură a cailor cu pământul.

[2232] Chevalier, Gheerbrant 1969: 227.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Revenind la Antichitatea dunăreană, practica înmormântărilor de și cu cai este veche, documentată prin numeroasele morminte tumulare aparținând aristocraților traci[2233]. Evident sacrificarea calului – înțelegând prin aceasta prezența în mormântul nobilului – era o practică rezervată din considerente economice și spirituale marii aristocrații, nu și altor categorii sociale.

Caii sacrificați se întâlnesc frecvent în cazul ritualurilor funerare specifice aristocrației tracice, celtice, getice și dacice, dovadă a sensurilor profunde pe care le aveau aceste animale în mentalitatea războinicilor în Antichitate. Pe acest fond, înmormântările cu cai și piese de harnașament din perioada regatului dac se înscriu într-o continuitate a unor practici exprimate în această perioadă într-un mai clar conturat tandem cal-aristocrat, dar mult mai simbolic aplicat în semnele lăsate. O dată cu evoluția societății și în consens cu schimbările ei profunde, pragmatismul militar prevalează și în lumea războinicilor daci, calul în sine fiind înlocuit în mormintele elitei de avataruri specifice, zăbalele speciale și pintenii, componente care sunt arse pe rug împreună cu corpul decedaților și apoi depuse în mormintele acestora. Simbolismul în acest caz ajunge la forme abstracte, dar care au în centru tot calitatea de cavaler a războinicului.

Edificarea regalității dacice a dus neîndoielnic la adoptarea unei ideologii având la bază originea divină sau eroică a instituției regale, doctrină din care calul, atribut definitoriu al ipostazei ecvestre, era parte integrantă. Iconografia având ca elemente centrale calul și călărețul, arată valențele sacre care conțineau nobilul animal. Înțelesurile simbolice ale relației cavaler-cal ating extremele, el fiind atât auxiliar concret al omului de arme în plan terestru, cât și vector între lumi, motiv pentru care își însoțea în mormânt stăpânul[2234].

Prima condiție care asigura războinicului accederea în post-existență era înmormântarea lui. Având ca indicii cenotafele existente, putem spune că ceremonia avea loc indiferent dacă mortul era recuperat sau nu. Tot ceea ce îi definise statutul și personalitatea în timpul vieții putea, desigur în situații extreme, să îl înlocuiască. Nu știm cum au fost tratate corpurile la locul decesului, putem doar presupune că o parte din ritual a fost efectuat acolo, dacă s-a putut. Cert este că obiectele și armele recuperate au fost duse în zona de reședință și înmormântate. Pare evident că locul natal – fieful propriei comunități – avea o importanță deosebită, chiar dacă nu putem descifra exact dacă mormântul era un reper necesar al grupului sau prezența lui era parte din traseul corect al migrației transcendentale a decedatului. Dar cenotafele sunt relativ rare, în raport cu mormintele propriu-zise și este posibil ca unele (situl de la Rastu, jud. Dolj?) să fie incerte doar ca urmare a condițiilor de descoperire. De regulă mormintele erau grupate în mici cimitire.

A doua condiție era arderea nu doar a cadavrului, ci, la modul ideal, a tuturor bunurilor aflate asupra sa și utilizate cotidian. Și în acest caz asistăm la nuanțări ale ritualului, majoritatea depunerilor constituindu-se din selecția pieselor sacrificate sau doar depuse, deși pare greu de crezut că războinicul avea doar lance, pumnal și, uneori, cal. Cel mai probabil, selecția avea la bază rațiuni pragmatice și explicații din sfera imediată a mentalității grupului din care făcea parte războinicul. Putem chiar emite ideea că abstractizarea a cuprins ritul de trecere și implicit ritualul funerar aplicat, importantă fiind ideea și mai puțin conținutul exact. Vedem acest corolar aplicat și în cazul inventarelor marțiale sacrificate cu ocazia morții unor adolescenți.

În multe cazuri defunctul era însoțit de calul său. Transportul către eternitate ar fi a treia condiție. În funcție de poziția ierarhică și economică avem mai multe soluții, aplicate potrivit conjuncturilor sociale sau de altă natură din acel moment. Prima opțiune, care implică un mijloc de transport, ar fi prezența fie a animalului în sine, fie doar a substitutelor acestuia.

[2233] Sîrbu 2004: 41.
[2234] Borangic, Barbu 2013: 42.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Oricare dintre aceste cazuri reflectă transpunerea în ritual a realității. Calul este un mijloc de transport al războinicului. După deces, el își păstrează funcția de vehicul și de transport al defunctului către divinitățile celeste. Calul – reprezentat prin piesele de harnașament – era un reper fundamental atât la nivel de eficiență a războinicului, cât și al imaginii lui, dar mai ales ca element psihopomp.

Rămâne inexplicabilă lipsa din unele morminte a vehiculului (sau a înlocuitorilor acestuia) cu care războinicul trebuia să călătorească spre și în post-existență, precum și nuanțele aplicate ritualurilor parcurse în acest scop. Pentru războinicii de rang inferior să fi fost fumul rugului suficient pentru această accedere – o călătorie doar prin propriile forțe? – iar calul să fi fost rezervat doar unei categorii restrânse de seniori, la fel ca în planul real? Un răspuns precis nu poate fi, cine știe câtă vreme, formulat.

Certă rămâne observația că inventarele funerare sunt diferite în parametrii lor statistici și avansăm presupunerea rezonabilă că acest lucru reflectă realități din lumea războinicilor în discuție. O lume în care tarabostele de la Cugir era de departe cel mai bogat, cel mai respectat și poate cel mai temut. Cetatea, armele, ceremonia subliniau cu toată fermitatea acest lucru.

Calul său – ceilalți doi cai sacrificați făcând parte din ritual mai degrabă și nu din imaginea de aristocrat – îl ridica permanent, la propriu, deasupra celorlalți războinici și se constituia într-un atribut al autorității superioare a tarabostelui, completându-i imaginea. Moartea animalului, prilejuită foarte probabil chiar de moartea stăpânului său, eterniza în memoria colectivă binomul aristocrat-cal și se constituia într-un puternic reper moral, social și religios în egală măsură pentru structurile inferioare. În multe cazuri prezența în mormânt și/sau moartea animalului erau doar simbolic marcate, prin sacrificarea unor părți de harnașament, semn că acesta pătrunsese suficient în mentalul colectiv, cât să poată fi prezent doar sugestiv.

Mormântul tumular de la Cugir, prin cantitatea de material arheologic, dar mai cu seamă prin faptul că este o descoperire făcută de specialiști, cu respectarea cerințelor profesionale, chiar dacă rezultatele finale ale cercetării se lasă așteptate, este un caz model pentru studierea și înțelegerea structurilor războinice care au precedat regatul dac, dar mai ales pentru elitele militare care, după doar câteva generații, vor edifica acest regat puternic. Imaginea acestor elite era puternic legată de polisemantismul vast cu care au fost învestiți caii în mentalitatea și universul spiritual al dacilor. Adoptat și adaptat rapid, calul a ocupat o poziție strâns conectată la mentalitatea războinică locală, puternic influențată de experiențele ecvestre ale tuturor vecinilor. Prestigiul de care se bucura este puțin cunoscut, iar puterea cavaleriei războinicilor daci este încă abia întrezărită, dar a fost sigur un element constituent nu doar al arsenalului elitelor militare, ci și o componentă esențială a imaginii de sine iradiate spre exterior de către aceste elite.

Nu putem decât cel mult deduce importanța micii necropole pentru comunitățile din jur. Amplasarea cimitirului lângă cetate, aproape de drum[2235], vizibilitatea din vale – tumulii aveau totuși o înălțime oarecare și probabil și alte semne distinctive – precum și faima războinicilor înmormântați acolo puteau transforma locul într-unul de cult public, accesibil și comunităților din jur. Micul cimitir era un loc care agrega sentimentele și emoțiile tuturor comunităților din lunca Mureșului și de pe văile din jur care, într-un fel sau altul, depindeau de elitele războinice ce rezidau în cetate.

Cugirul și căpeteniile războinice care au ridicat și stăpânit cetatea erau exponenții unui model identitar profund original prin modul de exploatare a resurselor, prin organizarea economică, socială și politică, prin obiceiuri și practici religioase și mai ales prin mijloacele de

[2235] Situație probabil identică cu cea de la Piatra Craivii (jud. Alba), unde, tot lângă calea de acces către fortăreață, pare să fie situată și necropola cetății. Descoperit prin braconaje arheologice, locul încă nu este cercetat arheologic.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

exprimare a identității individuale și colective uzitate. Originalitatea acestora este dincolo de orice dubiu, diferite fiind atât de moștenirea anterioară, fie ea celtică sau autohtonă, fie de lumea contemporană lor din estul sau sudul Europei. În cadrul acestei originalități trebuie inclus și conceptul de cetate și principiile ei de organizare spațială, conceptuală și de conexiune cu comunitățile dependente din teritoriu.

Tarabostele de la Cugir– alături de alți războinici ai epocii lui – a însumat toate atributele și caracteristicile unui rege, căruia istoria din păcate nu i-a reținut numele, și foarte probabil s-a constituit într-o sursă de inspirație pentru urmașii săi, cei care, beneficiind de această moștenire, vor construi regatul dac pe exact aceleași principii, dar la o scară evident cu mult mai mare[2236], practic adăugându-i, pe lângă dimensiuni, doar un alt centru.

Car miniatural de fier, cu butucii de bronz,
descoperit la Miercurea Sibiului, jud. Sibiu
(Luca *et alii* 2013, p. 68)

[2236] Rustoiu 2015a: 360-362.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Capitolul V. Războinici și zei

V.a Războiul ca parte a sacrului

Ca să izbutești, una dintre chezășii este să ai de partea ta zei mai puternici

Euripide, *Heraklizii*

Teoreticienii războiului au căzut de acord asupra cauzelor economice ale tuturor conflictelor dintre grupurile umane organizate. Aserțiunea tinde să fie corectă, cu atât mai mult cu cât a rămas constantă de-a lungul istoriei, chiar dacă unele războaie s-au născut cu o mască sau alta, în funcție de epoca și modelul cultural în care s-au desfășurat. Violența este o caracteristică a societăților antice, cu intensități și forme de manifestare diverse, dar omniprezentă în istorie, implicată decisiv în selectarea indivizilor, în procesele de socializare, în funcționarea sistemelor, în formarea conștiinței[2237]. Un război putea fi început pentru a cuceri un teritoriu, pentru a-l apăra, pentru a repara sau răzbuna o ofensă, pentru a impune ceva, pentru a menține ordinea în propriul teritoriu și a reprima răscoalele, dar în principal un război era pornit pentru a acumula bogății și noi teritorii[2238].

Depășind dimensiunea economică, războiul rămâne un sistem de interacțiuni umane, cu caracter universal, mare consumator de resurse, între care cele umane sunt de departe unele dintre cele mai friabile și importante totodată. Friabilitatea vine în principal din instinctul natural de conservare, prezent la fiecare individ, instinct care intră în contrast puternic cu incidența decesului în cazul conflictelor.

Realitatea dură este că în lupte șansele individului de a fi ucis au fost întotdeauna ridicate, indiferent de gradul de pregătire sau de tipul de acțiune în care războinicul era implicat. Era necesar un mod rațional de a învinge frica naturală de moarte, de a proiecta dincolo de momentul morții un cadru atractiv, care să surclaseze teama. Implicarea sacrului, atât în motivațiile războiului, cât și în desfășurarea lui, dar mai cu seamă în finalitatea lor au rezolvat în mare parte problemele psihologice enumerate.

Sacrul nu doar a netezit, prin ingerințele sale, asperitățile fizice și psihice între existență și post-existență, ci mai mult, a impus propriile reglementări războiului. Acesta are acum, cu sacrul arbitru, forme juridice; războiul este declarat solemn, consacrat printr-un act religios, zeii sunt consultați și dacă semnele nu sunt de bun augur lupta nu are loc, uneori este ales locul bătăliei, tratatele între regi și căpetenii sunt garantate de sacrificii. Zeii care luptaseră în cele două tabere – poemele homerice abundă, în egală măsură, de faptele de arme ale zeilor și eroilor – sunt acum prezenți și la încheierea păcii. Din negurile istoriei indo-europenilor și până în epoca romană lucrurile au rămas în cheia asta.

Consemnările istorice sunt generoase cu acest subiect atunci când tratează lumea greco-romană sau orientală și mult mai reținute atunci când vine vorba despre războinicii lumii barbare. Asta în condițiile în care războinicele popoare barbare de la frontiere duceau cu Imperiul un război perpetuu, conflicte de altfel consemnate sistematic, dar adesea informația fiind umbrită de necunoașterea exactă a realității și de propaganda imperială permanentă. Detaliile relatate, atunci când sunt expuse, se concentrează majoritar pe fapte de arme sau pe

[2237] Mihăilescu 2003: 123.
[2238] *Izvorul acestei dărnicii* [a căpeteniilor față de tovarășii lor de arme] *sunt războaiele și prădăciunile* (Tacit, *Germania*, XIV, 3).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

rezultatele luptelor și mai puțin pe resorturile spirituale care, fără îndoială, guvernau și în lumea barbară războaiele.

Descriind țara germanilor, Tacit spune că: *La război duc cu ei nişte chipuri şi semne, pe care le scot din pădurile sfinte*[2239]. Druzii celților aveau atâta influență asupra războinicilor încât puteau opri o bătălie în timp ce liniile adverse avansau una asupra celeilalte, hotărând în acest fel soarta războiului sau a păcii[2240]. La unele triburi tracice, comanda oștilor era încredințată direct unor preoți, așa cum este cazul acelui Cosingas, care slujea Herei[2241]. Se observă, în ciuda informațiilor sporadice, că influența sacrului în actul marțial era o practică largă, curentă, la toate neamurile barbare, desigur cu intensități și moduri de manifestare diferite.

Nu la fel de direct sunt reliefate legăturile sacrului cu războiul în lumea geto-dacică, majoritatea informațiilor fiind secundare sau tangențiale. Este însă greu de separat fervoarea militară înregistrată în nordul Dunării de creșterea numărului de sanctuare, unele ridicate lângă cetăți cu rol eminamente militar, de sporirea numărului de depuneri (votive?) de tezaure, de instituționalizarea clerului și, nu în ultimul rând, de practicile funerare ale războinicilor. Tot în sfera sacrului se includ și sacrificiile umane[2242], întâlnite, de altfel și la sciți[2243], celți[2244], germani[2245], traci[2246], cartaginezi[2247] și uneori, mai ales în timpurile vechi, chiar la greci[2248] și romani[2249], cu toate că, ulterior, rafinata sinteză greco-romană se va dovedi plină de prejudecăți morale în legătură cu sacrificiile umane și practicanții acestora.

Nu pot fi incluse în acest registru, sacrificiile umane oficiate în contexte diferite de cele marțiale, considerate doar mijloace de comunicare cu zeii și nu ofrande dăruite acestora. Diferențele sunt fundamentale, căci ofranda nu presupune acțiuni distructive, pe când sacrificiul este caracterizat de distrugerea obiectului sau uciderea unei ființe[2250]. Desigur, în fenomenul militar întâlnim atât ofrande, constând în depuneri – în special de armament

---

[2239] Tacit, *Germania*, VII, 2. Preoții erau de asemenea mandatarii zeilor care aveau în grijă războinicii (VII, 1).
[2240] Strabon, *Geografia*, IV, 4.
[2241] Polyainos, *Stratageme,* VII, 22. Mai degrabă al unei divinități locale, echivalate cu Hera.
[2242] În universul spiritual indo-european și omul și calul sunt ființele aflate în fruntea listei victimelor sacrificiale. Pentru Antichitate, acestea sunt urmate de alte animale domestice preferate în funcție de particularități geografice și culturale. Animalele sălbatice sunt arareori sacrificate, dat fiind faptul că acestea erau vânate, se ducea o luptă cu ele, de unde și tratamentul cultual diferit aplicat. Excepția de la această regulă era tocmai victima umană, care deși era *vânată* pe câmpul de luptă, era sacrificată.
[2243] Herodot, IV, 59.
[2244] Cezar, VI, 13-14; Diodor din Sicilia, V, 31.
[2245] Tacit, *Germania*, IX, 1; Tacit, *Annales*,1, 61, 3.
[2246] [...] *în tot acest timp n-a rămas nici un fel de cruzime care să nu fie aplicată prizonierilor: ofereau ca ofrandă zeilor sânge de om; beau din țeste de om* (Florus, *Războiul cu tracii*, 1, 39 [III, 4], 2; vezi și Isidorus, *Etym.* 9, 2, 82). Nu este foarte clar la cine exact se referă Florus, la traci sau la scordisci, amintite fiind ambele etnonime în același fragment. Dio Cassius așază momentul în cadrul luptelor duse de proconsulul M. Crassus împotriva triburilor tracice ale medilor și serdilor (LI, 25, 1, 4). O detaliere a practicilor sacrificiale umane din lumea sud-tracică la Tonkova 2009: 503- 514.
[2247] În acest caz sacrificiile umane căpătând dimensiuni consistente.
[2248] Se pare că în ajunul bătăliei de la Salamina, Temistocle a dispus sacrificarea a trei captivi tineri, la presiunea mulțimii (Plutarch, *Vita Themistocles*, XIII, 2-3).
[2249] În timpul celui de-al doilea război punic, după dezastrul de la Cannae, explicațiile și soluțiile au fost căutate în sfera sacrului. *Cărțile sibiline* au prescris, ca soluție pentru situația gravă, efectuarea de *sacrificii umane*, fapt întâmplat prin îngroparea de vii a patru prizonieri, doi greci și doi celți (Titus Livius, XXIX, 10), după ce, cu doar un deceniu înainte, iminența unei invazii celtice a dus la sacrificarea în același mod, tot pe baza consultării *Cărților sibiline*, a doi greci și un celt (Plutarch, *Marcelus*, III, 4). Sacrificii umane au mai fost semnalate, în lumea romană, până la sfârșitul secolului al II-lea, ele fiind interzise la Roma, prin decizia Senatului, abia în anul 97 a.Chr. (Eliade 1991: 125).
[2250] Mauss, Hubert 1997: 53-54.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

capturat, emblematicele trofee – cât și sacrificii, diferența este dată și aici de tipul de finalitate al gestului sacral. Delimitarea este însă una pur teoretică, identificarea exactă în teren a tipului de practică cultuală aplicată fiind întotdeauna complicată și plină de nuanțe.

Dincolo de aceste date generale, implicațiile sacrului în fenomenul militar local, la nivel de detaliu sunt aproape necunoscute.

Se poate specula un ritual războinic care implica băutul apei din Dunăre, înaintea unei expediții, pe baza comentariilor gramaticului Servius Marius Honoratus făcute asupra unui vers al lui Vergiliu[2251]. Honoratus scrie despre un oarecare Aufidius Modestus, un alt grămătic ce a trăit în secolul I p.Chr., care susținea că *a citit cum că dacii au obiceiul ca, atunci când pornesc la război, să nu se apuce de treabă înainte de a bea cu gura din Istru o anumită cantitate de apă ca pe un vin sacru, și înainte de a jura că nu se vor întoarce la lăcașurile părintești decât după ce* [îi] *vor ucide pe dușmani*[2252]. Honoratus, trăitor în secolul IV p.Chr., în demersul său de comentator al operei lui Vergiliu, și-a bazat lucrarea, de altfel foarte apreciată în epocă, pe consultarea altor comentarii anterioare, în acest caz ale lui A. Modestus, autor mult mai apropiat de timpul războaielor dacice. Informația este, așadar, la a doua mână și, în consecință, discutabilă credibilitatea ei, dar fără îndoială astfel de ritualuri – sau altele având ca subiect motivarea războinicilor[2253] – erau practicate.

Un alt izvor istoriografic, împăratul scriitor Iulian Apostatul (361-363 p.Chr.) în dialogul satiric *Împărații* sau *Ospățul*, pune în sarcina lui Traian, învingătorul dacilor, următorul discurs, fictiv desigur: […] *am nimicit neamul geților, cei mai războinici care au existat vreodată, nu numai datorită bărbăției trupurilor, dar și convingerilor pe care le dăduse Zalmoxis, cinstit la ei. Căci, convinși că nu mor, ci doar își schimbă reședința, mai degrabă sunt înclinați să înfrunte moartea* […][2254]. Tentația de a recunoaște în discursul împăratului-scriitor exercițiile, asceza și meditația de tip zamolxian impuse de marele preot Deceneu este mare, dar exegeții surselor literare antice văd în acest text doar ecouri neo-platoniciene, transformate într-un topos, cu toate că se admite că Iulian a folosit și alte surse de informare[2255].

Chiar dacă supraviețuirea unei atare tradiții religioase poate fi discutabilă, ea este amendabilă doar prin analiza textelor literare care au transportat-o în modernitate, fără să avem imaginea corectă a peisajului sacru din Dacia. Motiv pentru care nu poate fi admisă lipsa suportului religios într-un domeniu, așa cum am spus, supus permanent riscului.

O altă dimensiune a sacrului în relația cu războiul este sacrificiul uman efectuat în contexte sau împrejurări marțiale[2256]. La modul general, sacrificiul este o formă fundamentală

[2251] Vergilius, *Georgicele*, II, 497.
[2252] *Fontes I*: 207.
[2253] Trebuie incluse în aceste ritualuri marțiale cântecele și dansurile războinice atestate la traci (*Împotriva celor mai îndrăzneți, care se agitau înaintea întâriturii cu cântece şi dansuri războinice după obiceiul neamului lor el trimise elita arcașilor* (Tacit, IV, 47, 2); [...] *se ridicară mai întâi tracii și, în sunetele flautului, dansară cu armele pe ei, sărind și mânuind cuțitele cu multă îndemânare. La sfârșit un trac lovi pe altul, în așa fel încât toți crezură că omul a fost rănit. Acesta se prăbuși cu dibăcie.* [...] *Cel care puse mâna pe armele partenerului său ieși cântând cântecul Sitalkas, în timp ce câțiva traci îl scoaseră afară pe celălalt ca pe un mort* (Xenofon, *Anabasis*, VI, 1, 6). Un dans practicat de geți sau moesi, numit *Salmoxis*, probabil legat de acest cult (cf. Russu 2009: 99, nota 1). La fel trebuie incluse strigătele de război specifice: *ostașii învață strigătele de luptă strămoșești ale fiecărui neam* […] ***cele getice pentru geți*** (Arrian, *Arta tacticii*, 44, 1).
[2254] Iulian Apostatul, *Împărații*, 22.
[2255] Petre 2004: 82-83, nota 1; Dana 2011: 241, nota 5.
[2256] Sacrificiile umane cu legături în fenomenul militar reprezintă o nișă relativ îngustă în întregul sistem de astfel de practici. Sacrificarea unor ființe umane avea tradiție în spațiul getic fie că vorbim de victime sacrificate pentru un defunct (Herodot, V, 5; Pomponius Mela, *Descrierea pământului*, II, 2, 18-20; Ștefan din Bizanț, *Lexicon*; Eustathius, *Comentarii*, 304); surse sprijinite de descoperirile de la Agighiol și Sveshtari sau, pentru epoca dacică, cu cele două morminte de la Brad (Sîrbu 1993: 35) și mormintele suprapuse de la Sighișoara (Andrițoiu, Rustoiu

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

a vieții religioase din Antichitate[2257], cel care era la originea tuturor contextelor și activităților cu caracter sacru și care dădea sens și finalitate oricărui ritual. Deasupra tuturor tipurilor de sacrificiu, cel care implica uciderea rituală a unei victime umane, în principal un prizonier[2258], era un mod suprem de cinstire, mulțumire sau de invocare a unei divinități, în principal cea care patrona fenomenul militar al comunității sacrificante. Asupra acestui subiect sursele istorice sunt extrem de rarefiate.

Pe lângă bine cunoscutul pasaj herodotian despre trimiterea unui sol la zei, prin aruncarea lui în lănci[2259], despre a cărui perenitate în practicile geto-dacice nu știm nimic[2260], alte sacrificii umane nu ne sunt cunoscute din sursele literare[2261], deși probabilitatea ca acestea să fi existat, în diferite forme, este mare.

Un alt indiciu este oferit de Iordanes, care spune că *la ei* [la geți] *s-a născut Marte, pe care fantezia poeților l-a numit zeul războiului* […]. *Pe acest Marte, goții* [geții] *l-au adorat întotdeauna cu un cult sângeros (căci prizonierii uciși erau jertfe ale lui), socotindu-l zeul războiului, care nu poate fi îmblânzit decât cu sânge omenesc. Lui i se dedicau primele prăzi, lui i se atârnau de trunchiuri de copaci hainele luate de la dușman și i se acorda mai multă pietate religioasă decât celorlalți zei, fiindcă li se părea că, divinizându-l pe el, își divinizează propriul strămoș*[2262].

Principala problemă a acestui izvor este maniera militantă în care Iordanes a scris, influențat puternic de predecesorul său, Cassiodor, a cărui operă a excerptat-o și de la care a preluat de altfel ideea scrierii unei istorii glorioase a goților, la rezumatul căreia a adăugat unele informații extrase din alte surse, pentru a da substanță temei. Distanța față de epoca dacică este uneori amortizată de consultarea unor autori mult mai apropiați de perioada dacică, în principal Dio Cassius și Dion Chrysostomos[2263]. Rămâne discutabil cât de pertinentă sau de aproximativă e informația, în sensul ei primar, cu atât mai mult cu cât unele structuri și pasaje din text seamănă suspect de mult cu unele descrieri similare din lumea germanică[2264].

Fără a intra în exegeza operei lui Iordanes, detaliat discutată în istoriografia românească[2265], se poate extrage din pasaj posibilitatea sacrificării unor captivi în războinica lume dacică, aserțiune considerată *normală* în text, în sensul perceperii dacilor ca războinici extrem de cruzi, într-o lume sălbatică, aflată evident la antipozi de cea romană.

Un exemplu similar apare la Florus care descrie atitudinea moesilor înaintea unei lupte cu romanii: *Este îngrozitor de spus cât de sălbatici și de cruzi au fost moesii: sunt cei mai*

1997: 75) ori de la Orlea, jud. Olt (Comșa 1972: 65-78), fie că sacrificiile sunt dedicate unei divinități (Herodot, IV, 94, reluat apoi de o lungă serie de autori). Sacrificiile umane au avut o largă răspândire în Antichitate (Hughes 1991: 9-10).

[2257] Sîrbu 2003: 25.

[2258] În anumite momente sociale, la unele popoare barbare, erau sacrificați și alți indivizi: fricoși, trădători, infractori, criminali, homosexuali, handicapați sau chiar străini (*Tracii apsintieni, prinzându-l pe Oiobazos, care fugise în Tracia, îl jertfiră lui Pleistoros – un zeu local – așa cum era la ei datina; iar tovarășii lui au fost uciși într-alt chip*; Herodot, IX, 119). În cadrul acțiunilor războinice întotdeauna erau însă aleși prizonieri din tabăra dușmană, uneori *vânați* special pentru asta, diferența de mesaj fiind evidentă.

[2259] Herodot, IV, 94.

[2260] Informațiile ulterioare despre acest ritual sunt, fără excepție, reluări și adaptări ale textului lui Herodot și nu se constituie într-o bază documentară asupra vreunei tradiții sacrificiale în spațiul nord-dunărean.

[2261] Sacrificii umane sunt documentate, pentru spațiul și regiunea în discuție, de contextele arheologice (Sîrbu 1994a: 91-95).

[2262] Iordanes, *Getica*, 40-41. Fragmentul, dacă acceptăm sursa, relevă practica ofrandelor de mulțumire, oferite din prăzile de război, precum și sacrificarea unor captivi cu ocazia victoriilor militare.

[2263] […] *ori de câte ori textul lui Iordanes trimite la geți și nu citează surse orale gotice sau, nominal, un alt autor decît Dion, putem presupune că la originea lui se află* Geticele *retorului din Prusa* (Petre 2004: 321).

[2264] Dana 2001: 15.

[2265] Petre 2004: 319-361.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

barbari dintre barbari. […] *Pe dată barbarii, înainte de luptă, au jertfit un cal*[2266] *şi au făgăduit să închine* [în cinstea zeilor] *şi să mănânce măruntaiele comandanţilor pe care îi vor ucide*[2267].

Astfel de scene nu trebuie să ne mire, nici prin existența lor și nici prin descrierile, fără îndoială voit exagerate, căci ele rămân valabile cel puțin cu titlul de exercițiu aplicat în condițiile largi ale duritățiі războaielor din Antichitatea barbară și practicile cu caracter religios de dinainte sau de după conflicte, la toate neamurile din regiune.

Sacrificiile umane au o perioadă de practicare consistentă cuprinsă între secolele II-I a.Chr., când sunt documentate arheologic aproximativ 120 de cazuri[2268], după care aparent se renunță la astfel de practici[2269]. Este evident că motivele reale pentru care indivizii, uneori și copii, au fost sacrificați, nu mai pot fi reconstituite. Există o paletă largă de posibile interpretări, între care și reglarea unor tensiuni legate de conflicte armate, fără a putea evident stabili acest lucru cu exactitate. Ce este cert în acest cadru, reiese din faptul că acestea încetează aproximativ odată cu modificările socio-culturale din timpul lui Burebista, fapt ce le include în seria de transformări religioase care au remodelat societatea dacică. După acest moment, singurele practici care ar putea sugera un anumit tip de sacrificiu uman este cultul craniilor, ansamblu de ritualuri mult mai concret plasate în sfera războinică și atestat la populațiile războinice geto-dacice, atât literar și iconografic, cât și arheologic.

Astfel, în iarna anilor 85/86 p.Chr., dacii conduși de Decebal trec Dunărea și pustiesc Moesia. Guvernatorul Provinciei, Oppius Sabinus, iese înaintea năvălitorilor și *dându-se lupta, romanii au fost învinși, lui Oppius i s-a tăiat capul*[2270]. Este evident că țeasta generalului roman a fost un trofeu de război, soartă probabilă și pentru comandantul cohortelor pretoriene, Cornelius Fuscus[2271], trimis de Domitian să lupte în Dacia, și unde generalul și-a găsit

[2266] Singura consemnare textuală a sacrificiilor de cai din lumea tracică, altfel bine documentate arheologic. De asemenea, informația este importantă – acceptând lectura – prin prisma faptului că atestă sacrificiile de cai și în alte contexte decât cele funerare.

[2267] Florus, *Războiul cu moesii*, II, 26 (IV, 12], 13. Este foarte posibil însă ca Florus să fi exagerat din dorința de subliniere a sălbăticiei moesilor, la fel cum Titus Livius l-a acuzat pe Hannibal că și-a obligat soldații să mănânce carne de om pentru ca aceștia să aibă putere în luptă (Titus Livius, *Istoria Romei*, XIII, 5). Antropofagia rituală, acceptând informația, trimite cu gândul la experiențele mistico-religioase de identificare cu carnasierele și la aceea *furor heroicus* relevată de M. Eliade ca mod de schimbare totală a comportamentului, de transformare a ființei umane într-o fiară (Eliade 1980: 35-36). De asemenea, anumite schelete care au fost puse în legătură cu sacrificiile umane sugerează o antropofagie (rituală sau de necesitate?), pe baza tratării necorespunzătoare a resturilor (Babeș 1998: 16).

[2268] Este, de asemenea, foarte dificil de selectat calitatea sacrificaților, considerați ca atare din cauza urmelor de violență vizibile pe resturile osteologice. Moartea acestor indivizi putea avea o cu totul altă cauză, diferită de scenariul sacrificial, rezultată în urma unor conflicte locale, spre exemplu.

[2269] Babeș 1998: 19-22. Concluzia este valabilă în acest moment, dependent de stadiul cercetărilor (Sîrbu 2006: 149). În viitor, există posibilitatea reformulării acestei situații, în funcție de noi argumente arheologice sau de altă natură.

[2270] Iordanes, *Getica*, 76.

[2271] Iuvenal, IV, 111; Marțial, *Epigrame*,VI, 76, 1-6; Suetoniu, *Domițian*, VI, 1; Tacit, Agricola, 41, 1; Orosius, *Adversos paganos*, VII, 10, 3-4; Dio Cassius, LXVIII, 9, 3; Eutropius, VII, 23, 4; Iordanes, *Getica*, 78.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

sfârșitul[2272]. Capetele acestora, ca și ale altor militari romani[2273], stăteau înfipte în pari pe zidurile cetăților dacice asediate de Traian și probabil erau de ceva vreme acolo, căci sunt figurate doar craniile (scena XXV).

Depunerea unor capete în gropi, așa cum relevă descoperirile de la Brad, Grădiștea, Budești, Piscul Crăsani, Popești, Piatra Craivii sau Poiana, sugerează un cult al craniilor, dar în aceste cazuri este imposibil de lămurit acum dacă ele au aparținut unor învinși în război sau erau ale unor membri ai comunității venerați[2274].

Revăzând dosarul istoric al relației dintre sacru și război, apare evidentă fragilitatea și incoerența surselor istorice, îndeosebi în cazul structurilor militare geto-dacice. Perspectiva arheologică nu poate oferi nici ea foarte multă argumentație, dat fiind caracterul nefosilizant al relației dintre cele două elemente. În acest caz, suportul documentar este secundar și ambiguu, dedus din existența sanctuarelor și a a unor piese de armament având roluri în ritualurile funerare. Analogiile cu practicile religioase ale populațiilor vecine au și ele limitele lor, în ciuda unor schimburi culturale evidente; o prea mare asumare sau mai exact o generalizare extinsă este improprie, având în vedere variațiile oricărui sistem religios intern.

În ciuda acestor impedimente se pot desprinde câteva idei generale. În primul rând, este foarte plauzibilă prezența clerului în fenomenul militar discutat, fie că vorbim de activitatea religioasă din interiorul regatului, fie în cazul în care unii preoți însoțeau armatele în expediții. Nu doar deducțiile din surse și contexte determină această probabilitate, ci și necesitățile psiho-sociale inerente unei activități cu risc ridicat de deces. Războiul nu putea fi inițiat și purtat fără implicarea divinității, oricare ar fi fost ea. Relația cu această divinitate se făcea prin sacrificii, însoțite desigur de alte forme de divinație[2275].

În al doilea rând, forma supremă de sacrificiu, cel uman în epocile vechi pare să fi avut un rol mai important, atât ca vector de legătură cu divinitățile, caz în care sacrificații erau voluntari din propriile comunități, cât și însoțitori (rude, servitori etc.) ai unui decedat de rang înalt. Pe lângă aceste cazuri, fenomenul militar era jalonat de propriile lui sacrificii umane, cu victimele alese dintre prizonierii de război. Sacrificiile umane ating un maxim în epoca tumultoasă de dinainte de crearea regatului dac, aparent în consens cu fervoarea războinică a geto-dacilor, pentru ca reașezarea fundamentelor spirituale pe alte repere să le elimine. Rămâne de notat, după epoca burebistană, doar un posibil *cult al craniului*, deși este oarecum impropriu spus. Colecționarea capetelor dușmanilor nu dovedește neapărat un cult propriu-zis, așa cum pot fi interpretate craniile depuse în gropi, ci practica se include în sfera colectării de trofee și de intimidare a dușmanului, metode folosite de toate taberele[2276] – așa cum rezultă din scenele

---

[2272] Sursele sunt în consens când spun că generalul a murit în Dacia, fără precizări privind momentul sau modul de tratare a cadavrului său. Tot sursele literare stau la baza ipotezei că C. Fuscus a beneficiat de un mormânt, localizat la Adamclisi (Petolescu 2016: 110-111), care dacă nu este un cenotaf, așa cum sugerează credibil C. C. Petolescu, păstrează (parțial?) resturile pământești ale personajului, dar și ale soldaților morți odată cu el, recuperate de pe câmpul de luptă ca urmare a relaxării dintre daci și romani și încheierea păcii, favorizate de victoria germanicilor asupra lui Domitian. Scenariul cel mai probabil este că și generalul a fost decapitat, la fel ca Oppius Sabinus înaintea lui, potrivit cutumelor și tradițiilor războinice.

[2273] Practica la fel de răspândită în cadrul trupelor romane, care colecționau astfel de trofee macabre (Pucci 2017: 54-64).

[2274] Sîrbu 1993: 35.

[2275] Rugăciuni, cântece, libații, dansuri, procesiuni, fumigații și, având în vedere atestarea unui munte *sfânt* (Kagaionon), dar și a altor centre de cult regionale, nu putem omite posibilitatea practicării unor pelerinaje periodice, în grup sau individuale.

[2276] Este interesant de amintit că uneori a existat o adevărată ramură a mercenariatului, așa-numiții vânători de capete, atestați chiar până în Antichitatea târzie, cum este cazul germanicului Charietto care, în timpul lui Iulian Apostatul (361-363 p.Chr.) practicase cu succes această îndeletnicire pe frontiera de la Rin, în solda imperiului (Zosimos, III, 7), fără conotații religioase, ci doar militare și, probabil, economice. Sursele antice au notat activitatea acestui mercenar datorită terorii pe care o răspândise preferința cetei lui de a colecta țestele inamicilor.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Columnei. Desigur, resorturile intime ale gestului decapitării, conțineau o doză substanțială de elemente psihologice și religioase. Tăindu-i-se capul, dușmanul era umilit; craniul său, depozitarul sufletului și al vieții, era despărțit de trup și astfel anulată șansa prezentării lui întreg în post-existență[2277]. Capul adversarului era afișat nu ca o amintire a individului mort, ci ca o imagine a celui viu, învingătorul, gest cu profunde conotații războinice, prevalându-le în bună măsură pe cele spirituale. Era glorificată fapta învingătorului și mai puțin viața învinsului[2278]. Sau cel puțin insuficientele surse existente nu ne permit mai multe înțelegeri ale actului.

Asistăm, deci, la o translare a semnificațiilor decapitării, raportată la elementele constitutive ale unui cult[2279], profund atașată mentalității războinice.

Pentru epoca regatului, sacrificiile umane reprezintă situații excepționale, departe de nota generală iscată de textul herodotian devenit topos și aplicat fără discernământ întregii civilizații geto-dacice, atât în Antichitate, cât și în modernitate. Cel puțin după epoca Deceneu-Burebista, practicile sacrificiale asimilate cu fenomenul militar se aliniază celor ale lumii mediteraneene, lipsindu-ne descoperirile care să sugereze altă realitate.

Pare mai degrabă că în suita de modificări socio-culturale asociate edificării regatului dac, relația dintre sacru – incluzând aici și sacrificiile umane – și fenomenul militar se instituționalizează, în condițiile în care chiar războiul se reglementează în parametrii lui largi. Marile sanctuare și de fapt întreg ansamblul religios din Munții Orăștiei, precum și celelalte sanctuare din restul Daciei, nu pot fi disociate de prezența unui cler provenit, cel puțin inițial, din rândurile aristocrației războinice. Aplicând această realitate pe dinamica fenomenului militar, apare ca logic faptul că gestionarea războiului – în resorturile lui spirituale – era în sarcina acestui cler, atât în cadrul pregătirilor interne, cât și în timpul acțiunilor către exterior.

Atât *Soarele de Andezit*, cât și drumul pavat de la Sarmizegetusa[2280] denotă activități religioase sistematice, sacrificii și procesiuni, probabil cu participarea unui număr mare de indivizi[2281], membri ai elitelor politice și militare[2282] rezidente lângă templele din zona

---

De asemenea, deși este greu de separat exact cultul craniilor de vânătoarea de capete, astfel de practici sunt consemnate în scris (Strabon, *Geografia*, IV, 4-5) și arheologic și la celți (Hubert 1983: 399).

[2277] Explicație parțial aplicabilă și în cazul antropofagiei rituale, când victimei i se mâncau diverse părți (inima, creierul, ficatul) nu doar pentru a i se substitui calitățile, ci și pentru a-l incapacita și a-l face impropriu în fața zeilor.

[2278] […] *dându-se lupta, romanii au fost învinși, lui Oppius* (guvernatorul Provinciei Moesia, Oppius Sabinus) *i s-a tăiat capul* [...] Iordanes, *Getica*, 76.

[2279] Un cult al craniilor necesita îngrijirea și venerarea acestora, așa cum avem atestat, de exemplu, în lumea celtică (Strabon, *Geografia*, IV, 4-5).

[2280] Impropriu zis drum, în sensul rutier al termenului, căci, cel puțin partea decopertată, a arătat că era vorba despre niște scări monumentale. Calea avea 5 m lățime, era pavată cu lespezi de calcar, avea borduri pe cele două laturi și alcătuia o scară în pantă ușoară, întreruptă, din loc în loc, de platforme orizontale. Dar exista un drum amenajat, pietruit cu bucăți de micașist, lat de 3 m, care traversa așezarea civilă din vest, pornind din lunca Grădiștii, ajungea în preajma porții de vest, unde se ramifica: o ramură se îndrepta cetate, apoi pe lângă vechiul zid sudic al fortificației, care a fost demontat la un moment dat până în zona sacră, iar cealaltă ajungea tot în zona sacră, pe sub „baia romană" (Pețan 2015: 35-37). Reconstituirea actuală a drumului nu este conformă cu realitatea istorică. O situație similară este de notat la Piatra Roșie, unde scara monumentală aflată în incinta mare, a fost considerată tot drum (Daicoviciu 1964: 64-65).

[2281] Mateescu 2012: 109.

[2282] Este puțin probabilă participarea populației de rând la activitățile religioase din capitală, eventual unii indivizi (șefi de clanuri, de trib etc.) să fi avut dreptul de a fi prezenți ca reprezentanți ai propriilor comunități, care apoi, voluntar sau involuntar, să proiecteze în teritoriu imaginea elitelor.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

sacră[2283]. Amplasarea altor sanctuare în proximitatea cetăților poate sugera o strânsă legătură între cultele oficiate și activitatea războinică a rezidenților acestor fortărețe[2284].

Se pune din nou întrebarea cât de strânsă era delimitarea între elitele militare și cele religioase? Răspunsul, deocamdată greu de formulat în termeni exacți, poate articula mai bine relația dintre cler și războinici, dintre sentimentul religios și fervoarea războinică, pentru că puntea fragilă dintre existență și post-existență a trezit dintotdeauna sentimentul de frică, de teamă față de necunoscut sau de atributele necunoscutului de dincolo de momentul decesului.

Nu este nimic mai apăsător pe câmpul de luptă decât iminența morții și nimic mai prezent și mai uman decât teama în fața acesteia. Depășirea acestei stări ține întotdeauna de gradul de pregătire a individului, acea pregătire teoretică, din care să rezulte că moartea nu este în nici un caz sfârșitul existenței. Momentul morții era doar un prag către un plan superior și accederea în acel cadru era condiționată de modul în care individul s-a comportat în viață, dar mai ales de felul cum el a murit. Pentru clipa morții, războinicul se pregătește asiduu din punct de vedere spiritual – constituită dintr-un ansamblu de practici și metode care anulează sau măcar șuntează instinctul natural de conservare – pregătire ce avea la bază din cele mai vechi timpuri diverse moduri de imaginare și explicare a lumii de dincolo, prin religie și religiozitate.

Teama sau frica sunt stări psihologice negative care pot fi depășite doar prin convingerea că starea de urgență, de risc imediat, poate fi controlată prin inducerea unui sentiment de invulnerabilitate[2285]. Acest sentiment apare în rândul războinicilor ca urmare a curajului, a încrederii în căpetenii și tovarăși, dar mai presus de toate a credinței că zeii, stăpânii de drept ai destinului și ai lumii, îl încearcă pe fiecare individ și îi oferă șansa de a li se alătura în eternitate, dacă trece testul.

După cum se vede, în aparent complicatele mecanisme psihologice care controlează paleta de sentimente umane desfășurate în situații de criză majoră, un rol fundamental îl au divinitățile, garanții de fapt ai continuității vieții, chiar dacă sub o altă formă. Convingerea luptătorilor *că nu mor și că acela care dispare din lumea noastră se duce la zei* nu este numai o doctrină legendară, ci un deziderat programatic și atemporal al tuturor războinicilor lumii.

Deasupra acestei lumi, zeii, oricare ar fi fost ei, aveau propria lor ierarhie, în cadrul căreia întotdeauna exista un zeu care veghea asupra războiului. Nici în războinica cultură geto-dacică nu putea fi altfel.

[2283] Pentru alte regiuni este însă posibil ca la anumite evenimente sau ceremonii să fi putut participa și membri ai comunităților, în special în cazul unor temple sau centre zonale de cult din zone îndepărtate de capitală (Brad, Popești, Pecica, Cetatea Zânelor, Racoș, Pietroasa Mică-*Gruiu Dării*, Ocnița, Măgura Moigradului, Cârlomănești-*Cetățuie* (Sîrbu 2006: 159). Nu este imposibilă practicarea unor pelerinaje, având ca țintă miticul munte Kagaionon (Grădiștea de Munte?).
[2284] Sîrbu 2006: 32
[2285] Popa 2012: 132-133.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Columna lui Traian. Scena XXV
Capete ale inamicilor afișate pe zidurile unei cetăți dacice
(*apud* Cichorius 1896-1900).

V.b Drumul către zei. Practici funerare ale războinicilor

Războiul este el însuși o formă a morții
Mircea Eliade

Fenomenul funerar reprezintă una dintre principalele surse de furnizare a documentelor arheologice fie că vorbim de resturi osteologice[2286], fie de inventarele mormintelor ori ale depunerilor cu caracter sepulcral. Această axiomă derivă în principal din intenția celor care s-au ocupat de ceremoniile funebre și care aveau ca scop depunerea în sol a corpului decedatului, a resturilor acestuia[2287] sau doar, din diverse rațiuni, a unor substitute. În funcție de credințele și modul de relaționare ale comunităților cu planul fantastic al existenței, detaliile acestor depuneri diferă de la o cultură la alta, de la o regiune la alta, de la un neam la altul și adesea chiar în interiorul aceleiași entități culturale. La fel de diferite sunt modurile de debarasare de cadavre, precum și proiecția celor rămași față de statutul celui defunct, raportat desigur la locul, poziția și calitățile acestuia în timpul vieții, la posibilitățile economice ale aparținătorilor sau, la fel de important, la conjunctura înmormântării.

[2286] O reală problemă a prezenței resturilor osteologice în practicile funerare ale elitelor în discuție, sud sau nord-dunărene, sunt incertitudinile ivite din apartenența acestor oase în complexele funerare. Lipsa frecventă a unor analize antropologice, cumulate cu caracterul fortuit al unei mari părți din materialul arheologic (situație agravată de numeroase cazuri în care oasele au fost ignorate sau pierdute ulterior), precum și incinerația în sine fac extrem de dificilă orice statistică, dar mai ales complică atribuirea lor. Nu se știe cu siguranță întotdeauna dacă resturile osteologice recuperate (sau existente) sunt umane sau animale, rezultate ale unor sacrificii sau ofrande ori resturi ale banchetelor funerare. De asemenea, sexul decedaților este considerat a fi invariabil masculin, bazat pe analiza inventarului și uneori pe analogii cu cazuri mai concrete, însă nu și pe rezultate antropologice, analizele sau măcar semnele de întrebare în această chestiune fiind rarisime (Comșa 2015: 125-128).

[2287] Motiv pentru care practicile funerare care includeau dispersia rămășițelor umane sau materiale – aruncate în ape, mlaștini sau locuri discrete ori părăsite – se înscriu în alte tipuri de intenții, care reflectă, desigur, alte mentalități, credințe sau chiar proiecții personale ale participanților la ceremoniile funebre.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Fără îndoială, tot ceea ce regăsim în obiceiurile funerare ale unei culturi sau societăți reflectă credințele acesteia, corolar care are la bază chiar înțelegerea respectivei culturi, exprimate prin procedeele de tratare a cadavrelor (incinerație, inhumație, părăsire, expunere, ascundere[2288]), dar mai ales prin riturile practicate cu ocazia morții unui membru al comunității.

Obiectele *înmormântate* o dată cu defunctul includ, în acest context, un set de semnificații de primă importanță, dublate de unele funcții pe care astăzi doar le putem presupune în esența lor. Ele probabil au fost ofrande dedicate divinităților, elemente materiale pe care imaginarul antic le credea *necesare* zeilor sau decedaților în post-existență, loc unde copiau funcția lor din realitate. În egală măsură, inventarele descoperite pot reprezenta obiecte folosite cu ocazia ceremoniei funerare și distruse sau aruncate după acest eveniment (devenite *impure*) ori doar obiecte de care decedatul fusese atașat în timpul vieții[2289] sau care avuseseră legături cu viața acestuia. În funcție de aceste elemente, dosarul arheologic poate devoala sexul, vârsta, profesia sau preocupările, locul în ierarhie, statutul și alte detalii legate de viața, sau măcar de ultimele momente din existența celui înmormântat. Trebuie remarcat însă că aceste *ofrande* – vase, ustensile, resturi animale, podoabe etc. – sunt destul de rare în depunerile funerare, fapt ce completează sobrietatea funerară și contrastează cu bogăția din așezările dacice[2290].

O paletă atât de largă de posibile explicații, determinată de crasa lipsă a descrierilor textuale contemporane civilizației geto-dacice, face ca întregul subiect al practicilor funerare din spațiul nord-dunărean să nu fie deloc un demers facil, drept dovadă puținele lucrări de specialitate care tratează fenomenele funerare din spațiul cronologic, geografic și cultural în discuție, situație agravată, desigur, de raritatea efectivă a depunerilor sepulcrale.

Totuși, dată fiind importanța temei, ea n-a rămas neabordată în istoriografia românească, însă spre deosebire de alte aspecte ale culturii locale, nucleul concluziilor a rămas în linii mari același pe parcursul ultimei jumătăți de secol, fiindu-i adăugate doar noile descoperiri și unele nuanțări și detalieri necesare.

Cele mai importante sinteze pe această temă sunt cele semnate de către Dumitru Protase[2291] și de către Valeriu Sîrbu[2292]. Acestora li se adaugă unele articole mai mult sau mai puțin ample, dedicate subiectului[2293], precum și altele de mai mică anvergură istoriografică, ocazionale, care doar semnalează noi descoperiri cu caracter funerar, adesea fără interpretări foarte elaborate[2294]. Subiectului i s-a mai acordat spațiu în capitole din lucrări cu subiect mai

---

[2288] În nord-vestul Bulgariei, în cadrul amenajării funerare a unui tumul descoperit în localitatea Tărnava, au fost identificate structuri de lemn interpretate ca resturi ale unor platforme de expunere a cadavrelor, cu analogii în lumea celtică occidentală (Torbov, Atanassov 2008: 96). *Astfel de practici, în diverse nuanțe probabil regionale: celții se foloseau de diferite şi stranii mijloace pentru a face să dispară cadavrele omeneşti. Într-un ţinut erau arse, iar copacul săbit la naşterea celui mort constituia rugul; în alt ţinut, Todtenbaum (copacul morţii), scobit de secure, îi slujea drept sicriu proprietarului său. Acest sicriu era îngropat în pământ sau lăsat să alunece pe fluviu, care îl ducea nu se ştie unde. În sfârşit, în anumite cantoane exista obiceiul – îngrozitor! – de a lăsa trupurile pradă păsărilor răpitoare; şi locul acestei expuneri lugubre era vârful aceluiaşi copac săbit la naşterea defunctului şi care, de data aceasta, în mod excepţional, nu trebuia să piară o dată cu el* (Saintine 1863: 14).
[2289] Sîrbu 1993: 21.
[2290] Babeș 1988: 18.
[2291] Protase 1971, *passim* (cu bibliografia mai veche).
[2292] Sîrbu 1993, *passim*; Sîrbu 2006, *passim.*
[2293] Moscalu 1977: 241- 264; Sîrbu 1985: 89-126; Babeș 1988: 3-32; *Sîrbu 1994:* 123-160; Rustoiu 2000: 277-288; Sîrbu, Arsenescu 2006: 163-186; Sîrbu *et alii* 2007: 155-177.
[2294] Tudor 1968: 517-526; Constantiniu, Leahu 1968: 195-209; Vulpe, Căpitanu 1971: 155-164; Comșa 1972: 65-78; Butoi 1974: 29-32; Vulpe 1976: 193-215; Simion 1977: 49-72; Ciugudean 1980: 425-432; Crișan 1980: 81-86; Moga 1982: 87-91; Ciugudean, Ciugudean 1993: 77-79; Rustoiu *et alii* 2001-2002: 111-127; Spânu 2001-2002: 83-132; Kotigorško 2000-2004: 63-69; Șerbănescu 2006: 167-181; Sîrbu, Borangic 2015: 369-390.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

larg[2295] sau chiar în publicații cu abordări regionale[2296], însă nici acestea nu dezvoltă exhaustiv baza documentară sau interpretativă. Lipsesc aproape total discuțiile ample în cheie psiho-socială, ceea ce păstrează chestiunea în zona confortabilă a explicațiilor arheologice, a tipologiilor pozitiviste, evitându-se deschiderea spre perspective filozofice, mult mai atașate unui asemenea sector de interpretare și înțelegere a culturii și civilizației locale.

Privind astfel lucrurile, nu este de mirare că fenomenul funerar din Dacia preromană nu a primit deocamdată o explicație unitară și coerentă. O parte din acest neajuns se datorează metodologiilor aplicate în deceniile trecute[2297], insuficiente ca instrumentar de lucru. O altă parte vine din nesiguranță, determinată de dosarul arheologic extrem de firav, în comparație cu demografia teritoriului, exprimată de numărul de așezări sau cetăți relevate arheologic. Practic, s-au descoperit foarte puține morminte – raportat la așteptări – ceea ce ridică multe semne de întrebare privind practicile funerare generale, fie că vorbim de înmormântările populației, fie de cele ale elitelor.

Este evident că depunerile funerare descoperite aparțin aristocrației războinice aproape în totalitate, aspect relevat în principal din analiza mobilierului funerar, ceea ce diferențiază încă o dată acest etaj social de toate celelalte din subordine.

Depășind încadrările teoretice și istoriografice ale fenomenului funerar din Dacia preromană, se relevă totuși unele caracteristici, pe baza cărora se pot extrage câteva concluzii.

Conform cu rezultatele arheologice, ritul de înmormântare a fost exclusiv incinerația, practicată cu unele variații: în groapă, cu arderea separat, cu resturile rugului depuse în groapă sau în urne. La nivel de detaliu, tipul de amenajare funerară este lipsit de consecvență[2298]. Există morminte plane, morminte tumulare, cenotafuri și, la fel de probabil, alte tipuri de debarasare a rămășițelor decedaților, insesizabile arheologic. Inventarele funerare baleiază larg, de la fastuos la minimul necesar, depus simbolic.

Realitatea obiectivă asupra întregului fenomen funerar din intervalul cronologic expus este numărul mic de morminte și caracterul fortuit al majorității descoperirilor. Situația, care complică trasarea unor concluzii larg valabile, a primit puține și nesigure explicații în literatura de specialitate, cu atât mai mult cu cât se suprapune cu o dezvoltare de ansamblu a societății, vizibilă în amplitudinea evenimentelor politico-militare desfășurate, în cantitățile de tezaure și artefacte descoperite, în numărul mare de așezări, fortărețe și locuri de cult[2299]. Întregul tablou contrastează puternic cu fenomenul funerar, prezent doar prin câteva mici necropole și un număr relativ mic de morminte izolate.

Încă de la început, facila explicație exprimată prin *starea cercetării*, frecvent invocată, a primit eticheta de *nesatisfăcătoare*[2300]. Discrepanța între reperele sociale constitutive era prea mare pentru a fi explicată permanent printr-un etern nenoroc sau prin metodologii greșite decenii la rând. Aproape un secol de cercetări arheologice au produs un număr infim de descoperiri arheologice, chiar dacă se adaugă acestora și descoperirile fortuite (mai multe chiar decât cele relevate de cercetarea specializată). Suplimentar, lipsesc exprimările funerare ale populației de rând, ori este dincolo de orice truism că morții comunităților au trebuit depuși, într-o formă sau alta, undeva, într-un mod oarecare. Lipsa generală a mormintelor populației

[2295] Daicoviciu 1965: 134-137; Rustoiu 2002: 11-57; Gherghe 2015: 65-92.
[2296] Turcu 1979: 166-188; Crișan 2000: 114-115; Cărăbiși 2015: 120-147; Kotigoroșco 2015, *passim.*
[2297] Sîrbu 1993: 22.
[2298] Variația este dată și de caracterul fortuit al majorității descoperirilor, astfel că se pot presupune, pe baza diferențelor originale, existența unor subgrupuri (regionale?) sau nuanțări și explicații privitoare la cronologie, grupe de vârstă, statut social etc. Dosarul arheologic existent nu permite însă foarte multe fragmentări ale direcției principale (și aproape singure) de cercetare.
[2299] Sîrbu 2006: 15.
[2300] Babeș 1971: 3.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

se constituie ea însăși în argument pentru o practică funerară coerentă pe tot spațiul în discuție, dar fără ca aceasta să poată fi precizată.

Conectarea problemei funerare cu evoluția de ansamblu a societății geto-dacice și mai exact cu modificările culturale și spirituale pe care aceasta le-a traversat, a nuanțat puțin cadrul metodologic. Restructurarea, pe aceste coordonate, a întregii culturi locale a afectat în profunzime mentalitatea purtătorilor ei. Or riturile funerare au fost dintotdeauna o dimensiune intimă a oricărei culturi, ca parte din sistemul de explicații asupra lumii. Renunțarea la înmormântările cu accente mediteraneene[2301], în special cele tumulare cu camere mortuare, la echipamentele de paradă și la vesela de lux, ceremonială, la cimitirele obișnuite, elemente definitorii ale epocii basileilor geți, separă din punct de vedere spiritual epoca getică de cea dacică. Adăugând acestora construcțiile monumentale cu caracter sacru și menționarea în sursele scrise a clerului dacic, organizat și influent, fractura spirituală apare și mai limpede.

Este evident că practicile sepulcrale diferite de epoca anterioară sunt cele mai concrete argumente pentru reevaluarea încărcăturilor simbolisticii vieții religioase de după începutul secolului al II-lea a.Chr. Modul de viață în ansamblu, modelele urmate, concepțiile călăuzitoare, poate și panteonul, riturile, ritualurile, aspectele culturale erau acum altele și în această vâltoare culturală fenomenul funerar capătă noi dimensiuni și, mai ales, noi forme de manifestare, mulate evident pe ceea ce societatea trăia efectiv.

Totuși, în ciuda unui secol și ceva de cercetări, nu s-a putut surprinde mare lucru din procedurile de tratare a resturilor funerare. Descoperirile sunt izolate, adesea cu nuanțe regionale, locale ori de altă natură, iar discreția asupra aspectelor funerare o constantă respectată.

În acest peisaj, singurele direcții de studiu sunt analizele asupra depunerilor descoperite și cele aplicate asupra inventarelor conținute, cu observația că numărul redus și impreciziile înregistrărilor vulnerabilizează o apreciere completă a întregului eșafodaj. Cu toate acestea, analiza, fie ea și elementară, este necesară pentru completarea conturului psihologic al elitelor militare, singurele beneficiare, de altfel, ale unui tratament funerar cu urme vizibile astăzi.

Cea mai evidentă expresie funerară uzitată a fost mormântul tumular. Tehnic, un astfel de mormânt este o groapă – sau uneori o doar depunere pe sol a resturilor – deasupra căreia se ridica o movilă de pământ. Mormintele aristocratice tumulare au ca trăsătură comună ridicarea deasupra resturilor rugului funerar a movilei propriu-zise. În unele cazuri tumulul era ranforsat cu bolovani necesari pentru stabilizarea grămezii de pământ. Prezența acestor inele din piatră poate sugera că tumulul, deși avea un diametru mare, era înalt. La fel de posibil este însă faptul că aceste ringuri de piatră să fi avut semnificații magico-religioase. În alte cazuri tumulii aveau întreaga manta căptușită cu pietre, fragmente de stâncă sau bolovani de râu.

Din perioada radiografiată provin cca. 60 de astfel de construcții cu caracter sepulcral, din care au fost cercetate 25. Doar 20 de tumuli conțineau resturi osteologice[2302]. Acestei repertorieri i se adaugă un mare număr mare de tumuli aflați la Zemplin (Slovacia), dintre care cel puțin șase sunt atribuiți războinicilor daci[2303]. Fără pretenția unor concluzii cu caracter general, analiza depunerilor justifică pretenția potrivit căreia astfel de amenajări erau rezervate elitei aristocratice. Pe lângă volumul de muncă necesar ridicării movilei, mobilierul funerar conține piese de armament, uneori panoplia completă a războinicului, veselă, piese de podoabă

[2301] Singura amenajare a unui complex funerar de epocă dacică în care s-a putut presupune o posibilă doză de influență grecească este cea a personajului înmormântat la Cetățeni, **M.1** (jud. Argeș), mormânt datat larg pe parcursul secolului al II-lea a.Chr. (Borangic 2013a: 18, cu bibliografia).
[2302] Sîrbu 1993: 22-23; Sîrbu 1994: 123: Rustoiu 1994: 33. Este de remarcat că numărul complexelor a rămas constant, nemaifiind făcute astfel de descoperiri după anul 2000.
[2303] Sîrbu 1994: 29-30.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

și harnașament, animale (cai, ovi-caprine etc.) sacrificate, rareori metale prețioase (excepții în exprimările funerare dacice).

Astfel de tumuli, uneori grupați în mici necropole situate în apropierea unor centre rezidențiale, au fost descoperiți și cercetați în diferite puncte ale regatului dac (**Pl. 58**):

1. Ardeu (jud. Hunedoara). Tumul cu manta de pietre, aflat în curs de cercetare[2304]. Inventarul prelevat momentan este constituit din resturi de vase întregibile, o cantitate mare de oase de animale și câteva fragmente de oase incinerate împreună cu diverse obiecte din bronz, fier și os. Ceramica este de factură dacică, între forme numărându-se vase-fructiere, vase-borcan, o ceașcă, boluri etc. Dintre piesele de metal sunt menționate: o fibulă de bronz întreagă, un fragment dintr-o fibulă de fier, o pafta de fier placată cu foiță de bronz, o cataramă de fier, un cuțit de fier, un fragment incert de teacă de pumnal sau de călcâi de lance[2305].

2. Brad (jud. Bacău). 12 tumuli situați la cca. 1 km sud-est de dava identificată ipotetic cu Zargidava antică. Dintre tumulii descoperiți, puternic aplatizați de lucrările agricole, motiv pentru care este posibil să fi existat mai mulți în realitate, au fost cercetați trei. Inventarele extrem de sărăcăcioase din primii doi au ridicat întrebarea dacă nu cumva aceștia au fost jefuiți. În apropierea **T.III** s-a descoperit locul unde a fost rugul funerar, iar în proximitate au apărut numeroase piese mărunte de bronz (aplici, pandantive, nituri, toarta unui vas de bronz reprezentând un cap de felină, un vârf de săgeată de fier etc.)[2306].

3. Călan (jud. Hunedoara). Tumul (**M.3**) având ca inventar un pumnal curb de tip *sica*, o spadă, un vârf de lance, trei zăbale de tip *tracic*, păstrate fragmentar. Arderea defunctului s-a făcut în altă parte, iar resturile incinerației au fost aduse și depuse într-o groapă, peste care s-a ridicat tumulul[2307].

4. Costești (jud. Hunedoara). Tumul având ca inventar un pumnal, un vârf de lance, piese de fier provenind de la un car, ceramică, monede histriene, o pafta fragmentară din fier placată cu argint aurit și resturi osteologice rămase în urma unui banchet funerar. Complexul nu este săpat în întregime și nici publicat, singurele informații oficiale, foarte laconice, provin din rapoartele de cercetare arheologică, astfel că alte aprecieri sunt imposibile deocamdată[2308].

5. Cugir (jud. Alba). Patru tumuli cercetați, aflați pe terasele din nord-vestul fortăreței. Unul dintre ei (**T.II**) avea un inventar spectaculos, care conținea pe lângă panoplia completă a războinicului (coif, scut, zale, vârf de lance, pumnal curb, spadă), podoabe de aur și argint, resturile unui car ceremonial, cu analogii în funeraliile celtice occidentale, precum și resturile osteologice a trei cai (cu trei zăbale de tip *tracic*) și o *situla* de bronz italică. În **T.III**

[2304] Inedit. Informații dr. I. V. Ferencz, MCDR, Deva.
[2305] *CCA* 2002, S. 2/2001. Asupra funcționalității acestui *fragment de teacă de pumnal* planează unele suspiciuni, derivate din morfologia piesei (Sîrbu, Borangic 2016: 35-36, fig. 17/4). Amănuntul este important în economia amenajării funerare, căci dacă restul păstrat ar fi indubitabil o teacă, atunci întreg complexul funerar ar creiona mai clar imaginea unui senior local, războinic de elită. În lipsa unor elemente care să lege concret mormântul de funcția războinică a decedatului, tumulul putea adăposti resturile unui individ cu alt statut, chiar dacă el aparținea elitei la modul general (sinonim cu decedatul sau decedata din **T.I** de la Cugir, de exemplu). Probabil reluarea și finalizarea cercetărilor în acest punct va lămuri în viitor problema.
[2306] Ursachi 1995: 253-257.
[2307] Rustoiu *et alii* 2001-2002: 111-114 (cu bibliografia mai veche a descoperirii).
[2308] Sîrbu, Borangic 2016: 36-37 (cu bibliografia și comentariile posibile).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

a fost depusă o altă armură de zale, extrem de fragmentată (intenționat), piese de harnașament și de argint, topite datorită arderii intense, dar alte arme lipsesc[2309]. Un alt tumul (**T.IV**) avea ca inventar un pumnal curb de tip *sica*, un vârf de lance și un vas-fructieră. Tumulul I avea un inventar foarte modest (o mărgea, o fibulă de fier ruptă, un mic fragment de tablă de bronz, resturi ceramice printre care și unele de la un vas-fructieră), motiv pentru care, deși poate fi atribuit unei persoane din familia dominantă, nu există argumente pentru a-l considera pe defunct drept războinic[2310]. Informațiile disparate despre materialul arheologic descoperit aici arată că din tumuli au fost recuperate trei spade[2311], fără precizarea din care mormânt sau morminte provin celelalte două. Precizarea este importantă pentru că pare cert că **T.I** nu conținea piese de armament, **T.III** este permanent menționat având doar armura de zale, iar din **T.IV** doar pumnalul curb și lancea, inventar căruia îi putem adăuga, teoretic, una dintre spade. În acest caz rămâne întrebarea unde era depusă a treia spadă? Cel mai probabil, dacă piesa a existat, ea a aparținut fie decedatului din **T.IV**, fie celui din **T.III**. Oricare dintre aceștia, pe baza celorlalte piese de armament sacrificate, avea dreptul de a purta spadă. Reconstituirea acestor inventare, repet, dacă informațiile rarefiate sunt corecte, recompun imaginea unui mic cimitir de familie care modifică percepția asupra aristocraților înmormântați aici. Nu mai este vorba de *tarabostele* de la Cugir, ci de un puternic clan războinic, care și-a păstrat forța și influența cel puțin câteva generații.

6. Lăceni (jud. Teleorman). Un tumul din care s-au recuperat resturi osteologice umane, o fibulă de bronz, un *umbo*, un vârf de săgeată, o cataramă. Un vas-fructieră și o strachină au fost sacrificate[2312] cu ocazia ceremoniei.

7. Ogradena (jud. Mehedinți). Mormânt, posibil tumular, cunoscut anterior în literatura de specialitate ca aparținând administrativ de satul Dubova. Inventarul funerar era compus dintr-un *umbo*, un vârf de lance, un cuțitaș curbat, un pumnal *sica*, o zăbală de tip *tracic*, un pinten de fier și o brățară de argint. Piesele nu au urme de ardere, astfel că ritul funerar aplicat este încă discutat în literatura de specialitate[2313].

8. Orbeasca de Sus (jud. Teleorman). Au fost identificați trei tumuli și a fost cercetat unul. Din acesta s-au recuperat o cataramă de centură, o mică placă de fier, un buton rotund, fragmentele unui bol, resturi ale combustiei și oase arse provenind de la un bărbat adult (35-40 de ani)[2314].

9. Piscu Crăsani (jud. Ialomița). La aproximativ un km sud de cetate au fost identificați doi tumuli. Din **T.II**, săpat parțial, a fost recuperată o bordură de bronz decorată, cel mai probabil provenind de la obrăzarul unui coif, pandantive căldărușă, o fibulă[2315].

10. Poiana (jud. Galați). La 300 m de *dava* identificată ipotetic ca fiind Piroboridava, se află o necropolă de cca. 20 tumuli, dintre care au fost cercetați cinci. Din inventarele primilor trei tumuli, afectați de diferite intervenții ulterioare, s-au recuperat și

[2309] Rustoiu 2008: 162.
[2310] Crișan 1980: 82-83.
[2311] Rustoiu 1994: 35.
[2312] Moscalu 1977: 329-337.
[2313] Spânu 2001-2002: 84-86.
[2314] Sîrbu 1993: 72;
[2315] Vulpe 1976: 207-208.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

publicat fibule, inele de argint, o plăcuță măruntă de aur, mărgele de sticlă, un cuțitaș de fier, o oglindă de bronz, vârfuri de săgeți, numeroase fragmente de ceramică locală și de import[2316].

11. Poiana-Rovinari (jud. Gorj). Dintr-un tumul foarte aplatizat s-au recuperat resturile unei armuri de zale și fragmente de tablă de bronz ale unui probabil coif, precum și câteva oase calcinate[2317].

12. Popești (jud. Giurgiu) – Necropola așezării era compusă din cca. 10 tumuli. Localizarea ei este situată la aproximativ 2 km sud-est de așezarea antică, pe o terasă din partea dreaptă a râului Argeș. Au fost cercetați în diferite momente, la distanță între ele, probabil șapte tumuli. Rezultatele din primii doi sau trei, săpați în perioada interbelică, nu se cunosc[2318]. Din alți patru cercetați câteva decenii mai târziu s-au recuperat un bogat material arheologice. Din **T.II** provin o fibulă de fier, o brățară fragmentară de bronz, două inele, un pandantiv sub formă de căldărușă din fier, o perlă de sticlă, resturi de vase, imitație de amforă de Kos; un manșon de la un vârf de lance, fragmentele unei spade cu teacă, cuțite, două inele, verigă, manșon, cioburi de la două boluri getice cu decor în relief, o serie de podoabe, iar în alte părți ale mantalei un cuțit de fier, mânerul unei spade și o fibulă de bronz. Din **T.III** provin fragmentele unei armuri de zale, resturile unei imitații de amforă de Kos, o fibulă de bronz si probabil resturile unui scut. Cel mai bogat inventar avea nobilul depus în **T.IV**. Aici s-au descoperit un cuțit, un vârf de săgeată, fragmentele unei zăbale de tip tracic, un inel de fier, o monedă dacică de argint și numeroase fragmente ceramice. În sud-vestul tumulului, într-o groapă rotundă, au fost depuse un coif de bronz, acum deteriorat de trecerea timpului, ce conținea oasele arse ale defunctului, armura întreagă, pliată, o spadă de fier îndoită în teacă, un pumnal de tip *sica*, un vârf de săgeată, *umbo*-ul unui scut, piese de harnașament, inele de bronz și fier[2319].

13. Răcătău de Jos (jud. Bacău). Au fost cercetați patru tumuli, situați la cca. 1 km. distanță de dava antică, identificată ipotetic cu Tamasidava (**T.IV** la distanță de 1 km față de ceilalți tumuli). Cel mai mult material arheologic l-a furnizat **T.I**, care avea ca inventar funerar două plăcuțe de armură, un obiect rotund placat cu aur, resturi ale unei armuri de zale, un cazan de bronz, un fragment de spadă, resturile unei borduri provenind de la un scut și fragmente de ceramică[2320].

14. Radovanu (jud. Călărași). Un tumul descoperit în apropierea davei identificate în punctul Gherghelău. Din mantaua tumulului s-au recuperat un pumnal curb de tip *sica*, o armură de zale întreagă, două lănci, o zăbală și o piesă de fier cu funcționalitate incertă. Împreună cu acestea au fost descoperite și oase calcinate[2321].

[2316] Sîrbu 1993: 72-73. Deși situl a beneficiat de o monografie (Vulpe, Teodor 2003, *passim*), în această lucrare fenomenul funerar local nu este discutat deloc, chiar dacă între timp au mai fost săpați doi tumuli (primii trei tumuli au fost cercetați în 1989).
[2317] Berciu 1934: 25; Vulpe 1976: 208; Borangic 2011: 180.
[2318] Cercetările interbelice au fost efectuate de către arheologul D. Rosetti, care nu a lăsat documentația șantierului sau alte însemnări. Totuși, acesta a avut obiceiul de a dona diverse artefacte descoperite unor muzee din țară. Astfel, în unele depozite muzeale (MNIR, București; Muzeul Municipal Câmpulung Muscel) sunt prezente fragmente de armuri de zale etichetate ca „donație D. Rosetti" și care pot proveni fie de la Cetățeni (jud. Argeș), fie de la Popești (jud. Giurgiu), situri unde arheologul a săpat în diferite perioade. Din păcate în lipsa oricăror documente, dar mai ales a unor analize metalografice, nu se poate restabili cu fermitate traseul de după descoperire al acestor artefacte (Borangic 2011: 175).
[2319] Vulpe 1976: 193-215; Sîrbu 1993: 73; Borangic 2011: 179-184.
[2320] Vulpe, Căpitanu 1971: 155-164; Sîrbu 1993: 74.
[2321] Velcu 1937: 52-57; Vulpe 1976: 208.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

15. Viscri (jud. Brașov). Aici a fost descoperit, la sfârșitul secolului al XIX-lea, un tumul care conținea o *situla* de fier în care erau introduse (vertical?) două arme (o *falx dacica* și o spadă), precum și două verigi din bronz, alături de fragmente provenite de la patru vase-urnă de mari dimensiuni, lucrate la roata olarului, dar care s-au spart în timp, sub presiunea pământului[2322]. Depunerile din acest sit sunt atipice din mai multe puncte de vedere. În primul rând asocierea dintre o spadă și o sabie sugerează prezența în contextul istoric a două personaje diferite: un aristocrat și un războinic subordonat, un caz oarecum identic fiind reflectat de descoperirea unei asocieri similare la Ursici (jud. Hunedoara). A doua particularitate constă în distanța tumulului față de așezări sau fortărețe. Cea mai apropiată fortificație este cea de la Bunești (cca. 6 km), iar cel mai apropiat tezaur cel descoperit la Beia[2323]. Izolat în zona colinară din sudul Transilvaniei, deocamdată fără o relaționare cu un sediu sau o așezare, tumulul de la Viscri pare să fi avut, în acest registru, rolul de marcaj de teritoriu sau, de ce nu, să fi fost monumentul funerar al unor războinici aflați departe de casă. Totuși, prin analogii, ridicarea unui astfel de mormânt avea legătură cu un centru rezidențial, probabil nedescoperit, deocamdată.

16. Zemplin, districtul Trebišov, regiunea Košice, Slovacia. O mare necropolă (83 de tumuli și 94 de morminte plane de incinerație, din care 17 tumuli și 54 de morminte atribuite locuirii dacice) aparținând davei identificată ipotetic fie cu antica Docidava[2324], fie cu Susudava[2325]. Cel mai reprezentativ din punctul de vedere al inventarului este un mormânt de incinerație aflat sub un tumul (**T.3**; **M.78**). Inventarul funerar era compus dintr-o armură de zale întreagă, o spadă cu teacă de bronz, fragmente de vase din bronz, două mânere de bronz decorate, o piatră de ascuțit, alte obiecte de fier și bronz trecute prin foc[2326]. Existența necropolei este explicată prin situarea ei la periferie și contactele cu lumea germanică, în principal și reprezintă o extensie a elementelor dacice, ca urmare a campaniei lui Burebista contra triburilor celtice ale Boiilor și Tauriscilor.

*

Analiza descoperirilor nu aduce multe noutăți față de concluziile formulate deja în istoriografia fenomenului. De altfel, un singur mormânt tumular a intrat în literatura de specialitate după redactarea monografiei semnată de către V. Sîrbu, cel de la Călan, căci cel de la Costești-Cetățuie este încă nepublicat, la peste două decenii de la descoperire, iar la Ardeu descoperirea este recentă și incomplet cercetată, de altfel, iar posibilele amenajări tumulare de la Hunedoara-*Grădina Castelului*[2327] sunt doar presupuse, deocamdată.

O notă regională este dată de faptul că doar în Transilvania sunt descoperiți cai sacrificați și depuși în morminte. Exemplul cel mai evident este depunerea din **T.II** de la Cugir. Particularitatea este dată de numărul de exemplare, respectiv trei cai. Desigur, calitatea de cavaleri a celorlalți decedați nu poate fi contestată, ba chiar este sprijinită de descoperirea unor zăbale și a unor pinteni, dar cele două cazuri cu cai semnalate, trimit la ideea existenței unor

---

[2322] Műller 1898: 144-145; Pârvan 1982: 284; Horedt 1942: 33-34; Sîrbu 1993: 74; Rustoiu 2007a, nota 48 şi fig. 9/2; Borangic 2015a: 186-188 (cu bibliografia extinsă a contextului).
[2323] De aici provin două fibule de argint. La baza dealului *Cetate*, aflat între Roadeș, Archita și Beia, s-au semnalat monede grecești și romane, inclusiv imperiale (Costea 2004: 90; Marțian 1920: 8).
[2324] Crișan 1977: 338.
[2325] Bichir 1996: 197, nota 9.
[2326] Budinský-Krička, Lamiová-Schmiedlová 1990: 245-354; Sîrbu 1993: 81; Borangic 2011: 186-187.
[2327] Sîrbu, Roman 2013: 382.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

procedee speciale de luptă, acele *trimarkisia* de inspirație celtică, probabil prezente și la daci[2328]. Argumentația este sprijinită și de descoperirea în tumulul apropiat de la Călan, a trei zăbale de tip *tracic*, fapt ce denotă prezența în cadrul ceremoniei funerare a trei cai, chiar dacă în acest caz nu putem vorbi decât despre sacrificarea harnașamentelor, nu și a animalelor. Prezența cailor în depunerile funerare, împreună cu harnașamentele, ridica substanțial costurile sacrificiilor efectuate și nu poate fi explicată decât printr-o puternică motivație cultuală plină de semnificații[2329].

Inventarele sunt în mare parte distruse intenționat, mai ales armele, care pe lângă arderile intense suferite pe rugul funerar, au fost deteriorate intenționat prin tăiere sau îndoire, excepțiile de la aceste reguli fiind puține[2330].

Tumulii cercetați sunt aproape invariabil în relație cu așezări sau cetăți – mai puțin cel de la Viscri – și conțineau, cu câteva abateri, câte un singur individ decedat. O altă excepție de la această regulă este întâlnită în necropola de la Zemplin și cea mai plauzibilă explicație este decesul simultan al mai multor indivizi, din varii motive, dar nici ipoteza unor sacrificii umane nu este improbabilă. Relația cu centrele rezidențiale subliniază statutul înalt al decedaților și pune tușe mai groase asupra ierarhizării interne a elitelor.

O altă variabilă este dată de tipul de relație dintre rugul funerar și tumulul propriu-zis. Există tumuli ridicați direct peste resturile cinerare și tumuli unde acestea au fost aduse de pe platforma de ardere (*ustrinum*), amenajată în altă parte, uneori în apropiere.

Numărul mic de construcții funerare cercetate exhaustiv nu permite aprecieri asupra unor tehnici de lucru sau tehnologii generale aplicate în timpul construcției mormintelor. Totuși, au fost observate terasări, amenajarea unor platforme și utilizarea pietrelor pentru ringuri.

De remarcat lipsa osemintelor în cel puțin șapte astfel de tumuli, ceea ce reconstruiește parțial mentalitatea comunităților în raport cu importanța tumulului. Chiar dacă defunctul nu era prezent – cel mai probabil corpul nu a fost recuperat – ritualurile funerare au decurs ca și cum situația era normală. Este greu de crezut că resturile cadavrului au fost îngropate în apropiere, iar construcția a fost ridicată doar simbolic, dar aplicarea unor note distinctive în desfășurarea ritualului nu pot fi excluse. În mod cert, ne aflăm în fața unor cenotafuri, prilejuite de imposibilitatea recuperării cadavrelor, care au beneficiat de o parte din ritual la locul decesului. Așa se explică și lipsa armamentului, cel puțin armele principale, din tumulii-cenotaf, inventar care a însoțit războinicul în mormântul propriu-zis.

Fiecare tumul, chiar în cadrul aceleiași necropole, prezintă variații și particularități ale ritului funerar, care devoalează tot atâtea nuanțări ale ceremoniilor religioase sau magice. Rămâne ca pilon rolul de purificare, sacralizare, al acestor ansambluri de reguli care se încheiau cu banchete funerare. În mod excepțional, este posibil să fi avut loc și sacrificii umane (Brad, **T.III**)[2331].

[2328] Borangic, Barbu 2013: 40.
[2329] Sîrbu 2004: 46.
[2330] De remarcat paralela cu lumea germanică: *La îngropări, nici o fală; numai un lucru-l păzesc: să ardă cu anume lemne trupurile bărbaților celor vestiți. Pe clada rugului nu grămădesc nici velințe, nici miresme: fiecăruia îi aruncă-n foc armele, unora dintre ei și calul. Deasupra gropii se ridică o movilă de glii* (Tacit, *Germania*, XXVII, 1) sau cu cea celtică: […] *înmormântările galilor sunt mărețe și luxoase; și pun în foc toate lucrurile, despre care cred că au fost la inimă celor vii, chiar și vietățile* (Cezar, VI, 19). Este evident că astfel de funeralii aveau loc doar la decesul unor membri marcanți ai societății, în special războinici de seamă.
[2331] Sîrbu 1994: 132.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

În mod cert, tumulii au fost mormintele unor bărbați maturi[2332], așa cum reiese din cele câteva analize antropologice efectuate (Cugir, Lăceni, Orbeasca, Popești)[2333], războinici definiți astfel de numeroasele arme și piese de echipament îngropate o dată cu ei. Armele scumpe – coifuri, spade, armuri de zale etc. – prezente în depuneri se adaugă valorii restului inventarelor, precum și a construcției funerare în sine și reflectă potența economică a familiei și statutul deosebit al decedaților. Ridicarea unui tumul, activitate pe lângă care putem presupune o ceremonie funerară complexă, inventarul depus, sacrificiile efectuate, toate reprezentau o formă de expresie a puterii și un mesaj percutant în context social.

Mai este de notat frecvența vaselor-fructieră[2334], recipiente destinate în principal unor mese comune, fie că vorbim de ospețele prilejuite de ceremonia funerară, fie că ele sunt folosite ca simboluri ale convivialității dintre decedat și tovarășii săi în timpul vieții sau ale exprimării coeziunii sociale a celor prezenți la ceremonie. Și alte vase, ceramice sau metalice sunt prezente în cadrul mobilierului funerar, rolul lor fiind acela de a indica doza de prestigiu avută și posibilitățile familiei. În contrast cu aceste probabile intenții, piesele de metal prețios sunt extrem de rare, ceea ce duce la ideea că acestea aveau un rol minor în cadrul ceremoniilor sau că prezența lor în bagajul cu care războinicul părăsea existența nu era un deziderat util.

Chiar secvențiale, informațiile extrase din analiza sumară a ceremoniilor funerare care au culminat cu ridicarea acestor tumuli dovedesc că aceste construcții funerare au aparținut aristocrației care, prin tot ce însemna spectacol funebru desfășurat, radia către societate setul de valori și credințe care o defineau și prin care se detașau de restul societății.

*

Construcția tumulilor a reprezentat doar o parte din ceea ce au însemnat practicile funerare specifice elitelor militare geto-dacice. Pe lângă mormintele tumulare, oricum puține, au fost descoperite și o serie mai consistentă de morminte plane, tot de incinerație, majoritatea însă fortuit, astfel că mare parte din informații sunt conjuncturale, iar datele obținute incomplete. Nici această listă nu este foarte lungă, cu atât mai mult cu cât repertoriul conține doar mormintele cu arme și ritualuri asociate elitelor războinice:

1. Ariușd (jud. Covasna). Mormânt de incinerație în groapă. Pe lângă oasele umane calcinate au mai fost descoperite o fibulă de bronz cu resort spiralic, un fragment de

---

[2332] O excepție este decedatul din C73 de la Hunedoara, care a fost copil sub șapte ani – *infans I* (Sîrbu, Borangic 2016a: 344).

[2333] Sîrbu, Rustoiu 2000: 44.

[2334] Vase prezente frecvent aparent doar în teritoriu, căci în proximitatea Sarmizegetusei acestea sunt descoperiri sporadice (Florea 1998: 171). Dacă această realitate arheologică nu este un rod al stadiului cercetării siturilor din Munții Orăștiei, situația obligă la regândirea convivialității în mediul dacic. Cum majoritatea acestui tip de vase destinate consumului colectiv de hrană sunt descoperite în medii profane (Pop 2013: 236), la o primă vedere, cel puțin, convivialitatea apare mai des întâlnită în teritoriu decât în zona aulică. Există, în acest scenariu, și un argument suplimentar, respectiv lipsa mormintelor de războinici din perimetrul montan al capitalei și frecvența lor în restul regatului, zone unde întărirea legăturilor dintre indivizi, prin participarea cu diverse prilejuri la mese comune, apare mai bine documentată. Pe aceste considerente e poate spune că această convivialitate a făcut parte din mentalitatea aristocrației războinice și nu numai, provinciale, diferită de înalta aristocrație de curte. Vasele de tip *fructieră* și noțiunea de convivialitate pe care o sugerează au fost cel mai probabil o componentă a elementelor și mecanismelor psiho-sociale prin care se sublinia exclusivismul și elitismul unui anume grup social și contribuia la reiterarea regulată a relațiilor dintre indivizi, în special între șefi și suita lor. Dispariția acestor vase din inventarele casnice după cucerirea Daciei ar putea demonstra destructurarea relațiilor inter-umane și implicit a mecanismelor sociale care asigurau coeziunea de grup în cadrul populației autohtone, relații imposibile în noua configurație politică și, implicit, lipsa sau discreția rămășițelor elitelor dacice locale. Nu s-a putut demonstra o legătură între vasele-*fructieră* propriu-zise din epoca dacică și vasele cu picior din mediul autohton de după cucerirea romană (cf. Glodariu 1981, p 162).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

ceașcă lucrat la roată, un cuțitaș și un vârf de săgeată. Pe baza datării inventarului (secolele I-II p.Chr.), pare să fie singura descoperire a unui mormânt autohton din cadrul Provinciei Dacia[2335], cu atât mai atipic cu cât în mobilierul funerar se regăsesc arme, situație complicată din perspectiva autorităților romane.

2. Băbeni-Olteț (jud. Vâlcea). În această localitate au fost semnalate, la începutul secolului al XX-lea, mai multe morminte de incinerație, din inventarul cărora au putut fi recuperate un vas și fragmentele a două spade de tip celtic[2336].

3. Bălănești (jud. Gorj). O mica necropolă, de cel puțin trei morminte de incinerație, descoperită de amatorii de detecții metalice și apoi cercetată de către specialiști. Cele trei complexe cu arme sunt: Cx2 - care conținea un vârf de lance, pumnal curb de tip *sica* cu teacă, fibulă de fier fragmentară, o cataramă, o aplică, un piron, o buterolă și o verigă de bronz. Urme de cărbune și puține resturi osteologice calcinate; Cx3: pumnal curb de tip *sica*, o bucată din arcul unei fibule de fier; Cx4: pumnal curb de tip *sica* cu mânerul rupt, îndoit ritual și o brățară de fier. Alături se mai aflau o fibula, doi cercei (?), două aplici, un nit de fier și un alt vârf de cuțit sau pumnal. Și acest complex conținea oase calcinate[2337].

4. Balta Verde (jud. Mehedinți). Mormânt plan de incinerație cu inventar compus din vârf de lance, o spadă fragmentată, ambele îndoite ritualic, precum și câteva fragmente metalice, distruse de oxidare, astfel că nu se mai poate preciza de la ce provin. Bolovanii de râu împrăștiați în jur, precum și bulversarea locului din cauza lucrărilor agricole repetate[2338] ar putea sugera că mormântul a fost unul tumular, dar orice certitudine în acest sens lipsește.

5. Bistreț (jud. Dolj). P. Gherghe notează existența *unor morminte de factură celtică* în punctul *Debarcader*, fără alte detalii sau indicii bibliografice[2339]. Caracterului extrem de incert al acestei note i se adaugă existența unei zăbale de tip *tracic* în depozitele Muzeului Militar Național „Regele Ferdinand I", București, în fișa căreia este notată ca loc de proveniență *Bistreț, Dolj*. Este deci posibil ca semnalarea lui P. Gherghe să fie legată de această zăbală (posibil și de alte piese aflate în gestiunea muzeului bucureștean), dar situația de ansamblu cere o redocumentare a cazului.

6. Blandiana (jud. Alba). Mormânt de incinerație cu inventar funerar compus din pumnal curb cu teacă, vârf de lance, cataramă de fier, zăbală de tip *tracic*, vas ceramic și alte fragmente ceramice[2340].

[2335] Szekely 1982: 136-137. Datarea inițială are la bază existența unui fragment de vas roman, frecvent în castrele din Dacia Romană, și pe fibulă. V. Sîrbu încadrează însă mormântul în secolul I a.Chr. (Sîrbu 1993: 76), aspect care modifică scenariul, de altfel greu de admis, al unui mormânt autohton cu arme în timpul stăpânirii romane. La fel de corect este și faptul că un singur vârf de săgeată, ce putea fi folosită și la vânătoare, nu califică indubitabil decedatul drept războinic, el putând fi doar un vânător bun.
[2336] Nicolăescu-Plopșor 1945-1947: 18,
[2337] Marinoiu *et alii* 2016: 211-225.
[2338] Berciu, Comșa 1956: 399-400.
[2339] Gherghe 2001: 26-27.
[2340] Ciugudean 1980: 425-432.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

7. Căciulatu (jud. Dolj). Dintr-un punct neprecizat de pe raza acestui sat provine un vârf de lance cu urme de ardere, ceea ce face posibilă existența unui mormânt de incinerație[2341].

8. Călărași (jud. Dolj). Mai multe morminte de incinerație din inventarul cărora s-au recuperat un pumnal curb, o spadă de tip *celtic* și trei vârfuri de lance[2342].

9. Cepari (jud. Argeș). Două sau trei morminte plane de incinerație. Din inventare reținem diverse fragmente diforme de fier, două lame de cuțit de mari dimensiuni, piese de harnașament, fibule rupte, o brățară din sticlă, resturi osteologice calcinate[2343].

10. Cetate (jud. Dolj). Mormânt de incinerație care avea ca inventar un pumnal curb, cu teaca lui, o spadă de tip *celtic* și un vârf de lance. Consemnările vechi despre această descoperire, făcută cam pe la 1913, notează că mormântul era localizat pe *movila lui Salii*, aspect care ar putea însemna că amenajarea funerară nu era un plană, ci tumulară[2344]. Din păcate, după un secol de la descoperire, aceste detalii nu pot fi decât incerte. Un alt vârf de lance a fost descoperit fortuit în perimetrul administrativ al aceleiași localități (punctul *Cetate 2*).

11. Cetățeni (jud. Argeș). Mormânt de incinerație construit din ziduri de piatră de forma unui patrulater, în interiorul căruia a avut loc arderea defunctului. Inventarul era constituit din resturile unei armuri de zale, împodobită cu lunule de aur, un posibil *umbo*, o lance și resturile unor podoabe de argint topite. În centrul amenajării se afla jumătatea inferioară a unei oale lustruite, folosită pe post de urnă funerară, în care erau depuse oasele calcinate ale războinicului și *umbo*-ul[2345].

12. Chirnogi (jud. Călărași). Mormânt plan de incinerație aparținând unei necropole, având forma unei gropi cilindrice, în care au fost găsite oase de dimensiuni mici, un strat de cenușă, o placă de bronz decorată și articulată cu ajutorul unei tije de fier, precum și o brățară de fier. Pe baza decorului, care are analogii cu decorul coifului de la Popești, s-a construit ipoteza că fragmentul aparține tot unui coif, fiind mai exact un obrăzar[2346].

13. Ciceu-Corabia (jud. Bistrița Năsăud). Aici au fost descoperite două morminte de incinerație, unul având ca inventar un cuțitaș, iar celălalt un cuțitaș și un vârf de lance[2347].

14. Cigmău (jud. Hunedoara). În castrul roman sau mai exact sub acesta, provine un pumnal curb de tip *sica* și un fragment de armură de zale. Nu există deocamdată certitudini în asocierea celor două piese de armament, ambele fiind identificate ca provenind din săpături mai vechi, rătăcite în depozitele muzeale și redescoperite recent. Chiar privite separat, cele două componente sugerează existența unui mormânt (sau a două?) peste care s-a ridicat ulterior castrul[2348]. O altă variantă ar fi că armele sunt capturi de război, dar pentru a tranșa definitiv

---

[2341] Berciu 1939: 210.
[2342] Nicolăescu-Plopșor 1945-1947: 18-19; Sîrbu, Borangic 2016: 71-72.
[2343] Sîrbu 1993: 75.
[2344] Nicolăescu-Plopșor 1945-1947: 19.
[2345] Măndescu 2006: 26; p. 60-61: 63; Borangic 2011: 174-176.
[2346] Șerbănescu 2006, 169-170.
[2347] Inedite. Inf. dr. Radu Zăgrean, Complexul Muzeal Bistrița Năsăud.
[2348] Cristian Roman, *Arme dacice descoperite la Cigmău (jud. Hunedoara)*; în curs de apariție.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

problema este nevoie de identificarea documentației de șantier care conține situația stratigrafică.

15. Corcova (jud. Mehedinți). Mormânt de incinerație cu resturile funerare depuse într-o groapă și resturile osteologice calcinate introduse într-o cană. Alături de vasul ceramic erau și două fibule de fier. Armele descoperite sunt un pumnal curb cu teacă, o spadă de tip *celtic* și un vârf de lance[2349].

16. Corlate (jud. Dolj). O mică necropolă compusă din patru morminte, dintre care doar două aveau sigur arme. Unul dintre morminte (**M.1**) avea în inventar o spadă de tip celtic, îndoită ritualic, un *umbo* de tip celtic, o fibulă și câteva fragmente ale unor mici piese de fier[2350]. Din **M.2** s-au recuperat doar un vârf de lance și câteva oase arse, iar din **M. 3** un lanț de fier cu două plăci de forma unei lame de toporaș la un capăt. Din **M.4** s-a recuperat doar o spadă fragmentară[2351].

17. Cornești (jud. Gorj). Un probabil mormânt de incinerație cu inventarul recuperat în secvențe. De aici provin un pumnal curb, o spadă de tip *celtic*, resturi din teaca acesteia, un vârf de lance și două fragmente dintr-un *umbo*[2352].

18. Dobrosloveni (jud. Olt). Undeva în zona acestei localități s-a descoperit un mormânt de incinerație care avea ca inventar o zăbală (tip V Werner, varianta A), o spadă fragmentată, un *umbo* și două vârfuri de lance[2353].

19. Gârla Mică (jud. Mehedinți). Mormânt de incinerație din care provine o spadă de tip *celtic.* Arma are urme de ardere[2354].

20. Gogoșița (jud. Dolj). Din perimetrul acestei localități provin două spade de tip *celtic*, una păstrată fragmentar, cu urme clare de îndoire și una întreagă, precum și un vârf de lance îndoit. Existența acestor piese sugerează cel puțin două morminte de incinerație, armele având urme de ardere[2355].

21. Golenți (jud. Dolj). Mormânt plan de incinerație, descoperit fortuit, din care provin un vârf de lance, un pumnal curb de tip *sica* și o fibulă[2356].

22. Gruia (jud. Mehedinți). Un număr neprecizat de morminte de incinerație, cu arderea în altă parte, descoperite într-un punct care în Antichitate constituia o insulă a Dunării. De aici s-au recuperat două spade (una sigur de tip *celtic*, cealaltă fiind aparent diferită) mai multe vârfuri de lance (dintre care unul de bronz) și de sulițe[2357]. Tot din perimetrul necropolei

---

[2349] Sîrbu *et alii* 1999: 217-229.
[2350] Întreg inventarul a fost recent republicat (Bondoc 2016: 21-32), ocazie cu care s-au adus unele completări asupra spadei din **M.1** – care era îndoită ritual, aspect ce nu reieșea din publicările anterioare.
[2351] Nicolăescu-Plopșor 1945-1947: 20-23; Sîrbu 1993: 77.
[2352] Popescu 1963: 403-411.
[2353] Nicolăescu-Plopșor 1945-1947: 23-24.
[2354] Bărcăcilă 1924: 296; fig. 270; Nicolăescu-Plopșor 1945-1947: 23.
[2355] Nicolăescu-Plopșor 1945-1947: 24-25 (cu bibliografia mai veche).
[2356] Sîrbu, Borangic 2016: 77 (cu bibliografia descoperirii).
[2357] Pârvan 1924: 35-50.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

provin și două paftale[2358]. Tot de aici provin și o cană și două străchini de lut cu analogii în mediul scordisc[2359].

23. Hinova (jud. Mehedinți). Din descoperiri fortuite din arealul acestei localități, provin un fragment dintr-o spadă de tip *celtic* și trei vârfuri de lance[2360].

24. Histria (jud. Constanța). În necropola polisului grecesc a fost identificată și o înmormântare care aparține, prin natura inventarului și ritul aplicat, unui barbar. Inventarul acestui mormânt conține un pumnal curb de tip *sica* cu teaca sa. Arma nu a fost îndoită, dar prezintă urme de ardere intensă[2361].

25. Hoghiz (jud. Brașov). Mormânt de incinerație, probabil în groapă, descoperit cu ajutorul detectoarelor de metal, din care s-au mai recuperat un pumnal de tip *sica* în teacă, un vârf de lance, un buton de vas modelat cu mâna și alte piese din metal[2362].

26. Hunedoara (jud. Hunedoara). În cadrul necropolei descoperite aici sunt și trei complexe atribuite pe baza inventarului unor războinici. **C.12** conținea, pe lângă resturile osteologice arse, un vârf de lance, un cuțit curbat, verigi de bronz, podoabe de os și sticlă, fragmente neidentificabile de fier, resturi ceramice, printre care și de la un vas-fructieră. **C.71** – mormânt de incinerație cu inventar compus din urna funerară, un pumnal curb cu teacă, o pafta de centură, o cataramă și un vârf de lance. Armele descoperite într-un complex vecin – **C.70** – (resturile unei armuri de zale, ale unei spade introduse în teacă și ale unui scut. Prezența unor fragmente de tablă de fier articulate cu o balama fac posibilă existența unui coif) au fost puse în relație cu complexul **C.71**[2363]. Alt complex cu armament este **C.73** cu un inventar mai sobru, compus doar dintr-un pumnal curb de tip *sica* împreună cu partea metalică a tecii, două fragmente de brățară, o sulă și o gresie de ascuțit[2364].

27. Mala Kopanya (Ucraina). Aici a fost identificată o zonă cu morminte și depuneri votive (*Cellenica I*) și o necropolă cu opt morminte plane de incinerație (*Serednii Grunok*) . Piesele de armament sunt foarte numeroase și conțin 13 spade de tip *celtic* cu teci, îndoite, șapte pumnale de tip *sica*, *umbo*-uri, fragmentele unei armuri de zale, cuțite, vârfuri de lance și de săgeți, pinteni, zăbale de tip *tracic* și simple, numeroase catarame și verigi[2365].

28. Mangalia (jud. Constanța). În necropola coloniei Callatis a fost dezvelit un mormânt de incinerație cu arderea pe loc (**M.4**) care, pe lângă oase calcinate și un obiect din plumb, conținea și o spadă de tip *celtic* în teacă, ușor îndoită (posibil de presiunea pământului). Arma a fost pusă în relație cu prezența în zonă a unui mercenar barbar[2366].

[2358] Liciu 2002: 109-112.
[2359] Sîrbu *et alii* 1999: 217-229 (cu bibliografia sitului).
[2360] Nicolăescu-Plopșor 1945-1947: 26-27.
[2361] Pippidi 1956: 309-310; Rustoiu 2000: 278.
[2362] Nepublicat deocamdată (Sîrbu, Savu 2015: 107).
[2363] Sîrbu *et alii* 2007: 155-177.
[2364] Roman, Luca 2012: 75-89.
[2365] Kotigoroșco 2015: 113-130.
[2366] Bârlădeanu-Zavatin 1980: 225-227; Rustoiu 2000: 277-279.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

29. Orodel (jud. Dolj). Mormânt plan de incinerație cu inventar alcătuit dintr-un pumnal curb de tip *sica* (excelent conservat), un vârf de lance, o zăbală de tip *tracic* și o spadă de tip *celtic.* Toate piesele au urme de arsură puternică[2367].

30. Orșova (jud. Mehedinți). Din descoperiri fortuite și probabil separate, provin câteva arme: o spadă de tip *celtic*, un vârf de lance și un pumnal, fără alte precizări[2368]. Unele obiecte provenind din acest punct, între care și arme (probabil și spada) sunt menționate că ar fi ajuns la muzeul din *Fehértemplom* (astăzi Bela Crkva – Biserica Albă, Serbia), fără a exista certitudinea că este vorba despre același orizont arheologic[2369].

31. Ostrovul Șimian (jud. Mehedinți). Din această localitate provine o spadă de tip *celtic*, descoperită fortuit, fapt ce presupune existența unui mormânt[2370].

32. Padea (jud. Dolj). O mică necropolă conținând un număr necunoscut de morminte. Inventarele au fost bulversate de-a lungul timpului, astfel că astăzi nu se pot face precizări suplimentare privind starea inițială sau numărul acestora. Piesele recuperate sunt: 11 vârfuri de lance, două spade cu tecile aferente, una păstrată fragmentar, cinci vârfuri de suliță, o zăbală de tip *tracic*, două fibule, trei cuțite (unul rupt), două sau trei pumnale curbe de tip *sica* și o cană modelată la roată. Tot din perimetrul sitului au mai fost recuperate numeroase fragmente ceramice, un denar roman republican și un mic obiect de argint, rupt[2371].

33. Perișor (jud. Dolj). Mormânt de incinerație incert, din care a fost recuperată o spadă de tip *celtic*, îndoită și degradată ca urmare a temperaturilor rugului funerar și a depozitării improprii după descoperire[2372]. Cercetări ulterioare, efectuate la locul descoperirii, precum și în colecția muzeală a școlii din localitate, unde se afla spada, au dus la recuperarea a două zăbale de tip *tracic*. Acestor două piese nu li se cunoaște locul exact de proveniență, astfel că nu pot fi relaționate cu spada, desi este posibil ca măcar una dintre ele, să provină din acest mormânt. Existența celei de a doua zăbale confirmă faptul ca pe raza acestei localități au fost înmormântați cel puțin doi călăreți[2373].

34. Piatra Craivii (jud. Alba). Un posibil mormânt este situat la baza mamelonului pe care s-a ridicat cetatea, fără a se putea preciza indubitabil poziția exactă. Piesele au fost dispersate după descoperire și inventarul a fost reîntregit teoretic ulterior. Acesta conținea un pumnal curb, o spadă de tip *celtic*, ruptă astăzi în trei, două vârfuri de lance, mânerul unui scut (?), alte fragmente metalice[2374]. Tot la baza stâncii, spre sud-est, lângă drumul antic care urmărea culmea dealului, a fost descoperită, ca urmare a braconajului arheologic, o posibilă necropolă[2375]. Din acest loc, dar din puncte diferite (mai multe morminte?), s-au recuperat un pumnal curb, îndoit, două paftale de centură, un *umbo* și alte câteva piese[2376]. Din zona sitului

---

[2367] Nicolăescu-Plopșor 1945-1947: 27.
[2368] Woźniak 1974: 184, rep. 21.
[2369] Roska 1944: 79.
[2370] Pârvan 1982: 288 (505); Bărcăcilă 1924: 296; fig. 270; Nicolăescu-Plopșor 1945-1947: 28, fig. IV/9.
[2371] Bondoc 2008-2009: 140-146; Sîrbu, Borangic 2016: 80-82 (cu toată bibliografia).
[2372] Voicu 1971: 59; Zirra 1971: 234, nota 303.
[2373] Bondoc 2010: 251-256.
[2374] Rustoiu 2007a: 83-97; Popa 2008: 357-365.
[2375] Plantos, Ciută 2016: 174.
[2376] A fost publicat doar pumnalul curb (Plantos, Ciută 2015: 251-263), urmând ca după finalizarea anchetei judiciare să fie recuperată informația științifică și de la celelalte piese (inf. dr. C. Plantos).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

provin mai multe pumnale curbe decorate, fragmentate și dispersate între diverse instituții muzeale[2377], descoperite fără contexte clare.

35. Plosca (jud. Dolj). În perimetrul administrativ al acestei localități a fost descoperit un probabil mormânt de incinerație, din care provin câteva arme: jumătatea inferioară a unei lame de spadă cu tot cu buterola tecii, un vârf de lance și resturile unui *umbo* în formă de bandă, care mai păstrează și unul dintre cuiele de fixare pe placaj[2378].

36. Pristol (jud. Mehedinți). Dintr-un loc neprecizat provine o spadă bine conservată, aproape întreagă și un vârf de lance, nepublicate încă[2379].

37. Racovița (jud. Vâlcea). Mormânt de incinerație care avea ca inventar o spadă de tip *celtic* îndoită, un vârf de lance îndoit, o zăbală de tip *tracic* ruptă și puternic deformată, un pumnal curb deteriorat și o cataramă rectangulară de fier. Toate piesele poartă urme de ardere intensă[2380].

38. Rastu (com. Dolj). De aici provin câteva piese care reconstruiesc o mică necropolă, de cel puțin trei morminte, al căror conținut a fost însă deranjat și dispersat. Armele descoperite sunt trei pumnale curbe de tip *sica*, îndoite, fragmente de la tecile pumnalelor, două vârfuri de lance. Toate armele au fost îndoite ritualic. Resturile osteologice descoperite erau, potrivit autorilor săpăturii, depuse într-un vas neolitic, folosit drept urnă funerară, astfel devin greu de asociat fără dubii oasele de restul inventarelor și de stabilit dacă sunt sigur morminte sau cenotafuri[2381].

39. Rotbav (jud. Brașov). Morminte de incinerație descoperite de către amatorii de detecții metalice. S-au recuperat numeroase piese: pinteni, 18 fibule de fier și două de argint cu nodozități, trei sau patru paftale fragmentare, un pandantiv-toporaș, un pumnal curb de tip *sica*, două pumnale curbate (tip D?), o cataramă, un posibil vârf de spadă, un vârf de lance, numeroase fragmente ceramice[2382]. Tot de pe raza acestei comune provine o descoperire recentă a unui inventar specific războinicilor daci.

40. Șișești (jud. Mehedinți). De aici provin un pumnal curb cu teacă și două vârfuri de lance, trecute prin foc, ceea ce conduce la presupunerea rezonabilă că au făcut parte din inventarul unui mormânt de incinerație. Nici una dintre arme nu a fost îndoită[2383].

41. Slatina (jud. Olt). Mormânt plan de incinerație în urnă având ca inventar un pumnal curb de tip *sica*, un cuțitaș și un vârf de lance. Oasele calcinate ale defunctului au fost depuse în vasul ceramic, din care s-a păstrat doar partea inferioară. Armele au fost trecute prin foc, iar lancea a fost îndoită[2384].

[2377] Sîrbu, Borangic 2016: 34, nota 88.
[2378] Berciu 1966 p. 88; Zirra 1971, nota 303; Woźniak 1974: 184, fig. 9/2; 2a; Sîrbu 1993: 79.
[2379] Gherghe 2001: 98.
[2380] Sîrbu, Borangic 2015: 371-375.
[2381] Tudor 1968: 515-526.
[2382] Sîrbu, Savu 2015: 98-106.
[2383] Nicolăescu-Plopșor 1945-1947: 28-29.
[2384] Butoi 1974: 29-31.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

42. Șopot (jud. Dolj). O zăbală tracică de fier (Werner XVI) a fost descoperită fortuit *pe panta colinei Brăgăroaia* (tumul?). Din desenul păstrat se observă că ansamblul este format din două bare mobile, pe care sunt montate rozete zimțate (de bronz?) și două psalii simetrice. Alte informații lipsesc[2385].

43. Spahii (jud. Gorj). La cca. 200 m de așezarea dacică a fost identificată și cercetată necropola acesteia, având 29 de morminte descoperite, dintre care cinci sigur au aparținut unor războinici, dat fiind armele conținute. În perimetrul cercetat s-a descoperit inclusiv rugul (*ustrinum*). Mormintele erau cu inventarul depus în groapă și, într-un caz, în urnă. Armele descoperite sunt: două spade cu teci, puternic afectate de temperatura rugului și aciditatea solului, vârfuri de lănci, cuțite, *umbo* de scut – toate trecute prin foc și îndoite. Tot aici au mai fost descoperite un fragment de brățară și o bucată de colier din argint aurit. În așezare, într-o locuință a fost descoperit un pinten de fier, fapt ce completează calitatea de călăreț măcar a unuia dintre rezidenți[2386].

44. Tărtăria (jud. Alba). Dintr-un mormânt de incinerație, distrus parțial de lucrările agricole, au fost recuperate teaca fragmentară a unui pumnal curb, o agățătoare de la teaca unei spade și extremitățile inferioare ale psaliilor unei zăbale de tip *tracic*[2387]. Din apropiere a fost recuperat un pumnal curb, decorat, distrus intenționat prin tăiere cu dalta și depus ritualic într-o groapă[2388].

45. Teiușu (jud. Olt). Un pumnal curb și un vârf de lance sunt amintite ca provenind din această localitate. Alte detalii nu se cunosc[2389].

46. Teleac (jud. Alba). În proximitatea fortificației hallstattiene au fost descoperite două morminte plane de incinerație. Din **M.1** s-a recuperat un vârf de lance și o cană-urnă, bitronconică, iar din **M.2** o altă cană bitronconică și un pumnal curb de tip *sica*, puternic deteriorat. Armele poartă urme de ardere și au fost îndoite ritualic[2390].

47. Turnu Severin (jud. Mehedinți). În depozitele Muzeului Regiunii Porților de Fier din Drobeta Turnu-Severin, se păstrează numeroase piese de armament, descoperite fortuit la începutul secolului al XX-lea, în zona Olteniei inferioare. Între acestea se află o spadă de tip *celtic*, întreagă. Piesa a fost îndoită ritualic, apoi a fost îndreptată de către descoperitori[2391]. Tot aici se află un pumnal curb de tip *sica* descoperit într-un loc necunoscut de pe raza județului Mehedinți[2392]. Având în vedere numeroasele analogii din regiune, varianta cea mai probabilă este că acestea provin din morminte de incinerație.

48. Urdinița (jud. Dolj). Din punctul numit *Știubeiul lui Păsărică*, astăzi necunoscut localnicilor, au fost recuperate mai multe piese metalice (un pinten, o foarfecă, trei cuțite, un

[2385] Nicolăescu-Plopșor 1945-1947: 29, fig. IV/13.
[2386] Gherghe 2015: 66-80.
[2387] Ciugudean, Ciugudean 1993: 77-79.
[2388] Barbu *et alii*, *Un fragment de sica dintr-o groapă de la Tărtăria, jud. Alba* (*mss.*, în curs de publicare).
[2389] Sîrbu, Borangic 2016: 37 (cu bibliografia problemei).
[2390] Moga 1982: 87-91.
[2391] Bărcăcilă 1924: 296; fig. 270; Nicolăescu-Plopșor 1945-1947: 29, fig. IV/13.
[2392] Sîrbu, Borangic 2016: 81 (cu bibliografia piesei).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

pumnal, două vârfuri de lance), astfel că este posibil ca aici să fi fost unul sau mai multe morminte[2393].

49. Vârț (jud. Gorj). În proximitatea fortăreței de aici au fost descoperite două morminte de incinerație, dintre care unul avea ca inventar un vârf de lance, un cuțit mare curbat (pumnal?) și un pinten rupt. Piesele aveau urme de ardere. Vârful de lance era înfipt în mijlocul grămezii de cenușă, cărbuni și fragmente ceramice. Este unul dintre puținele morminte din această regiune descoperite atât de aproape de o cetate[2394]. Relația mormintelor cu fortăreața din apropiere nu este exclusă.

50. Vârtop (jud. Dolj). Două lănci descoperite fortuit indică existența în zonă a unor morminte de incinerație. Armele poartă urme de ardere[2395].

51. Vela (jud. Dolj). Dintr-un incert mormânt de incinerație provine o lamă de spadă[2396]. Informația are la bază o comunicare a arheologului Ghe. Popilian, dar sursa nu este însoțită de vreo fotografie sau vreun desen și nici nu a mai fost publicată ulterior. Nu se cunoaște soarta artefactului sau a complexului, deși punctul de descoperire a mai fost citat în literatura de specialitate; nu există certitudinea că piesa amintită a fost văzută și de altcineva[2397].

52. Viașu (jud. Mehedinți). Mormânt de incinerație, în inventarul căruia era un vârf de lance, o zăbală de tip *grecesc* și un pumnal curb de tip *sica*[2398].

53. Zimnicea (jud. Teleorman). În cadrul marii necropole descoperite aici au apărut și câteva morminte ce depășesc pragul secolului al II-lea a.Chr. Unul dintre acestea (**C.10**, **M.21**) conținea un fragment de tablă de bronz ce poate să fi făcut parte din obrăzarul unui coif, fiind decorat, cu analogii la coiful de la Popești[2399]. Din aceeași necropolă, din mormântul **C.19**, **M.5**, provine un pumnal curb de tip *sica*, posibil cu teaca lui și un cuțitaș[2400]. Pumnalul este unul dintre cele mai timpurii de acest tip, provenite din nordul Dunării (alături de cel de la „Silivaș”[2401], cele de la Padea și cel de la Slatina, toate de tip **A**).

[2393] Woźniak 1974: 185, nr. 33a; Rustoiu 2002: 62.
[2394] Gherghe 1983: 59, pl. 5/1; 5/4; 7/1.
[2395] Berciu 1939: 206; Zirra 1971: 234, nota 304; Nicolăescu-Plopșor 1945-1947: 30, fig. IV/14, IV/16.
[2396] Zirra 1971: 234, nota 303.
[2397] Woźniak 1974: 185, nr. 34; Pe aceste considerente, V. Sîrbu notează informația ca fiind incertă (Sîrbu 1993: 79).
[2398] Sîrbu, Borangic 2016: 90 (cu bibliografia).
[2399] Borangic 2015: 423 (cu bibliografia piesei).
[2400] Alexandrescu 1980: 22.
[2401] Pumnalul curb de la „Silivaș” face parte dintr-un lot de arme (un coif, o spadă fragmentară, două vârfuri de lance) și o fibulă, toate din fier, provenite din colecția de antichități a contelui maghiar Teleki Domokos, care le-a donat în 1918 muzeului din Cluj (astăzi MNIT). Inventarul a intrat sub acest nume („de la Silivaș”) în literatura de specialitate. Asupra pieselor care îl compun astăzi planează numeroase imprecizii, atât asupra locului exact al descoperirii (Transilvania centrală, posibil Turda, jud. Cluj, unde locuia colecționarul Botár Imre, cel care le-a descoperit cam prin 1895 și apoi le-a vândut contelui Teleki sau zona Ocna Mureș, jud. Alba), cât și asupra asocierii pieselor, ca parte a unui inventar funerar, precum și a cronologiei armelor. Modul de descoperire și traseul acestora au făcut adesea subiectul unor articole de specialitate (Sîrbu, Borangic 2016: 87, cu bibliografia problemei). Ce atrage aici atenția, dincolo de toate inconsecvențele prezentate, este pumnalul curb, una dintre cele mai timpurii astfel de arme din spațiul nord-dunărean, datat între finalul secolului IV a.Chr. și primele decenii ale secolului următor. Armele au aparținut, neîndoielnic unui războinic celt, dar este foarte posibil ca pumnalul, specific războinicilor traci, să nu fi fost descoperit în același loc.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Acestui repertoriu i se adaugă o serie de descoperiri mai puțin sigure sau doar incerte prin prisma fragilității înregistrărilor arheologice ori doar a semnalărilor de contexte și inventare cu caracteristici care le situează în registrul fenomenului funerar elitist. Astfel, piese de armament specifice elitelor sunt semnalate la Căciulata, Broșteni, Valea Teiușului și în alte locuri. Unele artefacte au fost recuperate, altele s-au pierdut după descoperire (Deva) și tot ce mai avem sunt doar consemnări în diverse publicații, mai mult sau mai puțin obscure din punctul de vedere al circulației și a accesului la ele. Alte piese provin din complexe nepublicate deocamdată, cum sunt cele de la Florești[2402] și Dâlbocița[2403] ori aflate colecții particulare, acestea din urmă cu un traseu istoric imposibil de reconstituit astăzi. Toate aceste piese se adaugă descoperirilor fortuite, făcute de către diverse persoane, mai puțin atente sau neinteresate de contextul arheologic. Importanța lor istorică este diminuată de lipsa detaliilor care pot reconstrui locul pe care l-au ocupat în cadrul fenomenului funerar; singura certitudine rămasă, piesele în sine, completând doar harta sau, mai adesea, doar numărul. războinicilor decedați.

O altă categorie importantă de piese de armament asociate elitelor, o constituie depunerile votive (cenotafe?), cum sunt considerate acele descoperiri de artefacte specifice elitelor, dar din care lipsesc resturile osteologice. Acest fapt întărește sacralitatea armamentului și importanța lui în definirea calității de războinic. Armele trebuiau *înmormântate* chiar în lipsa corpului decedatului, chiar dacă motivația exactă a gestului azi ne scapă (defuncți nerecuperați? ritualuri războinice?).

Cea mai relevantă astfel de situație este cea de la Bulbuc (jud. Alba), descoperire făcută de către amatorii de detecție a metalelor, dar care a beneficiat de recuperarea, în bună măsură, a informației științifice[2404].

Distribuția locurilor cu descoperiri pe hartă arată o serie de inegalități, dacă avem ca reper harta României moderne, desigur, căci realitățile politice ale epocii dacice erau fără îndoială altele. Privind dispersia mormintelor aristocratice atribuite războinicilor se observă concentrările tumulare mai mari în zona davelor de pe Siret și în Muntenia Centrală, în contrast cu raritatea celor din Transilvania și Oltenia. O diferență, explicată prin raporturile cronologice dintre cele două zone, sunt puținele arme depuse în tumulii din Moldova, mai târzii decât cei din Transilvania. Mai puțini numeric, cei din centrul regatului dac compensează prin bogăția inventarelor funerare. Mormintele plane, în schimb, sunt numeroase în Oltenia și Transilvania și lipsesc din Moldova (**Pl. 58**).

Descoperirile din interiorul Arcului Carpatic sunt localizate, majoritar, pe valea Mureșului mijlociu (**Pl. 54**), unde ele s-au găsit atât în spațiul rural, cât și în proximitatea cetăților din acest areal (Piatra Craivii, Cugir, Costești, Hunedoara, Deva, Ardeu). În continuare, lipsesc inexplicabil descoperirile funerare din zona capitalei Sarmizegetusa Regia și, de altfel, în tot arealul dacic din Munții Orăștiei (cu excepția tumulului de la Costești, încă necunoscut în detaliu). Un secol de cercetare arheologică nu a produs în acest spațiu, aproape nimic din ce presupune fenomenul funerar al unei zone dens populate. Este un interval prea mare de timp pentru ca explicația să fie cantonată exclusiv în metodologia greșită de cercetare, chiar dacă această realitate, supărătoare și amendată cu numeroase ocazii[2405], domină încă. Mai aproape de adevăr ar fi acceptarea unor practici funerare discrete sau greu de documentat

[2402] Sîrbu *et alii* 2016.
[2403] Sîrbu, Borangic 2016: 33
[2404] Cinci posibile complexe, conținând pumnale curbe de tip *sica*, teci, vârfuri de lance, zăbale de tip *tracic*, un pinten, resturi ceramice (Borangic 2014a: 259-310).
[2405] Strobel 1998: 82-83.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

arheologic. Nucleul religios – poate enigmaticul *Kagaionon*[2406]? – existent aici este parte esențială din această explicație.

Deși bine fortificată și, în consecință, deducem de aici existența unor de puternice clanuri războinice, descoperirile de morminte cu arme din sud-estul Transilvaniei sunt destul de rare[2407], dar având în vedere apariția fortuită și în acest areal a unor astfel de complexe (Rotbav, Hoghiz), putem invoca în acest caz un stadiu al cercetării și presupune mobilarea regiunii cu astfel de morminte și artefacte în viitor[2408].

Repertorierea mormintelor plane cu armament relevă o serie de diferențe, dar și de asemănări cu mormintele tumulare în ceea ce privește ritualurile funerare și conexiunile sociale posibile, determinate de acestea.

În primul rând, gruparea în necropole și implicit relația cu vreo așezare sau fortăreață este mai rar documentată[2409]. Chiar mai mult, o parte dintre morminte sunt la distanță de centrele rezidențiale importante din zona lor, ceea ce construiește posibilitatea ca războinicii decedați să facă parte din aristocrația provincială, mai degrabă. Și în unele cazuri când această relaționare s-a putut face (Spahii) inventarul sărăcăcios – similar, din perspectiva economică, cu situația din așezare – denotă o situație economică fragilă, în care costurile armamentului sacrificat erau simțitoare pentru comunitate. Această fragilitate este, cu puține excepții (Hunedoara), generalizată în cadrul tipului de depuneri funerare discutat. Armamentul sacrificat este puțin, raportat la panoplia completă, limitat adesea la unele piese simbolice (pumnal, lance, zăbale) sau părți din altele (solzi, fragmente de zale, coifuri?, *umbo*-nes). Motivele acestei sobrietăți pot fi de natură spirituală, numărul destul de mare de astfel de depuneri sugerează însă anumite reguli în acest sens, vizibile în asocierile de armament incinerat odată cu defunctul.

Cea mai constantă armă în depunerile funerare în discuție, este pumnalul curb de tip *sica*, prezent și în înmormântările tumulare și în cele plane[2410]. Rolul acestuia în cadrul ceremoniilor funerare este atât de evident, încât unele morminte au fost presupuse chiar și în cazul recuperării armei fără context arheologic sau în lipsa celorlalte elemente specifice (Piatra Craivii, Berghin, Izvoru, Tilișca, Deva, Bretea, Enisala, Vălenii de Mureș, Mediaș) sau chiar în cazul recuperării doar a tecii (Tipia Ormenișului, Moigrad, Teleac).

[2406] Descoperirea unor inscripții din Tomis, de epocă romană, a permis clarificarea toponimului. *KAGA* este echivalentul latinului *sacrum* (altar, act religios în general) și, în consecință, muntelui *sfânt* ar trebui să i se spună *Kagaionon* (Oltean 1989: 215-218). De notat că termenul nu are în vedere un munte anume, ci este substantiv comun, motiv pentru care astfel de munți consacrați vor fi existat în mai multe locuri din Dacia (Vulpe 2005: 579). Muntele făcea legătura între Cer și Pământ; el concretiza ideea axă, de centru, înălțime, stabilitate, de imuabilitate, de puritate și divinitate. Toate civilizațiile și culturile, uneori chiar cele din zone joase, au avut propriul lor munte sfânt (Chevalier, Gheebrant 1995: 321-322, *s.v. munte*).

[2407] Anterior anului 2015, era cunoscută în întreaga regiune doar o teacă de pumnal *sica*, de la Racoș - *Tipia Ormenișului* (Brașov), posibil o depunere rituală (cu posibile analogii la Măgura Moigradului), dar e posibil ca piesa să fi fost bulversată din perioada anterioară (mijlocul secolului II a.Chr. – mijlocul secolului I a.Chr.), când aici era doar așezare fortificată (Sîrbu, Borangic 2016: 90, fig. 17/2; 30/7). În ultimii ani asistăm la *popularea* regiunii cu morminte, arme, echipamente și depuneri specifice elitelor militare dacice din celelalte părți ale Daciei, aproape exclusiv descoperite cu ajutorul detectoarelor de metale.

[2408] Astfel de descoperiri au început să apară chiar în timpul redactării acestei lucrări (vezi *supra*), modificând în timp real dinamica socială și militară despre care discutăm.

[2409] Necropole sunt descoperite sau semnalate la Hunedoara, la Popești, Poiana, Cugir, Spahii, Costești-*Cetățuie* (?), posibil două morminte la Vârț și probabil cele încă necercetate de la Piatra Craivii.

[2410] Este interesantă schimbarea de situație din ultimele două decenii. Astfel, la începutul anului 2000, numărul cunoscut de inventare cu pumnale curbe să fi fost 42 în tot vestul bazinului Dunării inferioare, față de peste 150 în 2016. Situația este identică la toate cele patru tipuri principale de arme (pumnale, lănci, spade și scuturi/ *umbo*) din inventarele funerare (Spânu 2001-2002: 108-109).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

De ce a fost o pumnalul curbat o armă preferată în ceremoniile funerare? În primul rând, este evident că ceea ce construia acest ultim ceremonial nu era altceva decât reflectarea unor realități din timpul vieții războinicului. Pumnalele erau nu doar arme eficace, ci mai ales instrumente cu profunde valențe simbolice și identitare. Ofensive și mereu prezente asupra omului de arme, personalizate cu decoruri pe lame și teci, pumnalele curbe făceau parte intrinsecă din identitatea războinicului, certificau apartenența acestuia la un anumit etaj socio-profesional. Dacă admitem că mormintele plane de incinerație au aparținut – în majoritate – unor aristocrați provinciali, atunci putem spune că prin sacrificarea pumnalelor odată cu decedații, mentalul colectiv a ținut să sublinieze alinierea identității defunctului la anumite standarde marțiale, care transcendeau realitatea socială. Cu alte cuvinte, chiar dacă nu aveau potența economică a marii nobilimi rezidente în cetăți și așezări importante, războinicii *rurali* făceau parte – și au subliniat asta – dintr-o categorie profesională, mai degrabă decât socială. Erau războinici de marcă înainte de toate, iar pumnalul curb era simbolul acestei elite, insensibil la diferențele economice sau de rang, iar statutul lor rămânea același și după moarte. Pumnalele *sica* depuse în morminte asigurau această continuitate.

A doua armă ca pondere, prezentă în depunerile funerare a fost lancea[2411], o armă cu alte valențe și conotații spirituale. Armă ambivalentă, folosită și pe timp de pace la vânătoare – ipostază simbolică a forței și capacităților personale – precum și la război ca principală armă ofensivă[2412], lancea era depusă alături de pumnal, adesea distrusă prin îndoire. Dacă păstrăm vânătoarea ca tip de probă pentru demonstrarea calităților individuale și a capacităților fizice, atrage atenția raritatea vârfurilor de săgeată din depunerile funerare. Puține astfel de vârfuri au fost descoperite (Ariușd, Zemplin, Lăceni, Popești, Poiana), sugerând mai degrabă că era mai apreciat contactul direct cu vânatul (de talie mare?), atacat cu lancea, decât uciderea lui de la distanță.

Următoarea armă prezentă consistent în morminte, tumulare și plane deopotrivă, a fost spada. Armă prin excelență destinată inițiativei individuale, văzută ca o datorie și un privilegiu al aristocrației, și aceasta cumula atributele marțiale cu cele ideologice. Valoarea spirituală a spadei era dublată de cea economică, fiind arme foarte scumpe, datorită tehnicilor speciale de forjare și șlefuire. În ciuda acestor impedimente, comunitățile au recurs adesea la sacrificarea spadei, ceea ce denotă rolul important al acesteia în mentalitatea războinicilor. În cazul acestei arme există însă o nuanțare geografică. Deși este prezentă consistent în mormintele plane din Oltenia, ceva mai timpurii, ea lipsește din cele din Transilvania, unde sacrificarea ei pare să fi fost apanajul marii nobilimi. O excepție ar fi mormântul de la Tărtăria, unde spada este sugerată de agățătoarea de teacă descoperită. Dacă situația nu este rodul recuperării defectuoase a inventarului funerar, atunci suntem în fața unui substitut al spadei, prea scumpă pentru a fi distrusă. Juvenilul aristocrat înmormântat la Hunedoara-*Grădina Castelului*, chiar dacă nu a beneficiat de un tumul, nu poate fi considerat provincial, atât pe baza mobilierului funerar de excepție, cât și din cauza proximității cetății din apropiere, foarte probabil sediul puterii familiei sale. Cu prudență, pe baza prezenței spadei în depunerile funerare, putem creiona o evoluție a ierarhiilor interne. De la o armă prezentă chiar și la războinici mai puțin avuți, cum sunt cei din Oltenia (necropola de la Spahii reflectă această stare economică), în nordul Carpaților Meridionali ea devine accesibilă doar aristocraților importanți. Sau măcar aceștia erau singurii care-și permiteau sacrificarea unei asemenea arme importante egal ca funcție în realitate și în planul fantastic al existenței.

[2411] Lancea este cea mai numeroasă armă recuperată din panoplia războinicilor daci, atât în ce privește inventarele funerare – unde sunt frecvent câte două în același mormânt – cât și prin numărul mare de piese descoperite în alte contexte (în așezări, izolate, etc).
[2412] Spânu 2001-2002: 109.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Cu procentaje mult mai mici se regăsesc în depuneri piesele de armament defensiv, coifurile, zalele, scuturile, depuse desigur pentru a sugera protecția individului în post-existență. Deși toate erau încărcate de puternice semnificații apotropaice, cea mai sacrificată armă de apărare a fost scutul, ponderea acestuia fiind mai mare decât a coifurilor și armurilor la un loc. Este posibil ca un rol determinant în tipul de echipament defensiv să îl fi avut costurile concrete ale armelor, scutul fiind mult mai ieftin[2413] decât oricare dintre celelalte piese de protecție. Nu trebuie omis din ecuație nici faptul că scuturile, prin cromatică și ornamentele deținute, vor fi avut și rol identitar mai concret sau mai vizibil, motive care îl particularizau în panoplia războinicului. Totuși, cu excepția scuturilor de la Cugir și de la Răcătău, unde s-au descoperit și părți din bordura perimetrală și cuie din structură, în restul cazurilor s-a păstrat doar *umbo*-ul, ceea ce face posibil ca aceasta să fi fost singura componentă a armei depusă pe rug.

Dimensiunea economică poate fi extinsă la toate inventarele funerare pentru a explica asocierile diferite de mobilier marțial funerar, dar ea nu poate fi acceptată ca un criteriu unic. Pe lângă valorile economice substanțiale care defineau armele de calitate, și alte rațiuni au putut avea un rol important în decizia armelor sacrificate, în special anumite considerente religioase ori aspecte din viața decedatului sau doar opinia familiei, grupului sau comunității din care făcea parte războinicul.

Deși mai rare în depuneri, zăbalele și pintenii certifică apartenența decedatului la rangul ecvestru. În numeroase cazuri prezența doar a unui pinten, a unui fragment de armură, a unei teci, a unei componente din scut sau a unui obrăzar de coif, trebuie văzută ca un sacrificiu simbolic[2414] (*pars pro toto*[2415]).

Într-o măsură foarte mică, între obiectele descoperite în morminte se află uneori și mici cuțite (Slatina, Ogradena, Turburea, Popești, Hunedoara), dar acestea sunt dificil de catalogat drept arme sau doar piese cu caracter domestic, utilizate în cadrul banchetului funerar.

Ultimul aspect relevant al inventarelor funerare îl reprezintă vesela ceremonială. Și în acest caz inclusiv recuperarea sau notarea descoperirilor a fost adesea deficitară, situație agravată de distrugerea ritualică, accidentală sau în timp a acestora. În mod cert însă, ceramica descoperită este covârșitor de factură dacică – chiar și atunci când putem vorbi de mixturi etno-culturale – și este în general lucrată cu mâna și mai rar la roată. Excepțional sunt prezente vase ceramice de import din zona sud-dunăreană (*kantharoi*, amfore, boluri) sau imitații ale acestora, precum și veselă metalică (*situla*, cazane). O diferență notabilă o reprezintă vasele-fructieră, prezențe consistente în mormintele tumulare și aproape deloc în cele plane, fapt ce relaționează convivialitatea (sau masa oferită?) diferită între cele două tipuri de ceremonii funerare – ca reflexie a statutului diferit al decedaților.

Paleta largă de veselă utilizată și modurile diverse de depunere a ceramicii ridică întrebări privind rolul efectiv al acesteia în cadrul ceremoniilor. Vasele fac parte din bagajul defunctului? Vesela a fost distrusă ca finalizare a banchetului funerar? Sunt vasele ofrande către zei sau strămoși? Un răspuns elocvent sau măcar satisfăcător este deocamdată imposibil, în contextul cunoașterii limitate a detaliilor fenomenului religios din Dacia preromană.

Cronologia mormintelor cu arme, fie tumulare, fie plane, are o particularitate complicată. Începând din a doua jumătate a secolului I a.Chr. – o cronologie mai fină nu este posibilă deocamdată – astfel de practici funerare dispar din peisaj. Fenomenul este atât de acut, încât o vreme s-a considerat că tipuri de arme specifice dispar din uz (pumnale curbe, armuri

---

[2413] Borangic 2014: 48-49.
[2414] Sîrbu, Borangic 2016a: 333-357.
[2415] Conceptul *pars pro toto* pare să explice de ce în multe cazuri mormintele războinicilor conțin doar fragmente din armele decedaților, rupte, decupate sau tăiate intenționat.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

de zale, spade, coifuri), ceea ce din perspectiva fenomenului militar local era o imposibilitate, cu atât mai mult cu cât monumentele romane ridicate în cinstea cuceririi Daciei abundă în reprezentări de acest fel. Ce s-a putut întâmpla în acest caz, în condițiile în care războinicii regatului nu puteau renunța la armele lor pentru ca, cine știe când, să le reinventeze în vederea confruntărilor cu romanii? Istoricul Zoe Petre, într-o reinterpretare acută a textelor antice referitoare la geto-daci, consideră că nobilimea războinică a fost profund restructurată, o parte dintre războinici renunțând la vocația militară în schimbul celei sacerdotale, cu multiple implicații în societate[2416]. Fără îndoială, și Iordanes notează clar această elecție, o astfel de translare a funcțiilor a existat, atent și deloc dezinteresat susținută de autoritatea regală, dar rămâne discutabilă dimensiunea ei. O altă parte a aristocrației a rămas fidelă statutului și tradițiilor ei militare – autorii antici notând scrupuloși conflictele cu dacii. Mai probabil este că această parte, intrată sub autoritatea regală a fost subiectul altui tip de restructurare, devenind o armată regulată, sub comanda regelui. Pragmatismul unei asemenea structuri coerente, antrenate, bine înarmate și foarte active nu se mai putea împăca cu pierderile însemnate de piese de armament scumpe, cauzate de sacrificarea acestora în cadrul ritualurilor funerare. Armele care altă dată își urmau stăpânii în morminte aveau acum alt destin, diferit de al acestora. Practicile funerare în ansamblu s-au modificat fundamental, față de epoca de glorie a războinicilor daci. Este posibil ca, după reformele amintite, decedaților să li se aplice un tratament astăzi greu sesizabil arheologic (incinerare, urmată de împrăștierea cenușii, expunere, părăsire, ascundere etc.), iar armele să fi rămas în uz, în cadrul comunității. Doar o continuitate de acest gen explică prezența tuturor categoriilor de arme utilizate în secolul al II-lea a.Chr. și în momentul cuceririi romane.

Revenind asupra practicilor funerare din zona cronologică cunoscută, atât înmormântările tumulare cât și cele plane se înscriu într-o practică curentă și anume sacrificarea armamentului folosit în cadrul ceremoniei funerare[2417]. Desigur, incinerația în sine avea un efect distrugător asupra tuturor materialelor prezente pe rugul funerar, dar unele arme au beneficiat de un tratament aspru suplimentar, fiind îndoite, tăiate sau rupte[2418]. Acțiunile distructive reprezentau o altă formă de sacrificiu, ceea ce evidențiа importanța lor în mentalul colectiv. Aceste practici reprezintă o proiecție a credințelor și mentalităților comunităților despre post-existență, un loc unde armele, obiecte materiale, trebuiau să ajungă împreună cu stăpânul lor.

Paralelismul cu distrugerea prin ardere a corpului fizic al decedatului nu poate fi eludat. Moartea războinicului însemna inevitabil o schimbare a reședinței și a mediului social, o plecare din lumea celor vii și alăturarea acestuia la comunitatea strămoșilor, acțiune posibilă numai în urma săvârșirii unor ritualuri din care făcea parte și distrugerea armelor. Deteriorarea insistentă a echipamentului poate sublinia ieșirea din uz a acestuia, în încercarea de a pune întregul, om și zestre, de aceeași parte, cea a nefuncționalității[2419], evidențiind astfel intrarea într-o nouă dimensiune cosmică, guvernată de alte reguli. Arderea pieselor de inventar, alături de incinerarea cadavrului, completează acest mod de înțelegere sau de raportare conceptuală la lume a dacilor și reprezintă o proiecție a credințelor și mentalităților acestora despre *lumea de dincolo*[2420]. Mormântul, sau mai exact ceremonia funerară, nu este doar momentul și

[2416] Petre 2004: 253-254.
[2417] Măndescu 2012: 343-356. Istoricul aduce în discuție tradiția celtică a acestui ritual (p. 343-345), lucru explicabil prin aportul substanțial al celților la eterogena confrerie militară inițială, întâmplată în regiunea de contact. Trebuie notat însă că armament *sacrificat* a fost semnalat în spațiul nord-tracic și înainte de sosirea celților (Borangic, Bădescu 2014: 43).
[2418] Și acest tratament este aleator, o parte dintre arme nefiind distruse agresiv, ci doar arse pe rugul funerar.
[2419] Pinter 1994: 18.
[2420] Borangic 2010a: 99.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

pretextul despărțirii, ci se constituie într-o veritabilă punte între existență și post-existență, între realitate și fantastic. Purificarea prin foc nu poate fi altceva decât schimbarea totală, renunțarea la tot ce era pământesc, în dorința de a fi asemeni divinităților către care războinicul urca prin și odată cu fumul propriului său rug.

Explicația nu este singulară. Este posibil ca distrugerea armelor războinicului să aibă un alt scop sau și un alt scop. Armele sunt distruse datorită legăturilor multiple pe care le aveau cu războinicul; orice reutilizare după moartea proprietarului, de către altcineva, alterând însăși sufletul sau mai bine zis ceea ce devenise în post-existență, războinicul mort. Deteriorarea armamentului (relevant?) putea avea ca finalitate tocmai păstrarea intactă a celor două coordonate fundamentale ale binomului om-armă. La celălalt capăt al ipotezelor posibile poate că, dincolo de explicația pragmatică și de reformele religioase, este posibil ca în perioada regatului dac să se fi instituit o practică (cvasi)laică specifică unei armate regulate. Armele și echipamentul defunctului deveneau vehicule ale prestigiului său, numai dacă erau transmise, în cadrul unui ritual de învestitură, către un tânăr războinic, responsabilizat și motivat astfel pentru viitoarele lui fapte de arme. În lipsa oricărui document scris, posibilitatea ca un scenariu sau altul să fie cel corect este egală.

Comunitatea, foarte atentă și sensibilă la aceste aspecte, așa cum rezultă din contextele funerare ale elitelor militare, extinde conexiunile conceptuale și la adolescenții grupului, decedați înainte de vreme[2421] sau la războinicii morți departe de casele lor. Accesul în post-existență nu era posibil, cel puțin pentru războinici, decât prin practici funerare imuabile prin însăși faptul că aparțineau unei ideologii solide, articulate și conservatoare.

Revenind la analiza obiectivă, pragmatică, există un set de întrebări pe care cercetătorii fenomenului funerar din Dacia preromană le-au formulat, separat de expresivitatea mormintelor aristocratice cunoscute: unde sunt morții, deloc puțini, din a doua Epocă a Fierului? Ce anume a declanșat ocultarea fenomenului funerar din această perioadă? Este această situație parte a unor transformări sociale și culturale de ansamblu ale civilizației dacice?[2422]. Cum au reformulat substanța tradițiilor conservatoare noile elite de după epoca lui Burebista?

Aria largă de manifestare a acestei situații cuprinde întregul areal locuit de geto-daci, fapt ce demonstrează forța unei autorități religioase centrale, singura în măsură să-și impună atât de drastic programul ideologic și escatologic. Ansamblul de sanctuare din proximitatea Sarmizegetusei, precum și cele dispersate din teritoriu (**Pl. 58**) nu putea fi decât rodul unei asemenea politici, capabile să-și disperseze ideile pe un spațiu atât de vast și atât de unitar. Fenomenul funerar autohton redevine vizibil abia după ieșirea clerului din peisajul istoric, odată cu cucerirea romană, desigur pe coordonate diferite.

Consistența depunerilor de metal prețios, podoabe și monede deopotrivă, nu în morminte cum ne-am fi așteptat, ci în diverse locuri, mai degrabă banale, a fost inițial interpretată ca măsură asiguratorie luată în vremuri tulburi, dar frecvența și cantitățile sunt atât de mari, încât este complicat de admis acest scenariu ca singură explicație. Chiar splendidele brățări pluri-spiralice de aur au fost descoperite în astfel de contexte, fără urme de uzură, deci purtate foarte puțin. Mai degrabă, conectat cu fenomenul religios, depunerile de obiecte de metal prețios au avut rolul de ofrande (închinate divinităților? strămoșilor? viitorului?)[2423]. Păstrând registrul, oare mormintele nu trebuie căutate tot în astfel de locuri? Desigur, e utopică întrebarea, atâta vreme cât spațiul geografic acoperit e imens, iar urmele lăsate de o groapă cu resturi cinerare e infim. Dar îngroparea morților familiei la hotarele teritoriului deținut putea fi

[2421] Sîrbu, Rustoiu 2002: 44.
[2422] Sîrbu 1993: 129; Sîrbu, Rustoiu 2000: 54.
[2423] Crișan 1986: 427.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

o normă nu doar religioasă, ci pur *cadastrală*, de marcare și certificare a proprietății. Din păcate, arheologia are limitele ei și în lipsa documentației pe care ar fi putut-o furniza pe acest subiect, soluția propusă este doar o presupunere, căci debarasarea de resturile umane putea avea loc și pe apele curgătoare, în peșteri, dumbrăvi sau alte locuri atunci sacre, astăzi imposibil de identificat[2424], altfel decât prin noroc.

În nici un caz discreția funerară nu poate reflecta o rarefiere demografică. Există un puternic contrast între numărul de așezări și cetăți, cu nivelul de dezvoltare socio-economică în ansamblu, astfel că explicația staționează în zona modificărilor religioase radicale, bine conturate în epocă.

Oricum, ceea ce avem descoperit, din punct de vedere funerar, este fie excepțional – de la practicile epocii – fie accidental, dar toate mormintele aristocratice se înscriu clar în prefacerile spirituale care au precedat regalitatea dacică și implicit fulminanta ascensiune a seniorilor războinici pe care aceasta s-a bazat. Departe de a vorbi de un moment fix, debutul prefacerilor trebuie căutat în timp mult înainte de figura emblematică a marelui preot Deceneu, personaj charismatic, de altfel, dar care doar instituționalizează *de facto*[2425] practici mai vechi cu mai mult de un secol față de epoca lui[2426]. Adică exact din vremea când acești războinici de elită care încep să-și spună daci își construiesc și impun modelul cultural și stilul de viață în Balcanii de Nord.

[2424] Sîrbu 1985: 111-112; Babeș 1998: 18. Micea Babeș propune această soluție pentru debarasarea de resturile umane provenite de la populația de rând, dar fenomenul ocultării a cuprins și elitele. Numărul mic de morminte aristocratice descoperite, pe tot parcursul existenței regatului dac, nu rezolvă nici pe departe problema practicilor funerare de ansamblu ale acestui etaj social. Discreția generalizată poate duce la presupunerea că practicile funerare erau omogene la nivelul societății, în anumite limite, iar mormintele războinicilor descoperite, excepții care subliniază, o dată în plus, elitismul. Datarea acestora într-un interval destul de scurt, pledează pentru scenariul în care aceste practici reprezintă doar un capitol episodic al întregului fenomen funerar geto-dacic. Revenirea la practicile funerare vizibile, după cucerirea Daciei, arată legăturile anterioare dintre cutumele religioase, elitele dacice și proiecția lor în cadrul social.

[2425] Relația specială om-armă, care a construit interdicția refolosirii și transmiterii armelor, aparținea tocmai concepțiilor religioase ale aristocrației anteburebistane, parțial chiar unei tradiții militare conform căreia războinicul nu-și predă armele (sfidătorul „Molon labe" este universal, nu specific doar onoarei spartane), concepții pe care reforma lui Deceneu le-ar fi anulat, din moment ce mormintele conținând arme practic au dispărut. Prin urmare ar fi vorba, cel puțin în domeniul funerar, de un hiat, nu de continuitate, de o inovație religioasă, iar nu de instituționalizarea unor tradiții. Singura continuitate acceptabilă pare a fi caracterul puternic sacralizat al regalității la geto-daci, vizibilă mult înainte de Burebista (*Zalmoxis, regele nostru, care este un zeu*, Platon, *Charmides*).

[2426] Sîrbu 1993: 127.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

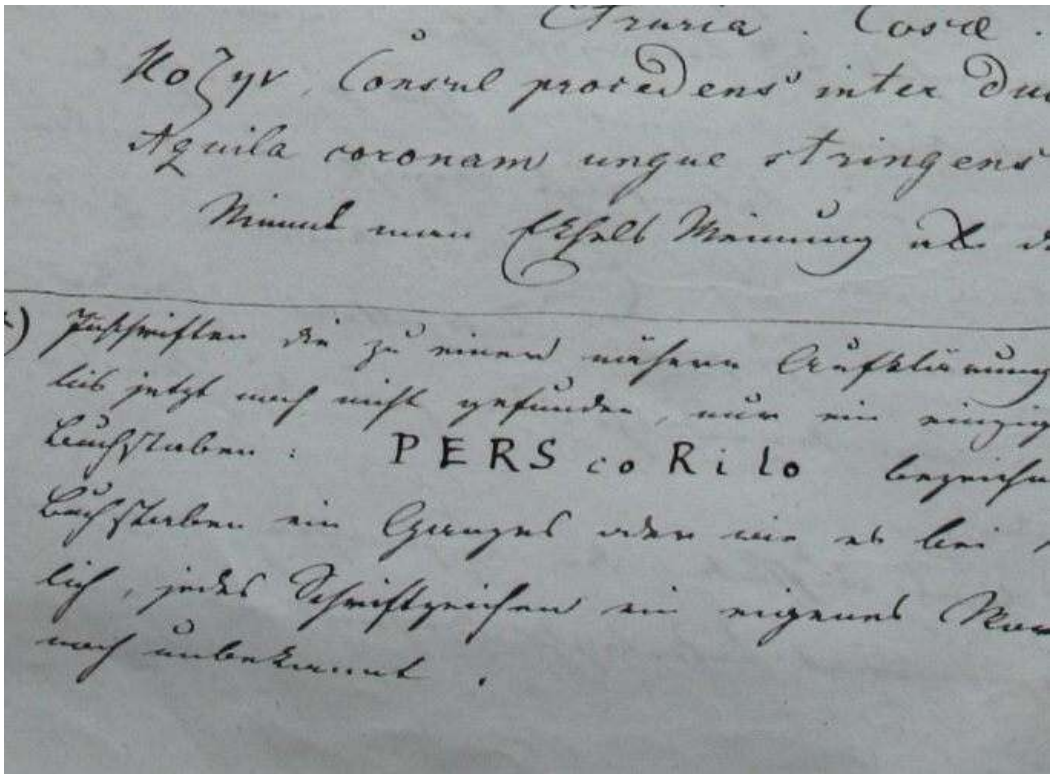

Fragment din manuscrisul lui Kemény Jozsef, aparținând abatelui Eder, în care se discută despre inscripția PER SCORILO, identificată de Paul Török pe un fragment ceramic cu inscripția *PERS co Rilo*, descoperit în 1803, la Sarmizegetusa. Nu este precizat locul exact al descoperirii și nu rezultă din text dacă ciobul se afla la suprafață sau a fost scos din pământ în urma răvășirilor căutătorilor de comori. Menționarea acestui fragment ceramic ștampilat este de mare importanță, deoarece un secol și jumătate mai târziu arheologii aveau să găsească restul vasului, cu inscripția completă.

Sursa: A. Pețan, *Cercetările de la Grădiștea Muncelului (jud. Hunedoara) până la Primul Război Mondial*, teză de doctorat, coord. dr. Lazarovici Cornelia-Magda, Institutul de Arheologie, Iași, 2017, *ms*.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

V.C ZEUL TĂCUT AL RĂZBOIULUI

Am văzut multe cetăți neîntărite, dar nici una fără zei

Plutarch

Reconstituirea fenomenului religios din Dacia preromană a fost încă de la începutul cercetărilor sistematice ale secvenței istorice evocate, o întreprindere complexă și riscantă. Problemele pe care le ridică un astfel de demers nu sunt puține, căci sursele exploatabile au ele însele numeroase dificultăți, adesea tributare viziunii schimbătoare a istoricilor sau paradigmelor sociale și politice emise, la fel de nestatornice.

Prima dintre probleme ar fi discreția interioară a societății geto-dacice asupra credințelor religioase. Tăcerea aproape obsesivă în ce privește aspectele ce includ sacrul într-o cultură aliterată[2427] este o agravantă a stării de fapt. Dacă în arta epocii getice, transpar episodic scene complexe conținând reprezentări de sacrificii, libații, hierogamii, bestiar sau probabile divinități, în perioada regatului dac iconografia se rarefiază în tandem cu posibilitățile de interpretare a puținelor imagini existente. Polisemantismul iconografiei a generat frecvent diferite direcții de interpretare, poziționând oximoronic orice ipoteză în zona presupunerilor.

A doua problemă majoră este cea a surselor literare antice, ele însele originea reală a unui evantai de dificultăți izvorâte din precaritatea și ambiguitatea textelor. Mesajele transmise de autorii antici sunt de regulă extrem de confuze, atât în exprimare, cât și în esență, fiind aproape invariabil destul de imprecise asupra subiectului. Mai mult, ele trebuie operate cu maximum de prudență, deoarece autorii greci și latini nu puteau scrie decât din perspectiva propriei culturi, aplicând natural filtrul alterității. Ar fi eronat să admitem că acești autori ar fi putut înțelege în detaliu resorturile intime ale unei civilizații de care majoritatea doar auziseră, însă nu interacționaseră direct cu ea. Orice informație am extrage din literatura antică, ea rămâne incertă și fragilă, în lipsa comparațiilor permanente cu orice tip de alt document sau sursă. În plus, textele antice au rămas supărător de stabile ca număr, nemaifiind descoperit nici unul nou de peste două secole. În schimb, au proliferat interpretările pe baza lor, începute chiar de antici și continuate viguros în epoca modernă și contemporană.

A treia și aparent cea mai solidă sursă de informare asupra vieții religioase a geto-dacilor este componenta materială a acesteia, constituită din temple, sanctuare, altare, gropi de cult, *câmpuri de gropi*, morminte și mobilier sepulcral. Chiar și aceste urme comportă adesea dificultăți de reconstituire, multe dintre elementele arhitecturii sacre suferind distrugeri sistematice, iar depunerile funerare se prezintă într-un număr extrem de mic raportat la populația presupusă de numărul de cetăți și așezări.

Separat, fiecare dintre aceste trei sectoare de informații oferă un set limitat de date, adesea ambigue sau chiar nesigure de-a dreptul. Nici încercările de articulare nu au recompus un peisaj religios care să fie unanim acceptat. Reinterpretările diverse, opiniile exprimate, presupunerile emise, cu mai multe sau mai puține argumente, au dus la poziții și scenarii variate, adesea contradictorii, asupra caracterului general al religiei geto-dacilor, considerată pe rând ca monoteistă (cu varianta dualistă), politeistă sau henoteistă[2428], fiecare posibilitate cu propriile ei subsisteme și nuanțe.

[2427] Dar care cunoștea scrisul – utilizând alfabetul grecesc și pe cel latin – la nivel de elită desigur și doar în anumite contexte politice sau economice, aparent nu și religioase.
[2428] Russu 2009: 27-39 (cu bibliografia curentelor valabilă în 1948).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Nu este scopul acestui studiu cercetarea aprofundată a acestei istoriografii, cu atât mai mult cu cât baza documentară se află în stagnare evidentă. Totuși, se pot avansa câteva observații generale necesare pentru economia subiectului, derivate din alte unghiuri de vedere.

Oicuména nu a avut spații goale, cel puțin nu în Europa antică. Oicuména reprezintă un tot în care culturile și civilizațiile comunicau permanent între ele, indiferent de epocă; fiecare dintre ele se afla în relații de proximitate cu altele; schimburile – între care cele culturale dețineau un loc principal – erau frecvente și consistente, iar războiul, oricât de cinic ar părea, era poate cel mai important vector de legătură. Nu existau spații culturale ermetice, proximitatea geografică obligând natural la influențe reciproce.

Sentimentul religios, care contribuia decisiv la sistemul de explicații asupra lumii, era subiectul unor împrumuturi suficient de frecvente, pentru ca, cel puțin la nivel general, concepțiile despre universul cunoscut să fie relativ aplatizate. Evident, această imagine include numeroasele particularități specifice fiecărui neam sau culturi regionale, dar, în ansamblu, principiile religioase europene aveau o serie de numitori comuni, generați simetric de moștenirea indo-europeană și de comunicarea intensă, ulterioară.

Între acești parametri se include și religia geto-dacilor, cu imaginarul și iconografia ei, dar mai ales cu resorturile ei, cu propria lume. Departe de a fi identică, dimpotrivă cu multe accente proprii[2429], și aici putem include arhitectura sacră, arta argintului, brățările plurispiralice de aur sau iconografia originală, religiozitatea nord-dunăreană avea o serie de caracteristici comune cu spațiile culturale înconjurătoare. Expresiilor fizice enumerate li se adaugă, tot în contul originalității, caracteristicile socio-politice: calitatea de centru religios pandacic a zonei sacre de la Sarmizegetusa[2430], existența, organizarea și influența clerului, forța și religiozitatea autorității regale și intensitatea sentimentului religios pe care elitele îl proiectau în teritoriu. Toate acestea, sprijinite de separația netă față de elementele definitorii ale practicilor magico-religioase, caracteristice șamanismului mai degrabă, califică viața spirituală, cel puțin a elitelor, drept una evoluată, organizată, complexă și o aliniază în rândul religiilor Antichității europene. Desigur, nu putem elimina din calcule existența unor practici cu caracter magico-religios existente în spații particulare, casnice, dar ele nu pot afecta imaginea de ansamblu și mai ales nu știm cât puteau implica elitele.

Paradigmele esențiale, de bază am putea zice, erau însă organic racordate la mentalitățile spirituale comune Antichității fie că vorbim despre instrumentar de cult, arhitectură sacră, cler, practici religioase sau panteon.

Discuția despre panteon relevă opinia majoritară, potrivit căreia religia geto-dacilor era una politeistă. Însă când acest politeism este detaliat, lista de dificultăți se aglomerează din nou. Nu există surse scrise care să menționeze modul în care își reprezentau geto-dacii divinitățile. Putem păstra doar aserțiunea lui Clemens Alexandrinul potrivit căruia tracii își închipuiau zeii asemeni lor[2431], imaginar care poate fi extins. Lipsa unei zoolatrii evidente în sfera de contact geto-dacică permite acceptarea informației. Nu există nici o reprezentare artistică sau de altă natură asociată cu numele vreunei divinități. În perimetrele sacre nu s-au descoperit decât accidental reprezentări figurative, ofrande clare sau inventare asociabile unor divinități[2432]. Valeriu Sîrbu notează, ca o concluzie a unui lung șir de discuții pe acest subiect, că *încercarea de a identifica divinitățile geto-dacice menționate în sursele scrise în*

[2429] Sîrbu 2006: 168.

[2430] Fără ca această calitate să elimine existența unor alte centre în teritoriu: Cârlomănești-*Cetățuie*, Măgura Moigradului, Pietroasa Mică-*Gruiu Dării*, Racoș-*Tipia Ormenișului*, probabil cu un anume grad de autonomie (Sîrbu 2006: 169).

[2431] […] *tracii* [își închipuie zeii] *roşcaţi şi cu ochii albaştri* [asemenea lor]. Clemens din Alexandria, *Covoarele*, VII, 4: 302.

[2432] Rămâne deschisă problema discurilor de fier de la Piatra Roșie, încă necontextualizate științific.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

descoperirile arheologice este, practic, imposibilă[2433]. Oricât de frustrantă este această concluzie, ea se menține perfect valabilă, cel puțin până la apariția unor noi descoperiri care să refasoneze peisajul și paradigmele lui actuale.

Rămâne, deci, ca sursă de informare, lista de nume ale unor zeități locale transmise de diverși scriitori antici. Cel mai ilustru personaj din sfera spiritualității este, fără îndoială, Zalmoxe/Zamolxe/Salmoxis, datorită elementelor doctrinei promovate de el și adepții lui și mai ales a faptului că dogmele sale au dus cultura getică, de care aparținea, către instituirea unui cult inițiatic ale cărui amprente sunt greu de eludat. Că acest personaj a fost rege, erou, profet, vizionar, șaman, daimon sau zeu este irelevant și oricum este puțin probabil că vom afla vreodată acest lucru. Plasarea personajului în timpuri imemoriale – deja pe vremea lui Herodot el era un mit – precum și discreția practicilor religioase din timpul regatului complică acceptarea *in integro* a perpetuării, într-o formă sau alta, a doctrinelor zamolxiene, dar este dificil să le negăm categoric influența. Discrete și neatestabile material, detaliile religioase care l-au conținut (sau nu!) ne sunt inaccesibile. Baleiajul pe care numele său l-a făcut prin istoriografia antică a construit ipoteza unui *topos* literar, ivit din reinterpretarea digresiunii herodotiene pe marginea exotismului getic[2434]. Fără a nega analiza subiectului, trebuie spus că locul în panteonul geto-dacic nu putea rămâne gol și nici nu este credibil faptul că istoriografia antică s-a mulțumit permanent cu istorii legendare despre geți sau daci, cu atât mai mult cu cât religiozitatea acestora transpare permanent.

În afară de acest personaj, consemnările altor divinități fie că este vorba despre Gebeleizis / Nebeleizis, Hermes, Dionysos, Pleistoros, Bendis sau Hestia aparțin epocii getice și ele sunt rezultatul unor interpretări grecești și latine. Pentru epoca dacică, exceptând reluarea în diverse contexte și unghiuri a lui Zamolxe, singurul zeu amintit explicit este cel al războiului, notat de autori, printr-o *interpretatio romana*, drept Marte. Incidental, transpar uneori aluziv și numele lui Ares sau Apollo.

Nu poate fi o simplă coincidență între abundența acestor note și faptul că războiul era ocupația de bază a aristocrației geto-dacice și nu numai. Dar să vedem textele:

- ✓ *plâng vârfurile munților Rodope și culmea Pangeului și țara lui Rhesus* (Tracia)*, lăcașul zeului Marte* (Vergiliu, *Georgicele*, IV, 460-463).

- ✓ *cu sufletul răscolit de multe gânduri mă rugam nimfelor câmpenești și bătrânului Mars Gradivus, care ocrotește ogoarele geților* (Vergiliu, *Eneida*, III, 34-35).

- ✓ *Tu n-ai rămas în patrie, ci ai venit până la Strimonul plin de zăpadă, și la getul care se închină lui Marte* (Ovidiu, *Tristele*, V, 3, 21-22).

- ✓ *Sarmații și geții sunt mai numeroși / Îi vezi călări, venind și ducându-se prin mijlocul drumurilor / Între ei nu-i nici unul care să nu poarte tolbă, arc / și săgeți îngălbenite de veninul viperei / Au glas aspru, chip sălbatic și sunt cea mai adevărată întruchipare a lui Marte* (Ovidiu, *Tristele*, IV, 6, 47).

- ✓ *Geții, adevărate imagini ale lui Marte, zeul războiului* (Ovidiu, *Tristele*, V, 7, 17).

[2433] Sîrbu 2006: 159.
[2434] Dana 2008: 435-446.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

- ✓ *Dar iată că Gradivus* (Marte)*, venind din peșterile getice, traversează, în mijlocul unui nor imens de pulbere, întinsurile Sciției* (Valerius Flaccus, *Argonautica*, 5, 618-619).

- ✓ *Într-o zi, în seninătatea cerească a Căii Lactee, binefăcătoarea Venus era întinsă în patul său, pe când noaptea se sfârșea, eliberată de strângerile aspre ale soțului său getic* (Statius, *Silvae*, 1, 2, 51-53).

- ✓ *Scutul getic al lui Marte* (Marțial, *Epigrame*, VII, 2, 1-2).

- ✓ […] *centurionul aspru de sub bruma getică, lângă stindardele lui Marte* (Marțial, *Epigrame*,XI, 3, 3-4).

- ✓ *Augustus, stăpân al luptelor și al cuvântării, merită cinstirea de două ori și titluri îndoite, el care temperează războiul prin Muze și-l moderează prin Apollo pe Mars al geților* (Ausonius, *Epigrammata*, 26, 5-7).

- ✓ *Astfel, după ce a adus gelonilor măcelul mortal și devastarea, Gradivus, întotdeauna redutabil, se odihnește în câmpia getică* (Claudianus, *Carmina*, 1, 119-120).

- ✓ *Iar dacii, moesii și tracii, este neîndoielnic că au fost întotdeauna atât de războinici, încât istoria legendară susține că însuși Mars s-a născut la ei* (Vegetius, *Epitoma rei militaris*, 1, 28).

- ✓ *Pe de altă parte Mars este numit de traci Gradivus, de aceea fiindcă cei care luptă pornesc la război pe poziție sau fiindcă pășesc neobosit* (Isidorus, *Etymologiae*, 8, 11, 52).

- ✓ *Și într-atât au fost lăudați goții* [geții] *încât se spune că la ei s-a născut Marte, pe care înșelăciunea poeților l-a făcut zeu al războiului. De aceea spune și Vergilius „Neobositul părinte care stăpânește câmpiile geților”. Pe acest Marte goții* [geții] *l-au adorat întotdeauna cu un cult sângeros (căci prizonierii uciși erau jertfe ale lui), socotindu-l zeul războiului, care nu poate fi îmblânzit decât cu sânge omenesc. Lui i se dedicau primele prăzi, lui i se atârnau de trunchiuri de copaci hainele luate de la dușman și i se acorda mai multă pietate religioasă decât celorlalți zei, fiindcă li se părea că divinizându-l pe el își divinizează propriul strămoș* (Iordanes, *Getica*, 40-41).

Parcurgând textele, prima concluzie relevă frecvența acestui *Marte* în consemnările anticilor, frecvență care trebuie obligatoriu conectată cu intensitatea fenomenului militar din zona dunăreană. Legătura puternică dintre zeitatea războiului și traci a fost o consecință firească a realităților politico-militare din teren[2435], evenimente care oricum au dinamizat apariția geto-dacilor în atenția anticilor. Evident, în aceste consemnări, preeminența lui *Marte* nu înseamnă că acesta era numele getic sau dacic al zeului războiului, ci el este un clișeu onomastic, o proiecție[2436], în strânsă relație cu alte numeroase pasaje care fac referire la caracterul războinic al populațiilor de la Dunăre. Excelența războinică a geto-dacilor trebuia așezată sub o dominantă divină, am putea spune că potrivit normelor culturilor mediteraneene,

[2435] Dana 2001: 21.
[2436] Motiv pentru care este echivalat uneori cu Ares.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

care să explice sau măcar să expedieze parțial răspunderea insecurității din regiune, uneori exagerat zugrăvită de unii autori direct interesați.

Dincolo de numele real al acestui zeu, asupra căruia voi reveni, trebuie notată următoare constantă. Amintirea sistematică a acestui Marte războinic ridică întrebarea firească privind locul zeului, oricare ar fi fost numele lui, în panteonul geto-dacic. Analiza surselor scrise devoalează faptul că multe dintre consemnări sunt de fapt tradiții literare[2437] și fragilizează subiectul, dar nu le poate anula pe toate. O atare poziție dominantă nu putea să se ivească de nicăieri, motiv pentru care respingerea tuturor surselor scrise[2438], indiferent de motiv, nu poate fi acceptată. Semnificativ pare și faptul că această zeitate nu este asociată niciodată cu un trib anume sau cu vreunul dintre micile regate, pre- sau postburebistane, care au atacat frecvent imperiul, ci referința este întotdeauna aplicată întregului *ethnos* getic sau dacic.

Unii specialiști au considerat că, în siajul reformelor lui Deceneu, poziția zeului războiului în ierarhia divinităților adorate de geto-daci devine dominantă[2439], ipoteză respinsă viguros de alți cercetători[2440]. Aplicând doar criteriul credibilității textelor antice, între care evident multe sunt doar ecouri ale altora, mai vechi, importanța sau locul zeului războiului în panteonul geto-dacic poate fi minimalizată sau persiflată. Lărgind însă spectrul interogațiilor, peisajul se schimbă radical.

Păstrând ca primă fantă zona literară, sursele scrise sunt consecvente în descrierea contactelor cu geto-dacii prin prisma marțială. Imaginea de războinici redutabili este una solidă și clar conturată, chiar dacă o despărțim de toposul literar. Arheologia confirmă prin artefactele și mormintele războinicilor, fervoarea militară care anima regiunea, cel puțin pentru secolul lui Burebista, iar iconografia imperială și pentru epoca lui Decebal. Subiectului i se adaugă numeroasele cetăți și sanctuare – unele cu posibil profil militar – și, cu maximum de prudență, iconografia locală care, prin imaginea cavalerului înarmat[2441], poate să conțină o relație vizuală cu divinitatea războiului.

Interogările *clasice* pot fi suplimentate cu cele din sfera psiho-socialului. Într-o lume puternic reliefată de conflicte și războaie, se desprind două caracteristici generale. Prima, despre care am mai amintit, este de natură psihologică și este dependentă de depășirea pragului psihologic impus de instinctul de conservare. Frica, teama, panica, nesiguranța, teroarea sunt sentimente indubitabil legate de starea de risc, potențând anxietăți profunde. Iminența morții, în solidar cu incapacitatea individului de a desluși dincolo de limitele vieții, avea nevoie de un garant care să modereze spaima, or doar o instanță superioară, de sorginte divină, putea oferi suportul psihologic necesar depășirii momentului critic. Un fenomen atât de prezent și riscant precum războiul clama imperativ această autoritate divină, care să-l gestioneze în profunzime, atât din perspectiva justificării, cât și, nu mai puțin important, prin cea a recompensei.

Dar componenta psihologică nu e singurul argument din seria celor nedetectabile istoric sau arheologic. O a doua dimensiune este dată de însăși esența economică a războiului. Un război însemna în primul rând prăzi consistente, constituite dintr-o largă paletă de materiale și ființe vii. Cu singura condiție ca războiul sau măcar incursiunea să fie norocoasă. Or, la fel ca în cazul riscului de deces, cine putea oferi asigurări că lucrurile mergeau în direcția potrivită înainte de lupta propriu-zisă? Evident tot divinitatea, care trebuia sedusă cu daruri (materiale sau spirituale) și sacrificii care să-i hrănească orgoliul. Ofrandele sau sacrificiile oferite sunt întotdeauna marcate de o logică a reciprocității, în care actul transmite divinității un mesaj și

[2437] Zugravu 1985-1986: 189; Dana 2001: 22-24.
[2438] Zugravu 1985-1986: 190.
[2439] Russu 2009: 39; Gostar, Lica 1984: 94.
[2440] Dana 2001: 31-32.
[2441] Falerele de la Lupu (Glodariu, Moga 1994: 45), cea de la Surcea ori fragmentele de vas de la Zimnicea.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

creează un protocol între aceasta și individ sau comunitatea sacrificantă[2442]. La fel și după consumarea conflictului, învingătorii trebuiau să împartă prada și gloria cu zeul invocat[2443]. Detensionarea indusă de o expediție reușită sau de o victorie majoră ducea adesea la excese în ceea ce privește ofrandele închinate divinității responsabile sau asupra naturii sacrificiilor efectuate. Toate acestea existau cu prisosință în secvența istorică discutată, fie că extragem exemplificările din textele ambigue, fie că repertoriem artefactele arheologice asociate, într-un fel sau altul, războiului.

Chiar admițând, prin reducere la absurd, sterilitatea totală a surselor literare și eludând bogatul dosar istoric al problemei, un zeu local al războiului era în consens cu construcția mentală a unor structuri sociale războinice și, desigur, cu restul religiilor Europei antice. La fel ca multe dintre acestea, religia geto-dacică susținea ideologia războinică[2444].

Ce nu știm este numele acestui zeu, echivalat uneori cu Ares, mai ales în timpurile vechi[2445]. Plecând însă de la câteva indicii indirecte, în principal de la echivalarea poetului Ausonius între Marte și Apollo, făcută desigur în propria ei cheie, lirică, poate nu este gratuită o orientare a discursului în direcția acestei divinități.

Să vedem totuși care ar putea fi indiciile relevante.

Apollo, unul dintre marii zei ai mitologiilor Antichității, era identificat cu lumina solară, adesea cu astrul zilei însuși, motiv pentru care era gratulat cu epitetul de *Phoibos* (Luminosul). Pe baza unor vechi tradiții, potrivit cărora mama sa, Leto, ar fi fost o femeie-lup, era supranumit și Apollon Lykios. Lupul era, de altfel, un animal consacrat acestui zeu[2446]. Atributele sale, uneori aparent contradictorii, au făcut din acesta un zeu prin excelență, o divinitate absolută și o figură mitologică extrem de complexă[2447]. Zeus îi va dărui tânărului său fiu și surorii acestuia câte un car tras de lebede, cu care acesta va călători în nord, la hiperboreeni – popor mitic, al cărui nume însemna *cei care trăiesc mai la nord* – loc de care, spun miturile, va devenit foarte atașat, petrecându-și aici iernile[2448]. Probabil la origine un zeu pastoral – numeroase iubite ale sale sunt transformate în plante, Apollo însumează și valori războinice, fiind un bun arcaș, orgolios și foarte răzbunător. Multiplele sale funcții se articulează în timp într-un sistem semi-religios, de natură orfică, ce promitea inițiaților săi nemurirea. Legăturile subtile, și în același timp obscure, cu aceste misterii se văd din asocierea zeului cu Pitagora și Orfeu, considerați fiii lui[2449]. Orfeu este chiar transformat, după moarte, de către Apollo, într-o lebădă, pasăre asociată zeului. Toate aceste conexiuni duc inevitabil, într-un mod sau altul, către lumea tracică, un loc plin de lebede, dacă e să păstrăm licența poetică.

Privite din interiorul acestei lumi, legăturile cu charismatica divinitate se relevă la fel de puternic. Asociat cu lumina solară, Apollo simboliza regalitatea. Pe una dintre cănile din tezaurul de la Rogozen (Bulgaria) este incizat cu caractere grecești textul: *Kotys Apollonos pais* (Kotys, fiul lui Apollo)[2450]. Pretinsele descendențe ale regalității din acest zeu sunt mai

---

[2442] Coman 2008: 121.

[2443] În lipsa unor precizări, este imposibil de departajat care erau darurile și sacrificiile dedicate panteonului (sau unui zeu anume) și care erau închinate specialiștilor sacrului, dar în ambele variante am putea vedea în construcțiile impresionante cu caracter sacru, expresia economică a acestor ofrande.

[2444] Sîrbu, Florea 1997: 94.

[2445] Arctinos, *Etiopia*; Herodot, V, 7.

[2446] Grimal 2001: 61. După alte surse mama sa, Leto, a fost transformată de Zeus în lupoaică, înfățișare sub care sălășluia în ținuturile nordice. Legăturile între lupi și misterioasa lume hiperboreeană sunt frecvente în mitologia antică, alimentate cel mai probabil de caracterul războinic, prădător al populațiilor din nord.

[2447] Ferrari 2003: 84-86; s.v. *Apollo.*

[2448] Pindar, *Olimpicile*, III, 29; Vergiliu, *Eneida*, IV, 143.

[2449] Grimal 2001: 62; Ferrari 2003: 85.

[2450] Crișan 2008: 307; Sîrbu 2006: 160. Este vorba despre dinastul odris Kotys (383-359 a.Chr.).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

mult decât clare. În același tezaur, pe o altă cană sunt redate divinități similare gemenilor divini, iar pe două matrițe, descoperite în nord-vestul Bulgariei actuale, apare o ființă antropomorfă fantastică înaripată care sugrumă o canidă. Este posibil să fie vorba de Apollo care ucide avatarurile întunericului[2451]. Hermes, fiul lui Apollo era cunoscut în Tracia ca protector al caselor regale, calitate în care aparent era adorat de către regalitate[2452]. Categoric informația ne-a parvenit printr-o *interpretatio graeca*, astfel că zeitatea propriu-zisă sau filiația divină sunt greu de diferențiat, dar merită reținut faptul că elitele puneau distanță, utilizând cultul, între ele și ceilalți. Filtrul grecesc devoalează mai probabil o zeitate a aristocrației războinice de sorginte solară, de la care elitele se revendicau[2453].

Dincolo de Dunăre și ceva mai târziu pe scara istoriei, iconografia regatului dac se arată adesea destul de abstractizată, mai ales dacă urmărim decorurile de pe armele nobililor. Pe lamele pumnalelor aristocrației militare tracice și geto-dacice apar adesea incizate siluetele, mai mult sau mai puțin schematizate, a două păsări de pradă, vulturi cel mai probabil (**Pl. 46/3**). Stăpâni ai cerului, erau considerate singurele ființe care *puteau privi Soarele în față*[2454]și, în consecință, asociați ai autorității supreme, celeste. În combinație cu trupul unui leu, rezulta grifonul, animal fantastic ce gravita în jurul simbolisticii solare și era emblemă universală a regalității. Lumea antică situa sălașul acestui puternic hibrid în ținuturile hiperboreenilor, unde păzea aurul. În iconografia dacică apare pe falere aurite (Surcea; **Pl. 42/1**), pe unul dintre discurile de fier de la Piatra Roșie[2455] (**Pl. 44/5**); alți hibrizi aviani apar pe ceramica pictată din preajma capitalei, pe un obrăzar al unui coif nobiliar figurat pe baza Columnei Traiane[2456] (**Pl. 44/3**) și, în diferite combinații, pe matrița de bronz de la Sarmizegetusa (**Pl. 42/8**). Unele surse antice spun că grifonul era animalul sacru, consacrat lui Apollo[2457], căruia îi păzea comorile[2458].

Un alt simbol puternic ancorat de Apollo era lebăda. Legendele spun că pentru a o seduce pe titanida Latona (Leto, literal *Noaptea*), mama viitorilor gemeni divini, Zeus s-a metamorfozat în lebădă, iar la nașterea celor doi copii ai săi, Zeus le-a dăruit gemenilor câte un car tras de lebede. Aceste vietuitoare au rămas strâns legate de faptele zeului și erau considerate păsările sacre ale lui Apollo. În Munții Orăștiei, la Sarmizegetusa și la Costești-Cetățuie, s-au descoperit numeroase protome ce decorau vase de bronz sau de fier, redate sub forma unor capete de păsări de apă[2459]. Motivul păsării acvatice mai poate fi recunoscut în forma unui cap de ac, realizat din os, descoperit la Poiana sau în prelucrarea sub forma capului avian al unor piroane utilizate în construcția încăperii principale a edificiului de cult de la Racoș[2460]. O altă reprezentare a capetelor unor păsări acvatice este cea sub forma unor spini de catarame de bronz, descoperite la Piatra Craivii (**Pl. 45/7ab**), Costești-Cetățuie și Mala Kopanya[2461].

[2451] Sîrbu, Florea 1997: 66-67.
[2452] Herodot, V, 7.
[2453] Eliade 1991: 161.
[2454] Plinius, *Naturalis Historia*, X, 3.
[2455] Un alt disc de fier, inedit, braconat și apoi recuperat din același sit este decorat cu un leu și două lebede afrontate.
[2456] Coifuri cu reprezentări de grifoni în diferite ipostaze apar și în lumea sud-tracică.
[2457] Ferrari 2003: 394.
[2458] Grimal 2001: 208.
[2459] Florea *et alii* 2015: 18-23. În ciuda unei diferențe cronologice semnificative este de remarcat asemănarea protomelor în forma păsărilor de apă descoperite în cetățile dacice de la Costești – Cetățuie și Sarmizegetusa Regia, ca fiind similare ca mărime și formă cu cele de pe carul de la Bujoru și de la Orăștie.
[2460] Sîrbu, Florea 1997: 104.
[2461] Originea acestor piese este considerată a fi norico-panonică (Rustoiu 1996: 119-120), dar ele pot fi și imitații locale sau produsul unor artizani itineranți, care executau anumite piese la comandă.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Alte reprezentări ale unor capete de păsări acvatice apar pe unele calote de calcar ce împodobeau probabil zidurile de sprijin ale teraselor care mărgineau zona sacră a Sarmizegetusei. Ornamentica acestor calote constă într-un cap de pasăre stilizat, așezat central, înconjurat de patru semicercuri concentrice, singurele reprezentări statuare autohtone din Dacia preromană (**Pl. 46/1**). Deși abstractizarea sculpturilor complică identificarea exactă a speciei de pasăre ilustrate, acestea sunt, cu mare probabilitate, capete de lebădă, păsări asociate în imaginarul antic cu zeul Apollon. În discursul istoriografic de specialitate, aceste sculpturi au intrat cu titulatura improprie de *capete de rață*. Nu există nici un argument pentru ornamentarea unor edificii sacre cu simboluri aviare din sfera domesticului, a banalului (singura pasăre domestică ilustrată în iconografia autohtonă este un probabil cap de cocoș, descoperit la Cârlomănești[2462]). Este greu de crezut că niște păsări comune, fără nici un atribut din sfera sacrului, ar fi fost adorate în locul lebedelor, păsări care făceau parte dintr-un ansamblu impunător de mituri solare, răspândite din Europa și până în Siberia[2463]. Albul imaculat al penajului evoca o epifanie a luminii, calitate în care lebedele au fost dintotdeauna ființe consacrate, în imaginarul antic, zeului Apollo. Nu trebuie pierdut din vedere faptul că plecarea sezonieră a lebedelor către sudul însorit și întoarcerea lor primăvara trebuie pusă în legătură cu ciclul solar al schimbării anotimpurilor, aspect ce nu putea trece neobservat în epocă.

Prezența unor păsări de apă în zone muntoase, departe de locurile în care acestea trăiesc, ridică și alte semne de întrebare. Este evident că, lipsind din fauna regiunii, păsările sunt, de fapt, epifania unei divinități, situație în care doar asocierea lor cu o zeitate explică iconografia care le conține. Este dificil de crezut că puternicul curent războinic care anima elitele dacice din Munții Orăștiei și-ar fi justificat credințele marțiale apelând la rațe sau gâște, păsări comune, fără nici o valoare totemică sau spirituală. Lebedele, în schimb, erau puternic ancorate în imaginarul antic, de credințele solare în general și de divinitatea solară Apollo, în special.

Legat de acest mit al zeului solar[2464], se mai desprind două posibilități, sugerate de descoperirea unor roți sau chiar cărucioare miniaturale, realizate din fier și bronz. Astfel de roți s-au descoperit la Sighișoara[2465], la Piatra Roșie[2466] și Piatra Craivii[2467]. Un caz mai fericit îl reprezintă descoperirea unui car miniatural întregibil, realizat din fier și bronz, la Miercurea Sibiului (jud. Sibiu)[2468], piesă ce a permis vizualizarea întregului vehicul[2469]. Toate artefactele de acest gen, cel puțin în cazul celor descoperite prin metode științifice, au caracter de depunere votivă și sunt datate pe parcursul secolului al II-lea a.Chr.

Prima interpretare se referă la faptul că aceste care metalice miniaturale – care ne oferă doar o imagine despre ceea ce ar fi putut fi fabricat din alte materiale perisabile[2470] – reprezintă

[2462] Sau de găină (Sîrbu, Florea 1997: 104, fig. 69/6).
[2463] Chevalier, Gheerbrant 2009: 204-207, *s.v Lebădă.*
[2464] Adorarea Soarelui are rădăcini și în spiritualitatea tracică: la Sofocle, în tragedia Tereus, un vers adresa o invocație *Soarelui, lumină venerată de tracii philippoi, iubitori de cai* (*apud* Petre 2004: 62).
[2465] Horedt, Seraphin 1971: 84, fig. 67/5.
[2466] Daicoviciu 1954: 89-90, Pl. XV/2. Probabil tot din acest sit provine și un alt butuc de car miniatural, recuperat de la braconieri arheologici. Inedit.
[2467] Inedită. Deși face parte din piesele descoperite în timpul cercetărilor din anii ’60, piesa nu a fost încă publicată (inf. C. Plantos).
[2468] Din acest sit provine un car miniatural din fier, cu patru roţi, din care se păstrează doar două întregi, fiecare cu câte cinci spiţe. Butucii roţilor sunt din bronz, sunt realizaţi prin turnare şi se păstrează toţi patru; carul este lucrat din trei foiţe de fier forjate, subţiri, sudate între ele prin opt nituri de fier, câte patru pe fiecare latură lungă. În partea superioară este ornamentat cu trei bare torsionate, atât pe laturile lungi, cât şi pe cele scurte (Luca *et alii* 2013: 68).
[2469] Barbu 2015: 10-11.
[2470] Tehnica de execuție și complexitatea miniaturilor elimină total ipoteza că acestea ar fi fost jucării banale.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

carul cu care se deplasa Soarele pe cer, tras de cai. Inițial divinități distincte, într-o epocă mai târzie cele două zeități solare, Helios și Apollo, ajung să se identifice[2471]. De fapt, dincolo de autoritatea celestă a divinității solare, ceea ce se extrage din mitologie este vehiculul, carul în acest caz, asociat din vremuri imemoriale cu transportul astrului zilei pe bolta cerească, tractat în cazul lui Helios de cai, iar în cel al lui Apollo[2472] de lebede. Acest lucru oferă o a doua posibilitate de interpretare a prezenței miniaturilor votive. Ambele specii de animale fac parte din modalitățile de transport al divinității, calitate în care sunt puternic ancorate de simbolistica astrală, al cărei traseu zilnic pe boltă clama un mod tehnic de deplasare. Lebedele, ca elemente ale ecuației solare, au rădăcini adânci în spiritualitatea nord-dunăreană, căci în aceste regiuni au fost descoperite două alte care miniaturale de bronz, unul la Vaidei (jud. Hunedoara)[2473] și altul la Bujoru (jud. Teleorman)[2474], care erau decorate inclusiv cu protome de lebede, datate în prima epocă a Fierului. Acesta din urmă este considerat o imagine sincretică și complexă a lui Apollo Hiperboreul[2475].

Caii, pe de altă parte, fac parte din același mecanism suprarealist. Mijloace de locomoție prin definiție asociate elitelor, cărora le multiplicau pe pământ viteza și puterile[2476]; în același registru locomotor, indispensabilele animale asigurau și legătura dintre lumi. Ființe polisemantice, caii erau imaginați trăgând pe boltă carul solar, fiind consacrați lui Apollo. Este posibil că această calitate avea ca rezultat uneori sacrificarea lor, în planul real[2477], funcția psihopompă fiind dincolo de orice îndoială. Depunerea radială a unor capete de cai în șanțuri circulare și forma unor aplice din metale prețioase, sugerează de asemenea legături spirituale având în centru o divinitate solară[2478] sau credințe din acest registru. Înzestrarea cu aripi a cailor, în iconografie și în imaginarul colectiv, leagă suplimentar aceste animale de simbolistica astrală. Atât lebedele, cât și caii și carul pot fi considerate parte a imaginarului complex și sincretic despre mobilul zeu Apollo Hiperboreul, în spiritualitatea geto-dacică[2479].

O altă trimitere la cultele solare este cercul, simbol explicit astral, prezent în cultura geto-dacică în cele mai diverse ipostaze, de la simpla figură geometrică, abstractă în propria ei semiotică și până la arhitectura sacră, unde este prezent prin sanctuarele și altarele circulare[2480]. Urme ale unui cult solar sunt vechi în spațiul nord-dunărean, documentate fiind încă din Epoca Bronzului și până după cucerirea romană[2481].

Posibil o urmă a zeului putem identifica și în forma spadelor specifice aristocrației locale. Armă specifică marii nobilimi, putem spune pe toată perioada Regatului dac, spada face prin morfologia ei liniară – în contrast cu armele curbe! – trimitere la noțiunea juridică de

---

[2471] Ferrari 2003: 407.
[2472] Legătura dintre aceste care miniaturale și zeul Apollo apare în toată forța într-o depunere votivă a unei roți de bronz (Ø 7,5 cm, datată între 550-525 a.Chr.) dedicată de un meșter din Kamiros cu *inscripția Onesos fierarul m-a dedicat pe mine pentru Apollo: o roată de car* (Van Straten 1981: 94, fig. 33).
[2473] În apropierea satului Vaidei, comuna Romos, a fost descoperit un car votiv cu căldare și 12 protome de lebede, aflat astăzi la Naturhistorisches Museum, Viena (Pârvan 1982: 317, fig, 200/9).
[2474] Beda 1976:61-72.
[2475] Crișan 2008: 183.
[2476] Sîrbu, Florea 1997: 81.
[2477] Tot în legătură cu animalele consacrate lui Apollo se poate aminti și berbecul, animal predilect de sacrificiu, cu care, cel puțin în Ellada, Apollo era asimilat uneori (Ferrari 2003: 139), prezent și în ornamentica geto-dacică.
[2478] Sîrbu 2004: 49.
[2479] Crișan 2008: 183.
[2480] Sanctuare circulare au fost descoperite la Butuceni, Dolinean (r. Moldova), Brad, Fețele Albe, Sarmizegetusa Regia, Pecica, Racoș (Rusu-Pescaru 2005: 56-83) și probabil la Piatra Craivii unde diametrul mic lasă deschisă posibilitatea ca aici incintele circulare descoperite să fi fost doar locuințe ale personalului care deservea sanctuarele patrulatere (Plantos 2006: 17).
[2481] Crișan 2008: 180-185.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

dreptate[2482], principiu esențial al guvernării, și de aici la ideea de *Axă a lumii*[2483], elemente asociate, în Antichitate, cu zeul Apollo.

Un interesant transfer spiritual este conturat de către istoricul S. Nemeti. În opinia acestuia, zeul Apollo, un vechi zeu *salutifer*, pătrunde timpuriu în panteonul roman ca Apollo *medicus*, manieră în care se dezvăluie un *modus operandi* divin prin care se asigură victoria în lupte. Zeul, cu atributele sale medicale, săgetează dușmanii, dar atenuează și vindecă rănile comandanților romani, pentru a le oferi victoria. Gestul sacrificării veșmintelor imperiale[2484], petrecut în timpul unei lupte cu dacii (specialiștii încă nu sunt în consens dacă este vorba despre lupta de la Tapae sau de la Adamclisi) și altruismul imperial îl transformă pe împărat în *Traian medicus* și este interpretată de istoricul clujean ca o primire a lui Apollo în sistemul religios roman[2485]. Desigur, zeitatea pătrunsese de multă vreme în galeria zeilor romani, dar pasajul ar putea însemna că un *Apollo* local a fost preluat, altfel gestul bizar al împăratului fiind greu de explicat. În viziunea propagandei și ideologiei imperiale a momentului, un astfel de episod era mai mult decât bine venit; împăratul, lipsit de o legitimitate genealogică dinastică, avea nevoie de o construcție a charismei pe fundamente divine. Preluarea unei puternice zeități locale, atent grefată pe sistemul religios roman și asociată cu persoana împăratului, nu era decât o construcție ideologică necesară. Prezența unui discret Apollo în întregul eșafodaj, deși logică și probabilă, are însă nevoie de mai multă substanță, care pe moment lipsește.

Ultimul aspect relevant al legăturilor dintre zeul Apollo și spațiul dacic vine din toponimie. În manuscrisele rămase de la poetul Ovidiu s-au păstrat câteva versuri ale unui alt poet, rămas anonim, prilejuite de o incursiune în zona cetăților pontice a unor daci proveniți dintr-o regiune dominată de un centru de putere numit *Appulus*[2486]. Conectarea informației cu localizarea unui *Apulum* în centrul Transilvaniei de către Claudius Ptolemeu[2487], precum și ridicarea mai târziu aici a orașului roman Apulum, a confirmat definitiv existența acestei localități dacice, identificată de către istorici cu cetatea de la Piatra Craivii, în ciuda impreciziilor mari ale geografului egiptean[2488]. De remarcat că la Ptolemeu forma apare ca Απουλων, iar geograful a scris la puțină vreme după cucerirea Daciei, bazându-și localizările din nord pe calculele altui geograf contemporan lui, Marinos din Tir. Înscrierea Apoulonului între *cele mai însemnate localități din Dacia*, într-o perioadă în care provincia nu era încă bine organizată și urbanizată, întărește ideea că acesta era numele autohton al localității.

Revenind la acel aluziv *Appulus* – care putea la fel de bine să fi fost numele unui rege sau al căpeteniei expediției – pe baza versului s-a postulat și existența unui trib dacic, *appuli*[2489], deși același Ptolemeu enumără nu mai puțin de 12 triburi dacice, fără a nota un astfel de nume, trib care ar fi trebuit să dăinuie în solidar cu centrul puterii lor. Ipoteza acestui misterios trib a intrat în istoriografie ca o certitudine, fiind ca atare prezent în discursul

---

[2482] Chevalier, Gheerbrant 1969: 246-247; *s.v. spada.*

[2483] Guénon 1997: 188.

[2484] *Traian însă îi atacă, bătălie în care avu prilejul să vadă un mare număr de răniți printre oamenii săi și ucise mulți dușmani. Cum fețele de legat rănile nu mai ajungeau, se spune că împăratul nu și-a cruțat nici propriile haine, pe care le-a tăiat în bucăți* (Dio Cassius, LXVIII, 8).

[2485] Nemeti 2001: 404-410.

[2486] *Danuviusque rapax et Dacius orbe remoto / Appulus huic hosti perbreve Pontus iter*, Pseudo Ovidiu, *Consolatio ad Liviam* (Russu 1961: 86).

[2487] Ptolemeu, *Îndreptar geografic*, IV.

[2488] De remarcat că la mijlocul secolului al II-lea p.Chr., când Ptolemeu enumera localitățile din Dacia, cetatea de la Piatra Craivii nu mai era locuită de peste un secol, în schimb cea de la Căpâlna fusese unul dintre pilonii rezistenței dacilor și una dintre ultimele cucerite.

[2489] *Dacius Appulus este tribul care locuia în zona cetăţii cunoscute mai târziu, sub ocupaţia romană Apulum* (Russu 1961: 86), aserțiune considerată de la sine înțeleasă și în 1967 (Russu 1967: 83; p. 90) și preluată ca atare în lucrările de sinteză (Daicoviciu 1965: 23; Daicoviciu 1972: 116; Crișan 2008: 32; p. 118; p. 208).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

academic, în enciclopedii și lucrări de specialitate[2490]. Chiar mai mult, i s-a stabilit și originea etnonimului; I-e **apel-*, *apol-* = putere, tărie, cu echivalarea numelui tribal *apuli* = *puternici*; *cei puternici*. Pe baza laconicei menționări s-a emis chiar ipoteza că *puternicul* trib ar fi unul dintre cele cinci care s-au desprins din regatul burebistan[2491].

Fără a nega coordonatele etimologice enunțate, care au la bază explicații lingvistice coerente în esența lor, acceptarea necritică a propunerii toponimice, ridică unele nelămuriri. În primul rând numele multor triburi dacice cunoscute derivă din numele unor râuri sau localități importante (ori mai degrabă invers). Fie că localizarea Apoulonului intracarpatic este cea tradițională, la Piatra Craivii, fie mai probabil la Căpâlna, nici una dintre aceste cetăți nu au un râu în proximitate, Mureșul[2492] fiind destul de departe de oricare dintre cele două (~ 20 km). Chiar I. I. Russu demontează posibilitatea ca numele Appulus/Apoulon să aibă vreo legătură cu un curs de apă din zonă și îl leagă mai mult de ideea de fortăreață[2493].

Suma de elemente și indicii prezentate, e adevărat, unele indirecte, altele doar presupuse, reconstruiesc un probabil cult solar în Dacia, registru în care Apoulonul dacic a fost de fapt *cetatea zeului puternic*, Apollo, așa cum observă secundar etimologiei principale propuse, același I. I. Russu, care adaugă ca posibilă explicație etimologică grecescul *Απουλων* = zeul (cel) puternic[2494].

Dacă acest zeu a fost într-adevăr patronul cetății Apoulon și, implicit, divinitatea căreia i se închinau războinicii daci de pe valea Mureșului Mijlociu, nu putem ști cu certitudine, indiciile fiind extrem de nesigure, dar ipoteza are consistență și chiar o putem conecta cu existența unui presupus trib purtând acest nume sau unul derivat.

La fel de ezitantă este și interpretarea indiciilor care vin în legătură cu zeitatea Apollo în tot spațiul geto-dacic, majoritatea fiind indirecte. De fapt, întreg repertoriul de semne și simboluri prezentat este o sumă de elemente tangențiale acestui zeu. Dincolo de orice presupunere, este vizibil faptul că nici o altă divinitate nu are atâtea posibile semne care pot reconstitui un cult, fie din sfera interpretativă solară, fie în asociere directă cu Apollo[2495].

Dosarul istoric al tăcutului zeu al războiului din lumea geto-dacică nu permite, deocamdată, o numire directă a patronului fenomenului militar din Dacia preromană. Lipsește exact piesa sau elementul de legătură care să coaguleze indubitabil informațiile disparate despre această divinitate, despre care, depășind fanta îngustă a literaturii antice, putem spune că avea un loc special în universul spiritual al războinicilor nord-dunăreni. Deși sursa directă despre această zeitate lipsește, un zeu al războiului, într-o lume războinică, exista, poate suprapus sau dublat de un cult solar[2496]. Nu se poate discerne indubitabil, în lipsa unor dovezi mai directe, dacă în imaginarul dacic elementele enumerate sunt reflecții ale unei zeități similare lui Apollo ori dacă zeul conturat era o divinitate doar a elitelor – așa cum Hermes era invocat de regii tracilor – sau domina, din postura acesta, panteonul local. Tot ce putem observa sunt urmele discrete lăsate de tăcuta divinitate, urme amendabile oricând.

Principala problemă a conexiunii dintre un zeu solar, presupus a fi Apollo, și funcția de zeu local al războiului este tocmai faptul că în lumea greco-romană Apollo nu avea atribute războinice clare sau definite. Privind lucrurile din această perspectivă, cel mai logic ar fi ca

---

[2490] Ipoteza este întărită de dubletul cu un trib ilir omonim din sud-estul Italiei (Russu 1961: 87).
[2491] Russu 1961: 87.
[2492] Numele principalului râu, *Marisos*, nu apare în nici o altă circumstanță toponimică sau etnonimică din regiune.
[2493] Russu 1949: 155-156.
[2494] Russu 1961: 87.
[2495] Crișan 2008: 184.
[2496] Crișan 2008: 195.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

acest zeu să fi fost similar lui Ares, zeu adorat de traci, dar căruia îi lipsesc orice fel de urme sau conexiuni în cultura dacică.

Exotică și misterioasă în Antichitate, religia geto-dacilor era, în esența ei, inaccesibilă cunoașterii contemporanilor și, enumerând fragmentele disparate și ambigue transmise în timp, se arată la fel de inabordabilă și astăzi în resorturile ei intime. Obturate de orfismul zamolxian, care a acaparat atenția și a distorsionat realitatea în mod sistematic, se presimt contururile vagi ale unui zeu poate mai prezent în viața adoratorilor săi decât ne permit să vedem sursele istorice sau propria noastră percepție.

Războiul, regii și aristocrații războinici, oamenii de arme, strămoșii-eroi, societatea întreagă, toți și toate se raportau, de la început până la sfârșit, atunci când *armele vorbeau*, la o instanță superioară, de esență divină. Nu se poate spune, parafrazându-l pe Herodot, dacă acesta a fost Apollo *sau alt zeu din ținuturile geților*, dar putem constata cât de discret a fost, tăcere similară cu cea fenomenului religios și funerar, în ansamblu. Sau inclusiv această invizibilitate nominală este și ea doar o consecință a limitelor cunoașterii moderne. Dacă așa stau lucrurile nu putem decât să sperăm că viitorul va fi mai darnic cu informațiile.

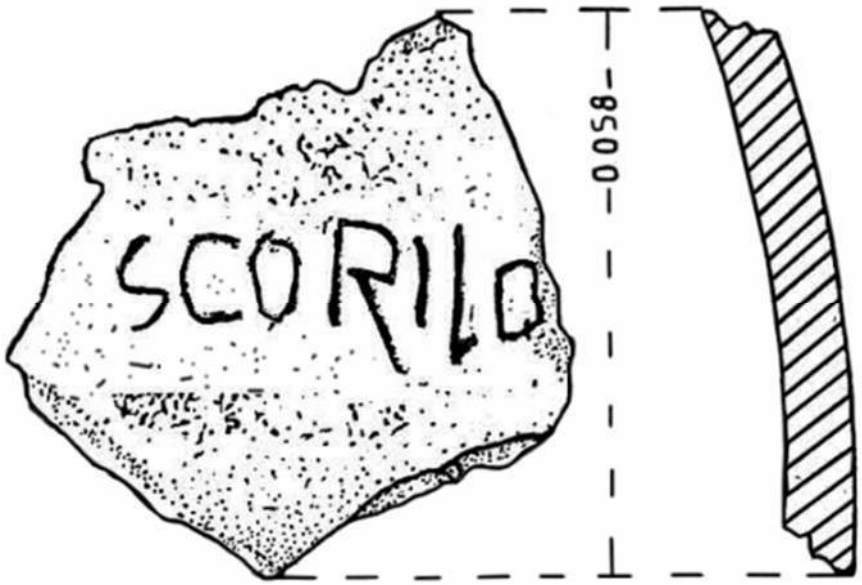

Fragment de vas descoperit la Borniș (com. Dragomirești, jud. Neamț),
datat în secolele II-III p.Chr.,
pe care s-a zgâriat în pasta arsă antroponimul dacic *Scorilo* (desen Popovici 1990).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

EXCURS III. CLERUL

Ritualurile există pentru a sublinia Calea,
nu pentru că ele ar rezolva cu adevărat ceva.
Orson Scott Card

Istoricul I. H. Crișan considera, pe bună dreptate, religia drept o formă de conștiință socială[2497]. Aserțiunea eruditului cercetător subliniază puternic importanța fenomenului religios în cadrul structurilor sociale, un motiv pentru care mulți specialiști s-au concentrat asupra religiei geto-dacilor în încercarea de a înțelege societatea autohtonă sau măcar de a o contura mai clar. Din nefericire, informațiile despre acest subiect sunt extrem de lacunare, interpretabile sau ambigue de-a dreptul, astfel că discuțiile, controversele și opiniile privind parametrii acestui fenomen în cultura locală sunt aprige și invers proporționale cu numărul sau calitatea informațiilor existente.

Fără a mai relua corpusul textelor antice despre acest subiect, unele dezbătute în capitolele anterioare, este necesară o vizualizare a problemei din perspectiva elitelor care au dominat sentimentul religios, mai exact a corpului sacerdotal, precum și a implicării lor militare. Și în acest caz, parcimonia surselor de informare obligă la păşirea de multe ori pe terenul instabil al presupunerilor, dar studiile unor cercetători moderni permit astăzi unele introspecții utile, privitoare la oficianții cultelor religioase din timpul regatului dac.

Despre clerul autohton doar Strabon și Flavius Josephus aduc câteva informații textuale:

Strabon spunea că *Poseidonios*[2498] *afirmă că missii se feresc, din cucernicie, de a mânca vietăți, şi iată motivul pentru care nu se ating de carnea turmelor lor. Se hrănesc însă cu miere, lapte şi brânză, ducând un trai liniştit - pentru care pricină au fost numiți theosebeis şi kapnobatai. Unii traci – spune acesta – îşi petrec viața fără să aibă legături cu femeile, numindu-se ktistai; ei sunt onorați şi socotiți sacri, trăind, aşadar, feriți de orice primejdie*[2499]. Missii din text nu sunt altceva decât moesii, trib getic locuitor pe ambele maluri ale Dunării și, alături de ei, și alți traci cinsteau niște anahoreți, dacă judecăm după moravurile descrise.

O precizare suplimentară aduce Flavius Josephus, care, vorbind despre esenieni, o sectă iudaică vegetariană, spune că *nu trăiesc aceştia* (esenienii) *într-un fel deosebit de al celorlalți oameni, ci traiul lor seamănă cu al aşa-numiților polistai de la daci*[2500]. Scriitorul evreu aduce ca argument și paralelă pentru puțin cunoscuta congregație evreiască un exemplu din lumea dacică. Putem presupune, pe baza faptului că nu detaliază comparația, că auditoriului, respectiv publicului de la Roma din a doua jumătate a secolului I p.Chr.[2501], îi erau cunoscuți acești *polistai*[2502] daci și, prin aceştia, erau prezentați esenienii, spre mai buna lor înțelegere. Aserțiunea este importantă și prin faptul că notează numele clerului dacic, spre deosebire de Strabon, care discută denumirile getice.

[2497] Crișan 1986: 344.
[2498] Istoric și retor grec, originar din Apamea, ce a trăit în prima jumătate a secolului I a.Chr. și a profesat la Rhodos și Roma.
[2499] Strabon, VII, 3, 3.
[2500] Flavius Josephus, *Antichități iudaice*, XVIII, 1, 5.
[2501] *Războaiele iudaice* au fost finalizate între 92-94 p.Chr., după terminarea războaielor lui Domitian cu dacii, când la Roma dacii erau bine cunoscuți.
[2502] Propoziția care conține termenul *polistai* a primit în timp numeroase critici, la fel și etnonimul *dakôn* (daci) utilizat. Dar F. Josephus vorbește despre acești *dakôn* în toate manuscrisele lui, astfel că nu se pune problema unei coruptele permanente. Întreaga dispută și critică, precum și bibliografia aferentă, la Lozovan 1998: 19-26 și la Bodor 1965: 11-17.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Acestea sunt singurele surse care notează atât existența unor specialiști ai sacrului – fie ei asceți sau preoți – precum și denumirile castei. Termenii pentru desemnarea acestor prelați sunt *theosebeis*, *kapnobatai* și *ktistai*.

Interpretarea fiecăruia a generat o literatura abundentă, nu întotdeauna în acord reciproc sau care să ofere o soluție definitivă. Pentru *ktistai* și *theosebeis* a prevalat înțelesul de *întemeietori*, *fondatori*[2503], iar pentru cel de *kapnobatai* cea mai pertinentă relaționare este cea de *călători prin fum/nori*, cu trimitere la unele practici șamanice, de inhalare a unor substanțe fumigen-halucinogene și extazul indus de acestea[2504]. *Polistai*, pe de altă parte, a primit mai multe explicații. Prima susține o transformare a termenului *ktistai* în *polistai*, iar a doua susține lecțiunea originală *pleistoi*, pe care o pune în legătură cu numele personal Pleistor și cu cel al zeului trac Pleistoros[2505], considerând că termenul se referea metaforic la *pileus*, însemnul pileaților daci[2506]. A treia consideră că *pleistoi* are înțelesul de *cei mai mari*, *cei mai buni*[2507], respectiv o elită religioasă, opinie acceptată de istoriografia românească[2508].

Evident, nu există un consens asupra acestor probleme, în principal din pricina insuficienței surselor directe de informare și oricum, pentru subiectul elitelor militare, este suficientă ideea că probabilitatea existenței unui cin preoțesc organizat sau măcar structurat în jurul unor doctrine articulate este foarte mare. Începând cu perioada regatului dac, acest lucru se va vedea cu atât mai mult.

Binomul sacru-cler creionat trebuie însă privit puțin nuanțat, în caz contrar riscând să devină o imagine *fotografică*, fixă și generalizantă. Ceea ce, în ciuda conservatorismului religios, nu poate fi corect, căci există riscul major de a deforma realitatea. Fenomenul religios în discuție a avut două axe principale de manifestare. Una este de natură cronologică, și privește evoluția în timp a sistemului de credințe conținut, iar a doua are în subordine fragmentarea geografică naturală, cu prezența unor manifestări locale sau regionale[2509].

Evoluția fenomenului religios în spațiul geto-dacic este o certitudine ce poate fi urmărită relativ mai ușor, analizând descoperirile arheologice. Apariția impozantelor sanctuare și temple, îndeosebi în centrul regatului, dar nu numai, este o astfel de evoluție, chiar dacă cronologizarea fină a evenimentelor edilitare este problematică. Tot evolutiv trebuie văzut și fenomenul arhitecturii funerare, deși sensul evoluției, respectiv ocultarea mormintelor, ne rămâne, în resorturile lui intime, necunoscut. Ambele transformări, și probabil multe altele rămase invizibile, au în centru corpul sacerdotal, acei specialiști ai sacrului, singurii în măsură să genereze, implementeze și gestioneze astfel de modificări într-un timp relativ scurt.

Coordonata dispersiei geografice ar trebui, teoretic, să fie abordabilă ceva mai consistent, dar și ea este incomplet conturată din cauza cercetărilor arheologice inegale care ar fi trebuit să evidențieze situațiile particulare. Totuși, suma artefactelor și complexelor arheologice cunoscute în acest moment, evaluate prin alte filtre, debarasate de schemele de interpretare tradiționale, au dus la o reconfigurare, ușoară deocamdată, a perspectivei asupra fenomenelor religioase din timpul regatului.

[2503] *Nu există nici un argument în favoarea unei legături demonstrabile a acestei categorii de specialiști ai sacrului cu întemeierile* (Petre 2004: 231), astfel că discuția rămâne deschisă.
[2504] Bodor 1965: 8-11. Împotriva acestui înțeles s-a pronunțat I. I. Russu (2009: 96), care îl consideră un termen tracic, desfigurat de filtrul grecesc, și care ar avea la bază sensul de *a* (*stră*)*luci*. În glosarul de termeni traco-dacici al aceluiași autor, întocmit ulterior, cuvântul nu mai apare, semn că reputatul lingvist a renunțat la etimologia propusă anterior (Russu 1967).
[2505] Divinitate adorată de tribul tracic al apsinților, căruia i se aduceau sacrificii umane (Herodot, IX, 119).
[2506] Petre 2004: 220; Lozovan 1998: 19-26.
[2507] Bodor 1965: 15.
[2508] Vulpe 2001: 436.
[2509] Florea 2007: 99.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

În primul rând s-a trasat o linie mai clară între sentimentul religios văzut ca emoție colectivă, generată și gravitând în jurul edificiilor de cult, ele însele rezultatul unor gesturi și atitudini de grup, radiind în teritoriu ideologii și politici identitare clare[2510]. Acumulările de podoabe de aur din preajma capitalei ar reflecta tocmai această identitate *instituțională*, colectivă[2511] și posibilitatea ca lucrurile să fi stat întocmai este foarte mare. Arhitectura sacră și clerul aferent, autoritatea regală rezidentă, zona montană[2512], concentrația de ateliere metalurgice și implicațiile religioase ce decurg de aici sunt doar câteva dintre argumentele puternice în acest sens. Atât de puternice încât au generat în percepția modernă un fel de realitate unificatoare, o imagine a unității spirituale a Daciei preromane. În reperele ei fundamentale, între care și cele expuse, o parte a acestei concepții poate fi corectă, în sensul pan-dacic al unor repere, dovadă similitudini arhitectonice la mare depărtare în teritoriu sau recoagularea statului dac în jurul Sarmizegetusei. Totuși, trebuie avute în vedere practicile cultuale domestice, individuale sau de familie, desfășurate în comunitățile depărtate de temple sau în regiuni izolate. Aceste manifestări spirituale au în esența lor numeroase variante și variabile, în contrast cu normele oficiale, mai ales în societățile aliterate. Pentru secvența dacică, diversitatea actului religios transpare cel mai evident din analiza ritualurilor funerare ale războinicilor, în mormintele cărora, deși putem identifica idei comune, detaliile sunt diferite.

Alte particularități sunt sugerate de repartiția și compoziția tezaurelor de argint din teritoriu – în opoziție cu piesele de aur din proximitatea zonei sacre de la Sarmizegetusa – depuneri care par a reflecta manifestări de cult cu caracter personal. Sintaxa acestor depuneri a relevat un anume cod exprimat de tipul de piese conținute, semiotică ce reflectă cel mai probabil o singură persoană[2513]. Depunerile analizate au fost constituite din ansambluri de port, unitare din punct de vedere tehnologic și funcțional, realizate în același moment, de un singur artizan, pentru un singur individ și au fost îngropate împreună în același timp. Urmărind ideea lui D. Spânu, cu privire la seturile ce compun aceste tezaure, cercetătorul A. Rustoiu o nuanțează și mai mult spunând că *seturile de piese de port sunt reprezentate de obicei de fibule* […]*, brățări purtate în pereche sau combinate uneori cu alte tipuri, precum și podoabe pentru gât: lanțuri și coliere rigide de tip torques* […]. *Uneori, aceste garnituri sunt însoțite și de podoabe pentru păr sau de centuri metalice. Nu ar fi exclus ca unele dintre podoabele inelare să fi fost utilizate ca verigi de gleznă, așa cum se constată în morminte feminine din spațiul La Tène central-european. Toate aceste garnituri, conform analogiilor funcționale din alte spații europene și din diverse etape ale epocii fierului, constituie piese de port feminine*[2514].

În acest registru, arheologul clujean ne propune încă un tip de oficiant, *preoteasa*, ipoteză sprijinită și de reprezentările feminine prezente pe două dintre falerele de la Lupu. Mai mult chiar, acesta extinde aria de competență a acestor personaje cu atribuții religioase,

---

[2510] Florea 2007: 99.
[2511] Spânu 2012: 137.
[2512] Despre rolul munților în religiozitatea dacică vorbește, târziu și partizan, Lactantius (240-320 p.Chr.) care amintind despre originea dacică a împăratului Gallerius și a mamei sale, o numește pe aceasta *deorum montium cultrix* (adoratoarea zeităților munților); (*De mortibus persecutorum*, IX). Chiar dacă facem abstracție de tonul și subiectivitatea extremă a lui Lactantius, total lipsit de neutralitate sau chiar propagandist creștin, interesat mai degrabă de deformări tendențioase și ponegrirea unor împărați romani acuzați de persecuții anti-creștine, în general scrierile sale oferă informații adiacente prețioase. Dacă aserțiunea nu este o încercare de denigrare a originii lui Gallerius, ea aduce în atenție un cult al zeilor montani sau al munților, ce amintește de *muntele sfânt al dacilor*, Kagaionon, aparent poate practicat sau doar rămas în memoria culturală, la secole distanță după căderea regatului dac.
[2513] Spânu 2012: 137.
[2514] Rustoiu 2016: 79 (cu bibliografia ipotezei).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

considerând că ele puteau să fi fost preotese nu doar în zonele unde au fost descoperite depunerile tezaurelor de argint, ci ar fi oficiat și în templele capitalei, iar brățările de aur au aparținut mai degrabă unor personaje feminine care oficiau unele ceremonii sacre aici[2515]. Având în vedere încetarea depunerilor votive de tezaure din argint compuse din piese de port ceremonial după epoca lui Burebista, ipoteza propusă de către A. Rustoiu are și o altă explicație. Este posibil ca preoții și preotesele să se fi mutat din teritoriu, în cadrul marelui program de instituționalizare religioasă, în proximitatea centrului religios al capitalei. Evident că această posibilă translare nu a fost una generală sau completă, ci destul de selectivă și care a cuprins doar unele regiuni, în timp ce altele și-au păstrat caracterul periferic.

Clerul din zona centrală a regatului ar fi avut, în schema propusă, o componentă mixtă, compus atât din bărbați, cât și din femei. Acestei imagini îi putem asocia scena XLV de pe Columna Traiană în care trei prizonieri romani sunt torturați cu ajutorul unor făclii de către câteva femei dace. Ori, este puțin probabil ca un episod banal, în care niște văduve se răzbună schingiuind niște captivi, era mai important de imortalizat decât sacrificiile umane oficiate de niște preotese[2516]. Scena este mai degrabă imortalizarea unor acte publice, asumate de către instituția religioasă a dacilor[2517]. Represaliile dure ale romanilor de după cucerirea capitalei au avut ca țintă principală templele și sanctuarele, precum și preoțimea rezidentă aici. Motivația nu poate fi despărțită de atitudinea clerului dac, de implicarea acestuia în politica regatului dac în continuarea războiului și de vina de a fi sacrificat soldați romani în cinstea zeilor locali. Și oameni și zei trebuiau pedepsiți deopotrivă. Lipsa manifestărilor religioase caracteristice elitelor dacice, după cucerirea regatului, arată ieșirea dură din scenă a clerului, precum și diferențele între religia oficială omniprezentă în proximitatea Sarmizegetusei și a principalelor cetăți și religia cu caracter mai degrabă popular, din zonele depărtate de capitală.

Despre această vastă lume rurală a Daciei Preromane trebuie spus că nu se cunoaște nici amplitudinea și nici forța radiată de centrul religios de la Sarmizegetusa și nici care dintre perceptele religioase specifice elitelor au fost implementate în teritoriu. Probabil distanța dintre centru și periferie dilua progresiv punerea politicii spirituale în aplicare, situație și mai complicată după fragmentarea regatului burebistan. Așa se explică parțial și refacerea regatului în dimensiuni mai reduse. Desigur, o parte din teritoriile cucerite de Burebista erau prea departe și prea puțin conectate la nucleul de la Sarmizegetusa. Mai degrabă, refacerea a cuprins acele zone unde influența religioasă (în primul rând?) a fost mai puternică și caracterul pandacic al cultelor practicate în Dacia ar trebui înțeles în limitele stăpânirii lui Decebal.

În ce mod se oficiau actele religioase în zonele fără temple nu putem ști cu certitudine, putem doar presupune că – dacă lipsa acestora nu este un stadiu al cercetărilor – existau anumite culte domestice și gestionarea lor cădea în sarcina unor personaje locale (căpetenii, vraci?, femei?), cu o oarecare calificare obținută în virtutea unor tradiții sau a poziției în comunitate[2518]. Lipsa templelor din unele zone, pe lângă motivația de mai sus, ar trebui să oblige la reevaluarea noțiunii de *sanctuar* – care nu ar mai trebui cantonată în sfera edilitară. Un loc de cult poate fi o pădure[2519], un izvor, o insulă, un tumul sau un mic cimitir, un loc

[2515] Rustoiu 2016: 81.
[2516] Schingiuirea ritualică era urmată de uciderea victimelor, practici existente și la traci, sarmați sau germanici (Vulpe 1998: 105). Regretatul arheolog considera drept preotese atât femeile care chinuiau ritualic prizonierii, cât și personajul feminin de rang înalt capturat dintr-o cetate dacică și, aparent, exilat în imperiu.
[2517] Pentru fapte similare, *clementia* nu a mai fost acordată cetăților Corint și Cartagina, ambele distruse de romani (Pupeză 2010: 162).
[2518] Florea 2007: 102.
[2519] Pupeză 2004: 95-96.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

simplu, dar special pentru o comunitate anume, depărtată de templele propriu-zise[2520]. Un asemenea loc trebuie considerat sanctuar, chiar dacă urmele lui sunt ilizibile astăzi, ceea ce nu înseamnă că populația din teritoriu nu era lipsită de manifestări religioase comune sau mai puțin spectaculoase din perspectiva noastră.

O ultimă direcție de analiză o reprezintă conexiunile dintre elitele religioase și cele militare. Descoperirea lângă majoritatea cetăților a urmelor unor edificii de cult sugerează existența unor credințe și ritualuri specifice războinicilor și argumentează legăturile strânse dintre cele două elite, cele militare și cele sacerdotale[2521]. Este chiar destul de probabil ca anumite manifestări religioase să fie accesibile doar celor două categorii, caz în care putem vorbi de forme de pietate colectivă elitară, ambele elite fiind în căutare de legitimitate, oferită fiecărei grupe de către cealaltă.

Citând copios din Dion Chrysostomos, Iordanes vorbește despre reorganizarea elitelor din timpul lui Burebista, reformă patronată de Deceneu, spunând că înaltul personaj a dispus ca o parte a aristocrației să se dedice vieții religioase[2522]. Restructurarea societății, impusă de cleric – deși am putea spune mai degrabă că acesta a instituționalizat o stare de fapt – a avut în vedere fixarea unei părți a aristocrației războinice, turbulentă și indisciplinată prin tradiție, de altfel, în proximitatea și sub supravegherea autorității regale. Semnul distinctiv al acestor specialiști ai sacrului a fost căciula specifică, *pileusul.* Noul eșafodaj social a fost explicat de către istorici ca o reorientare profesională a unora dintre aristocrați, care în noile posturi ar fi devenit dedicați vieții și practicii religioase. Fără a putea nega posibilitatea ca într-adevăr dimensiunea fenomenului religios să fi căpătat formele sugerate, vizibile de altfel în arhitectura sacră din zona capitalei, precum și complexele arhitectonice ridicate în alte zone ale Daciei, rămâne de explicat cum a receptat războinica aristocrație modificarea impusă?

Războiul, văzut ca sursă de bogăție și glorie, era fenomenul care îi reprezenta fundamental pe acești militari, cel care le dădea identitate, statut și scop. Desigur, consacrarea religioasă putea fi o evoluție spirituală, o ridicare deasupra cotidianului, dar ea nu poate explica și nici include dedicarea unui întreg corp socio-profesional. Chiar dacă admitem că doar o parte dintre aristocrați au ales sau li s-a impus statutul clerical și rezidența în preajma templelor, un trai fără multe griji de altfel, este dificil să vizualizăm războiul, dus adesea departe de zona de rezidență, purtat fără suportul religios. Cel mai probabil scenariu este că armatele erau însoțite în expediții de preoți și acoliți ai acestora. Ritualurile necesare, întotdeauna înainte de luptă și în cazurile fericite și după, cereau prezența unor oficianți. Cine erau aceștia, sursele literare nu ne spun, iar a purta discuția în lipsa informațiilor directe duce ușor la diverse grade de presupunere. Singura constantă a problemei este imperativa nevoie de relaționare cu divinitatea – vorbind generic – în momente de maximă încordare și pericol, așa cum este orice bătălie. Relaționare care a avut întotdeauna nevoie de mediatori între planul real și cel fantastic al existenței, intermediari cu atât mai necesari cu cât războiul aduce omul de arme pe linia subțire care desparte cele două lumi.

Revenind la semnul distinctiv al clerului, *pileusul*, el este prezent consistent în arta imperială, adesea abuziv folosit ca element de identificare etnic[2523] și mai puțin social. Pe Columna Traiană nu mai puțin de 68 de personaje poartă boneta specifică, asociată în acest

[2520] Sunt documentate astfel de locuri de cult, spre exemplu, o fântână la Ciolăneștii din Deal (jud. Teleorman), una la Brad (jud. Bacău) sau un lac la Conțești (jud. Argeș). Sîrbu 2006a: 53-55.
[2521] Sîrbu 2006a: 74.
[2522] Iordanes, *Getica*, 40; 71-72.
[2523] Un astfel de caz deosebit este oferit de metopele monumentului de la Adamclisi, unde toți dacii sunt purtători de pileus, cel mai sigur pentru a fi identificați etnic între ceilalți războinici barbari. Nu se poate susține faptul că la atacul Moesiei au participat doar aristocrați sau că au fost imortalizate doar căpeteniile dacilor.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

cadru doar cu statutul de aristocrat războinic. Câți dintre aceștia erau și preoți sau doar cumulau și atribuții religioase, pe o scală de la *pater familias* la rege? Izvoarele istorice sunt perfect opace asupra oricărui detaliu.

Putem doar specula în această direcție pe baza prezenței la Tapae a acelui demnitar, Avezina, secund al regelui Decebal[2524]. Era dregătorul respectiv preot sau vice-rege? Nu se cunoaște din alte surse existența demnității de vice-rege la daci. O asemenea funcție politică ar fi putut să o dețină fratele regelui, prințul Diegis, mult mai îndreptățit de altfel la această demnitate, pe baza înrudirii și a principiului succesoral agnatic, dacă el a existat la daci. Având în vedere binomul Burebista-Deceneu, mult mai credibil este că Avezina a fost un înalt sacerdot, cu funcții bine stabilite în cadrul politic și militar redat, într-un moment dominat de moarte, eroism și comuniune a grupului, legăturile extinse cu această ocazie incluzând și divinitatea care patrona războiul. Orice astfel de relație cu sacrul, întâmplată pe câmpurile de luptă, nu putea avea loc sau finalitate fără sacrificii, sângeroase sau nu și, implicit, fără prezența unor sacrificatori cu competențe sacrificiale[2525]. Or, aceștia nu puteau proveni decât din rândurile clerului, personaje specializate în gestionarea relațiilor cu divinitățile. Dacă acestor sacerdoți-războinici le aparțineau coifurile cu morfologia derivată din cea a *pileus*-urilor[2526], prezente între trofeele romane expuse grafic pe baza Columnei, este imposibil de stabilit cu precizie, singurele indicii fiind costurile fabricării unor astfel de echipamente și originalitatea lor.

Nu trebuie pierdută din vedere o altă caracteristică a clerului, la modul general. Întotdeauna *oamenii zeilor*, înțelegând prin această sintagmă preoți și adepți deopotrivă, au avut o organizare și o ierarhizare comparabilă cu structurile militare. Posesia de arme și agresivitatea războinică au fost lipsuri relativ rare din registrul mișcărilor și instituțiilor religioase antice și medievale. Exemplele în acest sens sunt numeroase și le putem înscrie între mișcările zeloților iudei și ordinele călugărești medievale. Desigur, nu există nici o probă că preoțimea dacică era una războinică, dar analogiile, coordonatele istorice, psiho-sociale și comportamentale enumerate nu-i interzic accesul pe câmpurile de luptă. Dimpotrivă.

[2524] *Între duşmani se afla şi Vezina, care venea, ca demnitate, îndată după Decebal* (Dio Cassius, LXVII, 10, 1-3; excerptele lui Xiphilinus).

[2525] Sacrificiile sângeroase fie de natură animală, fie cele umane reprezentau forma supremă a sacrificiilor, acțiuni ce reclamau momente speciale ale comunității, instrumentar deosebit și, desigur, personal calificat, capabil să interpreteze semnele sau *mesajele* primite cu această ocazie. Fără a face supoziții gratuite, atrage atenția un amănunt din relatarea herodotiană privind sacrificarea solului trimis la Zalmoxis. În bine-cunoscutul pasaj dedicat acestui ritual (IV, 94), este relatat nu doar modul original de ucidere a mesagerului, ci și procedurile aplicate atunci când sacrificiul nu decurgea în mod corect. Dacă omul aruncat în lănci nu murea și astfel se rata călătoria lui către divinitate, culpa era exclusiv a victimei (chiar dacă alegerea ei fusese rodul unei trageri la sorți!), acuzată că *este un om rău*, lipsită, deci, de calitățile necesare unui moment și unei misiuni atât de importante. Se poate extrage de aici substratul inițiatic al întregii acțiuni, precedate oricum de pregătirea atentă a victimei (căreia în prealabil i se încredințează, prin învățare și memorare, desigur, *toate nevoile lor*), în spatele cărora putem bănui un întreg eșafodaj logistic, reclamat de momentul extrem de important. Personajele implicate, atât solul, cât și participanții secundari, nu puteau fi aleși pentru acest act religios decât din cadrul elitei.

[2526] Borangic 2015: 430.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

V.D MOARTEA REGELUI

Idealul omului, al măreției sufletești, nu este să-și cruțe viața,
pentru că a trăi cu orice preț nu este demn de el
Aristotel, *Etica*

Anul 106 p.Chr. este asumat de întreaga istoriografie drept reperul cronologic indubitabil al încheierii războaielor daco-romane, iar discuțiile asupra acestui eveniment apar ca inutile, aflați fiind în fața unei unanimități dezarmante. Recent, însă, s-a remarcat faptul că este posibil să asistăm în acest caz la perpetuarea unei tradiții istoriografice[2527], cu puternice conotații moderne proiectate asupra unui act politic destul de difuz, petrecut în Antichitate. Nu este cazul disecării argumentelor care au stat la baza osificării acestei opinii[2528]; ultimele două decenii de cercetare istorică au relevat nenumărate alte situații de acest fel, dar reducerea unei lumi și a mecanismelor ei atât de complexe doar la esențe ușor ingurgitabile poate altera posibilitățile de înțelegere a ei. Depășirea unui punct restrictiv devine necesară și posibilă, mai ales dacă unghiurile de abordare sunt altele.

Dincolo de toate detaliile sfârșitului Regatului dac și începuturile Provinciei Dacia, un lucru este cert: Imperiul câștigase războiul, iar Roma îndepărtase pericolul barbar de la Dunăre, care-i sfidase decenii la rând legiunile. Dio Cassius spune că [Traian] *dădu spectacole timp de o sută și douăzeci și trei de zile, în cursul cărora au fost ucise cam unsprezece mii de animale sălbatice și domestice. Au luptat zece mii de gladiatori*[2529]. Capitala s-a umplut de prăzile de război, tezaurul regal fusese jefuit, rușinea din trecut fusese răzbunată, iar trufia dacilor pedepsită. Capul regelui dușman fusese arătat mulțimii și, apoi, aruncat[2530] pe treptele Gemoniei[2531]. De remarcat că în relativ lunga și sinistra faimă a acestui loc de supliciu, destinat în primul rând umilirii oponenților politici din elita romană, Decebal este primul barbar expus[2532]. Mai mult, tot spre deosebire de practicile aplicate condamnaților romani de rang înalt, capul regelui nu a fost supus violențelor colective, ci gestul a avut doar rolul de a satisface curiozitatea cetățenilor Romei[2533]. Un adversar temut plătise prețul înfruntării Romei.

În acest cumul de întâmplări și consecințe, Traian ar fi trebuit să fie mulțumit, căci se apropiase și chiar depășise unele fapte ale împăraților de dinaintea sa.

[2527] Băeștean 2012: 87-96.
[2528] La modul concret, este vorba despre descoperirea unei diplome militare la Porolissum (*CIL* XVI, 110), prin care se certifică lăsarea la vatră și primirea cetățeniei pentru veteranii unei unități militare, dar decretul imperial după care a fost copiată a fost emis abia în 110 p.Chr. Această neclaritate și alte neconcordanțe au repus în discuție data încetării *de facto* a războiului, propunându-se o încheiere majoră a ostilităților abia prin 110-112 p.Chr. (Băeștean 2012: 94).
[2529] Dio Cassius, LXVIII, 15, 1 (Xiphilinus, 234, 16-20 R. St. Exc. UG 50 (p. 403)).
[2530] Dio Cassius, LXVIII. 14, 3; Cf. *Fasti Ostienses*: *Decibali* [caput … in sca]*lis Gemoni*[*is expositum* sau *iacuit*]. Fragmentara inscripție nu păstrează însă data ridicării ei (Petolescu 2016: 158). În opinia arheologului G. Băeștean, lectura inscripției ar fi [*caput D*]*ecebali*, caz în care nici numele personajului nu mai este o certitudine (Băeștean, Albulescu 2012: 7).
[2531] *Scalae Gemoniae* erau scările, numite și Treptele Doliului, aflate pe colina Capitolină, probabil sub zidurile închisorii Tullianum. Aici aveau loc execuțiile publice, urmate de expunerea cadavrelor condamnaților până la descompunere totală și devorarea lor de câinii vagabonzi, iar resturile aruncate în râul Tibru. Întreg procesul era destinat punerii în aplicare a pedepselor capitale și umilirii executaților, în general captivi cu statut special.
[2532] Barry 2008: 228.
[2533] Barry 2008: 245.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Totuși, lipsea ceva, căci Pliniu cel Tânăr, într-o scrisoare măgulitoare, creionase cu doar câțiva ani înainte așteptările împăratului și desigur ale Romei întregi: *Am impresia că văd de pe acum un triumf plin nu de prăzi aduse din provincii sau de aur stors de la aliați, ci de arme dușmane și de lanțuri ale regilor luați prizonieri; mă și văd cum încerc să recunosc numele lungi ale acestor conducători și trupurile lor care nu dezmint deloc faima numelui lor. Mi se pare că văd tablourile pline de isprăvile groaznice ale barbarilor, iar pe fiecare dintre ei, cu mâinile legate, urmând tabloul cu isprăvile sale. Apoi* [te văd] *pe tine, în picioare, urmărind îndeaproape, din spate, neamurile învinse; iar înaintea carului sunt scuturile pe care tu însuți le-ai străpuns. Și nu ți-ar lipsi nici spolia opima, dacă ar îndrăzni să te înfrunte vreun rege și dacă nu s-ar îngrozi nu numai de sulițele aruncate de tine, dar și de căutătura ta, chiar atunci când vă desparte un câmp întreg și toată armata. De curând, moderația ta a făcut să se vadă, că atunci când onoarea imperiului te-a obligat, fie să începi un război, fie să-l respingi, tu n-ai învins ca să poți triumfa, ci ai triumfat fiindcă ai învins*[2534].

Așadar, aurul dacilor fusese prădat, faptele de arme zugrăvite, sculptate și trâmbițate pretutindeni, șirurile de prizonieri fuseseră târâte prin Roma și apoi aruncate în arene, spre desfătarea plebei, propaganda imperială răspândise în toate colțurile lumii faima și gloria împăratului și a Romei invincibile. Totuși, ceea ce prezisese Pliniu nu se înfăptuise pe deplin. Regele dacilor nu fusese târât în lanțuri în fața cortegiului triumfal, așa cum fuseseră umiliți Iugurtha, regele Numidiei[2535], galul Vercingetorix[2536] și cine știe câți alți regi și comandanți barbari[2537], și nici nu zăcuse în sinistra temniță Tullianum, unde ar fi fost, desigur, în cele din urmă sugrumat sau uitat, o vreme, pur și simplu[2538]. Chiar dacă, foarte posibil, o căpetenie de rang înalt, aleasă dintre prizonieri, fusese executată[2539], omul nu fusese decât un substitut necesar marcării unui moment religios și juridic, în niciun caz un captiv de valoarea și prestigiul lui Decebal.

Regele dac alesese altă cale, căci, cu toate că reușise să iasă din încercuirea Sarmizegetusei și să fugă spre nord sau nord-est, în speranța căutării de aliați[2540] și a

---

[2534] Pliniu cel Tânăr, *Panegyricus*, 17, 1-3.

[2535] Plutarch, *Marius*, 12 (vezi și Allély, Dana 2014: 123).

[2536] Dio Cassius, XL, 41 (vezi și Allély, Dana 2014: 123).

[2537] Așa cum a fost cazul, mai târziu, al Zenobiei, regina Palmyrei, plimbată în lanțuri, de aur, ce-i drept, în 274 p.Chr., în parada triumfală a împăratului Aurelian. Soarta ulterioară a Zenobiei nu se cunoaște cu exactitate, cert e că a murit în captivitate, unele teorii sugerând că s-a sinucis prin înfometare sau că fost înfometată până la moarte. Se pare că în cazul ei, Aurelian a arătat clemență căci, deși captivii de viță regală erau sugrumați la sfârșitul procesiunii triumfale, după obiceiul roman, Zenobia și fii ei au fost lăsați în viață (*Historia Augusta*, *Vita Zenobiae*).

[2538] Probabil că ar fi fost executat ulterior, cu ocazia anumitor sărbători romane în care binele trebuia să triumfe asupra răului în mod cât se poate de arhetipal, vizibil și, desigur, propagandistic, așa cum s-a întâmplat adesea cu alți regi sau căpetenii barbare capturate.

[2539] *Ţelul cortegiului sărbătoresc era piaţa din faţa Templului lui Iupiter Capitolinus; ajuns în acest loc, el făcea un proces. Era un vechi obicei, moştenit din străbuni potrivit căruia se aştepta acolo până când un sol aducea vestea morţii comandantului duşman. În cazul de faţă, era vorba de Simon, fiul lui Giora, care participase la marşul triumfal ca prizonier de război; acum, cu funia legată de gât, biciuit fără întrerupere de către călăii săi, el era târât într-un loc situat aproape de Forum, unde, potrivit legilor romane, erau executaţi criminalii condamnaţi la moarte. De îndată ce a sosit vestea morţii sale, toţi au scos chiote de bucurie triumfători şi au început jertfele de mulţumire* (Flavius Josephus, VII, V, 6; vezi și Dio Cassius, LXVI, 7, 1).

[2540] În cheia aceasta poate fi așezată fraza păstrată de la Sextus Aurelius Victor care spune că *într-adevăr, primul sau singurul care a extins stăpânirea peste Istru, fiind supuși în provincie pileații dacilor și neamurile scitice, Decebal și Sardonius* (*Caesar*, 13, 3). Prezența acestui Sardon, nume de certă rezonanță iraniană, poate fi corelată cu un posibil, dar tardiv, ajutor sarmat, fără a putea stabili precis dacă acesta era o căpetenie roxolană sau una iazygă. Varianta că spre final s-au implicat și iazygii metanaști nu poate fi exclusă cu totul. Știm că la moartea lui Traian sarmații roxolani s-au agitat din cauza stipendiilor (care au încetat sau au fost micșorate), iar Hadrian a trebuit să vină în regiune pentru a-i liniști (*auzind de răscoala sarmaților şi roxolanilor, fiind trimise înainte*

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

reorganizării unei rezistențe, cavaleria romană trimisă pe urmele lui l-a ajuns. Perspectivele nu puteau să-l convingă să se predea, soarta celor ca el era cunoscută și nici nu putea spera la clemența imperială. Decebal a decis să își consume viața după normele și tradițiile elitei războinice din care făcea parte. Monumentele romane, Columna Traiană și piatra de mormânt a decurionului T. Claudius Maximus, confirmă nota lui Dio Cassius[2541] care rezumă acest moment: *când a văzut Decebal că scaunul lui de domnie și toată țara sunt în mâinile dușmanului, că el însuși este în primejdie să fie făcut prizonier, își curmă zilele*[2542]. Mai mult încă, arta romană surprinde și modul în care regele a făcut acest lucru[2543]: își taie taie carotida cu propria armă; un pumnal curb, o *sica*, arma rangului său (**Pl. 37/1**).

Cele două reprezentări ale pumnalului certifică folosirea acestui tip de armă, specifică aristocrației războinice dacice, până la finalul Regatului, în condițiile în care, arheologic, nu mai sunt descoperiri pe parcursul secolului I. p.Chr. Cu toate că ilustrează pumnalul curb cu care regele dac și-a luat viața, alte astfel de arme lipsesc cu desăvârșire de pe reliefurile Columnei, inclusiv de pe baza monumentului, unde armele de valoare abundă. Omiterea lor are variate posibilități de interpretare. Propaganda imperială avea tot interesul de a expune cele mai reprezentative arme ale învinșilor, iar dosarul istoric și arheologic al pumnalelor curbe arată că acestea constituiau o componentă importantă în mentalitatea, ideologia și identitatea aristocrației militare dacice. Admițând că scena sinuciderii imortalizată pe monument conține un astfel de pumnal[2544], pare mai probabil că astfel de arme nu au putut fi capturate și expuse, situație și mai greu de explicat pe fondul încleștărilor deosebit de crunte și a numărului mare de aristocrați morți sau capturați. Aproape ilogic este și faptul că aceste pumnale lipsesc din zona capitalei Sarmizegetusa[2545], fieful marii aristocrații. Să nu le fi purtat cu ei nobilii daci în campaniile militare? Să le fi depus sau oferit ca ofrande în cinstea zeilor înainte de plecarea la luptă? Să le fi îngropat ca și cum ei ar fi fost morți deja și asta să fi putut fi explicația *mormintelor fără morți*, dar care conțin pumnale? Sau pumnalele, depozitare ale unor puternice conotații spirituale, să fi fost subiectul unor ritualuri pe care nu le-am putut surprinde? Ori aceste rituri și ritualuri aveau un caracter discret, specific războinicilor?[2546]. Oricare dintre

---

armatele, a venit în Moesia (*Historia Augusta*, VI, 6-8). Cu acești roxolani, Hadrian încheie pace mărindu-le subsidiile, ceea ce sugerează că sarmații estici erau deja în solda Imperiului. Sarmații iazygi, revoltați și ei, probabil pentru că nu primiseră teritoriile luate de Decebal, pe care Traian le-a păstrat în cadrul provinciei, se alătură dacilor în rebeliune (deși mai degrabă poate fi doar o coincidență stimulată de moartea împăratului), sunt învinși, probabil în 118 p.Chr., an în care noul împărat este deja la Roma.

[2541] De asemenea, scena sinuciderii apare pe ceramica tip *terra sigillata* din Gallia (Rusu-Bolindeț 2006: 184-206.

[2542] Dio Cassius, LXVIII, 14, 3.

[2543] Gestul suicidal al regelui dac apare pe Columna Traiană (scena CXLV; **Pl. 37/1**); pe monumentul funerar al ofițerului T. Claudius Maximus de la Grammeni, care a ajuns primul la cadavrul regelui; pe câteva vase ceramice de lux și chiar pe o mică figurină de bronz aflată astăzi în custodia Bibliotecii Naţională din Paris (Petolescu 2010: 116; **Pl. 33/4**). Întreaga documentație demontează fără dubii ipoteza că regele dac ar fost prins viu și executat pe loc, interpretare pornită de la textul stelei funerare a ofițerului roman, unde mesajul era în mod clar distorsionat intenționat de către lapicizi, și repusă imprudent în circulație recent (Alexe 2015: 93-94). Evident, autorul nu cunoaște problema și istoriografia subiectului, detaliate și discutate anterior (Petolescu 2016: 227, nota 307), dar vizibilitatea lui a propulsat din nou ipoteza, mai ales în mediul online, din fericire fără un ecou substanțial. Sursele care ilustrează sinuciderea sunt centralizate la Allély, Dana 2014: 117-123.

[2544] Asupra acestui aspect specialiștii poartă o vie discuție având ca subiect forma ușor atipică a redării realizate de sculptori. Pumnalul de pe scena Columnei are un mâner destul de lung și pare curbat invers decât lama, în contradicție cu orice argument arheologic. Fie suntem în fața unei viziuni proprii a artistului, fie este posibil ca astfel de pumnale să fi suferit o evoluție a morfologiei, nedocumentată altfel. Reține atenția însă, dincolo de orice fel de detalii sau canoane artistice, tipul de armă cu care se sinucide regele, și anume un pumnal curbat.

[2545] În zona cetăților din Munții Orăștiei apar doar câteva pumnale curbate, simple, fără șanț sau decor, de tip **D**. O excepție ar fi mormântul tumular de la Costești-Cetățuie, context nepublicat încă.

[2546] Sîrbu, Borangic 2016: 64.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

aceste scenarii – sau un melanj al lor? – este posibil, dar o explicație clară nu poate fi, deocamdată, formulată.

Probabil luptele și hărțuirile au mai durat o vreme. Evident, comunicațiile erau greoaie și, cu toate că mâna dreaptă și capul regelui fuseseră aduse și înfățișate trupelor la Ranisstorum, în prezența împăratului și a prizonierilor, vestea n-a avut cum ajunge peste tot rapid. Grupuri de daci răzlețiți sau poate hotărâți pur și simplu să nu cedeze, bântuiau încă prin munți, constituind focare de rezistență supărătoare. Oricum, se pare că împăratul rămâne în Dacia până în 107 p.Chr., organizând și administrând noul teritoriu, după care pleacă în Italia să-și serbeze triumful.

La Roma, deși poate Traian era ușor nemulțumit de turnura luată de evenimente, n-a lăsat să se vadă asta. Îndepărtase o mare amenințare, iar valoarea prăzilor din Dacia aplatizase în admirație pe toată lumea. Profitul mustea pretutindeni, iar aclamațiile și jocurile nu mai conteneau.

Chiar dacă Marius, Cezar[2547] și alți generali și împărați își plimbaseră regii învinși pe străzile orașului etern, un astfel de spectacol, deși nu l-ar fi refuzat, i s-a putut părea lui Traian prea puțin. Orientul și Macedonul păreau un vis și un model mai potrivite pentru statutul lui și el într-acolo ținea. *Germanicus*, *Dacicus*, va urma *Parthicus* și cine știe cum va suna următorul titlu, pe care nu-l obținuse încă nimeni[2548]. Cu toate acestea, visele cu visele, iar gloria viitoare mai putea aștepta, căci Traian era, nu în ultimul rând, și un excelent administrator. Noul teritoriu trebuia organizat, pentru ca *Pax Romana* să fie bine implementată în teritoriul ce va rămâne în spatele expediției orientale. Nu doar dacii risipiți puteau redeveni rapid un pericol (cum, de altfel, se va vedea probabil încă din 117 p.Chr.), ci și celelalte neamuri barbare din apropiere, sarmați și germanici, care chiar dacă erau liniștiți pentru moment, erau cu ochii pe Imperiu[2549].

[2547] Paralela cu Cezar nu este gratuită. Apare evidentă *concurența* cu acesta a lui Traian și din perspectiva imaginii publice construite cu ajutorul jurnalelor de război publicate. Aparent însă, stilul mai sobru, cazon, al operei lui Traian, *De bello dacico*, n-a fost la fel de gustat de publicul roman, precum mult mai celebra *De bello gallico* a predecesorului său. O altă paralelă clară, de această dată cu Augustus și epoca lui de glorie, apare în 107 p.Chr., când monetăria imperială bate piese inspirate din cele emise cu ocazia victoriei de la Actium, adaptate desigur în raport cu înfrângerea dacilor (Winkler 1965: 228).

[2548] *Combinația dintre maturitate și putere absolută duce la dorința de a rivaliza sau chiar întrece verva și faptele de seamă din tinerețe. Traian știa, la fel ca și contemporanii săi, că Alexandru triumfase peste popoarele din est când avea treizeci de ani și că mulți dintre* viri militares *romani mai vârstnici decât macedoneanul încercaseră să-i imite succesul și dăduseră fiecare greș* (Bennet 2006: 241). Arheologul englez J. Bennet identifică o serie de argumente potrivit cărora reiese că Traian pregătise cu mult timp înainte campania asupra parților, în ciuda faptului că regii parți evitaseră constant conflictele cu romanii și existau tratate în acest sens, aflate în vigoare (Bennet 2006: 238-242). Se poate adăuga aici și politica lui Decebal, ulterioară războaielor cu Domitian, în cadrul căreia regele dac a evitat orice conflict cu romanii, suportând chiar reducerea subvențiilor, fără să protesteze. Reiese destul de clar agresivitatea împăratului, în spatele căreia se poate deduce dorința acestuia de a rămâne în memoria eternității ca un egal al iluștrilor săi înaintași, cu care se asemuia fățiș, atitudine la care a contribuit substanțial și faptul că Traian nu avea în spate o genealogie ilustră, aspect care trebuia compensat prin fapte glorioase. Galeria acestor predecesori celebri era un loc comun în mentalitatea imperială, dovadă textul împăratului Iulian Apostatul în care satirizează setea de glorie a împăraților romani (Iulian, *Împărații*, 22).

[2549] Acest lucru se va vedea începând din a doua parte a expediției împotriva parților. Deși inițial războiul decursese favorabil, înaintarea romană a dispersat forțele angrenate și, mai mult, i-a determinat pe parți să-și rezolve rapid disensiunile interne și să se reconcilieze. Revoltele au izbucnit în Armenia și întreaga Mesopotamie, răsculații atacând pretutindeni garnizoanele romane. Acestor mișcări li s-a adăugat revoltele evreilor din diaspora, precum și o puternică răscoală în Iudeea și un atac în Mauretania. În timpul încercărilor de repliere și reorganizare militară împăratul moare. În Dacia se face rapid simțită presiunea sarmaților, atât iazygi din vest, cât și roxolani din est, cărora li s-au adăugat și mișcări ale dacilor. Primejdia a fost atât de mare încât suprastructura de lemn a podului de la Drobeta a fost dezafectată, iar noul împărat lua în considerare părăsirea provinciei (deși această intenție poate să fi fost o informație tendențioasă provenită de la aristocrația senatorială romană, parțial ostilă

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Sunt dificil de reconstituit, la un nivel dincolo de orice dubii, detaliile acestei organizări, asupra căreia avem acces prin amănunte abia inteligibile. Totuși, crearea Provinciei n-a avut caracterul altor transformări similare: Dunărea rămânea o linie defensivă de bază, cu 10 legiuni staționate în zonă, în ciuda puternicelor castre construite la nordul ei; Câmpia Tisei a rămas în stăpânirea sarmaților iazygi, care vor deveni curând ostili romanilor; chiar din teritoriile fostului regat al dacilor nu sunt păstrate și fortificate decât unele regiuni cu potențial economic și strategic. Prin aceste realități, și probabil și altele necunoscute, Provincia Dacia rămânea una excentrică în cadrul sistemului defensiv roman[2550]; puternic militarizată și aparent nu foarte atașată organic imperiului[2551]. Fapt ce se va regăsi în tulburările din provincie iscate de moartea lui Traian, în 117 p.Chr., când noul împărat, Publius Aelius Hadrianus, rudă îndepărtată și succesor desemnat al cuceritorului Daciei, pare că este indecis asupra avantajelor și dezavantajelor păstrării acesteia[2552]. Dezafectarea podului de la Drobeta, abia construit tocmai pentru a conecta noul teritoriu de imperiu, nu poate fi delimitată de principiile lui Augustus, privind frontierele Imperiului. Venirea pe tronul imperial a lui Hadrian a însemnat pentru imperiu trecere în defensivă și renunțarea la politica *fortitudo* pe toată lungimea frontierelor.

Revenind la momentul organizării, trebuie spus că urmările războiului au fost foarte dure pentru dacii supraviețuitori. Prima măsură a fost deportarea, respectiv depopularea regiunilor muntoase și strămutarea locuitorilor din zonele unde erau greu de supravegheat, în altele de la câmpie sau deal, mai ușor de controlat[2553]. Măsura avea sigur și o componentă economică, dat fiind interesul administrației pentru cultivarea terenurilor și impozitarea producției. Oricum, dacii de rând au fost deposedați de orice proprietăți, chiar dacă statutul lor de necombatanți i-a ferit, în teorie, de pericolul de a fi vânduți imediat ca sclavi. Aceste hotărâri au vizat însă populația civilă, oamenii de rând, prea puțin implicați direct în război.

Principalul șoc l-au primit elitele. Mulți nobili și războinici au murit în timpul luptelor, alții, împreună cu oamenii lor, s-au predat romanilor îndată ce au avut ocazia. Probabil că n-au împărtășit soarta învinșilor[2554], dar nici nu sunt prea vizibili în viața provinciei[2555]. Alți

---

noului împărat; cf Ruscu 2003: 104-115). Dezafectarea podului, aflat teoretic departe de *linia frontului*, arată cât de mare a fost pericolul și ce măsuri drastice au fost luate.

[2550] Mommsen 1991: 111.

[2551] Din varii motive, istoricii sunt reticenți să discute faptul că, în ciuda cuceririi fostului regat dac, politica romană a rămas fidelă doctrinei augusteene de sprijinire a Imperiului pe granițe naturale (*Res gestae Divi Augusti*, V, 30). Traian este doar un episod care iese din acest cadru, iar abandonarea Provinciei, undeva între Galienus și Aurelian, doar o revenire la *normalitate*. Unul dintre principalele obiective urmărite prin cucerirea Daciei, respectiv fragmentarea lumii barbare de la această graniță a imperiului, eșuase oricum, iar replierea (și reorganizarea) din timpul lui Hadrian a fost doar un preambul al abandonării noului teritoriu, acțiune politică întâmplată și completată ulterior. Trebuie spus însă că provincia și-a jucat cu succes rolul de pinten de separare a unor barbari, în special iazygii de roxolani, timp de 150 de ani, până când noi barbari, ajunși în zonă la mijlocul sec. III p.Chr., au schimbat total datele situației geostrategice.

[2552] […] *el a rechemat armatele din Asiria ... A încercat să facă acelaşi lucru şi în Dacia, dar 1-au oprit de la aceasta prietenii săi, nu cumva să fie daţi pe mâna barbarilor o mulţime de cetăţeni romani* (Eutropius, *Breviarium ab Urbe condita*, VIII, 6, 1-2).

[2553] Ruscu 2003: 60.

[2554] Daci care se predau apar pe Columnă în scenele CXLI și CXXIII. Traian pare să le acorde *deditio in fidem.* Un caz particular este cel al lui Bicilis, unul dintre apropiații regelui, căzut în prizonierat și cunoscând locul unde Decebal a ascuns comorile regale, l-a dezvăluit romanilor (Dio Cassius, LXVIII, 14, 4). Prin supunere, aristocrații care au trecut de partea romanilor s-au pus în situația favorabilă de a beneficia de *clementia* și *humanitas augusta* (Bogdan-Cătăniciu 2007: 45), dar dacă acest lucru s-a întâmplat efectiv rămâne o altă necunoscută, căci urmele elitei locale în noua provincie sunt invizibile imediat după războaie.

[2555] Lipsesc orice urme epigrafice sau de altă natură care să ateste vreun mod de organizare a populației locale, sub forma unor *civitates*, așa cum apar frecvent în alte provincii după cucerirea acestora (Ruscu 2003: 61-62). Consemnări de nume de autohtoni apar mai târziu și destul de puține, însă.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

războinici, aristocrați și *comati* deopotrivă, s-au sinucis; reliefurile Columnei le-a imortalizat gestul final[2556]. Despre ei vom mai vorbi. Mulți însă a căzut în prizonierat[2557]. Criton, rezumat destul de târziu de Ioannes Lydus, spune că după război au fost duși *mai mult de 50.000 de bărbați războinici, cu armele lor*[2558]. Evaluările numerice duc către ipoteze nesigure; Dio Cassius pare mai realist în estimări, dar Criton e mai aproape de evenimente. Cel mai probabil e că epimatorul medicului a rotunjit efectivele. Undeva în numărul acesta se ascund poate și cei recrutați cu forța, ulterior și cei înregimentați de bună voie[2559], convinși că e mai bine așa. Campania preconizată din Orient cerea trupe numeroase și fără îndoială luptele din munți răriseră legiunile, în special auxiliarii. Consemnarea unor trupe de daci în slujba imperiului confirmă fenomenul[2560], cu atât mai mult cu cât unele unități sunt detașate chiar pe teatrele de operațiuni din est[2561]. Este posibil ca mici grupuri sau cete nesemnificative să fi reușit să se refugieze la vecini, dar este imposibil de cuantificat câți și încotro au luat-o. Istoria nu îi consemnează, dar fără îndoială unii au reușit să fugă[2562]. Nu puțini prizonieri au ajuns pe piața de sclavi și au fost risipiți prin imperiu[2563]. Mulți dintre cei capturați au fost însă executați *la fața locului*; tensiunile războiului erau omniprezente, iar legislația și procedurile romane erau dure cu cei prinși cu arma în mână[2564]. Mai puțin discutate în mediul academic, scenele de cruzime ale armatelor romane reliefate pe Columna Traiană, pe monumentul de la Adamclisi sau pe așa-numita Mare Friză Traiană, care a stat inițial în Forul lui Traian, mutată apoi pe Arcul lui Constantin, sunt suficient de numeroase – îndeosebi decapitările – ca să mai poată fi trecute cu vederea[2565]. Incendierile, distrugerile, jafurile, violurile sunt acțiuni colaterale și inerente într-un război, dar în acest caz au fost dublate de multiple atrocități[2566], fără îndoială

[2556] Scenele XXXVII; CXL; CXLI (Cichorius 1896-1900).

[2557] Din cele 680 de figuri dacice de pe Columnă, doar 26 reprezintă captivi, nici unul legat în lanțuri.

[2558] Ioannes Lydus, *De magistratibus*, II, 28.

[2559] Practica recrutărilor din rândul populațiilor învinse era una curentă în politica romană, iar cei încorporați erau aproape invariabil trasnferați la mare distanță de locurile natale.

[2560] Recrutările substanțiale par să fi fost începute de Traian și Hadrian și pot fi urmărite până în epoca Severilor. Prezența acestor militari originari din Dacia, arată că rezervele umane nu fuseseră epuizate de războaiele daco-romane și nici măcar de recrutările ordonate de Traian (Petolescu 2002: 47).

[2561] *Ala I Ulpia Dacorum* în Cappadocia; *Cohors I Ulpia Dacorum* în Siria (Petolescu 2002:147-148), amintind doar unitățile cunoscute din Orient, pe lângă care mai sunt atestate altele în Britannia, Pannonia, Moesia, Egipt, Italia, unele recrutate de la început și împrospătate de-a lungul timpului tot din zona de origine.

[2562] Este cunoscut regele Piepor, ce domnea peste costoboci, undeva în secolul II p.Chr., a cărui soție, Zia, fusese fiica unui aristocrat dac. Dacă socrul lui Piepor, tarabostele Tiatis, a fost un descendent al căpeteniilor, membri ai casei regale sau nu, ce au reușit să se retragă din fața romanilor, așa cum s-a presupus (Petolescu 2010: 295) nu știm, dar este o posibilitate tentantă.

[2563] Bodor 1964: 142-143; Bodor 1999: 55-58.

[2564] Este și motivul probabil pentru care majoritatea săbiilor curbe de tip *falx* au fost descoperite în contexte din care pare a rezulta că au fost mai degrabă ascunse ori abandonate, aparent pentru a nu da de gol statutul social sau ocupația proprietarului. Săbiile în cauză sunt plasate cronologic în perioada cuceririi Daciei; în lipsa unor markeri de datare mai precisă, armele găsite în teren, lipsite de orice context cultural, nu par a fi altfel decât abandonate sau ascunse în grabă (Borangic 2015a: 245, nota 13).

[2565] Pucci 2017: 54-55. Nici transferul integral al responsabilității acestor acte către trupele auxiliare nu poate fi invocat. Comandamentul roman în primul rând a tolerat astfel de practici; lui Traian i se prezintă capete de daci luate trofeu, iar punctul culminant al conflictului este fără îndoială decapitarea cadavrului lui Decebal de către un cetățean roman, cercetașul Tiberius Claudius Maximus.

[2566] Vorbind despre traci (sau scordisci?), Florus spune: *În tot acest timp n-a rămas nici un fel de cruzime care să nu fie aplicată prizonierilor: ofereau ca ofrandă zeilor sânge de om; beau din ţeste de om şi pângăreau moartea prin batjocuri de tot felul, folosind atât focul, cât şi fumul împotriva celor pe care îi prindeau; scoteau prin chinuri chiar şi copiii din pântecele femeilor gravide* (*Războiul cu tracii*, 1, 39 [III, 4], 2). De cealaltă parte, romanii aplicau același tratament captivilor prinși în luptele din 71-72 a.Chr. în zona Deltei Dunării: *Aceşti duşmani* (sarmații)*, cei mai sângeroşi dintre toţi, n-au putut fi astâmpăraţi altfel decât aplicând împotriva lor, când erau prinşi, propriile lor metode; s-au folosit deci împotriva prizonierilor focul şi fierul, căci nimic nu li s-a părut*

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

practicate de ambele tabere fie ca acțiuni de descurajare a inamicului, fie din dorința evidențierii și a recompensării.

Dincolo de aceste episoade, cumva justificate de duritatea războiului, este cert că elitele, fie că vorbim de cele politice, militare sau religioase au fost destructurate cu o asprime arareori aplicată în această cheie de către politica romană[2567], semn că împăratul dorea eliminarea oricărui suport sau centru de recoagulare a dacilor. În acest sens poate fi interpretată și mult discutata aserțiune a lui Eutropius, folosită adesea pentru a justifica o imposibilă exterminare a dacilor. Concret, magisterul spune că […] *Dacia enim diuturno bello Decibali viris fuerat exhausta*[2568]. De fapt, termenul *viris*[2569] pare a face referire exact la bărbații de seamă, la elitele dacilor, cele care fuseseră decimate, și nu la poporul de rând. Eutropius a rezumat dur informațiile avute la dispoziție, până la un nivel la care nu mai contau nuanțele sau ele nu mai sunt astăzi sesizabile. În această cheie Al. Avram concluzionează corect că *Dacia viris exhausta* nu este altceva decât un clișeu al momentului, care face referință în primul rând la soarta nefericită a nobilimii dacice[2570].

Clerul, mandatarii zeului războiului și ai celorlalte divinități, par să fi fost considerați direct răspunzători de conflict. Nu poate fi evitată ipoteza potrivit căreia rezistența armată a dacilor ar fi fost puternic fundamentată religios[2571]. Eliminarea elitei clericale devenea, în acest registru, un program destinat a eradica orice bază sau reconstrucție ideologică potențială creatoare de necazuri, strategie aplicată asupra întregului teritoriu dacic. Templele și sanctuarele au fost jefuite și distruse sistematic, cu convingerea că zeii învinși erau astfel pedepsiți și alungați. Preoții au fost urmăriți și uciși, probabil oriunde au fost găsiți, deoarece nu mai apar urme sau consemnări în legătură cu ei, nici după pacificarea teritoriului. Zona sacră a Sarmizegetusei păstrează un strat de arsură puternic și resturile clădirilor ciopârțite, poartă și astăzi urmele ciocanelor și dălților[2572]. Duritatea a fost atât de aplicată, încât religia dacilor nu a beneficiat de o *interpretatio romana*, așa cum s-a întâmplat în alte teritorii cucerite cu zeii sau credințele învinșilor[2573].

Demantelarea societății dacice a fost cumplită și drastică, semn că împăratul și politica romană nu mai acceptau sau nu-și mai permiteau compromisuri. Dispersia elitelor politice autohtone și moartea intempestivă a regelui dac au produs, însă, și alte efecte, între care cel mai important era lipsa unui partener egal, recognoscibil ca atare de către sistemul juridic roman.

Încheierea războiului din 102 p.Chr. se făcuse printr-un tratat care avea ca fundament *deditio in fidem*[2574], respectiv supunerea necondiționată. Încălcarea acestor stipulări de către

---

acestor barbari mai groaznic decât faptul că, după ce li se tăiaseră mâinile, erau obligaţi să trăiască şi să supravieţuiască torturii lor (1, 39 [III, 4], 7).

[2567] Pupeză 2010: 163.

[2568] *Dacia fusese secătuită de bărbaţi în urma lungul război al lui Decebal* (Eutropius, *Breviarium ab Urbe condita*, VIII, 6, 2). În aceeași cheie, informația mai apare la Iulian Apostatul (*Caesares*, 28, 327 C-D) și într-una dintre *scholiile* la *Icaromenip* a lui Lucian din Samosata (16). Credibilitatea acestor surse este amendabilă prin utilizarea etnonimului *geți* pentru a desemna goții în secolul IV p.Chr. ca parte a unui program imperial de anihilare a primejdiei gotice (Petolescu 1983: 149).

[2569] Asupra acestui termen există o altă dispută istoriografică. Unele copii târzii ale manuscrisului utilizează cuvântul *vires*, tradus prin *forțele*. Dacă nu este o eroare a copiștilor, cum se suspectează, atunci sensul este și mai apropiat de ipoteza că breviatorul s-a referit la segmentul militar și politic al dacilor, nu la întregul neam, cum s-a exploatat excesiv ideea.

[2570] Avram 1989: 25.

[2571] Ruscu 2003: 61-63.

[2572] Pupeză 2010: 155.

[2573] Ruscu 2003: 60-61.

[2574] Dio Cassius, LXVIII, 8,10.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Decebal, care *nu înțelegea să depună armele și să se predea*, l-au plasat pe acesta iremediabil în rândul inamicilor publici, condiție în care sinuciderea regelui are logica ei. Tratamentul aplicat factorilor decidenți în astfel de situații – și exemplele ilustre amintite sunt elocvente – era nu doar o pedeapsă, ci și o lecție crudă și oferită conștient oricui ar fi avut intenții similare.

Ieșirea din scenă a regelui dac a privat însă spectacolul public roman de momentul culminant, înlocuit cu cele 123 de zile de petreceri publice[2575] și cu donații consistente de bani și produse către plebe, substituție acceptată de poporul roman, căci nu sunt consemnate urme ale vreunei nemulțumiri. În Dacia însă, moartea regelui – și probabil urmată de cea a apropiaților săi, familie și aristocrați de rang înalt – au lipsit aparatul juridic roman de un factor politic responsabil, astfel că toți dacii rămași în viață s-au trezit brusc *deditici*, statut al celor cuceriți fără drepturi, altfel spus, scoși în afara legii[2576].

Fără rege, fără elite politice sau religioase, dacii – la nivel de personaj colectiv – nu au putut negocia o încetare a ostilităților[2577]. Războiul, și teoretic, dar și practic, a continuat atâta vreme cât au considerat necesar comandanții romani din teren, în funcție de particularitățile evenimentelor locale. Pentru daci, *deditia* putea avea următoarele consecințe juridice: transformarea lor în sclavi, transformarea în oameni semi-liberi, integrarea în gințile romane, reconstituirea statului și încheierea unui tratat cu Roma, care să le reglementeze situația[2578].

Sinuciderea regelui și dispariția statului său major a avut ca efect imediat neimplementarea nici uneia dintre aceste soluții juridice, populația devenind automat *dediticii peregrini*, respectiv beneficiara unui statut juridic nerezolvat, întins pe o perioadă[2579]. Cât a durat această stare de incertitudine nu putem determina cu exactitate, dar situația nu putea ține la nesfârșit, în condițiile încetării până la urmă a luptelor și a nevoii de stabilitate în nou creata entitate politică și administrativă[2580]. Foarte probabil, statutul juridic incert a încetat chiar în timpul lui Traian. Momentul schimbării iconografiei și legendelor privind Dacia pe monedele lui Traian – nu mai apare *Dacia Capta*, ci, din 112 p.Chr., *Dacia Augusti provincia*[2581] – arată limpede schimbarea politicii oficiale în provincie și că mult așteptata *clementia* a fost, în cele din urmă, acordată[2582]. Starea de necesitate încetase, iar Dacia devenise o provincie ca majoritatea celorlalte. Oricum, se cunoaște că urmașii acestor daci au beneficiat de prevederile *Constitutio Antoniniana*, ceea ce arată că, undeva pe parcurs, lucrurile au fost repuse total în firescul politicii sociale și juridice romane.

Lunga expunere a condițiilor existente (sau presupuse) de după 106 p.Chr. are doar rolul de a creiona starea, inițial deplorabilă, a dacilor învinși. Apare evident că responsabilitatea

---

[2575] Sărbători care n-au avut loc doar la Roma, ci și în alte orașe. La Forum Claudii Ceutrorum Axima (azi Aime, Franța) a fost ridicat cu această ocazie un monument, probabil în anul 107 p.Chr., de către cetățenii orașului în cinstea lui Traian, cu ocazia victoriei asupra dacilor - *devictis Dacis*. La fel, în orașul Cyrene (azi Shahhat, Libia), unde s-a ridicat un monument în cinstea victoriei *asupra lui Decebal* (Bodor 1964: 143-144). Doar asupra acestor două cazuri avem dovezi limpezi, dar ele trebuie să fi fost mult mai multe.

[2576] Cîrjan 2006: 264.

[2577] Nu există nici un indiciu pentru a argumenta transferul suveranității statului dac la vreun membru al aristocrației care pactizase după 102 p.Chr. cu romanii sau la vreunul dintre supraviețuitorii elitei politico-religioase după 106 p.Chr. (Cîrjan 2006: 263).

[2578] Mommsen 1952: 56.

[2579] Mommsen 1952: 139.

[2580] *Deditio* crează doar o stare tranzitorie, ce se reglementa pe măsură ce provincia se organiza (Bogdan Cătăniciu 2007: 73).

[2581] Schimbarea de situație – sau doar de mesaj – este și mai vizibilă în iconografia monetară din timpul lui Hadrian, pe monedele căruia motivul dacului înfrânt sau al Daciei întristate, plângând pe armele aruncate pe jos, este înlocuit cu imaginea Daciei înarmată cu vestita sabie încovoiată (Borangic 2006: 78-79, cu bibliografia).

[2582] Un alt indiciu ar fi și faptul că iconografia imperială se concentrează de la un anumit moment asupra Daciei personificate, orice alt personaj sau simbol fiind eliminat, semn că accentul se punea de acum pe provincie și nu pe elemente și simboluri individuale.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

principală aparține elitei regatului și reprezentantului ei de drept, regele. Decident politic prin definiție, acesta părăsește scena și existența într-un moment cumplit, desigur, pentru el și supușii lui. Experimentat strateg și abil diplomat, Decebal s-a dovedit de multe ori un bun cunoscător al Imperiului și al mecanismelor politice ale acestuia, pe care, atunci când a putut, le-a exploatat cu dibăcie. Nu există nici un precedent pe care să poată fi argumentată lipsa de viziune a regelui dac. În mod cert acesta a știut că sinuciderea sa va avea urmări extreme asupra celor rămași în viață. Și totuși a ales să moară, chiar dacă gestul său însemna să-și lase poporul la discreția învingătorului, fără nici o soluție sau orizont. Probabil decizia a fost bine cântărită sau, mai degrabă, pregătită din timp. Timp care însemna ani, decenii, generații, tradiții, cultură, religie.

Chiar dacă putem presupune cu largă probabilitate că Traian a fost indispus de lipsa regelui dac din cortegiul triumfal cu care a defilat prin Roma, aserțiunea conține doar nemulțumirea generată de știrbirea gloriei personale. Sinuciderea lui Decebal fusese oricum privită altfel în epocă, într-o cheie pozitivă, imagine rămasă valabilă până astăzi. Chiar apropiați ai momentului morții regelui, relatează admirativ alegerea acestuia, așa cum putem deduce și din aluzia lui Pliniu cel Tânăr, care aprobă intenția unui oarecare Caninius, ce dorea să scrie despre războaiele dacice: *pulsum regia, pulsum etiam vita regem nihil desperantem*[2583].

Suicidul este aclamat în modernitate în rare ocazii ca act de eroism[2584], căci acum face cel mai adesea subiectul reprobării sociale, reminiscență evidentă a Evului Mediu impregnat de sensibilitatea creștinismului, critic fundamental al unei astfel de soluții. Însă înaintea creștinismului, Europa, barbară sau nu, avea alte repere și perspective asupra deciziei individului de a muri și asupra controlului propriului destin.

Mentalitatea Antichității trata moartea voluntară drept proba deplină a libertății. Lista lungă a sinuciderilor unor personaje ilustre, confirmă nu neapărat acceptarea gestului, cât tolerarea lui. Gândirea anticilor coincide în acceptarea faptului că măsura supremă a libertății individului constă în puterea acestuia de a decide singur asupra propriei vieți sau morți. În viziunea lor, viața nu merita să fie conservată decât dacă reprezintă un bine, adică dacă este conformă cu rațiunea, cu demnitatea umană și dacă aduce mai multe satisfacții decât nenorociri[2585]. În interiorul acestei scheme generale, fiecare caz are accentul și particularitățile lui.

Grecia, spre exemplu, a fost vestită mai mult prin sinuciderile din rațiuni filozofice, politice sau amoroase, decât prin cele cu motivație războinică. În acest peisaj, sinuciderile patriotice ale lui Temistocle sau Demostene sunt cu atât mai exotice, iar condamnarea gestului de către Platon sau Aristotel, reprezintă într-adevăr excepții ale gândirii grecești. Dar elenii deveniseră, oricum, mai mult filozofi decât războinici; mentalitatea și istoria lor de după războaiele medice arată acest lucru, iar bătălia de la Kynos Kephalai îl confirmă.

Cealaltă mare civilizație mediteraneeană, Roma, pare să fi fost ceva mai favorabilă suicidului, aparent ca o influență a stoicismului asupra culturii ei[2586]. Curentul cinic, care stătea la baza stoicismului, se regăsește de altfel mult mai prezent în mentalitatea romană, care lega adesea sinuciderea și ideea de onoare. Istoria Romei oferă o mai lungă listă de sinucideri ilustre, dincolo de care putem doar bănui desimea celor anonime. Dreptul roman îngăduia tuturor actul suicidal, mai puțin sclavilor, a căror sinucidere era asimilată distrugerii proprietății, și mai era interzisă soldaților de rând. Regula nu se aplica, aparent, comandanților, căci dacă motivele

---

[2583] [să scrii despre războiul dacic...vei cânta despre] *un rege alungat din reședința sa, izgonit chiar din viață, fără să fi pierdut niciodată nădejdea* […]. Pliniu cel Tânăr, *Scrisori în nouă cărți*, VIII, 4, 2.
[2584] Tot ca o reminiscență, este acceptat tacit în contemporaneitate doar în situații militare.
[2585] Minois 2002: 50-51.
[2586] Minois 2002: 53.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

politice sunt mai abundente – consecințe a luptelor pentru putere cu nimic mai puțin sângeroase – nu lipsesc din seria sinucigașilor comandanți și generali perdanți. Brutus Marcus Iunius, Marcus Antonius, Cassius Longinus Caius, Publius Quinctilius Varus sau generalul Cneius Pompeius Longinus sunt câteva nume celebre, intrate în legendă prin gestul lor final. Rafinata lume romană era profund marcată de propria istorie, de structurile ei militare și de psihologia războinică impusă de acestea[2587].

Tabloul general antic este așadar solidar cu ideea suicidului, iar dintre cauze, înfrângerea militară pare a fi cea mai justificabilă. Societățile barbare, cu o construcție psihologică mult mai înclinată spre eroism și recompensa divină derivată din acesta, sunt la rândul lor favorabile gesturilor suicidale în contexte militare nefericite. Din păcate, consemnările asupra acestor aspecte sunt rarisime. Tacit spune despre germani că *lepădarea scutului* [era] *cea mai mare ruşine*, gest ce atrăgea oprobiul public, iar mulți războinici astfel ostracizați, scăpați teferi din războaie *au pus capăt ruşinii lor cu ştreangul*[2588]. Nu lipsesc exemple din rândul elitelor, personaje ilustre care și-au luat viața în urma insucceselor militare. Între aceștia sunt de amintit regele celt Anerosteos și fruntașii lui, regina icenilor, Bodicca, regele Pontului, Mithridates VI Eupator sau legendarul general cartaginez Hannibal. Ecourile războaielor daco-romane, propaganda imperială care a urmat cuceririi Daciei, unele piese de artă minoră[2589] (**Pl. 33/4**), poate și poveștile colportate de dacii risipiți prin Imperiu sau de veterani, au fixat în mentalul colectiv antic numele și gestul regelui dacilor, Decebal. Numele acestui periculos adversar va deveni, aproape imediat după moartea lui, popular nu doar printre dacii risipiți de-a lungul Europei, ci chiar în rândurile armatei romane, căci unii vor purta numele lui Decebal[2590]. Numele lui nu mai era acum al unui dușman perfid, ci al unui mare rege din trecut, devenit aproape sinonim cu regatul său legendar[2591] și ai purta numele însemna o altă încercare spirituală de asociere cu faptele de arme, conduita ireproșabilă și gloria lui.

Văzut din exterior, un astfel de gest a fost consimțit și apreciat, chiar de către lumea romană. Dacă privim în cheia militară, sinuciderea care salvează onoarea era chiar în acord cu propria ei mentalitate și cu reperele pe care le prețuia. Se aplica acest punct de vedere și dușmanilor? Teoretic am fi înclinați să spunem că da, deși unele indicii arată că, cel puțin pentru epoca lui Decebal, unele nuanțări ar trebui admise. Moartea unui dușman atât de consecvent cum a fost Decebal, fie și prin suicid, putea fi percepută și transmisă mai departe ca un avertisment. Nimeni, nici un inamic, nici un războinic redutabil, nu scăpa de pedeapsa Romei. Scena de pe Columnă, stela lui T. Claudius, piesele de artă minoră, scenele de pe ceramica de lux, monedele, toate au răspândit pretutindeni soarta regelui dac. A fost gestul suicidal perceput drept un gest de lașitate? De fugă din fața răspunderii privind faptele sale. Este posibilă intenția propagandei imperiale de a transforma sinuciderea regală într-o răzbunare simbolică[2592]. Mutilarea cadavrului regal[2593], pe lângă posibile considerente

---

[2587] Van Hooff 1990: 87-88.
[2588] Tacit, *Germania*, VI, 4.
[2589] Este vorba despre o figurină de bronz păstrată la Biblioteca Națională din Paris (**Pl. 33/4**), identificată ca reprezentându-l pe regele dac în momentul în care-și pune capăt zilelor (Petolescu 2010: 116, fig. 9/1) sau decorurile de pe unele vase gallice de tip *terra sigillata* (Petolescu 2010: 155, cu bibliografia).
[2590] Cel mai frecvent atestat nume dacic în inscripții (Matei-Popescu 2017: 143-146).
[2591] Dana 2006: 125.
[2592] Allély, Dana 2014: 124-125.
[2593] Uciderea și mai ales decapitarea unui comandant inamic avea aproape invariabil ca efect slăbirea rezistenței. Un astfel de rezultat apare atunci când adversarul are o structură de conducere carismatică. Aceasta înseamnă că dușmanul este ținut împreună de unul sau de o mână de lideri puternici și funcționează din cauza conducerii acelei persoane, mai degrabă decât de orice tip de structură birocratică sau legături ideologice. Prezentarea capului și mâinii regelui în fața armatelor și probabil și a prizonierilor daci avea, printre altele și scopul demoralizării celor

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

pragmatice (corpul întreg era dificil de transportat repede și la distanțe mari) putea avea și această semnificație[2594], primită, mai sigur, ulterior evenimentului. Dar, la fel de posibil, publicitatea de care a beneficiat gestul lui Decebal – despre nici o altă căpetenie dușmană nu se mai vorbise atâta – a avut și un efect invers. Regele dac și faptele lui au intrat în legendă și în imaginar, iar mentalul colectiv l-a perceput într-o altă cheie decât cea negativă. Numele regelui purtat chiar și de către militari romani este un argument în acest sens. El nu putea fi asociat unui proscris sau fricos, chiar dacă sinuciderea sa nu fusese una acceptată ca aparținând bunei tradiții militare a epocii republicane. Discreditarea regelui dac, neîndoielnic o practică a propagandei oficiale, și vedem urmele acesteia începând cu prezentarea capului și mâinii drepte armatei staționate la Ranisstorum și până la aruncarea capului pe treptele Gemoniae, nu pare să fi avut efectul scontat. Deceniile de război și faptele lui Decebal, confruntările, victimele și atrocitățile reciproce, au marcat profund imaginarul public antic în așa măsură încât nici moartea propriu-zisă, nici mutilarea cadavrului și nici expunerea resturilor corpului său nu au mai putut schimba imaginea regelui și nici *respingerea definitivă de către populus Romanus*[2595]. Într-o lume dominată de război, militari și mentalități eroice, au avut întâietate faptele de arme ale regelui, un războinic vestit, fără îndoială, și nu mesajul și imaginea negativă dorită de propaganda imperială.

Cum a fost perceput, însă, actul suicidal în interiorul societăți dacice? A fost un gest disperat, generat de frică sau el coincidea cu normele general acceptate în structurile sociale dacice? Din nou, lipsa detaliilor despre această societate aproape descalifică orice încercare de descifrare, împingând demersul pe terenul instabil al presupunerilor. Cu toate incertitudinile avute în vedere, poate fi aruncată o privire în interiorul mecanismelor psiho-sociale care animau și gestionau lumea și mentalitatea războinică barbară.

Regele Decebal, în primul rând, aparținea unui foarte clar etaj social. El era un războinic, calitate în care îl vedem în tinerețe pustiind Moesia în fruntea detașamentelor sale, îl vedem învingând generali romani, căpetenii iazyge sau oponenți din propriul său regat. Nu avem nici un motiv pentru care să nu acceptăm că a fost soldat toată viața lui. Modul de viață al aristocrației războinice comporta o serie de conduite de substituție în condițiile în care războiul era de fapt o sinucidere la fel de bine planificată. Cu alte cuvinte, perspectiva morții, se înțelege că una eroică[2596], a fost permanent una prezentă și reală. Modelele teoretice descrise nu fac altceva decât să sublinieze importanța religiosului în viața militară și în evenimentele speciale la care elitele militare participau.

Între variabilele necunoscute este și programul centrului sacru din Munții Orăștiei; ecourile târzii însă spun că dacii erau *convinși că nu mor, ci doar își schimbă reședința, mai degrabă sunt înclinați să înfrunte moartea*[2597]. Fără alte documente ajutătoare este greu de ales ce este topos literar și ce este realitate; în schimb dacă este imaginație, trebuie spus că este imaginația unor observatori mai apropiați de acea realitate decât suntem noi, astăzi. Între momentul Zamolxe, creditat cu nașterea acestei mentalități și momentul consemnării ei de către împăratul Iulian a trecut mai bine de o mie de ani. Un mileniu este, într-adevăr, un timp îndelungat dacă ne raportăm la scara unei civilizații, dar religia are întotdeauna un caracter extrem de conservator. Cel puțin unele precepte fundamentale trebuie să fi rămas în uz, iar cele

---

care mai opuneau rezistență. Putem considera, reparcurgând domnia lui Decebal, că prestigiul său era solid în cadrul armatelor sale și probabil chiar și în restul societății dacice.

[2594] Allély, Dana 2014: 129.

[2595] Allély, Dana 2014: 133.

[2596] Sacrificiul pe care regele și l-a asumat constituia un gest simbolic, similar morții eroice în luptă, ambele fiind elemente esențiale ale ideologiei războinice specifice mentalității vechilor populații indo-europene. Exemple asemănătoare se cunosc în mitologia romană, celtică sau germanică (Rustoiu 2007b: 71).

[2597] Iulian Apostatul, *Împărații*, 22.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

cu iz războinic sunt vizibile la tot pasul, în arhitectura militară, în arme, morminte, fapte și în ecourile Antichității.

Lumii acesteia îi aparținea și Decebal. Este foarte probabil că, dacă decesul ar fi survenit în alte condiții, regele s-ar fi alăturat strămoșilor lui după datină, incinerat. Dar lumea de care vorbeam și de care era legat atât de intim se dezintegra cu repeziciune, iar el era direct răspunzător de acest lucru.

Moartea voluntară nu era pentru religioasa lume antică altceva decât una dintre cele mai speciale forme de sacrificiu. Un astfel de act însemna distrugere ostentativă fie ucigând animalul consacrat, fie deteriorând sau chiar doar depunând în sol obiectul oferit sau lichidul vărsat ori, desigur, luând viața unei ființe umane. Eficiența sacrificiului – considerat formă de comunicare cu figurile sacre ale religiei, dacice în acest caz – era legată indisolubil de amploarea renunțării[2598], de valoarea sacrificiului săvârșit. Actul în sine, pe tot palierul de posibilități, de la simplu la total, era destinat creării unei legături, a unei reciprocități între om și lumea celestă. Regele dacilor, pierzându-și patria, se oferă pe sine zeilor, prin moarte[2599], ca o ispășire codificată de tradiții rituale în care prezența emblematicului pumnal încovoiat, el însuși simbol al sacrificiului, al Morții și al renașterii, nu este o coincidență[2600]. Un asemenea gen de suicid, ce denotă un anumit cod de onoare militară, nu neapărat separat de valoarea religioasă[2601], are ca principală finalitate refacerea echilibrului deteriorat dintre lumi. Nu doar regele se sinucide, Columna păstrează și gestul similar al altor căpetenii dacice. Toate aceste morți pot fi asumate ideii de sacrificiu calculat, aflat în relație complexă cu actele sociale și culturale în care au evoluat războinicii respectivi.

Sinuciderea în grup a războinicilor daci nu e nici pe departe un caz singular în Antichitate, dar are particularitățile lui. Cimbrii învinși de consulul G. Marius în bătălia de la Vercellae (101 a.Chr) se sinucid în grup[2602]; la Masada, chiar dacă metoda este adaptată credințelor iudaice care interzic suicidul – câțiva indivizi îi înjunghie pe ceilalți, apoi se ucid între ei și doar ultimul se sinucide – procedura este similară în efecte. La fel locuitorii Miletului asediat de perși, își ucid familiile și apoi se sinucid în masă[2603]. Mai aproape de spațiul dacic, Tarsa, căpetenia unor traci asediați de guvernatorul Moesiei, Caius Poppaeus Sabinus, se sinucide, împreună cu unii fruntași ai săi, înjunghiindu-se[2604].

Dincolo de Dunăre, nu mult după moartea tracului Tarsa, regele dac și căpeteniile ce aleg să moară își condamnau neamul sau încercau să-l salveze? Era viața atât de importantă încât să te agăți de ea cu orice preț sau moartea era preferabilă? Ca și pe vremea lui Tarsa, unii aleg o cale, alții alta, semn că e bine să nu monolitizăm imprudent natura umană sau credințele religioase care o guvernau. Totuși, Decebal și alți comandanți preferă să moară de propria lor mână. Chiar dacă sinuciderea se află în palierul mistic, iar istoriografia aflată în fața descrierii lui Herodot despre credința geților în nemurire s-a limitat la a-i descrie pe aceștia că se cred nemuritori, este evident că tabloul nu corespunde deloc realității. Toți geții au murit și e de domeniul evidenței că acest lucru a fost observat și de ei înșiși. Zoe Petre, erudită cunoscătoare a sensurilor și formulărilor limbii grecești antice, oferă o traducere mult mai pertinentă. Cuvântul *athanatizein* nu înseamnă *a (se) crede nemuritor*, ci *a (se) face nemuritor* prin

---

[2598] Coman 2008: 127.
[2599] Sinuciderea regelui explicată prin iminenta captivitate, urmată de tratamentul umilitor aferent, este doar o justificare, cel puţin simplistă şi, în consecinţă, intens promovată de istoriografie, interesată mai mult de aspectul eroic al sfârşitului regalităţii dacice decât de fundamentele religioase ale lui Decebal și ale timpului său.
[2600] Rustoiu 2002: 61.
[2601] Borangic 2010a: 98-99.
[2602] Plutarch, *Marius*, 27, 1-3 (alte cazuri la Allély, Dana 2014: 123).
[2603] Ammianus Marcelinus, XXVIII, 1, 3.
[2604] Taci, *Anale*, 50, 3. Războiul a avut loc undeva între anii 26-34 p.Chr.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

practicarea unor rituri prin care, din muritor, devii nemuritor[2605]. Momentul morții și contextul lui nu sunt altceva decât un rit de trecere, din viață în moarte, individul devenind din *muritor*, *nemuritor.* Criticii textului herodotian, deși nu contestă descrierea, afirmă că este imposibil de documentat evoluția acestor practici în mediul geto-dacic, dar nici nu oferă o explicație satisfăcătoare unei atari fracturi ideologice între mentalitatea epocii prinților geți și cea a regilor daci. Era moartea eroică parte a unui astfel de rit, care asigura nemurirea? Dacă prin nemurire înțelegem comuniunea cu divinitatea și observăm cadrul în care s-a produs această moarte voluntară, probabilitatea este foarte ridicată, iar istoria capătă sens.

Întreținerea acestei impresii despre războinicii nord-dunăreni, depășește pe alocuri explicația unui topos literar. Căci textele anticilor, dincolo de exagerări, imprecizii sau înfloriturі, sunt unanime asupra acestei alegeri: *unii* [...] *sunt cu totul gata să înfrunte moartea, mai ales geții. Acest lucru se datorește credințelor lor deosebite; unii cred că sufletele celor care mor se vor întoarce pe pământ, iar alții socotesc că, deși nu se vor mai întoarce, ele totuși nu se sting, ci merg în locuri mai fericite*[2606]. Din nou suntem puși în fața unei dileme. Istoriografia oscilează larg între acceptarea fără rezerve a sistemului religios sintetizat cumva de Pomponius Mela, construind pe baza lui scenarii stufoase, și catalogarea acestuia drept fantezie antică. Unanimitatea se fragmentează rapid atunci când construcția logică cere înțelegerea sau măcar descrierea resorturilor psiho-sociale care fundamentau astfel de credințe la modul general și a celor cu caracter războinic în special.

Păstrând proporțiile, dar privind lucrurile prin prisma sacrificiului regal, civilizația geto-dacică se întinde, și nu doar istoriografic, între domnia și sinuciderea legendarului Charnabon, care stăpânea peste geți, și domnia și sinuciderea lui Decebal, regele dacilor.

În acest registru larg, regele, însă, nu era altceva decât mesagerul pe care altădată tovarășii săi îl aruncau în lănci, cu misiunea de a se înfățișa zeilor. Regele era cel mai bun dintre ai săi. *Izgonit chiar din viață, fără să fi pierdut niciodată nădejdea* de a fi între zeii neamului lui, regele săvârșește singur sacrificiul necesar legăturii sau refacerii acestei conexiuni cu divinitatea. Folosindu-și pumnalul curbat, armă nu doar potrivită demnității sale, ci și profund legată de ideea de sacrificiu, regele se oferă singur și conștient morții, cu un dublu sens.

Aflat în imposibilitatea de a-și exercita atribuțiile, conștientizează fractura relațiilor cu palierul superior al existenței și își asumă responsabilitatea situației. Teama de a nu fi prins și umilit, temă aproape cvasigenerală în toposul personajului, devenită un fel de certitudine în peisajul istoriografic modern, este o reducere incorectă a dimensiunilor gestului suicidal, plasat în tradiție doar pentru a putea construi pe el arhetipul eroului. Fără a o respinge cu totul, vorbim până la urmă de o mentalitate războinică, această explicație e prea simplistă și nu ține cont de universul religios în care regele și societatea peste care domnea au trăit și au murit.

Sacrificiul regal nu a oferit doar sustragerea din realitatea nefavorabilă, ci a construit de fapt premisele unei alte realități, evident imaginată ca fiind mai bună. Murind, regele își oferă sieși șansa renașterii într-un context nou, neviciat. Dar pentru asta era nevoie să urce la zei, singura forță care avea atributele necesare rescrierii faptelor și nu putea face asta decât murind într-un anume fel. Într-un fel pentru care, războinic și rege deopotrivă, se pregătise toată viața. Nu avea cum să rateze momentul cel mai important, lăsându-se prins și ucis ca un oarecare.

În fond, în acel univers nu era cunoscută altă cale către cer decât murind onorabil, motiv pentru care nu doar Antichitatea l-a păstrat pe Decebal în memorie ca pe un erou, ci, foarte probabil, chiar și propriul lui popor. Dar despre ce credeau acești oameni, istoria, din nou, nu

[2605] Petre 2004: 57-60 (pe baza și cu bibliografia mai veche a discuției).
[2606] Pomponius Mela, *Descrierea pământului*, II, 18. Tema este regăsită, în diferite nuanțe, la mulți autori antici.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

consemnează nimic, motiv pentru care, foarte probabil, nu vom ști niciodată nimic despre ei, altceva decât ce ne spune viața și gestul regelui lor.

Vas *terra sigillata*, descoperit în Franța, La Graufesenque,
cu reprezentarea sinuciderii lui Decebal.
(*apud* Rusu-Bolindeț 2006).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

VI. Considerații finale

Istoria a consemnat și probat, prin textele și artefactele păstrate, certitudinea existenței elitelor geto-dacice, aliniind în acest fel societatea dacică la teoriile sociologice dezvoltate în ultimul secol. Istoria sau genealogia elitelor coboară adânc în timp, atât de departe încât demersul devine inutil și imprecis prin însăși istoria subiectului. Societățile, comunitățile, grupurile au fost conduse întotdeauna de indivizi charismatici sau competenți, însoțiți permanent de suitele lor. În spatele acestui truism este posibil orice parcurs istoric al elitelor ne-am imagina.

Faptul că mare parte din ce știm despre civilizația geto-dacică provine prioritar din zona ei militară, devine un pic frustrant. Extrasă din context, această observație poate părea inadecvată sau cel puțin eronată, atât din perspectiva modernă – și aici frustrarea este oarecum îndreptățită – cât și din punct de vedere istoric, unde ea ar putea părea incorectă. Prin definiție însă, civilizația în discuție nu poate fi redusă la propria ei dinamică războinică. În fond, nici o structură socială antică nu a fost compusă exclusiv din elemente militare, chiar dacă acestea dominau construcțiile sociale și politice de care aparțineau. Aproape paradoxal însă, la o privire de ansamblu, se observă că toate entitățile politice ale Europei antice și chiar cele medievale; orașe-stat, regate sau imperii au fost fondate de elemente războinice. Cum aceste grupuri, înarmate și bine organizate din principiu, erau în mod natural elitiste în raport cu restul societății, este firesc să vorbim despre existența elitelor militare, indiferent de cultura sau civilizația analizată. Sociologic, elitele reprezintă instrumente care permit analiza proceselor prin care societățile își perpetuează puterea și prin care ele se transformă, condiționate de această putere. Iar puterea, sub orice formă am privi conceptul, a fost dintotdeauna un apanaj al elitelor la modul general și mai cu seamă al celor militare, la modul propriu.

Se pune însă întrebarea dacă este corect ca discuția să fie una la plural? Putem opera cu pluralități elitare? Se aplică teoriile sociologice secvenței istorice cercetate?

La prima vedere, vocabula *elite* pare o calchiere a substantivului englez *elite*, o practică frecvent întâlnită în limbajul colocvial contemporan și de aici preluată mai departe, nu întotdeauna corect sau cu o justificare rezonabilă. Utilizarea termenului ca axă a acestui studiu are însă în vedere pluralitatea reală conținută. Merită subliniat că opoziția între singular și plural a vocabulei – și a conceptului în sine – este una dintre cele mai vechi și dezbătute subiecte sociologice. Teoretic, dacă am elimina conținutul istoric al temei, am elimina și ambiguitatea în cauză din sistemul social analizat. Dimensiunea istorică a acestuia permite însă, și chiar reclamă, nuanțări de sens, căci cadrele istorice analizate arată că elitele au fost întotdeauna diferite de la o generație la alta, de la epocă la alta, de la un sistem social la altul, de la o zonă la alta. În plus, elitele, ca entități sociale, conțin și un paradox. Deși din principiu sunt conservatoare, ele sunt în același timp în mod sistematic deosebit de dinamice în interiorul lor, atât în ce privește resursele umane, cât mai cu seamă conținutul socio-cultural. Funcția militară deținută supralicitează vitalitatea elitelor pe cel puțin două coordonate. Una are la bază coeficientul de risc foarte mare, determinat de acțiunile constant violente. Elitele militare au fost permanent expuse unei regenerări accelerate, cauzate de pierderile mari și relativ constante suferite. A doua caracteristică, ce apare în contradicție cu prudența și reticența cu care elitele acceptă schimbările, este pragmatismul specific militarilor. Fie că vorbim de noi tehnici și tehnologii, de noi idei, strategii sau doar despre modele culturale, de mobilitatea naturală a războinicilor, toate modifică permanent și în scurt timp demografia, compunerea, caracteristicile, comportamentele și mentalitățile elitelor militare. Este logic, în acest registru, să vorbim despre *elite*, conștientizând faptul că acestea erau diferite sau se modificau vizibil de la o regiune la alta, de la un secol la altul.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Conceptul de *elită* provine din sociologie, unde a fost inițial aplicat spectrului politic, și de la care a fost preluat ulterior de istorie, disciplină care a observat faptul că elitele politice nu au fost singurele forțe motrice ale societăților. Din perspectiva istoriei, elita se definește ca orice grup care se detașează de masa populației prin aptitudini, capacități, poziție, avere, dotări sau realizări. Putem vorbi în orice secvență istorică de elite politice, culturale, religioase, economice, științifice și desigur militare. În ceea ce privește elitele militare, diferențele sunt date de anumite particularități locale și de unele detalii numerice și calitative.

Se remarcă, așadar, o primă pluralitate a elitei, stratificată la rândul ei pe subgrupe. Pe de altă parte, oricare dintre aceste elite se comportă ca un organism social, în sensul unei evoluții în timp. Altfel spus, oricare grup elitar apare, își formează propriile mecanisme, se dezvoltă, pe baza unor reguli comportamentale, are puncte de apogeu – marcate prin opulență, vizibilitate și rezultate – decade și la un moment dat dispare. Continuitatea grupului demonstrează un alt mod de pluralitate elitară, deoarece modificările inerente petrecute în evoluția acestuia – în ciuda conservatorismului specific – aduc permanent în prim plan noi elite, fie că ne referim la componentele instituționale sau la cele pur sociale. Cu alte cuvinte, pluralitatea elitelor este demonstrabilă și pe orizontala socială și pe verticala cronologică și este aplicabilă oricărui tip de elită. Cele militare nu fac excepție.

Revenind, elitele care interesează în acest moment sunt cele care au dominat cultura și civilizația geto-dacică începând cu secolul al II-lea a.Chr. Segmentul cronologic abordat a fost ales nu doar pentru dinamica socială, culturală, politică și militară conținută, ci și pentru nuanțele extrem de diferite față de epoca precedentă și de cea ulterioară, particularizând fundamental perioada. În mod evident, cercetarea nu a putut fi cantonată extrem de strict în acest interval. Chiar dacă e diferit de epoca *prinților geți*, regatul dac se leagă organic, prin tradiții, prin moșteniri diverse și chiar prin continuitate biologică, de propria lui istorie locală.

La modul general, pentru spațiul și epoca abordată, putem vorbi de elite politice (regi, aristocrați, demnitari), elite religioase (mari preoți, cler) și elite militare (aristocrați, războinici profesioniști). Despre elitele economice, compuse teoretic din comercianți și/sau meșteșugari, informațiile rezonabile, sub aspectul relevanței și corectitudinii, sunt cel mult indirecte. Despre negustorii locali nu avem nici o consemnare, deși activitățile comerciale erau firești, cel puțin cu anumite mărfuri (sare, metale, șeptel, cereale, vânat, lemn, sclavi etc.). Informațiile despre negutătorii greci sau romani ajunși în aceste locuri sunt sporadice, dar aceștia trebuiau să negocieze într-un fel sau altul cu barbarii. Fără intermediari localnici, coeficientele mari de risc descalificau orice tentativă de negoț. Dacă partenerii de afaceri erau direct căpeteniile locale sau omonimii comercianților mediteraneeni, rămâne o altă necunoscută, în lipsa unor surse concrete. Chiar comerțul în sine, reflectat în existența unor produse de import și monede descoperite în mediul local, se disimulează puternic în spatele numeroaselor expediții militare și campanii de jaf întreprinse de războinicele căpetenii barbare în dauna vecinilor. Este imposibil de determinat traseul exact al acestor indicatori, astfel că întreaga problematică rămâne extrem de fragilă. Cu toate acestea, se poate extrage cu mare probabilitate de adevăr, faptul că eventualii negustori geți sau daci nu aveau vreo implicare directă în plan politic, iar posibila lor contribuție pe plan local s-a mărginit la rolul de vectori, poziție importantă nu neapărat prin circulația mărfurilor, cât prin cea a ideilor. Din nefericire, istoria n-a consemnat nimic despre aceștia, iar creditarea acestei categorii socio-profesionale cu mai mult decât unele probabilități, logice de altfel, implică un grad prea mare de presupuneri riscante.

Tot în categoria elitelor economice se încadrau și producătorii locali de bunuri. Consemnările directe despre artizani lipsesc, dar de data aceasta existența și implicarea acestora în viața socio-economică a comunităților este certificată de produsele fabricate, unele cu caracter de lux, precum și de urmele atelierelor. Cuprinderea acestor categorii profesionale în rândul elitelor nu le califică drept participante la viața comunităților într-o altă cheie decât cea economică. Este posibil ca o excepție în acest sens să o fi constituit meșterii metalurgi,

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

prelucrarea metalelor fiind la toate populațiile antice asociată cu sacrul. Chiar și în acest caz – documentat indirect de numeroasele ateliere metalurgice situate în proximitatea Sarmizegetusei Regia și a unor dave importante – statutul social aparte al faurilor interfera cu fenomenul magico-religios și mai puțin cu cel politic.

Privitor la elitele socio-politice, trebuie remarcat că cele trei tipuri de elite nu au fost în nici un caz omogene. Aristocrații acced la funcția regală, mari preoți devin regi, suveranii sunt și războinici remarcabili, războinicii, chiar fără ranguri nobiliare, fac parte din anturajul autorității regale. Dar, în esență, sectoarele de competență rămân bine delimitate, astfel încât elitele războinice, relevate din numeroase surse directe și indirecte, pot fi conturate credibil.

Elitele militare ale regatului dac au un parcurs istoric care începe cu mult înainte de secolul al II-lea a.Chr., însă devin vizibile la nordul Dunării abia cu debutul acelui secol, favorizate și dinamizate de convulsiile politice și militare petrecute în Balcanii de Nord. Istoria elitelor războinice locale se divide, foarte probabil abia în acest interval temporal, deoarece avem de a face cu o componentă dominantă tradițional, aristocrația războinică și una inovatoare, războinicii de meserie. Ambele structuri au efecte sociale și impact diferite. Chiar traseul lor istoric pare să fi fost, în mare măsură, diferit. Mai mult însă, le separă un set de caracteristici fundamentale.

Indiferent cum am utiliza termenul *elită*, luat individual el reflectă convențional și invariabil aristocrația. Această clasă socială, ale cărei origini se pierd în preistorie, deținea o pleiadă de privilegii, bazate pe proprietate, control și exploatare a unui teritoriu. Demarcarea față de structurile sociale inferioare apare clară când se ia în calcul ponderea cotei parte deținută din resursele unui teritoriu oarecare. Aristocrația se detașează de mase și prin sentimentul evident ale identității, atent și sistematic cultivat, ce decurge în principal din legăturile de familie trainice. În funcție de aceste repere, legitimarea puterii a pus întotdeauna un accent puternic pe ereditate, pe stabilirea riguroasă a genealogiilor și s-a raportat permanent la acestea. Cu alte cuvinte, poziția aristocrației a fost una determinată de preeminență, iar pentru conservarea statutului lor, nobilii au instituit permanent strategii de excludere, urmărind limitarea calității de membru, favorizând în același timp propriile rude.

Dacă în cadrul elitelor politice, accederea în interior era condiționată, pe lângă genealogie, de posesiuni, relații sau conjuncturi, în cazul elitelor războinice consacrarea era subsumată unor rituri de trecere specifice fenomenului militar. În principiu, în mediile războinice, calitățile individului prevalau sau măcar completau preeminența, totuși, cel puțin în ceea ce privește aristocrația geto-dacică, informațiile sunt extrem de fragile. Cert este că aristocrații locali avea reputația unor războinici redutabili, astfel că ambele principii, pragmatismul militar și privilegiile genealogice, par să fi fost comasate natural și împreună au construit identitatea și imaginea eroizată de care aceștia au beneficiat. Funcția războinică a nobilimii a supralicitat politica internă restrictivă a grupului, prin instituirea unor rituri de agregare, ale căror condiții interne, determinate de genealogie, competențe sau alte repere, le putem doar bănui. Astfel de rituri erau prin definiție complexe și extinse pe toată durata vieții individului, de la nașterea copilului, la inițierea și consacrarea adolescentului, întreținută de convivialitatea periodică, în diverse și nenumărate moduri și până la moartea războinicului. Unele dintre aceste ritualuri priveau direct individul în cauză, dar cele mai multe erau destinate grupului și, parțial, comunității extinse. Solidificarea acestor manifestări perene, articulate într-un sistem ideologic, dublat de credințe religioase instituționalizate, a avut ca efect politic pe plan local nașterea Regatului dac.

Principala sursă de informare asupra statutului elitelor este studiul monumentelor rămase din epoca dacică, structuri materiale care completează reflexia arheologică a elitelor războinice. Între aceste edificii monumentele funerare sunt deosebit de importante, căci reflectă parțial și credințele respectivului grup social. Mormântul, îndeosebi cel tumular, avea menirea

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

de a permanentiza statutul decedatului, stabilitatea sistemului social și spiritual existent, puterea comunității și constituia un posibil indicator teritorial. Cimitirul era un reper solid pentru comunitate și un serios avertisment pentru inamici. Inventarele funerare specifice jalonau vizibil desprinderea, din ansamblul aristocrației, a elitei războinice, traseu ce poate fi urmărit înapoi în timp până în vremurile homerice ale Epocii Bronzului.

Vocația războinică a aristocrației getice, și apoi dacice, este bine documentată, chiar și după reformele burebistane, perioadă creditată cu restructurarea acestei clase, care a conținut și precizarea mai accentuată a atribuțiilor religioase ale unei părți din elita nobiliară, precum și desemnarea explicită a unor aristocrați în zona sacrului. Rezumând, se observă implicarea elitei în toate cele trei domenii de maxim interes social: politic, spiritual și militar.

Activitatea războinică era modul principal prin care elita își proiecta puterea și ideologia în structurile sociale inferioare și era, mai ales, modalitatea primară de acumulare de putere, capital și imagine. Elementele constitutive ale acestei imagini publice arată, prin număr, variație și diversitate, o ideologie elaborată, complexă și foarte bine asumată de întreaga societate. Autoritatea nobilimii militare se baza și era construită pe o serie de repere, unele ușor de identificat: rezidența, posesiunile, armamentul, postura de cavaler, podoabele și bijuteriile, mormântul, în ultimă instanță. La fel de vizibile, dar din alt spectru de expresie, nu mai puțin elocvent, erau genealogia, statutul și poziția ierarhică, acțiunile sociale întreprinse (daruri, recompense, acțiuni punitive etc.), practicarea unor rituri și ritualuri specifice, charisma, calitățile fizice și psihice, competențele, relația cu alte surse de autoritate (religioase, politice sau militare), relațiile cu străinii (alianțe, conflicte, schimburi etc.), accesul la resurse, monedă și produse, atât locale, cât și din import.

Unele dintre aceste elemente, care construiesc profilul aristocrației războinice, erau caracteristice fondului local, emanate din lunga tradiție războinică și culturală autohtonă. Altele au fost rezultatul coabitărilor cu alogenii, a contactelor și schimburilor frecvente cu vecinii, fie ei inamici sau aliați.

Între caracteristicile locale un rol extrem de important l-a ocupat apetența pentru construcția de fortărețe. Numărul acestor cetăți a fost foarte mare, raportat la sistemele defensive contemporane din Antichitatea balcanică și pentru ridicarea lor s-a consumat o cantitate uriașă de energie umană și resurse. Trebuie zis însă că cele aproape 200 de cetăți de toate formele și dimensiunile, nu au fost permanent contemporane între ele; dinamica cronologică a majorității lor ne este încă necunoscută în detaliu. Multe sunt necercetate mulțumitor, iar o altă bună parte au stratigrafia ca un *palimpsest* rareori citit până la cel mai vechi strat. Foarte puține au fost săpate complet sau măcar edificator.

Moda construcțiilor militare, demarate în spațiul geto-dacic începând cu secolul al II-lea a.Chr., dar cu rădăcini mai vechi, trebuie pusă în legătură cu efervescența fortificărilor din estul lanțului carpatic, sesizată cu cel puțin două secole înainte, și care este foarte posibil să fi influențat mentalitatea geto-dacică. Construcția numeroaselor cetăți a făcut parte din profilul psihologic al războinicilor de elită locali, direct implicați într-o competiție de imagine, forță și proiecție a identității proprii în teritoriile pe care le dominau. Ca parte a unei evoluții firești, regalitatea a canalizat această mentalitate, existentă deja, spre folosul propriu, a transformat-o într-un program edilitar complex, a suplimentat-o și, cu toate sincopele cunoscute, a reușit să o controleze eficient mai bine de două secole.

Pleiada de fortărețe este subsumată unor principii constructive generale. Ele erau ridicate pe înălțimi care dominau rute, căi de acces, atât interioare, cât și transmontane, precum și diverse resurse naturale. Preferate au fost promontoriile și mameloanele, platourile înălțimilor izolate, piscurile stâncoase, martorii de eroziune; protejate adesea de forme de relief mai înalte, aflate în jur. Majoritatea au o bună vizibilitate a domeniului sau, cel puțin, o bună legătură vizuală cu alte fortărețe. Din punct de vedere spațial, cetățile din arealul intracarpatic sunt dispuse radial față de centrul Transilvaniei și de zona auriferă din munții Apuseni.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Celelalte fortărețe, din exteriorul Carpaților, sunt împrăștiate, în funcție de momentul construirii și de contextul politico-militar al momentului. Eficacitatea acestui sistem militar răzbate, la o citire atentă, din consemnările lui Dio Cassius care, referindu-se la *cel mai însemnat război de atunci al romanilor*, spune că Traian *a purtat războiul mai mult cu chibzuială decât cu înfocare, ocupând cu mari primejdii colină după colină*[2607].

Componentele sociale care au fortificat regatul au avut toate aceste atribute, fapt remarcat de concluziile specialiștilor care au abordat, dintr-un unghi sau altul, problemele legate de cetățile și centrele rezidențiale ale regatului dac. Dincolo de deosebirile ce țin de puterea economică a fiecărui lider local, sistemele constructive sunt relativ unitare, mai ales în ceea ce privește amplasarea, structura și funcționalitatea fiecărei fortărețe. Acest lucru indică o ideologie și o concepție asemănătoare pe toată aria. Nu cunoaștem precis sfera de autoritate a fiecărui stăpân de cetate – distanțele mici dintre unele cetăți complică înțelegerea raporturilor de ierarhie și autoritate între lideri – nici motivația exactă a „competiției" care a avut ca rezultat împânzirea cu cetăți și fortărețe, în special a spațiului intracarpatic. Dacă după domnia lui Burebista putem suspecta un program de construcții decis sau măcar controlat de la centru și concentrat în proximitatea capitalei, pentru secolul anterior, cetățile au fost ridicate, în lipsa unui motiv extern serios, printr-un mimetism social – pe care azi l-am numi snobism. Dincolo de prețiozitatea termenului, astfel de manifestări sunt firești într-un mediu competitiv prin definiție, cum este cel militar, loc unde epatarea este un mijloc de influențare psihologică a adversarilor și, mai ales, a propriei comunități.

Structurile de putere nu se limitează, odată ce și-au instituit dominația asupra unui grup, numai la acceptarea acțiunilor lor violente – fizice sau doar psihologice – care le definesc și care le-au legitimat statutul. Ele caută să-și sublinieze, să-și aureoleze și înnobileze faptele și mai ales poziția[2608], prin orice mijloace. Forța militară, concept din care cetatea face parte intrinsecă, a fost unul din cele mai evidente comportamente prin care aceste structuri – de la simplele grupări tribale la instituția regală – și-au impus și perpetuat poziția socială și prin care au sancționat prompt orice opoziție. Rezultatul acestor mecanisme psiho-sociale a fost crearea unei stări conflictuale endemice generalizate. Lucian din Samosata spune, retoric desigur, că *ori de câte ori priveam la ținutul geților, nu-i vedeam pe geți decât luptând*[2609]*,* situație temperată relativ doar de instituirea regalității, care a canalizat spre exterior violența marțială și tensiunile interne acumulate în timp.

Legitimitatea elitelor nu s-a putut realiza doar prin forță – presiune care, chiar dacă impune un anume comportament de răspuns, are limitele ei. Justificarea exercitării puterii a folosit intens apelul la sacru, prin transferul către o instanță transcendentă a responsabilității violenței. Prezența templelor în, sau alături de cetăți, în special a celor cu caracter predominant militar, sugerează instituționalizarea unui anume tip de violență marțială. În acest registru, relația dintre politic și religios, caracteristică epocii regatului dac[2610], a reprezentat o evoluție sau cel puțin un prag ideologic al fenomenului militar nord-dunărean. Distrugerea tuturor cetăților, a sanctuarelor și templelor dacice de către romani a avut la bază o serie de motivații pragmatice, în cazul primelor, dar pentru construcțiile și incintele sacre, s-a urmărit lipsirea rezistenței dacice de suportul divin[2611], recunoscându-se în acest fel, importanța vieții religioase în manifestările politico-militare ale regatului dac. Eliminarea clerului, ca efect al

[2607] LXVIII, 8, 3-14, 1.
[2608] Erciulescu 2008: 346.
[2609] *Icaromenip*, 16.
[2610] Iordanes, *Getica*, 71-72; Strabon, *Geografia*, VII, 3-5; Criton, *Geticele* [Suidas, *subvoce* „teama de zei"], 7, 2.
[2611] Pupeză 2010: 160-163.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

cuceririi Daciei, a avut același scop, respectiv demantelarea structurilor de autoritate, care ar fi putut constitui un pericol permanent pentru noua configurație politică a regiunii.

Cetățile geto-dacilor au redimensionat fenomenul militar nord-dunărean, în primul rând prin prezența lor în peisaj, proiectând în teritoriu autoritatea elitei, care a primit înapoi o serie de consecințe ale disciplinei structurilor sociale inferioare. Dacă elementele războinice ale societății, cu un mental înclinat spre eroism, au fost remarcate de istoriografia antică[2612], contribuția componentei civile la edificarea structurală a societății este mult mai discretă arheologic, dar poate fi bănuită în volumul de muncă depus și pe care s-au bazat succesele și realizările elitelor. Nu există, deocamdată, elemente care să susțină presiunea efectiv violentă asupra componentei civile a societății, astfel că persuasiunea politică, dar mai ales cea fundamentată religios[2613], sunt singurele opțiuni sau măcar cele mai uzitate în ceea ce privește angrenarea întregii societăți în eforturile edilitare, oferind prin aceasta o imagine asupra dimensiunii ideologiei elitelor și a mecanismelor de implementare ale acesteia în interiorul propriei culturi.

Fiecare cetate antică își avea zeii săi, iar interiorul zidurilor era domeniul exclusiv al fiecărei divinități în parte. În Antichitatea greco-romană, aceasta era o regulă[2614]. Izvoarele istoriei locale nu spun căror zei le cereau protecție constructorii cetăților intracarpatice – singurul indiciu ar putea fi relația dintre Apollo și cetatea Apoulon – dar funcția lor exclusiv militară le-a pus omogen sub *scutul getic al lui Marte.* Departe de a sugera un monoteism, cetățile, văzute ca un concept unitar, prin componenta lor spiritual-religioasă, au reconfigurat mentalul colectiv al societăților care le-a construit, depășindu-și condiția de simplu reper teritorial. Redimensionarea confortului psihologic obținut a putut crea imaginea unei frenezii războinice, notate de Dion Chrysostomos care transmite o imagine din momentele premergătoare războaielor daco-romane, spunând că *acolo la ei puteai să vezi peste tot săbii, platoșe, lănci, toate locurile fiind pline de cai, arme și oameni înarmați*[2615].

Din expunerea bătrânului călător grec lipsesc cetățile, dar alți scriitori antici, precum și realitățile arheologice evidente, le-au devoalat existența, completând astfel tabloul unei societăți animate de un pronunțat caracter cazon și care era dominată de puternici seniori ai războiului. Structurile militare și militarizate conduse de către aristocrația războinică, bine organizate din principiu, au folosit sistemul de cetăți ca pe o osatură a propriei organizări sociale, pe baza căreia s-a ridicat Regatul dac.

Privite unitar, cetățile dacilor par a fi fost de fapt turnurile unei singure cetăți, ale cărei ziduri erau crestele Munților Carpați. Această imagine geografică, completată de observația lui Dion, transformă regatul dac într-o remarcabilă structură militară, din care reședințele elitei dominau teritoriul, din punct de vedere politic, militar, economic și religios, într-un fel pe care Europa îl va redescoperi, parțial, doar odată cu Evul Mediu, când alți nobili, aristocrați-războinici și ei, o vor presăra cu propriile lor castele.

*

Secolul II a.Chr. are o caracteristică aparte, definitorie la rândul ei, mai ales în prima sa parte de evoluție. Asupra evenimentelor care au avut loc în acest interval izvoarele istorice păstrează o neobișnuită discreție, în ciuda faptului că acum se pun bazele a ceea ce denumim civilizația geto-dacică clasică. Creșterea demografică, mutarea centrului de putere, în directă conexiune cu resursele naturale, în Transilvania, prosperitatea economică ce a decurs din

[2612] Salustius, IV,18; Statius, *Silvae*, III, 3, 18; Iulian, *Împărații*, 22.
[2613] Iordanes, *Getica*, 71-72; Strabon, *Geografia*, VII, 3, 5
[2614] Coulange 1984: 209-213.
[2615] *Discursuri*, XII, 19.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

această decizie, vizibilă în modificările amplitudinii meșteșugurilor și agriculturii, clivajul social pronunțat, sunt tot atâtea procese socio-economice care-și au geneza în acest secol. Desigur acestor convulsii li se suprapun și alte transformări de ordin politic, spiritual și militar.

Pleiada de schimbări – rapide la scara istoriei – a restructurat radical comunitățile nord-dunărene. Rezultatul acestor modificări este vizibil, la o privire atentă, în sfera fenomenului militar, atât în cadrul grupurilor, cât și la nivel individual. Afirmarea unor lideri militari puternici și charismatici, a însemnat, înainte de toate, revigorarea unor ancestrale tradiții războinice ale comunităților locale, cărora li s-au adăugat experiențele marțiale ale populațiilor alogene cu care acestea au venit în contact, între care cele mai evidente sunt cele scito-sarmate, macedonene, grecești, celtice și, ceva mai târziu, romane. În acest registru problemele de ordin logistic și morfologic legate de echipamentul militar suferă o serie de evoluții.

Contactele cu lumea stepelor și într-o bună măsură și cu cea persană și apoi macedoneană, au avut ca efect adoptarea cavaleriei la o scară mai mare, respectiv o treime din efective. Noul ordin de mărime exprimă o oarecare generalizare a utilizării cavaleriei în acțiunile militare – calul fiind perceput în imaginarul epocii ca un atribut al elitei. Legătura elitei cu statutul de cavaler mai poate fi vizibilă în înmormântările cu cai, situații totuși extraordinare. Modificările survenite au adus cu sine noi tactici și strategii aplicate în teren, caii permițând deplasări la distanțe mari a unor efective considerabile. Utilizarea intensă a cavaleriei a impus adaptări și modificări ale harnașamentului. Dezvoltarea așa-numitei *zăbale de tip tracic* a avut o cauză efectivă, chiar dacă ea a fost utilizată doar de o parte a posesorilor de cai. Pintenii sunt un alt accesoriu adoptat, extrem de necesar pentru condiționarea temperamentalilor cai de război.

Statutul de cavaler a impus renunțarea la spadele și săbiile scurte și adoptarea spadelor de tip *celtic*. Aceste arme devin mai lungi – media este de cca. 90 cm, doar lama – iar vârful ușor rotunjit, ceea ce demonstrează tactici diferite de luptă adoptate acum, respectiv preferarea acțiunilor de lovire/tăiere, în detrimentul înjunghierii. Contra acestor tactici se adoptă și utilizează armura de zale. Cu ochiuri mici, deasă, uneori nituită, armura era ornată cu metale prețioase, pentru a sublinia valoarea și statutul posesorului. Armura nu este numai un echipament defensiv scump, ci și un bun de prestigiu.

Lama lungă a spadelor poate fi pusă în relație cu adoptarea *umbo*-ului pentru scuturi. Prezența acestuia nu are altă explicație, mânuirea scutului fiind diferită de modelele romane, cu mâner pe *umbo*. La fel, accesoriul montat central pe scuturi, sugerând un mistic *omphalos*, poate fi și vectorul unor credințe sau mituri religioase, al căror conținut exact ne scapă.

În strânsă legătură cu contactele călăreților scito-sarmați, se generalizează utilizarea arcurilor recurbate, cele mai recente informații despre acestea fiind oferite de soclul Columnei, unde astfel de arme sunt reprezentate. Numărul mare de vârfuri de săgeți descoperite, mai ales în centrele fortificate de pe Siret, arată direcția de pătrundere și zona unde au fost folosite mai intens. Puterea arcurilor recurbate a determinat o modificare a armurilor de zale, în același sector geografic, unele fiind ranforsate cu solzi de bronz. Armurile de solzi – mai precis plăcuțe de metal provenind de la acestea – apar în diverse locuri din Dacia, iar pe Columnă există imagini cu astfel de echipamente întregi.

Pumnalul curb de tip *sica*, o creație tracică, preia controlul luptei de aproape, devenind arma-simbol a noilor elite militare. *Sica* se înscrie în programul identitar al aristocrației, fiind arma preferată care însoțește permanent războinicul în viață și în post-existență. Decorurile frecvente de pe lame, prezența lor în morminte și în scena sinuciderii regelui Decebal, recompun parțial funcția religioasă a acestei arme.

Se lungește lama lăncilor, care ajunge acum frecvent la cca. 50 cm, devenind un fel de „spadă scurtă cu coadă lungă”, dar se reduce numărul lor din arsenalul unui luptător. Lăncile au o puternică nervură mediană, ceea ce indică nevoia de a rezista la tensiuni laterale repetate,

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

precum și marginile relativ tăioase, lancea putând fi folosită inclusiv pentru lovit lateral. Prezența nervurii, la unele exemplare, doar în zona tocului, califică arma, suliță sau lance scurtă, ca fiind potrivită și pentru aruncat, caz în care era de dorit îndoirea lamei după înfigerea în țintă.

Deși rare, coifurile nu lipsesc, cu atât mai mult cu cât exemplarele descoperite par a indica o producție locală a acestui tip de echipament defensiv, bazat probabil pe modele alogene.

Privind retrospectiv se poate recompune panoplia războinicilor aristocrați. În primul rând se remarcă faptul că armamentul este frapant de unitar din punct de vedere tipologic și funcțional, dovada unor ideologii, tactici și strategii militare comune. Deși sunt puține morminte care conțin întregul armament (Cugir, Popești, Hunedoara), este de presupus că o mare parte dintre războinicii de marcă erau în posesia majorității armelor care formau un echipament complet. Echipamentul defensiv era compus din coif – fie un produs local, fie o captură de război, armură de zale și scut. Acesta din urmă era întărit cu bordură metalică și cu un *umbo* central. Spre deosebire de epoca getică, lipsesc cnemidele și astfel partea inferioară a picioarelor era expusă. Armamentul defensiv, fiind cel mai vizibil, era ornat cu diverse aplice de metal prețios, vopsit și decorat.

Armamentul ofensiv este diversificat, adaptat inițiativei personale a războinicului. Lupta era angajată de la distanță, arcul reflex permițând atingerea unei ținte aflate la peste 100-150 m. La o distanță de aproximativ 25-10 m erau lansate sulița sau o lance cu lama scurtă. Lupta corp la corp era continuată cu lancea și spada. Aceste secvențe puteau avea loc cu războinicul angajat în luptă din postura de călăreț, al cărui cal era dresat și controlat cu ajutorul zăbalelor și al pintenilor. Numărul mare de cai sugerează că – și imaginile Columnei sprijină această ipoteză – cavaleria se angajează efectiv în bătălii, spre deosebire de alte epoci trecute, când calul era folosit, în principal, doar ca mijloc de transport până la locul luptei. Raidurile frecvente, la mare distanță de zonele rezidențiale, devin tradiționale. Echipamentul defensiv al călărețului și noile piese de harnașament (zăbale specializate, pinteni) permit mișcări rapide și schimbări de direcție ale detașamentelor. În cazul în care situația tactică o cerea, pumnalul reprezenta „ultima linie de apărare”. Acesta devenea util în situații mult mai speciale, ivite în timpul luptei. Foarte probabil că pumnalul era arma cu care se dădea lovitura de grație dușmanului învins, prizonierului nefolositor, tovarășului rănit de moarte sau, dacă zeii războiului erau potrivnici, oferea războinicului de elită ultima soluție, respectiv părăsirea onorabilă a câmpului de luptă, prin sinucidere.

Dotarea cu întregul arsenal reprezenta însă un efort economic extrem de costisitor, din care probabil doar armura de zale era o posesie cu adevărat excepțională, astfel că este greu de estimat dacă toți războinicii aveau toate aceste arme. Foarte posibil, acest lucru era un deziderat urmărit cu ardoare, fără să putem ști astăzi dacă era și atins de toată lumea. Un echipament complet era greu de obținut, atât din punct de vedere economic, cât și din punctul de vedere al dreptului de a purta unele arme, cum ar fi pumnalul sau spada. Cu toate acestea, numeroasele surse de venit, interne și externe, precum și capacitatea de a susține eforturi arhitectonice prelungite, denotă o elită potentă economic și care, fără îndoială, prin reflexie și iradiere, transmiteau cultural și material starea aceasta în structurile subordonate. Situația economică de ansamblu, în bună parte relevată arheologic, denotă capacități substanțiale, concretizate în monedă diversă, metale prețioase, fier, bronz, construcții etc. Regatul dac era fără îndoială bogat; cea mai mare parte a acestei avuții aparținea elitelor locale și acest lucru transpare aritmetic odată cu cucerirea romană.

Cum am spus, este discutabil dacă un set complet de arme și echipamente era accesibil întregului etaj social de care aparținea războinicul. Există puține cazuri în care evidențele arheologice confirmă o panoplie integrală. Armele sacrificate în cadrul ceremoniilor funerare, ar putea fi, teoretic, diferite de cele efectiv deținute în timpul vieții, ipoteză improbabilă totuși,

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

dată fiind poziția de războinic și de utilitatea lor în luptă. Numărul de arme, calitatea lor și chiar valoarea fiecăreia separat fac ca totalul costurilor să fie destul de ridicat, mult peste posibilitățile curente ale unui individ fără surse de venit consistente. Totuși, echipamentul complet era un deziderat cu dublu sens. Primul ar fi importanța tactică. Un războinic bine înarmat, bine protejat era în avantaj evident pe câmpul de luptă, șansele lui de succes fiind mult mai mari. Pe fondul unor succese repetate, prestigiul personal sporea, victoriile sau măcar rata de supraviețuire transformându-l într-un model de invidiat. Într-o structură pe fundamente războinice, succesul militar, care depinde de arme, în bună parte, îi deschidea individului posibilități de afirmare socială și politică, locul lui în ierarhie fiind o condiție și un rezultat al succeselor anterioare. Un astfel de model, pe care comunitatea și/sau structura socială care îl conținea îl cultivau, mai mult sau mai puțin conștient, determina o cursă acerbă între războinicii tineri sau mai puțini avuți, dornici măcar să egaleze valoarea individului de succes. Este la fel de puțin probabil ca toți indivizii să fi avut o descendență care să le asigure, măcar economic, posibilitatea de a achiziționa echipamentul necesar, astfel că singura șansă a celor nesusținuți de familie de a se realiza economic rămânea războiul. Participarea la campaniile de jaf oferea, în ciuda riscurilor foarte mari, posibilitatea de a acumula valori materiale considerabile, într-un timp scurt, astfel că războinicul, de orice nivel, era interesat direct ca aceste expediții să fie organizate și, desigur, să fie încununate de succes. Este evident că liderii militari erau direct interesați de cimentarea prestigiului lor, care nu putea fi altfel consolidat decât, direct, prin obținerea unor succese militare și indirect prin acumularea de capital, provenit tot din expedițiile militare. În consecință, se înconjurau pe cât posibil, de războinici valoroși, își măreau permanent suita și efectivele, de care depindea până la urmă succesul lor militar.

Putem presupune că acest sistem se autogenera. Pe de o parte exista masa de luptători dornici de afirmare și câștig, pe de alta elitele aflate în permanentă competiție de vizibilitate a propriilor valori. Ambele componente ale sistemului aveau interese comune, iar perpetuarea acțiunilor lor a generat nu doar o categorie din ce în ce mai largă de profesioniști ai armelor, ci a dus chiar la acumularea de importante cantități de capital. O parte consistentă a fost utilizată pentru armament și echipamente. Numărul mare de arme, de ateliere, de războinici, în ultimă instanță, sunt o consecință vizibilă a acestui angrenaj socio-politic și economico-militar.

Coagularea acestor sisteme, în ceea ce denumim Regatul dac, a fost doar o consecință evolutivă firească a tuturor mecanismelor psiho-sociale care compuneau mentalul colectiv al comunităților nord-dunărene din secolele II a.Chr. - I p.Chr. Armele acestei societăți sunt doar partea vizibilă a ceea ce au însemnat proiecțiile, visele, speranțele, iluziile sau spaimele care-i constituiau imaginarul, un imaginar social în care ele nu puteau fi decât un răspuns, o atitudine colectivă în fața morții. Într-o lume dominată de structuri sociale de forță, comunitățile în discuție nu au știut, nici nu aveau cum de altfel, să răspundă decât tot cu forța, iar pentru realizarea acestui program au investit în arsenal tot ceea ce lumea lor le putea oferi.

Panoplia, privită la modul general, a fost un melanj mobil, angrenat, așa cum am văzut, de o dublă dinamică. Componenta interioară, controlată de mentalul colectiv, era orientată și condiționată de mecanismele psiho-sociale ale grupului, iar cea exterioară, era determinată de observația directă, din teren, asupra eficienței unui tip de armă, a tacticilor și strategiilor aplicate sau necesare în respectivul caz. Pragmatismul celei de a doua condiții a dus la adoptarea unor arme și tactici de luptă dintre cele mai diverse, unele provenind de la populațiile cu care autohtonii au venit în contact, altele fiind modificări și inovații locale.

Între aceste adaptări putem nota utilizarea arcului compozit, originar din stepele asiatice, preluat atât cu un anume tip de vârfuri de săgeți, precum și cu tactica de luptă călare. Ponderea detașamentelor de cavalerie, fie că este vorba de forțele tribului, fie ale mai multor triburi sau, în final, ale regatului, crește semnificativ și progresiv permițând incursiuni rapide la mari distanțe, cu pierderi diminuate (angajarea luptei de la distanță – arcul reflex situa

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

arcașul dincolo de bătaia altor tipuri de arcuri din epocă). Pe aceste considerente se modifică harnașamentul, ca să subliniem doar componentele vizibile astăzi. Sunt preluați pintenii și modificată fundamental zăbala. Posibil și șeile sunt adaptate, dar despre acestea nu avem date certe. Aceste elemente sunt direct legate de sistemul de echitație, de rasa și numărul cailor. Războinicii călăreți aveau, cu ajutorul acestor componente indispensabile, un control mult mai eficient al cailor, putând să se angajeze sau să se desprindă rapid din luptă, să facă manevre, opriri sau accelerări bruște. În plus puteau să întreprindă acțiuni militare la distanță și numărul mare de consemnări ale acestor atacuri confirmă această posibilitate. Tot legată de tactica și ponderea cavaleriei, cel puțin în rândurile elitelor, trebuie remarcată spada, care, odată preluată, crește în lungime, aspect esențial pentru lupta de aproape a călărimii. Spre deosebire de tipurile de spade și săbii mai scurte anterior folosite (*akinakes*, *mahaira*, *xiphos*), care aveau un rol mai mic în lupta directă, spadele modifică aportul personal al individului, îi pune în valoare aptitudinile și forța, atât în ciocnirile de grup, cât, nu mai puțin important, în duelurile personale, ritualice sau de altă natură.

La rândul ei, spada, armă gândită predilect pentru lovit și tăiat, a determinat căutarea unor soluții pentru contracararea efectelor ei. Apare armura de zale, echipament scump, dar eficient tocmai împotriva acestor spade. Este posibil ca mai slaba rezistență a zalelor la loviturile de lance sau săgeată să nu fi fost un minus tactic suficient de decisiv, altfel e greu de explicat numărul mare de armuri descoperite în spațiul discutat. De notat că unele cămăși de zale au inelele nituite, efort care ridică exponențial costurile, dar rezolvă, în bună parte, rezistența rețelei de ochiuri metalice. Funcția simbolică, încărcătura mistică, valoarea economică, precum și alte considerente culturale recompun funcția complexă a acestor cămăși de zale, astfel că armurile trebuie puse în relație cu calitățile și numărul mare de spade. O altă schimbare impusă de spade ar putea fi modificarea formei scuturilor și adoptarea elementului central, *umbo*, destinat probabil să controleze spada ce aluneca pe suprafața lui. Scutul oval, mare, oferea o bună protecție a individului, calculând aria de corp protejată și era, spre deosebire de scuturile de tip hoplit sau de cele romane proiectate spre protecția reciprocă, mult mai adaptat noilor mentalități. Forma ovală combina stilul de luptă individual, dar putea într-o bună măsură și să construiască formațiuni relativ eficiente de apărare în grup. Acest accesoriu mai poate fi legat de misticul *omphalos*, caz în care poate fi și vectorul unor credințe sau mituri religioase, al căror conținut exact ne scapă, deocamdată.

În ciuda penuriei descoperirilor, este greu de crezut că protecția capului era neglijată. Orice lovitură la cap, chiar de forță medie, cu orice armă, fie de aproape (spadă, sabie, lance, chiar scut), fie de la distanță (săgeți, pietre, plumbi, sulițe etc.), pot produce fracturi craniene (eventual cu dilacerare cerebrală) și hemoragii consecutive, urmate adesea de un deces rapid. O lovitură puternică scoate, în cel mai fericit caz doar temporar, războinicul din luptă. Sigur, numărul redus de coifuri descoperite, pare să contureze o lipsă a lor din arsenal, dar faptul că, pentru perioada studiată, morfologia celor descoperite este atipică – în sensul unei producții locale – indică o cerere a pieței și implicit un răspuns al producătorilor locali. Foarte probabil, sursele externe nu acopereau această cerere, iar în cazul aristocrației puteau fi preferate coifurile personalizate. Realitățile tactice ale oricărui tip de ciocnire militară reclamă un set cât mai complet de echipamente defensive care, fără îndoială, ar spori substanțial șansele de supraviețuire într-un mediu unde mortalitatea era oricum foarte ridicată. Numărul mare de coifuri figurate pe Columnă – multe cu particularități morfologice și ornamentale suficient de evidente ca să nu poată fi atribuite aliaților – denotă folosirea lor intensă cel puțin în timpul războaielor daco-romane, când gradul de profesionalizare și înzestrare al armatei era, desigur, mult mai mare. Raportat la elită, cele 37, din cele 39 de coifuri ilustrate (două sunt purtate de *comati*), presupunând că toate ar fi aparținut aristocraților, reprezintă ceva mai mult de jumătate, un număr apreciabil, în care nu intră decât coifurile reprezentative (din motive

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

politice evidente nu au fost figurate eventualele coifuri romane, posibil purtate de către războinicii de rang inferior).

Acestor arme, unele fiind importuri evidente de idei, li se adaugă specificul pumnal curb. Importanța lui în economia întregului arsenal este dată nu neapărat de calitățile combative, foarte bune de altfel, ci de cu totul alte considerente. Lungimea mare, curbura, tăișul prelung și vârful ascuțit construiesc o armă teribilă în mâna unui războinic determinat să ucidă. Dincolo de utilitatea practică, pumnalul cumula un set de valori spirituale, de ordin militar și religios, care-i suplimentau importanța, dar, mai ales, îl conectau pe proprietar cu spiritualitatea lumii lui. Ornamentica bogată și complexă a lamelor, mânerelor și tecilor reprezentau de fapt încercări de constrângere a forțelor transcendentale, cu scopul de a impune, de a forța anumite conjuncturi favorabile sau de modificare a celor nefavorabile[2616], prin recurgerea la magie. Folosirea în decorare a unor teme predilecte, schematizate, poate fi interpretată drept un mod de relaționare a omului de arme cu planul fantastic al existenței. Stilizarea unor modele animale cu caracteristici bine definite, puternice, agresive, poate sprijini ipoteza că ele erau percepute ca expresii ale unei culturi în care forța, agresivitatea reprezentau un set de valori general acceptate și intens promovate. Siluetele aviare, care domină registrele, precum și simbolistica solară uzitată, denotă legături spirituale cu planul celest al imaginarului. O legătură subtilă este și aceea că toate gravările de motive și stilizări sunt efectuate pe aceeași parte a lamei pe care erau și șanțurile de scurgere a sângelui, element important la rândul lui, atât în sensul practic al utilizării pumnalului, cât și ca valoare simbolică. Identificarea posesorului armei cu animalul ilustrat, practică uzuală într-o societate războinică, nu numai că încerca să radieze dinspre posesor spre exterior un mesaj familiar mediului său, dar, în același timp, căuta să își dobândească, prin apelul la magie, însușiri suplimentare, pe care lumea sa le prețuia[2617]. Construcția unui mental de excepție, despre care izvoarele istorice vorbesc aproape fățiș, este astfel definitivată, iar prezența aproape predilectă a acestei arme în morminte, alături de lănci – simboluri ale vânătorii? – constituie un indiciu al valorii spirituale acordate.

Lupta a devenit acum un angajament individual, războinicul își poate controla spațiul și acțiunile, mobilitatea lui crește; călărețul trage cu arcul, apoi atacă și aruncă lancea sau sulița, se retrage rapid, este protejat de armură, coif și scut, iar spada și pumnalul îl fac un oponent de temut. Toate aceste avantaje sunt grefate pe antrenamente inițiate încă din copilărie, prin jocuri, participarea la vânători și campanii militare repetate, dublate de un suport psihologic și mental, oferit de o instituție religioasă coerentă și puternică, în stare să determine o atenuare evidentă a thanatofobiei în mediul dacic. În plus, atât apartenența la grup, cât și antrenamentele și luptele reale construiesc și solidifică o coerență multiplă cu ceilalți tovarăși de arme. Asemănările elementelor materiale deținute și a ritualurilor practicate denotă o ideologie comună, coezivă, compactă și bine articulată.

Despre arsenalul enumerat avem toate indiciile că a fost în uzul unei aristocrații, căreia, prin execuția îngrijită, ornamentica elaborată și valoarea intrinsecă în definitiv, îi suplimenta prestigiul personal conferit de descendență, avere și competențe.

Întreaga panoplie prezentată conturează un sistem social bine racordat la pragmatismul firesc, specific unui fenomen militar clar conturat și care are ca efect o societate cu un vizibil caracter cazon. În societatea geto-dacică, războinicii au avut întotdeauna un rol important dat de poziția de forță, de capacitățile de comandă, coeziune și de decizie politică și militară, în esență. Locul în ierarhia socială și conștientizarea unui statut aparte au dus, inevitabil, spre construcția unei imagini separate, a unei identități proprii reflectate în acțiunile elitei războinice, în artă, în arhitectura civilă, militară și religioasă, în spiritualitate și în cotidian.

[2616] Sîrbu, Florea 1997: 37.
[2617] Sîrbu, Florea 1997: 116.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Evident că toate aceste manifestări, unele discrete, altele extrem de vizibile, au făcut parte dintr-un cod comportamental inter-recognoscibil, atât în cadrul elitei, cât și în straturile inferioare ale societății, pe niște coordonate extrem de difuze pentru cititorul modern. Pentru afișarea identității, războinicul – văzut acum ca personaj colectiv – recurgea la o serie de exprimări din care astăzi putem extrage doar manifestările concrete, atestate arheologic.

Între aceste semne de identitate cele mai indisolubil legate de funcția războinicului erau armele lui. Prin simpla lor posesie ele certificau apartenența individului la un anumit grup, cu atribuții clare în societate. Valoarea armelor lui, uneori supralicitată cu adaosuri de metale prețioase și ornamentale, calitatea lor, și ea prelucrată secundar prin tehnologii specifice, erau de asemenea indicatori ai poziției proprietarului în grup și al grupului în organismul militar.

Prezența armelor în contextele funerare specifice elitelor sudează irevocabil legăturile dintre războinic și armele lui, devoalând conexiunile elitei cu propriile expresii religioase. Explicațiile depunerilor funerare sau votive sunt extrem de diverse în literatura de specialitate și pleacă de la integrarea omului de arme, cu tot ceea ce îl definea pe el, în planul post-mortem al existenței și până la dorința grupului sau comunității de a-și asigura serviciile războinicului și din perspectiva fantastică a viziunii acelor oameni despre lume. În lipsa unor documente explicative, oricare dintre acestea, sau fiecare în parte, puteau fi sursa îngropării decedatului cu armamentul său. Ce atrage atenția la structurile sociale geto-dacice este tocmai incinerarea și îngroparea resturilor defunctului cu toate armele sale, o practică specifică fenomenului Padea-Panagjurski Kolonii. Desigur, elitele războinice s-au înmormântat în multe culturi cu armele lor, dar modelul cultural Padea-Panagjurski Kolonii iese în evidență prin generalizarea acestor practici, în cadrul elitei desigur, și prin faptul că, cel mai probabil, era de dorit ca întregul arsenal să fie sacrificat și depus în morminte. Totuși, mormintele cu inventar marțial întreg sunt excepții rezervate doar personajelor cu adevărat ieșite din comun. În cadrul fenomenului, modul de constituire a acestor inventare funerare este destul de divers, putându-se, totuși, urmări anumite constante. Cea mai prezentă armă este pumnalul curb de tip *sica*, urmat de lance, spadă și scut. Zăbalele, pintenii, căștile de luptă sau armurile de zale sunt descoperiri mult mai rare. Regulile care controlau aceste moduri de depunere pot avea, din nou, varii explicații ce vin din zona pragmatismului comunității sau familiei defunctului ori a personalității și dorințelor acestuia. De asemenea, dreptul la un ritual complet și complex putea fi rezervat doar anumitor indivizi sau atitudinea față de personajul decedat putea să fie diferită de la o comunitate la alta. Deși unitar în concepții, modul detaliat de tratament funerar prezintă numeroase variații, care particularizează aproape fiecare caz în parte.

Dincolo de aceste diferențe, inventarele funerare, care cu siguranță copiau arsenalul posedat de războinici în timpul vieții, conturează câteva lucruri. În primul rând armamentul deținut relevă un mod specific de luptă. Fiecare tip de armă are o serie de funcții și capacități clare de acțiune și reacțiune.

Războinicii de elită utilizau spada, își protejau corpul cu armuri de zale, coifuri și scuturi ovale. Lupta era, de fapt, angajarea unor inițiative personale, cu accente eroice, în consens cu mentalitatea luptătorilor. Aceștia dețineau cai pe care îi controlau cu o zăbală specială și cu pinteni, ceea ce le permitea modificări bruște de direcție și deplasări lungi și rapide. Foloseau pumnale curbe, cu lama gravată. În calitatea lor de oameni de arme, eterogenele elite militare din Balcani – compuse inițial din triballi, geți, moesi, scordisci, daci, iliri – care aveau propria lor istorie, propriul fond cultural, propriile tehnologii și aspirații, au reușit să-și absoarbă reciproc caracteristicile și să le valorifice atât în direcția consecințelor imediate, cât mai ales în perspectivă. Combinarea tuturor acestor factori s-a constituit într-un tipar repetitiv. Rezultatul a fost un tip de războinic nou, al cărui echipament și comportament îl recomandau drept un model de succes într-o lume dominată de aspirații și valori marțiale.

Cu acești războinici, o nouă identitate se născuse în Balcanii de Nord, iar purtătorii ei și-o manifestau și afișau în cele mai diverse moduri. În acest cadru, nu mai apare ca improbabilă

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

copierea comportamentelor animalelor de pradă, iar de aici și până la (auto)identificarea acestor elite ca fiind *lupi* a fost, foarte posibil, un parcurs scurt și natural. Cum la fel de firesc ar fi fost ca acești *lupi-războinici*, pe care apoi istoria îi va consemna sub numele lor de daci, să își impună și să exporte această identitate în întreaga lume nord-tracică.

Noile modele culturale sunt nu doar diferite ca mesaj, ci diferența se observă și în suportul producțiilor artistice. Exprimarea identității – sintetizând în acest concept credințele, cultura și manifestările specifice – acestor elite nu mai este acum limitată sau, mai bine zis, condiționată de materialele prețioase. Probabil pe fondul unor alte concepții privitoare la posesia de metale prețioase, acum arta locală se *democratizează*, în sensul că expresiile artistice sunt imprimate și pe materiale banale (fier, bronz, ceramică, os, corn și, foarte probabil, lemn). Ideologia, miturile, chiar bestiarul, sunt simplificate și schematizate. Aceste evoluții nu pot fi străine de modificările și restructurările din sfera sacrului, pe care lumea geto-dacilor le trăiește acum din plin și care, la rândul lor, exprimă un set complex de semnificații coerente în socialul care le-a emanat. Identitatea războinicilor este acum sprijinită sau chiar controlată de autoritatea sacerdotală. Apariția și impunerea unor sanctuare aproape identice – fapt ce sugerează servicii religioase similare – în tot spațiul geto-dacic, în relație de proximitate cu principalele cetăți, denotă o legătură foarte strânsă între cler și militari. În ce măsură această simbioză a contat și a reconfigurat mentalul războinicilor daci putem doar bănui, dar dacă privim ecoul peste secole ale faptelor lor de arme aflăm despre […] *neamul geților, cei mai războinici care au existat vreodată, nu numai datorită bărbăției trupului, dar și convingerilor pe care le dăduse Zalmoxis, cinstit la ei*[2618].

Iconografia internă, într-o măsură mai mică și într-una mult mai mare cea externă, relevă o altă componentă a imaginii despre sine a elitelor dacice. Este vorba despre acel *pileus*, acoperământ al capului ce suplinea, cel puțin în artă, funcția identitară a coifurilor de paradă ale aristocrației getice de odinioară. Coifurile au fost dintotdeauna semne de identificare exterioară ale aristocrației războinice. Dosarul arheologic al acestor piese de echipament militar este redus într-o manieră atât de drastică – cel puțin față de necesitățile pragmatice – încât la un moment dat s-a emis ideea că acestea pur și simplu nu făceau parte din armamentul dacic. Columna lui Traian demontează această ipoteză. La o privire atentă, în contrast cu imaginarul creat chiar de monument, pe acesta apar un număr considerabil de coifuri, atât în dotarea unor războinici, cât, mai ales, în cadrul expunerii ostentative a trofeelor capturate. Coifurile ilustrate pe Columnă au rămas aproape neexploatate de literatura de specialitate, care s-a mulțumit să considere aproape invariabil că piesele reliefate sunt mai degrabă sarmatice sau sunt doar clișee artistice, chiar în lipsa unor argumente istorice și morfologice care să justifice atribuirea sau baza stereotipiilor invocate. În celălalt plan, al apartenenței lor la logistica dacilor, ele fac legătura între coifurile provenite din descoperiri arheologice și tabloul general al înzestrării armatei dacice în timpul lui Decebal, când este posibil să putem vorbi de o abundență a acestui tip de echipament, cel puțin în rândul războinicilor permanenți. Tot pentru epoca lui Decebal putem vorbi de o înlocuire, cel puțin simbolică, a coifurilor cu *pileus*-ul – inițiată desigur în perioada restructurărilor impuse de domnia lui Burebista – ceea ce ar sugera o modificare internă a anumitor modalități de exprimare a identității. O parte din nobilimea războinică devine o aristocrație de funcții, transformare surprinsă astăzi doar tangențial. La fel de posibil, se poate spune că fenomenul a fost doar aparent unidirecțional, căci unele coifuri ilustrate pe Columna Traiană au o morfologie care amintește tocmai de *pileus*-ul aristocratic. Să fi fost aceste coifuri în masa de războinici, exact ce era *pileus*-ul în rândul elitelor religioase și politice? Sau ele transmit, fără intenție, faptul că acei războinici

[2618] Iulian Apostatul, *Împărații*, 22.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

care au devenit sacerdoți în timpul reformelor lui Deceneu, nu erau automat legați de sanctuarele din munți, ci însoțeau armatele în dubla calitate de preoți și militari? Ori, pe câmpurile de luptă, unele căpetenii de rang înalt erau și *pater familias* pentru subordonați? Oricum am privi lucrurile, dincolo de orice speculații, actanții religioși nu puteau lipsi din războaie. Legăturile dintre zei și oameni – exprimate prin ritualuri, practici, cler, credințe – se cereau în astfel de momente, cu moartea omniprezentă, mai mult ca niciodată.

Ierarhiile, modul de afișare a identității, valorile sociale din epoca regatului sunt diferite față de secolele anterioare, chiar dacă, în esență, vorbim despre aceeași civilizație. Putem spune, având ca reper metalele prețioase favorite, că, de fapt, societatea geto-dacică a trecut de la epoca *prinților de aur* la cea a *regatului de argint.* Diferențele între cele două repere sunt semnificative și ele țin de coagularea diferitelor entități în jurul unor valori comune, general acceptate. Chiar dacă moartea regelui Burebista a oprit parțial această evoluție, societatea dacică, acum mai maturizată, nu s-a mai putut reîntoarce la sistemele tribale din care germinase. Refacerea regatului, act politic cu care este creditat regele Decebal, este o dovadă a maturizării politice a unor concepte socio-culturale complexe, care gravitau foarte probabil în jurul rolului pandacic al construcțiilor religioase din Munții Orăștiei și a clerului care oficia aici.

Sistematizarea și asamblarea reprezentărilor extrem de disparate ale iconografiei dacice nu poate avea alt efect decât perceperea unei secvențe oarecare din spiritualitatea epocii Regatului dac, suficient de bine articulată încât acesta să își contureze și asume un stil specific, fără a se izola de civilizațiile vecine sau mai vechi.

Iconografia și echipamentul elitelor dacice se înscriu în siajul transformărilor socio-culturale care cuprind regatul dac după epoca lui Burebista. Vocabularul iconografic al acestor elite, având la bază modele arhaice, proprii unor structuri de forță, arată o redimensionare a universului imaginar, făcută fără renunțarea la propriul bagaj mitologic, dar, măcar aparent, fiind mult mai stabil și mai sobru acum. Bestiarul pare și el, cel puțin parțial, modificat potrivit noilor realități. El este ceva mai redus față de perioada basileilor geți, apar câteva elemente noi (inorogi, grifoni, lebede), destul de simplificate, dacă ne raportăm la exuberanța exprimării din epoca getică. De fapt, trimiterile la fauna fantastică devin raritățI – excepțiile apar pe ceramica de lux pictată și pe discurile de fier – iar iconografia pare că se concentrează pe realități, cu puține adaosuri care să plaseze animalul dincolo de real. Această tendință denotă un anume pragmatism al gusturilor pentru elemente totemice, ale cărei cauze le putem conecta cu noile centre de putere din Balcani, mai pragmatice și prin asta diferite de fastul și euforia artistică specifică Orientului.

Aristocrația renunță aparent la aur – metal descoperit acum sporadic în tezaurele dacilor. Prezența acestui metal nobil majoritar în zona capitalei (tezaurul regal capturat, brățările plurispiralice de aur, tezaure de kosoni etc.) poate fi explicată, mai degrabă, prin aplicarea unor sancțiuni și condiționări din sfera sacrului, decât printr-un monopol de forță al regalității. Cert este că aurul dacilor era un drept al Sarmizegetusei.

În schimb, aristocrația provincială recurge masiv la argint pentru a-și sublinia valorile și statutul. Tezaurele din acest metal sunt numeroase, iar exprimarea prin arta argintului – deseori aurit! – este destul de vizibilă. Nu lipsit de importanță, pentru creionarea dinamicii economice și nu numai, este relaționarea tezaurelor de argint cu anumite rute și sisteme regionale de fortărețe și centre rezidențiale. Ar trebui notată, mai mult decât o ipoteză de lucru, legătura dintre unele depuneri care conțin piese de argint și existența unor culte religioase provinciale, cu practici și public diferite de cele din zona marilor sanctuare.

Echipamentul militar suferă și el modificări, unele de substanță, altele doar aparente. Principalul indicator, armamentul depus în morminte, oferă o imagine distorsionată, căci ritualurile și riturile funerare sunt la rândul lor puternic ocultate. Începând din a doua jumătate a secolului I a.Chr. practicile funerare – nu doar din Dacia! – se modifică atât de drastic, încât

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

dau senzația că dispar din peisaj, atrăgând după ele și dispariția armamentului sacrificat. Situația a devenit atât de acută încât a dus la ipoteza că unele tipuri de arme ies cu totul din uz (pumnalele curbe, armurile de zale, spadele, coifurile, zăbalele de tip *tracic*). Este de domeniul evidenței însă că decedații trebuiau să beneficieze de un tratament funerar, iar fenomenul militar local să conțină armament. Putem specula cu mare doză de probabilitate că una dintre modificările culturale a fost renunțarea la sacrificarea armelor războinicilor morți. Mai probabil este că aceștia, intrați acum sub autoritatea regală, au devenit o armată regulată, guvernată de alte principii, mai potrivite cu mediul cazon, cu sentimentul religios și cu momentul istoric pe care îl trăiau. Pragmatismul unei asemenea structuri coerente, antrenate, bine înarmate și foarte active, nu se mai putea împăca cu pierderile însemnate de piese de armament scumpe, cauzate de distrugerea lor în cadrul ritualurilor sepulcrale. Armele care altă dată își urmau stăpânii în morminte aveau acum alt destin, diferit de al acestora. Este posibil ca, după reformele amintite, decedaților să li se aplice un tratament greu sesizabil arheologic, iar armele să fi rămas în uz, în cadrul comunității sau să fi fost depuși/sacrificați în locuri greu de depistat astăzi (păduri, peșteri, ape, mlaștini etc.). Doar o modificare de acest gen explică prezența tuturor categoriilor de arme folosite din secolul al II-lea a.Chr. și până în momentul cuceririi romane. Arta imperială abundă de reprezentări ale echipamentelor războinicilor daci, unele identice cu cele din mormintele aristocrației din perioada lui Burebista. Lipsa armelor din descoperirile arheologice, fapt ce a alimentat teoria inexistenței lor, poate fi explicată prin însăși condițiile desfășurării războaielor daco-romane, armele fiind atât trofee căutate, cât și motive de aplicare imediată a legilor războiului. Unele piese de armament, descoperite în contexte ce sugerează ascunderea lor, se încadrează în acest tipar.

Desigur, se pot observa și unele modificări efective. Paftalele de tip *Latène* sunt înlocuite cu curele, care erau închise cu catarame simple sau cu *Nodul lui Hercule*. Schimbarea este surprinsă de iconografia romană și nici arheologic astfel de paftale nu apar mai târziu de secolul I a.Chr. De asemenea, marile fibulele de argint cu noduri (datate strâns între 80/70-30/20 a.Chr.) urmează același traseu, lipsind și din iconografie (excepție falerele de la Lupu) și din perspectiva arheologică. În locul lor, în artă, sunt reprezentate fibule discoidale, iar arheologic sunt descoperite doar fibule simple. Foarte probabil și zăbala de tip *tracic* iese din uzul general, fiind doar sporadic documentată spre finalul Regatului dac. La fel de bine, situația poate fi generată de starea cercetărilor, iar mobilarea peisajului să fie doar o chestiune de timp. În esență, armamentul aristocrației războinice rămâne constant, pe toată durata existenței regatului, consecință a conservatorismului acestei elite militare, rămasă fidelă ideologiei și tradițiilor războinice care o defineau și care au consacrat-o.

Interiorul organizării acestei elite ne rămâne necunoscut în mare parte, dar fără această organizare – extinsă pe plan social, cultural și militar – ea nu putea funcționa. Foarte probabil, reglementările comportamentale conțineau cutume tradiționale, selectate și validate de factorii religioși în tandem cu autoritatea regală și cu sprijinul marii aristocrații. Firavele informații despre tradiții, rituri, ritualuri sau procese sociale specifice elitelor sunt fie vechi, din timpurile getice, fie deduse din interpretarea arheologică a artefactelor și ruinelor din perioada regatului dac. Este posibil ca succesiunile între generații să fi fost de tipul patriarhal agnatic, așa cum probabil proceda instituția regală, puternic influențată de monarhiile sudice și orientale. Dacă această metodă – care asigura accesul unor indivizi maturi și capabili la poziția de forță și autoritate – a fost folosită și apoi extinsă și în structurile nobiliare sau mai departe în mediul social, nu putem descifra. Putem spune doar că pentru organismele militare, prin definiție interesate să conțină în structurile de comandă indivizi de calitate verificată, această normă era cea mai potrivită.

Fără îndoială, una dintre cele mai exclusiviste manifestări asociate elitei războinice nobiliare a fost tratamentul funerar. Mormintele cu arme descoperite în Dacia preromană

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

aparțin în totalitate aristocrației războinice. Ritul funerar practicat a fost exclusiv incinerația, iar mobilierul funerar diferă foarte mult, de la un strict necesar la inventare fastuoase. Analiza fenomenului funerar reflectă credințele elitei, corolar fundamental al înțelegerii mentalităților și ideologiei acesteia. Reține atenția practica relativ generalizată de distrugere a armelor, atât prin arderea propriu-zisă pe rug, cât și prin îndoire, tăiere sau rupere intenționată, înainte sau după ceremonia funerară. Fără explicații directe, aceste practici sunt percepute ca o interpretare a dorințelor aparținătorilor de a transfera în planul fantastic al existenței nefuncționalitatea integrală a binomului om-armă, semn al conștientizării legilor presupus diferite care guvernau lumea de dincolo. Armele însă, chiar scoase din uz, însoțeau războinicul în mormânt, căci este greu de presupus că niște războinici își proiectau lumea de dincolo ca fiind lipsită de arme, conflicte și fapte eroice – elemente prezente în toate mitologiile antice. Așa ceva ar fi fost împotriva structurii lor mentale. La fel de posibilă este și dorința celor vii, ca depunând alături de defunct armamentul acestuia, decedatul să-și permanentizeze în eternitate funcția războinică avută în timpul vieții. În plus, lumii reale i se anula, prin sacrificarea armelor, orice posibilitate de control asupra sufletului celui plecat, suflet condensat în armele lui. Nu putem presupune nici cum și nici în ce formă au fost înlocuite aceste credințe după reformele care au restructurat elitele militare ale regatului, dar noile cutume trebuie să fi fost extrem de solide și credibile pentru a se armoniza cu tradițiile războinice ancestrale ale aristocrației și a le modifica la un asemenea grad.

Întreg tabloul relevat, care conține mentalități, ideologii, credințe, comportamente, rezidențe, arme, iconografie, exprimare etc., însumează două componente de bază. Una tributară moștenirii tracice și una datorată influențelor alogene. În urma osmozei traco-celtice petrecută în Balcanii de Nord, încă din secolul al III-lea a.Chr., dar mai pregnant în secolul următor, componenta tracică s-a impus, chiar dacă a păstrat o serie de atribute celtice. De exemplu, fenomenul mai bine cunoscut sub numele de aspectul cultural *Padea-Panaghiurski Kolonii*, apare confiscat de către cultura dacică, singura dintre participantele la hibridizarea inițială care își însușise substanțial noua identitate și o solidificase politic, în timp, sub forma unui puternic regat. Purtătorii acestei culturi erau aristocrați războinici, secondați de oamenii lor de arme, cunoscuți în izvoarele istorice drept daci.

Transformările impuse de purtătorii acestui melanj cultural au inclus și unele restructurări sociale, cu impact deosebit în spectrul demografic și în cel al structurilor sociale nord-dunărene. Frecvența evenimentelor militare a depășit probabil posibilitățile umane ale aristocrației – considerând în rândurile războinicilor angrenați și rudele, clienții sau eventualii mercenari și/sau aliați. Este credibil să admitem mărirea bazelor de recrutare, prin acordarea dreptului de a purta arme unor categorii mai largi de populație, dovadă efectivele mari angrenate periodic, vizibile și în dinamica populațională a regiunii.

Cauzele pot fi mai multe decât transpar la prima vedere. Societatea dacică suferise ample transformări, pe multiple planuri, în mare parte datorate convulsiilor evolutive interne, iar o altă parte venite din exterior. Războiul se modificase substanțial, principalii actanți politico-militari din Balcani se schimbaseră. Campaniile lui Burebista, dincolo de toate incertitudinile conținute, arată că armatele dacilor erau capabile de acțiuni militare pe termen lung și la distanțe apreciabile, puteau asedia cetăți puternice, fundamental diferite de întăriturile tribale din lemn și pământ cu care erau, în mod tradițional, obișnuite. Dincolo de modificările sociale conținute, momentul reclama prezența unor războinici specializați, buni cunoscători ai meseriei armelor, familiarizați cu diverse tactici și strategii, competențe greu de dobândit în sistemul tradițional de recrutare și participare la război existent în epoca basileilor geți.

Apare, în acest peisaj mai larg, firească specializarea unor războinici, iar această categorie, a *pletoșilor*, atestată în lumea dacilor, avea toate atributele necesare unei atare funcții. Dincolo de teoretizările moderne sau extrase din sursele antice, se pune întrebarea ce

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

putea însemna un *războinic profesionist*? Cu ce era el diferit de, spre exemplu, războinicii care aveau tradițional acest mod de viață?

Plecând de la sistematizările lui F. Engels, istoricul Z. Petre considera că *democrația militară* – rezultat al unor conflicte permanente – presupunea și profesionalizarea marțială a societății, deși admitea că războaiele astfel duse nu depindeau și nici nu erau controlate de vreo autoritate politică[2619]. În opinia mea, profesionalismul unei părți specifice dintr-o comunitate, chiar testamentara unor lungi tradiții marțiale, nu este o specializare în sensul complet al enunțului, ci reprezintă doar acumularea și exercitarea unor capacități relative și limitate prin care se contribuia la efortul de război. Profesionalizarea coerentă conține întotdeauna elemente care construiesc și redefinesc moralul (tradiții, credințe, mentalități, disciplină, rituri, ritualuri), capacitățile fizice (antrenamente, exerciții, campanii) și intelectuale (strategii, tactici, inovații, planificări) unui segment social cu profil militar. Fără suma acestor elemente, războinicii nu erau decât luptători de ocazie, ale căror succese se bazau prioritar pe viteză, număr, conjuncturi și nu pe calități combative susținute.

Putem vorbi în acest caz de un alt grup militar de elită, determinat în principal de excelență. Originile acestui grup pot fi căutate în resorturile fenomenului militar din Balcanii de Nord, iar numele lor, *comati/capillati*, este consemnat de sursele latine și grecești. Sub acest nume trebuie să vedem micii proprietari de pământ, liberi, inferiori aristocrației, dar deasupra altor categorii sociale. Confundat în literatura de specialitate, poate nu întotdeauna dintr-o eroare de interpretare a textelor antice, cu masa poporului de rând, acest etaj social reprezenta de fapt clasa de mijloc, cea din care proveneau majoritar războinicii propriu-ziși, diferiți de nobilime prin statut, iar de restul societății prin competențe. Restructurarea burebistană, care a cuprins nu doar sferele religioase și sociale, ci și aspectele militare, i-a adus pe acești specialiști ai armelor, testamentarii celei de a doua funcții indo-europene, în postura de *oșteni ai regelui*. Fără a credita nețărmurit politica marelui rege de apariția acestei elite, trebuie spus că cel mai probabil scenariu îl reprezintă instituționalizarea acestei categorii militare abia acum, sub forma unei armate permanente, pusă în subordinea autorității regale, care a folosit-o nu doar pentru dinamizarea fenomenului militar, ci și pentru temperarea aristocrației autohtone. Decodarea semnificațiilor textelor antice, precum și a iconografiei imperiale, făcută în propria lor cheie, se adaugă decriptării mecanismelor sociologice și psihologice în încercarea de a recompune măcar rolul și funcțiile acestei categorii de războinici de meserie.

În chiar plină glorie a înmormântărilor specifice războinicilor, nu există nici măcar un singur mormânt care să le fie atribuit *comatilor*, semn că aristocrația și-a păstrat acest privilegiu măcar o perioadă, reflex evident al unor credințe religioase elitiste. Chiar dacă au urcat pe scara socială, anumite repere culturale le erau interzise războinicilor *comati*. Ei erau altceva.

Există însă anumite tipuri de arme care nu se regăsesc în mormintele aristocratice și nici iconografia nu le plasează indubitabil în legătură cu etajele superioare ale ierarhiilor politico-militare. În primul rând, irump în istorie temutele săbii încovoiate. Descoperirile arheologice confirmă iconografia imperială și împreună leagă într-un fel sau altul aceste arme de războinicii de meserie. Săbiile curbe apar oricum în istorie aproape simultan cu aceștia. Caracteristicile speciale ale acestor arme permit avansarea ipotezei că ele erau utilizate, cel puțin în perioada regalității dacice, exclusiv de un alt etaj socio-profesional, diferit de aristocrație, luptători de temut, a căror principală preocupare a fost arta militară. Tot ei apar pe reliefurile Columnei Traiane folosind mașini de război, tehnnică militară ce necesita manipulanți specializați, instruiți și familiarizați cu manevrarea lor. Este din nou, dificil de crezut că aceste unelte complicate de război erau mânuite de țărani înrolați sau de aristocrați.

[2619] Petre 1980: 48.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Unii nu puteau avea îndemânarea necesară și este discutabil chiar dreptul lor de a participa la război, iar celorlalți nu le permitea rangul să presteze astfel de munci. Descoperirea unor componente ale mașinilor de asalt și identificarea unor platforme specifice instalării acestor dispozitive doar în zona marilor cetăți din munții Orăștiei, cantonează utilizarea tehnicii avansate doar în zona controlată de autoritatea regală. Oricum, e greu de admis că regele ar fi permis deținerea de tehnică de luptă de către vreun șef militar din teritoriu sau că acesta și-ar fi permis un atare mecanism și personalul manevrant. Orice dovezi în acest sens lipsesc. Utilizarea acestui arsenal, profesionalizat în chiar zona lui de origine și de import, denotă o specializare marțială, parte a unui program centralizat coerent, potrivit unor surse. Tot din rațiuni sociale și economice, acești războinici de meserie foloseau echipamente diferite de ale nobililor prin costuri și morfologie, respectiv armuri de solzi, spade scurte, săbii curbate, cuțite, arcuri, lănci și chiar coifuri ordinare.

În schimb, calitățile lor, între care pe lângă cele militare putem enumera și loialitatea față de autoritatea regală, le permite unora să devină personaje importante și să facă parte din comandamentele militare. În acest cadru trebuie să descifrăm solia compusă din *comati* trimisă să negocieze cu Traian. Refuzul împăratului nu poate decât să devoaleze faptul că acești războinici, deși reprezentau o forță, nu erau investiți și cu atribute politice sau religioase, așa cum a fost a doua ambasadă, constituită din purtătorii de *pileus*-uri, înalți preoți și aristocrați.

De notat că nu avem nici un argument pentru a-i considera pe acești *comati* oameni simpli, atâta vreme cât, cel puțin pentru vremea lui Decebal, ei apar în anturajul imediat al regelui. Istoriografii antici au reținut, în contextul războaielor daco-romane, că la daci, elita conducătoare se identifica prin portul unei cușme asemănătoare cu cele macedonene sau orientale și prin aceasta nobilii se disting de *pletoși*, care *sunt mai puțin prețuiți*. Reiese așadar, că acești *comati* erau inferiori aristocrației, statut tradus și interpretat greșit drept *restul neamului*, poziție prea modestă pentru participarea acestora la viața publică. La fel ca în cazul mult dezbătutei aserțiuni a lui Eutropius (*Dacia enim diuturno bello Decibali viris fuerat exhausta*), nu este vorba despre eradicarea poporului de rând, ci despre cea a elitelor politice și militare ale dacilor. Dimpotrivă, amplificarea fenomenului militar a extins dreptul de a purta arme și a permis participarea în număr mare la războaie a unui segment mai larg de populație, în principal din categoriile sociale medii. Participarea acestor *mijlocași* la viața cetății se limita probabil la funcția lor militară, cheie în care și devin profesioniști ai armelor. Diferența față de aristocrația războinică este dată tocmai de această profesionalizare, care exclude în bună măsură dimensiunea eroică a războiului, de certă tradiție indo-europeană, specifică aristocrației mai degrabă, din care mai păstrează doar semnificația pletelor, transpusă în numele castei.

Pletoșii războinici sunt un loc comun în această veche moștenire și Zoe Petre are *cu asupra măsură* dreptate când afirmă că nu există nici un temei pentru care podoaba capilară bogată să fi devenit dintr-un simbol al excelenței, un indicator al marginalizării sociale. O răsturnare semiotică atât de drastică este, în condițiile conservării tradițiilor războinice, lipsită de sens. Mai sigur, asistăm la o altă fațetă a restructurărilor de putere care au cuprins societatea dacică. Ansamblul modificărilor impuse mediului social– deci și elitelor – nu puteau fi operate fără suportul altor factori de autoritate, oricât de hotărâtă ar fi fost regalitatea. Cum aristocrația nu avea nici un interes în știrbirea propriilor privilegii, este greu de crezut că a susținut programul, altfel decât într-un număr mic, direct interesat. La fel, nici masa poporului de rând nu putea participa decât cu totul marginal la susținerea sau împotrivirea față de actanții politici ai momentului. Apare, în acest cadru, firească prezența unui segment social numeros, înarmat, determinat și loial, pe care regele să-și bazeze politica internă, în primul rând și expansiunea, în al doilea. Deși, dacă rememorăm faptele, ordinea politicilor aplicate pare să fi fost inversă. Abia după succesele militare pe plan extern, regalitatea dacică s-a concentrat pe implementarea unor politici interne. Prestigiul și forța acestei clase de mijloc, dobândite în campaniile enumerate, au permis autorității centrale aplicarea unor măsuri economice, sociale, culturale și

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

politice pe plan intern. Nemulțumirile aristocrație față de suita de modificări impuse au dus probabil la ieșirea lui Burebista din scenă, dar cu toată fragmentarea politică a marelui regat, lucrurile au rămas în direcția impulsului, situație de care această categorie socio-profesională nu poate fi străină.

Întreg dosarul istoric care-i conține pe acești războinici *ai regelui*, conturează peisajul în care ei erau o clasă socială distinctă, a căror preocupare, dacă nu singulară, cel puțin principală, a fost arta războiului. Din nefericire, lipsesc alte atribute sau informații despre ei, dar cu certitudine reprezentau o elită militară, care se adăuga vechii aristocrații războinice geto-dacice. Putem chiar admite că și aristocrații se înconjurau de războinici profesioniști care le completau anturajele, dar nu putem nici măcar presupune reacția autorității regale față de aceste scenarii. Se poate doar aprecia faptul, altfel universal, că forța autorității regale se afla în balans contradictoriu cu forța aristocrației. În funcție de momentul istoric, doar o parte domina societatea.

Compus în principal din micii proprietari liberi, juxtapus cetelor nobiliare sau chiar alimentat de aristocrația măruntă din mediul rural, acest corp socio-profesional al războinicilor și-a găsit repede locul și vocația în noul peisaj socio-politic, constituind de fapt osatura edificiului politic dacic. Adăugând acestui cadru lunga tradiție războinică a nobilimii, precum și pe cea a regalității, invariabil evocată ca războinică prin excelență, toate secondate de un profund sentiment religios, atent cultivat de către corpul sacerdotal, obținem o imagine sobră, aproape cazonă, a întregului edificiu numit Regatul Dac. Este evident că aceste elite războinice au imprimat construcției politice rezultate, propriul caracter, propria identitate, propriile aspirații, mentalități și credințe.

Veritabilă coloană vertebrală a oricărui fenomen militar, sentimentul religios care a animat aceste elite războinice nu putea fi unul marginal. Strâns împletite, determinându-se reciproc, viața și moartea omului de arme nu se puteau desfășura decât între reperele impuse de instanțele divine. Gloria izvorâtă din faptele memorabile de arme oferea unica formă de imortalitate pe care condiția umană o permitea. Practicile ritualice legate de dobândirea acestei nemuriri, bine atestate în epoca getică, sunt privite cu suspiciune de către istoriografia modernă pentru epoca regatului, fără a exista suficiente argumente în respingerea lor. Or o societate războinică, aflată permanent sub iminența morții, trebuia să-și dezvolte mecanisme psihologice capabile să gestioneze thanatofobia naturală și să o canalizeze eficient. Tradițiile războinice ale aristocrației geto-dacice, care pot fi urmărite până la rădăcinile indo-europene, sunt, în acest sens, un avantaj al noilor elite. Accederea în nemurire, prin moarte violentă, cu accente eroice, devine ea însăși un rit elitar. Așezată oarecum între practicile eroizante ale vremurilor homerice și cele aproape similare ale Evului Mediu, secvența dacică este și ea fidelă principiului potrivit căruia răsplata morții în luptă este instanța supremă a eroizării și singura cale onorabilă către zei și eternitate.

Întregul edificiu psihologic nu putea fi articulat fără autoritatea divină, reprezentată de corpul sacerdotal. Numărul, dimensiunile și uneori formele construcțiilor de cult ridicate lângă cetăți recompune relația spirituală dintre elite și planul fantastic al existenței așa cum și-o imaginau ele. O divinitate specializată a războiului, deși neatestată direct, nu putea lipsi din panteon, fără a putea preciza numele sau locul ei exact în ierarhia divinităților locale. Dacă aceasta a fost inclusiv tutelara regalității și a sacerdoțiului este dificil de formulat la modul concret, fiind din nou un demers extrem de dificil, agravat de parcimonia surselor utilizabile. Intensitatea fenomenului militar geto-dacic și măruntele fragmente de informații și indicii identificate recompun în forme mai precise existența, profilul și importanța acestui zeu în spiritualitatea dacică. Dacă numele lui a fost unul sau altul rămâne, deocamdată, o necunoscută adăugată celorlalte discreții ale culturii geto-dacice.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

La o privire atentă, dincolo de fragilitatea unor surse istorice, de imprecizia altora, de amprenta personală pusă pe interpretarea vestigiilor istorice, răzbat la suprafață ecouri ale universului social dacic, creator, până la urmă, nu doar de artefacte, ci și de diversitate, de fapte și evenimente, de eroi, destine și mituri. Adică exact acele elemente care definesc o civilizație în întregul ei. Faptul că această recompunere are numeroase nuanțe cazone, nu este altceva decât dovada că dacii s-au încadrat în normele Antichității. Dincolo de aceste cutume, păstrând însă reperul, nu există nici un temei să nu bănuim o societate completă și complexă sub toate aspectele. O societate care a dispărut odată cu creatorii și propulsorii ei. Cucerirea Daciei a însemnat, în primul rând, destructurarea elitelor dacice, atât a celor politice, religioase, economice, cât mai ales a celor militare. Ieșirea din istorie a războinicilor daci nu a fost însă definitivă; o parte au fost reactivați în cadrul armatelor romane, o altă parte s-au retras dincolo de frontierele provinciei – ultimele scene ale Columnei îi arată cum pleacă însoțiți de familiile lor; probabil un număr mic s-au disimulat în populația civilă – răscoalele ulterioare pot fi puse pe seama lor – unii s-au integrat în noua configurație politică și socială care s-a suprapus regatului.

Cel mai important lucru rămas în urma acestor războinici de elită ai Regatului dac a fost amintirea faptelor lor de arme, păstrate în memoria Antichității. La aproape jumătate de secol după cucerirea Daciei dacilor, faimoasele săbii încovoiate ale *comatilor* încă mai bântuiau memoria legiunilor. Vajnicii soldați romani își făceau curaj să înfrunte din nou teribila cavalerie a arcașilor parți, amintindu-și nu de luptele pierdute în fața acestora, ci de cumplitele răni pricinuite de armele dacilor[2620]. Mai mult, după încă un secol, un pretendent la tronul imperial, Publius Cornelius Regalianus (?-260 p.Chr.) considera un avantaj politic și de imagine să-și declame descența dacică: *gentis Daciae, Decebali ipsius, ut fertur, adfinis*[2621]. Realitatea acestei înrudiri cu regele dac este mai puțin importantă, deși aparent guvernatorul chiar avea origini dunărene[2622]; aspectul care atrage atenția este legitimarea pe care această obârșie regală i-o oferea pretendentului, semn că Decebal rămăsese o figură marcantă în memoria Antichității și mai ales în cea a urmașilor dacilor, cei care formau o bună parte a trupelor care l-au aclamat pe general drept împărat.

Numele lui Decebal era chiar încă purtat de către unii daci din Moesia sau din restul imperiului. Cercetarea surselor istorice a dus la identificarea unor daci, prezenți în teritoriile romane după căderea Regatului dac, ajunși în Imperiu fie prin deportări, fie prin recrutările militare succesive, ori ca sclavi, ostatici, prizonieri, refugiați sau chiar ca oameni liberi. Prezența lor punctuală este atestată de materiale epigrafice (dedicații, epitafuri, graffiti,

---

[2620] [...] *in bellum profectus est cum cognitis militibus hostem Parthum contemnentibus, saggitarum ictus post ingentia Dacorum falcibus inlata volnera despicatui habentibus* (a plecat în război cu soldaţi încercaţi, care disprețuiau pe parţi, dușmanii noștri, şi nu se sinchiseau de loviturile de săgeţi ale acestora după grozavele răni ce le-au fost pricinuite de secerile încovoiate ale dacilor (Marcus Cornelius Fronto, *Principia Historiae*, I: 204). Evenimentul care a prilejuit consemnarea este războiul cu parții, desfășurat între 162-166 p.Chr., sub conducerea împăratului coregent Lucius Verus. Reputația dacilor nu era evocată doar prin apelul la memoria colectivă, pentru că în armata lui L. Verus au luptat și unități recrutate din Dacia, așa cum a fost cazul Cohortei *I Ulpia Dacorum* (după alte interpretări *cohors III Dacorum*), staționată într-o garnizoană necunoscută din Syria.

[2621] *fuit Regalianus, quod negari non potest, vir in re militari semper probatus et Gallieno iamante suspectus, quod dignus videretur imperio, gentis Daciae, Decibali ipsius, ut fertur, adfinis* (*a fost Regalianus, ceea ce nu se poate nega, un bărbat priceput în treburile militare şi suspect lui Gallienus încă de mai înainte, deoarece se părea că era demn de domnie; se spune că era de neam din Dacia, fiind chiar rudă cu însuşi Decebal* (*Scriptores Historiae Augustae*, *Tyranni triginta*, 10, 8).

[2622] Ne putem gândi la sora lui Decebal, capturată și trimisă în Imperiu, dar nu la Roma, unde personajul n-ar fi trecut neobservat, ci poate la unul din castrele sau orașele din Moesia. Nimic nu ne împiedică să admitem că a supraviețuit, era totuși un personaj secundar și după moartea regelui, aproape nefolositor, și că a avut urmași.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

diplome militare, *ostraca*), opere de artă și de unele surse literare[2623]. În consecință, prin aceste relativ abundente documentări, subiectul a beneficiat de o consistentă literatură de specialitate, română și străină. Cele mai importante lucrări, care conțin și bibliografia străină, sunt cele semnate de I.I. Rusu[2624], C. C. Petolescu[2625], D. Dana[2626], F. Matei-Popescu[2627] și L. Velcescu[2628]. Lista nu este una exhaustivă, informații punctuale se regăsesc în multe alte articole, unele fiind rezultatul unor bune colaborări pe subiect[2629].

Am putea spune că situația dacilor ajunși mai mult sau mai puțin forțat în imperiu este relativ bine cunoscută, adăugându-se doar noi date pe măsura unor descoperiri recente, în special din Egipt, unde apar frecvent documente antice cu nume de soldați romani, de origine dacică. Este greu de estimat corect numărul celor recrutați și la fel de greu este de acceptat cifra de *mai mult de 50.000 de bărbați războinici, cu armele lor*, așa cum scrie Ioannes Lydus[2630], dar neîndoielnic ei au fost incluși ca trupe auxiliare în armată, constituind cca. 10 unități militare.

Astfel, materialul epigrafic documentează o unitate de cavalerie *(ala I Ulpia Dacorum)* și cinci trupe de infanterie (cohortele *I Ulpia Dacorum, I Aelia Dacorum milliaria*, *II Augusta Dacorum milliaria, II Aurelia Dacorum* și *Gemina Dacorum milliaria*. Se mai pot postula, din numerele și numele unităților, existența a cel puțin încă o *ala II Ulpia Dacorum* și o *cohors II Ulpia Dacorum*, o *cohors II Aelia Dacorum milliaria.* De asemenea, cele două cohorte cu numărul de ordine *II* lasă să se presupună existența cohortelor *I Augusta Dacorum milliaria* (posibil însă să fie e vorba de *cohors I Aelia Dacorum milliaria)* și *I Aurelia Dacorum.* Putem presupune iarăși că au mai existat alte două cohorte, prin contopirea cărora s-a născut *cohors Gemina Dacorum milliaria*[2631]. Acestor unități compacte etnic li se adaugă alți militari care și-au făcut serviciul în alte legiuni și unități auxiliare, în cohortele pretoriene[2632], în diferite funcții administrative. Identificarea lor ca daci s-a făcut pe baza numelor gentilice (*Ulpius*, *Aelius*, *Aurelius*), care indică și perioada de recrutare, întinsă de la Traian până în epoca Severilor. Alții au ținut să indice orașul sau zona din care au fost recrutați: (*n*(atus) *Dacia*), iar unii au eliminat orice îndoială declarându-și limpede originea sau locul nașterii: *nat*(iones) *Dac*(us)[2633].

Este posibil că cel puțin o perioadă acești militari și-au păstrat modul tradițional de luptă[2634], nu știm în ce măsură și armamentul specific. Săbiile încovoiate apar însă pe două monumente din Britannia, la (C)Amblogana (azi Birdoswald, Marea Britanie) unde era cantonată *Cohors I Aelia Dacorum*, aflată la un moment dat sub conducerea tribunului M. Claudius Menander, menționată într-o serie de izvoare epigrafice[2635]. Lespedea de piatră a fost

---

[2623] *Maximinus, fost un timp viceprefect al Romei, s-a născut la Sopianae, oraș în Valeria, dintr-o familie modestă. Tatăl său a fost funcționar la reședința guvernatorului și se trăgea din neamul carpilor, pe care Diocleţianus i-a mutat din ținuturile lor de baștină în Pannonia* (Ammianus Marcelinus, XXVIII, 5).
[2624] Russu 1980, *passim*.
[2625] Petolescu 2002, *passim*.
[2626] Dana 2003a, *passim*; Dana 2014, *passim.*
[2627] Matei-Popescu 2017, *passim.*
[2628] Velcescu 2015, *passim.*
[2629] Spre exemplu: Dana, Matei-Popescu 2006: 195-206; Dana, Matei-Popescu 2009: 209-256.
[2630] Ioannes Lydus, *De magistratibus*, II, 28. În numărul prinșilor de război trebuie însă incluși și captivii proveniți din rândurile aliaților lui Decebal, sarmați, germanici, celți etc.
[2631] Petolescu 2002: 47.
[2632] Russu 1980: 37-43. Dana, Matei-Popescu, 2009: 218-231.
[2633] Petolescu 2002: 48-49.
[2634] *Ostaşii învaţă strigătele de luptă strămoşeşti ale fiecărui neam strigătele* […] *getice pentru geţii* (Arrian, *Arta tacticii*, 44, 1: 138).
[2635] Russu 1980: 31, fig. 5; Petolescu 2002: 148-151.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

„dezvelită” cu ocazia construirii, între anii 198-209 p.Chr., unui *horeum* de către soldații cohortei dacice amintite. Inscripția este flancată la stânga de o sabie cu vârful încovoiat. O altă sabie curbă a fost incizată pe un bloc de piatră încastrat în zidul unui alt depozit de cereale ridicat de către *Cohors I Thracum civium Romanorum* (cca. 219 p.Chr.)[2636]. Ambele săbii sculptate subliniază originea unităților staționate aici, cel puțin a militarilor din primele contingente și chiar dacă ele nu reflectă arme curbe aflate în uzul unității[2637], sunt clar simboluri asociate dacilor, pe care militarii unității și le asumă.

Alți militari, în special cu misiuni de pază, sunt atestați în Egipt, unde asigurau în principal carierele și exploatările de porfir și marmură din estul deșertului. Numeroase *ostraca* descoperite aici conțin onomastică dacică sau fac referire la soldații daci cantonați.

Dintre categoriile de daci ajunși în teritoriile romane, merită notați aceia care au fost fie deportați, fie s-au refugiat ei la sud de Dunăre, din calea altor năvălitori. Din rândurile acestora, mulți înrolați în armată, calea cea mai sigură spre o carieră de succes, nu puțini au urcat pe scara socială, dobândind titluri, nume, glorie, avere[2638], iar câțiva au ajuns chiar la purpura imperială. Este vorba despre Publius Cornelius Regalianus[2639], Marcus Acilius Aureolus[2640], Caius Galerius Valerius Maximianus[2641], Galerius Maximus Daia[2642], Valerius Licinianus Licinius[2643]. Prezența acestor personaje pe tronul imperial, uneori doar meteoritic, nu obligă civilizația dacică sau moștenirea dacică cu nimic. Ei aparțineau deja de una sau mai multe generații lumii romane, iar accesul la demnitatea imperială era o consecință a acestei integrări. Faptele lor de arme, căci au luptat împotriva dacilor liberi sau a carpilor, demonstrează asta. Fragmentele din scrierile lui Lactanțiu, adesea invocate în sprijinul unei imposibile afinități imperiale cu ideea dacică sunt doar ecouri ale adversității literatului față de acei împărați care au persecutat creștinismul[2644]. Nu trebuie însă absolutizată această aversiune

---

[2636] Russu 1980: 31; Petolescu 1980: 1049.

[2637] Chiar dacă unitățile recrutate ar fi folosit armele *naționale* la momentul înființării, prin pierderi și recrutări succesive, elementele etnice inițiale se estompau, dar memoria originii dacice a fost păstrată atât prin numele unității, cât și prin emblematica sabie curbă (Borangic 2015a p. 56-58).

[2638] Russu 1976: 58-60.

[2639] ?-260 p.Chr. Guvernator al Moesiei Inferior, a fost proclamat împărat de către armatele de la Dunăre. S-a declarat descendent al casei regale dacice fie pe baza unei realități, fie pentru a câștiga simpatie din partea trupelor, unde activau mulți soldați traci și daci. Puterea lui s-a manifestat doar în Moesia și Pannonia (Russu 1980: 57-58).

[2640] 267-268 p.Chr. Sursele epocii afirmă că era la origine un păstor din Dacia Traiană, căci cea din sudul Dunării nu exista încă, devenit general pe baza meritelor militare. Ajuns comandantul suprem al cavaleriei, a fost proclamat împărat de către armată (Russu 1980: 58-59).

[2641] 305-311 p.Chr. S-a născut într-un sat din Dacia Ripensis, ca fiu al unui trac local și al unei refugiate, Romula, de la nord de Dunăre, ca urmare a atacurilor din perioada 242-245 p.Chr. A fost păstor, de unde porecla de *Armentarius* (*Ciobanul*) și s-a remarcat și el pe baza meritelor militare. Deși inițial a aplicat cu duritate edictele imperiale împotriva creștinilor, cu puțin timp înaintea morții le-a revocat, fiind primul împărat care a acordat libertatea de credință noii religii (Russu 1980: 59-64). Galerius a ordonat în 306 p.Chr. efectuarea unui recensământ pentru stabilirea impozitelor (*capitatio*), de la care nu erau exceptați locuitorii orașelor și nici măcar cei din Roma, ocazie cu care scriitorul Lactanțiu a spus că împăratul *a îndrăznit să procedeze cu romanii şi cu supuşii lor la fel cum au procedat strămoşii noştri cu cei învinşi, conform legilor războiului, deoarece părinţii lui au fost supuşi recensământului, pe care Traian, după ce i-a învins pe dacii care reluaseră luptele cu încăpăţânare, l-a introdus drept pedeapsă* (Lactantius, *De mortibus persecutorum*, XXIII, 5).

[2642] 305-313 p.Chr. Era fiul surorii lui Galerius, care l-a proclamat *Caesar*, iar apoi și-a luat singur titlul de *Augustus.*

[2643] 308-324 p.Chr. Provenea dintr-o familie de țărani daci, din Moesia. Tovarăș de arme al lui Galerius, care l-a proclamat *Augustus*. Cumnat al lui Constantin cel Mare, o perioadă au domnit simultan, fiind apoi ucis de acesta.

[2644] *Când primise titlul de împărat el* [Galerius] *a declarat că este dușmanul numelui de roman și că vrea să schimbe titulatura Imperiului Roman cu aceea de Imperiu Dacic.* [...] *Căci aproape toți însoțitorii din suita sa erau din neamul acelora* (Lactantius, *De mortibus persecutorum*, XXVII, 9; XXXVIII, 7).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

personală, căci existența unor *junte* militare pe fond etnic (tracic, ilir, dacic)[2645], fiecare cu propriul program politic și propriile aspirații la tron, erau o realitate constantă, pe care Imperiul o resimțit-o din plin. Lactantius nu a făcut decât să exacerbeze detaliile altfel comune ale momentului.

Probabil o categorie largă, dar despre care avem cele mai puține consemnări, este cea a prizonierilor, dintre care unii au devenit gladiatori[2646], iar alții sclavi domestici (și ulterior liberți). Inscripții despre aceștia provin din multe părți ale imperiului (Italia, Pannonia, Dalmația, Grecia, Mauretania, Hispania, Gallia, Moesia)[2647], dar căderea lor în captivitate a avut loc în mai multe perioade, respectiv înaintea, în timpul și după războaiele daco-romane[2648]. Urmele lor sunt însă puține și nesigure, viața de sclav fiind adesea scurtă și puțin importantă. Numărul lor real este imposibil de stabilit cu precizie.

Din rândurile lor au provenit modelele pe care s-au bazat sculptorii romani în realizarea operelor de artă publice sau particulare: Columna lui Traian, metopele monumentului de la Adamclisi, statuile din For, *stela* de la Philippi, busturi, capete[2649] etc. Piesele de artă mobilă au fost repertoriate recent într-o utilă și îngrijită monografie care, chiar dacă nu avem siguranța că toate reprezintă daci, ridică unele semne de întrebare privind motivul, calitatea și frecvența cu care dacii au fost imortalizați în artă. Nu în ultimul rând, trebuie amintite numeroasele emisiuni monetare emise începând cu epoca lui Traian și până la M. Aemilius Aemilianus (253 p.Chr.), care au legătură cu dacii și Dacia învinsă, dar și cu provincia romană. De remarcat că unii împărați care au luptat împotriva dacilor liberi, luându-și titlul de *Dacicus* sau *Carpicus*, au emis monede cu ocazia victoriilor pe care este ilustrată celebra *falx dacica*, simbol al Regatului dac, acum pusă în mâna provinciei Dacia, personificată[2650].

Ultima regiune în care putem vorbi despre daci este chiar provincia Dacia, care este însă și cea mai vitregită de lipsa informațiilor scrise despre populația autohtonă. Aceasta este, în schimb, bine documentată arheologic, mult timp singura sursă de informare.

Această lacună, respectiv absența oricăror atestări de nume dacice din provinciile dacice, a fost multă vreme o sincopă serioasă a cercetării[2651], cu atât mai mult cu cât lacuna nu are nici un precedent sau vreo corespondență în întreaga istorie a imperiului roman[2652]. Și cercetări recente au dovedit că lipsa acestor inscripții a fost doar un stadiu al cercetării.

Prima descoperire a avut loc în 1987 și a constat într-o serie de șapte plăcuțe votive de aur[2653], dedicate nimfelor, la Germisara (azi Geoagiu-Băi, jud. Hunedoara). Cinci dintre piese au inscripții, iar una prezintă următorul text: *Nymfis Decebalus Luc*i(i) *posuit*, tradus ca

---

[2645] Hügel 2003: 152-153.

[2646] Russu 1980: 44. De asemenea putem aprecia că din cei 10.000 sclavi care au luptat în arene cu ocazia celor 123 de zile de jocuri publice oferite de Traian, majoritatea au fost daci (Bodor 1999: 57), fără să putem aprecia câți dintre aceștia au supraviețuit măcelului.

[2647] Bodor 1999: 55.

[2648] Bodor 1964: 144-148.

[2649] Cca. 130 de piese analizate, la care se adaugă reliefurile monumentelor publice (Velcescu 2015: 31-312).

[2650] Borangic 2015a: 60-75. Foarte probabil, unele monetării au refolosit vechile matrițe și implicit temele monetare, dar rămâne de remarcat faptul că monedele, mai mult decât orice categorie de artefacte sau scrieri, au contribuit la popularizarea în întregul imperiu a dacilor. Mesajul gravat a depășit cu mult limitele impuse de timp şi factorii antropici, monedele fiind unele din cele mai perene monumente, tezaurizarea şi ascunderea lor făcând posibilă transmiterea informației și mesajului mult timp după epoca lor. Având în vedere presiunea constantă, de aproape trei secole, de la frontiera dunăreană a dacilor liberi, putem spune că temele iconografice în discuție au întreținut și fixat numele dacilor în imaginarul Antichității târzii.

[2651] Există o lipsă de săpături în așezările civile, atât rurale, cât și militare, în toate provinciile dacice.

[2652] Matei-Popescu 2017: 151.

[2653] Pe lângă plăcuțele votive, din același loc mai provin cca. 600 monede, o statuie de marmură, patru altare sau baze de statui de calcar şi alte numeroase obiecte (Piso, Rusu 1990: 9).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Nimfelor le-a pus (ca ofrandă) *Decebalus, fiul lui Lucius*[2654]. Pe lângă valoarea istorică de excepție, inscripția relevă și o situație interesantă. Tatăl celui care a depus ofranda are nume roman, Lucius, în timp ce dedicantul are nume autohton. Piesa a fost datată larg în cea de-a doua jumătate a secolului al II-lea[2655] și acest aspect modifică radical peisajul provinciei din aceea perioadă. În primul rând este vorba despre numele regelui Decebal și purtarea lui de către fiul unui individ cu nume roman, ceea ce arată că percepția asupra războaielor locale în Dacia se schimbase destul de repede. A-ți afișa identitatea dacică sau a te asocia cu dacii nu (mai) era un handicap social. Apoi, o astfel de plăcuță de aur reprezenta o valoare economică evidentă. Nu mulți își permiteau un astfel de sacrificiu costisitor și putem socoti dedicantul drept un individ prosper, integrat societății, căci se închină nimfelor și cunoaște sau măcar folosește scrisul și importanța lui în semnificația actului religios. Individul nu era un oarecare și putem vorbi de o renaștere a elitei locale, chiar dacă doar economică.

La final, se cuvine o scurtă mențiune asupra divinităților cărora acest Decebal, fiul lui Lucius, le dedică aceste ofrande scumpe. Este în general acceptat că băile termale de la Germisara[2656] și efectele lor curative erau cunoscute și în epoca Regatului[2657], însăși numele locului fiind de origine dacică[2658]. Din câte se cunoaște despre vechile religii indo-europene, divinitățile care patronau izvoarele și apele erau cel mai adesea feminine, iar în spațiul tracic sud-dunărean nimfele făceau parte din cultele autohtone larg răspândite, însoțindu-l uneori pe zeul Apollo. În acest cadru, pare verosimilă ipoteza că în cazul ninfelor de la Germisara putem vedea vechi divinități dacice ale izvoarelor, iar Decebal, fiul lui Lucius, dac de neam, nu doar că și-a asumat public originea, ci poate a ținut să aducă jertfe unor divinități strămoșești, într-o situație extrem de importantă, așa cum este sănătatea[2659].

Lucrurile devin și mai alerte, căci cercetări și studii recente au scos la iveală și alte dovezi epigrafice în legătură cu prezența dacilor în spațiul public al provinciei. Concentrat asupra populației indigene, recent istoricul D. Deac a adunat o serie de documente epigrafice edite, pe care le reanalizează în contextul lor social. Dovezile discutate constau în trei monumente funerare din Dacia Porolissensis, o diplomă militară (și una din afara provinciei), o placă votivă și două țigle. În această colecție onomastică este vorba despre soldați de origine dacică care își desfășoară serviciul în unitățile din provincie, dar și despre soțiile unor militari, unii traci sau chiar daci, și ele având nume dacice (*Aelia Prisosta*, *Aurelia Mamutso*, *Aurelia Tsinta*, *Diurpa*, *Ulpia Amadusa*). Între soldații daci al căror nume apare pe materialul epigrafic se distinge și un *Diegis*, nume de certă rezonanță dacică[2660].

Faptul că acești indivizi apar în așezările militare și aproape toate pot fi datate în secolul al III-lea p.Chr., poate fi explicat prin faptul că, începând cu dinastia Severiană, au fost investiți mai mulți bani în mediul militar al Daciei Porolissensis și astfel tot mai mulți soldați și-au permis monumente[2661] și educație, completând astfel parcimonia surselor scrise despre

---

[2654] Piso, Rusu 1990: 12.

[2655] Depunerea a avut loc înainte de anul 212 p.Chr., an când marea majoritate a peregrinilor din imperiu dobândesc cetățenia romană și, odată cu ea, *tria nomina*.

[2656] La Ptolemeu apare în forma *Germizera* (III, 8, 4).

[2657] Alături de alte asemenea puncte din Dacia preromană (Crișan 2007: 202-211). O altă dovadă este descoperirea aici a unor monede din Thasos, Apollonia, Dyrrhachium și denari republicani.

[2658] *Germ-* = „cald" și *-sara* (*zĕra*, *zara),* „apă" (Russu 1967:108; p. 119), cu o posibilă traducere *Izvoarele* (*Apele*) *calde*. Vezi și toponimul *Deusara* (*Apa/Izvoarele zeului/zeilor*) la Gostar 1956: 92.

[2659] Piso, Rusu 1990: 17.

[2660] Dan Deac, *Dacian in Dacia Porolissensis after the Roman Conquest. The Epigraphic Evidence*, *mss* (în curs de publicare, cu bibliografia fiecărui caz). Mulțumesc pe această cale autorului pentru accesul la manuscris și informațiile secundare oferite cu maximă cordialitate.

[2661] Pentru a avea unele elemente de comparație se pot folosi situații similare din Imperiu. Astfel, în secolul II p.Chr., în provinciile africane cheltuielile de înmormântare puteau ajunge până la 20.000 denari, în funcție de

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

populația autohtonă din provincia Dacia. Nu mai este nici o îndoială că această lipsă a documentelor scrise despre dacii din provincie este doar un neplăcut stadiu al cercetării. Se adaugă faptul că, spre sfârșitul stăpânirii romane din Dacia, cu excepția comandanților și a unui mic procent de militari, grosul trupelor fusese recrutat pe plan local[2662].

În continuarea dosarului arheologic substanțial, informațiile ce răzbat din sursele literare recompun peisajul ethnosului dac de după cucerirea regatului. Chiar dacă la o primă evaluare, datele par rarefiate, trebuie ținut cont de amplitudinea operațiilor militare din timpul lui Traian, de faptul că unii daci erau independenți, anterior, față de Sarmizegetusa – acest lucru se vede mai clar odată cu afirmarea costobocilor și a carpilor după căderea regatului – și de statutul populației indigene din primele decenii după cucerire.

Faptul că autohtonii din provincie nu s-au manifestat ca daci în materialele epigrafice a dus în scurt timp la ideea devenită loc comun, că în Dacia Romană elitele autohtone au dispărut cu totul. Dosarul istoric prezentat nu mai poate susține o atare imagine. Pe lângă inscripțiile acum cunoscute, în care recunoaștem nume evident dacice, se pot adăuga și acei daci care, dintr-un motiv sau altul, au trecut în tabăra romană și s-au integrat rapid în structurile noii provincii. Abundența de *Ulpius*, *Aelius*, *Aurelius*[2663] ar trebui să oblige la această reflecție. Se înțelege că statutul lor nu era accesibil tuturor dacilor, din datele istorice reiese că doar cariera militară le-a permis unora să urce pe scara socială, așa cum, de altfel, s-a întâmplat cu majoritatea dacilor ajunși în restul imperiului și despre care avem informații. Calitățile lor războinice i-au făcut remarcați, apreciați, respectați și probabil bogați, unii ajungând, cum am văzut, pe baza meritelor militare, până pe tronul Cezarilor.

Filonul dacic a rămas viguros și dincolo de frontiere, de unde încă mai bine de trei secole, singuri sau în diverse alianțe, dacii liberi, costobocii și carpii au zguduit periodic granițele imperiului. Din păcate, nici despre structurile lor interne, sociale, politice, religioase sau militare nu avem date sau detalii. Tot ce știm este statutul lor de adversari persistenți și redutabili ai Romei. Putem cel mult spune că o atare prezență, forță și presiune asupra legiunilor era imposibilă fără o elită războinică. Că aceasta n-a avut puterea, condițiile și mai ales programul spiritual și politic al aceleia care a edificat regatul, este vizibil în parcursul ei istoric și în rezultatele obținute. Le-au lipsit ceea ce sociologii numesc *masa de cristalizare*, acele grupuri mici, înarmate, rigide ideologic, care să declanșeze mulțimile și să le canalizeze energiile sociale și economice.

Și le-a mai lipsit ceva. Sociologii și psihologii sunt de părere că numărul membrilor unui grup coerent și închegat social nu poate fi mai mare de cca. 150-200 de indivizi, număr care permite relaționarea fiecărui individ cu ceilalți din grup. Numărul finit de relații face posibilă cunoașterea reciprocă a fiecărui membru, astfel că ordinea internă și ierarhia este menținută natural, sub forma unei discipline formale. Un prag mai mare duce rapid la ruperea conexiunilor, urmată de fragmentarea grupului, căci suma relațiilor posibile tinde natural către numărul de indivizi care pot interacționa. Un grup mai mare rămâne însă unit pentru că transferă în planul fantastic al existenței sarcina socializării. Credința într-un mit comun, ce există doar în imaginația colectivă, reunește ușor oameni care altfel nu ar fi interacționat, dând naștere la cooperare umane la o scară superioară familiei, grupului, clanului sau chiar tribului. O entitate politică, așa cum a fost regatul dac, se bazează pe o ordine imaginară – capabilă să surclaseze și înlocuiască relaționarea individ-individ – posibilă doar dacă masa populației o sprijină și crede în ea. Un astfel de sprijin nu se poate obține (doar) prin violență sau coerciție. Este întotdeauna necesar ca

---

complexitatea ceremoniei. Aproximativ în aceeași perioadă, în Dacia un ajutor de înmormântare, inclusiv cu monument funerar, pornea de la 800 denari (Hügel 2003: 108-109), costuri agravate de inflația galopantă.

[2662] Hügel 2003: 154.

[2663] Bogdan Cătăniciu 2007: 53.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

atât baza piramidei sociale, cât și elita să creadă în această ordine imaginată, în mitul comun[2664]. Singura problemă este că principiile ordinii imaginare, mitul, în esență, ca să își îndeplinească rolul, are nevoie de timp și de promotori. O elită care nu-și cultivă miturile, nu-și educă bazele sociale, prin reiterarea principiilor care mențin ordinea formală, este lipsită de capacitatea de a comunica cu propriile fundamente sociale și este, în final, condamnată la epuizare cu tot cu structurile sociale pe care le domină.

Care a fost acest mit, ce ar fi cimentat ordinea socială în cazul diferitelor comunități de daci liberi, nu știm. Putem doar presupune că ele erau relativ diferite, în ciuda unei culturi materiale comune, căci altfel nu se poate explica lipsa de agregare pe termen lung. Poveștile lor despre lume, strămoși, vise, zei, eroi, într-un cuvânt imaginarul colectiv, erau fragmentate. Capacitatea scăzută a nucleelor militare existente, de a-și construi un set de entități imaginare, în jurul cărora să graviteze împreună cu celelalte straturi sociale, poate fi una din explicațiile insuccesului lor istoric. Deși forța lor s-a făcut simțită aproape la fel de mult ca cea a războinicilor regatului, visele lor și realitatea imaginată au fost mult mai modeste. În absența acestora, impulsul lor s-au consumat, meteoric, în istorie.

Cât privește poporul dac, acesta nu a dispărut, așa cum tendențios se afirmă uneori. Refugiați dincolo de frontiere, tolerați în zonele limitrofe sau chiar în vechile lor hotare, strâmtorați între vecini războinici, aceștia au sfârșit prin a se alătura celor care atacau imperiul, fie că vorbim de neamurile sarmatice sau de cele germanice. Unii împărați, care au luptat în aceste părți, își acordă titlul de *Dacicus* sau *Carpicus*, nu întotdeauna din cauza mărimii victoriilor, cât dintr-un anume soi de mimetism propagandistic. Deși părea că odată cu cucerirea și distrugerea Regatului dac, pericolul reprezentat de daci a dispărut, lucrurile nu au stat deloc așa. Alte neamuri dacice, costobocii, carpii, alături de cei rămași în Muntenia, în Pannonia și chiar în provincie vor pune permanent presiune pe frontierele romane, adesea cu rezultate notabile, ce amintesc de incursiunile dacice din secolele II-I a.Chr.

Chiar dacă sunt menționați regi și căpetenii, chiar dacă detașamentele lor erau adesea numeroase[2665], chiar dacă atacurile a fost nu de puține ori niște succese militare, foarte probabil că recoagularea acestor triburi într-un regat n-a avut loc din cauza lipsei unor războinici cu o identitate, o mentalitate și o forță interioară de dimensiunea elitelor războinice care au pus bazele Regatului dac.

Privind retrspectiv monumentele romane ridicate în cinstea victoriei asupra dacilor, apoi faptele de arme ale dacilor liberi, la care se adaugă numele regelui Decebal purtat de militari de origine dacică, ca semn al descendenței lor sau doar al admirației, putem spune că principalul deziderat al elitelor războinice ale Regatului dac s-a înfăptuit. Păstrați în memoria istoriei, ei și-au atins nemurirea dorită și pentru care au trăit și murit.

[2664] Harari 2017: 95-107.

[2665] *Carpii îi invidiau pe goți pentru că primeau în fiecare an un tribut de la romani. Ei au trimis o solie la Iulius Menophilus* (Tullius Menophilus, guvernatorul provinciei Moesia Inferior sub împăratul Gordian al III-lea, în anii 239-240 p.Chr.) *și i-au cerut cu îngâmfare bani* […] *De ce primesc goții de la voi atât de mulți bani, iar noi nu primim? El spuse: împăratul stăpânește multe bogății și se îndură de cei care vin la el cu rugăminți. Ei adăugară: Să ne socotească și pe noi în numărul celor care vin la el cu rugăminți și să ne dea și nouă la fel, deoarece noi suntem mai vrednici decât goții* (Petrus Patricius, *Istorii*, 8).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

EPILOG

De multe ori, poeții se ridică la adevărurile esențiale dintr-o singură bătaie de aripă, în timp ce savanții, torturați de scrupule, nu îndrăznesc să se depărteze de meterezul fișelor.
Jérôme Carcopino

N-a fost deloc intenția mea să scot în relief un regat idealizat, lipsit de orice suport real și nici să elogiez un neam care, în esența lui, nu se deosebea foarte mult de vecinii săi. Tenta ușor subiectivă, care, pe alocuri, pare să transpară din acest studiu, vine din faptul că m-am ocupat îndeosebi de elitele războinice ale geto-dacilor, după cum mi-am și propus. Tocmai acest subiect m-a obligat să operez cu realizări, în marea lor majoritate excepționale nu atât prin valoarea sau amplitudinea lor, ci prin faptul că doar acestea au rămas consemnate, într-o formă sau alta, în memoria istoriei. Și abia aceste realizări particularizează cu adevărat ethnosul dacic de restul lumii din Antichitate. Dincolo de secvențele speciale, de evenimentele și faptele notate sau de realizările materiale, trebuie să vedem cu ochii minții vitalitatea firească și cursul vieții cotidiene, firesc și el, ale unui popor care poate nu se spăla așa de des, avea o mortalitate infantilă semnificativă, avea dramele și trădările lui, bucuriile și pasiunile firești, toate trăiri din sfera umanului. Fără îndoială că dacii, ca toți oamenii de altfel, au iubit viața, soarele, pământul, ideea de nemurire. Când scrii despre o epocă, o regiune sau un aspect ori altul din istoria unui popor ești oarecum nevoit să te folosești de exteriorul lucrurilor despre care scrii, care sunt mai mult sau mai puțin accesibile. Invariabil, pentru cele din interior, aproape întotdeauna invizibile, vei fi întrebat pe ce te bazezi și nu sunt mulți aceia care acceptă reconstrucțiile universului spiritual și social din epoca dacică.

Adesea citim despre daci și Dacia texte și lucrări lipsite de nuanțe, îngrijorător de pline de clișee rostogolite atât de mult, că au devenit ele însele modele fizice și morale. Cred însă că istoria Daciei era și este mult mai dinamică și mai plină de culoare. Cartea de față este exemplul și dovada acestui crez, construit, e drept, din sute de fragmente disparate, de toate formele și mărimile la care am avut acces.

Ce atrage atenția, în tot acest peisaj, este evoluția subită, aproape de neînțeles, repeziciunea cu care o constelație de familii, clanuri și triburi diverse s-au coagulat social și politic. Chiar faptul că acest proces s-a desfășurat *manu militari* repune în normal lucrurile, civilizația dacică, chiar regatul dac având la bază și sprijinindu-se întreaga existența pe elitele războinice. În contrasens cu acest *firesc*, de fapt, întreaga lor istorie suferă din capul locului de povara originalității, căci regatul dac a fost o altfel de arhetipală simbioză între organizarea de tip elenistic și cea de factură tribală, traco-celtică. Numele celor care au fost în miezul acestei fascinante povești, până la urmă, a fost cel de daci, chiar dacă în istorie li s-a spus, uneori, în multe alte feluri.

Putem spune că reușita cea mai importantă a acestor daci a fost edificarea unui puternic regat barbar, aparent o singularitate a istoriei acestui colț de lume sau că opera lor politico-militară a fost o coincidență a istoriei invocate. Dacă așa a fost, atunci este știut că toate coincidențele trebuie cercetate atent.

Exact acest lucru mi-am propus în volumul de față și sper că abordarea să fie una controversată, în așa măsură încât să incite alți specialiști să-și expună propriile teorii, mai bune, iritați de posibilele erori, omisiuni, distorsionări ori de ideile și argumentele pe care le vor găsi în paginile de față. Informațiile despre războinicii regatului dac sunt inegale, pe de o parte sunt extrem de rarefiate, pe de alta devin tot mai numeroase. Axioma filozofului Ludwig Wittgenstein, potrivit căruia *despre ce nu se poate vorbi, trebuie să se tacă*, postulat aproape cutumă în istoriografia românească cu privire la daci, nu mai poate fi valabilă astăzi.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

GLOSAR

Agnátic, -ă adjectiv referitor la agnați: o (ist.) normă potrivit căreia demnitățile dinastice nu reveneau moștenitorilor direcți, ci numai rudelor masculine celor mai în vârstă. Sursa DEX.

Akinakes: sabie scurtă (uneori doar pumnal), 35-45 cm, fără gardă sau cu gardă în formă de *antene* sau inel, folosită în Antichitate de sciți, mezi, perși.

Ambactus, *ambacti* (lat.): servitor, vasal (la gali).

Arc compozit: arc alcătuit din mai multe lamele de diferite dimensiuni din lemn, os și coarne de animale, legate cu tendoane și lipite cu clei. Caracteristica principală a acestor arcuri era faptul că avea trei zone de flexiune situate două la extremități și una în centru, ceea ce îi dădea posibilitatea unei mai mari acumulări de tensiune și implicit o mai mare rază de acțiune și o forță de penetrație superioară altor tipuri de arcuri. Sunt la origine o invenție a sciților.

Artefact, artefacte s.n. (din en. Artifact): obiect produs de activitatea umană. Sursa: MDA (2002-2003).

Asiză, asize, s. f.: fiecare dintre straturile (rândurile) orizontale de cărămidă, piatră etc. care alcătuiesc zidăria unei construcții. – Din fr. *assise*. sursa: DEX '09

Askoi: vase de origine feniciană, folosite în antichitate, pentru ulei sau vin, cu un corp elipsoidal și un mâner subțire, arcuit, care pornea de la gura vasului spre partea lui posterioară.

Au repoussé: termenul repoussé descrie o tehnică de prelucrare a metalelor în care fețetele obiectelor sunt confecționate și modelate prin ciocănirea lor pe fața opusă.

Aúlic, -ă, *aulici, -ce,* adj.: care aparține curții unui suveran, privitor la curtea unui suveran. Sursa: DEX '09.

Autárkeia: Concept aristotelic referitor la o deziderabilă sau reală economie autosuficientă în orașele-stat din Grecia antică. Pentru detalii, vezi Andrei Bereschi, *Sensul etic al Politicii lui Aristotel și esența conceptului de autarkeia*, în *Trei studii de Istoria filosofiei*, Editura Galaxia Gutenberg, 2002.

Basileu / bazileu s.m.: **1**. (în Grecia homerică) Titlu purtat de regi. Persoană care avea acest titlu. **2**. (în Atena antică) Titlu purtat de cel de al doilea arhonte, care păstra între atribuțiile sale religioase vechea funcție sacră a regilor. Persoană care avea acest titlu. **3**. Titlu oficial al regilor persani până la cucerirea arabă. Persoană care avea acest titlu. **4**. Conducător al unei entități politice barbare. Sursa: DEX '09.

Bersekiri/ bersekeri: în mitologia nordică, luptători viteji ce au jurat supunere zeului Odin, înfățișați în piei de urs (*bear*) sau luptând goi (bare-sark = *fără cămașă*).

Binóm, binoame / E: fr binome: Ansamblu de două elemente. sursa: MDA2 (2010).

Buterólă, *buterole,* s. f.: **1**. unealtă folosită pentru turtirea extremității libere a corpului de nit. Căpuitor. Sursa: DLRM (1958.). **2**. (arhg.) Partea finală a unei teci metalice, uneori decorată.

Butisă, butise, s. f.: pavea sau bloc de piatră, mai lungă decât pavelele obișnuite, folosită la încheierea pavajelor sau a zidăriei și la obținerea alternanței regulate a rosturilor. – Din fr. *boutisse*. sursa: DEX '09.

Carnyx: trompetă celtică din bronz terminată în formă de cap de mistreț (sau alt animal) cu gura deschisă.

Casus belli (lat. *motiv de război*): expresie reprezentând justificarea și motivația juridică a începerii unui război de către un stat împotriva unui alt stat.

Catafractar, s.m.: luptător în cadrul unei catafracte (din gr. *Kataphraktos* „acoperit cu fier"), unitate de cavalerie grea în care călărețul și calul erau protejați de armură lamelară. Astfel de războinici apar la sarmați, parți, perși, romani. Termenul nu apare în dicționarele generale românești.

Cenotaf (gr. *kenos* = gol, *tafos* = mormânt) este un monument funerar ridicat în amintirea unei persoane decedate, ale cărei oseminte se găsesc în alt loc sau au dispărut (în război, naufragiu etc.).

Chlamys: îmbrăcăminte bărbătească în Grecia antică constând dintr-o mantie prinsă pe umăr și croită dintr-o singură bucată de material.

Chorologic, adj: referitor la chorologie/corologie s. f.: metodă de cercetare care studiază răspândirea elementelor unei culturi istorice într-o anumită zonă geografică. (< fr. *chorologie*). Sursa: MDN '00 (2000).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Chronozonă / cronozonă: termen utilizat în stratigrafie (ramură a geologiei care se ocupă cu studiul transformărilor succesive în timp și spațiu prin care a trecut Pământul) pentru a denumi o perioadă aflată între două repere identificabile prin repere fosile. Termenul nu apare în dicționarele generale românești.

Civitates (în organizarea administrativă a Imperiului roman): locuitorii provinciilor romane îndepărtate erau clasificați fie *dediticii*, fie capitulanți, fie tratați ca regate clientelare cu o anumită independență garantată prin tratate. De departe cea mai comună categorie de *civitates* era constituită din state tributare, menținându-și autonomia juridică internă și obligate să plătească impozit. Existau și alte două categorii de comunități native autonome în administrația romană: cele mai privilegiate, *civitates foederatae* (state aliate) aveau orașe formal independente și egale în drepturi asigurate printr-un tratat comun (*foedus*); o a doua treaptă era constituită din *civitates liberae* (state libere), comunitățile cărora li s-au acordat privilegii specifice de către Roma, adesea sub formă de imunitate fiscală (*liberae et immunes*).

Cladă: stivă de lemne (patul rugului) pe care urmează să fie așezat defunctul în scopul incinerării.

Clementia (lat. *blândețe*, *iertare*, *îndurare*, *mărinimie*): era considerată una dintre virtuțile romane, care se putea aplica dușmanilor demni sau celor care se căiau sincer.

Cnemidă (din gr.: *knêmis*): jambieră metalică cu rol de protejare a tibiilor. Erau de regulă câte două.

Colún, coluni, s. m. (Înv.): măgar sălbatic. – Din sl. *kolunŭ*. sursa: DEX ‘09

Congeries armorum: masa de arme luate de la un inamic înfrânt, reprezentată pe basorelifuri și sculpturi romane.

Constitutio Antoniniana*:* edict emis de împăratul Marcus Aurelius Antoninus, din dinastia Severilor, cunoscut sub numele de Caracalla, în anul 212 d.Chr., conform căruia toți locuitorii liberi din imperiu erau declarați cetățeni romani.

Convív, -ă, *convivi, -e,* s. m. și f. (Rar la f.; livr.): Comesean. **Convivialitáte** *s. f.* opțiune pentru mese care reunesc mai mulți convivi; Sursa: DEX '09.

Coruptelă: deformare a unui cuvânt prin transcriere greșită.

Culee: infrastructura care se execută la capătul unui pod pentru a prelua sarcinile transmise de suprastructura acestuia și a susține calea de acces pe pod. surse: DEX '09 DEX '98

Cuptoare de redus: cuptoare în care se combină la temperaturi mari oxigenul cu carbonul din combustibili (sau din materiale introduse intenționat în proces, în special oase etc.), operație metalurgică prin care se obține metalul. A fost mult timp singura metodă de obținere a cuprului, staniului, fierului etc.

Dacia capta: Dacia cucerită, formulă care apare pe reversul denarilor emiși de monetăria din Roma în anii 106-107 p.Chr.

Deditio in fidem *(deditio in potestatem):* angajament moral pe care romanii îl ofereau celor cuceriți, în schimbul predării voluntare și cu bună-credință a autonomiei acestora către Roma. Era, pentru învinși, o condiție prealabilă pentru un sfârșit pașnic al războiului și pentru a-și asigura protecția Romei. Romanii renunțau la distrugerea totală a orașelor/ așezărilor și le menținеau statutul socio- economic, în schimbul acestui acord de încredere, cu obligația locuitorilor de a oferi romanilor soldați și asistență la cerere. Odată cu acceptarea acestui acord însă comunitatea predată înceta să mai existe nominal, cetățenii, posesiunile, zeii devenind proprietatea Romei.

Demantelare, a demantelá *vb. tr.*: **1**. a demola sistematic dispozitivele de apărare ale unei cetăți spre ai anula capacitățile defensive. **2**. (fig.) a dezorganiza, a destrăma. Sursa: MDN '00 (2000)

Diadóh, diadohi, s. m.: titlu purtat de generalii lui Alexandru Macedon care și-au împărțit imperiul după moartea acestuia; persoană care avea acest titlu. Din gr. *diadokhos* – succesor. Sursa: MDN 2000.

Dilacerare cerebrală: leziune traumatică cu caracter distructiv, presupunând o lipsă de continuitate a parenchimului cerebral. Textul face referire la dilacerarea cerebrală directă și adesea deschisă, datorată penetrării în cutia craniană a unui corp străin, de tip proiectil sau armă albă.

Dolabra: topor genistic roman. Era de fapt o combinație între topor și târnăcop.

Draco (sau **Dracon**) stindardul de luptă al dacilor. Avea forma unui cap de lup cu gura deschisă, care se continua cu un corp de balaur, confecționat din material textil care se umfla în bătaia vântului iscând un zgomot care imita urletul lupilor îngrozind dușmanul și alcătuia o flamură serpentiformă orizontală.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Drániță, dranițe, s. f.: scândurică de lemn de brad, mai mare decât șindrila și mai puțin fasonată, utilizată la realizarea învelitorilor și acoperișurilor. Sursa: DEX '09.

Ecarisat: tăiat în formă prismatică.

Elítă, elite, s. f.: grup de persoane care reprezintă ceea ce este mai bun, mai valoros, mai ales într-o comunitate, o societate etc. Din fr. *élite*. Sursa: DEX '09.

Epifenoménă, epifenomene, s. n. Fenomen secundar care însoțește un alt fenomen esențial, fără să-l influențeze. – Din fr. *épiphénomène*. sursa: DEX '09.

Epitomator: autor de epitome (rezumate).

Etnoním, s.n.: nume de popor. [< fr. *ethnonyme*]. Sursa: DN (1986).

Evenimențiál, evenimențiali, adj.: **1**. Care se mărginește la descrierea evenimentelor. **2**. Care se referă la descrierea evenimentelor . [Pr.: -ți-al] – Din fr. événementiel. Sursa DEX '09.

Extrapola, vb: a face o extrapolare, s.f.: Extindere ipotetică a unei noțiuni, legi, teorii etc. de la un domeniu la altul; trecere de la o idee la alta, mai complexă, cu o sferă mai largă. Sursa: DEX '09.

Fácies, faciesuri, s. n.: aspect al unei culturi arheologice în ce are ea mai caracteristic. Sursa: DEX '09.

Faléră s.f.: (Ant.) medalie de aur care se dădea soldaților romani ca premiu și care era purtată la gât. Prin extensie, piesă de metal prețios, discoidală. sursa: DN (1986).

Fibulă, fibule, s.f.: agrafă (ornamentală) de metal, folosită în Antichitate pentru a încheia un veșmânt. sursă: DEX '09.

Filiere: unelte prevăzute cu unul sau mai multe orificii de dimensiuni diferite prin care se trage un fir de metal ductil pentru ai da o dimensiune și un diametru constant. Erau utilizate de fierari pentru a obține sârmă de bronz sau fier utilizată apoi în confecționarea cămășilor de zale sau de către orfevrieri care prelucrau argintul ori aurul pentru podoabe.

Fruntár, fruntare, s. n.: curea care leagă cele două părți laterale ale căpețelei și trece peste fruntea calului. Sursa: DLRLC (1955-1957).

Funerár, -ă, *funerari, -e,* adj.: Care ține de funeralii, privitor la funeralii; despre înmormântare. Sursa: DEX '09.

Gladius: spadă scurtă și lată, cu vârf triunghiular, din dotarea infanteriei romane.

Gnais, gnaisuri, s. n.: Rocă metamorfică compusă din cuarț, feldspat și mică. – Din germ. *Gneiss*, fr. *gneiss*. sursa: DEX '09.

Habitát ~e, s.n.: **1**. Teritoriu locuit (de oameni, de animale, de plante) împreună cu mediul de viață înconjurător. **2**. Ansamblul condițiilor de trai, de locuit (pentru oameni). /<fr. *habitat*. Sursa: NODEX (2002).

Hallstattian, adj.: aparținând culturii Hallstatt (cca. 1150-400 a.Chr.), numele convențional al Primei Epoci a Fierului, denumită astfel după localitatea cu același nume din Austria.

Henoteist, adj.: care aparține henoteismului, formă de cult intermediară între politeism și monoteism, în care este venerată în mod special o singură divinitate, fără a nega existența altor divinități, inferioare însă divinității principale.

Hippeis: denumire folosită de grecii antici pentru cavalerie. Hippeis era cea de-a doua clasă socială din Atena, compusă din bărbați care își puteau permite să întrețină un cal de război în serviciul statului.

Inele de arc/ inele pentru arcaș: dispozitive de formă rotundă au alungită, protejând falanga distală a degetului mare în momentul tragerii.

Infans: cuvânt folosit pentru a desemna copilul mic care care încă nu știe să vorbească.

Interpretatio Romana: în zonele geografice în care exista stăpânire romană suprapusă celei autohtone, apar credințe religioase noi, prin sincretism (combinarea unor învățături și precepte religioase din cele mai diverse). Romanizarea zeilor autohtoni sau identificarea lor cu cei din propriul panteon era un fenomen curent, cunoscut sub numele de *interpretatio Romana*.

Istoriografíe, istoriografii, s. f. **1**. știință auxiliară a istoriei care se ocupă cu studiul evoluției concepțiilor și al operelor istorice. **2**. Totalitatea scrierilor istorice (dintr-o țară, dintr-o anumită perioadă de timp, cu privire la o anumită problemă etc.). [Pr.: -ri-o-] – Din fr. *historiographie*. Sursa: DEX '09.

Kantharos (pl. *kantharoi*): vas adânc sau cupă cu mânere laterale, din ceramică de culoare închisă pe care erau pictate scene mitologice.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Kare komoontes (*kare komoontes Achaioi*): expresie homerică (Iliada) semnificând *aheii cu păr lung*.

Kernos: vas de teracotă alcătuit din mai multe boluri unite circular, utilizat în misterele eleusine din Grecia antică.

Kos: insulă aparținând arhipelagului Sporadelor de Sud (grupul insulelor Dodecaneze); amforele specifice acestei insule sunt identificabile prin faptul că aveau zugăvit într-o culoare neagră un crab.

Kyné: acoperământ de diverse forme (bonetă, glugă) care acoperea bine capul și era purtat de agricultorii din Grecia antică.

Lorica segmentata: convențional, cuirasă de tip roman alcătuită din benzi metalice parțial suprapuse.

Lorica squamata: convențional, armură din solzi de piele sau metal, cusuți sub forma unor solzi parțial suprapuși.

Lorica: armură având diferite variante și aspecte: *hamata*, *musculata*, *plumata*, *squamata*, *segmentata*.

Lunúlă, lunule, s. f.: figură geometrică formată din două arce de cerc având aceleași extremități și a căror convexitate e situată de aceeași parte. Sursa: DEX '09.

Mahaira: varietate de săbii de diferite dimensiuni, cu tăișul pe o singură parte a lamei, încovoiate mai mult sau mai puțin sau cu aspect frânt, răspândite în Antichitate din Grecia până în peninsula Iberică, precum și în întreaga Peninsulă Balcanică într-un interval cronologic ce acoperă întregul mileniu I a.CHr.

Manica: protecție de antebraț în armura legionarilor romani și a gladiatorilor.

Mastós: cupe din Grecia antică având forma unui sân de femeie.

Mental s.n.; adj. substantivizat utilizat în limba română doar la singular, de exemplu în sintagma „mentalul colectiv": mentalitate, mod de a gândi.

Merlon, merloane: porțiune de zidărie situată între două creneluri ale unei fortificații.

Metopă s.f. (arhit.): element al frizei, prezentându-se sub forma unei plăci netede sau decorate cu picturi sau cu basoreliefuri.

Murus dacicus (în limba latină, „zid de tip dacic"): sintagmă convențională ce denumește o adaptare locală a zidurilor ciclopice elenistice, utilizând și modele celtice. Zidul este alcătuit din doi paramenți/paramente (fețe exterioare) realizați din blocuri de piatră rectangulare, fasonate, între care se găsește umplutura de piatră și pământ numită *emplecton*. Dintr-o parte în alta a emplectonului treceau bârne de lemn care făceau legătura între cei doi paramenți, consolidând structura zidului. La exteriorul zidului se văd locurile de inserție ale tiranților.

Necropólă, *necropole,* s. f.: cimitir (de inhumație sau de incinerație) din Antichitate**.** Sursa: DEX '09

Nișă, nișe, s.f.: specializare într-un subdomeniu în care o persoană, o afacere, un serviciu, o publicație operează. Tradus din engleză: „A speciality in wich a person or business operates". Cu acest sens, cuvântul „nișă" nu apare în dicționare românești. Expresia „de nișă" utilizată în text se referă la caracterul de specializare îngustă al unei publicații sau ocupații.

Nodul lui Hercule: Un tip de nod ce constă în combinarea sub formă de bucle a capetelor curelei, obținându-se o închidere extrem de greu de desfăcut.

Ofidián, **-ă** adj.,*-ieni*, *-iene*: referitor la șerpi. Sursa: Scriban (1939).

Oikuméne (ecumenă, oecumenă): termen folosit în lumea greco-romană, pentru a desemna suprafața locuită a lumii (cea care era cunoscută), în sensul ocupării sedentare a teritoriului. Sensul secundar, folosit în text, se referă la circulația geospațială a valorilor culturale într-o arie geografică densă în civilizațiile avansate și explică influența culturilor mediteraneene, mai ales greacă și romană, în zona nord- dunăreană.

Omphalos (în greaca veche = *buric*): pentru descoperirea buricului/centrului lumii, Zeus a trimis doi vulturi care l-au găsit în orașul Delphi, în muzeul căruia există și un artefact de piatră sugerând respectivul omphalos.

Oppidum, pl. *oppida*: principala așezare a unei diviziuni administrative, în Imperiul roman. Centru rezidențial fortificat, cu caracter urban în lumea celtică.

Opus africanum: tehnică de construcție murală, folosită mai ales de cartaginezi, în care blocurile verticale (pilaștri) rigidizau asizele orizontale.

Opus incertum: tehnică de construcție/ zidărie din Roma antică care folosea pietre de diverse dimensiuni și forme, așezate neregulat.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Ortofotogramă, s.f.: „fotografie realizată de la înălțime de avioane specializate". Termenul, folosit de inginerii cadastrali, apare numai în dicționare tehnice mai noi.

Oximoronic, adj: referitor la oxymoron, alăturarea a două (ipo)teze sau noțiuni contradictorii.

Palimpsést, *palimpseste,* s. n.: pergament de pe care s-a șters sau s-a ras scrierea inițială pentru a se putea utiliza din nou și pe care se mai văd urmele vechiului text. Sursa: DEX '09. Sensul din text este de statigrafie arheologică devoalând diferite perioade ale realizării unei construcții în același sit arheologic.

Palisádă, palisade, s. f.: element de fortificație, folosit în amenajările defensive mai vechi, alcătuit din pari groși și lungi înfipți în pământ, legați între ei prin bare ușoare sau corzi (ramuri de copac, crengi de arbuști etc.); palancă. Palisadele pot fi simple, duble, triple, situații în care spațiile dintre rânduri sunt umplute cu pământ. Alt tip de palisadă este cea complexă, ce consta în casete de pemn, umplute cu pământ. sursa: DEX '09.

Panteón *s.n.*: templu închinat tuturor zeilor la greci și la romani; (*p. ext.*) totalitatea divinităților unei mitologii sau unei religii politeiste. Sursa: DN (1986).

Paradígmă (gr. *paradeigma* „exemplu, model"), s. f. (în filozofia științei, termen expres legat de gândirea epistemologului Thomas Kuhn): Set de asumpții de fond, de concepte, rezultate și proceduri, un mod global de a privi fenomenele, instituit, de regulă, de anumite opere științifice, în cadrul căruia se desfășoară cercetarea („știința normală") într-o comunitate științifică și într-o epocă istorică. Sursa: DE (1993-2009).

Paraménț, paramente, (rar: *paramenți*) s. n.: Parte exterioară a unei construcții, a unui element de construcție sau a materialelor de construcție de piatră (de obicei prelucrată); material care căptușește această față.

Pars pro toto (parte pentru întreg): expresie desemnând utilizarea unui singur element (fragment) pentru sugerarea unei panoplii sau a unui inventar funerar complet.

Periegéză s.f. (Liv.): Călătorie în jurul Pământului. Periplu (gr. *periégesis*). Aici, cu sensul de cercetare de suprafață, vizuală, a unei zone de interes arheologic. . [Pron. -ri-e-. / cf. fr. *périégèse*, it. *periegesi*]. Sursa: DN (1986).

Pétasos: pălărie rotundă și plană, de fetru sau de paie, originară din provincia greacă Tessalia, figurată pe capul zeului Hermes; romanii o purtau în amfiteatre, pentru a se proteja în zilele însorite.

Pileus: un fel de cușmă de pâslă (fetru) purtată în Grecia antică, ulterior în imperiul roman de sclavii eliberați, motiv pentru care devenise un simbol al libertății. Este confundată adesea cu boneta frigiană (de culoare roșie și cu vârful îndoit înainte) adoptată și de revoluționarii francezi și devenită simbol al Republicii Franceze pe capul personajului alegoric Marianne.

Pilidion: versiune mai mică a *pileus*-ului, asemănătoare unei scufii.

Pilum: suliță utilizată de romani ca armă de aruncat. În vârf avea o tijă de fier de aprox. 7 mm în diametru și 60 cm lungime, cu cap piramidal.

Preeminénță, preeminențe, s. f.: **1**. Demnitate, privilegiu al unui rang. **2**. Superioritate a cuiva sau a ceva. [Pr.: pre-e-] – Din fr. prééminence. Sursa: DEX '09.

Prehoplitic: dinaintea perioadei hopliților; hoplit: infanterist din Grecia antică, dotat cu o armură grea, cu un scut mare, rotund și cu lance.

Profán, -ă *adj.*: care nu ține de religie; laic. Sursa: MDN '00 (2000).

Protómă, protome, s. f. (arheol.): Bust al unui om sau al unui animal care împodobea, în Antichitate, un obiect de metal sau de ceramică. Sursa: DEX '09.

Psihopomp: din cuvântul grecesc *psychopompos*, cu sensul de ghid al sufletului, este o ființă (om sau animal), un spirit, un înger sau un zeu, în multe religii responsabil pentru însoțirea sufletelor morților în lumea de dincolo.

Pugio: pumnal roman scurt, cu lama dreaptă, de profil lenticular, cu striații pentru sporirea rezistenței și canale de scurgere a sângelui.

Radiolarită: rocă silicoasă de natură organică alcătuită din cochiliile fosilizate ale protozoarului *Radiolaria*.

Raf, rafuri, s.n.: șină sau bandă de metal aplicată pe o roată de car sau de căruță. Sursa: DEX.

Razzia (grafie franceză pentru un termen din araba algeriană): raid de pradă, incursiune militară rapidă în scop de jaf.

Replicáre s. f.: dublare prin copiere după o formă preexistentă. Sursa: MDN '00 (2000).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Rhomphaia: săbii ușor curbate, de mari dimensiuni, utilizate de către tracii sud-dunăreni: coasă de luptă de tip tracic, figurată pe Tropeum Traiani (Adamclisi).

Rhytón: s.n.: vas conic din metal sau ceramică, cu vârful curbat în forma unui corn de animal, în antichitate pentru libații. Sursa: MDN '00 (2000).

Ring (eng.): amenjare circulară, de obicei din pietre, destinată consolidării unui tumul. Mai târziu, amenajare circulară a unei rezidențe temporare, specifice populațiilor migratoare.

Sacerdotal, adj: referitor la sacerdot: persoană care are dreptul să oficieze actele cultului religios. Sursa: NODEX (2002).

Salutifer (lat. *salus+ferum*) adj: care oferă sănătate

Semiove/ semi-ove: brățară sau verigă de gleznă de tip celtic alcătuită de obicei din trei semisfere, turnată în bronz și purtată de femei.

Sepulcrál, -ă, *sepulcrali, -e,* adj. (Livr.): care aparține mormântului, privitor la mormânt. Sursa: DEX '09.

Sit, situri arheologic/e: suprafață cu potențial arheologic; șantier unde au loc săpături și cercetări arheologice. Sursa DEX '09

Situla: în Roma antică, vas asemănător cu o găleată, din bronz, fier sau ceramică.

Státer, stateri, s. m.: monedă de argint sau de aur la vechii greci și macedoneni, valorând între două și patru drahme. Sursa: DEX '09.

Stélă, *stele,* s. f. (în Antichitate): mic monument comemorativ sau funerar, în formă de coloană sau de pilastru, alcătuit dintr-un singur bloc de piatră și purtând de obicei inscripții sau reliefuri. Sursa: DEX '09.

Studiu de caz (din eng. *case study*): este o sintagmă consacrată de sociologul american Robert K. Yn ca *o strategie de realizare a unei cercetări care necesită investigații empirice în legătură cu un fenomen particular contemporan, într-un context de viață real și utilizând multiple surse de informații (interviuri, chestionare, mărturii, dovezi, documente)*. Aici metoda se aplică unor realități istorice particulare, nu unor fenomene contemporane. Sintagma *studiu de caz* nu este explicată deocamdată în lexicologia românească.

Subsidiu, subsidii, s.n. (din lat. subsidium): ajutor bănesc acordat (de stat) unei persoane sau unei instituții. sursa: DEX '09.

Syssitiai: în Grecia antică, masă comună pentru bărbați și tineri din grupuri sociale sau religioase, uzuală mai ales în Sparta și Creta.

Șeferíe s. f. : exercitare a autorității politice, juridice și religioase a unui șef de trib. ◊ teritoriu peste care se exercită o asemenea autoritate. Sursa:MDN '00 (2000).

Terra sigillata (literal: *pământ închis*, de fapt lut sigilat, impermeabil): tehnică de prelucrare a ceramicii în Antichitate. Se folosea lut fin, obținut prin decantare, cu ados de sodă (carbonat de sodiu) sau potasiu (carbonat de calciu) în scopul obținerii la suprafața obiectului ceramic a unui strat subțire, vitrificat. La flacăra cuptorului, oxidul de fier galben din argilă se transforma în oxid de fier roșu, lucios. Sintagma, o convenție modernă, s-ar traduce descriptiv prin „lut decorat prin ștampilare (*sigilla*) cu mici imagini". În arheologie desemnează o categorie de ceramică roșie romană de bună calitate fie cu suprafață netedă, fie cu decorațiuni în relief, produsă mai ales în atelierele romane din Italia și Gallia, dar ale cărei forme și decoruri erau copiate inclusiv în Dacia.

Tetradráhmă, tetradrahme, s. f.: Monedă de argint în Grecia antică, ce valora patru drahme. Sursa: DEX '09.

Thanatofobie: (de la Thanatos, zeul morții în mitologia greacă): frică de moarte.

Theosebeis, ***ktistai***, ***kapnobatai***, ***polistai***: denumiri prin care sunt denumiți preoții geți sau daci în Antichitate. Termenul *kapnobatai* înseamnă „cei care umblă prin nori", denumire corespunzând probabil faptului ca acești preoții asceți trăiau în zone montane. *Polistai* se traduce prin „întemeietorii de orase", nu în sensul de ctitori urbani, ci probabil de castă preoțească însărcinată cu educația religioasă, întrucât esenienii erau comparați cu polistaii daci.

Toreútică: s.f.:arta de a sculpta, cizela și asambla lemnul, aurul, argintul și fildeșul în Antichitatea greacă; p. ext. artă a sculpturii în bronz. Sursa: DEX '98 (1998).

Tórques: s.n.(Latinism; ist.): Colier sau colan metalic, de obicei în formă de torsadă și terminat cu două ornamente. Sursa: DN (1986).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Túmul, *tumuli*, s. m.: movilă artificială, conică sau piramidală, din pământ sau din piatră, pe care unele popoare din Antichitate o înălțau deasupra mormintelor. Sursa: DEX '09.

Umbo (*omphalos*): calotă metalică centrală a scutului, destinată protejării pumnului sau doar cu rol ornamental.

Votiv, -ă, adj.: hărăzit, destinat, închinat/oferit divinității/-lor. sursa: DEX '09.

Xiphos: spadă cu două tăișuri, mai rar cu profil lenticular, de 50-60 cm lungime, inițial de bronz, utilizată în Antichitate de vechii greci.

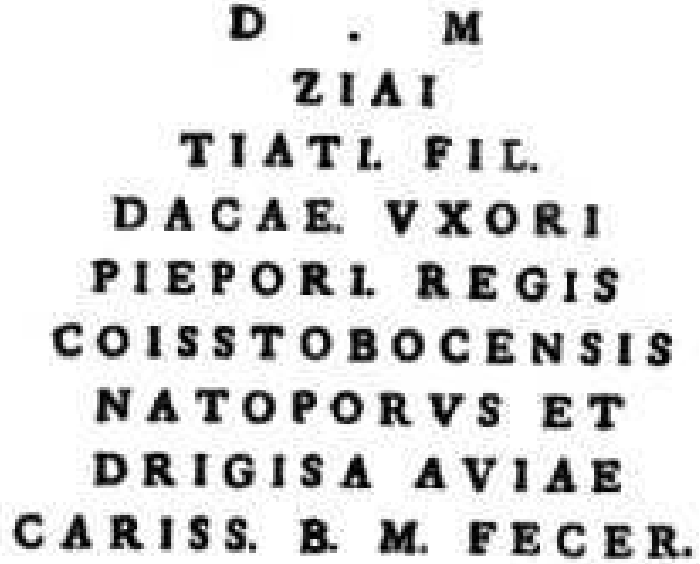

Epitaful reginei costobocilor, Zia:

D(is) *M*(anibus). *Ziai Tiati Fi*(liae) *Dacae uxori Piepori regis Coisstobocensis Natoporus et Drilgisa aviae cariss*(imae) *b*(ene) *m*(erenti) *fecer*(unt).

Apud Lodovico Antonio Muratori,
Novus Thesaurus Veterum Inscriptionum tomus quartus, 1742.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Tezaurul de la Cehei- *Deluț* (2.122 kg), Șimleu Silvaniei, jud Sălaj (MJIA, Zalău).
Compus dintr-o fibulă, trei brățări, un lanț și cca. 552 drahme (Dyrrhachium).
Sfârșitul secolului al II-lea – începutul secolului I a.Chr.
(foto M. Amarie, MNIR, *Catalog* 2014, 331-333)

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

VII Bibliografie

VII.a Abrevieri

2050 –2050 de ani de la făurirea de către Burebista a primului stat independent și centralizat al geto-dacilor (coord. E. Condurachi, D. Berciu, C. Preda) Universitatea din București, București, 1980.
AAC – Acta Archaeologica Carpathica, Polska Akademia Nauk, Warszawa.
ACL – Acta Centri Lucusiensis, revista *Centrului de Studii DacoRomanistice Lucus*, Timișoara.
ACMIT – Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, secțiunea pentru Transilvania. 1932-1938. Cluj 1939.
AICSU – Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane, Revista Institutului de Cercetări Socio-Umane Sibiu al Academiei Române, Sibiu.
AICSUGŞ – Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai" al Academiei Române, Târgu-Mureș.
AIIAGB – Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „Gheorghe Barițiu" al Academiei Române, Cluj-Napoca.
AMN – Acta Musei Napocensis, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca.
AMP – Acta Musei Porolissensis, Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău, Zalău.
AMT – Acta Musei Tutovensis, Muzeul „Vasile Pârvan", Bârlad.
Analele Banatului – Analele Banatului, Muzeul Banatului, Timișoara.
Angustia – Angustia, Muzeul Carpaților Răsăriteni, Sfântu Gheorghe.
Apulum – Apulum, *Acta Museii Apulensis,* Buletinul Muzeului regional Alba Iulia, Alba Iulia, 1, 1942 (din 1992 Muzeul Național al Unirii).
Archaeologia Bulgarica – Archaeologia Bulgarica, National Archaeological Institute with Museum by Bulgarian Academy of Sciences, Sofia, Bulgaria.
Arhitectura – Arhitectura, Revista Uniunii Arhitecților din România, Bucureşti.
Argesis – Argesis. Studii și comunicări, Muzeul Județean Argeș, Pitești.
ArhMold – Arheologia Moldovei, Institutul de Arheologie, Iași.
ATS – Acta Terrae Septemcastrensis, Institutul pentru Cercetarea și Valorificarea Patrimoniului Cultural Transilvănean în Context European, Sibiu.
Banatica – Banatica, Muzeul Banatului Montan, Reșița.
BCȘS – Buletinul Cercurilor Științifice Studențești, Universitatea „1 Decembrie 1918" Alba Iulia, Alba Iulia.
BHAUT – Bibliotheca Historica et Archaeologica Universitatis Timisiensis, revista Centrului de Studii de Istorie și Arheologie „Constantin Daicoviciu" al Universității de Vest, Timișoara.
BMMN – Buletinul Muzeului Militar Național, București, 1937-1942.
Carpica – Carpica, Muzeul de istorie și artă (Muzeul Județean de Istorie „Iulian Antonescu"), Bacău.
CCA – Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Comisia Națională de Arheologie, București.
Celticum – Celticum, Supplement a OGAM -Tradition celtique, Rennes.
CICSA – Centrul de Istorie Comparată a Societăților Antice, buletin trimestrial al Universității din București, Facultatea de Istorie, București.
Corviniana – Corviniana. Acta Musei Corvinensis, Muzeul Castelul Corvinilor, Hunedoara.
Crisia – Crisia. Culegere de materiale și studii, Muzeul Țării Crișurilor, Oradea.
Cumidava – Cumidava, Muzeul Județean de Istorie, Brașov.
Dacia – Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie. București, I, (1924) – XII (1948), N.S.: *Revue d'archéologie et d'historie ancienne.* Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan", București.
Daci și romani – D. Benea, A. Ștefănescu (eds.), *Simpozionul internațional Daci și romani. 1900 de ani de la integrarea Daciei în Imperiul roman*, Timișoara 24-26 martie 2006, ISSN: 1453-7419.
Daco-Geții – Acta Musei Devensis, Daco-geții. 80 de ani de cercetări arheologice sistematice la cetățile dacice din Munții Orăștiei, Adriana Pescaru, Ioan Vasile Ferencz (ed.), Editura Muzeul Civilizației Dacice și Romane, Deva, 2004.
DAP – Dacia Avgvsti Provincia. Crearea provinciei, *Actele simpozionului desfășurat în 13-14 octombrie, 2006, la Muzeul Național de Istorie a României*, E. Teodor, O. Țentea (ed.), Editura Cetatea de Scaun, București, 2006.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

De Antiqvitate – De Antiqvitate, Revista *Asociației Culturale Virtvs Antiqva*, Cluj-Napoca.
Drobeta – Drobeta, Muzeul Regiunii Porților de Fier, Drobeta Turnu-Severin.
DFS – Deutsche Forschung im Südosten, Forschungsinstitut der Deutschen Volksgruppe in Rumänien, Hermannstadt-Sibiu (1942 - 1944), 1942, 1.
EphNap – Ephemeris Napocensis, Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca.
Getica – Getica, Revista Fundației Gândirea, București.
Istros – Istros, Buletinul Muzeului Brăilei.
JAHA – Journal of Ancient History and Archeology, Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca.
Litua – Litua, Muzeul Județean „Alexandru Ștefulescu", Târgu Jiu.
Marisia – Marisia. Studii și materiale, Târgu-Mureș.
Marmatia – Marmatia, Muzeului Județean de Istorie și Arheologie Maramureș, Baia Mare.
MCA – Materiale și Cercetări Arheologice, București.
MemAntiq – Memoria Antiquitatis, Complexul Muzeal Județean Neamț, Piatra Neamț.
Mousaios – Mousaios, Muzeul Județean Buzău.
NEMVS – NEMVS. Revista Asociației Culturale Sarmizegetusa, Alba Iulia.
Orbis Antiquus – Orbis Antiquus. Studia in Honorem Ioannis Pisonis (editori Ligia Ruscu, Carmen Ciongradi, Radu Ardevan, Cristian Roman, Cristian Găzdac), Cluj-Napoca, Nereamia Napocae Press, 2004. ISBN: 9789737951557.
Orma – Orma. Revistă de studii istorico-religioase, Catedra de Filologie Clasică, Facultatea de Litere, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca.
Oxoniensia – Oxoniensia, Journal of Oxfordshire Architectural and Historical Society, Oxford.
Patrimonium Apulense – Patrimonium Apulense, Anuar de arheologie, istorie, cultură, etnografie, muzeologie, conservare, restaurare, editat de Ministerul Culturii și al Cultelor, Direcția județeană pentru Cultură, Culte și Patrimoniu Cultural național Alba, Alba Iulia.
Peuce – Peuce, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale, Tulcea.
Pontica – Pontica. *Studii și materiale de istorie, arheologie și muzeografie*, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța, Constanța.
RCSFD – Rapoartele Centrului de Studii al Fundației Dacica.
RMI – Revista Monumentelor Istorice, Institutul Național al Patrimoniului, București.
RMM-MIA – Revista muzeelor și monumentelor. Monumente istorice și de artă, București (1974-1989).
SAA – Studia Antiqua et Arcaeologica, Universitatea „Al. I. Cuza", Iași.
Sargetia – Sargetia, Buletinul Muzeului județului Hunedoara (Acta Musei Devensis), Deva.
SCIV(A) – Studii și cercetări de istorie veche, București (din 1974 *Studii și cercetări de istorie veche și arheologie*).
SCN – Studii și Cercetări de Numismatică, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan", București.
SIB – Studii de istorie a Banatului, Timișoara.
SlovArch – Slovenská Archeológia. Casopis archeologickeho ustavu Slovenskej Akademie vied v Nitre, Bratislava.
SMMIM – Studii și materiale de muzeografie și istorie militară, Muzeul Militar Central, București.
Studia Thracologica – Studia Thracologica, Editura Academiei Române, București, 1976.
Studii Dacice – Studii Dacice, H. Daicoviciu (ed.), volum colectiv, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1981.
Studii – Studii de istorie antică. Omagiu profesorului Ioan Glodariu, vol. Colectiv (ed. Crișan V., Florea G., Gheorghiu G., Iaroslavschi E., Suciu L), Cluj-Napoca, 2001. ISBN: 973-0-02445-6.
Suceava – Suceava, Anuarul Complexului Muzeal Bucovina, Suceava.
Terra Sebus – Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis, Muzeul Municipal „Ioan Raica", Sebeș.
The Iron Gates – The Iron Gates region during the second Iron Age: settlements, necropolises, treasures. Proceedings of the International Colloquium from Drobeta-Turnu Severin, June 12th-15th, 2008 (edited by V. Sîrbu, I. Stângă), Craiova, 2008.
Thraco-Dacica – Thraco-Dacica, Institutul de Tracologie, București.
Tracii și vecinii – Tracii și vecinii lor în Antichitate. In The Thracians and their Neighbours in Antiquity. Studia in Honorem Valerii Sîrbu, ed. I. Cândea, Editura Istros, Brăila, 2010. ISBN: 978-973-1871-58-5.
Ziridava – Ziridava. Muzeul Județean Arad.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

VII.b Izvoare

Ammianus Marcelinus, *Istorie romană*, studiu introductiv, traducere, note și indice prof. D. Popescu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982.

Cezar, *De Bello Gallico*, *excerpte din C. Iulii Caesaris*, Iuliu Valaori, Cezar Papacostea, G. Popa-Lisseanu, Editura Cartea Românească, București, 1935.

Dio Cassius, *Istoria romană*, vol. I-III, studiu introductiv prof. univ. dr. Gh. Ștefan, trad. și note conf. univ. dr. A. Piatkowski, București, 1973.

Diodor din Sicilia, *Biblioteca istorică*, traducere Radu Hîncu și Vladimir Iliescu, studiu introductiv și note istorice V. Iliescu, Editura Sport-Turism, București, 1981.

Flavius Josephus, *Istoria războiului iudeilor împotriva romanilor*, prefață de R. Theodorescu, trad. G. Wolf și I. Acsan, cuvânt asupra ediției și note explicative I. Acsan, Editura Hasefer, București, 1997.

Gaius Plinius Secundus, *Naturalis Historia*. *Enciclopedia cunoștințelor din Antichitate*, traducere de Ioana Costa și Tudor Dinu, Polirom, Iași, 2001-2004.

Gaius Suetonius Tranquillus, *Viețile celor doisprezece Cezari*, traducere D. Popescu și C. V. Georoc, Editura Științifică, București, 1958.

Herodot, *Istorii*, IV, *Melpomene*, traducere, notițe istorice și note de Ștef Felicia, Editura Teora, București, 1999.

Homer, *Iliada*, trad. George Murnu, studiu introductiv și note D. M. Pippidi, Editura Teora, București, 1999.

Platon, *Republica*, C. Noica, P. Creția (ed.), *Opere*, V, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986.

Polybios, *Istorii*, studiu introductiv, traducere și note Virgil C. Popescu, Editura Științifică, București, 1966.

Strabon, *Geografia*, vol. I-III, traducere, note și indice de F. Vanț-Ștef, Editura Științifică, București,1974.

Tacit, *Despre originea și țara germanilor*, traducere și note Teodor A. Naum, prefață N. Lascu, Editura Științifică, București, 1957.

Thucydides, *Războiul peloponesiac*, Studiu introductiv, traducere, note indice prof. N. I. Barbu, Editura Științifică, București, 1966.

Titus Livius, *De la fundarea Romei*, IV, cartea XXXI, traducere și note T. Vasilescu, F. Demetrescu, P. H. Popescu, Editura Științifică, București, 1962.

Titus Livius, *Istoria Romei* (*The History of Rome*), http://www.gutenberg.org/files/10907 /10907 -h/10907-h.htm#e5 (07.09.2016).

Xenofon, *Anabasis*, traducere, studiu introductiv, rezumate și note M. Marinescu-Himu, Editura Științifică, București, 1964.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

VII.C LUCRĂRI SPECIALE, TRATATE, DICȚIONARE, ENCICLOPEDII, COMPENDII, REPERTORII, CATALOAGE

Catalog 2009 – Dacii din Curbura Carpaților, V. Crișan, V. Sîrbu (ed.), Catalog de expoziție, Editura Angvstia, 2009. ISBN: 978-973-85676-9-6.

Catalog 2014 – Aurul și argintul antic al României. Catalog de expoziție, R. Oanță- Marghitu (ed.), ediția a II-a, Editura Conphys, Râmnicu Vâlcea, 2014. ISBN: 978-973-750-260-5.

Catalog 2015 – Sarmizegetusa Regia. Cromatică și decor în antichitatea clasică, R. Mateescu, G. Gheorghiu (ed.), *Catalog de expoziție*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2015. ISBN: 978-606-543-597-1.

Dicționar 2009 – Dicționar al gîndirii sociologice, Massimo Borlandi, Raymond Boudon, Mohamed Cherkaoui, Bernard Valade (coord.), trad. V. Savin, D. Tonner, D. Zamoșteanu, D. Tomescu-Berdon, Editura Polirom, Iași, 2009. ISBN: 978-973-46-0607-8.

DLR 1962 – Ocheșanu R., Macarie L., Stati S., Ștefănescu N. (ed.), *Dicționar latin-romîn*, Editura Științifică, București, 1962.

Enciclopedia arheologiei – Constantin Preda (coord.) *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, vol. I-III, Editura Enciclopedică, București, 1994-1996. ISBN general: 973-45-0044-9.

Fontes I – Izvoare privind istoria Romîniei, I, Editura Academiei Republicii Populare Romîne, București, 1964.

Fontes II – Izvoare privind istoria Romîniei, II, Editura Academiei Republicii Populare Romîne, București, 1970.

G-5 1983 – G-5. Fortificații de campanie, Ministerul Apărării Naționale, București, 1983.

Identități culturale – Horea Pop, Ioan Bejinariu, Sanda Băcueț-Crișan, Dan Băcueț-Crișan, (ed.), *Identități culturale locale și regionale în context european. Studii de arheologie și antropologie istorică. In memoriam Alexandri V. Matei*, Muzeul Județean de Istorie și Artă, Bibliotheca Mvsei Porolissensis, XIII, Editura Mega – Editura Porolissum, Cluj-Napoca, Zalău, 2010. ISBN: 978-606-543-10-0.

Incursiuni dacice – Incursiuni dacice în spațiul virtual, Călin Neamțu,Gelu Florea, Gabriela Gheorghiu,Cristina Bodó (coord.) Editura Only One, Cluj-Napoca, 2016. ISBN: 978-606-94125-4-1.

IDR – Inscripțiile Daciei Romane, III/3, *Dacia Superior 3*, I. I. Russu, O. Floca, V. Wollman, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1984.

Istoria României, vol. I, (red.) Constantin Daicoviciu, Emil Condurachi, Ion Nestor, Gheorghe Ștefan, Editura Academiei Republicii Populare Romîne, București, 1960.

Istoria românilor, vol. I, *Moștenirea timpurilor îndepărtate*, M. Petrescu-Dîmbovița, Al. Vulpe (coord.), Academia Română. Secția de științe istorice și arheologice, Editura Enciclopedică, București, 2001. ISBN: 973-45-0382-0.

RepArhArad 1999 – *Repertoriul arheologic al Mureșului Inferior. Județul Arad*, Editura Orizonturi Universitare, Timișoara, 1998.

RepArhAlba – Vasile Moga, Horia Ciugudean (ed.), *Repertoriul arheologic al județului Alba*, *Bibliotheca Musei Apulensis*, II, Alba Iulia, 1995.

RepArhCj – Repertoriul arheologic al județului Cluj, Bibliotheca Musei Napocensis, V, Institutul de Arheologie, Cluj-Napoca, 1992.

RepArhBv – vezi *Costea 2004*.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

VII.D Literatura științifică

Acker 1965 – Michael Acker, *Vechiile spălătorii de aur din jurul Sebeșului*, **Apulum**, V, 1965, p. 647-658.

Agre 1997 – Daniela Agre, *The image of the griffin in Thracian art*, în *Actes 2-e symposium international des études thraciennes. Thrace Ancienne*, vol. II, 1997, p. 437-442.

Aldea 1972 – Ioan Alexandru Aldea, *Șantierul arheologic Ghirbom (com. Berghin, jud. Alba) Săpăturile din 1967*, **Apulum**, X, 1972, p. 3-18.

Aldea, Ciugudean 1985 – Ioan Alexandru Aldea, Horia Ciugudean, *Noi descoperiri celtice la Blandiana*, **Apulum**, XXII, 1985, p. 37-42

Alexandrescu 1980 – Alexandrina Dumitra Alexandrescu, *La nécropole gète de Zimnicea*, **Dacia**, N.S., XXIV, 1980, p. 19-126.

Alexe 2015 – Dan Alexe, *Dacopatia și alte rătăciri românești*, Editura Humanitas, București, 2015. ISBN: 978-973-50-4833-4.

Alexianu 2007 – Marius Alexianu, *Un aspect al economiei trace: sclavi pentru sare*, **Tyragetia**, s.n., vol. I [XVI], nr. 1, 2007, p. 307-310.

Allély, Dana 2014 – Annie Allély, Dan dana, *Les "trois morts" du roi Décébale*, în A. Allély (ed.), *Corps au supplice et violences de guerre dans l'Antiquité*, Ausonius Scripta Antiqua 67, Bordeaux, 2014, p. 113-133. ISBN: 978-2-35613-114-0.

Andrițoiu 1979 – Ioan Andrițoiu, *Contribuții la repertoriul arheologic al județului Hunedoara*, **Sargetia**, XIV, 1979, p. 15-34.

Andrițoiu, Rustoiu 1997 – Ioan Andrițoiu, Aurel Rustoiu, *Sighișoara-Wietenberg. Descoperirile preistorice și așezarea dacică*, Bibliotheca Thracologica, XXIII, București, 1997. ISBN: 97-98334-6-2.

Anghel 2000 – Gheorghe Anghel, *Fortificația de pământ daco-romană de la Cetatea de Baltă*, **Apulum**, XXXVII, 2000, p. 219-239.

Anghel, Ursu 2015 – Dan Anghel, Monica Ursu, *Contribuția investigațiilor multidisciplinare în vederea restaurării unor piese de armament și harnașament din perioada regatului dac*, **Apulum**, LII, 2015, p. 181-215.

Antonescu 1994 – Dinu Antonescu, *Introducere în arhitectura dacilor*, Editura Tehnică, București, 1984.

Antonescu 2009 – Dinu Antonescu, *Columna lui Traian. Arhitectura de pe friza sculptată*, Editura A.R.A. „Arhitectură-Restaurare-Arheologie", București, 2009. ISBN: 978-973-88465-2-4.

Archibald 1998 – Zofia Halina Archibald, *The Odrysian Kingdom of Thrace: Orpheus Unmasked*, Clarendon Press, Oxford,1998.

Ardeleanu 2010 – Marius Ardeleanu, *Structura statistică a pieselor de armament descoperite în bazinul Tisei superioare (sec. II-III p. Chr.)*, **Angustia**, 14, 2010, Arheologie, p. 373-386.

Avram 1989 – Alexandru Avram, *Gedanken über den thrakish-geto-dakischen Adel*, **Studii Clasice**, XXVI, 1989, p. 11-25.

Babelon, Blanchet 1895 – Ernest Babelon, Jules-Adriene Blanchet, *Catalogue des bronzes antiques de la Bibliothèque Nationale*, Paris, 1895.

Babeș 1970 – Mircea Babeș, *Dacii și bastarnii*, **MemAntiq**, II, 1970, p. 215-235.

Babeș 1974 – Mircea Babeș, *Puncte de vedere relative la o istorie a Daciei Preromane*, **SCIVA**, 25, 2, 1974, p. 217-244.

Babeș 1975 – Mircea Babeș, *Problèmes de la chronologie de la culture géto-dace à la lumière des fouilles de Cîrlomănești*, **Dacia**, XIX, 1975, p. 125-139.

Babeș 1977 – Mircea Babeș, *Statuetele geto-dace de la Cîrlomănești (jud. Buzău)*, **SCIVA**, 3, 1977, p. 319-352.

Babeș 1983 – Mircea Babeș, *Paftale Latène târzii din sud-estul Europei*, **SCIV**, 34, 3, 1983, p. 196-221.

Babeș 1988 – Mircea Babeș, *Descoperirile funerare și semnificația lor în contextul culturii geto-dace clasice*, **SCIVA**, 39, nr. 1, 1988, p. 3-32.

Babeș 1993 – Mircea Babeș, *Die Poienești-Lukașevka-Kultur. Ein Beiträg zur Kulturgeschichte im Raum östlich der Karpaten in der letzten Jahrhunderten von Christi Geburt*, Habelt Bonn, 1993. ISBN: 3-7749-1853-8.

Babeș 1996 – Mircea Babeș, în *Enciclopedia arheologiei*, 1996.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Babeș 1999 – Mircea Babeș, *Stațiunea geto-dacă de la Cetățeni. Descoperiri și informații recuperate*, **SCIVA**, 50, 1-2, 1999, p. 11-31.

Babeș 2001 – Mircea Babeș, *Depozite și tezaure*, în *Istoria românilor*, 2001, p. 748-750.

Babeș 2001 – Mircea Babeș, *Spațiul carpato-dunărean în secolele III-II a.Chr.*, în *Istoria românilor*, p. 501-531.

Babeș 2008 – Mircea Babeș, *Dava de la Cârlomănești*, Comunicare susținută la *The Second International Symposium „Ancientand Medieval Metalworks. Archaeology-Numismatics-Nuclear Analyse*", București, 6-7 mai, 2008. http://www.arheomet.ro/pdf/varia/DAVA. pdf (06.03.2016).

Babeș 2010 – Mircea Babeș, *Stațiunea geto-dacă de la Cârlomănești: dava sau centru religios?*, **Mousaios**, 15, 2010, p. 123- 146.

Babu-Buznea 1979 – Ovidiu Babu-Buznea, *Dacii în conștiința romanticilor noștri: schiță la o istorie a dacismului*, Editura Minerva, București, 1979.

Barbu 1996 – Mircea Barbu, *Fortificații dacice pe valea Mureșului Inferior*, **Ziridava**, XIX-XX, 1996, p. 45-57.

Barbu 2015 – Dorin Barbu, *Car votiv miniatural*, în D. Barbu (coord.), *Magia restaurării – 40 de ani de restaurare științifică*, Editura Muzeului Național Brukenthal, Sibiu, 2015, p. 10-11. ISBN: 978-606-93765-9-1.

Barbu, Borangic 2016 – Marius Barbu, Cătălin Borangic**,** *Armele încovoiate ale dacilor la începutul secolului al II-lea p.Chr. O perspectivă experimentală*, în **AMP**, XXXVIII, 2016, p. 179-195.

Barry 2008 – William D. Barry, *Exposure, Mutilation and Riot: Violence at the* Scalae Gemoniae *in Early Imperial Rome*, **Greece & Rome**, 55, nr. 2, p. 222-246.

Băeștean 2012 – Gică Băeștean, *Argumente pentru continuarea celui de-al doilea război dintre romani și daci după anul 106*, **BHAUT**, XIV, 2012, p. 87-96.

Bărbulescu 2000 – Mihai Bărbulescu, *Noi și antichitatea clasică*, în *Daci și romani*, p. 20-31.

Bărbulescu 2014 – Constantin Augustus Bărbulescu, *Relații daco-romane la Dunărea de Jos în lumina cercetărilor arheologice (sec. I a.Chr.- I p.Chr.)*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2014. ISBN: 978-606-543-531-5.

Bărbulescu *et alii* 2007 – Mihai Bărbulescu, Denis Deletant, Keith Hitchins, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor, *Istoria României*, Editura Corint, București, 2007. ISBN**:** 978-973-135-837-0.

Bărcăcilă 1924 – Alexandru Bărcăcilă, *Antiquités pré- et proto-historiques des environs de Turnu-Severin*, **Dacia***,* I, 1924, p. 280-296.

Bârcă 1997 – Vitalie Bârcă, *Echipamentul și armamentul defensiv al geto-dacilor*, **Istros**, 1997, p. 83-92.

Bârcă 2002 – Vitalie Bârcă, *Pătrunderea sarmaților la Dunărea de Jos și de Mijloc și relațiile cu geto-dacii*, **EphNap**, XII, 2002, p. 45-97.

Bârcă 2006 – Vitalie Bârcă, *Istorie și civilizație. Sarmații în spațiul est-carpatic (sec. I a. Chr.-începutul sec. II p. Chr.)*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2006. ISBN: (10) 973-109-012-6.

Bârcă 2006 – Vitalie Bârcă, *The Dating of the Sarmatian Grave at Sânnicolau Mare - Selište (Timiș County, Romania) and the Problem of the Early Sarmatian Entry and Settlement of the Pannonian Plain*, **EphNap**, XXVI, 2016, p. 7-66.

Bârcă, Symonenko 2009 – Vitalie Bârcă, Olexandr Symonenko, *Călăreții stepelor. Sarmații în spațiul nord-pontic*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2009. ISBN: 978-606-543-027-3.

Bârlădeanu-Zavatin 1980 – Elena Bârlădeanu-Zavatin, *Noi descoperiri în necropolele callatiene*, **Pontica**, XIII, 1980, p. 216-240.

Beck *et alii* 2007 – A. Beck, L. M. Christensen, J. Ebsen, D. Larsen, R. B. Larsen, N. Møller, T. Rasmussen, L. Sørensen, L. Thofte, *Reconstruction and then what? Climatic Experiments in Reconstructed Iron Age Houses During Wintertime*, în Marianne Rasmussen (ed), *Iron Age houses in flames. Testing house reconstructions at Lejre*, Lejre, 2007. ISBN: 978-87-87567-55-5.

Beda 1976 – Corneliu Beda, *Carul solar antic de la Bujoru, jud. Teleorman*, **Muzeul Național**, III, 1976, p. 61-72

Bejan, Micle 2006 – Adrian Bejan, Dorel Micle, *Arheologia - o știință pluridisciplinară. Metode clasice și moderne de lucru*, Editura Excelsior, Timișoara, 2006. ISBN: (13)978-973-592-164-4.

Beldiman 1989 – Corneliu Beldiman, *Plăcuțe de cuirasă (lorica squamata) în Dacia preromană*, **Carpica**, XX, 1989, p. 125-133.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Benea 1989 – Doina Benea, *Contribuții la istoria relațiilor politice dintre Imperiul Roman și geto-daci (Expediția lui Aelius Catus)*, **Apulum**, XXVI, 1989, p. 147-158.

Bennet 2006 – Julian Bennet, *Traian*, trad. V. Agrigoroaiei, Editura Bic All, București, 2006. ISBN: 973-571-583-X.

Berciu 1934 – Dumitru Berciu, *Materiale pentru preistoria Olteniei*, în *Memoriile Institutului de Arheologie a Olteniei*, 22, 1934.

Berciu 1939 – Dumitru Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939 (extras din *Arhivele Olteniei*, nr. 101-104, ian.-aug. 1939).

Berciu 1960 – Dumitru Berciu, *Sunt geții traci nord-dunăreni? Un aspect al arheologic al problemei*, **SCIV**, tom. XI, nr. 2, 1960, p. 261-283.

Berciu 1966 – Dumitru Berciu, *Les Celtes et la civilisation de La Tène chez les Géto-Daces*, **Bulletin of the Institute of Archaeology**, 6, 1966, p. 75-93.

Berciu 1981 – Dumitru Berciu, *Buridava dacică*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1981.

Berciu 1982 – Dumitru Berciu*, Un glaive romain (gladius) découvert dans la Buridava dace (Ocnița, dép. de Vâlcea)*, **Thraco-Dacica**, III, 1982, p. 147-152.

Berciu *et alii* 1964 – Ion Berciu, Alexandru Popa, Hadrian Daicoviciu, *Fortress dace de Piatra Craivii (Transylvanie, Roumanie)*, **Celticum**, XII, 1964, p. 115-163.

Berciu, Comșa 1956 – Dumitru Berciu, Eugen Comșa, *Săpăturile de la Balta Verde și Gogoșu*, **MCA**, II, 1956, p. 251-491.

Berciu, Moga 1972 – Ion Berciu, Vasile Moga, *Contribuția Muzeului de Istorie din Alba Iulia la cunoașterea culturii dacice*, **Crisia**, 1972, p. 68-71.

Berciu, Moscalu 1972 – Dumitru Berciu, Emil Moscalu, *Cercetări în cetatea de la Albești (jud. Teleorman)*, **SCIV**, 23, 4, 1972, p. 633 - 640.

Berciu, Popa 1970 – Ion Berciu, Alexandru Popa, *Cetatea dacică de la Piatra Craivii*, în *Sesiunea de comunicări a muzeelor de istorie (1964)*, 1970, p. 261-282.

Berciu, Popa 1971 – Ion Berciu, Alexandru Popa, *Cetatea dacică de la Piatra Craivii,* în *Sesiunea de Comunicări a Muzeelor de Istorie*, 1964, I, 1971, p. 261-284.

Berzovan 2010 – Alexandru Berzovan, *Imagini și însemnări incizate pe blocuri* de *piatră din cetățile dacice din Munții Șureanului*, **Ziridava**, XXV, 1, 2010, p. 83-103.

Berzovan 2013 – Alexandru Berzovan, *Considerații privind gropile rituale dacice de la Unip - „Dealu Cetățuica", comuna Sacoșu Turcesc, jud. Timiș (sec. I î.Hr. - sec. I d.Hr.)*, în *Arheovest I. Interdisciplinaritate în istorie și arheologie. In memoriam Liviu Măruia*, JATEPress, Szeged, 2013, p. 309-341.

Berzovan 2013a – Alexandru Berzovan, *Considerations on „Troianul" in Țara Zarandului*, în *Ziridava. Studia Archaeologica*, 27, 2013, p. 161-182.

Berzovan 2014 – Alexandru Berzovan, *Preliminary Considerations on the Dacian Habitation in Vărădia de Mureș „Dealul Cetate", Arad county (2nd century BC - Ist century AD)*, **Ziridava**, 28, 2014, p. 87-114.

Berzovan 2016 – Alexandru Berzovan, *On a Presumed Roman Military Expedition in the Valley of River Marisos at the Turn of the First Century A.D.*, **Ziridava**, 30, 2016, p. 141-148.

Berzovan, Coatu 2011 – Alexandru Berzovan, Cosmin Coatu, *Descoperiri din a doua epocă a fierului la pătrunderea Mureșului în Câmpia Aradului*, în *Arheologie și Studii Clasice*, vol. I., (ed. A. Pețan, A. Berzovan), Editura Dacica, București 2011, p. 148-210. ISBN: 978-606-92296-7-5.

Berzovan, Pădurean 2014 – Alexandru Berzovan, Eugen Pădurean, *Fortificația dacică de la Botfei - „Cetățeaua Înaltă", comuna Hășmaș, jud. Arad (sec. I î.Hr. - I d.Hr.)*, în *Arheovest II. Interdisciplinaritate în arheologie. In honorem Gheorghe Lazarovici*, JATEPress, Szeged, 2014, p. 387-480.

Biborski 1978 – Marcin Biborski, *Miecze z okresu wpływów rzmskich na obszarze kultury przeworskiej*, **Materialy Archeologiczne**, 1978, p. 53-165.

Bichir 1973 – Gheorghe Bichir, *Cultura carpică*, Editura Republicii Socialiste România, București, 1973.

Bichir 1996 – Gheorghe Bichir, *Dacii liberi din nordul Daciei*, **Thraco-Dacica**, XVII, 1996, p. 191-201.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Bishop, Coulston 1993 – Michael C. Bishop, Jonathan Charles Nelson Coulston, *Roman Military Equipment: From the Punic War to the Fall of Rome*, B. T. Batsford Ltd., London, 1993. ISBN: 0.7134.6637.5

Blăjan 1993 – Mihai Blăjan, *Singidava-Cugir, pași milenari în istorie*, **Ardealul**, IV, st. 631, 16-22 aprilie, 1993, p. 4.

Bobu Florescu 1960 – Florea Bobu Florescu, *Monumentul de la Adamklissi Tropaeum Traiani*, 1959, ed. a II-a, București [1960].

Bodó 2001 – Cristina Bodó, *Considerații privind zidul cetății dacice de la Piatra Craivii*, în **Studii**, p. 319-324.

Bodó 2015 – Cristina Bodó, *Lucrări ale arhitecților greci în zona capitalei Regatului Dac*, **Istros**, XXI, p. 465-497.

Bodó, Ferencz 2004 – Cristina Bodó, Iosif Vasile Ferencz, *Câteva considerații privind fortificația și așezarea dacică de la Ardeu (com. Balșa), jud. Hunedoara*, **Istros**, 11, 2004, p. 147-158.

Bodor 1964 – Andrei Bodor, *Contribuții la problema cuceririi Daciei*, **AMN**, I, 1964, p. 137-160.

Bodor 1965 – Andrei Bodor, *Cu privire la kapnobatai și polistai la daci*, **Studia UBB**, fasc. l, 1965, p. 7-18.

Bodor 1981 – Andrei Bodor, *Structura societății geto-dacice*, **Studii dacice**, 1981, p. 7-22.

Bodor 1999 – András Bodor, *Sclavi și liberți în Imperiul Roman și soarta prizonierilor de război daci*, în D. Protase, D. Brudașcu (coord.) *Napoca. 1880 de ani de la începutul vieții urbane*, Cluj-Napoca, [s. n.], 1999, p. 55-63.

Bogdan-Cătăniciu 1987-1988 – Ioana Bogdan Cătăniciu, *Ptolemeu și provincia Dacia*, **AMN**, XXIV-XXV, 1987-1988, p. 145-162.

Bogdan Cătăniciu 2007 – Ioana Bogdan Cătăniciu, *Daci și Romani: Aculturație în Dacia*, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2007. ISBN: 978-973-7784-31-5.

Bondoc 2008 – Dorel Bondoc, *Discoveries from the second period of the Iron Age, from the area of Beharca, Almăj Commune, Dolj County, Romania*, **The Iron Gates**, 2008, p. 7-12.

Bondoc 2008-2009 – Dorel Bondoc, *Descoperirile de epocă La Tène de la Padea, jud. Dolj*, **SCIVA**, 59-60, 2008-2009, p. 137-163.

Bondoc 2008a – Dorel Bondoc, *Câteva descoperiri arheologice inedite din fortificația getică de la Bâzdâna, punctul Cetate*, **Oltenia. Studii și comunicări**, XVI, 2008, p. 43-54.

Bondoc 2010 – Dorel Bondoc, *Pe urmele unei descoperiri din a doua vârstă a fierului de la Perișor, județul Dolj*, **Identități culturale**, 2010, p. 251-256.

Bondoc 2011 – Dorel Bondoc, *Discoveries from the second period of the Iron Age from Sărata, Călărași Commune, Dolj County*, în *Archaeology: making of and practice: studies in honor of Mircea Babeș 70th anniversary*, Pitești, 2011, p. 291-295.

Bondoc 2016 – Dorel Bondoc, *Notă despre o spadă getică din arealul Padea-Panagjurski Kolonii, descoperită la Corlate, județul Dolj*, în *Arheologia mileniului I p.Chr.*, V, *Identități și schimburi culturale în mileniul I p. Chr.*, 2016, p. 21-32.

Bonev, Alexandrov 1996 – Aleksandŭr G. Bonev, Georgi Alexandrov, *Bagachina. Sališče ot kăsnata kamenno-medna epoha i trakijski kultov centar/III-I xiljadoletie pr. Hr.*, Montana, 1996.

Borangic 2006 – Cătălin Borangic, *Falx dacica. I. Propunere pentru o tipologie a armelor curbe dacice*, **NEMVS**, I, 1-2, 2006, p. 47-84.

Borangic 2009 – Cătălin Borangic, *Incursiune în arsenalul armelor curbe tracice. Falx dacica*, **Terra Sebus**, I, 2009, p. 43-61.

Borangic 2009a – Cătălin Borangic, *Sica. Tipologie și funcționalitate*, **NEMVS**, IV, 7-8, 2009, p. 22-74.

Borangic 2010 – Cătălin Borangic, *Câteva observații privind cosoarele în lumea dacică*, **NEMVS**, 9-10, 2010, p. 10-21.

Borangic 2010a – Cătălin Borangic, *Posibile semnificații magico-religioase ale utilizării armelor curbe în lumea dacică*, **Terra Sebus**, II, 2010, p. 93-104.

Borangic 2010b – Cătălin Borangic, *Incursiune în arsenalul armelor curbe tracice. Rhomphaea, lancea-seceră sau coasa de luptă*, în *Identități culturale*, p. 215-225.

Borangic 2011 – Cătălin Borangic, *Războinici nord-dunăreni în armuri de zale (sec. II a. Chr.-sec. II p. Chr.) – partea I*, **Terra Sebus**, 3, 2011, p. 171-227.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Borangic 2011a – Cătălin Borangic, *Armuri de zale, meșteri și ateliere în Dacia preromană*, **AMP**, XXXIII, 2011, p. 127-150.

Borangic 2012 – Cătălin Borangic, *Războinici nord-dunăreni în armuri de zale (partea a II-a). Reprezentările Antichității*, **Terra Sebus**, 4, 2012, p. 179-209.

Borangic 2013 – Cătălin Borangic, *Făuritorii de arme. Metalurgia nord-dunăreană între necesitate și specializare*, **De Antiqvitate**, 7, 2013, p. 14-56.

Borangic 2013a – Cătălin Borangic, *Tarabostele de la Cetățeni*, **Argesis**, Seria Istorie, XXII, 2013, p. 17-26.

Borangic 2013b – Cătălin Borangic, *Observații asupra unei variante de* falx dacica, **AMP**, XXXV, 2013, p. 123-135.

Borangic 2014 – Cătălin Borangic, *Valoarea ipotetică a echipamentului unui senior al războiului din lumea dacică*, **BCȘS**, 20, 2014, p. 39-70.

Borangic 2014a – Cătălin Borangic, *Arme și piese de harnașament din epoca Regatului dac, descoperite la Bulbuc*, *com. Ceru-Băcăinți, jud. Alba. Considerații preliminare*, **Istros**, XX, 2014, p. 259-310.

Borangic 2015 – Cătălin Borangic, *Cu pletele în vânt pe vreme de ploaie. Aveau sau nu coifuri războinicii lui Decebal?* (*With the hair in the wind during the rain. Did Decebal's warriors wear helmets?*), în *In honorem Valeriu Sîrbu*, Istros, Brăila, 2015, p. 417-463.

Borangic 2015a – Cătălin Borangic, *Dacorum Falces. Armele încovoiate ale dacilor*, Editura Academiei Române, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2015. ISBN: 978-606-8694-31-3.

Borangic *et alii* 2015 – Cătălin Borangic, Marius Marcu, Marius Barbu, *Reconstrucția unui scut din epoca dacică. Considerații de ordin istoric, tactic și structural*, **AMP**, XXXVII, 2015, p. 113-170.

Borangic, Barbu 2013 – Cătălin Borangic, Marius Barbu, *Incursiune în fenomenul ecvestru geto-dacic. Studiu de caz „zăbala de tip tracic”*, în *ACL*, nr. I B, ed. Centrul de Studii Daco-Romanistice *Lucus*, 2013, p. 22-47.

Borangic, Bădescu 2014 – Cătălin Borangic, Alexandru Bădescu, *Civilizația geto-dacică (I). Arme și echipamente din patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României*, București, 2014. ISBN: 978-973-0-18180-7.

Borangic, Berzovan 2014 – Cătălin Borangic, Alexandru Berzovan, *Concepte despre cetatea dacică*, **ACL**, nr. 2B, Timișoara, 2014, p. 82-143.

Borangic, Ciută 2014 – Cătălin Borangic, Marius Ciută, *La limita arheologiei. Reflecții pe marginea unei descoperiri atipice*, în *ArheoVest*, II, *In Honorem Gheorghe Lazarovici, Interdisciplinaritate în Arheologie, Timișoara, 6 decembrie 2014*, vol. 1, p. 415-426.

Borangic, Paliga 2013 – Cătălin Borangic, Sorin Paliga, *Note pe marginea originii și a rolului armurilor geto-dacilor în ritualurile funerare*, **ACL**, nr. I-A, 2013, p. 5-22.

Boteva 2010 – Dilyana Boteva, *The Ancient Historians on the Celtic Kingdom in South Eastern Thrace,* în Lyudmil F. Vagalinski (ed.), *In Search of Celtic Tylis in Thrace (III C BC)*, Sofia, 2010, p. 33-50.

Boudon *et alii* 1996 – Raymond Boudon (coord.) *Dicționarul Larousse de sociologie*, trad. M. Țuțuianu, Editura Univers Enciclopedic, București, 1996. ISBN: 9739243223.

Bounegru 2008 – Octavian Bounegru, *Comerț și navigatori la Pontul stâng și Dunarea de Jos (sec. I-III p. Chr.)*, Casa editorială Demiurg, Iași, 2008. ISBN: 978-973-152-088-9.

Brudiu 1971– Lucreția Brudiu, *Tezaurul de drahme din Dyrrhachium de la Pănade (Transilvania). Condițiile de descoperire*, **Apulum**, IX, 1971, p. 173-172

Brunaux, Lambot 1988 – Jean-Louis Brunaux, Bernard Lambot, *Guerre et armement chez les Gaulois, 450-52 av. J.-C.*, Edition Erannce, 1988. ISBN 10: 2903442622

Bubulici *et alii* 2016 – Valeriu Bubulici, Ion Tentiuc, Angela Simalcsik, *Un mormânt de incinerație al unui călăreț războinic descoperit lângă satul Mana (Orhei)*, **AMT**, XII/2, 2016, p. 72-110.

Budinský-Krička, Lamiová-Schmiedlová 1990 – Vojtec Budinsky-Krička, Maria Lamiová-Schmiedlová, *A Late 1st Century B.C.-2nd Century A. D. Cemetery at Zemplin*, **SlovArch**, 38, 2, 1990, p. 245-354.

Butoi 1974 – Mihail Butoi, *Mormânt de incinerație din epoca fierului descoperit la Slatina*, **Oltenia. Studii și comunicări**, Craiova, 1974, p. 29-32.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Calotoiu *et alii* 1987 – Gheorghe Calotoiu, Ion Mocioi, Vasile Marinoiu, *Mărturii arheologice în Gorj*, Complexul Muzeal Județean Gorj, Tîrgu Jiu, 1987.

Carcopino 1924 – Jérôme Carcopino, *Les richesses des Daces et le redressement de l'Empire Romain sous Traian*, **Dacia***,* I, 1924, p. 28-34.

Cavruc *et alii* 2000 – Valeriu Cavruc (red.), Attila Bato, Mihai Bărbulescu, Eugen Chirilă, Ion Horațiu Crișan, Viorica Crișan, Valentin Vasiliev, *Repertoriul Arheologic al județului Harghita*, Seria *Monografii Arheologice II*, Editura Carpații Răsăriteni, 2000. ISBN: 973-99270-2-5.

Cavruc *et alii* 2010 – Valeriu Cavruc, Anthony Harding, Dan Buzea, Adela Kovács, George G. Marinescu, Tomasz Ważny, Richard Brunning, A.G. Brown, *Cercetările privind exploatarea sării în nord-estul Transilvaniei (2006-2010). Raport preliminar*, **Angustia**, 14, 2010, p. 165-244.

Cavruc, Chiricescu 2006 – Valeriu Cavruc, Andrea Chiricescu (ed.), *Sarea, Timpul și Omul*, Editura Angustia, Sfântu Gheorghe, 2006. ISBN: 10: 973-85676-8-8.

Căpitanu 1985 – Viorel Căpitanu, *Unelte și arme de fier descoperite în așezarea geto-dacică de la Răcătău, com. Horgești, Bacău,* **Carpica**, XVII, 1985, p. 41-74.

Căpitanu 1986-1987 – Viorel Căpitanu, *Obiecte cu semnificație cultuală descoperite în dava de la Răcătău, județul Bacău*, **Carpica**, XVIII-XIX, 1986-1987, p. 71-101.

Căpitanu 1992 – Viorel Căpitanu, *Noi contribuții la cunoașterea civilizației geto-dacice în bazinul Siretului mijlociu. Cetatea dacică de la Răcătău (antica Tamasidava)*, **Carpica**, XXIII/1, 1992, p. 131-192.

Căpitanu 1994 – Viorel Căpitanu, *Obiecte din arta geto-dacă descoperite în dava de la Răcătău, jud. Bacău*, **Carpica***,* XXV, 1994, p. 123-140.

Cărăbiși 2015 – Vlad-Ștefan Cărăbiși, *Forme de habitat și fenomen funerar în Oltenia în cea de a doua epocă a fierului (secolele IV a. Chr - I p. Chr)*, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2015. ISBN 978-606-8694-14-6.

Cârciumaru 1982 – Marin Cârciumaru, *Considerații generale asupra oscilațiilor climei în ultimii 5.000 de ani*, **Suceava**, IX, 1982, p. 469-477.

Ceuca 1986 – Traian Ceuca, *Studiu asupra osemintelor de animale din mormîntul princiar de la Cugir*, **Analele Științifice ale Universității Al. I. Cuza**, S.N., secțiunea II, Supliment, seria Biologie, 1986, p. 125-128, pl. A–E.

Chevalier, Gheerbrant 1969 – Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri. Mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, culori, numere*, vol. I-III, E-O, Polirom, Iași, 2009. ISBN: 978-973-46-1286-4.

Chițescu 1968 – Maria Chițescu*, Unele aspecte ale relațiilor dintre Dicomes și Marcus Antonius în lumina descoperirilor numismatice (o problemă de geografie istorică)*, **SCIV**, 19, 1968, 4, p. 655- 665.

Cichorius 1896-1900 – Conrad Cichorius, *Die Reliefs der Traianssäule*, Berlin, 1896-1900.

Ciugudean 1980 – Horia Ciugudean, *Mormântul dacic de la Blandiana (jud. Alba)*, **AMN**, XVII, 1980, p. 425-432.

Ciugudean, Ciugudean 1993 – Diana Ciugudean, Horia Ciugudean, *Un mormânt de războinic dac la Tărtăria*, **EphNap**, III. 1993, p. 77-79.

Ciută, Borangic 2016 – Marius-Mihai Ciută, Cătălin Borangic, *Echere de metal utilizate în Munții Orăștiei în epoca dacică*, în *ArheoVest*, IV, *In Honorem Adrian Bejan, Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie, Timișoara, 26 noiembrie 2016*, Vol. 1, Universitatea de Vest din Timișoara, JATEPress Kiadó, Szeged, 2016, p. 247-258.

Ciută, Plantos 2005 – Beatrice Daisa Ciută, Cristinel Plantos, *Analiza arheobotanică a unui lot de semințe carbonizate provenit din „silozurile" descoperite la Piatra Craivii*, **Apulum**, XLII, 2005, p. 83-94.

Cîrjan 2006 – Romeo Cîrjan, *Statutul populației indigene după constituirea provinciei Dacia*, în *DAP*, p. 261-270.

Clausewitz 2006 – Carl von Clausewitz, *Despre război*, Editura Antet, București, 2006. ISBN: 978-973-636-516-4.

Coenen-Huther 2007 – Jacques Coenen-Huther, *Sociologia elitelor*, trad. M. Ungureanu, Polirom, Iași, 2007. ISBN: 978-973-46-0664-1.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Coman 2008 – Mihai Coman, *Introducere în antropologia culturală. Mitul și ritul*, Editura Polirom, Iași, 2008. ISBN: 978-973-46-1061-7.

Comșa 1972 – Eugen Comșa, *Contribuție la riturile funerare din secolele II-I î.e.n. din sud-estul Olteniei (mormintele de la Orlea)*, **Apulum**, X, 1972, p. 65-78.

Comșa 2015 – Alexandra Comșa, *Date antropologice privind rămășițele osteologice umane incinerate descoperite în două morminte (C1, C2) în situl arheologic de la Rotbav (com. Feldioara, jud. Brașov)*, în Al. Gavrilaș, D. L. Vaida, A. Onofreiu, G. G. Marinescu (ed.), *Trecutul mai aproape de noi. Omagiu Profesorului Gheorghe Marinescu la 70 de ani*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2015, p. 125-128. ISBN: 978-606-543-637-4.

Conovici 1985 – Niculae Conovici, *Așezări fortificate și centre tribale geto-dacice din Muntenia (sec. IV î.e.n. - I e.n.)*, **Istros**, IV, 1985, p. 71-87.

Constantin 2010 – Cătălin-Petre Constantin, *Piese de echipament defensiv la geto-daci.* Umbo-*uri de scut*, în *Identități culturale*, p. 257-264.

Constantiniu, Leahu 1968 – Margareta Constantiniu, Valeriu Leahu, *Mormânt getic în preajma Bucureștiului*, **SCIV**, 2, 1968, p. 195-209.

Costea 1974-1975 – Florea Costea, *Prezențe romane în sud-estul Transilvaniei*, **Sargetia**, XI-XII,1974-1975, p. 277-284.

Costea 1985-1992 – Florea Costea, *Fortificații dacice din sud-estul Transilvaniei*, **Marisia**, XV-XXII, 1985-1992, p. 55-67.

Costea 1992-1994 – Florea Costea, *Fortificația dacică de la Crizbav „Dealul eroilor" („Heldenburg"), jud. Brașov*, **Sargetia**, XXV, 1992-1994, p. 49-63.

Costea 2004 – Florea Costea, *Repertoriul arheologic al Județului Brașov*, Editura C2 Design, Brașov, 2004. ISBN: 973-8424-29-1.

Costea 2006 – Florea Costea, *Augustin-Tipia Ormenișului, județul Brașov. Monografie arheologică (I)*, Editura C2 Design, Brașov, 2006. ISBN: (10) 973-8424-45-3.

Costea 2009 – Florea Costea, *Tipia Ormenișului, com Ormeniș, jud. Brașov*, în *Catalog 2009*, p. 43-58.

Costea 2010 – Florea Costea, *Din nou despre centrul de putere al dacilor din Defileul Oltului din Munții Perșani, județul Brașov*, **Sargetia**, XXXVII, 2010, p. 71-85.

Costea *et alii* 2008 – Florea Costea, Lucica Savu, V. Sîrbu, Radu Ștefănescu, Angelica Bălos, *Military Gear Found in the Dacian Fortress of Racoșul de Jos-Piatra Detunată, Brașov County*, în *Omagiu lui Gavrilă Simion la a 80-a aniversare*, 2008, p. 154-169.

Costea 1996 – Florea Costea, *Fortificația dacică de la Brașov-Pietrele lui Solomon („Între Chietri")*, **Cumidava**, XX, 1996, p. 71-86.

Costea 2002 – Florea Costea, *Dacii în sud-estul Transilvaniei. Înainte și în timpul stăpânirii romane*: *contribuții la etnogeneza și continuitatea românilor*, Editura C2 Design, Brașov, 2002. ISBN: 973-85145-8-4.

Coulanges 1878 – Fustel de Coulanges, *La cité antique, Etude sur le culte, le droit, les institutions de la Grèce antique et de la Rome* (ed. 7), 1878.

Coulanges 1984 – Fustel de Coulanges, *Cetatea Antică. Studiu asupra dreptului și instituțiilor Greciei și Romei*, vol. I, trad. M. Izverna, P. Izverna, E. Lazăr, prefață R. Florescu, Editura Meridiane, București,1984.

Coulston 1989 – Jonathan Charles Nelson Coulston, *The value of Trajan's Column as a source for military equipment*, în C. van Oriel-Murray (ed.), *Roman Military Equipment: The Sources of Evidence*, BAR International Series 476, Oxford, p. 31-44.

Crăciun 2004 – Gino Mario Crăciun, *Urme ale prelucrării lemnului la geto-daci descoperite în județul Hunedoara*, **Corviniana**, VIII, 2004, p. 127-131.

Crăescu 2005 – Constantin Crăescu, *Vitejii lui Ștefan cel Mare*, **Analele Putnei**, I, 2005, 1, p. 53-60.

Crișan 1968 – Ion Horațiu Crișan, *Ceramica daco-getică. Cu specială privire la Transilvania*, Editura Științifică, București, 1969.

Crișan 1974 – Ion Horațiu Crișan, *Precizări în legătură cu descoperirile celtice de la Aiud*, **Studii și comunicări, Arheologie-Istorie**, 18, 1974, p. 71-92.

Crișan 1977 – Ion Horațiu Crișan, *„Cetatea" a învins mileniile*, **Magazin istoric**, an XI, nr. 11 (128), noiembrie, 1977, p. 2-5.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Crișan 1977 – Ion Horațiu Crișan, *Burebista și epoca sa*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1977.
Crișan 1978 – Ion Horațiu Crișan, *Ziridava*, Arad, 1978.
Crișan 1979 – Ioan Horațiu Crișan, *Identificarea celebrei Singidava*, **Contemporanul**, nr. 15 (1692), 13 aprilie, 1979, p. 6.
Crișan 1980 – Ion Horațiu Crișan, *Necropola dacică de la Cugir. Considerații preliminare*, **Apulum**, XVIII, 1980, p. 81-86.
Crișan 1980a – Ion Horațiu Crișan, *Lăcașul princiar de la Cugir*, **Magazin istoric**, an 14, nr. 1 (154), 1980, p. 4-8; p. 61.
Crișan 1986 – Ion Horațiu Crișan, *Spiritualitatea geto-dacilor*, Editura Albatros, București, 1986.
Crișan 1993 – Ion Horațiu Crișan, *Civilizația geto-dacilor*, vol. I-II, Editura Meridiane, București, 1993.
Crișan 1994 – Ion Horațiu Crișan, *Cugir*, în *Enciclopedia* arheologiei, I, 1994, p. 387-388.
Crișan 2007 – Ion Horațiu Crișan, *Medicina în Dacia (de la începuturi până la cucerirea romană)*, D. Alicu, E. Crișan (ed.), Editura Dacica, București, 2007. ISBN: 978-973-88076-2-4.
Crișan 2008 – Ion Horațiu Crișan, *Civilizația geto-dacilor*, vol. I-II, Editura Dacica, București, 2008. ISBN: 978-973-88076-3-1.
Crișan, Medeleț – Ion Horațiu Crișan, Florin Medeleț, *Raport preliminar asupra săpăturilor din 1978 la cetatea dacică de la Cugir*, **MCA**, XIII, 1979, p. 105-107.
Crișan 1995 – Viorica Crișan, *Așezările dacice din estul Transilvaniei în contextul schimburilor comerciale și a circulației monetare (secolele III a.CH.- I p.CH.)*, **AMN**, XXXII, 2, 1995, p. 359-383.
Crișan 2000 – Viorica Crișan, *Dacii din estul Transilvaniei*, Editura Carpații Răsăriteni, Sfântul Gheorghe, 2000. ISBN: 973-99270-0-9.
Crișan 2001 – Viorica Crișan, *Aspecte ale sistemului defensiv pe linia Carpaților Răsăriteni în vremea lui Decebal*, în *Studii de istorie antică*, Deva, 2001, p. 303-318.
Crișan 1989-1993 – Viorica Crișan, *Despre situația demografică în estul Transilvaniei în secolele II î.e.n.-I e.n.*, **AMN**, XXVI-XXX, I/1, 1989-1993, p. 79-89.
Crișan, Sîrbu 2010 – Viorica Crișan, Valeriu Sîrbu, *Covasna-Fairies Fortress, a Carpathian Mountain Fortified by Dacians*, în *Identități culturale*, 2010, p. 265-285.
Cunliffe 2010 – Barry Cunliffe, *Iron Age Communities in Britain: An Account of England, Scotland and Wales*, (ed. III), Routledge, New York, 2000.
Daicoviciu 1953 – Constantin Daicoviciu, *Șantierul Grădiștea Muncelului*, **SCIV**, IV, 1-2, 1953, p. 154-193.
Daicoviciu 1954 – Constantin Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie. Monografie arheologică*, Editura Academia Republicii Populare Romîne, 1954.
Daicoviciu 1955 – Constantin Daicoviciu, *Noi contribuții la problema statului dac*, **SCIV**, 1-2, 1955, p. 47-60.
Daicoviciu 1960 – Constantin Daicoviciu, în *Istoria Romîniei*, vol. colectiv, Editura Academiei Republicii Populare Romîne, București, 1960.
Daicoviciu 1961 – Constantin Daicoviciu, *Sistemi e tecnica di constructione militari e civile presso I Daci della Transilvania*, în *Atii del settimo Congreso Internazionale di Archeologia Classica*, Roma, 1961, vol. 3, p. 81-86.
Daicoviciu 1964 – Hadrian Daicoviciu, *Addenda la „Așezările dacice din Munții Orăștiei”*, **AMN**, I, 1964, p. 111-123.
Daicoviciu 1965 – Hadrian Daicoviciu, *Dacii*, Editura Științifică, București, 1965.
Daicoviciu 1965a – Hadrian Daicoviciu, *Coson sau Cotiso*, **AMN**, II, 1965, p. 107-110.
Daicoviciu 1967 – Hadrian Daicoviciu, *Regatul lui Rhemaxos*, **AMN**, IV, 1967, p. 445-446.
Daicoviciu 1967a – Constantin Daicoviciu, *Politica externă a „regilor” daci*, **Revista Română de Studii Internaționale**, 1967, nr. 1-2, p. 139-153.
Daicoviciu 1968 – Hadrian Daicoviciu, *Cronologia regilor daci*, în *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1968, p. 65-72.
Daicoviciu 1969 – Constantin Daicoviciu, *Rubobostes = Burebista?*, **AMN**, VI, 1969, p. 459-463;

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Daicoviciu 1970 – Constantin Daicoviciu, *Problema numărului geto-dacilor. Considerații asupra unei lucrări recente*, în *Dacica. Studii și articole privind istoria veche a pământului românesc*, Biblioteca Musei Napocensis, I, 1969, p. 9-17.

Daicoviciu 1972 – Hadrian Daicoviciu*, Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Editura Dacia, Cluj, 1972.

Daicoviciu 1981 – Hadrian Daicoviciu, *Societatea dacică în epoca statului*, **Studii dacice**, 1981, p. 23-47.

Daicoviciu 1984 – Hadrian Daicoviciu, *Portrete dacice: Dromichaites, Burebista, Deceneu, Decebal*, Editura Militară, București, 1984.

Daicoviciu *et alii* 1950 – Constantin Daicoviciu, O. Floca, P. Duka, E. Chirilă, Ș. Ferenczi, V. Manoliu, I. Pop, M. Rednic, M. Rusu, H. Teodor, *Studiul traiului dacilor din Munții Orăștiei*, **SCIV**, I, 1950, p. 95-126.

Daicoviciu *et alii* 1953 – Constantin Daicoviciu, *Șantierul Grădiștea Muncelului*, **SCIV**, tom IV, nr. 1-2, 1953, p. 153-219.

Daicoviciu *et alii* 1954 – Constantin Daicoviciu, Octavian Floca, Mihail Macrea, M. Dediu, P. Duka, Șt. Ferenczi, M. Gostar, A. Ilieș, D. Mitrofan, D. Radu, I. Winkler, *Șantierul arheologic Grădiștea Muncelului-Blidaru*, **SCIV**, 5, 1-2, 1954, p. 123-155.

Daicoviciu *et alii* 1955 – Constantin Daicoviciu, Andrei Bodor, Ștefan Ferenczi, Nicolae Gostar, Mircea Rusu, Iuditha Winkler, I. Crișan, G. Ferenczi, *Șantierul arheologic Grădiștea Muncelului-Blidaru*, **SCIV**, VI, 1-2, 1955, p. 195-238.

Daicoviciu *et alii* 1957 – Constantin Daicoviciu, Nicolae Gostar, Ion Horațiu Crișan, *Șantierul arheologic Grădiștea Muncelului-Blidarul*, **MCA**, III, 1957, p. 256 – 277.

Daicoviciu *et alii* 1959 – Constantin Daicoviciu, Nicolae Gostar, Hadrian Daicoviciu, *Șantierul arheologic Grădiștea Muncelului-Costești*, **MCA**, VI, 1959, p. 331 – 358.

Daicoviciu *et alii* 1960 – Constantin Daicoviciu, Emil Condurachi, Ion Nestor, Gheorghe Ștefan, Editura Academiei Republicii Populare Romîne, în *Istoria României*, 1960.

Daicoviciu *et alii* 1962 – Constantin Daicoviciu, Hadrian Daicoviciu, Ștefan Ferenczi, Nicolae Vlassa, *Șantierul arheologic Grădiștea Muncelului,* **MCA**, VIII, 1962, p. 465-476.

Daicoviciu *et alii* 1965 – Hadrian Daicoviciu, Octavian Bandula, Ioan Glodariu, *Cercetările de la Onceşti din Maramureş*, Baia Mare, 1965.

Daicoviciu *et alii* 1973 – Hadrian Daicoviciu, Ioan Glodariu, Ioan Piso, *Un complex de construcții în terase din așezarea dacică de la Fețele Albe*, **AMN**, X, 1973, p. 65-97.

Daicoviciu *et alii* 1989 – Hadrian Daicoviciu, Ștefan Ferenczi, Ioan Glodariu, *Cetăți și așezări dacice din sud-vestul Transilvaniei*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989. ISBN: 973-29-0021-0.

Daicoviciu, 1960 – Constantin Daicoviciu, *Observații privind obștea sătească la geto-daci*, **SCIV**, XI, 1, 1960, p. 135 - 140.

Daicoviciu, Daicoviciu 1962 – Constantin Daicoviciu, Hadrian Daicoviciu, *Sarmizegetusa. Cetățile și așezările dacice din Munții Orăștiei*, Editura Meridiane, București, 1962.

Daicoviciu, Ferenczi 1951 – Constantin Daicoviciu, Alexandru Ferenczi, *Așezările dacice din Munții Orăștiei*, Seria Cercetări de istorie veche, Editura Academiei Republicii Populare Romîne, București, 1951.

Daicoviciu, Glodariu – Hadrian Daicoviciu, Ioan Glodariu, *Considerații asupra cronologiei așezării dacice de la Fețele Albe*, **AMN**, VI, 1969, p. 465-473.

Dana 2000 – Dan Dana, *Dacii și lupii. Pe marginea teoriei lui Mircea Eliade*, **SCIVA**, 51, 2000, p. 153-174.

Dana 2001 – Dan Dana, *Mars Geticus. Realitate istorică sau literară?*, **EphNap**, XI, 2001, p.15-39.

Dana 2003 – Dan Dana, *Dékinaïs et Avézina. Précisions onomastiques sur deux noms historiques des daces*, **EphNap**, XIII, 2003, p. 143-147.

Dana 2003a – Dan Dana, *Les Daces dans les ostraca du désert oriental de l'Égypte Morphologie des noms daces*, în *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 143, 2003, p. 166-186.

Dana 2006 – Dan Dana, *The Historical Names of the Dacians and Their Memory: New Documents and a Preliminary Outlook*, în *Studia Universitatis „Babes-Bolyai"-Historia*, 51, 2006, p. 99-125.

Dana 2007 – Dan Dana, *Oroles ou Rholes? (Justin XXXII, 3, 16)*, **Dacia**, S.N., LI, 2007, p. 233-239.

Dana 2008 – Dan Dana, *Zalmoxis de la Herodot la Mircea Eliade. Istorii despre un zeu al pretextului*, Editura Polirom, Iași, 2008. ISBN: 978-973-46-1096-9.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Dana 2011 – Dan Dana, *Izvoare privitoare la Zalmoxis și alte pasaje referitoare la religiile tracilor, geților și dacilor*, Editura Universității "Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2011. ISBN: 978-973-703-634-6.

Dana 2014 – Dan Dana, *Onomasticon Thracicum. Répertoire des noms indigènes de Thrace, Macédoine orientale, Mésies, Dacie et Bythynie. Μελετήματα* 70, Athènes, 2014.

Dana, Matei-Popescu 2006 – Dan Dana, Florian Matei-Popescu, *Le recrutement des daces dans l`armée romaine sous l`empereur Trajan: une esquisse préliminaire*, **Dacia**, N.S., 2006, p. 195-206.

Dana, Matei-Popescu 2009 – Dan Dana, Florian Matei-Popescu, *Soldats d`origine dace dans les diplômes militaires*, **Chiron**, 39, 2009, p. 209-256.

Danov 1976 – Hristo M. Danov, *Tracia antică*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976.

David 2004 – Daniel David, *Dava de la Brad. O nouă propunere de prezentare a stațiunii*, **Carpica**, XXXIII, 2004, p. 117-133.

David 2005 – Aurel V. David, *Sociologia națiunilor*, Editura „Dacoromână", București, 2005. ISBN: 973-9205-88-7.

Densușianu 2002 – Nicolae Densușianu, *Istoria militară a poporului român*, ediție îngrijită și prefațată de I. Oprișan, Editura Vestala, București, 2002. ISBN: 973-9418-37-6.

Diaconu 2009 – Gheorghe Diaconu, *Dacia în epoca primelor migrații (secolele al II-lea-al IV-lea d.Hr.)*, Editura Academiei Române, București, 2009. ISBN:978-973-27-1869-8.

Dima 2005 – Cristian Dima, *Pinteni dacici în epoca regatului*, **Sargetia**, XXXIII, 2005, p. 179-195.

Dimitrova, Gizdova 1975 – Alexandra Dimitrova, Nedyalka Gizdova, *Trakiiski mogilni nekropoli v Panagjurskite kolonii pri gr. Panagjurište*, **Izvestija**, 1, 1975, p. 39-87.

Dobesch 2001 – Gerhard Dobesch, *Zur Chronologie des Dakerkönigs Burebista*, în H. Heftner, K. Tomaschitz, G. Dobesch (eds.) *Ausgewählte Schriften*, Bd. 2, Köln, Weimar, Wien, 2001, p. 781-811. ISBN: 3-412-12899-6.

Domaradzki 1986 – Mieczyslaw Domaradzki, *Les épées en Thrace de la deuxiéme moitié du Ier millénaire avant notre ére*, **Revue Aquitania**, Supplement, 1, 1986, p. 227-231.

Drda, Rybová 1995 – Petr Drda, Alena Rybová, *Les Celtes de Bohême*, Edision Errance, Paris,1995, ISBN: 13: 9782877720878.

Drnić 2015 – Ivan Drnić, *La Tène spearheads from south-eastern Pannonia and the northern Balkans: typology, chronology, ritual and social context*, în (S. Wefers et alii, eds) *Waffen, Gewelt, Krieg*, Beiträge zur Internationalen Tagung der AG Eisenzeit und des Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2015, p. 111-126

Dumitran, Borangic 2006 – Ana Dumitran, Cătălin Borangic, *Asociația Culturală Sarmizegetusa. Proiectele anului 2006*, **NEMVS**, I, nr. 1-2, 2006, p. 119-128.

Dumitrașcu 1969 – Sever Dumitrașcu, *Contribuții la cunoașterea graniței de vest a Daciei romane*, **AMN**, VI, 1969, p. 483-491.

Dumitrașcu 1970 – Sever Dumitrașcu, *Cetățuia dacică de la Clit*, **Lucrări Științifice**, IV, B, Oradea, 1970, p. 142-160.

Dumitrașcu 1986-1987 – Sever Dumitrașcu, *Regele Pieporus și acțiunea costobocilor din secolul II e.n. Un istoric al problemei*, **Sargetia**, XX, 1986-1987, p. 106-110.

Dumitrașcu 1993 – Sever Dumitrașcu, *Dacia Apuseană*, Editura Cogito, Oradea 1993. ISBN: 973-9064-11-6.

Dumitrașcu 2007 – Sever Dumitrașcu, *Contribuții la cunoașterea graniței de vest a Daciei romane,* în *Scrieri arheologice privind istoria Daciei apusene* (ed. L. Ardelean, F. Sfrengeu), Fundația culturală „Munții Apuseni", Editura Europrint, Oradea, 2007, p. 187-195. ISBN: 978-973-7735-49-2.

Dumitrescu, Vulpe 1988 – Vladimir Dumitrescu, Alexandru Vulpe, *Dacia înainte de Dromihete*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988.

Dupoi, Sîrbu 2001 – Vasile Dupoi, Valeriu Sîrbu*, Incinta dacică fortificată de la Pietroasele-Gruiu Dării, județul Buzău*, I, Editura Alpha, Buzău, 2001. ISBN: 973-8054-51-6.

Eliade 1980 – Mircea Eliade, *De la Zamolxis la Genghis-Han. Studii comparative despre religiile și folclorul Daciei și Europei Orientale*, trad. Maria și Cezar Ivănescu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Eliade 1991 – Mircea Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase. De la Guatama Buddha pînă la triumful creștinismului*, vol. II, Editura Științifică, București, 1991. ISBN: 973-44-0028-2.

Erciulescu 2008 – Simona Erciulescu, *Răspunsuri comportamentale generate de exercitarea autorității: obediența și/sau violența*, **Buletinul Universității Naționale de Apărare „Carol I”**, nr. I, 2008, p. 341-350.

Ferencz 2007 – Iosif Vasile Ferencz, *Celții pe Mureșul mijlociu*, Bibliotheca Brukenthal, XVI, Sibiu, 2007. ISBN: 978-973-117-098-5.

Ferencz 2013 – Iosif Vasile Ferencz, *O pafta din fier placată cu bronz descoperită la Ardeu, jud. Hunedoara*, **Arheovest**, I, 2013, p. 215-224.

Ferencz *et alii* 2016 – Iosif Vasile Ferencz, Cristina Bodó, Angelica Bălos, *Arme provenind de la Ursici, com. Boșorod, jud. Hunedoara*, **AMP**, XXXVIII, 2016, p. 221-240.

Ferencz, Barbu 2012 – Iosif Vasile Ferencz, Marius Barbu, *Between food needing and sports activity hunting in the 63 geto-dacian arreas*, **BAM**, VII, 1, 2012, p. 63-75.

Ferencz, Ciută 2005 – Iosif Vasile Ferencz, Marius Mihai Ciută, *Considerații pe marginea unor materiale descoperite la Șeușa (com. Ciugud, jud. Alba)*, **Istros**, XII, 2005, p. 239-254.

Ferenczi 1938 – Alexandru Ferenczi, *Cetăți antice în județul Ciuc*, **ACMIT**, IV, 1932-1938, p. 239-352.

Ferenczi 1972 – Ștefan Ferenczi, *Contribuții la problema limesului de vest al Daciei (partea a II-a/1)*, **AMN**, IX, 1972, p. 387-411.

Ferenczi 1979 – István Ferenczi, *Importanța unor metale neferoase și a unor minerale în procesul de formare a puterii dacice în Munții Orăștiei*, **Sargetia**, XIV, 1979, p. 93-101.

Ferenczi 1993 – István Ferenczi, *Valea Mureșului și expediția militară a lui Marcus Vinicius*, **Ziridava**, XVIII, 1993, p. 39-54.

Ferrari 2003 – Anna Ferrari, *Dicționar de mitologie greacă și romană*, trad. D. Cojocaru, E. Stoleriu, D. Zămosteanu, Editura Polirom, Iași, 2003. ISBN: 973-681-148-4.

Ferréol *et alii* 1998 – Gilles Ferréol (coord.), Philippe Cauche, Jean-Marie Duprez, Nicole Gadrey, Michel Simon, *Dicționar de sociologie*, trad. L. Decei, R. Gârmacea, Editura Polirom, Iași, 1998. ISBN: 973-683-054-3.

Feugére 1993 – Michel Feugére, *Les Armes des romains de la République à l'Antiquité tardive*, Edition Errance, 1993. ISBN: 2-87772-225-2.

Floca 1956 – Octavian Floca, *Contribuții la cunoașterea tezaurelor de argint dacice. Tezaurul de la Sărăcsău și Șeica Mică*, Editura Academiei Republicii Populare Romîne, București, 1956.

Floca 1977 – Octavian Floca, *Singidava*, **Sargetia**, XIII, 1977, p.171-181

Floca, Bassa 1965 – Octavian Floca, Ben Bassa, *Cetatea Deva*, Editura Meridiane, București, 1965.

Florea 1986-1987 – Gelu Florea, *Considerații privind unele aspecte ale locuirii dacice în Munții Orăștiei*, **Sargetia**, XX, 1986-1987, p. 81-92.

Florea 1998 – Gelu Florea *Ceramica pictată. Artă, meșteșug și societate în Dacia preromană (sec. I a. Chr. - I p. Chr.)*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1998. ISBN: 973-9354-27-0.

Florea 2001 – Gelu Florea, *Dragonul dacic*, în *Studia Archaeologica et Historica Nicolao Gudea Dicata*, 2001, p. 195-201.

Florea 2004 – Gelu Florea, *Centru și periferie în lumea dacică. Reflecții asupra unor direcții de cercetare*, în C. Gaiu, H. Bodale (ed.), *Centru și periferie. Complexul muzeal județean Bistrița Năsăud*, Lucrările Colocviului Național, Bistrița Năsăud, 23-25 aprilie, Cluj-Napoca, 2004, p. 31-34. ISBN: 973-8445-64-7.

Florea 2004a – Gelu Florea, *Imagini proto-istorice*, **Orma**, 1, 2004 (http://www.orma.ro/wp-content/uploads/2008/10/7_gelu-florea.pdf, 07. 11. 2015).

Florea 2004b – Gelu Florea, *Dacians and Wine (1st Century B.C - 1st Century A. D.)*, în (L. Ruscu, C. Ciongradi, R. Ardevan, C. Roman, C. Găzdac eds.), *Orbis Antiquus. Studia in honorem Ioannis Pisonis*, Editura Nereamia Napocae Press, Cluj-Napoca, 2004, p. 517-522.

Florea 2004c – Gelu Florea, *Materiale ceramice descoperite pe Terasa a VIII-a de la Grădiștea Muncelului (II)*, **EphNap**, IV, 1994, p. 49-60.

Florea 2006 – Gelu Florea, *The „Public Image” of the Dacian Aristocracy*, în G. Florea (coord.) *Studia Universitatis „Babes-Bolyai”. Series Historia, Special Issue Focusing on Iron Age Elites*, vol. 51, 1, 2006, p. 1-11.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Florea 2007 – Gelu Florea, *O religie sau religii dacice? Reflecții metodologice*, în *Dacia Felix. Studia Michaeli Bărbulescu Oblata*, Cluj-Napoca, 2007, p. 99-105.

Florea 2011 – Gelu Florea, *Dava et Oppidum. Débuts de la genèse urbaine en Europe au deuxième âge du Fer*, Académie d'Études Transylvaines, Cluj-Napoca, 2011. ISBN: 978-973-7784-54-4.

Florea 2016 – Gelu A. Florea, *Despre temple, hambare și arheologia ritualului*, **Analele Banatului**, S. N., Arheologie-Istorie, XXIV, 2016, p. 221-231.

Florea *et alii* 2000 – Gelu Florea, Suciu Liliana, Vaida Lucian, *Forficațiile dacice din nord-estul Transilvaniei (Un stadiu al cercetărilor)*, **Istros**, 2000, X, p. 221-230.

Florea *et alii* 2015 – Gelu Florea, Silvia Mustață, Răzvan Mateescu, Cătălin Cristescu, Cristina Bodo, Liliana Mateescu-Suciu, Eugen Iaroslavschi, Gabriela Gheorghiu, Paul Pupeză, Dan Cioată, *Matrița de bronz de la Sarmizegetusa Regia*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2015. ISBN: 978-606-543-604-6.

Florea, Suciu 1995 – Gelu Florea, Liliana Suciu, *Observații cu privire la scutul de la Piatra Roșie*, **EphNap**, V, 1995, p. 47-61.

Florescu, Florescu, 1986 – Marilena Florescu, Adrian Florescu, *Sistemul de fortificație de la Mânăstioara-Fitionești*, **MCA**, XV, 1986, p. 124-130.

Florescu, Miclea 1979 – Radu Florescu, Ion Miclea, *Tezaure Transilvane la Kunsthistorisches Museum din Viena*, Editura Meridiane, 1979.

Fol 1990 – Alexander Fol, *Thracian culture. Methodological problems*, **Etudes historiques**, tom XIV, 1990, p. 9-18.

Forțiu 2012 – Sorin Forțiu, *Ziridava în context ptolemeic*, Editura Sfântul Ierarh Nicolae, Brăila, 2012. ISBN: 978-606-577-912-9.

Furtună 2015 – Dorian Furtună, *Homo Agressivus. De ce nu se opresc războaiele și violența*, Editura Lexon-Prim, Chișinău, 2015. ISBN: 978-9975-3079-4-9.

Gábor 1892 – Téglás Gábor, *A történelemelőtti Dáciáról*, **Archaeologiai Értesitö**, XII, 1892, p. 403-410.

Geantă 2005 – Ioan Geantă, *Războiul: origine și esență*, **Buletinul Universității Naționale de Apărare „Carol I”**, nr. 3, 2005, p. 64-73.

Gheorghe 1992 – Gabriel Gheorghe, *Sarea, criteriu pentru regândirea istoriei*, **Getica**, tomul 1, 1992, nr. 1-2, p. 49-88.

Gheorghiu 2005 – Gabriela Gheorghiu, *Un modiolus în cetatea dacică de la Costești-Cetățuie (jud. Hunedoara)*, **Angustia**, 9, 2005, p. 165-174.

Gheorghiu 2005a – Gabriela Gheorghiu, *Dacii pe cursul mijlociu al Mureșului*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2005. ISBN: 973-7867-11-4.

Gherghe 1983 – Petre Gherghe, *Cercetări și descoperiri arheologice cu privire la civilizația geto-dacică pe teritoriul județului Gorj*, **Arhivele Olteniei**, S. N., 2, 1983, p. 49-73.

Gherghe 1984 – Petre Gherghe, *Mărturii ale prezenței scordiscilor și tracilor sud-dunăreni pe teritoriul Olteniei în secolele II-I î.e.n.*, **Analele Universității din Craiova**, 14, Craiova, 1984, p. 69-75.

Gherghe 2001 – Petre Gherghe, *Repertoriul informațiilor și descoperirilor arheologice din Oltenia. Epoca Latène*, Editura Universitaria, Craiova, 2001. ISBN: 973-8043-39-3.

Gherghe 2015 – Petre Gherghe, *Așezarea și necropola geto-dacică de la Spahii-Câmpul Spahiului, județul Gorj*, Editura Măiastra, Târgu Jiu, 2015. ISBN 978-606-516-698-1.

Giurăscu 1975 – Constantin C. Giurăscu, *Istoria pădurii românești. Din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, Editura Ceres, București, 1975.

Gligor 2006 – Mircea Gligor, *Habitat și societate în Dacia preromană (sec. II a.Chr.- I p.Chr.) pe cursul mijlociu al Mureșului și în zona sud-estică a Munților Metaliferi*, Alba Iulia, 2006 (*mss.*).

Glodariu 1970 – Ioan Glodariu, *Bemerkungen über einen Dakerkönig*, **AMN**, VII, 1970, p. 501-505.

Glodariu 1974 – Ioan Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1974.

Glodariu 1975 – Ioan Glodariu, *Un atelier de făurarie la Sarmizegetusa dacică*, **AMN**, XII, 1975, p. 107-134.

Glodariu 1980 – Ioan Glodariu, *Considerații privind organizarea statului dac*, **AMN**, XVII, 1980, p. 433-439.

Glodariu 1981 – Ioan Glodariu, *Contribuții la cronologia ceramicii dacice în epoca Latène tîrzie*, în *Studii dacice*, 1981, p. 146-165.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Glodariu 1981 – Ioan Glodariu, *Din nou despre Ranisstorum*, **Apulum**, XIX, 1981, p. 51-55.
Glodariu 1982 – Ioan Glodariu, *Sistemul defensiv al statului dac și întinderea provinciei Dacia*, **AMN**, XIX, 1982, p. 23-37.
Glodariu 1983 – Ioan Glodariu, *Arhitectura dacilor - civilă și militară (sec. II î.e.n. - I e.n.)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1983.
Glodariu 1983a – Ioan Glodariu, *Cetatea dacică de la Căpâlna în sistemul defensiv al statului dac*, **AMN**, XX, 1983, p. 59-66
Glodariu 1984 – Ioan Glodariu, *„Brațările" cu nodozități Latène târzii din Dacia*, **AMN**, XXI, 1984, p. 63-80.
Glodariu 1985-1986 – Ioan Glodariu, *Cariere și exploatarea pietrei în Dacia preromană*, **AMN**, XXII-XXIII, 1985-1986, p. 91-103.
Glodariu 1997 – Ioan Glodariu, *Blocurile cu marcaje în construcțiile dacice din munții Șureanului*, **EphNap**,VII, 1997, p. 65-87.
Glodariu 2000 – Ioan Glodariu, *Decebal în ajunul confruntărilor armate cu Traian*, **Istros**, X, 2000, p. 289-294.
Glodariu 2001 – Ioan Glodariu, *Structura socială*, în *Istoria românilor*, 2001, p. 776-778.
Glodariu 2003 – Ioan Glodariu, *Istoria și civilizația dacilor (sec. IV a.Chr.-106 p.Chr.)*, în *Istoria Transilvaniei*, vol. I, Ioan-Aurel Pop, Thomas Nägler (coord.), Editura Institutul cultural român, Cluj-Napoca, 2003. ISBN: 973-85894-6-3.
Glodariu, Costea 1991 – Ioan Glodariu, Florea Costea, *Sanctuarul circular al cetății dacice de la Racoș*, **EphNap**, I, 1991, p. 21-40.
Glodariu, Iaroslavschi 1979 – Ioan Glodariu, Eugen Iaroslavschi, *Civilizația fierului la daci (sec. II î.e.n.-I e.n.)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca,1979.
Glodariu, Moga 1989 – Ioan Glodariu, Vasile Moga, *Cetatea dacică de la Căpâlna*, Editura Științifică și Enciclopedică, București,1989.
Glodariu, Moga 1994 – Ioan Glodariu, Vasile Moga, *Tezaurul dacic de la Lupu*, **EphNap**, 4, 1994, p. 33-48.
Goronea *et alii* 2012 – Toma Goronea, Mihai Pascaru, Cristian I. Popa (ed.), Radu Totoianu, Călina Ana Buțiu, Călin A. Șuteu, Viorel Cioflică, *Studiu privind aria caracteristică pentru peisaj cultural în zona Ceru-Băcăinți, județul Alba*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2012. ISBN: 978-606-543-290-1.
Gostar 1956 – Nicolae Gostar, *Inscripții și monumente din Germisara*, **Sargetia**, III, 1956, p. 5-99.
Gostar 1967 – Nicolae Gostar, *Aliobrix*, **Latomus**, Revue d'Etudes Latines, Bruxelles, XXVI, 1967, p. 987-995.
Gostar 1969 – Nicolae Gostar, *Cetăți dacice din Moldova*, Editura Meridiane, 1969.
Gostar 1970 – Nicolae Gostar, *Numele și originea costobocilor*, **Cercetări istorice***,* 1, 1970, p. 109-117.
Gostar 1976 – Nicolae Gostar, *Gladiatorul ΣΚΙΡΤΟΣ ΔΑΚΗΣΙΣ din Tomis*, **Cercetări Istorice**, S.N., VII, 1976, p. 91-101.
Gostar 1979 – Nicolae Gostar, *Dacorum fratrum în inscripția lui Tib. Plautius Silvanus Aelianus (CIL XIV 4126 = ILS 986 = Inscr. Italiae IV,1², 125)*, **Pontica**, XII, 1979, p. 129-137.
Gostar 1981-1982 – Nicolae Gostar, *Zalmoxis - Zamolxis, zeul suprem al dacilor. Discuții și controverse*, **Cercetări istorice**, S.N., XII-XIII, 1981-1982, p. 289-297.
Gostar 1984 – Nicolae Gostar, *Dinaștii daci de la Burebista la Decebal*, **SCIVA**, tom. 35, nr. 1, 1984, p. 45-53.
Gostar, Lica 1984 – Nicolae Gostar, Vasile Lica, *Societatea geto-dacică de la Burebista la Decebal*, Editura Junimea, Iași, 1984.
Gramatopol 1984 – Mihai Gramatopol, *Arta imperială a epocii lui Traian*, Editura Meridiane, București, 1984.
Gramatopol 1997 – Mihai Gramatopol, *Arta monedelor geto-dacice. Eseu numismatic*, Editura Meridiane, București, 1997. ISBN: 9733303577.
Gramatopol 2000 – Mihai Gramatopol, *Antichitate și modernitate. Eseuri pragmatice*, Editura Orientul Latin, Brașov, 2000. ISBN: 973-9338-24-0.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Griffith 1968 – Guy T. Griffith, *The mercenaries of the hellenistic world*, Groningen, 1968 (Unchanged reprint of the edition 1935).

Grimal 2001 – Pierre Grimal, *Dicționar de mitologie greacă și romană*, Editura Saeculum I. O., București, 2001. ISBN: 973-9399-65-7.

Grosu, Duță 2011 – Nicolae Grosu, Daniel Sorin Duță, *Psihosociologia grupurilor și organizațiilor*, Editura Universitară, București, 2011. ISBN: 978-606-591-199-4.

Grumeza 2016 – Lavinia Grumeza, Sarmatian *Personal Ornaments from the South-Eastern Part of the Great Hungarian Plain During the 1st-3rd Centuries CE: Imports and Local Production*, în Mobility in Research on the Black Sea Region (V. Cojocaru, A. Rubel eds.), Editura Mega, Cluj-Napoca, 2016. ISBN: 978-606-543-722-7.

Gudea 1989 – Nicolae Gudea, *Porolissum. Un complex daco-roman la marginea de nord a Imperiului Roman (I)*, **AMP**, XIII, 1989.

Guénon 1997 – René Guénon, *Simboluri ale științei sacre*, trad, S. Șerbănescu, M. Tolcea, Humanitas, București, 1997. ISBN: 973-28-0749-0.

Gumă 1991 – Marian Gumă, *Câteva precizări asupra unor tipuri de coifuri de la sfârșitul primei epoci a fierului și începutul celei de a doua descoperite în sud-vestul României*, **Thraco-Dacica**, XII, 1-2, 1991, p. 85-103.

Gumă *et alii* 1987 – Marian Gumă, Sabin A. Luca, Caius Săcărin, *Principalele cercetări arheologice în cetatea dacică de la Divici între anii 1985-1987*, **Banatica**, IX, 1987, p. 199-238.

Gumă *et alii* 1995 – Marian Gumă, Aurel Rustoiu, Caius Săcărin, *Raport preliminar asupra cercetărilor efectuate în cetatea dacică de la Divici între anii 1988-1994. Principalele rezultate*, în *Cercetări arheologice în aria nord-tracă,* I, București 1995, p. 401-426.

Guštin 2011 – Mitja Guštin, *Eastern imports from the end of Late Iron Age at Novo Mesto*, în D. Măgureanu, D. Măndescu, S. Matei (eds.), *Archaeology: Making of and practice, Studies in honor of Mircea Babeș at his 70-th anniversary*, Pitești, 2011, p. 239-254.

Gyula 1906 – Halaváts Gyula, *Úti jegyezetek Szászsebes környékéről*, **Archaeologiai Értesitö**, XXVI, 1906, p. 355-360.

Harari 2017 – Yuval Noah Harari, *Sapiens. Scurtă istorie a omenirii*, Polirom, Iași, 2017. ISBN: 978-973-46-4888-7.

Harding 2004 – Harding Dennis William, *The Iron Age in Northern Britain: Celts and Romans, Natives and Invaders*, Routledge, New York, 2004. ISBN-13**:** 978-0415301503

Haudry 1998 – Jean Haudry, *Indoeuropenii*, trad. A. Pețan, Editura Teora, București, 1998. ISBN: 973-601-913-6.

Hătărăscu 1982 – Ovidiu Hătărăscu, *Metalele în epoca actuală*, Editura Albatros, București, 1982.

Hoddinott 1981 – Ralph F. Hoddinott, *The Thracians*, Thames and Hudson, London, 1981. ISBN: 0-500-02099-X.

Horedt 1942 – Kurt Horedt, *Frühgeschichtliche Funde aus Siebenbürgen*, **DFS**, 1942, p. 33-41.

Horedt, Seraphin 1971 – Kurt Horedt, Carl Seraphin, *Die prähistorische Ansiedlung auf dem Wietenberg bei Sighişoara-Schässburg*, Bonn, 1971.

Hubert 1983 – Henri Hubert, *Celții și civilizația celtică*, trad. M. Banu, G. Anania, postfață Z. Petre, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983.

Hubert 1983a – Henri Hubert, *Celții și expansiunea celtică pînă în epoca La Tène*, 1983.

Hughes 1991 – Dennis D. Hughes, *Human Sacrifice in Ancient Greece*, London-New York, Routledge, 1991. ISBN: 0-415-03483-3.

Hügel 2003 – Peter Hügel, *Ultimele decenii ale stăpânirii romane în Dacia (Traianus Decius - Aurelian)*, Editura Nereamia Napocae, Cluj-Napoca, 2003. ISBN: 973-7951-25-5.

Iarmulschi 2013 – Vasile Iarmulschi, *Unele considerații privind cronologia și periodizarea culturii Poienești-Lucașeuca*, **Tyragetia**, s.n., vol. VII [XXII], nr. 1, 2013, p. 29-52.

Iarmulschi 2016 – Vasile Iarmulschi, *Notes on the start data of the Poienești-Lucașeuca Culture*, **JAHA**, nr. 3/3, 2016, p. 13-19.

Iaroslavschi 1981 – Eugen Iaroslavschi, *Studiu comparativ asupra compoziției fierului antic*, **AMN**, XVIII, 1981, p. 405 – 408.

Iaroslavschi 1997 – Eugen Iaroslavschi, *Tehnica la daci*, Bibliotheca Musei Napocensis, XV, Cluj-Napoca, 1997. ISBN: 973-0-00391-2.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Iaroslavschi 2005 – Eugen Iaroslavschi, *Siderurgie dacică în Carpații Orientali*, **Angustia**, 9, 2005, p. 155-158.

Iaroslavschi 2006 – Eugen Iaroslavschi, *Statutul social al metalurgiștilor daci,* în *Fontes Historiae. Studia in Honorem Demetrii Protase*, Bistrița-Cluj Napoca, 2006, p. 257-264.

Iaroslavschi, Mateescu 2010 – Eugen Iaroslavschi, Răzvan Mateescu, *Lupe și bureți de fier în Dacia*, **Antiquitas Istro-Pontica**, 2010, p. 209-217.

Iliescu 1968 – Vladimir Iliescu, *Rubobostes oder Burobostes? Zu Trog. Pomp., prolog., XXXII*, **Studii Clasice**, X, 1968, p. 115-129.

Iliescu 1969 – Vladimir Iliescu, *Contribuții la problema raporturilor scito-trace în sec. IV î.e.n.*, **Pontica**, 2, 1969, p. 189-197.

Iliescu 1972 – Vladimir Iliescu, *Când a trăit regele Oroles? (Iustinus, XXXII, 3, 16)*, **ArhMold**, VII, 1972, p. 377-381.

Indrieș 2010 – Sever Miron Indrieș, *Importanța lui Isidor de Sevilla în istoria bătăliei de la Pharsalos*, **SIB**, XXXIV, 2010, p. 189-205.

Ioniță 1982 – Ion Ioniță, *Din istoria și civilizația dacilor liberi. Dacii din spațiul est-carpatic în secolele II-IV e.n.*, Iași, 1982.

Ioniță *et alii* 2004 – Adrian Ioniță, Dan Căpățână, Nikolaus Boroffka, Rodica Boroffka, Adrian Popescu, *Feldioara-Marienburg. Contribuții arheologice la istoria Țării Bârsei*, Editura Academiei, București, 2004. ISBN: 9732710039.

Irimia 1968 – Mihai Irimia, *Cimitirele de incinerație geto-dacice de la Bugeac-Ostrov*, **Pontica**, I, 1968, p. 193-234.

Istudor, Marcu 1968 – I. Istudor, M. Marcu, *Observații tehnice asupra obiectelor de fier descoperite la Rastu*, **SCIV**, tom 19, nr. 3, 1968, p. 524-525.

Johnson 2007 – Allan G. Johnson, *Dicționarul Blackwell de sociologie. Ghid de utilizare a limbajului sociologic*, trad. S.G. Drăgan, V. Russo, Editura Humanitas, București, 2007. ISBN: 978-973-50-1632-6.

Kotigoroshko 2009 – Vladimir Kotigoroshko, *Malokopanskij nekropol' (ur. Cellenitsa)*, **Karpatika**, 38, 2009, p. 58-133.

Kotigoroško 1991 – Vladimir G. Kotigoroško, *Antichități dacice din zona Tisei superioare*, **Thraco-Dacica**, XII, nr. 1-2, 1991, p. 115-132.

Kotigorošco 2015 – Viaceslav Kotigorošco, *Centrul sacral al Tisei Superioare în epoca La Tène-ului târziu*, Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 2015. ISBN: 978-973-1843-96-4.

Kotigorško 1995 – Vyacheslav Kotigorško, *Ținuturile Tisei Superioare în sec. III î. e. n. – IV e.n.*, Bibliotheca Thracologica, XI, București, 1995. ISBN: 973-95349-19-8.

Kotigorško 2000-2004 – Vyaceslav Kotigorško, *Necropola așezării fortificate de la Malaja Kopanja,* **Sargetia**, XII-XXI/1, 2000-2004, p. 63-69.

Kotigorško 2009 – Vyacheslav Kotigorško, *Mala Kopanya. Micrononografie*, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 2009. ISBN: 978-973-1843-32-2.

Kruta 2000 – Venceslas Kruta, *Les Celtes. Histoire et dictionnaire*, Paris, 2000. ISBN: 2-221-05690-6.

Lambrino 1960 – Scarlat Lambrino, *Decret d'Histria en l'honneur d'Agathocles*, **Revue des etudes roumaines**, nr. 5-6, 1960, p. 180-217.

Lazăr *et alii* 2008 – Augustin Lazăr (editor), Barbara Deppert-Lippitz, Paolo Giorgio Ferri, Sorin Alămoreanu, Marius Ciută, Aurel Condruz, Gheorhe Anghel, Anita Gach, Karl-Heinz Kind, Gian Luigi Nanni, Ernest Oberländer-Târnoveanu, Srjdan Paskvali, Maciej Trzciński, Bogdan Constantinescu, *Combaterea criminalității contra patrimoniului arheologic european*, Editura Lumina Lex, București, 2008. ISBN: 978-973-758-170-9.

Lăscoiu 2014 – Mirela Elena Lăscoiu, *Posibilitatea existenței unei cariere de piatră în zona cetății dacice de la Costești-Cetățuia*, în *ArheoVest*, II, *In Honorem Gheorghe Lazarovici, Interdisciplinaritate în Arheologie, Timișoara, 6 decembrie 2014*, Vol. 1, *Arheologie*, p. 715-723.

Lewitzky 1901 – Josef Lewitzky, *Die Kudsirer Burg*, **Jahrbuch des siebenbürgischen Karpathen-Vereins**, XXI, 1901, p. 19-21.

Lica 1984 – Vasile Lica, *Pînă cînd a trăit Deceneu?*, **SAA**, I, 1983, p. 120-132.

Lica 1992 – Vasile Lica, *Burebista*, **Istros**, VI, 1992, p. 59-71.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Lica 1996 – Vasile Lica, *Relațiile Imperiului cu dacii în timpul Flavienilor*, **EphNap**, VI, 1996, p. 113-121.

Lica 1997 – Vasile Lica, *Începuturile relațiilor Romei cu geții și dacii - Pompeius și Oroles*, **EphNap**, VII, 1997, p. 11-29.

Lica 2004 – Vasile Lica, *Fatum Dapyx's Brother, Getarum rex*, în L. Ruscu *et alii* (ed.), *Orbis antiquus. Studia in honorem Ioannis Pisonis*, Cluj-Napoca, 2004, p. 887-894.

Liciu 2002 – Doru Liciu, *Două paftale Latène descoperite la Gruia (județul Mehedinți)*, **Drobeta**, XI-XII, 2002, p. 109-112.

Lockyear 2004 – Kris Lockyear, *The Late Iron Age background to Roman Dacia*, în W. S. Hanson, I. P. Haynes (ed.), *Roman Dacia: the Making of a Provincial Society.* Portsmouth: Journal of Roman Archaeology, Supplementary Series, 56, 2004, p. 33-74.

Longauerová, Longauer 1990 – Marghita Longauerová, Svätoboj Longauer, *Structural analysis of a Scabbard and a ring mail from Zemplin*, **SlovArch**, 38, 2, 1990, p. 349-354.

Lozovan 1998 – Eugen Lozovan, *Dacia Sacră*, ediție îngrijită și repere biografice I. Oprișan, trad. M. Popescu, Editura Saeculum I.O., București, 1998. ISBN: 973-9399-17-7.

Luca *et alii* 2013 – Sabin Adrian Luca, Adrian Georgescu, Gheorghe Natea, *Cercetarea preventivă. Provocarea arheologică a zilelor noastre*, Editura Muzeului Național Brukenthal, Sibiu, 2013. ISBN: 978-606-93273-8-8.

Łuczkiewicz, Schönfelder 2008 – Piotr Łuczkiewicz, Martin Schönfelder, *Untersuchungen zur Ausstattung eines späteisenzeitlichen Reiterkriegers aus dem südlichen Karpaten- oder Balkanraum*, **Jahrbuch des Romisch-Germanischen Zentralmuseums**, 55, 2008, p. 159-210.

Lupu 1957 – Nicolae Lupu, *Monede dacice din colecția Muzeului Brukenthal*, **SCN**, I, 1957, p. 50-57.

Lupu 1989 – Nicolae Lupu, *Tilișca - Așezările arheologice de pe Căță̆naș*, Editura Științifică și Enciclopedică, București,1989.

Mac 1988 – Ioan Mac, *Geografie și arheologie. Analogii și convergențe*, **AMN**, 24-25 (1987-1988), p. 867-873.

Macrea 1968 – Mihail Macrea, *Dacii liberi în epoca romană*, **Apulum**, VII/1, p. 171-200.

Macrea, Berciu 1939-1942 – Mihail Macrea, Ion Berciu, *Două tezaure de monete republicate din Dacia* Superioară, **Apulum**, I, 1939-1942, p. 110-202.

Macrea, Berciu 1965 – Mihail Macrea, Ion Berciu, *La Citadelle dacique de la Căpîlna*, **Dacia**, IX, 1965, p. 201-231.

Macrea, Glodariu 1976 – Mihail Macrea, Ioan Glodariu, *Așezarea dacică de la Arpașu de Sus*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1976.

Macrea *et alii* 1966 – Mihail Macrea, Octavian Floca, Nicolae Lupu, Ion Berciu, *Cetăți dacice din sudul Transilvaniei*, Editura Meridiane,1966.

Madgearu 2010 – Alexandru Madgearu, *Geneza unei legende. "Traian și Dochia"*, în *Quaderni di Studi Italiani e Romeni*, 5, 2010, p. 109-120.

Madgearu 2011 – Alexandru Madgearu, *Istoria unei confuzii: Ordessos-Argessis-Argedava-Argeș*, **Arheologie și istorie în spațiul Carpato-Balcanic**, 2011, p. 139-146. ISBN: 973-537-0852-1.

Mallory 1991 – James Patrick Mallory, *In Search of the Indo-Europeans: Language, Archaeology and Myth*, Thames & Hudson, Londra,1991. ISBN: 0-500-27616-1.

Marazov 2005 – Ivan Marazov, *Thracian warrior*, Sofia, 2005.

Marin 2008 – Ion Marin, *Violența politică,între armă și cuvânt*, Editura Fundației „România 2000", București, 2008. ISBN: 973-99117-4-9.

Marinescu 1977– Floricel Marinescu, *Cetatea dacică de la Polovragi, jud. Gorj (Oltenia)*, **SMMIM**, nr. 10, p. 25-32.

Marinescu 1980 – Floricel Marinescu, *Forța militară a geto-dacilor*, **SMMIM**, 13, 1980, p. 25-74.

Marinescu 1981-1982 – Floricel Marinescu, *Forța militară a geto-dacilor. II*, **SMMIM**, nr. 14-15, 1981-1982, p. 42-56.

Marinoiu *et alii* 2016 – Marinoiu Vasile, Sana Daniel, Georgescu Ștefan, *Cercetările de diagnostic arheologic și evaluare de teren de la Bălănești, județul Gorj din anul 2015*, **Litua**, XVIII, 2016, p. 211-225.

Marțian 1920 – Iulian Marțian, *Repertoriu arheologic pentru Ardeal*, „Tipografia națională" G. Matheiu, Bistrița, 1920.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Mateescu 2004 – Răzvan Mateescu, *Servants of the Sacred in Dacian World,* în *Orbis Antiquus*, 2004, p. 595-601.

Mateescu 2012 – Răzvan Mateescu, *Istoriile unui templu*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2012. ISBN: 978-606-543-297-0.

Matei, Pop 2001 –Alexandru V. Matei, Horea Pop, *Măgura Moigradului - zona sacră (sec, I a.Ch.) și așezarea dacică fortificată (sec. I p.Ch.)*, în Studii, p. 253-277.

Matei-Popescu 2017 – Florian Matei-Popescu, *The Dacians from Moesia Inferior*, în Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba (ed.), *Migration, Kolonisierung, Akkulturation im Balkanraum und im Osten des Mittelmeerraumes (3. Jh. v. Chr.- 6 Jh. n. Chr.)*, 2017, p. 139-159.

Mauss, Hubert 1997 – Marcel Mauss, Henri Hubert, *Eseu despre natura și funcția sacrificiului*, Editura Polirom, Iași, 1997. ISBN: 973-9248-74-8.

Măndescu 2003 – Dragoș Măndescu, *Arme din situl geto-dac de la Cetățeni*, **BMMN***,* S.N., I/II, București, 2003, p. 26-31.

Măndescu 2004 – Dragoș Măndescu, *Un reperto romano di* lorica segmentata *scoperto sul territorio dell'antica Dacia*, în vol. *L'Italia e l'Europa Centro-Orientale attraverso i secoli*, Brăila – Venezia, 2004, p. 13-18.

Măndescu 2006 – Dragoș Măndescu, *Cetățeni, stațiunea geto-dacă de pe valea Dâmboviței superioare*, Editura Istros, Brăila, 2006. ISBN: 973-9469-81-7.

Măndescu 2007 – Dragoș Măndescu, *Praștia - o armă mai puțin cunoscută utilizată de geți*, **Tyragetia**, Arheologie Istorie Antică, S.N., 1, nr.1, 2007, p. 269-273.

Măndescu 2009 – Dragoș Măndescu, *Cisternele cetății geto-dace de la Cetățeni*, în *Studia Archeologiae et Historiae Antiquae Doctissimo viro Scientiarum Archeologiae et Historiae Ion Niculiță, anno septuagesimo aetatis suae, dedicatur* (eds. A. Zanoci, T. Arnăut, M. Băț), Chișinău, 2009, p. 255-263.

Măndescu 2010 – Dragoș Măndescu, *Ἥλις. Despre o mai veche dispută istoriografică și implicațiile sale argeșene*, **Argesis**, XIX, 2010, p. 143-146.

Măndescu 2012 – Dragoș Măndescu, *Killing the Weapons. An Insight on Graves with Destroyed Weapons in Late Iron Age Transylvania*, în S. Berecki (ed.), *Iron Age Rites and Rituals in the Carpathian Basin, Proceedings of the International Colloquium from Târgu-Mureș, 7-9 October 2011*, Editura Mega, Târgu Mureș, 2012, p. 343-356.

Măndescu 2013 – Dragoș Măndescu, *De la mer Égée jusqu'aux Carpates: la route du vin de Rhodes vers la Dacie*, în (G. R. Tsetskhladze, Al. Avram (eds.) *The Danubian Lands Between the Black Aegean and Adriatic Seas: (7th Century BC-10th Century AD)*, Proceedings of the Fifth International Congress on Black Sea Antiquities, Belgrade,17-21 September, 2013, p. 255-260.

Măndescu 2013a – Dragoș Măndescu, *The "dark" second century BC in Transylvania*, *In search for the missing link between the fall of the Celts and the rise of the Dacian culture*, **AAC**, XLVIII, 2013, p. 111-134.

Măndescu 2014 – Dragoș Măndescu, *Piesele de port și podoabă din aur și argint în cultura geto-dacică clasică (secolele II a.Chr.- I p.Chr.)*, în *Catalog 2014*, p. 84-99.

Mărghitan 1969 – Liviu Mărghitan, *Tezaurul de podoabe dacice din argint de la Săliștea (fost Cioara, jud. Alba)*, **SCIVA**, tom 20, 2, 1969, p. 315-327.

Mărghitan 2008 – Liviu Mărghitan, *Arta argintului la geto-daci. Repertoriu*, Ziridava, XXV, 2, Editura Ramira, Arad, 2008. ISBN: 978-973-88582-1-3.

Medeleț 1994 – Florin Medeleț, *În legătură cu o mare spirală dacică de argint aflată în Muzeul Național din Belgrad*, **Analele Banatului**, III, 1994, p. 192-130.

Medeleț 1995 – Medeleț Florin, *Sarea Daciei preistorice*, **Analele Banatului** (Serie nouă), 4, 1995, p. 285-301.

Miclea, Florescu 1980 – Ion Miclea, Radu Florescu, *Strămoșii românilor. Vestigii milenare de cultură și artă. Preistoria Daciei*, Editura Meridiane, București, 1980.

Miclea, Florescu 1980a – Ion Miclea, Radu Florescu, *Strămoșii românilor. Vestigii milenare de cultură și artă. Geto-dacii*, Editura Meridiane, București, 1980.

Mihailov 1970 – Georgi I. Mihailov, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, Vol. I, *Serdicae*, ed. 2, Academia Litterarum Bulgarica, Sofia, 1970.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Mihăilescu 2003 – Ioan Mihăilescu, *Sociologie generală. Concepte fundamentale și studii de caz*, Polirom, Iași, 2003. ISBN: 973-681-471-8.

Mihăilescu-Bîrliba 1990 – Virgil Mihăilescu-Bîrliba, *Dacia răsăriteană în secolele VI-I î.e.n. Economie și monedă*, Editura Junimea, Iași, 1990. ISBN: 973-37-0087-8.

Minke 2008 – Gernot Minke, *Construind cu pământ: proiectare și tehnologii pentru o arhitectură durabilă*, trad. Ligia Jidiuc, Editura Simetria, București, 2008. ISBN: 978-973-1872-05-6.

Minois 2002 – Georges Minois, *Istoria sinuciderii: Societatea occidentală în fața morții voluntare*, Editura Humanitas, București, 2002. ISBN: 973-28-0266-9.

Mitrea 1969 – Bucur Mitrea, *Descoperiri recente și mai vechi de monede antice și bizantine în Republica Socialistă* România, **SCIVA**, tom. 20, nr. 1, 1969, p. 161-172.

Mitrea, Székely 1956 – Bucur Mitrea, Zoltán Székely, *Tezaurul monetar de la de la Fotoș și pătrunderea comercială romană în estul Daciei în secolul I î.e.n*, **MCA**, II, 1956, p. 645-683.

Mocean, Cenar 1980 – Ioan Mocean, Ioan Cenar (coord.), *Județele patriei, Alba. Monografie*, vol. colectiv, Editura Sport-Turism, București, 1980.

Moga 1979 – Vasile Moga, *Piese de argint din cetatea dacică de la Piatra Craivii*, **AMN**, XVI, 1979, p. 513-518.

Moga 1981 – Vasile Moga, *Așezarea și cetatea dacică de la Piatra Craivii (jud. Alba)*, **Studii dacice**, 1981, p. 103-116.

Moga 1982 – Vasile Moga, *În legătură cu o descoperire arheologică recentă din cetatea dacică de la Căpâlna*, **AMN**, XIX, 1982, p. 275-278.

Moga 1982 – Vaslie Moga, *Morminte dacice de incinerație la Teleac (jud. Alba)*, **Apulum**, 1982, p. 87-91.

Moga 1992 – Vasile Moga, *Depozitul de unelte agricole de la Căpâlna*, **EphNap**, II, 1992, p. 37-38.

Moga 1995 – Vasile Moga, *Remarques sur le mur de la citadelle dace de Piatra Craivii*, **AMN**, XXXII, 1995, p. 145-148.

Moga 2002 – Vasile Moga, *Cetatea dacică de la Căpâlna, comuna Săsciori, județul Alba*, **Patrimonium Apulense**, II, 2002, p. 28-37.

Mommsen 1956 – Theodor Mommsen, *Römisches Staatsrecht*, ed. a IV-a, vol. III/1, Tübingen, 1952.

Mommsen 1991 – Theodor Mommsen, *Istoria romană*, vol. IV, trad. J. Nicolaus, Editura Enciclopedică, București, 1991. ISBN: 973-29-0189-6.

Morintz 1977 – Sebastian Morintz, *Probleme privind originea tracilor în lumina cercetărilor arheologice*, **Revista de istorie**, 30, 8, 1977.

Morintz, Șerbănescu 1985 – Sebastian Morintz, Done Șerbănescu, *Rezultatele cercetărilor de la Radovanu, punctual „Gorgana a doua" (jud. Călărași) I. Așezarea din epoca bronzului. II. Așezarea geto-dacică*, **Thraco-Dacica**, VI, 1-2, 1985, p. 5-30.

Moscalu 1977 – Emil Moscalu, *Sur les rite funéraires des géto-daces de la plaine du Danube*, **Dacia**, N.S. XXI, 1977, p. 329-339.

Moscalu 1979 – Emil Moscalu, *Probleme ale cetăților „cu val vitrificat"*, **Cercetări arheologice**, III, 1979, p. 339-347.

Muir 1997 – Richard Muir, *The Yorkshire Countryside: A Landscape History*, Keele University Press, Edinburgh, 1997. ISBN :1853311987.

Müller 1898 – Heinrich Müller, *Archäologische funde,* în *Korrespondenzblatt des Vereins Für Siebenbürgische Landeskunde*, 12, 1898, p. 144-145.

Munteanu 2003 – Lucian Munteanu, *Despre emiterea monedelor de tip koson*, **ArhMold***,* XXVI, 2003, p. 241- 264.

Murgescu 2001 – Bogdan Murgescu (coord.), *Istoria României în texte*, Editura Corint, București, 2001. ISBN: 973-653-201-1.

Muscalu 2008-2009 – Bogdan Muscalu, *Problema sosirii sarmaților iazygi în spațiul dintre Dunăre și Tisa în lumina ultimelor cercetări*, **SIB**, XXXII-XXXIII, 2008-2009, p. 5-13.

Nägler 1969 – Thomas Nägler, *Cercetările din cetatea de la Breaza (Făgăraș)*, **Studii și Comunicări**, Muzeul Brukenthal, Sibiu, 14, p. 89-123.

Nemeth 2005 – Eduard Nemeth, *Armata în sud-vestul Daciei Romane*, Editura Mirton, Timișoara, 2005. ISBN: 973-661-691-6.

Nemeth 2007 – Eduard Nemeth, *Relații politice și militare între Pannonia și Dacia în epoca romană*, Editura Tribuna, Cluj-Napoca, 2007. ISBN: 978-973-87264-6-8.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Nemeti 1999-2000 – Sorin Nemeti, *Zei cavaleri în spațiul nord-balcanic (sec. V î. Hr.-I d. Hr.)*, **EphNap**, 9-10, 1999-2000, p. 107-129.

Nemeti 2010 – Sorin Nemeti, *Traianus Victor et Medicus. Primul război dacic și teologia imperială*, în **Studii**, p. 401-418.

Nemeti 2014 – Sorin Nemeti, *Banatul în context ptolemeic.1. Ziridava*, **Classica et Christiana**, 9/2, 2014, p. 537-540.

Nestor 1933 – Ion Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission*, 1932 (1933), p. 11-181.

Nestor 1944 – Ion Nestor, *Raport asupra activității științifice a Muzeului Național de Antichități în anii 1942 și 1943,* București, 1944, p. 20-29.

Nicolăescu-Plopșor 1945-1947 – Constantin S. Nicolăescu-Plopșor, *Antiquités celtiques en Olténie*, **Dacia**, XI-XII, 1945-1947, p. 17-43.

Nicolăescu-Plopșor *et alii* 1951 – Constantin S. Nicolăescu-Plopșor, Vladimir Dumitrescu, Nicolae Gostar, S. Barta, Ș. Ștefănescu, *Raport asupra activității șantierului arheologic Rast-Dolj*, **SCIV**, 2, 1951, 1, p. 267-277.

Nikolov 1965 – Bogdan Nikolov, *Trakijski pametnići văv Vračansko*, **Izvestija-Sofia**, 28, 1965, p. 163-202.

Nikolov 1981 – Bogdan Nikolov, *Trakijski pogrebenija pri s. Sofronievo, Vračanski okrăg*, **Arheologija-Sofia**, 23, 3, 1981, p. 30-41.

Nikolov 1990 – Bogdan Nikolov, *Trakijski nahodki ot Severozapadna Bălgaria*, **Arheologija-Sofia**, 32, 4, 1990, p. 14-26.

Nistorescu 2010 – Laurențiu Nistorescu, *Recuperarea lui Rubobostes*, **SIB**, 34, 2010, p. 23-42.

Oberländer-Târnoveanu 2006 – Ernest Oberländer-Târnoveanu, *Emisiunile monetare ale împăratului Traianus legate de primul război dacic. Un studiu de caz*, în *DAP*, 2006 p. 59-81.

Oberländer-Târnoveanu *et alii* 2010 – Ernest Oberländer-Târnoveanu, Gheorghe Niculescu, Migdonia Georgescu, Tudor Martin, *Aurul și argintul Daciei în lumina ultimelor cercetări arheometrice*, Comunicare în cadrul Simpozionului Național de Arheometrie, 28-29 octombrie, București, 2010; http://www.romarchaeomet.ro/ro/evenimente/simpozion2010/rezumate/Oberlander_Tarnoveanu_&_alii_Aurul%20si%20argintul.pdf (02.16.2016).

Ocheșeanu 1970 – Radu Ocheșeanu, *Monedele basileului Moskon aflate în colecțiile Muzeului de arheologie Constanța*, **Pontica**, 3, 1970, p. 125-130.

Ognenova-Marinova 1961 – Ljuba Ognenova-Marinova, *Les cuirasses de bronze trouvées en Thrace*, **Bulletin de correspondance hellénique**, vol. 85, 1961, p. 501-538.

Ognenova-Marinova 2000 – Ljuba Ognenova-Marinova, *L'armure des Thraces*, **Archaeologia Bulgarica**, 2000, p. 11-24.

Olteanu 1989 – Sorin Olteanu, *ΚΑΓΑ și ΚΩΓΑΙΟΝΟΝ. Datele problemei*, **Thraco-Dacica**, X, 1989, p. 215-218.

Olteanu *web* – Sorin Olteanu, *Categorii de toponime în funcție de origine și așezare*, articol web, http://soltdm.com/geo/arts/categs/categs.htm (15.06.2015).

Oppermann 1988 – Manfred Oppermann, *Tracii. Între arcul carpatic și Marea Egee*, trad. O. C. Dăscălița, prefață, note, control și revizie științifică M. Babeș, Editura Militară, București, 1988.

Opreanu 2015 – Coriolan Horațiu Opreanu, *Arhitectura epocii Latène din Munții Șureanu (Sebeșului). O analiză metodologică*, **Analele Banatului**, S. N., XXIII, 2015, p. 151-186.

Oswald 2011 – Alastair Oswald, *Prehistoric Linear Boundary Earthworks*, în *English Heritage. Introduction to Heritage Assets*, May 2011, p. 2-6.

Ota 2011 – Radu Ota, *Burebista și războiul civil de la Roma (49-45 a.Chr.). Considerații asupra relațiilor politice cu Cnaeus Pompeius*, **Terra Sebus**, 3, 2011, p. 153-169.

Ota, Florescu 2016 – Radu Ota, Cristian T. Florescu, *Raport privind cercetarea arheologică preventivă pentru obiectivul "Refuncționalizare clădire Centru militar pentru Consiliul Județean Alba cu extindere", situat în Alba Iulia, jud. Alba, str. Mihai Viteazul, nr. 11, și propunerile de punere în valoare a vestigiilor arheologice*", înregistrat la MNUAI cu nr. 4008/22.11.2016, și la DJC Alba cu nr. 1306/22.11.2016.

Palágyi, Nagy 2002 – Sylvia K. Palágyi, Levente Nagy, *Römerzeitliche Hügelgräber in Transdanubien (Ungarn)*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2002. ISBN: 9630578875.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Palincaș 2006 – Nona Palincaș, *Despre conceptul de cultură arheologică și despre gândirea normativă. Pentru o dezbatere în arheologia românească de astăzi*, **SCIVA**, 57, 2006, 1-4, p. 159-185.

Palincaș 2010 – Nona Palincaș, *Izvoare arheologice. Conceptul de cultură și diversele direcții în arheologie*, în *Istoria Românilor*, p. 53-58.

Panaitescu 2006 – Petre P. Panaitescu, *Cercetări asupra organizației armatei moldovene în Evul Mediu*, **Analele Putnei**, II, 2006, 1-2, p. 153-166.

Papadopol-Calimah 2007 – Alexandru Papadopol-Calimah, *Scrieri vechi pierdute atingătoare de Dacia* (ed. A. Pețan), Editura Dacica, 2007. ISBN: 978-973-88076-1-7.

Papazoglu 1978 – Fanula Papazoglu, *The central Balkan tribes in pre-roman times*, Amsterdam, 1978.

Pavel 1978 – Viorica Pavel, *Tezaurul monetar roman de la Șpring (Județul Alba)*, **Apulum**, XVI, 1978, p. 91-101.

Pavel 2017 – Cătălin Pavel, *Noi contra noi*, **Dilema veche**, nr. 672, 5-11 ianuarie, 2017.

Pădurean 2002-2003 – Eugen Pădurean, *Două accesorii vestimentare descoperite în zona Mureșului*, **Analele Banatului**, Serie Nouă, X-XI, 2002-2003, p. 101-107.

Pădurean 2011 – Eugen Pădurean, *An iron belt-buckle from the Late Iron Age discovered in Arad-Aurel Vlaicu Boulevard*, **Annales d'Université „Valahia" Târgoviște Section d'Archéologie et d'Histoire**, XIII, 2, 2011, p. 111-114.

Pârvan 1924 – Vasile Pârvan, *Consideration sur les sepultures celtiques de Gruia*, **Dacia**, I, 1924, p. 35-50.

Pârvan 1982 – Vasile Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, ediție îngrijită, comentarii și postfață de Radu Florescu, Editura Meridiane, București, 1982.

Pescaru *et alii* 2009 – Adriana Pescaru, Angelica Bălos, Romică Pavel, Roxana Stăncescu, Otis Crandell, *Rapoltu Mare, com. Rapoltu Mare, Uroi, oraș Simeria, jud. Hunedoara*, *Punct Măgura Uroiului*, **CCA**, 2009, p. 181-182.

Pescaru *et alii* 2014 – Adriana Pescaru, Gelu Florea, Răzvan Mateescu, Paul Pupeză, Cătălin Cristescu, Cristina Bodó, Eugen Pescaru, *The Dacian Fortress from Costești-Blidaru - Recent Archaeological Research. The Towers from La Vămi, Poiana lui Mihu, Platoul Faeragului*, **Journal of Ancient History and Archeology**, 1, 2014**,** p. 3-28.

Petculescu 1994 – Liviu Petculescu, *Roman military Equipment in the Dacian Hill-fort at Ocnița*, în *Beiträge zu römischer und barbarischer Bewaffnung in den ersten vier nachchristlischen Jahrhunderten*, Lublin/Marburg, 1994, p. 61-78.

Petculescu 1998 – Liviu Petculescu, *Roman military Equipment in Dacia in the first Century A.D.*, în *The tracian world at the Crossroad of Civilisation*, II, 1998, p. 261-285.

Petolescu 1980 – Constantin C. Petolescu, *Dacii în armata romană*, **Revista de istorie**, tom 33, nr. 6, 1980, p. 1043-1061.

Petolescu 1983 – Constantin C. Petolescu, *Varia Daco-Romana (I-VI)*, **Thraco-Dacica**, IV, 1-2, 1983, p. 141-149.

Petolescu 1994 – Constantin C. Petolescu, *Troianus dans l'épigraphie latine. Onomastique romaine et évolution étymologique*, în *L'Afrique, la Gaule, la religion à l'époque romaine. Mélanges à la mémoire de Marcel Le Glay*, Bruxelles, 1994, p. 723-729.

Petolescu 2000 – Constantin C. Petolescu, *Dacia și Imperiul Roman*, Editura Teora, București, 2000. ISBN: 973-20-0456-8.

Petolescu 2001 – Constantin C. Petolescu, *Războaiele dacice ale împăratului Traian*, în *Istoria românilor*, 2001, p. 684-720.

Petolescu 2002 – Constantin C. Petolescu, *Auxilia Daciae: contribuție la istoria militară a Daciei romane*, Editura Ars Docenti, București, 2002. ISBN: 973-558-057-8.

Petolescu 2010 – Constantin C. Petolescu, *Dacia. Un mileniu de istorie*, Editura Academiei Române, București, 2010. ISBN: 978-973-27-1999-2.

Petolescu 2016 – Constantin C. Petolescu, *Decebal, regele dacilor*, Editura Enciclopedică, București, 2016. ISBN: 978-973-45-0722-1.

Petre 1997 – Petre Andrei, *Sociologie generală*, Editura Polirom, Iași, 1997. ISBN: 973-9248-51-9.

Petre 1980 – Zoe Petre, *Armata lui Burebista*, în *2050*, 1980, p. 47-57.

Petre 1993 – Zoe Petre, *Civilizația greacă și originile democrației (I). Premisele istorice*, Editura Erasmus, București, 1993. ISBN: 973-95983-3-1.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Petre 2004 – Zoe Petre, *Practica nemuririi. O lectură critică a izvoarelor greceşti referitoare la geţi*, Polirom, Iași, 2004. ISBN: 973-681-483-1.

Petrescu-Dîmbovița 1978 – Mircea Petrescu-Dîmbovița, *Scurtă istorie a Daciei preromane*, Editura Junimea, Iași, 1978.

Peţan 2014 – Aurora Peţan, *Sarmizegetusa Regia în timpul lui Burebista. Problema reşedinţei regale I. Sursele literare*, **RCSFD**, 1, 2014, p. 1-11.

Peţan 2015 – Aurora Peţan, *Drumul pavat de la Sarmizegetusa Regia*, **RCSFD**, 3, 2015, p. 34-59.

Peţan 2015a – Aurora Peţan, *Cetatea dacică de pe Vârful lui Hulpe*, **RCSFD**, 6, 2015, p. 123-171.

Piatkowski 1960 – Adelina Piatkowski, *Consideraţii asupra cronologiei invaziei celte în Balcani*, **Studii Clasice**, II, 1960, p. 189-201.

Pieta 2010 – Karol Pieta, *Die keltische Besiedlung der Slowakei: jüngere Latènezeit*, Nitra, 2010. ISBN: 9788089315314.

Pinter 1994 – Zeno Karl Pinter, *Aspecte ale cultului armelor. Valoarea spirituală şi simbolică a pieselor de armament în mentalitatea medievală*, **AICSU**, 1994, p. 9-42.

Pippidi 1963 – Dionisie M. Pippidi, *Histria şi geţii în sec. II î.e.n. Observaţii asupra decretului în cinstea lui Agathocles, fiul lui Antiphilos*, **Studii Clasice**, V, 1963, p. 137-161.

Pippidi 1967 – Dionisie M. Pippidi, *Tiberius Plautius Aelianus şi frontiera Dunării de Jos în sec. I e.n.*, în *Contribuţii la istoria veche a României*, ed. a 2-a, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1967, p. 137-170.

Pippidi *et alii* 1959 – Dionisie M. Pippidi, V. Eftimie, I. Stoian, E. Popescu, S. Dimitriu, M. Coja, V. Zirra, P. Alexandrescu, D. Berciu, C. Preda, *Raport asupra activităţii şantierului Histria în campania 1956*, **MCA**, V, 1959, p. 283-328.

Piso, Rusu 1990 – Ioan Piso, Adriana Pescaru, *Nymphaeum-ul de la Germisara*, **RMI**, 59, 1990, 1, p. 9-17.

Plantos 2000 – Cristinel Plantos, *Descoperiri aparţinând celei de a doua epoci a fierului la Vinţu de Jos – „Lunca Fermei" (jud. Alba)*, **BCŞS**, 6, 2000, p. 87-96.

Plantos 2006 – Cristinel Plantos, *Spaţii de cult din cetatea şi aşezarea dacică de la Piatra Craivii. Repere ale problemei*, **NEMVS**, 1-2, I, 2006, p. 7-34.

Plantos 2009 – Cristinel Plantos, *Buckle types and belt fragments from Dacian settlement of Craiva – Piatra Craivii" (Alba county)*, **Apulum**, XLVI, 2009, p. 41-63.

Plantos, Ciută 2015 – Cristinel Plantos, Marius Mihai Ciută, *New recovered Arhaeological artyfacts from Craiva „Piatra Craivii" Dacian fortress (Cricău commune, Alba county)*, **ATS**, XIII, 2015, p. 251-263.

Plantos, Ciută 2016 – Cristinel Plantos, Marius Mihai Ciută, *Two belt buckles of late Latène period from Craiva - „Piatra Craivii" - Recently recovered*, **Apulum**, LIII, 2016, p. 165-177.

Plantos, Popa 2004 – Cristinel Plantos, Ioan Cristian Popa*, Noi precizări asupra locuirilor dacice de la Inuri -„Piatra cu stânjenu" şi împrejurimi*, **Patrimonium Apulense**, IV, 2004, p. 76-86.

Plourde 2009 – Aimée M. Plourde, *Prestige Goods and the Formation of Political Hierarchy*, în S. Shennan (eds.), *Pattern and Process in Cultural Evolution*, Berkeley, University of California Press, 2009.

Pop 1992-1994 – Horea Pop, *Sisteme defensive dacice în Depresiunea Şimleului (jud. Sălaj)*, **Sargetia**, XXV, 1992-1994, p. 25-40.

Pop 2000 – Constantin Pop, *Un petit* tropaeum *en bronze découvert dans la Dacie romaine*, în H. Ciugudean, V. Moga (ed.), *Army and Urban Development in the Danubian Provinces of the Roman Empire*, Alba Iulia, 2000, p. 333-335.

Pop 2006 – Horea Pop, *Fortificaţiile dacice din vestul şi nord-vestul României*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2006. ISBN: (10) 973-7867-42-4.

Pop 2013 – Horea Pop, *Din secretele fructierei dacice*, **ArheoVest**, I, *In Memoriam Liviu Măruia, Interdisciplinaritate în Arheologie şi Istorie*, (A. Stavilă, D. Micle, A. Cîntar, C. Floca, S. Forţiu), Vol. I, *Arheologie*, 2013, p. 225-240.

Pop, Bejinariu 1995 – Horea Pop, Ioan Bejinariu, Pliantul expoziţiei *Traci şi daci la Şimleu Silvaniei*, Zalău, 1995.

Pop, Bolovan 2004 – Ioan Aurel-Pop, Ioan Bolovan (coord.), *Istoria României*, Institutul Cultural Român, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2004. ISBN: 973-86871-7-9.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Pop, Borangic 2009 – Horea Pop, Cătălin Borangic, *Cuțite de luptă dacice descoperite în nord-vestul României*, **Studia Universitatis „Babeș-Bolyai"**, 54, 2009, p. 35-42.

Pop, Borangic 2016 – Horea Pop, Cătălin Borangic, *Solzi de armură din bronz descoperiți la Șimleu Silvaniei*, **AMP**, XXXVIII, 2016, p. 257-266.

Popa 1977 – Radu Popa, *Observații privind zidurile de mortar din cetățile dacice hunedorene*, **Sargetia**, XIII, 1977, p. 277-284.

Popa 2005 – Cristian Ioan Popa, *Cugir - schiță monografică*, Editura Altip, Alba Iulia, 2005. ISBN: 973-7724-56-9.

Popa 2008 – Cristian Ioan Popa, *A Possible Dacian Burial in the Vecinity of the Piatra Craivii Fortess*, **Apulum**, XLV, 2008, p. 357-365.

Popa 2010 – Cristian Ioan Popa, *O fibulă dacică de argint de la Geoagiu de Sus (jud. Alba)*, în *Identități culturale*, p. 293-299.

Popa 2011 – Cristian Ioan Popa, *Valea Cugirului - din preistorie până în zorii epocii moderne*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2011. ISBN: 978-606-543-211-6.

Popa 2015 – Cristian Ioan Popa, *În căutarea identității unei lumi. Cultura Coțofeni - între hățișul terminologic și practica „expunerii arheologice"*, **Terra Sebus**, 7, 2015, p. 11-58.

Popa 2012 – Marian Popa, *Psihologie Militară*, Editura Polirom, Iași, 2012. ISBN: 978-973-46-3144-5.

Popescu 1963 – Dorin Popescu, *Două descoperiri celtice din Oltenia*, **SCIV**, tom 14, nr. 2, 1963, p. 403-411.

Popescu 1963a – Dorin Popescu, *Săpăturile arheologice din Republica Populară Română în anul 1962*, **SCIV**, 14, 1963, p. 451-466.

Popovici 1990 – Rodica Popovici, *Antroponim dacic scris cu litere latine în așezarea de la Borniș, Neamț (secolele II-III e.n.)*, **ArhMold**, XIII, 1990, p . 155-160.

Popović 1992 – Petar Popović, *The Scordisci from the fall of Macedonia to the Roman conquest*, în N. Tasić (ed.), *Scordisci and the Autochthons: Scordisci and the Native Population in the Middle Danube Region*, Belgrad, Serbian Academy of Sciences and Arts, Institute for Balkan Studies, 1992, p. 35-52.

Popović 1992-1994 – Petar Popović, *The Territories of Scordisci*, **Starinar**, N.S., XLIII-XLIV, 1992-1993 (1994), p. 13-21.

Posea 2006 – Grigore Posea, *Geografia fizică a României*, *Clima. Apele. Biogeografia. Solurile. Hazardele naturale*, Vol. I-II, Ediția a II-a, Editura Fundației România de Mâine, București, 2006. ISBN general: (13) 978-973-725-711-6.

Preda 1957 – Constantin Preda, *Contribuții la problema proveniență argintului din tezaurele geto-dacice în lumina descoperirii monetare de la Stăncuța*, **SCIV**, VIII, 1957, 1-4, p. 117-122.

Preda 1973 – Constantin Preda, *Monedele geto-dacilor*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1973.

Preda; Doicescu 1966 – Constantin Preda, Aurel Doicescu, *Zidul de apărare din epoca elenistică*, **Histria**, II, 1966, p. 297-324.

Protase 1970 – Dumitru Protase, *Unde a fost „regatul" lui Dicomes?*, **SCIV**, tom 21, nr. 1, București, 1970, p. 145-153.

Protase 1971 – Dumitru Protase, *Riturile funerare la daci și daco-romani*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1971.

Pucci 2017 – Giuseppe Pucci, *Chi è il barbaro? I disastri della guerra sulla Colonna Traiana*, în *Uomini Contro Tra l'Iliade e la Grande Guerra*, Milano-Udine, 2017, p. 51-66.

Pupeză 2002 – Paul Pupeză, *Apa, element al geografiei sacre în spațiul geto-dacic*, **Arhiva Someșană**, I, 2002, p. 33-38.

Pupeză 2004 – Paul Pupeză, *Pădurile sacre în antichitate. Cazul geto-dacilor*, în *Orma*, I, Cluj-Napoca, 2006, p. 92-97.

Pupeză 2010 – Paul Pupeză, *Distrugerea Sarmizegetusei Regia, un fapt comun sau o excepție a politicii romane?*, în I. Glodariu (ed.), *Studii de Istorie și arheologie*, Cluj-Napoca, 2010, p. 155-166.

Pupeză 2011 – Paul Pupeză, *Murus dacicus*, *simbol al războiului sau al păcii?*, **Revista Bistriței**, XXV, 2011, p. 148-158.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Pupeză 2012 – Paul Pupeză, *Veacul întunecat al Daciei. Arheologie și istorie în spațiul carpato-danubian de la sfârșitul secolului III a.Chr. până la începutul secolului I a. Chr.*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2012. ISBN: 978-606-543-296-3.

Pupeză 2016 – Paul Pupeză, *Piese de armament*, în ***Incursiuni dacice***, p. 129-140.

Rapin 1999 – André Rapin, *L'armament celtique en Europe: chronologie de son evolution technologique du V^-e au Ier s.av. J.-C.*, **Gladius**, XIX, 1999, p. 33-67.

Rapin, Bruneaux 1988 – André Rapin, Jean-Louis Bruneaux, *Gournay, II. Boucliers, Lances, depots et trophees*, Edition Errance, Paris, 1988. ISBN : 9782903442750.

Rădulescu, Dimitrescu 1966 – Dan Rădulescu, Radu Dimitrescu, *Mineralogia topografică a României*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1966.

Roman, Luca 2012 – Cristian Roman, Sabin Adrian Luca, *Incinerated knights from Hunedoara-Grădina Castelului (Platou), Hunedoara County. The archaeological campaigns from 2008 and 2009*, **BAM**, VII/1, 2012, p. 75-90.

Romanescu *et alii* 1985 – Gheorghe Romanescu, Gheorghe Tudor, Mihai Cucu, Ioan Popescu, *Istoria infanteriei române*, vol. I, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985.

Roska 1944 – Márton Roska, *A kelták Erdélyben* (*Les Gaulois en Transylvanie*), **Közlemények**, 1-2, 1944, p. 55-76, Cluj, 1944, IV, 1-2, p. 53-80.

Ruscu 2003 – Dan Ruscu, *Provincia Dacia în istoriografia antică*, Editura Nereamia Napocae, Cluj-Napoca, 2003. ISBN: 973-86092-7-5.

Russu 1949 – Ioan Iosif Russu, *Apulum, numele și originea localității daco-romane*, **Apulum**, III, 1949, p. 145-161.

Russu 1961 – Ioan Iosif Russu, *Dacius Appulus. Contribuție la onomastica traco-dacă și illiră*, **Studii și Comunicări**, IIII, 1961, p. 85-95.

Russu 1963 – Ioan Iosif Russu*, Zoltes și Rhemaxos*, **Apulum**, VI, 1963, p. 123-144.

Russu 1967 – Ioan Iosif Russu, *Limba traco-dacilor*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Editura Științifică, București, 1967.

Russu 1971 – Ioan Iosif Russu, *Sextus Vibius Gallus*, **AMN**, VIII, 1971, p. 531-537.

Russu 1972 – Ioan Iosif Russu, *Getica lui Statilius Crito*, **Studii Clasice**, XIV, 1972, p. 111-128.

Russu 1976 – Ioan Iosif Russu*, Elementele traco-getice în Imperiul Roman și în Byzantium (veacurile III-VII): contribuție la istoria și romanizarea tracilor cu două hărți*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1976.

Russu 1979 – Ioan Iosif Russu, *Regele Thiamarcus și tradiția statală geto-dacică*, **AIIAGB**, 1979, 22, p. 357-363.

Russu 1980 – Ioan Iosif, *Daco-geții în Imperiul Roman (în afara Provinciei Dacia Traiană)*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1980.

Russu 1981 – Ioan Iosif Russu, *Etnogeneza românilor. Fondul autohton traco-dacic și componenta latino-romanică*, Editura Științifică și Enciclopedică, București,1981.

Russu 2009 – Ioan Iosif Russu, *Religia geto-dacilor. Zei, credințe, practici religioase*, Editura Dacica, București, 2009. ISBN: 978-606-92035-2-1.

Rustoiu 1987-1988 – Aurel Rustoiu, *Colanele de argint daco-getice*, **AMN**, XXIV-XXV, 1987-1988 [1992], p. 1079-1093.

Rustoiu 1989 (1990) – Aurel Rustoiu, *Fibule dacice cu ornamente zoomorfe*, **Apulum**, XXVI, 1989 (1990), p. 135-145.

Rustoiu 1990-1993 – Aurel Rustoiu, *Eine T-fibel mit Scharniereinrichtung aus Căpâlna (Kr. Alba)*, în *Apulum*, XXVII-XXX, 1990-1993, p. 155-161.

Rustoiu 1994 – Aurel Rustoiu*, Observații privind înmormântările tumulare din Dacia preromană*, în S. Mitu, F. Gogâltan (ed.), *Studii de istorie a Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 1994, p. 33-37.

Rustoiu 1996 – Aurel Rustoiu, *Metalurgia bronzului la daci (sec. II î. Chr.-sec. I d. Chr). Tehnici, ateliere și produse de bronz*, Bibliotheca Thracologica, XV, București, 1996. ISBN: 973-97996-3-9.

Rustoiu 1996 – Aurel Rustoiu, *Über den Silberarmring von Bănița (Kr: Hunedoara)*, în *Omaggio a Dinu Adameșteanu*, Cluj-Napoca, 1996, p. 121-127.

Rustoiu 1997 – Aurel Rustoiu*, Atelierul de fibule de la Piatra Craivii (jud. Alba)*, **EphNap**, VII, 1997, p. 57-64.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Rustoiu 1997a – Aurel Rustoiu, *Fibulele din Dacia preromană (sec. II î.e.n. - I e.n.)*, Bibliotheca Thracologica, XXII, București, 1997. ISBN: 973-98334-3-8.

Rustoiu 1998 – Aurel Rustoiu, *Repere demografice în zona Sighișoara înainte și după cucerirea romană (sec. I - III e.n.)*, **AICSUGȘ**, I, p. 240-251.

Rustoiu 2000 – Aurel Rustoiu, *Mercenari „barbari" la Histria și Calatis în sec. I î. Hr. Interpretări istorice și arheologice*, **Istros**, X, 2000, p. 277-288.

Rustoiu 2002 – Aurel Rustoiu, *Războinici și artizani de prestigiu în Dacia preromană*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2002. ISBN: 973-86013-7-1.

Rustoiu 2003 – Aurel Rustoiu, *Sarea Maramureșului și așezările dacice de pe Tisa superioară*, **Marmatia**, 7/1, 2003, p. 201-217.

Rustoiu 2005 – Aurel Rustoiu, *The Padea-Panagjurski Kolonii Group in south-western Transylvania (Romania)*, în (H. Dobrzanska, V. Megaw, P. Poleska (eds.), *Celts on the margin. Studies in European cultural interaction 7th century BC-1st century AD. Dedicated to Zenon Wozniak*. Krakow, 2005, p. 109-119.

Rustoiu 2006-2007 – Aurel Rustoiu, *În legătură cu datarea fortificației dacice de la Divici (jud. Caraș-Severin)*, **EphNap**, XVI–XVII, 2006-2007, p. 17-30.

Rustoiu 2007a – Aurel Rustoiu, *About a curved dagger discovered at Piatra Craivii*, **Apulum**, XLIV, 2007, p. 83-97.

Rustoiu 2007b – Aurel Rustoiu, *Thracian* sica *and dacian* falx*. The History of a national weapon,* în *Dacia Felix, Studia Michaeli Bărbulescu oblata*,Cluj-Napoca, 2007, p. 67-82.

Rustoiu 2008 – Aurel Rustoiu, *Războinici și societate în aria celtică transilvăneană. Studii pe marginea mormântului cu coif de la Ciumești*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2008. ISBN: 978-973-1868-88-2.

Rustoiu 2012 – Aurel Rustoiu, *Commentaria archaeologica et historica (I)*, **EphNap**, XXII, 2012, p. 159-183.

Rustoiu 2015 – Aurel Rustoiu, *Pierdute dar recuperate. Descoperiri de la sfârșitul celei de-a doua vârste a fierului în sud-vestul Transilvaniei*, în A. Dobos *et alli* (ed.), Archaeologia Transylvanica. Studia in honorem Stephani Bajusz, Cluj-Napoca - Tg. Mureș - Budapest, 2015, p. 65-72.

Rustoiu 2015a – Aurel Rustoiu, *Civilian and funerary space in the dacian fortified settlement at Cugir*, în *ArheoVest*, III, *In Memoriam Florin Medeleț, Interdisciplinaritate în Arheologie*, Timișoara, 28 noiembrie 2015, vol. 1, (ed. S, Forțiu, A, Stavilă), Timișoara, Szeged, 2015, p. 349-367.

Rustoiu 2016 – Aurel Rustoiu, *Commentaria archaeologica et historica (II)*, **Banatica**, I, 26, p. 73-100.

Rustoiu *et alii* 2001-2002 – Aurel Rustoiu, Valeriu Sîrbu, Iosif Vasile Ferencz, *Mormântul tumular dacic de la Călan (jud. Hunedoara)*, **Sargetia**, XXX, 2001-2002, p. 111-127.

Rustoiu, Comșa 2004 – Aurel Rustoiu, Alexandra Comșa, *The Padea-Panagjurski Kolonii Group in Southwestern Transylvania. Archaeological, Historical and Paleo-Anthropological Remarks*, în *Daco-geții*, 2004, p. 267-276.

Rustoiu, Ferencz 2002 – Aurel Rustoiu, Iosif Vasile Ferencz, *Piese ornamentale de car din Dacia preromană*, **Thraco-Dacica**, XXIII, 2002, p. 231-242.

Rustoiu, Rustoiu 2000 – Aurel Rustoiu, Gabriel T. Rustoiu, *Așezări din a doua vârstă a fierului descoperite recent pe teritoriul orașului Alba Iulia*, **Apulum**, XXXVII/1, 2000, p. 177-192.

Rusu 2005 – Adrian Andrei Rusu, *Castelarea carpatică. Fortificații și cetăți din Transilvania și teritoriile învecinate (sec. XIII-XIV)*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2005. ISBN: 973-7867-27-0.

Rusu, Chițu 1982 – Mircea Rusu, Lidia Chițu, *Depozitul de la Aiud și problema marilor ateliere de prelucrarea bronzului din Transilvania*, **Apulum***,* 20, 1982, p. 33-51.

Rusu-Bolindeț 2006 – Viorica Rusu-Bolindeț, *Reprezentări ale triumfului lui Traian asupra dacilor și parților pe ceramica terra sigillata*, în *Daci și romani*, p. 184-206.

Rusu-Pescaru 2005 – Adriana Rusu-Pescaru, *Sanctuarele Daciei*, Bibliotheca Musei Devensis, Deva, 2005. ISBN: 973-0-04206-3.

Saintine 1863 – X.-B. Saintine, *La Mythologie du Rhin et les contes de la mere-grand*, 1863.

Sala, Vintilă-Rădulescu 1981 – Marius Sala, Ioana Vintilă-Rădulescu, *Limbile lumii*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Sanie 1981 – Silviu Sanie, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei (secolele II î.e.n.- III e.n.)*, Editura Junimea, Iași, 1981.

Sanie 1999 – Silviu Sanie, *Din istoria culturii și religiei geto-dacice*, Editura Universității „Al. I. Cuza", ed. a II-a, Iași, 1999. ISBN: 973-9312-44-6.

Savu 2014 – Lucica Olga Savu, *Relația dintre prezența resurselor solului și subsolului și gradul de dezvoltare al Bazinului transilvănean al Oltului (sec. IV îHr - I dHr)*, **ArheoVest**, *In Honorem Gheorghe Lazarovici, Interdisciplinaritate în Arheologie, Timișoara, 6 decembrie 2014*, vol. 1, p. 677–714. ISBN: 978-963-315-221-8.

Săcărin *et alii* 2013 – Caius Săcărin, Alexandru Berzovan, Cătălin Borangic, *A fort at the edge of the Empire. Observations enabled by the discovery of two curved weapons at the Dacian fortress of Divici*, în *Annales d`Universite Valahia Târgoviște. Section d`Archaeologie et d`Histoire*, Tome XIV, nr. 1, 2013, p. 55-75.

Seculici 2008 – Bogdan Seculici, *Unele considerații privind exploatarea și obținerea aurului și argintului în Dacia preromană*, în *Banatica*, 18, 2008, p. 65-73.

Simion 1977 – Gavrilă Simion, *Necropolele getice de la Enisala și Telița*, în *Peuce*, VI, 1977, p. 49-72.

Sion 1985 – Anișoara Sion, *Cetatea dacică de la Costești. Scurtă privire asupra sistemului de construcție*, **RMM-MIA**, XVI, 2, 1985, p. 3-12.

Sîrbu 1985 – Valeriu Sîrbu, *Ritualuri și practici funerare la geto-daci în secolele II î.e.n.-I e.n.*, în *Istros*, IV, 1985, p. 89-126.

Sîrbu 1993 – Valeriu Sîrbu, *Credințe și practici funerare, religioase și magice în lumea geto-dacilor. Pornind de la descoperiri arheologice din Câmpia Brăilei*, Editura Porto-Franco, Galați, 1993. ISBN: 973-557-300-8.

Sîrbu 1993a – Valeriu Sîrbu, *Credințe și practici magico-vrăjitorești la traco-geto-daci*, **Banatica**, XIII, 1, 1993, p. 129-175.

Sîrbu 1994 – Valeriu Sîrbu, *Mormintele tumulare din zona carpato-dunăreană (sec. I î. Chr.- I d. Chr.*, **Istros**, VII, 1994, p. 123-160.

Sîrbu 1994a – Valeriu Sîrbu, *Sacrificii umane și practici funerare insolite în arealul tracic în Hallstatt și La Téne*, **Istros**, VII, 1994, p. 83-121.

Sîrbu 1995 – Valeriu Sîrbu, *Reprezentări animaliere pe recipiente ceramice în lumea geto-dacilor*, **ArhMold**, XVIII, 1995, p. 69-77.

Sîrbu 2003 – Valeriu Sîrbu, *Arheologia funerară și sacrificiile: o terminologie unitară (dicționar, lexic, arborescență)*, Editura Istros, Brăila, 2003. ISBN: 973-9469-29-9.

Sîrbu 2003a – Valeriu Sîrbu, *Trăit-au geto-dacii de la Burebista la Decebal fără vin?*, **Mousaios**, VIII, 2003, p. 87-104.

Sîrbu 2004 – Valeriu Sîrbu, *Sacrificii și îngropări rituale de cai la tracii din zona Carpato-Balcanică (sec. X a. Chr.- sec. I p. Chr.)*, **Istros**, XI, 2004, p. 41-68.

Sîrbu 2006 – Valeriu Sîrbu, *Elitele geților dintre Carpați și Balcani (sec. IV-II a.Chr):„prinții de aur și argint"*, **Istros**, XIII, 2006, p. 41-70.

Sîrbu 2006a – Valeriu Sîrbu, *Oameni și zei în lumea geto-dacilor: mărturii arheologice*, Brașov, Editura C2 Design, 2006. ISBN: 10: 973-8424-44-5.

Sîrbu 2006b – Valeriu Sîrbu, *Dacii și celții din Transilvania și vestul României*, în *Fontes Historiae. Studia in Honorem Demetrii Protase*, (Ed. C. Gaiu; C. Găzdac), Editura Accent, Bistrița-Cluj-Napoca, 2006, p. 191-220.

Sîrbu 2015 – Valeriu Sîrbu, *Avant-propos*, în *Gherghe 2015*, p. 11-14.

Sîrbu *et alii* 1992 – Valeriu Sîrbu, Elvira Ciocea, Paul Damian, *Înhumări rituale de animale în așezările geto-dacice de la Căscioarele- jud. Călărași*, **Istros**, VI, 1992, p. 25-30.

Sîrbu *et alii* 1999 – Valeriu Sîrbu, Aurel Rustoiu, Gabriel Crăciunescu, *Descoperiri funerare din La Tène-ul târziu din zona Porților de Fier*, **Thraco-Dacica**, XX, 1999 (2000), p. 217-229.

Sîrbu *et alii* 2005 – Valeriu Sîrbu, Sebastian Matei, Vasile Dupoi, *Incinta dacică fortificată de la Pietroasa Mică-Gruiu Dării, com. Pietroasele, jud. Buzău (II)*, Buzău, 2005. ISBN: (13) 978-973-7871-36-7.

Sîrbu *et alii* 2005a – Valeriu Sîrbu, Nicolae Cerișer, Vasile Romulus Ioan, *Un depozit de piese dacice din fier de la Piatra Roșie (sat. Luncani, com. Boșorod, jud. Hunedoara)*, Editura Altip, Alba Iulia, 2005. ISBN: 973-7724-67-4.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Sîrbu *et alii* 2007 – Valeriu Sîrbu, Sabin Luca, Cristian Roman, *Tombs of Dacian Warriors (2nd-1st C. BC) found in Hunedoara - Grădina Castelului (Hunedoara county)*, **ATS***,* VI, 1, 2007, p. 155-177.

Sîrbu *et alii* 2007a – Valeriu Sîrbu, Sabin Adrian Luca, Cristian Roman, Silviu Purece, Dragoș Diaconescu, Nicolae Cerișer, *Vestigiile dacice de la Hunedoara*, Bibliotheca Brukenthal, XII, Editura Altip, Sibiu, 2007. ISBN: 978-973-117-079-4.

Sîrbu *et alii* 2014 – Valeriu Sîrbu, Liana Oța, Aurel Vîlcu, Marian Neagu, Vasile Oprea, *Sudul Munteniei în secolele I a. Chr.-III p. Chr. Sarmați, daci, romani*, Editura Istros, Brăila, 2014, ISBN: 978-606-654-115-2

Sîrbu *et alii* 2016 – Valeriu Sîrbu, M. Neagoe, Cr. Manea, O. Neagoe, R. Popa, *Descoperirile funerare dacice de la Florești, județul Mehedinți* (în curs de apariție).

Sîrbu, Arsenescu 2006 –Valeriu Sîrbu, Margareta Arsenescu, *Dacian settlements and necropolises in Southwestern Romania (2nd c. BC-1st c. AD)*, p. 163-186. Dans: *"The Society of the Living"- „The Community of the Dead"* (Eds: S. A. Luca, V. Sîrbu), *Proceedings of The 7th International Colloquium of Funerary Archaeology, Sibiu, 6-9 October 2005*, *Acta Terrae Septemcastrensis*, V, 1, Sibiu.

Sîrbu, Bârcă 1999 – Valeriu Sîrbu, Vitalie Bârcă, *Daci și sarmați în zona est-carpatică (sec. I a.Chr. - I p.Chr.)*, **Istros**, IX, 1999, p. 89-98.

Sîrbu, Bârcă 2000 – Valeriu Sârbu, Vitalie Bârcă, *Daci și romani în sudul Buceagului (sec. I-III d.Chr.)*, în *Daci și romani la începutul secolului al II-lea la nordul Dunării*, Timișoara, 2000.

Sîrbu, Borangic 2015 – Valeriu Sîrbu, Cătălin Borangic, *Paznicii trecătorii. Morminte dacice de pe Valea Oltului*, **ArheoVest**, Nr. III, *In Memoriam Florin Medeleț, Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie, Timișoara, 28 noiembrie 2015*, Vol. 1: *Arheologie*, Asociația ArheoVest Timișoara, JATEPress Kiadó, Szeged, 2015, p. 369-390.

Sîrbu, Borangic 2016 – Valeriu Sîrbu, Cătălin Borangic, *Pumnalul sica în nordul Dunării (~200 a. Chr. - 106 p. Chr.). Semiotica marțială a puterii*, Editura Istros, Brăila, 2016. ISBN: 978-606-654-188-6.

Sîrbu, Borangic 2016a – Valeriu Sîrbu, Cătălin Borangic, *Curved Dagger of the Sica Type from the North-Danubian Dacian Graves (2nd c. BC - 2nd c. AD)*, în *Acta 14th International Colloquium of Funerary Archaeology* „*Funerary Practices during the Bronze and the Iron Ages in the Central and Southeast Europe*", Čačak, Serbia, 24-27 sept. 2015 (2016), p. 333-357.

Sîrbu, Florea 1997 – Valeriu Sîrbu, Gelu Florea, *Imaginar și imagine în Dacia preromană*, Editura Istros, Brăila, 1997. ISBN: 9739846009.

Sîrbu, Florea 2000 – Valeriu Sîrbu, Gelu Florea, *Cavalerul în arta tracică (sec. V a. Chr. – I d. Chr.) (materiale, tehnici, ateliere, iconografie, posibile interpretări)*, **Banatica**, 15/1, 2000, p. 105-134.

Sîrbu, Florea 2000a – Valeriu Sîrbu, Gelu Florea *The Image of the Horseman in the Thracian Art (5th century BC - 1st Century AD)*, **Starini**, Journal of Balkan Archaeology, 1, Sofia, 2000, p. 23-43.

Sîrbu, Florea 2000b – Valeriu Sârbu, Gelu Florea, *Interferences artistiques daco-celtiques dans l'espace intracarpatique?*, în *Les Celtes et les Thraco-Daces de l'Est du bassin des Carpates*, Cluj-Napoca, 2000, p. 201-213.

Sîrbu, Roman 2013 – Valeriu Sîrbu, Cristian Roman, *Cremation Graves and Item Deposits (4th -1 st c. BC) in Hunedoara - Grădina Castelului, Hunedoara County*, în *„Necropolises, Cult places, Religion, Mythology" - The Thracians and their Neighbors in the Bronze and Iron Ages*, vol. II, Proceedings of The 12th International Congress of Thracology (Eds. V. Sîrbu; R. Ștefănescu), Târgoviște, 10th-14th September 2013, Editura Istros, Brașov, 2013, p. 373-399.

Sîrbu, Roman 2015 – Valeriu Sîrbu, Cristian Roman, *Complexul dacic nr. 74 de la Hunedoara - Grădina Castelului (Jud. Hunedoara). Reconsiderat*, **Istros**, 21, 2015, p. 381-415.

Sîrbu, Rustoiu 2002 – Valeriu Sîrbu, Aurel Rustoiu, *Practici funerare la geto-dacii din* din sec. II a.Chr. - I d.Chr., **Cumidava**, XXV, 2002, p. 42-66.

Sîrbu, Savu 2015 – Valeriu Sîrbu, Lucica Savu, *Descoperirile dacice târzii (morminte, depuneri, fortuite) de la Rotbav (județul Brașov)*, în Al. Gavrilaș, D. L. Vaida, A. Onofreiu, G. G. Marinescu (ed.), *Trecutul mai aproape de noi. Omagiu Profesorului Gheorghe Marinescu la 70 de ani*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2015, p. 97-123. ISBN 978-606-543-637-4.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Smith 2007 – Anthony D. Smith, *The ethnic origins of the nations*, Blackwell Publishing, New York, 2007. ISBN: 978-0-631-16169-1 (Pbk).
Spânu 1998 – Daniel Spânu, *Semnificații ale îngropării tezaurelor dacice de piese de argint*, **EphNa**p, VIII, 1998, p. 45-52.
Spânu 2001-2002 – Daniel Spânu, *Un mormânt de epocă târzie Latène de la Dubova*, **SCIVA**, 52-53, 2001-2002, p. 83-132.
Spânu 2004 – Daniel Spânu, *Considerații privind teoria „monopolului" regal dacic și circulația metalelor prețioase în Dacia preromană*, **Argesis**, 13, 2004, p. 59-97.
Spânu 2007 – Daniel Spânu, *Falerele, o categorie de obiecte cu funcțiuni variabile*, **Argesis**, S.N., XVI, 2007, p. 53-66.
Spânu 2008 – Daniel Spânu, *Puncte de vedere asupra brățărilor dacice de aur. O dezbatere în cadrul Academiei Române*, **MCA**, S.N., 3, 2008, p. 103-106.
Spânu 2011 – Daniel Spânu, *Brăţările de aur dacice ca simbol*, în **Arhitectura**, nr. 6, 2011, p. 112-117.
Spânu 2012 – Daniel Spânu*, Tezaurele dacice. Creația în metale prețioase din Dacia preromană*, Editura Simetria, București, 2012. ISBN: 978-973-1872-28-5.
Spânu 2014 – Daniel Spânu, *Contribuții arheologice și iconografice la cercetarea sitului „Cetate" de la Zimnicea*, Editura Ordessos, Pitești, 2014. ISBN: 978-606-8604-04-6.
Spânu 2016 – Daniel Spânu, *Cavalerul cu pasăre de pradă de la Surcea: avatarul unui mit celtic în Dacia epocii târzii La Tène*, **Peuce**, S.N., XIV, 2016, p. 79-106.
Speidel 1970 – Michael Paul Speidel, *Ranisstorum, ultimul punct de sprijin al lui Decebal*, **AMN**, VII, 1970, p. 511-515.
Speidel 1970a – Michael Paul Speidel, *The Captor of Decebalus. A New Inscription from Philippi*, **Journal of Roman Studies**, LX, 1970, p. 142-153.
Squatriti 2002 – Paolo Squatriti, *Diggind Ditches in Early Medieval Europe*, în *Past and Present*, 176, 1, 2002, p. 11-65.
Stănescu 2015 – Florin Stănescu, *Soarele de andezit*, Editura Techno Media, Sibiu, 2015. ISBN 978-606-616-201-2.
Stefan 1995 – Alexandre Simon Stefan, *Murus Dacicus*, în *Sur les pas des grecs en Occident*, *Hommages à André Nickels* (P. Arcelin, M. Bats, D. Garcia, G. Marchand, M. Schwaller eds.), Colecția *Etudes massaliètes*, 4, p. 467-492.
Stefan 2005 – Alexandre Simon Stefan, *Las guerres daciques de Domitien et de Trajan: architecture militaire, topographie, images et histoire*, École française de Rome, 2005. ISBN: 2-7283-0638-9.
Stoia 1993 – Adriana Stoia, *Câteva observații cu privire la unele descoperiri hallstattiene conținând obiecte de fier din România*, **SCIVA**, tom 44, nr, 1993, p. 325-358.
Stoica 2001 – Cornelia Stoica, *Paralelă între incinta elenistică a Tyras-ului și incinta de piatră fasonată a cetății dacice de la Costești-Cetățuie*, în **Studii**, p. 93-111.
Stoicovici, Stoicovici 1973 – Eugen Stoicovici, Florica Stoicovici, *Compoziția argintului din obiectele de podoabă dacice*, **AMN**, X, 1973, p. 541-543.
Stoicovici, Stoicovici 1974 – Eugen Stoicovici, Florica Stoicovici, *Aurul din argintul dacic*, **AMN**, XI, 1974, p. 19-21.
Stojić 2003 – Milorad Stojić, *Veliki Vetren*, **Arheološki institut**, 38, 2003. ISBN: 86-80093-23-8.
Stojić 2011 – Milorad Stojić, *Triballi in archaeological and historical sources*, în *Zbornik Matice srpske za klasične studije*, 13, 2011, p. 253-282.
Stoyanov *et alii* 2006 – Totko Stoyanov, Zhivka Mihaylova, Krasimir Nikov, Maria Nikolaeva, Daniela Stoyanova, *The getic capital in Sboryanovo.20 years of investigations*, Sofia, 2006.
Strobel 1998 – Karl Strobel, *Dacii. Despre complexitatea mărimilor etnice, politice și culturale ale istoriei spațiului Dunării de Jos*, **SCIVA**, XLIX, 1,1998, p. 61-95.
Suceveanu 1976 – Alexandru Suceveanu, *Neamuri si triburi tracice. Crobizii. Terizii*, **Magazin istoric**, anul X, nr. 8, (113), august, 1976, p. 44-45.
Suceveanu 1978 – Alexandru Suceveanu, *Unele reflecții în legătură cu regatul lui Burebista*, **AMN**, XV, 1978, p. 107-114.
Suciu 1990-1993 – Viorica Suciu, *Tezaurul monetar roman descoperit la Medveș (comuna Fărău, județul Alba)*, **Apulum**, XXVII-XXX, 1990-1993, p. 189-207.
Suciu 1997 – Daniela Suciu, *Ținte ornamentale în zona Sarmizegetusa Regia*, **BCSS**, 3, 1997, p. 41-50.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Suciu *mss* – Liliana Suciu, *Habitat și viață cotidiană în Dacia secolelor I a. Chr.- I. p. Chr.*, teză de doctorat, îndrumător-coordonator prof. Ioan Glodariu, Universitatea „Babeș-Bolyai", Facultatea de Istorie și Filosofie, Cluj-Napoca, 2009 (*mss*).

Suciu, Moga 1985 – Viorica Suciu, Vasile Moga, *O descoperire monetară la Șibot*, **Apulum**, XXV, 1989, p. 161-169.

Suciu, Simina 2002 – Viorica Suciu, Nicolae Marcel Simina, *Noi considerații asupra tezaurului de denari romani republicani de la Inuri -„Piatra cu stânjenu", comuna Vințu de Jos, (jud. Alba)*, **Apulum**, XXXIX, I, p. 169-184.

Szabó, Petres 1992 – Miklós Szabó, Éva F. Petres*, Decorated weapons on the La Tène Iron Age in the Carpathian Basin*. Inventaria Praehistorica Hungariae, 5, Budapest, 1992. ISBN: 963 7421 56 4.

Székely 1955 – Zoltán Székely, *Raport despre cercetările arheologice executate de Muzeul Regional din Sf. Gheorghe între anii 1945-1953*, în *Almanah 1879-1954*, *Muzeul Regional Sf. Gheorghe,* Tîrgu Mureș, 1955, p. 8-43.

Székely 1982 – Zoltán Székely, *Un mormânt de incinerație* de la *Ariușd*, **SCIVA**, XXXIII, 1, 1982, p. 136-137.

Șerbănescu 2006 – Done Șerbănescu, *Morminte geto-dacice descoperite în județul Călărași*, **Istros**, XIII, 2006, p. 167-181.

Ștefan *et alii* 2015 – Magdalena Ștefan, Dan Ștefan, Dan Buzea, *Un nou punct fortificat în peisajul arheologic al secolelor I a.Chr.-I p.Chr. în zona Jigodin-Harghita în estul Transilvaniei*, **Istros**, XXI, 2015, p. 499-535.

Ștefan *et* alii 2016 – Magdalena Ștefan, Dan Ștefan, Sebastian Matei, *Elemente incendiate din sistemul de fortificare al davei de la Cârlomănești, jud. Buzău*, comunicare în cadrul Simpozionului Național din Valea Alunului, ediția a III-a, *Fortificații arse – incendiu, tehnologie de edificare sau act simbolic?*, 6-8 mai 2016, Alun, jud. Hunedoara.

Takacs 1982 – Matilda Takacs, *Torquesul dacic de la Inuri (jud. Alba)*, **Apulum**, XX, 1982, p. 93-97.

Tatu 1982-1983 – Hristache Tatu, *Fortificații la Porțile de Fier ale Transilvaniei*, **Sargetia**, XVI-XVII, 1982-1983, p. 165-169.

Tatu 1982-1983 – Hristache Tatu, *Fortificații la Porțile de Fier ale Transilvaniei*, **Sargetia**, XVI-XVII, 1982-1983, p. 165-169.

Tatu, Moraru 1982-1983 – Hristache Tatu, Viorel Moraru, *Dispozitivul defensiv dacic de la Ponoriciu (jud. Hunedoara),* **Sargeția**, XVI-XVII, 1982-1983, p. 151-164.

Tătulea 1984 – Corneliu Mărgărit Tătulea, *Așezarea geto-dacică fortificată de la Bîzdîna, județul Dolj. Considerații preliminare*, **Thraco-Dacica**, V, 1 – 2, 1984, p. 92-109.

Teleaga 2014 – Emilian Teleaga, *Pecetea lui Skyles și tumulii fastuoși de la Agighiol și Cugir. Omisiune și falsificare în fondarea mitului „strămoșilor" românilor, geto-dacii*, **SCIVA**, tom 65, nr. 3-4, 2014, p. 295-318.

Teleaga *et alii* 2014 – Emilian Teleaga, Adrian Bălășescu, Andrei Soficaru, Werner Schoch, *Die Scheiterhaufen aus Cugir und Tarinci. Ein Beitrag zu den Bestattungssitten der Balkanhalbinsel und des vorrömischen Dakiens in der Spätlatènzeit*, **Praehistorische Zeitschrift**, 89 (2), 2014, p. 305-336.

Tentiuc *et alii* 2017 – Ion Tentiuc, Valeriu Bubulici, Angela Simalcsik, *Gheare de urs și reprezentări de urside în contexte arheologice din prima și a doua epocă a fierului la est de Carpați*, **AMT**, XIII, 2017, p. 122-143.

Teodor 1988 – Silvia Teodor, *Elemente celtice pe teritoriul est-carpatic al României*, **ArhMold**, XII, 1988, p. 33-51.

Teodor 1989 – Silvia Teodor, *Considerații asupra metalurgiei fierului în epoca Latène la est de Carpați*, **Thraco-Dacica**, tom X, nr. 1-2, București, 1989, p. 67-73.

Teodor 1999 – Silvia Teodor, *Regiunile est-carpatice ale României în sec. V-II î. Hr. Considerații arheologice și repertoriu*, Bibliotheca Thracologica, XXVII, București, 1999.

Teodor *et alii* - Eugen S. Teodor, Aurora Pețan, A. Berzovan*, Cercetări perieghetice pe Platforma Luncani. I. Târsa și Poiana Omului*, ESTuar, 1, aprilie 2013, http://www.esteo.ro/fr Unprinted.html (05.09.2014).

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Teodor *et alii* 2000 – Silvia Teodor, Mircea Nicu, Stela Țau, *Așezarea geto-dacică de la Poiana, jud. Galați. Unelte, arme, piese de harnașament și alte obiecte de fier, bronz, lut ars și piatră,* **ArhMold**, XXI, 1998 (2000), p. 43-133.

Teodor, Croitoru 2013 – Eugen S. Teodor, Costin Croitoru, *A method for the evaluation of the dykes. Case study for „Athanarics wall"*, în *Arheovest I. Interdisciplinaritate în istorie și arheologie. In memoriam Liviu Măruia*, JATEPress, Szeged, 2013, p. 657-679.

Theodossiev, Torbov 1995 – Nikola Theodossiev, Nartsis Torbov, *Trakiiski mogili ot kasnoelinisticeskata epoha pri Tarnava, Beloslatinsko,* **Izvestija na Muzeite v Severozapadna Balgaria**, 23, 1995, p. 11-58.

Tilburg 2007 – Cornelius van Tilburg, *Traffic and congestion in the Roman empire*, Routledge, New York, 2007. ISBN: 978-0-415-40999-5.

Toartă 1972 – Mihai Toartă, *Cetăți dacice din județul Vîlcea*, **Studii vîlcene**, 2, 1972, p. 28-36.

Toartă 1974 – Mihai Toartă, *Sucidava-Sarmizegetusa, drum continuu, drum de milenii*, **Studii vîlcene**, 3, 1974, p. 19-34.

Tocilescu 1880 – Grigore Tocilescu, *Dacia înainte de romani*, București, 1880.

Tomaschek 1975 –Wilhelm Tomaschek, *Die alten Thraker. Eine ethnologische Untersuchung*, I-II, Viena, Biblio Osnabrück, 1975. ISBN: 3-7648-0692-3.

Tonkova 2010 – Milena Tonkova, *On Human Sacrifice in Thrace (on Archaeological Evidence)*, în *Tracii și vecinii*, p. 503-514.

Torbov 2004 – Nartsis Torbov, *Chain-Mails from Northern Bulgaria (III-I C. BC)*, **Archaeologia Bulgarica**, VIII, 2, 2004, p. 57-69.

Torbov 2005 – Nartsis Torbov, *Curved Thracian Knives from North-Western Bulgaria*, în *Heros Hephaistos, Studia in Honorem Liubae Ognenova-Marinova*, Veliko Tarnovo, 2005, p. 358-367.

Torbov, Atanassov 2008 – Nartsis Torbov, Jordan Anastassov, *Le groupe „Padea-Panagjurski Kolonii": réexamen des ensembles funéraires des IIe et Ier s. av. J.-C. du nord-ouest de la Bulgarie*, **The Iron Gates**, 2008, p. 95-107.

Toropu 1969-1970 – Octavian Toropu, *O așezare fortificată și arme din epoca Laténe descoperite în Oltenia*, **SMMIM**, 2-3, 1969-1970, p. 5-7.

Trohani 1974 – George Trohani, *O pafta de centură descoperită la Chirnogi*, **Muzeul Național**, I, 1974, p. 197-200.

Trohani 1981 – Gheorghe Trohani, *Contribuții la istoria geto-dacilor din centrul Cîmpiei Române*, în *Studii dacice*, 1981, p. 94-102.

Trynkowski 1976 – Jan Trynkowski, *Urmările demografice ale cuceririi Daciei de către romani*, **AMN**, XIII, 1976, p. 81-88.

Trynkowski 1980 – Jan Trynkowski, *Bărbatul care i-a înălțat pe geți*, **Magazin Istoric**, anul XIV, nr. 7 (160), iulie, 1980, p. 16-18.

Tudor 1968 – Ersilia Tudor, *Morminte de luptători din a doua epocă a fierului descoperite la Rastu*, **SCIV**, tom 19, nr. 3, 1968, p. 517-526.

Tufescu 2001 – Victor Tufescu, *Teritoriul și populația României*, *Istoria Românilor*, vol. I, p. 3-20.

Turcu 1979 – Mioara Turcu, *Geto-dacii din Cîmpia Munteniei*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979.

Turcu 2002 – Mioara Turcu, *Dicționarul cetăților și așezărilor fortificate geto-dacice*, Editura Fundației „România de Mâine", București, 2002. ISBN: 9735824558.

Ursachi 1987 – Vasile Ursachi, *Cetatea dacică de la Brad*, **Thraco-Dacica**, VIII, 1-2, 1987, p. 100-126.

Ursachi 1995 – Vasile Ursachi, *Zargidava. Cetatea dacică de la Brad*, Bibliotheca Tracologica, Institutul Român de Tracologie, 1995.

Ursachi 2011 – Vasile Ursachi, *Cetatea dacică de la Răcătău*, în S. Sanie, T. E. Marin (ed.) *Geto-dacii dintre Carpați și Nistru (secolele II a.Chr. - II p.Chr.)*, vol I, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2011, p. 278-323.

Ursu *et alii* 2014 – Monica Ursu, Claudiu Tănăselia, Sergiu Cadar, Mircea Chintoanu, Nicolae Har, Dan Anghel, Anca Timofan, George Bounegru, *Studiu cu privire la compoziția și proveniența mortarelor cu lianți minerali utilizați la construcția edificiilor antice de la Apulum*, **Apulum**, LI, 2014, p. 561-592.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Ursulescu, Vasilescu 1991 – Nicolae Ursulescu, Mihai Vasilescu, *Considerații privind semnificația cuvîntului comètai*, **Thraco-Dacica**, nr. 1-2, XII, 1991, p. 133-135.

van Straten 1981 – Folkert T. Van Straten, *Gifts for the Gods*, în Versnel H. S. (ed.), *Faith, Hope and Worship. Aspects of Religious Mentality in the Ancient World*, Leiden, 1981, p. 65-151.

Varbanov 2013 – Varbin Varbanov, *Catalogue of the Structures*, în *Sexaginta Prista. Trakijski jamen komplex* (Тракийски ямен комплекс), tom 1, Veliko Tarnovo, 2013, p. 78-93.

Vasiliev *et alii* 2002 – Valentin Vasiliev, Aurel Rustoiu, Eduard Albertovic Balaguri, Călin Cosma, *Solotvino – „Cetate" (Ucraina Transcarpatică). Așezările din epoca bronzului, a doua vârstă a fierului și din evul mediu timpuriu*, Bibliotheca Thracologica, XXXIII, București, 2002. ISBN: 973-647-021-0.

Velcescu 2015 – Leonard Velcescu, *Dacii în sculptura romană. Studiu de iconografie antică*, Editura Academiei Române, București, 2015.

Velcu 1937 – Anton D. Velcu, *Tezaurul militar dela Radovanu*, **BMMN**, I, 2, 1937, p. 52-57.

Venedikov 1957 – Ivan Venedikov, *Trakjiskata juzda* (*Le mors Thrace*), în *Izvestija*, Sofia, XXI, 1957, p. 153-201.

Voicu 1971 – Constantin Voicu, *O descoperire celtică la Perișor, județul Dolj*, **Revista Muzeelor**, 1, 1971, p. 59.

Vulpe 1934 – Radu Vulpe, *Prioritatea agnaților la succesiunea tronului în Macedonia și Tracia*, în *În memoria lui Vasile Pârvan*, București, 1934, p. 313-323.

Vulpe 1957 – Radu Vulpe, *Șantierul arheologic Popești*, **MCA**, 1957, III, p. 227-246.

Vulpe 1966 – Radu Vulpe, *Așezări getice din Muntenia*, Editura Meridiane, București, 1966.

Vulpe 1966a – Radu Vulpe, *Capturarea surorii lui Decebal*, **Sargetia**, IV, 1966, p. 75-96.

Vulpe 1968 – Radu Vulpe, *Getul Burebista, conducător al întregului neam geto-dac*, **Argesis**, 1, 1968, p. 33-57.

Vulpe 1974 – Radu Vulpe, *Numele antic al pîrîului Drincea*, **Drobeta**, 1, 1974, p. 35-45

Vulpe 1976 – Alexandru Vulpe, *La nécropole tumulaire gète de Popești*, **Thraco-Dacica**, 1, 1976, p. 193-215.

Vulpe 1976 – Radu Vulpe, *Argedava*, **Studia Thracologica**, 1976, p. 69-79.

Vulpe 1976a – Radu Vulpe, *La priorité des agnats dans la transmission de la royauté chez les traces, les daces et leurs voisins*, **Studia Tharacologica**, 1976, p. 15-21.

Vulpe 1988 – Radu Vulpe, *Columna lui Traian.Monument al etnogenezei românilor*, Editura Sport-Turism, București, 1988.

Vulpe 1984 – Alexandru Vulpe, *Evoluția militară a neamurilor nord-trace*, în *Istoria militară a poporului român. Din cele mai vechi timpuri pînă în secolul XIV-lea*, 1984, p. 24-44.

Vulpe 1998 – Alexandru Vulpe, *Geto-dacii?*, **CICSA**, 1-2, p. 2-11.

Vulpe 2001 – Alexandru Vulpe, *Dacia înainte de romani*, în *Istoria românilor*, 2001, p. 399-499.

Vulpe 2005 – Alexandru Vulpe, *Reflecții despre problema geto-dacică*, în *Scripta Prehistorica Miscellanea in Honorem M. Petrescu-Dîmbovița*, Iași, 2005, p. 563-578.

Vulpe 2007 – Alexandru Vulpe, *Despre centrul de putere al dacilor din Defileul Oltului de la Racoș*, în *Studia in honorem Florea Costea*, Editura C2 Design, Brașov, 2007, p. 78-82. ISBN: 10-973-8424-52-6.

Vulpe *et alii* 1951 – Radu Vulpe, Ecaterina Vulpe, A. Nițu, P. Matasă, C. Cihodaru, C. Călinescu, V. Balau, Ș. Kiss, E. Negruți, R. Petre, Ș. Ștefănescu, *Activitatea șantierului arheologic Poiana Tecuci 1950*, **SCIV**, II, 1, 1951, p. 177-217.

Vulpe, Căpitanu 1971 – AlexandruVulpe, Viorel Căpitanu, *Une tombe isolée de l`époque de La Téne á Răcătău,* **Apulum**, IX, 1971, p. 155-164.

Vulpe, Teodor 2003 – Radu Vulpe, Silvia Teodor, *Piroboridava, așezarea geto-dacică de la Poiana*, Bibliotheca Thracologica, XXXIX, 2003. ISBN: 973-95349-17-1.

Vulpe, Zahariade 1987 – Alexandru Vulpe, Mihail Zahariade, *Geto-dacii în istoria militară a lumii antice*, Editura Militară, București, 1987.

Vulpe,Vulpe 1924 – Radu Vulpe, Ecaterina Vulpe, *Les fouilles de Tinosul*, **Dacia**, 1, 1924, p. 166-223.

Weber 1978 – Max Weber, *Economy and Society: An Outline of Interpretative Sociology*, vol. I, University of California Press, Berkeley, [1922] 1978. ISBN: 0-520-03500-3.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Werner 1988 – Wolfgang Werner, *Eisenzeitliche Trensen an der unteren und mittleren Donau*, Beck-München, 1988.

Winkler 1965 – Iudita Winkler, *Personificarea Daciei pe monedele romane imperiale*, **Studii Clasice**, II, 1965, p. 225-234.

Wollmann 1971 – Volker Wollmann, *Valoarea cercetărilor metalografice pentru studierea unor descoperiri arheologice*, **Apulum**, IX, 1971, p. 283-293.

Woźniak 1974 – Zenon Woźniak, *Wschodnie pogranicze kultury Lateńskiej*, Polska Akademia Nauk, Instytut Historii Kultury Materialnej, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, 1974.

Wożniak 1976 – Zenon Wożniak, *Die Ostlische Randzone der Latene Kultur*, **Germania**, 54, 1976, 2, p. 382-402.

Xenopol 1913 – Alexandru Dimitrie Xenopol, *Istoria românilor din Dacia traiană*, vol. I, Editura „Librăriei Școalelor", București, 1913.

Zamfir, Vlăsceanu 1998 – Cătălin Zamfir, Lazăr Vlăsceanu (coord.), *Dicționar de sociologie*, Editura Babel, București, 1998. ISBN: 9734810111.

Zamfirache 2013 – Irina Zamfirache, *Elitele și sistemul social*, Editura Universității din București, București, 2013. ISBN: 978-606-16-0227-8.

Zăpîrțan 1979 – Liviu Zăpîrțan, *Contribuții la critica teoriilor elitare*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1979.

Zirra 1971 – Vlad Zirra, *Beitrage zur Kenntnis des Ketlischen Latene in Rumanien*, **Dacia**, N.S., XV, 1971, p. 171-238.

Zirra 1972 – Vlad Zirra, *Noi necropole în nord-vestul României (Cimitirele birituale de la Sanislău și Dindești)*, **Satu Mare. Studii și Comunicări**, 2, 1972, p. 151-196.

Zirra 1976 – Vlad Zirra, *Les problemes des Celtes dans l'espace du Bas-Danube*, **Thraco-Dacica**, 1, 1976, p. 175-182.

Zirra 1981 – Vlad Zirra, *Latènezeitliche Trensen in Rumänien*, **Hamburger Beitrage zur Archaologie**, VIII, 1981, p. 115-171.

Zirra 1983 – Vlad Zirra, *Cîteva date privind așezarea getică, fortificată, de la Coțofenii din Dos (jud. Dolj)*, **Thraco-Dacica**, IV, 1-2, 1983, p. 135-140.

Zirra, Spânu 1992 – Vlad Vintilă Zirra, Daniel Spânu, *Observații asupra tezaurelor de argint din Latène-ul târziu*, **SCIVA**, tom. 43, 1992, nr. 4, p. 401-423.

Zugravu 2010-212 – Nelu Zugravu, *Arheologia identității etnice*, în **Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza" din Iași**, s.n., LVI-LVIII, 2010-2012, p. 61-71.

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

INDEX

A

Ablavius, 34, 273
Acornion, 35, 37, 84, 100, 273, 274
Actium, 38, 442
Adamclisi, 43, 116, 152, 186, 187, 199, 201, 219, 286, 338, 353, 364, 392, 430, 437, 444, 475, 486
Adiutrix, Legiunea II, 282
Aegysus, 39
Aemilianus, M. Aemilius, împărat, 475
Agathocles, 31, 60, 271
Agighiol, 59, 163, 198, 199, 208, 231, 236, 249, 340, 382, 390
Ahile, 384
Aiud, 180, 319, 321, 327, 328
Aizis, 43
Ajmana, 319
Alba Iulia, 116, 119, 138, 155, 170, 175, 183, 235, 312, 314, 320, 322, 382, 502, 503, 527, 531
Albești, 90, 98, 129
Alexandru cel Bun, 367
Alexandru cel Mare, 32, 69, 100, 251, 285, 378
Aliobrix, 93, 135, 271
Alungeni, 298
Ammianus Marcelinus, 29, 266, 348, 450, 473, 504
Ampoi, 309
Anatolia, 60, 261, 265
Ancyra, 40
Androtin, 121
Anerosteos, 448
Antikythera, 9, 10, 12
Antoninus Pius, 289
Antonius, Marcus, 35, 38, 43, 61, 69, 124, 272, 273, 278, 279, 285, 448
Apollo, 233, 234, 235, 241, 265, 340, 423, 424, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 458, 476, 498
Apollon Lykios, 426
Apollonia, 35, 40, 225, 298, 321, 322, 323, 476
Apoulon, 38, 141, 431, 458
appuli, 141, 431
Appulus, 38, 141, 430, 431
Apulum, 25, 38, 141, 430, 431, 502, 530
Apuseni, 21, 22, 72, 78, 146, 223,311, 318, 322, 457
Arcalia, 93
Arcidava, 100, 274
Arctinos, 426
Arcuș, 298
Ardan, 93
Ardeu, 95, 96, 97, 109, 110, 133, 135, 139, 146, 148, 203, 318, 399, 403, 414
Ares, 423, 424, 426, 432
Argedava, 100, 273
Arieș, 309
Ariovist, 35
Aristofan, 240, 341
Aristotel, 439, 447, 481
Ariușd, 405, 416
Arpașu de Sus, 91, 153
Arrubium, 271
Artemidor, 81, 341
Athanaric, 112
Aufidius Modestus, 390
Augustus, 25, 40, 62, 64, 72, 91, 98, 100, 251, 273, 277, 278, 279, 280, 285, 298, 311, 350, 424, 442, 443, 474
Aurelian, împărat, 440, 443
Aureolus, Marcus Acilius, împărat, 474
Ausonius, 424, 426
Avezina, 283, 438

B

Balcani, 32, 33, 44, 45, 59, 61, 62, 63, 93, 124, 224, 242, 245, 248, 249, 250, 252, 258, 261, 285, 362, 366, 464, 466, 468, 527
Balta Verde, 54, 179, 406
Banat, 22, 40, 43, 148, 286, 287
Bancu, 299
Basarabi, 310
bastarni, 30, 34, 35, 38, 62, 93, 124, 252, 272, 273, 373
Băbeni, 152, 180, 406
Băile Figa, 77, 94
Bălănești, 406
Bănița, 95, 107, 109, 110, 133, 135, 139, 267, 297
Bătrâna, muntele, 147, 310
Bârgăoani, 279
Bâtca Doamnei, 78, 93, 108, 135, 153, 175, 297, 374
Bâzdâna, 102, 181
Beclean, 78, 91, 93, 94, 298
Beharca, 180
Beia, 299, 403
Belgrad, 258, 266
Beluša-Belušské Slatiny, 236
Bendis, 423
Berghin, 146, 316, 327, 374, 415
Bileag, 78, 94
Birdoswald, 187, 474
Biserica Albă, 95, 307, 409
Bistreț, 406
Blandiana, 130, 146, 154, 316, 317, 318, 327, 328, 406
Blidaru, 95, 107, 109, 122, 133, 134, 135, 139, 233, 526
Blutrinne, 181
Bodicca, 448
Boerebistas, 276
Boii, 35,115, 263, 321, 337, 379
Borniș, 74, 281, 432
Borovo, 59, 249
Botar, 306
Brad, 48, 90, 92, 135, 153, 175, 223, 301, 307, 351, 352, 374, 378, 390, 393, 394, 400, 404, 429, 437
Bratislava, 35
Breaza, 91, 92, 96, 109, 110, 133, 134, 135, 298
Broșteni, 103, 160, 413
Brutus, 62, 278, 448
Bucium, 321
Bucureștii Noi, 378
Budești, 59, 393
Budureasca, 231
Bugeac, 59, 208
Bulbuc, 130, 146, 189, 208, 235, 318, 319, 327, 328, 414
Bulgaria, 35, 99, 124, 176, 195, 210, 212, 222, 231, 236, 255, 274, 282, 340, 427
Burebista, 25, 27, 28, 29, 30, 34, 35, 36, 37, 38, 41, 44, 45, 46, 55, 61, 63, 64, 69, 70, 79, 84, 90, 91, 93, 95, 96, 99, 100, 103, 104, 114, 119, 120, 123, 124, 125, 130, 132, 139, 141, 147, 200, 207, 219, 225, 226, 245, 250, 253, 257, 259, 260, 261, 262, 263, 266, 267, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 280, 283, 290, 291, 292, 294, 300, 301, 302, 306, 307, 309, 314, 320, 321, 326, 327, 328, 337, 345, 347, 350, 351, 353, 356, 357, 360, 362, 364, 365, 382, 392, 394, 403, 419, 420, 425, 436, 437, 438, 457, 465, 466, 467, 468, 471, 488, 491, 497, 500
Buridava, 78, 103, 120, 232, 279
Buruista, 273, 301

C

Cadrilaterul de aur, 140, 310, 325
Callatis, 62, 180, 248, 409
Cannae, 389
capillati, 50, 56, 82, 187, 215, 338, 359,

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

360, 361, 365, 384, 469, 495
Caracalla, 482
Carcopino, Jérôme, 222, 480
Card, Orson Scott, 433
Carpați, 21, 30, 87, 99, 160, 245, 253, 279, 301, 458
carpi, 81, 236, 289
Carpicus, 475, 478
Carrhae, 36, 47, 285
Cartagina, 436
Casiodor, 120
Casios, munte, 345
Castravița, 267
Cavalerii Danubieni, 230, 380
Cavalerul Trac, 230, 380
Cavaros, 31, 262
Căciulata, 413
Căciulatu, 406
Călan, 82, 154, 180, 230, 378, 383, 400, 403
Călărași, 100, 152, 170, 180, 204, 208, 378, 402, 406, 407, 510
Căpâlna, 16, 86, 96, 100, 109, 110, 133, 135, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 146, 148, 149, 154, 174, 183, 203, 204, 222, 230, 288, 289, 310, 314, 315, 320, 325, 328, 353, 380, 430, 431, 489
Cărțile sibiline, 389
Căscioarele, 301, 378
Câmpia Română, 153, 271, 275
Câmpia Transilvaniei, 21, 309
Cândești, 93, 231
Cârlomănești, 64, 78, 90, 101, 203, 222, 226, 232, 234, 276, 279, 301, 394, 422, 428
Cehețel, 299
Cellenica, 305, 409
Cepari, 406
Cergău, 324
Cerna, 22, 23, 309
Cernat, 91, 92, 298
Ceru-Băcăinți, 318
Cetatea de Baltă, 97, 141, 310, 315, 316, 324
Cetatea Zânelor, 92, 147, 261, 301, 353, 394
Cetățeni, 64, 78, 90, 92, 99, 100, 104, 122, 135, 155, 160, 168, 175, 222, 345, 373, 398, 402, 407
Cetățuia Înaltă, 95, 109, 135
Cetea, 319, 327
Cezar, 28, 35, 37, 46, 47, 53, 61, 69, 71, 108, 134, 251, 275, 278, 359, 389, 404, 442, 504
Charax, 285
Charnabon, 248, 270, 451
Chilia, 271
Chirnogi, 170, 171, 203, 407
Chitid, 222
Chrysostomos, Dion, 56, 120, 280
Ciceu-Corabia, 407
Cichorius, 43, 56, 136, 234, 288, 293, 395, 444
Cigmău, 160, 407
Cioara, 146, 182, 210, 222, 228, 322, 324
Cioclovina, Ponorici, 111, 112, 113, 115, 123, 139
Ciolănești din Deal, 437
Ciugud, 318, 323, 379
Ciumești, 32, 159, 208
Claudia, legiunea a VII-a, 288
Claudianus, 424
Clausewitz, Carl von, 52, 58
Clearh, 341
Clisura Dunării, 22, 98, 102, 259
Cloilios, 31, 32, 60
Coada Malului, 222
Cojocna, 287
Coldău, 94, 204
Colțești, 321, 323
Columna, Traiană, 56, 73, 86, 110, 116, 122, 151, 152, 161, 162, 164, 170, 172, 173, 177, 182, 196, 200, 212, 219, 231, 234, 239, 240, 286, 288, 326, 337, 338, 356, 357, 361, 364, 365, 395, 436, 437, 441, 444, 450, 465, 466, 475
comati, 50, 56, 64, 82, 167, 173, 185, 187, 215, 338, 341, 348, 350, 359, 360, 361, 362, 364, 365, 367, 384, 444, 462, 469, 470, 495, 500
Comolău, 180, 303
Comosicus, 277, 280, 281, 291, 294, 343, 344, 348
Constantin cel Mare, 474
Conțești, 437
Corcova, 60, 154, 179, 189, 234, 407
Corint, 436
Corlate, 152, 174, 180, 257, 407
Cornești, 175, 180, 408
Coryllus, 281, 344
Corylus, 280
Cosingas, 280, 389
Cosini, 278
Coson, 62, 278, 294
Cosota, 103
Costești, 95, 96, 109, 110, 118, 123, 132, 133, 134, 135, 136, 139, 140, 147, 148, 183, 200, 203, 234, 259, 260, 313, 326, 327, 328, 353, 374, 400, 403, 414, 415, 427
costoboci, 81, 289, 444
Cotiso, 38, 46, 61, 62, 278, 294, 350
Cotys, 37
Coțofeni, 242, 310
Cozia, 78, 96
Craiova, 59, 236, 249, 503
Craiva, 141, 310, 312, 313
Crassus, 33, 34, 36, 38, 47, 61, 272, 273, 285, 292, 389
Crăciunelul de Jos, 324
Crăciunelul de Sus, 324
Crimeea, 112, 292
Cristești, 186, 347
Crișana, 22, 287, 307
Criton, 56, 68, 115, 130, 139, 200, 222, 244, 282, 286, 294, 337, 338, 343, 351, 352, 353, 379, 444, 457
Crizbav, 91, 302, 303
Cucuteni, 59, 198, 249
Cugir, 16, 75, 82, 95, 96, 100, 116, 133, 139, 140, 141, 146, 147, 148, 154, 160, 161, 170, 171, 174, 175, 180, 198, 222, 230, 236, 259, 260, 305, 310, 313, 314, 315, 317, 319, 321, 325, 326, 327, 328, 329, 354, 373, 374, 375, 378, 380, 381, 382, 383, 384, 386,387, 400, 403, 404, 414, 415, 416, 460, 496
Cursul Apei, bătălia de la, 366

D

Dacia, 18, 23, 24, 25, 26, 33, 43, 44, 46, 47, 48, 64, 73, 77, 79, 81, 87, 116, 119, 124, 131, 141, 151, 152, 160, 162, 168, 173, 182, 196, 198, 204, 222, 223, 224, 225, 231, 235, 251, 252, 256, 261, 263, 279, 281, 282, 287, 288, 289, 293, 309, 313, 315, 320, 322, 325, 326, 357, 361, 364, 373, 374, 378, 380, 381, 390, 392, 397, 398, 405, 414, 417, 419, 421, 428, 430, 431, 436, 439, 442, 443, 444, 445, 446, 459, 467, 468, 470, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 480, 486, 494, 498, 499, 501
Dacia Augusti provincia, 446
Dacia Capta, 446
Dacia, provincia, 443
Dacicus, 442, 475, 478
Dalmația, 31, 40, 475
Dalnic, 298
Dapyx, 34, 38, 59, 125, 272, 273, 292
Dănești, 299
Dâlbocița, 413
Decea, 310, 321
Decea Mureșului, 310
Decebal, 41, 42, 43, 46, 47, 55, 56, 64, 65,

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

68, 69, 79, 81, 90, 93, 98, 99, 100, 119, 123, 125, 140, 173, 177, 190, 200, 218, 219, 262, 270, 271, 277, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 291, 292, 293, 294, 302, 313, 314, 337, 338, 343, 344, 345, 347, 351, 352, 356, 357, 359, 361, 362, 363, 364, 365, 392, 425, 436, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 459, 465, 466, 470, 472, 473, 476, 478, 499, 500
Deceneu, 45, 55, 120, 219, 262, 273, 276, 277, 278, 280, 291, 294, 301, 328, 337, 338, 343, 345, 346, 348, 350, 351, 352, 360, 390, 394, 420, 425, 437, 438, 466
Decius, împărat, 231
Defileul Oltului, 300
Delphi, 60, 224, 265, 272, 484
Densușianu, 48, 151
Depresiunea Bârsei, 302
Deva, 78, 96, 109, 110, 133, 137, 162, 187, 235, 314, 318, 399, 413, 414, 415, 502
Dexxipos, 34, 273
Dicomes, 38, 46, 61, 69, 279, 294
Diegis, 281, 284, 293, 438, 477
Dio Cassius, 34, 35, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 56, 61, 65, 68, 73, 90, 93, 119, 124, 125, 172, 173, 200, 218, 244, 246, 252, 272, 273, 279, 281, 282, 283, 284, 286, 287, 288, 292, 293, 304, 328, 338, 357, 360, 361, 362, 363, 389, 391, 392, 430, 438, 439, 440, 441, 443,444, 446, 457, 504
Diodor din Sicilia, 53, 58, 69, 99, 125, 159, 249, 375, 376, 389, 504
Dion Chrysostomos, 25, 26, 35, 56, 120, 168, 285, 286, 291, 337, 338, 341, 343, 351, 378, 391, 437, 458
Dionysophanes, 341
Dionysopolis, 35, 100, 248, 292
Dionysos, 273, 423
Diurpaneus, 282
Divici, 98, 135, 165, 166, 177, 185, 186, 204, 230, 347, 374, 378
Djakovo, 306
Dobrogea, 20, 34, 37, 40, 41, 44, 46, 59, 63, 100, 152, 191, 212, 245, 258, 259, 270, 272, 301, 307
Dobrosloveni, 152, 175, 180, 208, 408
Domitian, împărat, 42, 43, 46, 47, 65, 100, 104, 119, 218, 244, 281, 283, 284, 285, 286, 288, 293, 298, 321, 323, 337, 357, 363, 392, 433, 442
Doștat, 323
Drajna de Sus, 193
Drobeta, 42, 43, 180, 286, 288, 412, 442, 443, 503
Dromihete, 53, 55, 68, 69, 99, 125, 249, 375
Drusus, M. Livius, 33, 267, 311
Duras, 42, 280, 281, 282, 283, 291, 294, 344
Dyonisopolis, 124, 273, 274
Dyrrhachium, 98, 223, 225, 298, 320, 321, 322, 323, 476

E

Egee, 9
Eleusis, 289
Enisala, 181, 415
Eufrat, 285
Euripide, 388
Eutropius, 33, 42, 43, 283, 392, 443, 445, 470

F

falx, 82, 154, 167, 172, 181, 184, 185, 186, 187, 188, 241, 355, 357, 363, 365, 402, 444, 475
Făcău, 59, 208
Făget, 324
Feldioara, 91, 92, 302
Ferigele, 54, 183, 378
Fețele Albe, 25, 89, 95, 234, 429
Flavia Felix, 212
Flavius Josephus, 42, 433, 440, 504
Florești, 413
Florus, 23, 33, 34, 38, 46, 55, 62, 75, 252, 262, 266, 267, 269, 278, 389, 391, 392, 444
Fotoș, 298
Frontinus, 33, 41, 84, 241, 251, 252, 266, 281, 346
Fronto, Cornelius, 202, 364, 472
Fuscus, 42, 43, 200, 282, 283, 392

G

Gabranus, 271
Galerius, 474, 475
Galerius Maximus Daia, împărat, 474
Galiče, 212, 227, 228, 326, 380
Gallerius, împărat, 435
Gallia, 441, 475, 486
Gârla Mare, 176, 211
Gârla Mică, 152, 408
Gebeleizis, 423
Genucla, 35, 93, 273
Geoagiu de Sus, 321, 325
germanici, 23, 27, 35, 43, 69, 124, 134, 151, 165, 195, 218, 243, 286, 288, 308, 333, 348, 368, 436, 442, 473
Germanicus, 284, 293, 442
Germisara, 317, 476
Getica, 26, 34, 35, 40, 42, 84, 120, 125, 130, 152, 219, 244, 273, 277, 280, 281, 282, 283, 286, 291, 294, 301, 338, 343, 344, 348, 351, 360, 391, 392, 394, 424, 437, 457, 458
Ghelința, 298, 299
Gherla, 287
Ghirbom, 316
Gogoșița, 152, 180, 408
Golenți, 152, 408
Gorodišče, 305
Gradivus, Marte, 423, 424
Grădina Castelului, Hunedoara, 175, 222, 403, 416, 531
Grădiștea, 103, 138, 175, 223, 328, 393, 394
Grădiștea de Munte, 175, 223, 328, 394
Grecia, 33, 44, 68, 89, 242, 250, 265, 266, 289, 291, 361, 374, 447, 475, 481, 484, 485, 486
Gruia, 152, 154, 179, 180, 204, 256, 408
Gudja, 306
Gușterița, 374

H

Hadrian, împărat, 27, 213, 215, 285, 287, 345, 440, 443, 444, 446
Haemus, munții, 21, 63, 244, 248
Hannibal, 392, 448
Hăpria, 316
Hărman, 298
Hârtop, 279
Helios, 321, 429
Hera, 280, 389
Herăstrău, 374
Hercule, 204, 240, 357, 467, 484
Hermes, 423, 427, 432, 485
Herodot, 23, 58, 68, 100, 112, 197, 237, 240, 248, 341, 344, 360, 389, 390, 391, 423, 426, 427, 432, 434, 450, 504
Hestia, 423
Hiebmesser, 192, 267
Hilib, 298
Hinova, 408
Hiperboreea, 68
Hispania, 475

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Histria, 35, 152, 271, 408
Hobbes, Thomas, 368
Hoghiz, 303, 409, 414
Honoratus, Servius Marius, 390
Horațiu, 53, 61, 62, 198, 215, 273, 278, 279, 350, 362
Horný Jatov, 159
Hulpe, Vârful lui, 87, 95, 109, 139, 526
Hust, cetatea, 304
Hybrida, 35, 124, 272, 273

I

iazygi, 25, 40, 43, 46, 79, 287, 288, 441, 442, 443
Ideciu, 287
Ighiu, 143, 312, 323
Ilieni, 210, 298
iliri, 23, 63, 124, 243, 252, 253, 259, 340, 464
Illyricum, 30, 39, 40, 270
India, 208, 285
Inuri, 146, 321, 322, 327
Ioannes Lydus, 444, 473
Iordanes, 25, 26, 34, 35, 40, 42, 56, 84, 120, 125, 130, 219, 273, 277, 280, 281, 282, 283, 291, 294, 301, 337, 338, 343, 344, 348, 351, 353, 360, 361, 362, 391, 392, 394, 417, 424, 437, 457, 458
Isidorus, 389, 424
Iugurtha, 440
Iulian Apostatul, 390, 393, 442, 445, 449, 465
Iupiter, 440
Izvoru Frumos, 222

J

Jakimovo, 204, 212, 227, 228, 380
Jigodin, 78, 91, 123, 298

K

Kagaionon, 262, 275, 393, 394, 414, 435
Káloz, 185, 188, 349, 365, 377
Karaburma, 258
Komarevo, 257
Korolevo, 306
koson, monedă, 62, 79, 222, 223, 466, 524
Kotys, 427
Kynos Kephalai, 31, 33, 251, 447

L

Lactantius, 435, 475, 474, 475
Latène, 28, 33, 94, 141, 179, 180, 203, 204, 263, 266, 310, 321, 357, 467
Lăceni, 153, 174, 401, 404, 416
Lentulus, 38, 64, 278
Letnița, 195, 198, 199, 236, 249
Leucae, 33, 61
Leucopetra, 33
Leuctra, 349
Licinius, Valerius Licinianus împărat, 33, 34, 36, 38, 61, 272, 474
Lipița, 155, 304
Lisimah, 53, 68, 265, 375
Liubcova, 98
Longinus, Cn. Pinarius Aemilius Pompeius, 288, 448
Lucullus, M. Terentius Varro, 34, 100
Lueta, 296, 299
Lukovit, 59, 249
Lupu, 86, 135, 138, 146, 154, 163, 175, 176, 210, 212, 227, 228, 230, 231, 233, 235, 299, 324, 326, 361, 380, 425, 435, 467, 522
Lysimah, 323

M

Macedonia, 32, 33, 37, 38, 44, 46, 61, 63, 78, 84, 195, 250, 265, 273, 289, 298, 299, 374
Mala Kopanya, 48, 78, 95, 122, 155, 160, 175, 180, 191, 203, 222, 234, 260, 304, 306, 307, 313, 355, 357, 409, 428, 494
Mangalia, 409
Mangup, 292
Maramureș, 95, 287, 307
Marcus Aurelius, împărat, 274, 289, 482
Marisos, 39, 431
Marte, 266, 361, 391, 423, 424, 425, 426, 458
Marțial, 42, 283, 284, 351, 392, 424
Masada, 450
Mauretania, 442, 475
Maximianus, Caius Galerius Valerius, împărat, 474
Maximus, Tiberius Claudius, 288, 441, 444
Măghieruș, 298
Măgura Călanului, 110, 116, 143
Măgura Moigradului, 94, 95, 160, 194, 394, 414, 422, 522
Măgura Uroiului, 96, 165, 166
Măieruș, 298
Mărcușa, 298
Mărtiniș, 299
Mediaș, 222, 415
Medveș, 322
Meleia, 233
Menander, M. Claudius, 474
Metaliferi, munții, 309, 310
Michels, Robert, 331
Micia, 287
Miercurea Sibiului, 327, 428
Mihalț, 324
Milano, 289
Mithridates, 34, 36, 448
moesi, 39, 44, 101, 244, 259, 390, 464
Moesia, 24, 34, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 56, 187, 266, 272, 286, 288, 289, 323, 392, 394, 441, 444, 449, 472, 473, 474, 475, 478
Moigrad, 101, 204, 415
Moldova, 37, 78, 91, 92, 124, 153, 160, 191, 236, 245, 257, 258, 259, 272, 307, 373, 414, 429
Montana, regiune, 227
Morești, 45
Mosca, Gaetano, 331
Moskon, 60
Muchia Chișetorii, 136
Muntenia, 38, 39, 40, 41, 69, 91, 98, 99, 102, 152, 160, 191, 203, 245, 256, 257, 258, 259, 414, 478, 513
Mura Mică, 299
Muratori, Lodovico Antonio, 289, 487
Mureș, 21, 22, 23, 39, 45, 59, 94, 96, 97, 140, 175, 185, 186, 203, 288, 289, 296, 299, 309, 310, 315, 322, 326, 328, 413, 415, 489, 494
murus dacicus, 92, 95, 96, 107, 108, 109, 110, 135, 139, 312
murus Gallicus, 108, 263

N

Nădăștia, 322
Nebeleizis, 423
Nero, 281, 323
Nerva, împărat, 285
Nistru, 20, 23, 37, 93
Noviodunum, 271
Novo mesto, 171

O

Ocna Mureș, 309, 494
Ocnele Mari, 78, 103, 177, 183
Ocnița, 78, 103, 120, 154, 177, 183, 193, 204, 232, 279, 394, 526
Octavian, împărat, 25, 38, 39, 40, 41, 45, 61, 251, 278, 279
Odorheiu Secuiesc, 77, 78, 91
Ogradena, 175, 401, 417
Oituz, 298
Ojdula, 298
Olbia, 35, 36, 292

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Oltania, 264
Oltenia, 40, 41, 43, 102, 104, 125, 151, 152, 154, 160, 179, 191, 203, 245, 256, 257, 258, 266, 286, 307, 327, 414, 416
Oltenița, 259
omphalos, 459, 462
Oncești, 95, 307
Optimus Princeps, 284
Orăștie, 138, 235, 327, 491, 494
Orăștiei, munții, 21, 36, 49, 55, 62, 64, 65, 72, 75, 76, 77, 80, 85, 87, 92, 96, 98, 106, 108, 110, 118, 119, 120, 121, 125, 132, 133, 134, 137, 143, 154, 187, 200, 202, 219, 232, 261, 275, 280, 286, 296, 297, 300, 301, 304, 307, 309, 312, 327, 328, 329, 352, 353, 365, 394, 405, 414, 427, 428, 441, 449, 466, 494
Orăștioara de Sus, 135
Orbeasca de Sus, 174, 401
Orfeu, 341, 426
Orgetorix, 71
Orhei, 191, 236, 272, 373
Orlea, 42, 203, 390
Orlovka, 93, 135
Orodel, 180, 409
Oroles, 34, 45, 46, 54, 93, 124, 125, 272, 294, 300
Orosius, 32, 42, 281, 392
Orșova, 179, 409
Ostrovul Șimian, 179, 203, 409
Otomani, 310
Ovidiu, poet, 37, 38, 39, 40, 44, 198, 252, 361, 423, 430

P

Pacorus, 81, 288
Padea, 45, 63, 102, 104, 155, 159, 180, 255, 410, 413, 468, 492
Padea-Panagjurski Kolonii, 16, 45, 63, 102, 104, 124, 155, 159, 160, 161, 179, 224, 252, 253, 255, 257, 258, 261, 263, 266, 269, 276, 373, 382, 464, 468, 492
Pannonia, 27, 40, 43, 45, 46, 94, 287, 444, 473, 474, 475, 478, 489
Panonia, 43
Parâng, 102
Pareto, Vilfredo, 331
Pausanias, 68, 289, 383
Pădurea Hercinică, 287
Pădureni, 299
Pănade, 322
Pecica, 73, 97, 133, 175, 222, 394, 429
Pergam, 31, 60, 189, 191
Perișor, 180, 410
Perseus, 31, 33, 60
Persia, 58, 208
Perșani, munții, 297, 300, 301
Petelea, 299
Peteni, 222, 298, 299
Petrești, 310, 323
Petrodava, 25, 78
Petrus Patricius, 219, 338, 361, 478
Pharnaces, regele Pontului, 160
Pharsalos, 37
Phoibos, 426
Phradmon, 271
Phrygian, 170, 337
Pianu de Sus, 322
Piatra Craivii, 38, 71, 96, 109, 110, 133, 139, 140, 141, 148, 153, 175, 176, 180, 183, 197, 203, 208, 234, 235, 236, 260, 289, 310, 311, 312, 313, 317, 318, 319, 321, 323, 327, 328, 353, 374, 386, 393, 410, 414, 415, 428, 429, 430, 431
Piatra Roșie, 48, 95, 107, 109, 123, 133, 134, 135, 139, 153, 154, 175, 180, 181, 182, 193, 202, 203, 208, 230, 232, 233, 241, 355, 394, 422, 427, 428
Pieporus, 289
Pietrele lui Solomon, 92, 108, 122
Pietroasa Mică-*Gruiu Dării*, 48, 78, 87, 92, 101, 104, 108, 128, 175, 187, 204, 355, 374, 394, 422
Piranesi, Giovanni Battista, 26, 158
Piroboridava, 93, 401
Piscu Crăsani, 99, 203, 401
Piscul Crăsani, 39, 90, 101, 153, 170, 171, 393
Pitagora, 236, 341, 426
Plateea, 349
Platon, 67, 120, 332, 333, 420, 447, 504
Plautius Silvanus, T. Aelianus, 41, 69, 99, 136, 292
Pleistoros, 391, 423, 434
Pliniu cel Bătrân, 25, 244, 341
Plinius cel Tânăr, 440, 447
Plosca, 174, 180, 410
Plutarch, 32, 38, 59, 61, 69, 279, 341, 389, 421, 440, 450
Poarta de Fier a Transilvaniei, 43, 284
Podișul Târnavelor, 309
Poiana, 43, 59, 73, 92, 112, 113, 136, 153, 155, 160, 163, 165, 170, 171, 191, 193, 197, 203, 222, 230, 234, 249, 284, 378, 393, 401, 415, 416, 427
Poiana Omului, 112, 113
Poiana-Rovinari, 153, 170, 171, 401
Polovragi, 102, 136, 139, 522
Pompei, 34, 36, 37, 61, 147, 183, 274
Pomponius Mela, 390, 451
Ponte Lucano, 292
Pontul Euxin, 38, 248
Popești, 39, 78, 90, 99, 100, 101, 123, 153, 160, 161, 170, 171, 174, 175, 180, 187, 198, 203, 204, 205, 211, 222, 230, 233, 256, 257, 259, 260, 313, 352, 354, 374, 393, 394, 401, 402, 404, 407, 413, 415, 416, 417, 460
Porolissum, 25, 166, 287, 439
Porphyrius, 341
Porumbenii Mari, 77, 91
Poșaga, 323, 327
Poșaga de Sus, 323
PPK = Padea-Panagjurski Kolonii, 90, 180, 255, 257, 260, 262, 267, 272, 340, 357
Prejmer, 298
Pricaz, 183
Pristol, 180, 410
Ptolemeu, 25, 32, 78, 89, 97, 100, 103, 123, 133, 135, 141, 271, 304, 311, 314, 328, 430, 431, 476
Pydna, 31

R

Rachiș, 324
Racoș, 48, 77, 91, 92, 95, 133, 135, 193, 234, 296, 394, 414, 422, 427, 429, 536
Racoș-*Tipia Ormenișului*, 48, 77, 92, 261, 422
Racovița, 180, 410
Radovanu, 64, 90, 100, 152, 153, 160, 161, 256, 402
Ranisstorum, 288, 442, 449
Rapax, 43
Rastu, 153, 231, 235, 241, 256, 411
Răcătău, 90, 93, 130, 153, 160, 161, 163, 164, 165, 166, 167, 175, 180, 182, 191, 210, 211, 212, 222, 226, 227, 228, 230, 233, 234, 259, 307, 313, 352, 361, 374, 380, 402, 416
Rădulești-Hunedora, 328
Răhău, 323
Râmeț, 327
Regalianus, Publius Cornelius, 472, 474
Remetea Mare, 222

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

Rhemaxos, 29, 31, 44, 59, 60, 271, 290, 344
Rhesus, 423
Rhodos, 433
Rhoemetalces, 39, 40
Rholes, 34, 38, 59, 125, 272, 273
Rhomphaea, 187
Rodopi, munții, 248
Rogozen, 59, 249, 427
Roșia Montană, 223
Rotbav, 180, 203, 302, 411, 414
roxolani, 41, 43, 81, 172, 174, 292, 440, 442, 443
Rubobostem, 123, 270
Rubobostes, 30, 44, 270, 294
Ruginoasa, 279

S

Sabinus, 42, 43, 55, 282, 392, 394, 450
Sadalas, 37, 62
Salmoxis, 390, 423
Salustius, 35, 284, 458
Samosata, Lucian din, 53, 351, 366, 445, 457
Sardonius, 440
Sargedava, 100
sarmați, 23, 27, 34, 62, 69, 151, 154, 156, 165, 167, 172, 198, 199, 243, 286, 287, 288, 289, 308, 341, 436, 442, 459, 473, 481
Sarmizegetusa, 25, 42, 43, 62, 70, 79, 89, 90, 92, 95, 103, 109, 116, 118, 120, 122, 130, 132, 133, 135, 137, 139, 141, 165, 166, 177, 183, 185, 187, 188, 190, 193, 202, 212, 223, 226, 230, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 241, 262, 275, 278, 280, 281, 286, 287, 288, 293,296, 300, 301, 304, 306, 307, 309, 318, 327, 328, 347, 353, 394, 414, 422, 427, 429, 435, 436, 441, 477, 494
Sava, 78, 266
Săcărâmb, 223
Săcele, 298
Sălișteа, 146, 182, 210, 212, 222, 228, 322, 324, 325
Sărăcsău, 128, 146, 324
Săsciori, 86, 137, 323
Săvârșin, 95, 96
Sâncel, 322
Sâncrăieni, 204, 299
Sânpetru, 78, 298
Sânsimion, 165, 166
Sboryanovo, 59, 99, 249
Scalae Gemoniae, 439
Schmitt, Jean-Claude, 372
scordisci, 31, 32, 33, 36, 63, 98, 124, 204, 224, 252, 256, 257, 259, 260, 261, 262, 265, 266, 267, 389, 444, 464
Scorilo, 41, 46, 65, 84, 241, 251, 252, 280, 281, 283, 291, 292, 293, 294, 432
Scorylo, 41, 281
Sebeș, 137, 309, 310, 323, 327
Septimius Severus, 279
Serbia, 22, 83, 148, 222, 319, 409
Serednii Grunok, 305, 409
Setidava, 304
Seuthes, 58
Sextus Aurelius Victor, 338, 351, 440
Sfântu Gheorghe, 180, 298
Siculeni, 299
Sighișoara, 48, 97, 129, 175, 186, 203, 205, 347, 390
Silivaș, 413
Simeria, 166, 204
Singidava, 25, 314
Singidunum, 266
Sion, Anișoara, 86, 138
Siret, 23, 90, 93, 234, 297, 307, 414, 459
Siria, 97, 174, 345, 444
Sitalkes, 58, 198
Slatina, 194, 212, 411, 413, 417
Slovacia, 72, 95, 159, 160, 175, 236, 259, 275, 307, 399, 403
Socu-Bărbătești, 130, 319
Sofocle, 248, 378, 428
Solotvino, 22, 95, 306, 307
Someșeni, 78, 378
Spahii, 71, 175, 180, 194, 260, 411, 415, 416
Spartacus, 36
Sprâncenata, 230
Statius, 424, 458
Stăncuța, 224
Strabon, 25, 30, 32, 34, 35, 36, 37, 39, 45, 46, 55, 64, 69, 70, 77, 84, 90, 91, 99, 101, 123, 124, 129, 159, 174, 240, 243, 244, 248, 251, 252, 262, 263, 265, 266, 267, 273, 275, 276, 277, 300, 301, 302, 338, 341, 342, 345, 346, 349, 350, 351, 353, 363, 376, 382, 389, 393, 394, 433, 457, 458, 504
Strei, 309
Sub Cununi, 289
Sucidava, 102, 116
Suetonius, 35, 38, 40, 42, 43, 46, 62, 64, 278, 279, 283, 350, 392, 504
Suidas, lexicon, 56, 68, 115, 130, 200, 248, 282, 294, 337, 343, 351, 352, 379, 457
Surcea, 163, 182, 210, 211, 212, 222, 227, 228, 230, 231, 232, 235, 299, 326, 361, 380, 425, 427
Susudava, 304, 403
Svestari, 59, 249
Sylla, 273, 301

Ș

Șard, 323
Șeușa, 45, 230, 310, 318, 323, 378, 379
Șibot, 309, 323, 324, 325, 328, 494
Șimleu Silvaniei, 94, 160, 166, 224
Șimleu-Observator, 194
Șișești, 411
Șona, 77, 97, 141, 323
Șopot, 208, 411
Șpring, 323
Șura Mică, 203, 378
Șureanu, munții, 95, 115, 328

T

Tacit, 25, 38, 40, 41, 42, 43, 55, 62, 75, 117, 130, 134, 173, 178, 195, 196, 218, 278, 281, 283, 291, 320, 351, 368, 376, 381, 388, 389, 390, 392, 404, 448, 504
Tamasidava, 93, 402
Tapae, 43, 112, 283, 286, 430, 438
tarabostes, 50, 139, 215, 337, 338, 343, 351, 359, 495
Tarsa, 450
Taurisci, 35
Tărtăria, 130, 146, 147, 154, 180, 317, 318, 323, 327, 328, 355, 374, 412, 416
Târgșor, 160
Târnava, 309
Teiuș, 323, 327
Teiușu, 412
Telamon, bătălia de la, 179
Teleac, 130, 146, 154, 316, 327, 328, 412, 415
Teleki Domokos, 413
Telești, 102, 183
Teliu, 91, 298
Tettius Iulianus, 43, 284
Thasos, 224, 225, 298, 299, 323, 476
Thrax, 242
Tiamarcos, 279
Tiatis, 444
Tibiscum, 23, 25, 287
Tibod, 299
Tigveni, 183
Tilișca, 86, 96, 109, 110, 123, 133, 135, 139, 154, 175, 326, 374, 415
Tinosu, 39, 100, 152
Tipia Ormenișului, 91, 95, 101, 108, 133, 297, 300, 301, 302, 414, 415, 494
Tisa, 22, 23, 40, 78, 155, 263, 287, 306, 307
Tisești, 78, 93
Titus Livius, 31, 33, 34, 35, 59, 60, 63, 93,

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

251, 269, 389, 392, 504
Tjačevski, 307
Toxaris, 366
Tracia, 35, 36, 37, 39, 40, 45, 46, 69, 84, 132, 242, 262, 265, 266, 273, 274, 279, 313, 341, 391, 423, 427
Traian, 43, 47, 56, 65, 69, 86, 145, 151, 152, 161, 172, 173, 200, 204, 212, 218, 231, 244, 282, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 322, 326, 338, 345, 357, 361, 390, 393, 395, 430, 439, 440, 442, 443, 444, 446, 447, 457, 465, 470, 473, 474, 475, 477
Transilvania, 21, 22, 30, 32, 44, 45, 48, 71, 75, 77, 78, 86, 90, 91, 93, 94, 95, 97, 98, 100, 124, 148, 153, 154, 160, 179, 245, 256, 257, 258, 263, 264, 272, 275, 276, 277, 278, 301, 307, 316, 326, 328, 403, 413, 414, 416, 458
Trascău, 311, 323
Trebujeni, 191
triballi, 31, 33, 44, 63, 124, 244, 256, 258, 259, 267, 464
Trimarkisia, 383
Trogus Pompeius, 30, 31, 32, 34, 55, 60, 69, 123, 124, 244, 250, 265, 270, 272, 273, 317
Tropaeum Traiani, 43, 152, 212
Trușești, 208
Tucidide, 54, 58, 198, 248, 272, 376, 378
Tullianum, 439, 440
Turburea, 175, 417
Turnu Severin, 152, 412
Turnul Roșu, 298
Tusculum, 39
Tylis, 31, 124, 251, 262, 265, 271

Ț

Țelna, 327

U

Ucraina, 20, 93, 95, 135, 160, 175, 258, 259, 261, 304, 307, 355, 409
umbo, 147, 155, 174, 175, 176, 177, 210, 212, 228, 232, 238, 239, 267, 272, 305, 319, 356, 380, 382, 401, 402, 407, 408, 409, 410, 411, 415, 416, 459, 460, 462
Ungurei, 323
Urdinița, 412
Ursici, 181, 185, 187, 188, 241, 355, 365, 402

V

Valea Frumoasei, 137
Valea Sasului, 323
Valea Teiușului, 413
Valerius Flaccus, 424
Varro, Marcus Terentius, 34, 100, 159
Vălișoara, 324
Vârful lui Pătru, 137
Vârtop, 412
Vârț, 102, 116, 412, 415
Vegetius, 424
Vela, 180, 412
Vercellae, bătălia de la, 450
Vercingetorix, 440
Vergiliu, 390, 423, 426
Vergobrittiani, 271
Verus, Lucius, împărat, 472
Vespasian, 41, 104
Vețel, 222
Vezina, 283, 438
Viașu, 208, 413
Viena, 228, 323, 324, 429
Vinča-Turdaș, 310
Vinerea, 141, 147
Vinicius, 39
Vinograd, 304
Vințu de Jos, 321, 323, 327
Viscri, 180, 185, 186, 347, 349, 365, 402, 404
Vistula, 251
Vitelius, 41
Vovriești-Huși, 78
Vraca, 212, 382
Vrața, 231, 340

W

Wietenberg, 129, 310, 314
Wooden, John Robert, 335

X

Xenofon, 58, 110, 120, 195, 276, 349, 360, 376, 390, 504
Xiphilinus, 283, 338, 361, 438, 439

Z

Zalmodegikos, 31, 59
Zalmoxe (diverse grafii), 120, 197, 236, 237, 273, 275, 341, 346, 366, 390, 420, 423, 438, 450, 465,
Zargidava, 92, 100, 400
Zemplin, 95, 155, 159, 160, 175, 180, 191, 305, 307, 399, 403, 404, 416
Zenobia, 440
Zeus, 235, 345, 426, 427, 484
Zia, 444, 487
Židovar, 98
Zimnicea, 39, 40, 64, 90, 99, 100, 170, 171, 176, 182, 208, 210, 211, 212, 226, 228, 230, 231, 256, 380, 413, 425
Ziridava, 25, 97
Zlatna, 223
Zoltes, 31, 59, 271, 344
Zosimos, 393
Zyraxes, 34, 35, 38, 93, 272

Exemplar oferit gratuit de către
ASOCIAȚIA CULTURALĂ ENCICLOPEDIA DACICA
http://www.enciclopedia-dacica.ro
contact@enciclopedia-dacica.ro

VII.e Planșe

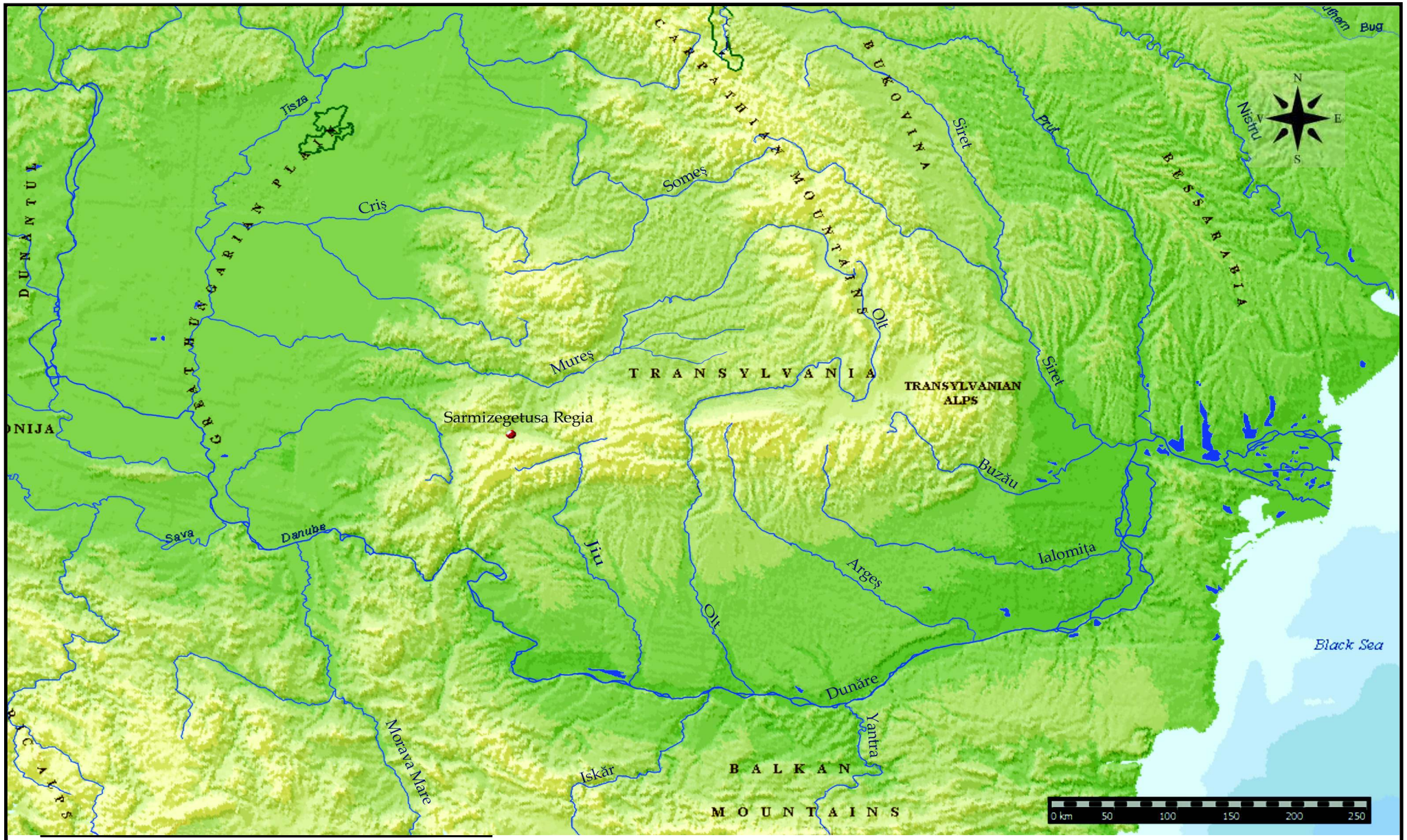

Zona nord-dunăreană. Perspectivă generală.
Hărţile au fost realizate cu ajutorul softurilor Microsoft Encarta și Google Earth.

Planșa 1

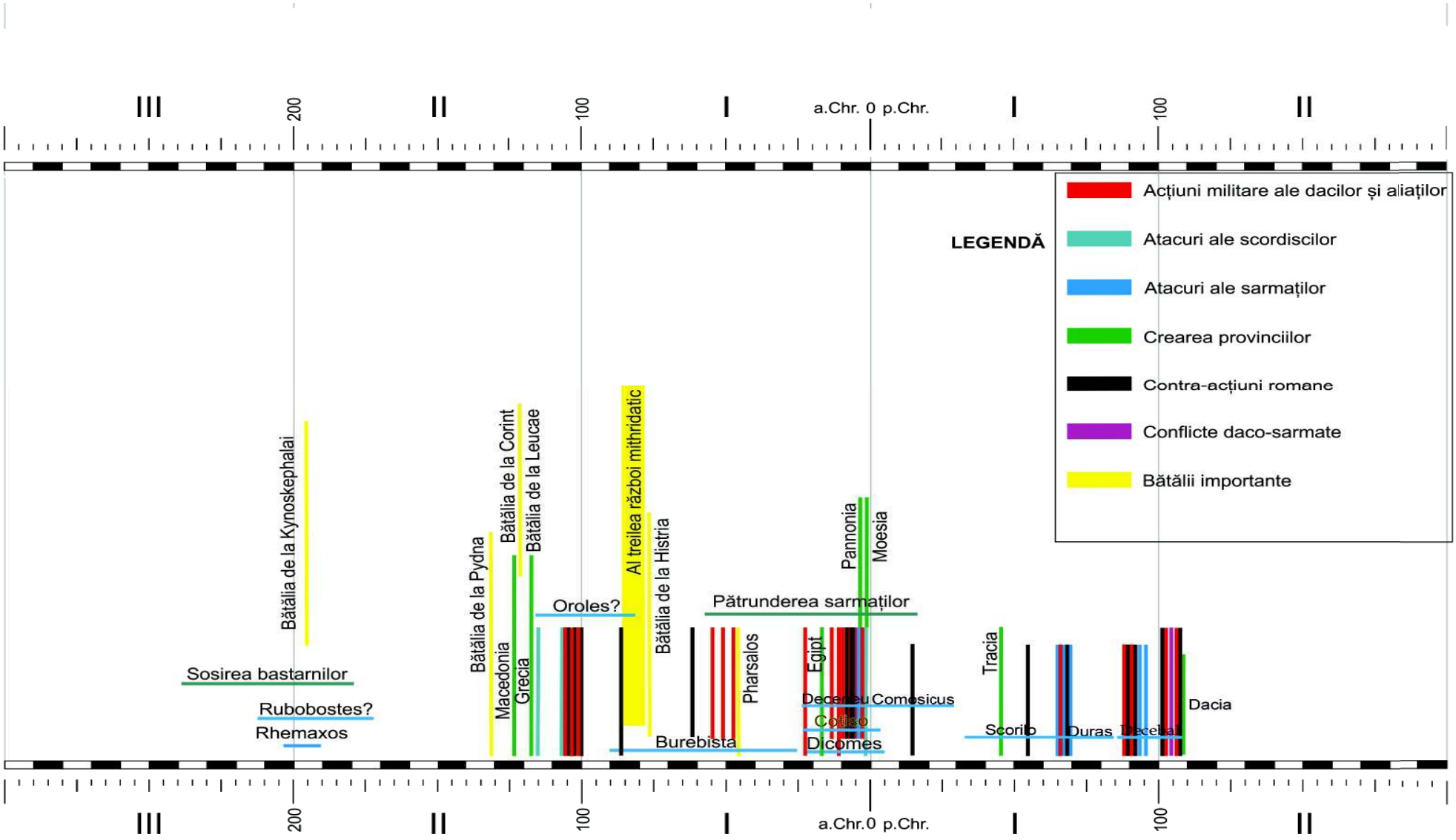

Grafic rezumativ cu privire la evenimentele politice şi militare din perioada secolelor II a.Chr. - începutul I p.Chr.

Planșa 2

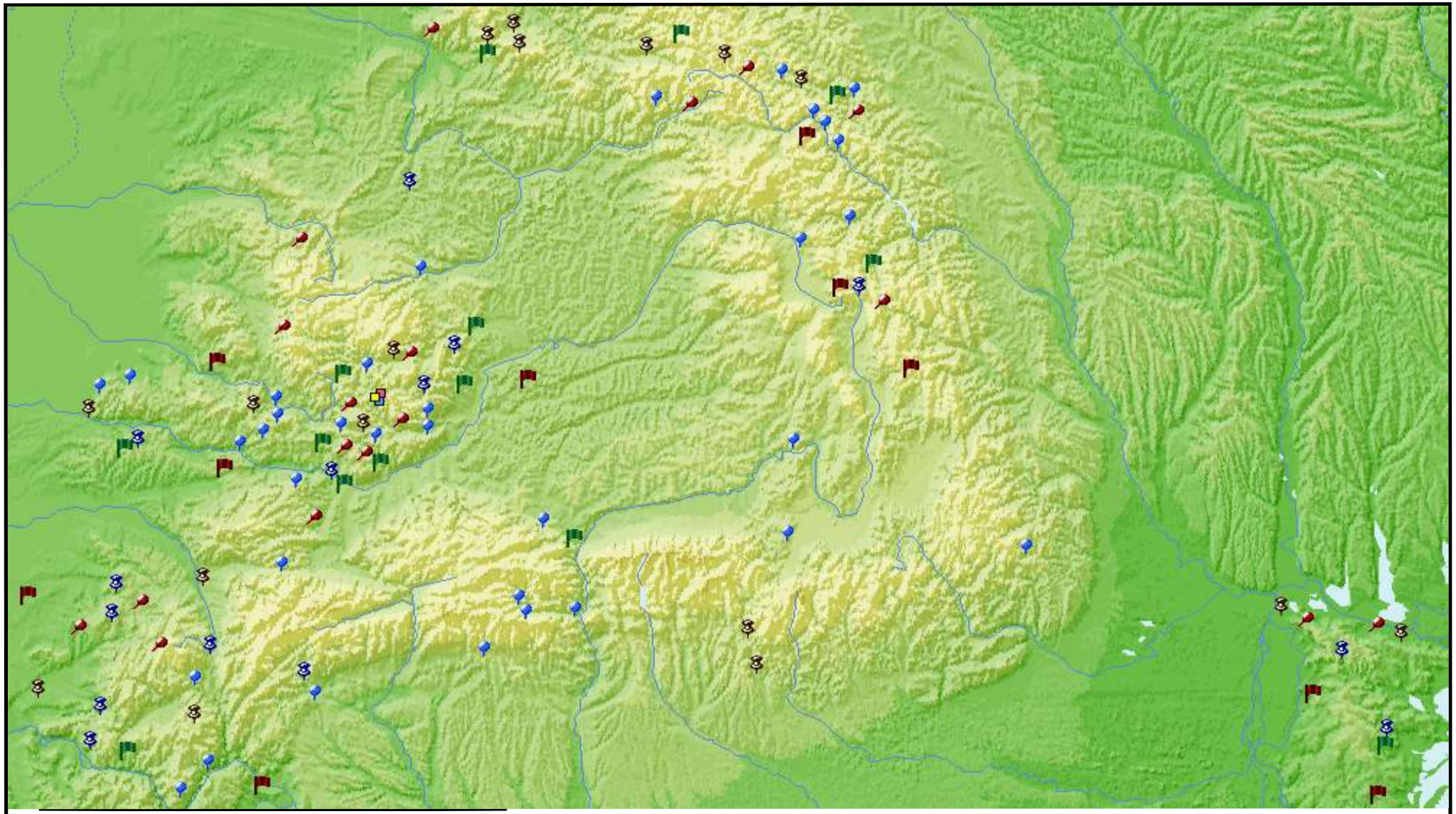

Planșa 3

Distribuţia zăcămintelor cuprifere cunoscute azi

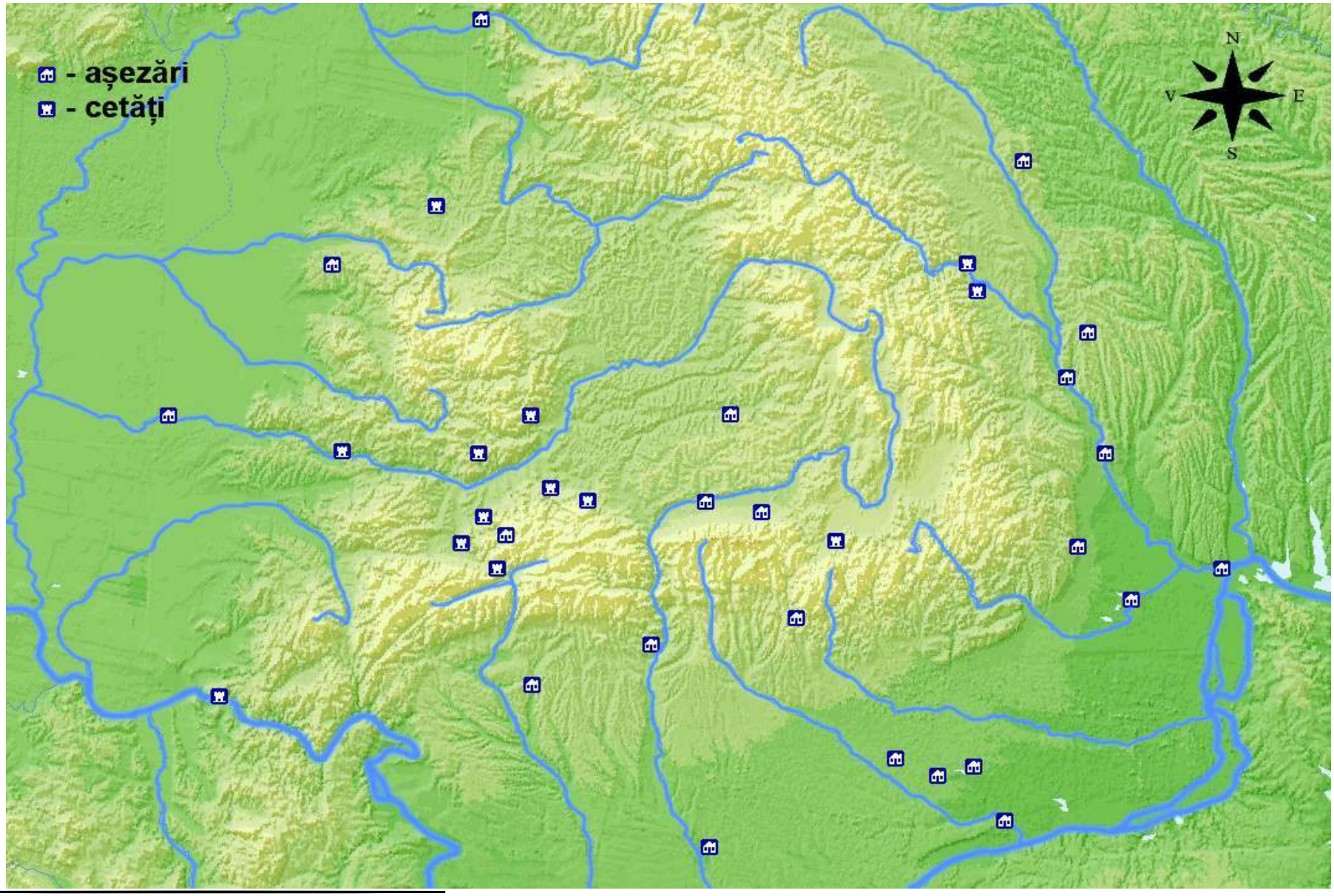

Ateliere de prelucrare a bronzului în Dacia Preromană

Planșa 4

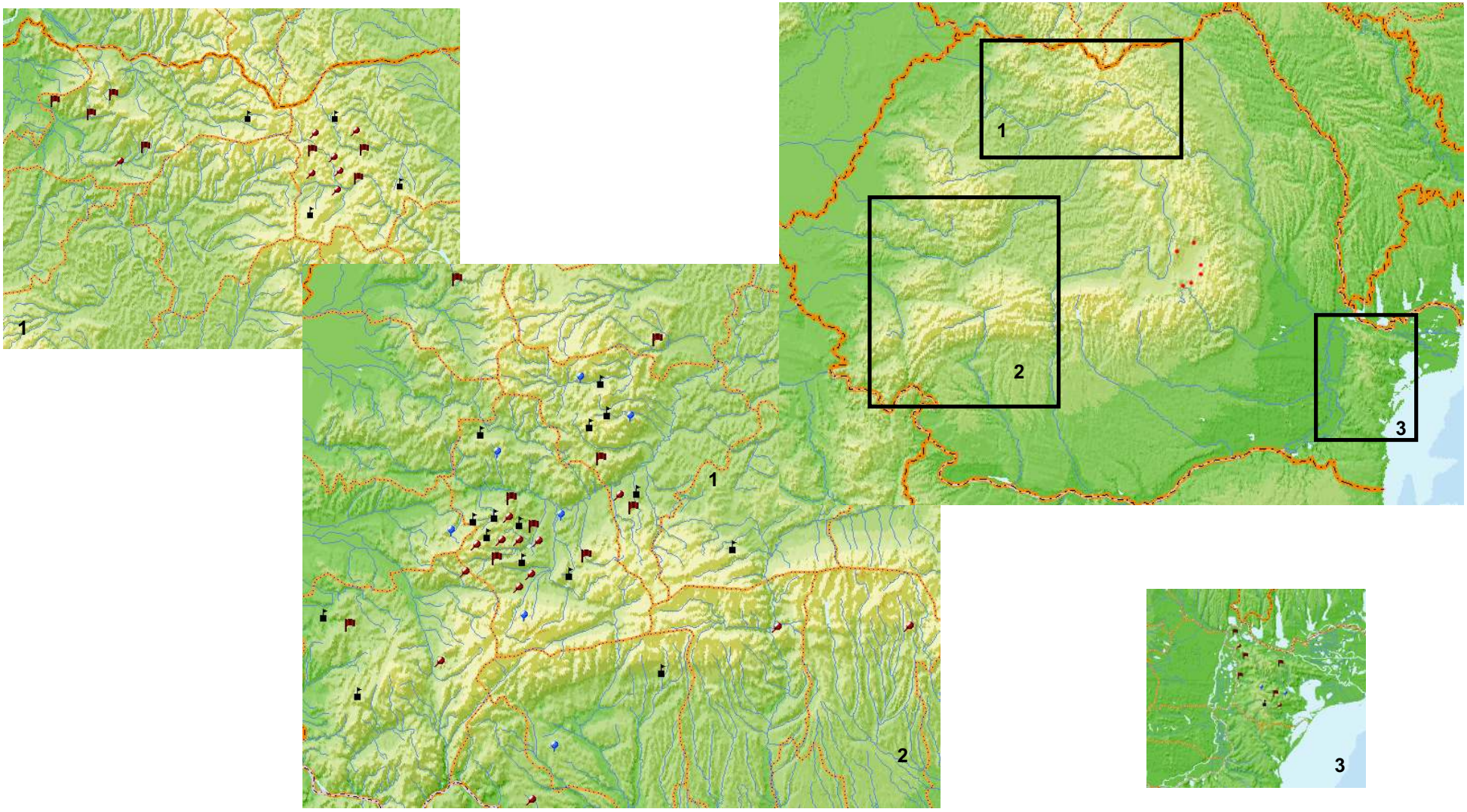

Distribuţia principalelor zăcăminte de minereuri feroase de pe teritoriul României cunoscute astăzi

Planșa 5

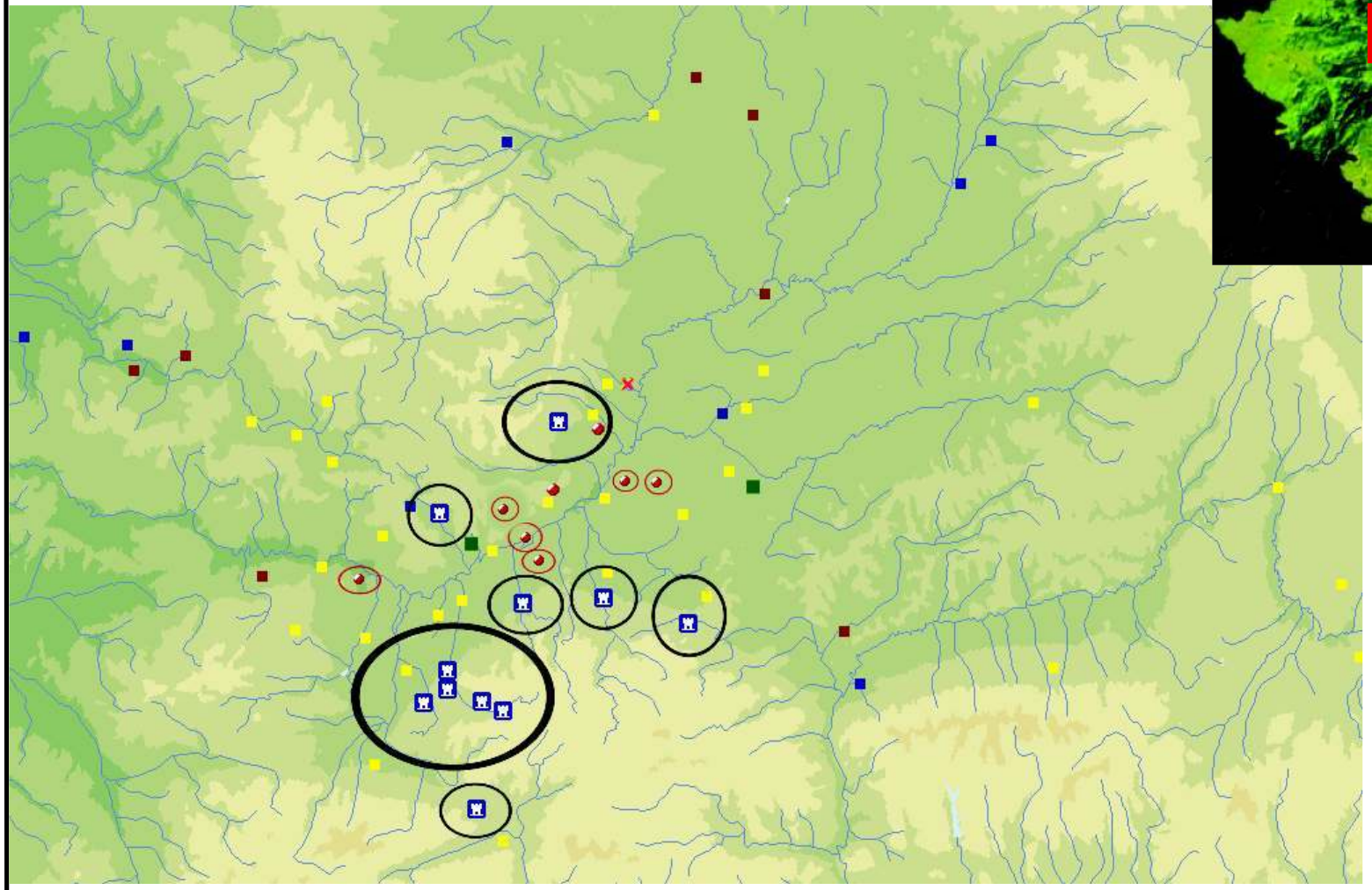

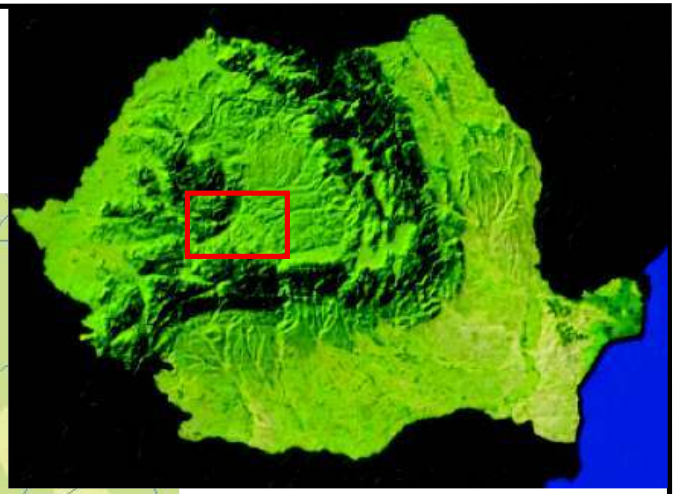

- Cetăți și zona de influență directă
- Complex funerar asociat elitelor militare
- Tezaure denari romani
- Tezaure de monede grecești și elenistice
- Tezaure de monede autohtone
- Tezaure obiecte de artă
- **Tezaur monede celtice de aur**

Sunt localizate pe hartă doar tezaurele mai mari de 100 de piese.

Distribuția principalelor tezaure monetare în Transilvania în raport cu cetățile importante și cu mormintele aristocratice

Planșa 6

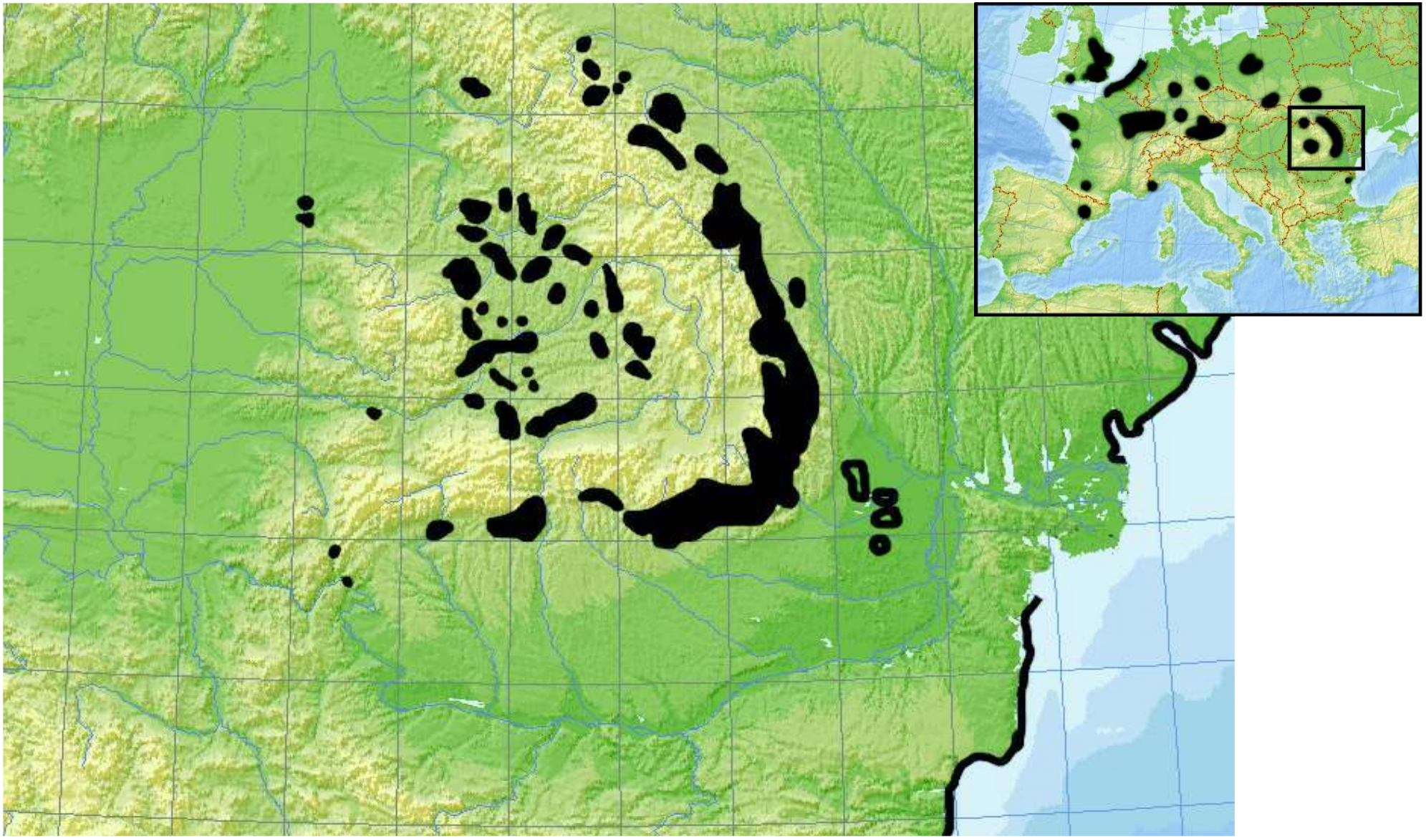

Saline, izvoare sărate, sărături și alte surse de sare din România și restul Europei
(prelucrare digitală după Gramatopol 1997, cu completări)

Planșa 7

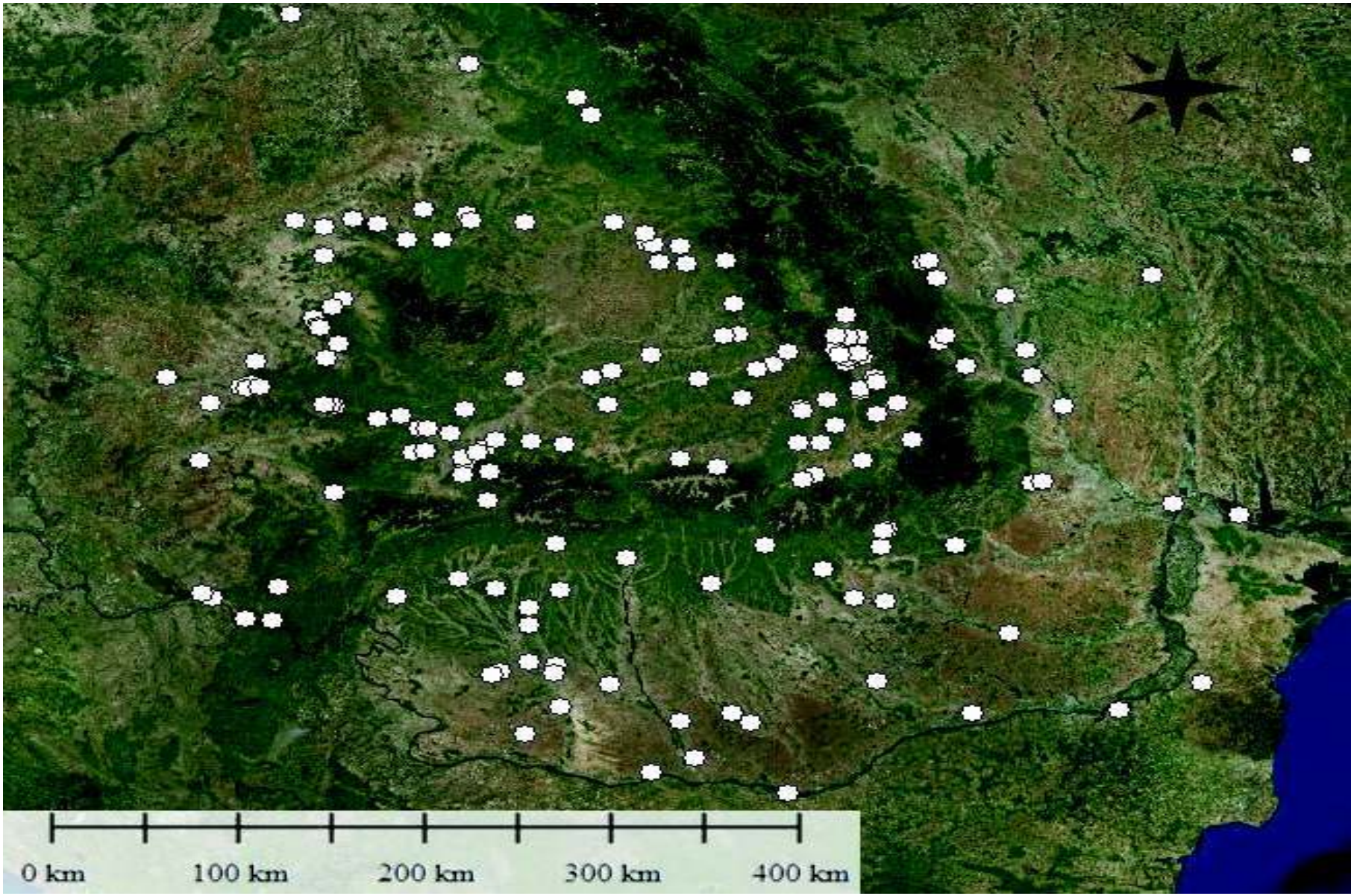

Cetăți, cetățui și fortărețe din arealul geto-dacic nord-dunărean. Vedere generală.

Planșa 8

1

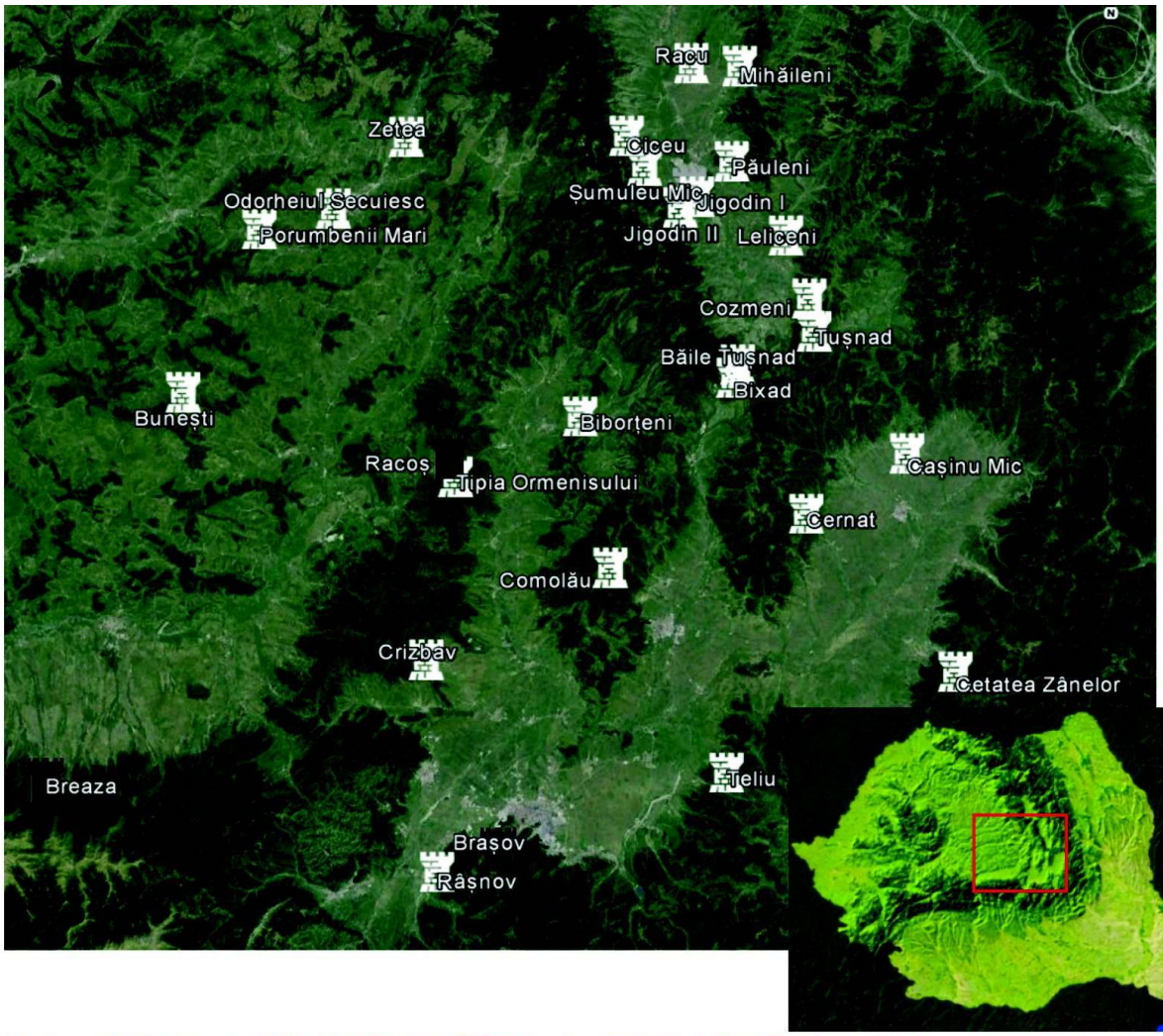

2

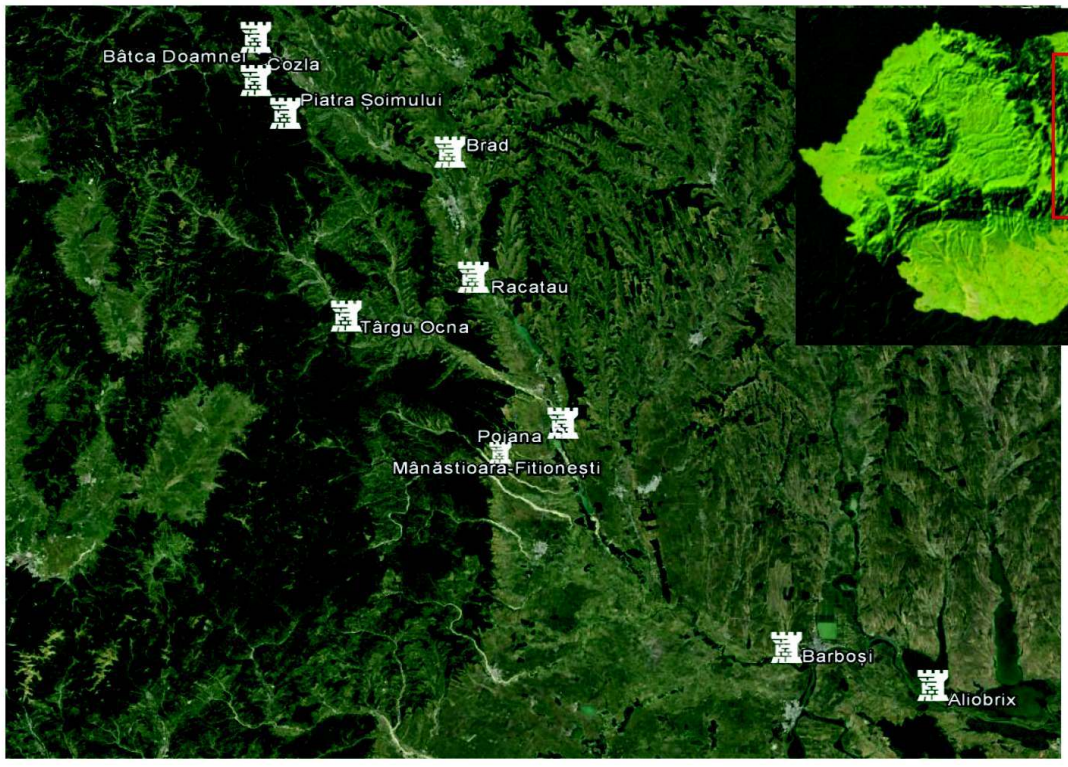

1. Cetăți din sud-estul Transilvaniei;
2. Cetăți din Moldova și sudul Basarabiei.

- Piatră ecarisată - Piatră, pământ, lemn.

Planșa 9

1

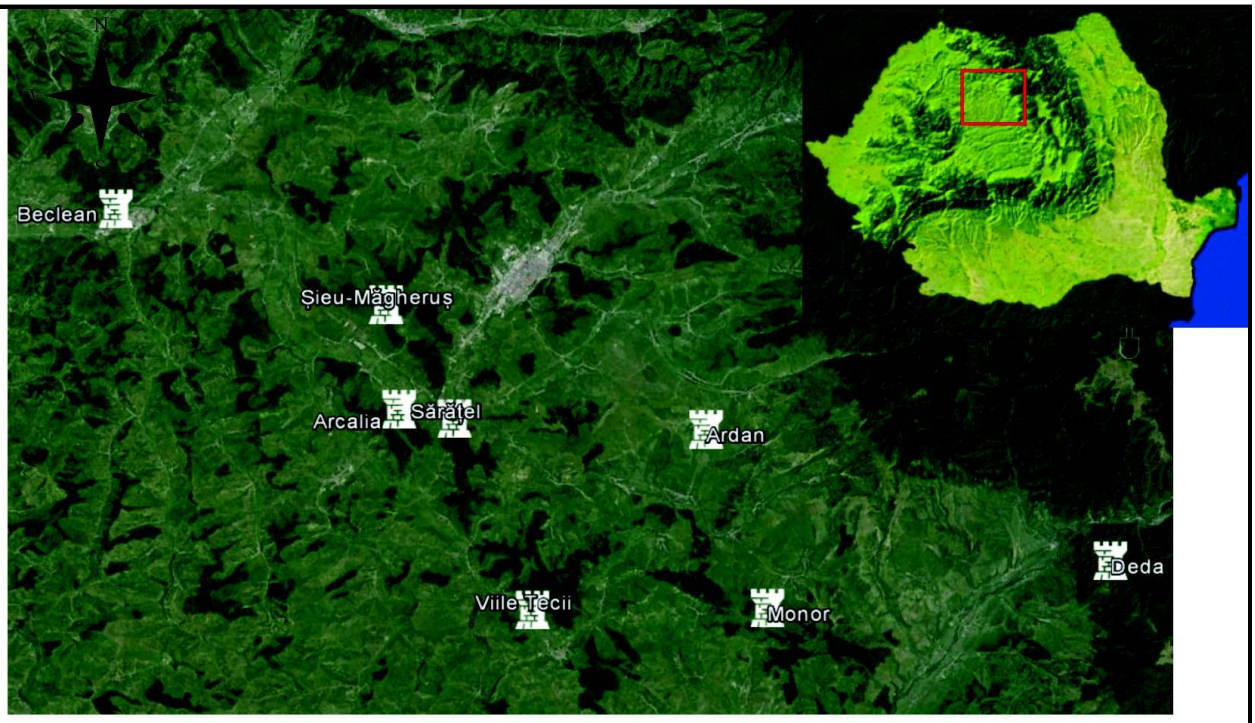

2

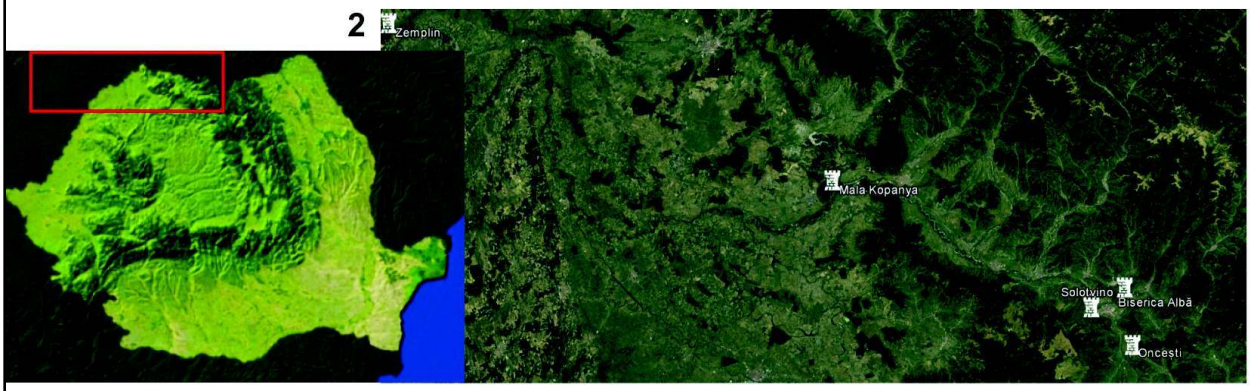

3

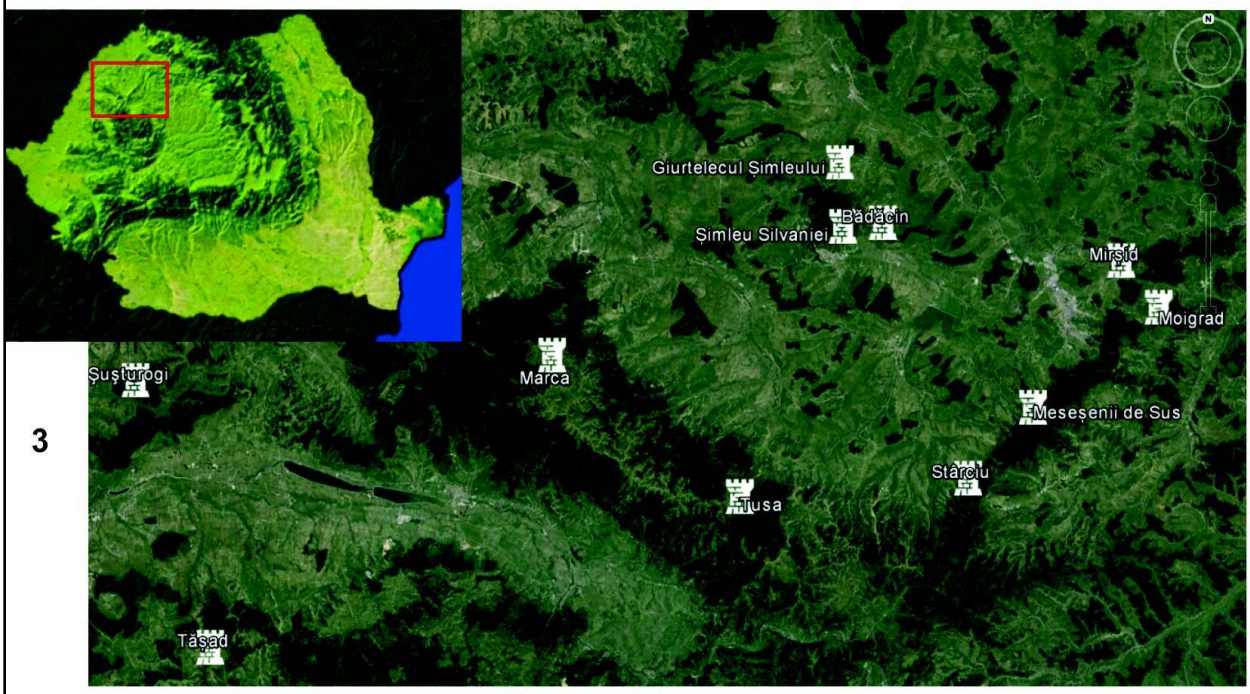

1. Cetăți din nord-estul Transilvaniei;
2. Cetăți din Slovacia, Ucraina și Maramureș;
3. Cetăți din nord-vestului Transilvaniei.

- Piatră, pământ, lemn.

Planșa 10

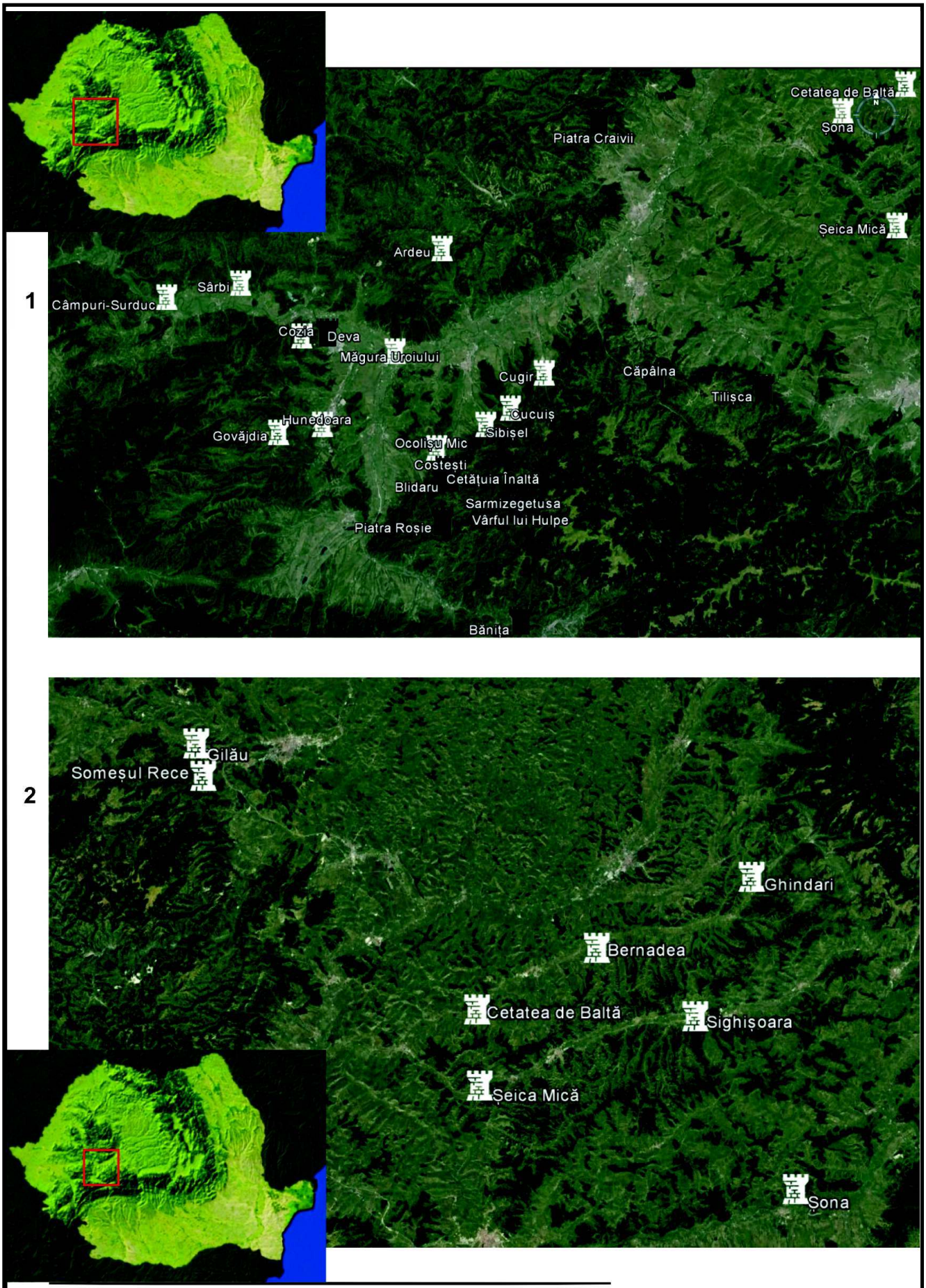

1. Cetăți din sudul și sud-vestul Transilvaniei;
2. Cetăți din centrul Transilvaniei.

- Piatră ecarisată

- Piatră, pământ, lemn.

Planșa 11

1

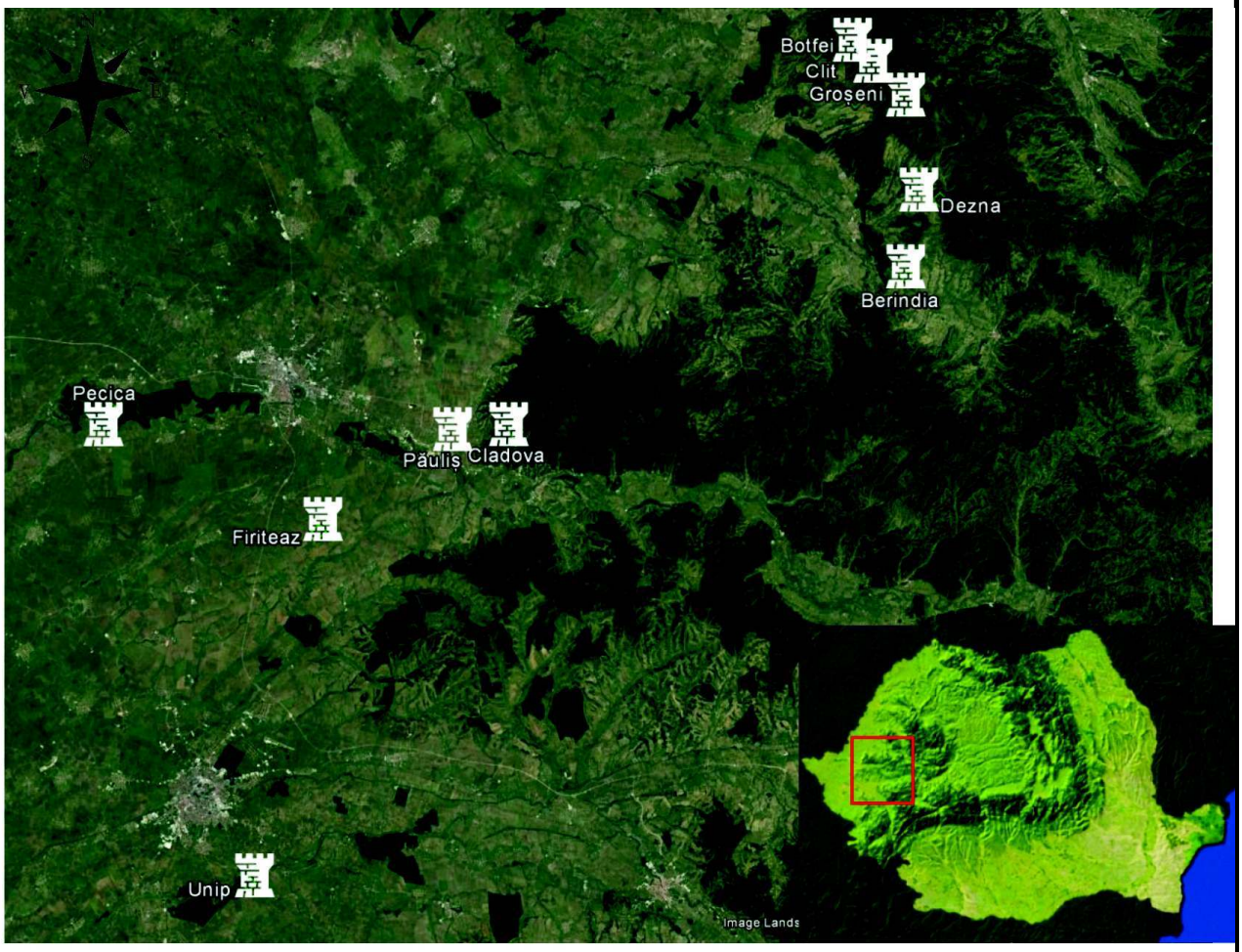

2

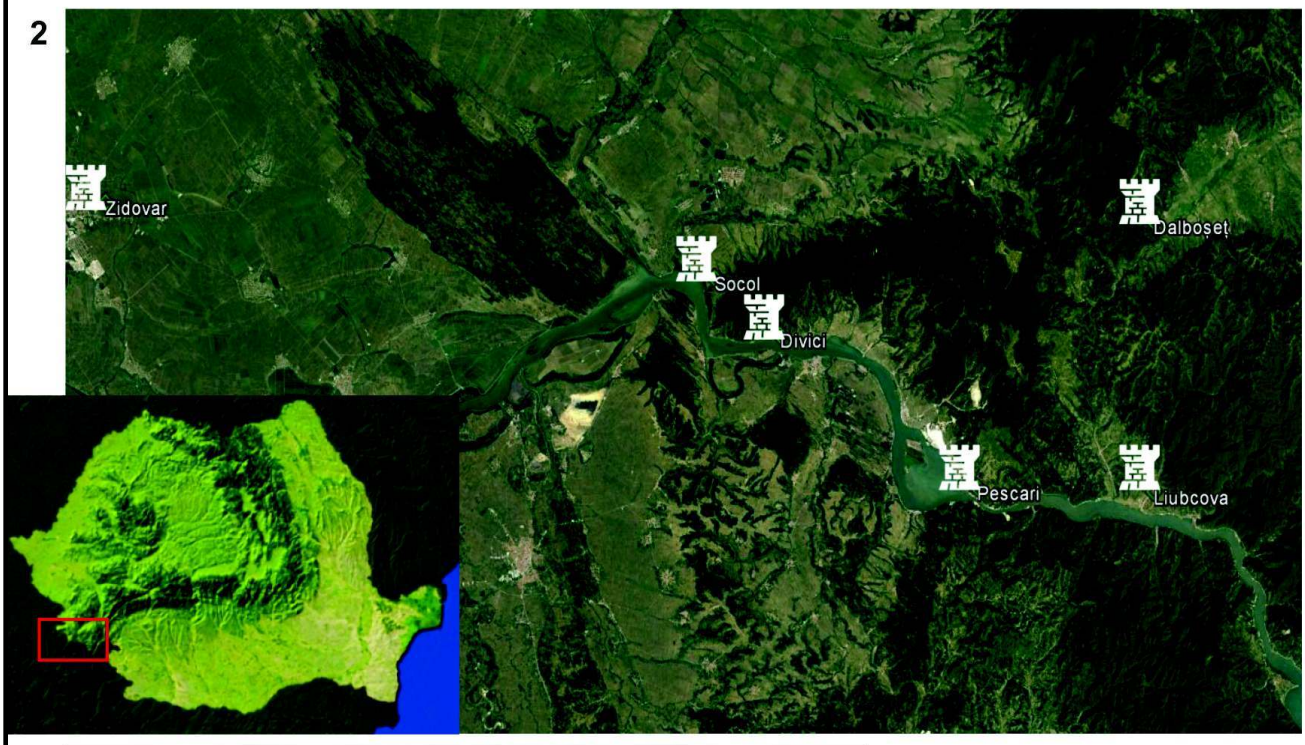

1. Cetăți din vestul Transilvaniei și Banat;
2. Cetăți din Clisura Dunării și Banatul de Munte.

- Piatră, pământ, lemn.

Planșa 12

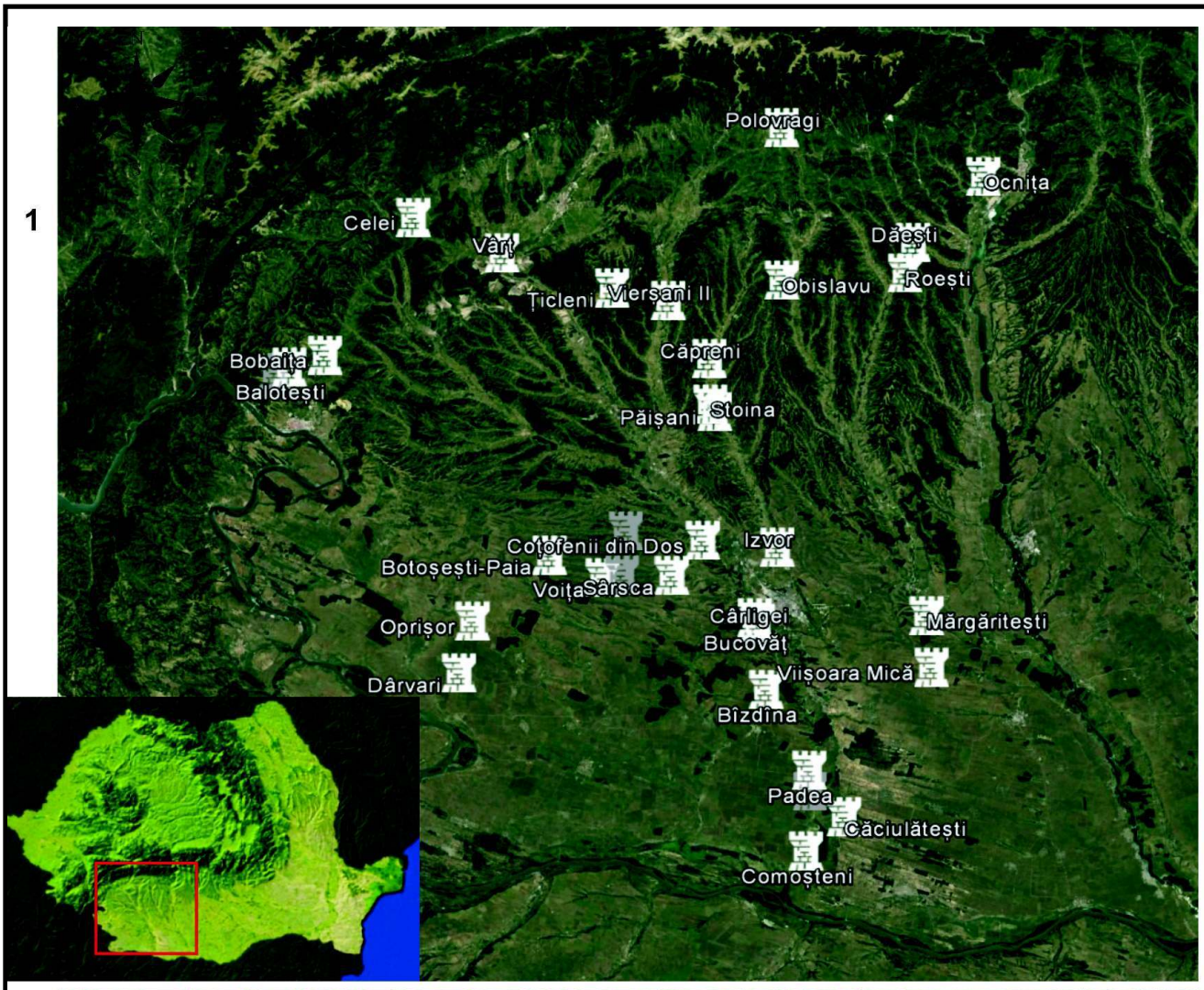

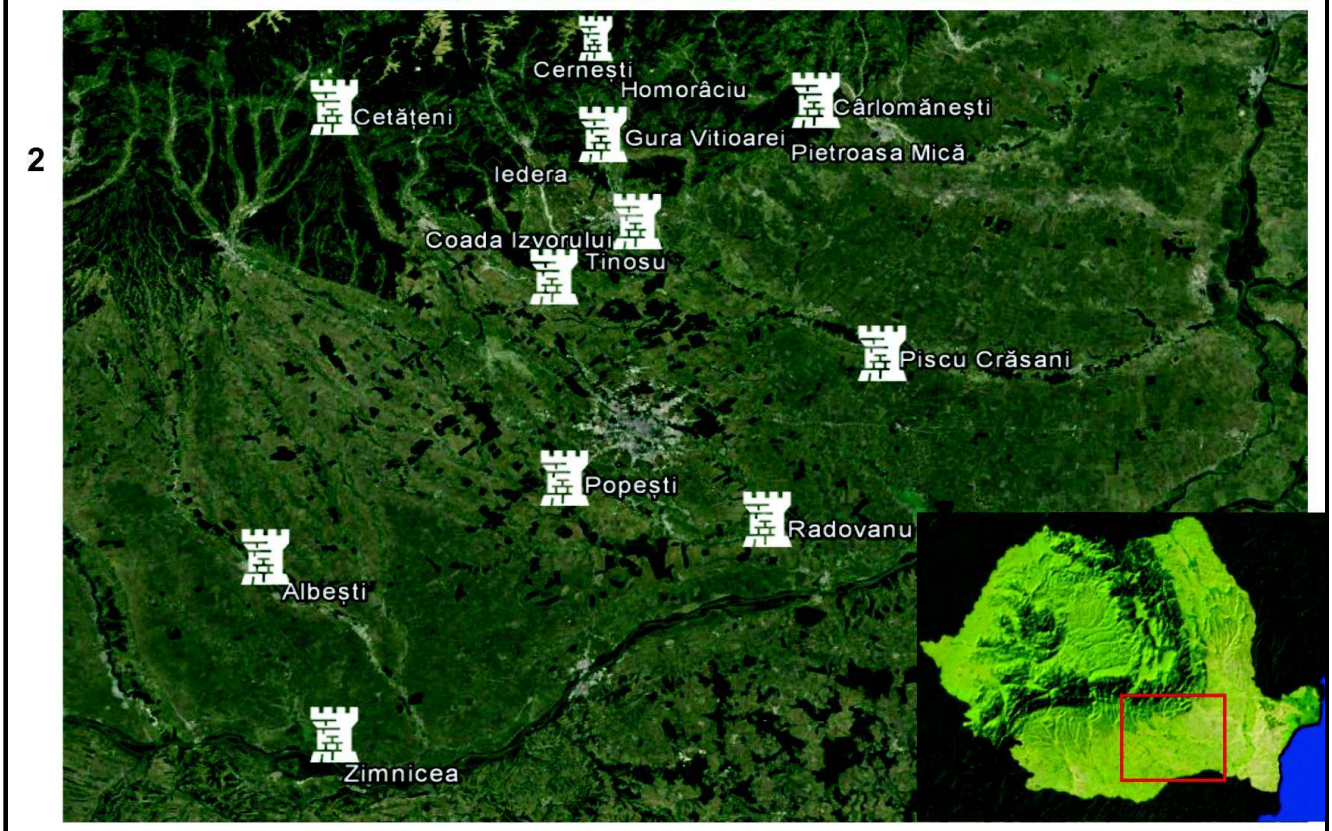

1. Cetăți din Oltenia;
2. Cetăți din Muntenia.

- Piatră, pământ, lemn.

Planșa 13

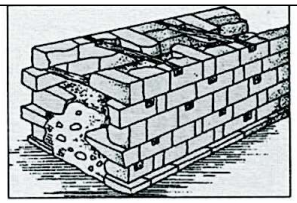

Zid elenistic - reconstituire

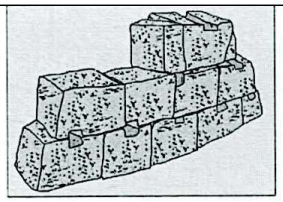

Băniţa - Piatra Cetăţii

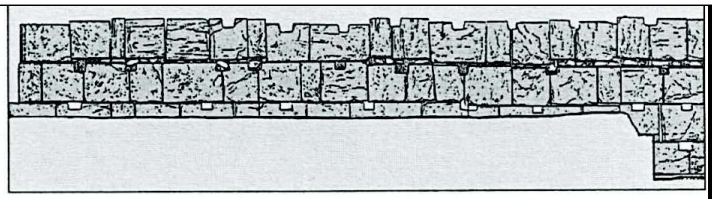

Costeşti - Cetăţuie

1

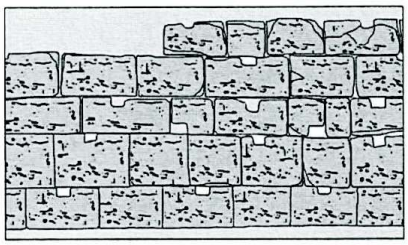

Costeşti - Blidaru

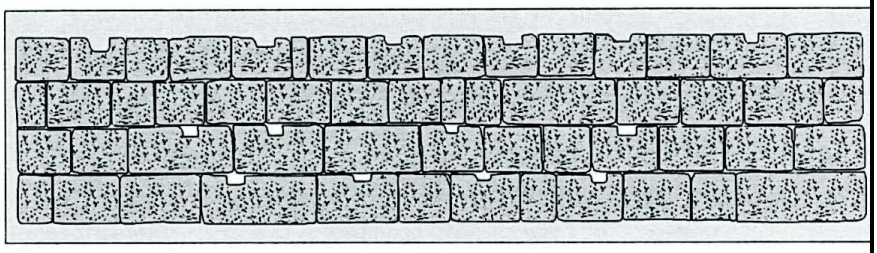

Căpâlna - Dealul Cetăţii

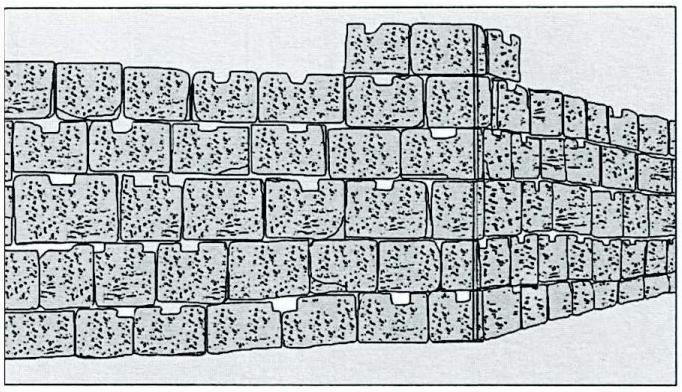

Grădiştea de Munte - Sarmizegetusa

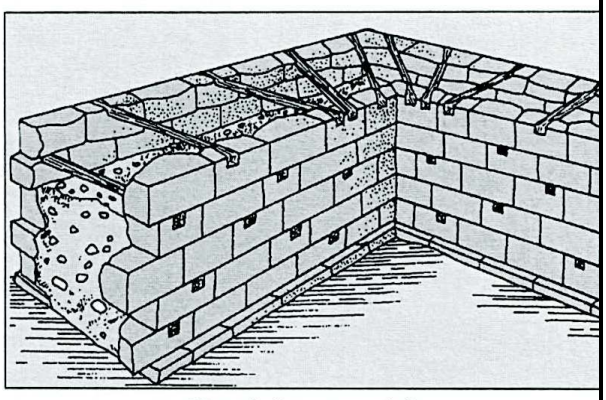

Murus dacicus - reconstituire

2

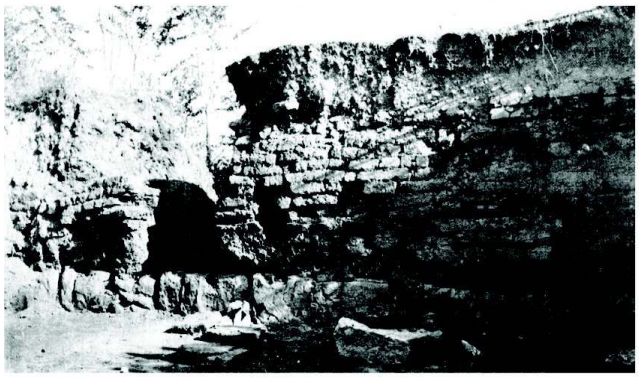

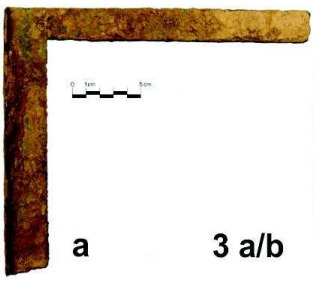

a

3 a/b

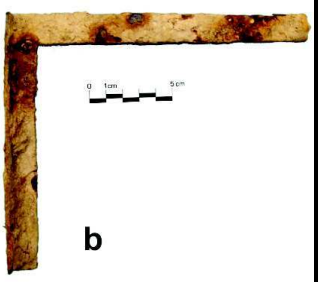

b

4

5

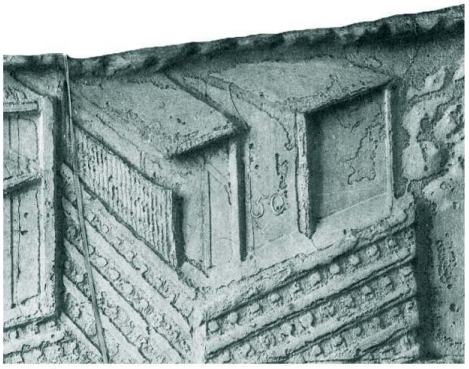

1. *Murus dacicus* (*apud* Pupeză 2011);
2. Fundație *murus dacicus* suprapusă de zidărie din cărămidă slab arsă; Costești-Cetățuie (*apud* Stefan 2005);
3 a/b. Echere de metal din Munții Orăștiei (*apud* Ciută, Borangic 2016);
4. Costești-Cetățuie. Reconstituire grafică R. Oltean;
5. Columna Traiană, supra-structuri din lemn (scena LXXV).

Planșa 14

1

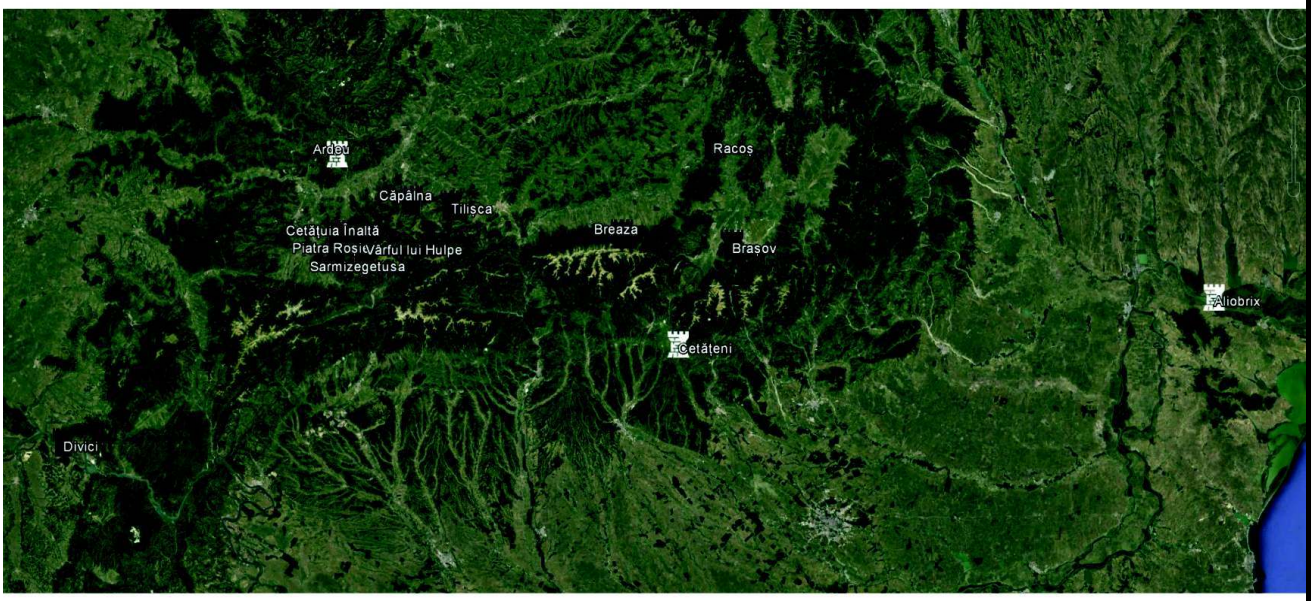

2

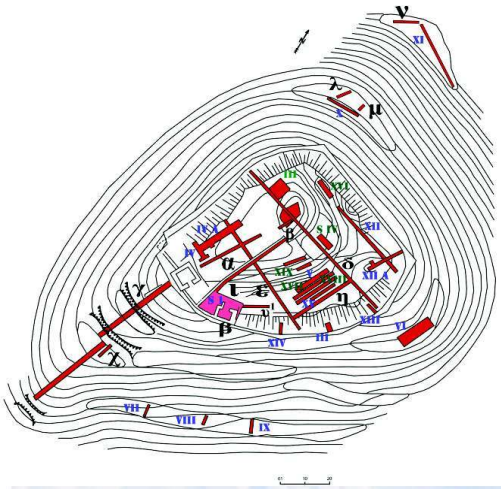

Campaniile de cercetare

● 1939-1942-1954

▲ 1965-1967

★ 1982-1983

3

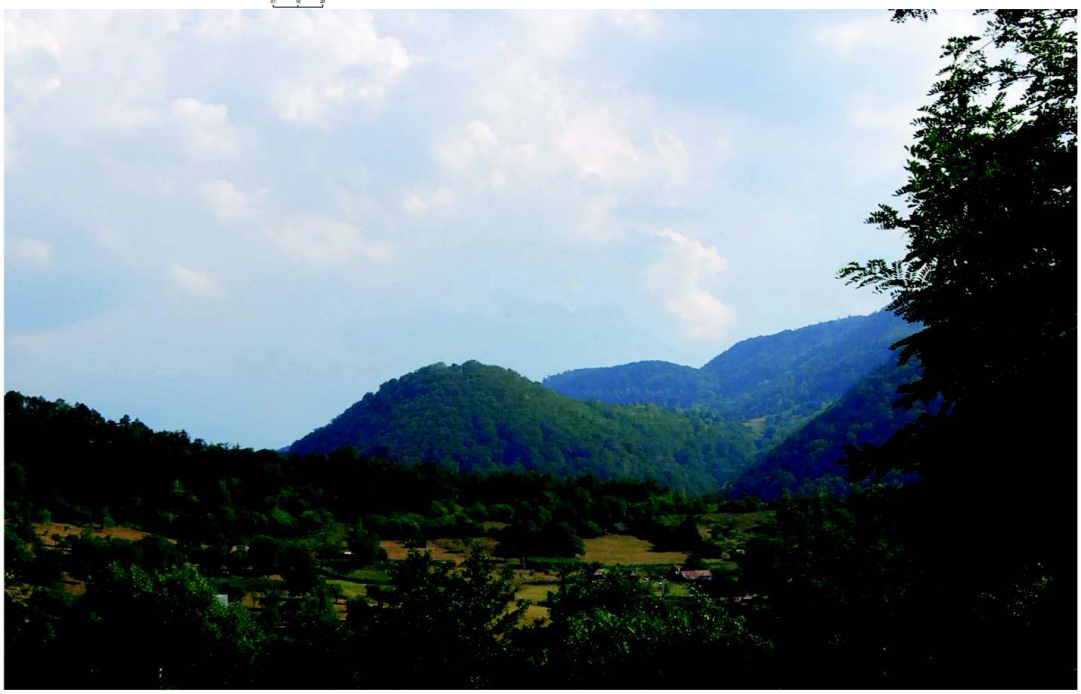

1. Turnuri izolate și cetăți cu turnuri (*apud* Borangic, Berzovan 2013);
2. Căpâlna. Planul general al fortificaţiei dacice (prelucrare digitală după Glodariu, Moga 1989);
3. *Dealul Cetății*. Vedere panoramică dinspre nord.

- Piatră ecarisată - Piatră, pământ, lemn.

Planșa 15

1

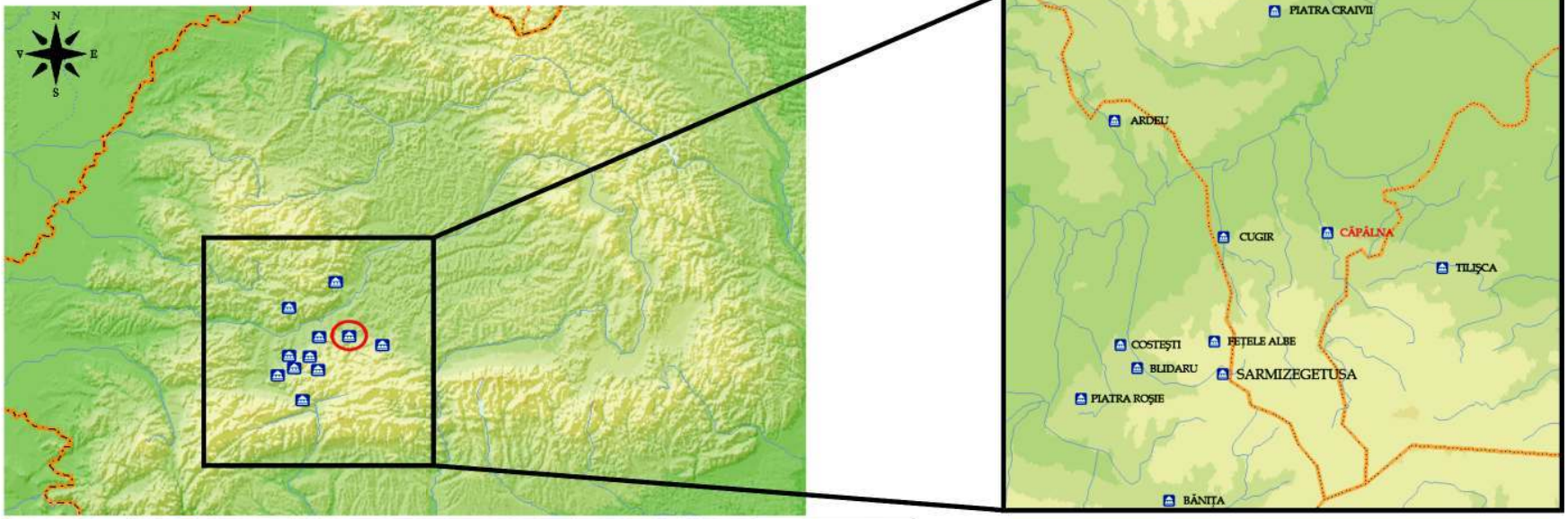

2

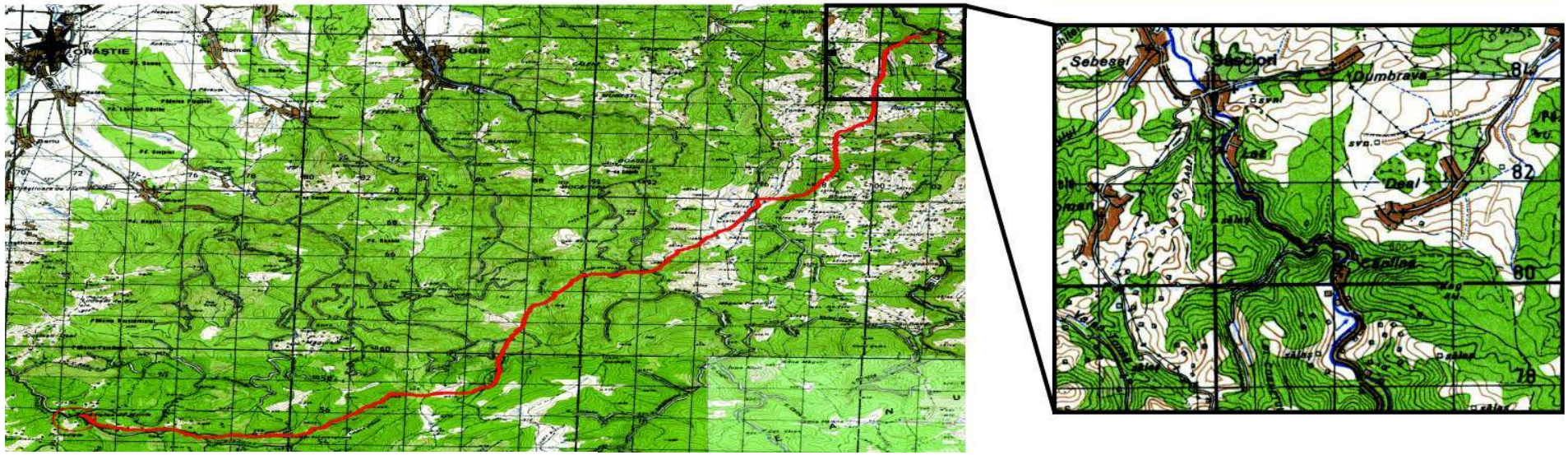

---

1. Localizarea cetății de la Căpâlna (Alba) și integrarea ei în sistemul defensiv al regatului;
2. Relieful și drumul de plai dintre Căpâlna și Sarmizegetusa.

Planșa 16

Distribuția geografică a cămășilor de zale și a solzilor de armură în spațiul nord-dunărean.

Armuri de zale

Solzi izolați

Planșa 17

1

2

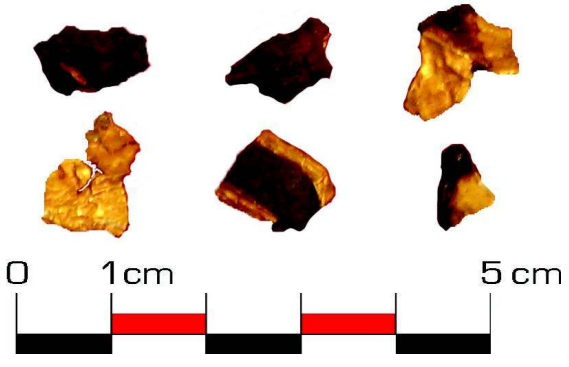

3

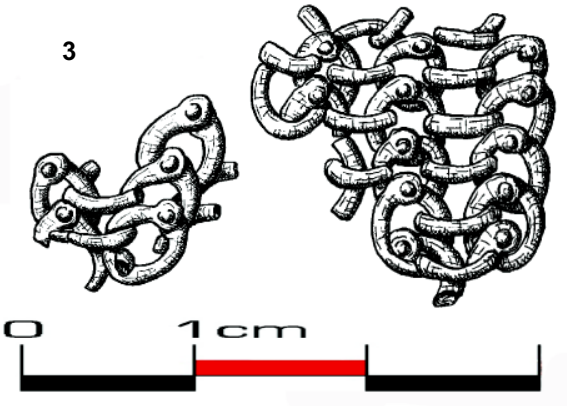

1. Radovanu, Călărași. Cămașă de zale (MMN, București);
2. Cetăţeni, Argeș. *Lunule* de aur ce decorau una dintre armuri (MMN, București);
3. Mala Kopanya, Ucraina. Fragment dintr-o armură de zale nituită (*apud* Kotigoroshko 2009).

Planșa 18

1

2

3

4

5

6

Columna lui Traian. Armuri de zale, solzi și lamelare (*apud* Cichorius 1896-1900).

Planșa 19

1

2

3

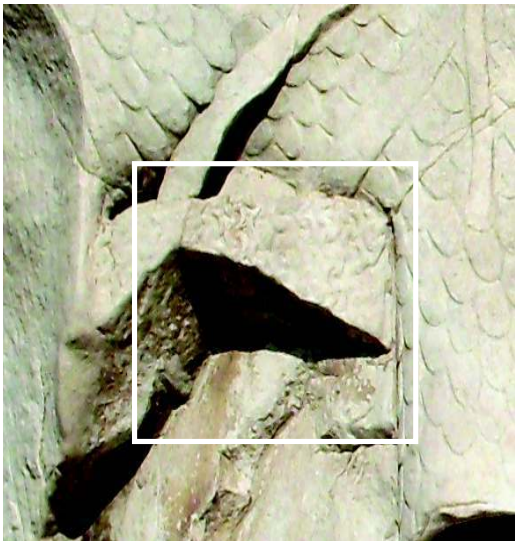

4

5

6

1. Columna lui Traian, latura de sud-vest a bazei, *lorica squamata.*
2. Latura de sud-est, *lorica squamata.*
3. Latura de sud-vest, *lorica squamata.*
4. Latura de sud-vest, *lorica hamata.*
5. Columna, scena LXXVIII ;
6. Nobil dac purtând armură de zale, scena XXIV
(*apud* Cichorius 1896-1900).

Planșa 20

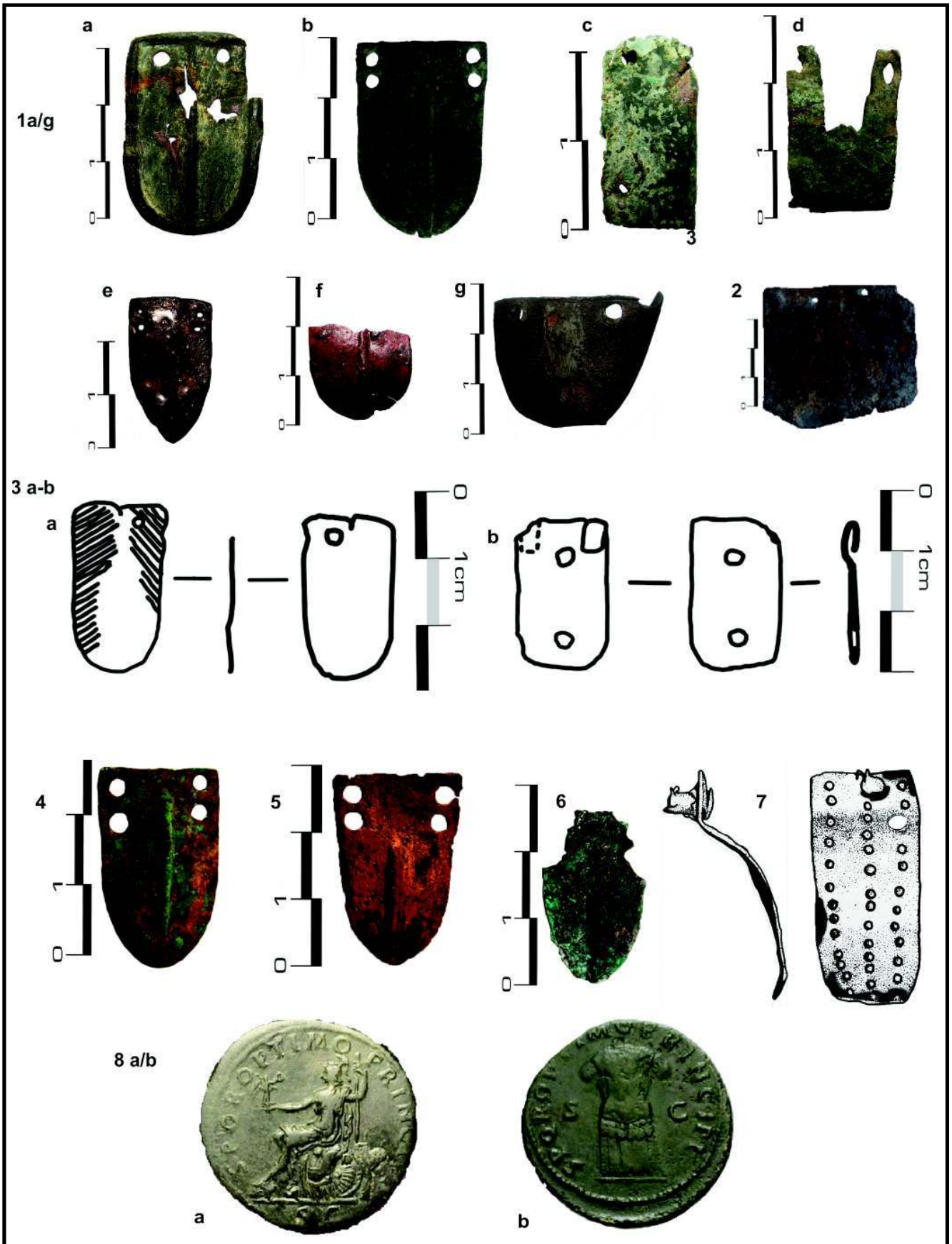

1 a/g. Răcătău de Jos, Bacău. Solzi de *lorica squamata*. **a/d** bronz; **e/g** fier (Foto D. Prisăcaru);
2. Măgura Uroiului, Hunedoara. Solz de fier (Foto O. Crandell);
3. Divici, Caraș-Severin. Solzi de armură (prelucrare digitală după Gumă *et alii* 1987);
4-5. Șimleu Silvaniei, Sălaj. Solzi de bronz (Foto H. Pop);
6. Poiana, Galați. Solz de bronz (Foto P. Ciobotaru);
7. Sânsimion, Harghita. Posibil solz de bronz (prelucrare digitală după Beldiman 1989), fără scară;
8 a/b. Sesterți de bronz pe care apar cuirase de tip *thorax* (*apud* www.ancients.info; 02.05.2016).

Planșa 21

Distribuția geografică a coifurilor în nordul Dunării
(sec. II-I a.Chr.).

Piesă certă

Piesă incertă

Planșa 22

1

2

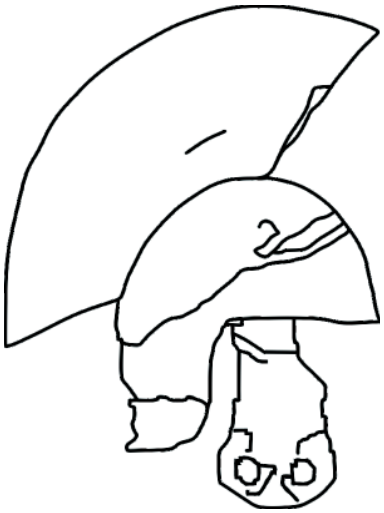

3

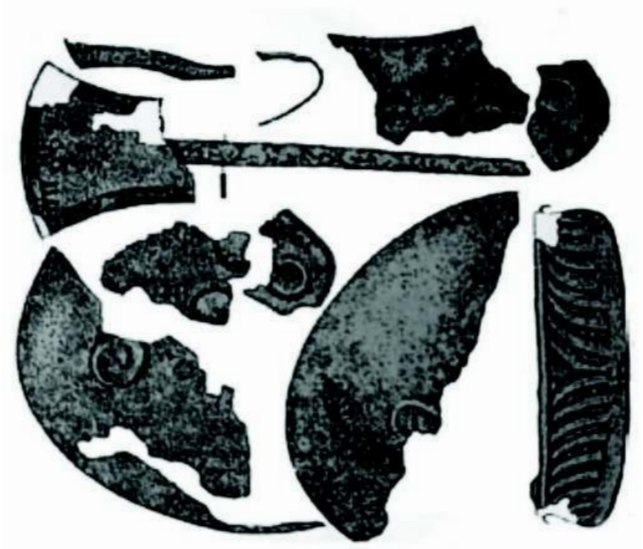

4

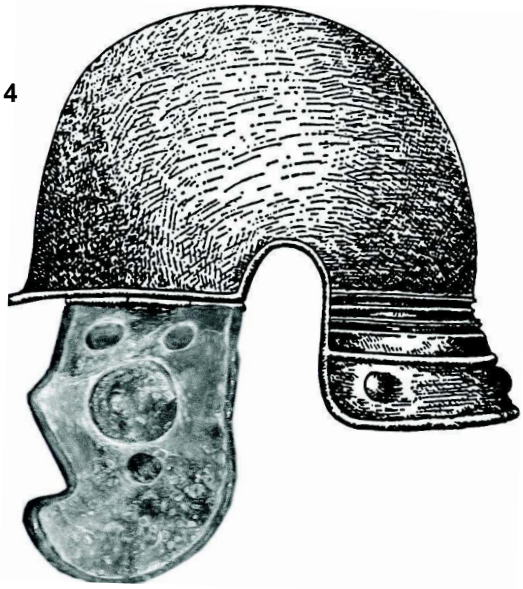

5

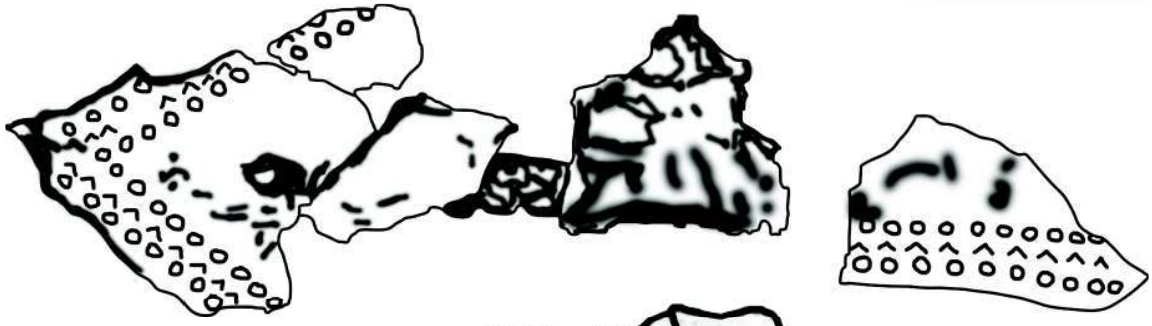

6

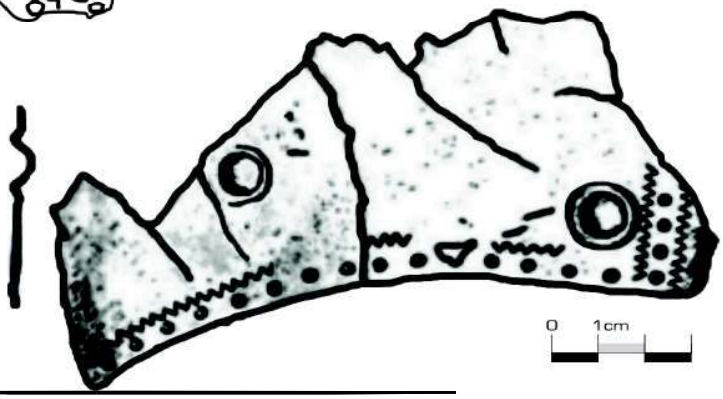

1. Popești, Giurgiu. Propunere de reconstituire MNIR;
2. Popești, Giurgiu. Propunere reconstituire Al. Vulpe (prelucrare digitală după Vulpe1976);
3. Popești, Giurgiu. Fragmentele coifului (Vulpe 1976);
4. Cugir. Alba. Reconstituire coifului propusă de I. H. Crișan (*apud* Popa 2011) cu obrăzarul real;
5. Chirnogi, Călărași. Fragmente de tablă de bronz dintr-un posibil coif (prelucrare digitală după Șerbănescu 2006), fără scară;
6. Zimnicea, Teleorman. Fragment de tablă de bronz, posibil coif (*apud* Alexandrescu 1980).

Planșa 23

1

2

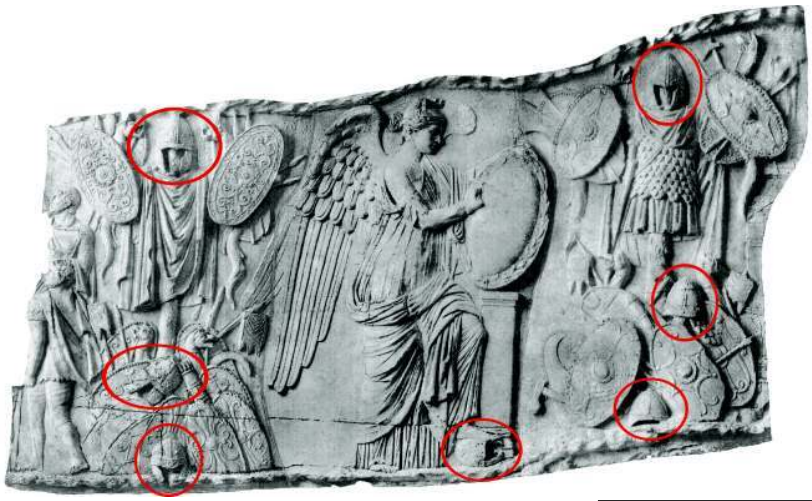

3

4 a

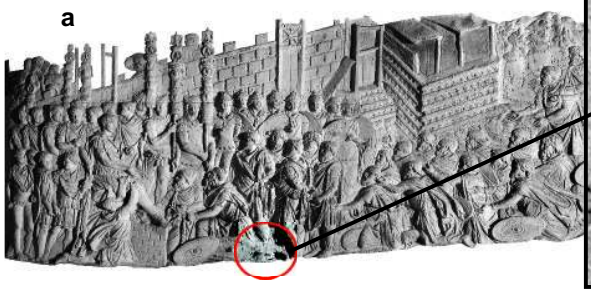

b

1. Coifuri de pe soclul Columnei și de pe trofeele romane (Foto R. D' Amato);
2. Coifuri ale învinșilor împodobesc trofeele romane la încheierea primului război dacic (LXXVIII).
3. Războinici daci purtând coifuri (LXV; CLI);
4. Columna Traiană (scena LXXV). Solii dacilor își aruncă armele la picioarele împăratului (**a**), între acestea se regăsește și un coif (**b**); *apud* Cichorius 1896-1900.

Planșa 24

Diferite tipuri de coifuri figurate pe soclul Columnei lui Traian (Foto R. D' Amato).

Planșa 25

Distribuția geografică a elementelor metalice provenind de la scuturi.

Umbo *Umbo* incert

Garnituri metalice perimetrale

Planșa 26

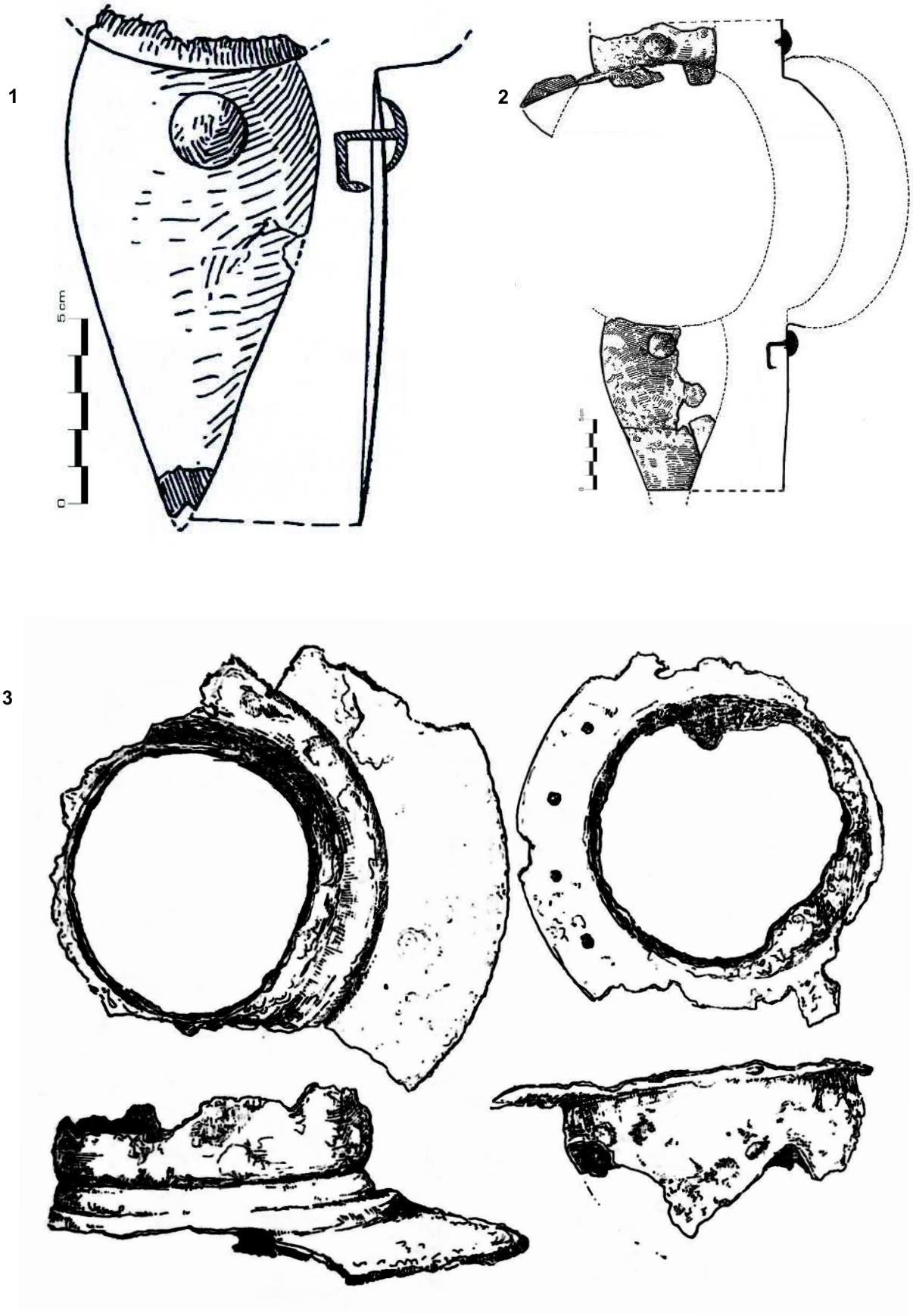

Umbo-nes

1. Plosca, Dolj (*apud* Berciu 1966);
2. Corlate, Dolj (*apud* Nicolăescu-Plopșor 1945-1947);
3. Tilișca, Sibiu (*apud* Lupu 1989, fără scară).

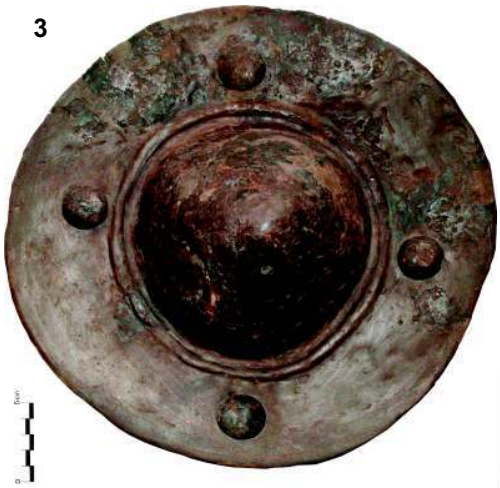

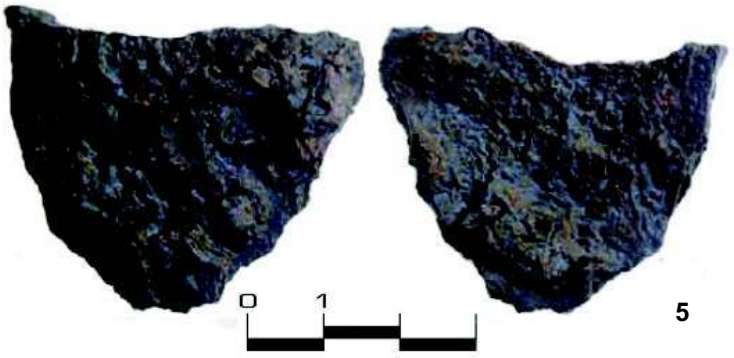

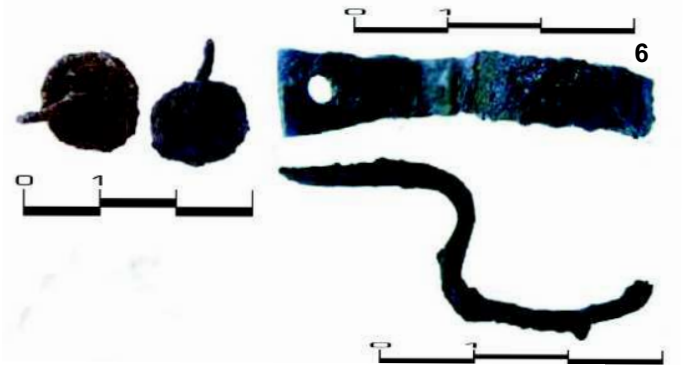

1. Popești, Giurgiu. *Umbo* restaurat (Foto M. Amarie; MNIR);
2. Lăceni. Teleorman. *Umbo* restaurat (Foto M. Amarie; MNIR);
3. Cugir, Alba. *Umbo* restaurat;
4. Gârla Mare, Mehedinți. Fragment plăcuță de bronz (Foto V. Sîrbu);
5-6. Hunedoara, resturi de la un posibil scut (*apud* Sîrbu *et alii* 2007).

Planșa 28

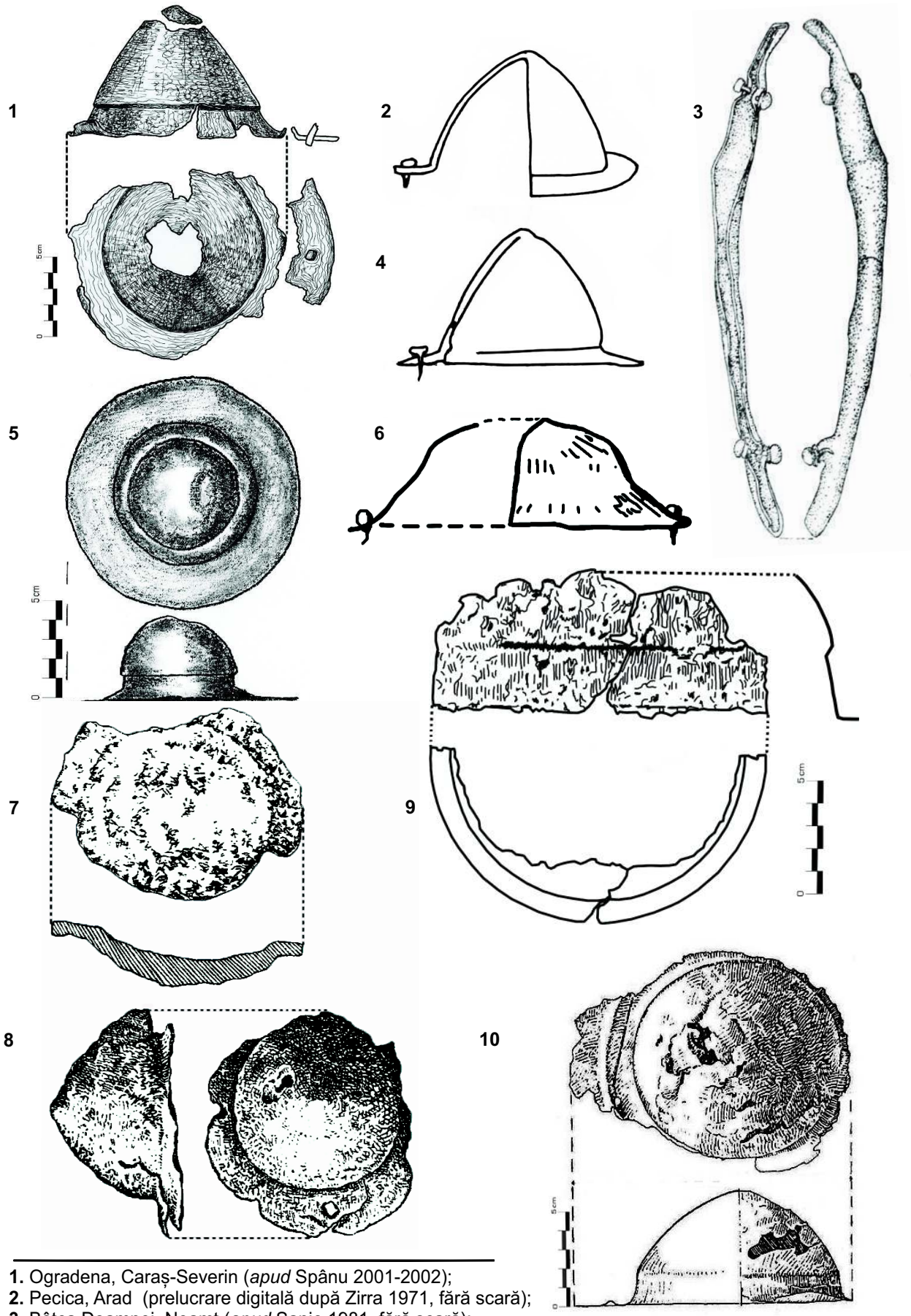

1. Ogradena, Caraș-Severin (*apud* Spânu 2001-2002);
2. Pecica, Arad (prelucrare digitală după Zirra 1971, fără scară);
3. Bâtca Doamnei, Neamț (*apud* Sanie 1981, fără scară);
4. Oradea(?), Bihor (prelucrare digitală după Zirra 1971, fără scară);
5. Căpâlna, Alba (*apud* Glodariu, Moga 1989);
6. Curtuiușeni, Bihor (prelucrare digitală după Zirra 1971, fără scară);
7-8. Piatra Roșie,Hunedoara (*apud* Daicoviciu 1954, fără scară)
9. Cornești, Gorj (*apud* Popescu 1963)**;**
10. Dobrosloveni, Olt (*apud* Nicolăescu-Plopșor 1945-1947)

Planșa 29

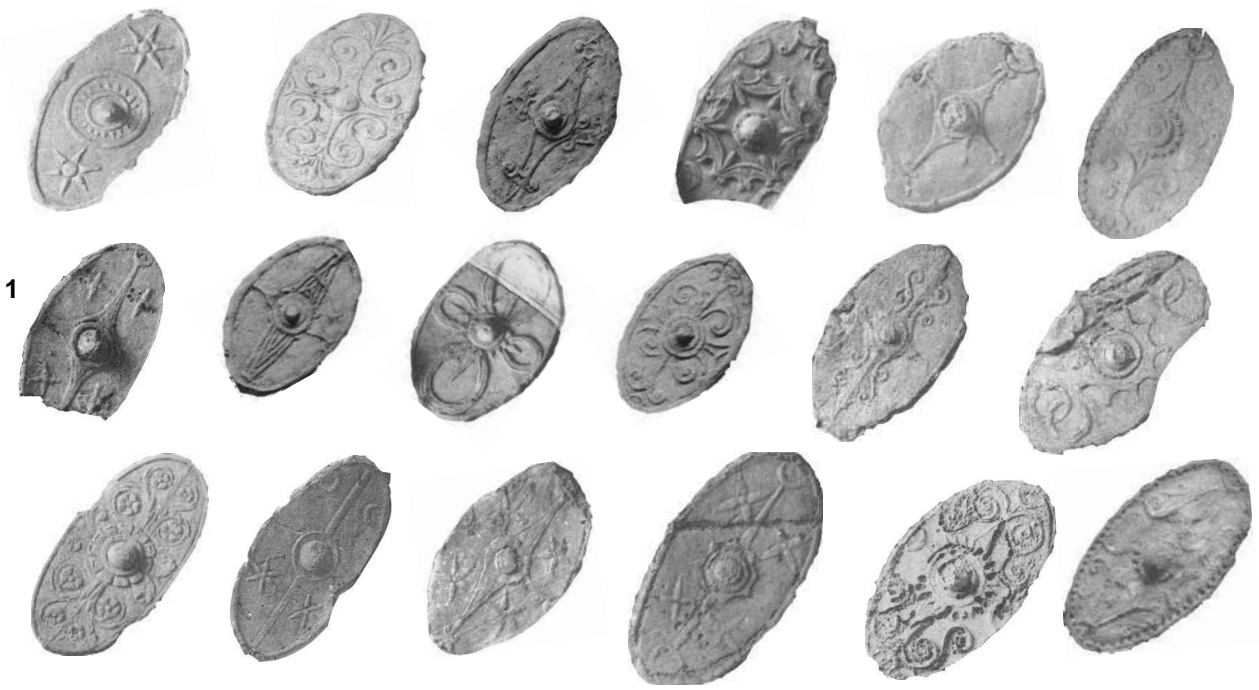

1

2

3

1. Columna lui Traian. Scuturi dacice din scenele de luptă (*apud* Cichorius 1896-1900);
2. Baza Columnei. *Umbo*-nes (Foto R. D'Amato);
3. Țintă de fier ornamentată. Sarmizegetusa Regia (Foto MNIT);
4. Baza Columnei. Scuturi capturate (Foto R. D'Amato).

Planșa 30

Distribuția geografică a spadelor de tip *celtic*; sec. II a.Chr.-I p.Chr.

Spadă

Piesă incertă

Piesă inedită/nepublicată

Planșa 31

1.Balta Verde
2.Gruia
3.Gârla Mică
4.Cetate
5.Desa
6.Plosca
7Sărata
8.Călărași
9.Turnu-Severin
10.Șimian
11.Corcova
12.Orodelu
13.Corlate
14.Perișor
15.Padea
16.Gogoșița
17.Vela
18.Dobrosloveni
19.Spahii
20.Băbeni-Oltețu
21.Cornești
22.Popești
23.Orșova
24.Callatis
25.Răcătău
26.Comolău
27.Viscri
28.Ursici
29.Piatra Roșie
30.Hunedoara
31.Călan
32.Cugir
33.Tărtăria
35.Piatra Craivii
36.Mala Kopanya
37.Zemplin
38.Beharca
39.Racovița

1. Callatis, Constanța, spadă (Foto R. Oltean);
2. Cugir, Alba, spadă (Foto H. Ciugudean);
3. Piatra Roșie, Hunedoara, spadă(Foto M. Amarie; MNIR);
4. Orodel, Dolj, spadă(Foto M. Amarie; MNIR);
5. Gruia, Mehedinți, spadă (Foto M. Amarie; MNIR); scări diferite;
6-10. Spade de tip *celtic* figurate pe baza Columnei (Foto R. D'Amato).

Planșa 32

1

2

3

4

5

6

7

1. Columna lui Traian. Nobil dac înarmat cu spadă (scena CX; *apud* Cichorius 1896-1900);
2. Sălișteа (fostă Cioara), Alba. Placă argint (Foto A. Fulger);
3. Columna lui Traian**.** Războinic dac înarmat cu spadă scurtă (scena XL, *apud* Cichorius 1896-1900);
4. Statuetă de bronz romană, înfățișând un nobil dac sinucigându-se (posibil Decebal).
La șold personajul are o spadă cu teacă decorată (*apud* Babelon, Blanchet 1895);
5. Columna lui Traian**.** Războinici daci înarmați cu *gladius* (scena XXIV, *apud* Cichorius 1896-1900)
6. Sarmizegetusa Regia. Spadă scurtă (Foto M. Amarie; MNIR);
7. Costești-Cetățuie, Hunedoara. Pârâul Gemenilor. Posibilă sabie scurtă (Foto R. Oltean, fără scară).

Planșa 33

1

2

3

4

5

6

1-4. Săbii de tip *falx dacica*, varianta *Sarmizegetusa*
(Foto **2-3**: M. Amarie; MNIR; foto **1**; **4**: MNIT. Scări diferite);
5-6. Columna lui Traian. *Falx dacica* figurate pe soclu (Foto R. D'Amato).

Planșa 34

1

2 a/b

a

b

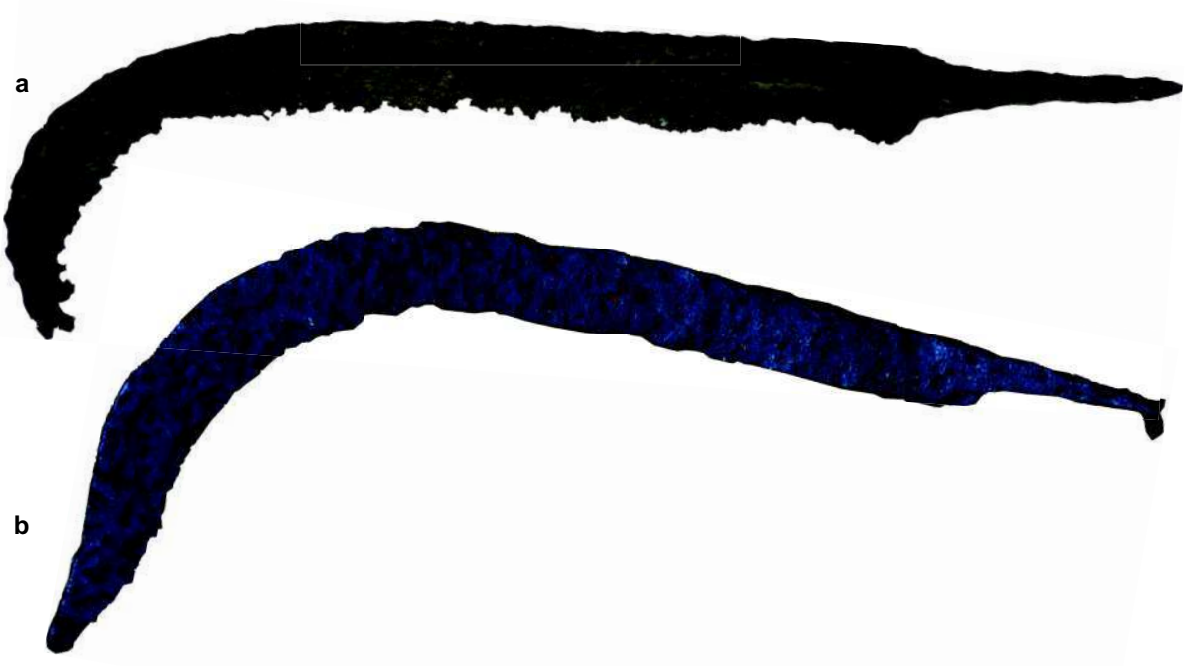

1. Războinici *capillati,* figuraţi pe Columna Traiană, mânuind săbii încovoiate scurte (Foto: MNIR);
2. Săbii de tip *falx dacica.* **a.** Varianta *Divici* (Foto A. Berzovan); **b.** varianta *Târgu Mureș* (Foto; D. Cioată).

Planșa 35

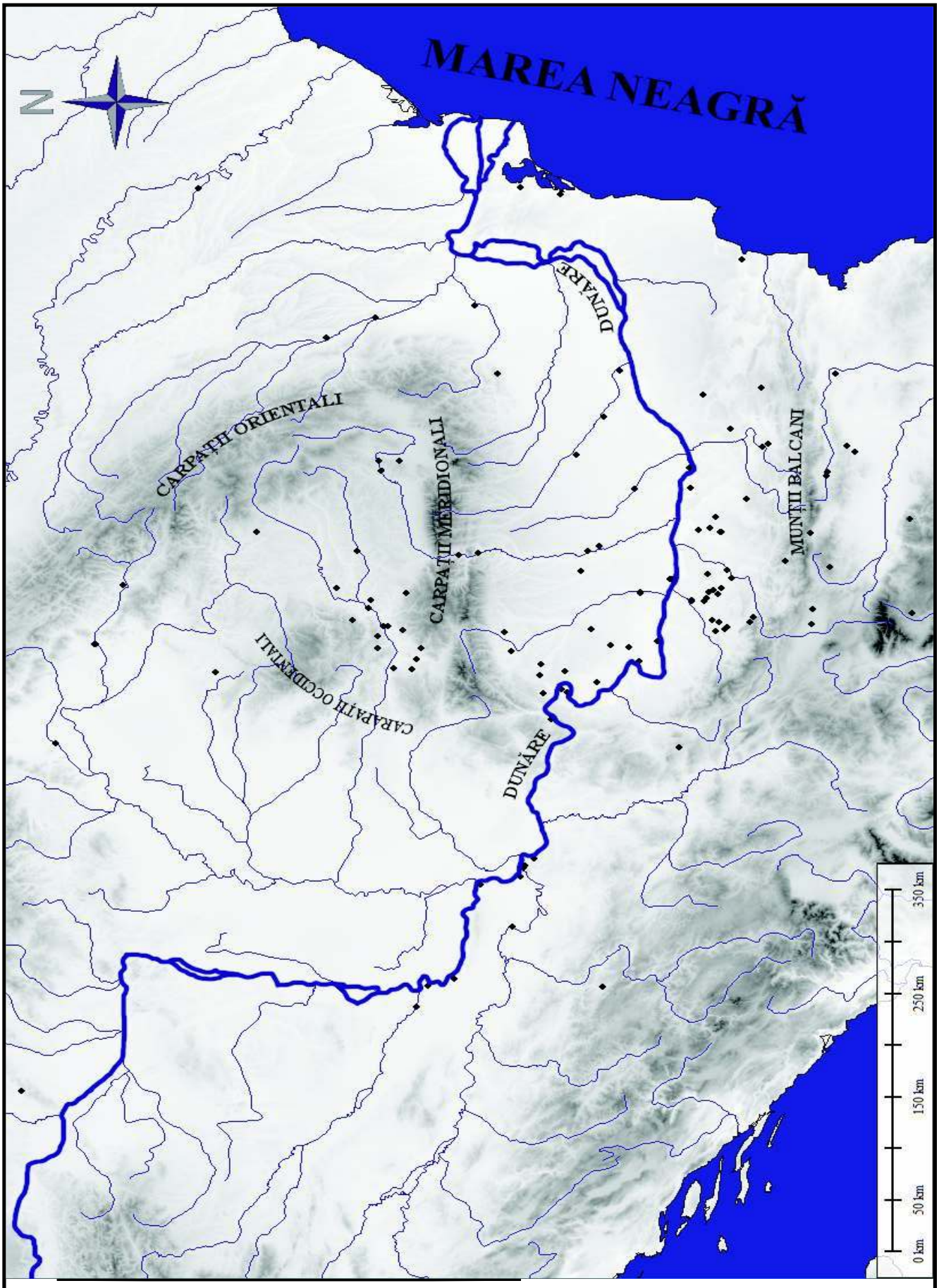

Distribuția geografică a pumnalelor curbe de tip *sica* în nordul peninsulei Balcanice (*apud* Sîrbu, Borangic 2016).

Planșa 36

1

2

3

a

b

c

1. Columna lui Traian. Sinuciderea lui Decebal (scena CXLV, *apud* Cichorius 1896-1900);
2. Bulbuc, Alba. Mâner elaborat de pumnal *sica*, fără scară;
3. Tipuri de pumnale *sica*:
a. Tip **A** - Silivaș, Alba (Foto: P. Pupeză, MNIT); **b.** Tip **B** - Izvoru, Giurgiu (Foto: M. Amarie; MNIR); **c.** Tip **C** - Cetate, Dolj (Foto: M. Bâsceanu).

Planșa 37

1. Arheologie experimentală. Reconstituirea unei lănci (M. Barbu);
2. Bulbuc, Alba. Vârf de lance îndoit ritualic;
3. Hunedoara. Vârf de lance (*apud* Sîrbu *et alii* 2007);
4-5. Columna lui Traian. Lănci figurate pe soclul monumentului (Foto: R. D'Amato);
6. Piatra Roșie, Hunedoara. Pumnal drept (**a**. prelucrare digitală după Daicoviciu 1954, fără scară
b. Reconstituire M. Barbu);
7. Tilișca, Sibiu. Pumnal curb de tip **D** (Foto: G. Natea);
8. Șimleu, Sălaj. Cuțit curb (Foto: H. Pop).

Planșa 38

1

2

3

4

5

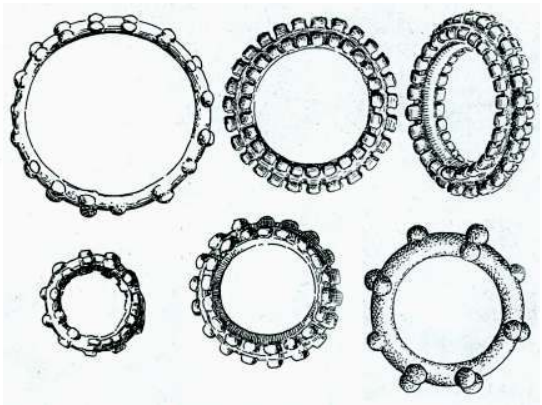

6

1. Poiana, Galați. Diferite tipuri de săgeți (Foto: M. Amarie; MNIR; scări diferite);
2. Divici. Caraș-Severin. Cosor (Foto: A. Berzovan);
3. Popești, Giurgiu. Pafta de fier placată cu foaie de bronz (Foto: M. Amarie; MNIR)
4. Sarmizegetusa Regia. Topor de fier (Foto: M. Amarie; MNIR, fără scară);
5. Zimnicea, Teleorman. Cataramă (Foto: M. Amarie; MNIR; fără scară);
6. Piatra Craivii, Alba. Verigi cu nodozități (*apud* Popa *et alii* 1965, scări diferite).

Planșa 39

1. Poiana, Galați. Pinteni;
2. Poiana, Galați. Zăbală simplă;
3. Zimnicea, Teleorman. Zăbală de tip *grecesc*;
4. Orodel, Dolj. Zăbală de tip *tracic*;
(Foto: M. Amarie; MNIR; scări diferite).

Planșa 40

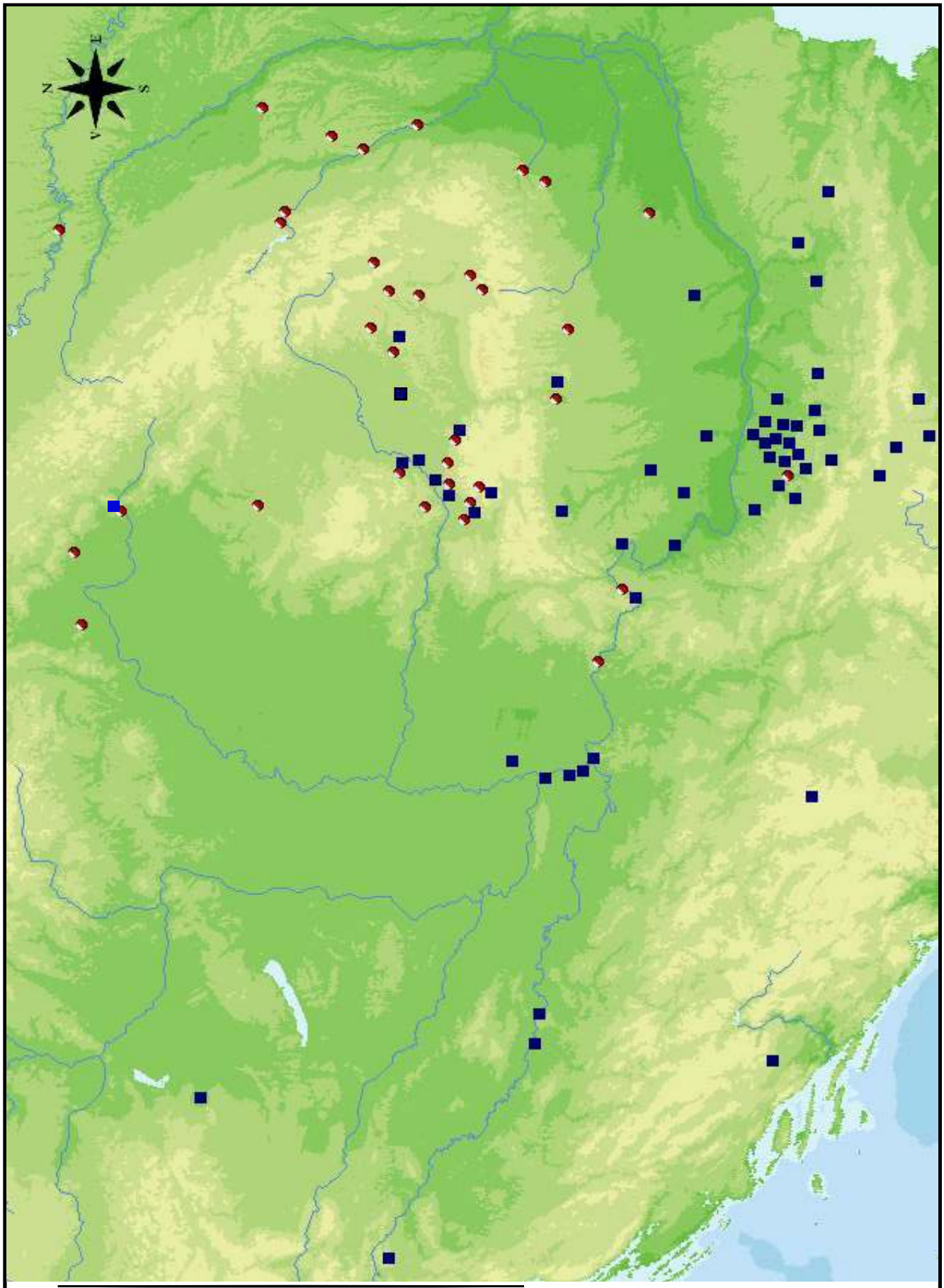

Distribuția geografică a pintenilor și a zăbalelor de tip *tracic* în nordul Peninsulei Balcanice și în amontele Dunării.

Pinteni

Zăbale

Planșa 41

1

2

3 a/b

a

b

4

5

6

7

8

9a/b

1. Surcea, Covasna. Faleră de argint (Foto: M. Amarie; MNIR);
2. Răcătău de Jos, Bacău. Fragment de *kantharos* (Foto: V. Sîrbu);
3. Monede romane cu arme dacice (**a.** sestert; **b.** As; *apud* www.ancients.info; 02.02.2016);
4-5. Lupu, Alba. Falere de argint (Foto: MNUAI);
6. Sarmizegetusa Regia. Brățară plurispiralică de aur (Foto: M. Amarie; MNIR);
7. Răcătău de Jos, Bacău. Tipar ceramic (Foto: V. Sîrbu);
8. Sarmizegetusa Regia. Matriță de bronz (Foto: MCDR);
9. *Draconi* dacici figurați pe baza Columnei Traiane (*apud* Cichorius 1896-1900).

Planșa 42

1

2

3

4

5

6

7

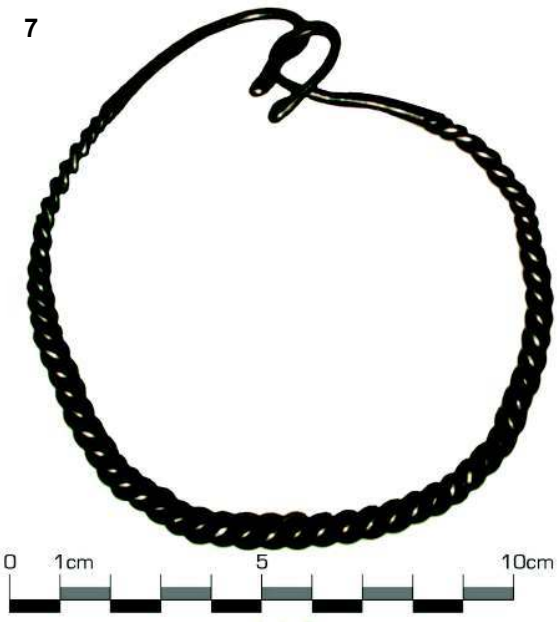

1. Sărăcsău, Alba. Tezaur de argint (Foto: I. V. Ferencz, MCDR);
2. Izvoru Frumos, Mehedinți. Brățară de argint aurit (*apud* Spânu 2011);
3. Căpâlna, Alba. Colier și cercei de aur (Foto: M. M. Ciută);
4. Mala Kopanya, Ucraina Transcarpatică. Piese de aur (*apud* Kotigorško 2009a);
5. Cugir, Alba. Piesă, posibil fruntar de cal, din aur (Foto: MNUAI);
6. Cândești, Vrancea. Fibulă zoomorfă de argint (Foto: A. E. Apostu);
7. Inuri, Alba. *Torques* de argint (Foto: C. Plantos).

1

2

3

4

5

6

1. Budureasca, Prahova. *Draco* incizat pe un fragment ceramic (Foto: V. Sîrbu);
2. Cârlomănești, Buzău. Statuetă de lut reprezentând un lup (*apud Catalog 2009*);
3. Columna Traiană, coif decorat cu grifon, figurat pe soclu (Foto: R. D'Amato);
4. Blidaru. Hunedoara. Felină de argint (Foto: MCDR);
5-6. Piatra Roșie. Discuri de fier, decorate (Foto: M. Amarie; MNIR).

1

2

3

4

5

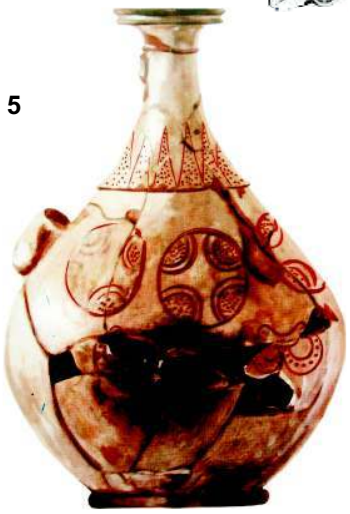

6

7 a/b

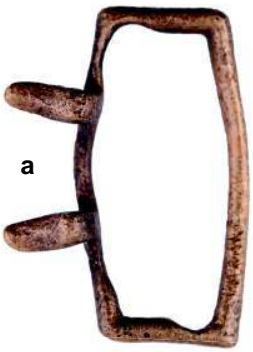

a

b

1. Răcătău de Jos, Bacău. Vas ceramic cu protomă sub forma unui berbec (Foto: D. Prisecaru);
2. Mala Kopanya, Ucraina. Berbec, figurină de lut *(apud* Kotigorško 2009a);
3. Berbec de asediu. Columna Traiană (Foto: R. D'Amato);
4. Corcova, Mehedinți. Teacă de pumnal cu terminația în formă de cap de berbec (*apud* Sîrbu *et alii* 1999);
5. Fețele Albe, Hunedoara. Ulcior pictat cu păsări schematizate *(apud* Daicoviciu *et alii* 1973);
6. Surcea, Covasna. Faleră argint aurit cu grifon în relief (Foto: M. Amarie; MNIR);
7. Piatra Craivii, Alba. Cataramă de bronz cu spinii în formă de capete de păsări acvatice (Foto: C. Plantos).

Planșa 45

1

2

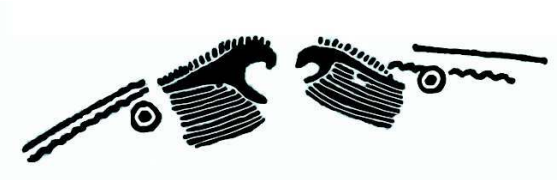

3

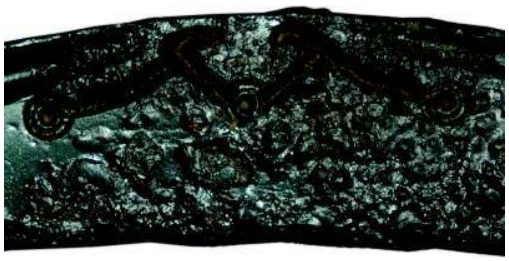

1. Sarmizegetusa Regia. Calotă de calcar cu un cap de pasăre în relief (Foto: MNIT);
2. Piatra Craivii, Alba. Pandantiv sub forma unei păsări de bronz *(prelucrare digitală* (F. Roștariu) *după* Macrea *et alii* 1966);
3. Lame de pumnale *sica* decorate cu ornamente zoomorfe și geometrice (*apud* Sîrbu, Borangic 2015a).

PLANȘA 46

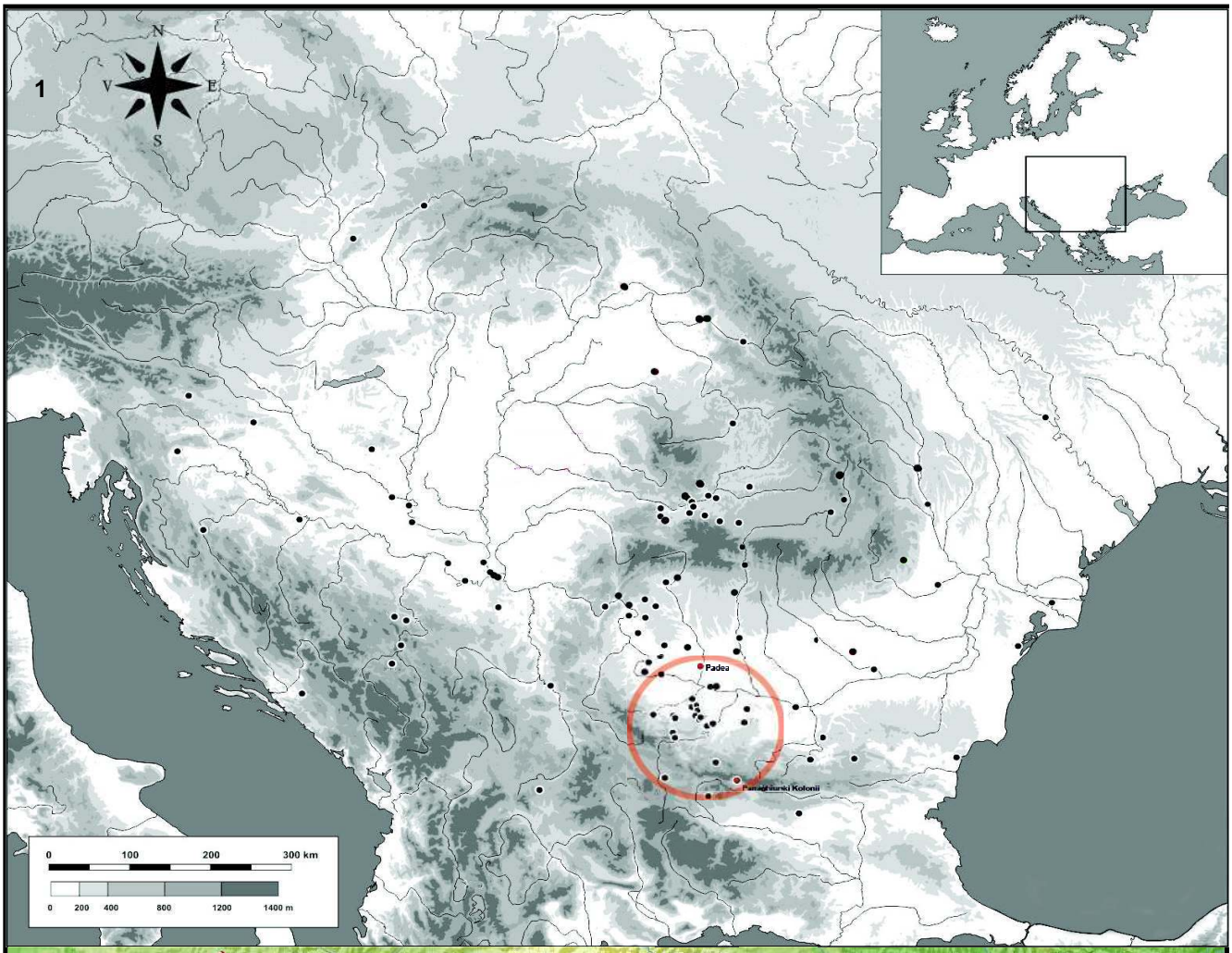

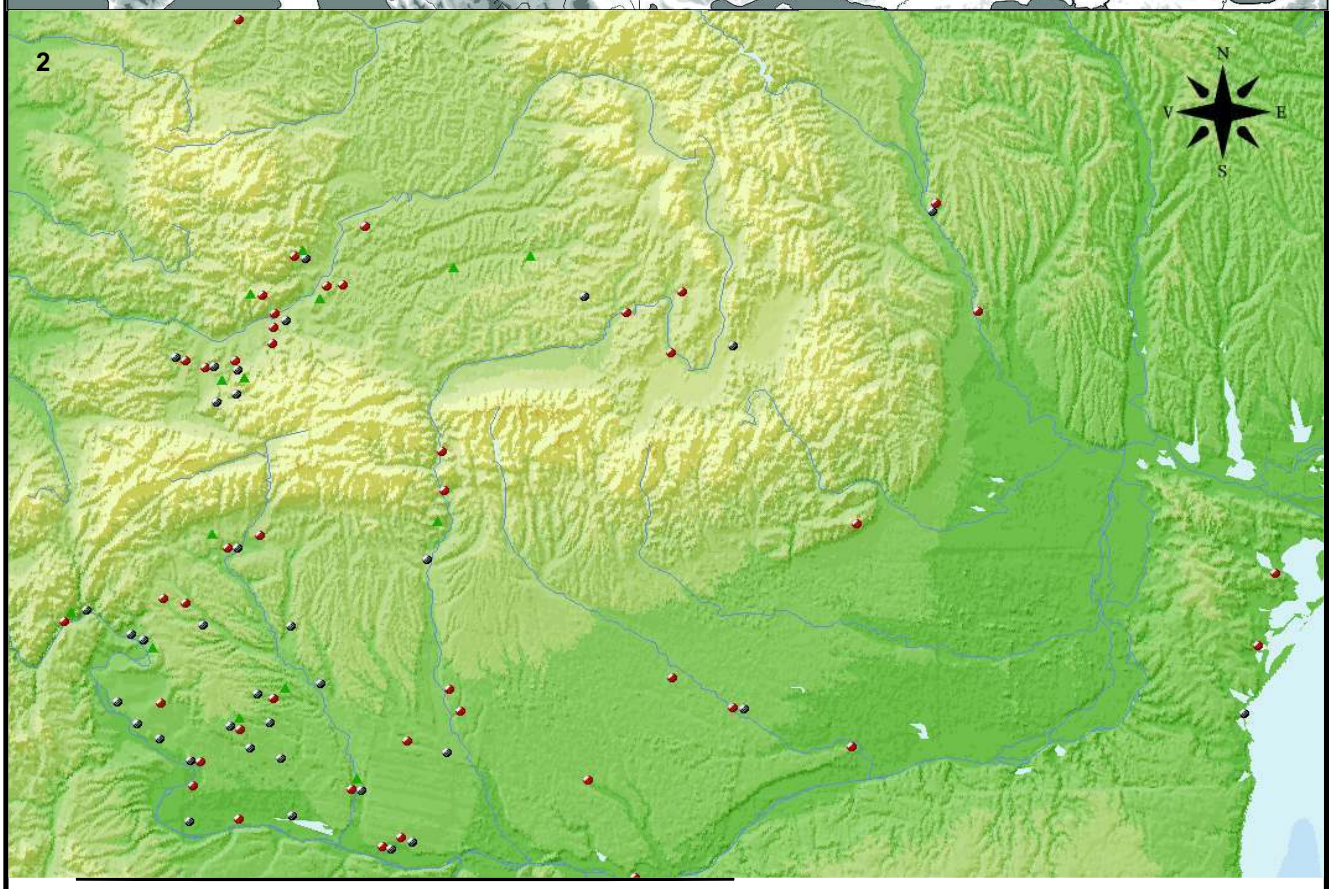

1. Zona de geneză a fenomenului Padea – Panaghiurski Kolonii și localitățile eponime;
2. Descoperiri Padea – Panaghiurski Kolonii din nordul Dunării.

● pumnale curbe ● spade de tip *celtic* ● zăbale de tip *tracic*

Planșa 47

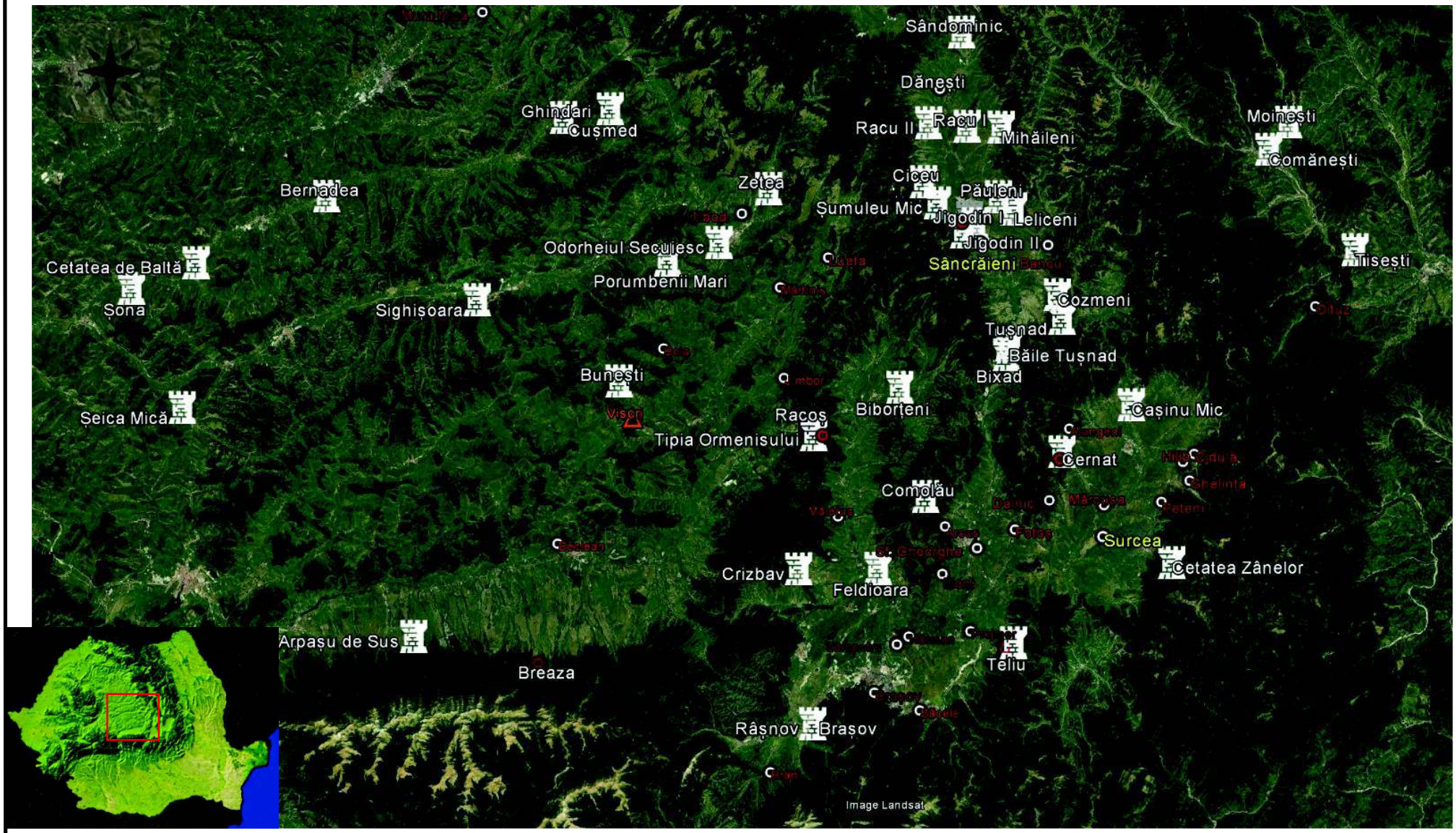

Cetăți, descoperiri monetare și tezaure din sud-estul Transilvaniei.

Planșa 48

1

2

3

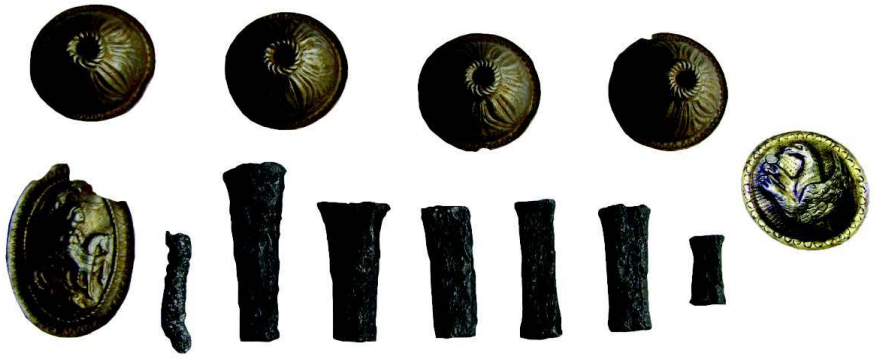

4

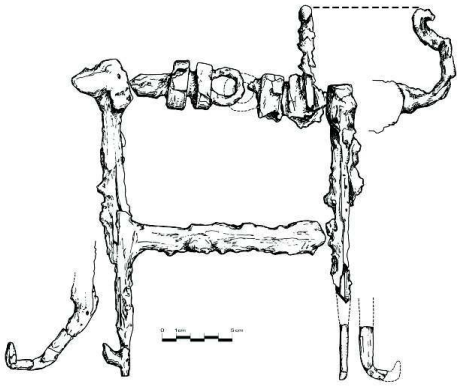

5

1. Cetatea Zânelor, Covasna. Gropi de stâlpi de la un posibil sanctuar (Foto V. Crișan);
2. Tezaurul de la Sâncrăieni, Covasna (*apud Catalog 2009*);
3. Tezaurul de la Surcea, Covasna (*apud Catalog 2009*)
4. Șeușa, Alba. Zăbală de tip *tracic* (Desen V. Sîrbu);
5. Sarmizegetusa Regia. Calotă de calcar decorat cu cap de pasăre acvatică schematizat (Foto cetati-dacice.ro; 19.11.2016).

Planșa 49

1

2

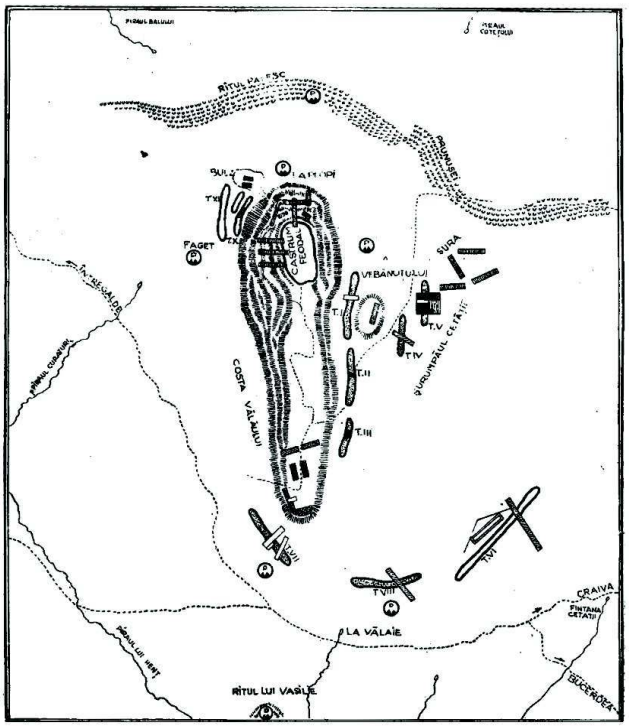

3

4

5

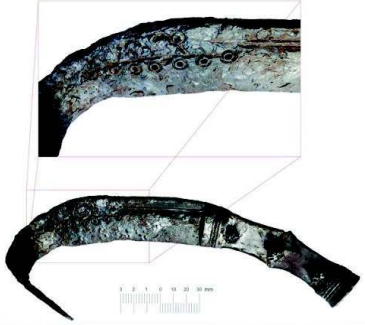

6

1. Masivul Piatra Craivii, Alba. Vedere dinspre sud-est;
2. Planul fortificației dacice, a teraselor și a castrului medieval (*apud* Berciu *et alii* 1964);
3. Piatra Craivii. Fragment din zidăria de piatră (*apud* Berciu *et alii* 1964);
4. Bulla Regia, azi Jendouba,Tunisia*. Opus Africanum* (Foto C. Plantos);
5. Piatra Craivii. Pumnal curb de tip *sica* (Foto C. Plantos);
6. Blocuri de calcar specifice zidăriei dacice încastrate în zidul bisericii din satul Craiva veche.

Planșa 50

1

2

3

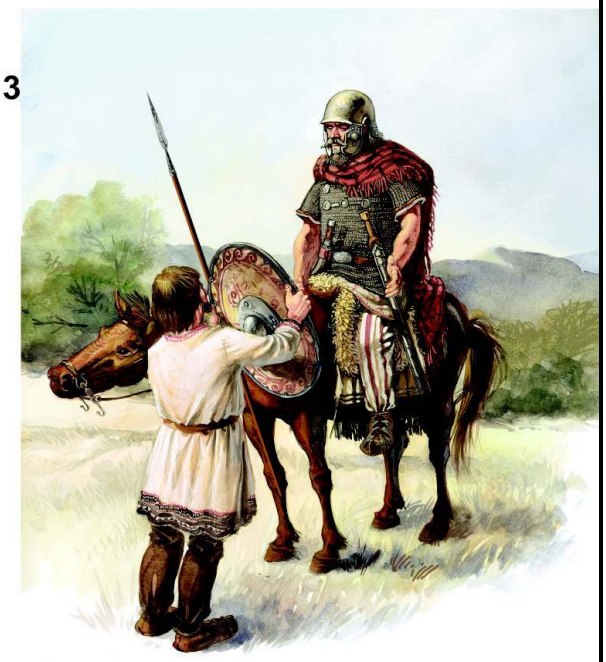

4

5

1. Cugir, Alba. Reconstituirea grafică a fortăreței (desen R. Oltean);
2. Cugir, *Dealul Cetății*. Vedere panoramică dinspre est.
3. Reconstituire ipotetică a echipamentului războinicului înmormântat în **T. II** (R. Oltean);
4. Vas-fructieră din **T. II**;
5. Fragment din spada de tip *celtic* cu teacă (**T. II**); (scări diferite).

Planșa 51

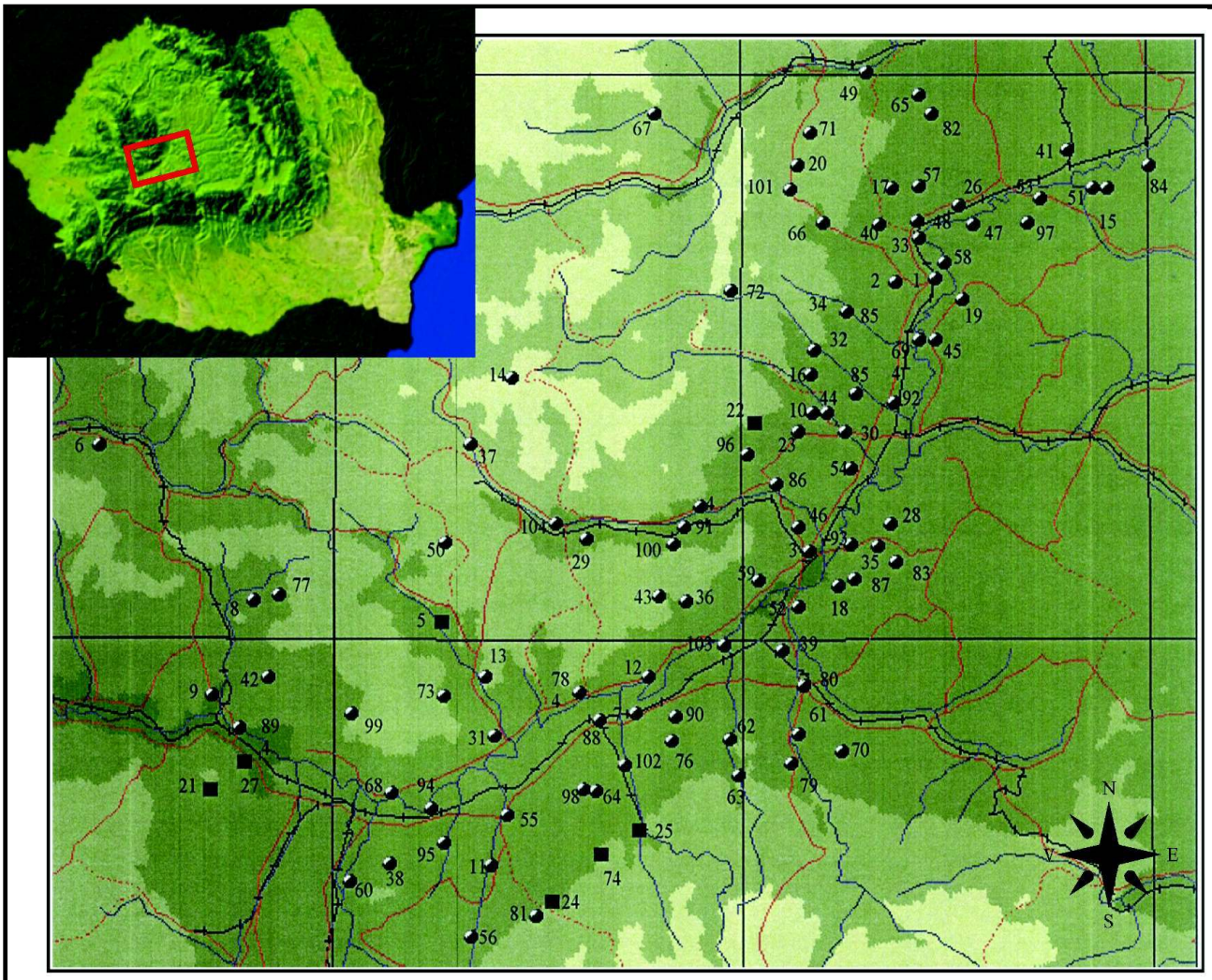

1. Aiud; **2.** Aiudul de Sus; **3.** Alba Iulia; **4.** Ampoiţa; **5.** Ardeu. **6.** Baia de Criş; **7.** Băiţa; **9.** Bejan; **10.** Benic; **11.** Beriu; **12.** Blandiana; **13.** Bozeş; **14.** Bucium; **15.** Căptălan; **16.** Cetea; **17.** Cicău; **18.** Ciugud; **19.** Ciumbrud; **20.** Colţeşti; **21.** Cozia; **22.** Craiva; **23.** Cricău; **24.** Cucuiş; **25.** Cugir; **26.** Decea; **27.** Deva; **28.** Dumitra; **29.** Galaţi; **30.** Galda de Jos; **31.** Geoagiu; **32.** Geoagiu de Sus; **33.** Gâmbaş; **34.** Gârbova de Sus; **35.** Hăpria; **36.** Inuri; **37.** Izvorul Ampoiului; **38.** Jeledinţi; **39.** Lancrăm; **40.** Lopadea Veche; **41.** Lunca Mureşului. **42.** Măgura-Topliţa; **43.** Mătăcine; **44.** Mesentea; **45.** Meşcreac; **46.** Miceşti; **47.** Micoşlaca; **48.** Mirăslău; **49.** Moldoveneşti; **50**. Nădăştie; **51.** Noşlac; **52.** Oarda; **53.** Ocna Mureş; **54.** Oiejdea; **55.** Orăştie; **56.** Orăştioara de Sus; **57.** Ormeniş; **58.** Păgida; **59.** Pâclişa; **60.** Petreni; **61.** Petreşti; **62.** Pianu de Jos; **63.** Pianu de Sus; **64**. Pişchinţi; **65.** Plăieşti; **66.** Poiana Aiudului; **67.** Poşaga de Sus; **68.** Rapoltu Mare; **69.** Rădeşti; **70.** Răhău; **71.** Rimetea; **72.** Râmeţ; **73.** Rengheţ; **74.** Romoşel; **75.** Roşia Montană; **76.** Sălişte Ab.; **77.** Sălişte Hd.; **78.** Sărăcsău; **79.** Săsciori; **80.** Sebeş; **81.** Sibişel; **82.** Sterjăriş; **83.** Straja; **84.** Stâna de Mureş; **85.** Stremţ; **86.** Şard; **87.** Şeuşa; **88.** Şibot; **89.** Şoimuş; **90.** Tărtăria; **91.** Tăuţi; **92.** Teiuş; **93.** Teleac; **94.** Turdaş; **95.** Turmaş; **96.** Ţelna; **97.** Uioara de Sus; **98.** Vaidei; **99.** Vărmaga; **100.** Văleni; **101.** Vălişoara; **102.** Vinerea; **103.** Vinţu de Jos; **104.** Zlatna.

Urme de locuire dacică pe cursul mijlociu al Mureşului şi în sud-estul Munţilor Apuseni (*apud* Gligor 2006).

1

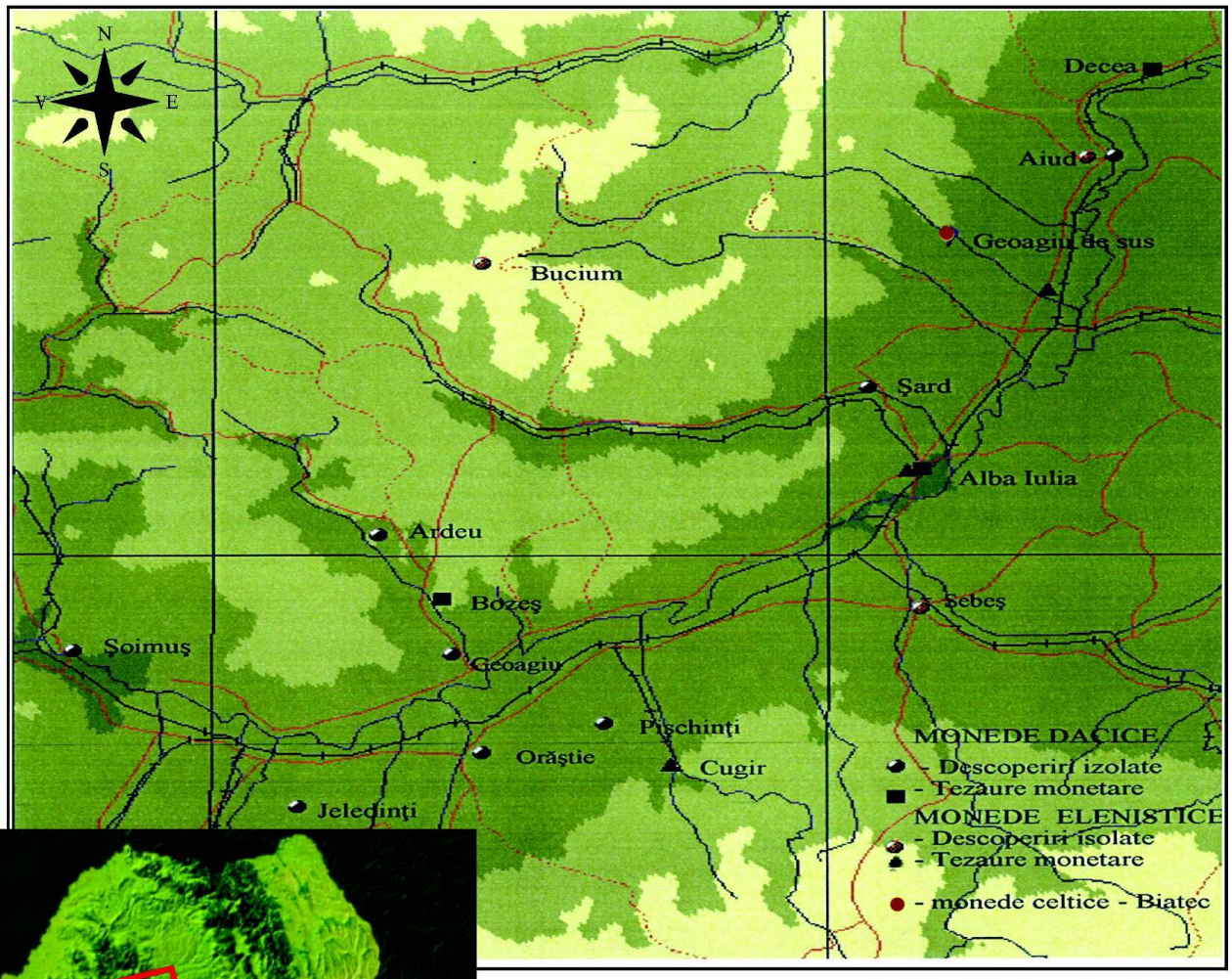

2

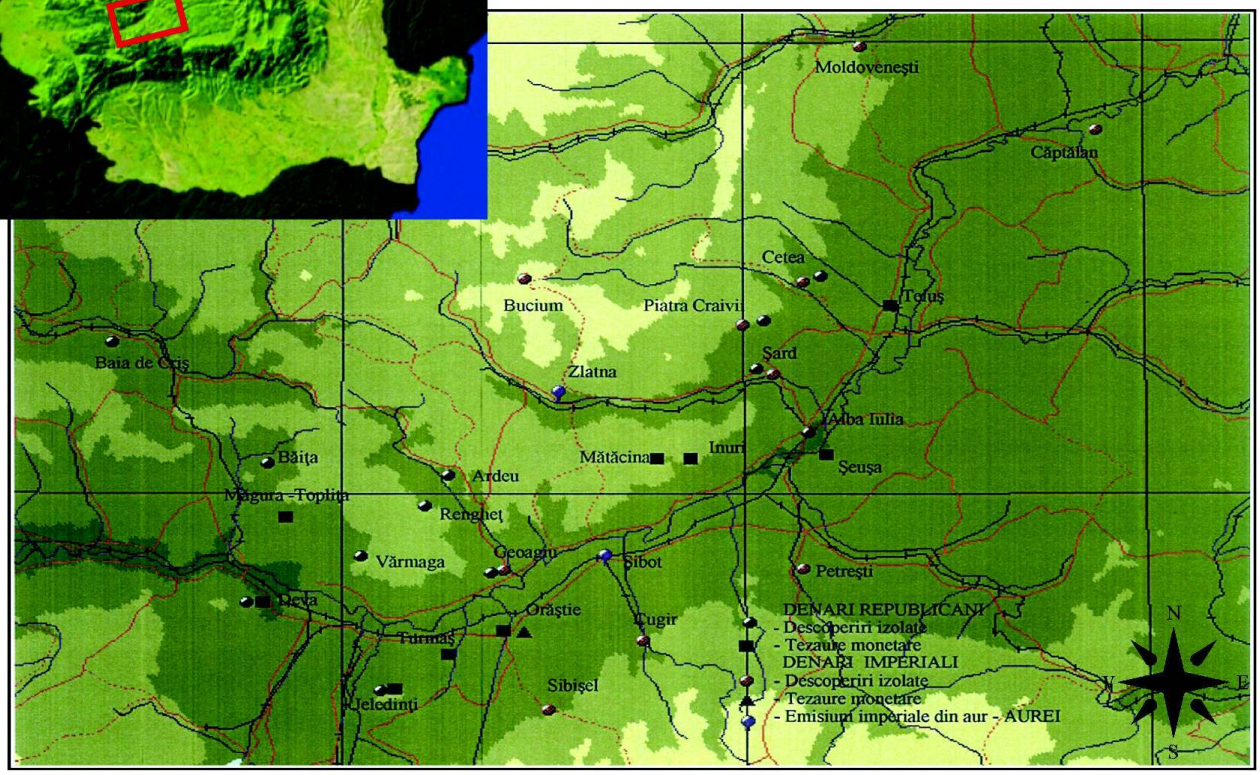

Valea Mureșului mijlociu

1. Principalele descoperiri de monede dacice, elenistice și celtice;
2. Principalele descoperiri de monedă romană; (*apud* Gligor 2006).

Planșa 53

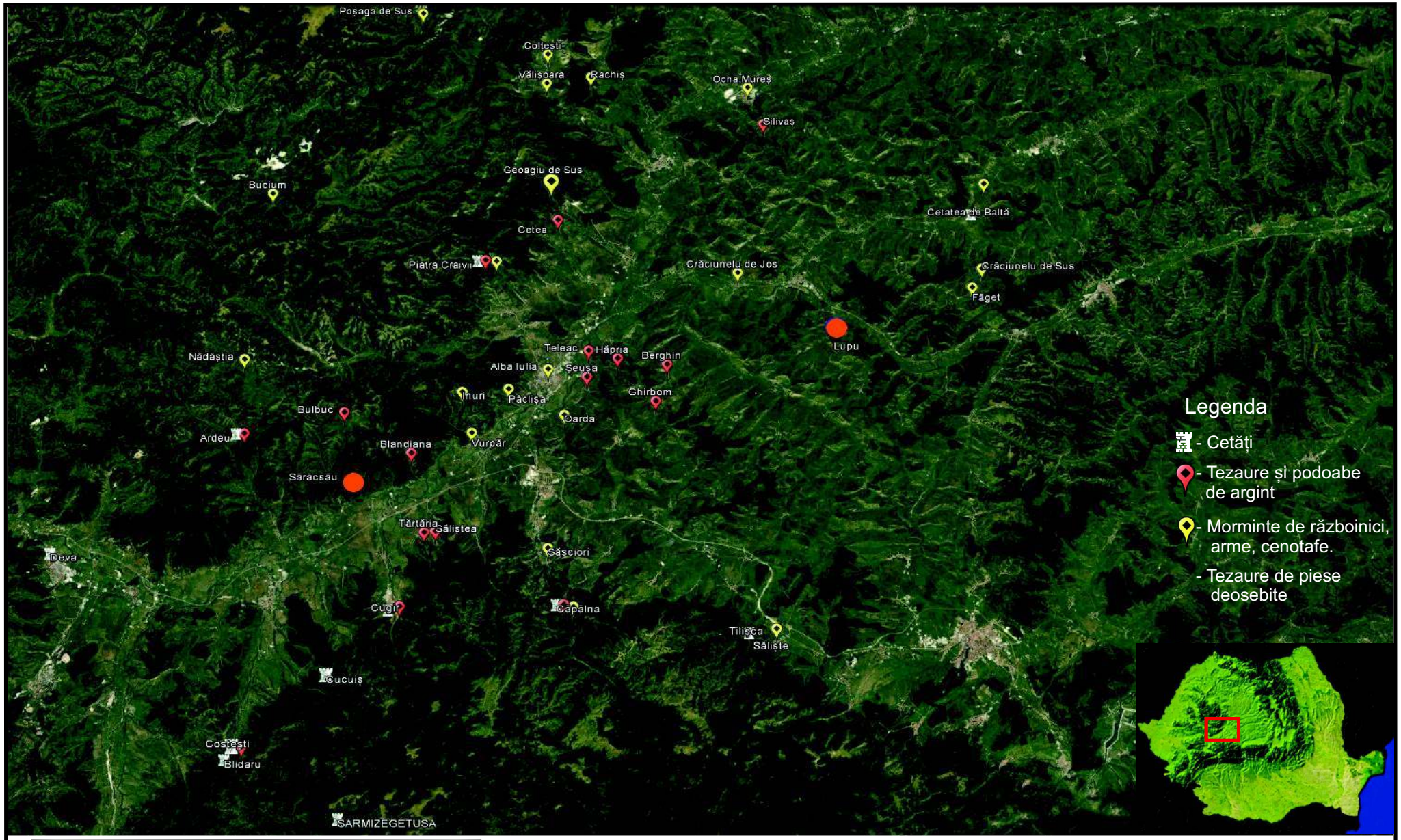

Cetăți, morminte cu arme, cenotafuri, tezaure și podoabe de argint din zona Mureșului Mijlociu, sectorul Ocna Mureș-Șibot.

Planșa 54

1

2

3

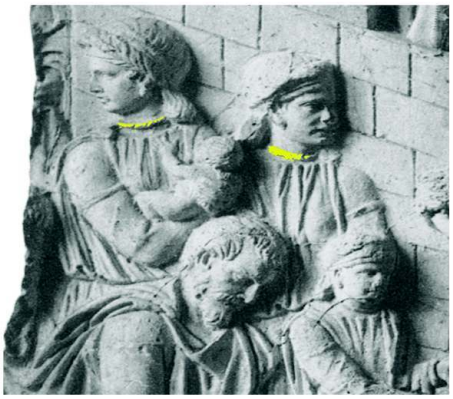

4

5

6

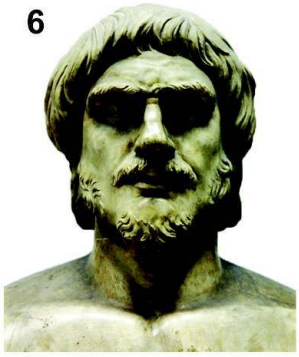

1. Lupu, Alba. Tezaur de podoabe de argint (Foto MNUAI);
2-3. Columna Traiană, femei purtând colane torsadate (scena XXXIX; Foto P. Cheptea);
4. Bust de nobil. Museo Nacional del Prado, Madrid (Foto statuidedaci.ro; 11.16.2016);
5. Columna Traiană. Tipuri somatice de capilati și pileati (*apud* Cichorius 1896-1900);
6. Bust de comat. Musei vaticani, Roma (Foto statuidedaci.ro; 11.16.2016)

Planșa 55

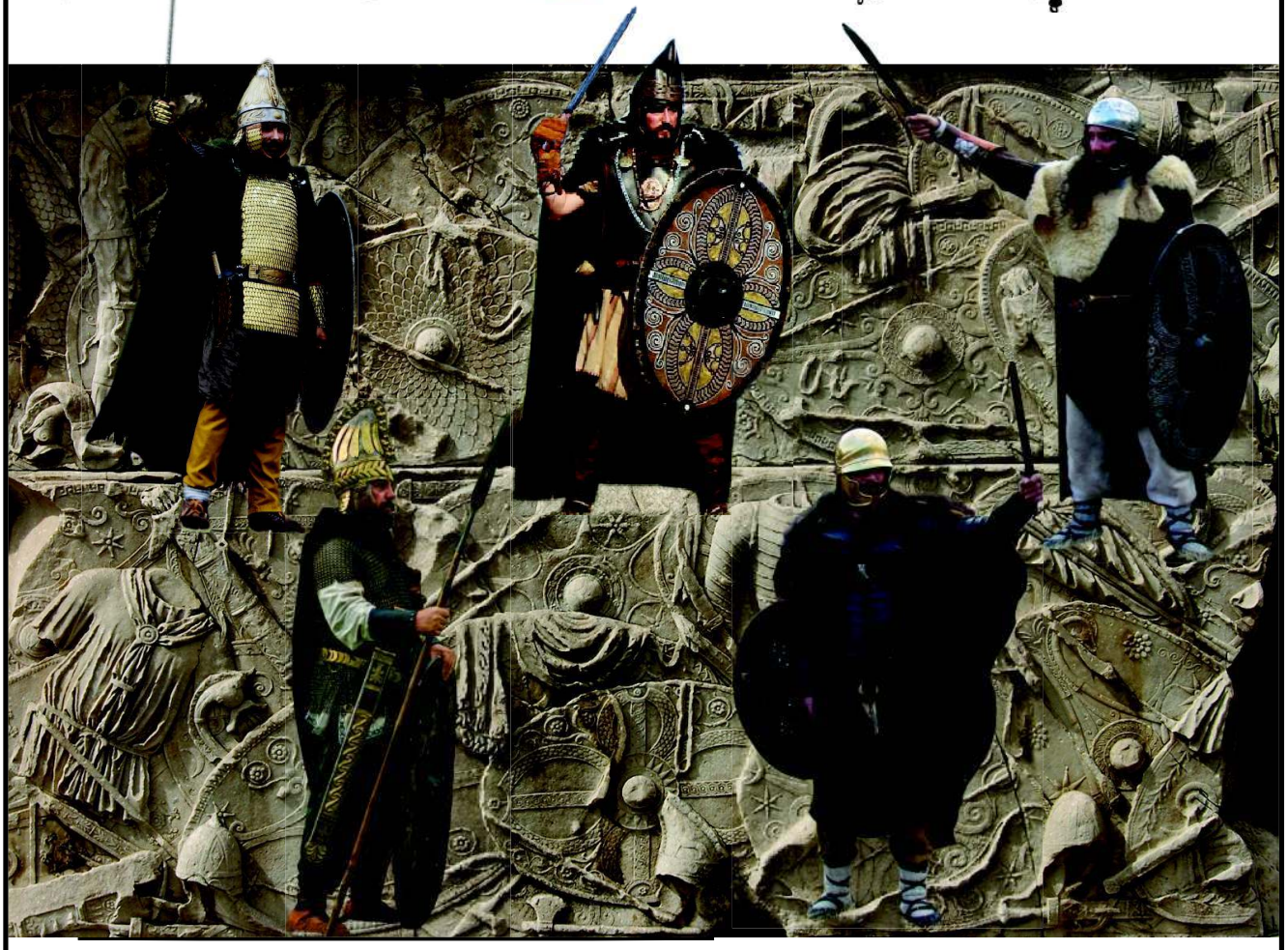

Reconstituiri de echipamente ale războinicilor de elită daci pe baza descoperirilor arheologice și a reliefurilor de pe Columna Traiană, realizate de către membrii asociațiilor de reconstituiri istorice *Terra Dacica Aeterna*, Cluj-Napoca, *Omnis Barbaria*, Satu Mare și *Legio Dacica*, Alba Iulia.

1

2

3

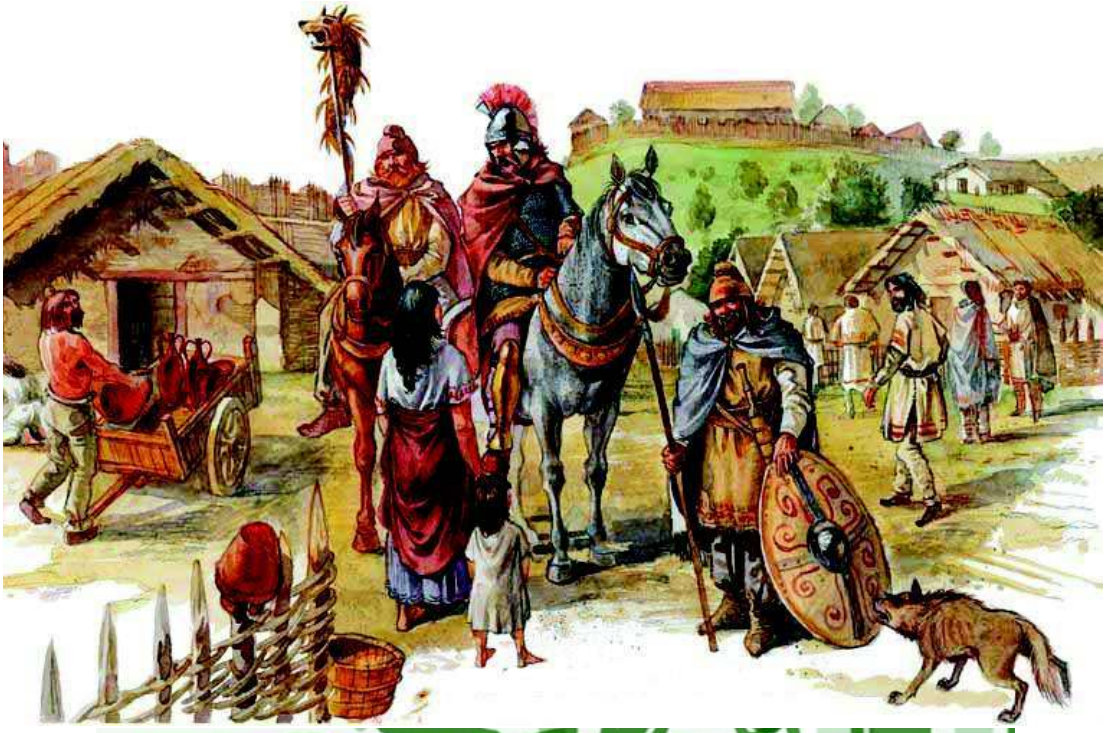

4

1. Columna lui Traian, scena XXXI, taraboste cu dracon (Cichorius 1986-1900);
2. Cugir, Alba. Situla de bronz din mormântul (**T II**) aristocratic (Foto: MNUAI);
3. Reconstituire grafică a principalelor elemente ale autorității unui aristocrat războinic din epoca dacică (armament, calul, postura de cavaler, suita, steagul, cetatea, așezarea civilă, comunitatea). Desen R. Oltean;
3. Cugir, Alba. Reconstituirea dispunerii inventarului funerar al mormântului princiar (**T II**). Teleagă *et alii* 2014.

PLANȘA 57

Morminte plane de războinici, cenotafuri, morminte tumulare, temple, sanctuare, locuri de cult din spațiul geto-dacic.

Planșa 58

1

3

2

1. Reconstituire cromatică a Columnei lui Traian (desen: R. Oltean)
2. Reconstituirea momentului depunerii urnei lui Traian (desen: R. Oltean);
3. Brățară de argint din tezaurul de la Cehei-*Deluț*, Șimleu Silvaniei. $Ø_{max}$. 8,3 cm (MJIA, Zalău, inv. C.C. 6/1986. foto: M. Amarie, MNIT).

PLANȘA 59

Toate civilizațiile antice au apărut din inițiativa unei elite războinice care s-a bazat fundamental pe o forță de muncă dispensabilă.
Civilizația geto-dacică, întinsă între domnia și sinuciderea legendarului Charnabon, care stăpânea peste geți și domnia și sinuciderea lui Decebal, regele dacilor, nu a făcut excepție.
În spatele tuturor acestor lucruri se află oameni. Despre ei este vorba.

SENIORII RĂZBOIULUI ÎN LUMEA DACICĂ

Cătălin BORANGIC

ENCICLOPEDIA DACICĂ
www.enciclopedia-dacica.ro
ISBN 978-606-654-254-8